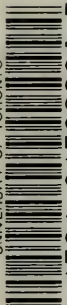


UNIVERSITY OF TORONTO



3 1761 01768234 5



Purchased for the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO
from the
KATHLEEN MADILL BEQUEST

GR. KLEDEBÜCHER
KUNO

A MAGYAR NYELV
SZÓTÁRA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

KÉSZÍTETTÉK

CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS.

M. TUDOM. AKAD. RENDES TAGOK.

HARMADIK KÖTET.

G. Czuczor

PEST.
EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.
1865.

PH
2625
C95
K8L3



A MAGYAR NYELV
SZÓTÁRA.

HARMADIK KÖTET.

RÖVIDÍTÉSEK.

= olvasd : annyi mint

am. = annyi mint

áth. = átható ige

átv. = átvittén

átv. ért. = átvitt értelemben

belsz. = belszenvedő ige

elv. = elvontan, elvont értelemben

ért. = értelemben

fér. kn. = férfi keresztnév

fn. = főnév

fő- és mn. = fő és melléknév.

gyak. = gyakorlatos

harm. szr. = harmadik személyraggal

h. = helyett

helyn. = helynév

helyr. = helyragok v. helyraggal

htn. = határtalan mód

ih. = igehatározó

igek. = igeképző

isz. = indulatszó

k. = középipige

kics. = kicsinyező

km. = közmondás

ksz. = kötszó

külsz. = külszenvedő ige

l. = lásd

m. = múlt idő

magash. = magashangon

mélyh. = mélyhangon

mivelt. = miveltető

mn. = melléknév

mváros = mezőváros

név. = névképző

női kn. = női keresztnév

nm. = névmás

név. = névrag

önh. = önható ige

ösz. = öszvetett

p. v. pl. = például

par. = parancsoló mód

tb. = többes szám

t. i. = tudniillik

tt. = tárgyeset

tulajdon ért. = tulajdon értelemben

v. = vagy

v. ö. = ved öszve

I.

(A hosszú *í*-t l. külön).

I, kised alakban *i*, röviden ejtve; tizenötödik betű a magyar ábécében, s az önhangzók sorában hatodik. Az *éles* vagy legmagasb hangok közé tartozik. Éles hangja által egyebek közül kitűnő. A gyökökben részint ragozási, részint nyelvszokási tekintetben négyféle *i*-t különböztetünk meg. 1) Vastaghangu *i* (igazabban : *ÿ*) rejlik oly gyökökben, melyek vastaghangu ragokat és képzőket vonzanak, pl. *ill*, *illan*, *in*, *inal*, *szið*, *sitok*, *tíl*, *tilalom* stb. 2) Vékonnyhangu *i*, mely ismét háromféle : a) mely tájéjtési vagy közösebb, vagy különösebb nyelvszokás szerint *ü*-re változik, mint : *ídv* üdv, *fizet* füzet, *ing* üng, *dicső* dücső, *ízen* üzen, *siket* süket, *hit* hüt, *igyekszik* ügyekszik; b) mely kivált a régieknél *éles* *ë*-vel váltakozik, pl. *mind* mënd, *is* ës, *ide* öde, *ily* öly, *sziget* széget, *kincs* kēncs stb. szókban. (Azonban ezen *ë*-nek *i*-vel váltakozása a mélyhangu szókban sem szokatlan, pl. *gilisza* gëlészta, *Pista* Pësta, *ritka* rëtka; de mint föntebb érintők ez itt *ÿ*). c) a legtisztább *i*, mely se *ü*-re, se *e*-re nem változik, pl. *icz* iczeg, *bicz* biczeg, *ill* illik, *csir* csirke stb. Miről bővebben I. Bevezetés, 36—37 lap. Vastaghangu némely szókban más vastaghangu szókkal fölcserélve használtatik, kivált az úgynevezett ikerszókban, mint : *csipcsop*, *gyimgyom*, *limlom*, *diribdarab*, *filitfalat*, *gizgaz*, mely esetben az *i*-vel jelzett előszó az utóbbinak némi kicsinyezett árnyalatát fejezi ki. Hasonló változatnak : *lik* lyuk, *tik* tyuk, *lidércz* ludvércz, *csikló* csukló.

Valamennyi hosszú *i* könnyen változik rövid *i*-vé, pl. *íge* ige, *ígér* igér, *kigyó* kigyó, *hív* hiv, *míg* mig, *íz* iz stb. Így történik, hogy a hosszú *é*-ből hosszú *i*, ebből ismét rövid *i* válik, pl. *édes* *ides* *ides*, *fényes* *fínyes* *fínyes*, *fészek* *físzek* *físzek*, *kerítés* *kerítés* *kerítés*, *lépes* *méz lípes* *méz lípes*, *pénzes* *pínzes* *pínzes*, *tanét* *tanít* *tanít* stb. sőt a hosszú *é* egyszerre rövid *i*-vé is változik, mint szerint *szerint*, emelént (tájdivatosan) *emelint*, *köhént* *köhint*, *suhént* *suhint*, *tapént* *tapint* stb.

Némely szók elején fölveszi a) a leheleti *h* betűt, mint : *ínbál* hínbál, *ínta* hinta, *ínpók* hinpók; b) az ajakbetűket, pl. *izgat* bizgat, *ingó* bingó, *iczeg* biczeg, *illeg* billeg, *írka* firka, *iczeke* ficzke, *iszam* ficzam, *igyel* figyel, *izgál* piszkál, *itizál* pitizál, *ityók* pityók, *ioeza* pióeza, *Ila* Pila, *Ista* Pista, *ihog* vibog, *iháczol* viháczol, *ímád*, régiesen vimád.

Fölcseréltetik *j* betűvel is, a szükséghez képest kivált mélyhangú szókban még egy hangzó járulván hozzá, pl. *ig* jog, *írgat*, régiesen jorgat, *inkább*, régiesen jonkább, *ih* = juh, a Carthausi névtelennél : *ihait* = juhait, *ihász* = juhász, *izsagal* = juhszagal; magas hangú szókban is mint *ieszke* jeszke, *iedés*, *iesztés*, a székelyeknél : *jedés*, *jesztés*. Néha köny-

nyebb kiejtés végett, mint : *telies* teljes, *cseries* cserjes, *haramia* haramja, *pajzs* pajzs. Némely képzett szókban az *es os, üs us* képzőnek felel meg, mint : *lapis* lapos, *hamis* hamos, *tüvis* tüves, *haris* haros, *köris* körös, *kódís* koldus. Tájejtéssel mind rövid, mind hosszú *é* helyett használtatik, pl. *ék* *ik* (a székelyeknél), *kilis* kelés (az ország több helyein), sőt némely szókban általánosan is : *tüves* *tüvis*, és *is*; egyenes *igyes*, különösebben a személyragokban : *pénze* *pénzi*, *széle* *széli*, *szeretete* *szereteli*, *becsülete* *becsületi*, *íze* *ízi*, *feje* *feji* stb. a mennyiben ezek nem tárgymutatónak tekinthetők.

Nevezetes tünemény — mert a sínai nyelvre emlékeztet — Balatonmelléken, Göcsej- s Rábaközben azon tájszokás, mely szerint, az *é* önhangzó előtt, mint erősbülés (az árja nyelvben gúna), *i* hangzik, pl. *ién* = én, *iédes* édes, *biéres* béres, *gyiékiény* gyékény, *kiép* kép, *kiérdez* kérdez, *kiés* kés, *nénieném* nénem stb. (Vass József koszorúzott pálya értekezése). Ugyanebből magyarázandó, midőn régente is némely mai *i* *é* volt, tehát a föntebbi eset forog fenn, pl. *kiégyó* = kigyó, régen : *kégyó*, *kiéncs* = kincs, régen : *kēncs*, *kiénos* = kinos, régen : *kēnos*; néha rövid vastag *i*, vagyis inkább *éles* *ë* előtt is, mint : *iedomtalan* = idomtalan vagy *ëdomtalan*, *cziegány* = czigány v. *czégány*. (Így van ez az *ó*, *ö*-nél is, miről illető helyén).

Sokszor fölcseréltetik az *éles* *ë*-vel, pl. *gilisza* *gëlészta*, kivált tájszólásokban : *világos* *vëlágos*, *hirtelen* *hërtelen*, *villa* *vëlla*, *virad* *vërad*, *ritka* *rëtka*.

Fölcseréltetik még *ö*-vel is, de ez is közvetlenül *ü*-re, majd *ü*-re változott által, s ez utolsóból lett aztán *i*, pl. a rábaközi tájszólásban Vass József szerint bőkezű (= bűkezű = bűkezű =) *bikezű*, bőség (= bűség = bűség =) *biség*. (A régieknél is *bűn* = *bün* = *bün*, nélkül = nélkül = nélkül stb.).

I, (1), elvont gyökelem, 1) Közelséget mutató szócska, mint származékai : *i-de*, *i-tt*, *i-nn-en*, *i-nn-ét*, *i-ly* bizonyítják. Ellentéte : *o*, mint : *o-da*, *o-tt*, *o-nn-an*, *o-nn-ét*, *o-ly* származékaiból kiűnik. Rokon c jelentéssel, midőn kicsinyítő, fiatalító értelme van, leginkább keresztnévben, mint *Feri*, *Erzsi*, *Pali*, *Matyi*, *Pisti*, *Laczi*, amidőn ellentéte szinte *o* megnyújtva, s néha még *k* betűvel toldva, mint *Ferkó*, *Erzsók*, *Palkó*, *Matyók*, *Istók*, *Laczkó*. 2) Jelenet mozgást, menést, haladást, a legszeles értelemben véve, s megvan a szanszkrit elvont gyök : *i*, a görög *ιναι*, a latin *ire*, a szláv *iti* v. *iti* igékben, s megegyezik vele a lovat menésre nógató és leheletes *hi* v. *gyi* indulatszó. Egyezik vele az *ü* gyök is *üz* (= *ü-öz*), *üget* (= *ü-ge* v. *ü-ög-et*), *üldöz* (= *ü-öl-d-öz*) szókban stb. Származékai : *idő*, *ideg*, *ill*, *illan*, *ing*, *inog*, *ireg*, *iz* (tag), *izeg*, melyekben általán a mozgás, menés, haladás vagy mozgási képesség fogalma rejlik. Ide tartoznak a rezegő, reszkető mozgást jelentő : *ied* v. *ijed*, *iszony*, *iszonytató*, és a rázkodtató mozgást kifejező *irtózik*, *irtóztató*. 3) Elavult egyszerű ige, melyből *sz* segédbetűvel származik : *i-sz-ik*, s ebből *i-t*,

i-t-at, *i-t-at-ás* stb. mint *é* gyökből lett: *észik*, *élet*, *étetés* stb. 4) Boszankodást jelentő egyszerű hang, pl. *I! nem akarok semmit tudni róla*. Fájdalmas kitérést, részvétet jelentő indulathang az *irgalom*, vagy régiesen: *iorgalom*, *iorgat* szókban. 5) Az *ivölt* (i-öl-t, i-v-öl-t v. ü-v-öl-t) igében hallatszók *i* (vagy *ü*) hangutánzó; torokhang előttételével *hi*, *hív*, (mely rokon *hé!* szóval is) és *ki-á lt*, *ki-á bál*.

I, (2), könnyebb kiejtés végett oly idegen eredetű szók elébe tett hang, melyek *s* és még egy vagy két mássalhangzóval kezdődnek, mint: *schola*, *iskola*; *Stail*, *istálló*; *Strang*, *istráng*; *Speck*, *ispék* stb.

—I, (1), melléknév-képző, mely t. i. különféle melléknéveket alkot, mint: *játsz-i*, *csapd-i* (= *csapod-i*), *ugr-i*, *suny-i*; *lesi*, *szuszi-muszi*, melyekben az a részesülők *ó*, *ö*-ket kicsinzi, *játsz-ó játszi*, *les-ő lesi*, továbbá *ház-i*, *kert-i* stb. melyekben mint helyet jelentő maga a közelséget mutató *i*. Megvan a persában is: *ab-i* am. habi, vízi, *ates-i* am. tüzi. Részletesen lásd Előbeszéd, 123. l.

—I, (2), tárgymutató, mint: *néz-i*, *néz-i-tek*, *néz-i-k*; *ver-i*, *ver-i-tek*, *ver-i-k*; *barát-a-i* v. *barát-i*, *barát-a-i-m* v. *barát-i-m*; *hív-e-i*, *hív-e-i-m*, *fi-a-i*, *fi-a-i-m* stb. t. i. az *a-i*, *e-i*, mint kettős tárgymutató többséget jelent, melyből az *a* vagy *e* az önhangzók torlódása miatt gyakran elejtetik. Hasonló ehhez: *többi* e helyett: *többei* és a Tatrosi codexben *egyebi*, e helyett *egyebei*. Mintha volna: annak vagy azoknak *többjei*, *egyebjei*. L. Előbeszéd 158—162. l. Egyébiránt ez igen gyakran *j*-vé változik, kivált az igék-nél, miért itt is fog bővebben tárgyalatni.

—I, (3), mint személyrag csak az *e* módosulata, pl. *pénz-e pénz-i*, *szeretet-e szeretet-i*; melyről azonban kérdés lehet, ha nem tárgymutató-e? maga a személyrag elesvén: *pénz-i-e*, *szeretet-i-e* v. *szeretet-j-e*.

IB, elvont gyök, mely csak némely helynevekben, u. m. *Ibafa*, *Ibéd*, *Ibor-fia*, *Ibrány*, *Ibrony* maradt fen. Az *ibolya* közösnek látszik a latin *viola*, német *Veil*, *Veigel* szókkal. A gyógytani: *iblaný*, *iboló* stb. újabb származásuak, s *ibolya* szóból alkotvák. Egyébiránt e szóban, *ib* jelentése azonosnak vétethetik a *bő* jelentésével, a midőn *ibolga* (= *iboló*) magyar értelmezéssel annyi volna, mint bővölő, bővölködő, mi a nevének meg is felel, minthogy igen bő v. dúis virágzású. Eléjön még *ibrad* és *ibrant* szókban is. L. ezeket.

IBAFÁ, falu; KIS—, pusztá Baranya megyében; helyr. *Ibafá-n*, —*ra*, —*ról*.

IBÉD, l. RÉTHÁT.

IBIS, lásd: CZIBIK. A törökben *ibik* bankát jelent.

IBLA, l. IBLANY.

IBLAG, (ibol-ag) fn. tt. *iblagot*. Az iblanynak más testekkel vegyülete.

IBLANY, (ibol-any) fn. tt. *iblaný-t*, tb. —*ok*. A vegyészetben a fémdek vagy fémdedek (Metalloidea) osztályába tartozó vegyelemek egyike, mely közönséges hőmérsékletnél szilárd, szürkésfekete

színű, fémfényű test, de hevítve pompás sötét ibolyakék színű gőzökké változik, s innen nyerte iblaný nevezetét. Felfedezte 1811-ben Párizsban *Courtois* nevű sziksoányáros, *Gay Lussac* híres párizsi vegyész pedig kikutatta sajátságait, s felismerte mint elemet, s a görög *ιοδης* = violaszínű szótól Jodiumnak nevezte el. Az iblaný a gyógyászatban igen nagyra becsült szer, némely készítményei pedig nevezetes szerepet játszanak a fényképészetben (photographia). Török József tanár. Öszvetételei: *Iblanygőz*. *Iblanykenőcs*. *Iblanynedv*. *Iblanysav*.

IBOLÓ, (ibol-ó) l. IBLANY.

IBOLYA, fn. tt. *ibolyát*. Egy a latin *viola*, német *Veil*, tájdivatosan *Veigel*, tót *fiala* szókkal; de Diószeghi mindkettőt megkülönbözteti. Ismeretes nővénynemzetség neve, melynek virágai öt különféle alakú és nagyságú levelekkel, öt szirmu kehelylyel és öt rövid himszállal ellátvák. Nevezetesebb fajtái: *havasi*, *nyári*, *sárga*, *fürtös*, *háromszínű*, *kék*, *vörös* stb. *ibolya*. Különösen *kerti ibolya*, mely bokros és kellemes illatú, s különféle színekkel díszlő virágokkal kedveskedik. (Cheiranthus). Másképp: *ivolýa*. V. ö. VIOLA.

IBOLYAÁRNŐ, (ibolya-ár-nő) ősz. fn. Az ár-nők neméhez tartozó növényfaj, melynek levelei az *ibolyaéi*hoz hasonlóak. V. ö. ÁRNŐ.

IBOLYAKÉK, (ibolya-kék) ősz. mn. Minek színe a kék *ibolyaéi*hoz hasonló. *Ibolyakék szemek*.

IBOLYASZEGECS, (ibolya-szegecs) ősz. fu. A szegecsnek neméhez tartozó növényfaj, mely alakjára nézve *ibolyaéi*hoz hasonló. V. ö. SZEGECS.

IBOLYASZÍN, (ibolya-szín) ősz. fn. és mn. Olyan szín, mint az *ibolyaéi*. Melléknévként am. *ibolyaszínű*, azaz olyan színű, mint az *ibolya*.

IBOLYASZÖRP, (ibolya-szörp) ősz. fn. *Ibolyaéi*ből kivont szörp. V. ö. SZÖRP.

IBOLYATÓ, (ibolya-tő) ősz. fn. Kerti *ibolya*, mint különösen ültetett és ápolgatott növény. *Cserépben tartogatott ibolyatő*.

IBOLYKA, (iboly-ka) kies. fn. tt. *ibolykát*. Kisded, aprófajú *ibolya*, *ibolyácska*.

IBORFA, falu Szala megyében; helyr. *Iborfá-n*, —*ra*, —*ról*.

IBORKA, Heves megyei tájszó, l. UBORKA.

IBRAD, (ib-ar-ad) önh. m. *ibrad-tam*, —*tál*, —*t v. —ott*. Székelyesen am. magához tér, észére jön. *Félelemből megibradni*. Eredetére nézve nem más, mint *ébred*, vastag hangon kiejtve: *ibrad*, mintegy: *virrad*. V. ö. ÉBRED.

IBRADÁS, (ib-ar-ad-ás) fn. tt. *ibradás-t*, tb. —*ok*. Magához v. észére térés. V. ö. IBRAD.

IBRANT, ön- és áth. Kassai J. szerint Egerben am. oson v. osont. *Elibrant*, önhatólag am. elugrik, eloson, ellohol, elinal. *Megibrantolták*, áthatólag am. megugratták, azaz veréssel megfutamtatták, elkergették. Az ő véleménye szerint *ugrint* v. *ugrant* módosulata.

IBRÁNY, falu Szabolcs megyében; helyr. *Ibrány-ba*, —*ban*, —*ból*.

IBRÁNYTELEK, pusztá Szabolcs megyében; helyr. *Ibránytelk-en*, *Ibránytelek-re*, —*ről*.

IBRED, tájdivatos; l. ÉBRED.

IBRIK, fn. tt. *ibrik-ét*, harm. szr. —*je*. Különböző nagyságu és alakú, de leginkább öblös, hasas edény érezből vagy cserépből, fogóval, fődövel és csurgó szájjal ellátva, némely italok tartására és töltögetésére. *Kávés, tejes ibrik. Vizes ibrik* (nyakas, cseces korsó). Betűáttétellel am. *begre* v. *bögre*. Egyébiránt azonos az arab, török, perzsa *ibrik* szóval; honnét *kahwé-ibrigi* am. kávé ibrik. (Kaffeekanne, cafetière).

IBRIKCSE, IBRIKESKE, (ibrik-cse v. ibrik-es-ke) l. IBRIKKE.

IBRIKKE, (ibrik-ke) kics. fn. tt. *ibrikkét*. Kisdéd ibrik.

IBRONY, falu Szabolcs megyében; helyr. *Ibrony-ba*, —*ban*, —*ból*.

—ICS, kicsinyező képző, pl. a *kavics*, *gubics* szókban. Részletesebben l. —ACS, képző.

ICSAR, (i-cs-ar) fn. tt. *icsar-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Hegyalján am. csigér, löre, bor alja. Gyöke úgy látszik, egy az *iszik*, *ital* szók gyökével, s am. hitvány alávaló ital, mennyiben a cs képző gyakran ócsárló, alázó értelemmel bír.

ICCZE, ICCZÉS, l. ITCZE, ITCZÉS.

ICZ, elvont gyöke 1) *iczeg*, *iczke*, s előtétellel *bicz*, *biczeg*, *biczereg*, *ficza* stb. származékoknak, melyekben alapfogalom az élénk, kicsinyes, könnyű mozgás, 2) *iczi* *piczi* szónak, s nem egyéb, mint a kicsinyítési képzők *acs*, *ecs*, *ics*, *ocs* változata, közbe-tétellel: *incz*, pl. az *inczenpincz* szóban.

ICZÉG, (icz-ég) önh. és gyak. m. *iczég-tem*, —*tél*, —*étt*. Eredetileg *iz-ég*, s ikerítve *izeg-mozog*, *iczeg-biczeg* (izeg-bizeg). Súlyegyent vesztve vagy keresve ide-oda mozog, ingadoz. Szélesb ért. rokon vele az *inog*. V. ö. IZÉG.

ICZÉGBICZÉG, (iczég-biczég) iker. ige. Rokon vele: *illegbillég*. V. ö. ICZÉG.

ICZÉGÉS, (icz-ég-és) fn. tt. *iczégés t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A mozgásban levő testnek azon állapota, midőn iczeg. V. ö. ICZÉG.

ICZINPICZIN, (iczin-piczin) ikerített mn. l. INCZENPINCZ.

ICZKEFICZKE, (iczke-ficzke) iker. mn. Nyalaka, hegyke, magát kényesen viselő, hányiveti. *Iczke-ficzke üríak*. V. ö. ICZ, FICZ gyökszók.

ICZKIVICZKI, (iczki-viczki) lásd: ICZKE-FICZKE.

ID, (1), elvont gyöke különféle családokat képező származékoknak. 1) Mozgást, menést, haladást jelent ezekben: *idő*, *idegen*, *ideg*. 2) Mélyhangu ragozással, helyes alakra, arányos külsőre vonatkozik: *idom*, *idomít*, *idomos* stb. szókban.

ID, (2), elvont törzs, az *ide*, *idébb* származékokban, melynek elemei, a közelre mutató *i* és helyképző *d*, s am. közel hely, honnan *ide*, am. hozzám közel helyre.

ID, (3), elavult vagy elvont fn. mely hajdan inepet (id-napot) jelentett, s megvan a perzsa *'id*, szanszkrit *id* (innepel, énekel), hellén *ἰδέω*, *ἰδέη* szókban. A magyarban azonosnak látszik *dí* gyökkel, melytől *disz*, *dics* stb. is származik; innen *idv*, annyi mint *dív*, *divó*. Más származással és értelemmel bír az *ideg*, *idegen*, *idő*, *idom* szókban, melyek elemzését l. saját helyeiken. V. ö. különösen INNEP, IDV és IDOM.

IDA, (1), KIS—, NAGY—, falvak Abaúj megyében; helyr. *Idá n*, —*ra*, —*ról*.

IDA, (2), l. IDA.

IDÁBB, tájszólási ih. a szabályszerű *idébb* helyett. V. ö. IDÉBB.

IDÁIG, tulajdonkép *ide-ig*, de minthogy ez az *idő*-ből származott *ideig* (időig) szóval összevitt, különböztetésül az *időig* lett közdivatúvá, ámbár szabályosabb volna: *idéig*. Értelmére nézve am. ezen helyig, ezen kijelölt pontig, vonalig, pl. *Egész időig üldöztek bennünket a haramiák. Ami birtokunk csak időig terjed. Én időig szántok, te pedig odáig*.

IDDOGÁL, (i-sz-od-og-ál) önh. és gyak. m. *iddogál-t*. Folytonosan, kényelmesen, apródonként, de gyakran iszik. *Jó borocskát iddogálni. Többek társaságában iddogálni. Ki-, megiddogálni a hordóbort. Mindenét eliddogálni*. Máskép: *iszogat*, *ivogat*.

IDDOGÁLÁS, (i-sz-od-og-ál-ás) fn. tt. *iddogálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonosan tartó kicsinyes, kényelmes ivás, pitizálás.

IDE, (1), (i-de v. i d-e, mongolul *inde*); ih, mely által meghatározott közel helyre mutatunk, hogy a mozgást, cselekvést feléje irányozzuk, minél fogva az iránypont mindig maga a szóló, pl. *Hozd ide azt a kenyeret. Ül ide. Ide tekints, ne oda, itt az Isten anyaga. (Huszár vers). Ide hallgass. Ide felé tarts. Ide haza leszek. Ide-oda jární, tekinteni*, azaz több felé, majd ide, majd oda. Hasonló: *Idé tova*, és *ide s tova. Ide vele, ha tiszta. (Km.). Ide való. Ide jöjjetek*. Néha a nép nyelvén általában *itt* értelmé van, pl. *Idé alá* (itt alatt) *hüsebb van, mint oda fenn. Én majd csak ide benn* (itt benn) *maradok, ti pedig legyetek oda künn* (ott künn). *Idehaza* (itt honn). Ezen öszvetételben *ide-tova* am. ma holnap, nem sokára. *De már engem ide tova, elvisz a sz. Mihály lova. (Csokonai). V. ö. ODA, és ITT, OTT*.

IDE, (2), clavult fn. a köz divatban élő *idő* helyett, mely ma csak némely ragokkal használtatik, mint: *ide-i*, *ide-en* (idén), *ide-ellen* (idétlen), újabb alkotású *idény* stb. Alkotása olyan, mint a *czipé* (czipő), *csörge* (esürgő), *bogya* (bogyó) stb. szóké. A Müncheni eodexben ragozva többször eléfordul. *És nem vall ő benne gyökeret, de idések. Az ő idésb fia. És mindketten idések valának. Én idém. Ez tő idélek*.

Harmadik személyraggal : *ideje*. Mindenkör *ideje* va-
gyon a jámborodásnak. (Km.). *Ideje* már, hogy te is
tégys valamit. *Ideje* korán felkelni. *Ideje* korán való.
Idejében, annak *idejében* am. kellő időben. *Idején* am.
korán. V. ö. IDŐ.

IDÉBB, (i-de-ebb), másod fokú helyhatározó,
mely közelebbedést jelent bizonyos ponthoz, pl. *Ülj*
idebb (hozzám közelebb). *Húzd idebb* a széket. *Két*
házzal idebb jött lakni. *Ha te idebb* tolakodol, én odább
távozzom. V. ö. IDE, és ODÁBB.

IDECS, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Erdély-
ben, Thorda megyében; helyr. *Idecs-én*, —re, —ről.

IDECSPATAKA, falu Erdélyben, Thorda me-
gyében; helyr. *Idecspataká-n*, —ra. —ről.

IDEG, (id-eg) fn. tt. *ideg-ét*, harm. szr. —e v.
—je. Gyökeleme az elavult *i*, mely eredetileg moz-
gást jelentett, s megvan az *idő*, *iő*, *iön* (jő, jön),
illan, *in*, *inog*, *izeg*, *izom*, *ipar* stb. szókban. Szansz-
krit nyelven : *i*, görögül *ἰμι*, latinul *ire*, szlávul *idem*
am. megyek. A *d* segéd betű, mint a *hideg*, *rideg*
szókban, s tulajdonkép : *i*-eg, mint hideg *hi*-eg, rideg
ri-eg. Az *eg* képző a gyöknek gyakorlatát, vagyis a
mozgás képességét jelenti. IDEG tehát elemezve je-
lent könnyen mozgó, azaz mozgékony valamit; kü-
lönösen így neveztetnek 1) azon lágyság, és fehér szá-
lak az állati testben, melyek vagy az agyból, vagy a
gerinczéből erednek, az egész testen szétágaznak, fe-
hér sejtzövegekkel vannak körülvéve, s az érzésnek
és mozgásnak vezetői, melyeknél fogva különféle ne-
veik vannak : *látideg*, *hallideg*, *szaglóideg*; *ábrázat-*
ideg, *bordaközi ideg*, *szemmozgató ideg* stb. (nervus).
2) Azon szilárd, szelvényforma részek az állati testben,
melyek a csuklókat, ízületeket összekötik, milyenek a
mócsingok, inak. 3) Átv. ért. az állati ideghez ha-
sonló, rugalmas, mozgékony test, különösen húr, ki-
feszíthető fonal, pl. *ácsideg*, *csapóideg*, *ív idege*. *Ide-*
get pendíteni. *Ideget felhúzni*, *kifeszíteni*, *fölteker-
ni*.

„S lágyság keblébe fogott, s kisdede homlokát
Elhintette tüzes csókjaival, s te, mond,
Serdülj, s a miket itt látsz,
Zengd majd lantom idegjein.” Kazinezy F.

„Lám a te kebled fölhangolt ideg,
Fájón zengő, ha bú pendíti meg.”

Mentovich.

Továbbá : kötél. „Azonfölül az ruha likas volt és
felkötött volt *kötélékkel* . . . és az *idegökkel*, me-
lyekkel az ruha felkötött volt azon okból csinálta-
nak ostorokat.” Régi magyar Passio. 158. lap.

IDEGALKAT, (ideg-alkat) ösz. fn. Az öszves
idegeknek kapcsolata, öszvefűggése, szervezete meny-
nyiben bizonyos külső alakjok van. V. ö. IDEG.

IDEGBAJ, (ideg-baj) ösz. fn. Baj, kóros álla-
pot, melynek alapját az idegek hibás tulajdonságai
teszik, pl. midőn az idegek rendkívül érzékenyek
vagy tompák.

IDEBETEGSÉG, (ideg-betegség); l. IDEG-
BAJ.

IDEBONCZOLÁS, (ideg-boneczolás) ösz. fn.
Bonczatani működés azon neme, mely az idegek szét-
választásával és vizsgálatával foglalkodik. V. ö.
IDEG.

IDEGÉBRESZTŐ, (ideg-ébresztő) ösz. fn. Oly
szerekről mondjuk, melyek a megtompult vagy ellan-
kadt idegeket mozgásba hozzák, élénkítik.

IDEGÉN, IDEGEN, (id-eg-en) fn. és mn. tt.
idegént, tb. —ék v. —ek. Gyökeleme a mozgást, je-
vést, *en* enést jelentő *i* (vö. ideg), melyből lett az ere-
deti, de kiavult : *i-ök*, *i-esz*, *i-ön*, azaz *jő-ök* v. *jő-v-ök*,
jő-esz v. *jő-sz*, *jön* v. *jő*, továbbá a gyakorlatoz : *i*-eg
s *d* segédbetűvel *i-d*-eg, s az *i* *jő*-re változva *jő*-eg,
jő-d-eg (mint : ig jog, irgalom jorgalom, idő iődő jődő).
Idegen tehát tulajdonkép am. *jödegen*, s közvetlenül
a *jödegő* részesüléből *en* által képeztetett, mint élőből
lett *elegen*, merőből *mereven*. 1) Oly emberről vagy
állatról mondjuk, ki v. mely máshonnan jött, ki nem
ezen földről, hazából való jövevény, külföldi, jövö-
menő. *Idegen népek*, *nemzetek*. *Idegen ember*. *Idegen*
madarak. *Idegen eb*. Aki *idegen ebnek* kenyeret vet,
nem veszi jutalmát. (Km.). *Idegen ökör* haza felé bög.
(Km.). *Idegeneket befogadni a hazába*. *Hivatalokat*
nem kell idegeneknek adni. Ellentéte : *hazai*, *honí*, *bel-*
földi, *idevaló*. 2) Átv. ért. mondjuk oly helyekről, hol
más népek, más nemzetek, nem hozzánk való embe-
rek laknak, melyek nem mi hozzánk tartoznak, hol
mi lakni, tartózkodni nem szoktunk. *Idegen föld*, *or-*
szág, *város*, *falu*, *helység*. *Idegen tartományokban*
utazni. *Idegen városban nehéz megszokni*. 3) A mienk-
től v. tőlünk különböző, más, másféle. *Idegen vallás*,
szokások, *hit*. *Idegen erkölcsök*, *szokások*, *öltözetek*.
Idegen kéz. *Ha szemérmes is az asszony, ne bízd idegen*
kézre. (Km.). 4) Mint melléknév am. visszavonuló,
távozó, nem barátságos, nem hajlandó, nem nyájas.
Idegen arcot mutatni. *Idegen szívvel lenni* valakihez.
Emberektől idegen. *Idegen névvel venni* valamit, régie-
sen am. *rosz néven* : „the k(egy)elmed *idegen névvel*
veszi én thölem hogy én az én pénzem felett ezeket
kévánom.” Levél 1546-dik évből (Szalay Á. gyűj-
teménye).

IDEGÉNÉDÉS, (id-eg-én-éd-és) fn. tt. *ideg-
nédés-t*, tb. —ék. harm. szr. —e. Állapot, midőn va-
laki más valakitől v. valamely dologtól idegenedik.
V. ö. IDEGÉNÉDIK.

IDEGÉNÉDIK, (id-eg-én-éd-ik) k. m. *idegénéd-*
tem, —tél, —étt. 1) Valaki iránt nyájas, barátságos,
bizodalmas lenni szűnik, s úgy kezd viseltetni iránta,
mint idegenek szoktak egymáshoz viseltetni. *Elide-*
genedni valakitől. *Miért idegenedtél el tőlünk?* 2)
Lassanként idegen kézre, hatalomba, más birtokába
jut, másé lesz, mások társaságába áll. *Némely tarto-*
mányok hazánktól már régen elidegenedtek.

IDEGÉNÉSZIK; l. IDEGÉNÉDIK.

IDEGÉNÍT, IDEGENIT, (id-eg-én-ít) áth. m.
idegént-étt, htn. —ni v. —eni. *Idegenné tesz*. Leg-

inkább *el* igekötővel használtatik. *Valakit magunktól elidegeníteni. Más jószágát elidegeníteni.* V. ö. IDEGÉN.

IDEGÉNÍTÉS, IDEGÉNÍTÉS, (id-eg-én-it-és) fn. tt. *idegénítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által okozzuk, eszközöljük, hogy valaki v. valami idegenné legyen.

IDEGÉNKÉDÉS, (id-eg-en-kéd-és) fn. tt. *idegénekedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki mások iránt idegen gyanánt mutatkozik, midőn mások iránti bizodalmit, vonzalmát, barátságát elveszti. V. ö. IDEGÉNKÉDIK.

IDEGÉNKÉDIK, (id-eg-én-kéd-ik) k. m. *idegénekéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Távolító ragú névvel am. valakitől v. valamitől elvonja előbbi vonzalmát, távolodik; nyájias, barátságos lenni megszűn. *Miért idegenkedel tőlem? Egymástól idegenkedő házasok.*

IDEGÉNKÓRSÁG, (ideg-én-kórság) ösz. fn. Túlságos kapkodás oly tárgyak, szokások, öltözetek stb. után, melyek nem honiai, hanem külföldön divatoznak.

IDEGÉNNEMŰ, (ideg-én-nemű) ösz. mn. Oly személyek vagy dolgok osztályába tartozó, melyek a magunkfélelkeitől elütnek, különböznek, nem honiai, nem a mi szokásainkkal és erkölseinkkel birnak. *Idegennemű törvények, öltözetek. Idegennemű kormány. Idegennemű népek, nemzetek.*

IDEGÉNSÉG, (id-eg-én-ség) fn. tt. *idegenség-ét*, harm. szr. —*e*. Vonzalom v. nyájasság, v. bizodalom hiánya, megtagadása valakitől v. valamitől; hidegség, visszatartózkodás. *Idegenséget tapasztalni. Idegenséggel viseltetni valakihez. Nő és férj közti idegenség.*

IDEGÉNSZENV, (ideg-én-szenv) ösz. fn. Szenv, idegen személyek vagy dolgok iránt.

IDEGENSZERŰ, IDEGENSZERŰ, (idegen-szerű) ösz. mn. Aminek idegen alakja, színe, szaga, íze, zamatja, hangja stb. van. *Idegenszerű beszéd, írásmód, ami elüt valamely nyelv sajátosságától. Más-kép: idegennemű.*

IDEGENSZERŰSÉG, IDEGENSZERŰSÉG, (idegen-szerűség) ösz. fn. Minőség, mely nem egyezik az illető dolog sajátosságával. *Némely magyar fogalmazványban sok az idegenszerűség.*

IDEGÉNÜL, IDEGENÜL, (id-eg-én-ül) önh. m. *idegenül-t*. Idegenné lesz; különösen 1) Előbbi honát, lakhelyét elhagyva más haza lakosává, polgárává leszen. 2) Másuak birtokába, hatalmába esik. 3) Valaki vagy valami iránt előbbi szeretete, vonzalma, hajlandósága elmulik. V. ö. IDEGÉN.

IDEGÉNÜL, (id-eg-én-ül) ih. Idegen módjára, azaz vonzalom, bizodalom, nyájasság, szeretet nélkül, máséhoz vagy másfelé szítva; idegen gyanánt. *Idegénül fogadni valakit. Idegenül mutatkozni a honfitársak iránt.*

IDEGÉNÜLÉS, (id-eg-én-ül-és) fn. tt. *ideg-énülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki idegenné lesz valaki v. valami

iránt; vagy midőn bizonyos jog vagy birtok előbbi tulajdonosától másra száll. *Elidegenülés.* V. ö. IDEGÉNÜL.

IDEGÉNÜLT, (id-eg-én-ül-t) mn. tt. *ideg-énült-et*. 1) Ki vonzalmát, nyájasságát, szeretetét, bizalmát valakitől v. valamitől megtagadta, elvonta. *Egymástól elidegenült szomszédok.* 2) Más birtokába, hatalmába jutott. *Angolországtól elidegenült amerikai tartományok.*

IDEGERŐSÍTŐ, (ideg-erősítő) ösz. mn. Mi a lankadt idegekre frisítőleg hat, mi szükséges rugalmasságukat és mozgékony állapotukat visszaadja. *Idegerősítő gyógyszer, fürdő.*

IDEGÉS, (id-eg-és) mn. tt. *idegés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Idegekkel bíró, ellátott. Szorosb ért. sok és erős idegekkel bíró. *Idegés test. Ideges marok, kar. Ideges legény.* Átv. ért. kinek igen mozgékony, izgatható, ingerlékeny idegei vannak. *Az ideges ember igen hajlandó minden benyomásra és indulatokra.* V. ö. IDEG.

IDEGÉSSÉG, (id-eg-és-ség) fn. tt. *idegesség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Az állati, különösen emberi test tulajdonsága, mely szerént sok és erős, vagy ingerlékeny idegekkel bir. 2) Az idegek összege, egész szerkezete. V. ö. IDEG.

IDEGÉZ, (id-eg-éz) áth. m. *idegéz-tem*, —*tél*, —*étt*. Valamit hűrféle ideggel v. idegekkel ellát, felszerel. *Kézivet idegezni.*

IDEGFÁJÁS, IDEGFÁJDALOM, (ideg-fájás v. -fájdalom) ösz. fn. Fájdalom az idegekben.

IDEGFONAL, (ideg-fonal) ösz. fn. Azon egyes finom szálacskák az emberi testben, melyek egymásba fonódva az idegeket képezik.

IDEGFONAT, (ideg-fonat) ösz. fn. Több idegfonalak összeköttetése.

IDEGGYÖNGE, (ideg-gyöngé) ösz. mn. Akinek idegei nem bírnak teljes erővel, szilárdsággal.

IDEGGYÖNGESÉG, (ideg-gyöngeség) ösz. fn. Gyöngeség, erőtlenség az idegrendszerben.

IDEGHÁRTYA, (ideg-hártya) ösz. fn. A látidegnek vékonyan kiterjedt hártyája, mely a szitalapon általhat, s fehérszínű. (Tunica nervea).

IDEGÍR, (ideg-ír) ösz. fn. Ír, melylyel a gyöngé, lankadt idegek táját megkenik, hogy erősödjének.

IDEGKENŐCS, (ideg-kenőcs) ösz. fn. lásd: IDEGÍR.

IDEGKÓR, (ideg-kór) ösz. fn. l. IDEGBAJ.

IDEGLÁZ, (ideg-láz) ösz. fn. Láz neme, mely az idegek kóros állapotából ered, s mely különösen az idegeket támadja meg.

IDEGLEIRÁS, (ideg-le-írás) ösz. fn. A boncztan azon része, mely az idegek leírásával foglalkodik.

IDEGNEDV, (ideg-nedv) ösz. fn. Igen vékony finom folyadék, melyet némelyek az érzés és élet székhelyének tartanak. (Fluidum nerveum).

IDEGNYAVALYA, (ideg-nyavalya) ösz. fn. l. IDEGBAJ.

IDEGNYOMÓ, (ideg-nyomó) ösz. fn. Sebészi eszköz tagesonkításnál, az ülideg számára. Máskép : *idegnyomasz*.

IDEGRECE, (ideg-recze) ösz. fn. A szemgolyónak recezalakú hártájája. (Retina).

IDEGRENDSZER, (ideg-rend-szer) ösz. fn. Az összes idegek alkotása és egymáshoz álló viszonya. (Systema nervorum).

IDEGSZÉLHÜDÉS, (ideg-szélhüdés) ösz. fn. Szélhüdés, megtompulás az idegrendszerben.

IDEGSZÖMÖLCS, (ideg-szömöles) ösz. fn. Kisdéd szömölesök a nyelv- és orridegek végén, melyek az izlés és szaglás közvetlen eszközei. (Papillae nerveae).

IDEGTAN, (ideg-tan) ösz. fn. Tan, melynek tárgyát az idegek ismerete, leírása, felosztása, rendeltetése stb. teszi. (Nervologia).

IDEGTANI, (ideg-tani) ösz. mn. Idegtant illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Idegtani esméretek*.

IDEGTANITMÁNY, (ideg-tanitmány) l. IDEGTAN.

IDEGTELEN, (id-eg telen) mn. tt. *idegtelen-t*, tb. —*ék*. Idegek nélkül levő; különösen, idegek erejétől, mozgékony rugékonyságától megfosztott. *Idegtelen kéjencz, buja, gyönyörvadász*. Határozóilag am. ideg nélkül.

IDEGTÉTLENSÉG, (ideg-tétlenség) ösz. fn. Lankadság, tompultság, pl. szélhüdés az idegekben, midőn ezek működni nem képesek.

IDEGTEVÉKENYSÉG, (ideg tevékenység) ösz. fn. Munkásság, melynél fogva valamely ideg vagy több ideg, rendeltetésének megfelel. Ellenkezője : *idegtétlenség*.

IDEGZET, (id-eg-éz-et) fn. tt. *idegzet-ét*. Idegek öszvesége, idegrendszer.

IDEI, (i-dő-i) mn. tt. *idei-t*, tb. —*ék*. Törzsoke az elavult *ide* (= idő). V. ö. IDE. 1) Széles ért. bizonyos időre kiterjedő, időben létező, folyó, tartó, időre vonatkozó. *Jelen idei, múlt idei események. Jövő idei tervek, javaslatok. Több idei munkába kerülő mű. Ezen idei forradalom*. 2) Szorosb ért. illető vagy kellő időben történő, minek most az ideje. *Idei gondoskodás, rendelkezés, intézkedés*. 3) Korán levő, a szokott időt megelőző. *Ezen gyümölcs igen idei*. 4) A jelen évből való, a jelen évben történő, erre vonatkozó, ezt illető. *Idei bor, gabona, termés. Az idei események igen meglepők és na gyszerűek. Az idei országgyűlés ősszel kezdődik*.

IDEIG, (i-dő-ig) ih. Bizonyos idő folyásaig, hosszaig. *Egy ideig, darab ideig, sok ideig, kevés ideig, jó ideig, két-három annyi ideig, hosszú, örök, végtelen ideig. Ideig óráig*, am. nem sokáig, nem tartósan. *Ideig való, ideig tartó*, am. nem örökös, nem hosszú ideig. *Ideig-háig*, a székelyeknél az *idő*, ha szóval, mely szintén időt, de régiebb időt jelent, ösz-

vetéve, mintegy ikerítve húzamosabb időt akar kifejezni. Világosan mutatja ezt egy másik rokon társa : *időre-hára*, pl. *időre-hára* (am. valahára) *csa! meglesz*. Kriza János ugyan úgy értelmezi : bizonyos idő-, kevés időig; de a példában különösen a 'csak' szó közbeszurásából is látjuk, hogy ez némi gúnynyal vegyest van mondva, s hosszabb tartamot fejez ki, mint a szóló várakozását kielégítné.

IDEIGLEN, (i-dő-ig-len) ih. Határozott időpontig, vagyis addig, míg bizonyos tárgy iránt végrendelkezés tétetni fog. *Ideiglen elvállalni valamely hivatalt. Valakit az ország kormányával ideiglen megbízni. Üres tanszéket ideiglen betölteni*.

IDEIGLENÉS, (i-dő-ig-len-és) mn. tt. *ideiglenés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Ideiglen tartó, vagyis addig létező, működő, míg azon ügyben állandó intézkedések tétetnek. *Ideiglenes kormány. Ideiglenes tándr*.

IDEIGLENESÉG, (i-dő-ig-len-es-ség) fn. tt. *ideiglenesség-ét*, harm. szr. —*e*. Ideiglen tartó vagy létező állapot.

IDEIGLENI, (i-dő-ig-len-i) mn. tt. *ideigleni-t*, tb. —*ék*. L. IDEIGLENES.

IDEIGTARTÓ, (ideig tartó) ösz. mn. Mulékony, mi csak némi, kevés ideig létezik, működik. *Ideigtartó mozgalmak. Ideigtartó harag, ellenségeskedés. Ideigtartó öröm*.

IDEIGVALÓ, (ideig-való) ösz. mn. 1) Mulandó, nem tartós. 2) Földi, világi, mennyiben a mennyeknek és lelkeknek ellentéte. *Ideigvaló szenvedésért örök jutalmat, s ideigvaló gyönyörért örök kínt vallani*.

IDEIN, l. IDEJÉN.

IDEJE, (i-d-ő-je) ih. Élünk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy bizonyos teendőre nézve itt az idő. *Ideje, hogy a munkához lássunk*.

IDEJÉN, (i-d-ő-je-en) ih. 1) Illő, kellő időben, midőn valaminek történnie kell. *Mindent legjobb maga idején tenni. Megismerni idején, mely tejből lesz turó*. (Km.). 2) Korán, jókor, a szokott időt megelőzve, vagy igen pontosan megtartva. *Idején erő gyümölcs. A jó gazda idején felkel. Idején jöttünk, még senki sincs itt*. V. ö. IDE, fn.

IDEJÉNVALÓ, (idején-való) ösz. mn. Kellő időben létező, működő, megjelenő. *Idejénvaló intézkedés, ovakodás. Idejénvaló megtámadása az ellenségnek*.

IDÉN, (i-dő-en) ih. 1) Elavult ért. am. időn, időben. *Minden idén*, azaz minden időben. 2) Ezen évben, ezen időben, vagyis esztendőben. *Ez idén jó termést remélünk. Ez idén, ez idén, megházasodom én*. (Népd.). *Taval is voltam fürdőben, ez idén is elmegyek*.

IDÉNT, (i-dő-en-t) ih. A maga idején, jókor, kellő időben. *Idént megjelenni a rendelt helyen*. Oly képzésű, mint : *koránt*, (kor-a-au-t).

IDÉNY, (i-de-eny v. i-dő-eny) fn. tt. *idény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Valamely időszak, időrész; különösen az évnek azon része, melyen valamit tenni kell, vagy szoktunk tenni. *Fürdési idény*,

a nyári hónapokban. *Táncvigalmi farsangi idény. Aratási, szüreti idény.* (Saison).

IDEODA, (ide-oda) ősz. ih. Lőrincz Károly szerint a kapnikbányai szójárásban am. körülbelül, mintegy : *Ideoda hét hete, egy éve.* Másképen : *ide-tova.* Többire I. IDE alatt.

IDEODÁZ, (ide-oda-az) I. TÉTOVÁZ.

IDEREKESZTÉTT, (ide-rekesztétt) ősz. mn. Mondjuk oly irományokról, oklevelekről, bizonyítványokról stb. melyek valamely folyamodványhoz, szerződéshez, árjegyzékhez stb. esatoltatnak. *Az ide-rekesztett több rendű tanulevelek értelme szerint.*

IDE S TOVA, ih. Ide-oda, erre-arra, rendetlen és különféle irányban. *Ide s tova barangolni, bujdosni.*

IDÉT, (i-de-ite) régies, áth. m. *idét-étt*, htn. —ni v. —eni. 1) Törzsöke vagy a régies *ide* (idő), s am. kellő korra, időre juttat, érlel, fejleszt valakit v. valamit; vagy ami hihetőbb, *üd, üde, üdv*, minél fogva am. *üdtt*. Az *ü* kivált a régieknél igen gyakran találtaik *i* s *e*-re változva, pl. *nélkil*, *nélkül* helyett, *szül*, *szül* helyett, *ilni*, *ilő*, *elni*, sőt *elleni*, *ül*ni, *jöl* helyett; maga *idv* is *jüdv* helyett és több számtalanok. V. ö. ÜDÍT. 2) L. IDÉTT.

IDÉTLEN, (i-dő-etlen) mn. tt. *idétlen-t*, tb. —ék. 1) Ami kellő idejét még nem érte el, ki nem fejezt, éretlen, időnek előtte fejlődni megszűnt. *Idétlen gyermeket szülni. Idétlen vemh. Idétlen öszülés, vénkedés.* 2) Éretlen. *Idétlen gyümölcs.* 3) Átv. sótalan, helytelen, éleztelen, sületlen. *Idétlen tréfa, beszéd, elménczkedés. Idétlen hányivetiség.*

IDÉTLENKÉDÉS, (i-dő-etlen-kéd-és) fn. tt. *idétlenkédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Átv. ért. beszéd- v. cselekedetbeli sotalankodás, sületlenkedés, oktalan-, éleztelen-, helytelenkedés; ostoba tréfálkodás.

IDÉTLENKÉDIK, (i-dő-etlen-kéd-ik) k. m. *idétlenkéd-tem*, —tél, —étt. Átv. ért. helytelenül, sótalanul, bután, izetlenül beszél, tréfálkodik, elménczkedik; idomtalanul cselekszik, viseli magát. V. ö. IDÉTLEN.

IDÉTLENSÉG, (i-dő-etlen-ség) fn. tt. *idétlenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Éretlen állapot vagy tulajdonság, fejletlenség. *Idétlensége miatt korán elhalt gyermek.* 2) Átv. ért. sületlenség, sotalanság, izetlenség, helytelenség, idomtalanúság a beszédben, vagy cselekvésmódban. *Beszédnek, tréfának, elménczkedésnek idétlensége.*

IDÉTLENSZÜLÉS, (idétlen-szülés) ősz. fn. Szabálytalan állapot, midőn valamely nő a rendes idő előtt szüli el magzatját.

IDÉTLENSZÜLÖTT, (idétlen-szült) ősz. fn. Magzat, mely a rendes időt megelőzve, tehát kellőleg ki nem fejlődve és képződve jött e világra.

IDETOVA, (ide-tova) ősz. ih. I. IDEODA.

IDÉTT, (i de-ett v. i-de-en-t) régies ih. s am. idején, idejében, korában. *Szent István idétt*, azaz korában, idején. Fölveszi a személyragokat : *idéttem*,

idétted, *idétte* stb. azaz időmben, idődben stb. *Idéttem más világ volt.*

IDEVÁGÓ, (ide-vágó) ősz. mn. Erre vagy ezekre vonatkozó. *Idevágó felsőbb rendeletek.*

IDEVALÓ, (ide-való) ősz. mn. Ezen helyhez, testülethez vagy czélra való; minek vagy kinek itt a hona, tanyája; mi ide tartozik, itt alkalmazandó. *Idevaló emberek, lakosok. Ezen könyv idevaló. Ezen székek idevaló az asztalhoz, nem az ágyhoz. Az idevaló edényeket válogassátok ki, a nem idevalókat vigyétek haza.*

IDÉZ, (i-de-cz) áth. m. *idéz-tem*, —tél, —étt. Általán am. valakit magához rendel, *ide* parancsol, meghagyja, hogy *ide*, azaz nála vagy előtte jelenjen meg, hogy jöjjön ide. *Az úr maga elébe idézi cselékeit. Beidézni az utcán fülkázó gyermekeket az iskolába. Szellemeket, lelkeket, boszorkányokat idézni.* Különösen 1) Törvényes ért. valakit bíróságra a törvényszék elébe hí. *Perbe idézni. Törvény elébe idézni. A vádlottakat megidézni.* Már a XVI. században divatozott : „És azokat, kik fegyveres kézzel rejám jöttek volth, mind az vármegye színire idézem.” „Továbbá ezért az dologért székre idéztetett minket szögabíró által.” (Szalay Á. gyűjteménye). 2) Mások beszédéből vagy irományaiból, könyveiből mondatokat, szavakat bizonyosságul, felvilágosításul, erősítésül stb. hoz elé. *Régi jeles írókból idézni valamit. Nagy emberek szavait idézni. Szent írásból tárgyhöz illő szövegeket idézni. Péter, Pál apostolokat idézni.*

IDEZÁRT, (ide-zárt) ősz. mn. Azon helyhez, vagy helybe zárt, mely közelünkbe esik; vagy azon irományhoz mellékel, mely kezünkben forog. *Idezárt bútorok. Idezárt váltó, bankjegypénz, meghatalmazás.*

IDÉZÉS, (i-de-cz-és) fn. tt. *idézés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, melynél fogva valakit v. valamit idézünk. *Bírói idézés. Lelkek idézése. Jeles mondatok idézése.* V. ö. IDÉZ.

IDÉZET, (i-de-cz-et) fn. tt. *idézet-ét*, harm. szr. —e. Idézés eredménye vagy műve; idézés elvont ért. véve; azon szók, melyek által az idézés történik, vagy melyek idéztetnek. *Idézetek különféle jeles munkákból.* V. ö. IDÉZ.

IDÉZETLEN, (i-de-cz-etlen) mn. tt. *idézellen-t*, tb. —ék. Akit vagy amit nem idéztek. *Idézellen bűntársakat elmarasztalni nem lehet.*

IDÉZÉTT, (i-de-cz-étt) mn. tt. *idézétt-et*. Akit v. amit idéztek. *Bíró elébe idézett tanúk. Jeles írók műveiből idézett mondatok.*

IDÉZŐ, (i-de-cz-ő) fn. és mn. tt. *idéző-t*, tb. —k. Ki idéz valakit v. valamit. *Idéző törvényszolga. Perbeidéző hités személy. Szentírás szavait idéző szók.* V. ö. IDÉZ.

IDÉZŐJEL, (idéző-jel) ősz. fn. Helyesírási jel („—“), mely közé az idézett szókat vagy mondatokat zárjuk, pl. *Üdvöztünk ezen szavai „Szeressed felebarátodat, mint tennen magadat” a tiszta erénytan egyik alapelvét teszik.*

IDÉZŐLEVÉL, (idéző-levé)l) ösz. fn. I. **IDÉZ-VÉNY**.

IDÉZVÉNY, (i-de-ez-vény) fn. tt. *idézvény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e v.* —*je*. Hivatalos iromány, levél, mely által valaki idéztetik, bíró előtti megjelenésre felszólíttatik.

IDILLÓ, mn. tt. *idillót*. Kriza J. szerint a szé-kelyeknél, különösen Udvarhelyszéken am. ügyetlen. Figyelmet érdemlő szó, mely az 'ügyetlen' szóból azért nem származhatott, mert mély hangzó (ó) van benne, s igen ritka eset, hogy a magas hangú szó átváltoznék mély hangúvá és viszont. A tagadó értelem azt gyaníttatja, hogy a *ló* a tagadó *lan*-ból módosult; tehát a közelebbi alak: *idil-lan*; *idil* törzs pedig könnyen származhatott *idom*-ból, t. i. az *o*, *i*-vé változván, mint *ham-o-s* = *ham-i-s* szókban, s az *m*, *n*-né, (mint a régies: *mevet*, ma *nevet*), az *n* ismét *l*-lé, (mint a régies: *nám*, ma *lám*); tehát *idom* = *idim* = *idin* = *idil*. S az egész eredetileg: *idomlan* = *idomtalan*.

IDKA, **ARANY**—, falu Abaúj megyében; helyr. *Idká-n*, —*ra*, —*ról*.

IDNAP v. **IDNEP**, eredeti és némely régieknél még ezen alakban eléforduló öszvetétele *innep* szónak. **L. INNEP**.

IDOM, (id-om) fn. tt. *idom-ot*, harm. szr. —*a v.* —*ja*. Jelenti valamely testnek rendes, szabályos, arányos alakját, külsejét, vagyis azon módot, mely-nél fogva annak részei illő, helyes viszonyban és arányban állanak egymáshoz; innét: *hangidom*, *vers-idom*, *idomos* am. rendes, szabályos, módos, arányos, s *idomtalan* am. esetlen, aránytalan, helytelen. Rokon vele a régies *ildom* (eszély, eszélyesség, okosság). s úgy látszik, mindkettő ugyanazon eredetű, mit értelmők rokonsága is bizonyít, mert *ildom* jelenti az ész-nek helyes, rendes, öszhangzó működését vagy mű-ködő erejét, s mindkettő jó állapotot jelent, *idom* t. i. a külsőnek (testnek), *ildom* (mintegy: elme-idom) a belsőnek, (léleknek) jó állapotát. Minél fogva az is hihető, hogy eredetileg am. *jódom* és *jóldom*, azaz jó tulajdonságok aránya. Ily betűváltozások vannak az *inkább* és *jönkább*, *ig*, *jog*, *iglat*, *joglat*, *írgalom*, *jorga-lom* szókban. Egyébiránt v. ö. **ILDOM** szót is. Ne za-varjuk öszve az 'alak' szóval.

Igen közel áll hozzá minden tekintetben a hel-lén *ΕΙΔΩ*, honnét az aoristus: *εἶδον* v. *ἶδον*, infinitivus: *ἰδεῖν*, s a középformában: *εἰδομαι* (am. látok, szemlélek); és innen származtatja a többek között Benfey az *εἶδος* (Ansehen, Gestalt), *ἰδέα* (Gestalt stb.) *ἰδεῖσθαι* (*gestaltlos* = idomtalan) szokat. Gyö-kül veszi a *f-id* alakot, honnan a latin *video*, a szanszkritban *vid*, mely am. *tud*. Az arabban *edim*, am. ábrázat, felüleg, (face, surface. Antlitz, Oberfläche).

IDOMÁR, (id-om-ár) fn. tt. *idomár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a v.* —*ja*. Személy, ki bizonyos állato-kat valamire ügyesekké képez, pl. kocsis lovakat, paripákat, vadászeket. Újabb kori alkotású szó.

IDOMATLAN, (id-om-at-lan) mn. I. **IDOMTA-LAN**.

IDOMATLANUL, I. **IDOMTALANUL**.

IDOMI, (id-om-i) mn. tt. *idomi-t*, tb. —*ak*. Idomot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Idomi kellékek*. *Idomi arány*. V. ö. **IDOM**.

IDOMIAS, (id-om-i-as) mn. tt. *idomias-t v.* —*at*, tb. —*ak*. Helyes alkotású, alakú, külsejű; idom sze-rént készített. *Idomias szabás*. *Idomias szobor*.

IDOMÍT, **IDOMIT**, (id-om-it) áth. m. *idomít-ott*, htn. —*ni v.* —*ani*. 1) Valamit helyesen alakít, képez, arányosan elkészít. *Testhez idomítani a ruhát*. *Vésűvel idomítani a szobrot*. 2) Gyakorlat által bizo-nyos állatokat valamire ügyesekké tesz. *Lovat pari-pának idomítani*. *Ebeket vadászatra idomítani*.

IDOMÍTÁS, **IDOMITÁS**, (id-om-it-ás) fn. tt. *idomítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit idomítunk. *Testállás idomítása*. *Lovak, ebek idomítása*. V. ö. **IDOMÍT**.

IDOMÍTÁSI, **IDOMITÁSI**, (id-om-it-ás-i) mn. tt. *idomítási-t*, tb. —*ak*. Idomítást illető, ahhoz tar-tozó, arra vonatkozó. *Idomítási fáradság*, *ügyesség*. *Idomítási díj*.

IDOMÍTOTT, **IDOMITOTT**, (id-om-it-ott) mn. tt. *idomított-at*. Helyesen, arányosan, illő alakban el-készített, kiképzett; valamire ügyességet szerzett. *Színpadra idomított testállás*. *Paripának idomított ló*, *vadászatra idomított vizsla*, *kopó*.

IDOMOS, (id-om-os) mn. tt. *idosos-t v.* —*at*, tb. —*ak*. Helyesen, arányosan kiképzett, rendes kül-sejű, alakú. Rokon vele hangokban is a latin: *ido-nens*; Beufey nem tesz róla említést, noha alig lehet róla kétség, hogy szintén a *FIA* (f-id) gyökből szár-mazik. V. ö. **IDOM**. *Idomos testalkat*. *Idomos szín-padi alak*. *Idomos arc*. *Idomos szobormű*. V. ö. **IDOM**.

IDOMOZ, (id-om-oz) áth. m. *idomoz-tam*, —*tál*, —*ott*, I. **IDOMÍT**.

IDOMTALAN, (idom-talan) mn. tt. *idomtalan-t*, tb. —*ok*. Esetlen, helytelen, formátlan, rendetlen, aránytalan alkotású, öszvehányt, vetett tagú. *Idom-talan buksi gyerek*. *Idomtalan görbice*, *löcslábu*. *Fej-szével faragott idomtalan szobor*. *Idomtalan természet*. *Idomtalan ruhaszabás*. V. ö. **IDOM**. Határozó gya-nánt am. idomtalanul, idom nélkül.

IDOMTALANÍT, **IDOMTALANIT**, (idom-ta-lan-it) áth. m. *idomtalanít-ott*, htn. —*ni v.* —*ani*. Idomtalanná tesz, elrutít. *Elidomtalanít*. V. ö. **IDOM-TALAN**.

IDOMTALANÍTÁS, **IDOMTALANITÁS**, (id-om-talan-it-ás) fn. tt. *idomtalanítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valaki vagy valami idomtalanná tétetik. V. ö. **IDOMTALAN**.

IDOMTALANSÁG, (idom-talan-ság) fn. tt. *idomtalanság-ot*, harm. szr. —*a*. Esetlenség, helyte-lenség, aránytalan, rendetlen alak, külsőség, formát-lanság. *Idomtalansága miatt nem alkalmas a szín-padra*.

IDOMTALANUL, (id-om-talan-ul) ih. Idomtalan módon, azaz esetenül, rendetlen alakban, aránytalan külsővel, formátlanul, helytelenül. *Idomtalanul lépni, állani a színpadon. Idomtalanul álló ruha.*

IDOMÚ, (id-om-ú) mn. tt. *idomú-t*, tb. —*k* v. —*ak*. Bizonyos idommal bíró. *Csinos idomú termet.*

IDOMÚL, IDOMUL, (id-om-úl) önh. m. *idomúl-t*. 1) Bizonyos alakuvá leszen, arányos, rendes, helyes formára alakul. *Gyakorlat által idomúl a test. A művész vésülje alatt szoborrá idomúl a kő.* 2) Valamire ügyessé, képessé leszen. *Nyergesnek idomúl a betanított csikó. Tanítás által vadászatra idomúlnak az ebek.* 3) Valamihez hozzá illeszkedik, alkalmazkodik. *Testhez idomúl a jól szabott ruha.*

IDOMULÁS, IDOMULÁS, (id-om-úl-ás) fn. tt. *idomulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot vagy eselekvés, midőn valaki v. valami idomúl. *Testnek idomulása.* V. ö. IDOMÚL.

IDOMZAT, (id-om-oz-at) fn. tt. *idomzat-ot*, harm. szr. —*a*. Valamely test, illetőleg mű részeinek arányszerű összefüggése, aránymértékes szerkezete; arányos alakzat, külforma.

IDOMZATOS, (id-om-oz-at-os) mn. tt. *idomzatost* v. —*at*, tb. —*ak*. Idomzattal bíró, aránymértékű.

IDOMZATOSSÁG, (id-om-oz-at-os-ság) fn. tt. *idomzatosság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, melynek fogva valamely egésznek minden külső részei, alakjai arányszerű viszonyban állanak egymáshoz. *Szoborművek, emlékművek, épületek idomzatossága.*

IDŐ, (i-dő v. i-d-ő) fn. tt. *idő-t*. Személyragozva: *időm, időd, ideje; időnk, időtök, idejék* v. *idejők; időim, időid, idői, időink, időitek, időik* v. *ideim, ideid, idei* stb. Máskép: *üdő*. Tiszta gyöke az egyszerű *i* v. *ü* hang, mely mozgást, menést, haladást jelent, s megvan az *i-get* (v. *ü-get*), *i-deg, illan, indúl, ireg, izeg* szókban. A szláv *ljeto, hodina, godina*, melyek időt jelentenek, szintén mozgást, haladást jelentő gyököktől származnak. Ezen *i*, valamint a szanszkritban, hajdan igeigyek volt, s részesülője legegyszerűbben *i-ő*, azaz mozgó, menő, haladó, s *d* közbevetéssel lett *i-d-ő*, mint: *ken-ő ken-d-ő, sü-ő sül-ő, sül-d-ő* (sütni való fiatal disznó), *tü-ő tü-d-ő, ben-ő ben-d-ő; om-ó om-d-ó, on-d-ó*; (ami omlik, leomlik, köles korpája), *kanász, konász, kon-d-ász; fonor, fon-d-or* stb. Ilyenekül tekinthetők: *me-dd-ig, me-d-ig* (me-ig v. mely-ig helyett); *a-dd-ig* (ha ugyan nem a régies *adzig*-nak vétethetik) = *a-d-ig* (a-ig h.), *e-dd-ig, e-d-ig* (e-ig h.).

Azonban némileg eltérő értelemmel lehet annyi is, mint: *i-üd-ő* v. *ü-üd-ő*, valamint *üz* = *ü-öz, üget*, am. *ü-ög-et, üldöz* = *ü-öl-d-öz* stb. Gyönyörű példánk van erre Szalay Ágoston gyűjteményében. (Négyszáz magyar levél a XVI. századból), a CLVI. dik levél végén: „Rejá gondoljon, jobb készen legyen kegy-(elmed), hogy nem készületlen találjon az *üddő* = *üddew*, (a *w* több helyütt is am. *ö* v. *ő*, pl. *juny*, megh-

ju, junek, kezületlen = készületlen). A német családban: *Zeit, Zid, Tied, Tie, tid* stb. szóról azt mondja Heyse, hogy eredetök homályos.

„Idő” vagy „üddő” tehát eredetileg jelent oly valamit, mi mozog, jár, megy, halad. *Az idő eljár, senkire nem vár. Szolga ugyan az idő, de nem várakozik.* (Km.). Különösen 1) Am. a gondolkodás alakja, melyben az ész az egymás után következő tárgyak és események folyását felfogja. Az *idő* és *hely* fogalmaival kapcsoljuk össze minden képleteinket. 2) Tapasztalati és közönséges ért. a létezésnek azon szaka, folyama, mely alatt bizonyos mozgások, tünemények rendszeren és szabályosan visszafordulnak, pl. azon mozgási szak, melyben a föld saját tengelye körül megfordul (egy nap, 24 óra); melyben a hold minden változásain általmegegy (hónap); melyben a föld a nap körül bevégezi utját (év, esztendő). *Négy, öt, hat nap. Hét, nyolcz hónap. Száz év, század.* 3) Az imént meghatározott időszakok egyes részei. *Rövid, hosszú, kis, nagy idő. Korai, késő idő. Kévs, sok, némely, minden idő. Szerencsés, boldog idő. Békés, háborús, forradalmi idő. Dolog, munka, evés, ivás, álom, nyugalom ideje. Foly, telik, múlik, halad, repül, eljár az idő. Éjnek idején. Annak idején. Mindent a maga idejében kell tenni. Eltáldálni az időt (alkalmat). Az időhöz (körülményekhez) alkalmazkodni. Mennyi az idő? Idejét múlni. Ez idő tájon v. tájban. Az idő mindennek mestere.* (Km.). *Időt veszteni, vesztegetni, mulatni, halogatni. Időt tölteni. Henyélve, haszontalanul eltölteni az időt. Időre várni. Kijelöltni, meghatározni az időt. Mult vagy előbbi, jelen, jövő idő. Régi idő, új idő.*

„Áll egyedül Árpád egy csendes kis halom ormán, Lelke magas képzelmekekkel forog a nagy időben, Annak előbbi s jövő tüneményit látja lebegni.”

Vörösmarty (Zalán futása).

„Járd össze századink sorát,

A régi s új időt,

S tiszteld, magasztald mindenütt

A jót, nagyot, dicsőt!”

Bacsányi János.

4) Különösen óra; így használtatik gyakran a régieknél, pl. Müncheni codexben: *Azon időben* (ex illa hora). *Harmad idő koron* (eirea horam tertiam). *Jő az idő* (venit hora). *Nemde tízenkét idő vagyon e napjában?* *A vacsorának ideje korán* (hora coenae). A Passióban: „*Hatod időtől fogván, kedeg setét lőn mind földnek színén kilenczed ideig.* És kilenczed hórán ivőlte Jézus nagy szóval.” 5) A légnék bizonyos időbeli állapota, változása. *Szép, jó, kellemes, tiszta, meleg idő. Komor, rút, rozsz, homályos, hideg idő. Állandó, változó, zivataros, esős, havas, zuzmárdás, zimankós idő.* 6) Kor, életszak. *Gyermekidő, ifjúsági, öregségi idő. Hosszu időt élni. Ideje vagyon* (habet actatem). Münch. cod. *Legszebb, legjobb időben lenni. Ami időnkben ez mind másképp volt.* V. ö. IDE, fn. 7)

Nyelvtani ért. igék módosítása, mely a cselekvés és szenvedés (szabatosabban : munkásság és lét) elmúlt vagy jeleunen folyó vagy jövő viszonyait fejezi ki : *régmúlt* (előbbi múlt, imént múlt), *múlt*, *fél múlt*, (jobban : *függő múlt*, hová tartoznak a *viszonyos*, *végzetlen és tartós múltak* is), *jelen*, *jövő*, *határozatlan idő* stb. V. ö. IGE és IGEIDŐ.

Rokonok a héber עת, sínai *thien* (coelum, tempus).

IDŐELŐTTI, (idő-előtti) ösz. mn. Mi a kellő, szokott, rendes, határozott időt megelőzi ; korai, éretlen, idétlén. *Időelőtti megjelenés. Időelőtti aggodalom. Időelőtti gyümölcs. Időelőtti gyermek.*

IDŐELŐTTISÉG, (idő-előttiség) ösz. fn. Valaminek korai, a szokott, rendes, kellő időt megelőző tulajdonsága vagy állapota. *Időelőttisége miatt izetlen gyümölcs.*

IDŐÉRZŐ, (idő-érző) ösz. mn. Mondjuk állatokról, különösen pedig növényekről, melyek az idő változását előre megérik, vagyis rajtok történő bizonyos változások által jelentik.

IDŐFOLYAM, (idő-folyam) ösz. fn. Az időnek, vagyis az időben történő eseményeknek egymás után következése, haladása. *Lassú, gyors, sebes időfolyam.*

IDŐFOLYÁS, (idő-folyás) l. **IDŐFOLYAM**.

IDŐFORGÁS, (idő-forgás) ösz. fn. Bizonyos események- vagy tüneményeknek határozott idő alatti visszakerekülése. Szélesb ért. időfolyam.

IDŐHAGYÁS, (idő-hagyás) ösz. fn. 1) Engedés v. engedély, melynél fogva valakinek megengedjük, hogy valamit továbbra halasztasson. 2) Időhatár kitűzése. V. ö. **IDŐHATÁR**.

IDŐHALADÁS, (idő-haladás) ösz. fn. Az időnek elfolyása, elmulása.

IDŐHALASZTÁS, (idő-halasztás) ösz. fn. 1) Idővesztés, a most teendőknek későbbre hagyása, elmulasztása. 2) Azon időnek meghosszabbítása, mely alatt valamit tenni, végzeni kellene.

IDŐHATÁR, (idő-határ) ösz. fn. Kiszabott, meghatározott időpont, melynek betelteig valamit meg kell tenni, véghez kell vinni. *Az adósság lefizetésére, bíró előtti megjelenésre kitűzött időhatár.*

IDŐHATÁROZÁS, (idő-határozás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, meghagyás, mely által valami teendőknek időhatárt szabnak.

IDŐHÉZAG, (idő-hézag) ösz. fn. Hézag, üresség valamely időszámlálásban, történelemben. Különbözik : *időhiány*.

IDŐHIÁNY, (idő-hiány) ösz. fn. Valamely cselekvésre szükséges időnek nélkülözése.

IDŐHIBA, (idő-hiba) ösz. fn. Hiba, melyet a történetirő v. elbeszélő követ el, midőn az eseményt más időre helyezi, mint valósággal történt, midőn az eléadott történetet vagy annak részleteit nem egyeznek meg a korrall, melyhez kötetnek, pl. időhibát követne el, ki a X-dik századi háborukban ágyúkkal lödöztetne. (Anachronismus). Máskép : *kortévesztés*.

IDŐJÁRÁS, (idő-járás) ösz. fn. Az égmérséklet állapota, viszontagságai, változásai. *Kedvező időjárás. Változékony, majd esős, majd hideg időjárás. Tavaszí, nyári időjárás.*

IDŐJÁRÁSTAN, (idő-járás-tan) ösz. fn. Tapasztalati eseményeken alapuló tan, az égmérséklet állapotáról, viszontagságairól, tüneményeiről, pl. esőről, ködről, hórról, dérről, felhőkről, szélről és azok okairól. (Meteorologia).

IDŐJÁRTÁVAL, (idő-jártával) ösz. ih. Idő folytában, idővel, bizonyos időszak betöltével, elmúlt után. *Időjártával igen sok dolog megváltozik. Időjártával majd ránk is kerül a sor. Máskép : időjártában v. időjártára. Néhatt : idővártatva.*

IDŐJÓS, (idő-jós) ösz. fn. és mn. Aki vagy ami a következő időjárást előre megjövendöli. *Az időjósok gyakran csatlakoznak. Időjós testi bajok, sérvek.*

IDŐJUTVA, (idő-jutva) ih. Ha idő jut reá. Máskép a székieknél : *időtanálva* = ha idő úgy találkozik. (Krizsa János).

IDŐKOR, (idő-kor) ösz. fn. 1) Életszak vagy idő, mennyiben bizonyos lények, különösen növények és állatok életét, létezését jelenti. *Rövid, hosszú időkort élni.* 2) Az általán vett időből bizonyos szak, részlet. *Hajdani, közép, újabb, legújabb időkör.*

IDŐKÖR, (idő-kör) ösz. fn. Az általán vett időből azon részlet, mely alatt bizonyos események visszafordulnak, bizonyos tünemények kifejlődnek. *A föld forgásának időköre egy év. Bizonyos időkörben, pl. minden hónapban elékerülő fejfájás. (Periodus temporis).*

IDŐKÖRI, (idő-köri) ösz. mn. Időkörben életűnő, megjelenő ; bizonyos időkört illető, arra vonatkozó. *Időköri tünemények, nyavalyák. (Periodicus).*

IDŐKÖRÖNKÉNT, (idő-körönként) ösz. ih. Bizonyos időköröket tartva, követve. *Időkörként elforduló tünemények.*

IDŐKÖZ, (idő-köz) ösz. fn. Köz, mely bizonyos időszak eleje és vége között foglaltatik, pl. *Az előbbi király halála és utóbbi megkoronázatása közötti időköz. Árpádtól István királyig tartó időköz.*

IDŐKÖZBEN, (idő közben) ösz. ih. Némely időben, némelykor, néha, azonban, az alatt ; bizonyos időnek kezdete és vége között. *Időközben magam is kikirándulok a falura.*

IDŐKÖZI, (idő-köz-i) ösz. mn. Időközben történő, létező ; csak némely időt illető, ideiglenes. *Időközi szórakozás. Időközi rendelkezés.*

IDŐKÖZILEG, (idő-közileg) ösz. ih. Csak némely időt, vagyis időközöt illetőleg ; ideiglenesen. *Időközileg intézkedni valami felől.*

IDŐLAJSTROM, (idő-lajstrom) ösz. fn. Lajstrom, melyben a történet események bizonyos időszakok, pl. napok, hónapok, évek, századok szerint elsoroltatnak.

IDŐLEGES, (i-dő-leg-es) mn. tt. *időleges-t, tb. —ek.* Azon időben vagy időszerént levő. *Pest váro-*

ának időleges főpolgármestere. Különbözik : ideiglenes.

IDŐLEJÁRAT, (idő-le-járat) ösz. fn. Valamely időnek lefolyta vagy lefolyása, eltélése. V. ö. LEJÁRAT.

IDŐMENNYISÉG, (idő-mennyiség) lásd : IDŐMÉRTÉK.

IDŐMÉRET, (idő-méret) ösz. fn. Valamely beszédrésnek állandó idomzatos időmennyiségbe alakítása. *Lejti, lebegő, legedező, toborzéki időméret. Görögös, magyaros időméret.*

IDŐMÉRETÉS, (idő-méretés) ösz. mn. Mely szabályszerű időmérettel van ellátva, öszveállítva.

IDŐMÉRŐ, (idő-mérő) ösz. fn. 1) Személy, ki az időt méri. 2) Eszköz, mely által az idő mértéke meghatároztatik, pl. az órák, a karmesterek időt mutató és meghatározó eszközei.

IDŐMÉRTAN, (idő-mér-tan) ösz. fn. Tan, vagyis szabályok öszvege, mely a verselésben vagy zenében az időméretet és időmértéket adja elé.

IDŐMÉRTÉK, (idő-mérték) ösz. fn. 1) Szélesb ért. az időnek bizonyos határozott része, mely által az időfolyamat mérni szoktuk, milyenek : percz, óra, nap, hónap, év. 2) Szorosb ért. a zenészeknél azon mérték, mely szerint a hangokat, vagyis egyes ütemeket rövidebb vagy hosszabb ideig kell kitartani. *Lassú, halk, gyors időmérték.* (Tempo). 3) A nyelv-tanban a szótagoknak rövidebb vagy hosszabb hangoztatása. *A magyarban az a, e, i, o, u, ö, ü, rövid időmértékűek, ha 1) nincs ékezetük vagy nincs vonás felettük, vagy 2) ha utánok nincs torlat, azaz közvetlenül akár azon, akár más következő szóban csak egy mássalhangzó áll, vagy épen semmi mássalhangzó nem áll vagy végre, ha bár a következő szó elején több mássalhangzó van is, pl. krajczár, de az illető rövid önhangzó a szó végén áll.*

IDŐMÉRTÉKÉS, (idő-mértékés) ösz. mn. Ami időmértékkel bír. *Időmértékes nyelv, zene, versek.*

IDŐMOSTOHASÁG, (idő-mostohaság) ösz. fn. A természeti időnek egy vagy más módon kedvezőtlen járása, pl. nagy aszály vagy tulságos esőzés, az időjárás mostohasága. Értjük általában a világi idő, vagyis a világi események kedvezőtlen voltáról is, az idők mostohaságáról.

IDŐMULÁS, (idő-mulás) ösz. fn. Általán, az időnek eltélése, eltűnése. Szorosb ért. lásd : IDŐSÜLÉS.

IDŐMULASZTÁS, (idő-mulasztás) ösz. fn. Hanyság vagy véletlen, akaratlan elkésés neme, midőn valaki az időt elszalasztja, nem használja, tétlenül elfolyini engedi.

IDŐMULATÁS, (idő-mulatás) ösz. fn. Időtöltés, vagyis oly foglalkodás, különösen lelket vidító működés, mely az unalmat elűzi, s az idő folyását mintegy észrevétlenül sietteti.

IDŐMULTÁVAL, (idő-multával) ösz. ih. Bizonyos vagy némely időszak lefolyta után. *Időmultával ő is megváltoztatta szándékát.*

IDŐNAP, (idő-nap) ösz. fn. Meghatározott és valamire legalkalmasabb időpont; valaminek saját ideje, kora. *Időnapra megjelenni a kitűzött helyen. Némely ember időnap előtt megvénül. Időnap után (későn) jöttél.*

IDŐNKÉNT, (i-dő-en-ként) ih. Nem folytonosan, hanem bizonyos időközök után, meg-megszakaszva. *Időnként meglátogatni valakit. Időnként mutatkozó kórjelek.*

IDŐNY, (i-dő-öny) fn. tt. *időny-t*, tb. —ök, harm. szr. —e. Bizonyos mértékekre felosztott idő, különösen melyekhez a hangokat az éneklésben, zenében, a tagmozgásokat a lépésben, tánczban alkalmazni kell. *Időnyt tartani. Időnyre lépni, tánczolni*, (tempo; különbözik : tactus = ütem; és : idény).

IDŐNYERÉS, (idő-nyerés) ösz. fn. Működés, állapot, midőn az időt folytonosan használva javunkra fordítjuk. *Ellenkezője : idővesztés.*

IDŐNYOM, (idő-nyom) ösz. fn. Jelek, maradványok, melyek bizonyos időt leélt tárgyakon látszanak. *Időnyomok az emberi arczon.*

IDŐPERCZ, (idő-perez) ösz. fn. Az időnek legkisebb mértékneve. V. ö. PERCZ.

IDŐPERCZENET, l. IDŐPERCZ.

„Minden időpercenetben
Mindennemű szegeletben
Üldözöm vagy szünetlen,
Hagyj békét oh kegyetlen!”

Kisfaludy S.

IDŐPONT, (idő-pont) ösz. fn. 1) Az időnek kised része, pl. percz, óra. *Azon időpontban hala meg, midőn a földrengés kezdődött.* 2) Oly időrész, mely bizonyos eseményről nevezetes. *Krisztus születése azon időpont, melytől a keresztény időszámítás kezdét vesz.*

IDŐRE-HÁRA, l. IDEIG' alatt.

IDŐREND, (idő-rend) ösz. fn. Rend, melyben az időben történt események egymás után következnek. *Időrendben elszámolni valamely ország viszonyosságait. Időrendbe szedett királyok élete, nevei. Időrendet tartani a történetírásban.*

IDŐROMBOLTA, (idő-rombolta) ösz. mn. Az *időrongált'* szónál nagyobb fokot, rontóbb hatást jelentő melléknév. V. ö. IDŐRONGÁLT.

IDŐRONGÁLT, **IDŐRONGÁLTA**, (idő-rongált v. -rongálta) ösz. mn. Amit a húzamos vagy hosszasan tartott idő már megviselt, az idő foga megrágcsált. *Időrongálta várak, középületek.* Átv. értelemben is. *Időrongálta szépség, arcvonalak.*

IDŐRÖVIDSÉG, (idő-rövidség) ösz. fn. A cselekvésre szükséges időnek szűk volta.

IDŐS, (i-dő-es) mn. tt. *idős-t* v. —et, tb. —ek. 1) Több vagy hosszabb időig élő, létező, koros, agg. *Idős ember.* 2) Szélesb ért. bizonyos ideig élő, létező. *Mennyi idős ezen fiú? Te velem egy idős vagy. Elég*

idős vagy, már lehet eszed. 3) Higgadt, megfontolt, el nem hirtelenkedett. *Idős, érett tanács.* (Faludi).

IDŐSB, (1), (i-dő-es-b) mn. az *idős* szónak másod foka, tt. *idős-b-et*. Régebben élő, létező, előbb született, korosb, vénebb. *Te idős vagy nálamnál.* *Idősbfi.*

IDŐSB, (2), (mint föntebb), fn. Személy, ki bizonyos testület tagjai között korára vagy hivatalára nézve legöregebb, vagy az öregebbek osztályába való. *Egyetemi karok idősbjei v. idősbjei. Nép idősbjei. Szerzetes rend idősbjei. Mi NN. városi sebészek idősbjei.* (Senior). *Alidősb v. másodidősb* (prosenior). *Család, vagy nemzetség idősbje.*

IDŐSBFI, (idősb-fi) ősz. fn. A családban legidősbik fi, ki a hitbizományt birja.

IDŐSBFISÉG, (idősb-fiség) ősz. fn. Hitbizomány faja, midőn a hitbizományi jószágot a családban legidősbik fi kapja és birja.

IDŐSBIK, (i-dő-es-b-ik) másod fokú mn. tt. *idősbik-et*. Bizonyos testület v. osztály tagjai között a korosabbik; testvérek között öregebbik. *Idősbik tanácsos. Fekvő birtokimat idősbik fiamra hagyom. Ez legidősbik gyermekem.*

IDŐBSÉG, (i-dő-es-b-ség) fn. tt. *időbség-et*. Tulajdonság vagy jogok összege, melyekkel oly személy bir, kit idősbnek nevezünk. V. ö. **IDŐSB**. Különösen, polgári intézmény, mely szerénny némely nemzetségekben, azok díszének, gazdagságának fenntartásul, a legidősb nemzetségág legkorosabb tagjának számára, némely elidegeníthetetlen birtokok, mint hitbizományok alapítvák; továbbá am. e végre alapított jószágok. (Senioratus).

IDŐBSÉGI, (i-dő-es-b-ség-i) mn. tt. *időbségi-t*, tb. —*ék*. Időbséget illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Időbségi javak.*

IDŐSÍT, **IDŐSIT**, (i-dő-es-ít) áth. m. *idősít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Törvényi ért. véghezviszi, hogy bizonyos birtok vagy jog elidősüljön. *Elidősít.* V. ö. **IDŐSÜL**.

IDŐSÍTÉS, **IDŐSÍTÉS**, (i-dő-es-it-és) fn. tt. *idősítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által bizonyos birtok vagy jog elidősül.

IDŐSÖDÉS, (i-dő-es-éd-és) fn. tt. *idősödés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki vénhedik, korosodik, életideje eljár.

IDŐSÖDIK, (i-dő-es-éd-ik) k. m. *idősöd-tem*, —*tél*, —*ött*. Korosodik, vénhedik, élete napjai eljárnak. *Fiaim! én már idősödöm, dolgozatok ti helyettem.*

IDŐSSÉG, (i-dő-es-ség) fn. tt. *idősség-et*, harm. szr. —*e*. Idős, azaz koros állapot vagy minőség; vénység, korosság.

IDŐSÜL, **IDŐSÜL**, (i-dő-es-ül) önh. m. *idősül-t*. Törvényes ért. bizonyos idő, pl. harminzekét év múltával valamely birtok vagy jog egyik félre nézve érvénytelenné, másik félre nézve pedig érvényessé lesz, pl. midőn valaki a magyar törvény szerint 32 évig némely birtoka fölött jogait nem gya-

korlotta, elhanyagolta, ellenben azokat egy másik, ellenmondás, ellenállás nélkül használta, és hatalmában tartotta, az illető birtok az előbbi tulajdonostól elidősült, s a meg nem zavart haszonvevőre szállott által. S ez utóbbi azt az újabb jogi nyelven, 'elbirtokolni' mondatik. Máskép: *évül, elévül*.

IDŐSÜLÉS, **IDŐSÜLÉS**, (i-dő-es-ül-és) fn. tt. *idősülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn bizonyos birtok vagy jog elidősül. Máskép: *elévülés*. V. ö. **IDŐSÜL**.

IDŐSÜLET, **IDŐSÜLET**, (i-dő-es-ül-et) fn. tt. *idősület-et*, harm. szr. —*e*. Idősülés elvont értelemben.

IDŐSÜLT, (i-dő-es-ül-t) mn. tt. *idősült-et*. Mi a birtoki jog nem gyakorlása vagy elhanyagolása miatt érvénytelenné lett, s másra szállott. V. ö. **IDŐSÜL**.

IDŐSZABÁS, (idő-szabás) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaminek időhatárt rendelünk, s kitűzzük az időpontot, meddig valamit meg kell tenni, vagy el lehet halasztani.

IDŐSZAK, (idő-szak) ősz. fn. Meghatározott rész az általánosan vett idő folyamából, időkör. *Iskolai időszak, szünnapok időszaka*. Különösen, oly időrész, az évnék azon szaka, melyben rendszeren valami történni szokott, mely valamire kitünőleg alkalmas, és használtatik. *Fürdői időszak. Farsangi időszak; újabban: idény.*

IDŐSZAKASZ, (idő-szakasz) ősz. fn. 1. **IDŐSZAK**.

IDŐSZAKI, (idő-szaki) ősz. mn. Időszakonként megjelenő, bizonyos időkörben működő vagy időkörre szorított. *Időszaki rüppiratok. Időszaki irodalom. Időszaki sajtó.*

IDŐSZAKILAG, (idő-szakilag) ősz. ih. Bizonyos időszakokban, időnként. *Időszakilag kiadott rüppiratok.*

IDŐSZAKIRAT, (idő-szak-irat) ősz. fn. Határozott időszakokban megjelenő irat, pl. évnegyedi, havi lapok.

IDŐSZAKONKÉNT, (idő-szakonként) 1. **IDŐSZAKILAG**.

IDŐSZAKOS, (idő-szakos) ősz. mn. Időszakokra felosztott, időszakonként megjelenő, gyakorlott stb.

IDŐSZAKOSSÁG, (idő-szakosság) ősz. fn. Események, tünemények azon tulajdonsága, melynél fogva nem folytonosan, hanem csak némely vagy bizonyos időszakokban jelennek meg.

IDŐSZÁM, (idő-szám) ősz. fn. Évek vagy századok szerint rendezett időszak, mely a világ történetének valamely nevezetes eseményétől veszi kezdetét, pl. a világ teremtetésétől, Róma építése-, Krisztus születése-, Mahomet futásától. *Római időszak. Keresztény időszak.* (Aera).

IDŐSZÁMLÁLÁS, (idő-számlálás) ősz. fn. A történetírásnak egyik lényeges működése, mely az

egymás után következő vagy ugyanazon időben fel-
tűnő események idejét előadja, különösen az évek fo-
lyama szerint elrendezi.

IDŐSZÁMTAN, (idő-szám-tan) ősz. fn. A történetírás segédtana, mely a különféle időszámokat tárgyalja, kezdetöket meghatározza, s egymással összehasonlítja, s az által a világesemények ideje sorát, s egyes események bizonyos időpontját kijelöli. (Chronologia). V. ö. **IDŐSZÁM**.

IDŐ SZERÉNT VALÓ, l. **IDŐLEGES**.

IDŐSZÉRŰ, (idő-szerű) ősz. mn. 1) Bizonyos időszakhoz, korhoz illő, alkalmazott. *Időszerű mezei munkák. Időszerű vállalatok*, máskép: *korszerű*. L. ezt. 2) Mulandó, nem tartós, változó, mint az idő.

IDŐTÁBLA, (idő-tábla) ősz. fn. Tábla, melyen a történeti események időszám, évszám szerint följegyzvők, elsorolva. *Világtörténetek időtáblája. Hazánk történeteinek időtáblája Árpádtól a legújabb korig.*

IDŐTÁBLÁZAT, (idő-táblázat) ősz. fn. Táblázat vagy rovatok összege valamely időbeli történetek idő- és sorszám szerinti kivonatos följegyzésére, egybeállítására, összevetésére.

IDŐTÁJ, (idő-táj) ősz. fn. Mi bizonyos időpont-hoz közel esik; bizonyos időszaknak köre. Élünk vele, midőn valamely eseménynek időpontját, óráját, napját, évét meghatározni nem tudjuk, vagy nem akarjuk, pl. *Reggeli időtájban lopták el pénzemet. Ez azon időtájban történehetett, midőn hom nem valék*. V. ö. **TÁJ**.

IDŐTAN, (idő-tan) ősz. fn. 1) Tan az égmér-sékleti tűneményekről, pl. meleg, hideg változatairól 2) l. **IDŐSZÁMTAN**.

IDŐTARTAM, (idő-tartam) ősz. fn. Az időnek hosszabb-rövidebb részekre felosztása az elmében. A többé-kevésbé hosszabbnak: *időszak, időfolyam*, ha csak egy pillanatnyi: *időpont* a neve.

IDŐTARTÁS, (idő-tartás) ősz. fn. 1) Bizonyos időnek folytonos haladása, tartósága. *Felhős, meleg, hideg időtartás*. 2) Cselekvési rend v. pontosság, mely szerint valaki a kiszabott, kitűzött időt el nem mulasztja, valaminek idejét megtartja. *A tisztviselőnek egyik főkötelessége a pontos időtartás*.

IDŐTELÉS, (idő-telés) ősz. fn. Időfolyás, időhaladás, időmulás az egymás után következő események eltűnése.

IDŐTLEN, l. **IDÉTLEN**.

IDŐTÖLTÉS, (idő-töltés) ősz. fn. Kedves, kellemes, mulattató foglalkodás, mely az idő folyását mintegy sietteti, észrevétlenné teszi, s az unalmat eltávoztatja. *Neked a vadászat, nekem az olvasás legkedvesebb időtöltésem. Időtöltésre irt könyvek. Időtöltésül hírlapokat olvasni*.

IDŐTÖLTÉS BŐL, (idő-töltésből) ősz. ih. A végett, hogy az idő teljék, unalom elűzésére, mulatság kedvéért. *Időtöltésből kártyázni, sétálni, színházba menni*.

IDŐTÖLTŐ, (idő-töltő) ősz. mn. és fn. 1) Mi által unalmat űzünk, az időt elfolytati siettetjük. *Időtöltő mulatságok, játékok, olvasmányok*. 2) Személy, ki mulattató társalgása által megrövidíti az időt, v. kinnek egyetlen foglalkodása az időt kényelmesen, mulatva, dologtalanul eltölteni.

IDŐTUDOMÁNY, (idő-tudomány) lásd: **IDŐSZÁMTAN**.

IDŐÜVEG, (idő-üveg) ősz. fn. Általán üvegesköz, üvegeső, mely bizonyos folyadékkal, rendesen higanyval megtöltve az idő, vagyis légmérséklet változásait és fokait kimutatja, milyenek pl. a hőmérő, légmérő.

IDŐVÁLTOZÁS, (idő-változás) ősz. fn. 1) Egyik időszak elmulása, s másik feltűnése, kezdete, pl. midőn az ő év után új kezdődik. 2) A légmérséklet v. égi tűneménynek más állapotba átmenése, pl. midőn derű után ború, meleg után hideg következik vagy viszont. *Hirtelen, sürű időváltozás. Tavasszal gyakori szokott lenni az időváltozás. Időváltozást jelentő csúszos bajok. Némely állatok igen megérik előre az időváltozást*.

IDŐVÁRTATVA, (idő-vártatva) l. **IDŐJÁRTÁVAL**.

IDŐVEL, (i-dő-vel) ih. Idő multával, bizonyos idő lefolyta után. *Idővel minden máskép lesz. Majd idővel nekünk is jobbra fordul dolgunk*.

IDŐVESZTÉGETÉS, (idő-vesztégetés) ősz. fn. Az időnek munka nélkül használatlanul elhalasztása, eltöltése vagy haszontalan dolgokra való fordítása.

IDŐVESZTÉGETŐ, (idő-vesztégető) ősz. mn. és fn. 1) Mi által vagy miatt az idő haszonvétenül elmúlik, elvész. *Idővesztégető játékok, dombóroszások*. 2) Személy, ki az időt használatlanul elmúlni hagyja, naplopó, ácsorgó.

IDŐVESZTÉS, (idő-vesztés) ősz. fn. Bizonyos idő használatának elmulasztása vagy kelletlenül több idő, mint amennyi valamely dolog végrehajtására megkívántatik. *A régi robotrendszer sok idővesztéssel járt*. V. ö. **IDŐNYERÉS**.

IDŐVESZTESSÉG, (idő-vesztesség) l. **IDŐVESZTÉS**.

IDŐVETÉS, (idő-vetés) ősz. fn. l. **IDŐSZÁMTAN**.

IDŐVETŐ, (idő-vető) ősz. fn. Történettudós, ki a történeteket, világeseményeket időszám szerint elrendezi, s összeállítja, s a különféle időszám-lásokat rendszeresen egyezteteti. (Chronologus).

IDŐVIZSGÁLÁS, (idő-vizsgálás); **IDŐVIZSGÁLÓ**, (idő-vizsgáló); l. **IDŐVETÉS**, **IDŐVETŐ**.

IDŐZ, (i-dő-ez) önh. m. *időz-tem, —tél, —ött*. Időt tölt, mulat; késik, elmarad. *Bor mellett időzni. Hol időztél oly sokáig?* Faludi áth. ért. is használja, s am. időt rendel, határoz, kitűz. *Időzött óra; időzött korra; közelít az időzött nap*.

IDŐZÉS, (i-d-ő-ez-és) fn. tt. *időzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Időtöltés, időmulatás, késés. 2) Idő kitűzése.

IDRÁNY, falu Abaúj megyében; helyr. *Idrány-ba*, —*ban*, —*ból*.

IDÜL, IDÜL, (1), (i-d-ő-ül) önh. m. *idül-t*. Időnként elékerül vagy hosszú időre kiterjed, meggyökeresedik. Mondják testi nyavalyákról, melyek tartások és megrögzötték szoktak lenni.

IDÜL, IDÜL, (2), (id-ül) önh. m. *idül-t*. Gyöke *id*, melyből *idv*, *idves*, *idvez*, *idvezül* is stb. származnak. Értelme: egészsége, megroncsolt testi állapota jobbra változik, jobban érzi magát, épül, éperedik, magához, erejéhez tér. Máskép: *üdül*. V. ö. ID, ÜD.

IDÜLÉS, IDÜLÉS, (1), (i-d-ő-ül-és) fn. tt. *idülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Nyavalya állapota, midőn hosszabb időre terjed, s meggyökeresedik. V. ö. IDÜL, 1).

IDÜLÉS, IDÜLÉS, (2), (id-ül-és) fn. tt. *idülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki idül, azaz egészsége visszatér, jobba lesz vagy lenni kezd. *Felidülésem után legott útra kelek*. Máskép: *üdülés*.

IDÜLT, (i-d-ő-ül-t) mn. tt. *idült-et*. Hosszú időig tartó, meggyökeresedett, bizonyos időváltozásokkor visszatérő. Mondjuk betegségről, nyavalyákról. *Idült csúszos bajok*. *Idült köszvény*.

IDV, (id-v) fn. tt. *idv-et* v. —*ét*, harm. szr. —*e*. Gyöke *id*, mely szanskrit nyelven am. innepel, énekel, vagyis énekkel tisztel, dicsér, áld, boldognak mond. Eredetileg egynek látszik a *di* gyökkel, s *id-v* nem egyéb, mint *di-v* v. *divó*, ami dívik, ami divást, divó állapotot mutat. Héber nyelven *idav*, arabul *ada* am. segít, segély által megszabadít, boldog állapotba helyez, rossz sorsot javít. *Idv* szóval látszik egyezni a latin *ave* is. Ezen összehasonlítások után *idv* jelent áldott, boldog, szabad helyzetet v. állapotot, áldást, boldogságot, különösen lelki boldogságot, melyet Isten kegyelme és segítsége által érünk el. Zárt ajakkal: *üdv*. V. ö. IDVES, IDEVEZEL.

IDVARNOK, falu Torontál megyében; SZŐLŐS-IDVARNOK, falu ugyanott; helyr. *Idvarnokon*, —*ra*, —*ról*.

IDVES v. IDVÉS, (id-v-es) mn. tt. *idves-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Idvvel párosult, mi idvet, azaz áldást, szerencsét, boldogságot hoz, különösen a léleknek örök nyugalmat, meglegedést, dicsőítést szerez. *Idves szándék*, *akarat*. *Idves változások a nemzeti kormányban*. *Idves törvénycikkelyek*. *Idves imádság*, *szent beszédek*, *oktatások*. Máskép: *üdvös*.

IDVESEN v. IDVÉSEN, (id-v-es-en) ih. Boldogul, szerencsésen, áldással, lelki megnyugvással; oly módon, mely áldást, szerencsét, boldogságot, lelki nyugalmat szerez, máskép: *üdvösen*. V. ö. IDVES.

IDVESSÉG v. IDVÉSSÉG, (id-v-es-ség) fn. tt. *idvesség-ét*, harm. szr. —*e*. Idves, azaz áldásos, boldog, szerencsés, nyugott, meglegedett sors, állapot. *Jó fejedelemtől és bölcs törvényektől függ a népek id-*

vessége. Különösen lelki állapot, öröm és nyugalom, melyben azok részesülnek, kik a szent valláson alapuló erény szabályainak és törvényeinek követése által bensőleg meglegedettek, s haláluk után Isten különös kegyelmében részesülnek. *Örök, mennyei idvesség*. *Az idvesség útján járni*. *Idvesség reményében a földi viszontagságokat békével szenvedni*. Máskép: *üdvösség*. Ellentéte: *kárhozat*.

IDVÉSSÉGÉS, (id-v-és-ség-és) mn. tt. *idvességés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Idvességet hozó, eszközlő. *Idvességés lelki gyakorlatok*.

IDVEZ v. IDVÉZ, (id-v-ez) mn. mely csak a *lég*y igével használtatik: *idvez légy*, többesben: *idvezek legyetek*. Képzsre nézve olyan, mint *szár-as*, *ig-az*, *neh-ez* melléknévek, melyekben az *az ez* képző nem egyéb, mint a módosított, s tulajdonságot jelentő *as*, *es*: *idv-es*, *szár-as*, *ig-as*, *neh-es*, *szár-as* t. i. *az*, minek levelei, nedvei kivesztek, s csak szára, törzse, szilárd része maradt; *igaz*, mely iggal, joggal bir, s *idvez*, am. idvvel ellátott, *idves*; honnét *idvez-lég*y am. *lég*y idves, *idv* legyen veled, *lég*y áldott, boldog, szerencsés. Ily szókkal élünk, midőn valakit köszönteni, innepélyesen fogadni, szóval idvezleni szoktunk. Ezzel kezdődik az ismert angyali idvezlet: *Idvezlég*y Mária, *malasztal teljes*. Máskép: *üdvöz*.

IDVEZÉL, v. IDVÉZÉL, (id-v-ez-él) áth. m. *idvezél-t* v. *idvezlétt*, htn. —*ni* v. *idvezleni*. 1) Tulajdon és szoros ért. valakit ezen szóval köszönt, fogad; *idvez légy*, *idv neked*. *Az Úr anygala idvezlé szűz Máriát*. 2) Szélesb ért. találkozás vagy látogatás alkalmával valakit bizonyos jó kívánnatu szókkal, örömet jelentő tisztelgésekkel, kedves nyilatkozattal köszönt, fogad. *Szívből örvendek, hogy házamnál idvezelhettek*. *Mint legkegyesebb urunkat, jótévőnket a hála és öröm legforróbb szavaival idvezlünk tégedet*. *A kelletlen vendéget nem idvezleni*. *Idvezlem önt*. Máskép: *üdvözöl*.

IDVEZÍT, IDVEZIT, (id-v-ez-ít) áth. m. *idvezít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Idvezzé tesz, azaz eszközlí, megcselekszi, hogy idvez legyen, hogy boldoguljon, különösen lelkileg, az erény és szent vallás buzgó követése és gyakorlata által örök mennyei jutalomban részesüljön. *A hit egyedül nem idvezít*. *Teljesítsük Isten akaratát, hogy idvezítsen bennünket*. V. ö. IDV, IDEVEZ.

IDVEZÍTÉS, IDVEZITÉS, (id-v-ez-ít-és) fn. tt. *idvezítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely valakit idvezít, mely által valaki idvezül.

IDVEZÍTŐ, IDEVEZITŐ, (id-v-ez-ít-ő) mn. és fn. tt. *idvezítő-t*. 1) Idvezzé tevő, idvességet szerző, hozó, adó. *Idvezítő hit*, *mely jó cselekedetek által nyilatkozik*. 2) Személy, ki idvességet szerez, boldogít, veszélyből kisegít, kiszabadít; különösen nemesebb ért. Jézus Krisztus, a megváltó, és az erkölcs mestere, s azáltal is a világnak legnagyobb boldogítója.

IDVEZLET v. IDVÉZLET, (id-v-ez-él-et) fn. tt. *idvezlet-ét*, harm. szr. —*e*. Tisztelgő, örömet, hálát jelentő, áldást, boldogságot kívánó szavak, me-

lyekkel valakit találkozás vagy látogatás alkalmával köszöntünk, fogadunk, megtisztelünk. *A kinevezett új főnök idvezlete. Angyali idvezlet. A szíves idvezletet érékenyen fogadni. Másképp : üdvözlét.*

IDVEZÜL, IDVÉZÜL, (id-v-ez-ül) önh. m. *id-vezül-t*. Vallási, különösen keresztényi ért. am. lelkiileg boldogul, az Isten választottai között örök, menyeyei dicsőséget, boldogságot nyer. Ellentéte : *kárhozik, elkárhozik. Aki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül ; aki pedig nem hiszen, elkárhozik.* (Márk. 16. 16). Szélesb ért. boldogul, sikert ér valamivel. *Semmikép nem idvezülhetek vele.*

IDVEZÜLÉS, IDVÉZÜLÉS, (id-v-ez-ül-és) fn. tt. *idvezülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*c*. Keresztény ért. az örök mennyeyi boldogságnak elnyerése, lelki dicsőülés. Ellentéte : *kárhozás, elkárhozás*. V. ö. **IDVEZ, IDVEZÜL**.

IDVEZÜLET, IDVÉZÜLET, (id-v-ez-ül-et) fn. tt. *idvezület-et*, harm. szr. —*c*. Örök mennyeyi boldogságban, dicsőségben álló lelki állapot. Ellentéte : *kárhozat*.

IDVEZÜLT, IDVÉZÜLT, (id-v-ez-ült) mn. tt. *idvezült-et*. Szorosb ért. ki örök mennyeyi boldogságot, dicsőséget nyert. *Istennek idvezült választottai. Idvezült vértanúk, hitvallók, hűvek.* Szélesb ért. némi kegyelettel mondják a megholtakról általában, s am. boldogult, Istenben elnyugodott. *Idvezült apám. Imádkozzunk az idvezült sirja fölött.*

IED v. IED, IEDÉS, IEDSÉG stb. I. **IJED, IJEDÉS** stb.

IF, elvont gyök, mely megvan az *ifju, ifjoncz, ifjad, ifjudik, ifjasz* stb. származékokban. Eredetileg *iv*, melyből lett *iv-ik, iv-adék. Ivik a hal*, azaz nemzés végett közlekedik. *Dicső ivadék*, azaz nemzedék. Fordítva egyezik *fi* főnévvel. Rokon vele a latin *juvenis*, német *jung*, *Junker*, illir *jundk* szók gyöke. A *v*, a lágy *j* betű előtt könnyebb kiejtés végett változik által rokon *f* betűre, s *iv-ju, iv-joncz, iv-jít* stb. helyett lesz *if-jú, if-joncz, if-jít* stb. Tehát *if*, vagyis *iv* am. nemzés alapja, s *ifjú* am. nemzésből eredett, származott. V. ö. **IFJ**.

IFJ, (iv-j) törzsök, mely alanyezetben nem használtatik, de fölveszi a hangzóval kezdődő ragokat és képzőket, mint : *ifjat, ifjak, ifjam, ifjad, ifja, ifjan, ifjanta, ifjad, ifjt, ifjoncz* stb. Gyöke a nemzést v. nemzedek alapját jelentő *iv*, melyből *i* képzővel lett *iv-i*, azaz *ivből* való, származó, nemzett, született ; ebből lett *iv-j, if-j*. Ilyen képzésűek : *cser, cser-i, cser-j ; or, or-i, or-j* (disznó orja, azaz háta tetején végig nyuló gerince), *tar, tar-i, tar-j* (a marha tarán, tarkóján levő hús), *sar, sar-i, sar-j* (a lesarolt, levágott növény tövéreől növvő hajtás). V. ö. **FI, IF** és **IFJÚ**.

IFFI, (iv-fi) ösz. régies fn. tt. *iffi-at*. Gyöke a nemzést jelentő *iv* v. *ivik*, s jelent oly fiat, férfi magzatot, kit nem rég ivtak, nemzettek. Ma is sok helyütt divatos : *iffiú* v. *iffú, ifjú* helyett. V. ö. **IFJ**.

IFJABB, (if-j-u-abb) másodfoku mn. *ifju-ból*, az *u* elhagyásával, mint : *hosszu-ból hosszabb, könnyü-ből könnyebb*.

IFJABBIK, (if-j-u-abb-ik) másodfoku mn. s jeltenti azt, ki két személy között korra nézve fiatalabb. *Ez az öregebbik, ez pedig az ifjabbik fiam.* Különösen így nevezi a nő férjének testvér öcsését. *Ifjabbik uram, másképp kisebbik uram. Nem szeretem az uramat, haja ha ! Csak az ifjabbik uramat, haja ha !* (Népd.).

IFJACSKA, (if-j-u-acs-ka) fn. tt. *ifjacska-t*. Kised igen fiatal fiú gyermek. V. ö. **IFJ**.

IFJACSKÁLKODIK, (if-j-u-acs-ka-al-kod-ik) k. m. *ifjacska-lkod-tam, —tál, —ott*. Ifjacska módjára, szokása szerint viseli magát.

IFJADIK, (if-j-u-ad-ik) k. m. *ifjad-tam, —tál, —t v. —ott*. Szokottabban I. **IFJUDIK**.

IFJAN, (if-j-u-an) ih. Az élet fiatal szakában, mint ifjú, ifju korban ; ifju módjára. *Ifjan meghalni. Ifjan viselni magát. Ifjan öltözködni.*

IFJANCZ, (if-j-u-ancz) fn. és mn. lásd : **IFJONCZ**.

IFJANT, (if-j-u-an-t) I. **IFJANTA**.

IFJANTA, (if-j-u-an-ta) ih. Ifju korban, ifjui években. *Akit Isten szeret, ifjanta meghal.* (Km.). V. ö. **LEÁNYTA**.

IFJAS, (if-j-u-as) mn. tt. *ifjas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ifjak szokásaival, erkölcsével bíró, ifjat mutató. *Ifjas magaviselet. Ifjas könnyűség lépésben, taglejtésben.*

IFJASKODIK, (if-j-u-as-kod-ik) k. m. *ifjaskodtam, —tál, —ott*. Ifjasan, ifjak módjára, ifjak szokása szerint cselekszik, ifjat játszik, legénykedik.

IFJASSZONY, (ifj-asszony v. ifju-asszony) ösz. fn. Tulajdonképp : menyecske, fiatal asszony. Alsóbb rendű népnyelven, czímneve az oly asszonynak, ki nem az úri vagy 'tekintetes' osztályhoz tartozik, milyenek a mesteremberek, városi köz polgárok, falusi vagyonosabb lakosok feleségei, akár fiatalok, akár korosabbak legyenek. *Vegyen az ifjasszony tojást.* Ehhez legközelebb álló czímfokozat : *nagyasszony*, unit már a kisebb városi ifjasszonyok is követelni szoktak. Némely tájakon, pl. Mátyusföldén : *ifjú-asszony* ; néhutt : *ifjasszony*. Általánosb szokással *ifj-asszony* 'czím mégis fiatalabb, és 'nagyasszony' cím korosabb nőket illet.

IFJASZT, (if-ju-asz-t) áth. m. *ifjaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. I. **IFJÍT**.

IFJATTA, I. **IFJANTA**.

IFJÍT, IFJIT, (if-j-u-it) áth. m. *ifjít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Ifjává, fiatallá tesz, fiatalít, olyanná alakít, milyen a fiatal ember lenni szokott. *A szakál leberetválása megifjítja az embert. A jó élet egészen megifjította. A kopaszt megifjítja a csinos vendéghaj. Erőnek erejével ifjítja magát.*

IFJÍTÁS, IFJITÁS, (if-j-u-it-ás) fu. tt. *ifjítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által va-

laki ifjává, vagyis ifjú alakuvá képeztetik. *Némely agg nők és piperkőczök jól értenek az ifjításhoz.*

IFJODÁS, IFJODIK, lásd : IFJUDÁS, IFJUDIK.

IFJONCZ, (if-j-oncz) fn. tt. *ifjoncz-ot*, harm. szr. —a. Kicsinyező képzőjénél fogva jelent serdülő ifjat, ki a gyermeké korból csak imént lépett ki; fürge legényke.

IFJONCZI, (if-j-oncz-i) mn. tt. *ifjoncz-i-t*, tb. —ak. Ifjonczhoz való, illő, ifjonczot illető, arra vonatkozó. *Ifjoncz-i fürgeség, elevenség, könnyelműség.* V. ö. IFJONCZ.

IFJONCZILAG, (if-j-oncz-i-lag) ih. Ifjonczok módjára, fürge ifjak szokása szerint. *Ifjonczilag hegy-kelkedni, tülzeskedni, szeselkedni.*

IFJONCZSÁG, (if-j-oncz-ság) fn. tt. *ifjonczság-ot*, harm. szr. —a. Azon kor, melyben valaki ifjonczzá lett. Továbbá : ifjoncz-i tulajdonság, minőség.

IFJONTA, l. IFJANTA.

IFJÚ, IFJU, (if-j-ú v. iv-j-u) mn. tt. *ifjú-t*, tb. —k v. —ak. Az *ifj-at* és *ifj-ak* közvetlen törzsöke : *ifj*, nem *ifjú*. E szóban az *ú* valószínűleg az átalakult *ó*, s e szerint *ifjú* am. *ifjó*, azaz oly ember, ki ifjik, ki azon kort érte el, mely az ivásra, vagyis nemzésre, szaporításra képes kezd lenni. Ily képzésűek : *válík, váló, válu; gyűrük, gyűrő, gyűrű, aszík, aszó, aszú* stb. Egyébiránt több szavainkban az *ú* (ü) csak toldalékbetű vagy utóhangzás, ilyenek *varj-u, sarj-u, borj-u, gyapj-u, varj, sarj, borj, gyapj* helyett stb. továbbá több ősi magyar neveink, mint : *Lelu, Tosu, Undu, Kundu, Etelkuzu*; Lél, Tas, Und, Kund, Etelkuz (-köz) helyett. A sínai nyelv általában nem tűri a szó, sőt szótag végén a mássalhangzót, (az *n, ng* és *l* kivételével), miért vagy elhagyja ezt, vagy még egy önhangzót vet utána toldalékul, pl. a latin *crux* ebben így hangzik : *ku-ru-szu*, nálunk szintén *ku-ru-cz*, s régiesen : *ku-ru-czu*. Ifjú kor az, mely a gyermekkor után következik, midőn a növendék nemi ösztönei fejlődni kezdenek, s tart azon évekig, melyekben a test teljesen kiképződik. Az 'ifjú' szó mint melléknév, mind a két nembeliéről mondatik : *ifjú úr, ifjú legény, ifjú leány, ifjú asszony*; de mint főnév csak férfi sarjadékot jelent. *Nagy reményű, tanuló ifjú. Hány ifjú jár ezen oskolába? Tűz, lelkesedés illik az ifjuhoz.*

IFJÚAN, (if-j-ú-an) ih. Ifjú módon, ifjak szokása szerint; ifjúilag. *Ifjúan öltözködött, kicziczomdzott aggnő.*

IFJÚASSZONY, l. IFJASSZONY.

IFJÚDAD, (if-j-ú-dad) kicsinyező mn. tt. *ifjúdád-ot*. Igen ifju, csak most serdülni, pelyhesedni kezdő; ifjacska, fiatalka.

„Szüvedben bátor miként vad orozlán,
Azért neveztek bátor Lászlónak,
Mikoron méglen ifjúdád volnál.“

Régi ének Sz. László királyról.

IFJÚDADON, (if-j-ú-dad-on) l. IFJONTA.

IFJÚDÁS, (if-j-ú-d-ás) fn. tt. *ifjúdás-t*, tb. —ok. Korváltozás vagy állapot, midőn valaki ifjudik, fiatalodás. V. ö. IFJÚDIK.

IFJÚDIK, IFJUDIK, (if-j-ú-d-ik) k. m. *ifjúdítam, —tál, —ott*. Ifjú alakot ölt, olyan lesz, mint az ifjúk lenni szoktak. *Miolta szakálát levette, szinte megifjudott. Ifjúdó erővel, képzelettel.*

IFJÚI, (if-j-ú-i) mn. tt. *ifjúi-t*, tb. —ak. Ifjút illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Ifjúi tűz, elevenség, képzelődés. Ifjúi könnyelműség, vágyak, ingerek, ösztönök.*

IFJÚILAG, (if-j-ú-i-lag) ih. Ifjúi módon, ifjak szokása szerint.

IFJÚKOR, (ifjú-kor) ősz. fn. Az emberi élet serdülő kora, mely a nemi ösztönök kifejlődésén kezdődik, és tart a testnek teljes kiképzéséig.

IFJÚL, (if-j-úl) önh. l. IFJÚDIK.

IFJÚLAG, (if-j-ú-lag) ih. Ifjan, ifjúan, ifju módon, ifju szokás szerint.

IFJÚN, (if-j-u-an) ih. l. IFJÚLAG.

IFJÚSÁG, IFJUSÁG, (if-j-ú-ság) fn. tt. *ifjúság-ot*, harm. szr. —a. 1) Ifjú kor. *Az ifjúság aranyalma, méltó megőrizni.* (Km.). *Ifjúságtól fogva szolgálom a hazát. Ifjúság bolondság.* (Km.). Néhutt : *ifjúság.*

„Addig élem világom,
Míg tart ifjúságom.“

Népd.

2) Ifjak, ifjú emberek összeve, testülete. *Oskolai ifjúság. Ifjúságot nevelni, oktatni, jó példával erény útjára vezetni. Az ifjúság számát összevélni. Fegyverre szóltatni az ifjúságot.*

IFJÚSÁGI, IFJUSÁGI, (if-j-ú-ság-i) mn. tt. *ifjúsági-t*, tb. —ak. Ifjúságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Ifjúsági évek. Ifjúsági heveskedés.* V. ö. IFJÚSÁG.

IFJUTTA, székelyes tájszó, l. IFJANTA.

IG, (1), elvont gyöke *igaz, igazít, igazság* stb. származékoknak, melyek alapértelme szerint azonos a *jog* gyökkel, melyből *jogos, jogosít, jogtalan* származtak. Sínai nyelven *í* am. justum, justitia. L. JOG. V. ö. JÓ.

IG, (2), elvont gyöke *iga* szónak és származékainak, s amennyiben eredeti magyar gyöknek is tekinthető, jelent általán egybekötést, egybefoglalást. IG, (3), az állító *igen* szó törzse; azonosnak látszik *így* v. *így* szóval, s 'igen' am. igen.

—IG, névrag, mely t. i. bizonyos határig terjedő vagy korlátok közé szorított tért, helyet, térben létező tárgyat, továbbá időt, s időben bizonyos meghatározott pontig haladó eseményt mutat ki és határoz meg, épen úgy, mint a *kor* rag azon időpontot, melyben valami történik, vagy a bizonyos eseményvel kapcsolatban levő időt jelöli ki. *Adriától Kárpátok-ig. Dunától Balaton-ig. Öt órafolyás-ig. Három nap-ig.* (Mint *kor* szóval. *Két órákor délután. Nap*

keltekor, nap nyugtakor. Ebédkor, vacsorakor). Innét valamint a *kor* rag, úgy valószínű, hogy az *ig* is eredetileg főnév volt, s annyit tett, mint: *határ, czél, korlát, terjedés*, de bizonyos helyre vagy időre szorítással, korlátozással. Erre mutatnak 1) a benne rejlő, s mozgást, lépést, távolodást jelentő *i* gyökem, (valamint a különben vékony hangu *iget*); 2) az öszvehuzást, öszveköstést jelentő *g* betű. A *g* betűhangnak ezen értelme van az *iga* szóban is. Lehető az is, hogy *ig*, mely régente inkább *ég* alakban divatozott (mint ma is, mindég' szóban): *addég eddég, estég, váltég*, stb. vég főnév módosulata, pl. *Balaton-ig* = *Balaton-vég*, *diófa-ig* = *diófa-vég*. Ebben: *mind végi* maig is fennáll, még pedig e szerint kettőztetve is, mint *nál*, ebben: nálammál. A törökben *dek* (*dak*) v. *deg-in* v. *dejin*, úgy látszik *degmek* v. *dejmek* (am. érni, érinteni) igétől ered. Dsagataj nyelven: *tigin, tigrü* (Abuska). Rokon vele: *igen*, mint „ugyon” értelmű szóban levő, s elavult melléknév *ig*, melyet Molnár A. szótárában *ig-jó* (satis bonus), *ig-jól* (sat bene) értelemben olvasunk, s ha a ma is közdivatú *igen* határozót hozzátvetjük, annyit jelent, mint: bő, nagy, a meddig csak határa terjedhet, végső határaig, pl. *igen hosszú, magas, széles; igen jó, rossz, szép, rút* stb. Különbözik ettől az állító *igen*, mely „igyen”-ből látszik módosultnak; ennek tehát törzse: *igy*.

Az *-ig* névrág nagyon kedveli a *lan*, *len* toldalékot, pl. *míglan, addiglan, egyiglen, ideiglen, holtiglan, pediglen*; a Tatrosi codexben: *hetediglen, véreiglen, pítvariglan, harmadnapiglan, határaiglan, maiglan, eddéglen* stb. A mult részesülő különösen szereti fölvenni ezen *ig* ragot, toldalékkal vagy a nélkül, mint *csordul-t-ig, un-t-ig, él-t-ig* (mind éltig), *hol-t-ig, vált-t-ig, duz-t-ig* stb. és: *csordultiglan, éltiglen, holtiglan* stb. amidőn az öszvetett *tig* rag közelebb jár a török *dek, deg-in* és csagataj *tig-in* ragokhoz.

IGA, (ig-a) fn. tt. *igát*. Gyöke az egybekötést, foglalást jelentő *ig*, mely eredetileg igének vétetvén, ebből lett *ig-ó* részesülő, innen *ig-a* jelenti azon eszköz nevét, mely öszvefogal valamit, különösen melybe a vonó barmokat fogják, u. m. járom, hám; honnét: *igás ökör, igás ló*. Így lett *czik, csig, csat, pat, ragy* stb. gyökökből közvetlenül: *czika, csiga, csata, pata, ragya*. Megegyezik vele a latin *jugum*, német *Joch*, cseh *goch*, ghó, perzsa *ju, jugh*, török *jik*, sinai *héng* és *nge*, szanszkrit *juds, jagan*, hellén *ζυγόν, ζυγός*, orosz *igo*, svéd *ok*, dán *aag*, finn *ies* stb. s a szanszkrit *juds* egyezik a latin *jungo*, hellén *ζεύγω* stb. szókkal, s a magyar *juh, juha* (a szekér elejének egyik része) stb. V. ö. JÁROM. *Igába fogni a tinót, ökröt. Igát húzni. Igából kitörni*. Különösen am. kettéjével *igázott*, *igába fogott*. *Egy iga ökör*, azaz két ökör, *négy iga ökör*, nyolcz ökör. Átv. ért. öszvekapcsolás, nevezetesen férjnek és nőnek házasság általi párosodása. *Igába fogás* (Pázmán), képes kifejezéssel am. nyomás, elnyomott állapot, szolgaság, teher, teherviselés, hódultság. *Iga alá vetni, iga alatt tartani. Iga alatt nyögni*.

IGABÉLFA, (iga-bél-fa) ösz. fn. Két fa, mely az iga vállát, és iga talpát öszveköti, s rendesen czifra és magasra felnyúlik. Az *igába* fogott barom nyaka az *igabélfa* és járomszeg közé esik. Máskép: *kázla*.

IGABELI, (iga-beli) ösz. mn. *Igába* fogott, *igában* v. *igát* húzó. *Igabeli tinók, ökrök*. Átv. ért. házastárs, honnan: *igabeliség* am. házasság. *A házasság egy igabeliséget jelent*. (Bíró Márton).

IGAERŐ, (iga-erő) ösz. fn. *Igabeli* v. *igás* munkaerő, melyet az *igás* baromok használhatósága fejt ki.

IGAL, mváros Somogy, és pusztá Veszprém megyében; helyr. *Igal on, —ra, —ról*.

IGAR, falu (TISZA—), Heves megyében; és puszták Fejér m. Helyr. *Igar-on, —ra, —ról*.

IGARFA, (igar-fa) ösz. fn. Kassai József szerint am. iharfa v. juharka.

IGAROBOT, (iga-robot) ösz. fn. Robot v. úrdolga, melyet az eltörölt urbé r szerint *igás* barmokkal, vagyis szekerezve, ekével tartozott a jobbágy végrehajtani, különböztetésül a *gyalog robot*-tól.

IGÁS, (ig-a-as) mn. tt. *igás-t* v. —at, th. —ak. *Iga* alá szánt, *igában* dolgozó. *Igás barom. Igás ökör*. Mondják lovakról is, kivált uraságiakról, melyek ház körüli, vagy gazdasági munkákra, teherbuzásra használtatnak. *Igás lovakat venni*; máskép: *konyhalovak*, különböztetésül a *díszlovak*-tól. Szélesb ért. *igás* lovak, melyek igaféle hámiban húznak, mint a németek, csehek, s több vidéki tótok lovai.

IGÁSROBOT, (igás-robot) ösz. fn. lásd: IGA-ROBOT.

IGASZAKMÁNY, (iga-szakmány); ösz. fn. I. ROBOT.

IGASZEG, (iga-szeg) ösz. fn. lásd: JÁROM-SZEG.

IGASZÍJ, (iga-szíz) ösz. fn. Szíz a lóigán.

IGÁTLAN, (ig-a-atlan) mn. tt. *igátlan-t*, th. —ok. *Igát* nem viselő, *igában* nem húzó; csordabeli, gulyabeli, ménesbeli. *Igátlan tullok. Igátlan bika, tehén*. Átv. ért. meg nem hódított, szabad, szilaj, kicsapongó. *Igátlan vad népek. Igátlan szabad nemzetek. Puszták igátlan fia*. Határozóképp am. *iga* nélkül, *igátlanul*.

IGÁTLANUL, (ig-a-atlan-ul) ih. *Igát* nem viselve, nem húzva. Átv. ért. szabad állapotban, meg nem hódítva, szilajul.

IGAVONÓ, (iga-vonó) ösz. mn. Ami *igát* von, ami *igásmunkára* szokott használtatni. *Igavonó barom*.

IGAZ, (ig-az) mn. tt. *igaz-at*. Gyöke a maga nemében valami jót jelentő *ig*, (jog, jó). 1) Am. az éstan és ismetan szabályaival, a valósággal megegyező, azok által jóvá hagyott. *Igaz állítás, ítélet, okoskodás. Igaz mondás. Nincs szerencséje az igaz mondáshoz*. (Km.). *Igaz mondás nem emberszólás*. (Km.). *Igaz értelem, beszéd. Igaz-e? Ez nem igaz. Egy szó sem igaz benne. Igazat megvallván*.

„Ha jutalmat a hív nem kap,

Nem igazat papol a pap.“

Népvers. (Terhes Sámuel költeménye).

2) Becsületes, egyenes szívű, nem tettettet, nem alatomos, nem ál utakon járó, az erkölcsi szabályok határai között maradó, működő; erkölcsileg jó. *Igaz ember. Igaz barát, barátság. Ritka madár az igaz barátság.* (Km.). *Igaz szándék, akarat. Igaz indulat, vonalom, hajlandóság, hűség, ragaszkodás. Igaz járatban lenni. Igaz járatbeli.*

„Hogyha ekképen nem cselekesztek,

Az igaz útról eltévelyedtek,

Isten haragját fölgörjesztitek.“

Panaszoló ének 1549-ből. (Thaly K. gyűjt.).

3) Valódi, eredeti, sajátos, nem hamisított. *Igaz gyöngy. Igaz hit. Igaz magyar. Igaz kenyér. Meghozta az igaz kenyér.* (Km.). 4) Jogos, törvényes. *Igaz bírádság. Igaz ítéletet hozni.* 5) Használták a régiek nyomosbitásul is mintegy, igen' vagy, egészen' v. ,nagyon,' v. ,nagy' helyett, pl. a Debreczeni Legendáskönyvben: *igaz elég* am. nagyon v. teljesen elég; *igaz ideje már* am. nagy ideje már; *igaz úgy tön* am. egészen úgy tön. 6) Használják főnevel is, amidőn jelentése a) Oly ismeret, mely az ismetan szabályai-val megegyezik. *Igazat mondani. Föltáldni az igazat. Nincs igazad. Öneki igaza van. Mondj igazat, betörök a fejed. Ami ésszerűen nem igaz, természetesen sem lehet az.* (Verum, veritas). b) Jog; törvény; szabály. *A természet igaza szerint* (Martonfalvi). *Isten igaza. Isten igazában. Igazat tartani valamihez. Nemzet igazai. Sinór igazában* (szabálya, vonala szerint).

IGÁZ, (ig-a-az) áth. m. *igáz-tam, —tál, —ott.* Igába fog, igába szorít. Átv. ért. hatalma alá hódít, rabbá, szolgává tesz.

IGAZALL, (ig-a-az-all) áth. m. *igazall-tam* v. —ottam, —tál v. —ottál, —t v. —ott; htn. —ni v. —ani. Igaznak vél v. vall v. tart.

IGAZÁN, (ig-a-az-án) ih. *igaz-an* helyett, mint *magyar-án* magyar-an h. A képző hosszú hangzójában, úgy látszik, némi nyomatosság rejlik. Értelme: valósággal, őszintén; jelesen, derekasan, kitűnőleg, ugyancsak. *Igazán ott voltál? Igazán megvallom. Igazán megmondtam, ami szívenem fektűt. Ez már igazán legény a talpán. Szólj igazán, nem te cselekedted?*

IGAZÁNDI, (ig-a-az-án-di) mn. tt. *igazándi-t*, tb. —ak. L. IGAZDAD.

IGAZÁS, (ig-a-az-ás) fn. tt. *igázás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valamely harmot igába fognak, vagy átv. ért. valakit szabadságától fosztva hatalom alá kerítenek, meghódítanak.

IGAZDAD, (ig-a-az-dad) mn. tt. *igazdadot*. Valószínű, hihető.

IGAZEIMŰ, (igaz-elmű) ősz. mn. Szavaiban és tetteiben az igaznak szabályaihoz alkalmazkodó, jog szerint szóló és cselekvő (loyal).

IGAZELMŰEN, (igaz-elműen) ősz. ih. A társadalmi és állami jogokat, törvényeket szóval és tettel tisztelve, mások igazait meg nem sértve.

IGAZELMŰSÉG, (igaz-elműség) ősz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki igazelmű. V. ö. IGAZELMŰ.

IGAZGAT, (ig-a-az-og-at) áth. és gyakor. m. *igazgat-tam, —tál, —ott.* Valakit vagy valamit úgy kormányoz, intéz, terelget, hogy egyenes, igaz, jó úton, irányban járjon, működjék, hogy az illő és kiszabott határok között maradjon; úgy rendez, helyez valamit, hogy kellő helyén legyen. *Népeket, országokat igazgatni. Iskolát, mezeti gazdaságot igazgatni. Könnyű a jó szolgálat igazgatni.* (Km.). *Vas pálczával igazgatni az alattvalókat. Kalapját, köpönyegét igazgatja. Hajfürteit, bajuszt, szakállát igazgatni. Száját mosolygásra, csókra igazgatni.*

IGAZGATÁS, (ig-a-az-og-at-ás) fn. tt. *igazgatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, mely által valakit v. valamit igazgatunk. V. ö. IGAZGAT. *Országok, népek igazgatása. Urodalmak igazgatása. Iskolák, intézetek igazgatása.* 2) Igazgatói hivatal, hatalom. *Igazgatásért folyamodni.*

IGAZGATÁSI, (ig-a-az-og-at-ás-i) mn. tt. *igazgatási-t*, tb. —ak. Igazgatást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Igazgatási ügyesség, pontosság.*

IGAZGATÁSMÓD, (igazgatás-mód) ősz. fn. Intézkedések és szabályok összege, melyek szerint az igazgatás gyakoroltatik. *Okszerű, önkényes, durva, parancsoló igazgatásmód.* Különösen, a népek és országok kormányára vonatkozólag: *kényúri, önuralkodói, népfelségi* stb. igazgatásmód.

IGAZGATÓ, (ig-a-az-og-at-ó) mn. és fn. tt. *igazgató-t*. 1) Általán, aki v. ami igazgat, kormányoz, terel valakit v. valamit; szabályozó, korlátozó, rendező. *Igazgató tanács. Igazgató sinór.* 2) Személy, tiszt, hivatalnok, ki bizonyos testület, intézet, hivatal ügyeit rendezi, az alárendelt tisztekre felügyel, szóval, ki az egész fölött intézkedik. *Iskolai, urodalmi igazgató. Kerületi, helybeli igazgató. Kérdési ügyek igazgatója.*

IGAZGATÓI, (ig-a-az-og-at-ó-i) mn. tt. *igazgatói-t*, tb. —ak. Igazgatót illető, ahhoz való, tartozó, arra vonatkozó. *Igazgatói jogok, köteleességek, rendeletek, parancsok. Igazgatói rang, hivatal, állás. Igazgatói díj.*

IGAZGATÓSÁG, (ig-a-az-og-at-ó-ság) fn. tt. *igazgatóság-ot*, harm. szr. —a. 1) Igazgatói hivatal. *Igazgatóságért folyamodni.* 2) Igazgatáshoz tartozó személyek testülete. *Oskolai igazgatóság. Az igazgatóságot összevethni.*

IGAZGATÓSÁGI, (ig-a-az-og-at-ó-ság-i) mn. tt. *igazgatósági-t*, tb. —ak. Igazgatósághoz való, tartozó, attól eredő, arra vonatkozó stb. *Igazgatósági ügyek, rendeletek. Igazgatósági ülés*, am. igazgatók ülése. V. ö. IGAZGATÓSÁG.

IGAZGATÓTANÁCS, (igazgató-tanács) ősz. fn. 1. IGAZGATÓSÁG.

IGAZHITŰ, (igaz-hitű) ösz. mn. Így nevezik magukat jobbra minden felekezeti keresztények, más felekezetűek irányában, mennyire saját hitvallásukat tartják igaznak, s annak hitágazataihoz szorosan ragaszkodnak.

„Ha belépsz a templomba,
Vess keresztet magadra,
Nem vetek én, nem biz én
Igazhitű vagyok én.“

(Népies vers).

E tulajdonságot a római katolika vallás, különösen pedig a görög nem egyesült hívek felekezete igényli, sőt címül használja. (Orthodoxus).

IGAZI, (ig-az-i) mn. tt. *igazi-t*, tb. — *ak*. Valódi, nem korcs, nem hamisított; törvényes; jeles, derék, a maga nemében kitűnő. *Igazi tokaji bor. Igazi angolberetva. Igazi örökösök. Ez már igazi mulatság.*

IGAZIBAN, (ig-az-i-ban). A székeleknél am. igazában.

IGAZISÁG, (ig-az-i-ság) fn. tt. *igazság-ot*, harm. szr. — *a*. Valaminek valódisága, meg nem hamisított állapota. *Hogy ez angol acél, jót állók igazsága mellett.*

IGAZÍT, IGAZIT, (ig-az-it) áth. m. *igazít-ott*, htn. — *ni* v. — *ani*. 1) Igaz, egyenes irányba vagy bizonyos határ, cél felé térít valakit vagy valamit. *Útba igazítani az eltévedtet. Másfelé igazítani az utast. Beigazítani a városba. Kiigazítani a sűrű erdőből. Főligazítani az idegent a lépcsőkre, a harmadik emeletbe. Rendre igazítani a kihágókat. Visszaigazítani az elkésett munkásokat.* 2) Rendez, helyez, intéz, alkalmaz. *Helyre igazítani az elhanyagolt könyveket. Sorba igazítani a fegyvergyakorló ujonczokat. Testhez igazítani a ruhát. A hordónak kidülő fenekét beigazítani. Előre vagy hátra igazítani az óramutatót.* 3) Javít, helyrehoz. *Hibákat igazítani. Ha elrontottad, igazítsd meg.* 4) Távolít, üz, hajt, elkerget, elűz. *Kiigazítani valakit a tanácsteremből. Ne hetvenkedjél, vagy eligazítsalak. Legények, igazítsátok ki e szemtelen embert.*

IGAZÍTÁS, IGAZITÁS, (ig-az-it-ás) fn. tt. *igazítás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit igazítunk; el-, meg-, föl-, ki-, visszaigazítunk. *Útba, rendre, helyre igazítás. Ügyek eligazítása* stb. V. ö. IGAZÍT.

IGAZÍTÓ, IGAZITÓ, (ig-az-it-ó) 1) mn. tt. *igazító-t*. Aki igazít vagy mivel igazítanak valamit. 2) Fn. jelenti némely mesteremberek szerszámaikat, melyekkel valamit igazítani szoktak, ilyen a) fa nyelű, ösztökeforma vaseszköz a csizmaziaknál, melylyel a csizmabórt kinyújtják, b) szűcsök bőrnnyújtó vaseszköze.

IGAZÍTÓCSAVAR, (igazító-csavar) ösz. fn. Csavar némely eszközökön, mely által illő helyeikre lefeszítettnek, hogy kellőleg működni lehessen velők.

IGAZÍTÓFA, (igazító-fa) ösz. fn. Fa eszköz, melylyel valamit kellő helyére igazítunk.

IGAZÍTÓKERÉK, (igazító-kerék) ösz. fu. Kerék, mely által valamit igazítunk, illő helyére állítunk, pl. igazítókerék az órában, melyet előre vagy hátra lehet fordítani, amint t. i. az óra járását siettetni vagy késleltetni akarjuk.

IGAZÍTÓMÉRLEG, (igazító-mérleg) ösz. fn. Mintamérleg, azaz eredeti, valódi mértékű mérleg, melylyel más mérlegek összehasonlíttatnak és egyen-arányba hozatnak.

IGAZÍTÓTÁRCSA, (igazító-tárcsa) ösz. fn. A zseborában azon lap, melyre az igazítókeréket alkalmazták.

IGAZLÁS, I. IGAZOLÁS.

IGAZLÁTÓ, (igaz-látó) ösz. fn. Hajdan annyit tett, mint itélőszemély, itélőbíró. Ilyen a *kárlátó*, azaz károkban itélő személy.

IGAZLELKŰ, IGAZLELKŰ, (igaz-lelkű) ösz. mn. Lelkiesméretes, becsületes, egyenes szívű; nem tettető, nem alattomoskodó, nem színlelő.

IGAZLELKŰLEG, (igaz-lelkűleg) ösz. ih. Lelkiesméreletesen, becsületesen, egyenes szívvel, nem színeskedve, nem tettetőleg.

IGAZLELKŰSÉG, (igaz-lelkűség) ösz. fn. Lelkiesméreteness, egyenes szívűség, őszinteség.

IGAZMONDÁS, (igaz-mondás) ösz. fn. Oly kijelentett szók, melyek igazat fejeznek ki, igazat vallanak, állítanak, nem hazudnak. *Igazmondás nem emberszólás.* (Km.). V. ö. IGAZ.

IGAZMONDÓ, (igaz-mondó) ösz. mn. és fn. Aki igazat szól, beszél, állít; nem hazudó. *Igazmondó jó. Ne legyek igazmondó, de én nagy veszélytől tartok.*

IGAZMONDÓSÁG, (igaz-mondóság) ösz. fn. Tulajdonság, mely szerint valaki azt mondja, vallja, bizonyítja, ami igaz. *Igazmondósággért szenvedni.*

IGÁZÓ, (ig-a-az-ó) 1) mn. tt. *igázó-t*. Igába fogó, hajtó, hódító; 2) fn. s jelent személyt, ki embereket, szabad népeket rabokká, szolgákká tesz, szabadságaiktól megfoszt. *Népek, országok igázói.*

IGAZODÁS, (ig-az-od-ás) fn. tt. *igazodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Igazi, egyenes irányba, állásba, vonalba helyezkedés. 2) Beleokulás, beletanulás valamibe, a dolog nyitjára akadás. V. ö. IGAZODIK.

IGAZODIK, (ig-az-od-ik) k. m. *igazod-tam*, — *tál*, — *ott*. 1) Igazi, valódi irányba, vonalba, útba helyezkedik; illő, egyenes irányt vesz bizonyos cél felé. *Útba igazodni. A sok szekércsapás között nem tud eligazodni.* 2) Okul, beletanul valamibe, megtalálja a dolog nyitját. *E szövevényes pörön alig igazodhattam el. Bele igazodni a felsőbb egyenleti hánylásokba.* 3) Valósodik, tudomásra jön. *Reá igazodott, hogy ő is részt vett a lopásban.* 4) Hadi műszó, s am. egyenes állásba helyezkedik. *Igazodjál v. rövidebben: igazodj!* (richtet euch!).

IGAZODJ! I. IGAZODIK alatt, 4).

IGAZOL, (ig-az-ol) áth. m. *igazol-t* v. *igazlott*, htn. — *ni* v. *igazlani*. 1) Helyesel, helyben hagy,

igaznak, jónak nyilvánít valamit. *A szónok állításait igazolni. A szolgabíró tisztí eljárását igazolta a közgyűlés. A vádat igazolták a tanúk.* 2) Visszaható névmással am. magát büntelennek lenni kimutatja, kimentí. *Igazold magadat. A lopás gyanúja ellen nem képes magát igazolni.*

IGAZOLÁS, (ig-az-ol-ás) fn. tt. *igazolás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. 1) Helyeslés, helybenhagyás, jóváhagyás. *Szavait a hallgatók köz igazolása követte.* 2) Mentség, törvényes bebizonyítás. *Mily okokat hozasz fel igazoládsodra?*

IGAZOLÁSI, (ig-az-ol-ás-i) mn. tt. *igazolási-t*, tb. — ak. Igazolást illető, arra vonatkozó. *Igazolási jegy, irat.*

IGAZOLHATATLAN, IGAZOLHATLAN, (ig-az-ol-hat-[at]lan) mn. tt. *igazolhatlan-t*, tb. — ok. Amit helyeselni, helybenhagyni vagy bizonyos vád alól kimenteni nem lehet. Határozóképp am. igazolhatlanul.

IGAZOLHATLANSÁG, (ig-az-ol-hat-lan-ság) fn. tt. *igazolhatlanság-ot*, harm. szr. — a. Valamely ügynek oly állapota, melyet menteni vagy törvényesen bebizonyítani nem lehet.

IGAZOLHATLANUL, (ig-az-ol-hat-lan-ul) ih. A nélkül, hogy igazolni lehessen vagy igazolva volna.

IGAZOLHATÓ, (ig-az-ol-hat-ó) mn. tt. *igazolható-t*. Amit igazolni lehet. *Igazolható eljárás.*

IGAZOLVÁNY, (ig-az-ol-vány) fn. tt. *igazolvány-t*, tb. — ok. Igazoló irat.

IGASZÁG, (ig-az-ság) fn. tt. *igazság-ot*, harm. szr. — a. 1) Igaz állítás, ami az ész- vagy ismetani szabályokkal megegyezik. *Észtani, természettani, erkölcsi igazság. Történeti, mennyiségstani igazság. Igazságot beszélni, mondani. Valaminek igazsága felől meggyőződni. Legtovább mehet ember az igazsággal.*

„Ez világ bánja az igazságot,
És oltalmazza az hamisságot.“

Panaszoló ének 1549-ből (Thaly K. gyűjteménye).

Használtatik bizonyító indulatszó gyanánt is, s am. úgy van! *Igazság!* 2) Törvényes ért. ami a törvényekkel szorosan megegyezik, ami kinek-kinek megadja a magát; különösen a peres felek ügyében bíróilag kimondott törvényszerű ítélet. *Igazság útján járni. Igazságot szolgáltatni. Igazság szerint ez a föld engem illet. Tisztelet, becsület, de igazság is. Meghalt Mátyás király, oda az igazság.* (Km.).

„El kell veszni a világnak,
Vagy győzni az igazságnak.“

Népvers (Terhes Sámuel költeménye).

3) Hiteles bizonyítvány, pl. útlevél, ajánlólevél stb. *Hol van az igazságod? hadd olvassam el.* Máskép: *igazságlevél.*

IGASZÁGBARÁT, (igazság-barát) ősz. fn. Személy, ki önzés és részrehajlás nélkül minden tettei-

ben a törvényekhez alkalmazkodik, ki szóval és tettel mások jogait tiszteli és védelmezi.

IGASZÁGELLENES, (igazság-ellenes) ősz. m. L. IGASZÁGTALAN.

IGASZÁGÉRZET, (igazság-érzet) ősz. fn. A lélek állapota, midőn valamit igaznak, jogosnak, mintegy ösztönszerűleg hisz.

IGASZÁGHÍVEN, (igazság-híven) ősz. ih. Teljes hűséggel az igazsághoz, valóhoz, úgy mint az igazság hozza magával.

IGASZÁGHŰ, (igazság-hű) ősz. mn. Ami úgy adatik vagy adatott elé, mint az igazság vagy való tartja.

IGASZÁGKERESÉS, (igazság-keresés) ősz. fn. Cselekvény, midőn valaki a bíróság előtt valamely jogát érvényesíteni törekszik.

IGASZÁGKERESŐ, (igazság-kereső) ősz. mn. és fn. Aki valamely bíróság előtt valamely jogát érvényesíti.

IGASZÁGKISZOLGÁLTATÁS, (igazság-kiszolgáltatás) l. IGASZÁGTÉTEL.

IGASZÁGOS, (ig-az-ság-os) mn. tt. *igazságos-t* v. — at, tb. — ak. Igazsággal egyező, törvényszerű, jogos, mások igazait tiszteletben tartó; nem részrehajló, igazán ítélő. *Igazságos követelés. Igazságos eljárás. Igazságos ítélet.*

„Hol Mátyás, az igazságos?

Te láttad őt boldog Rákos.“

Kisfaludy K.

Szélesb ért. méltányos, a körülményekhez képest követelhető, mire mások kára nélkül igényt lehet tartani, mi létező törvények által ugyan nincs meghatározva, de a dolog természeténél fogva el nem mulasztható. *Igazságos dolog volt eltörlni az urbéri tartozásokat, s behozni a köz teherviselést.*

IGASZÁGOSAN, (ig-az-ság-os-an) ih. Úgy, mint az igazság hozza magával, törvényszerűen, mások jogait tisztelve. Szélesb ért. méltányosan, a józan ész sugallása és jószívűség ösztöne szerint. *Igazságosan cselekedett a nemesség, midőn az adózást elvállalta.*

IGASZÁGSZERETÉS, IGASZÁGSZERETET, (igazság-szeretés v. — szeretet) ősz. fn. Nemes szenvedély, melynél fogva valaki önzés, részrehajlás, félelem vagy kegyvadászat nélkül az igazságot egyedül magáért tiszteli, s e tiszteletet szóval és tettel kitünteti.

IGASZÁGSZERETŐ, (igazság-szerető) lásd: IGASZÁGBARÁT.

„Adj minékünk Úr Isten igazságszeretőket,
Kik nem néznek ebben semmi személyeket,
Semmi barátságokat.“

Fohász Istenhez jó fejedelemért a XVI. század végétől vagy XVII. elejétől. (Thaly K. gyűjt.).

IGASZÁGSZOLGÁLTATÁS, (igazság-szolgáltatás) l. IGASZÁGTÉTEL.

IGAZSÁGTALAN, (ig-az-ság-talan) mn. tt. *igazságtalan-t*, tb. —ok. Mások jogait séjtő, jogtalan, törvénytelen; igazság ellen szóló és cselekvő. *Igazságtalan fejedelem, bíró. Igazságtalan megtámadás, háboru.* Határozóképen am. igazságtalanul.

IGAZSÁGTALANSÁG, (ig-az-ság-talan-ság) fn. tt. *igazságtalanság-ot*, harm. szr. —a. Állapota vagy tulajdonsága valaminek, mely szerint igazságtalannak mondatik; törvénytelen, jogtalanság.

IGAZSÁGTALANUL, (ig-az-ság-talan-ul) ih. Törvénytelenül, mások jogait, igazait sértve, jogtalanul.

IGAZSÁGTÉTTEL, (igazság-tétel) ösz. fn. Valamely ténynek az igazság vagy jog elveire alkalmazása, és különösen a bírói körben a jog kimondása, egyszersmind a kimondott jognak valószínűsítése, tetteges végrehajtása. A régieknél: *igaztétel*. „Kegyelmed jól tudja azt, mikor tavaly békében Pásonba térvénem vala nádor ispán uram ő nagysága előtt Zoltay Andrással . . . hanem most kenyergettem volt ő nagyságának, hogy ebben az dologban mi kezünk bírón hanna (hagyna), azért ő nagysága azt parancsolja levelébe, hogy ezeket az leveleket te kegyelmednek küldened, és azt is parancsolja, hogy mi kezünk Zoltay Andrással minemő dolog volt, abban kegyelmedet hatta bírón . . . hogy megértsem, mely napot végez kegyelmed és az helyt is, hol legyen az igaztétel.” 1555-diki levél. Szalay Á. gyűjteménye. Máskép szintén a régieknél: törvénytétel, törvénytisztogatás.

IGAZSÁGÜGY, (igazság-ügy) ösz. fn. Az igazság, vagyis jog kiszolgáltatására vonatkozó, s főleg közhatalosi működések összege. *Az igazságügy alkotmányos országokban jobb lábon áll, mint korlátlanegyeduralmokban.*

IGAZSÁGÜGYI, (igazság-ügyi) ösz. mn. Igazságügyet illető, arra vonatkozó. *Igazságügyi miniszter. Igazságügyi törvények, rendszabályok.*

IGAZSZABÁSÚ, (igaz-szabású) lásd: IGAZSZINÜ.

IGAZSZINÜ, (igaz-szinü) ösz. mn. Valószínű, igazhoz hasonlító, közelítő, igaz gyanánt elfogadható.

IGAZSZIVÜ, (igaz-szivü) ösz. mn. Egyenes szívü, őszinte, nem tettető, nem színeskedő, nem álérzésű, nyílt szívü. *Igazszivü barát, jóakaró.*

IGAZSZIVÜSÉG, (igaz-szivüség) ösz. fn. Egyenes, nyílt szívűség, őszinteség, színeskedés, tettetés nélküli becsületesség.

IGAZTALAN, (ig-az-talan) mn. tt. *igaztalan-t*, tb. —ok. 1) Valótlan, hamis, hibás, az ész- és ismeretlen törvényeivel ellenkező. *Igaztalan állítás, okoskodás.* 2) Jogtalan, törvénytelen; mások személyes vagy birtoki jogaival meg nem férő. *Igaztalan vádm-rendszer. Igaztalan terhek, adók.* Határozóképen am. igaztalanul.

IGAZTALANSÁG, (ig-az-talan-ság) fn. tt. *igaztalanság-ot*, harm. szr. —a. 1) Valótlanság; valamely

állításnak hibássága, hamissága. *Okoskodásod igaztalanságát mindnyájan észrevettük.* 2) Jogtalanság, törvénytelen.

IGAZTALANUL, (ig-az-talan-ul) ih. 1) Hamisan, ál okokkal, hibásan. 2) Jogtalanul, törvénytelenül. V. ö. IGAZTALAN.

IGAZTÉTTEL, (igaz-tétel) l. IGAZSÁGTÉTTEL.

IGAZÚL, IGAZUL, (ig-az-úl) önh. m. *igazul-t*. 1) Igaz, helyes, jó iránynak indul, útb talál azon irányra, mely a kitűzött célra vezet. *Útba igazulni. Szövevényes ügyben eligazulni.* Máskép: *igazodik.* 2) Bevalósul, bebizonyul rája, hogy igaza van, hogy igaz úton járt; az igazak sorába kerül. *Krisztusban mindnyájan igazultunk.*

IGAZÚLÁS, IGAZULÁS, (ig-az-ul-ás) fn. tt. *igazulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Állapot, midőn valaki a törvény vallása szerint igaznak, büntetlennek nyilvánítatik. Különösen keresztény ért. a bűnből való kitisztulás által Isten előtt kedvessé levés.

IGAZÚLAT, IGAZULAT, (ig-az-ul-at) fn. tt. *igazulatot.* Igazulás elvont értelemben.

IGAZVALLÁSÚ, (igaz-vallású) l. IGAZHITÜ.

IGE, l. ÍGE.

IGEFONAL, l. ÍGEFONAL.

IGEHAJLÍTÁS, (ige-hajlítás) lásd: ÍGERAGÓZÁS.

IGEHATÁROZÓ, l. ÍGEHATÁROZÓ.

IGEGYÖK, l. ÍEGEGYÖK.

IGEIDŐ, l. ÍGEIDŐ.

IGEKÉPZÉS, IGEKÉPZŐ; l. ÍGEKÉPZÉS, ÍGEKÉPZŐ.

IGEKÖTŐ, l. ÍGEKÖTŐ.

IGÉN v. IGEN, (ig-én) nyomatatos kifejezés mind nevek, mind ígék, sőt határozók előtt is. 1) Terjedelmesen, egész kiterjedésben, kitűnően, nagyon. V. ö. —IG. *Igen szép, igen rút. Igen erős, igen beteg.* Ígék előtt: *igen siet, igen sir, igen nevet.* A *dögvesz igen uralkodik.* „Ighón beszélék és bizony (bizonyos, igaz), hogy Bosznába, Szerembe, Budára, Temesvárra élésérth parancsolath menth.” 1558-diki levél. Szalay Á. gyűjt. Igehatározók mellett is: *Igen gyakran, sokszor, szépen, jól, dicséretesen, igen hamar.* Kettőztetve: *igen-igen.* „Is'-sel együtt am. szerfölött, kellettén túl. Ezen beszéd igen is hosszú. Mint több más nagyító szó, néha ellentétben áll azon szóval, melyet meghatároz, pl. *igen kicsin* (nagyon kicsin), *igen alacson* (nagyon alacson) stb. Még nyomatatosabb kifejezés végett fölveszi a „nagyon” szót. *Igen nagyon szép. Igen nagyon örül, búsul, haragszik.* 2) Állító, erősítő kifejezés, s am. *így van! igaz!* Latinul *sic*, sínai nyelven *jan* (vere, ita est). Ez értelemben azonos *ígyen* szóval és magában csak kérdés után áll, pl. *Megjöttél már? Igen.* Nyomatatosabban: *igenis.* *Kitakarítottad a szobát? Igenis.* Nyomósbitók ezek is: *igenám, igenbizon.* Némi részben eltérést fejez ki: *igenígy.* Az erdélyies *vagy igen*, (néhutt: *vaj igen*), am. de

igen vagy sőt igen. *Még sem olvastad el a hírlapot?* Vagy igen. Némely névragokat is fölveszen: *igent mondani*, *igennel válaszolni*. Ezen második értelmű igen szótól származik *igenleg*, *igenleges* stb.

IGEN, MAGYAR—, mezőváros Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Igen-be*, —*ben*, —*ből*.
IGENÁM, (igen-ám) l. IGENBIZON.

IGENBIZON, (igen-bizon) öszvetett alakban állító, erősítő, azonban kedélyes nyomosbitása, *igen* szónak. Ugyanezen *bizon* és *ám* szókat maga mellé veszi az *ügy* szó is, mint állító felelet: *ügybizon*, *ügyám*.

IGÉNÉL, IGENÉL, (ig-én-él) áth. m. *igénél-t* v. *igénlétt*, htn. —*ni* v. *igénleni*. 1) Valamit soknak, nagyinak vall, mond; *igen* szóval sokall, nagyoll; helyesebben: *igenell*. 2) Szokottabb ért. *igen* szóval bizonyít, erősít, helybenhagy.

IGÉNÉLÉS, (ig-én-él-és) fn. l. IGÉNÉLÉS.

IGÉNÉZ, (ig-én-éz) áth. és önh. m. *igénéz-tem* v. *igénéz-étem*, —*tél* v. —*éttel*, *igénéz-étt*, htn. —*ni* v. *igénéz-ni*. 1) *Igen* szóval nagyít. *Mindent igénézni*. 2) bizonyító, helybenhagyó *igen* szóval gyakran él, *igen*-nel felel. Olyan, mint: *bizonyoz*, *adláz*, *teremtetté*.

IGÉNÉV, (ige-név) ösz. fn. l. RÉSZESÜLŐ.

IGEN IS, h. és indulatszó. 1) Nagyon is, sőt igen nagyon, kellettén túl. *Igen is sokat kíván tőlem*. 2) (Összeírva: *igenis*). Minden bizonynnyal, kétség kívül. V. ö. IGEN.

IGÉNKÉNT, l. IGÉNKÉNT.

IGENLEG, (ig-én-leg) ih. Állítólag, bizonyítólag, helybenhagyólag. *Igenleg válaszolni a kérdésre*, *a kérelemre*. Ellentéte: *nemleg*, *tagadólag*.

IGENLEGES, (ig-én-leg-és) mn. tt. *igenlegés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Észtanilag oly ítéletről mondjuk, mely által a kérdés alatti tulajdonságot az alanyról állítjuk, vagyis melyben a mondomány az alanyval megegyezik, pl. *Ez a fal fehér*. Ellentéte: *nemleges* v. *tagadó*, v. *tagadólagos*. Szélesb ért. am. létező, való, pl. *Igenleges haszon*, *jövedelem* (positív).

IGENLEGI, (ig-én-leg-i) mn. l. IGENLEGES.

IGÉNÉS, (ig-én-él-és) fn. tt. *igénés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valaminek *igen* szó általi bizonyítása, erősítése, helybenhagyása. V. ö. IGÉNÉL.

IGÉNŐ, (ig-én-él-ő) mn. tt. *igénő-t*. *Igen* szóval bizonyító, helybenhagyó, erősítő; jóváhagyó. *Igenő válasz*, *nyilatkozat*.

IGÉNŐLEG, (ig-én-él-ő-leg) ih. *Igen* szóval bizonyítólag, erősítőleg, helybenhagyólag. *A kérdésre*, *kérelemre igenőleg válaszolni*.

IGENPATAKA, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Igenpataká-n*, —*ra*, —*ról*.

IGÉNSÉG, (ig-én-ség) fn. tt. *igénség-ét*. Valaminek föltéttsége, túlságos volta.

IGÉNSÉGGEL, (ig-én-ség-vel) ih. *Igen* nagyon, föltétteken, szertelen módon.

IGENSZÓ, (igen-szó) ösz. fn. Az *igen* mondása, az *igen* felelet adása.

„Tévesztés, föltét, fogadás, vérség, bűn, erőszak, Tisztesség, papi rend, kötelék, vallási különbség, Nösztehetetlenség, sógorság, lopva menyekzés, Rablott nőd ha szabad helyben nem monda igenszót, Házasságot elbontják vagy tiltanak attól.”

Házassági bontó akadályok. Versbe foglalta Fogarasi.

IGENÚGY, (igen-ügy) ösz. h. Nagy részben ügy, olyan formán. *Igenügy van, amint hallottad*.

IGÉNY, (ig-e-eny) fn. tt. *igény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Újabb alkatu és közdivatúvá lett szó; s a német *Anspruch* után *ige* törzsökből alakultnak hiszik. Azonban gyors és széles elterjedte oda mutat, hogy talán az alkotó tudata nélkül, mint többször történik, az értelem nagyon helyesen lőn eltalálva, még pedig nem annyira az *ige*, mint *ig* vagy *igen* törzsök után, midőn jelentése: állító vagy követelő valami (affirmativum vel positivum quid). Innen igény am. feltételezett állítólagos jog, melynél fogva valamire alapos okoknál fogva számot tartunk, s azt részünkre jogosan vagy legalább méltányosan követelhetjük is, pl. a község legjelesb emberének igénye lehet valamely hivatalhoz; a művelt, szép, gazdag, éreynes fiatal embernek igénye lehet a legszébb nő szerelmére. *A közjóért elkövetett érdemek fejében igényt tartani a megtiszteltetésre*. *Versenytársai között ő neki van legtöbb igénye követséghez*.

IGÉNYÉL, (ig-e-eny-él) áth. m. *igényél-t* vagy *igénylétt*, htn. —*ni* v. *igényleni*. Valamire vagy valamihez igényt tart; feltételezett joga, követelése van valamire nézve. *Ezen férfin tiszteletet igényel*. V. ö. IGÉNY.

IGÉNYÉLÉS, (ig-e-eny-él-és) fn. tt. *igényelés-t* tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg vágyás, várakozás, követelés, melynél fogva valamit igényelünk, valamire igényt tartunk.

IGENYES, IGENYESÍT stb. l. EGYENES, EGYENESÍT stb.

IGÉNYÉS, IGENYES, (ig-e-eny-és) mn. tt. *igényés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Kinek valamihez igénye van, ki valamit követel, igénylő. Vagy 2) ami igényeltetik, igényelt. V. ö. IGÉNY.

IGÉNYKERESÉT, (igény-kereset) ösz. fn. Kereset, melynél fogva valaki valamihez jogát tartja, magáénak vitatja. V. ö. IGÉNYPER.

IGÉNYKÖVETELÉS, (igény-követelés) lásd: IGÉNYKERESÉT.

IGÉNYPÉR, (igény-pér) ösz. fn. Per, melyben valaki valamihez tulajdoni vagy elsőégi jogát vitatja. Például valamely adósnak bitorait vagy egyéb holmiját bírói végrehajtás útján lefoglalják, s egy harmadik személy, mint felesége, testvére, szülői valamelyike, lakótársa stb. azt követeli, hogy a lefoglalt holmi nem az adósé, hanem az övé.

IGÉNYTELEN, (ig-e-eny-telen) mn. tt. *igénytelen-t*, tb. —*ék*. Igény vagy követelés nélkül való; szerény, keveset mutató, kevésre vágyó; érdemei és

jeles tulajdonságai daczára nem rátartós. *Igénytelen* alázatos ember. *Igénytelen külsejű ifjú*. Határozóilag am. igény nélkül.

IGÉNYTELENSÉG, (ig-e-eny-telen-ség) fn. tt. *igénytelen-ség-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonság, mely-nél fogva valaki igénytelen. *Oly ember, kiben mély tudomány igénytelenséggel párosul*. V. ö. **IGÉNYTELEN**.

IGÉNYTELENÜL, (ig-e-eny-telen-ül) ih. Igény, azaz követelés nélkül, szerényen, érdemei s jeles tulajdonságai daczára kitüntetés után nem vágyva, el nem bízakodva.

IGERAG, **IGERAGOZÁS**, I. **ÍGERAG**, **ÍGERAGOZÁS**.

IGÉR, **IGÉRÉS**, **IGÉRET**, **IGÉRKEZIK** stb. L. **ÍGÉR**, **ÍGÉRÉS**, **ÍGÉRET**, **ÍGÉRKEZIK**.

IGESZÓ, (ige-szó) ősz. fn. L. **ÍGE**.

IGET, (i-g-et) őnh. m. *iget-tem*, —*tél*, —*étt*. Gyöke a mozgást, menést jelentő *i*. (V. ö. I gyök-elem). Képzésre hasonló az *ugat* (*u* hangon kiabál) *jagat* (*jaj* hangon veszőkel) igékhez. Értelme: apró, sebes lépésekkel siet, porozkál. A *nyargal* és *vágtat* nagyobb lépéseket jelent. *Iget a ló*. *Iget a zsákmány után siető*, vagy megszalasztott farkas. Zártabb ajakkal: *üget*.

IGETÉS, (i-g-et-és) fn. tt. *igetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Igetve lépés, sietés. *Lóigetés*, *farkasigetés*. Másképp tájéjtással: *ügetés*.

IGETŐ, (1), (i-get-ő) mn. tt. *igetőt*. Igetve menő, siető, porozkáló. *Igető paripa*.

IGETŐ, (2), (ige-tő) ősz. fn. I. **ÍGETŐ**.

IGETÖRZS v. —**TÖRZSÖK**, (ige-törzs v. -törzsök); I. **ÍGETŐ**.

IGÉZ, **IGÉZÉS**, **IGÉZET** stb., I. **ÍGÉZ**, **ÍGÉZÉS**, **ÍGÉZET** stb.

IGIRAT, (ig-irat) ősz. fn. Némelyek által ajánlott új szó az általán használt *helyesírás* helyett, mely azonban eddig csak a szótárokban foglal helyet.

IGJÓ, (ig-jó) ősz. mn. Régiesen am. igen jó, nagyon jó.

IGJÓL, (ig-jól) ősz. ih. Régiesen szólva am. igen jól, nagyon jól.

—**IGLAN**, (ig-lan) hely- és időhatározókat képző öszvetett rag, mely az illető hely vagy idő teljes bevégeztét jelenti, s a határpontot bezárólag magában foglalja, s ennél fogva több s nyomatosabb, mint az egyszerű *ig*, pl. *egyiglen*, *egy lábighan elvesztek*, am. egy sem maradt meg. *Egyig elvesztek*, am. mind elvesztek egyen kívül. *Holtomiglan*, *holtaighan*, am. életem és életem utolsó perceiig. A vékony hangú szók után: *iglen*. *Nap esteighen*, *eddighen*.

IGLEL, (ig-el-el) áth. m. *iglel-t*. Ritka használatu tájészó, am. valakit gyakran s keményebb szavakkal, igékkel fedd, dorgál. Ezen értelménél fogva gyöke azon *ig*, melyből az *ige* származik.

IGLÉNCZ, falu Beregh megyében; helyr. *Igléncz-én*, —*re*, —*ről*.

IGLICZ, fn. tt. *igliczet*. L. **IGLICZE**.

IGLICZE, fn. tt. *igliczét*. Legelőkön, ugarokon, utak mellett tenyésző tövises bokornövény, mely nyár hosszant piros virágokkal díszlik. (Ononis spinosa). Szláv nyelven: *iglicza*, *ihlicza* am. tücske, apró tü. Némely tájakon, különösen Csalóközben: *gilicze*, *giliczetövis*.

IGLICZETÖVIS, (iglicze-tövis), ősz. fn. lásd: **IGLICZE**.

IGLINCZ, falu Ungh megyében; helyr. *Iglincz-én*, —*re*, —*ről*.

IGLÓ, a XVI szepességi városok egyike, illetőleg feje; helyr. *Igló-n*, —*ra*, —*ről*.

IGLÓD, puszta Vas megyében; helyr. *Iglód-on*, —*ra*, —*ről*.

IGMÁND, KIS—, NAGY—, falvak Komárom megyében; helyr. *Igmánd-on*, —*ra*, —*ről*.

IGNÁCZ, (a latin *ignis* után, mely am. tűz) férfi kn. tt. *Ignácztol*. Ignatius. *Lojzoi Ignác*.

IGNECZ, falu Bereg megyében; helyr. *Ignecz-én*, —*re*, —*ről*.

IGNEST, falu Arad megyében; helyr. *Ignest-én*, —*re*, —*ről*.

IGRAM, falu Pozsony megyében; helyr. *Igram-ba*, —*ban*, —*ból*.

IGRE CZ, fn. tt. *igrecz-ét*. Elavult szó, eléfordul a Müncheneri codexben, s am. sípos, trombitás. *És mikor ... látta volna ott az igreczeket* (tibicines), és zajgó népet, monda stb. Idegen eredetűnek látszik. Szerb nyelven *igrats* am. játszó, *igrati* am. játszani. Vannak *Igricze* és *Igriczi* nevű helységek is.

IGRICZE, falu Szala megyében; és Erdélyben, Doboka m.; helyr. *Igriczé-n*, —*re*, —*ről*.

IGRICZI, falu Borsod megyében; helyr. *Igriczi-be*, —*ben*, —*ből*.

IGTAT, (ig-tat) áth. m. *igtat-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyöke a *jog* szóval azonos *ig*. 1) Valakit bizonyos fekvő birtok jogába helyez, őt a tetteges biralomba vezetvén, s kimutatván azon határokat, melyekig birtoka terjed, pl. midőn a régi törvényes szokás szerint a királyi és káptalani személyek az új birtokost valamely nemesi jószágba bevezették. 2) Hivatalnokot, tisztviselőt, előljárót hivatalába, tisztébe, rangjába, s a velők járó jogokba helyez. *Főispánt, plüsspökt, tanárt beigtatni*. 3) Valamit jegyzőkönyvbe jegyez, besoroz. *Beigtatni a felsőség rendeleteit, intézményeit*. 4) Személyt bizonyos osztály sorozatába helyez. *Polgárok, nemzetőrök közé igtatni valakit*. *Szentek sorába igtatni a jámbor hiveket*. Innét: *Kiigtatni valakit valahonnan*, am. kizárni, kiutasítani, kivezetni. *Kiigtatták a templomból*. (Vajda Sámuel). Ezen elemzés és értelmezés szerint hibásan iratik: *iktat*, noha a kiejtésben a kemény *t* előtt *g* helyett szinte a kemény *k* hallatszik, mint több más szóban is, pl. *vágtat*, *nyugtlat*. A régi halotti könyörgésben találjuk: *jó felől jochtatnia* (azaz jogtatnia v. igtatnia) *éleszsze őt*.

IGTATÁS, (ig-tat-ás) fn. tt. *ig-tatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit igtatnak, beigtatnak. V. ö. IGTAT.

IGTATÁSDÍJ, (ig-tatás-díj) ősz. fn. Díj, melyet némely igtatásokért fizetni kell.

IGTATÉK, (ig-tat-ék) fn. tt. *ig-taték-ot*, harm. szr. —*a*. Jegyzet, mely bizonyos tárgyra nézve jegyzőkönyvbe iratik, valahová besoroztatik.

IGTATÓ, (ig-tat-ó) mn. és fn. tt. *ig-tató-t*. Mint mn. 1) Birtokba helyező, bevezető. *Igtató királyi személy*. 2) Hivatalba, tisztségbe, rangba helyező. *Igtató biztos*. 3) Jegyző, bejegyző. *Igtató hivatal*. Mint főnév jelent 1) hatósági személyt, kinek különös tiszte a folyó ügyek kivonatát az illető hatósági jegyzőkönyvbe írni; 2) oly személyt, ki más valakit ujjonnan nyert birtokába, jogaiba, hivatalába bevezet.

IGTATÓKÖNYV, (ig-tató-könyv) ősz. fn. Hivatali jegyzőkönyv, melybe a folyó ügyek címei s beadásuk napja besoroztatnak.

IGY, (1), (i-gy) elavult törzsök és fn. tt. *igy-et*. Mai kiejtés szerint : *ügy*. Gyöke a mozgást, menést, haladást jelentő *i*. Származékai : *igyekezik*, *igyekezett*, *igyel*, *igyehezt*. V. ö. ÜGY.

IGY, (2), ih. l. IGY.

IGYEHESZT, (i-gy-eh-esz-t) áth. m. *igyehezt-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Dunán túli tájszó, s am. valamire felbízta, felloval valakit. Gyöke a mozgást, haladást jelentő *i*, törzsöke *igy* (ügy), az *eh* közép képző, mint a por-h-asz-t, gör-h-esz-t igékben a tiszta *h*. Igyehezteni tehát valakit nem más, mint mozgásba hozni, megindítani, igyekezővé tenni, és pedig némi erőtetéssel.

IGYEKÉZET, (i-gy-e-kéz-et) fn. tt. *igyekézet-et*. Iparkodó mozgalom valamely célnak elérésére; törekvés, haladási akarat.

IGYEKÉZIK, (i-gy-e-kéz-ik) k. m. *igyekez-tem*, —*tél*, —*ett*. Valamire törekszik, iparkodik, mozgásnak jeleit adja, mozog. Gyöke a mozgást, haladást jelentő *i*. V. ö. IGY, (1). *Igyekezni valamire. Igyekeztem rajta. Csak igyekezzél, célnodát éred*. Máskép : *igyekezik*.

IGYEKSZIK, (i-gy-e-kesz-ik) k. jelenidő : *igyeke-szém*, *igyeke-szél*, *igyeke-szik*, *igyeke-szünk*, *igyeke-széték* v. *igyeke-szték*, *igyeke-szenek* v. *igyeke-sznek*. Első mult : *igyeke-vém*, *igyeke-vél*, *igyeke-vék* stb. Részesülő : *igyeke-vő*. Jöendő : *igyeke-vendem* stb. A többi időt *igyekezik* után képezi. L. IGYEKÉZIK.

IGYEN, (1), ih. l. IGYEN.

IGYEN, (2), (igy-en) fn. *egyen* helyett, melyből tájéjtással *igyenés* v. *igenyes* crednek. V. ö. EGYEN.

IGYENES, (igy-en-es) mn. tt. *igyenés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Minek fölszine ugyanazon magasságn, vizirányos; nem görbe, nem dombos stb. *Igyenes tér*, *mező*, *út*. 2) Sudarasan nőtt. *Igyenes termel*, *igyenés fa*. Több vidéki tájszó. V. ö. EGYENES.

IGYENESEN, l. EGYENESEN.

IGYENLŐ, IGYENLŐSÉG, a régiéknél gyakran előforduló alakok. Lásd : EGYENLŐ, EGYENLŐSÉG.

IGYGYEL-BAJJAL, ősz. ih. Nagy nehezen, sok erőködéssel, megfeszített mozgalommal, iparral. *Igygyel bajjal átvergődtünk a rossz utakon*. Máskép : *ügygyel-bajjal*. V. ö. IGY fn. és ÜGY.

IGYGYEL-BIGYGYEL, iker ih. melynek alapszava a mozgást jelentő *igy*, s am. magát fitogtatva, ráztatva, kevélyen hánykolódva. Vasvármegyei tájszó. *Nagy ügygyel-bigygyel beszélni, járn*.

IGYÓK, hegyaljai és bodrogi tájszó, am. mindjárt, legott, izében, ugyanakkor, majdan. Fölcsereztetik *igyold* szóval is. Eredetileg *együld*, mint a régié is használták. L. EGYÜLD. Ez elváltozott elsősben magas hang *igyöld*-dá, melyből az *l* kiesvén, lön : *igyód*, *igyóg*, *igyók*.

IGYÓLD, l. IGYÓK és EGYÜLD.

IH, (1), indulatszó. 1) Széles, jó kedvet, öröndezést jelent. *Ih ha ! ih huku hu !* Innen származik : *ih-og*, jó kedvében nevet, *ih* hangon kiált. 2) Jelent boszuságot. *Ih ! ne bán*s. *Ih ! mit akarsz ismét ?* más-kép : *eh !* 3) Hangutánzó gyök, melyből *ihl*, *ihlel*, *ihlelés* stb. származékok erednek, s jelent főnom, gyönge fuvást, lehelést ; rokon *ah* gyökkel.

IH, (2), fn. tt. *ih-ot*. Némely származékok- és öszvetételekben *juh* helyett használtatik, l. JUH, fn.

IHA, más-kép : *léha* vagy *juha*, tájszók, l. JUHA és LÉHA.

IHÁCZOL, (ih-á-cz-ol vagy i-h-aez-ol) őnh. m. *iháczol-t*. Csintalan víg kedvében *ihá* élénk hangon kiáltoz, vihog. *Iháczol viháczol*.

IHAR, l. JUHAR v. JÁVOR.

IHARKÚT, falu Veszprém megyében ; helyr. *Iharkút-on*, —*ra*, —*ról*.

IHAROS, (1), l. JUHAROS, JUHARERDŐ.

IHAROS, (2), pusztá Tolna megyében ; helyr. *Iháros-on*, —*ra*, —*ról*.

IHÁROS, falu Somogy megyében ; helyr. *Iháros-on*, —*ra*, —*ról*.

IHÁROS-BERÉNY, mezőváros Somogy megyében ; helyr. *Berény-be*, —*ben*, —*ből*.

IHAS, (i-h-as) mn. tt. *ihás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Pécs és Tolnában an. szomszjas. Oly alkatú, mint : *éhes*.

IHÁROZ, l. IHORÁSZ.

IHÁSZ, l. JUHÁSZ.

IHÁSZI, pusztá Veszprém megyében ; helyr. *Ihási-ba*, —*ban*, —*ből*.

IHATATLAN, IHATLAN, (i-hat[at]-lan) mn. tt. *ihatlan-t*, tb. —*ok*. Amit inni, meginni nem lehet. *Ihatlan mocsárvíz. Ihatlan csigér, bűdös bor*.

IHATNÉK, az *ihatik* igének egyik különös óhajto alakja. Első személy *ihatnám*, mely indulatszó gyanánt használtatván an. szomszjas vagyok, szeretnék inni. *Édes anyám, ihatnám !* Ugyanezen értelmet felveszik a többi személyek is : *ihatnál*, *ihatnánk* stb.

Ha ihatnál, ígydél. Aki ihatnék, jöjjen ide, van itt bor. Múlt időben is használják. Ihatnám volt vagy vala. Tréfásan főnév gyanánt felveszi a személyragokat. Ennek az embernek mindig ihatnékja van. V. ö. — IATNÉK.

IHATÓ, (i-hat-ó) mn. tt. *iható-t*. Amit inni, meginni lehet. *Iható víz. Az egész városnak nincs iható vize. Ez iható jó borocska.*

IHATÓSÁG, (i-hat-ó-ság) fn. tt. *ihatóság-ot*, harm. szr. — *a*. Italműiek tulajdonsága, midőn frissek, tiszták, izlenek stb.

IHEG, (ih-eg) önh. m. *ihég-tem*, — *tél*, — *élt*. **L. LIHEG v. PIHEG.** Ikerítve: *ihég-pihég*.

IHEN, tájsozó e helyett: *ihon. Ihen ni!*

IHESKEDIK-PIHESKEDIK, ikerített szó; Kassai J. szerint am. szuszog, szuszi-musziképen dolgozik valamit.

IHL, **ÍHL**, (ih-l v. ih-el) áth. m. *ihl-étt*, htn. — *eni*. Gyöke a fuvást, lehelést jelentő gyöngéd *ih* hang, s am. finom, gyöngéd, mintegy szellemi lehel, fuvással érint. Egyezik vele *leh*, mely mint ige és lehelést jelentő önálló szó előjön a régiekben, pl. a Carthausi névtelenél: „De mikoron mégis lehne, gerelyekkel általverék ötet.“ *Ihl* inkább szellemi értelemben vétetik, s am. lelkesít, szellemi mozgásba vagy működésbe hoz. *Isten lelke ihlette a prófétákat. Lelkét mennyei szellem ihli. Isten ihlette belénk a természet örök törvényeit.* „Azonkeztben úristen szívében íhlé (sugallá) az vén remetének, hogy megkérdené ötet.“ Sz. Katalin prózai legendája.

A törökben *ilham* am. ihlés (inspiratio). Rokon vele: *sugal* vagy *sugall*. Mai napság szokottabban: *ihlel*.

IHLA, hegy neve Szepes megyében.

IHLEL, **ÍHLEL**, (ih-l-el v. ih-el-el) áth. m. *ihlel-t*. Kettőztetett képzőjénél fogva am. folytonosan, hathatósan ihl, sugal. V. ö. **IHL**.

IHLELÉS, **ÍHLELÉS**, (ih-l-el-és) fn. tt. *ihlélés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Folytonos, hathatós ihlés, sugalás. V. ö. **IHLÉS**.

IHLELET, **ÍHLELET**, (ih-l-el-et) fn. tt. *ihlelet-ét*, harm. szr. — *e*. Érzés vagy ismeret, mely ihlésből veszi eredetét, sugalat. *Az isteni jóslók írásban közölték a mennyei ihleletet. Ez nem mindennapi érzelem, hanem felsőbb ihlelet.* V. ö. **IHLELÉS**.

IHLELT, **ÍHLELT**, (ih-l-el-t) l. **IHLETETT**.

IHLÉS, **ÍHLÉS**, (ih-l-és) fn. tt. *ihlés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Gyöngé, finom, mintegy szellemi lehelés, sugalás, fuvalás. *Isteni, mennyei ihlés. Az isten ihléséből adatott minden írás.* (Sz. Pál. Timoth. II. 3. 16.). „Gyakorta jevendőkét megismer vala szentléleknek ihléséből.“ Carthausi névtelen.

IHLET, **ÍHLET**, fn. l. **IHLELET**.

IHLETETT, (ih-l-et-étt) mn. tt. *ihletétt-et*. Szellemi, felsőbb sugalás által érintett, lelkesített, érzelmekre, tettekre gerjesztett vagy ismeretekre jutott.

Ihletett jós. Istentől ihletett apostolok. Hazafiságtól ihletett szónok, költő.

IHOG, (ih-og) önh. m. *ihog-tam*, — *tál*, — *ott*. Vékony *ih* hangon nevet, örvendez. *Ihognak a csintalan leányok. Ihog-vihog.* Különösen am. elfojtott hangon nevet, akaratlanul nevetésre fakad; illetlenül, nem a maga helyén és idején nevet.

IHOGÁS, (ih-og-ás) fn. tt. *ihogás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Vékony *ih* hangra fakadozó nevetés, különösen pajkos, illetlen nevetés. *Ihogás-vihogás.*

IHOL, (i-hol) ösz. indulatszó és ih. Gyöke a közelséget mutató *i* (i-tt, i-de, i-gy), s am. ime! itt van la! nézzétek, lássátok! ide tekintetek! *Ihol az ember!* (ecce homo). *Ihol ni!* Másképp: *ihon, ihun, ehen, ehol. Ihol van, amit kerestek. Ihol áll a gonosztévő.*

IHON, **IHUN**, l. **IHOL**.

IHORÁSZ v. **IHÁROZ**, (ih-or-ász v. ih-ár-oz) önh. m. *ihorász-tam* v. *ihároztam*, — *tál*, — *ott*. **L. IHOG.**

IHRÁCS, falu Bars megyében; helyr. *Ihrács-on*, — *ra*, — *ról*.

IHU, **IHUHU**, széles kedvet jelentő indulatszó, különösen a lakodalmas nép örömkiajtása. A széke-lyeknél gúnyoló, csúfoló szó, mint Mátyusföldén: *ih!*

IJ, **IJAS** stb. **L. ÍJ**, **ÍJAS** stb.

IJASFIAS, (ijas fias) iker. mn. tt. *ijastfiast*, tb. *ijasakfiások*. Kínck sok fia, sok gyermeke van. Itt az *ijas* csak utánzott játszi hang. Növénytan ért. aminek sok, apró, sűrűen növvő sarjai, ágacskaik vannak.

IJED, (i-j-ed v. í-ed) önh. m. *ijed-tem*, — *tél*, — *t* v. — *étt*. Gyöke vagy a mozgást, vagy pedig a felsikoltást jelentő *i* v. *í*, melyből *ed* képzővel lesz *i-ed* v. *í-ed*, mint a régiekben gyakran előjön, pl. a Debreczeni Legendáskönyvben: „És megiedvén mind földre esének.“ Innen az *i* egyszerűen *j*-vé változván a széke-lyeknél *jed* alakban jön elő: „a tizedik szomszédot is kitorste a nagynyavaja jedtibe.“ Kriza J. Annyit tesz, mint mozzan, mozdúl, különösen félelemből remeg, megrázkodik; vagy megrezenésből felsikolt. *A bival megijed a veres posztótól. Nem minden szélről ijed meg.* (Km.). *Elíjedsz tőle, ha meglátod. Álmából felijedt.* V. ö. **IJEDES**.

IJEDEKÉNY, (i-j-ed-ék-ény v. i-j-ed-é-kény) mn. tt. *ijedékény-t*, tb. — *ek*. Hamar, könnyen ijedő, ijedésre hajlandó, ijedős. *Ijedékény ló. Ijedékény gyermek.* Az élénk képzeletű ember *ijedékényebb a búskomornál*.

IJEDEKÉNYSÉG, (i-j-ed-ék-ény-ség) fn. tt. *ijedékénység-ét*, harm. szr. — *e*. Tulajdonság, illetőleg hajlandóság, melynél fogva valaki hamar megijed.

IJEDELEM, (i-j-ed-el-ém) fn. tt. *ijedelme*. Kellemetlen érzelem, mely képzelt vagy való rossz által gerjed bennünk, s idegeinket megrázkódtatva, mintegy keresztül fut rajtunk. V. ö. **IJEDES**, és **FÉLELEM**.

IJEDELMES, (i-j-ed-el-ém-es) mn. tt. *ijedelmes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Ijedelemre hajlandó, könnyen ijedő. 2) Ijedelmet okozó, ijedelemmel járó. *Ijedelmes tünemény, látvány.*

IJEDÉS, (i-j-ed-és) fn. tt. *ijedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kellemetlen érzelmi változás, mely akkor támad bennünk, midőn valamely képzelt vagy való rossz első benyomását érezzük. *Hirtelen, vak ijedés. Átesni az első ijedésen. Igyunk erre az ijedésre.* (Km.). *A hány lövés, annyi ijedés.*

IJEDHETETLEN, (i-j-ed-het-etlen) mn. tt. *ijedhetetlen-t*, tb. —*ék*. Igen bátor, elszánt, erős idegzetű, kit megijeszteni nem lehet.

IJEDKÉZIK, (i-j-ed-kéz ik) k. m. *ijedkéz-tem*, —*tél*, —*étt*. Gyakran, könnyen ijed, ijedez.

IJEDŐS, (i-j-ed-ő-es) mn. tt. *ijedős-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Könnyen, hamar ijedő, ijedékeny. *Ijedős ló.*

IJEDŐSSÉG, (i-j-ed-ő-es-ség) fn. tt. *ijedősség-t*, harm. szr. —*e*. Hajlandóság, melynél fogva könnyen, hamar megijed valaki v. valami. *Ijedősségtől elszoktatni valakit.*

IJEDSÉG, (i-j-ed-ség) fn. tt. *ijedség-et*, harm. szr. —*e*. A kedélynek hirtelen megrázkodása, és vele járó kellemetlen érzés, melyet bennünk valamely véletlen rossz hatás gerjeszt. *Nagy ijedség. Haldós ijedség. Minden tagját átfutotta az ijedség. Az volt ám az ijedség. Ijedségében nem tudta, mit tegyen.*

„Mint sas fészkebe ha idegen sas szállna :
Verte vadul szívét az ijedség szárnya.“

Arany J.

IJEDT, (i-j-ed-t) mn. tt. *ijedt-et*. Valamely véletlen rossz hatás által felriadt, megrázkódott, zavarba jött. *Ijedt emberek futkostak az utcán. Halálra ijedt gyermek. Személyragozva : ijedtemben, ijedtedben, ijedtében stb., am. ijedt állapotban, állapotodban stb. Ijeditében azt sem tudta, fi-e vagy ledny.*

IJEDTEN, (i-j-ed-t-en) ih. Ijedt állapotban. *Ijeden felugrott székéről.*

IJEDTSÉG, (i-j-ed-t-ség), l. IJEDSÉG.

IJÉGET, (i-j-ég-et), l. IJESZGET.

IJESZ, (i-j-esz) fn. tt. *ijesz-t*, tb. —*ék*. Általán, képzelt vagy valóságos tárgy, mely ijedséget szokott gerjeszteni, vagy melylyel ijeszteni szoktak, pl. kísértet, boszorkány, gyerekijesztő mumus, stb.

IJESZGET, (i-j-esz-t-get) gyak. áth. m. *ijeszget-tem*, —*tél*, —*étt*. Többször ismételve, folytonosan ijeszt, ijedésbe ejteget, valamely rosszsza fenyeget. *Vészhirekkel ijeszgetni a népet. A gyermeket mummussal ijeszgetni. A székelyeknél gyakran jeszget (ieszget helyett) „ő az éjjel megölte a huszonnégy tolvajt, akik fekete gyász városát ojan rég jeszgetik.“* Kriza J. gyűjt.

IJESZGETÉS, (i-j-esz-t-get-és) fn. tt. *ijeszgetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit ijeszgetünk, valamivel fenyegetünk. V. ö. IJESZGET.

IJESZKE, (i-j-esz-ke) mn. tt. *ijeszket*. Gyenge, igen érzékeny idegzeténél fogva könnyen ijedő, ijedékeny. Leginkább lovakról mondják. Máskép : *jeszke*. V. ö. IJED.

IJESZKESÉG, (i-j-esz-ke-ség) fn. tt. *ijeszkeség-et*, harm. szr. —*e*. Könnyen ijedni hajlandó, ijedkenység; ijedős lovak tulajdonsága.

IJESZT, (i-j-esz-t) áth. m. *ijeszt-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Ijedtté tesz, azaz ijedésbe ejt; valami rosszsza fenyeget. *Verebeket vázzal ijeszteni. A tolvajokat elijeszti az ugató eb. Megijeszteni a csintalan gyermeket. Ráijeszteni valakire. Álmából felijesztezték a félrevert harangok. Különösen am. kísért, kísértet alakban jár. Ezen házban éjjel körül ijesztenek. Sziget vidékén Baranyában téstát ijeszteni, am. kinyújtani. V. ö. IJED. Régiesen valamint a székelyeknél ma is jesztt = ieszt; v. ö. IJESZTÉS.*

IJESZTÉS, (i-j-esz-t-és) fn. tt. *ijesztés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamely állatot ijesztenek. A régieknél *jesztés* is : „Mind szép szóval, mind jesztéssel (yeztéssel) érthe voltam.“ 1557-diki levél. Szalay Á. gyűjt.

IJESZTET, (i-j-esz-t-et) fn. tt. *ijesztetét*. Ijesztés elvont értelemben. *Megijedének nagy ijesztettel.* Tatrosi codex.

IJESZTGET, l. IJESZGET.

IJESZTHETETLEN, (i-j-esz-t-het-etlen) mn. tt. *ijeszthetetlen-t*, tb. —*ék*. Akit vagy amit megijeszteni, ijedésbe hozni nem lehet; igen bátor, rettenthetetlen.

IJESZTŐ, (i-j-esz-t-ő) mn. és fn. tt. *ijesztő-t*. Ijedésbe ejtő, félelmet gerjesztő, visszaborzasztó. *Ijesztő váz, kísértet. Ebijesztő péntek* (husvét utáni első péntek). *Ijesztő pofa*. Mint főnév jelent tárgyat, mely ijedésbe ejt, váz, kísértet. V. ö. IJESZ. *Olyan, mint az ijesztő.* (Km.).

IJGYÁRTÓ, l. ÍJGYÁRTÓ.

IJJ, l. ÍJ.

„Mert mikor az ijjnak enged egyik szarva,
Félrerug a másik, noha nem akarja.“

Arany. J.

IJJU! l. UJJU!

IJLÖVÉS, l. ÍJLÖVÉS.

IJNOK, l. ÍJNOK.

IK, (1), mint *iker* gyöke, kétségtelenül egy eredetű a tatár *ike*, török *iki*, csuvas *ikke* (= két) szókkal. A szintén 'kettő'-t jelentő szirján *kyk* v. *kik*, vogul *kiti* v. *kit*, lap *kvekte*, szuomi *kaksi*, mongol *khujar* is, ide tartozóknak látszanak. A magyarban a tájdivatos *üklü* két szarvú ágast jelent. V. ö. ÜKLÜ és ÜKÖRKE. De talán nem hibázunk, ha a magyar *iga* szó is ide sorozzuk, mely a finben *ies* (*ikeen*, Fábán István); és a latin *jugum*-mal közel rokon góth *juk* szót, mely am. pár. Az *iker* szóhoz hangokban közel jár *bokor* szó is, melynek jelentése mint tudjuk : 'pár' vagy 'páros' is.

IK, (2), elvont gyök *ikat*, *iklat*, *ikrándik*, *ikrá-nik* szókbán; rokon *ök* gyökkel (*ökkel* szóban), és elötéttel *bök*, *hök*, *lök*, *lök*, *zak* gyökökkel (az utolsók *lüket* és *zaklat*, *zakatol* szókbán). L. IKAT, IKLAT, IKRÁNDIK.

IK, (3), fn. tt. *ik-et*. A székeleyeknél am. ék, hegyes végű test, szilárd és hasítható testek széthasogatására, s boltozatok bezárására. Innen a székeleyeknél: *ikel*, *megikel*, *ikszeg*. L. ÉK, ÍK.

—IK, (1), a közép- és kül-, s belszenvedő igék egyesszámu harmadik személyragja, pl. *tör-ik*, *vál-ik*, *nyúl-ik*, *hányód-ik*, *vetőd-ik*, *hányat-ik*, *vettet-ik* stb. Ezen *ik* az ő harmadik személynévmás képviselője, mintha volna: *ö-ki*, melynek megfelel a török *ol-ki* (Pfizmaier). Sínai nyelven *khi* v. *hi* am. ö. L. Előbeszéd 155. lap; és V. ö. IKESÍGE.

—IK, (2), a magashangu tárgymutató igealakok többesszámu harmadik személyragja a jelentőmód jelen és jövő idejében, mint: *vesz-ik*, *főz-ik*, *tűr-ik*, *veend-ik*, *főzend-ik*, *türend-ik*; öszvehúzva a tárgymutató *i-* és *3-ik* személynévmás többese *ök-ből*: *vesz-i-ök*, *főz-i-ök*, *veend-i-ök* stb. melyek mélyhangu szók-nál még tisztábban megvannak: *adják* (= *ad-i-ök* v. *ad-ja-ök*), *mondják* (= *mond-i-ök* v. *mond-ja-ök*) stb. l. Előbeszéd 158—160. l.

—IK, (3), mellénevekhez járuló s mutató erejű rag, pl. *jobb-ik*, *szebb-ik*, l. Előbeszéd 155. l.

—IK, (4), osztó számnevekhez függesztve, melyeket l. —AD, (2), alatt, ezeket sorszámokká alakítja, pl. *másod-ik*, *harmad-ik*, *negyed-ik* stb. Fölveszik az 'egy' és 'más' szók is: *egyik*, *másik*. Az 'első' magában is sorszám levén, ehez többé nem járul, de a magasabb számokban már *egyedik* áll, pl. *tizenegyedik*, *huszonegyedik*, *százegyedik*, *száztizenegyedik*, *ezeregyedik*, *ezerhuszonegyedik* stb. és 'második' helyett: *kettedik*, pl. *tizenkettedik*, *százkettedik*. Eléjön ezen rag a törökben is *evvelki* (= első) szóban. Nem egyéb, mint a *ki* névmás, mi leginkább megtetszik *mindenik* szóból, mely eredetére nézve *mindenki* szóval azonos. Az *-adik*, *-edik*, *-ödik*, *-odik* ragok pedig nem egyebek, mint az *egyik* szónak a hangrendhez kepesti módosulatai: *második* = *máseggyik*, *harmadik* = *háromeeggyik*, *negyedik* = *négyeggyik*, *tizedik* = *tízeggyik*, *századik* = *százeggyik*, *ezredik* = *ezeregyik* stb.

A sínai nyelvben ezen *ik* = *kó*, pl. *i-kó-nü* am. egyik nő.

Nevezetes, hogy a régieknél *egyik* és *másik* harmadik személyrag nélkül állanak, *egyike* és *másika* helyett, pl. a hajók egyikbe, e helyett: a hajók egyikébe.

—IK, (5), ritka használatu kicsinző képző, pl. *domb-ik*, *zsomb-ik*, *pocz-ik*. Ha a v. e toldalék van mellette, akkor inkább *i-ka*, *i-ke*, melyekben már maga az *i* is vagy kicsinző, vagy melléknévképző, pl. *lád-i-ka*, *pad-i-ka*, *bund-i-ka*, *ház-i-ka*, *kender-i-ke*, *ösz-i-ke*, *Józsi-ka*, *Erzsi-ke*, *Pet-i-ke*.

—IK, (6), a székeley háromszéki nyelvjárásban divatos *-ok -uk*, *-ök -ük* birtokragok helyett, pl. *apjik*,

anyjik, *házik*, *bundájik*, *testvérik*, *tőlük*, *náluk*, *rólük*, *feléjük*, *alájük*, ezek helyett: *apjok*, *anyjok*, *házok*, *bundájok*, *testvérok*, *tőlük*, *nálok*, *róluk*, *feléjük*. Kriza J. gyűjteménye.

—IKA, (i-ka) ösz. névképző; l. —IK, (5), alatt.

IKÁBB, tájdivatos *inkább* helyett; l. ezt.

IKAFALVA, helység Erdélyben, Kézdi székben; helyr. *Ikafalvá-n*, *—ra*, *—ról*.

—IKÁL, (i-ka-al) ösz. igeképző, pl. *kand-i-kál* (v. *-ka-al*), *szund-i-kál*, *sánt-i-kál*.

IKAT, (ik-at) áth. m. *ikat-tam*, *—tál*, *—ott*. Táj szó. Annyi mint mozgat, menésre sürget, kész-tet, ösztönöz. V. ö. IKLAT.

—IKE, (i-ke) ösz. képző; l. —IK, (5), alatt.

IKEL, (ik-el) áth. m. *ikelt*. A székeleyeknél am. *ékel*. l. ezt.

IKÉR, (ik-ér, mongolul *ikiri*, törökül *ikiz* vagy némelyek szerint: *jigiz*, és a 'húsz'-at jelentő szóban *igir-* v. *jigir-[mi]*; ide tartozik a 'kettő'-t jelentő mongol *khujar* is, v. ö. IK, (1); fn. tt. *ikér* v. *ikert*, tb. —*ék* v. *ikérk*. 1) Oly gyermek, ki ugyanazon anyától egyszerre másodmagával született. *Ikerestvérek*. *Ikerfi*, *fi-magzat*, *ikerleány*, leánymagzat mint ikerek egyike. *Ikerket szülni*. Mondjuk oly állatok kettős vemhéről is, melyek rendesen egyet szoktak elleni. *Ikergidák*, *bárányok*, *borjúk*. 2) Átv. ért. egymáshoz hasonló páros tárgyak egyike, különösen némely növények virágai, magvai, gyümölcsei. *Ikerbogyó*, *ikerdió*, *ikerkörte* stb. 3) A csillagásznál ikrek jelentik azon két csillagból álló csillagzatot, mely a barkörben a bika és rák nevű csillagzatok között fekszik. (Castor et Pollux). Közönséges népnyelven: *kettős*, *kettősök*.

IKERÁLLÍTÓ, (ikér-állító) ösz. fn. Bölcsész vagy hittanár, ki a lények eredetét és lételét két egymással ellenkező, ugymint jó és gonosz erőnek, elemnek vagy elvnek tulajdonítja. (Dualista).

IKERÁLMA, (ikér-alma) ösz. fn. Egymással öszvenőtt két alma vagy ezek egyike.

IKERBÁTYA, (ikér-bátya) ösz. fn. Az ikertestvérek között az, ki valamivel előbb jött a világra. V. ö. IKÉR.

IKERBOGYÓ, (ikér-bogyó) ösz. fn. lásd: ÜKÖRKE.

IKERCSILLAG, (ikér-csillag) ösz. fn. lásd: IKÉR, 3).

IKERDINNYE, (ikér-dinnye) ösz. fn. Egymással öszvenőtt két dinnye vagy azok egyike.

IKERDIÓ, (ikér-dió) ösz. fn. Egy másik dióval öszvenőtt dió vagy ezek egyike.

IKERÉS, (ik-ér-és) mn. tt. *ikérés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Iker minőségű. *Ikeres ablak*, am. kettős ablak.

IKERESÍT, (ik-ér-és-it) áth. m. *ikérésit-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Párosít, kettésít. *Ikeresített szó*, pl. *ákom-bákom*, *inczi-finczi*, *csip-csup*, *tél-túl*, *illeg-billeg*, *billeg-ballag*, *ihog-vihog*. V. ö. IKERSZÓ.

IKERESÍTÉS, (ik-ér-és-it-és) fn. tt. *ikérésítés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit ikeresítünk.

IKÉRFI, (ikér-fi) ősz. fn. L. IKÉR alatt.

IKÉRGYERMÉK, (ikér-gyermék) ősz. fn. L. IKÉR.

IKÉRHANG, (ikér-hang) l. IKÉRHANGZÓ.

IKÉRHANGZÓ, (ikér-hangzó) ősz. fn. Kettős önhangzó, mely a magyar nyelvben leginkább a palóc és göcseji szójárásban divatos, pl. *ie* (iedes = édes), *ua* (buatya = bátya), *üö* (büöség = bőség), *au* (auma = alma) stb.

IKÉRHÚG, (ikér-húg) ősz. fn. Leány, vagyis nőmagzat, ki az ikertestvérek között valamivel előbb született.

IKÉRÍT, (ik-ér-ít) l. IKÉRÉSÍT.

IKÉRKÖRTE, (ikér-körte) ősz. fn. Egymással öszvenőtt két körte vagy ezek egyike.

IKÉRLEÁNY, (ikér-leány) ősz. fn. l. IKÉR alatt.

IKÉRNÉNE, (ikér-néne) ősz. fn. Nőmagzat, ki az ikertestvérek között valamivel hamarabb jött a világra.

IKÉRÖCS, (ikér-öcs) ősz. fn. Az ikertestvérek közül valamivel fiatalabb férfinagzat.

IKÉRPISZTOLY, (ikér-pisztoly) ősz. fn. Puskaívesek nyelvén am. oly pár pisztoly, melyeknek részei oly egyenlően készítvék, hogy egymással biztonságosan fölcserélhetetnek; vagy a kétesövű pisztoly is hívhatatik így.

IKÉRRÖPPENTYŰ, (ikér-röppentyű) ősz. fn. Röppentyű, mely a levegőben két csillag gyanánt szétszlik.

IKÉRSZÓ, (ikér-szó) ősz. fn. Kiténő sajátága a magyarnak, hogy némely fogalom élénkítésére, hathatóságára, két hasonló, leginkább magas és mély hangú szót öszveteszen, s ha nem talál, csinál. Ilyenek: *ágasbogas*, *ingóbingó*, *elegybelegy*, *csecsebecse*, *csigbiga*, *díbdób*, *dűlfűl*, *diribdarab*, *csinjabinja*, *gírbegurba*, *inégyműgy*, *immeldámmal*, *dinomdánom*, *lityloty*, *gyimgyom*, *hébehóba*, *ivkafirka*, *ringyrongy*, *hémehámoz*, *locsofecsce*, *mendemonda*, *tarkabarka*, *ügy-sbrjos*, *tipectapog*, *zenebona*, *zürzavar* stb. Hasonlók a héberben *tohu va bohu* (pusztádon pusztá), a finnben *hujan hajan* (öszveviszsa), *siki soki* (szintén), *hi ivan kaavan* (ügygyel bajjal), a mongolban *khap khara*, mely a törökben *kap kara*, (mintegy feketédn fekete), a csuvasban *sop-sora* (fehéres fehér), a törökben *top dolu* (teliden teli), *jap jaliniz* (egyes egyedül). T. i. a töröktatár nyelvekben ezen ikerítés az által történik, hogy az első szótagot megkettőzik és ezen szótag végére még valamely ajakhangot tesznek, ú. m. *b* v. *p*, *v*. *m* és ezzel rokon *n* hangokat. A magyarban pedig kivált a második csinált szó élébe gyakorta szintén *b* vagy más ajakhang járul, pl. *tarkabarka*, *tinöbínö*, *inczifinczi*, *csigabiga*, *terefere*, *szuszimuzzi* stb. Némely ikerítésnél mint láttuk, az első szóhoz *don*, *dön*, *den* képző járul, pl. *újdon új*, *tisztdon tisztu*, *teliden teli*. Részletesebben l. Előbeszéd, 117—8. l.

IKÉRTESZTÉVÉR, (ikér-testvér) ősz. fn. Testvér, ki egy másikkal ugyanazon anyától egyszerre lett.

„A költő és a sorsharag
Egy anyaméhből született;
Ikertestvérek voltak ők;
Együtt bolygák az életet.”

Petőfy.

IKÉRVÁR, mezőváros Vas megyében; helyr. *Ikérvár-on* v. —*ott*, —*ra*, —*ról*.

IKES IGE, ősz. fn. Általán mind azon igék, melyek a jelentőmód jelenidejének egyes harmadik személyében, vagyis számos esetben csak a tiszta ige-gyökhöz vagy pedig többnyire már az ige-törzsohöz *ik* toldalékot vesznek fel, s mindig valamely szenvedő állapotot fejeznek ki; milyenek a) az egyszerű tiszta középigék, pl. *es-ik*, *lak-ik*, *esz-ik*, *isz-ik*; vagy ön- és áthatóból közvetlenül származottak, mint *nyúl-ik*, *vál-ik*, *hajl-ik*, *hall-ik*, *tör-ik*, *érz-ik*, *vérz-ik*; vagy más képzővel közvetítve alakultak, mint *édes ed-ik*, *lát-sz-ik*, *vak-od-ik*, *gondol-koz-ik*, *bán kód-ik* stb. b) belszenvedők, *ód*, *öd és ódz*, *ödz* képzők segítségével, mint: *hányód-ik*, *vetőd-ik*, *fonód-ik*, *csalód-ik*, *záród-ik*, *takaródz-ik*, *fenyegedőz-ik* stb. c) külszenvedők, *at et és tat tel* képzők társaságában, miat: *hányat-ik*, *vetet-ik*, *fonat-ik*, *csalat-ik*, *ülte-ik*, *zarat-ik*, *éptet-ik* stb.

Az *ik* rag, mint föntebb látható (—IK (1), egyes harmadik személy raga) és elé is fordul az általános multon kívül minden időben, néha más ön- vagy mássalhangzóval is öszveolvadva, pl. *zarat-ék* (= *zarat-ik*), *zaratn-ék* (= *zarat-na-ik*), *záródj-ék* (= *záród-jon-ik*), *zaratand-ik* stb. Az *ik* magában, mivel más személyben elé sem jön, nem jelent szenvedést, és az *ik*-kel járó képzők vagy ragok rendszerént már maguk kifejezik a szenvedő állapotot, azonban mivel a külszenvedő igék ragai ugyanazok a miveltető igékével, valamint az *ikes* igék személyragai is az alanyi (vagyis határozatlan) igeajkításbeli-ekkel, főkép a többesben, noha a mondat egészben véve nem okoz semmi zavart, minthogy a miveltető igék mellett mindig ott áll a tárgyest, de mégis a miveltető igéket már magában a ragozásban is észszerű volna a külszenvedőtől megkülönböztetni. Ezt némelyek úgy vélték elérhetőnek, ha a külszenvedő raga megkettőztetnék, pl. *adat-om*, *adat-unk*, *veret-om*, *veret-ünk* stb. miveltető, *adat tat-om*, *adat-tat-unk*, *veret-tet-ünk*, *veret-tet-lek*, *veret-tet-nek* szenvedő alak volna. De köz életben ezt mint amazi is használják mind miveltető, mind szenvedő értelemben, s maga a rag nem foglal magában szenvedő értelmet. Czél-szerűbbnek vélnők, ha a régiség némely példái után is a végső *t*, szenvedőleg *th*-val iratnék, pl. (a *malomba búzá*) *vitetünk*, *vitettek*, *vitetnek*; és (a gőzkocsikon gyorsan) *vitethünk*, *vitelték*, *vitethének*; így *vitetünk*, *vitetlek*, *vitetének* és *vitethünk*, *vitethétek*, *vitethének*; továbbá *vitetünk* és *vitethünk*; *vitetendünk* és *vitethendünk*

stb. Vannak igéink, melyekben *sz* alkotja a szenvedő állapotot, pl. *lát-sz-ik*, *hallat-sz-ik* és nem igetörzsek-től: *beteg-sz-ik*, *gazdag-sz-ik*. Már pedig az *sz*-szel rokon a *h*, és a *h* különben is kóros, szenvedő állapotot is jelent, pl. *had*, *hed*, *hoszik*, *hőszik*, *huszik*, *hűszik* képzőkben.

IKETLEN, (ik-et-len) mn. tt. *ikellen-t*, tb. —*ék*. Oly igékről mondjuk általában, melyek igegyökere v. igetörzseke ninesen *ik*-kel megtoldva, pl. *lát*, *jár*, *megy*, *szalad*, *ragaszt*, *magasztal*, *feketít*, *szabadalmaz* stb.; különösebben olyan át- vagy önható igékről, melyeknek ellenében az *ikes* toldalék szenvedő állapotot jelent, pl. *tör törik*, *vérez vérzik*, *hall hallik*, *érez érzik*, *hajol hajlik*, *nyúl nyúlik*.

IKÉV, (ik-év) ősz. fn. L. SZÖKŐÉV.

IKLAD, falu Pest és puszták Somogy megyében; helyr. *Iklad-on*, —*ra*, —*ról*.

IKLÁND, falu Erdélyben, Maros székben; KIS—, NAGY—, falvak Thorda megyében; helyr. *Iklánd-on*, —*ra*, —*ról*.

IKLAT, (ik-ol-at) áth. m. *iklat-tam*, —*tál*, —*ott*. Menésre sürget, ösztönöz. V. ö. IKAT. Alakjára és értelmére nézve hasonló a *zaklat* igéhez.

IKLÓD, falvak Szala, Szathmár és puszták Bihar megyében; és Erdélyben, Kükiüllő megyében. KIS—, NAGY—, falvak Doboka megyében; helyr. *Iklód-on*, —*ra*, —*ról*.

IKLÓD-SZENT-IVÁNY, pusztá Erdélyben, Bel-ső-Szolnok megyében; helyr. *Szent-Ivány-on*, —*ba*, —*ból*.

IKLODA, falu Temes megyében; helyr. *Iklodán*, —*ra*, —*ról*.

IKNAP, (ik-nap) l. SZÖKÖNAP.

IKÓ, női keresztnév, s am. kis Ilona, Ilka, Ilkó, Ilus, Iluska, Ila, Pila. L. ILONA.

—IKÓ, (i-kó) ősz. névképző *ika* helyett, pl. *házika* v. *házikó*.

IKRA, (a keleti török nyelvben *aigra*, Zenker szerint am. párzás, ívás (Begattung); Dankovszky szerint a szláv nyelvekben is eléjönnek: *ikra*, *jikra*, ova pisicium); fn. tt. *ikrát*. Gyöke talán a halak, rákok, hüllők tojásait jelentő *iv* (iv-ik, iv-adék). E szerint *ikra* eredetileg öszvetett szó, s mintegy *iv-ra-kás*, azaz hal-, rák-, hüllő ivó tojások rakása, öszvege. *Halak*, *rákok* *ikrája*. *Víza*, *tok*, *köcsögeikra*. Átv. ért. némely testek részei, melyek haltojások gyanánt öszvecsomódnak, szemecskébe öszveállanak. *Ikrák vannak a tejfőlből*, midőn a vajrészekék kiülönválnak. *Ikrái vannak a megaludt zsirnak*. V. ö. LÁB-
IKRA.

IKRACSEPKŐ, (ikra-esép-kő) ősz. fn. Csepegő v. csepkövek bizonyos neme, melyek halikrához hasonló részekéből állottak öszve, miért néhutt a népvélemény által megkövült ikráknak tartatnak. (Oolithus).

IKRÁDZÁS, (ikra-ad-oz-ás) fn. tt. *ikrádzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaminek

ikrája nő, szaporodik vagy ikraalakú részekeskéi fejlődnek. *Halak*, *rákok* *ikrádása*. *Vajnak*, *tejfőlből* *ikrádása*. V. ö. IKRA.

IKRÁDZIK, (ikra-ad-oz-ik) k. m. *ikrád-z-tam* v. —*ottam*, *ikrádztál* v. —*ottál*, —*ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Ikrái nőnek, ikrákat kap, tulajd. és átv. ért. *Ikrádzanak a halak*. *Ikrádzik a tejfől*. *Ha a tejfől ikrádzik*, *rajta a köpűvel*. (Km.). V. ö. IKRA.

IKRAKÓ, (ikra-kő) ősz. fn. l. IKRACSEPKŐ.

IKRÁLÓ, (ikra-al-ó) fn. tt. *ikráló-t*. L. LÁB-
IKRA.

IKRÁNDIK, (ik-rán-d-ik) k. m. *ikránd-ott*, htn. —*ani*. Kriza J. szerint a székelyeknél am. undorodik, irtózik és (*okrándik* alatt) hőkken; pl. *valamely eledeltől ikrándani*. Első része világosan *ik*, am. *hők* a hőkken, és másik része *rán* v. *ránd*, a rándúl, rándít igék gyöke, tehát kétségtelenül am. *visszarándúl*.

IKRÁNIK, (ik-rán-ik) k. m. *ikránt*. L. IKRÁN-
DIK.

IKRÁNKODIK, (ik-rán-kod-ik) k. m. *ikránkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Székely tájszólás szerint am. hirtelen megfélemlik valamitől, azaz megmozdulva visszarántja magát. Másképp ugyan csak a székelyeknél: *okránkodik*.

IKRAPIKK, (ikra-pikk) ősz. fn. Növényneem a négy főbbhimcesek seregéből és beczősök rendéből, melynek csészélevelein belül egy egy pikkelylyé nőtt ikra göngyölödik ki. (Arabis).

IKRÁS, (ikra-as) mn. tt. *ikrás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ikrával ellátott. *Ikrás halak*, *rákok*. 2) Ikrával készített. *Ikrás káposzta*, *ikrás leves*. 3) Ikra gyanánt öszvecsomódotól. *Ikrás vaj*, *tejfől*. *Ikrás hús*. *Ikrás görög dinnye*. V. ö. IKRA.

IKRÁSHÚS, (ikrás-hús) ősz. fn. l. MIRIGY.

IKRÁSODÁS, (ikra-as-od-ás) fn. tt. *ikrásodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot vagy bizonyos állapotba átmenés, átváltozás, midőn valami ikrássá lesz. V. ö. IKRÁSODIK.

IKRÁSODIK, (ikra-as-od-ik) k. m. *ikrásod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Ikrája nő, szaporodik. *Ikrásodik a nőstény hal*, *midőn bizonyos kort ér*. 2) Ikra gyanánt csomóódik, szemecskébe gyűl öszve. *Ikrásodik a vaj*, *a megérett tejfől*. V. ö. IKRÁS és MIRIGYES.

IKRENDEZ, tájdivatos *ökredez* helyett; l. ezt.

IKRENY, a könnyű és legritkább fémek egyike, melyet *Mosander* nevű vegyész fedezett fel a Cerit nevű ásványban 1840-ben, s minthogy ezen elem az említett ásványban mindig a Czereny (cerium) és Rejeny (Lanthanum) kíséretében jön elé, nevezé ezt Didymiumnak, ezen görög szóból *δίδυμοι* = ikrek; a magyar ikreny nevezet is az iker, ikrek szótól kölcsönözöttetett. — Török József tanár.

IKRÉNY, pusztá Győr megyében; helyr. *Ikrény-be*, —*ben*, —*ből*.

IKRES, l. IKERES.

IKTÁR, falu Temes megyében; helyr. *Iktár-on*, —*ra*, —*ról*.

IKTAT, IKTATÁS, IKTATÓ, I. IGTAT, IGTATÁS, IGTATÓ.

IKVA, folyó neve Sopron megyében.

IL, (1), elvont gyök, mély hangú *i*-vel, s ugyanilyen képzéssel. 1) Jelenti azon jó érzést, melylyel némely kedves szagú testek a szagló érzékekre hatnak; innen lett az elavult *ill*, (il-ol), azaz jó érzésű szagot ad, bocsát, gerjeszt, s ebből származik az *illat*, *illatos*, *illatozik* stb. Ennél fogva az *il* vagy azonos, 'lél' szóval, s azon hangot utánozza, mely által a kedves szagot mintegy *lélekzés* által beszívjuk, (valamint a *bűsz*, *bűz* a kellemetlen szagnak távoztatását, elfűvását [bű!] jelenti); vagy pedig átalakult: *jól* (mint *ig jog*, *inkább jonkább*, *irgalom jorgalom* stb.), s e szerint *illat* annyi volna, mint: *jollat*, *illatos jollatos*, *illatozik jollatozik* stb., vagy végül általán itten is az alább következő értelem (sebes mozgás, mintegy *illanás*) rejlik benne. 2) Elvont gyöke az *illan*, *illog*, stb. szókknak, s jelent sebes mozgást, sietést, szökést, mely értelemben rokon vele szanszkrit *il* (mozog, siet), görög *ἔλαω*, *ἰαλλω*, és német *eilen*, csagataj *ildam* sebes mozgás (Abuska). Elfogadja a magas hangú képzést is, pl. *illeg* szóban, honnan: *illegbilleg*. V. ö. EL.

IL, (2), elvont gyök, magashangú *i*-vel, s ugyanilyen képzéssel, melyből *illik*, *illet*, *illeszt*, *illendő* stb. származékok erednek; s rokonnak látszik *hely* szóval, innen *illik* am. helyén van, mintegy helylik, *illeszt* am. helyére tesz, *illet* am. érint stb. Jelent általán oly hatást, állapotot, mely bizonyos czélra helyesen alkalmaztatik vagy alkalmazkodik, mely czélszerű tapintattal működik, mely épen oda hat, hová hatnia kell. E gyökből lett az elvont igetörzsök *il-el* = hely-el, összevonva *ill* = hely-l, s innét a közép *ill-ik* am. helylik, azaz helyén van; továbbá: *illet*, *illeszt*, *illeg* stb. Ezen elemzés szerint értelmezhetők minden származékai, melyeket l. saját rovataik alatt. A csagataj nyelvben *ilmak* am. megilletni, tisztelni. (Abuska). V. ö. különösen: ILLIK.

IL, (3), elvont gyöke *ildom*, *ildomos*, *ildomoság* régi szókknak. Rokona *el* az *elme* szóban. Előttétel rokona azon *ből*, melyből *bölcs* származik, és a török *bil-mek* = tudni. Alapértelme: tudás, észelység.

ILA, I. ILONA.

ILDOM, fn. tt. *ildom-ot*. Régibb nyelvemlékeinkben előforduló szó, s jelent észelyt, vagyis az észnek oly működését, mely által a kitűzött czélra legillőbb, leghelyesebb eszközöket használ, mely a körülményekhez aránylag, okosan alkalmazkodik. Elemzésére nézve v. ö. IDOM szót is.

ILDOMATLAN, (ildom-atlan) mn. tt. *ildomatlan-t*, tb. —ok. Eszélytelen, okatlan, ki a czélra nem alkalmas, s a körülményekhez nem szabott eszközöket használ. V. ö. IDOM, IDOMTALAN.

ILDOMÍT, I. IDOMÍT.

ILDOMOS, (ildom-os) mn. tt. *ildomos-t* v. —at, tb. —ak. Eszélyes, a kitűzött czélra szolgáló eszkö-

zöket okosan megválasztó, tetteit a dolgok mivoltából kifejezett körülményekhez alkalmazó. És dicséré *úr e hamisságnak folnagyát*, mert *ildomoson tölt volna*, mert *e világnak fia ildomosbak fényességnek fiainál*. Legyetek azért *ildomosok*, miként *kigyók*. „Estote prudentes, sicut serpentes.“ (Münch. cod.).

ILDOMOSAN, (ildom-os-an) ih. Eszélyesen, okosan.

ILDOMOSSÁG, (ildom-os-ság) fn. tt. *ildomoság-ot*, harm. szr. —a. Eszélyesség, okosság, vagyis oly tulajdonság, melynél fogva valaki czélszerűleg, okosan működik, czélszerű eszközöket használ. V. ö. ILLDOMOS.

ILENCZFALVA, I. ILLENCZFALVA.

ILIA, falu Hont megyében; helyr. *Ilid-n*, —ra, —ról.

ILINY, I. ILLÉNY.

ILK, falu Szathmár megyében; helyr. *Ilk-on*, —ra, —ról.

ILKA, ILKUS, I. ILONA.

ILL, (1), (il-ol v. il-al) elavult áth. s am. kedves, jó szagot ad, terjeszt. Innen származott: *illat*.

ILL, (2), (il-ol v. ir-ol, ir-l) elvont törzsök, melyből *illan*, *illant*, *illog* stb. származtak, s jelent folytonos vagy gyors, könnyű mozgást, sietést, szökést. Egyszerű gyöke *il* rokon azon *ir* gyökkel, melynek származékai: *iram*, *iramlik*, *ironga*, *iront*; minélfogva így is elemezhető: *ir-l* v. *ir-ol*.

ILL, (3), a főtebbiekől eltérő, magas hangú *i*-vel, s ugyanilyen képzéssel. L. IL, (2).

ILL, (4), régies és tájdivatos, *ül* vagy *üll* helyett is; l. ezeket.

ILLA, (ill-a), ezen közmondásban: „illa berek, nádak, erek“ (nem: nád a kert) am. fuss v. fut v. futott berken, nádaikon, ereken keresztül. Főnevül használva am. futás, szökés. *Illára vevé a dolgot*. (Heltai).

ILLÁDIA, falu Krassó megyében; helyr. *Illá-did-n*, —ra, —ról.

ILLAN, (ill-an) önh. m. *illan-t*. Gyöke a menést, sietést, szökést jelentő *il*, s am. menekvés végett siet, szökik. *Elillant a poroszlok elől*. *Nem tudni, hová illant*.

ILLANÁS, (ill-an-ás) fn. tt. *illandás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Menekvés végett szökés, futás, el-sietés.

ILLANGAT, (ill-an-g-at) önh. m. *illangat-tam*, —tál, —ott. Alsó Nyitra völgyében am. csúszik a jége, csuszkal.

ILLANÓ, (ill-an-ó) mn. tt. *illanó-t*. Menekvés végett el-siető, szökő.

ILLANT, (ill-an-t) önh. m. *illant ott*, htn. —ni v. —ni. Tájdivatosan am. *illan*. *Az üldözők elől elillantani*.

ILLANY, (il-l-any) fn. tt. *illany-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Mint a jó szagot jelentő *il* származéka am. illatos fűszer, pl. sáfrány, fahéj stb.

ILLÁROZIK, (il-l-ár-oz-ik) k. m. *illároz-tam*, —*tál*, —*ott*. Kriza J. szerint a székelyeknél am. mulatoz, dárídoz. Egy eredetű *illogat* szóval.

ILLASZT, (il-l-aszt) áth. m. *illaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ni*. A székelyeknél am. szalaszt. *Valaminek utána illasztani. Kúllaszt* am. kiszöktet.

ILLAT, (il-l-at) fn. tt. *illat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Gyöke a kedves szagot jelentő *il*, s törzsöke az elavult ige *ill*. Jelenti azon finom, repülőkeny részecskéket, melyek némely testekből, különösen növényekből kipárolognak, s a szagló érzékekre kellemesen hatnak. *Virágok, füvek illata. Rózsa, szegfű illata. Illattal eltölteni a szobát. Rózsához az illat, szűzhöz a szemérem hozzá termelt.* (Km.). *Illatot színi, terjesztetni. Illatban, v. illatárban úszó mezők, rétek.* Törökül *ilacs* am. orvosság. V. ö. IL, (1).

ILLATÁR, (illat-ár) ősz. fn. Illatok bősége.

„A tavaszkor fübe fekszem,

Szívem nyitva áll;

Szembe, szívbe kéjgyönyörnek

Illatárja száll.” Garay J.

ILLATÁRUS, (illat-árus) ősz. fn. Ki mesterségesen készített illatokkal, illatszerekkel kereskedik, milyenek különféle szagos vizek, kenőcsök, olajok stb.

ILLATLAN, (il-l-atlan) mn. tt. *illatlan-t*, tb. —*ok*. Minek illata nincsen, vagy illatos részecskéi elrepültek. *Illatlan száraz rózsakóró. Illatlan vízzel mosdani.*

ILLATLANUL, (il-l-atlan-ul) ih. Illat, vagyis kellemes jó szag nélkül.

ILLATMILLYE, (illat-millye) ősz. fn. Millye vagy tartó vagy téhely, szelencze, melyben illatszer van. *Pipereasztalok illatmillyéje.*

ILLATOLAJ, (illat-olaj) ősz. fn. Növényekből kivont jószagú olaj, pl. rózsa-, szegfűolaj. *Illatolajjal kent hajfűrtök.*

ILLATOS, (il-l-at-os) mn. tt. *illatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Oly testről mondjuk, melyből jó szagú részecskék párolognak ki, vagy mely ily részecskék által mesterségesen szagossá tétetett. *Illatos füvek, virágok, gyökök. Illatos hajfűrtök, zsebkendő. Illatos hölgyek, uracsok.*

ILLATOSAN, (il-l-at-os-an) ih. Illattól párologva, jó szagosan, illatszerekkel kendőzve, mosva stb.

ILLATOZ, (il-l-at-oz) áth. m. *illatoz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Illattal behint, füstöl, megtölt. *Beillatozni a szobát, ruhát.* 2) Valaminek illatát éldeli, szívja. *Illatozni a kedves virágokat.* Ily értelmet ad neki Molnár A. *illatol* (mint szag, szagol) helyett.

ILLATOZÁS, (il-l-at-oz-ás) fn. tt. *illatozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Átható ért. valaminek illattal, illatszerrel behintése, megtöltése. 2) Mint az *illatozik* igének származéka, állapot, midőn valamiből illat fejlődik, párolog ki. *Virágok illatozása.*

ILLATOZIK, (il-l-at-oz-ik) k. m. *illatoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Illat fejlődik, párolog ki belőle. *Illatozik a nyúló rózsa, szegfű.*

ILLATOZÓ, (il-l-at-oz-ó) mn. tt. *illatozó-t*. Ami illatozik, miből jó szag fejlődik, párolog ki. *Illatozó rétek, virágok. Illatozó fűszerek.*

ILLATSZER, (illat-szer) ősz. fn. Növényekből kivont, s mesterségesen elkészített jó szagú részecskék, pl. vizek, olajok, kenőcsök stb.

ILLATSZERÁRUS, (illat-szer-árus) ősz. fn. l. ILLATÁRUS.

ILLATSZERÉSZ, (illat-szerész) ősz. fn. Ki illatszereket készít, vagy illatszerekkel kereskedik.

ILLATSZERÉSZET, (illat-szerészet) ősz. fn. Illatszereket készítő gyár, vagy illatszerek áruhelye.

ILLATÚ, (il-l-at-ú) mn. tt. *illatú-t*, tb. —*k* v. —*ak*. Bizonyos illattal bíró. *Erős, gyöngéd, finom illatú. A róza is szép, és jó illatú, de bökös a tuskéje.* (Km.). *Kedves illatú, drága illatú fűszerek. Szent illatú földzat.*

ILLATÜVEG, (illat-üveg) ősz. fn. Illatszerek, különösen folyó neműek tartására való üveg edény, palaczk.

ILLATVÍZ, (illat-víz) ősz. fn. Illatos szerekkel főleresztett, vegyített víz, pl. rózsavíz, kolóniai víz stb.

ILLEDEK, (il-l-ed-ék) fn. tt. *illedék-ét*, harm. szr. —*e*. Alkalmas szó a német *Anstand* kifejezésére, mennyiben ez oly állást, oly külső magatartást, alakot, jelent mely az illető személy műveltségéhez, hivatalához, rangjához, továbbá a körülményekhez, társasági szabályokhoz leginkább illik, s azokkal öszvehangzik. *Illedékkel lépni föl nyilvános helyen. Illedékkel beszélni. Illedéket tartani. Illedék nélkül álló szónok. Természetes, erőteljes nélküli, urias, nemes illedék.* V. ö. IL, (2), magashangú gyök.

ILLEDEKÉNY, (il-l-ed-ék-ény) mn. tt. *illedékény-t*, tb. —*ek*. Oly állású, magatartású, külső alakú, milyent az illedék kíván; vagy, ki magát az illedék szabályaihoz könnyen alkalmazza, illedékre hajlandó. *Illedékeny ifju, férfiú.* V. ö. ILLEDÉK.

ILLEDEKÉNYSÉG, (il-l-ed-ék-ény-ség) fn. tt. *illedékénység-ét*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, melylyel az bir, ki illedéket tart, vagy illedékre hajlandósága van. *Az illedékenység műveltebb emberek tulajdonsága.* V. ö. ILLEDÉK.

ILLEDEKÉS, (il-l-ed-ék-és) mn. tt. *illedékés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Illedéket tartó, illedék szabályaihoz alkalmazkodó. *Illedékes állás, magatartás. Illedékes taglejtések. Illedékes külsejű férfi.*

ILLEDEKTELEN, (il-l-ed-ék-telen) mn. tt. *illedéktelen-t*, tb. —*ék*. Aki vagy ami nem illedékes tartású, külsejű, alkalmazkodású.

ILLEDELEM, (il-l-ed-el-ém) fn. tt. *illedelm-et*, harm. szr. —*e*. Társadalmilag megalapított viszonyos szabályokból folyó külső udvariass cselekvésmód, mely szerint társas viszonyainkban azon szabályokhoz al-

kalmazkodunk. *Ezt kívánja az illedelem. Úgy hozza magával az illedelem. Megsérteni az illedelmet. Követni, megtartani az illedelem szabályait. Rokon vele az illedék, de szűkebb értelmű. V. ö. ILLEDÉK.*

ILLEDELMES, (il-l-ed-el-em-es) mn. tt. *illedelmes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Illedelemmel bíró, azzal egyező. *Illedelemes magatartás, viselet.*

ILLEDELMETLEN, (il-l-ed-el-em-etlen), lásd : ILLEMETLEN.

ILLEDELMI, (il-l-ed-el-em-i) mn. tt. *illedelmi-t*, tb. —*ek*. Illedelmet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Illedelmi szabályok.*

ILLÉG, (il-el-ég, l. IL, [1]), önh. m. *illég-tem*, —*tél*, —*étt*. Gyöke a mozgást jelentő *il*, s kettős gyakorlati képzőjénél fogva am. aprózva, könnyű mozgásokkal halad, mendegél. Mélyhangon : *illog*. Összetéve : *illeg-billeg* v. *illeg-ballag*. *Montovai legénynek, bakancsa van szegénynek, illeg ballag benne.* (Népd.). *Illeg billeg, majd megáll.*

ILLÉGÉS, (il-el-ég és) fn. tt. *illégés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Aprózott mozgásokkal mendegélés.

ILLÉGET, (il-l-ég-et) áth. m. *illéget-tem*, —*tél*, —*étt*. Valamit többszörös ide oda helyezés, mozgás által alkalmas helyzetbe tesz, vagyis olyanba, mely leginkább illik hozzá. Gyöke a mozgást, különösen a helyezkedő, alkalmazkodó, kellő mozgást jelentő *il*, melyből *illik* és *illem* erednek. *A ruhát hozzá illegetni a testhez. A nyalka legény illegeti magát. Szép vagy no, csak ne illegetsd úgy magadat. Róka farkát illegeti, násznagy akar lenni.* (Lakodalmi vers).

ILLÉGETÉS, (il-l-ég-et-és) fn. tt. *illégetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit illegetünk. *Ruha illegetése. Test illegetése. Nyalka illegetéssel lépdelni.* V. ö. ILLÉGET.

ILLÉGETŐ, (il-l-ég-et-ő) mn. tt. *illégető-t*. Ki valamit illeget. *Ruháját illegető leány. Tánczközben magát illegető legény.* V. ö. ILLÉGET.

ILLÉKONY, (il-l-ék-ony) mn. tt. *illékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. L. ILLÓ.

ILLEM, (il-l-em) fn. tt. *illem-et*, harm. szr. —*e*. A tágasb ért. vett illedelem egyes jelensége, melynek : társalgási finomság, udvariaság, szerénység, kezes tartás, szóval : egyes kedveltető társalgási módor. *Illemmel szólni a hölgyek körében. Illemből magáról legkevésébbet szólni.* V. ö. ILLEDELEM.

ILLEMÉNY, (il-l-em-ény) fn. tt. *illemény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Illemmel párosult cselekvény vagy cselekvésmód, különösen olyan, mely bizonyos simulékonyagra mutat, mely által valaki mintegy oda illeszkedik, alkalmazkodik másokhoz (Schicklichkeit).

ILLEMÉNYI, (il-l-em-ény-i) mn. tt. *illeményi-t*, tb. —*ek*. Illeményre vonatkozó, ahhoz tartozó, azt illető.

ILLEMÉRZET, (illem-érzet) ősz. fn. Ösztön-szerű érzése annak, ami illemes.

ILLEMÉS, (il-l-em-és) mn. tt. *illemés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Illemmel bíró, illemet követő, illemet tartó, illem szerint eslekvő. *Illemes társalgás, beszéd, nyilatkozat.* V. ö. ILLEM.

ILLEMÉSEN, (il-l-em-és-en) ih. Illemes módon, udvariasan, finom modorban, szerényen. *Illemesen társalogni a művelt hölgyekkel.*

ILLEMETLEN, (il-l-em-etlen) mn. tt. *illemetlen-t*, tb. —*ék*. Illem nélküli; udvariatlan, szerénytelen; nyers, műveletlen modorú. *Illemetlen magaviselet.* V. ö. ILLEM.

ILLEMHÁNY, (illem-hiány) ősz. fn. L. ILL-LEMETLENSÉG.

ILLEMSZABÁLY, (illem-szabály) ősz. fn. Egyes szabály az illemes magaviseletről.

ILLEMSZERŰ, (illem-szerű) ősz. mn. L. ILLEMÉS.

ILLEMETLEN, l. ILLEMETLEN.

ILLEMETLENSÉG, (il-l-em-telen-ség) fn. tt. *illemtelenség-et*, harm. szr. —*e*. Illem hiánya, vagy illem hiánya miatt elkövetett cselekvény, illem nélküli állapot; illem nélküliség.

ILLENCZFALVA, helység Erdélyben, Maros székben; helyr. *Illenczfalva-n*, —*ra*, —*ról*.

ILLENDŐ, (il-l-end-ő) mn. tt. *illendő-t*, tb. —*ék* v. —*ek*. 1) Minek belső természeténél, tulajdonságánál, képességénél fogva valamihez illenie kell vagy mi illeni fog valamihez, alkalmas lesz valamire. Ilyenek : *állandó, mulandó, halandó*, melyekben az állás, mulás, halás képessége vagy szüksége megvagyon. *Mindenhová, mindenre illendő. Katonának, papnak illendő. Hivatalra illendő férfi. Ez nem hozzád illendő leány.*

„Hozzád légyen illendő,
Ne légyen vén és meddő;
Ha gazdag : csak feddő;
Ha szép is — veszendő,
Mást néző, mást néző.“

Házassági ének a XVI. század vége körül. (Thaly K. gyűjt.).

2) Az udvariasság, a társalgás bevett szabályaival megegyező; szerény, módos. *Illendő magaviselet. Ez nem illendő beszéd-mód. Illendő külső, ruha. Illendő módon adni elé valamit.*

ILLENDŐEN, (il-l-end-ő-en) ih. Illendő módon; udvariasan, szerényen; úgy amint illik, amint kell. V. ö. ILLENDŐ.

ILLENDŐKÉP, (illendő-kép) lásd : ILLENDŐEN.

ILLENDŐLEG, (il-l-end-ő-leg) ih. l. ILLENDŐEN.

ILLENDŐSÉG, (il-l-end-ő-ség) fn. tt. *illendőség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Valamire vagy valamihez képesség, alkalmasság. *Ezen eszközök illendőségéről nem kételkedem.* 2) Társalgási szabályoknak, kívánatoknak megfelelő minemiség, tulajdonság; udvariasság, szerénység, tisztes cselekvésmód. *Ezt hozza magával az*

illendőség. Eljárásodat nem tudom megegyeztetni az illendőséggel.

ILLÉNY, falu Nógrád megyében; helyr. *Illény-be, —ben, —ből.*

ILLÉS, (1), (il-l-és) fn. tt. *illés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Valaminek azon állapota, melyben akkor vagyon, midőn valamihez illik; hozzávalóság.

ILLÉS, (2), v. **ILLYÉS**, (héber eredetű, jelentése: istenes, istentiszteelő) férfi k. tt. *Illés-t*, tb. —ék. Elias. *Illés proféta. Illyés szekere*, Győr vidékén am. egylovas két kerekű taliga.

ILLÉSFALU, helység Szepes megyében; helyr. *Illésfalu-ba, —ban, —ból.*

ILLÉSFALVA, helység Közép-Szolnok megyében; helyr. *Illésfalván, —ra, —ról.*

ILLÉSHÁZA, falu Pozsony megyében; helyr. *Illésházán, —ra, —ról.*

ILLÉSI, puszták Somogy megyében; helyr. *Illési-be, —ben, —ből.*

ILLESZGET, (il-l-esz-ég-et v. il-l-esz-t-get) áth. és gyak. m. *illeszget-tem, —tél, —étt.* Lassan, folytonosan, kényelmesen illeszt, alkalmaz valamit valahová v. valamihez, v.mire, v.mibe.

ILLESZKÉDÉS, (il-l-esz-kéd-és) fn. tt. *illeszkedés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. A mozgásnak azon neme, melylyel bizonyos állásba, fekvésbe, alakba helyezkedik, alkalmazkodik valaki; másokhoz simulás, függeszkedés, hajolás. V. ö. **ILLESZKÉDIK**.

ILLESZKÉDIK, (il-l-esz-kéd-ik) k. m. *illeszkédtem, —tél, —étt.* Illő, vagyis czélszerű mozgás, működés, hajlékonyság által valahová vagy valakihez, vagy valamihez alkalmazkodik, simul, helyezkedik. *Idegen emberekhez, szokásokhoz illeszkedni. Beilleszkedni az új állapotba, hivatalba, rendszerbe.*

ILLESZKÉDŐ, (il-l-esz-kéd-ő) mn. tt. *illeszkédő-t.* Bizonyos állásba, helyzetbe alkalmazkodó, helyezkedő. V. ö. **ILLESZKÉDIK**.

ILLESZKÉDŐSÉG, (il-l-esz-kéd-ő-ség) fn. tt. *illeszkédőség-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki bizonyos helyzetbe alkalmazkodik.

ILLESZT, (il-l-esz-t, l. IL, [2],) áth. m. *illeszt-étt*, htn. —ni v. —eni. Valamit illő, kellő állapotba helyez, valamihez alkalmaz, hozzá alakít, véghez viszi, hogy illően odaálljon. *Mindent a maga helyére illeszteni. A ruhát testhez illeszteni. Süveghez illeszteni a forgót, tollat.*

ILLESZTÉK, (il-l-esz-t-ék) fn. tt. *illeszték-ét.* Amit valamihez illesztene. Olyan alkatú, mint: *ereszték.*

ILLESZTÉS, (il-l-esz-t-és) fn. tt. *illesztés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által illesztünk valamit. *Beillesztés, hozzáillesztés, odaillesztés.* V. ö. **ILLESZT**.

ILLESZTETLEN, (il-l-esz-t-etlen) mn. tt. *illesztetlen-t*, tb. —ék. Ami nincs valahová, vagy valamihez, vagy valamihez illesztve.

ILLESZTGET, l. ILLESZGET.

ILLET, (il-l-et, l. IL, [2],) áth. m. *illet-tem, —tél, —étt.* 1) Bizonyos helyen, részen érint, tapint. *Durva kézzel ne illesd a sebet. Kis ujjammal sem illetem ötet. Sértő szóval illetni valakit. Ha megilletsz, legott oda vagy.* 2) Helyére alkalmaz valamit; illeszt, vagyis véghez viszi, hogy valami illjék valahová. *Testhez illetni a ruhát.* 3) Valamihez tartozik, valamihez való, valakit érdekel, valakinek tulajdona, birtokaul szolgál. *Ezen munka nem engem illet. Mi engem illet, nem sokat gondolok vele. Nem illet agg ebet a hintószékér. (Km.). Ezen jószág téged illet. A ház a legfiatalabb testvért illeti.*

ILLETÉK, (il-l-et-ék) fn. tt. *illeték-ét*, harm. szr. —e. 1) Járandóság, tulajdonul szolgáló rész, osztályrész. *A zsákmányból minden vitéz megkapta illetékét. Az évdíjnak havi vagy évnegyedi illetékét felvenni. Az örökösöknek kiadni illetékeiket.* 2) Munkából, teherből, adóból stb. annyi rész, mennyit valakire vagy valamire, törvény vagy szerződés szerint ráérőnek vagy róttak. *A hadi sarczból rá esett illetéket kifizette a város. A közmunkái illetéket bevégezni. A bélyegilleték fizetetlen.*

ILLETÉKÉS, (il-l-et-ék-és) mn. tt. *illetékés-t v. —et*, tb. —ék. 1) Szerződés, osztály stb. szerint kijáró. *Illetékes rész, osztályrész, havi díj.* 2) Törvény által kijelölt. *Illetékes bíró.*

ILLETÉKFIZETÉS, (illeték-fizetés) ösz. fn. Valamely adó, pl. bélyegilletéknek megadása, levonása.

ILLETÉKFOKOZAT, (illeték-fokozat) ösz. fn. Különböző fokozat, leginkább a bélyegdíjakban.

ILLETÉKKÖTELEZETT, (illeték-kötelezett) ösz. mn. Akinek vagy amitől illetéket, adót, díjt kell fizetni.

ILLETÉKMENTES, (illeték-mentes) ösz. mn. Aki vagy ami ki van véve valamely díj, adó fizetése alól.

ILLETÉKMENTESSÉG, (illeték-mentesség) ösz. fn. Kivétel valamely díj, adó fizetése alól.

ILLETÉKRÉS, (illeték-rész) ösz. fn. Valakit illető rész, osztályrész, valakinek járó rész.

ILLETÉKSZABÁS, (illeték-szabás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamely felsőbbbségileg megrendelt díjt az arra hivatott személy a szabályok szerint kivet, kiszámít.

ILLETÉKTELEN, (il-l-et-ék-telen) mn. tt. *illetéktelen-t*, tb. —ék. Mit a törvény vagy szerződés járandóságként ki nem szabott, meg nem határozott. *Illetéktelen munkára nem lehet kényszeríteni a napszámosokat. Illetéktelen díjt kívánni. Illetéktelen követelés. Illetéktelen bíró.*

ILLETÉS, (il-l-et-és) mn. tt. *illetés-t v. —et*, tb. —ék. Ami hozzá illik valamihez vagy valakihez. *Illetes szabásu öltöny.*

ILLETÉS, (il-l-et-és) fn. tt. *illetés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Érintés, tapintás, valamihez nyúlás.

ILLETÉSSÉG, (il-l-et-és-ség) fn. tt. *illetésség-ét*, harm. szr. —e. Illetes helyzet, fekvés, vagyis azon tulajdonság, mely szerint valami illetesen áll, odaillik, hozzávaló valamihez.

ILLETETLEN, (il-l-et-etlen) mn. tt. *illetetlen-t*, tb. —ék. Amit meg nem érintettek, mihez nem nyúltak; épségében, egész állapotában maradt, meg nem fogyott. *Illetetlen virág. Illetetlen szemérem, szüzledny. Illetetlen vagyon, pénz.* Határozóképp használva am. illetetlenül.

ILLETETLENSÉG, (il-l-et-etlen-ség) fn. tt. *illetetlenség-ét*, harm. szr. —e. Illetetlen állapot vagy minőség.

ILLETETLENÜL, (il-l-et-etlen-ül) ih. Érintés, hozzá nyulás nélkül; épségben, egészen sértetlenül, bántatlanul. *Illetetlenül megőrizni a ránk bízott kincset.*

ILLETHETETLEN, (il-l-et-het-etlen) mn. tt. *illetheetlen-t*, tb. —ék. Mit illetni, érinteni, mihez nyúlni nem lehet, vagy nem szabad. *Illethetetlen becsület, szemérem. Illethetetlen szentség.*

ILLETHETLEN, I. ILLETHETETLEN.

ILLETLEN, (il-l-etlen) mn. tt. *illetlen-t*, tb. —ék. Ami nem illik. Különösen erkölcsi és társadalmi ért. mi a külső erkölcsi és társadalmi szabályokkal ellenkezik, azokat sérti. *Illetlen kacsingatás, gúnyolódás. Illetlen állás, ülés, evés, ivás. Illetlen pórias beszéd, magaviselet.* V. ö. **ILLIK**. Határozóképp am. illetlenül.

ILLETLENKÉDÉS, (il-l-etlen-kéd-és) fn. tt. *illetlenkédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Illetlen cselekedetek gyakorlása, illetlen magaviselés.

ILLETLENKÉDIK, (il-l-etlen-kéd-ik) k. m. *illetlenkéd-tem, —tél, —étt.* Illetlen cselekedeteket gyakorol, a bevett társalgási és erkölcsi szokások, szabályok ellen működik, illetlen módon viseli magát; gorombáskodik, nyerseskedik, garázdálkodik stb.

ILLETLENSÉG, (il-l-etlen-ség) fn. tt. *illetlenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Tulajdonság, mely illetlen cselekvésekből áll. *Ezen eljárást, módot, illetlensége miatt roszallni kell.* 2) Az erkölcsi és társadalmi szabályok, udvariassági szokások ellen elkövetett cselekvés.

ILLETLENÜL, (il-l-et-len-ül) ih. Illetlen módon, nem úgy, mint illik, mint az udvariasság, finomabb társalgási szabályok kívánják.

ILLETMÉNY, (il-l-et-mény) fn. I. **ILLETÉK.**

ILLETMÉNYÉS, (il-l-et-mény-és) mn. lásd: **ILLETÉKES**, 1).

ILLETŐ, (il-l-et-ő) mn. tt. *illető-t*. 1) Érintő, valamihez nyúló. *Illető kezektől elfonnyadt virág. Becsületet illető rágalom.* 2) Valamihez tartozó, való; valakit érdeklő; valakit tulajdonosul ismerő. *Ez nem minket illető dolog.* 3) Bizonyos célra rendelt, vagy tárgyra vonatkozó. *Illető bíróság, törvényszék.*

ILLETŐDÉS, (il-l-et-ő-öd-és) fn. tt. *illetődés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Kedély állapota, midőn valamin megilletődik; részvételre gerjedés, érzelmi viselkedés. *Illetődéssel hallottam szomorú sorsodat. Mély, nagy illetődés.* V. ö. **ILLETŐDIK**.

ILLETŐDIK, (il-l-et-ő-öd-ik) belsz. m. *illetőd-tem, —tél, —étt.* Kedélye bizonyos behatás által szomorodik, bánatos részvételre gerjed, kellemetlen, fájdalmas érzelmekkel telik. Alapító és felható ragu neveket vonz. *Valakinek panaszdán, nyomorán, sorsán megilletődni. Az egyházi szónok lelkes beszédére megilletődnek a buzgó hívek.*

ILLETŐLEG, (il-l-et-ő-leg) ih. Bizonyos tekintetben valamire vonatkozólag; különösebben megjelölve. *Ezen dolog illetőleg hozzám tartozik. Az indítványt illetőleg, más véleményben vagyok. Ezen ház felügyelője, illetőleg tulajdonosa mindegyre említi a lakbéreket.*

ILLETŐLEGES, (il-l-et-ő-leg-és) mn. tt. *illetőlegés-t* v. —et, tb. —ék. Valamire vonatkozó, valamivel viszonyban levő, valamihez tartozó. *Az ítélletet illetőleges törvényekkel indokolni.*

ILLETŐRÉS, (illető-rész) I. **ILLETÉK**, 1).

ILLETŐSÉG, (il-l-et-ő-ség) fn. tt. *illetőség-ét*, harm. szr. —e. 1) Járandóság, rész, mely valakit illet, melyhez valakinek joga van vagy melyet megadni tartozik. *Kinekinek kiadni saját illetőségét. A közmunkából részesített illetőséget bevégezte.* 2) Törvényes hatalom, műkör. *Bírói, törvényhatósági illetőség. A bíró illetősége ellen kifogást tenni.*

ILLETŐSÉGTelen, (il-l-et-ő-ség-telen) mn. tt. *illetőségtelen-t*, tb. —ék. Ki bizonyos tekintetben működési hatalommal nem bír; bizonyos eljárásra fel nem hatalmazott; másképp: *illetéktelen.* V. ö. **ILLETŐSÉG**.

ILLETVÉNY, I. ILLETMÉNY.

ILLIK, (il-l-ik, I. **IL**, [2],) k. m. *ill-étt*, htn. —eni. 1) Közelítő ragu vonzattal am. valamihez odajárul, odasimul, s vele összhangzásba jön, kellő egyet képez. *Pásztorhoz bot, katonához fegyver illik. Ezen ruha épen természetéhez illik. A való szóval jobbára fölcserélhető. Úgy illik hozzá, mint bot a tegezhez. (Km.). Igen jól illik a szomju emberhez a boros korsó. (Km.). Úri feleség nem illik a paraszt emberhez. (Km.). Néha am. jói áll, szépen áll, s ekkor tulajdonító ragu nevet vonz. *Illik neki a magyar ruha, a bajusz, kalpag. Felható ragu vonzattal am. valamire alkalmas, valamire szánt. Nem illik ebre a bársony nyereg. Illik, mint disznó orrára az arany perecz. Lóra illik a magyar. Red illik, mint petrezselyem a levesre. (Km.).* 2) Szabad, meg van engedve, a társalgási szabályok kívánatainak megfelel. *Ezt illik, ezt pedig nem illik tenni. Illik szombatokon jól tenni? (Münch. cod.).**

Ezen értelem van a tudmíllik szóban is, a latin *scilicet* után betűi szerint visszaadva, s az itt inkább am. *kell.* Innen Pesti Gábornál is: „Illik-e adót adni a császárnak,” mi Károlyi Gáspárnál: „kell-e.” Öszvetételei: *beillik* (papnak, katonának), *öszveillik* (egyik a másikkal), *beleillik* (a nyúl a fejszébe), *ráüllik* (a példabeszéd).

A régieknél az eredethez hívebben annyit is jelent, mint: illet valakit. „Nem illik neki halál,”

(Debreceni Legendáskönyv), azaz : nem illeti őt halál.

ILLINT, (il-l-int) áth. m. *illint-étt*, htn. —*ni* v. —*ani*. Kriza J. szerint a székelyeknél am. koppint, (köppent?). V. ö. ILLOGAT.

ILLME, (il-l-me) fn. tt. *illmét*. Alkalmas új szó a német *Sitte* kifejezésére, s am. a szabad cselekvésnek bizonyos módja, szokásos szere, melyet valaki rendesen követ, s benne másokkal megegyezik, s enél fogva jelent bizonyos társadalomban, népeknél, nemzeteknél bevett szokásokat, melyekhez az egyes tagoknak simulniuk illik.

ILLÓ, (il-l-ó) mn. tt. *illó-t*. 1) Szökő, menekvés végett futó, siető. 2) Vegytani ért. oly testekről és testek részeiről mondják, melyek hamar kipárolognak, s mintegy elrepülnek, milyenek a szeszek. (Volatilis). *Illó testek, részek*.

ILLOG, (il-l-og) önh. m. *illog-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Szökve menedgel vagy ballag, szökdécel; néha : bujkálva bolyog. *Odábbb, biztos helyre illogni*. 2) Mídon a szaglást jelentő *il* gyökből ered, am. szaglároz, illatot húzva szuszog. Olyan, mint : *vinnyog, hínnyog, sunnyog*.

ILLOGAT, (il-l-og-at) gyak. önh. m. *illogat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Szagot, illatot húzva, keresve vonogatja az orrát. Innen 2) átvitven a székelyeknél am. iddógál.

ILLOMBA, tájdivatos, *íromba* helyett; l. ezt. ILONDA, l. ILONDA.

ILLŐ, (il-l-ő) mn. tt. *illő-t*. Általán ami illik; valamihez való, alkalmas, helyes; a társadalmi szabályoknak megfelelő; kellő. *Művelt emberhez illő beszéd. Katonához illő bátorság. Paphoz illő szerénység. Illő tisztelettel fogadni valakit. Öszveillő házastársak*. A régieknél *ill* = üll levén, illő néha am. ünnepi, mi ünnepeltetik : „Mindön szentőknek, kiknek földén, napjok illő,” (quorum dies in terra ejus festi sunt). Debreceni Legendáskönyv.

ILLÖEN, (il-l-ő-en) ih. Illő módon, úgy amint illik; helyesen, kellően, a társadalmi s gyöngéb erkölcsi szabályokkal egyezően. *Illően köszönteni, üdvözleni a tisztesséket*.

ILLŐFILLŐ, (illő-fillő) iker. mn. Csavargó, magában bujdosó. Tőszava *illő* (illő), a másik csak nyelvjátekki viszhang.

ILLŐKÉP, ILLŐKÉPEN, (illő-kép v. képen) l. ILLÖEN.

ILLÖN, l. ILLÖEN.

ILLŐSÉG, (il-l-ő-ség) fn. tt. *illőség-ét*, harm. szr. —*e*. Valaminek illő állapota, tulajdonsága; helyesség, kellőség; udvariság; társadalmi szabályokon és szokásokon alapult tisztesség.

ILLY, ILLYEN, l. ILY, ILYEN.

ILLYE, falu Bihar megyében; és Erdélyben, Hunyad megyében; KIS- v. ILLYE MIKE, Thorda megyében; helyr. *Illyé-n*, —*re*, —*ről*.

ILLYEFALVA, mezőváros Erdélyben, Sepsi székben; helyr. *Illyefalvá-n*, —*ra*, —*ről*.

ILLYÉN, falu Erdélyben, Fogaras vidékében; helyr. *Illyén-be*, —*ben*, —*ből*.

ILLYÉS, (1). L. ILLÉS.

ILLYÉS, (2), puszta Somogy megyében; helyr. *Illyés-en*, —*re*, —*ről*.

ILLYÉSFALVA, l. ILLÉSFALVA.

ILLYÉSHÁZA, l. ILLÉSHÁZA.

ILLYÉSMEZEJE, puszta Erdélyben, Maros székben; helyr. *Illyésmezejé-n*, —*re*, —*ről*.

ILME, l. ILLME.

ILOKERDŐ, puszta Győr megyében; helyr. *Ilokerdő-n*, —*re*, —*ről*.

ILOMBA, székely tájszó, l. IROMBA.

ILONA, (hellén eredetű, am. világító, fényes, *ἐλὲν* am. fáklya vagy *ἐλὲν* szótól am. napvilág, meleg; világ; vagy mások szerint am. hódító, *αἰτῶ* igétől); női kn. tt. *Ilondt*. Helena. Tündér *Ilona*. *Nem kell, ha olyan szép volna is, mint Tündér Ilona*. Kiesenyzve : *Ilonka, Ilus, Iluska, Ilka, Ikó, Ila, Pila*.

ILONCZA, (1), (ilon-cza) fn. tt. *ilonczát*. Szölöleveleken tenyésző hernyófaj. (Sphinx elpenor). Nevét talán fényes külseje miatt a *vil* (villog, villám) gyöktől kölcsönözte, s *viloncza* helyett az előhang elhagyásával lett *iloncza*.

ILONCZA, (2), falu Bereg megyében; helyr. *Ilonczá-n*, —*ra*, —*ről*.

ILONDA v. KIS—, v. —PATAKA, falu Erdélyben, Kővár vidékében; NAGY—, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Ilondá-n*, —*ra*, —*ről*.

ILONKA, l. ILONA.

ILONOK-ÚJFALU, helység Ugocsa megyében; helyr. *Újfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

ILOVA, falu Bereg megyében, és több falvak Erdélyben; helyr. *Ilová-n*, —*ra*, —*ről*. Folyó neve is.

ILUS, ILUSKA, l. ILONA.

ILVA, KIS—, NAGY—, falvak Erdélyben Beszterce vidékében; helyr. *Ilvá-n*, —*ra*, —*ről*. Hegy neve is Thorda megyében.

ILVÁNY, (hibetőleg *ingovány*, öszvehúzva *ingvány*, *ilgvány*, s könnyebb kiejtéssel *ilvány*); fn. tt. *ilvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tisza vidékén am. ragadós fekete föld, az árvíz járta agyagos vidékeken.

ILY, (i-ly, régiesen : *ely*, mutató névmás, mely a tárgy közelségére vonatkozik); tt. *ily-et*, a távolságot mutató névmás : *o-ly*. Köz szokás szerint kettős *ll*-el, vagyis *lly*-lyel írják és nyomatosan ejtik; de eredetileg csak *ily*, mert gyöke a közelséget mutató *i*, melyből *ly* képzővel lett *i-ly*, (mint ezek is : *i-tt*, *i-de*, *i-hol*), szintén : *me*, *mi* gyökökből lett : *mely*, *mily*. Némelyek azért is vélik helyén a két *lly-et*, mert *ily*, isten tudja miféle más nyelvek példájára *ez-ből* és *j*, v. *l* képzőből alakult volna. De ennek a magyarban legkisebb alapja sincs, mert akkor *i-de*,

i-hol is *idde* és *ihol* volna. A köz beszédben a *mely* névmásban is két *ily* hallatszik, már pedig ez az ő nézetök szerint sem származott *mi-ez-l*-ből. Sőt azon véleményieknek következetesen *eme*, *ama* szokat is két *mm*-mel kellene írniok és ejteniök, mert itt is *ez-em* v. *ez-mi*, *az-am* v. *az-mi* lappangana. Mind ez magából a magyar nyelvből kiindulva képtelenség, mert *e-z* és *a-z*, *e-hol* v. *i-hol* és *a-hol*, *i-de* és *o-da*, *i-tt* és *o-tt* tisztán mutatják, hogy mindezekben, a közös betűk vagy tagok elgondolásával, a legtisztábban a község kifejezésére: *e* v. *i*, a távolságára pedig: *a* v. *o*, melyek a nép nyelvén mai napság is önállóan megvaunak: *ott van a*, *itt van e*, *oda menj a*, *ide jöjj e*, *épen most érkeztem meg e*, *a víz mind kiapadt a kútból a*, és több számtalan példákban; tehát *ily* és *oly*-ban sem lehet más a tiszta gyök, mint *i* és *o*. Az *ily* régiesen *ely* is volt. S épen a régieknél is többnyire egyszerű *l*-et vagy *ly* et találunk. Ellentéte: *oly*. Értelme: hasonló ehez, vagyis azonféle, mint ezen közelebb álló tárgy. *Ily frís legény kell nekem*, *mint ez, nem oly lusta*, *mint amaz*. *Ily módon semmire sem megyünk*. *Ily fegyvert csindlítottok*, *nem olyat*.

ILYEN, (i-ly-en, régiesen: *elyen*), mutató névmás, mely egy az *ily* szóval, s az *en* csak nyomatékosító adó toldalék-szótag, mint: *oly*, *oly-an*, *az*, *az on*, *ez*, *ez-en*. *Ilyen*, *amolyan adta*, *szedtevette*, *teringette*. V. ö. ILY.

ILYENFÉLE, (ilyeu-féle) ősz. mn. Ezen nemüekhez, ezen osztálybeliekhez tartozó, hasonló. *Ilyenféle könyvet magam is láttam*. *Ilyenféle emberrel szóba sem álltok*.

ILYENFORMA, (ilyen-forma) ősz. mn. Hasonló, ehez közelítő.

ILYENFORMÁN, (ilyen-formán) ősz. ih. Hasonló, ehez közelítő módon.

ILYENKÉPEN, (ilyen-képen) ősz. ih. Ily, vagy ehhez hasonló módon; *ilyformán*.

ILYENKOR, (ilyen-kor) ősz. ih. Ily időben, ily időtájhau, most, jelenleg. *Ilyenkor nem érek rá sétálni*. *Ilyenkor templomba szoktam menni*. *Hogy alkalmatlankodhatol nálam ilyenkor?*

ILYENMÓDON, (ilyen-módon); lásd: ILYENKÉPEN.

ILYENSÉG, (i-lyen-ség) fn. tt. *ilyenség-ét*, harm. szr. — *e*. Ilyen mód, ilyen tulajdonsága vagy állapota valaminek.

ILYENSÉGGEEL, (i-ly-en-ség-vel) ih. Ily módon, ily szerrel. Él *e* szóval Faludi, N. U. 3. l.

ILYES, (i-ly-es) mn. tt. *ilyes-t*, tb. — *ék*. Lásd: ILYENFÉLE.

ILYETÉN, (i-ly-et-en, *ilyes* szónak toldalékos meghosszabbítása), mn. tt. *ilyetén-t*, tb. — *ék*. Lásd: ILYENFÉLE.

ILYETÉNKÉPEN, (ilyetén-képen), ILYETÉN-MÓDON (ilyetén-módon), l. ILYENKÉPEN.

ILYFÉLE, ILYFORMA, ILYKÉPEN, ILYKOR, ILYMÓDON; l. ILYENFÉLE, ILYENFORMA stb

IM, (1), időhatározó, mely gömöri szójarás szerint am. ezen időben, most, majd, jelenen, tüstént, mindjárt. Gyöke a közelséget mutató *i*. Származéka: *imént*, vagy göcsejiesen *imánt*. Megegyezik vele a latin *jam*.

IM, (2), indulatszó, melyből *ima*, *imád*, *imádság* stb. származnak. V. ö. IMA, IMÁD.

IM, (3), helymutató törzsök, melynek tiszta gyöke a közelséget mutató *i*, illetőleg *e* (ez, emez, t. i. éles *ë*, mely *i*-vel váltakozik). Ellentéte: *am* (az, amaz). Származékai: *imígy* (amúgy), *imíly* (amoly), *imítt* (amott), vagyis: *emígy*, *emíly*, *emítt*.

IM, (4), l. IM.

IMA, (im-a v. im-ah; rokonságait lásd e czikk végén). Fn. tt. *imád*. Az *imád* igéből elvont, s ujonnan feltámasztott név, azon hangokat fejezi ki, melyekkel a magyar legmélyebb tisztetét jelent: *im!* *ah!* vagy *ó!* *óh!* — *Im! előtted leborulunk!* *ah!* *Uram Istenem; ó dicsőséges szent jobb kéz stb.* Több ily igék alakultak *d* v. *t* képzővel más indulatszókból is, u. m. *aj-t* (ajtat, ajtatos) v. *áj-t* (ájtat, ájtatos), ebből: *ah-aj-t* v. *oh-aj-t*, *ah-ít*; így *soh!* *!-ből soh-aj-t*, és *haj!* *!-ből lett haj-t* stb. Ilyenek az *al*, *ol*, *öl* középképzősek is: *aj-a-al* (ajál), s öszvetéve *d* v. *t*-vel *á-al-d* v. *ah-al-d* (áld), *ü-v-öl-t* (ü-ölt), *sü-v-öl-t* (sü-ölt), *ki-a-al-t* (kiált), *rik-ol-t*, *sik-ol-t*, *ü-öl-d* (üöldöz, üldöz). Más képzőkkel is: *néz* = *ni!* *!-ez*, *nógat* = *no!* *!-og-at*, *jajgat* am. *jaj!* *!-og-at* stb. Ide tartoznak némely hangutánzókból képzettek, mint: *oka-ad* (okád), *nyi-t*, *sü-t*. Ezen nyelvhasonlatok szerint *ima* jelent kebelből fakadó indulatszót, mely által különösen a legfelsőbb lény iránti mély tisztetünket fejezzük ki. Széles ért. több szók öszege, vagyis a buzgó szívnek ömledézéseit kifejező beszéd, melylyel az Istent dicsőítjük, hálával illetjük és tiszteljük. *Imdt rebegni*. *Imára nyitotta ajakait*. *Imával dicsőíteni az Istent*. *Buzgó, alázatos szent ima*. V. ö. IMÁDSÁG.

Rokonok vele a szanszkrit *am* (tisztel), latin *amo*, s talán ide sorozhatjuk a magyar *ma-g-aszt-al*, *em-el* szók tiszta gyökeit is: *ma*, *em*. Rokonnak tekinthető az arab, török *imán* is am. vallásbeli hit.

IMÁD, (im-a-ad) önh. és áth. m. *imád-tam*, — *tál*, — *ott*. 1) Önhatólag csak régi iratok- és nyelvemlékekben fordul elő, s am. imával Istenhez vagy szentekhez folyamodik, könyörög, (orat). *Imádjatok én értem*, (orate pro me). Bécsi cod. *Imádjatok tőtöket patvarozókért*, (orate pro calumniantibus vos). *Imádjatok azokért*, (orate pro illis). Münch. cod. A régi halotti beszéd- és könyörgésben ajakszellel: *vimád* (= *imád*). *Vimádjomuk ez szegény ember lilkiért*. *Hogy vimádjának érte*. 2) Mai szokás szerint csak áthatólag dívik, s am. valakit a tisztelet legfensőbb nemével áld, különösen olyannal, mely kizárólag az Istent illeti. Innen római kath. értelemben: az Istent imádjuk, a szenteket pedig tiszteljük, (nem imádjuk, *adore* deum, *colere* sanctos). *Oh Isten, szent felségedet, borúlva imádjuk*. (Egyházi ének). *Imádj Istent mi*

Érettünk blünösökért. Mi! nem Istenem, hogy imádjuk. (Km.). A régieknél is előjön áthatólag és tágabb (ké-rő) értelemben is, pl. a régi halotti beszédben: „Vi-mádjuk uromk Isten kegyilmét ez lelikért.” „S vi-mádjuk szent achszin (= ahszony = asszony) Má-riát és bódug Michael archangyelt és mend angelkut. — És vimádjuk Szent Péter urot. — És vimádjuk mend szentököt.” Átv. ért. *imádni valakit v. valamit*, am. Isten gyanánt tisztelni, csodálni, bámulni, minden boldogságát tőle várni, igen kitűnő tökélyei miatt vég-telenül tisztelni. *Bálványokat, tüzet, vizet, napot imádni. Imádni a kedvest.* Dunán tuli szójárás szerint: *vala-kit valamivel imádni*, am. valamit kérve, esengve, sür-getve ajánlani valakinek, vagy kínálni, kínálgatni va-lamit. *Házával imád, hogy vegyem meg Ugyan kérlek, ne imádj vele, mert nem kell.*

IMÁDANDÓ, (im-a-ad-and-ó) mn. tt. *imádan-dó-t*. Kit imádni kell vagy ki megérdemli, hogy imád-tassék, imádni való. *Imádandó szent Isten. Imádandó mennyei hatalom.* V. ö. **IMÁD**.

IMÁDÁS, (im-a-ad-ás) fn. tt. *imádds-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. 1) Szélesb ért. buzgó, ájtatos folya-modás, könyörgés, magunk megalázása, melylyel Is-tenhez járulunk, (oratio). 2) Szorosb ért. a vallási tisztelet legfensőbb neme, mely egyedül Istent illet. *Isten imádása.* (Adoratio, cultus latriae). Mondható a hamis istenekről is. *Bálványok, hamis istenek imádása. Tüziimáds.*

IMÁDAT, (im-a-ad-at) fn. tt. *imádat-ot*, harm. szr. — a. A tisztelet, hódolat legfensőbb neme, mely által valakit v. valamit imádunk. V. ö. **IMÁD**.

IMÁDATOS, (im-a-ad-at-os) mn. tt. *imádatos-t* v. — at, tb. — ak. Imádatra méltó, imádandó.

„Hogy is lehet test így átszellemülve,
Ilyen nemes és ily imádatos.”

Az ember tragédiája (Madách).

IMÁDKOZÁS, (im-a-ad-koz-ás) fn. tt. *imádko-zás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. Áhítatos vallási cse-lekvés, melyet gyakorlunk, midőn imádkozunk. V. ö. **IMÁDKOZIK**.

IMÁDKOZATLAN, (im-a-ad-koz-atlan) mn. tt. *imádkozatlan-t*, tb. — ok. Aki nem imádkozott, ki kö-telezett imáját el nem végezte. Határozólag am. *imád-kozatlanul*, azaz imát nem végezve, nem imádkozva, imádkozás nélkül. *Imádkozatlanul fekünni le.*

IMÁDKOZATLANUL, (im-a-ad-koz-atlan-ul) ih. Imádkozás nélkül. *Imádkozatlanul adta ki lelkét.*

IMÁDKOZIK, (im-a-ad-koz-ik) k. m. *imádkoz-tam*, — tál, — ott. Szívét komoly erkölcsi érzelmekre gerjeszti, lelkét innepélyes buzgó elmélkedésekkel foglalkodtatja, s gondolatait Istenhez emeli. *Buzgón, ájtatosan, láladatos szívvél, derült arczczal imádkozni. Regvel, este imádkozni. Mindenha kell imádkozni, és soha meg nem fogyatkozni.* (Sz. Pál). *Víruszatok és imádkozatok, hogy kísértetbe ne essetek. Imádkozunk a holtak lelkeiért. Könyvből imádkozni. Áthatólag is. Elimádkozni a Miatyánkot. Leimádkozni bűneit.*

„Serleg teljéből most oltárra önte,
Lendítve kicsinyég, társára köszönte;
S ivott valamicskét. Öcsce azonképen
A nagy örök esküt imádkozta szépen.”

Buda halála. (Arany J.).

IMÁDKOZÓ, (im-a-ad-koz-ó) mn. tt. *imádkozó-t*. 1) Aki imádkozik vagy imádkozni szokott. *Imádkozó halottvirasztók. Út mellett imádkozó koldús.* 2) Imád-kozásra való. *Imádkozó hely, idő. Imádkozó könyv. Imádkozó szja a héber vallásúnak.*

IMÁDÓ, (im-a-ad-ó) fn. tt. *imádó-t*. Személy, ki valamit imád. Különösen 1) Öszvetételekben am. valamit Isten gyanánt tisztelő. *Napimádók, tüzimádók, bálványimádók.* 2) Társalgási udvarias nyelven am. valamely hölgynek udvarlója, különös tisztelője, hódoló. *Sok imádóji vannak. Imádóktól környezett hölgy.* Melléknévül am. imádvá tisztelő. *Imádó hó-dolat.*

IMÁDOTT, (im-a-ad-ott) mn. tt. *imádott-at*. Aki vagy ami imádtatik, vagy imádashoz hasonló tisztelet-tel illetetik. A szerelmesek nyelvén am. igen kedves. *Imádoztam. Szívem imádott bálványa.*

IMÁDSÁG, (im-a-ad-ság) fn. tt. *imádság-ot*, harm. szr. — a. Az Istenhez emelkedett buzgó gou-dolatok és érzelmek öszvege, akár egyedül az észben és szívben rejtezzenek, (belső, titkos imádság), akár élő szóval adassanak elé, (szóbeli imádság). *Úr imád-sága. Imádságot mondani, olvasni. Buzgó, ájtatos, szív-ből szakadt imádság. Valakit imádságában háborgatni. Uram, hallgasd meg imádságunkat.* V. ö. **IMA**.

IMÁDSÁGOS, (im-a-ad-ság-os) mn. tt. *imádsá-gos-t* v. — at, tb. — ak. 1) Ami imádságot foglal ma-gában. *Imádságos könyv, (imakönyv). Kocsmárosné kápolnája a pincze, imádságos könyvecskéje az itcze.* (Népd.). 2) Olyan mintha imádkoznék.

„Eszem azt az imádságos kis szádat.”

Tompa Mihály.

IMAÉNEK, (ima-ének) ősz. fn. 1) Énekbe fog-lalt, ének alakjában eléadott ima. 2) Énekelve mon-dott imádság.

IMAHARANG, (ima-harang) ősz. fn. Harang, illetőleg harangozás, melylyel imádkozásra jelt ad-nak, pl. midőn hajnalra, délre és estére harangozuak.

IMAHÁZ, (ima-ház) ősz. fn. 1) Általán, épület vagy épületrész, mely imának van szánva, milyenek a templomok, kápolnák, házi kápolnák. 2) Különö-sen, ellentétül a szoros ért. vett templomoknak, oly középület, melyben imára és Isten igéjének hallgatá-sára gyűlnek öszve a hivek, de innepélyes egyházi szolgálatok és szokások, pl. keresztelések, esketések nem tartatnak. 3) Így nevezetnek némely országok-ban a protestánsok egyházai. (Bethaus).

IMAJEL, (ima-jel) ősz. fn. Jel, mely által a templomokban vagy köz imahelyeken öszvegyűlt hi-vek imára intetnek, pl. cseppet.

IMAKOSZORÚ, (ima-koszorú) ösz. fn. Újabb szó a köz divatú olvasó helyett. V. ö. OLVASÓ, fn.

IMAKÖNYV, (ima-könyv) ösz. fn. Rövid jó szó a hosszadalmas, imádságos könyv helyett, s jelent oly könyvet, melyben imák (imádságok) foglaltatnak. *Különféle vallásfelekezeti imakönyvek. Magyar, német, tót, oldh, horvát imakönyvek.*

IMÁM, l. ÍMÁM.

IMANAP, (ima-nap) ösz. fn. Imádkozó nap, melyen imádkozni kell vagy szoktak.

IMÁNCSI, (im-a-an-cs-i) mn. tt. *imáncsi-t*, tb. —ak. Tuláságosan és bensőség, benső ajtatosság nélkül imádkozó, ki a vallás fő kellékét és erkölcsiéget egyedül az imagyakorlatban helyezi. Gúnynév.

IMÁNCISISÁG, (im-a-an-cs-i-ság) fn. tt. *imáncsiság-ot*. Bensőség nélküli tulzás az imádkozásban.

IMÁNT, göcseji tájszó, l. IMÉNT.

IMÁR, pusztá Veszprém megyében; helyr. *Imáron*, —ra, —ról.

IMÁRA! (im-a-ra) hadi paranasszó, am. imádkozatok, imára térdet hajtsatok.

IMAREND, (ima-rend) ösz. fn. A római katolika hitvallásu egyházi személyek különös imakönyve, melyben napi rendben kitűzvék azon imák, zsoltárok, szentírási czikkek, szent atyákból kivont olvasmányok stb. melyeket az illetők elimádkozni, vagyis elolvasni kötelesek. (Breviarium).

IMÁS, (im-a-as) mn. tt. *imás-t* v. —at, tb. —ak. Ami imát tartalmaz, imádságos.

„Áll vala udvarban megrakva nagy oltár,
Feltűzve a szent kard legtetéjén volt már,
Onnan imás szókkal ösz Torda levette,
Előbb Buda karján ereit pedzette.“

Buda halála (Arany J.-tól).

IMASÁTOR, (ima-sátor) ösz. fn. Sátor gyanánt felütött ideiglenes kápolna, pl. a táborban, hadi vagy más, nyílt téren tartatni szokott innepélyeken. *Imasátor alatt misézni.*

IMATEREM, (ima-terem) ösz. fn. Terem, valamely köz- v. magánépületben, mely különösen imára van szánva; házi kápolna.

IMATORONY, (ima-torony) ösz. fn. A mohamed vallásuak magán álló vagy mecsethez ragasztott tornya, melynek erkélyéről bizonyos órákban imára intetnek a hívek. (Minaret).

IMÁZ, (im-a-az) önh. m. *imáz-tam*, —tál, —ott. L. IMÁDKOZIK.

IMÁZZUNK! v. IMÁDKOZZUNK! A római anyaszentegyházban divatozó *oremus* latin szónak magyarázása.

IMAZSÁMOLY, (ima-zsámoly) ösz. fn. Zsámoly-szék, melyre térdepelve imádkozni szoktak.

IMBOLYOG, talán: ing-bolyog, t. i. inog-bolyog.

„Mértékre imbolygott a beszéded rudja,
De amit eselekvél, dőre, hebehurgya.“

Buda halála (Arany J.-tól).

IME, l. ÍME.

IMECSFALVA, erdélyi falu az Orbai székben; helyr. *Imecsfalvá-n*, —ra, —ról.

IMÉG, l. ÜMÖG v. ING, fn.

IMÉLEG, (im-éleg) ösz. fn. Vegytani értelemben am. az imenynek élenynyel vegyülete. (Tantaloxyd). V. ö. IMENY.

IMELY, (1), IMELYFÜ, l. ÍMELY, ÍMELYFÜ.

IMELY, (2), falu Komárom megyében; helyr.

Imely-én, —re, —ről.

IMELYEG, IMELYGÉS; lásd: ÉMELYEG, ÉMELYGÉS.

IMELY- v. ÍMELYMONTIKA, (imely- v. ímely-montika) ösz. fn. A montika nevű növény egyik faja. (Anthemis pyrethrum).

IMÉNT, (im-ént v. im-c-ént) ih. Csak kevéssel ez előtt, épen most történt, hogy. *Imént láttuk, imént mondtam. Imént volt nálam.* Gyöke a közelséget mutató im.

IMENY, (im-eny) fn. tt. *imeny-t*, tb. —ek. A ritka és tagadólagos berzú fémek egyike. Imenynek neveztetett, mivel nem nagy vegyülési erővel bír, s más testek, különösen a savak éleje iránt közömbös, tehát mintegy immelámmal viseltetik irántok. Latin neve: tantalum, Tantalus mythologiai névtől.

IMER, l. ÍMER.

IMETT, (1), v. ÍMETT, tájdivatos; l. ÉMETT.

IMETT, (2), (im-ett) régies *imitt* v. *emitt* helyett. „Mert niha imett, niha amott vagyon.“ Levél 1553-ból. (Szalay Á. gyűjt.).

IMHOL, l. ÍMHOL.

IMIDE, (im-ide) ösz. helyhatározó. Ezen helyre, mely itt van; ide ni. Ellentéte: *amoda*. Gyöke az öszvetétel mindenikének, a közelséget mutató *i*. Más-kép: *emide*. Öszvetéve: *imide-amoda*, am. különféle helyekre, majd ide, majd oda.

IMIGY, IMÍGY, (im-igy) ösz. módhatározó. Ily módon, ilyenképen. Ellentéte: *amúgy*. Mind az *im*, mind az *igy* gyöke a közelséget mutató *i*, máskép: *emígy*.

IMIGY-AMÚGY, ösz. módhatározó. Nagyjában, öregében, főületesen, könnyeden, nem úgy, mint valóban kellene. *Munkáját csak imígy-amúgy végezte.* Máskép: *emígy-amúgy*.

IMILYEN, (im-ilyen) ösz. mutató névmás. Ilyen, mint ez, melyre mutatunk. Ellentéte: *amolyan*. *Nem olyan kard kell nekem, hanem imilyen.* Máskép: *emilyen*.

IMILYEN-AMOLYAN, ösz. mutató névmás. Nem igen jeles, hiába való; egyformátlan. Tréfás háromkodó szó. *Imilyen-amolyan adta, teremtette.*

IMINNEN, IMINNET, (im-innen v. -innet) ösz. helyhatározó. Ezen helyről; innen ni! Ellentéte: *amonnán*. *Iminnen hordjátok a fát, ne amonnán.* „Hogy iminnet amonnát az jószág jövedelméből szerezék meg.“ Báthori István király levele 1558-ból. Máskép: *eminnen*.

IMINT, IMINTEN, I. IMÉNT.

IMITT, (im-itt) ösz. helyhatározó. Megfelel e kérdésre: *hol?* s am. ezen helyen, mely ide, illetőleg hozzám közel vagy legközelebb van. Máskép: *emitt. Imitt keresd, ne amott. Imitt amott*, am. különféle, közelebb és távolabb helyeken.

IMLA, I. IMOLA.

IMLANY, (im-lany) ösz. fn. a tagadólagos berzü ritka fémek közé tartozó, s minthogy az imenyt tartalmazó „tantalit” nevű ásványban jön elő, latinul a Tantalus leányától „Niobé”-től „niobium”-nak, magyarul pedig „imlany”-nak, mintegy az imeny leányának neveztetett.

IMLE, (im-le) fn. tt. *imlélt*. Érezes ásvány imeny-sav vegyülettel, melyből az imeny nevű fém állittatik elő. (Tantalit). V. ö. IMENY.

IMMA v. IMMÁ, az *r* elhagyásával a székely tájbeszédben am. *immdr*. Innen lett *g* vagy *ng* toldalékkal: *immdg, immdng*, mint *ottanag, itteneg, ag eg* toldalékkal. A régienkél is előjön: „Mire hagysz el engömet imma en szükségömbe.” Nádor-codex.

IMMAJD, IMMAJDAN, (im-ma-id v. időn) ösz. időhatározó. Alkotó részei: *im* (tüstént, mindjárt) *ma* és *id* (idő v. időn). Értelme: épen most v. legitten, majd majd.

IMMÁN, a székely tájszólásban *immdr* helyett. Magyarország több vidékén is hallhatni *mán* kiejtést, *már* helyett.

IMMÁR, (im-már) ösz. időhatározó. Első alkotó része *im*, am. majd, mindjárt, ezennel; a másik *már* (ma-ar) am. most (mast) jelenen. Élünk vele, midőn valaminek legközelebbi idejét akarjuk kifejezni, különösen 1) a legközelebb, vagyis pontban következőt, pl. *immdr megyek* (legott, tüstént megyek); 2) a legközelebb elmúltat, pl. *immdr elutazott*.

IMMÁRON, (im-már-on) I. IMMÁR.

IMMELÁMMAL, I. IMMELÁMMAL.

IMMOST, (im-most) ösz. időhatározó. Épen most, ugyanezen időben.

IMOLA, (1), (im-ol-a v. in-ol-a) fn. tt. *imolát*. Kopár helyeken, s gabonák közt termő, magasra nyúló vékony fűnem, melynek szára nem bűtykös. Némely vidékeken szalmakalapokat kötnek belőle, s pipaszárak tisztogatására is igen alkalmas. Eredetileg *inola* az *in* (inog) gyökérből, minthogy a legkisebb szellőtől inog.

IMOLA, (2), (im-ol-a) fn. tt. *imolát*. Némelyek az *ima, imád* szókkal családositva, *imaház* értelmében kezdték használni.

IMOLA, (3), falu Gömör megyében; helyr. *Imolán*, —*ra*, —*ról*.

IMPER v. KÁSZON—, erdélyi falu Csíkszékben; helyr. *Imper-én*, —*re*, —*ról*. Még másképen: *Imperfalva*, helyr. *Imperfalván*, —*ra*, —*ról*.

IMPORÍT, kemenesali tájszó, s áth. m. *importított*, htn. —*ni* v. —*ani*. Noszt, huszt, bíztat, nógat. Ezen értelménél fogva gyöke vagy a mozgásra vo-

natkozó *in* (inog, indít), melyből lett *in-or*, *in-or-ít*, s *p* közbevetéssel *in-p-or-ít* (import), azaz az inakat mozgásba hozza, indít; így lett a *ter-eszt, hüm-öly-get* igékből *ter-p eszt, hüm-p-öly-get*; így lett *b* közbevetéssel a *csom-ók* szóból *csom-b-ók*; vagy pedig egész törzse *impor*, am. *ipar*, *m* v. *n* közbeszurással. V. ö. IPAR.

IMRE, férfi kn. tt. *Imrét*. Általános nézet szerint az idegen Emerich, Hemerich, Heinrich nevek magyarított alakja, melyeket némely német nyelvűbárok így értelmeznek: *hainreich*, azaz erdős. Az arabban *imre* férfit jelent. *Szent Imre herceg*. Több helység neve is *Szent* szóval öszvetéve. L. SZENT-IMRE.

IMREGH, falu Zemplén megyében; helyr. *Imregh-én*, —*re*, —*ról*.

IMRE-MAJOR, pusztá Fejér megyében; helyr. *Imre-Major-ba*, —*ban*, —*ból*.

IMRETELEK, falu Torontál megyében; helyr. *Imretelkén*, *Imretelek-re*, —*ról*.

IMRIS, IMRUS, férfi kn. Az Imre névnek kicsinyített alakja. Olyan, mint: *Danis, Matyis, Matyus, Katus*, s több mások.

IMSÁD, falu Máramaros megyében; helyr. *Im-sád-on*, —*ra*, —*ról*.

IMSÓS, puszták Pest megyében; helyr. *Im-sós-on*, —*ra*, —*ról*.

IN, (1), elvont gyök. 1) Tagadó értelemmel bír az *in-gy*, *in-es* (nin-es), *in-kedik*, *in-ség* szókban, s megegyezik a görög *av*, latin *in*, szanszkrit *an*, német *un*, *ohne* stb. tagadó szócskákkal. Származékai magas hangú képzőket és ragokat vesznek fel. 2) Jelent mozgást, mint az *i* betű is magában, s megvan az *in-g* (in-og), *ingat*, *ingadoz*, *indúl*, *indít* stb. szókban; ugyanez rejlik a *híntő*, *himbál* (hínbál), *híndár* szókban is, előlehellettel. Magas hangú ragokat vesz fel az *in-t*, *in-t-e-ez* (intéz), *incs* (in-es-el, in-es-el-kedik) származékokban. 3) Az *inkább* határozóban előforduló *in* nem egyéb, mint átalakult *jon* (jonkább). Szinte nem ide tartozik az *innen*, *innét* helyhatározókban levő *in*, mert ezek tiszta gyöke a közelséget mutató *i*, a kettős *n* közül pedig az első a helyképző *d*-ből hasonlult át: *id-n-en*, s megfelel nekik alhangon: *onnan*, *onnét*.

IN, (2), vagy ÍN, fn. tt. *in-at*, harm. szr. —*a*. Ugyanez a mozgást jelentő *in* gyökkel. 1) Köz ért. használtatik *ideg* helyett. V. ö. IDEG. 2) Szorosb ért. így nevezetnek azon vastag, szívós, át nem látzó és fényesfehér rostok, melyek az izmokkal különféle öszveköttetésben állanak, jelesen pedig a tagok és izmok megfeszítésére vagy hajlítására szolgál-nak (tendines). 3) Különösen a nép nyelvén jelent lábikrát; innét: *Inában lenni valakinek*, am. nyomában, sarkában. *Inába szállott a bátorsága*, azaz lába szárába, vagyis futásnak vette a dolgot. *Inába harapott a kutya*. „És marhájoknak inát mind levagdálja.” Levél 1559-ik évből. (Szalay Á. gyűjt.). *Szaladj far-*

kas, *inadban van az igazság.* (Km.). 4) Folyó növények szára, máskép: *inda.* A tök *inát*, uborka *inát* öszveszedni.

INAFÁJÓ, (ina-fájó) ősz. mn. Kiuek inai, különösen lábszárának inai fájnak. *Inafájó gyerekágyas asszony.*

INAFÁJÓS, I. INAFÁJÓ.

INAKFALVA, I. INOKFALVA.

INAKOD, puszta Somogy megyében; helyr. *Inakod-on, —ra, —ról.*

INAKTELKE, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Inaktelké-n, —re, —ről.*

INAL, (in-al) önh. m. *inal-t.* 1) Gyalogol. 2) Sietve megy; tréfásan: szökik, elillan. 3) Áth. ért. *valakit inalni*, am. nyomba követve verni, inait verve üzni, hajtaui.

INALÁS, (in-al-ás) fn. tt. *inalás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Gyalogolás, szökés, illanás. 2) Cselekvés, mely által valakit nyomban követve üznek, kergetnek.

INÁM, falu Hont megyében és puszta Pest megyében; helyr. *Inám-ba, —ban, —ból.*

INÁNCS, falu Abaúj megyében; és puszta Hont megyében; helyr. *Ináncs-on, —ra, —ról.*

INÁND, falu Bihar megyében; helyr. *Inánd-on, —ra, —ról.*

INARCS, puszta Pest megyében; helyr. *Inarcs-on, —ra, —ról.*

INAS, (1), v. ÍNAS, (in-as) mn. tt. *inas-t* v. —at, tb. —ak. 1) Széles ért. kinek vagy minek inai vannak. *Inas hús. Inas növények*, (pl. tökök, uborkák). 2) Szorosb ért. sok és erős inakkal bíró; izmos. *Inas karok. Inas fiú.*

INAS, (2), (in-as) fn. tt. *inas-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Lótó futó, ide-oda küldözni való, inaló szolga, cseléd, különösen az urak, intézetek illetén férfi cselédei. Hasonló képzéssel lett *talp* törzsből: *talpas*, azaz gyalogkatona. *Udvari inas. Kórházi, takarékpénztári, társasági inas. Hóri horgas nagy inas.* (Km.). *Bejelenteni magát az inas által.* 2) Ujonez tanuló a mesterembereknél, minthogy jobbára lótásfutásra, ide-oda küldözgetésre használják. *Varga-, szabó-, csizmadiainas. Felszabadítani az inast.* 3) Néhutt, nevezetesen Abaújban és a székelyeknél is am. gyerek. *Van egy inaskám. Most jönnek az inasok az iskolából.* S lehet, hogy ez az eredeti értelme, a többnyire futosva, inalva járó figyermekekre alkalmazva. „Szolga” értelemben egyezik vele a csagataj *incsü* szó. (Abuska).

INASBÉR, (inas-bér) ősz. fn. Az inas szolgálataért járó bér. Némely mesterembereknél azon díj, melyet az inasért fizetnek a szülék vagy illető gyámok.

INASESZTENDŐ, (inas-esztendő) I. INASEV.

INASEV, (inas-év) ősz. fn. Azon év vagy évek, melyeket a czéhszabályok szerint az ujoncz tanulóknak inasévként ki kell tölteni, hogy legénynyé fölszabadíthatassék.

INASHÚS, (inas-hús) ősz. fn. L. IZOM.

INASI, (in-as-i) mn. tt. *inasi-t*, tb. —ak. Inast illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Inasi kötelességek.*

INASKA, (in-as-ka) fn. tt. *inaskát.* Kisded, apróféle inas, gyermek szolga; kis fiú.

INASKODÁS, (in-as-kod-ás) fn. tt. *inaskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Inasi állapotban, életnemben létezés, működés. *Inaskodással keresni kenyerét. Megunni az inaskodást.* V. ö. INAS.

INASKODIK, (in-as-kod-ik) k. m. *inaskod-tam, —tál, —ott.* Inasi életnemet gyakorol, folytat; inas-képen szolgál. *Uraságoknál, közintézeteknél inaskodni. Vargaműhelyben inaskodni. Három, négy évig inaskodni, s azután felszabadulni.* V. ö. INAS, fn.

INASKOR, (inas-kor) ősz. fn. Időszak, mely alatt valaki bizonyos kézi mesterségben ujonczkodik, mielőtt legénynyé avattatnék. *Inaskorában sok verést kapott, és sokat koplalt.*

INASRUHA, (inas-ruha) ősz. fn. Sajátságos szabású és díszítési ruha vagy jelmez, melyet az uraságok, társulatok, intézetek stb. inasai viselnek.

INASSÁG, (in-as-ság) fn. tt. *inasság-ot*, harm. szr. —a. 1) Inasi állapot, életnem. *Inasságból élni. Inasságért folyamodni valamely urasághoz. Udvari inasság.* 2) Inasok összege, testülete. *Az inasság egy részét elbocsátani.* V. ö. INAS.

INASTOR, (inas-tor) ősz. fn. Inasok beszegődte-
tesekor, vagy inasok által adatni szokott lakoma vagy áldomás.

INASZAKADT, (ina-szakadt) ősz. mn. 1) Kinek inai szélhűdés vagy más ok által rugalmasságukat elvesztették, kellő működéseiket nem teljesíthetik. 2) Elerőtlenült. *Inaszakadt kéjencz.*

INASZAKADTSÁG, (ina-szakadtság) ősz. fn. Inak kóros, sérült állapota. V. ö. INASZAKADT.

INASZEGETT, (ina-szegett) I. INASZAKADT.

INASZÓ, puszta Nógrád megyében; helyr. *Inaszó-n, —ra, —ról.*

INAÜTÖTT, (ina-ütött) ősz. mn. Lábszárában ütés által megsérült. *Inaültött ló.*

INAZAT, (in-az-at) fn. tt. *inazat-ot.* Inak öszvesége.

INCS, (1), (in-cs) fn. tt. *incs-ét.* Az *incselkedik* igéből elvont, s ujonnan fölélesztett szó, s am. les, alattomos vagy álmozgalmal, melylyel valakit törbe, kelezébe akarnak ejteni; vagy másnak bosszontására, ingerlésére célzó tettek, avagy szavak. Gyöke az élénk mozgást jelentő *in*, a cs pedig a régies *cséd*-l, ma *csinál* gyökhangja. Származtatható *im* gyöktől is éppen úgy, mint *int* szó am. *im-t*. A régieknél többnyire *encselkedés*, *encselkedik* szók állanak, *incselkedés*, *incselkedik* helyett; miből megtetszik, hogy a gyökben minden esetre éles *é* van, mely *é*-vel is változik. A Debreczeni Legendáskönyvben *incselködés* am. édesgetés, („szent imádságnak incselködése”), mely az „int” szóval áll közelebbi viszonyban.

INCS, (2), (in-cs) régies személytelen ige a közdivatu *nincs* helyett. A müncheni codexben: *Mert senki incs, ki jót tegyen.* 103. l. *Mert incs oly titok, ki meg nem jelentetik.* 143. l. Mind itt, mind több régi iratokban a „nincs” vagy „nincsen” szóval felváltva találjuk. Gyöke a tagadást jelentő *in*, mely egy a szanszkrit *an*, görög *av*, latin *in*, német *un* tagadókkal, s honnan *inség* is származik. V. ö. NINCS.

INCSEL, (1), (in- v. im-es-él) elvont törzse *incselg*, *incselkedik* stb. szóknak; mintegy *in-cseél*. V. ö. INCS, (1).

INCSEL, (2), erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Incsele-én*, —*re*, —*ről*.

INCSELÉG, (in-es-él-ég) önh. m. *incselég-tem* v. *incselg-éttem*, *incselég-tél* v. *incselg-éttél*, *incselg-étt*, htn. —*ni* v. *incselg-ni*, v. *incselg-eni*. Másnak boszontására, ingerlésére czélzó szavakkal él vagy ilyen tetteket követ el; másnak kárára, vesztére, törbe ejtésére törekszik. *Nem jó a gyerekekkel incselegni, mert makacscsá lesz.* *Incselegni* valaki után.

INCSELG, l. INCSELÉG.

INCSELGÉS, (in-es-él-ég-és) fn. tt. *incselgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ingerkedés vagy leskedés neme, midőn valaki mással vagy más ellen incseleg.

INCSELKÉDÉS, (in-es-él-kéd-és) fn. tt. *incselkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Ingerkedés, vagyis másnak boszontására, bántására czélzó törekvés tettek vagy szavak által. 2) Leselkedés, alattomos működés valakinek kárára, törbe ejtésére. V. ö. INCS, (1).

INCSELKÉDIK, (in-es-él-kéd-ik) k. m. *incselkéd-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Valakivel ingerkedik, másnak boszontására, ingerlésére czélzó szavakat mond, vagy ilyen tetteket követ el. *Ugyan ne incselkedjél annyit velem.* 2) Alattomosan mások kárára, veszélyére, törbe ejtésére törekszik. *Az ellenhadak incselkednek egymásra v. egymás ellen.*

INCSELKÉDŐ, (in-es-él-kéd-ő) mn. tt. *incselkédő-t*. 1) Ingerkedő, haragra, boszuságra bujtogató. 2) Gonosz tetteire ingerlő. *Incseledő rossz szellem, ördög, sátán.* 3) Más kárára, veszélyére törekvő.

INCSELKÉDVE, (in-es-él-kéd-ve) ih. Másnak boszontására vagy kárára, veszélyére törekedve, más ellen leselkedve; mást bűnre, gonoszra ingerelve.

INCSEN, (in-es-en) személytelen ige, többese: *incsenek*. Régi szó. V. ö. INCS. Értelme: *nincs* (non est). *Incsen férjem.* (Münch. cod.).

INCZE, (latin eredetű) férfi kn. Innocentius. *Incze pápa.* Alakra hasonló hozzá: *Vincze* (Vincenius).

INCZÉD, falu Vas vármegyében; helyr. *Inczed-én*, —*re*, —*ről*.

INCZENBINCZ v. INCZENPINCZ, iker melléknév, eredetileg *inczpincz*, az *en* csak könnyebb kiejtés végett közbevetett szótag, mint: *gézengúz*, *kótyonfity*, *gézgúz*, *kótyfity* helyett. Jelent igen gyöngye, vékony alkotásút, korához képest igen gyöngét, ma-

gasságához képest igen vékonyat, *iczipiczit*. Egy értelmű a tájdivatos *nápicz* szóval. *Inczenpincz ifjú.* *Inczenpincz leányka.* Továbbá am. gyöngye idegeinél fogva igen kényes, érzékeny. *Inczenpincz uri kisasszony.*

INCZIFINCZI, (inczi-finczi) a Hegyalján am. *inczenpincz*; l. ezt.

IND, (1), (in-d) elvont törzsök, melyből *indít*, *indul* stb. származékok erednek. Jelenti azon erőt, okot, mely által valaki tette, cselekvésre ösztönöztetik, mely által mintegy az inak mozgásba hozatnak.

IND, (2), l. INDIAI.

INDA, (in-da, azaz in-szer) fn. tt. *indát*. Gyöke a lábszárat jelentő *in*, s innen átv. ért. jelentí némely folyó növények szárát. *Tök, uborka indája.* Szélesb ért. némely növények törzsökéből, szárából kinövő vékonyabb száak, levelek szárai, csutkái stb. *Dohány indája.* *Szőlővessző indája.*

INDAL, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Indal-on*, —*ra*, —*ről*.

INDÁS, (in-da-as) mn. tt. *indás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Mondjuk növényekről, melyeknek indái, illetőleg vékony szárai, kacsái, erei vannak. *Indás folyókák.* *Indás szőlővesszők.*

INDÁSODIK, (in-da-as-od-ik) k. m. *indásodtam*, —*tál*, —*ott*. Mondják növényekről, melyeknek indái, szárai, kacsái, erei nőnek, szaporodnak. *Indásodnak a tökök, dinnyék, felfutók, szőlővesszők.* V. ö. INDA.

INDÁZ, (in-da-az) áth. m. *indáz-tam*, —*tál*, —*ott*. A növény indáit leszedi, letépi, szakgatja.

INDÁZÁS, (in-da-az-ás) fn. tt. *indázás-t*, tb. —*ok*. Az indák leszedése, csipkedése.

INDÉRKÉDÉS, INDÉRKÉDIK, Dunán tuli tájszók, l. INGÉRKEDÉS, INGÉRKEDIK.

INDESZKÖZ, (ind-eszköz) ösz. fn. *Eszköz*, mely bizonyos tetteire indít, ösztönöz, alkalmat, segítyt nyújt.

INDIA, fn. tt. *Indiát*. Indiának nevezték a régi görögök a tőlök távol fekvő, s Nagy Sándorig csaknem egészen ismeretlen földrészt az Indus, szanszkritul *Szindhu*, persául *Hindu* folyamon túl, honnan nevét is vette, de a mely már a phoeniciaiak, karthagóbeliek és egyiptombeliek, mint tengeri hajósnepek kereskedésének czélpontja vala. Az Izlamnak Ázsiában uralomra jutása által az Indiával kereskedést az európaiak főleg Velence és Genua csak közvetőleg, részint Egyiptomon keresztül, részint hosszas karavánúton üzték, míg nem 1498-ban a portugallok az Indiába vezető tengeri utat fölfedezték. Amerika feltalálása után a mexikói tenger öbölénél fekvő szigetek ismeretesekké levén, amaz *Keleti Indiának* neveztetett, s nagy részben az angolok birtokába került, melynek két fő része van: *Hindustan* a Gangesen innen vagy *Elő-India*, és *Hátsó-India* a Gangesen túl, (Bromme. Hand-Atlas. 1862.); ez utóbbi több független állammal; az

imént említett szigetcsoport pedig *Nyugoti Indiá-*nak; mert eleintén azt hívék, hogy az ujonnan feltalált föld azon túl a régi Indiával volna öszveköttetésben. Keleti India tehát fekszik *Dél-Ázsiá*-ban, a Sinai birodalomtól, illetőleg Tübettől a Hinnalaya hegy által elválasztva, délre az indiai tengerig, az ezen levő több szigetekkel együtt.

INDIABELI, I. INDIAI.

INDIAI, (india-i) mn. tt. *indiai-t*, tb. —*ak*. Indiából való, ott termett, onnan származott, Indiát illető, arra vonatkozó. *Indiai fűszerek, növények. Indiai származatú cigányok. Indiai lakosok, népek, gyarmatok.* Mondjuk persiai módon *hindu-nak* is.

INDIÁN, I. INDIAI.

INDIÁNKA, (indian-ka) fn. tt. *indiankát*. Öltözet faja, mely indiai formára készült.

INDIGÓ, (közelebb spanyol szó, francziául szintén *indigo* és *inde*, régi spanyolul *endico*, olaszul *indaco*, a latin *indicum* [azaz indiai] szótól) fn. tt. *indigó-t*. A pillangósokhoz tartozó kelet- és nyugot-indiai növény, melynek csészéje ötfögű, bokréája mind a két oldalról ár- vagy kúpidomú; hüvelyke különféle. *Festő indigó*, melynek virágai vörösek vagy sárga keverékűek. Ezen növényből, illetőleg leveleiből készítetik az úgy nevezett indigófesték, melyet egyszerűen indigónak is neveznek.

INDIGÓFESTÉK, ösz. fn. Festék, indigónemű növényből.

INDIGÓGYÁR, (indigó-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben az indigó festéket készítik.

INDIGÓGYÁROS, (indigó-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki az indigó nevű növényből festéket készít.

INDIGÓKÉK, (indigó-kék) ösz. fn. és mn. 1) Kék színű indigófesték. 2) Indigóféle kékszínű.

INDÍT, INDIT, (in-d-ít) áth. m. *indít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*; régiesen: *indojt*. 1) Valamit mozgásba hoz, véghezviszi, hogy mozduljon. *Kocsit, szekeret indítani. Ökröt, lovat indítani. Ez a ló nem akar indítani. Megindítani a harangot. Elindítani a malomkereket.* Különösen folytonos, távolabb menésre sürget. *Hadakat indítani az ellenség ellen.* Átv. ért. *hadat* v. *háborút indítani*, am. hadat izenni, háborút kezdeni. *Pert indítani*, am. pert kezdeni. 2) Valamit útnak boesát, elküld, hivatalos iratot rendelt helyére utal, elküld. *Útnak indítani a hadi szekereket. A benyújtott folyamodást felsőbb helyre indítani.* 3) Valamit előmozdít, valamin segít, hogy haladhasson. *Indítani kell a dolgon, különben nem megyünk semmire.* 4) Felható ragu nevekkal, továbbá *meg* és *föl* igekötőkkel am. a kedélyt bizonyos tette ösztönözi, valamire gerjeszti, vig vagy szomorú érzelmekre fakasztja. *Örömmre, bánatra, haragra indítani valakit. Engem igen megindított szomorú sorsod. Láztató beszédek által fölindítani a népet.*

INDÍTÁS, INDITÁS, (in d-ít ás) fn. tt. *indítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán cselekvés, mely által valakit vagy valamit indítunk, valaminre

gerjesztünk, ösztönözünk stb. V. ö. INDÍT. Öszvétételei: *elindítás, kiindítás, fölindítás, megindítás.*

INDÍTMÁNY, INDÍTMÁNYOZ stb. I. INDÍTVÁNY, INDÍTVÁNYOZ. stb.

INDÍTÓ, INDITÓ, (in-d-ít-ó) mn. tt. *indító-t*. Aki vagy ami valamit indít, mozgásba hoz, gerjeszt, fölgerjeszt, izgat, valamire ösztönül szolgál. *Indító erő, gépek, eszközök. Szíveket indító beszéd. Fölindító zsarnokság. Haragra, bosszúra indító tettek. Nevetésre, sirdsra indító színművek.* Főnevül használtatva am. személy, ki izgat, bujtogat, valaminre ösztönöz, valamely mozgalom kezdője, oka. *Forradalom, néplázadás indító.*

INDÍTÓESZKÖZ, (indító-eszköz) I. INDESZKÖZ.

INDITÓLAG, (in-d-ít-ólag) ih. Gerjesztő, izgató módon. *Szíveket indítólag. Haragra indítólag.*

INDÍTÓOK, I. INDOK.

INDITVÁNY, (in-d-ít-vány) fn. tt. *indítvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Bizonyos teendőkről előlegesen készített terv, melyet tanácskozás vagy hozzászólás tárgyaul eléadunk, s mintegy megindítunk, megkezdünk azon szándékkal és kívánattal, hogy azt mások is pártolják, s előmozdítsák. *Indítványt tenni. Indítványhoz szólni. Pártolni, ellenezni, elfogadni, elvetni valamely indítványt. Indítványba hozni a tized és robotok megszüntetését, a közadót. Az indítványt visszavenni. Új indítvánnyal föllépni.*

INDITVÁNYOZ, (in-d-ít-vány-oz) áth. m. *indítványoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamit indítványképen eléad, eléterjeszt. V. ö. INDITVÁNY.

INDITVÁNYOZÁS, (in-d-ít-vány-oz-ás) fn. tt. *indítványozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg szóbeli vagy írásbeli eléadás, mely által valamit indítványozunk. V. ö. INDITVÁNYOZ.

INDITVÁNYOZÓ, (in-d-ít-vány-oz-ó) fn. tt. *indítványozó-t*. Személy, ki bizonyos tárgyban indítványt tesz, indítványt terjeszt elé. *Indítványozó véleményét pártolom.*

INDÓHÁZ, (indó-ház v. induló-ház) ösz. fn. Pályaudvar vagy pályafő a vasutaknál, honnan a gőzkocsik, illetőleg mozdonyok kiindulnak. Szorosb ért. e végre készített épület a pályaudvaron.

INDÓHÁZI, (indó-házi) ösz. mn. Indóházra vonatkozó, ahoz tartozó, azt illető. *Indóházi vendéglő, vendéglős. Indóházi épületek.*

INDOK, (ind-ok) ösz. fn. Ok, mely bizonyos cselekvésre ösztönt ad, mely mintegy megindítja és sürgeti az embert, hogy valamit tegyen. *Erős indokom volt így cselekedni. Mily indokból tetted ezt?*

INDOKOL, (ind-okol) ösz. áth. Bizonyos cselekvényt vagy állítást indokra, vagy indokokra alapít, valaminek indokait eléterjeszti, kimutatja. *Indokolni a drámai személyek cselekvényeit.* V. ö. INDOK.

INDOKOLÁS, (ind-okolás) ösz. fn. tt. *indokolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valamely cselekvés

vagy állítás indokainak elémutatása; valaminek indokokra alapítása. *Drámai indokolás.* V. ö. **INDOK.**

INDÓL, régiesen *indúl* helyett; l. ezt.

INDÓLTAT, (in-d-úl-tat) régies a mostan divatos *indít* helyett; l. ezt.

INDÓPONT, l. **INDULÓPONT.**

INDÚL, **INDUL**, (in-d-úl) önh. m. *indúl-t.* 1) Mozogni kezd, mozgásba jön, akár külső, akár belső erő által. *Indúl a hajó, szekér, malomkerék. Indúlnak a befogott lovak, ökrök. Jobbra, balra, előre, hátra indúlni.* Különösen am. útnak ered, lépni kezd. *Messze útra indúlni. Indúlnak a hadseregek. Haza felé indúlni. Kiindulni a város határából. Elindulni valahová. Visszaindulni oda, honnan előbb kiindultunk.* 2) Mondják holmi küldemények, közlemények felől, midőn rendeltetések helyére utaltatnak. *Indul a posta. Ma indulnak meg az újévi hírlapok első számai.* 3) Tulajdonító ragu névvel am. bizonyos cél felé mozogni kezd vagy bizonyos cselekvés, szenvedés, állapot nyomai kezdenek látszani rajta, mely esetben nagyobb nyomatosság végett a neki személyes tulajdonítót is használjuk. *Útnak indúlni. Rothadásnak, vésznek indúlni. Neki indúlni a hegynek, víznek, városnak, falunak. Neki indúlni a falnak, ellenségnek. Romlásnak indult hajdan erős magyar! (Berzsenyi).* Ez értelemben a neki néha ellen vagy felé névutókkal föleserélthetetik. 4) Felható ragu névvel am. valamire buzdul, gerjed, ingerül. *Haragra, bosszúra indúlni. Valakire vagy valamire felindulni.*

INDULÁS, **INDULÁS**, (in-d-ul-ás) fn. tt. *indulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Mozdulás bizonyos helyből; bizonyos ezélfelé lépés, menés, haladás. *Gözkocsik, postaszekerek, hajók indulása. Hadi seregek indulása. Öszvetételei: fölindulás (fölgerjedés), megindulás, ki-, elindulás.* V. ö. **INDÚL.**

INDULÁSI, **INDULÁSI**, (in-d-ul-ás-i) mn. tt. *indulási-t*, tb. —ak. Indulást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Indulási időpont.*

INDÚLAT, **INDULAT**, (in-d-úl-at) fn. tt. *indulat-ot*, harm. szr. —a v. —ja. 1) Általán a kedélynek mozgásban levő állapota, midőn érzeményeink bizonyos cselekvésre felizgattatnak. *Indulatra gerjedni. Indulatban lenni. Indulatot mérsékelni, csillapítani.*

„De soká dörzsölve asszú fa is gyúlad :
Hamarább ennél az emberi indulat.”

Buda halála (Arany J.-tól).

2) Szorosb ért. jelent érzeményt az élénkség legmagasabb fokozatán, mely a lélek öszves tehetségeit, különösen az értelmet zavarja, s különbözik a szenvedélytől, mely hajlamaink és természeti ösztöneink túlrontása a józanság korlátain. *Heves, forró, vad indulat. Haragos, bosszús indulat. Indulattól elragadtatni. Indulatot fékezni, korlátozni. Hirtelen indulatból bal lépést tenni. Szomorú indulatok, (pl. harag, bosszú, fájdalom). Vig indulatok (öröm, szerelem).* 3) Jelenti

magát a kedélyt. *Vig, eleven, szomorú indulattal birni.* 4) Hajlam, melylyel mások iránt viselkedünk. *Szíves, nyájas indulattal fogadni valakit. Különös, barátságos indulattal viseltetni valaki iránt.* 5) Erkölcsi hajlandóság. *Jó indulatú gyermek. Gonosz indulatú ifjú.*

INDÚLATBELI, (indulat-beli) ösz. mn. Indulatlból eredő; indulatban támadó.

INDÚLATI, (in-d-úl-at-i) mn. tt. *indulati-t*, tb. —ak. Indulatra vonatkozó. *Indulati fölgerjedés.*

INDÚLATLAN, (in-d-ul-atlan) mn. tt. *indulatlan-t*, tb. —ok. Indulat nélkül levő; csendes, nyugott kedélyű; hidegvérű, tompa érzékű; kire sem kedvező, sem kedvezőtlen benyomások nem hatnak; érzéketlen. Határozóképp am. indulat nélkül.

INDÚLATLANSÁG, (in-d-úl-atlan-ság) fn. tt. *indulatlanság-ot*, harm. szr. —a. Indulat nélküli állapot vagy tulajdonság; hidegvérűség, tompa érzékség; csendes, nyugott kedély; érzéketlenség. V. ö. **INDÚLAT.**

INDÚLATLANUL, (in-d-úl-atlan-ul) ih. Indulat nélkül; hidegvérűen; érzéketlenül; csendes, nyugott kedélylyel vagy lélekkel; se jó, se rossz benyomásra meg nem változva.

INDÚLATMENTES, (indulat-mentes) ösz. mn. **L. INDÚLATLAN.**

INDÚLATOS, (in-d-úl-at-os) mn. tt. *indulatos-t* v. —at, tb. —ak. Indulatra könnyen gerjedő; különösen : hirtelen haragú, hamar felbosszankodó; kiblen több-féle indulatok uralkodnak, változkodnak. V. ö. **INDÚLAT.**

INDÚLATOSAN, (in-d-úl-at-os-an) módhatározó. Indulatra gerjedve, lobbanva; hirtelen haragudva; indulattól elragadtatva; vakon neki rohanva; fölhevült kedélylyel, tulzó hévvel. *Indulatosan megtámadni valakit. Indulatosan beszélni.*

INDÚLATOSKODÁS, (in-d-ul-at-os-kod-ás) fn. tt. *indulatoskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakori indulatra fakadás; hirtelenkedés; haragoskodás, bosszankodás; meggondolatlan cselekvés, melyre túlhevés érzékeink ösztönöznek.

INDÚLATOSKODIK, (in-d-úl-at-os-kod-ik) k. m. *indulatoskod-tam*, —tál, —ott. Gyakori s hirtelen indulatokra gerjedez, fakadoz, indulatok ösztöne és heve után működik, meggondolatlanul s egyedül érzékeitől ingerülve cselekszik.

INDULATOSKODÓ, (in-d-úl-at-os-kod-ó) mn. tt. *indulatoskodó-t*. Indulattól elragadtatva, hirtelen fellobbanva cselekvő, beszélő.

INDULATOSSÁG, (in-d-úl-at-os-ság) fn. tt. *indulatoosság-ot*, harm. szr. —a. Érzékeink állapota vagy tulajdonsága, melynél fogva indulatra hajlandók, hamar fölgerjedők, különösen haragra, bosszúra ingerlékenyek leszünk.

INDÚLATROHAM, (indulat-roham) ösz. fn. Az indulatnak kitörése, igen nagy megindulás.

INDULATSZÓ, (indulat-szó) ösz. fn. Oly szó, vagyis beszédrés, mely által különösen indulatinkat fejezzük ki, s melyre indulatink által mintegy össztönöztetve szoktunk kifakadni. Ilyenek

1) *örömet* jelentők : ujuh! juh! ujuhu! iju! ihuhu! haja! hajaba! stb.

2) *fájdalmat* : oh! jaj! oh jaj! oh istenem! fájdalom!

3) *csodálkozást* : ejni! ejnye! ejha! nini! furcsa! csodálatos! szörnyűség! stb.

4) *gúnyolást* : ejje! nono! úgye! soha bizony! lám! stb.

5) *vágyat* : bárha! vajha! ohha! oh csak! hej-csak! stb.

6) *buzdítást* : rajta! no! nosza! uszu! uszu rajta! no csak! uszu neki! hahó! no még! stb.

7) *csendet* : csitt! piszt! hallga! lassan!

8) *iszonyt*, *undorodást* : huh! uh! piha! jaj! jujha! csunya!

9) *csillapítást* : hó! hó! hóha! hőhe! hohó! hők!

10) *sajnálkozást* : fájdalom! kár! beh kár! ejno! szegény! szegény tatár!

11) *kétkedést* : vajon! ugyan! ugyan úgy-e! igazán! valóban! ohoh! ne mondja!

12) *tudakozást* : hogyan! nos! nos aztán!

13) *ráhagyást* : hadd! hagyjáu! isten neki! oda neki!

14) *boszankodást* : eh! heh! ahhá!

15) *kinálást* : neh! nesze! nehtek! nesztek!

16) *figyelmestetést* : ni! nini! lám! nám! a! e! (ott van a! itt van e!)

Bővebb értelmezéseiket l. illető helyeiken.

INDULÉKONY, (in-d-ül-ék-ony) mn. tt. *indulékony-t* v. —at, tb. —ak. Könnyen induló, gerjedő, ingerlékeny, hirtelen természetű, heves, érzeményekre fogékony. *Haragra, sirásra, öröme indulékony gyerek.*

INDULÉKONYSÁG, (in-d-ül-ék-ony-ság) fn. tt. *indulékony-ság-ot*. Indulékony tulajdonság.

INDULJ! (in-d-ül-j), hadi parancsszó, am. lépj, menj. (Marsch!).

INDULÓ, **INDULÓ**, (in-d-ül-ó) mn. tt. *induló-t*. 1) Aki vagy ami indul, megindul. *Haragra induló ember. Útnak induló vándor. Romlásnak induló nemzet. Induló félben lenni.* V. ö. **INDUL**. 2) Menésre készülés, fölkerekedés. *Indulót fúni, dobolni a katonának. Indulóban lenni. Épen indulóban voltunk, midőn a sürgető parancsot vettük.*

INDULÓJEL, (induló-jel) ösz. fn. Jeladás az elindulásra.

INDULÓPONT, (induló-pont) ösz. fn. Bizonyos meghatározott pont, s átvitt értelemben elv, melyből valaki kiindul, további következtetéseket von.

INDUS, fn. tt. *indus-t*, tb. —ok. Indiának őslakosa, máskép : *hindu*. Folyam neve is Kelet-Indiában. V. ö. **INDIA**, **INDIAI**.

INERESZTŐFŰ, (in-eresztő-fű) ösz. fn. A magrugók (momordica) neméhez tartozó növényfaj, máskép : *csúcsos magrugó*. (M. balsamina).

INFÁJÓ, (in-fájó) l. **INAFÁJÓ**.

INFŰ, (in-fű) ösz. fn. Ugarokon termő dél-európai növény, s tagbénulás, szélhűdés, s rokon nyavalyák elleni gyógyszer; máskép : *kalinczafű, vad ruta, szélű* stb. (Teucrium vagy Ajuga chamaepitys).

ING, (1), (im-g v. im-eg, v. üm-ög) fn. tt. *ing-ét*, harm. szr. —e. Gyöke *im* v. *üm* (= hám); megvan a görög *εἶμα* (am. öltözet), *ἐννύμι* (öltöztetem), német *Hemd*, eszt *hamme*, *amme* stb. szókban, s jelent általában öltözeteket, ruhát. *Im*-ből *eg* képzővel lett : *im-eg*, s összevonva : *im-g*, *in-g*, tömöttebb ajakkal : *ümög*, *üng*. Szoros ért. vászonból vagy vászonféle szövethől készített alsó ruha, mely ujjakkal ellátva, s vállakra öltve egyarányos bőségben lefelé lóg, a testnek felső részét közvetlenül befödi, s különféle divat és szabás szerint majd hosszabb, majd rövidebb. *Kurta, hosszú ing. Síp ujjú, borjú szájú, lobogós ujjú ing. Gyolcs-patyolat ing. Férfi ing, asszony ing. Féling. Német ing* (hosszú). *Zsíros ing. Gyolcs az ingem, gyolcs a gatyám, Sári lelkem vigyázz reám.* (Népd.). *Egy ingben hagyni vagy valakit ingig levetkőztetni*, am. mindből kifosztani. *Természete a magyarnak, hogy jussait nem hagyja, De ha vele banni tudnak, az ingét is od' adja.* (Népd.). *Se ingem, se gallérom.* (Km.), am. nem tartozik hozzám. *Közelebb az ing a csuhándl.* (Km.), am. elébbre való a rokonok, ismerősök és barátok, mint az idegenek. *Kinek nem inge, ne vegye magára.* (Km.). *Egy ingben járni. Feltűnni az inget.* Szélesb ért. ingszabású öltözet, melyet a felruha fölé öltenek, pl. *papi, templomi ing, fuvaros ing, utazó ing, páncczéling.*

ING, (2), (in-g v. in-og) önh. m. *ing-tam* v. *inog-tam*, v. *ing-ottam*, *ing-tál* v. *inog-tál* v. *ing-ottál*, *ing-ott* v. *inog-ott*, htn. *ing-ni* v. *ing ani*, v. *inog ni*. Gyöke a mozgást jelentő *in*, s am. mozog, különösen a súlyirány középpontjától ide-oda hajlog. *Inganak a szétlől hajtott fűszálak. Ing a nád, a falevél. Inganak a rossz fogak. Félelem miatt inganak a lábai. Feje fölött egy hajszálon ing a kard.*

INGA, (in-g-a v. in-og-a) fn. tt. *ingát*. Fonalra akasztott vagy máskép felfüggesztett test, mely akasztópontja körül ide s tova szabadon mozoghat, s mozgása által bizonyos vonalt ír le, melyen föl és alá halad. (Pendulum). *Egyszerű inga. Öszvetett v. természetű inga. Óra ingája.* Nevét ingó tulajdonságától vette. V. ö. **ING**, **ige**.

INGAD, (in-g-ad) önh. m. *ingad-t*. Ingóvá lesz, ingani kezd.

„Hadd mönnyön hadd! é (= el) ne hadd,
Ne ingadjon az inad.“

Székely táncvers.

INGADÁLY, l. **INGODÁLY**.

INGADOZ, (in-g-ad-oz) önh. és gyakor. m. *ingadoz tam*, —tál, —ott, par. —z. Gyakran v. foly-

tonosan ide-oda hajlik, állandó helyzetre vergődni nem bír; súlyegyenét veszítve szüntelen mozgásban van. *Ingadoz, mint a fűszál. Ingadoz a hullám hányta hajó. Fogai ingadoznak. A nagy teher alatt ingadoz a hid.* Átv. ért. kételkedik, határozatlan lelki állapotban van, habozik, lelki ereje, elszántsága hanyatlik; vésznek indul. *Már is ingadoz, mi tévő legyen. Hűsége, bátorsága ingadoz. Szerencsénk ingadoz. Ne ingadozz, hanem mondd ki, mit akarsz.*

INGADOZÁS, (in-g-ad-oz-ás) fn. tt. *ingadozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Állapot, midőn valaki vagy valami ingadoz. *Fűvek, fák ingadozása. Lábak, fogak ingadozása. Leleki ingadozás. Akarat, szerencse ingadozása.* V. ö. **INGADOZ**.

INGADOZATLAN, (in-g-ad-oz-atlan) mn. tt. *ingadozatlan-t*, tb. —ok. Mozdulatlan, egy helyben, irányban állandóan megmaradó; szilárd, elszánt, hajthatatlan. *Ingadozatlan tölgy. Ingadozatlan akarat, hűség, hazafiság.* V. ö. **INGADOZ**. Határozólag am. ingadozás nélkül.

INGADOZÓ, (in-g-ad-oz-ó) mn. tt. *ingadozó-t*. Ide-oda hajló, súlyegyenét veszített; bizonytalan, kételkedő, határozatlan. *Ingadozó nádszál. Ingadozó híd-cölöpök. Ingadozó akarat.*

INGÁGY, (ing-ágy v. ingó-ágy) ősz. fn. Lógó ágy, mely pl. kötelekről, zsinegekről függ alá, s melyet ide-oda lóbálni lehet, milyenek némely bölcsek, hajókön levő ágyak stb.

INGALJ, (ing-alj) ősz. fn. Pendely, vagyis a nők alsó testét fődő fehérreha, hol t. i. nem egy darabból álló hosszú inget, hanem a felső testen úgynevezett fél- v. felsőinget viselnek.

INGALY, l. **INGALJ**.

INGÁLY, (in-g-ály) fn. tt. *ingály-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Alkalmas új szó a lélek habozó, s határozatlan állapotának kifejezésére.

INGÁLYOS, (in-g-ály-os) mn. tt. *ingályos-t* v. —at, tb. —ak. Habozó, határozatlan akarátú.

INGANDÓ, (in-g-and-ó), a Bécsi codexben am. ingó vagyon. „Nem vala apró barmoknak és nagy barmoknak, és ő mend ingandójoknak száma.“ Judit. XV.

INGAÓRA, (inga-óra) ősz. fn. Ingával ellátott óra. V. ö. **INGA**.

INGÁS, (1), (in-g-ás) fn. tt. *ingás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Állapot, midőn valamely test ide-oda mozog; midőn a súlyegyenétől majd erre, majd amarra hajlik. Átv. ért. habozó, határozatlan állapot.

INGÁS, (2), (in-g-a-as) mn. tt. *ingás-t* v. —at, tb. —ak. Ingával ellátott, felszerelt. *Ingás óra.*

INGAT, (in-g-at) áth. m. *ingat-tam*, —tál, —ott, par. *ingass*. Eszközli, hogy valami inogjon, ide-oda mozogjon, a nehezkes középontjától erre, amarra térjen. *Szellő ingatja a fűszálakat. A hajósok zajos vizen ingatják a csónakot. A földrengés meg-ingatja a házakat.* V. ö. **ING**, ige.

INGATAG, (in-g-at-ag) mn. tt. *ingatag-ot*. Ami könnyen inog, ingásra hajlandó. *Ingatag nád.* Átv. ért. habozó, határozatlan, majd ily, majd amoly szándékú, akarátú; szilárdság nélküli. *Ingatag elméjű ifjú.*

INGATAGSÁG, (in-g-at-ag-ság) fn. tt. *ingatagság-ot*, harm. szr. —a. Ingó állapot, vagy ingásra hajlandó tulajdonság. *Nádak, fűvek ingatagsága.* Átv. ért. lélek határozatlansága, állhatatlansága, habozása.

INGATAGUL, (in-g-at-ag-ul) ih. Átv. ért. habozólag, határozatlan lélekkel, akarattal.

INGATLAN, (1), (in-g-atlan) mn. tt. *ingatlan-t*, tb. —ok. Mozdulatlan, állhatatos, szilárd. *Ingatlan szikla. Ingatlan akarat.* Különösen a birtokra vonatkozólag am. fekvő, melyet helyből mozdítani nem lehet. *Ingatlan jószág*, pl. telek, ház. Ellentéte: *ingó* v. *ingóbingó*. Minden *ingó* és *ingatlan* vagyonomat neked hagyom. *Ingatlan zálog*, am. zálogul leköötött ingatlan vagyon, pl. szántóföld, szőlő, erdő. Határozóképp am. ingás nélkül, meg nem ingatva.

INGATLAN, (2), (in-g-atlan) fn. tt. *ingatlan-t*, tb. —ok. Ugyanaz a fentebbi melléknévvel, mely újabb időben különösen törvénykezési nyelven önállóság főnévként is használtatik, fekvő vagyon' értelemben.

INGATLANUL, (in-g-atlan-ul) ih. Mozdulatlanul, állhatatosan, szilárdul. *Ingatlanul megmaradni föltétele mellett.*

INGATÓ, (in-g-at-ó) fn. tt. *ingató-t*. Így nevezik némely tájakon a vastagnyelű ökörhajtó ostort, minthogy azt pattantáskor meg kell ingatni, meglóbálni. A lóhajtó hosszú ostor neve: *suhogó*.

INGBODOR, (ing-bodor) ősz. fn. Bodor vagy fodorféle dísztdalék az üng újján vagy hasítékán.

INGÉCSKE, (in-g-écs-ke) fn. tt. *ingécskét*. Kisdéd ing, pl. kis gyermekek inge; ingelő. Gyermekek nyelvén: *gungó*.

INGÉKONY, (in-g-ék-ony) mn. tt. *ingékony-t* v. —at, tb. —ak. Könnyen inogó, ingásra hajlékony, ingatag. *Ingékony fűszál, nádszál.*

INGÉKONYSÁG, (in-g-ék-ony-ság) fn. tt. *ingékony-ság-ot*, harm. szr. —a. Valamely testnek ingásra hajlandó tulajdonsága, vagy ingásban levő állapota.

INGELŐ, (ing-elő) ősz. fn. A derék mellső részét takaró fehérenemű, melyet az ing fölé szokás kötni.

INGÉM, **INGÖM**, a székelyeknél divatos, engem' helyett; l. ezt.

INGER, (in-ger) ősz. fn. a mozgást jelentő *in*, s a *ger* (gerj, gerjed) szóból, minél fogva *inger* jelent ösztönt, mely mozgásra gerjeszt, mely az inakat buzdítja, működteti, csiklandozza, mely rendkívüli hatást gyakorol az érzéki szervekre.

INGERÉL, (in-ger-él) áth. m. *ingerél-t* v. *ingerlett*, htn. —ni v. *ingerleni*. Az érzéki szerveket rendkívüli hatással mozgásba hozza, csiklandozza, ösztönözi; a kedélyt nyugvó, esendes állapotából indulatra gerjeszti, fellázítja. *Haragra, bosszúra, testi gyönyörre*

ingerelni valakit. Különösen : kötődés, bántó szavak és czélzások vagy tettek által valakit sérteget. *Gúnyokkal ingerelni a békés polgárokat. Ne ingereld, aki nem bánt téged. Nem jó az ébet ingerelni.*

INGERÉLHETLEN, (in-ger-él-het-len) mn. tt. *ingerélhetlen-t*, tb. —*ék.* Tompa érzékű, érzéketlen, kit indulatra gerjesztteni, felboszontani, megharagítani stb. nem lehet. Határozóilag : oly módon vagy állapotban, hogy ingerelni nem lehet.

INGERÉLHETŐ, (in-ger-él-het-ő) mn. tt. *ingerélhető-t*. Kit ingerelni, fölingerelni lehet vagy könnyű; ingerlékeny; hamar fellobbanó, haragra, bossúra gerjedő.

INGERÉLHETŐSÉG, (in-ger-él-het-ő-ség) fn. tt. *ingerélhetőség-ét*, harm. szr. —*e.* Érzékek tulajdonsága, mely szerint könnyen felingerülnek, indulatra gerjednek.

INGERHAL, (inger-hal) ősz. fn. L. NYÁLKAHAL. (Mándy Péter).

INGERI, (in-ger-i) mn. tt. *ingeri-t*, tb. —*ek.* A székeleyeknél am. ingerkedő.

INGERKÉDÉS, (in-ger-kéd-és) fn. tt. *ingerkédés-t*, tb. —*ék.* harm. szr. —*e.* Másnak boszontására czélzó kötődés, belekapczáskodás, különösen gúny, csipős szavak, sértő taglejtések, éles czélzások, s hasonló tettek által.

INGERKÉDIK, (in-ger-kéd-ik) k. m. *ingerkédtem*, —*tél*, —*étt.* Segítő ragu neveket vonz, s am. valakit gúny, csúfolódás, csipős szavak, sértő cselekedetek, belekötelődés által boszuságra, haragra gerjesztteni törekszik. *Ne ingerkedjél velem, mert ebül jársz. A gyermek, ha sokat ingerkednek vele, makacscsá lesz. A csintalan fiúk ingerkednek a kutyákkal.*

INGERKÉDŐ, (in-ger-kéd-ő) mn. tt. *ingerkédő-t*. Aki valakivel ingerkedik; mást csúfolódva, gúnyolódva, kedve ellen cselekedve boszus indulatra gerjesztő. V. ö. **INGERKÉDIK**.

INGERLÁZ, (inger-láz) ősz. fn. Nagy ingerlékenységgel párosult láz, illetőleg ideggyöngeség, idegzetesség.

INGERLÉKENY, (in-ger-él-ék-ény v. in-ger-el-ék-ény) mn. tt. *ingerlékeny-t*, tb. —*ek.* Könnyen fölingerülő; hörcsükkös, haragos indulatú; igen érzékeny idegzetű. *Ingerlékeny beteg ember.*

INGERLÉKENYSÉG, (in-ger-él-ék-ény-ség) fn. tt. *ingerlékenység-ét*, harm. szr. —*e.* Idegek kóros tulajdonsága vagy érzékenysége, melynél fogva a külső benyomásokra rendkívül fogékonyak, s könnyen izgatódnak.

INGERLÉS, (in-ger-él-és) fn. tt. *ingerlés-t*, tb. —*ék.* harm. szr. —*e.* Cselekvés, mely által valakit ingerlünk, haragra, bossúra vagy más indulatra gerjesztteni törekszünk; sértő gúnyolás, csúfolódás, kötelődés, belekapczáskodás.

INGERLET, (in-ger-él-et) fn. tt. *ingerlet-ét*, harm. szr. —*e.* Érzékek felizgatott állapota, mely ingerlés által eszközöltetett.

INGERLETÉS, (in-ger-él-et-és) mn. tt. *ingerletés-t* v. —*et*, tb. —*ek.* Izgatott érzékű, ingerlett állapotban levő.

INGERLETÉSSÉG, (in-ger-let-és-ség) fn. tt. *ingerletesség-ét*, harm. szr. —*e.* Izgatottság, ingerült érzékiség.

INGERLETLEN, (in-ger-él-etlen) mn. tt. *ingerletlen-t*, tb. —*ék.* Kinek vagy minek érzékei nincsenek ingerelt, izgatott állapotban; kit fel nem ingereltek; nyugott, csendes kedélyében nem háborított.

INGERLŐ, (in-ger-él-ő) mn. tt. *ingerlő-t*. Érzékeket izgató, rendkívüli mozgásba hozó; gúnyolva, csúfolódva sértegető, boszontó. *Testi gyönyörökre ingerlő könyvek, rajzok. Haragra ingerlő gúnyok, czímnevek. Lázadásra ingerlő beszédek.*

INGERLŐS, (in-ger-él-ő-es) mn. tt. *ingerlős-t* v. —*et*, tb. —*ek.* l. **INGERLÉKENY**.

INGERLŐSSÉG, (in-ger-él-ő-es-ség) l. **INGERLÉKENYSÉG**.

INGERSÉG, (in-ger-ség) fn. tt. *ingerség-ét*. A székeleyeknél Kriza J. szerint am. harag, tehát : ingerültség.

INGERSZER, (inger-szer) ősz. fn. Szer, gyógyszer, mely az eltompult érzékeket felizgatja vagy általán ingerlő hatással bír.

INGERTELEN, (in-ger-telen) mn. tt. *ingertelen-t*, tb. —*ék.* Inger nélkül való. *Ingertelen állapot.* Határozóilag am. inger nélkül.

INGERÜL, (in-ger-ül) ih. Ingerképen, ösztönül. *E beszéd új ingerül szolgál a nyugtalankodásra.*

INGERÜL, **INGERÜL**, (in-ger-ül) önh. m. *ingerül-t*. Érzékei valamely hathatós ösztön által fölgerjednek, indulatra kelnek. *Fölingerülni valaki ellen.*

INGERÜLT, (in-ger-ül-t) mn. tt. *ingerült-et*. Izgatott, felindult, haragra, bossúra, indulatra gerjedt. *Ingerült állapotban lenni. A fölingerült népet lecsillapítani.*

INGERÜLTEN, (in-ger-ül-t-en) ih. Ingerült állapotban.

INGERÜLTSEG, (in-ger-ül-t-ség) fn. tt. *ingerültség-ét*, harm. szr. —*e.* Ingerült állapot vagy tulajdonság; izgatottság; indulatokra gerjedt érzékiség. *Ingerültségben lenni. Ingerültséggel beszélni. Ingerültséget lecsillapítani.*

INGÉS, (in-g-és) mn. tt. *ingés-t* v. —*et*, tb. —*ek.* 1) Ingbe öltözött, inget viselő. *Pánczélinges katonák. Fekete inges csikósok.* 2) Egy ingben levő, járó. *Inges, gatyás falusi tanulók.*

INGFODOR, (ing-fodor) l. **INGBODOR**.

INGGALLÉR, (ing-gallér) ősz. fn. Gallér az ingen. *Feldálló, keményített, lehajtott inggallér.* Személyragozva : *inggallérom, inggallérod* stb. vagy : *ingem galléra, inged galléra* stb.

INGGOMB, (ing-gomb) ősz. fn. Gomb vagy gombok az inghasíték és ingujjak összefűzésére.

INGHASITÉK, (ing-hasiték) ősz. fn. Nyílás az ingen, a gallértól lefelé, hogy felölteni lehessen. Az *inghasítékot elül vagy hátul hordozni. Benyílni az inghasítékra.*

INGKÖTŐ, (ing-kötő) ősz. fn. Szalagocska v. zsinór, mely az inghasítékot a gallérnál, s az ingujjakat öszvetartja.

ING MÁSA, I. GATYA.

INGÓ, (in-gó) mn. tt. *ingó-t*. Általán minden, ami inog, mozog, mi bizonyos helyhez állandóan leköttve nincs; változóknak, járó-kelő, bizonytalan helyzetű. Különösen oly vagyonról mondjuk, mely helyről helyre mozdítható, pl. barmok, bútorok, ruházatok, eszközök, szerszámok. *Ingó jószág*. Ellentéte: *ingatlan*.

INGÓBINGÓ, (ingó-bingó) iker. mn. A házassági s egyéb szerződésekben használt műszó, oly vagyonról, melyet helyről helyre mozdtítani lehet. *Minden ingóbíngó jószágomat kedves feleségemre hagyom*. Különösen a székelyeknél jelent fiatal barmot, míg járómba vagy hámba nem fogják.

INGODÁLY, erdélyi falu Felső-Fejér megyében; helyr. *Ingoddly-on*, —ra, —ról.

INGÓJÓSZÁG, (ingó-jószág) ősz. fn. Jószág, melyet helyről helyre szállítani, mozgatni lehet, pl. barmok, szekerek, bútorok, eszközök, edények stb. Máskép: *ingóság, ingóvagyon*; a Bécsi codexben: *ingandó*.

INGOLNA, I. ÁNGOLNA.

INGÓSÁG, (in-gó-ság) fn. tt. *ingóság-ot*, I. INGÓJÓSZÁG.

INGÓSÍT, INGÓSIT, (in-gó-os-ít) áth. m. *ingósít-ott*, htn. —ni v. —ami, par. —s. Fekvő jószágot pénzzé, kötelezvényynyé stb., s mintegy ingó jószággá tesz, azaz oly vagyonnal eserél be, melyet ide-oda szállítani, hordani lehet. *Házát, földéit ingósítva kivándorolni hazájából. A hitelzálogbankok a fekvő vagyonokat közforgalomba bocsátott zálogjegyeik stb. által ingósítják*.

INGOVÁNY, (in-g-o-vány) fn. tt. *ingovány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Söppedékes, vize-nyős hely, különösen rétség vagy vizek melléke, hol az úgy nevezett fenékvíz feladja magát, s az átázott földet, rétet ingóvá teszi. *Ingoványban megsüllyedt a szekér*.

INGOVÁNYOS, (in-g-o-vány-os) mn. tt. *ingoványos-t* v. —at, tb. —ak. Söppedékes, moesáros, dsindsás, fenékvíztől átázott. *Ingoványos rétek, legelők*. V. ö. INGOVÁNY. Hegy és patak neve is Erdélyben.

INGÓZÁLOG, (ingó-zálog) ősz. fn. Zálogba adott ingójószág, pl. ezüst eszközök, drágagyöngyök, órák, ruhaneműek stb.

INGÖM, székely tájszó, 'engém' helyett; I. ENGEM.

INGUJJ, (ing-ujj) ősz. fn. Az ingnek azon csó-
alaku részei, melyek a karokat fődik. *Szűk, bő, lobogó ingujjak. Feltűnni az ingujjakat*.

INGUJJFODOR, (ing-ujj-fodor) ősz. fn. Fodor-féle díszdaldék az ingujj végén.

INGVÁLL, (ing-váll) ősz. fn. Újjatlan női öltözék, melyet ing fölé vesznek, hogy derekukat öszveszorítsák, és karcsubbakká legyenek; egyszerűebben: *váll*. *Karcsú derekadon a váll halháj nélkül is szépen áll*. (Csokonai). Némely vidékeken am. *féling*, azaz kurta, elül hasított, asszonyi ing.

INGVARRÓ, (ing-varró) ősz. mn. és fn. Aki ingeket varr. *Ingvarró lednyok*.

INGY, (in-gy), elvont vagy elavult törzsök, mely csak *ingy-en*, és némely tájszólás szerint *ingy-ért* ragozott állapotban létezik. Gyöke a hiányt, nem létet, tagadást, nélkülözést jelentő *in*, s rokon vele az *incs* (nincs). V. ö. IN, elvont gyök.

INGYEN, (in-gy-en) ih. 1) Eredetileg am. semmin v. semmiért; a nélkül, hogy megérdemlettük volna; ajándékból. *Ingyen ritkán adnak valamit. Ingyen kaptam. Adjon egy krajczárt akár ingyen, akár Isten nevében. A kárvallottak számára ingyen szállítani az épületszereket. Ingyen venni valamit*. am. lopni. *Ingyen fejében ritkán hajlik egy ember másához*. (Km.). Ez értelemben főnév gyanánt is ragoztatik. *Minden ember szereti az ingyent*. (Km.). *Nincs jobb az ingyennél. Ingyenhez szokott értényrnyaló*. 2) A régieknél az eredetihez közeledő értelemben, de mégis némi árnyéklatokkal: a) annyi mint 'pusztán', v. 'csupán'. „Ingyen csak“ Eszterházy Miklós nádornál (Magyar történelmi tár VIII. k. 89, 93. l.). „Minekünk is erősen meg vagyon hagyva az hatalmas császártul, hogy meg tartsuk az frigyet és senki vára alá ne menjünk, ingyen azkit az mezőn találunk (találnak), tizet, húszat, harminczkettőt, ötvenet is, megverik, azzal az két fejedelem között való frigy fel nem bomol. Levél 1559-dik évből. (Szalay Á. gyűjt.). „Ingyen az k(egyel)med foddését békességgel és eremesth (öröme)st szenvedöm“ 1560-ik évből (ugyanott). „Az gonoszakaró mindenkor az ő természetivel él, (azaz természet szerint ingyen is gonosz)“ XVI. századbeli erkölcsi iratok. Toldy F. kiadása. b) Am. azonnal, egyszeribe. „Ingyen majd a bordélyba vitetlek.“ Debreczeni Legendáskönyv. „Ingyen majd megértjük“ Farkas A. a XVI. században.

„Mene az képet beviré
És az templomba letevé,
Ingyen ottan lehullának
Az bálványok, s elromlának.“

Katalin verses Legendája. (Toldy F. kiadása).

„Ime azközben tevék neki hírre:
Az ő birtokára hogy Ali bég jönne,
Oly nagy számu néppel Erdélyre sietne,
Ingyen majd Erdélynek határára érne.“

Temesváry Istv. éneke 1569-ből. (Thaly K. gyűjt.).

c) Am. hiába.

„Elkészített csókja ajakán marada,
A hová szánta volt, oda nem ragada,
Ugyan kár a szép csók csak ingyen szalada.“

Gyöngyösi István

d) Müncheni codex fordításában: *ingyen gyűlöltenek engem*, az „ingyen“ am. ok nélkül, s betűi szerénti fordítása a szinte nem szabatos latin *gratis* szónak. „Odio habuerunt me *gratis*“, mit Pesti így fordít: *ok nélkül*. 3) A tagadást erősítő ezen öszvetételben: *ingyen nem* v. *ingyen sem* stb. am. semmiképen nem, épen v. teljességgel nem, távolról sem, koránt sem, legkevesbé sem. *Ingyensem hittem volna, hogy oda jusson a dolog*. Midőn *ingyensem* vélnők, elhúzzák a gyéként alólunk. (Km.). „És onnan is kémlik őket, az honnan ingyen sem vélnék.“ 1548-dik évi levél. „Én keserűségemben ingyen nem thudok mit írjak.“ 1556-ik évi levél. (Szalay Á. gyűjt.). „Kiben öneki ingyen híre sem vala.“ Carthausi névtelen. „Be^dugák fülöket, olymint (= mintegy) e nagy káromlást ingyen sem halhatnájak“ (= halhatnák). Debr. Legendáskönyv. „Olyha (= mintha) Istennek ingyen fia nem volna, de inkább ellenségé.“ Régi Passio.

„De nem tudjuk Istent megengesztelni.
Mert azt ingyen sem akarjuk érteni.“

Feddő ének a XVI. századból. (Thaly K. gyűjt.).

„Azon igen félünk, hogy egy nap csak elhagysz,
Örökös utánad ingyen senkit nem hagysz.“

Istvánfi Pál a XVI. századból. (Toldy F. kiadása).

„Az emberi nemzet ingyen se remélje.“

Argirus históriája. (Görgei Alb. a XVI. századból).

A Müncheni codexben *ingyen nincs* am. nincs is, v. teljességgel nincs. *Ingyen nincsen, mivel mereh* (merj). „Neque in quo haerias, habes.“

INGYENBEN, (in-gy-en-ben) ih. Ingyen fejében, ajándékban. *Ingyenben kapni valamit. Itt ingyenben nem adnak semmit.*

INGYENÉLŐ, (ingyen-élő) ösz. fn. Dologkerülő, hivatal, szolgálat, foglalatosság nélküli haszontalan ember; továbbá, ki más kenyerét meg nem érdemelve eszi, tányérnyaló.

INGYENES, (in-gy-en-es) mn. tt. *ingyenes-t* v. —et, tb. —ek. L. INGYENVALÓ.

INGYENHELY, (ingyen-hely) ösz. fn. Hely, valamely nyilvános mulatságban, (pl. színházban, lovarkörben stb.), melyért nem kell fizetni.

INGYENHIVATAL, (ingyen-hivatal) ösz. fn. Szó szerént azt teszi: fizetéstelen hivatal, melyért semmi fizetés nem jár. Olyan fizetéses hivatal pedig, melynek alig van valami teendője: *henyehivatal* (sinecúra).

INGYENI, (in-gy-en-i) mn. tt. *ingyeni-t*, tb. —ek. Ingyen való, ajándékban kapott, nem pénzen vagy fáradsággal szerzett. *Ingyeni vagyon*. Öszvetéve: *ingyenvagyon* szokottabb.

INGYENJEGY, (ingyen-jegy) ösz. fn. Belépti jegy valamely nyilvános mulatságba, pl. színházba, lovarkörbe, melyért nem kell fizetni.

INGYENJUTALOM, (ingyen-jutalom) ösz. fn. Jutalom, melyet valakinek nem érdemeért, hanem csupán kegyességből adnak.

INGYENSEM, (ingyen-sem) ösz. ih. lásd: INGYEN alatt.

INGYENVALÓ, (ingyen-való) ösz. mn. Érdemen kívül vagy érdem nélkül adott, kapott; kegyelemből való. *Ingyenvaló ajándék, jutalom. Ingyenvaló kenyér, lakás.*

INGYÉRT, (iu-gy-ért) ih. l. INGYEN, 1).

INKA, (in-ka) elvont vagy elavult törzsök, melyből a másodfoku határozó *inkább* származott. V. ö. INKÁBB.

INKÁBB, (in-ka-abb) másodfoku ih. A Révai által (Antiquitates Lit. Hung. 240. l.) idézett egyházi beszédben, s több más helyütt is a régieknél: *jonkább*. Tudni való, hogy az *i* gyakran *ja, je, jo, ju, jö* hangokra változik által nem csak a magyar, hanem némely más nyelvekben is, pl. *irgalom jorgalom, ig jog, ih juh*; a latinban *ieio, jacio*, a németben *ist, jetzt* stb. Hogy az *inkább* szóban a *jó, jobb* fogalma lappang, értelméből is kitetszik, pl. *inkább ma, mint holnap*, am. *jobb ma, mint holnap. Inkább szeretem, mint száz forintot*, am. *jobb szeretem. Sőt inkább te is jőj el. Inkább, s inkább alászáll a beese*, am. *jobban és jobban. Leginkább idegen könyveket olvas*. Ezen harmadik fokozaton *főleg és jobbára* v. *jobbádán* szókkal fölcserélhető, pl. *én leginkább* (főleg, jobbára) *költői művekkel foglalkodom. Naggyal inkább* (= sokkal inkább), gyakran eljőn a régieknél. *Attól inkább, ezektől inkább* = annál, ezeknél inkább, a Tattrosi codexben.

INKÁBBAD, INKÁBBAT, INKÁBBÁRA, toldalékos tájszokási alakjai *inkább* szónak, mint ezek is: *tovább h. továbbad, továbbat, továbbára, odább h. odábbad.*

INKE, falu Somogy megyében; helyr. *Inké-n, —re, —ről.*

INKÉDIK, (in-kéd-ik) k. m. *inkéd-tem, —tél, —élt*. Pápa vidékén, am. szűkölködik, nélkülözve nyomorog. Gyöke a hiányt, szükségét, tagadást jelentő *in*, melyből az *ínség* is származik. V. ö. IN elvont gyök.

INKÓ, (in-k-ó v. in-g-ó) fn. tt. *inkó-t*. Marczalmellékén am. ingovány, vízenyős, sőppedékes hely. Gyöke a mozgást jelentő *in*.

INNAP, INNAPOL; l. INNEP, INNEPÉL.

INNMŰ, (in-nemű) ösz. mn. Oly nemű, olyféle, mint az állati vagy növényi inak. *Innemű testrészek. Innemű növényzárak.*

INNEN, (i-nn-en) helyhatározó. Gyöke a közelséget mutató *i*, melyhez az alapító s kettőztetett *n* járulván, lesz *inn*, végre a mozgást jelentő *en* (= el) képzővel: *innen*, azaz e közel vagy közelebb levő

helyről kiindulva, kezdve, irányozva. A két *nn* elseje lehet áthasonult *d* vagy *t* is, azaz innen am. *id-n-en*, vagyis *itt-n-en*, *itt-en-el*; valamint onnan am. *od- v. ott-an-an*, *ott-an-el*, és a régieknél gyakran elé is jön *innel*, *onnal*, *valahonnan* (innen, onnan, valahonnan helyett). Így *hol* és *hon* is fölcseréltetnek. Példa *in-nel*-re: „És ez bizon (= való), hogy innel alól nép jó, számszerént nem thudom mennyi.“ *Innen oda, onnan ide járni, kelni. Az én hazám innen messze fekszik. Innen egy lépést se távozzál.* 2) Ebből, ezen kiüföböl, ezen okból. *Innen következik, hogy. Innen tudom, mily ember vagy te. Innen láthatjátok, mit kelljen tennetek. Innen van az, hogy neked soha sincs pénzed.* 3) Ezen az oldalon, ezen a részen, félen, parton. Ellentéte: *túl v. túlnan. Innen a Dunán, Tiszán. Innen az erdőn. Innen is, túl is veszedelem fenyeget. Ti innen maradtatok, míg én túl leszek.* Tájédivatosan: *innend, innet, innét, inneg*, sőt *inneid v. innejd* is: „Dunán eneid“ és „Dunán ineid,“ (= Dunán innét). Levél 1555-ik évből. (Szalay Á. gyűjt.).

INNENI, (i-nn-en-i) mn. tt. *innen-i-t*, tb. —ek. Ezen, mint közelebbi félen, részen, oldalon, parton stb. levő vagy innen való, eredő. *Dunán innen városok, vármegyék.*

INNEN-ONNAN, ősz. ih. 1) Körülbelül, nem sokára, közel. *Innenonnan egy éve, hogy itt lakom. Innenonnan magamra maradok.* 2) Erről és amarról az oldalról v. részről, jobbról és balról. *Innenonnan összevagyújtik a seregeket.* „Innen és onnan“ a Tatosi codexben: „Ott megfeszítették Jézust és ő vele más kettőt innen és onnan.“

INNENSŐ, (i-nn-en-ső, azaz innen-eső) mn. tt. *innenső-t*. Inneni oldalon, részen, félen, végen fekvő, álló, létező. *A Duna innenső partján fekvő városok. Fogd meg a gerenda innenső végét.* Ellentéte: *tulsó*.

INNENT, (i-nn-en-t) ih. I. INNEN.

INNENTOVA, (innen-tova) ősz. ih. Innen kezdve, ezután, ez időn túl. *Innentova magam sem tudom, mi tevő legyek.*

INNENTSŐ, (i-nn-en-t-ső) mn. tt. *innentső-t*, I. INNENSŐ. Szép, mint a tulsó sor az innentsőhöz képest. (Km.).

INNENTÚL, (innen-túl) I. INNENTOVA.

INNENVALÓ, (innen-való) ősz. mn. 1) Ezen közelebbi helyről való, innen származó, eredő. *Ki-gyelmel innenváló vagy idegen?* 2) I. INNENSŐ.

INNEP, (id-nep v. idv-nap) ősz. fn. Első alkotó része: *id v. idv*, második: *nap*. De a régies, *idnap* helyett a hangrend szabályai szerint lett: *id-nep*, (pl. a régi magyar Passióban), és a *d* hasonulván: *innep*. A székelyeknél ma is divatos: *innap*. Az *innepnap* szóban már kettőztetve van a *nap* szó. Tö-möttebb ajakkal: *ünnep* (üdnep). V. ö. ID. 1) Val-lási ért. oly nap, melyen a hivek a szokott munkák-tól megpihennek, s idejüket imádságra, üdvös gya-korlatokra fordítani kötelesek. Ilyenek, vasárnapokon kívül a keresztényeknél általán a karácson, husvét, pünkös-d; különösen a római és görög egyházban

Urunk, a boldogságos Szűz és Szentek tiszteletére rendelt szün- és ájtatossági napok. *Husvét innepe. Pünkös-d innepe. Sátoros innepek*, melyek t. i. Urunk tiszteletére szentelvek különösen. *Változatlan innepek*, melyek minden évben bizonyos napra esnek, mint: karácson, vízkereszt, gyertyaszentelő stb. *Változó innepek*, melyek nem mindig ugyanazon időre esnek, milyen a husvét és a vele összefüggésben levők, u. m. áldozó csütörtök, pünkös-d, úr napja. *Innepet ülni, szentelni, tartani. Pap hagyja az innepet, de maga nem tartja.* (Km.). 2) Polgári ért. örömnep, valamely nagy, jeles, kedves esemény emlékére vagy tiszteletére. *Békeinnep, győzelmi innep, lakodalmi innep. Innepet rendezni. Népinnepet tartani.* 3) Minthogy az öröm-napok rendszeren mulatságokkal, eszemiszommal jár-nak, innep am. multság, lakoma, dinomdánom. *Lesz ma innep. A gazdag embernek mindig innepe van.* 4) Átv. ért. heverő nap. *A röst embernek sok innepe van.* (Km.).

INNEPDAL, (innep-dal) ősz. fn. Innepi vagy innepies dal.

INNEPÉL, (id-nep-él, id-nap-ol) áth. m. *inne-pél-t v. inneplétt*, htn. —ni v. *innepleni*. 1) Bizonyos napot innep gyanánt szentel, vagyis bizonyos vallási esemény emlékére innepet tart. *Urunk születése, fel-támadása, mennybemenetele napját innepelni.* 2) Öröm-napot tart. *Győzelmet innepelni. Valakinek születése napját meginnepelni.* V. ö. INNEP.

INNEPÉLÉS, INNEPÉLŐ, I. INNEPLÉS, IN-NEPLŐ.

INNEPÉLY, (id-nep-ély) fn. tt. *innepély-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Pompás szertartások összege valamely jeles, nagyszerű esemény kitüntetésére, va-lamely személy tiszteletére, köz mulatságra stb. *Ki-rálykoronázási innepély. Lakodalmi innepély. Gyász-innepély.* Szélesb ért. udvarias szertartás, mely bizo-nyos méltósággal jár. *Innepélylyel fogadni a köve-tek.*

INNEPÉLYÉS, (id-nep-ély-és) mn. tt. *innepé-lyés-t v. —et*, tb. —ek. 1) Innepélylyel járó, pom-pás szertartásokkal kitüntetett, udvarias. *Innepélyes bemenetet tartani valahová.* 2) Széptani ért. oly tárgy-ról mondjuk, mely a lelket nagy és fontos dolgok tisztelettel teljes várására ébreszti, pl. innepélyes csend, mely a vihart megelőzi, innepélyes népgyűlés vagy hallgatás a templomban. 3) Szélesb ért. bizo-nyos körülményeinél fogva fontos, nagyszerű. *In-nepélyes ígélet, fogadás, eskü. Innepélyes hang, beszéd.*

INNEPÉLYÉSEN, (id-nep-ély-és-en) ih. Pom-pás szertartásokkal; bizonyos méltósággal és udvari-sággal; fontosan és nagyszerűen. *Innepélyesen fo-gadni a felséget. Innepélyesen föllépni nyilvános he-lyen. Innepélyesen ellenmondani.*

INNEPÉLYESSÉG, (id-nep-ély-es-ség) fn. tt. *innepélyességét*, harm. szr. —e. Innepélyes minőség; innepélyes szertartás.

INNEPÉNEK, (innep-ének) ősz. fn. Innepi v. innepies ének.

INNEPEST, (innep-est) ősz. fn. Innepet megelőző est. Keresztényi ért. innepelőtti nap, melyen a hivek az innep megszentelésére előleges imákkal és böjttel készülnek. *Karácson innepeste.* (Vigilia).

INNEPI, (id-nep-i, id-nap-i) mn. tt. *innepi-t*, tb. —*ek*. Innepet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Innepi szokások, öltözetek. Innepi köntösbe öltözködni.* Ellentéte: *köznapi, hétköznapi, mindennapi.*

INNEPIES, (id-nep-i-es) l. INNEPI.

INNEPIESEN, (id-nep-i-es-en) ih. Innepi módon.

INNEPILEG, (id-nep-i-leg) l. INNEPIESEN.

INNEPISÉG, (id-nep-i-ség) fn. tt. *innepiségét*. Innepi állapot; innepi tulajdonság.

INNEPLAKMA, INNEPLAKOMA, (innep-lakma v. -lakoma) ősz. fn. Innepkor vagy valamely innepély alkalmával tartott lakoma, vendégség.

INNEPLÉS, (id-nep-él-és v. id-nap-ol-ás) fn. tt. *innepelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg szertartás, mely által innepelünk.

INNEPLET, (id-nep-el-et) fn. tt. *innepletét*, harm. szr. —*e*. A Bécsi codexben am. festivitas, ma: *innepély*.

INNEPLŐ, (id-nep-el-ő v. id-nap-ol-ó) mn. tt. *innepelő-t*. 1) Innepet ülő, szentelő. *Karácsont innepelő, urunk mennybemenetelét innepelő keresztények.* 2) Innepre való, mit innepeken szokás viselni. *Innepelő köntös, nadrág.*

INNEPNAP, (innep-nap) ősz. fn. l. INNEP.

INNEPRONTÁS, (innep-rontás) ősz. fn. Az innep szabályainak meg nem tartása, áthágása, pl. mezei, általában nyilvános munka által.

INNEPSZÁMITÁS, (innep-számitás) ősz. fn. A naptárakban a mozgó innepeknek, mint húsvét, pünkösd stb. bizonyos szabályok szerinti kiszámítása, hogy melyik hónapra, illetőleg melyik napra kell, hogy essenek.

INNEPSZEGÉS, (innep-szegés) l. INNEPRONTÁS.

INNEPTOR, (innep-tor) l. INNEPLAKMA.

INNEPÜLÉS, (innep-ülés) ősz. fn. Valamely innepnek megülése, megtartása.

INNET v. INNÉT, v. INNETT v. INNETEN, l. INNEN.

INNETTOVA, l. INNENTOVA.

INNIVALÓ, (inni-való) ősz. mn. Italul szánt, nyújtott; mit meg lehet inni. *Ez innivaló, amaz mosnivaló víz. Ez nem innivaló bor, oly savanyú.*

INNYA, köznepies tájszó, *inni* v. *innia* helyett. *Ezen bort lehetetlen meginnia.*

INNYE, tájdivatos; l. ENNYE, EJNYE.

INÓ, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Inó-n*, —*ra*, —*ról*.

INÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Inócz-on*, —*ra*, —*ról*. Hegy neve is.

INOG, (in-og) önh. l. ING, ige.

INOGÁS, (in-og-ás) fn. l. INGÁS.

INOKA, 1) TISZA —, falu Heves megyében; helyr. *Inoká-n*, —*ra*, —*ról*. 2) L. INOKFALVA.

INOKFALVA, helység Erdélyben, Aranyos székben; helyr. *Inokfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

INOTA, falu Fejér megyében; helyr. *Inotá-n*, —*ra*, —*ról*.

INŐ, l. ÜNŐ.

INPÓK, (in-pók v. in-bog) ősz. fn. A lábszárak inainak megcsomósodása, különösen a lovaknál. Dunán túl *hinpók*. V. ö. PÓK, POK, BOG.

INPÓKOS, (in-pókos) ősz. mn. Amin inpókfélé kóros kinövése van. *Inpókos lábú ló*. V. ö. INPÓK.

INPÓKOSODÁS, (in-pókosodás) ősz. fn. Kóros állapot, midőn a lábszáron inpók nő.

INPÓKOSODIK, (in-pókosodik) ősz. k. Inpókosá lesz. *Sok állásban, nagy erőködésben meginpókosodik a ló*. V. ö. INPÓKOS.

INRÁNGÁS, (in-rángás) ősz. fn. l. INRÁNGATÁS.

INRÁNGATÁS, (in-rángatás) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva az inak rángásba hozatnak. Vétezik szenvedő értelemben is, s am. inrángatózás. *Inrángatásban szenvedni.*

INRÁNGATÓDZÁS, (in-rángatódzás) ősz. fn. Inak szenvedő állapota, midőn ingerültség vagy kóros bántalom miatt rendetlen mozgásokat tesznek.

INSEG, (in-ség) fn. tt. *ínség-ét*, harm. szr. —*e*. Gyöke a hiányt, nélkülözést jelentő *in*, mely megvan az *ingyen*, *incsen* (nincsen), *inkedik* szókban is. Meg egyezik vele a héber *on*, mely nyomort, éhséget jelent. Értelme: szükség, különösen olyan, mely az eleség hiányából ered. *Ínséget, nagy ínséget szenvedni. Végső ínségre jutni.* Szélesebb ért. nyomorúság, szegénység, nagy csapás.

INSÉGÉS, (in-ség-és) mn. tt. *ínségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Inséggel járó, nyomorúságos, élelmi szükségben szenvedő. *Ínséges állapot. Terméketlen vidék ínséges lakosai.*

INSÉGÉSEN, (in-ség-és-en) ih. Szűkölködve, nyomorúságosan, éhséget szenvedve.

INSÉGÉSKÉDÉS, (in-ség-és-kéd-és) fn. tt. *ínségéskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Inséges állapotban levés, szenvedés, szűkölködés, élelem nélküli nyomorkodás.

INSÉGÉSKÉDIK, (in-ség-és-kéd-ik) k. m. *ínségéskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Inséges állapotban van, szenved, nyomorúsággal, szükséggel küzdök; folytonos nélkülözésben él. V. ö. INSEG, INSÉGÉS.

INSÉGÉSKÉDŐ, (in-ség-és-kéd-ő) mn. tt. *ínségéskédő-t*. Inségben szenvedő, tengődő, éhségben nyomorkodó, szűkölködő. *Ínségeskedő árvák, koldusok.*

INSÉGSEGÉLY, INSÉGSEGÉLYZÉS, (ínségsegély v. -segélyzés) ősz. fn. Segélynyújtás valamely inséges állapotban.

INSÉGSEGÉLYZŐ, (ínségsegélyző) ősz. mn. Aki vagy ami valamely inségben segélyt nyújt. *Ínségsegélyző bizottság.*

INSTÁL, a latin *insto* után (melynek egyik jelentése : sürgetem, s melyből *instantia* is származik) a köznép nyelvbe is általment szó, *kér, folyamodik, esedezik* értelemben.

INSZAKADÁS, (in-szakadás) ösz. fn. Inak bénulása, midőn rugalmasságukat, mozgékony erejüket elvesztik. V. ö. INASZAKADT.

INSZAKGATÁS, (in-szakgatás) ösz. fn. Inak kóros állapota, különösen csúszos, köszvényes nyavalyája, mely szakgatáshoz hasonló kinos fájdalommal jár.

INT, (in-t v. im-t) önh. m. *int-ett*, htn. — *eni* v. — *ni*. Gyöke vagy a mozgást jelentő *in*, s rokon az *inog, ingat, indul* stb. szókkal, s eredetileg am. mozgást, mozgásba hoz, különösen, szemmozgással, szemhuntyással vagy fejbiczentéssel jelt ad, valamit v. valamire mutat, vagy pedig, ami hihetőbb, minthogy az *in* gyökből eredett többi származékok mély képzéssel és ragozással járnak, a mutató *im*. L. e cikkek végén. *Szemével intett nekem. Jobbik szemével intett. Kire intettél? Többeszer rám intett.* Áthatólag am. valakit szóval vagy más jellel figyelmeztet valamire; jó tanács vagy fenyegetés által rá akar beszélni valamire; feddő vagy dorgálóképen szólít. *Intelek fiam, hogy vigyázz magadra. Elinteni valakit valamiről. Meginteni a pajkos gyermeket. Tanulásra, szorgalomra, jóviseletre, vallásosságra inteni az ifjúságot.*

A régi magyar nyelvemlékekben : *imt. Imte* azért ennek *Simon Péter. És imtének ő társoknak.* (Tatrosi codex). S épen ezek mutatják főképp az *im*-től származást.

—INT, (1), igeképző, kicsinítő átható jelentéssel, mint *koppant koppint, kocczant kocczint, zuhant zuhint, osont osint, csattant csattint*; néha magánosan is, mint : *érint, csapint, nyomint, emelint, tapint, hárint*; néha pedig csak az *ént* v. *ent* változata, mint : *tekint = teként, köhint = köhent, köppint = köppent* stb. Erdélyben, kivált Háromszékben még más igekezt is kicsineznek vele, pl. *dobint, húzint*.

—INT, (2), névképző, mint az *ént* módosulata, pl. szerint = *szerént, alkalmasint* régiesen : *alkalmasént, mint* régiesen : *mént* (= *mi-ént*); így a *kint* = *ként* (= *ki-ént*), mely csak mint névrág van használatban. L. —ÁNT, —ÉNT; és v. ö. —KÉNT.

INTA, falu Vas megyében; helyr. *Intán, —ra, —ról*.

INTE, INTÉBB; L. INTÉN alatt.

INTÉGET, (1), (in- v. im-t-ég-et) önh. m. *intéget-tem, —tél, —étt*. Szemeivel, vagy bizonyos taglejtésekkel bizonyos jelet vagy jeleket ad. *Integetni a távollévőnek, hogy jöjjenek. Szemekkel integetni egymásnak. Kalappal, kézzel integetni.*

INTÉGET, (2), (mint fentebb) áth. és gyakor. Valakit gyakran figyelmeztet valamire; jó tanácssal vagy feddéssel reá akar birni, beszélni. V. ö. INT.

INTÉGETÉS, (in- v. im-t-ég-et-és) fn. tt. *intégetés-t*, tb. — *ék*. Cselekvés, melynél fogva valakire, valamivel, vagy valakit gyakran intünk, integetünk. V. ö. INTÉGET.

INTELEM, (in- v. im-t-el-em) fn. tt. *intelmet*. Újabb alkati szó a latin *monitus* értelmében. Intő szó.

INTÉN, (int-e-en) ih. Alsó mátyusföldi tájnyelven am. *jután* v. *jutányosan*, azaz aránylag olcsón, nem drágán, csekély áron. *Valamit inténn venni. Intén jutottam hozzá.* Törzse : *inte*. Innen *intébb* áron. Kassai J. szerint pozsonyi tájszólás szerint am. *jutányosabb áron. Intébb áron vette, adta el valamely jószágát.* E szóban az *i* a *ju, jo*, vagyis magas hangon : *jö gyök* rövidített alakja, olyan, mint : *ih juh, ig jog, ihar juhar, idegen jödegen, idő jödd; tehát : inténn jöntén.*

INTERES, a latin *interusurium*-ból alakított köz ismeretű szó. L. KAMAT. A latin *interusurium* pedig ösztetett szó *inter* és *usura* szóból (az utóbbi ismét *utor* igéből) s am. közbeneső használat v. jövedelem, míg t. i. a kölcsön visszafizettetik.

INTES, (in- v. im-t-es) ih. Baranyai tájszólás szerint am. irányában levő, pl. *Torony intes*, torony irányában levő, s igehathározóképp (mintegy : *intest*) : irányában.

INTÉS, (in- v. im-t-és) fn. tt. *intés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, melynél fogva valamivel vagy valamire, vagy valakinek, vagy valakit intünk. *A szemek intését megérteni. Az intésre hallgatni, az intést elfogadni. Nem használt neki az intés. Atyái, barátságos, bizodalmas intés.* V. ö. INT.

INTÉST, (int-e-est); l. INTÉN.

INTET, (in- v. im-t-et) fn. tt. *intet-ét*, harm. szr. — *e*. Azon jelek vagy szók, melyekkel intünk. *Az első intetre megjelenni.*

INTETLEN, (in- v. im-t-etlen) mn. tt. *intetlen-t*, tb. — *ék*. Akit nem intettek, intés által nem figyelmeztettek. Határozóképpen am. *intet nélkül*.

INTETLENÜL, (in- v. im-t-etlen-ül) ih. Intet nélkül, nem figyelmeztetve. *A pajkoskodó gyermeket nem kell intetlenül hagyni.*

INTETŐ, (in- v. im-tet-ő) mn. és fn. tt. *intetőt*. Aki vagy ami intet, megintést eszközöl. Legiukább törvénykezési eljárásban divatozik. (Latinul : *admoneri curans*).

INTÉZ, (in- v. im-t-e-ez, v. in-t-ő-ez), áth. m. *intézttem, —tél, —étt*, par. — *z*. Képzésre olyan, mint : *telő, tetéz*. Értelme : valamit intés, figyelmeztetés, útmutatás által elrendez, elhelyez, vagy közvetlen működés által valamely tárgyhöz tartozó dolgokat oly mozgásba hoz, hogy mindenik kellő helyét foglalja el. Mindkét értelme a mozgást jelentő *in* gyökből magyarázható. Más elemzés szerint : *il-t-éz*, azon *il* gyöktől, melyből *illik, illeszt, illeszkedik* származtak, vagyis *intéz = intéz v. illetez*, azaz illetően, kellőleg, helyesen rendez valamit. *Innepélyes menetet, nyilvános mulatságot, csatát intézni, elintézni. Oda intézni a dolgok folyamát, hogy stb. Ha lehet, intézzük el a dolgot barátságosan.* Szorosb ért. valami újat alkot, rendez, valaminek v. bizonyos célnak elérésére rendelkezik. *Iskolákat, dologházat, kórházat intézni*; szokottabban : *intézkedni* valamiről v. valaminek létesüléséről. Innen cred az *intézet* szó. Közelítő raga név-

vel am. valakihez utasít, igazít, valaki felé fordít. *Leveleidet hozzádm intézd. Nem tudom, kihez intézzem beszédemet.*

INTÉZÉS, (int-ő-cz-és) fn. tt. *intézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit intézünk. V. ö. INTÉZ. A csatarend intézését a fővezérre bízni. A tisztujtás elintézését választmányra bízni.

INTÉZET, (int-ő-ez-et) fn. tt. *intézet-et*, harm. szr. —*e*. 1) Szélesb ért. rendelet vagy rendelkezés, mely által bizonyos dolgok elhelyeztetnek, czélszerűen alkalmaztatnak. *Felsőbb intézetek szerint cselekedni. Országos intézet, polgári intézet.* Ez értelemben szokottabban: *intézmény*. 2) Szorosb ért. bizonyos czélok elérésére alkotott társadalmi alapítvány. *Iskolai, katonai, papi intézet. Kisdudovó, dolgozó intézet. Betegek, árvák intézete. Tudományos, kereskedelmi intézet.* 3) Végintézet, am. végrendelet, testamentom.

INTÉZETI, (int-ő-ez-et-i) mn. tt. *intézeti-t*, tb. —*ék*. Intézetre vonatkozó, ahoz tartozó, azt illető. *Intézeti szabályok, szokások, rendtartások. Intézeti orvos, felügyelő.*

INTÉZÉTT, (1), (int-ő-ez-étt) mn. tt. *intézétt-et*. 1) Bizonyos czélra rendelt, szánt. *Jól, rosszul intézett hagyomány.* 2) Helyezett, alkalmazott. *Csatarendre intézett seregek.*

INTÉZÉTT, (2), (mint föntebb) fn. Váltójogi ért. azon személy, kire vagy kihez a kibocsátott váltó kifizetése utaltatik. (Trassat). Másképp és szabatosabban: *intézvényszó.*

INTÉZGET, (int-ő-ez-ég-et) gyakorító áth. Folytonosan, vagy egymásután több dolgot intéz.

INTÉZKÉDÉS, (int-ő-ez-kéd-és) fn. tt. *intézkedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Általán, am. rendelkezés; a dolgoknak bizonyos czélra rendelése, szána, elhelyezése. *Intézkedéseket tenni.* V. ö. INTÉZKÉDIK. Különösen, am. végrendekezés, testamentomcsinálás.

INTÉZKÉDIK, (int-ő-ez-kéd-ik) k. m. *intézkédtem*, —*tél*, —*étt*. Rendelkezik, bizonyos czélra előkészületeket tesz. *Intézkedni a nevelésről, falusi iskoláról. Ideje, hogy intézkedjünk róla v. felőle.* Szoros ért. végrendeletet tesz. *Jószágról intézkedni. Haldí esetére intézkedni.*

INTÉZMÉNY, (int-ő-ez-mény) fn. 1. INTÉZET és INTÉZVÉNY, (1).

INTÉZŐ, (int-ő-ez-ő) fn. tt. *intéző-t*. Személy, ki valamit intéz, rendez, alapít. Váltójogi ért. ki a váltólevelet kifizetésül másához utasítja, intézvényszó, tukványzó.

INTÉZŐLEVÉL, (intéző-levél) ősz. fn. lásd: INTÉZVÉNY, (2).

INTÉZVÉNY, (int-ő-ez-vény) fn. tt. *intézvény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. 1) L. INTÉZET, (1). 2) Írott rendelet, t. i. az igazgató vagy kormányzó hatóságnak és illető hivatalokhoz bocsátott rendelete, melyhez magukat tartaniok kell. *A megyéhez, városhoz, egyetemi tanácshoz küldött intézvények.* (Intimatium). 3) Váltójogi ért. oly váltólevél, melynek kifi-

zetése másához vagy másra intéztetik, másképp: *tukvány*. (Tratta).

INTÉZVÉNYÉS, (int-ő-ez-vény-és) fn. tt. *intézvénység-t*, tb. —*ék*. Váltójogi ért. azon személy, kinek részére vagy javára, rendelkezésére a váltó kibocsátatik. (Remittent). Másképp és szabatosabban *rendelményes*, kinek t. i. rendelményére bocsátatik ki a váltó; amannál azért jobb kifejezés, mert 'intézvény' tulajdonképen csak idegen váltót, tukványt jelentvén, 'intézvényes' is csak ilyenről volna mondható, holott 'Remittent' mind saját, mind idegen váltóban van, s a 'rendelményes' szó (kinek rendelményére bocsátatik akár saját, akár idegen váltó) mindkét nemű váltók irányában alkalmazható.

INTÉZVÉNYÉZ, (int-ő-ez-vény-éz), INTÉZVÉNYEZÉTT stb. lásd: TUKVÁNYOZ, TUKVÁNYOZOTT.

INTOM, pusztá Somogy megyében; helyr. *Intom-ba*, —*ban*, —*ból*.

INTŐ, (in- v. im-t-ő) mn. tt. *intő-t*. Aki int, figyelmeztet, valamire nézve ovatossá tesz. Átv. ért. mondjuk tárgyakról is, mely esetben öszvetett szót alkot, pl. *Intőlevél, intőbeszéd. Intőjelek.* Mint főnév jelent személyt, ki int, figyelmeztet stb., pl. *Intő által emlékeztetni valakit az adósság megfizetésére.*

INTÖGYÍK, (intő-gyík) ősz. fn. Fehér és fekete csikos gyíkfaj Kelet- és Nyugatindianában, mely a erodil közelítését erős sziszegés által elárulja, s ez által az embereket mintegy ovakodásra inti. (Lacerta monitor).

INTŐJEL, (intő-jel) ősz. fn. Jel, mely valaminek eltávoztatására figyelmeztet, pl. a városokban utcaburkoláskor éjnek idején valamely oda tett lámpa.

INTŐLEVÉL, (intő-levél) ősz. fn. Hivatalos levél, mely által valaki megintetik. Különösen oly levél, mely valakit figyelmeztet, hogy a törvény rendeletét teljesítse.

INTŐRÁK, (intő-rák) ősz. fn. Rákfaj, mely feje fölé kinyújtott ollóit mozgatja, mintha integetne velők. (Cancer vocans).

INTŐTÁBLA, (intő-tábla) ősz. fn. Valaminek elkerülésére figyelmeztető tábla, melyre a figyelmeztető szavak vannak írva. V. ö. INTŐJEL.

INTVÉNY, (in- v. im-t-vény) fn. lásd: INTŐLEVÉL.

INY, INYBÉTÜ, INYDAGANAT stb. 1. INY, INYBÉTÜ, INYDAGANAT stb.

IP, (1), fn. tt. *ip-at*. Személyragozva: *ipam, ipad, ipa* v. *ipja, ipunk, ipatok, ipjok*. Legközelebb rokonságban áll az *ap* szóval, mind hangra, mind tárgyra nézve, mert az *ap* tiszta gyöke az *apa* szónak, s jelent természetes, nemző atyát, az *ip* pedig jelenti a férj neijének vagy nő férjének atyját, vagyis a férj ipja egy személy a nő atyjával és viszont. *Eb fél, kutya fél, míg az öreg ipam él.* (Km.). Mintegy

kisebbik, másodrendű apa. Tájszokásilag: *ipa* és *após*. Héber nyelven *ibba*, finnlap nyelven *appa*.

IP, (2), elvont gyöke *ipar* szónak és származóinak, l. IPAR.

IPA, tájszó *ip* helyett. Személyragozva: *ipám*, *ipád*, *ipája* v. *ipja*. Oly toldalékos szó, mint a szintén tájdivatos *huga*, *hugám*, *hugád*, e helyett: *húg*, *húgom*, *húgod*.

IPACSFÁ, helység Baranya megyében; helyr. *Ipacsfa-n*, —*ra*, —*ról*.

IPALL, áth. m. *ipall-ott*, htn. —*ni* v. —*ni*. Molnár A. szerint am. valamit elföd, eltakar, hallgatva elmellőz, eltitkol. Jóformán kiavult és homályos eredetű ige, ha csak a latin *pallio*-tól nem származtatjuk.

IPAR, (ip-ar) fn. tt. *ipar-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyökeleme a mozgást, előre törekvést jelentő *i*, melyhez *p* ajak- vagy fuvó betű járulván, lett *ip* gyök, mint *csa*, *csi*, *kő*, *szó* hangutánzókból: *csa-p*, *csi-p*, *kő-p*, *szó-p*. E szerint *ip* am. mozog, mozdít v. mozdítani törekszik. Innen *ar* (erőt jelentő) képzővel származott: *ipar*, azaz erős mozgás, törekvés, haladás, melyben valaki teljes erejét megfeszíti. Újabb s 'iparkodik' igéből elvont szó. Különösebb jelentése: szorgalom a kézi és gyári művek előhozásában, jövesztésében, *műipar*. Előmozdítani a hazai *ipart*. A szanszkrit nyelvben *par* v. *pur* am. elő-, v. előremozdít, melylyel rokonítatik a latin *prae*, *primus*, *prior* is stb. V. ö. IMPORÍT.

IPARADÓ, (ipar-adó) ősz. fn. A kézművekre vetett adó neme.

IPARÁG, (ipar-ág) ősz. fn. A műiparnak egyes faja, szakmája, pl. asztalos-, kalapos-, lakatos-, órásmesterség stb.

IPARÁRU, (ipar-áru) ősz. fn. Lásd: IPARCZIKK, 2).

IPARCZIKK, (ipar-czikk) ősz. fn. 1) Valamely kézi és gyári mű; 2) különösebben mint árucikk.

IPAREGYESÜLET, IPAREGYLET, (iparegyesület v. -egylet) ősz. fn. Az ipart, műipart, iparszorgalmat pártoló s előmozdítani törekvő egyesület.

IPARÉLET, (ipar-élet) ősz. fn. A műiparnak kisebb-nagyobb virágzása. *Hazánkban az iparélet még nincs kifejlődve*.

IPARFORGALOM, (ipar-forgalom) ősz. fn. Az iparnak sűrűsége, forgása, iparból eredő adásvevés.

IPARGÁT, (ipar-gát) ősz. fn. Ipar haladását hátráltató akadály.

IPARI, (ip-ar-i) mn. tt. *ipari-t*, tb. —*ak*. Ipart illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Ipári kedveséke*.

IPARILAG, (ip-ar-i-lag) ih. Ipar szerint, ipar által, ipar segédelmével. *Ipárilag eléállított kézművek*.

IPARINTÉZET, (ipar-intézet) ősz. fn. Intézet a műipar előmozdítására, emelésére, pártolására.

IPARISKOLA, (ipar-iskola) l. IPARTANODA.

IPARJOG, (ipar-jog) ősz. fn. 1) Jog, jogosítvány valamely iparüzésre. 2) Lásd: IPARTÖRVÉNY.

IPARKAMARA v. —KAMRA, (ipar-kamara) ősz. fn. Általában a műipart, iparosokat, iparosztályt a hatóságok, s kormány irányában képviselő testület.

IPARKODÁS, (ip-ar-kod-ás) fn. tt. *iparkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Bizonyos munkálkodásban, cselekvés nemében előre törekvés, működő erők megfeszítése, rendkívüli mozgása. *Iparkodásra serkenteni az ifjúságot*.

IPARKODIK, (ip-ar-kod-ik) k. m. *iparkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Erejét megfeszítve működik, munkálkodik, előre haladni törekszik, siet. *Iparkodjál vele, mert elkésel. A tüzes ló iparkodik megelőzni versenytársát. Nagyra iparkodjál, ha közlésszerűt akarsz nyerni.* (Km.). *Eliparkodott, hogy jókor haza érjen. Föliparkodni a hegyre.* Különösen, kézművek előállításában gyakorolja magát, szorgalmasan űzi a mesterségeket. V. ö. IPAR.

IPARKODÓ, (ip-ar-kod-ó) mn. tt. *iparkodó-t*. Erejét megfeszítve működő, dolgozó, előre törekvő, siető. *Iparkodó munkások, kézművesek. Haza felé iparkodó utasok. Iparkodó lovak*.

IPARLOVAG, (ipar-lovag) ősz. fn. Szerencsevadászok gúnyneve, kik azon iparkodnak, hogy dolgoz és hivatal nélkül család által megélhessenek; különösen, városi naplopók és csalók.

IPARMUTATVÁNY, (ipar-mutatvány) ősz. fn. Ipari kézmű, melyet valaki mint kitűnő jelességű művét szemlélésre kiállít.

IPARMŰ, (ipar-mű) ősz. fn. Különös iparral, gonddal, ügyességgel készített mű. Szélesb ért. minden kéz- vagy gyármű.

IPARMŰKIÁLLÍTÁS, (ipar-mű-ki-állítás) ősz. fn. Válogatott iparművek, melyeket iparüző városokban vagy országokban az iparosok köz szemlélésre kitesznek, közönségesen hozzájuk mellékelve áraik jegyzékét is. Újabbán: *iparműtárlat*.

IPARMŰTÁRLAT, (ipar-mű-tárlat) l. IPARMŰKIÁLLÍTÁS.

IPAROL, (ip-ar-ol) k. m. *iparol-t* v. *iparlott*, htn. —*ni* v. *iparlani*. Székely tájszólás szerint am. valamitől hátra húzza magát, s mintegy hátrafelé iparkodik, törekszik. *Egy szikrát sem iparol*, azaz nem megy hátrább, vagy nem fél. (Tájszótár).

IPAROS, (1), (ip-ar-os) mn. tt. *iparos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Iparüző, iparművekkel foglalkodó, kézműves. *Iparos osztály. Iparos legénység*.

IPAROS, (2), (mint főtebb) fn. tt. *iparos-t*, tb. —*ok*. Kézműves, mesterember, gyármunkás. *Ezen város nagy része iparosokból áll*.

IPAROSZTÁLY, (ipar-osztály) ősz. fn. Iparosok (összes vagy egyes) testülete.

IPARSEGÉLYEZÉS, (ipar-segélyezés) ősz. fn. Segélynyújtás az ipar emelése vagy pártolására.

IPARSZABADSÁG, (ipar-szabadság) ösz. fn. Szabadság, melynél fogva ipart kiki üzhet, a nélkül, hogy szoros czéhbeli szabályok vagy más gátok akadályoznák.

IPARTANODA, (ipar-tanoda) ösz. fn. Tanoda, melyben iparosokat képző ismeretek, tudományok adatnak elé, pl. természettan, vegytan, moztan, mér-tan stb.

IPARTÁRLAT, (ipar-tárlat) l. IPARMŰKIAL-LITÁS.

IPARTÉR, (ipar-tér) ösz. fn. A műipar mezeje, az iparágak öszvesége.

IPARTERMÉNY, (ipar-termény) ösz. fn. Hely-telen öszvetétel, mert az iparművek nem teremnek, hanem készíttetnek, tehát helyesen : *iparkészítmény*, vagy ha a *productum* szónak általános értelmét akar-juk visszaadni : *iparjőveszték*. Közönségesen elhara-pódzottak a *termel*, *termelés*, *termény* szók a „pro-ducere”, „productio”, „productum” általános értelmében; pedig a csizma, posztó, asztal stb. nem terem, tehát nem is termelhetetik, hanem készíttetik. A most ki-jött kereskedelmi műszótárban ezek *jőveszt*, *jővesztés*, *jőveszték* szókkal adatnak.

IPARTERÜLET, (ipar-terület) ösz. fn. Egy v. több iparág kisebb-nagyobb kiterjedése egy vagy több tartományban.

IPARTÖRVÉNY, (ipar-törvény) ösz. fn. Az ipar emelésére, ótalmazására szolgáló törvény.

IPARÜGYLET, IPARÜZLET, (ipar-ügylet v. -üzlet) ösz. fn. Ügylet vagy üzlet valamely ipar-ágban.

IPARÜZÉS, (ipar-üzés) ösz. fn. Iparmű készi-tésével foglalkodás.

IPARÜZŐ, (ipar-üző) ösz. mn. és fn. Iparművek-kei foglalkodó, kézműves, gyáros, iparos, gyármunká-val foglalkodó.

IPARVÁLLALAT, (ipar-vállalat) ösz. fn. Vállalat, mely valamely iparüzéssel foglalkodik, vala-mely iparüzésbe fekteti tőkét, iparüzésre fordítja munkásságát.

IPARVÁLLALATI, (ipar-vállalati) ösz. mn. Iparvállalatra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó.

IPÉRÉDIK, dunántuli tájszó, mely valószínű-leg *éperedik* igéből alakult, mint értelméből kitűnik, mert am. betegség után lábadoz, gyógyul, felépül. Alakjára nézve olyan, mint : *cseperedik*, *guzsorodik*, *zsugorodik*.

IPLIK, fn. tt. *iplik-ét*, harm. szr. —*je*. Csizma-zia műszó, s am. külső vastag varrás a paraszt csizma sarkán. Innen : *iplikre kotyogtatni* am. a sarkantyú-zatlan csizmát tánczban összeverni. Mint alakja mu-tatja, hihetőleg idegen származatú, talán a német *Fleck* (flicken) szóból módosítva.

IPOLY, (1), fn. tt. *Ipoly-t* v. *Iplyot*. Felső-Ma-gyarországi folyó, mely Esztergomon alúl hontmegyei oldalról a Dunába szakad.

IPOLY, (2), férfi kn. tt. *Ipoly-t*. Hippolitus.

IPOLY, (3), pusztá Nógrád megyében; helyr. *Ipoly-on*, —*ra*, —*ról*.

IPOLY-BALOG, falu Hont megyében; helyr. —*Balog-on*, —*ra*, —*ról*.

IPOLY-BOLYK, falu Nógrád megyében; helyr. —*Bolyk-on*, —*ra*, —*ról*.

IPOLY-DAMÁSD, falu Hont megyében; helyr. —*Damásd-on*, —*ra*, —*ról*.

IPOLY-FÖDÉMES, falu Hont megyében; helyr. —*Födémes-én*, —*re*, —*ről*.

IPOLYMELLÉK, (Ipoly-mellék) ösz. fn. Hont-vármegye része, mely az Ipoly vize mellett fekszik.

IPOLYSÁG, mváros Hont megyében; helyr. *Ipolyság-on*, —*ra*, —*ról*.

IPP, falu Kraszna megyében; helyr. *Ipp-on*, —*ra*, —*ról*.

IPPASZKODIK, (ip-asz-kod-ik, a *p* csak hang-suly miatt van kettőztetve, mint *éppen* = *épen*); k. m. *ippaszkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Székely szó. Kriza J. szerint am. (kivergődni, előmenni) iparkodik. Oly alkotású, mint : *kapaszkodik*, *terpeszkedik* stb.

„No kis legény ippaszkodj!

Küs leányhoz ragaszkodj.”

Székely tánczvers. (Kriza).

IPRIKA, fn. tt. *iprikát*. Népies köz nyelven am. emberganēj.

IPRIKÁL, (iprika-al) önh. m. *iprikált*. Népiesen szólva am. szarik. *Eliprikálta magát*.

IR, (1), elvont gyök, mely különféle értelmű származékokban fordul elé, mi oda mutat, hogy gyökeleme *i*, különféle értelemmel bir. 1) Az elavult *irgat*, *irgik*, továbbá a ma is divatozó *irgalom*, *irgal-maz* stb. szókban nem egyéb, mint öszvevont *ior*, s gyökeleme a hangutánzó *i*. V. ö. IRG. 2) Az *iram*, *iramlik*, *írány*, *írányoz* szókban jelent bizonyos pontra czélzó vagy siető, mozgó vonalt, s gyökeleme a moz-gást jelentő *i*, egyesülve az erőt jelentő *r*-rel. 3) Az *író*, *íromba*, *írt* szókban, s ezek származékaiban levő *ír*, eredetileg hosszú, s jelent metszést, vágást, hu-zást, vonást, kenést, s rokon *ró* szóval. Lásd különö-sen mindegyiket saját rovata alatt.

IR, (2), ige és fn. l. ÍR.

IR, (3), v. ÍR, l. IRHONI.

IRACS, (ir-acs) fn. tt. *iracs-ot*, harm. szr. —*a*. Festői műszó, s am. festékanyagból alakított és meg-száritott ecset, melylyel szárazan festenek. *Iracsos-al festeni*, am. száraz festékekkel. (Pastelle). Gyöke : *ír*.

IRACSFESTŐ, (iracs-festő) ösz. fn. Festő, ki iracsos-al, azaz száraz festékekkel fest.

IRALA, hely Erdélyben, Csik székben; helyr. *Iralá-n*, —*ra*, —*ról*. Mintha az *Ural*-tól vette volna nevét.

IRALMÁR, (ir-al-om-ár) fn. tt. *iralmár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Iralommal foglalkodó személy, tudományos ember.

IRALOM, (ir-al-om) fn. tt. *íralmat*, harm. szr. —a. Írásba foglalt ismeretek összege a tudományok vagy szépművek bizonyos ágában. Mely ha szélesb értelemben vétetik, helyesebben : *irodalom*. *Szép íralom, tudományos íralom*. *Francia, német, angol, magyar íralom*. *Ó világ, új világ irodalma*. *Öszves íralom*.

IRÁLY, (ir-ály) fn. tt. *írály-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Általán írásmód, mely által gondolatainkat czélszerűleg előadni törekszünk. *Felsőbb, közép, alsó nemű írály*. *Történeti, bölcsészeti írály*. *Prósai, költői írály*. *Tiszti, hivatalos írály*. (Stylus).

IRÁLYBELI, (írály-beli) ősz. mn. Írályt illető, arra vonatkozó. *Írálybeli gyakorlat*. *Írálybeli hiba*.

IRÁLYMŰVÉSZ, (írály-művész) ősz. fn. Aki az írályt művészileg érti s alkalmazza.

IRÁLYOZ, (ir-ály-oz) áth. m. *írályoz-tam*, —tál, —ott. Bizonyos írásmódba szerkeszt, alakít.

IRÁLYTAN, (írály-tan) ősz. fn. Tanítás, szabályok összege az írályról.

IRÁLYZAT, (ir-ály-oz-at) fn. tt. *írályzat-ot*, harm. szr. —a. Valamely műben az írály egészben véve.

IRAM, (1), (ir-am) fn. tt. *íram-ot*, harm. szr. —a. Gyökeleme a mozgást jelentő *i*, melyből lett az elavult *ír*, azaz erősen mozog, siet, innét *ir-am*, mint *fut futam, foly folyam*. Magának az *r* betűnek is egyik jelentése a mozgás, pl. *rohan, robog, rándúl, rándít*, és több számos szókban. Ennél fogva *iram* am. erősen vagy sietve mozgás, előre haladás, futás. Rokon vele a szanszkrit *ri v. ri*, latin *ruo*, német *rennen*, góth *rinnan*, angol (to) *run* stb.

IRAM, (2), (ir-am) fn. tt. *íramot*. Lásd : IRAM-SZARVAS.

IRAMAT, (ir-am-at) fn. tt. *íramat-ot*, harm. szr. —a. Sebes menésű mozgalom, siető haladás. Olyan szó, mint : *futamat, folyamot*. V. ö. IRAMIK.

IRAMBÖGÖLY, (iram-bögöly) ősz. fn. Bögöly-faj, mely az iramszarvasokat csipdesi.

IRAMGÍM, (iram-gím) ősz. fn. Nöstény iram-szarvas.

IRAMHAJÓ, (iram-hajó) ősz. fn. Sebesen járó hajó.

IRAMIK, (ir-am-ik) k. m. *íram-tam*, —tál, —t v. —ott. Sebesen fut, elfut.

„Néz Ilma s zavartan iramni akar ;

Oly édesen esdik az ifjú :

Ó lyánka ! szemed nyila szívbe talált,

Kéj rengeti habjait és bú.”

Kisfaludy K.

Különösen, nagyobb négylábu állatokról, vadakról mondják, midőn az üldözők elől sietnek. Máskép : *iramlik, iramodik, iramoszik, iramúl*. Szorosabb ért. bizonyos vonalban, és czél felé fut, mi kitűnik azon cszmerokonságból, mely az *iramik* és *írány* szók között van.

IRAMÍT, (ir-am-ít) áth. m. *íramított*, htn. —ni v. —ani. Iramodni kész vagy enged.

IRAMLIK, (ir-am-ol-ik) k. m. *íraml-ott*, htn. —ani. L. IRAMIK.

... „Az egész nép, mint vert had, elomlik, Száguldva mezőben szanaszét iramlik.”

Arany J.

IRAMLÓS, (ir-am-ol-ó-os) mn. l. IRAMOS.

IRAMODÁS, (ir-am-od-ás) fn. tt. *íramodás-t*, tb. —ok. harm. szr. —a. A futásnak azon neme, midőn a nagyobb, különösen négylábu vadállat sebes léptekkel halad, pl. ha úzik, kergetik, vagy ő mást vesz üzőbe.

IRAMODIK, (ir-am-od-ik) k. m. *íramod-tam*, —tál, —ott. Szoros ért. iramni kezd bizonyos czél felé, bizonyos vonalban. *A szarvas neki iramodik az erdőnek*. Szélesb ért. am. sebesen fut, siet. V. ö. IRAMIK.

IRAMOS, (ir-am-os) mn. tt. *íramos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Futós, sebes, gyors. *Íramos vadak*. 2) Átv. ért. s vegytanilag am. repülékeny, elszálló. *A testek iramos részei* (volatilis). 3) Sima, sikos, csuszós, melyen iramni könnyen lehet. *Íramos jég*.

IRAMSZARVAS, (iram-szarvas) ősz. fn. A szarvasok neméhez tartozó állatfaj, Európa és Ázsia legészakibb részein, előre hajuló, s végén lapátalakú agancscsal, és igen gyorsan futó lábakkal. Az illető tartományok lakosainak igen hasznos házi állata. (Cervus tarandus).

IRAMÚL, (ir-am-úl) önh. m. *íramúltam*. Lásd : IRAMODIK.

IRÁNT, (ir-án-t v. ir-ánt) névtű. Törzsökül tekintethetik az *írány* főnév is, mely *t* képzővel határozó gyanánt használtatik. Így lesznek a *látomás, lépés, sebes* szókból : *látomást* (szemlátomást), *lépést* (lépést menni), *sebest* (vágatni) határozók ; mely esetben köz szokás szerént, könnyebb kiejtés végett az *y* elhagyatik. 1) Am. valami felől, vagy miatt. *A könyvek iránt már szólottam a könyvtárral*. *A fizetés iránt kívánnék veled értekezni*. 2) Am. nézve, valamire való tekintettel v. tekintetből, másként : *írányában*. *Mások iránt illemmel viseltetni*. Személyragozva : *írántam, írántad, íránta* stb. *Írántam ne gondoskodjál*. *Írántad mindig jó szívvel voltam*.

IRANY, (ir-any) fn. tt. *írány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Külső tekintetre a fémekhez hasonló, vegyviszonyaiban azonban a kén és retentyhez (Selenium), tehát fémdekéhez v. fémdekéhez csatlakozó elem, minél fogva némely vegyészektől a fémek, mások által ellenben a fémdekdek rovatába soroltatik. Fölfelezte 1782-ben az erdélyországi iranytartalmú érczekben *Reichensteini Müller*. Iranynak neveztetett azon sajátságánál fogva, miszerint az úgynevezett írlában (Schrifterz) írott betűkhöz némileg hasonlító jegecsekben jön elő. Latin neve Tellurium, földünk latin nevéből a tellustól kölcsönözötetett. (Török J. tanár).

IRÁNY, (ir-ány) fn. tt. *irány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. 1) Kitzított pont vagy czél, mely felé valami intéztetik, helyzetetik, igazíttatik. *Kitűzni, kijelölni az irányt. Az ágyukat a várkapu irányában állítani fel. Elvéteni, eltévesztetni az irányt.* 2) Vonal, mely bizonyos czél felé intéztetik, húzzatik, halad. *Torony irányában menni, futni. Két különböző irányban kimért utak. Egy irányban sietni.* 3) Csillagászati eszköz, mely a föld futását a nap körül, s a hold járását a föld körül ábrázolja. 4) Átv. ért. mondjuk szellemi tárgyakról is, mennyiben bizonyos irányt követnek, kapnak, iránynak indulnak, azaz bizonyos czélra működnek. *Irányt adni az ifju tehetségeinek.* 5) Személyragos állapotban a köz értelmén kívül (l. 1) pont), am. valakire nézvest, valakire való tekintettel. *Irányomban nem úgy cselekedett, mint kellett volna. Én ő irányában mindig méltányos voltam. Különbözik: arány.*

IRÁNYADÁS, (irány-adás) ösz. fn. Cselekvés, szólás stb. mely vezérfonalul szolgál.

IRÁNYADÓ, (irány-adó) ösz. mn. Olyan cselekvény, magaviselet, szózat, szabály stb. mely mind maguknak a cselekvőknek, mind másoknak mintegy vezérelvül, vezérfonalul szolgál. *Az irányadó körökben a mienktől eltérő nézet uralkodik.*

IRÁNYÉK, (irány-ék) ösz. fn. Az ágyusoknál jelenti azon éket, melyet irányzás végett az ágyu alá tesznek.

IRÁNYÉLET, (irány-élet) ösz. fn. Életmód, mely valamely kitzított irányhoz, czélhoz alkalmazkodik.

IRÁNYESZME, (irány-eszme) ösz. fn. Eszme, gondolatkép, mely valamely műben vezérfonalul szolgál.

IRÁNYHAJHÁSZAT, (irány-hajhászat) ösz. fn. Az irány tulságos keresése szépművekben.

IRÁNYKÖLTEMÉNY, (irány-költemény) ösz. fn. Költői mű, melyben nem annyira tisztán maga a költői tökély és széptani általános igények, hanem még valamely mellékes bölcséleti, politikai stb. elvek szolgálnak vezérfonalul.

IRÁNYLIK, (ir-ány-l-ik) k. m. *iránylott*. L. **IRÁNYUL**.

IRÁNYMESTER, (irány-mester) ösz. fn. Elnök a czéhbeli mesteremberek tanácskozásában, ki a vitatkozásoknak irányt ad.

IRÁNYMŰ, (irány-mű) ösz. fn. Általán valamely szépmű, melyben a széptani igényeken túl valamely mellékes czél is szerepel.

IRÁNYNÉZET, (irány-nézet) ösz. fn. Nézet, vélemény, melyet valaki valamely cselekvény v. mű irányáról táplál magában.

IRÁNYOS, (ir-ány-os) mn. tt. *irányos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Bizonyos iránypont felé intézett, egyenes, nem görbe. *Irányos út. Egyirányos vonalak.*

IRÁNYOSSÁG, (ir-ány-os-ság) fn. tt. *irányosság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, melynél fogva valami irányos, egyenes vonalú.

IRÁNYOZ, (i-r-ány-oz) áth. m. *irányoz-tam*, —*tál*, —*ott* v. *irányzott*, htn. —*ni* v. *irányzani*, par. —*z*. 1) Valamit bizonyos irány felé igazít, alkalmaz, helyez. *Ágyút irányozni a várkapu ellen. Mellemnek irányozta a szuronyt.* 2) Visszaható névmással am. tájékoz. *Semmikép sem tudja irányozni magát.*

IRÁNYOZÁS, l. **IRÁNYZÁS**.

IRÁNYPONT, (irány-pont) ösz. fn. Célpont, mely felé az irányvonal igazíttatik; irányul kitzított pont.

IRÁNYREGE, (irány-rege) ösz. fn. Mellékes irány kitzítése valamely regében. V. ö. **IRÁNYZATI**, **IRÁNYKÖLTEMÉNY**.

IRÁNYREGÉNY, (irány-regény) ösz. fn. Valamely mellékes irány kitzítése a regényben. V. ö. **IRÁNYZATI**, **IRÁNYKÖLTEMÉNY**.

IRÁNYSZÖG, (irány-szög) ösz. fn. Szög, melyet bizonyos irányban menő egyenes vonal azon térrel képez, mely felé irányoztatik. (Angulus directionis).

IRÁNYT, l. **IRÁNT**.

IRÁNYTŰ, (irány-tű) l. **DELEJTŰ**.

IRÁNYÚL, **IRÁNYUL**, (ir-ány-ül) önh. m. *irányult*. Irányt tart, valamely irány felé mutat, törekszik. *Nézetem oda irányul. Minden tettei a haza javára irányulnak.* Ezen szóban némi önkéntesség rejlik a különben hasonló értelmű *iránylik*, *irányzódik* igék ellenében.

IRÁNYULÁS, **IRÁNYULÁS**, (ir-ány-ül-ás) fn. tt. *irányulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Iránytartás, irány felé mutató, törekvés. V. ö. **IRÁNYÚL**.

IRÁNYÚT, (irány-út) ösz. fn. Út, mely bizonyos tárgy vagy czél felé intéztetik.

IRÁNYVÁLTOZAT, (irány-változat) ösz. fn. Általán, az irányvonalnak más czélpont felé fordulata. Különösen, midőn a delejtű iránya fordúl.

IRÁNYVONAL, (irány-vonal) ösz. fn. Vonal, melyen bizonyos tárgy a czél felé siet vagy intéztetik.

IRÁNYZÁS, (i-r-ány-oz-ás) fn. tt. *irányzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, melynél fogva valamit bizonyos czélpont felé igazítunk. 2) Tájékozás. V. ö. **IRÁNYOZ**.

IRÁNYZAT, (ir-ány-oz-at) fn. tt. *irányzat-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Valaminek bizonyos czél felé igazított, intézett állapota. *Ugyanazon irányzatban menni. Más-más irányzatban repülő madarak.* 2) Szellemi működés állapota, midőn a működő erők valamely kitzított czélra törekszenek. 3) A delejtűnek bizonyos irány felé hajlott állapota.

IRÁNYZATI, (ir-ány-oz-at-i) mn. tt. *irányzati-t*, tb. —*ak*. Irányzatot illető, arra vonatkozó, bizonyos irányzattal bíró. Különösen: *irányzati költemény*, mely nem csupán arra törekszik, hogy a széptan általános igényeit kielégítse, hanem bizonyos mellékeszme kifejtését tűzte ki tárgyul. *Irányzati regények* (tendencialis).

IRÁNYZATLAN, (ir-ány-oz-atlan) mn. tt. *irányzatlan-t*, tb. —ok. Minek bizonyos irányzata nincs, mi egyenesen nem intéztetik valamely határozott czél felé. Határozóképp am. irányzat nélkül.

IRÁNYZATLANUL, (ir-ány-oz-at-lan-ul) ih. Irányzat nélkül, bizonyos czélpont felé nem igazítva.

IRÁNYZÓDIK, (ir-ány-oz-ód-ik) külszenvedő; m. *irányzód-tam*, —*tál*, —*ott*. L. IRÁNYÚL.

IRÁS, minden öszvetételeivel együtt, lásd: IRÁS.

IRÁSZ, (1), I. IRÁSZ.

IRÁSZ, (2), pusztá Bihar megyében; helyr. *Irász-on*, —*ra*, —*ról*.

IRAT, minden öszvetételekkel együtt, lásd: IRAT.

IRATOS, ALMÁS— v. PONYVAHÁT, falu Arad megyében; DOMB—, falu Csanád megyében; KIS—, falu Csanád megyében; FORRAI-NAGY—, falu Arad megyében. Helyr. *Iratos-on*, —*ra*, —*ról*. IRBONTALAN, mn. tt. *irbontalan-t*, tb. —ok. Székely tájejtéssel am. idomtalan. *Irbontalan nagy*. Alkalmasint *ildomtalan*-ból módosult.

IRDA, (ir-da) fn. tt. *írdát*. L. IRODA alatt.

IREG, ALSÓ—, pusztá, FELSŐ—, mezőváros, MEGYES—, pusztá Tolna megyében; helyr. *Ireg-én*, —*re*, —*ről*.

IREGFOROG, (ireg-forog) ikerített ige, melynek mindkét része ragoztatik. *Iregni-forogni*, *iregtem-forogtam*, *irgett-forgott*. Máskép: *sűrűgforog*, melyben mindkét szó önállólag is használatik.

IRÉGY, régies, *irigy* helyett.

IREK, UDVARNOK—, falu Nyitra megyében; helyr. *Irek-én*, —*re*, —*ről*.

IRÉLL, régiesen öszvehúzza *irigyel*-ből.

IREM, tájdivatos; I. ÜRÖM.

IRFÖLD, (ir-föld), IRFÖLDI, (ir-földi); I. IRHON, IRHONI.

IRG, elavult vagy elvont törzsök, melyből *irgalom*, *irgalmas* stb. származékok erednek. Révai szerint főnév, am. *misericordia*; de hihetőbb, hogy elavult gyakorlatos ige, s rokon képzésű a *sűrűg*, *fűrűg*, *forg*, *csurg* stb. igékkel. A régi halotti beszédben: *jorg*, t. i. a *jorgat* (irgalmaz) származékban, minélfogva gyöke alkalmasint: *jó*, melyből lett *jor*, s öszvehúzza *ir*, (mint *juhász*, *ihász*, *jonkább* inkább). Alapértelme: *jóakaró* érzés, könyörülő indulat.

IRGAL, (jor-og-al) elavult ige, máskép *irgat* v. *jorgat*. Hasonlóan elavultak: *szerel* (szeret), melyből *szerelem*, *mutal* (mutat), melyből a régies *képmutaló* (Bécsi cod.) eredtek.

IRGALMAS, (jor-og-al-om-as) mn. tt. *irgalmas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ki másnak baján, nyomorúságán szánakozik, fájdalomban, szenvedésiben részt vesz; ki a megbántónak, bűnösnek megbocsát, azaz méltó büntetését, s a vele járó szenvedéseket elengedi. *Irgalmas barátok*, *szüzek*, kik a betegeket ápolják. *Irgalmas Isten*, ki nem akarja a bűnös halálát, hanem

hogy megjobbuljon és idvezüljön. *Irgalmas ellenség*. *Nem ér egy irgalmas kiáltást*. (Km.). V. ö. IRG.

IRGALMASKODÁS, (jor-og-al-om-os-kod-ás) fn. tt. *irgalmaskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Irgalmas tettek gyakorlása. V. ö. IRGALMAS.

IRGALMASKODIK, (jor-og-al-om-os-kod-ik) k. m. *irgalmaskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Irgalmas tetteket gyakorol. V. ö. IRGALMAS.

IRGALMASSÁG, (jor-og-al-om-os-ság) fn. tt. *irgalmasság-ot*, harm. szr. —a. Az emberi szívnek gyöngéd érzelmi tulajdonsága, melynél fogva irgalomra hajlandó. Átv. értelemben tulajdonítjuk Istennek is. V. ö. IRGALOM, IRGALMAS.

IRGALMATLAN, (jor-og-al-om-atlan) mn. tt. *irgalmatlan-t*, tb. —ok. Irgalom nélküli; kemény szívű, kegyetlen; könnyörületlen. *Irgalmatlan szívű*. *Irgalmatlan ellenség*. *Irgalmatlan vad ember*. Tréfásan am. szertelen, reukivüli. *Irgalmatlan nagy csizmát, kalapot viselni*. *Irgalmatlan rossz bor*. V. ö. IRGALOM. Határozóképp am. irgalom nélkül.

IRGALMATLANKODIK, (jor-og-al-om-atlan-kod-ik) k. m. *irgalmatlankod-tam*, —*tál*, —*ott*. Irgalmatlan tetteket gyakorol; kegyetlenkedik, ádáz-kodik, keményszívűeskedik. V. ö. IRGALMATLAN.

IRGALMATLANSÁG, (jor-og-al-om-atlan-ság) fn. tt. *irgalmatlanság-ot*, harm. szr. —a. 1) Irgalom hiánya; kegyetlenség, keményszívűség. 2) Irgalmatlan tett, cselekedet. *Nagy irgalmatlanságot követett el*. V. ö. IRGALOM.

IRGALMATLANUL, (jor-og-al-om-at-lan-ul) ih. Irgalom nélkül, kegyetlenül, keményszívűleg, szörnyűképen. *Irgalmatlanul megverni valakit*. *Irgalmatlanul bánni a meggyőzött ellenséggel*.

IRGALMATOS, (jor-og-al-om-at-os) mn. tt. *irgalmatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Szertelenül megnyujtott régi szavaink egyike (mint *szerelmes*, *kegyelmes*, *irgalmas*, *szerelmes*, *kegyelmes* helyett) kétfás előadásban vagy régiséget jellemző írásmódban.

IRGALMAZ, (jor-og-al-om-az) önh. m. *irgalmaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Elemzésileg véve átható ige volna, mert az *-alom*, *-elem* képzőjü nevekből ilyenek alakulnak, pl. *hatalmaz*, *rágalmaz*, *óalmaz*, *jutalmaz*, *szidalmaz*, *tilalmaz*, *védelmez* stb. De köz szokás szerint *irgalmaz* önható, mely tulajdonságát valószínűleg a latin *miserere* után vette föl az egyházi nyelvből, hol a *miserere nobis*, így van fordítva: *irgalmaz nekünk*, holott nyelvünk természete szerint jobb volna: *irgalmarce* (irgalommal illess, fogadj) *minket*. Így lett a *parce nobis domine*, uram kegyelmezz nekünk, e helyett: *kegyelmezz minket*, azaz kegyelembe fogadj, kegyelemmel illess minket. Egyébiránt *jorgat* v. *irgat* a régi könyörgésben szintén latinosan tulajdonító ragot vonz: *hogy jorgasson ő neki*.

IRGALMAZÁS, (jor-og-al-om-oz-ás) fn. tt. *irgalmazás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A kedélynek jószágos megilletődése, melynél fogva valaki iralmat gyakorlunk. V. ö. IRGALOM.

IRGALMAZAT, (jor-og-al-om-az-at) fn. tt. *irgalmazat-ot*, harm. szr. —a. Régies, am. irgalmazás elvont értelemben, vagyis irgalom.

IRGALOM, (jor-og-al-om) fn. tt. *irgalmat*. Szív érzelme, kegyes indulat, melyet mások szenvedéseinek, bajainak rokon érzete gerjeszt bennünk. Különösen hajlam, melynél fogva a bűnösöknek érdemlett büntetéseit elengedni készek vagyunk. *Légy irgalommal hozzám. Irgalomért könyörögni. Irgalmat nyerni a halálra ítelt számára. Isteni, mennyei irgalom. Isten irgalmából.* Régiesen, mint minden -alom (elém) végzetű főneveknél az o (s é) az alanyesetben is kiesett: *irgalm*.

IRGALOMADÓ, (irgalom-adó) ősz. fn. Adó, a szegények ápolására.

IRGALOMHÁZ, (irgalom-ház) ősz. fn. Közintézet, melyben szegények közadóból vagy egyes adakozók alapítványából ápolatnak.

IRGALOMISKOLA, (irgalom-iskola) ősz. fn. Szegény gyermekek ingyen tanítására alapított iskola.

IRGALOMPÉNZ, (irgalom-pénz) ősz. fn. Szegények. szűkölködők, ügyefogyottak, koldusok gyámlására adott pénz. *Irgalompénzből élni.*

IRGAT, elavult ige, l. IRG.

IRGY, (ir-gy) fn. tt. *irgy-et*, harm. szr. —e. Felső tiszai vidéken am. kenyér szalonnája, vagyis irhez (kenőcshez) hasonló keletlen része, czopákája a kenyérhéj alatt. Gyöke a kenőcsöt jelentő *ir*.

IRGYES, (ir-gy-es) mn. tt. *irgyes-t* v. —et, tb. —ek. Keletlen kenyérről mondják, melynek irgye, azaz szalonnája, czopákája van. *Az irgyes kenyér fogaimhoz ragadt.* V. ö. IRGY.

IRHA, fn. tt. *irhát*. Lisztel, timsóval és borkővel készített, leginkább birka-, kecske-, zerge-, borjúbőr, melynek fő tulajdonságai a puhaság és hajlékonyság. Gyöke valószínűleg a metszést, betűvetést, betűbevigaszt jelentő *ir* ige, minthogy az irha oly bőr, melyre a régiek írni szoktak. *Ir* gyökből lett *író* (író bőr), ebből *ir-a*, s h lehelleti betű közbevetésével *ir-h-a*. V. ö. H betű. Így alakultak: *purha* (por-ó, por-a, pur-a, pur-h-a, purha fa, azaz poró, porrá váló fa), *turha* a hangutánzó *tur*-ból (tur-ó, tur-a, tur-h-a, azaz tur hangon való köhögés vagy kiköpött sürü nyál) stb. Ilyenek: *renyhe*, *csílrhe*, *bőrhe* stb. *Irhával kiavarrott, behuzott nadrág. Ráverték az irhára. Hord el az irhádat*, am. takarodjál, mert különben megvernek. *Elhordta az irháját*, am. a verés elől ellillant.

IRHABUOK, (irha-burok) ősz. fn. A férfi tőkcacsckójának bőre.

IRHAGYÁRTÁS, (irha-gyártás) ősz. fn. Irha féle bőrök készítése.

IRHAGYÁRTÓ, (irha-gyártó) ősz. fn. l. IRHATIMÁR.

IRHAKÖTŐ, IRHAKÖTÉNY, (irha-kötő vagy -kötény) ősz. fn. Irhabőrből való kötény némely mestereknél.

IRHÁS, (1), (ir-h-a-as) mn. tt. *irhás-t* v. —at, tb. —ak. Irhával bevont vagy bélelt. *Irhás nadrág*, milyenek voltak az úgynevezett *salavárdi* nadrágok, melyeknek üleptányérát irhabőr fődte. *Irhás ködmen, suba.*

IRHÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *irhás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Timár, ki irhabőröket készít.

IRHÁSZ, (ir-h-a-ász) fn. tt. *irhász-t*, tb. —ok. L. IRHÁS, (2).

IRHATATLAN, l. ÍRHATATLAN.

IRHATIMÁR, (irha-timár) ősz. fn. lásd: IRHÁS, (2).

IRHÁZ, (ir-h-a-az) áth. m. *irház-tam*, —tál, —ott, par. —z. Irhával behúzt vagy bélelt, czifráz. *Nadrágot, subát irházni.* Tréfás nyelven: alfelére ver valakinek. *Majd megirházzlak.*

IRHÁZÁS, (ir-h-a-az-ás) fn. tt. *irházás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Irhával behúzás, bélelés, czifrázás, szegélyezés.

IRHON, (Ir-hon) ősz. fn. Nagy-Britanniához tartozó sziget és ország az atlanti tengeren. (Hibernia, Irland, Erin).

IRHONI, (ir-honi) ősz. mn. Irhonból való, ott született, termett, készült, ott létező stb. *Irhoni lakosok, iparművek, termények.*

IRIDOM, (ir-idom) l. ÍRMÓD.

IRÍGY, IRÍGYEL, IRÍGYKEDIK stb. l. ÍRÍGY, ÍRÍGYEL, ÍRÍGYKEDIK stb.

IRÍL, IRILL v. IRÉLL, régiesen öszvehuzva *irígyel*-ből. L. ÍRÍGYEL.

IRINGA, (ir-am-ga) fn. tt. *iringát*. Csuszka, azaz csuszkáló, síkándozó hely a jégen, melyre neki iramodva megyen a játszó gyermek. Néhutt: *ironga*.

IRINGÁL, (ir-am-ga-al) önh. m. *iringált*. Csuszkál, síkánkozik a jégen.

IRINGÓ, fn. tt. *iringó-t*. A görög *eryngium*-ból alakított szó. Növénynem az öthímesek seregéből és kétányások rendéből, melynek virágai tömötten egymáshoz szorúlnak, s egy bokrot képeznek. (*Eryngium*. L.).

IRINY v. IRÍNY, falu Szathmár megyében; helyr. *Iriny-be*, —ben, —ből.

IRJ, l. IRGY.

IRJES, l. IRGYES.

IRKA, (ir-og-a v. ir-ka) fn. tt. *irkát*. l. IRKAFIRKA.

IRKAFIRKA, (irka-firka) iker. fn. tt. *irkafirkát*. 1) Rendetlen, rosz írás, macskavakarás. 2) Szellemi ért. haszontalan, hiábavaló, ponyvairodalomhoz tartozó írói művecskék. Kontár írói munkák gúnyneve.

IRKAFIRKÁL, (irka-firkál) iker. áth. m. *irkafirkált*. 1) Rendetlenül, roszul ír, beír, bemázol valamit. *Falakra irkafirkálni valamit. Beirkafirkálni a papírost.* 2) Haszontalan, hiábavaló dolgokat ír össze, melyeknek se fülök, se farkok; kontár írókról gúnyképen használtatik.

IRKAFIRKÁLÓ, (irka-firkáló) iker. fn. tt. *irkafirkáló-t*. 1) Aki rendetlen rozsz betűket vet. 2) Kontár író.

IRKAKÖNYV, (irka-könyv) ősz. fn. Kalmárok és kereskedők könyve, melybe naponként eléforduló üzleteiket futtában beírják, mielőtt a hiteles könyvbe följegyeznék. (Kladde, Schmirbuch).

IRKÁL, (ir-ka-al) önh. és áth. m. *irkál-t*. Futásban, gondatlanul, rendetlenül, rozszul irogat; kontár röpiratokat, költeményeket, könyveket stb. készít.

IRKÁLÁS, (ir-ka-al-ás) fn. tt. *irkálás-t* tb. —ok, harm. szr. —a. Futó, gondatlan, rend nélküli, rozsz írás; kontár eleművek készítése.

IRLA, (ir-ol-a) fn. tt. *írlát*. Új szó a latin *ce-russa* kifejezésére. Máskép: *íron*.

IRLAP, l. ÍRLAP.

IRMA, női keresztnév. A *Mária* vagy *Mari* névnek változata.

IRMAG, (ir-mag) ősz. fn. 1) Valamely nemnek vagy fajnak utósó magva, ivadéka, akár az állati, akár a növényi országból. *Úgy elpusztítom e népet vagy családot, hogy írmagnak való sem marad belőle*. Első tagja *ír*, talán a fiut, magzatot, ivást jelentő *ivar*-ból változott által, mintha volna: *ivar-mag*, azaz szaporítani való ivadék. 2) Minthogy az utósó ivadék vagyis gyermek legkedvesebb szokott lenni, jelent átv. ért. kedvencz gyermeket. *Vigyáz rá, mint az írmagra*. *Kedves írmagom, egyellen írmagom!*

IRMES, (ir-em-es, mintegy er-es) mn. tt. *irmes-t* v. —et, tb. —ek. Nedves, nyirkos; s mint ilyen, termékeny minőségű. Rokon *irgyes* szóval is. Tájszó.

IRMÓD, l. ÍRMÓD.

IRNOK, IRNOKI stb. l. ÍRNOK, ÍRNOKI stb.

IRNYE, (ir-nye) fn. tt. *írnét*. Déli Európában, Ázsiában és Afrikában tenyésző fa, apró, hosszukás, körded és hegyes végű levelekkel, melyek mindig zöldellenek, s kellemes illatnak. Nevét az *ír* (unguentum) gyöktől vette. (Mirtus).

IRNYOG, (ir-ny-og) önh. m. *irnyog-tam*, —tál, —ott. Békákról mondjuk, midőn vékony *ír* hangon szólnak. Vastag hangon: *vartog* a *varty* törzstől.

IRNYOGÁS, (ir-ny-og-ás) fn. tt. *irnyogás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Békák *ír* hangon kiabálása.

IRÓ, minden származékai- s öszvetételeivel, l. ÍRÓ, (1), és (2) stb.

IRODA, (ir-od-a v. ir-o-da) fn. tt. *irodát*. Hivatalszoba vagy terem, mely különösen írásra van rendelve. Így neveztetnek a kalmárok, kereskedők szobái, hol a számadásokat és leveleket írják; a hatóságok, törvényszékek, urodalmak stb. hivatalszobái, melyekben a jegyzők, irnokok, számvevők stb. dolgoznak. Némelyek szerint öszvehúzza: *ir-da*, de a mely inkább eszközt jelent, különösen *távirda*, *fényirda* szókban.

IRODAIGAZGATÓ, (iroda-igazgató) ősz. fn. Hatósági tiszt, ki az illető irodai személyzetnek főnöke.

IRODALMI, (ir-od-al-on-i) mn. tt. *irodalmi-t*, tb. —ak. Irodalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Irodalmi értesítő, közlöny*.

IRODALOM, (ir-od-al-om) fn. tt. *irodalm-at*, harm. szr. —a. Legszelesb ért. mind azon jelesebb elmenűvek öszvege, melyeket az emberi ész teremtett, és könyvekben vagy írással közössé tett. *Világirodalom*. Szorosb ért. alkalmazható részént egyes nemzetre, időszakokra, részént a tudandók külön-külön nemeire és ágaira. *Görög, latin, sínai, arab irodalom. Ó, új, középkori irodalom. Franczia, angol, német, olasz, magyar irodalom. Történeti, bölcsészeti, szépművészeti irodalom*. „Irodalom alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos öszvegét értjük.” Toldy F. „Az irodalom — tükre a nemzet szellemi életének, mértéke a nemzet szellemi nagyságának.” Jámbor P. Egyébiránt az egyes szakokra nézve vagy mennyire szűkebb körre szorúl az irodalom fogalma, szabatosabban: *íralom*.

IRODALOMMŰ, (irodalom-mű) ősz. fn. Irodalomban megjelent mű, különösen mely kiváló helyet foglal el az irodalomban.

IRODALOMTÖRTÉNET, (irodalom-történet) ősz. fn. Az irodalmi műveknek fejlődés szerénti és kritikai elésorolása valamely kisebb vagy nagyobb korszakban. „Az irodalomtörténet az ily (irodalmi) művekben nyilatkozó szellem fejlődése, s működésének öszvefűggő és okfejtő előadása.” Toldy F.

IROM, (1), (ir-om) fn. tt. *írom-ot*, harm. szr. —a. Új szó az irodalmi művek rakhelyének kifejezésére. *Ezen könyvtárának nagy íroma van*, azaz nagy rakhelye. *Ezen mű található N. könyvtár íromában*. Gyöke *ír* (scribit), képzője pedig a bőséget jelentő *om* (öm).

IROM, (2), (ir-om) székelyes kiejtése az *íram'* szónak. L. ezt.

IROMÁNY, (ir-om-ány v. ir-o-mány) fn. tt. *íromány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. 1) Írásba tett gondolatok szövege, foglalata. 2) Azon papiros vagy hártya, melyre a gondolatok szövege, foglalata, följegyeztetett. *Születte, eltépett írományok. Régi írományok. Levéltári, hivatalos írományok*.

IROMBA, (ir-om-b-a) mn. tt. *írombát*. Tiszavideki és erdélyi tájzó; mondják oly tyúkról, melynek pettyezetett tollai vannak; kendermagos tarka tyúk. Néhutt: *ilomba*. Gyöke a festést jelentő *ír*, melyből a bőséget jelentő *om* (öm) képzővel lett *írom*, azaz sok festés, sok petty, s innét: *íromó* v. *íromú*, *írom-v*, *írom-b*, *írom-b-a*, mint: *gom*, *gomu*, *gom-v*, *gom-b*, *gom-b-a*; *dom*, *dom-u*, *dom-v*, *dom-b*, és innen helység neve *Dom-b-a* stb.

IROMLIK, tájdivatos; l. IRAMLIK.

IROMJÁRÓ, (írom-járó) ősz. mn. A székeiyekeknél *írom'* am. *íram'*, tehát *íromjáró'* am. *íramjáró'*, azaz irammal vagy iramban járó, iramlani szokott. *Iromjáró ló*. (Kriza J.).

IROMOS, l. JEROMOS.

IRONGA, (ir-am-og-a v. ir-oug-a) fn. tt. *irongát*. Jégen a csuszkálók, koresolyázók számára készített sikos út. Gyöke a sietést, futást jelentő *ír*, melyből *iram*, *iramodik*, *iramlik* stb. származékok erednek. Köznyelven : *csuszka*, néhutt : *iringa*.

IRONGÁL, (ir-am-og-a-al) önh. m. *irongál-t*. Sikos jégen csuszkál. V. ö. IRONGA.

IRONGÁLÁS, (ir-om-og-a-al-ás) fn. tt. *irongálás-t*, tb. —ok. Irongán, azaz sikos jégen csuszkál.

IRONGÁLÓ, (ir-om-og-a-al-ó) mn. tt. *irongáló-t*. Aki irongán csuszkál. *Irongáló gyermekek*.

IRONT, (ir-om-t) önh. m. *iront-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s. Székelyeknél am. szapora, sebes léptekkel halad. Egy törzsű az *iramlik*, *iramodik* ugyanazon eredetű igékkel. *Iram* nálok : *írom*; innen *iramt* lesz *íromt*, s az *m* a *t* előtt *n*-né változván (mint *rom-t*, *bom-t* stb.) : *íront*.

IROSZLÓ, férfi kn. tt. *Iroszló-t*. A lengyel-szláv *Juroszlav*-ból van alakítva. Máskép : *Joroszló* v. *Jaroszló*.

IROTA, (1), (ir-ot-a v. ir-o-ta) fn. l. IRODA.

IROTA, (2), falu Borsod megyében; helyr. *Irotán*, —ra, —ról.

IROTVÁNY, régies, am. *Irtvány*.

IRRANT, áth. m. *irant-ott*, htn. —ni v. —ani. A székelyeknél (Krizsa J. szerint) am. hirtelen elszakaszt, tehát világosan : *orrant* = *orvant*, *orv* szótól; a 'hirtelen' fogalmát az *ant*, *ent* képző fejezi ki, a *v* *r*-ré hasonul, s az *o* *i*-vel váltakozik, mint *ort*, *irt* szókban is.

IRSA, (1), mély hangon némelyek szerint am. Örsze, Erzsi.

IRSA, (2), falu Pest megyében; helyr. *Irsán*, —ra, —ról.

IRSMÁNY, pusztá Nyitra megyében; helyr. *Irsmányo-n*, —ra, —ról.

IRT, (ir-t) áth. m. *irt-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s. Gyöke az elvonást, huzást, ránczigálást jelentő, s természeti hangot utánzó *ír*, am. elmetelés, vagdalás, szakgatás által valamit tövétől, gyökerétől elválaszt, elront, megsemmisít. Mondják különösen a növényekről. *Fákat, bokrokat irtani az erdőben*. *Gazt, gyomot irtani a kertekben*. *Buza közl irtani a rozst, konkolyt*. *Irtani a buján növő ágakat, hajtásokat*. Szélesb ért. pusztít, kiöl. *Kiirtani a ragadozó állatokat*. *Irtani a patkányokat, egereket, csótányokat*. Átv. ért. szellemi tárgyakra vonatkozólag am. megszüntet. *Irtani a bűnöket, rossz szokásokat*. Némely táj-szólás szerint : *ort*. Egyeznek vele a latin *rodo*, *rado*, szanszkrit *rad*, *ris*, német *roden*, *reuten*, *reiszen*, (aus-) *rotten*, török *jirtmak* stb.

IRTÁS, (ir-t-ás) fn. tt. *irtás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, mely által valamit irtunk. *Fák, bokrok, haszontalan növények irtása*. *Ágak, buja sarjak irtása*. *Gyom-, gaz-, burjánirtás*. 2) Mondjuk magukról a földekről is, melyek előbb erdők voltak. *Az irtások vagy irtásföldek nem tartoznak az urbéri*

állományokhoz. *Árpát, zabot vetni az irtásba*. Tájdivatosan : *ortás*.

IRTÁSFALVA, falu Zaránd megyében; helyr. *Irtásfalván*, —ra, —ról.

IRTÁSFÖLD, (irtás-föld) ősz. fn. l. IRTÁS, 2).

IRTATLAN, (ir-t-atlan) mn. tt. *irtatlan-t*, tb. —ok. Amit nem irtottak. *Irtatlan gyom*. *Irtatlan buza vetés*, melyből a rozst ki nem metszették. Hátározókép am. nem irtva.

IRTHATATLAN, (ir-t-hat-atlan) mn. tt. *irthatatlan-t*, tb. —ok. Amit irtani, kiirtani, elpusztítani, kiveszteni, megszüntetni nem lehet. *Kiirthatatlan ős-erdők*. *Irthatatlan buja növényzet*. *Kiirthatatlan vadak, gonosz erkölcsek, balitételek*. V. ö. IRT.

IRTMÁNY, (ir-t-om-ány v. ir-t-mány) fn. tt. *irtmány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Vidék, telek, melyről a fákat, különösen erdőt kivágták és szántóföldekké vagy legelővé, rétté fordították. Máskép : *irtás* v. *irtásföld*. (Exstirpatura).

IRTÓ, (ir-t-ó) mn. tt. *irtó-t*. Oly eszközökről mondjuk, melyek által az irtás véghez vitetik, pl. *irtó kés*, *irtó kapa*. Átv. ért. *irtó háború*, mely az elenséges ország lakóinak kiölésére, elpusztítására törekszik. Össze is szokták írni : *irtókapa*, *irtóháború*. Főnevel használtatván jelenti azon személyt, ki irt, vagy irtani szokott. *Irtókat küldeni a vetésbe, erdőbe*. *Az irtók kihúzzák a fák töveit is*.

IRTÓDZIK, (ir-t-ó-od-oz-ik) k. l. IRTÓZIK.

IRTÓEKE, (irtó-eke) ősz. fn. Sajátságos készületű eke, a földet ellepő burjánok, perjék, gyökerek stb. kipusztítására.

IRTOGAT, (ir-t-og-at v. ir-t-o-gat) áth. és gyak. m. *irtogat-tam*, —tál, —ott, par. *irtogass*. Folytonosan vagy lassan-lassan irt valamit. *Gyomot irtogatni a kertből*. *Irtogatni az erdőt*. *A rossz szokásokat, balitételeket irtogatni*. V. ö. IRT.

IRTOGATÁS, (ir-t-og-at-ás) fn. tt. *irtogatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakorlott, folytonos cselekvés, mely által valamit irtogatnak. *Erdők irtogatása*. V. ö. IRT, IRTOGAT.

IRTÓHÁBORÚ, (irtó-háború) ősz. fn. Háború, melyben egyik hadviselő fél a másikat teljesen semmivé tenni törekszik. Átv. ért. valamely nemzetnek, nemzetiségnek politikai úton és eszközökkel való elenyészése vagy elenyészésten akarása.

IRTÓHAD, (irtó-had) l. IRTÓHÁBORÚ.

IRTÓKAPA, (irtó-kapa) ősz. fn. Kapa nemű eszköz, melylyel a földből növényeket irtanak.

IRTOLL, (ir-toll) ősz. fn. l. IRÓTOLL.

IRTOVÁNY, (ir-t-o-vány) fn. l. IRTMÁNY.

IRTOVÁNYKEPE, (irtovány-kepe) ősz. fn. Kepe, vagyis gabonakévékben adott bér azon irtványért, melyet valaki az illető tulajdonostól bir.

IRTOVÁNYOS, (ir-t-o-vány-os) mn. és fn. Mint mn. tárgyesete : *irtoványos-t* v. —at, tb. —ak. Irtványt tartalmazó. Mint fn. tárgyesete : *irtoványos-t*, tb. —ok. Hely, föld-, erdőrészt, melyben irtovány v. irtoványok vannak.

IRTOVÁNYTIZED, (irtovány-tized) ösz. fn. Tized az irtoványban termett jószágból, melyet az irtoványbérlo az illető tulajdonosnak ad.

IRTÓVAS, (irtó-vas) ösz. fn. Éles eszköz vasból, holmi haszontalan és káros gyomok, burjánok, perjék stb. kipusztítására.

IRTÓZÁS, (ir-t-ó-oz-ás) fn. tt. *irtózás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Gyöke *ir*, mennyiben megrázkódó ijedést fejez ki, az *i* gyökelem t. i. mozgást, az *r* pedig rázkódást jelentvén, minthogy az irtózás csakugyan am. rázkódással és undorral vegyes erősebb ijedés. *Irtózással hallottam a szörnyű eseményt. Irtózás futott végig rajtam.*

IRTÓZAT, (ir-t-ó-oz-at) fu. tt. *irtózat-ot*, harm. szr. — *a*. Rendkívül felizgatott érzéki állapot, melyet valamely ijesztő és undorító tárgy benyomása okoz, s mely egész valónkat megrázkodtatja. *Irtózat lep meg. Irtózat miatt elájulni.*

IRTÓZATOS, (ir-t-ó-oz-at-os) mn. tt. *irtózatossá-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. Irtózatot okozó, irtózattal járó, borzasztóan, undorítólag ijesztő. *Irtózatossá látomány, kegyetlenség. Irtózatossá állapotban, sorsban lenni. V. ö. IRTÓZAT.*

IRTÓZATOSSÁG, (ir-t-ó-oz-at-os ság) fn. tt. *irtózatosság-ot*, harm. szr. — *a*. Valamely esemény, látomány tulajdonsága, melynél fogva az irtózatot gerjeszt. *A belháború s mindenféle kegyetlenségek irtózatosságai.*

IRTÓZIK, (ir-t-ó-oz-ik. V. ö. IRTÓZÁS) k. m. *irtóz-tam*, — *tál*, — *ott*. Valamitől borzadva, megrázkodva visszajjed, visszarezen, valamitől borsózik a háta. *Irtózom tőle, oly annyira utálok. Irtózom csak azon gondolatától is, hogy . . . Sok ember irtózik a békától, patkánytól. Ki a fékélyes, sebes, varas vagy holt testtől irtózik, ne legyen sebész, orvos.*

IRTÓZKODÁS, (ir-t-ó-oz-kod-ás) fn. tt. *irtózkodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Szenvedő állapot, midőn valaki irtózkodik.

IRTÓZKODIK, (ir-t-ó-oz-kod-ik) k. m. *irtózkod-tam*, — *tál*, — *ott*. Valamitől irtózva visszahúzódik, vissza borzadoz, folytonosan irtózik. V. ö. IRTÓZIK.

IRTÓZTAT, (ir-t-ó-oz-tat) mivelt. m. *irtóztat-tam*, — *tál*, — *ott*. Eszközli vagy okozza, hogy valaki irtózék valamitől, megrázkodtató, borzasztó, undorító ijedésbe ejt.

IRTÓZTATÓ, (ir-t-ó-oz-tat-ó) mn. tt. *irtóztató-t*. Oly tárgyakról mondjuk, melyek megrázkodtató, s egész valónkat borzadással töltő félelemre gerjesztenek. Nagymondható szavaink egyike, melylyel némelyek kisebb benyomású tárgyak hatását is szokták ki fejezni, *igen nagyon, fölülte helyett*; de szoros ért. jelentí a félelemnek legmagasabb fokát. *Irtóztató vérontás. Timur kán a legirtóztatóbb halállal végeztette le ellenségeit, pl. fűrészeléssel, mozsárban töréssel stb. Irtóztató tengeri fürgeteg. Irtóztató dolgokat olvasunk a régi francia forradalomról.*

IRTÓZTATÓAN, (ir-t-ó-oz-tat-ó-an) ih. l. IRTÓZTATÓKÉP.

IRTÓZTATÓKÉP, (irtóztató-kép) ösz. ih. Irtóztató módon; szörnyű kegyetlenül, rettenetesen, borzasztólag. *Irtóztatókép kínozni a legyőzött ellenséget. Irtóztatókép dühöngő vihar.*

IRTÓZTATÓSÁG, (ir-t-ó-oz-tat-ó-ság) fn. tt. *irtóztatóság-ot*, harm. szr. — *a*. Valaminek irtóztató tulajdonsága vagy állapota. *Nem lehet leírni a kegyetlenkedés irtóztatóságát. Látnod kellett volna azon irtóztatóságot, melyen átestünk volt. Tengeri zivatar irtóztatósága.*

IRTVÁNY, l. IRTOVÁNY, IRTMÁNY.

IRÚLPIRÚL, (irúl-pirúl) ikerített ige, m. *irúlt-pirúlt*, htn. *irúlnipirúlni*. Szégyenletében el-el futja arcát a vér, s folytonos szégyenzavarban van.

IRVÁGY, l. IRVÁGY.

IS, (1), kötszó, mely a rokon értelmű s egy eredetű *és*-től, (v. ö. *ÉS*) lényegesen abban különbözik, hogy ez a kapcsolandó szó vagy mondat előtt, amaz pedig utána áll, s innét magyarázható az is, hogy az *és* mintegy a jövőre figyelmeztetőleg hosszú, az *is* pedig az előre bocsátott viszonyzó után mintegy sietve rövid, s a hangsúlyt rendesen az előtte álló szóra veti, pl. *Péter is ott volt*. Egyébiránt valamint a székelv egyik tájbeszédben, úgy régi nyelvemlékeinkben is számtalanszor élnek vele *es* vagy *és* alakban. „A *konkolyt* kiszedvétek kiirtsátok velek öszve a buzát *es*.” Tatrosi cod. „Valahol lakozandol én *es* lakozom.” Bécsi cod. A régieknél a szónak, melyre viszonyul, gyakran elébe is jön. „Hogy *es* ti látjátok.” Régi halotti beszéd. „*Kellemetes* hogy *es* én elmenjek.” Tatrosi cod. „Mert ha meghocsátandjátok embereknek ő bünöket, megbocsátja *es* tünöktek (dimittet et vobis) tii mennyei atyátok tii vétkezetteket.” Tatrosi cod. „Mert *es* ő városokat megtöré” (nam et civitates eorum destruxit). Bécsi cod. Ez utóbbiak részint latinosságok, részint némely kötszókhoz (hogy, mert stb.) toldaléklul függednek, miként *ma* is mondjuk: miértis; például ebben: „*Kellemetes* hogy *es* (= hogyis) én elmenjek”, nines is meg a latinban az, is-*ne* megfelelő szó: *Expedi vobis ut ego vadam*. (János ev.) Kötszói minőségén felül 1) egyes igék-re vonatkozik, midőn némi gúnyt, tagadást, kételkedést jelent, pl. *tudsz is te ahhoz*, azaz, dehogy tudsz hozzá, *gondolsz is te becsületteddel*, azaz, dehogy gondolsz vele. *Láttam is én* = dehogy láttam. *Tudom is én* = mit tudom én. *Gondol is ő vele* = épen nem gondol vele. Vagy 2) valamit mintegy ismételve, vagy emlékeztetés okáért kérdeziünk, pl. *Hányan is voltak az ebédnél? Hogy is van az a vers, nóta? Kinek is hűjék azt az embert?* 3) Két vagy több mondatot is fűz öszve, és pedig a) vagy mindkét mondat egyes szavainál fogva, s ekkor közvetlenül ezek után áll, pl: *én is, te is; képedet is látom*, *szavadat is hallom*; a nap jóknak *is* világít, gonoszoknak *is*. Mind szóval, de amely az illető szót

megelőzi, fölcserélhető: *mind én, mind te.* (Ezen székely tájdivatos szóban: *tés is, kettőztetve áll: te is is.*) b) Vagy a mondatot egészen véve köti össze más mondatokkal, s ekkor rendszerént az ige után sorozzuk, mint mely a mondat sarkalata, s melyet a föntebbi oknál fogva nyomosítani kell, pl. *Nem bánom, ha életemet kockáztatom is.* Igen sokan hibáznak e szabály ellen, irván: *Nem bánom, ha véretem is veszik e helyett: ha véretem veszik is;* mert az elébbi mondatnak csak akkor van értelme, ha a mondatcsúly az *is-t* megelőző szóra esik, t. i. ha azt akarnám mondani, hogy egyebemen kívül még, véretem is veszik. Sínai nyelven *is' i,* és' pedig *je.*

IS, (2), a régi halotti beszédben áll, 'ös' helyett, ebben: *is-emük,* azaz *ös-ünk.* L. ŐS.

—IS, névképző, mint a szokottabb *as, os, es, ős* változata, pl. *hamis* (a régi halotti beszédben: *hamos*), *lapis* (lapos), *kódís* (koldus), *körís* (körös), *haris* és némely mások. V. ö. —AS képző.

ISA, a régi halotti beszédben négyszer fordul elő a mai, bizonyos értelmében, mely Göcsejben: *bizo,* Baranyában: *beze,* s kivált az elsőbbik a *b* elhagyásával igen közel jár az *isa* szóhoz. Így szokott elhagyni általán a 'hiszen' szóból is a *h,* 'iszen' szóban, s *hiszen* és *bizon* különben is rokonok. Némelyek véleménye szerint a régies *es* (mely annyi volt, mint eskü) módosulata. Mind egyik, mind másik esetben eredetileg állító, bizonyító értelemmel bír.

ISAR, hegy neve Erdélyben, Kolos megyében.

ISASZEGH, falu Pest megyében; helyr. *Isaszegh-én, —re, —ről.*

ISKÁTULYA, fn. tt. *iskátulyát.* A német *Schachtel,* vagyis inkább olasz *scatola,* újlatin *scatula* után alakított szó, magyarosan: *doboz.* (Millye pedig am. Büchse, *πυξίς*).

ISKE, falu Ungh megyében; helyr. *Iské-n, —re, —ről.*

ISKOLA, fn. tt. *iskolát,* harm. szr. —a. Görögül *σχολή,* latinul *schola,* németül *Schule,* régi felső németben *scuala, scola,* spanyolul *escuela,* portugál nyelven *escola* stb. A hellén nyelvben a *σχῆν* (tartani) szótól származtatva am. nyug. szabad idő (a német *Musze,* mely a tudományokra fordíthatatik; 1) tartós foglalkodás, különösen tanulmányozás; 2) tanulás helye. Mint idegen eredetű szó helyett újabb időkben a magyar *tanoda* kapott fel: a köz nyelvben mindazáltal szokottabb az iskola. *Kis iskola, nagy iskola. Falusi, városi iskola. Faiskola, láiskola. Iskolába járni. Pesten jártam iskolába, térdig jártam a rózsába.* (Népd.). *Iskola mellé járni. Ő is elment az iskola mellett. Ma nincs iskola.* Máskép: *oskola.* Egyéb-iránt l. TANODA.

ISKOLABARÁT, (iskola-barát) ösz. fn. 1) Személy, ki az iskolák és tanulók iránt különös részvételt viseltetik, s azokat pártolja. 2) Barát, kivel mint iskolatárssal ismerkedtünk meg.

ISKOLABARÁTSÁG, (iskola-barátság) ösz. fn. Barátság az egy iskolában járó növendékek vagy ta-

nulók között, vagy a tanulói időszakban kezdődött s azóta fennmaradt barátság.

ISKOLABELI, (iskola-beli) ösz. mn. lásd: ISKOLAI.

ISKOLABÉR, (iskola-bér) ösz. fn. l. ISKOLAPÉNZ.

ISKOLABESZÉD, (iskola-beszéd) ösz. fn. A tanítónak intő, buzdító beszéde hallgatóihoz.

ISKOLABETEG, (iskola-beteg) ösz. fn. és mn. Gúnyosan oly tanulóról mondják, ki beteggé teszi v. betegnek mondja magát, hogy iskolába ne kelljen mennie.

ISKOLABETEGSÉG, (iskola-betegség) ösz. fn. Tettetett, hazudozott betegség, melynek ürügye alatt a henyé tanulók el szokták mulasztani az iskolába járást.

ISKOLAESZTENDŐ, (iskola-esztendő) l. ISKOLAÉV.

ISKOLAÉV, (iskola-év) ösz. fn. Időszak, melynek folyama alatt a nyilvános iskolai oktatások tartatni szoktak, mely hazánk tanító intézeteiben rendszeren tíz hónapig tart. A többi két hónapot *iskolai szünidő*-nek mondják.

ISKOLAFEGY, (iskola-fegy) ösz. fn. Bizonyos szabályok által meghatározott rendtartás az iskolai életben. *Az iskolafegy újabb időben nagyon meglazult.*

ISKOLAFENYÍTÉK, (iskola-fenyíték) ösz. fn. Fenyíték az iskolába járó tanulók számára. V. ö. FENYÍTÉK.

ISKOLAGÖG, (iskola-gög) ösz. fn. Gögje vagy gögössége az iskolához tartozóknak, legyenek ezek iskolaigazgatók, tanárok vagy csak tanulók.

ISKOLAHANG, (iskola-hang) ösz. fn. Kimért, feszesen komoly hang vagy beszéd mód, melyet előadásaikban a tanítók rendszeren használni szoktak. Szélesb ért. követelő, igényes, s mintegy tekintetre vágó modor saját véleményünk előadásában vagy parancsainkban, intéseinkben stb. mintha gyermekekhez szólánánk.

ISKOLAHANGI, (iskola-hangi) ösz. mn. Iskolahangon szóló, arra mutató, vonatkozó. *Iskolahangi értekezés, felszólítás, figyelmeztetés.* V. ö. ISKOLAHANG.

ISKOLAHANGILAG, (iskola-hangilag) ösz. ih. Feszes, komoly, kimért előadással, mint az iskolatanítóké lenni szokott; igényelőleg, követelő modorban. *Iskolahangilag beszélni a társaságban. Iskolahangilag előadott száraz értekezés.*

ISKOLAHÁZ, (iskola-ház) ösz. fn. Köz épület, egy vagy több osztálybeli tanulók számára rendelt teremekkel. Röviden: *iskola.*

ISKOLAI, (iskola-i) mn. tt. *iskolai-t,* tb. —ak. Iskolát illető, abba való, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Iskolai évek, rendszabályok, fegyelem, fenyték, gyakorlat. Iskolai épület, bútorok, készülékek, eszközök. Iskolai pénzalap. Iskolai ifjuság, növendékek. Iskolai rend, tanítás, tárgy, tudomány.*

ISKOLAIGAZGATÓ, (iskola-igazgató) ösz. fn. Személy, ki egy vagy több iskolai intézet főnöke, ki az illető iskolákra, s tanítókra felügyel, az iskolai tanács és próbatételek elnöke, s mint olyan az iskolai ügyek főkörmányával közvetlenül érintkezik. Ilyenek a nemzeti iskolák, középtanodák, főiskolák igazgatói.

ISKOLAILAG, (iskola-i-lag) ih. Iskolai módon, iskolai szokás szerint. *Iskolailag fejtegetni valamely tantárgyat.*

ISKOLAINTÉZET, (iskola-intézet) ösz. fn. Tanulók számára állított közintézet.

ISKOLAKERÜLŐ, (iskola-kerülő) ösz. fn. Rosz tanuló, ki nem szeret iskolába járni, hanem amikor csak szerét teheti, mindig elmulasztja.

ISKOLAKÖNYV, (iskola-könyv) ösz. fn. Kézi könyv az iskolai tanulók számára, melyben az illető tantárgyak az ifjuság fogalmához alkalmazva, bizonyos tanmód szerint adatnak elé.

ISKOLALÉPÉS, (iskola-lépés) ösz. fn. Szabályos lépés, melyre a lovagiskolában (lovardában) mindennek előtt szoktatják a nyereg alá szánt lovakat.

ISKOLAMESTER, (iskola-mester) ösz. fn. Tanító a kisebb, pl. nép- vagy nemzeti iskolákban. *Falusí, kisvárosi iskolamesterek.* A felsőbb iskolaintézetekben: *tanár.*

ISKOLAMESTÉRÉS, (iskola-mestérés) ösz. mn. Oly modorú vagy szokású, milyen az iskolamestereké szokott lenni, azaz feszes, peczkes, szigorú, komoly, követelő.

ISKOLANYELV, (iskola-nyelv) ösz. fn. Népszerű, igen világos, a tárgynak minden részleteit pontosan fejtegető, szóval, a növendékek felfogásához alkalmazott előadási mód.

ISKOLAÓRA, (iskola-óra) ösz. fn. Óra, vagyis órányi időszak, mely alatt az iskolai tanítások tartatni szoktak. *Reggeli, délutáni iskolaórát.*

ISKOLAPÉNZ, (iskola-péNZ) ösz. fn. PéNZ, melyet az iskolai tanulók fizetni szoktak az iskola némi szükségének fődözésére, pl. fűtésre, seprűre, krétára, földabroszokra, a szolga díjazására stb. Ettől különbözik a *tanpéNZ.*

ISKOLAPOR, (iskola-por) ösz. fn. Tulajd. ért. por, melyet a járó-kelő tanulók csinálnak az iskolában. *Iskolaport nyelni.* Átv. ért. jelenti valakinek azon tulajdonságát, melynél fogva az iskolai elemeken túl nem emelkedett, s munkáin, beszédein meglátszik az iskolai modor. *Értekezésén igen látszik az iskolapor.* *Ezen versek nem mentek az iskolaportól.*

ISKOLAPOROS, (iskola-poros) ösz. fn. Gúnyneve az oly tanárnak, ki a tárgyak iskolás nézetein nem bír fölülemelkedni, s a legfontosabb tanokat holmi apró bibelődésekkel kisszerűekké teszi.

ISKOLAREND, (iskola-rend) ösz. fn. Rend az iskolák czélirányos elintézésére, pl. a tanulmányok sorozata, viszonya, mennyisége, az osztályok fokozata, a fegyelem és kormányzási mód tekintetéből. *Új*

iskolarendet hozni be. A tanárok és tanulók tartoznak magukat az iskolarendhez szabni.

ISKOLARENDÉLET, (iskola-rendélet) ösz. fn. Iskolát, vagyis a tanárokat és tanulókat illető, kötelező felsőbb rendelet. V. ö. **RENDELET.**

ISKOLARENDÉZÉS, (iskola-rendezés) ösz. fn. Czélirányos iskolarend behozása, elintézése. V. ö. **ISKOLAREND.**

ISKOLÁS, (iskola-as) mn. tt. *iskolás-t* v. —at, tb. —ak. 1) Iskolai modorú, szabású. *Iskolás előadás, értelmezés.* 2) Iskolába járó. *Iskolás gyermekek.*

ISKOLÁSAN, (iskola-as-an) ih. Iskolai modorban vagy szokás szerint. *Iskolásan fejtegetni valamely tantárgyat.*

ISKOLÁSDI, (iskola-as-di) fn. tt. *iskolásdi-t*, tb. —ak. Izlés nélküli, egyoldalú tudakos, ki aggodalmasan és feszesen ragaszkodik valamely korlátozott formák és nézetekhez a nélkül, hogy a szellem szabadabb mozgását tűrné. (Pedant).

ISKOLÁSDIAS, (iskola-as-di-as) mn. tt. *iskolásdias-t* v. —at, tb. —ak. Iskolásdi modorú.

ISKOLASZERŰ, (iskola-szerű) ösz. mn. l. **ISKOLÁS**, 1).

ISKOLASZÜNET, (iskola-szünet) ösz. fn. Széles ért. minden idő, melyben iskolai előadások nem tartatnak. Szoros ért. több napokból vagy épen hetekből és hónapokból álló illetén időszak.

ISKOLATÁRGY, (iskola-tárgy) ösz. fn. 1) Iskolát illető ügy. 2) Iskolában taníttatni szokott tudomány.

ISKOLATUDÓS, (iskola-tudós) ösz. fn. Iskolai ismeretekkel bíró tudós. Gúnyos ért. oly tudós, ki mesterei szavára esziiskzik; vagy ki az iskolai tanulmányokkal beéri, s a tudományok mezején tett újabb fölfedezéseket nem használja.

ISKOLATUDÓSSÁG, (iskola-tudósság) ösz. fn. Jártasság az iskolai tanulmányokban. Gúnyos ért. oly tudósság, mely az iskolai tudományokon túl nem halad.

ISKOLAÜGY, (iskola-ügy) ösz. fn. Az iskolákat illető tárgyak összvege, mennyiben azok az országos kormány, különösen oktatási kormányosztály *teendői* közé tartoznak. A *tanügy* vagy *oktatásügy* nagyobb terjedelmű, mennyiben ide az egyházi ügyek is tartozhatnak.

ISKOLÁZ, (iskola-az) áth. m. *iskoláz-tam*, —tál, —ott. Iskolai fenytés alá fog, mint iskolás gyermeket fedd, int, dorgál vagy oktat valakit.

ISKOLÁZÁS, (iskola-az-ás) fn. tt. *iskolázás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valakit iskoláznak. *A röst nem szereti az iskolázást.* (Km.).

ISKOLÁZÓ, (iskola-az-ó) mn. tt. *iskolázó-t*. Ki mást iskolás gyermek gyünánt fedd, dorgál, fenyt vagy szigorúan oktat.

ISKOLÁZTAT, (iskola-az-tat) mivelt. m. *iskoláztat-tam*, —*tál*, —*ott*. Iskolába járat, iskolában taníttat. A gyermekeket iskoláztatni kell, hogy valamit tudjanak.

ISLANG, fn. tt. *islang-ot*, harm. szr. —*ja*. Baranyai tájszólás szerint am. ékszerűl szolgáló tü, melltü. Alakja idegen származatra mutat. V. ö. SALANG.

ISLÓG, (német *Schlaggold?*) fn. tt. *islóg-ot*, harm. szr. —*ja*. Ékszerűl szolgáló boglár, csillagocská, pl. a lószerszámokon vagy bútorszatokon. Az napon elveszi az Úr a saruk ékességét és az islógokat. (Isai. 3. 18. Káldi). Úgy látszik, egy eredetű az islang szóval. V. ö. ISLANG, SALANG.

ISME, (is-me, azaz ös-mi) tulajdonképen ösz. fn. tt. *ismét*, harm. szr. *isméje*. Törzsöke az *ismér*, *isméret*, vagy csangósan *ismér*, *isméret* stb. szólnak. A törzsök gyöke vagy határozója *is*, (mely a régi nyelvemlékekben igen sokszor előfordul *ös* helyett, v. ö. ŐS), vagy csangósan *isz*, megvan a görög *ἴσθμι* v. *ἴσται*, német *wissen*, lengyel *vedzet* igékben, melyek értést, tudást jelentenek. (Azonban ezek inkább ész szóval rokonok). A *me* képző a magyarban am. mi, tehát miség, valamiség, tárgy értelmével bir, s ennél fogva isme am. ös-mi, ös-tárgy, ami már régebben megvan elménkben, emlékezetünkben, vagyis a tárgynak emléke, ösképe. Tájdivatosan *esme* v. *ösme*. Újabb időben önállóság kezdék használni *ismeret* helyett.

ISMEÁG, (isme-ág) l. ISMERETÁG.

ISMÉG, ISMEG, (és-még) kettős kötszó, s am. megint, újra, még egyszer. (Ámbár elemzésileg véve 'és-még' az eredeti, s tájszokásilag ma is dívik *esmeg* alakban; mégis közönségesebb divatú lett az *ismét*, mely képzőragokat is vesz fel: *ismétel*).

„Kopjával nyeregből messzi kítaszitá,
Gyorsan szabályával az fejét elvágá,
Jó lovára ismég mint evét fölugra.“

Deli Vid hitvese. (Zrínyi Miklós).

L. ISMÉT.

ISMEGENT, (és-megént), ISMÉGLEN, (és-méglen), am. ismég v. ismét. „Ha peniglen valamit nyilvában értünk the k(egyelmédnek) isméglen thudására aggyuk.“ Levél 1558-ból. (Szalay Á. gyűjt.).

ISMEJEGY, ISMEJEL, (isme-jegy v. -jel) ösz. fn. L. ISMERV.

ISMEKÖR, (isme-kör) ösz. fn. Határ, meddig ismeretünk terjed.

ISMÉR, ISMER, (ös-me-er) áth. m. *ismér-t*. Valamiről régebben szerzett tudás-, értés-, felfogással bir, valamiről isméje, azaz ös tudata, emléke van; különösen valaminek megkülönböztető jeleit elméjében felfogta és tudja. *Ismertek tollaidról jó madár. Ismerem, mint a rozs pénzt.* (Km.). *Hát te már nem ismeresz engem?* *Sok darab kenyeret kell megenni, míg ember egymást megismeri.* (Km.). *Régen ismerjük má egymást. Ismerd magadat. Reáismerni valakire. Te*

félreismersz, (azaz balul ismeresz) *engem. Kéismernélek ezer közül is.* Hibásan használják némelyek az *elismer* igét, midőn a német *verkennen* helyett veszik, mi helyesen magyarul: *félreismer*; ellenben elismérni valamit am. tudomásul elfogadni vagy megvallani, hogy ismérjük, tudjuk, pl. o. *Ezen kéziratot elismerem v. el nem ismerem magaménak.* Minthogy törzsökeül az *isme* főnevet veszszük, elemzésileg mindig *ismér* volna (hosszú é-vel), mint: *íge, ígér.* Azonban a két éles hang kikerülése végett az életben rendszerént rövidül használtatik: *ismer*, *ismerkedik*, *ismeret* stb. Másképen: *ösmer* v. *ösmér*, és *esmer* v. *esmér*.

ISMÉRÉS, ISMERÉS, (ös-me-er-és) fn. tt. *ismérés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A gondolkozó ész működése, melynél fogva a tárgyakról fogalmakat szerez, itéletet hoz, s okoskodik. Köz értelemben tudomás, mely által a tárgyakat az emlékezetben felfogott s egybekapcsolt jegyeiknél fogva megkülönböztetjük. V. ö. ISMÉR.

ISMÉRET, ISMERET, (ös-me-er-et) fn. tt. *isméret-ét*, harm. szr. —*e*. Tudalom, melyet bizonyos tárgyról érkeink által vagy közvetlen szerzünk, vagy annak más tárgytól különböztető jeleit közvetve csak gondolatunkban tüntetjük elménk elé, csak képét idézzük vissza, mi által a képlet, tárgytól mintegy külön válni látszik. Az isméret két tényező eredménye, ú. m. az ismerő alanyé és az ismert tárgyé. *Alapos, világos, rendszeres ismeretekkel birni. Új ismereteket szerezni. Önmagunk ismeretére jutni. Ismeret elvei. Ismeretek tára. Hasznos ismeretek. Lelki ismeret, vagyis erkölcsi belső állapotunk tudata, s azon belső sugalom, mely részint természeti ösztön szerint, részint az elfogadott erényszabályoknál fogva tudunkra adja, mi legyen erkölcsileg jó és rossz, s itélő erejével mintegy bíraskodik tetteink fölött, honnan köz nyelven és tréfásan *kisbírő*-nak mondjuk.* V. ö. LELKI-ÖSMERET.

ISMÉRET- v. ISMERETÁG, (ismeret-ág) ösz. fn. Ismeretünknek egyes része.

ISMÉRET- v. ISMERETALAP, (isméret-alap) l. ISMÉRETELV.

ISMÉRET- v. ISMERETELV, (ismeret-elv) ösz. fn. Elv, melyen ismereteink alapulnak, melyből ismereteinket mintegy eredeti elemből kivonjuk, származtatjuk, milyenek: a teljes azonság elve; az ellenkezés elve; a középssó kizárásának elve stb. V. ö. ISMÉR.

ISMÉRETÉS, ISMERETES, (ös-me-er-et-és) mn. tt. *isméretes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Miről ismerettel birunk, minek különböztető jelei tudvák előttünk, mit sokan ismernek; köz tudomásu. *Isméretes dolgokról szólni. Oly ismeretes, mint a rozs pénz. Ő egész városban ismeretes ember. Hisz az mindenki előtt ismeretes.* *Isméretes társadat, régi barátodat holtig szeresd.* (Km.). V. ö. ISMER.

ISMÉRETÉSSÉG, ISMERETESSÉG, (ös-me-er-et-és-ség) fn. tt. *ismeretlenség* ét, harm. szr. —*e*.

Tulajdonság vagy állapot, melynél fogva valami vagy valaki ismeretes. *Ismeretessége miatt lehetetlen neki titokban maradnia. Nyilvános fellépése által köz ismeretességre jutott.* V. ö. ISMER.

ISMERETFORRÁS, (ismeret-forrás) ösz. fn. Ismeretünk kútfeje, melyből ismeretünket meritjük, vagyis lelkünknek azon tehetsége, mely az észlelt tárgyakat érzékileg felfogja, vagy gondolatában viszszaidéz és különböztető jegyeiknél fogva egyiket a másiktól megkülönbözteti.

ISMERETKÖR, (ismeret-kör) l. ISMEKÖR.

ISMÉRETLEN, ISMERETLEN, (ös me-er-et-len) mn. tt. *ismeretlen-t*, tb. —*ék*. 1) Akit vagy amit nem ismernek; kinek vagy minek különböztető jegyei nincsenek tudva, el vannak rejtve; miről a gondolkodó ész tiszta, világos fogalmat nem szerzett; idegen, jövevény. *Ismeretlen tárgyak. Ismeretlen ásványok, füvek, bogarak. Ismeretlen vendégek.* 2) Ismeretek hiányával levő bizonyos tárgyakra vagy helyekre nézve, milyenek az idegenek, jövevények szoktak lenni, vagy a tudományok szakaiban a kezdők, avatlanok. *Én ezen városban ismeretlen vagyok. Miről másokat tudósítani akarunk, abban magunknak nem szabad ismeretleneknek lennünk. Lehet-e az országos követ, ki az államtanban ismeretlen?*

ISMÉRETLENSÉG, ISMERETLENSÉG, (ös me-er-et-len-ség) fn. tt. *ismeretlenség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Ismeretek hiánya. *Ismeretlenségből fonákul beszélni, ítélni.* 2) Állapot, midőn valakit nem ismernek, róla mit sem tudnak, vagy ő nem tud másokról, nem ismer másokat. *Ismeretlenséged miatt történt, hogy tolvajnak gyanítottak. Ismeretlenség miatt unatkozni az idegen városban.*

ISMÉRETLENÜL, ISMERETLENÜL, (ös me-er-et-len-ül) ih. 1) A nélkül, hogy ismernék; titkon, elrejtve, névtelenül. *Ismeretlenül lappangani valamely városban.* 2) Ismeretek nélkül. *Ismeretlenül beszélni valamely fontos tárgyba vakmerőség.*

ISMÉRETSÉG, ISMERETSÉG, (ös me-er-et-ség) fn. tt. *ismeretség-ét*, harm. szr. —*e*. Személyek közötti viszony, melynél fogva egymással társalgási öszveköttetésben állanak. *Régi ismeretség. Számos ismeretségei vannak. Ismeretséget kötni.* A belsőbb és szorosabb ismeretségből szokott keletkezni a barátság.

ISMÉRET- vagy ISMERETSZOMJ, (ismeret-szomj) l. ISMERETVÁGY.

ISMÉRETTAN, ISMERETTAN, l. ISMETAN.

ISMERETTÁR, (ismeret-tár) ösz. fn. Több nemű ismereteknek gyűjteménye.

ISMERETTÁRGY, (ismeret-tárgy) ösz. fn. Dolog, személy, fogalom, melyre ismerő tehetségünket irányozzuk.

ISMERETVÁGY v. —VÁGYALOM, (ismeret-vágy v. -vágyalom) ösz. fn. A lélek vágyó lása ismeretek szerzésére.

ISMERGET, (ös me-er-ég-et) áth. és gyak. m. *ismerget-tem*, —*tél*, —*étt*. Lassan-lassan megismer valakit v. valamit, vagyis több és több különböztető jegyek tudomására jut.

ISMERGETÉS, (ös me-er-ég-et-és) fn. tt. *ismergetés-t*, tb. —*ék*. Gyakorlatos cselekvés, mely által valakit v. valamit ismergetünk.

ISMERKÉDÉS, (ös me-er-kéd-és) fn. tt. *ismerkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Közelebbi viszonyba lépés oly emberekkel, kik előbb idegenek voltak roánk nézve. V. ö. ISMERKÉDİK.

ISMERKÉDİK, (ös me-er-kéd-ik) k. m. *ismerkéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Társalgás által valakivel közelebbi viszonyba jö; s megtudja, ki légyen, mily természetű, gondolkozásu, hajlamú stb. *Emberekkel ismerkedni. Idegenekkel, jeles emberekkel megismerkedni. Nyilvános mulatságokban, körökben leghamarabb ismerkedünk.*

ISMÉRŐ, ISMERŐ, (ös me-er-ő) mn. tt. *ismerő-t*. Aki valamit v. valakit ismer; aki valamihez tud, ért. *Emberismerő bölcs. Magát nem ismerő ember. Borismerő kocsmáros. Ismerő erő. Ismerő tehetség.*

ISMÉRŐS, ISMERŐS, (1), (ös me-er-ő-es) mn. tt. *ismerős-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Akit vagy amit ismerünk, vagy legalább ismerni látszunk; ki hasonlít valakihez, kit ismerünk. *Két ismerős és egy ismeretlen utassal találkoztam. Ejnye be ismerős hang ez. Ismerős házba menni. Ismerős darabot játszani a színpadon.*

ISMÉRŐS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *ismerős-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Személy, kit ismerünk, kivel társalgási viszonyban állunk. *A gőzösön több ismerőseimmel jöttem öszve. Mi már régi ismerősök vagyunk. Barátait, rokonait és ismerőseit megvendégelte.*

ISMÉRSZIK, ISMERSZIK, (ös me-er-ész-ik) k. m. *ismerszett*, htn. *ismerszeni*. Oly jegyről, tulajdonságról mondjuk, mely szembetűnik, melyet észreveszünk. *Ismerszik rajta, hogy szereti a borocskát. Alig ismerszik rajta, hogy már ötven éves. Veszedelembe ismerszik meg, ki a jó hazafi. A sebe úgy begyógyult, hogy helye sem ismerszik.*

ISMÉRT, ISMERT, (ös me-er-t) mn. tt. *ismertet*. Akit vagy amit ismernek, köz tudomásu, nem titkos. *Ismert emberekről szólok. Ezek ismert dolgok.*

ISMÉRTET, ISMERTET, (ös me-er-tet) mivel. m. *ismertet-tem*, —*tél*, —*étt*. Ismeretessé tesz; valakinek vagy valaminek különböztető jegyeit kimutatja, vagy elmondja, hogy ismerjék mások is. *Az idegen vendéget megismertetni a házbelleikkel. Magát megismertetni a közönséggel. Új gazdasági eszközöket, rendszert megismertetni a földmívelőkkel. Szélesb ért. tudat, tudásra hoz, nyilvánossá tesz valamit.*

ISMÉRTETÉS, ISMERTETÉS, (ös me-er-tet-és) fn. tt. *ismertetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, melynél fogva valakit v. valamit ismertetünk. V. ö. ISMERTET.

ISMÉRTETŐ, ISMERTETŐ, (ös-me-er-tet-ö) mn. és fn. tt. *ismertető-t*. Ismeretessé tevő, megkülönböztető. *Ismertető jelek. Jellemismertető tettek, vándsok*. Mint főnév jelent tudósítást, hírlapi rovatot, melyben bizonyos tárgyak, pl. új könyvek a közönség tudomására adatnak, s némi vonalakban lerajzolatnak.

ISMERV, (ös-me-er-v) fn. tt. *ismerv-et*, harm. szr. —e. Ismertető jegye valamely tárgynak. *Minél több ismerveit tudjuk a tárgynak, annál világosabb képzetünk van róla*.

ISMÉRVÉNY, ISMERVÉNY, (ös-me-er-vény) fn. tt. *ismervény-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Hiteles vagy tanuiromány, melylyel valamit elismerünk, valamit lett dolog gyanánt megvallunk.

ISMÉT, I. ISMÉG.

ISMETAN, (isme-tan) ösz. fn. Az elméleti bölcsészeti része, amely azon eszméket és elveket fejtegeti, melyek alapjai minden ismereteinknek. Az ismetan a tapasztalati ismék alapjait, a létezőnek sarktulajdonságait vizsgálja, milyenek a tér, idő, okiség stb. (Gnoseologia).

ISMETANI, (isme-tani) ösz. mn. Ismetant illető, arról szóló, arra vonatkozó. *Ismetani kérdések, fejtegetések*.

ISMETÁR, (isme-tár) I. ISMERETTÁR.

ISMETÁRGY, (isme-tárgy) lásd : ISMERET-TÁRGY.

ISMÉTÉL, (is-mét- v. [még]-él) áth. m. *ismételt-t* v. *ismétlétt*, htn. —ni v. *ismétleni*. Valamit újra, ismét, megint, még egyszer tesz. *Ismételni a mondát*, am. még egyszer elmondani. *Ismételni az iskolát*, am. még egyszer ugyanazon iskolába járni. *Ismételni a dalt*, am. újra dallani. *Ismételt verseny* (lófuttatáskor), mikor ki van kötve, hogy a ló két ízben legyen első.

ISMÉTÉLÉS, ISMÉTÉLŐ, I. ISMÉTLÉS, ISMÉTLŐ.

ISMÉTELTEN, (is-mét- [v. még]-el-t-en) ih. Többször megújítva.

ISMÉTEN, (is-még-en) I. ISMÉT.

ISMÉTÉZ, (is-mét- [v. még]-ez) m. *ismétéz-tem*, —tél, —ett; ISMÉTÉZÉS, I. ISMÉTÉL, ISMÉTÉLÉS.

ISMÉTLEN, (is-mét- [v. még]-len) ih. Újra meg újra, meg még egyszer. Itt a *len* nem tagadó, hanem nyomatékos toldalék, mint az *eddiglen*, *addiglan*, *holtomiglan* szókban. V. ö. —IG, rag.

ISMÉTLÉS, (is-még-él-és) fn. tt. *ismétlés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, melynél fogva valamit ismét, azaz újra, még egyszer teszünk. *Beszéd ismétlése. Ismétlések által betanulni a fegyverforgatásba*.

ISMÉTLŐ, (is-még-él-ö) fn. tt. *ismétlő-t*, harm. szr. —je. Oly tanulórol mondják, ki valamely iskolát újra jár.

ISMÉTLŐDIK, (is-még-el-öd-ik) belsz. Magamagát ismétli.

ISMÉTLŐÓRA, (ismétlő-óra) ösz. fn. Óra mű, mely negyedütkor az órákat is újra üti.

ISÓBÉRCZ, hegy neve Erdélyben, Maros székben.

ISÓP, I. ÍZSÓP.

ISÓPALLAGA, falu Bihar megyében; helyr. *Isópallagá-n*, —ra, —ról.

ISPÁI v. ISPÁHI, Zrínyi Miklósnál török könyvnyű lovast jelent; a persa *aszp* szótól, (zend nyelven *aszpa*, szanszkritul *aszva*), mely am. ló.

ISPÁN, fn. tt. *ispán-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Eredetét köz hiedelem szerint a német *Ge-spann* szótól vette volna, mely régi német nyelven am. valamely hivatalnoknak hasonló rangu és hatalmu segéde, aki mintegy öszve van vele fogva. Lásd a czikk végén. Nálunk jelenleg 1) alsóbb rendű urodalmi tiszt, ki a pajtamesternél főlebbvaló, a kasznárnál pedig alantabb áll, s a néhai urbéri rendszer mellett főkötelessége volt a robotokat, s más urbéri tartozásokat végrehajtani, vagy az urodalmi major-ságokra fölügyelni, a gazdasági munkákat intézni stb. *Hajnalban jó korán, ott terem az ispán, kezében a csákány, robotra szólítván*. (Parasztal). *Nagy uram, ispán uram*. 2) A vármegyék főnökei; különösen kit a király nevez ki, *főispán* (Comes parochianus, supremus comes), kit pedig a Vármegye rendei választanak : *alispán*, (Vice-Comes). *Első alispán, másod alispán, helyettes alispán*. A főispánnak régebben csak egyszerűen 'ispán' vala a neve : „Miért hogy az Endre király Vata ispánnak kegyetlenségöt hagyott vala tenni ez országban.” (A Carthausi névtelen. Toldy. F. kiadása). A törökben is eléjön : *iszpán* alakban.

Ha szabad min nyelvünkhöz folyamodni : (amint-hogy nem is emlékezünk, hogy valaha a régiségben g-vel jönné elé : gispán, gispán), *bán* a perzsa nyelvben am. *bánó*, aki valamivel bánik, továbbá : úr, főúr, vezér; ugyanez a zendben és szanszkritban *van*, a sínai, valamint régi hunn nyelven *váng*, *vám* (a sínai nyelvben nem levén *b* betű, ezekben is rokon v-vel pótoltatik, t. i. a régi hunnok történetei is csak a sínai korrajzok után jöttek tudomásunkra), am. a császár után következő főúr, mint nálunk a 'nádor-ispán.' A régi magyar Passióban is (Toldy F. kiadása) Pontius Pilatus 'ispán'-nak neveztetik, mely a Vulgatában 'praeses' a görög szövegben : ἡγεμῶν; ez utóbbi főnököt, igazgatót stb. jelentvén. A mongol nyelvben is *van* am. fejedelem. Ezek szerint 'ispán, annyi volna, mint 'ősbán' vagy 'őszbán'. V. ö. BÁN.

ISPÁNI, (ispán-i) mn. tt. *ispáni-t*, tb. —ak. Ispánt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Ispáni költelességek. Ispáni fizetés, cím. Főispáni méltóság. Alispáni parancs, ítélet*. V. ö. ISPÁN.

ISPÁNK, falu Vas megyében; helyr. *Ispánk-on*, —ra, —ról.

ISPÁNKODÁS, (ispán-kod-ás) fn. tt. *ispánkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ispáni hivatal viselése, gyakorlása. V. ö. ISPÁN.

ISPÁNKODIK, (ispán-kod-ik) k. m. *ispánkodtam*, —*tál*, —*ott*. Mint urodalmi ispán hivatalodik. Mondhatjuk egyébiránt azt is: *főispánkodik*, *alispánkodik*, azaz fő vagy alispáni hivatalt visel.

ISPÁNLAKA, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Ispánlaká-n*, —*ra*, —*ról*.

ISPÁNMEZŐ, falu Gömör megyében és Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Ispánmező-n*, —*re*, —*ről*.

ISPÁNSÁG, (ispán-ság) fn. tt. *ispánság-ot*, harm. szr. —*a*. Ispáni hivatal vagy méltóság, vagy azon kör, melyre az ispán hivatala kiterjed, vagy időszak, mely alatt valaki ispánodik. *Is pánsá gért fo lyamodni*. *Főispánságot elfogadni vagy megköszönni*. *Alispánságról lemondani*. *Az én ispánságomban a job bág yok igen pontosak vald nak kötelességeik teljesítésé ben*. *Egész ispánságom alatt ilyesmi nem történt rajtam*.

ISPÁNY, I. ISPÁN.

ISPÉK, fn. tt. *ispék-ét*, harm. szr. —*je*. A német *Speck*-ből csinált szakácsszó, s jelenti a vékony szalagforma szeletkékre metszett szalonnát, melyet némely ösztövé, kivált vadhusokba tűznek, hogy izletesbek legyenek.

ISPÉKÉL, (ispék-él) áth. m. *ispékél-t*. Ispékkel, szalonna szeletkével ellát. V. ö. ISPÉK. *Őz húst, fog lyot, kappant ispékélni*. Tréfásan szólva, az eladást holmi idézetekkel, cifra szavakkal megtoldja.

ISPÉKÉLŐ, (ispék-él-ő) fn. tt. *ispékélő-t*, harm. szr. —*je*. Vastag és nagy fiúlú szakácstű, melylyel ispékélni szoktak.

„Úgy szúrja farába a nyúlispékélet,
Hogy most is keresik a nyúlispékélet.”

Csokonai, Dorottya.

ISPION, az idegen *spion*-ból alakított köznépies szó, magyarul *kém*, I. ezt.

ISPITA, I. ISPITÁLY.

ISPITÁLY, ISPITÁL, fn. tt. *ispitály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Ugyanaz a latin *hospitale*, német *Spital* szókkal. 1) Eredeti latin értelménél fogva jelent ingyenzállást az utazók, kivált régi bucsujárók, zarándokok számára, melyeket a magyaroknak is állított szent István király Jeruzsálemben és Rómában. 2) Ápoló intézet, előregedett és tehetetlen, vagyontalan polgárok, s más szegények táplálására. 3) Kórház, kóroda. *Vármegyei, városi ispitály*. *Meghalt a katonai ispitályban*.

ISPITÁS, (ispita-as), ISPITÁLYOS, (ispitály-os) fn. tt. *ispitás-t*, tb. —*ok*. Ispitában lakó, táplált vagy betegeskedő személy. *Az ispitásoknak éltel külden*. Átv. ért. beteges, nyavalygó ember. *O te szegény ispitás!*

ISPÓT, (latin *spatha*, s hellén *σπάθη* után) fn. tt. *ispót-ot*, harm. szr. —*ja*. Sebészti éles metsző kés vagy gerey.

ISPOTÁLY, ISPOTÁLYOS, I. ISPITÁLY, ISPITÁLYOS.

ISSASZEGH, I. ISASZEGH.

IST, régies és tájdivatos *üst* helyett; I. ezt.

ISTA, férfi kn. tt. *Istát*. István név kicsinyítése; előttétel: *Pista*.

ISTÁCZ, fn. tt. *istác-ot*. Homoki szegfűfaj. Nevét a *statice armeria* görög szótól vette.

ISTÁLÓ, fn. tt. *istálót*, harm. szr. —*ja*. Ugyanaz a latin *stabulum*, német *Stall*, tót *mastal*, spanyol *es-tala*, francia *étable*, régiesen *étable* stb. szókkal. Első eredete a szanszkrit *szthá*, latin *sto*, német *stehen*, perzsa *isztáden* stb. honnan a német *stellen*, hellén *ἵστημι* stb. erednek. Szoros ért. gazdasági épület, melybe a nagyobb barmokat, különösen igás ökröket és lovakat, s teheneket bekötik. *Ököristálló*, *tehenistálló*, *lóistálló*. *A csikókat, tinókat istálóra fogni*. *A rideg barmok*, u. m. gulyabeliek, ménesiek, továbbá juhok, kecskék lakhelye: *akol* vagy *kardm*. Az istáló eredeti régi magyar nyelven *ól*, mely ma köz divat szerint csak a disznók és baromfiak tanyájáról mondatik. V. ö. ÓL.

ISTÁLÓBÉR, (istáló-bér) ösz. fn. Díj, melyet az idegen istáló használatáért fizetni kell, pl. a vendégfogadóknak.

ISTÁLÓPÉNZ, (istáló-pénz) ösz. fn. I. ISTÁLÓBÉR.

ISTÁLÓS, (istáló-os) mn. tt. *istálós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Istálóval ellátott. *Istálós majorház*. 2) Istálóra fogott, istálóban tartott. *Istálós tehenek*, *ökrök*, *lovak*. Különböztetésül a gulyabeli-, ménesbeli-ektől, melyek a szabad ég alatt vagy akolban, kármban tanyáznak.

ISTÁLÓZ, (istáló-oz) áth. m. *istálóz-tam*, —*tál*, —*ott*. A barmokat istálóban tartja, neveli. *Istálózni a csikókat*, *mielőtt befognák*. *Közlegelő hiányában istálózni a teheneket*.

ISTÁLÓZÁS, (istáló-oz-ás) fn. tt. *istálózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A barmoknak, nevezetesen szarvasmarháknak és lovaknak istálókba kötése és ott tartása, nevelése, hizlalása.

ISTÁLY, (1), fn. tt. *istály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Bányászati műszó, a német *Stollen* után alakítva, s jelent meneteles földalatti utat, melyet a hegybe ásnak, részént a víz kivezetésére, részént friss levegő nyérése végett, részént közlekedésül. *Magyarosan: bányaalag*, vagy egyszerűen: *alag*.

ISTÁLY, (2), AL—, FEL— v. FIL—, falvak Pozsony megyében; helyr. *Istály-on*, —*ra*, —*ról*.

ISTÁLYOS, (istály-os) fn. tt. *istályos-t*, tb. —*ok*. Személy, illetőleg bányabirtokos, ki saját költségén istályokat, azaz bányaalagokat ásat; istálybirtokos.

ISTÁP, fn. tt. *istáp*-ot, harm. szr. —ja. Ugyanaz a német *Stab* szóval, s valamint a német eredeti, tulajdon és átv. ért. használtatott a régiek által. Magyarul I. GYÁMBOT, GYÁMOL.

ISTÁPOL, (istáp-ol) áth. I. GYÁMOL, GYÁMOLÍT.

ISTÁPOLÁS, (istáp ol-ás) fn. tt. *istápolás*-t, tb. —ok, harm. szr. —a. L. GYÁMOLÍTÁS.

ISTEN, (lásd végül), fn. tt. *isten*-t, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) Széles ért. nagy erejű felsőbb lény, mely a világ változásai és emberi sors okozója s intézőjeül tartatott a műveletlen és érzéki emberek által, kik több ilyféle lényt képzeltek maguknak, különféle erőt, rangot és hatáskört tulajdonítván nekik. *Jó, és gonosz istenek. Felsőbb, alsóbb istenek. Fél-istenek. Égi, pokoli, földi, tengeri, hegyi, erdei istenek. Tűz, víz istene. Költészet, gyógyászat, szónoklat istene. Szépség, egészség istennője.*

„Van kies szállóm, van arany kalászszaal
Biztató földöm; szeretett szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?”

Berzsenyi.

2) A bibliában átv. ért. isteneknek (valamint némely régi népségeknél isten fiainak) nevezetnek a királyok. 3) Ugyan átv. ért. istennek mondatik oly személy, vagy tárgy is, melyet valaki túlságosan tisztel, vagy minek egyedül él. *Hasa az istene.* 4) Szorosb és legnemesb ért. legfelsőbb lény, legtökéletesebb szellem, mely minden létezőnek okfeje, vagyis a világminőség teremtője. Ez ért. többes száma nincs. *Örök, mindenható, mindentudó, kegyelmes, irgalmas, feleéges, igaz, nagy Isten. Atya, Fiú, Sz. Lélek úr Isten. Szent-háromság egy Isten. Úr Isten. Öreg Isten (atyaisten). Jó az Isten, jót ad, kopaszna is hajat ad (km.). Se Istene, se lelke (km.). Emberé a munka, Istene az áldás (km.). Kinek Isten mit ad, ember el nem teheti, vagy ember el ne vallja (km.). Kinek Isten nem adja, János kovács sem koholja (km.). Isten marka. Kinőtt az Isten markából, azaz nagyra nőtt. Isten a megmondhatója, azaz csak az isten tudná mind meg- vagy elmondani.*

„Isten a megmondhatója,
Mennyit szenvedek,
Testi lelki nyugodalmam,
Mind eltűntenek.”

Kis leány baja. (Vörösmartytól).

Ábrahám, Izsák, Jákob Istene. Magyarok Istene. Él még a magyarok Istene. Várj, megemlegeted még a magyarok Istent. Istenben hinni, reményleni, bízni. Bizzál Istenben, nem hagy el. Istent mindenk fölött szeretni, imádni. Istenben boldogult am. meghalt. Istenre eskünni. Isten nevét káromolni, hiába venni. Istennek tíz parancsolatát megtartani. Isten ellen vétetni. Istentől elrugaszkodni. Isten áldása, jóáldása.

„Jó az Isten el nem vesztet,
Ő táplálja a verebet; ő vezérli életemet.”

B. Oreczy Lőrincz.

„Jó az Isten, jót ad; megszerezi kardom,
Amire szükségem leszen, avval tartom.”

Toldy Miklós (Arany Jánostól).

Isten csapása. Isten büntetése. Isten haragja. Beleütt az isten haragja, azaz a mennykő. Isten csudája. Micsoda Isten csudája ez! Isten ege, azaz szabad ég. Isten háza = templom. Isten igazában = egész erővel. Isten kegyelme. Isten koporsója. Isten koporsóját sem őrzi ingyen. (Km.). Isten lova am. számár. Isten nyila am. mennykő. Isten számára am. nagy számár. Isten országa = erkölcsi ország; keresztény hívek özszevége; mennyország. „Istenben bízván, mindent tőle származtatván, és hozzá vezetvén vissza, s úgy a birodalmak történetében, mint saját élte folyamában Istent keresvén, innen érhető azon szende nyugalom, mely arcán el vala hintve azon méltóságteles komolyság, mely egész lényét áthatotta, és azon elmefenség, mely . . . az ő derültségét saját magaságában találja.” (Lonovics József érsek stb. Emlékbeszéde Majláth György felett). Már a régi halotti beszédben is előjön: „Hadlava (= hallá) holtát teremő istentől.” — „Haraguvék isten és veteve (= veté) őt ez munkás világbele.” — „Imádjok uromk Isten kegyilmét ez lélikért.”

Nyelvtanilag megjegyzendő, hogy általános gyakorlat szerint „Isten” mint legfelsőbb lény, névmatóval vagy anélkül használtathatik, de az íge, mely reá áthatólag viszonylik, mindig tárgyi ragozással jár, pl. *Istent* (v. *az Istent*) *nem látjuk, csak munkáiból ismerjük, Istent imádjátok, vagy az Istent imádjátok*, („Istent imádjatok” már azt tenné: [valamely] Isten legyen az, kit imádjatok, nem ember).

Élünk az „Isten” szóval különféle érzelmek, indulatok, esküvések, bizonyítások stb. kifejezésére is, különösen 1) Nagy fájdalomban, szomorúságban. *Istenem, Istenem! Boldog Isten, mire jutánk! Jaj Istenem de nagy baj, kilencz tehén, még sincs vaj. (Km.). Jaj Istenem, mire jutánk, kilencz gyermekből tíz maradt. (Km.). Istenem, teremőm, hol az én szeretőm. (Népd.).* 2) Öröm és hála kifejezésére. *Istenem, beh örülök! Istenem, beh szép! Hála Istennek! Isten fizesse meg. Csak Isten fizessével fizetett. (Km.).* 3) Jót, vagy rosszat kívánva. *Isten áldjon meg. Isten veled. Isten hozzád. Isten hírével. Adná a jó Isten. Isten büntesse meg. Verje meg az Isten mind a két kezével.* 4) Csudálkozásakor, bámuláskor. *Úr Isten, mi az? Szent Isten, mi történt?* 5) Midőn valamitől idegenkedünk. *Isten mentsen meg! Isten ne adja! Isten őrizz!* 6) Midőn mentegetődzünk. *Isten ne vegye rossz néven. Isten bocsáss v. bocsá!* 7) Valaminek rosszaságakor. *Isten verte, Isten büntette gonosz embere. Isten adta sok rossz fia. Isten taszította gyáva embere.* 8) Rábagyólag. *Isten neki. Isten oda.* 9) Kétkedőleg. *Tudja Isten, v.*

Isten tudja, mi lesz még belőlünk. 10) Eskiüvőleg, vagy bizonyítólág. *Isten úgy segéljen. (Isten ugyse). Isten engem. Isten bizon. Istenemre. Isten látja lelkemet.* „Isten bizonyom, sirattam az szegény ártatlan iffiaknak veszedelmeket.” Levél 1557-ből. (Szalay Á. gyűjt.).

Az *isten* szó eredetére nézve különféle vélemények vannak. Révai egyértelműnek állítja a *jehova* szóval, s véleménye szerint am. *aki vagyon*, minthogy héber nyelven *jesch* am. lény, létező valami, s arabul *eszthi*, latin *est*, német *ist*, (görög *észti*, szláv *jeszt*, szanszkrit *aszti* v. *eszti*, perzsa: *eszt* vagy *heszt* stb.), honnan *en* harmadik személyraggal származott volna: *eszthien, isten*. Egészben véve egyezik a perzsa *jisdan* szóval, mely a jó istenség neve volt. De eléjön a perzsában *ized* vagy *ezid* is, mely szintén am. isten. Mások szerint a chaldaei *esta*-ból származott, mely tüzet jelent, s megegyezik az örök tüzet jelentő görög *észti* (latin *vesta*) v. *iszti* névvel.

Mind ezen fejtegetéseknél kevés vagy semmi figyelemmel nem valának épen magára a magyar nyelvre. A magyarban régiesen *is* am. a mai *ös*, *ten* pedig vagy *tön*, vagy *dön*, s mely hangon: *don* ismeretes képzők, mint *újdon*, *zordon*, mely csak újabb időben rövidült *zord-dá*, s mely képzők különösebben főneveket is alkotnak, mint *ösztön* (= üz-tön), *hajadon*, *gordon* stb. Ezek után itélve *ösdön* v. régiesen: *isden* vagy *isten*, annyit tesz mint *is-tevő* v. *ös-tevő*, öszvébbhúzva *is- v. ös-tő* (tő' *előtő* szóban is am. tevő), és *n* toldalékkal (mint eleven), *ös-tön*, *is-tön*, *isten*; tehát jelentése: ösműködő vagy ösvaló, öslény, melynek ezek szerint akár tiszta magyarságát, akár találó jelentését, találóbbat, mint bármelyik a mondottak közül csak az elfogult tagadandja. S a magyar még különösen szereti hozzá tenni: *élő*. *Esküszöm az egy élő istenre*, a Bécsi codexben: *eleven Isten*, mintha mondaná: oly öslény, mely nem holt (mint a bálványok), hanem élő. Nénelyek megengedik, sőt elfogadják ugyan, hogy az *is* szótag am. *ös*, mely a finn nyelvben *isä*, (s am. apa), hanem a *ten* szórészt a tatár *tengri* (= ég, és isten) szóból összevetettek s módosultnak hiszik. Figyelmet érdemel, hogy a 'tengri' szónál még egyszerűbb a sínai *thiën*, mely am. ég; idő; nap (coelum, tempus; dies); a honnét *is-thiën* vagy *ös-idő*, (mintegy *ös* időtől fogva való), vagy *ös-ég*, (azaz églakó) jelentésű volna. Tagadhatatlan, hogy nyelvünk a tatár nyelvekkel van legközelebbi rokonságban, de az sem szenved kétséget, Deguignes egyetlen történész után, ki sínai forrásokból írta meg a hunnok v. húnok, mint szerénte is a magyarok ősei történetét, hogy hunn eleink ezer évnél húzamosb ideig laktak volt a sínaiak tözsomszédságában, sőt részben ezekkel egyesültek. V. ö. HÚN. Azonban a tiszta magyar fejtegetésnek itt sincs szüksége idegen nyelvre.

ISTEN ADTA, am. úgy amint Isten teremtetete, úgy amint Isten kezéből kijött.

„Hol forrás csörgedez,
Egy jámbornak áll kis kápolnája,

Nyilt, födetlen; ég mosolyg le rája
Egy letűzött kard a szent kereszt ott,
És az oltár Isten-adta föld.”

(Salamon. Vörösmartyótól).

Mint indulatot kifejező szóval vagy kedvesnek találunk valakit, pl. *Isten adta kis barnája, beh illett a csókom rája*, (népd.); vagy pedig valamit roszalunk, pl. *Isten adta vize, se búze, se íze. Isten adta koldúsa, mindig alkalmatlankodik rajtam*. A két értelem közti különbség a kiejtés hangoztatásában rejlik; t. i. az első értelemben a kifejezést vidoran, gyorsan; az utóbbiban pedig vontatva hangoztatjuk. Fölveszi a névragekat is, pl. *Ne higgy a ledőnynek, az isten adtának*. (Népd.).

ISTEN ANYJA, am. boldogságos szüz Mária, ki Jézust szülte, ki Isten és ember egy személyben.

ISTENASSZONY, (isten-asszony) ősz. fn. A régiek hitregiei szerint isteni hatalmú és rangú nőszemély, pl. Juno, Venus, Diana stb. I. ISTENNÉ.

ISTENBELI, (isten-beli) ősz. mn. A Tatrosi codexben am. Istentől származó. „Mű istenönkbéli irgalmasságnak miatta.” (A latinak szószerénti fordítása: per viscera misericordiae Dei nostri).

ISTEN BIZON, ISTEN BIZONYSÁGOM. Eskiüvő vagy erősen bizonyító szavak. *Isten bizon, nem tudok e dologról semmit*.

ISTEN BOCSÁSS v. BOCSÁSSA BÜNÖMET, mentegetődő szavak, melyekkel élünk, midőn olyasmit mondani készülünk, mit rosznak tartunk. *Isten bocsáss, az ördög hozta őt ide, nem is a jó*.

ISTEN CSODÁJA v. CSUDÁJA, am. valamely rendkívüli bámulatos látvány, undok torzkép, szörnyeteg. *Taj, mily Isten csudája ezen ember*.

ISTENDOMB, hegy neve Erdélyben, Maros székben.

ISTENÉL, (isten-él v. is-ten-él) áth. m. *istenélt* v. *istenlétt*, htn. —ni v. *istenleni*. Isten gyanánt tisztel, imád valakit vagy valamit. *Hogy istenéljem, ami nem Istenem*. (Km.).

„Látá ezt az örök hír; s felemelkedő

Két szárnyára vevé nagy nevedet, Virág!

S túl a csillagokon Melpomene fiát

Istenlé diadalmi hang.”

Virág Benedekhez Csokonai.

ISTENÉLÉS, I. ISTENLÉS.

ISTENEMBÉR, (isten-embér) ősz. fn. Keresztény hittani értelemben, Jézus Krisztus, Isten és ember egy személyben.

ISTENÉMRE, (is-ten-ém-re) eskiüvészi vagy erősen bizonyító indulatszó. *Istenemre* (esküszöm, mondom) *ezt nem cselekedtem*.

ISTENERŐ, (isten-erő) ősz. fn. 1) Isten mindenhatóságáról elménkben alkotott fogalom. 2) Szellemi erő, tehetség, mely kitünőbb emberekben nyilatkozik.

ISTENÉRT, (is-ten-ért) indulatszó, melylyel megütközésünket, rosзалásunkat jelentjük ki valami fölött. *Istenért, mit csinálsz?*

ISTENÉS, (is-ten-és) mn. tt. *istenés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Isteni tiszteletre, imádásra vonatkozó; jámbor, buzgó, ájtatos. *Istenes ének. Istenes életet élni. Istenes jószágok. Istenes emberek, hívek.* Vannak ily vezetéknevű családok is.

ISTENÉSÉDIK, (is-ten-és-éd-ik) k. m. *istenés-éd-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Istenessé, azaz jámborrá, ájtatossá leszen. 2) Isteni rangra emelkedik, isten gyanánt tiszteltetni kezd.

ISTENÉSÍT, (is-ten-és-ít) áth. m. *istenésített*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1) Valakit jámborrá, ájtatossá tesz. 2) Isten gyanánt tekint, tisztel; helyesebben: *isteníti*.

ISTENÉSKÉDÉS, (is-ten-és-kéd-és) fn. tt. *istenéskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Jámbor, ájtatos életmód gyakorlása.

ISTENÉSKÉDIK, (is-ten-és-kéd-ik) k. m. *istenéskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Jámbor, ájtatos, buzgó életmódot gyakorol.

ISTENÉSSÉG, (is-ten-és-ség) fn. tt. *istenésség-ét*, harm. szr. —*e*. Jámborság, vallási buzgóság, ájtatosság.

ISTENÉSÜL, (is-ten-és-ül) önh. m. *istenésült*. Isteni tiszteletben részesül, istenek sorába igttatnak. Máskép: *istenül*.

ISTENÉSÜLÉS, (is-ten-és-ül-és) fn. tt. *istenésülés-t*, tb. —*ék*. Állapot, midőn valaki istenesül. V. ö. ISTENÉSÜL.

ISTENÉSÜLT, (is-ten-és-ül-t) mn. tt. *istenésült-et*. Istenhez hasonló rangra emeltetett, isteni tiszteletre méltatott. *Istenesült római császárok. Istenesült hősök a görögöknél.*

ISTENÉSZ, (1), (is-ten-ész) fn. tt. *istenész-t*, tb. —*ék*. L. HITTUDÓS.

ISTENÉSZ, (2), (is-ten-ész) ösz. fn. Isteni ész. 1) A legfőbb lénynek tulajdonított észbeli erő; 2) az emberekben az isten észéhez hasonlító lelki tehetség.

„S most helyettök hófehér burokban
Jár a béke s tiszta szorgalom;
S a művészet fénylő csarnokokban
Égi képet új korára nyom;
S míg ezer fej gondol istenészszel,
Fárad a nép óriás kezével.”

Vörösmarty (Liszt Ferenczhez).

ISTENESZME, (isten-eszme) ösz. fn. Eszme, melyet elménkben az Isten léte s munkásságáról alkotunk, táplálunk.

ISTENÉZ, (is-ten-éz) áth. m. *istenéz-tem*, —*tél*, —*étt*. Valakit istennek nevez, hí, isteni czimmet tisztel. Máskép: *istenél*.

ISTENÉZÉS, (is-ten-éz-és) fn. tt. *istenézés-t*, tb. —*ék* harm. szr. —*e*. A tisztelésnek legmagasabb

foka, illetőleg imádás, mely által valakit isteneznek. Máskép: *istenélés*.

ISTENFA, (isten-fa) ISTEN FÁJA, I. ABRUT-ÜRÖM.

ISTENFELEDÉS, (isten-feledés) ösz. fn. Erkölcsei állapot, midőn valaki Istennel, mint az erkölcsi törvények hozójával és bűnnek büntetőjével nem gondol.

ISTENFELEDŐ, (isten-feledő) ösz. mn. Istennel vagy Istenre nem gondoló, úgy cselekvő, oly életet gyakorló, mintha Isten nem is volna, vagy nem is parancsolná, hogy jók legyünk.

ISTENFÉLÉS, (isten-félés) ösz. fn. Az isteni akaratnak és parancsainak tisztelése, jámbor, erkölcsi élet általi teljesítése.

ISTENFÉLŐ, (isten-félő) ösz. mn. Jámbor életű, ki Isten iránti tiszteletből az erkölcsi, különösen ki nyilatkoztatott vallási törvényeket lelkiismeretesen teljesíti. *Istenfélő keresztények.*

ISTENFÉLŐLEG, (isten-félőleg) ösz. ih. Jámborul, az Isten parancsait tiszteletben tartva és megőrizve. *Istenfélőleg élni.*

ISTEN FIA, am. Jézus Krisztus, a Szentháromság második személye, ki az Atyától öröktől fogva született.

„Nyilván látjátok Isten haragját,
Mind ez világon boszuállását:
Mert nem tiszteljük az Isten Fiát,
Ő Szent Fiának vére hullását.”

Protestáns panaszló éneke, 1549-ből. (Thaly K. gyűjt.).

Szélesebb bibliai ért. Isten fiainak neveztetnek általán a jámborok, a jó emberek; legkülönösebben a fejedelmek. V. ö. ISTEN.

ISTENFIÚSÁG, (isten-fiúság) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva Krisztus urunk Isten fiának hívatik.

ISTENGÚNYOLÁS, (isten-gúnyolás) ösz. fn. Erkölcstelen cselekvés, midőn valaki az Istent vagy Isten nevét gúnynyal illeti. V. ö. GÚNY.

ISTENGÚNYOLÓ, (isten-gúnyoló) ösz. mn. Ki az Istent gúnyos szavakkal illeti. *Istengúnyoló hitelenek.*

ISTEN HARAGJA, Dunán túl am. Isten nyila, mennykőcsapás. *Beleütött a házba az Isten haragja.*

ISTEN HÁTA MÖGÖTT, am. félre fekvő helyen, uton kívül. *Isten háta mögött lakni. Isten háta mögött fekvő helység.*

ISTEN HÁZA, I. TEMPLOM.

„Télen nyáron pusztán az én lakásom;
A rózsámat is csak vasárnap látom,
Lakásom van hortobágyi pusztába,
Nem járhatok én az Isten házába!”

Népdal (Tompá M. szerzeménye).

ISTENHIVŐ, (isten-hivő) ösz. fn. Személy vagy bölcész, ki Istent hisz, s azt mindenek teremtőjének vallja, de kinyilatkoztatást nem hiszen. (Deista).

ISTENHIVŐSÉG, (isten-hivőség) ösz. fn. Bölcsészeti vagy hitvallási tan, mely szerint Isten van, de kinyilatkoztatott isteni vallás nem létezik. (Deismus).

ISTEN HOZTA, üdvözlő szózat, melylyel a hozzánk belépő vendéget fogadjuk. *Isten hozta önt. Isten hozta kigyelmedet.* „Isten hozott” (azaz téged v. benneteket), ha valakit tegezzünk.

ISTEN HOZZÁD, bucsuzó szózat, melylyel az egymástól elválók élni szoktak, másképp: *Isten ved. Több személyhez szólva: Isten hozdátok. Isten veletek.*

„Isten hozzád, többet nem szólt,

Nyakamba borult s megcsókolt.” Csokonai.

Tréfásan: *Isten hozzád kapufa*, arról mondják, ki bucsuvétel nélkül elmegy, elillan valahonnét.

ISTENI, (is-ten-i) mn. tt. *isteni-t*, tb. —*ék*. 1) Istent illető. *Isteni tisztelet, szeretet, szolgálat.* 2) Istentől eredő. *Isteni küldetés, származás. Isteni parancs, rendelet. Isteni akarat, jelentés, nyilatkoztatás. Isteni gondviselés. Isteni szózat.* 3) Istenre vonatkozó. *Isteni tudományok. Isteni félelem. Isteni tisztelet.* 4) Átv. ért. és köz nyelven mondják oly dolgokról, melyek igen jelesek, kitűnők, felségesek. *Isteni gondolat. Isteni mű.* Tulzólág nagyító, néha csekély dolgokra is alkalmazott kifejezés.

ISTEN IGAZÁBAN, Balaton vidékén am. bi-tangra hagyva, egyedül az Isten gondviselésére bízva. Általánosb szokással am. derekasan, egész erővel.

ISTENÍGE, (isten-ige) ösz. fn. Isten szava, a Szentírás tanítása; egyházi beszéd.

ISTENÍHLELÉS, (isten-íhlelés) l. ISTENSUGALLÁS.

ISTENILEG, (is-ten-i-leg) ih. Isteni módon. Átv. ért. dicsően, jelesen, fölségesen.

ISTENIMÁDÁS, (isten-imádás) ösz. fn. A tiszteletnek és hódolatnak legfelsőbb neve, mely egyedül Istent illet.

ISTENIMÁDÓ, (isten-imádó) ösz. mn. és fn. Oly személyről mondjuk, ki az Istent imádja.

ISTENISÉG, (isten-i-ség) fn. tt. *isteniség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Isteni természet, isteni tulajdonságok összege. *Krisztusban az isteniség és emberiség egyesültek*, (deitas). 2) Isteni eredet, származat. *A szentírás istenisége*, (divinitas).

ISTENISMERET, (isten-ismeret) ösz. fn. Istentől, amennyire emberileg lehető, képzett fogalnak öszvésege.

ISTENÍT, ISTENIT, (is-ten-ít) áth. m. *istenített*, htn. —*ni* v. —*eni*. Átv. ért. embert vagy más teremtetett állapot istennek vall, oly dicsőnek, jelesnek, fölségesnek tart, mintha valóságos isten volna.

ISTENITAL, (isten-ital) ösz. fn. A régiek hitregje szerint ama drága, s mintegy szellemi ital,

melylyel az istenek éltenek. Átv. ért. igen finom, édes ital, pl. tokaji, malagai stb. (Nectar).

ISTENITÉLET, (isten-itélet) ösz. fn. Közép-kori bírói eljárás a bűnösség kinyomozásában, t. i. a bűnösség vagy büntelenségről eldöntő ítéletet némely életveszélyes bizonylatok, pl. bajvivás, tűz- vagy vízpróba kimeneteléből mondták ki. (Középkori latin szóval: *ordalium*, az angolszász *ordál*, alsó német *ordeel*, azaz *Urtheil* szótól).

ISTENÍTÉS, ISTENITÉS, (is-ten-it-és) fn. tt. *istenítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A tisztelésnek, illetőleg imádásnak cselekvénye, melylyel valakit v. valamit istenítenek. V. ö. ISTENÍT.

ISTENIVÉGZÉS, (isteni-végzés) ösz. fn. 1) Általán, Isten akaratát, rendeletere. 2) Különösen a világ és emberek sorsa, mennyiben Isten által intéztetik. *Megnyugodni az isteni végzésen. Ki tehet az isteni végzés ellen?* Rendszerént külön írjuk.

ISTENI VÉGZET, l. ISTENI VÉGZÉS.

ISTENKÁROMLÁS, (isten-káromlás) ösz. fn. Szó vagy beszéd, mely által valaki Isten irányában méltatlanul nyilatkozik, mely által az Istent holmi becstelen ezimkekkel illeti vagy tökéletlenségeket tulajdonít neki, pl. ki az Istent igaztalannak, személyválogatónak mondja stb. l. KÁROMOL, KÁROMKODIK.

ISTENKÁROMLÓ, (isten-káromló) ösz. mn. és fn. Ki az Isten ellen méltatlan, becstelen szavakkal kikel, s tökéletlenségeket tulajdonít neki. *Istenkáromló, hitetlen, vallástalan ember.*

ISTENKÉDÉS, (is-ten-kéd-és) fn. tt. *istenkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot, midőn valaki isteni hatalmat igényelve működik.

„Mindenható elménk istenkedése

Ég s földbe hat, mint az, kivel rokon.”

Kisfaludy K.

2) Rimánkodó könyörgés az Isten nevében.

ISTENKÉDIK, (is-ten-kéd-ik) k. m. *istenkédtem*, —*tél*, —*étt*. 1) Isteni hatalmat igényelve, isteni nevet bitorolva működik. 2) Isten nevére hivatkozva rimánkodik, könyörög.

ISTENKEGYELME-FÜ, l. CSIKORKA. (Gratiola officinalis).

ISTENKÉSÉRTÉS v. --KISÉRTÉS, (isten-késértés) ösz. fn. Maga veszélyeztetésével járó elszántság, munka, egy magában helyes cél elérése v. vállalat kivitele végett.

ISTENKORSÓCSKÁJA, l. BOLONYIK.

ISTEN LÁTJA LELKEMET! esküvést vagy bizonyítást, vagy meentséget kifejező mondat, melylyel az Isten mindentudására hivatkozunk.

ISTENLÉS, (isten-el-és) fn. tt. *istenlés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, vagyis tisztelés neve, mely által valakit isten gyanánt imádunk, istennek nevezünk. V. ö. ISTENEL.

ISTEN MENTSÉN! szabadkozó, mentegetődző, ovakodó, valamely rosztat tagadó, elhárító kifejezés, s am. *dehogy, a világért sem, távol legyen.*

ISTENMEZEJE, falu Heves megyében; helyr. *Istenmezején, —re, —ről.*

ISTENNÉ, jobban: ISTENNŐ, (isten-nő) fn. tt. *istenné-t* v. *istennő-t*. A régiek hitregié szerint am. Isten gyanánt tisztelt, inádott nőszemély, vagy isteni erő, hatalom nőszemélyben ábrázolva, milyenek voltak: Juno, Venus, Diana, Galatea stb.

„Ragyogsz felém, éj csillagfátyola,
Könyümön rengesz, hold, szelíd istenné!
Ah, nem levék az éghez hívtelenné,
Reményem mégis messze pártola.“

Szemere Pál.

ISTENNÉBE, a székelyeknél összehúzza, ebből: Isten nevében; l. ezt.

ISTEN NEKI! ráhagyást, megegyezést, engedést jelentő indulatszó, s am. *nem bánom, legyen, hagyján, ha úgy tetszik, Isten nevében* stb. *Isten neki! hát csak elmegyek magam is.*

ISTEN NEVÉBEN, ih. gyanánt használtatik, 1) am. ingyen, ajándékból, alamizsnaképen, isteni jutalom vagy fizetés fejében. *Adj a szegénynek Isten nevében. Isten nevében dolgozni.* 2) Am. Isten segítségével. *Menjünk hát Isten nevében.* Székelyesen összevonva: *istennébe* v. *istennében.*

ISTENNYILA, (isten-nyila) ősz. fn. A nyila személyragos állapottban van, s ragoztatik. Képes kifejezés, s am. villám, mennykő. *Beütött házunkba az istennyila. Üssön bele az istennyila.*

„Kidőlt, bedőlt az oldala,
Bele jár az istennyila.“

Vörösm.

Köz nyelven roszaló értelemmel bír. *Mi istennyilát csinálsz itten? Menj innét istennyilába.* Mátyusföldén egyszerűen is használják: *nyila. Mi a nyila, megint itt vagy? Takarodjál nyilába.*

ISTENNYILAFŰ, (isten-nyila-fű) ősz. fn. l. SZÁDOR. (Orobanche).

ISTENNYILATKOZAT, (isten-nyilatkozat) ősz. fn. Isten akaratának, parancsainak, tetteinek, oktatásainak nyilvánulása, részint közvetlenül a régi proféták előtt, és által, részint közvetve a világ igazgatásában.

ISTEN ORSZÁGA, am. idvezültek hazája, mennyország. Szélesb ért. keresztény hitek gyülekezete, anyaszentegyháza e földön. Legszélesb ért. erkölcsi világ.

ISTENORSZÁGLÁS, (isten-országolás) ősz. fn. Mózes által alapított héber alkotmány, mely szerint Jehova a hébernép nemzeti istene, s az álladalom láthatatlan főnöke, Mózes pedig ennek helytartója vala. (Theocracy).

ISTENORSZÁGLAT, (isten-országlat); lásd: ISTENORSZÁGLÁS.

ISTEN OSTORA, am. eszköz, Isten kezében, akár egyes emberek, akár népek fenytésére.

ISTENROKONSÁG, (isten-rokonság) ősz. fn. Rokonság az Istennel, erkölcsi és szellemi értelemben véve.

ISTENSÉG, (isten-ség) fn. tt. *istenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Isteni lény, isteni természet. *Jézus istenséget hívő keresztények. Jézus istenséget tagadó hitlenek.*

„Légy jelen, könyörgünk, mostan azok ellen,
Azkik káromkodnak Istenséged ellen!“

Thaly K. szerint a XVI v. XVII. századból.

2) Isten. *Főlséges, örök, mindenható Istenség. Imádkunk szent Istenség.* „Azért az úr Istenség úgy akarja, hogy mind földön mennyön, csak az szent békeség maradjon meg.“ Góry-cod.

ISTENSUGALLÁS, (isten sugallás) ősz. fn. Széles ért. isteni működés, mely által Isten, mintegy közvetlenül fölvilágosítja értelmünket, s az erkölcsi legteendőket tudtunkra adja. Így neveztetik azon tudomás is, melyhez ember ily rendkívüli módon jut. *Istensugallásból történt, hogy* stb. Szorosb bibliai ért. az isteni ihlés azon neme, mely által Isten emberi ésszel fölülmuló erkölcsi tárgyakat, vallási tanokat, s emberileg előre nem látható jövőndöket kinyilatkoztatott a profétáknak, s más választott hiveinek.

ISTENSZAKÁLLA v. ISTENSZAKÁLLAFŰ, (isten-szakáll-fű) ősz. fn. Pimpinella nevű növény egyik faja.

ISTEN SZERELMEÉRT! Kérést, feddést jelentő indulatszó. *Isten szerelmeért! kérlek, ne tedd azt. Isten szerelmeért! mit csinálsz?*

ISTENSZERETET, (isten-szeretet) ősz. fn. Erkölcsi magaviselet, melyet valaki Isten irányában, Istenhez vonzódva az által bizonyít, hogy a jótetteket gyakorolja.

ISTENSZOBOR, (isten-szobor) ősz. fn. Hitregi vagy valamely pogány istent ábrázoló szobormű.

ISTENTAGADÁS, (isten-tagadás) ősz. fn. Isten lételének tagadása, midőn valaki állítja és vitatja, hogy nincs Isten.

ISTENTAGADÓ, (isten-tagadó) ősz. mn. és fn. Ki nem hiszi, hogy Isten van, s ezen véleményét vitatja is.

ISTENTASZÍTOTTA, (isten-taszította) ősz. mn. Együgyü, gyáva, gyüge, mamlasz. *Istentaszított ember.*

ISTEN TEHENKÉJE. Fekete pettyes és vörös paizskájú bogárka. (Cantharis rubra).

ISTENTELÉN, (is-ten-telen) mn. tt. *istentelen-t*, tb. —ék. Ki oly feslett és botrányos életet él, mintha Istent sem hinne, vagy mint mondani szokás: *kinék se Istene, se lelke. Istentelen pogány ember. Istentelen szokás.* Szorosb ért. Istentagadó, Istent nem hívó.

ISTENTELENKÉDÉS, (is-ten-telen-kéd-és) fn. tt. *istentelenkédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Feslett, erkölcstelen, gonosz életmód gyakorlása.

ISTENTELENKÉDIK, (is-ten-telen-kéd-'k) k. m. *istentelenkéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Erkölcstelen, fesslett, gonosz életmódot gyakorol.

ISTENTELENSÉG, (is-ten-telen-ség) fn. tt. *istentelenség-ét*, harm. szr. —*e*. Isten megvetésére v. épen tagadására mutató erkölcstelen, fesslett életmód, rendkívüli romlottsággal járó cselekvés. *Istentelenség az árvcakat és özvegyeket úgy megcsalni Borzasztó, hallatlan istentelenség!*

ISTENTELENÜL, (is-ten-telen-ül) ih. Fesslett életűen, Istenről és annak törvényeiről megfélekedve, Istentől elrugaskodva, szörnyű gonoszul. *Istentelenül élni. Istentelenül kínozni, gyötörni embertársait.*

ISTENTISZTELET, (isten-tisztelet) ösz. fn. A protestans keresztényeknél egyházba gyűlve Isten imádása, és Isten igéjének hirdetése, s hallgatása.

ISTENTUDALOM, **ISTENTUDAT**, (isten-tudalom v. -tudat) ösz. fn. Emberi kellő felfogás az Isten létéről.

ISTENTUDOMÁNY, (isten-tudomány) l. **HITTUDOMÁNY**, **HITTAN**.

ISTENTUDÓS, (isten-tudós) l. **HITTUDÓS**.

ISTENURALOM, (isten-uralom) l. **ISTENORSZÁGLÁS**.

ISTENÜL, (is-ten-ül) ih. Istenképen; Isten gyanánt. *A teremtetett lényeket Istenül imádni.*

ISTENÜL, (is-ten-ül) önh. m. *istenül-t*. Átv. ért. isteni dicsőségben részesül, mintegy Istenné leszen.

ISTENÜLÉS, (is-ten-ül-és) fn. tt. *istenülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Olyan tiszteletben részesülés, mint az istenek részesülési szoktak; dicsőülés.

ISTEN ÜNÖJE, l. **ISTEN TEHENKÉJE**.

ISTEREK v. **CSÖSZTELEK**, **CSESZTEREK**, falu Torontál megyében; helyr. *Isterek-én*, —*re*, —*röl*.

ISTÓK, férfi kn. tt. *Istók-ot*, harm. szr. —*ja*. Köznapi nyelven az István névnek nagyított módosítása, s felnőtt emberekről mondjuk. *Istók bátyám*. Gúnynévül is használtatik, s néha bolondot jelent. *Bekukkantott, mint bolond Istók Debreczenbe.* (Km.). *Kinek Isten nem adja, Kovács Istók meg nem kohlja.* (Km.). *Mindenütt Istók. Eredj te Istók.*

ISTÓKOS, (istók-os) mn. tt. *istókos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Bolondos, dőre. Értelmit a közmondásbeli bolond Istóktól vette, ki hagyomány szerint lévai születés volt, s évenként eljárt Debreczent megnézni, de csak a vámsorompóig ment, honnan betekintvén a városba, ismét haza tért. (Dugonics szerint).

ISTÓKOSAN, (istók-os-an) ih. Bolond Istók módjára; esztelenül, felébe, harmadába. V. ö. **ISTÓKOS**.

ISTOR, tájdivatos *ostor* helyett; l. ezt.

ISTÖK, tájdivatos *üstök* helyett; l. ezt.

ISTRÁNG, fn. tt. *istráng-ot*, harm. szr. —*ja*. Ugyanaz a latin *strangulum*, német *Strang*, olasz

stringa stb. szókkal. Jelent általában vékonyabbféle kötelet, különösen hámkötelet. *Lóistráng, hámisztráng*. V. ö. **HÁMKÖTÉL**

ISTRÁNGOL, (istráng-ol) áth. m. *istrángol-t*. 1) Istrággal ver, megver vagy megfojt, felakaszt valakit. 2) Istrággal felszerel, ellát.

ISTRÁZSA, a szláv nyelvből csúszott át; magyárosan *ör, órálló*; amabból eredett: *strázsál*, mely am. őrt áll.

ISTVÁN, (hellén-lati *Stephanus*-ból eredett, jelentése: koszorú); férfi kn. tt. *István-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja* *Stephanus Sz. István király*

„Ah! hol vagy magyarok

Tündöklő csillaga!

Ki voltál valaha

Országurk istápjá?

Hol vagy István király?

Téged magyar kiván,

Gyászos öltözetben

Te előtted sírván.

Tekints István király!

Szomorú hazádra,

Fordítsd szemeidet

Régi országodra “

Régi szent ének. (Erdélyi J. gyűjt.).

Több helységek neveztetnek róla, u. m. *Istvánfalva, Istvánháza, Istvánmegye, Istvánvágás, Istvánd, Istvándi, Istvántelke* (Pest határában) stb.

ISTVÁND, **LESENCZE** —, falvak Szala megyében; helyr. *Istvánd-on*, —*ra*, —*röl*.

ISTVÁNDI, mezőváros Somogy megyében; falu Szathmár megyében. Helyr. *Istvándi-ba*, —*ban*, —*ból*.

ISTVÁNFALU, helységek Szepes és Vas megyében; helyr. *Istvánfaluba*, —*ban*, —*ból*.

ISTVÁNFALVA, helység Pozsony megyében; helyr. *Istvánfalván*, —*ra*, —*röl*.

ISTVÁNFÖLD, falu Torontál megyében; helyr. *Istvánföld-ön*, —*re*, —*röl*.

ISTVÁNHÁZA, puszta Heves megyében; és falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Istvánházán*, —*ra*, —*röl*.

ISTVÁNHEGY, bányászgyarmat Krassó megyében; helyr. *Istvánhegy-én*, —*re*, —*röl*.

ISTVÁNKA, (István-ka) kies. férfi kn. tt. *Istvánkát*. Kisdud, fiatal vagy kedves István, Pistika.

ISTVÁNMEGYE, puszta Bács-Bodrogh megyében; helyr. *Istvánmegyé-n*, —*re*, —*röl*.

ISTVÁN-VÁGÁS, falu Sáros megyében; helyr. *István-Vágás-on*, —*ra*, —*röl*.

ISZ, (1), elvont hangutánzó gyök, melynek származékai jelentenek a) csuszamló mozgást, u. m. *iszam, iszomodik, iszamlík, iszánkodik*, b) elsurranó mozgást, mint: *iszki, iszkódik, iszkurdi*.

ISZ, (2), borzadási kedélyhang, az *iszony*, *iszonyodik*, *iszonyú*, *iszonyat*, *iszonyatos*, *iszonytató*, *iszonyúság* származékokban. Legközelebbi rokona azon *ír*, melyből *irtózik*, *irtóztató* eredtek. Lásd: ISZONY alatt.

ISZ, (3), elvont gyöke, vagyis törzsöke *isza*, *iszák*, *iszik* szónak. Rokon *szí* szóval. L. ISZIK.

ISZA, (i-sz-a) fn. tt. *iszát*. Oly személy, ki sokat iszik, másképp: *iszos*. Jobbára összetéve használatik, s ekkor általán am. ivó, valamit inni szokó. *Borisza*, ki bort szokott inni; *bornemisza*, ki nem iszik bort; *vízisza*, ki vizet szokott inni.

ISZÁK, (1), (i-sz-ák v. i-sz-a-ak, v. i-sz-a-ak), fn. tt. *iszák-ot*. Szeszcs italokkal, különösen borral, pálinkával mértéken túl élő, részeges; *isza*. Ezen értelemben az *iszik* igével egy gyökű.

ISZÁK, (2), fn. tt. *iszák-ot*. Ugyanaz a latin *Saccus*, német *Sack*, hellén *σάκος*, lapp *tsakes*, héber *שק* stb. szókkal, s jelent némely vidéken börtarisznyát, másutt nyeregbeli átalvetőt, Göcsejben, s dunántúli több vidékeken koldustáskát, mely két részből áll, s egyik elül, másik hátul fityeg.

ISZÁKOS, (1), (i-sz-a-ak-os) mn. tt. *iszákos-t* v. —at, tb. —ak. Részeges, *iszos*.

ISZÁKOS, (2), (iszák-os) mn. tt. *iszákos-t* v. —at, tb. —ak. Iszák nevű tarisznyával ellátott. *Iszákos nyereg*. *Iszákos koldus*. V. ö. ISZÁK, (2).

ISZÁKOS-ÁLLAT, ösz. fn. Indiai emlős állat, hegyes és bajuszos orral (Schnauze), olyan lábakkal, mint a majmokéi, és hosszú farkkal. Hasán redőzetes bőre van, mely a hasbőrrel együtt *iszákot* képez, ebben fiait ápolván és hordozván. (Didelphis).

ISZÁKOSKODÁS, (i-sz-a-ak-os-kod-ás) fn. tt. *iszákoskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Mértéken túl ivás, illetőleg szeszcs italok mértéktelen használása, részegeskedés.

ISZÁKOSKODIK, (i-sz-a-ak os-kod-ik) k. m. *iszákoskod-tam*, —tál, —ott. Szeszcs italokkal mértéktelenül él, részegeskedik.

ISZÁKOSSÁG, (i-sz-a-ak-os-ság) fn. tt. *iszákosság-ot*, harm. szr. —a. Részegesség, iszosság, pitiósság.

ISZALAG, (ih v. juh-szalag) ösz. fn. Eredetileg *ih-szalag*, mit másutt juh-szalagnak mondanak, mint: *ihász*, *juhász*, *ihok*, *juhok*, *ihar*, *juhar*. Szalag alakú felfutó növényfaj a béresék neméből, mely kivált a síkföldi erdőket szereti, s a fák derekaira tekerődik. Másképp: *venike*, *venicz*, *szulák*. (Clematis vitalba).

ISZAM, (isz-am) fn. tt. *iszam-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Eredetileg, s általán am. helyből való kimozdulás, csúszás, sikamlás. Gyógytani ért. valamely zsigernek rendes helyzetéből részintes vagy egészteljes kilépte, természetes vagy más nyíláson, úgy hogy a kimozdult rész köz takarók nélkül a léggel érintkezésbe jön (prolapsus, procidentia).

ISZAMÉKONY, (isz-am ék-ony) mn. tt. *iszamékony-t* v. —at, tb. —ak. Könnyen *iszamodó*.

ISZAMIK, (isz-am-ik) k. l. ISZAMODIK.

ISZAMKODÁS, (isz-am-kod-ás) fn. tt. *iszamkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Jégen csuszkálás, csuszkárolás, irongálás.

ISZAMKODIK, (isz-am-kod-ik) k. m. *iszamkod-tam*, —tál, —ott. Székely szójárás szerint am. csuszkál, csuszkorál, korcsolyával befutja a jeget, irongál.

ISZAMLÁS, (isz-am-ol-ás) fn. tt. *iszamlás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. l. ISZAMODÁS.

ISZAMLIK, (isz-am-ol-ik) k. m. *iszaml-ott*, htn. —ani. l. ISZAMODIK.

ISZAMÓ, (isz-am-ó) mn. sajátlag 'iszamik' igeinek részeseülője. A régieknél, pl. a Carthausi névtelenben am. gyalgó (eaducus, mintegy csuszamló). „Mi oka, szerető fiam, hogy esmeg ez *iszamó* világra tér-tél?” (Toldy F. kiadása 160. lap).

ISZAMODÁS, (isz-am-od-ás) fn. tt. *iszamodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Csuszamodás, valamely testnek rendcs állásából, helyzetéből el- vagy kiskamlása. V. ö. ISZAMODIK.

ISZAMODIK, (isz-am-od-ik) k. m. *iszamod-tam*, —tál, —ott. 1) Mondjuk tagról, midőn csuklójából kimozdul, kicsuszszanik. 2) Futamodik, futásnak ered, különösen jégen csuszkál, irongál. V. ö. ISZAM.

ISZÁNK, (isz-án-k) fn. tt. *iszánkot*. Lásd: IRONGA.

ISZANKODIK v. ISZÁNKODIK, (isz-án-kod-ik), l. ISZAMKODIK. Igen valószínű, hogy a *szán*, *szánka*, *szánkó* név is innen vette eredetét, s tulajdonképp: *iszán*, *iszánka*, *iszánkó*, azaz oly eszköz, mely *iszánkodik*, csuszamlik, vagy melyen *iszamni*, csúszni lehet.

ISZAP, (isz-ap) fn. tt. *iszap-ot*, harm. szr. —ja. Gyöke a csúszást jelentő *isz* ugyanaz, mi az *iszam*, *iszamlik* szóké. Jelenti a víz által lerakott nyálkás sarat, mely friss állapotában sikos, csuszós szokott lenni. Az *árvíz iszappal behordja a földeket, réteket*.

ISZAPDA, (isz-ap-da) fn. l. ISZAPPAD.

ISZAPFOLYÓFŰ, (iszap-folyó-fű) ösz. fn. A folyókák, vagyis szulákok neméhez tartozó fűfaj, nyilad levelekkel (*convolvulus arvensis*). Másképp: *kis fulák*, *szulák*, *folyófű*.

ISZAPFŰ, (iszap-fű) ösz. fn. lásd: ISZAPPOLFŰ.

ISZAPFÜRDŐ, (iszap-fürdő) ösz. fn. Fürdő oly iszapban, mely gyógyerővel bír.

ISZAPGÖDÖR, (iszap-gödör) ösz. fn. Gödör, melyben az átfutó árvíz, vagy általán a kiapadt víz iszapja lerakodik, vagy lerakodott.

ISZAPGYOPÁR, (iszap-gyopár) ösz. fn. A gyopárok neméhez tartozó növényfaj, mely iszapos földben tenyészik. V. ö. GYOPÁR.

ISZAPHAL, (iszap-hal) ösz. fn. Általán halfajak, melyek iszapban, vagyis iszapos vízben szeret-

nek lakni, milyenek némely pontyfajok, pl. ezompók, kárászok, de különösen, a csíkok, ángolnák.

ISZAPÍT, (isz-ap-ít) áth. m. *iszapít-ott*, htn. —ni v. —ni. Tulajdonképen: iszappá tesz. Különösen l. ISZAPOL.

ISZAPLÓ, l. ISZAPOLÓ.

ISZAPMERŐ, (iszap-merő) ősz. fn. Így nevezetnek azon különféle alakú eszközök, edények vagy gépek, melyekkel a csatornák, folyók, kutak, árkok fenekén öszvegyült iszapot kitakarítják.

ISZAPMŰ, (iszap-mű) ősz. fn. A folyóvízi aranyászkok, aranyosók sajátos eszköze, illetőleg rovátkolt s lejtésen felállított deszkája vagy padja, melylyel az iszapban elszórva létező aranysemeket hosszas ide-oda lóbálgatás, mosás, öntözgetés után elválasztják.

ISZAPODÁS, (isz-ap od-ás) fn. tt. *iszapodás-t*, tb. —ok. harm. szr. —a. A vízben felolvadt földrézecskeknek fenékre leszállása, s iszappá levése.

ISZAPODIK, (isz-ap-od-ik) k. m. *iszapod-tam*, —tál, —ott. A vízről mondjuk, midőn lassan-lassan kipárologván, a benne létező földrézecskek sűrűsödnek, míg végre iszappá alakulnak.

ISZAPOL, (isz-ap-ol) áth. m. *iszapol-t*. Iszappal bevon, betakar, bemocskol. *Az árvíz beiszapolja a partokat, földeket, réteket, füvet, vetéseket.* A kertészeknél faültetésekre a földet úgy meglocsolja, hogy ez mintegy iszappá válik a végett, hogy a fa gyökerei körül semmi üreg ne maradjon.

ISZAPOLÁS, (isz ap-ol-ás) fn. tt. *iszapolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Valaminek iszappal betakarása, bemocskolása.

ISZAPOLÓ, (isz-ap-ol-ó) fn. tt. *iszapoló-t*. Bányabeli munkás, ki az iszapban létező ércrészeket mosás által, iszapmű segédelmével megtisztítja.

ISZAPOS, (isz-ap-os) mn. tt. *iszapos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Iszappal bevont, fődött, takart, mocskolt. *Iszapos vízpartok. Iszapos széna, legelő. Iszapos faderekak.* 2) Iszappal vegyes, kevert. *Iszapos víz.*

ISZAPOSAN, (isz-ap-os-an) ih. Iszappal behordva, iszappal mocskolva, vegyülve, keverve.

ISZAPOSODÁS, (isz-ap-os-od-ás) fn. tt. *iszaposodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A vízfenéknek vagy vízmelléknek, árvíz lepte földnek azon állapota, midőn iszapossá lesz. V. ö. ISZAPOS.

ISZAPOSODIK, (isz-ap-os-od-ik) k. m. *iszaposod-tam*, —tál, —ott. Iszaptól bemocskolódik, iszappal behúzdódik, iszapossá lesz. *Iszaposodnak árvízkor a fák derekai, a megfutott rétek, legelők, vetések. Iszaposodik a folyóvíz partja.*

ISZAPPAD, (iszap-pad) ősz. fn. Padka, vagyis tűzhelyforma pad a hámorokban, melyen az idegen ásványrészekről elválasztott ónat megmossák.

ISZAPPÁRTAMAG, (iszap-párta-mag) ősz. fn. Növényfaj a pártamagok neméből, mely iszapföldben tenyészik. (*Pyretrum uliginosum*. W).

ISZAPROJT, (iszap-rojt) ősz. fn. Növényfaj a két főbb hímese seregéből, és magrejtősök rendéből. Iszapos földben tenyészik. (*Limosella*).

ISZAPVONÓ, (iszap-vonó) ősz. fn. Általán eszköz, pl. hosszú nyélre szegezett deszka, melylyel az iszapot eltakarítják. Ilyenek a sóaknai iszapvonók v. nagyobbféle eszközök, melyek által, s lovak vagy hajók erejével a vizek fenekén öszvegyült iszapot kitakarítják.

ISZAPZÁTONY, (iszap-zátony) ősz. fn. Zátony, mely az öszvegyült viziszapból kerekedett.

ISZAPZSOMBOR, (iszap-zsombor) ősz. fn. Növényfaj a zsomborok neméből, melynek levelei a víz alatt pázsitosak, a víz felett láncásak. A víz elszáradván, szára az iszapon elterül, s akkor minden levelei láncásak. (*Sisymbrium amphibium*).

ISZASÁG, (i-sz a-ság) fn. tt. *iszaság-ot*, harm. szr. —a. Tulajdonság, vagyis rosz szokás, midőn valaki szesz italokkal mértéktelenül él.

ISZÉNY, (íz-ény) fn. tt. *iszény-t*, tb. —ék. So-mogyban am. némely más helyeken: ízék; l. ezt.

ISZERNYÉK, (íz-er-eny-ék) fn. tt. *iszernyékét*. L. ÍZÉK.

ISZIK, (i-sz-ik) k. és néha átható is. Gyökül egyedül az *i* tekinthető, melynek tiszta származéka *i-ik*, a jelenidőben *sz* nyomosító hangot vett fel, s lett *i-sz-ik*; múltakban *v-t*: (*i-ék*) helyett: *i-v-ék*; *i-tt*, (*i-ott*) v. *i-v-ott*; jövőben: *i-and-ik* v. *i-v-and-ik*; parancsolóban (*i-j-ál*) helyett: *i-gy-ál*; htn. *inni*, (*i-sz-ni* helyett), innen az ohajtó: *innám* (*i-sz-nám* helyett). Hogy tiszta gyöke *i*, kitetszik mind a múlt és jövő alakokból, melyek a tiszta *i* gyökkel is általános használatban vannak: *i-tt-am*, *i-tt-ál*, *i-tt*; *i-and-om*, *i-and-ol*, *i-and-ik*; mind onnan, mert a tehetőt és mivelletőt egyedül ez veszi fel: *i-hat-ik*, *i-tat*, nem pedig: *isz-hatik*, *isz-tat*. E tekintetben egyeznek vele az *ulszik*, *fekszik*, *nyugszik* igék, melyek tiszta gyökei: *al*, *fek*, *nyug*.

Törökül *ics-mek* (inni), finnül *juon*. Ezen *i* gyök több főképp ajakhangok közé rejtve megvan a szanszkrit *pi*, görög *πιω*, latin *bibo*, német *trinken*, szláv *pijem*, orosz *пию* igékben, s ennél fogva a magyarban legtisztábban és legegyszerűbben. Sínai nyelven *szu* (bibere), a szivás hangutánzása, mely szintén megvan a magyar *isz* törzsben. 1) Valamely hig, folyó testet a torkon, vagy gúgén magába vesz, szí, önt. *Aki szomjas, igyék. Aki élni akar, innia kell. Vízet, bort, tejet inni. Pohárból, palaczkból, kancsóból, kulacsból, vödörből, tenyérből inni. Valakinek egészségére inni. Addig iszom, míg a fogam ki nem ázik.* (Népd.). *Meginná a Krisztus palástját is.* (Km.). *Eliszza mindenét. Leitta az esztét. Beitta a mentjét. Igyál ökör, tóvíz.* (Km.). *Igyál, ne igyál, elvisz a halál.* (Dal). *Igyunk derűre, igyunk borúra.* (Kölcey). *Iszik, mint a szapusajtár, mint a gödény, mint a perényi törökök, mint a csap stb.* (Km.). 2) Átv. ért. a nedvet magába veszi valamely száraz vagy hézagos

test. *Iszik a föld, ha öntözik. Iszik a szivacs. Iszik az úgynevezett itatós papíros. Iszik a hajó*, midőn repedéseim vagy nyílásain beszívárog a víz. 3) Kültői nyelven valamely folyót, patakat inni annyi mint azon folyó vagy patak mellett lakni. *Dunát, Tiszát ivó magyarok*. Szinte költői nyelven mondjuk a napsugarakról, hogy a nedvet, harmatot iszszák, azaz páraalakban felszívják. *De hisz a nap délfelé jár, a harmatot felitta már.* (Népd.).

ISZKA, falu Máramaros megyében; helyr. *Iszkán, —ra, —ról*.

ISZKÁBA, (a szanszkritban *szkabh* am. megerősít) fn. tt. *iszkábat*. Széles fejű szeg, melylyel a hajók bordái közé csipetett mohot és vékony léceket megerősítik, vagyis hajósok nyelvén szólva, melylyel a hajókat varrják. Az olaszban is előfordul: *escappa*. Másképp: *eszkába, iszpáka, eszpáka*. Közvetlenül valószínűleg az olasz nyelvből vétetett által, mint némely más, a hajózáshoz tartozó szók, pl. *burcella* (barcella), *timon* (temo).

ISZKÁBÁL, (iszkába-al) áth. m. *iszkábal-t*. Iszkábával vagy iszkábákkal megerősít, összevearr. V. ö. ISZKÁBA. *Hajót, dereglyét, ladikot iszkábálni*.

ISZKÁBÁLÁS, (iszkába-al-ás) fn. tt. *iszkábalás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Hajócsinálók és tartarozók munkálása, midőn iszkábálnak. V. ö. ISZKÁBÁL.

ISZKÁBÁS, (iszkába-as) mn. tt. *iszkábas-t* v. —at, tb. —ak. 1) Iszkábával megerősített, összveszegezett. *Iszkábás csónak, dereglye*. 2) Iszkábat csináló, áruló. *Iszkábás cigány, cigányasszony*.

ISZKÁBÁZ, (iszkába-az) áth. m. *iszkábáz-tam, —tál, —ott*. l. ISZKÁBÁL.

ISZKÁBÁZÁS, (iszkába-az-ás) fn. l. ISZKÁBÁLÁS.

ISZKÁSZ v. ISZKÁZ, ALSÓ —, KÖZÉP —, FELSŐ —, falvak Veszprém megyében; helyr. *Iszkász-on, —ra, —ról*.

ISZKA-SZENT-GYÖRGY, falu Fejér megyében; helyr. *Szent-György-ön, —re, —ről*.

ISZKI, (isz-ki) ősz. indulatszó, a menést, mozgást jelentő *isz* és *ki* szókból, s am. czoki! menj ki, esiba! Kutyaüző szó. *Iszki kutya a szobából! Iszki te! Iszki kormos!*

ISZKITÉL, tájdivatos, nem 'iszki' szótól származva, hanem 'üsztökél'-ből módosulva. L. ÜSZTÖKÉL.

ISZKÓDIK, (isz-ki-od-ik) belsz. m. *iszkód-tam, —tál, —ott*. Alkotó részei: a menést, mozgást, esúszást jelentő *isz* és *ki*. Tréfásan szólva am. sietve, mintegy esúszva, surranva elmegy, elillan, elkotródik, elhordja az irháját. *Eliskódott ő kelme*. Dunán tuli tájszó.

ISZKÓFIOM, l. SZKÓFIOM v. SKÓFIOM.

ISZKOMBIA, l. SZKOMBIA.

ISZKORÁL v. ISZKURÁL, (i-sz ik-or-ál) önh. m. *iszkorál-t*. Tájszó, am. iddogál, iszogál, pityizál.

ISZKOS, (isz-k-os) tájszó, l. ISZÁKOS.

ISZLÓ, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Iszlón, —ra, —ról*.

ISZOGÁL, (i-sz-og-ál) gyakorító áth. m. *iszogált*. Gyakran, vagy egymás után többször iszik.

ISZOGAT, (i-sz-og-at) gyak. ige, m. *iszogat-tam, —tál, —ott*. Gyakran vagy lassan-lassan iszik, iddogál, pityizál. *Boraimat kiiszogatták a gyakori vendégek. Esténként kocsmában szeret iszogatni*.

ISZOM, előfordul ezen ikerítésben: *eszem-iszom*; lásd ezt.

ISZOMKÁRÁSZ, (iszom-kárász) ősz. fn. Tréfásan nyelven am. iszákos, részezes ember. Különösen divatos Rév-Komárom vidékén.

ISZONY, (i-sz-ony v. isz ony) fn. tt. *iszony-t*, tb. —ok, harm. szr. —a Gyöke vagy a mozgást jelentő *i*, (ugyanaz, mely az *íjed*, *irtózik* szókban is megvan), minthogy az iszony egész valóunkat mozgásba hozza, megrázkództatja; vagy pedig a hangutánzó *isz*, minthogy iszonyodáskor lélekzetünket visszahuzza, s körülbelül *isz* hangot hallatva jelentjük ki félelmünket, s vele kapcsolatban levő bámulásunkat. Innen *iszonyodik* mintegy viszonyodik. Jeleníti a félelemnek azon nemét, mely a fenyegető veszély nagysága által bámulatra gerjeszt, s egész valóunkat megrázkództatja, pl. melyet valamely vérengző vadnak hirtelen ránk rohanása, vagy szörnyű kegyetlenség, kínzás látása okoz bennünk. *Ki olvashatja iszony nélkül Tamerlan kegyetlenségeit?*

ISZONYAT, (isz-ony-at) fn. tt. *iszonyat-ot*, harm. szr. —a. E szóban az *at* szótag nem képző, hanem toldalék, mely az *iszony* szónak nagyobb nyomatékot ad, (v. ö. ISZONYATOS); ha csak azt nem tesszük fel, hogy létezett hajdan *iszonyik* ige, melyből *iszonyás, iszonyat* származhattak. V. ö. ISZONYTATÓ.

ISZONYATOS, (i-sz-ony-at-os) mn. tt. *iszonyatos-t* v. —at, tb. —ak. Megnyújtott szó az elavult *iszonyos* helyett, mint: *szerelmes, kellemes, alkalmas*. Ezen nyelvhasonlatnál fogva am. fölötte, nagyon iszonyú. *Iszonyatos kegyetlenkedés, vérengzés, vesztély*. V. ö. ISZONYÚ.

ISZONYATOSAN, (isz-ony-at-os-an) ih. Fölötte, nagyon iszonyúan, szörnyű félelmet, borzadást gerjesztve. *Iszonyatosan dühög a tengeri fergeget*. V. ö. ISZONYATOS.

ISZONYATOSSÁG, (i-sz-ony-at-os-ság) fn. tt. *iszonyatosság-ot*, harm. szr. —a. Iszonyatos állapot, vagy tulajdonság. *Tengeri vész iszonyatossága*. V. ö. ISZONYATOS.

ISZONYÍT, ISZONYIT, (i-sz-ony-ít) áth. m. *iszonyít-ott*, htn. —ni v. —ani. 1) Iszonyú félelmet v. félelemre gerjeszt; véghez viszi, eszközli, hogy iszonyodjunk valami fölött. *A nagy veszély látása eliszonyított mindnyájunkat*. 2) Valamit túlságosan félelmi ssé tesz vagy olyannak fest. *Kár oly kis vesztélyt annyira iszonyítani*.

ISZONYÍTÁS, ISZONYITÁS, (i-sz-ony-ít-ás) fn. tt. *iszonyítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valami iszonyúvá tétetik v. festetik.

ISZONYÍTÓ, ISZONYITÓ, (i-sz-ony-ít-ó) mn. tt. *iszonyító-t*. Ami iszonyt gerjeszt, borzasztó, megriázkodtató, félelmet támasztó. *Iszonyító csatazaj*.

ISZONYKODÁS, (i-sz-ony-kod-ás) fn. tt. *iszonykodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Szenvedő állapot, midőn valaki iszonyodik. V. ö. **ISZONYKODIK**.

ISZONYKODIK, (isz-ony-kod-ik) k. m. *iszonykodtam*, —tál, —ott. Tartós iszonyban vagyis iszonyt gerjesztő félelemben van. Olyan alakú ige, mint *boszorkodik, rimánkodik, siránkozik*. Távolító ragu nevet vonz. *Iszonyodik a szörnyű kegyetlenségtől*.

ISZONYODÁS, (i-sz-ony-od-ás) fn. tt. *iszonyodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Félelmes állapot, melyben az szenved, ki iszonyodik valamitől. V. ö. **ISZONYODIK**.

ISZONYODIK, (isz-ony-od-ik) k. m. *iszonyodtam*, —tál, —ott. Iszonyú félelem keletkezik benne, iszonyt kezd érezni, mely folytonosan növekedik; iszonynyal elfordul vagy el kezd fordulni valamitől. Abban aki *iszonyodik*, az iszony kezdődik, fejlődik, aki pedig *iszonyodik*, abban az iszony tartósan megmarad. Távolító ragu neveket vonz. *Ember, én iszonyodom tőled. Még a nevétől is iszonyodom. Eliszonymodni valamitől*.

ISZONYTATÓ, (i-sz-ony-tat-ó) mn. tt. *iszonytatót-t*. Iszonyatra indító. *Iszonytató fürgeleg*. E szóból gyaníthatni, hogy létezett hajdan *iszonyik* ige, melyből lett : *iszonytat*, s ebből *iszonytató*.

ISZONYTATÓAN, (i-sz-ony-tat-ó-an) ih. Iszonyatra indítólag, iszonyatosan.

ISZONYÚ, (isz-ony-ú) mn. tt. *iszonyút* v. —at, tb. —k v. —ak. Fokozva : *bb* v. *abb*. Iszonyt gerjesztő; rettenetes, borzasztó, félelmetes; ádáz, kegyetlen. *Iszonyú csatazaj, tengeri vész. Iszonyú ember. Iszonyú vad*. Nagymondható szavaink egyike, melyel, mint több másokkal, közbeszédben oly tárgyakat is szoktak jelzeni, melyekről legfőlebb *sok, nagy, rendkívüli* jelzőket kellene használni, pl. o. *Iszonyú sok pénze van. Iszonyú távolság. Iszonyú rossz* stb.

ISZONYÚAN, (isz-ony-ú-an) ih. Iszonyú módon; borzasztóan; kegyetlenül, ádázul. Könyvelven : nagyon, fölötte, igen. *Iszonyúan dúlt a szélvész. Iszonyúan megcsalatkoztam benned. Iszonyúan kellett nevetnünk*.

ISZONYÚL, (isz-ony-úl) önh. m. *iszonyúl-t*. L. **ISZONYODIK**.

ISZONYÚLAG, (isz-ony-ú-lag) lásd : **ISZONYÚAN**.

ISZONYÚLÁS, (isz-ony-úl-ás) lásd : **ISZONYODÁS**.

ISZONYÚN, I. ISZONYÚAN.

ISZONYÚSÁG, ISZONYUSÁG, (isz-ony-ú ság) fn. tt. *iszonyúság* ot, harm. szr. —a. Iszonyú állapot

vagy tulajdonság; különösen : rettenetesség, borzasztóság; ádázság, kegyetlenség; rendkívüli nagyság, sokaság, mely iszonyt gerjeszt. *Tengeri vész iszonyúsága. Kínok, fájdalmak iszonyúsága. Zsarnokok, vadállatok iszonyúsága*. V. ö. **ISZONY**.

ISZONYÚSÁGOS, (i-sz-ony-ú-ság-os) mn. tt. *iszonyúságos-t* v. —at, tb. —ak. Fölötteképen, rendkívül nagyon iszonyú, iszonytató. Nagymondó kifejezés.

ISZOS, (isz-os) mn. tt. *iszos-t* v. —at, tb. —ak. Részeges, ki sokat, mértéken túl szeret inni, pityós, pityókös. Igéből alkotott szó, mint : *takaros*.

ISZOSSÁG, (i-sz-os-ság) fn. tt. *iszosság* ot, harm. szr. —a. Részegesség, pityókosság; részeges, pityós állapot vagy tulajdonság.

ISZTERGYE, Szala megyei tájszó, lásd : **ESZTERHA**.

ISZTIMÍR, mezőváros Fejér megyében; helyr. *Isztimír-be*, —ben, —ből.

ISZTINA, (1), I. **ESZTENA**.

ISZTINA, (2), falu Erdélyben, Felső-Fejér megyében; helyr. *Isztiná-n*, —ra, —ról.

ISZTRAG, (a német *Storch*-ból), I. **ESZTERAG** v. **GÓLYA**.

ISZTRAGORR, (isztrag-orr) ösz. fn. I. **GÓLYA-ORR**.

IT, (1), v. **ÍT**, elvont gyök *itce*, s *ite*, *ítél*, *ítélet* stb. szókban. Azonosnak látszik *ejt* v. *eit* igével. Ejtés a mértéklésben (valaminek szerét v. módját ejteni), valamint szóejtés a beszédben épen nem szokatlanok. Különben az *ite* szóra nézve, I. **ÍT** gyök.

IT, (2), elavult fn., mely helyett ma *ital* divatozik.

„Helyén vagyok minden dolgod,
Nem lesz máson kívánságod;
Éted, itod, vigaságod,
Tökéletes vigás minden dolgod.“

„Az házasságról.“ A XVII. századból. (Thaly K. gyűjt.).

Az *eszik, iszik, visz, hisz, tesz, lesz* igékből általán a tiszta származékú főnevek : *ét* (é-et), *it* (i-at), *vit* (vi-et), *hit* (hi-et), *tét* (té-et), *lét* (lé-et), melyekből nagyobb hangzatosság kedvéért lettek : *ét-el, it-al, vit-el, hit-el, té-el, lét-el*, s *ét, hit, té, lét* már magukban is divatosak. Bővebben I. saját rovataik alatt.

IT, (3), régies és tájdivatos, *ut* helyett; I. ezt.

—**IT**, (1), ritka használatu névképző, pl. a *csalít* v. *csarít, angalít* szókban. Egyezik az —*ét* képzővel.

—**IT**, (2), igeképző I. **ÍT**.

—**ITA**, (it-a) ösz. névképző, *bóbíta, bangita* szókban; rokon —*éta* képzővel.

ITAL, (it-al) fn. tt. *ital-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvő ért. am. ivás. *Italküzben összevesezni vagy megbarátkozni. Italkarcra kihíni valakit*, azaz ivási versenyre. 2) Azon folyadék, melyet iszunk.

Vízital. Szesztes italok. *Borital,* sörital. *Édes,* savanyú, keserű ital. *Jeges ital.* Orvosi ital. *Egy italbort meginni.* Álomitalt bevenni. *Isteni ital.* Kifizetni az ital árát. *Vízitaltól nád terem orvodban.* (Km.). *Ezen ital nem csúszik.* *Erős italokkal élni.* Italpénz, helyesebben : borraivaló. *Étel, ital, álom, szükséges e három.* (Km.).

ITALADÓ, (ital-adó) ősz. fn. Fogyasztási adó neme, melyet a szesztes italoktól, nevezetesen bortól, sertől, pálinkától kell fizetni.

ITALÁLDOZAT, (ital-áldozat) ősz. fn. A régi hébereknél azon ital, melyet Istennek áldozatul nyújtottak, mely különösen borból állott. Ilyenféle volt a görögök és rómaiak áldozata is, midőn a házi Istenek tisztelére olajt vagy bort öntöttek a földre. (Libatio).

ITALKA, (it-al-ka) fn. és kiesínyező tt. *italkát,* tb. *italkák,* harm. szr. *italkája.* Kevésből álló, kis pohárban adott ital. *Egy italka pálinkát inni.*

ITALMÉRÉS, (ital-mérés) ősz. fn. Szesztes italok árulása kisebb adagokban, vagyis mértékben, pl. messzelyenként, itezéenként, pintenként, mint a csap-székekben, kocsmáeskákban szokták; bormérés, sermérés, pálinkamérés.

ITALOS, (i-t-al-os) mn. tt. *italos-t v. —at, tb. —ak.* Oly emberről mondják, ki a szesztes italokat nagyon kedveli; iszos, iszákos. A *részeges* szónak szépített változata.

ITALOSSÁG, (i-t-al-os-ság) fn. tt. *italosság-ot,* harm. szr. —a. Iszákos, részeges, pityókos ember tulajdonsága; iszákosság, részegesség.

ITAT, (i-tat) mivel. m. *itat-tam, —tál, —ott.* Inni készletet; italt nyújt, hogy igyék valaki; itallal kínál, ellát. *Itatni az ökröket, lovakat.* *Itatni a vendégeket.* *Megitatni a jóllakott barmokat.* *Leitatni a választókat.* A barmokról szólva a tárgyeset gyakran elmarad, s alattomban értetik. *A kútra, patakra meggyünk itatni.* *Itattatok-e már?*

„A Tiszában megitatok,
A Dunáig meg sem állok.“

Vörösmarty.

Átv. ért. mondatik oly papirosról, melyet a tinta átver. *Ez a papiros itat, nem lehet rajta írni.*

ITATÁS, (i-tat-ás) fn. tt. *itatus-t,* tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által mást késztetünk, hogy igyék, másnak italt adunk. *Itatus után pihentetni a csordát.* *Italással kezdeni a tisztujtást.*

„Közel ide a forrás,
Ott esik jó itatás.“

Népd.

V. ö. ITAT.

ITATLAN, (i-tat-lan) mn. tt. *itatlan-t,* tb. —ok. Amit nem itattak, meg nem itattak. *Itatlan gulya, ménés.*

ITATLANUL, (i-tat-lan-ul) ih. A nélkül, hogy megittatták volna; szomjan hagyva. *Itatlanul befogni a barmot.* V. ö. ITAT.

ITATÓ, (1), (i-tat-ó) mn. tt. *itató-t.* 1) Aki mást inni vagy ivásra késztet, másnak innivalót ad. *Választókat itató tisztvadász.* *Csordát itató gulyásbojtárok.* 2) Oly papirosról mondjuk, melyen a tinta szétfoly, s átverődik. *Itató papiros.* 3) Mivel itatni szoktak. *Itató sajtár, válu.*

ITATÓ, (2), (mint föntebb) fn. Hely, hol a barmokat itatni szokták, pl. kút a pusztákon vagy a folyók, patakok lejtősebb helyei, hová könnyű lehajtani a barmot, s hol a víz nem sebes, és nem mély. *Itatóra hajtani a gulyát, ménest.*

ITATÓHELY, (itató-hely) l. ITATÓ, fn.

ITATÓLAPDA, (itató-lapda) ősz. fn. Könyvnyomatok lapdaalakú eszköze, melylyel a papirost nedvesítik.

ITATÓS, (i-tat-ó-os) mn. tt. *itatos-t v. —at, tb. —ak.* Mi a nedvet könnyen magába szívja, melyen a nedv könnyen szétfoly, pl. itatós papiros.

ITATÓSPAPIROS, (itatos-papiros) ősz. fn. Ritkább szövetti, enyvezetlen papiros, melyen a nedveség hamar átszívárog és szétömlik.

ITATÓVÁLU, (itató-válu) ősz. fn. Válu, melyből a barmokat, baromfiakat, s egyéb állatokat itatni szokták. *Itatóvdruk a kutak mellett, a tyúkketreczekben, a kalitkáiban.*

ITATÓZABLA, (itató-zabla) ősz. fn. Állázó zabla a lovakon, melynek keresztvasa nincsen, tehát itatáskor nem kell levenni.

ITCZE, (talán : ejt-cze v. eit-cze, t. i. kis ejtés, l. alább) fn. tt. *itczét,* harm. szr. *itczéje.* Némelyek szerint ugyanazon gyökből eredt az *iszik* igével, s törzsöke az elavult fn. *ít,* melyből kiesínyező képzővel lett *ít-cze,* azaz kisebbféle italmérték, italadag. Vidéki tájszózással egyszerűen *i-cze.* Ezen elemzés ellen fölhozhatni, hogy az *iszik* ige gyöke mélyhangu ragokat és képzőket vesz fel, s e szerint *itcze* helyett *itcza* volna rendén. A hangrenddel egyezőbb, de szintén kétes elemzés az, mely szerint *itcze,* am. *ig-cze,* azaz mértékeeske, a határt, mértéket jelentő *ig* törzsökből, mely az *igen* (fölte, mértéken túl) határozóban magashangú képzőt vesz fel. Azonban hangra és értelemre rokon vele az elavult *ejtel,* mely Molnár A. magyarázata szerint am. *justa,* *media,* *cotula.* Ennek törzsöke *ejt v. eit,* mint itálé *ít,* ételél *ét,* melyből aztán kiesínyező képzővel származhatott *ejt-cze v. eit-cze* is, ebből pedig : *ít-cze.* 1) Híg árúk és testek kisebbszerű mértéke. Egy közönséges magyar akóban 64 iteze van. Két iteze tesz egy pintet. Az itezének fele : messzely. *Itcze bor, pálinka, ser. Itcze víz, tej, tejfel.* *Itczével mérni a bort, sert.* Kocsmárosné egy itcze bort, *hadd igyam.* Szent Mihály nap után egy itcze víz, két itcze sár. (Km.). *Itcze számra hordatni a bort.* *Itczéenként mérni a pálinkát.* Kocsmárosné kápolnája a *pincze,* imádságos könyvecskéje az *itcze.* (Népd.). *Igen eljár ő is az oly itczével,* azaz szemtelen buja ember. (Km.). 2) Némely száraz árúk, különösen gabona, hüvelyes vetemények stb. mértéke.

A pozsonyi mérőben rendszeren 70 v. 72 iteze foglaltatik. *Egy itcze árpa, dara, köles. Egy itcze bab, borsó, lencse.* A csikot is vesszőből font itczével szokták mérni. A magyarországi itczék között történeti nevezetességü a *czinkotai itcze*, azaz nagy itcze.

ITCZÉNYI, (it-cze-ny-i) mn. tt. *itczényi-t*, tb. —ek. Egy itczére menő, annyi mint egy itcze. *Napenként egy itczényi pálinkát meginni. A hordóból tíz itczényi bort elfolyatni.*

ITCZÉS, (it-cze-es) mn. tt. *itczés-t* v. —et, tb. —ek. Mi egy itczét foglal magában. *Itczés korsó, palaczk, pohár, bögre, üveg.* Mint fn. jelent oly kis kocsnárost, csárdást, ki az uraságtól általvett borokat iteze számra méri ki. *Menjünk az itczéshez egy ital borra.*

ITE, ITÉL, ITÉLET, ITÉSZ stb. I. ITE, ITÉL, ITÉLET, ITÉSZ stb.

ITEBE, I. ITTEBE.

ITKÁNYOS, (it-ka-any-os) mn. tt. *itkányos t* v. —at, tb. —ak. Kassay J. szerint erdélyi szó. Am. iszákos.

ITLAN, (it-lan, azaz it-talan) mn. tt. *itlan-t*, tb. —ok. 1) Aki nem ivott, szomjas. *Étlen itlan vagyok.* „Tömlőczbe vetteté kilenez napég étlen itlan ott tartatá.” Debreczeni Legendáskönyv. 2) Bizonyos italtól tartózkodó. *Borillan.*

ITLANSÁG, (it-lan-ság) fn. tt. *itlanság-ot*, harm. szr. —a. 1) Itlan állapot, midőn valaki nem ivott, szomjuság. *Majd elveszek a nagy itlanság miatt.* 2) Bizonyos italtól való tartózkodás. *Borillanság.*

ITLANUL, (it-lan-ul) ih. Ital nélkül szűkölködvé, szomjan, a nélkül, hogy ivott volna. *Itlanul kelni föl az asztaltól.*

ITOGFITOG, (itog-fitog) iker ige, m. *itogtam fitogtam, itogtálfitogtál, itogottfitogott*; néha *n* közbe-tétellel: *itongfitong*. Ide-oda mozog, ingadoz; líglóg, ityegfityeg.

ITONGFITONG, I. ITOGFITOG.

ITT, (i-tt) helyhatározó. Gyökeleme a közelséget mutató *i*, ellentéte: *ott*. Megfelel e kérdésre: *hol?* s am. ezen közelben levő helyen. *Itt vagyok. Itt keresd, ne ott. Ittbenn járok a szobában, nem ottkűnn az udvaron. Emitt estem el, nem amott. Hopp itt is, amott is, a mi háznak előtt is.* (Tánczvers). *Itthonn vagyok. Itt ott, am. helylyel közel. A sok rossz fegyver között itt ott egy jó is találkozik. Csak itt ott kell ki az elvetett gabona.* V. ö. IDE, INNEN.

ITTAS, (i-tt-as) mn. tt. *ittas-t* v. —at, tb. —ak v. —ok. Ki valamely szeszes italból mértéken túl ivott, részeg. *Ittas a bortól, pálinkától. Ittas ő kigyelme, azért jár oly nehezen a nyelve. Félittas*, am. aki jól becsipett, de még eszén van.

ITTASAN, (i-tt-as-an) ih. Szeszes italtól elázva, részegen, boros fejfel. *Ittasan jó ki a kocsmából. Ittasan tántorog az utcán. Félittasan*, egy kevéssé becsipve.

ITTASKA, (i-tt-as-ka) mn. tt. *ittaskát*. Kissé ittas.

ITTASODÁS, (i-tt-as-od-ás) fn. tt. *ittasodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Ittassá levés, részegedés, pityósodás.

ITTASODIK, (i-tt-as-od-ik) k. m. *ittasod-tam*, —tál, —ott. A mértékfölötti szeszes ital fejébe száll, részegedik, pityósodik, ittassá leszen. V. ö. ITTAS.

ITTASSÁG, (i-tt-as-ság) fn. tt. *ittasság-ot*, harm. szr. —a. Ittas állapot, részegség, pityósság. *Ittasságában alig bír a lábán állani. Csúnya dolog az ittasság.*

ITTASÚL, (i-tt-as-úl) önh. m. *ittasúl-t*, I. ITTASODIK.

ITTEBE, MAGYAR—, RÁ CZ—, falvak Torontál megyében; helyr. *Ittebé-n*, —re, —ről. Régente ITÖBÖ, ITEBÖ. (Jerney. Nyelvkincesek).

ITTEGYEN, ITTENEG, ITTENNÉG, ITTENÉK, ritkább divatu tájszók a helyes és közönsége-sebb *itt*, *itten* helyett. L. ITT.

ITTEN, (i-tt-en) I. ITT.

ITTENI, (i-tt-en-i) mn. tt. *itteni-t*, tb. —ek. Ezen közel vagy közlelbb helyen levő, itt levő. *Az itteni levegő erősebb, mint a nálatok levő. Itteni lakásomtól fogva egészséges vagyok. Itteni maradásom nem bizonyos.*

ITTHON v. ITTHONN, (itt-honn) ősz. ih. Megfelel ezen kérdésre *hol?* s am. azon helyen, hol jelenleg rendes lakásunk van. Midőn e helyet más távol, vagyis idegen helyről határozzuk meg, azt mondjuk: *otthon*. Tájdívatozsan: *idehaza, odahaza. Itthon leszek, akármikor jösz. Jobb itthon mint másutt. Te itthon maradsz, míg én oda (távol) leszek.*

ITTLÉT, (itt-lét) ősz. fn. Jelenlétel, ezen helyen létel, nem másutt. *Ittlétemben többekkel megismerkedtem. Honnan tudat meg ittlétemet?*

ITTON, (i-tt-on) ih. Ivottan. *Itton inni*, am. már megelőzőtt ivásra, vagyis egyremásra, folyvást, nagyon inni.

IV, IVIK, IVBOLT, IVEZ stb. L. ÍV, magas és mély hangu ragozással, ezek minden származékai s öszvetételeivel együtt.

IVÁCSKÓ, falu Szathmár megyében; helyr. *Ivácskó-n*, —ra, —ról.

IVAD, (iv-ad) fn. tt. *ivadot*. L. IVADÉK.

IVÁD, falu Heves megyében; helyr. *Ivád-on*, —ra, —ról.

IVADÉK, (iv-ad-ék) fn. tt. *ivadék-ot*. 1) Szorosb ért. halak magzata, ikrából kifejtett apró halfiak 2) Szélesb ért. más állatok, különösen emberek szülötte, magzata, unokáról unokára terjedő utódai. *Dicső apák ivadécai. Ismerem minden ivadékat. Ivadékról ivadékra. Ivadék nélkül meghalni. Kiveszett ivadékosul.*

„S ivadékról ivadékra
Nem szününk remélni:

Kárpátoktól Ádriáig

Hogy magyar fog élni.“ Garay J.

IVADÉKVERSENY, (ivadék-verseny) ösz. fn. Lóversenyzésnél oly elegy vagy különverseny, mely már évekkel előbb megnevezett mén- és kanczától származott csikók közt történik. (Bérez Károly).

IVAHODIK, (av-a-hod-ik) k. tájszó, ezek helyett : *avúl, avasodik*; l. ezeket.

IVÁN, (1), (eredete ugyanaz, mely János szóé) fn. kn. tt. *Iván-t*, tb. — *ok*. Különösen : Keresztelő szent János. Számos helységek neveztetnek róla. *Szent Iván napja. Szent Iván hava*, (junius). *Hosszú, mint a szent Iván éneke*. (Km.). Származékai : *Iváncs, Iváncz, Ivánd, Ivánka, Ivános* stb. mind helynevek.

IVÁN, (2), mezőváros Soprony megyében; puszták Baranya és Fejér megyében, ez utóbbiban ALSÓ—, FELSŐ—, NAGY—, falu Heves m. Helyr. *Iván-ba*, —*ban*, —*ból*.

IVÁN-BATTYÁN, falu Baranya megyében; helyr. *Battyán-ba*, —*ban*, —*ból*.

IVÁNCSA, pusztá Fejér megyében; helyr. *Iváncsá-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNCZ, falvak Szala és Vas megyében; helyr. *Iváncz-on*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNDÁ, falu és pusztá Torontál megyében; helyr. *Ivándá-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁN-DÁRDA, falu Baranya megyében; helyr. *Dárdá-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁN-EGERSZEG, falu Vas megyében; helyr. *Egerszeg-én*, —*re*, —*ról*.

IVÁNFALA, helység Gömör megyében; helyr. *Ivánfalá-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNFALVA, erdélyi helység Thorda megyében; helyr. *Ivánfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNHÁZ, pusztá Veszprém megyében; helyr. *Ivánház-on*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNKA, falvak Borsod, (egyik : SAJÓ-IVÁNKA), Pozsony (vagy : IVÁNYI), puszták Borsod és Somogy megyében; helyr. *Ivánká-n*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNKAFALU, helység Turóc megyében; helyr. *Ivánkafalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

IVÁNKAFÖLD, falu Turóc megyében; helyr. *Ivánkaföld-ön*, —*re*, —*ról*.

IVÁNÓCZ, falu Vas megyében; helyr. *Ivánóc-z-on*, —*ra*, —*ról*.

IVÁNOS, l. IVÁNYOS.

IVÁNY, (1), l. IVÁN. SZENT—, l. SZENT szóval öszvetéve.

IVÁNY, (2), pusztá Heves megyében; helyr. *Ivány-ba*, —*ban*, —*ból*.

IVÁNYI, falvak Baranya, Bereg, Gömör, Pozsony megyében, (ez utóbbiban másképp : *Ivánka* is). Helyr. *Iványi-ba*, —*ban*, —*ból*.

IVÁNYOS, erdélyi falu Csik székben; helyr. *Iványos-on*, —*ra*, —*ról*. Hegy neve is ugyanott.

IVAR, (iv ar) fn. tt. *ivar-t*, tb. — *ok*. Nemi szerv, kivált hímeknél.

IVÁS, (1), (i-v-ás) fn. tt. *ivás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, midőn valaki iszik. *Borivás, víz-ivás, serivás. Ivásnak adni magát. Ivással tölteni az időt. Sok ivástól rezes lett az arcza. Ivással üzni a bút. Sok, mértéktelen ivás. V. ö. ISZIK.*

IVÁS, (2), v. ÍVÁS, (iv-ás) fn. tt. *ivás* v. *ívás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Halak öszvekelése, tenyészsés, szaporítás, az ikrák magvasítása végett. *Ivás idején a halak seregesen járnak. Íváskor a balatoni halászok legtöbb gardát fognak. V. ö. IVIK.*

IVAT, (iv- v. ív-at) önh. m. *ivat-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondják halakról, midőn ívnak. Tulajdonképen : *ivad*, melyből lett *ivadék*. V. ö. IVIK.

IVIK v. ÍVIK, (iv-ik) k. m. *ív-tam*, —*tál*, —*ott*. Ivik a hal, midőn nemileg közösülvén magvasított ikráit kellő helyeken lerakja. *Midőn a balatoni garda ivik, messze feketélik tömegétől a víz színe. L. ÍVIK.*

IVÓ, (1), (i-v-ó) fn. tt. *ivó-t*. Aki iszik. *Borivó, serivó, pálinkaivó, vízivó. Hej vízivók, be sürü pocsolýában folyó világtok.* (Csokonai). *Nagy ivó.*

IVÓ, (2), (i-v-ó) mn. 1) Tulajdonítatik személynek vagy más állatnak, midőn iszik. *Serivó nemzetek. Kővéivó törökök. Ivó társak. Váлубól ivó bar-mok.* 2) Mondják tárgyakról, melyek ivóeszközzül vagy italul szolgálnak. *Ivó edény, ivó pohár. Ivó víz*, am. inni való. Ez értelemben öszvetéve iratik : *ivóedény, ivópohár.*

IVÓ, (3), l. ÍVÓ.

IVÓ, (4), v. ÍVÓ, férfi kn. tt. *Ivó-t. Szent Ivó az ügyvédek védszente. Patronusunk szent Ivó, soha sem volt vízivó.* (Régi juratusok bordala).

IVÓCSÉSZE, (ivó-csésze) ösz. fn. Csésze, melyből isznak.

IVÓDAL, (ivó-dal) ösz. fn. Bortal, melyet a vigadó ivók dalolnak, s melynek tárgya bor és a vele rokon eszmék, s érzelmek.

IVÓDIK, (i-v-ó-d-ik) belsz. m. *ivód-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondják nedvekről, midőn ezek valamely test likacsain beszűrődnek. *Az olaj bele ivódott a papiros-ba, a deszkába* stb.

IVÓEDÉNY, (ivó-edény) ösz. fn. Általán min denféle edény, melyből inni szokás, mint pohár, ser-leg, billikom, kupa, kulacs, korsó stb. *Arany, ezüst, üveg, cserép, fa ivóedények.*

IVOGÁL, (i-v-og-ál) gyak. áth. L. ISZOGÁL.

IVOGAT, (i-v-og-at) gyak. áth. L. ISZOGAT.

IVÓHÁZ, (ivó-ház) ösz. fn. Csapház, kocsmá, vagy a kocsmának helyisége, melyben isznak, különböztetésül az étszobától, étteremtől, hol étellel is szol-gálnak.

IVÓKA, (i-v-ó-ka) fn. tt. *ivókát*. 1) l. NADÁLY v. PIÓCZA. 2) Ivásból álló dinomdánom *Ivókára meghíni a korhelypajtásokat.*

IVOLYA, l. IBOLYA.

IVÓPOHÁR, (ivó-pohár) ösz. fn. Pohár, melyből iszunk vagy inni szoktunk. *Félnesszelyes, messze-lyes ivópohár.*

IVÓSZOBA, (ivó-szoba) ösz. fn. Kocsmai, csap-házi szoba, melyben a borozók, serezők, pálinkázók isznak.

IVÓTÁRS, (ivó-társ) ösz. fn. Ki egy vagy több társal együtt iszik. *Öszeültek az ivótársak.*

IVÓTEREM, (ivó-terem) ösz. fn. Ivók számára nyitott köz terem.

IVÓVÍZ, (ivó-víz) ösz. fn. Inni való víz, pl. kútvíz, folyóvíz, melyet meg lehet inni, különböztetésül más vizektől, melyeket inni nem jó, mint a mocsárvíz, esővíz. *Ezen városban nincs jó ivóvíz.*

IVÖLT, IVÖLTÉS, I. ÜVÖLT, ÜVÖLTÉS.

IZ, (1), elvont gyök, melyből majd mély, majd magas hangu képzőkkel különféle értelmű származékok erednek. a) Mozgásra vonatkozók: *izeg, izog, izgat.* b) Hangutánzó: *izik* (tüszszent), *izlet* (tüszszentet), *izlet*; továbbá: *izz, izsad, izzó, izzik*, midőn valami a nagy tűzben *sziszegő, sisseregő* hangot ad. Rokon vele ez utóbbi értelemben a német *heissz, Hitze, schwitzen*, a héber *és, azáh*, latin *asso, aestuo, sudo*, hellén *ἄζω, ἰδῶ* (izzadok), perzsa *átes* (tűz), szanszkrit *ucz* (ég, süit), *svid* (izzad), magyar *asz* (aszal) és *üsz* (üszög szóban), török *isszi, isszidsak* (meleg), finn *hikoun* (izzadok) stb. c) A közelre mutató ez változata: *izé, izél.* d) Az *izen, izenet* szókban, másképp: *üz, üzen.*

IZ, (2), I. ÍZ, minden származékai- s öszvetételeivel.

IZA, falu Máramaros megyében; helyr. *Izá-n, —ra, —ról.* Folyó neve is ugyanott.

IZACS, fn. I. CSÜLLENG.

IZBÉG vagy IZBÉK, pusztá Pest megyében; helyr. *Izbég-én, —re, —ről.*

IZBUGYA, több helységek Ungh és Zemplén megyében; helyr. *Izbugyá-n, —ra, —ról.*

IZÉ, (rokon vele *ez*, s ennek mintegy kettőztetéséből származottnak látszik: *ez-e*; sínai nyelven *sze, arabul sé, törökül is*, am. dolog, s a régi perzsa nyelvben *iszsi*, am. valami); fn. tt. *izé-t*. Pótoló szó, s határozatlan értelmű, melylyel élünk, midőn valamely dolog neve hirtelen nem jut eszünkbe, s am. valaki, valami. *Hát az izét elhoztad-e? Tegnap izével találkoztam. Mondd meg izének, hogy.* Alakul belőle melléknév is: *izés.* *Ezen ember egy időtől fogva olyan izés.* Továbbá határozó: *izésen.* *Olyan izésen áll a kalapja.* Végre ige: *izél.* *Ugyan ne izélj már nó. Mit izélsz? Izéné megizélte az izéjék gyerekeit.* Ily beszéd-mód a tunya gondolkodás jele, s mind írásban, mind mivel beszédben kerülendő. Helye legfőlebb tréfás népjellemzésben lehet.

IZÉG, (iz-ég) önh. és gyak. m. *izég-tem, —tél, —étt.* Gyökeleme a mozgást jelentő *i*. Gyakori apró mozgásokat tesz, ide-oda mozog, forgolódik. *Izeg mozog, mint a tojó galamb.* (Km.).

IZÉK, (iz-ék) I. IZÉK.

IZEN, IZENET, IZENGET stb. I. ÜZEN, ÜZENET, ÜZENGET stb.

IZGÁGA, mn. tt. *izgágt.* Alakjára nézve egy lévén a maga nemében, különös elemzést igényel. Gyökeleme a mozgást jelentő *i*, gyöke *iz*. Ebből lett gyakorlati ige: *izog*, részesülője: *izgó*, s innen a melléknév: *izga*, (mint *bugyogó bugyoga, sürgő sürge*), jelent oly valakit, kinek nyugta nincs, ki szüntelen izeg mozog, s mozgása által másoknak alkalmatlanokodik. Újabban *al* képző járulván hozzá lett: *izgál*, végre ismételt gyakorlati *og* képzővel *izgálog*, innen: *izgálgó, izgálga*, s az *l* kivetésével *izgága*, (mint *nyálka*, tájdivatosan: *nyáka*). Így mondják *álggyu* v. *ágyu, hód* v. *hold* stb. 'Izgána' szóban pedig az *l*, *n*-né változott: *izgáló* v. *izgála* lett: *izgána*. Izgága ember tehát jelent eredetileg olyat, kinek soha nyugta nincs, ki mindig fészkelődik; szokott jelentése pedig: akadályoskodik, akgatódzik, veszekeedik, kötekeedik, másokba kepczaskodik. Innen főnévül is használtatván am. folytonos, szüntelen mozgásban, ellenkezésben jelenkező akadály. *Ezen ember sok izgágt csinál.*

IZGÁGÁLKODIK, I. IZGÁGÁSKODIK.

IZGÁGÁS, (izgága-as) mn. tt. *izgágás-t* v. —at, tb. —ak. Izgágt csináló. V. ö. IZGÁGA.

IZGÁGÁSKODÁS, (izgága-as-kod-ás) fn. tt. *izgágáskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki izgágákat csinál, tesz; akadémkoskodás, akgatódzás, kepczaskodás.

IZGÁGÁSKODIK, (izgága-as-kod-ik) k. m. *izgágáskod-tam, —tál, —ott.* Izgágákat csinál, akadémkoskodik, akgatódzik, kepczaskodik. A székeltyeknél: *gircsávaskodik.* V. ö. IZGÁGA, IZGÁNA.

IZGALMAS, (iz-og-al-om-as) mn. tt. *izgalmas-t* v. —at, tb. —ak. Izgalomban levő, izgalommal teljes. *Izgalmas idők. Izgalmas élet, állapot.*

IZGALOM, (iz-og-al-om) fn. tt. *izgalmat*, harm. szr. *izgalma*. Általában a kedélynek valamely izgatottsága. Különösen társaságot nyugtalanító, esendet zavaró, kedélyeket háborgató, s folytonosan működésben levő lázongás, zavar. *Lázító beszédek által izgalomba hozni, izgalomban tartani a népet. Az egész város, ország izgalomban van.*

IZGÁNA, a székeltyeknél am. *izgága*; I. ezt. „Mit a gútot gircsávaskodol (izgágáskodol) te izgána?” (Krizsa J. gyűjt.).

IZGÁR, (1), (iz-og-ár) fn. tt. *izgár-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Személy, ki a népet izgatja, lázítja, néplázító.

IZGÁR, (2), falu Krassó megyében; helyr. *Izgár-on, —ra, —ról.*

IZGÁS, (iz-og-ás) fn. tt. *izgás-t*, tb. —ok. Izgalmas állapot. *Kedélyek izgása.*

IZGAT, (iz-og-at) áth. és gyak. m. *izgat-tam, —tál, —ott.* A kedélyeket mozgásba hozza; különösen bizonyos célra, tette ösztönöz, ingerel; a társaságot, a népet szóval, tettel valamely új dolgok kezdesére biztatja, lázítja, sürgeti, reávenni iparkodik.

Izgatni a téllenségben pangó hazafiakat. Izgatni a választókat. Izgatni a jobbágyokat az uraság vagy fejedelem ellen. Lázadásra izgatni a polgárokat, elpártolásra a katonákat. A nép békésen marad, ha nem izgatják. Nyilvános szónoklattal, hírlapi cikkezzel izgatni a közönséget. V. ö. BIZGAT.

IZGATAG, (iz-og-at-ag) mn. tt. *izgatag-ot*. L. IZGÉKONY.

IZGATAGSÁG, (iz-og-at-ag-ság) fn. tt. *izgatagságot*. L. IZGÉKONYSÁG.

IZGATÁS, (iz-og-at-ás) fn. tt. *izgatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által izgatunk. Az ékeszölést izgatásra használni. Izgatás végett faluról falura járni. Izgatással felháborítani az országot. V. ö. IZGAT.

IZGATÁSI, (iz-og-at-ás-i) mn. tt. *izgatási-t*, tb. —ak. Izgatást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. Különös izgatási módot követni.

IZGATHATÓ, (iz-og-at-hat-ó) mn. tt. *izgathatót*. Amit vagy akit könnyen izgatni lehet.

IZGATÓ, (1), (iz-og-at-ó) mn. tt. *izgató-t*. Aki vagy ami által izgatás történik. *Izgató beszéd, szónoklat, hírlap. Izgató szónok, követ.*

IZGATÓ, (2), (mint föntebb) fn. Személy, ki az izgatást czélul tűzte ki, kit izgatásra biztak meg. *Izgatókat küldeni az országot különféle vidékeire. Izgatók szónoklanak úton útfélen. V. ö. IZGAT.*

IZGATOTT, (iz-og-at-ott) mn. tt. *izgatott-at*. Izgatás által nyugalomban háborított, csendes kedélyéből fölvert, fölingerlett. *Izgatott nép jár-kei az utcákon. Izgatott állapotban lenni. V. ö. IZGAT.*

IZGATOTTSÁG, (iz-og-at-ott-ság) fn. tt. *izgatottságot*. Izgatott állapot vagy tulajdonság.

IZGÉKONY, (iz-og-ék-ony) mn. tt. *izgékony-t* v. —at, tb. —ak. Könnyen izgó vagy izgatható, ingerlékeny, másképp : *izgatag*.

IZGÉKONYSÁG, (iz-og-ék-ony-ság) fn. tt. *izgékony-ságot*. Könnyen izgó vagy izgatható tulajdonság.

IZGÓ, (iz-og-ó) mn. tt. *izgó-t*. Izgalomban levő, izgalmas.

IZGÚL, IZGUL, (iz-og-úl) önh. m. *izgúl-t*. Izgani kezd, izgásba jön.

IZGULTSÁG, (iz-og-úl-t-ság) fn. tt. *izgultságot*. L. IZGALOM.

IZIBE, I ÍZIBE.

IZIDÓR, férfi kn. tt. *Izidór-t*, tb. —ok. Isidorus.

IZIK, (iz-ik) k. m. *iz-tem*, —tél, —étt. I. TÜSZSZEN, és v. ö. IZLET.

IZLAM, arab szó, (szalama igétől, mely am. hódol, tehát) szó szerént am. hódolat, engedelmestség; szokott értelemben : török hit v. vallás, Mohamed v. Mahumet vallása. Latinosan *islamismus*. Helyesebben sz-szel irandó : *izlam. Istambul* (= Konstánczinápoly) nevet is a törökök újabb időben *Izlambol*-nak szeretik ejteni.

IZLET, (iz-l-et) áth. m. *izlet-tem*, —tél, —étt. Székely tájszó, am. tüszköltet. Másképp : *izlet*. Hangutánzó, mint *tüszszent, tüszköl, t* előtéttel, v. *püszszent, prüszszent*, p v. pr előtéttel, mely néha szintén az utánzótt hanghoz tartozik, s a német *niesen*, n előtéttel. Egyszerű gyöke *iz, izik* igében.

IZMAT, I. ZAMAT.

IZMÉNY, falu és pusztá Tolna megyében; helyr. *Izmény-be*, —ben, —ből.

IZMOS, (iz-om-os) mn. tt. *izmos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Izmokkal biró. *Az állati test izmos részei.* 2) Minthogy az állati erő leginkább az izmok teljében, s ruganyosságában áll, am. erős, jól termett testalkotású, karos, czombos, ikrás. *Izmos legény. Izmos kézbe való a kard. V. ö. IZOM.*

IZMOSÍT, IZMOSIT, (iz-om-os-it) áth. m. *izmosított*, htn. —ni v. —ani. Izmosná tesz, képez, erős testalkotásúvá alakít. *A fegyverforgatás, erős kézi munka, úszás izmosítja a karokat.*

IZMOSÍTÁS, IZMOSITÁS, (iz-om-os-it-ás) fn. tt. *izmosítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, melynél fogva valamely test izmossá tétetik. V. ö. IZMOS.

IZMOSODÁS, (iz-om-os-od-ás) fn. tt. *izmosodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Izmosná levés; izmok vastagodása, erősödése.

IZMOSODIK, (iz-om-os-od-ik) k. m. *izmosodtam*, —tél, —ott. Izmai erősödnek, vastagosznak, szilárdulnak. *Gyakorlat által izmosodnak a tagok.*

IZMOSSÁG, (iz-om-os-ság) fn. tt. *izmosság-ot*, harm. szr. —a. Állati test tulajdonsága, midőn erős, tömött, szilárd izmai vannak.

IZMOSÚL, (iz-om-os-úl) önh. m. *izmosúl-t*, I. IZMOSODIK.

IZOG, (iz-og) önh. m. *izog-tam*, —tél, —ott v. *izg-ott*, htn. —ni v. *izg-ani*. Polytonos mozgásban van. Ebből származnak : *izgat, izgatás*. Vékony hangon : *izég*.

IZOM, (iz-om) fn. tt. *izmot*, tb. *izmok*. Személyragozva : *izmom, izmod, izma* v. *izomja* stb. Az állati testnek azon húsnemű részei, melyek izgékony rostokból állanak, rendesen hosszukásak és gömbölyűk, s rugalmasságuk által a testek és tagjaik mozgását eszközlik. (Musculus). *Erős, vastag, nyers izmok. Az izmokat megfeszíteni.*

IZOMÁLLOMÁNY, (izom-állomány) ösz. fn. Az állati test azon részei, melyekből az izmok állanak. IZOMBAN; a székelyeknél, e helyett : *izromban*; I. IZROM.

IZOMBONCZOLÁS, (izom-bonczolás) ösz. fn. Sebészi működés, mely által az állati, különösen emberi test izmait alkatrészeikre szétválasztják, szétbontják.

IZOMFARK, (izom-fark) ösz. fn. Az izomnak mozgékony vége.

IZOMFEJ, (izom-fej) ösz. fn. Az izomnak azon vége vagy inkább eleje, mely mozdulatlan.

IZOMFICZAMODÁS, (izom-ficzamodás) ösz. fn. Az izomnak rendes helyzetéből kilépte, kimenülése, kiizsamodása.

IZOMHÁRTYA, (izom-hártya) ösz. fn. Boneztani nyelven azon finom hártya, mely az izmokat takarja.

IZOMIDEG, (izom-ideg) ösz. fn. Boneztani ért. ideg az izomban. V. ö. IDEG.

IZOMKANAF, (izom-kanaf) ösz. fn. Kanafok, vagyis rostos részek egyike, melyekből az izmok alakulnak.

IZOMRENDSZER, (izom-rendszer) ösz. fn. Az állati, különösen emberi test összes izmainak egymás közti viszonya, összefüggése, alkatrendszere.

IZOMROST, (izom-rost) ösz. fn. lásd : IZOMKANAF.

IZOMTAN, (izom-tan) ösz. fn. A boneztannak azon része, mely az izmok különféle neveit, természetét, tevékenységét stb. tárgyalja.

IZRÁEL, tulajdonnév, tt. *Izráelt*, bibliai szó, a héber nyelvből véve, tulajdonképi jelentése : Isten harczosa (Jizraél, ezektől : száráh, am. harczol és él am. Isten). 1) Jákób későbbi neve ; 2) héber nép, héber ország. Átv. Isten országa. *Járatlan Izráelben*, am. idegen, újonc valamely dologban. *Keménynyaku Izráel*, am. makranczos, nyakas.

IZRÁELITÁ, fn. tt. *izráelitát*. Az 'Izráel' szóból alakított szó, am. Izráel népéből való, héber nemzetiségű.

IZRÓ, IZRÓTŰZ, I. IZZÓ, IZZÓTŰZ.

IZROM, (iz-iram ?) raghiányos fn. melyhez egyedül a *ban* rag járúl : *izromban*. Gyöke *iz*, melyből *iz-og* ige származik. Eredetileg lehet *izom* is, az *r* nyomtatosság végett vettetvén közbe. Egy a tagosított időt jelentő *iz* szóval. *Egy izben*, egy *izromban*. *Több izben*, több *izromban*. *Hány izben*, hány *izromban* ? Innét *izrom* am. a tagokra osztott időnek egy-egy részében tett mozgás. *Két izromban voltam ott*.

A törökben *iszr* am. nyom, ösvény (vestige, trace).

IZTET, (iz-tet) önh. m. *iztet-tem*, —*tél*, —*étt*. Székely tájszó, am. tüszköltet. *Iztet valakit a portubák, légonal* stb. *Izteti* am. valami kényszeríti a tüszkölésre, tüszkölhetnék vagy püszszenthetnék. (Kriza J.).

IZZ, elvont hangutánzó törzsök, s jelenti azon folytonos sziszegő (iz-iz-iz) hangot, melyet a forrásban levő, s égni kezdő nedves testek, pl. nyers faágak, s állati testek adnak, midőn nedveik kifolyva sisteregnek; továbbá magát a hőség, forróság, tűz által felolvasztott nedvet, veréjtéket. Hasonló sziszegő hang jellemzi a német *sieden*, *Sud*, a latin *sudo*, a szláv *sus*, *sis*, *susi*, szokat is. V. ö. IZ, elvont gyök. *Ik* képzővel lett belőle az elavult *izzik*, s ebből az élő *izzó*. Származékai továbbá : *izzad*, *izzaszt* igék és további származékaik. Mind hangra, mind értelemlerokon vele a magyar nyelvben az *üszk*, *üszök*, *üszög*

szók gyöke : *üsz*, továbbá *aszik* szóban *asz* gyök is stb.

IZZAD, (izz-ad) önh. m. *izzad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. 1) Nagy forróságtól, hőségtől, tüztől foly belőle a nedv. *Izzad tüzön a nyers fa*. *Izzad a sebesen hajtott ló*. *Izzad a homloka*. *Hón alatt izzadni*. *Ne siess a hegynek, mert megizzadsz*. *Valamiben izzadni*, am. fáradni, tüzesen munkálkodni. *Bele izzadni a dologba*. *Küzzadni*, áth. ért. *Így : vért, véres veritéket izzadni, nagy cseppeket, sokat, keveset izzadni*. Átv. ért. is.

„És hol a nép, mely pályát izzadni,

S izzadás közt hősi bért aratni

Ősz atyáknak nyomdokin tanult ?“

Kölcsény.

2) Mondják oly testekről, melyeket a meghűlt párárszecskek nedvalakban ellepnek, pl. izzadnak az ablakok, falak, kövek, midőn meghűsül vagy nedvesül a levegő. V. ö. IZZ.

IZZADÁS, (izz-ad-ás) fn. tt. *izzadás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Állapot, midőn valaki v. valami izzad. *Tüze vetett nyers fa izzadása*. *Beteg ember izzadása*. *Izzadásig kimelegedni*. *Izzadást előmozdító szerek*. *Ablakok, kövek, falak izzadása a hőségtől*. *Izzadástól ovakodni*. *Hideg, meleg izzadás*. 2) Magok azon nedvek, melyeket a testek kiizzadnak, helyesebben : izzadság. V. ö. IZZAD.

IZZADÉK, (izz-ad-ék) fn. tt. *izzadék-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Azon nedv, melyet a testek kiizzadnak ; veriték.

IZZADOZ, (izz-ad-oz) önh. m. *izzadoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Gyakorta folytonosan izzad. Átv. ért. fáradoz, erősen működik. *Valamely nehéz munkában izzadozni*. Áth. ért. is használtatik. *Vért izzadozni*.

IZZADOZÁS, (izz-ad-oz-ás) fn. tt. *izzadozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos vagy gyakori izzadás. Átv. ért. fárasztó, izzadásba hozó működés, munkálkodás.

IZZADSÁG, (izz-ad-ság) fn. tt. *izzadság-ot*, harm. szr. —*a*. Azon nedvek összege, melyeket valamely test kiizzad. *Arccáról szinte foly az izzadság*. *Cseppekben hull róla az izzadság*. *Letörölni az izzadságot*. *Egész teste izzadságban van*. *Sok izzadságtól lerohadt róla a ruha*. *Bűdös az izzadságtól*.

IZZADSÁGOS, (izz-ad-ság-os) mn. tt. *izzadságos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. L. IZZADT.

IZZADSÁGTÖRLŐ, (izzadság-törlő) ösz. fn. Kendő, melyet az izzadság letörlésére használnak.

IZZADT, (izz-ad-t) mn. tt. *izzadt-at*. Mondjuk oly testről, melyből nagy forróság miatt foly a nedv. *Izzadt test*. *Izzadt ló*.

IZZADTAN, (izz-ad-t-an) ih. Izzadt állapotban. *Izzadtan a szélre, hideg levegőre kimenni, és meghűlni*. *Izzadtan jönni meg a vadászatból, munkából*.

IZZADTSÁG, (izz-ad-t-ság) fn. tt. *izzadtság-ot*. 1) Izzadt állapot vagy minőség. 2) L. IZZADSÁG.

IZZAJT, (izz-aj-t = izz-ó-ít) áth. m. *izzajt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Izzóvá tesz. 2) L. IZZASZT.

IZZAN, (izz-an) öuh. m. *izzan-t*. Hirtelen izzóvá válik.

IZZÁNY, (izz-ó-any) fn. tt. *izzány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Átlátszó, s vizes nedvvel tölt kis hólyagocskák a bőrön, melynek alapja kissé lobos, s a vér forrásától ered, de hamar el is mulik.

IZZÁNYOS, (izz-ány-os) mn. tt. *izzányos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Izzányféle hólyagocskáktól lepett. *Izzányos bőr*. V. ö. IZZÁNY.

IZZASZT, (izz-asz-t) áth. m. *izzaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*, par. *izzaszsz*. Izzadásba hoz, izzadni késztet. *Izzaszt a forró nap, a sebes járás, az erős munka. Izzaszt a tűz, a meleg étel, a szeszes ital. Gyógyszerekkel, meleg takaróval izzasztani a beteget. Megizzasztotta lovát a nyargalásban. Három paripát kiizzasztott. Tettségik a tanács, de izzaszt a munka.* (Km.). Átv. ért. fáraszt, erős munkára fog.

IZZASZTÁS, (izz-asz-t-ás) fn. tt. *izzasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamely test izzadásba jön, izzadni kényszerül. *Beteg ember izzasztása. Hévíz által izzasztása a testnek.*

IZZASZTÓ, (1), (izz-asz-t-ó) mn. tt. *izzasztó-t*. Ami izzaszt, izzadni késztet, kényszerít. *Izzasztó szerek, italok. Izzasztó munka.*

IZZASZTÓ, (2), (mint föntebb) fn. Szer, mely izzaszt. *Izzasztót adni a betegnek. A bodzavirág jó izzasztó.*

IZZASZTÓPOR, (izzasztó-por) ősz. fn. Poralakban rendelt izzasztószer.

IZZASZTÓSZER, (izzasztó-szer) ősz. fn. l. IZZASZTÓ, fn.

IZZASZTÓSZOBA, (izzasztó-szoba) ősz. fn. Igen megre fűtött szoba, melyben a test izzadásba jő.

IZZFÜRDŐ, (izz-fürdő) ősz. fn. Intézet, melyben a test külső meleg, pl. napsugarak vagy fűtés által erős párolgásba jő, s mintegy saját izzadságában fürdik. V. ö. GÖZFÜRDŐ.

IZZIK, (izz-ik) k. m. *izz-ott*, htn. —*ani*. Elavult ige, ma csak részesülője izzó van divatban. Értelme: forró, izzadó állapotban van.

IZZÍT, (izz-ít) l. IZZAJT.

IZZÓ, (izz-ó) részesülő és mn. tt. *izzó-t*. Mondjuk égő testekről, melyek egészen áttüzesedtek. *Izzó szén. Izzó vas. Víze mártani az izzó vasat, hogy acélosodjék. Izzó vasat verni, gömbölyíteni, nyújtani, lapítani. Izzó tűzön sütni valamit. Izzó parázs*, melynek még legkisebb szikrája sem lett hamuvá. Tájszólásilag, pl. Mátyusföldön: *izzó*. Szélesb ért. igen forró, nagyon meleg, erős izzadással járó, pl. *Izzó láz*.

IZZÓDIK, (izz-ó-d-ik) belsz. m. *izzód-tam*, —*tál*, —*ott*. Izzóvá leszen, izzó parázsszá alakul. *Izzódik a tűzbe tett vas.*

IZZÓGOLYÓ, (izzó-golyó) ősz. fn. Áttüzesedett golyó.

IZZÓLÁZ, (izzó-láz) ősz. fn. Ragadós forró láz, melyben a beteg folytonosan izzad.

IZZÓLIK, (izzó-lik) ősz. fn. Finom kis likacsok az emberek és állatok bőrén, melyeken a testek párolgása kinyomul, s ha ez nagy mennyiségben történik, a bőr fölött cseppekké alakul. (Porus).

IZZÓMELEG, (izzó-meleg) ősz. mn. és fn. Igen forró, izzasztó meleg. *Izzómeleg kemencze, kályha. Ma izzómeleg van.*

IZZOS, (izz-os) mn. tt. *izzos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Izzadságtól nedves. *Izzos test. Izzos ruha.*

IZZÓTŰZ, (izzó-tűz) ősz. fn. Oly test tűzéről vagy égéséről mondjuk, mely nem lánggal ég, hanem merő parászból áll, milyen az égő szén, száraz cser, s más kemény fa tüze, midőn lángolni megszűn, s még hamvadni nem kezd. V. ö. PARÁZS.

IZZÓVAS, (izzó-vas) ősz. fn. 1) Fehéres tüzeségig melegített vas. 2) Sebészi eszköz a kóros testrészek kiégetésére.

IZZÓVASITÉLET, (izzó-vas-itélet) ősz. fn. Hajdan divatban volt itélet neve izzóvas által.

IZSA, (1), l. ISA.

IZSA, (2), falu Komárom megyében; helyr. *Izsá-n*, —*ra*, —*ról*.

IZSÁK, l. ÍZSÁK.

IZSAKÓCZ, falu Szala megyében; helyr. *Izsakóc-on*, —*ra*, —*ról*.

IZSAL, puszta Veszprém megyében; helyr. *Izsál-on*, —*ra*, —*ról*.

IZSAP, falu Komárom megyében; helyr. *Izsápon*, —*ra*, —*ról*.

IZSAVA v. ILOVA, falu Beregh megyében; helyr. *Izsavá-n*, —*ra*, —*ról*.

IZSÉP, falvak Baranya és (MAGYAR—,TÓT—) Zemplén megyében; helyr. *Izsép-én*, —*re*, —*ról*.

IZSÉPFALU, helység Liptó megyében; helyr. *Izsépfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

IZSÓP v. ÍZSÓP, fn. tt. *izsóp-ot*. Görög-latinul *hysopus*. Növénynem a kétfőbbhímese seregéből és fedetlenmagvuak rendéből; hímsszámai szétállók, bokrétájának felső ajaka rövid, lapos, az alsó három hasábu. *Izsóptól czedrusfáig.* (Km.), am. a legkisebb tárgytól kezdve a legnagyobbikig. *Öntözz meg engem izsóppal és megtisztulok.* (50. Zsolt.).

IZSÓPOS, (izsóp-os) mn. tt. *izsóp-os-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Izsóppal készült, kevert. *Izsópos fürdő*.

Az I-ben van 2153 czikk.

Í.

Í, (1), kicsi alakban í, hosszasan ejtve; tizenhatodik betű a magyar ábéczében, s az önhangzók közt hetedik. Tartozik rendszerént az éles hangok sorába, s mind mély, mind magas hangok szókban előfordul, vagyis itt is, sajátlag két egymástól különböző í-t, melyet (v. vastagot), és magaszt (v. vékonyat) vehe-

tünk fel. Éles vékony hangjánál fogva *sivító*-nak is mondható. Vannak azonban oly hosszú *í*-k is, melyek részint hosszú *é*-vel, részint hosszú *ü*-vel váltakoznak, pl. *émelyeg ímelyeg, émett ímett, éperedik íperedik, házaz hízak; műv mű, hív hü* stb. miért ismét két különböző *i* t, öszvesen négyfélélt vevénk fel az Előbeszéd 44, 45, 46. lapjain.

A tájbeszédekben általában minden hosszú *í* könnyen megrövidül, (mint az *ú* és *ü* is), mit az irodalom is követ. Hanem a verselésen kívül jobb hangzás kedvéért e szabályt követhetjük: Ha a gyökszók önmagukban állanak, a hosszú *í* lehetőleg változás nélkül álljon, pl. *új, ír, ív, íz, hí, szí, ví*. Ellenben bármely gyökökhöz, ha oly rag vagy képző járul, melyben hosszú hangzó van, akkor a gyök *í*-je inkább röviden ejtessék, mint: *bír*, bíró, bírál, birság; *íte*, itél, itélet, itész; *íge*, ígér, ígéret, ígéz, ígény; *hízik*, hízás, hízó, hízal; *íz*, izes, izetlen, izlés; *ír*, írás, írkál; *íz*, izom, izmos; *új*, ijas, igaz, igazs; *víz*, vizes, vizek (ezeket t. i. a *víz*-től származottakat az általános szokás is röviden ejti). A gyökszók végén előforduló *í*, midőn hangzós ragot vesz föl, szintén megrövidülhet, kivált *v* vagy *j* segédbetű fölvételével, mint: *hí*, hív-ok, bi-vás, hi-v-atal; *ri*, ri-v-ás, *si*, si-v-ok, si-v-ás, si-v-alkodik; *vi*, vi-v-ás, vi-v-ok; *szí*, szí-j-as, szí-j-ás; *nyí*, nyi-v-es, nyi-v-elődzik (nyihelődzik). Néha már maga a gyökszó hangzatosság vagy határozottság kedvéért fölvész a segéd betűt, mint: *hív*, *szív*, *mív*, *nyív*, vagy *ü*-re változik: *hü*, *szü*, *mü*, *nyü*. Némely származékokat már maga az általános nyelvszokás is állandóan röviden ejt, pl. *bír* *birkozik*, *biroalom*, *ír* *írkál*, *iroda*, *irodalom*, *víz* *vizes*, tíz *tizenegy*, *tizenkettő* stb.

Némely ikerszókban a hosszú *a* vagy *o* hangzóknek kicsinyített változata, mint: *ím-dm*, *ímmel-dmmal*, *díb-dáb*, *líg-lóg*, *nyím-nyám*. Az *ít* képzőjü átható igékben az eredetibb régies *ój*, *éj*, *ó*, *é*-ből változott által, mint: *szabadót*, *szabadójt*, *szabadajt*, *szabadét*, *szabadót*; *tanót*, *tanójt*, *tanéjt*, *tanét*, *tanút*, miről részletesen I. Bevezetés 133—134. l. VIII. alatt. Továbbá, mint ékeszítő önhangzóról I. ugyanott 47, 48. l. Valamint a rövid *i*, hasonlóan a hosszú *í* is általán kétféle: vastag és vékony hangú, s amaz vastag, emez vékony hangú ragokat és képzőket veszen föl, pl. *híg*, higak, higgad, higany; *hí* (ige) hívás, hívat, hívak; *ír*, írás, írat, írok; *szív* (ige) szívok, szívas, szivar, szíváróg; *szív* (főnév) szívem, szíved, szíves; *hív* (fn. és mn.) hívek, hívség, hívtelen stb. mint elil is érintők. V. ö. rövid I.

Í, (2), elvont gyökelem. Jelentése rokon a rövid *i*-ével, ú. m. 1) mozgást, mozgási hajlamot, képességet vagy bizonyos mozgás, hajlás által képzett alakot jelent az *új* és *ív* szókban; 2) közelséget vagy közelműtató ezekben: *í-gy*, *í-m*; 3) éles vékony hangjánál fogva metszést, vágást teszen az *ír*, *írt* igékben; 4) szintén éles hangutánzó az *íz* (gustus, sapor) névben, valamint a rokon *szi* igében, de amelyekben a sziszegő *z* vagy *sz*, mint szívási hangok-

nak is kétségtelen szerepök van, valamint 3) alatt az *r*-nek mint rovást és rontást jellemző, illetőleg utánzó hangnak is.

ÍED, ÍEDELEM, ÍEDÉZ, ÍESZT stb. Némely dunántúli vidékeken divatozó hangoztatás. Lásd: IJED.

ÍG, elvont gyöke vagy törzse *íge* szónak és származékainak, mint *ígér*, *ígéz* stb. Közlebbi eleme, úgy látszik, vagy a közelséget jelentő *i* v. *í*, honnan *eg* képzővel: *i-eg* am. ide-ez, vagyis idéz, azaz közöl, s részesülője *i-eg-ő* = *igő*, szokott módosulattal: *íge* (mint czinegő, czinege) am. közöl, milyen a szó; vagy pedig az *í* az ének szó *én* gyöke, sőt az egész *ig* maga az ének szó, öszvehúza: *énk* v. *éng*, v. *ig*. (V. ö. ÉN elvont gyök); úgy hogy *íge* szóval mind hangokban, mind értelemben nagyon megegyezik a latin *voco*, *vox*, szanszkrit *vacs*, melyből *vacsasz* v. *vácsd*, (am. hang, szó), mindennek fölött pedig a hellén *ἦχῆ* szó, mely Rost szótárában am. Ton, Laut, Hall, Schall; Rede; Geräucht; Gesang. 'Íge' szónkkal egészen egyezik a mongol *üge* is.

ÍGE, IGE, (1), (I. ÍG elvont gyök); fn. tt. *igét* v. *igét*. Általános jelentése: szó; beszéd; csaknem az ami a hellén *ἦχῆ* szóc. Katalin első prózai legendájában (1519-ből) *jöge* v. *üöge* (yewge) is. „Demaga (mindazáltal) mincellette elkezdenejek (= elkezdene) magyerázni (így) az ő mártíromságát, annak-élté lássuk meg, hogy micsoda az *üöge* (palóczoan): mártír. Imár ez *íge* (rendesen) szintén magyer szócá vált.” (Toldy F. kiadása). A Bécsi codexben szintén találjuk *üge* alakban is. „Nincs ilyen némberi földön személyben, szépségben és ügéknek értelmében.” (Non est talis mulier super terram in aspectu, in pulchritudine et in sensu verborum). Főntebb 'íge' is: „Mend ez igék ked(ég) kelletének Olofernes előtt.” (Judith XI. fejezet). Molnár Albertnél *idea*, *notio*, *Begriff* szókkal is értelmezve találjuk. Különös jelentései a mai gyakorlatban: 1) Szoros nyelvtani ért. beszédrész, mely az alanyak cselekvő, (átható, önható), szenvedő vagy közép állapotát személy, szám, idő, mód és alak szerént meghatározza. (A német Zeitwort). Az *íge* általán cselekvő, szenvedő vagy közép. A cselekvő vagy átható, melynél az alanyak cselekvő állapota más határozott vagy határozatlan tárgyesetre átvitetik, pl. *ír*, *tanít*, *ver*, *kér* (valakit v. valamit); vagy önható (benható), melynél az alanyak cselekvése másra ki nem terjed, hanem magában marad, pl. *jár*, *áll*, *ül*, *ered*, *támad*, *mozog*, *pereg*, *tágul*, *ürül*; rendszerént az áthatóból származik a *miveltető*, *at*, *et* v. *tat*, *et* képzőkkel, mely más által végbevitt cselekedeteket jelent, pl. *írat*, *tanított*, *törtet*, *kéret*. A szenvedő *íge* a) *külszenvedő*, mely az alanyak kül októl eredő kényszerülését jelenti, és ilyen a miveltetőkől a jelen tőszemélyében egyedül *ik* hozzáadásával származik, pl. *írat-ik*, *tanított-ik*, *törtet-ik*, *kéret-ik*. (V. ö. IKES ÍGE); b) *belsőszennedő*, melynél az alany kényszerülésének oka magában rejlik, *ódik*, *ödik*, s néha *ódzik*, *ödik* képzőkkel, pl. *zár-ódik*, *gyötr-ódik*,

ut-ódik, emészt-ódik; fog-ódzik, lop-ódzik, harap-ódzik, menteget-ódik, teker-ódik. A középigék jellemjegye *ik*, s részént egyszerű képzésűek, mint: *szokik, telik, múlik, nyúlik, hallik, esik, bízik* stb. részént egy vagy több középképzők által alakultak, mint *elmélkedik, gondolkodik, várakozik, haragszik, melegedik, villámlik, redvesedik* stb. 2) Evangyéliomi ért. am. a görög *λόγος*, mely alatt a második isteni személy értetik. *Kedvetben vala az Íge, és az Íge Istennél vala, és az Isten vala az Íge. Az Íge testté lön, és mi bennünk lakozék.* (János ev. I.). 3) Egyházi ért. szent tan, szent oktatás, keresztyén tanítás. *Isten igéjét hirdetni, hallgatni. Nem csak kenyérből él az ember, hanem minden igével, mely Isten szájából származik.* (Máté. 4.).

„Ő Szent Fiában gyönyörködjete,
Nagy szeretettel benne higgyete,
Szent igéjében ékeskedjete,
Az Isten népét ti őrizzete.”

Panaszló ének 1549-ből. (Thaly K. gyűjt.).

4) Babonás mondat vagy szó, valakinek megrontására. Innen: *megigézni valakit, megigézni a kis gyermeket.*

ÍGE, IGE, (2), (rokonnak látszik *ág* szóval) fn. tt. *igét.* A motólalóknál három fonal tesz egy igét, s tíz ige egy pászámát.

ÍGEFONAL, (ige-fonal) ösz. fn. l. ÍGE, (2).

ÍGE- v. IGEGYÖK, (ige-gyök) ösz. fn. Nyelvtani ért. a jelentőmód jelenidejének egyes számbeli határozatlan alakú harmadik személye, mely valamennyi igemódosítás, igeragozás alapjául szolgál. Az ige-gyökök 1) vagy *változatlanok*, azaz minden ragozásban megtartják eredeti alakjokat, milyenek a más-salhangzón végződők általában; kivéve a *t* betűt a parancsoló és kapesolómódban, továbbá azokat, melyek toldalékosak, mint: *teszen, veszen, megyen, törrik, nyúlik, esik* stb. vagy *változók*, mint az *í, ó, ő, ú, ü* végzetűek; 2) vagy *eredetiek*, mint: *dob, ad, döf, nyom, tol, üt*, s ezek a sajátlagos ige-gyökök; vagy *származottak*, mint: *dobat, adogat, döföd, nyomkod, tolong, ütöget*; s ezeknek helyesebben *igetű* v. *igetörzs* a nevök; v. ö. ÍGETŐ; 3) vagy *egyszerűek*, segéd- v. toldalékbetű, vagy szótag nélkül, vagy pedig *toldalékosak*, mint: *vi-sz és vi-sz-en, hi-sz és hi-sz-en, te-sz és te-sz-en, le-sz és le-sz-en, e-sz-ik, i-sz-ik, al-sz-ik, nyug-sz-ik, fek-sz-ik*, s általán minden *ikes* igék.

ÍGE- v. IGEHAJLÍTÁS, v. —HAJTOGATÁS, (ige-hajlítás v. hajtogatás) l. ÍGERAGOZÁS. V. ö. HAJLÍTÁS.

ÍGE- v. IGEHATÁROZÓ, (ige-határozó) ösz. fn. Nyelvtani műszó, s am. a beszédnek oly része, mely az igének, vagyis ige által kifejezett cselekvésnek, szenvedésnek vagy állapotnak módját, helyét, idejét, számát határozza meg, vagy ezen meghatározásra kérdőleg, tagadólag, állítólag, tiltólag vagy kételkedőleg befoly. Innét az ige-határozók 1) *módjelentők*, pl. jól, rosszul, szépen, esinosan, lehetőleg, igazán, 2)

helyjelentők, pl. alant, alatt, alul; amott, amottan; beun, belül; elül; emitt; imitt stb. 3) *időjelentők*, pl. akkor, azután, reggel, délben stb. 4) *számljelentők*, pl. ketten, hárman, négyen stb. l. HATÁROZÓ, (2).

ÍGE- v. IGEIDŐ, (ige-idő) ösz. fn. Az igeszók-nál előfordulni szokott idő. Általán véve önmagában az időnek három részét (tartamát) különböztetjük meg: 1) *a jelent*, mely épen most történik; 2) *a múltat*, mely a jelent megelőzi; 3) *a jövőt*, mely a jelent követi. Azonban a cselekvények vagy történet folyamában egyik időt a másikra viszonyítva, ismét többféle időrés (időmozzanat) áll elő. Ű. m. Először: egyik cselekvény a másikkal azonegy időben történik, pl. *hozzád indultam, s épen akkor vevém leveledet*; ez utóbbi (vevém) akkor történik, midőn az történt, hogy *hozzád indultam*, s amazt *viszonyos* időnek nevezzük, mely lehet 1) jelen a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben; 2) múlt a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben; 3) jövő a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben. A nyelvekben, s különösen a magyarban is külön alakok, csak a múlttal viszonyításra (b) alattiakra) vannak: jelen a múltban (kitűnőleg: viszonyos múlt, másképp: függő múlt), múlt a múltban (régmúlt, előbbi múlt), és jövő a múltban. Másodszor tekinthetjük az időt kezdőnek, tartósnak (vagy végzetlennek), és végzettnek mind a három általános időben, Ű. m. 1) kezdő a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben; 2) tartós a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben; 3) végzett a) a jelenben, b) a múltban, c) a jövőben. Itt sines a nyelvekben mindenik fogalomra külön alak. Legnevezetesebb a tartós (vagy végzetlen) a múltban, mely a nyelvekben alakjára nézve öszeveit a viszonyos múlttal, de a magyarban külön alakkal bír, az *íge jelene* és *vala* segéd igével öszvetéve, pl. A Tatrosi eodexben: „Péter kedig *ül* *vala* kívül a pitvarban és hozzá vépék (lépék) egy leány.” Látjuk, hogy az utóbbi múltat: „hozzá vépék”, az „*ül* *vala*” múlt, mind megelőzi, mind a hozzá lépés után is tart még, vagyis ezen hozzá lépés után sines bevégezve. Így mondhatjuk a népmesében: „Szinte éjfélre ért oda, hát ott egy éktelen nagy óriás *szundikál* *vala* a tűznél.” A „szundikál *vala*” az odaérést mind megelőzi, mind ennél még tovább tart, tehát ehez viszonyítva (mikor odaért) még végzetlen, ámbár az elbeszélőre nézve már szintén múlt. Hasonló példa: „Sokáig mentek, azt sem tudták, hova; végre egy legmagasabb havastetőn, ahol az út *elágazik* *vala*, elhatározták, hogy válnak el egymástól.” „*Elágazik* *vala*” a legtökéletesebb végzetlen múlt, mert az még az „elhatározták” után is tart. A hellén nyelvben nevezetes a jelenben végzett idő vagyis *végzett jelen*, oly múlt, mely a jelenben is fenn áll, pl. *γράφαι* megfelel ezen magyar kitételnek: írva van.

Az elül érintett három fő egyszerű időt *általánosak*-nak vagy *függetlenek*-nek, vagy *alanyiak*-nak is nevezik a nyelvtudósok, (mert azok csak a beszélő alany időpontjából tekintetnek), a többit pedig *viszo-*

nyosok-nak. Különösebben pedig a kezdő, tartó és végzettek *tárgyilagosa*-nak is. A magyar nyelvre tekintettel mind ezek az egyszerű idők (jelen, múlt, jövő) alatt fordulnak elő.

ÍGE- v. IGEKÉPZÉS, (ige-képzés) ösz. fn. A szóalkotásnak azon neme, mely szerint gyök- és törzsszókból bizonyos képzőragok által igéket alakítunk, pl. a *tág*, *vad*, *rút* szóból *ít* képzővel lesz: *tágít*, *vadít*, *rútít*; *ül* képzővel: *tágul*, *vadul*, *rútul* stb.

ÍGE- v. IGEKÉPZŐ, (ige-képző) ösz. fn. Képző, mely által gyök- és törzsszókból igéket alkotunk, milyenek: *ad*, *aszt*; *ül*, *ít*; *ol*, *el*, *öl* stb. Az igeeképzők vagy egyszerűek, vagy összetettek. Részletesen tárgyalva l. Előbeszéd 128—138. l.

ÍGE- v. IGEKÖTŐ, (ige-kötő) ösz. fn. Nyelv-tani ért. oly igehatározó, mely az igével legszorosab öszveköttetésben áll, s a szórend különféle szabályai szerint majd az igével egyesül, s vele öszvetett szót alkot, majd az igétől elszakasztva hol előtte, hol utána áll. Ilyenek: *alá*, *át*, *átal*, *be*, *bele*, *el*, *ellen*, *fel*, *ki*, *le*, *öszve*, *meg*, *vissza* stb. pl. *Alámehetsz akármikor* v. *alá akár mikor mehetsz*, v. *mehetsz akármikor alá*. Általános szabály szerint az igeekötők közvetlenül az igék előtt, s azokkal öszvekapcsolva csak akkor állanak, midőn a mondat sulya rajtuk fekszik, pl. *Péter megdicsérte Pált*. S így egybekapcsoltan a szórendben akárhol is állhatnak: *Megdicsérte Péter Pált*, vagy: *Péter Pált megdicsérte*. Ellenben elmozdítatnak, mihelyt az ige által más szót akarunk nyomósítani, pl. *Péter Pált dicsérte meg* (nem mást) v. *Péter* (nem más) *dicsérte meg Pált*. Ekkor a hangsúly az ige megelőző szón fekvőre, e kettő elválhatlan, de aztán a többi szó a sorban egybeült is állhat, pl. az utóbbi mondatban: *Pált Péter dicsérte meg*.

ÍGE- v. IGENÉV, (ige-név) ösz. fn. l. RÉSZESÜLŐ.

IGÉNY, **IGÉNYEL** stb. lásd: **IGÉNY**, **IGÉNYEL** stb.

IGÉR v. **IGÉR**, (ige-er) áth. m. *igér-t*. Az ige törzssókból származván am. igével, azaz szóval tesz valamit, szavát adja, hogy tenni, cselekedni, adni fog. Oly észjárás szerint képzett szó, mint a német *sprechen*-ből a *versprechen*. (Ilyen származatúak: *dicsér*, = *dicsővé* tesz, *esmér* = *esmével* bír). *Sokat igér*, *keveset ad*. (Km.). *Igéri*, *hogy megjobbítja magát*. *Fogadom*, *igérem*, *hogy többé nem vétkezem*. *Megígérni*, *amit valaki kér*. *Est nem adhatom neked*, *mert már elígértem másnak*. *Árveréskor felígérni*, azaz többet ajánlani, mint az előbbieket. *Még egy forintot ígérlek rá*. Az *igér* és *ad* szoros viszonyban állanak egymással. *Nem elég ígérni*, *meg is kell adni*. (Km.).

ÍGE- v. IGERAG, (ige-rag) ösz. fn. Rag vagy ragok, melyek az ige mód, idő, szám és személy szerint módosítják, vagyis mind azon ragok, melyek az igeeképzőkhöz közvetlenül vagy közvetőleg járulnak, pl. ezen igében: *jártunk*, igeeképző *jár*, közvetlen időrag: *t*, közvetett személy- és számrág: *unk*.

ÍGE- v. IGERAGOZÁS, (ige-ragozás) ösz. fn. Nyelv-tani ért. am. az igének mód, idő, szám és személy szerinti módosítása bizonyos ragok által. Részletesen tárgyalva l. Előbeszéd. 156—160. l.

IGÉRÉS v. **IGÉRÉS**, (ige-er-és) fn. tt. *igérés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, illetőleg szó- vagy írás általi nyilatkozás, melylyel valamit ígérünk.

IGÉRET, **IGÉRET**, (ige-er-et) fn. tt. *igéret-ét*. Azon igék vagy szók, melyek által valamit ígérünk, továbbá: azon tárgy, melynek teljesítését, megadását szóval fogadjuk, ajánljuk. *Czifra*, *szép ígéret*. *Igéretet tenni*. *Igérettel kielégíteni valakit*. *Igéret adományt vár*. (Km.). *Az ígéret szép szó, ha megadják, úgy jó*. (Km.). *Nagyszerű, gazdag ígéret*. *Visszavenni*, *visszahúzni* a *tett ígéretet*.

IGÉRETLEN, **IGÉRETLEN**, (ige-er-etlen) mn. tt. *igéretlen-t*, tb. —*ék*. Amit nem ígértek vagy amit valaki ígért nélkül ad vagy kap.

IGÉRKÉZÉS, **IGÉRKÉZÉS**, (ige-er-kéz-és) fn. tt. *igérkezés-t*, tb. —*ék*. Ajánlkozás, szavunk adása valaminek véghezvitelére, teljesítésére.

IGÉRKÉZIK, **IGÉRKÉZIK**, (ige-er-kéz-ik) k. m. *igérkez-tem*, —*tél*, —*étt*. Valaminek véghez vitelére, megtevésére ajánlkozik, szavát adja. *Veszélyben segítségünkre ígérkezett*. *Részvétre*, *munkára ígérkezni*. *Hozzánk* (jönni) *ígérkezett*. *Máshoz* (menni) *ígérkezett*. *Elígérkezni*, *odaígérkezni*.

IGÉRŐ, **IGÉRŐ**, (ige-er-ő) fn. tt. *igérő-t*. Személy, ki valamit ígér, különösen ki vásárláskor, árveréseknél bizonyos árt ajánl. *Az árverezett jószágot a többet ígérőnek adni*.

IGÉRVÉNY, **IGÉRVÉNY**, (ige-er-vény) fn. tt. *igérvény-t*, tb. —*ék*. 1) l. **IGÉRET**. 2) Iromány, melyben valaki ígérést tesz és nyereségre reményt nyújt. *Sorsjátéki igérvény*.

ÍGE- v. IGESZÓ, (ige-szó) lásd: **ÍGE**, (1), alatt 1).

ÍGE- v. IGETAN, (ige-tan) ösz. fn. A nyelv-tanban az igeekről szóló rész.

ÍGE- v. IGETŐ, (ige-tő) ösz. fn. Az igeszóban oly rész, mely a további ragozásnak alapul szolgál, Szigorún véve különbözik ettől az igeeképző, mely csak gyöksszókból jön elő, s legelső alapja a ragozásnak, pl. *kér* igeeképző, ettől közvetlenül származnak: *kérek*, *kérsz*, *kért*, *kérni*, *kérend* stb. igeeképzők: *kérn* (melytől: *kértem*, *kértünk*), *kérend*, (melytől: *kéretdek*, *kérendesz*, *kérendünk*) stb. származnak. Származott igeeknek csak igeeképzők van, pl. *épít*, *épül*, *tekin*, *gondol*. Az igeeképző igeeképzője úgy áll elő, ha az ige ragot onnan elgondoljuk, pl. *érkez-ik*, *gondol-kod-ik*.

ÍGE- v. IGETÖRZS, v. —**TÖRZSÖK**, (ige-törzs v. -törzsök) l. **IGETŐ**.

IGÉZ, **IGÉZ**, (ige-ez) áth. m. *igéz-tem*, —*tél* —*étt*. 1) Eredetileg bizonyos igékkel, pl. *dicsérő* szavakkal vagy babonás kifejezésekkel megbűvöl, meg

ront valakit, mint a boszorkányokról, kuruzsló vénbanyákról még most is ily véleménynyel van a köz-nép, s a kis gyermekek némely nyavalyáit annak sokta tulajdonítani, hogy a látogatók megigézték. 2) Szélesb ért. erős nézéssel, bámulással vagy akármely más szerrel megbabonáz. *Úgy néz rám, mintha megakarna igézni. A boszorkányok megigézték.* Ide tartozik ezen kifejezés is: *Megverte a gyermeket szemével.* 3) Költőibb ért. kellem, kecs, szépség által megbájol, elragad. Mind ezen értelmet találjuk e székely népdalban:

„Anyám, édes anyám!
Fiad nagyon beteg,
Nem szükség orvosság,
Mégis nagyon beteg.

„Nem más mint igézet!”
Találtad jó anyám.
„Vénasszony igézet!”
Nem az, édes anyám.

Szomszédunkba lakik
A bájos igéző,
Erzsi egy kis hannis
Kékszemű lyánka ő.”

Kriza J. gyűjt.

4) Székely tájszólás szerint *megigézni* annyi is, mint igérni, fogadni.

ÍGÉZÉS, IGEZÉS, (ig-e-ez-és) fn. tt. *igézés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, mely által valaki megigéztetik; bővölés, bájolás; kuruzsló, boszorkányos megrontás. V. ö. **ÍGÉZ**.

ÍGÉZET, IGEZET, (ig-e-ez-et) fn. tt. *igézet-ét*. 1) Azon szavak, igék, vagy tettek, melyek hiedelem szerint valakit megbővölnek, megrontanak, elbájolnak. *Elmondani vagy végrehajtani az igézetet.* 2) Az igéző szavak vagy tettek eredménye, hatása. V. ö. **ÍGÉZ**.

ÍGÉZETÉS, IGEZETÉS, (ig-e-ez-et-és) mn. tt. *igézetés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. L. **ÍGÉZŐ**, 2).

ÍGÉZŐ, IGEZŐ, (ig-e-ez-ő) mn. tt. *igéző-t*. 1) Bővölő, kuruzslás által megrontó. *Igéző boszorkány, vénbanya.* 2) Kellem, kecs, szépség által bájoló, elragadó. *Igéző szemek. Igéző szépség.* V. ö. **ÍGÉZ**.

ÍGY, IGY, (i-gy) ih. Gyökeleme a közelséget mutató, (a távolságé *a, o, u*). Ily módon, ily képen, e szerint. Ellentéte: *úgy, amúgy. Így tartsd a puskát. Így semmire sem megyünk. Ha így gazdálkodik, mindentől kifogysz. Lám a magyar csak így él, még az ördögtől sem fél.* (Népd.). *Így vagyunk la! Így jár az, ki a zsidónak nem köszön.* (Km.). *Így-e? Így s így.* Toldattal: *ígyen* v. *ígyen*. „És ez gonosz fejedelemnek ígyyen lén halála.” A Carthausi névtelen.

„Jön a veréb a nagy faló,
Röptében ígyyen szólaló:
Csip, csep! Csip, csep!

Nem kell egyéb mint hulladék,
Csak sok legyen, tüstént elég.”

Madárhangok (Vörösmarty).

V. ö. **IDE, ITT, ILY**.

ÍGYEN, IGYEN, ih. Ezen módon, ilyképen, l. **ÍGY**.

ÍHL, ÍHLEL, ÍHLES stb. lásd: **ÍHL, ÍHLEL, ÍHLES** stb.

ÍJ v. **IJ**, v. **ÍJJ**, fn. tt. *íj-at*, tájdivatosan: —*et*. A bécsi codexben *j* nélkül áll, és vékonyhangulag ragoztatik: *íet, íedet*. Gyökeleme a mozgást, rezgést, hajlást jelentő *i*, mely az Igyártó (= ijgyártó) családnévben *ima* is eredeti egyszerűségében él. Azonban részt vesz a gyökben a *j* is, mely könnyed mozgást, hajlékonyságot jelent. 1) A kézívnek felvonó húrja, mely a nyilat v. nyilvesszőt kilövell. *Meghúzni, megfeszíteni az íjat. Az íj ellöveli a nyilat. Íjat pengetni. Aki madarat akar fogni, nem pengeti íját.* (Km.).

„Mert mikor az ijnak enged egyik szarva,
Félrerug a másik, noha nem akarja.”

Buda halála (Arany J.).

2) Jelenti az egész kézívet is. Innen: *íjász, íjas, íjgyártó*. Törökül *jağ*, hellénül *i-ós*, szanszkritul *is-usz*. V. ö. **ÍV**.

ÍJAS, IJAS, (íj-as) mn. tt. *íjas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Íjjal ellátott, fegyverzett. *Íjas vadász, katona*. Használják főneviül is *íjász* helyett, s ekkor, tt. *íjast*, tb. *íjasok*.

ÍJÁSZ, IJÁSZ, (íj-ász) fn. tt. *íjász-t*, tb. —*ok*. Íjjal bánó, lödőző; íjas katona. V. ö. **JÁSZ**.

ÍJ v. **IJCSINÁLO**, (íj-csináló) l. **IJGYÁRTÓ**.

ÍJ v. **IJGYÁRTÓ**, (íj-gyártó) ősz. fn. Szermives, ki íjakat gyárt, készít. Mint családi név *Igyártó* alakban is él.

ÍJJ, l. **ÍJ**.

ÍJ v. **IJLÖVÉS**, (íj-lövés) ősz. fn. Nyilnak ellövése íj által. *Ijlövésnyi távolság*. Olyan szó, mint: puskalövés, álgylövés.

ÍJ v. **IJNOK**, (íj-nok) fn. tt. *íj-nok-at*. A régi-eknél, hadi szolga, kinek kötelessége volt az íjakat felbúzni, és nyíllal felszerelve kézhez adogatni.

ÍK, ÍKEL, ÍKEZ stb. l. **ÉK, ÉKEL, ÉKEZ**.

ÍM, (1), indulatszó, gyökeleme a közelséget mutató *i*, mint ezen öszvetételek is *imide, imitt, imígy, iminnen, imilyen* mutatják, melyeknek a távolabbságot jelentő *amoda, amott, amúgy, amonnan, amolyan* fellelnek meg. Ezzel szoktunk másokat felszólítani, figyelmeztetni, hogy bizonyos helyre vagy tárgyra nézzenek, s am. *ni, la. Ímhol*, am. *ím* ezen helyen, *ím itt. Ímhol az ember* (ecce homo), azaz nézzétek az embert. *Ím már itt vagyok*, am. nézzetek ide, már itt vagyok. *Ím majd itt leszek*, am. lássátok, majd itt leszek. Értelemre és hangra megegyezik vele a héber *ím*, s a latin *en*.

ÍM, (2), ikertársa *ám* szónak, midőn ez ámulogást, akarat határozatlanságát jelenti. Főkép divatos e ragozásban : *ímmel-ámmal* am. ámulogva, határozatlanul, tunyán, kedvetlenül.

ÍMA, 1. **IMA**.

ÍME, (ím-e) közelségre mutató vagy figyelmeztető öszvetett szócska. „Íme a magosok jövének.“ „És íme a csillag, kit láttak vala napkeleten, előlkeli vala őket.“ Tatrosi cod. V. ö. **ÍM**, (1).

ÍMELY, (*émely* szóval azonosnak látszik) fn. tt. *ímely-t*, tb. —*ék*. Erdélyi tájszó. 1) A ló bőréből önként serkendező vér, vagy a fiatal szarvasmarha hátbőre alatt keletkező mogyorónyi csomó, mely miután megérett, ha öszveszorítják, a bőrön által kipattan. 2) A szarvasmarha bőre alatt termő féreg.

ÍMELYEG, **ÍMELYGÉS** stb. 1. **ÉMELYEG**, **ÉMELYGÉS** stb.

ÍMELYFÜ, (ímely-fü) ösz. fn. Növényfaj a montikák neméből. (*Anthemis pyrethrum*).

ÍMER, (ém-er?) fn. tt. *ímer-t*, tb. —*ék*. A kolokának neméhez tartozó növényfaj; virágzás előtt a víz fenekén ül, virágzani a víz színére feljő, virágzása után fenékre száll. A szarvasmarha megdöglik tőle, a disznó szereti. Máskép : *ímergyökér*. (*Stratiotes aloides*).

ÍMERGYÖKÉR, (ímer-gyökér) ösz. fn. lásd : **ÍMER**.

ÍMETT, 1. **ÉMETT**.

ÍMHOL, (ím-hol) ösz. mutató határozó. L. **ÍM**, (1), alatt.

ÍMMAJD, (ím-majd) ösz. h. L. **ÍM**, (1), alatt.

ÍMMEL-ÁMMAL, 1. **ÍM**, (2), alatt.

ÍN, fn. 1. **IN**, fn.

ÍNSÉG, 1. **INSÉG**.

ÍNY v. **INY**, fn. tt. *íny-t*, tb. —*ék*. Gyöke az állati testnek rostos részeit jelentő *in*, mely vékonyhangu ragozással és *y* által lágyítva kicsinyített értelemmel bir. 1) Kemény vöröses hús, mely a fogak tövét és az állkapcztát körülveszi. *Vastag, megdagadt íny. Az ínnyeket tisztogatni. A fogat ínnyestül kirántani.* 2) Szájpadlás, azaz a szájnak felső boltozata a fogaktól kezdve a nyeldeklig. *A nagy forróság és szomjúság miatt ínnyemhez ragadt a nyelvem. A forró leves vagy erős dohány lehűnta ínnyéről a bőrt.* 3) Átv. ért. tetszés, ízlés. *A fűszeres étel csiklandozza ínnyét. Ínyére van, amit mondtam. Nincs ínnyére a beszéd. Nem lehet minden embernek ínnyére tenni. Ez az ő ínnyé szerént van.*

ÍNY v. **INYBETÜ**, (íny-betü) ösz. fn. Azon betűk, illetőleg hangok, melyeket kiejtván lehetetlenné az ínnyhez (szájpadláshoz) szorítjuk. A szanszkritban ínyhangoknak nevezetnek a *cs* és *ds*, és ezeknek *h*-val vegyületei. A magyarban ide számítjuk a *j* vegyületeit, ú. m. a *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangokat.

ÍNY v. **INYCSIKLANDÁS**, (íny-csiklandás) ösz. fn. Az ínnyek, vagyis szájíznek különös fajta étellel vagy itallal ingerlése.

ÍNY v. **INYCSIKLANDÉK**, (íny-csiklandék) 1. **ÍNYCSIKLANDÁS**.

ÍNY v. **INYCSONT**, (íny-csont) ösz. fn. Boncztanban azon csont neve, mely a felső állkapocs mögött fekszik, s az ínny boltozatának hátsó részét képezi.

ÍNY v. **INYDAG**, (íny-dag) 1. **INYDAGANAT**.

ÍNY v. **INYDAGANAT**, (íny-daganat) ösz. fn. Ínnyek kóros állapota, midőn az ínnyhús megdagad, mely kórban különösen a lovak szenvednek.

ÍNYENCZ, **INYENCZ**, (íny-cencz) fn. tt. *ínyencz-ét*. Aki az ínnyére, vagyis a válogatott finom ételek-sitalokra sokat tart. (*Gourmand*, a német *Feinschmecker* értelmében).

ÍNYÉS, (íny-és) mn. tt. *ínyés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Ínnyel bíró; különösen vastag ínnyű.

ÍNY v. **INYHÚS**, (íny-hús) ösz. fn. Kemény, vöröses hús, mely a fogak töveit betakarja. *Foghuzás-kor az ínnyhúst megsérteni. Vértő, dagadt ínnyhús.*

ÍNY v. **INYKELES**, (íny-kelés) ösz. fn. Kelés v. fekélyke az ínnyen.

ÍNY v. **INYMIRIGYEK**, (íny-mirigyek) ösz. tb. fn. Mirigyek az ínny bőre alatt, melyek mintegy kölesszem nagyságuk. (*Glandulae palatinae*). V. ö. **MIRIGY**.

ÍNY v. **INYNYUJTÓFÜ**, (íny-nyújtó-fü) ösz. fn. Örök zöld és igen leves növényfaj a szakák neméből, melynek leve a kelevények felfakasztására és tisztítására használtatik. (*Sedum telephium*. L.). Máskép : *bablevelűfü, kövérfü, varjúbab, szerelem taplója*.

ÍNY v. **INYNYULVÁNY**, (íny-nyulvány) ösz. fn. A felső állkapocs része, mely az ínnyen túl kinyúlik. (*Processus palatinus*).

ÍNY v. **INYROHADÁS**, (íny-rohadás) ösz. fn. Szájbetegség, midőn az ínnyhús megdagad vagy tapintásra vérzik, s a fogak inogni kezdenek, és kihullanak, mely baj rendesen igen bűdös szaggal jár.

ÍNYROTHADÁS, (íny-rothadás) 1. **ÍNYROHADÁS**.

ÍNY v. **INYSIPOLY**, (íny-sipoly) ösz. fn. Sipoly az ínnyben. V. ö. **SIPOLY**.

ÍNY v. **INYSZÁRNY**, (íny-szárnny) ösz. fn. Boncztani ért. az ékcsontnak része, mely két oldalon egyenesen az ínny felé hajlik alá. (*Processus pterygoideus*).

ÍNY v. **INYÜTÉR**, (íny-üt-ér) ösz. fn. Ütér, mely a vért az ínnyhez vezeti.

ÍNY v. **INYVARRÁNY**, (íny-varrány) ösz. fn. Az ínnyek azon része, melyben az ínnynyulványok egyesülnek. V. ö. **INYNYULVÁNY**.

ÍNY v. **INYVISZKETEG**, (íny-viszketeg) ösz. fn. Az ínnyhúsnek kóros állapota, midőn viszketeg bántja.

ÍNY v. **INYVITORLA**, (íny-vitorla) ösz. fn. Az ínnyek egyik része, mely annak hátulján lelóg, s két leppentyűből áll, melyek közül az elülső az ínnybőrnek folytatása, a hátulsó pedig az orrhártyáé.

ÍP, ÍPEN stb. tájdivatosak, ép, épen stb. helyett.

ÍR v. IR, (1), (erő szóval rokonnak látszik, minthogy gyógyerő van benne; egyébiránt a finn nyelvben: *ihra*, s közel áll hozzá előtéttel a hellén *ἰσχυρ*, német *schmüer*, s a magyar *zsir* is); fn. tt. *ír-t*, tb. — *ék*, ritkán: — *ok*. Gyógykeuöcs. *Írt rendelni a sebre. Írrel bekenni a fájós tagot. Nem lehet minden sebet egy írrel begyógyítani. Kantáir*, am. mérges gyógyszer, kenőcs.

ÍR v. IR, (2), önh. és áth. m. *ír-t*. Eredeti értelménél fogva hangutánzó s karczolás, perczegést, karczolja, perczegve metszést jelent, am. valamit bemetszve, bevágva, bevésve jegyez, (l. alább 4. alatt), honnan származott az *ír* ige is, gőmöri- és abaújasan: *ort*, s rokon vele a mélyhangú s megfordított *ró* (metsz, bevág). Rokon vele továbbá a latin *aro* (exarare litteras, epistolam, carmen), nem különben *scribo*, (melytől jön a francia *écrire*), hellén *γράφειν*, német *schreiben*, melyekben kétségen kívül leglényegesebb betű az *r*, mely a magyarban egyszerűen van meg. 1) Általán am. betűket vet, a szókat meghatározott jegyekkel láthatókká teszi, pl. midőn valamely lapra elütő színű testtel vagy színezett folyadékkal, vagy akármi eszközzel följegyez valamit. *Korommal írni a falra. Krétával írni a fekete táblára, asztalra. Ónnal írni a levéltárczába. Fekete, vörös tintával papirosra írni. Rozsdás, ecetvízzel írni. Vékony, vastag tollal írni. Bottal, vesszővel írni a porban. Gyorsan, lassan, hibátlanul, hibásan, szépen, rútul, apró v. nagy betűkkel, tisztán írni.* 2) Írva, írás által valamit készíteni, eléállítani, cselekedni. *Levelet, nyugtát, árjegyzéket, bizonyítványt írni. Verseket, költeményt, tudós munkákat, könyveket írni. Anyai nyelven, idegen nyelven, élő v. holt nyelven írni. Valakinek írni. Különféle tárgyakról írni. Nem mindenkor tollal, gyakran fegyverrel is írják a törvényt. (Km.). Magyarul, németül, francziául írni. Nevét aláírni. Egyik számadó könyvből a másikba áttáírni. Betírni a jövedelmet és kiadást. Mindent egytűvé írni. Fölírni a falra a beszállásolando katonák számadt. Hozzáírni a többihez. Könyvből valamely jeles czikket, mondatot kiírni. A hallottakat leírni. Megírni másnak, ami történt. Összeírni a lakosokat. Visszaírni a levelező társnak. 3) Színekkel fest, rajzol. *Képeket írni. Ki írta ezen képet? (Innen: képiro).* „Csináltata egy igen szép kies házat, kibe mindenféle vadakat megírta.“ Pesti Gábor meséi. 4) A székelyeknél annyit is tesz, mint valamit kifagor, kimetsz. *Guzsalyt írni.* — Az ír igeből képzett származékok az éles *i* hangot rövidre változtatják ezekben: *íralom, írdly, írkal, íroda, írodalom.**

ÍR, (3), elvont gyöke *írígy, írígyl, írígylékik* stb. szóknak. Jelentése a haragos, mérges indulatot jelentő *r* hangban rejlik. V. ö. HAR gyök 2). Egyezik vele közelebbből a szanszkrit *ri*, honnan *ripu* am. ellen, továbbá a hellén *ῥίος* stb.

ÍR v. IRÁRUS, (ír-arus) ösz. fn. Írrel kereskedő személy. V. ö. ÍR, fn

ÍRÁS v. IRÁS, (ír-ás) fn. tt. *írás-t*, tb. — *ok*.

1) Cselekvés, midőn valaki ír. *Írással keresni kenyerét. Írásban elfáradni. Írásra adni magát. Írta tanulni.* 2) Nemesb ért. szellemi működés, midőn valaki saját eleműeit leírja, vagy idegen eleműek nyomán ujat szerkeszt. *Történetírás. Regényírás. Drámaírás.* 3) A leírt betűk vagy szók összege, alakja, rende. *Írásban a kérelmet eléadni. Írásba tenni, foglalni a gondolatokat. Írást olvasni. Nem nyomtatásban, hanem írásban közleni a tudandókat. Csinos, tiszta, szép, rendes írás. Tisztátalan, csunya, olvashatatlan írás. Ez értelemben szabatosabb az írat. V. ö. ÍR ige.*

ÍRÁS- v. IRÁSBAN, (ír-ás-ban) ih. Írásba foglalt, leírva. *Írásban nyújtani be a kérelmet. Írásban, nem szóval közleni valamit.*

ÍRÁS- v. IRÁSBELI, (írás-beli) ösz. mn. 1) Írásba foglalt, írásban eléadott. *Írásbeli folyamodvány. Írásbeli eléadás, oktatás. Írásbeli művek, (nem nyomtatásbeliek). Írásbeli intéz, (nem szóbeli).* 2) Írást illető, írásra vonatkozó, írásban álló. *Írásbeli könnyűség, gyakorlat.*

ÍRÁS- v. IRÁSBETÜ, (írás-betű) ösz. fn. Olyan betű, melyet tollal írásban szoktak alakítani; különbözik a nyomtatási betűtől.

ÍRÁS- v. IRÁSDÍJ, (írás-díj) ösz. fn. Díj, melyet valakinek írásért, mint véghez vitt munkáért adnak. *Másolók írásdíja.*

ÍRÁS- v. IRÁSHIBA, (írás-hiba) ösz. fn. Hiba, melyet az író az írás szabályai ellen követ el.

ÍRÁSI, IRÁSI, (ír-ás-i) mn. tt. *írás-i-t*, tb. — *ak*. Íráshoz tartozó, írásra vonatkozó. *Írási betű. Írási szabály; írási hiba; írási düh; írási illeték.*

ÍRÁSKA, IRÁSKA, (ír-ás-ka) kies. fn. tt. *írás-kát*. Kevés szóból álló iromány, pl. kis jegyzék, rövid tudósítás, levélke stb.

ÍRÁS- v. IRÁSMAGYARÁZÓ, (írás-magyarázó) ösz. fn. Ki valamely írást magyaráz; különösebben ki a szentírást magyarázza, fejtegeti. (Exegeta).

ÍRÁS- v. IRÁSMESTERSÉG, (írás-mesterség) ösz. fn. 1) Mesterség, mely szabályokat ad elé, mikép kelljen jól, hibátlanul, szépen írni. 2) Jártasság, ügyesség ezen szabályok végrehajtásában, gyakorlásában.

ÍRÁS- v. IRÁSMÓD, (írás-mód) ösz. fn. l. ÍRMÓD.

ÍRÁS- v. IRÁSPÉLDÁNY, (írás-példány) ösz. fn. Példány az írástanulók számára, melynek vonásai szerint gyakorolják magukat a betűk alakításában.

ÍRÁS- v. IRÁSTANÍTÓ, (írás-tanító) ösz. fn. Írni tanító mester.

ÍRÁS- v. IRÁSTÖRLEJTŐ, (írás-törlejtő) ösz. fn. A Nádor-codexben ezen különös értelmet fejezi ki: szerző (auctor); talán mivel valamely tudományos szerzés vagy műalkítás sok törléssel jár.

ÍRÁS- v. IRÁSTUDATLAN, (írás-tudatlan) ösz. fn. Ki írni nem tud, ki sem íráshoz, sem olvasáshoz nem ért.

ÍRÁS- v. **ÍRÁSTUDÓ**, (írás-tudó) ősz. fn. Széles ért. minden személy, ki írni vagy írni és olvasni tud. Szorosb ért. az írásba vagy nyomtatásba foglalt ismeretek bizonyos nemében jártas, tanult ember. Bibliái ért. zsidó hittudós. *Az időben monda Jézus az írástudóknak és farizeusoknak.*

ÍRÁSZ, **IRÁSZ**, (ír-ász) fn. tt. *írász-t*, tb. —ok. 1) Leíró, ki írással, leírással foglalkodik; de nem ezen értelemben jött szokásba, hanem mint 2) Gúnyneve oly írónak, ki a tudós írónevet bitorolja.

ÍRAT v. **IRAT**, (1), (ír-at) fn. tt. *írat-ot*. 1) Leírt betűk vagy szók összege, valamint azon papir vagy bártya is, melyen valami írva van. *Átnézni az iratokat. A haszonvehetlen iratokat öszvetélni, eldobni, elégetni; kézirat.* 2) Mesterséges czifra metszet vagy festmény. *Faműveken levő iratok. Rajziratok.* V. ö. **ÍR**, ige.

ÍRAT v. **IRAT**, (2), (ír-at) mivellető m. *írat-tam*, —*tál*, —*ott*. Eszközi, hogy valamit írjanak, hogy valami leírassék. Meghagyja, megparancsolja másnak, hogy írjon. *Írnok vagy tükár által leveleket íratni. A körlevelet leírati az illetőkkel. Kiírati némely jeles czikkeket valamely könyvből.* V. ö. **ÍR** ige.

ÍRAT- v. **IRATBELI**, (írat-beli) ősz. mn. Iratban levő, iratba foglalt. *Iratbeli költemények*, (nem nyomtatottak). *Iratbeli kérelemény*, (nem szóbeli).

ÍRAT- v. **IRATCSOMAG**, (írat-csomag) ősz. fn. Egy csomagba kötött vagy hajtott több irat. (*Fasciculus actorum*).

ÍRAT- v. **IRATCSOMÓ**, (írat-esomó) ősz. fn. Általán, esomóba kötött iratok. Különösen, a hivatalok irattárában szakonként összeválasztott, vagy ugyanazon tárgyhoz tartozó iratok kötege. *Levéltárban letett iratcsomók. Számozott iratcsomók.* (*Rotulus actorum*).

ÍRAT- v. **IRATGYÜJTEMÉNY**, (írat-gyűjtemény) ősz. fn. Különféle vagy rokon tárgyu kéziratok gyűjteménye.

ÍRAT- v. **IRATHAMISÍTÓ**, (írat-hamisító) ősz. fn. Személy, ki valamely iraton, különösen hivatalbelin, oklevélen, szerződésen stb. szántsándékos és más kárára törvény- és jogellenes változást tesz.

ÍRAT- v. **IRATJEGY**, (írat-jegy) ősz. fn. Iratbeli jegyek, pl. vonások, pontok, zárjelek stb. melyek a mondatok értelmét világosabbá teszik, a szókat meghatározzák, a betűket megkülönböztetik stb.

ÍRATKA, **IRATKA**, (ír-at-ka) kics. fn. tt. *írat-kát*. Kisdéd, kevés szóból álló irat, pl. kis jegyzék, izenet, tudósítvány, levélke, idegen szóval: cédula.

ÍRATLAN, **IRATLAN**, (ír-atlan) mn. tt. *íratlan-t*, tb. —ok. Ami iratba foglalva nincsen, mit le nem irtak, mit csak szájról szájra adva, élő szóval terjesztenek. *Iratlan törvény.* Határozóképp am. le nem írva.

ÍRATLANUL, **IRATLANUL**, (ír-atlan-ul) ih. Le nem írva; a nélkül, hogy leírták volna. *Iratlanul közleni, terjesztetni az új törvényeket, történeteket, hagyományokat.*

ÍRATOK, **IRATOK**, (ír-at-ok) tb. fn. tt. *íratok-at*. Bizonyos tárgyat, ügyet illető, leginkább bevégzett s irattárba utasított hivatalos irományok. *Iratok közé tenni, utasítani.* (*Acta*).

ÍRATOS, **IRATOS**, (ír-at-os) mn. tt. *íratos-t* v. —at, tb. —ak. Mesterséges metszetekkel, rovatokkal czifrázott, ékesített vagy festékkel rajzolt. *Iratos pálcza, pipaszár, guzsaly. Iratos szoba.*

ÍRAT- v. **IRATPÉLDÁNY**, (írat-példány) ősz. fn. l. **ÍRÁSPÉLDÁNY**.

ÍRAT- v. **IRATTÁR**, (írat-tár) ősz. fn. Széles ért. kéziratok tára, vagyis azon hely, hol több kéziratokból álló gyűjtemény tartatik. Szorosb ért. hatósági hivatalterem, hová a hivatalos iratok bizonyos rendbe szedve letétetnek, vagy azon hivatalkönyv, melybe a beadott hivatalos iratok időszerénti vagy szakozati sorban bejegyeztetnek. (*Registratura*).

ÍRAT- v. **IRATTÁRCZA**, (írat-tárca) ősz. fn. Nagybbszerű, többnyire ívrétű tárcza, papír- vagy vászon-, vagy bőrtáblával, melyben irományokat szoktak tartani vagy hordozni.

ÍRAT- v. **IRATTÁRNOK**, (írat-tárnok) ősz. fn. Hatósági tiszt, ki a hivatalosan benyújtott iratok czímeit, és rövid tartalmát időszerénti vagy szakozati rendben följegyzi. Szélesb ért. személy, ki az iratok gyűjteményére felügyel.

ÍRAT- v. **IRATTARTÓ**, (írat-tartó) ősz. fn. Eszköz, mely bizonyos használatra alkalmazott iratokat tart, pl. a betűszedők irattartója, melybe a kéziratot csiptetik.

ÍRAT- v. **IRATTEKERCS**, (írat-tekeres) ősz. fn. Tekeres alakban öszvetett irat vagy iratesomó.

ÍRAT- v. **IRATVÁLTÁS**, (írat-váltás) ősz. fn. Am. levelezés, csak hogy az iratváltás csupán egyszer is történhetik, a levelezés pedig többszöri levélváltást jelent.

ÍRBERBENCZE, (ír-berbencze), **ÍRBÖGRE**, (ír-bögre); l. **ÍRBÖRBÖNCZE**.

ÍR- v. **ÍRBÖRBÖNCZE**, (ír-börböncze) ősz. fn. Börbönczeféle edény, melyben írt, azaz kenőcsöt tartanak.

ÍRDAL, **IRDAL**, (ír-od-al v. ír-o-dal) áth. m. *irdal-t*. Éles eszközzel valamely szilárd testet beme-tél, rovatol. *A fa héját késsel beirdalni. Pipaszárt, botot irdalni.*

IRDOGÁL, **IRDOGÁL**, (ír-od-og-al) gyak. áth. és önh. m. *irdogál-t*. Gyakran vagy folytonosan, vagy kicsinyesen vagy némi kényelemmel ír.

IRDOGÁLÁS, **IRDOGÁLÁS**, (ír-od-og-al-ás) fn. tt. *irdogálás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valaki gyakran vagy folyvást, vagy apródonként, kicsinyen-ként ír.

ÍRES, **IRES**, (ír-es) mn. tt. *íres-t* v. —et, tb. —ek. 1) Írrel, azaz gyógykenőccsel bekent vagy kevert. *Íres seb. Íres ruha. Íres olaj.* 2) Miben írt tartanak. *Íres edény, börböncze, tégely.*

ÍREZ, IRÉZ, (ir-éz) áth. m. *iréz-tem*, —*tél*, —*étt*. Írrel ken, beken. *Írezni a vásznat. Írezni a fájós tagot.*

ÍREZÉS, IRÉZÉS, (ir-éz-és) fn. tt. *irézés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit, nevezetesen fájós tagot írrel bekenünk.

ÍREZETT, IRÉZETT, (ir-éz-étt) mn. tt. *irézétt-et*. Írrel kent, bekent. *Írezett ruha. Írezett seb.*

ÍRIDOM, (ir-idom) l. ÍRMÓD.

ÍRÍGY, IRÍGY, IRÍGY, IRÍGY, (ir-így) mn. tt. *irígy-et*. Oly emberről mondják, ki más javán, szerencséjén szomorkodik, s azt inkább magának kíváná. *Írígy ember. Írígy szemekkel nézni másnak előmenetelét. Jobb száz írígy, mint egy szánakozó. (Km.). Írígy, mint az ördög. (Km.). Szegény sors az, melynek írígye nincs. (Km.).* Megegyezik vele a szanszkrit *írś* v. *írśj*, s rokon értelmű a görög *eris*, *erizo*, a latin *ira*, *irascor*. Maga a szó alakja igen természetes festése azon fogak közül kitörő vad hangnak, mely által az írígy ki szokta jelenteni indulatát. Mily természetes ellentéte ennek a lágydad: *szelíd* v. *szelígy*.

ÍRÍGYÉL, IRÍGYEL, (ir-így-él) áth. m. *irígyél-t* v. *irígylétt*, htn. —*ni* v. *irígyleni*. Másnak javát, szerencséjét rosz szemmel, fájdalommal nézi, s inkább magának kívánja. *A rosz gazda írígyli szomszédjának v. szomszédjától, hogy szép marhái vannak. Pénzét, jószágát írígyleni valakinek. Azt is írígyli, hogy a nap az égen van. (Km.).* Néha lágyabb ért. am. magának is hasonló jót kíván. *Barátom, írígylem sorsodat*, azaz szeretnék én is oly állapotban lenni, mint te vagy.

ÍRÍGYEN, IRÍGYEN, (ir-így-en) ih. Másnak javán, szerencséjén szomorkodva. *Írígyen nézni vetélytársának előmenetelét.*

ÍRÍGYKÉDÉS, IRÍGYKÉDÉS, (ir-így-kéd-és) fn. tt. *írígykédés-t*, tb. —*ék*. Másnak java, szerencséje ellen törekvő szomorkodás, alattomos áskálódás.

ÍRÍGYKEDIK, IRÍGYKEDIK, (ir-így-kéd-ik) k. m. *írígykéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Más java és szerencsége miatt szomorkodik, s annak megrontására törekszik; vagy azt magának tulajdonítani iparkodik. *Vetélytársára írígykedik. A gazdagok, főranguk ellen írígykedni.*

ÍRÍGYKEDŐ, IRÍGYKEDŐ, (ir-így-kéd-ő) mn. tt. *írígykédő-t*. Más java és szerencsége fölött szomorkodó, s az ellen törekvő, áskálódó. *Írígykedő hivatalvadász.*

ÍRÍGYLENDŐ, IRÍGYLENDŐ, (ir-így-él-end-ő) mn. tt. *írígylendő-t*. Amit írígyleni kell, lehet vagy méltó. Átv. ért. igen jeles, kitünő. *Írígylendő szerencse, sors, állapot. Barátom, a te sorsod valóban írígylendő. Ez bizony nem igen írígylendő hivatal.*

ÍRÍGYLÉS, IRÍGYLÉS, (ir-így-él-és) fn. tt. *írígylés-t*, tb. —*ék*. A kedélynek szeretetlen érzése, midőn valaki más java fölött szomorkodik.

ÍRÍGYLET, IRÍGYLET, (ir-így-él-et) fn. tt. *írígylet-et*. Irigység által jelentkező indulat vagy tény; irigység elvont értelemben véve.

ÍRIGYLETES, IRIGYLETÉS, (ir-így-él-et-és) mn. tt. *irigyletés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Irigyletre méltó, amit irigyelnek. Átv. ért. kitünőleg jeles, szerencsés. *Irigyletes sors.*

ÍRIGYLETESSÉG, IRIGYLETÉSSÉG, (ir-így-él-et-és-ség) fn. tt. *irigyletésség-et*. Irigyletre méltó állapot vagy tulajdonság.

ÍRIGYLETLEN, IRIGYLETLEN, (ir-így-él-et-len) mn. tt. *irigyletlen-t*, tb. —*ék*. Irigylet nélküli, mi irigységre nem indít, mit senki nem irigyel. *Irigyletlen állapot.*

ÍRIGYSÉG, IRIGYSÉG, (ir-így-ség) fn. tt. *irigység-et*. Indulat vagy inkább szenvedély, melynél fogva valaki más java vagy szerencsége fölött szomorkodik, s azt inkább önmagának kívánja. A keresztény erkölcstanban a hét főbűnök egyike, mely t. i. több más bűnök, úgymint: harag, rágalmazás, káröröm stb. kútforrása szokott lenni. *Kaján irigység. Kenyér-irigység. Valakit irigységből rágalmazni. Az irigyek meghalnak, de az irigység soha sem. (Km.).*

ÍRIGYTELEN, IRIGYTELEN, (ir-így-telen) mn. tt. *irigytelen-t*, tb. —*ék*. Kinek javát, szerencséjét nem irigylük; kinek írígye nincsen. Határozóképp: irigy vagy irigyek nélkül.

ÍRIGYTELENÜL, IRIGYTELENÜL, (ir-így-telen-ül) ih. Irigyek vagy irigyedők nélkül, oly sorsban, melyet senki nem irigyel.

ÍRÍGYÜL, IRÍGYÜL, (ir-így-ül) ih. Irigyek módjára, azaz más javán, szerencséjén szomorkodva, boszankodva. *Írígyül nézni mások előmenetelét, szerencséjét.*

ÍRMAG, (ir-mag) l. IRMAG.

ÍRMAKK, (ir-makk) ősz. fn. A keletindiai mirhafának makkja. (Myrthobalanus).

ÍRMÓD, IRMÓD, (ir-mód) ősz. fn. Írás módja, akár a sajátképeni írásra (betű v. szóírásra, helyesírásra) vonatkozva, akár pedig az írályra, vagyis az eladás minőségére. *A régiek írásmódja* (betű- v. szóírása) sokban különbözött a mostaniakétól. *A jó írásmód* (írály) a művészethez tartozik.

ÍR- v. IRMODOR, (ir-modor) l. ÍRMÓD.

ÍRNOK, IRNOK, (ir-nok) fu. tt. *írnok-ot*. Alsóbb rendű tiszt a nyilvános, hatósági vagy más hivataloknál, ki tollal szolgál. *Vármegyei, városi, urodalmi ír-nok. Régies és köz nyelven: íródiák.*

ÍRNOK- v. IRNOKHIVATAL, (irnok-hivatal) ősz. fn. l. IRODA és ÍRNOKSÁG.

ÍRNOKI, IRNOKI, (ir-nok-i) mn. tt. *írnoki-t*, tb. —*ak*. Irnokot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Írnoki hivatal, kötelesség, díj.*

ÍRNOKSÁG, IRNOKSÁG, (ir-nok-ság) fn. tt. *írnokság-ot*. Irnoki állapot vagy hivatal, szolgálat, foglalatosság. *Írnokságért folyamodni. Irnokságból élni. Városi, vármegyei ír-nokság.*

ÍRNOK- v. IRNOKSZOBA, (irnok-szoba) l. IRODA.

ÍRNYE, (ír-nye) l. IRNYE.

ÍRÓ, IRÓ, (1), (ír-ó) mn. tt. *író-t*. 1) Aki ír valamit, pl. *íródiák, levéltíró segédírt, verseket író nő, szobairó mester vagy művész*. 2) Amivel vagy amin, vagy a mire írnak, íráshoz való. *Író toll, író asztal, író papiros*, melyek helyesebben összeírtnak: *írótoll, íróasztal, írópapiros*.

ÍRÓ, IRÓ, (2), (mint fentebb) fn. 1) Általán személy, ki valamit ír. 2) Személy, ki elmemei képzésével foglalkodik; szerző. *Régi, újabb írók. Jeles írók. Történeti, bölcsészeti, mértani írók. Valamely írónak szavait idézni*.

ÍRÓ, IRÓ, (3), (ír-ó) fn. tt. *író-t*. A megköpült tejfőlnék savanyú leve, mely a vaj elválasztása után fennmarad. Gyöke valószínűleg a kenést, kenőcsöt jelentő *ír*, minthogy az ír mintegy bekeni, betakarja a vajat, vagy hogy oly minőségű, oly sűrű mint az ír vagy kenőcs. Hellénül *óρός, όρρός*. Megjegyzésre méltó, hogy a tejnek mesterségesen kifejtett részei jobbra egy alakú, vagyis képzőjű szavakkal nevezetnek, ú. m. *író, turó* (hellénül *τύρος*, am. sajt), *savó, tarhó*. E három utóbbi elemzését l. saját rovataik alatt.

ÍRÓ- v. IRÓBETÜ, (író-betű) l. ÍRÁSBETÜ.

ÍRÓ- v. IRÓDIÁK, (író-diák) ősz. fn. lásd: ÍR-NOK.

ÍRÓ v. IRÓÉRCZ, (író-érez) l. ÍRÓN.

ÍRÓ- v. IRÓESZKÖZ, (író-eszköz) ősz. fn. Az íráshoz szükséges vagy használt mindenféle szerek, pl. tintatartó, tollak, papiros stb.

ÍRÓ- v. IRÓFÖLD, (író-föld) ősz. fn. lásd: KRÉTA.

ÍROGAT, IROGAT, (ír-og-at) gyak. áth. m. *írogat-tam, —tál, —ott*. Folytonosan vagy lassan és némi kényelemmel ír.

ÍRÓI, IRÓI, (ír-ó-i) mn. tt. *írói-t*, tb. —ak. Írói illető, ahhoz tartozó, való, illő. *Írói tulajdonságok, köteleességek, műveltség. Írói pálya, díj, jutalom. Írói nyelv, szokás, divat*.

ÍRÓ- v. IRÓISKOLA, (író-iskola) ősz. fn. Iskola, melyben az illetők írni tanulnak, különösen pedig a szépírásban képezik magukat.

ÍRÓ- v. IRÓKÖNYV, (író-könyv) ősz. fn. Könyv, melynek tiszta lapjaira az írni tanuló gyakorlat végett eléje adott példány után írogat.

ÍROMÁNY, l. ÍRAT, fn. 1).

ÍRÓ- v. IRÓMESTER, (író-mester) ősz. fn. Mester, ki írni tanít, különösen szépen írni.

ÍRÓ- v. IRÓMESTERSÉG, (író-mesterség) ősz. fn. Mesterség, mely a betűk szabályos, különösen szép vonásu alakításában áll.

ÍRÓN, IRÓN, (ír-ón) ősz. fn. Ónból készített vesszőalakú íróeszköz. Másnép: *rajzón vagy írta*.

ÍRÓ- v. IRÓÓRA, (író-óra) ősz. fn. Írási leezke, írás tanulása végett megszabott oly idő, mely óra számára szokott tartatni.

ÍRÓ- v. IRÓPAPIROS, (író-papiros) ősz. fn. Enyves papiros, melyre írni lehet, mely rendesen tömöttebb és vastagabb szokott lenni a nyomtatópapirosnál. V. ö. PAPIROS.

ÍRÓ- v. IRÓPOLCZ, (író-polez) ősz. fn. Az állva írók számára készített magas asztal vagy az íróasztalra alkalmazott különös támasztalka.

ÍRÓS, IRÓS, (ír-ó os) mn. tt. *írós-t v. —at, tb. —ak*. 1) Íróval bekenet vagy töltött, íróval vegyített. *Írós kanál, fazék, tál. Írós vaj*. 2) Frisen köpült, s ki nem főzött vajjal készített. *Írós tészta*. E két utósó öszvetéve is iratik: *írósvaj, íróstészta*.

ÍRÓSÁG, IRÓSÁG, (ír-ó-ság) fn. tt. *íróság-ot*. Írói minőség, tulajdonság; írói foglalkodás. *Az íróság sok idő-, pénz- és egészségáldozattal van egybekötve*.

ÍRÓSKODIK, IRÓSKODIK, (ír-ó-os-kodik) k. m. *íróskod-tam, —tál, —ott*. Könyvirással, írói művel v. művekkel foglalkodik.

ÍRÓS- v. IRÓSTÉSZTA, (írós-tészta) ősz. fn. Írósvajjal készített tésztaétel.

ÍRÓS- v. IRÓSVAJ, (írós-vaj) ősz. fn. Frisen köpült vaj, mely nincs kifőzve és beszóva. *Gyöngye, mint az írósvaj*.

ÍRÓS- v. IRÓSVAJAS, (írós-vajas) ősz. mn. Írósvajjal készített vagy bekenet. *Írósvajas sütemények, tészták. Írósvajas kenyérszelet*.

ÍRÓ- v. IRÓSZÁL, (író-szál) ősz. fn. Érczből készített írószer, melyen a régiak írtanak. (Stylus).

ÍRÓ- v. IRÓSZÉK, (író-szék) ősz. fn. Szék, melyet íróasztal vagy szekrény mellett használnak, pl. melynek közepe likas, az aranyeréseknek, vagy álló íróasztal mellett oly magas szék, hogy félig rajta ülve, félig hozzá támaszkodva írnak.

ÍRÓ- v. IRÓSZEKRENY, (író-szekrény) ősz. fn. Szekrény, melyben az írószerek tartatnak, vagy korlátokkal ellátott íróasztal, illetőleg szekrényfiók, melyet valamely szekrényből kihúzni, és betolni lehet.

ÍRÓ- v. IRÓSZER, (író-szer) ősz. fn. l. IRÓ-ESZKÖZ.

ÍRÓ- v. IRÓSZOBA, (író-szoba) ősz. fn. lásd: IRODA.

ÍRÓ- v. IRÓTÁBLA, (író-tábla) ősz. fn. Tábla, melyre krétával, palavesszővel stb. írnak. *Iskolai író-tábla*.

ÍRÓ- v. IRÓTÁM, (író-tám) ősz. fn. l. IRÓPOLCZ.

ÍRÓ- v. IRÓTEREM, (író-terem) ősz. fn. lásd: IRODA.

ÍRÓ- v. IRÓTOLL, (író-toll) ősz. fn. Írni való toll, illetőleg rézből, aczélből stb. készített ilyen eszköz, különböztetésül más célra alkalmazott és használt tollaktól. V. ö. TOLL.

ÍROVÁNY, IROVÁNY, l. ÍRAT, fn. 1).

ÍRÓ- v. IRÓVESSZŐ, (író-vessző) ősz. fn. Érczből vagy palaköböl metszett vesszőalakú szer, pl. melylyel palatáblára szoktak írni.

ÍRSZELENCZE, (ír-szelencze) lásd : ÍRBÖR-BÖNCZE.

ÍRSZER, (ír-szer) l. ÍRÓSZER.

ÍRVA, IRVA, (ír-va) állapotjegyző. Író vagy írott állapotban, minőségben. *Írva* (írással foglalkodva) *találtam őt. Írva* *vagy* *a szentkönyvben.*

ÍRVÁGY, IRVÁGY, (ír-vágy) ősz. fn. Különös hajlam vagy ösztön, melynél fogva valaki igen szeret írni, gondolatait, ismereteit írás által, könyvekben, hírlapokban, folyóiratokban stb. közleni.

ÍRVÁGYAS, IRVÁGYAS, (ír-vágyas) ősz. mn. Kinek irvágya van. V. ö. IRVÁGY.

ÍT, elvont törzs *ite* bővebb törzsben; és vagy am. *ejt*, vagy pedig *int*. Származéka *ite* (= ítő am. ejtő, vagy pedig intő), s ettől *ítél*, *ítélet*, *ítész* stb. Az *ejt* szónak ide vonatkozó értelme van, midőn mondják : *rostán ejteni*, azaz „rostálni” valamit. *Intő*-től pedig származik „intéz” is; a honnan „ítél” mintegy „intél” volna. Így enyészik el az *n t* előtt, az *öt* (= önt) szóban is. Héberül *יָד* am. *itélet*, és sínai nyelven *ting* am. *itéletet* hozni (sententiam ferre).

—ÍT, —IT, átható igéket képző rag, mely mind vastag, mind vékonyhangu törzsekhez járul, pl. *tanít*, *szorít*, *bódit*, *gurít*, *épít*, *kerít*, *könnýt*, *úrit*, *indít* stb. Tájdivatosan : *-itt*, pl. *tanított*, *épített*. Egyezik a *te-sz* ige *te* gyökével, a törökben is *it-mek* am. tenni. Részletes értelmezését és fejtegetését illetőleg l. Előbeszéd VIII. 133—135 l.

ÍTE, (ít-ő, azaz ejt-ő v. int-ő) l. ÍT. Némelyek önállólag is kezdték használni „itélet” helyett, kivált műbirálat értelemben.

ÍTÉL v. ITÉL, (ít-e-el) ön. és áth. m. *ítél-t*. 1) Széles ért. észtanilag véve am. felfogni, megismerni, kinyilatkoztatni azon viszonyt, mely két fogalom között létezik, vagyis bizonyos tárgyról valamit állítani vagy tagadni, pl. ha gondolom, hogy a jég hideg, akkor *itélek*. 2) Szorosb ért. am. bizonyos személy vagy tárgy felől valamely véleménynyel lenni, véleményt kimondani. *Mit itél*sz ezen emberről? *Én ezen dolgot jónak itélem*. *A tudományos művekről kinek-kinek szabad itélni*. *Mit itéltek felőle?* *Ítélj róla* *temagad*. 3) Különösen alaptalan, rossz, gyanakodó véleménynyel lenni. *Ne itélj*tek és *nem itélt*ettek. 4) Szoros ért. bírói törvényes véleményt mondani valamely peres ügyben. *Igazságosan, a törvény szelleme vagy betűje szerint itélni*. *A felek kihallgatása után itélni*. *Részrehajlás nélkül itélni*. *Pénzre, testi büntetésre, tömlőzre, száműzésre, halálra, kötéltre, fejbélésre itélni*. *Polgári, katonai törvény szerint itélni*. *Az elfoglalt birtokot előbbi tulajdonosának visszatélni, odaitélni*. *A hazadrulokat elítélni*.

Gyöke *ít*, talán az *ejt* változata; vagy azon *int*-vel rokonítható, melyből *intéz*, *intézkedik* származott.

ÍTÉLÉS, ITÉLÉS, (ít-e-el-és) fn. tt. *ítélés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Az észnek működése, melynél fogva *ítél*. *Valamely kétes ügynek itélését, elitélését másra bízni*. V. ö. ÍTÉL.

ÍTÉLET v. ITÉLET, (ít-e-el-et) fn. tt. *ítélet-ét*, harm. szr. —e. 1) Észtanilag ért. észtehetőség, mely két összeállított fogalmak közötti viszonyt felfogja, megismeri. *Éles, beható, mely itélettel birni*. *Emlékezete van, de itélete nincs*. *A tanulónak nem csak emlékező tehetségét, de itéletét is kell művelni és gyakorolni*. 2) Az ész által felfogott és megismert, meghatározott viszony két tárgy között. *Állítólagos itélet*, mely valamit állít, pl. Az Isten mindenható. *Tagadólagos itélet*, mely valamit tagad, pl. Az ember nem mindentudó. *Itéletek összevetéséről, ellentétele, megfordítása*. *Két összeállított itéletből egy harmadikat következtetni*. Ha e viszonyt szókkal fejezzük ki, az *ítélet mondat-nak* (enunciatio) hivatik. 3) A körülmények viszonyain, összefüggésén alapuló vélemény bizonyos tárgy felől, és ezen vélemény kifejezése. *Elmondani, eladni itéletét valamely tárgyról*. *Itéletében csatlakozni*. *A dolgot mások itéletére bízni*. *Mily itélettel vagy e tárgy iránt?* *A dolgot előbb megfontolni, azután hozni, mondani itéletet róla*. *Józan, okos, helyes itélet*. *Hirtelen, bal, csalfa, hibás, oktalan, helytelen itélet*. *Vak, éretlen, gyermekes, megfontolatlan itélet*. *Itéletem szerint*. *Itéletemnél fogva*. *Itéletünkkel*. 4) A bírónak törvényes szövege bizonyos peres ügyben, melynél fogva kimondja, kinek van igaza és kinek nincs, büntetésre méltó-e vagy nem? stb. *Itéletet hozni, mondani*. *Itéletet aláírni, megerősíteni*. *Itéletet változtatni, megsemmisíteni*. *Itéletet végrehajtani*. *Első bírósági itélet*. *Polgári, hadi törvényszék itélete*. *Igazságos, részrehajlatlan itélet*. *Kemény itélet*. *Haldios itélet*. *Isteni itélet*, mely a középkorban forró víz, izzó vas, párviadal által hajtott végre. *Részletes isteni itélet*, melyen a keresztény vallás tana szerint minden ember halála után legott általesik. *Utolsó itélet vagy végítélet*, midőn Isten a világ végével az egész emberi nem fölött itélni fog.

„Ha eljön a szép kikelet,
Ismét minden virúl;
Ha eljön a végítélet,
Testünk is megújúl.”

Népdal (Erdélyi J. gyűjt.).

5) Azon fogalmazat v. iromány, melyben a bírói nyilatkozat foglaltatik. *Kinyomatott főtörvényszéki itéletek*.

ÍTÉLET- v. ITÉLETERŐ, (itélet-erő) ősz. fn. Ész tulajdonsága, tehetsége, melynél fogva a tárgyak közötti viszonyt felfogja, megismeri. *Nagy, kis itéleterő*. *Az itéleterőt gyakorlat által kifejteni, edzeni*.

ÍTÉLET- v. ITÉLETHIRDETÉS, (itélet-hirdetés) ősz. fn. Peres ügyekben bírói eljárás, amidőn a megvitatott tárgy iránt hozott határozat a meghívott felek előtt szóval vagy írásban elmondatik.

ÍTÉLET- v. ITÉLETHOZÁS, (itélet-hozás) ősz. fn. Cselekvény, midőn *ítélünk*, *ítélés*.

ÍTÉLET- v. ITÉLETHOZATAL, (itélet-hozatal) l. ÍTÉLETHOZÁS.

ÍTÉLETI, ITÉLETI, (ít-e-el-et-i) mn. tt. *ítéleti-t*, tb. —ek. Itéletet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó.

ÍTÉLETILEG, ÍTÉLETILEG, (ít-e-el-et-i-leg) ih. Ítélet által vagy ítélet alakjában. *Némely ügyekben a bíró ítéletileg, némelyekben végzésileg határoz.*

ÍTÉLETLEN, ÍTÉLETLEN, (ít-e-el-etlen) mn. tt. *ítéletlen-t*, tb. —*ék.* 1) Ítéltő tehetség nélkül való. *Ítéletlen gyöngye ész.* 2) Akit vagy amit el nem ítélték. *Ítéletlen vádlott. Ítéletlen fogoly. Ítéletlen ügy, per.* Határozóképp am. ítéletlenül, ítélet nélkül.

ÍTÉLETLENÜL, ÍTÉLETLENÜL, (ít-e-el-etlen-ül) ih. Törvényes ért. a nélkül, hogy a szokott törvényes eljárás szerint ítéletet hoztak volna felőle.

ÍTÉLET- v. ÍTÉLETMONDÁS, (ítélet-mondás) l. **ÍTÉLETHOZÁS.**

ÍTÉLET- v. ÍTÉLETNAP, (ítélet-nap) ösz. fn. 1) A keresztények hittana szerint azon nap vagy időpont, midőn Isten e világ vége után az egész emberi nem fölött ítéletet tartand, s a jókat örök jutalommal jutalmazni, a gonoszokat örök kárhozattal büntetni fogja. Máskép : *ítélet napja*; a régi halotti könyörgésben : *bírság napja v. bírságnap. Ítélet napján elválasztja Isten a jókat a gonoszoktól. Várhatsz ítéletnapig, azaz végtelen ideig.*

„De meglátjátok miképen jártok,
Ítélet napján mely kárt vallotok.“

Panaszló ének 1549-ből. (Thaly K. gyűjt.).

Majd megfizet ítélet napján, am. soha. 2) Szélesb ért. akármely nap, melyen a bíró ítéletet hoz.

ÍTÉLET- v. ÍTÉLETTILTÁS, (ítélet-tiltás) ösz. fn. 1) A bírónak ítélethozástól eltiltatása, máskép : *bentiltás* (Prohibita), a régibb törvénykezésben perorvoslat neme, mely ma már nem létezik. 2) Hozott ítélet ellen tett tilalom.

ÍTÉLGET, ÍTÉLGET, (ít-e-él-ég-et) gyak. áth. m. *ítélget-tem*, —*lél*, —*élt*. Többször, ismételve ítélt.

ÍTÉLŐ, ÍTÉLŐ, (1), (ít-e-el-ő) mn. tt. *ítélő-t*. Ítéletet hozó, mondó, ítéleti képességgel, tulajdonsággal bíró. *Ítéltő ész. Ítéltő bíró. Mások tetteit, szavait balul ítéltő ember.*

ÍTÉLŐ, ÍTÉLŐ, (2), (mint föntebb) fn. Személy, ki ítéletet mond, hoz, törvényszéki bíró. *Az ítéltők köz megegyezése szerint.*

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐBÍRÓ, (ítélő-bíró) ösz. fn. Ítéletet hozó bíró. *Az ítéltőbírák ellen kifogást tenni.* V. ö. **BÍRÓ.**

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐBÍRÓSÁG, (ítélő-bíroság) ösz. fn. Valamely törvényszékhez tartozó bírák testülete. *Az ítéltőbíroság öszveült.*

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐERŐ, (ítélő-erő) l. **ÍTÉLETERŐ.**

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐHÁZ, (ítélő ház) ösz. fn. Törvényszéki ház, melyben az ítéltőbíroság öszveül, s ítéleteket hoz.

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐHÁZI, (ítélő-házi) ösz. mn. Ítéltőházhhoz tartozó, való, arra vonatkozó, azt illető. *Ítéltőházi szolgák, poroszlók.*

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐMESTER, (ítélő-mester) ösz. fn. Így nevezetik a királyi táblának azon négy eladó bírája, kik közül a nádor és országbíró egyet-egyét, a királyi személynök kettőt nevez ki, s kik hajdan a kerületi táblák behozatala előtt országos kerületi bíráskodási joggal valának ellátva.

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐNAP, (ítélő-nap) ösz. fn. Nap, melyen a bírák ítélethozás végett öszveülni szoktak, különböztetésül a *törvényszületi naptól*, melyen ítéletek nem hozatnak. Különbözik : *ítéletnap*.

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐSZÉK, (ítélő-szék) ösz. fn. Törvényszék vagyis ítéltőhatalommal felruházott testület. *Városi, vármegyei, királyi táblai, kerületi ítéltőszék. Egyházi ítéltőszék. Ítéltőszék elébe idéztetni. Ítéltőszék előtt megjelenni.*

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐSZOBA, (ítélő-szoba) ösz. fn. Szoba, illetőleg terem, melyben az ítéltőbíroság öszvegyűl, s üléseit tartja.

ÍTÉLŐ- v. ÍTÉLŐTEHETSÉG, (ítélő-tehetség) l. **ÍTELETERŐ.**

ÍTÉSZ, ÍTÉSZ, (ít-e-ész) fn. tt. *ítészt-t* v. *ítészt-t*, tb. —*ék.* Személy, ki irodalmi vagy művészeti elmeszülemény vagy szülemények becsének bizonyos elméleti szabályok alapján megbírálásával, rostálásával foglalkodik. (Criticus, Kritiker). *Pártatlan ítesz. Részrehajló ítesz. Czimbordáló, tudatlan ítesz.*

ÍTÉSZET, ÍTÉSZET, (ít-e-ész-et) fn. tt. *ítészet-ét* v. *ítészet-ét*. Íteszi működés, foglalkodás. Ezen működés folytán kimondott vagy kimondható ítélet.

ÍTÉSZETI, ÍTÉSZETI, (ít-e-ész-et-i) mn. *ítészeti-t*, tb. —*ék.* Íteszetet illető, arra vonatkozó.

ÍTÉSZETILEG, ÍTÉSZETILEG, (ít-e-ész-et-i-leg) ih. Íteszet által, íteszet alapján vagy útján.

ÍTÉSZI, ÍTÉSZI, (ít-e-ész-i) mn. tt. *ítészi-t*, tb. —*ék.* Íteszre vonatkozó, íteszt illető. *Íteszi készsütség, részrehajlatlanság.*

ÍV v. IV, (1), elvont gyök, melytől mély hangú képzőkkel *ívik, ívás, ivadék, ivar* szók származnak. Jelenl halikrát, haltojást, mennyiben párosodás által termékenynyé lesz, továbbá ezen tojásnak származékát, magzatát. Rokon vele elsőbbi értelemben a latin *ovum*, görög *óón*, német *Ei*, franczia *oeuf*, cseh *weitz*, szláv *jajczo, vajczo* stb. Szélesb ért. más állatok, különösen emberek magzata, szülötte; j előtt keményebben ejtve : *if*, honnan *ifji, ifju* származik, s megfordítva *fi*. Alkalmasint innen származik : *férj*, azaz *íverő (ivar)*.

ÍV v. IV, (2), elvont gyök, melytől magas hangú képzőkkel *ívik, íved, íves* származnak. Rokon *ev, av* gyökökkel.

ÍV, IV, (3), (egyébiránt ebben is, valamint a többi egytagu szókbau, az *i* nem könnyen rövidül meg); fn. magashangu ragok és képzőkkel tt. *ív-et*. Gyökeleme a mozgást, mozdulva hajlást, elhajlást jelentő *i*, mely éles hangjánál fogva egyszersmind valami vékonyat s éleset is jelent; ebből vékonyhangu raggal s illetőleg képzővel lett *ív v. ü*, azaz mozdulva hajló, meghajló valami, s rokon hangváltozás-

sal ív. Így lettek a *ked, ned, red, nyel*, a (gömbölyűséget, kerekdedséget, kört jelentő) *ö, s ör, öl, gyökökből* : *kedő, kedű, kedv; nedő, nedű, nedv; redő, redű, redv; nyelő, nyelű, nyelv; öő, öü, öv; örő, örű, örv; öld, öldü, öldv* nevek. 1) Általán am. görbére hajló vonal, pl. a körnek, karikának, boltnak egyes része, darabja. *Kör íve. Bolt íve. Szívárvány íve. Szemöldök íve. Ívre hajtott vessző. Ívé görbült pipaszár.* 2) Ami ily meghajlott vonal alakjára készül, pl. az építészetben a boltozat görbülése, meghajlása : *bolttív. Góttív, csúcs ív.* 3) Különösen a nyílnak abrónesa, melyet a meghuzott íjjal megfeszítnek, hogy a nyilat elrúgja. 4) Minden vékony hajlós lap, melyet meghajtani, öszvehajtani lehet, pl. egy ív papiros, am. négyes szögletű papiroslap, mely egyszer öszvehajtva két lapot képez.

ÍVAGGATÓ, I. ÍVAKGATÓ.

ÍVÁGY, (ív-ágy) ösz. fn. Építészetben jelenti a falból kinyomuló pártázatot vagy mellékoszlop fejtét, mely a boltozatot ívét tartja. (Impost).

ÍVAJTÓ, (ív-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek felső része ívalakú.

ÍVAKGATÓ, (ív-akgató) ösz. fn. Nyomdászok és könyvkötők eszköze, melylyel a nyomtatott íveket sínórokra, zsinegekre akgatják, hogy száradjanak.

ÍVALAKÚ, (ív-alakú) ösz. mn. Minek ív gyanánt meghajló alakja, formája van. *Ívalakú diadalkapu. Ívalakú ablak.*

ÍVÁLLÁS, (ív-állás) ösz. fn. A kőművesek ívalakú készüllete vagy mintája fából, deszkákból, melyre a boltozatot rakják.

ÍVÁS, (ív-ás, ebben az *í* röviden nem ejthető, mert *ívás* mást jelent); fn. tt. *ívás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) A halak párosodása tenyésztés vagyis az ikrák magosítása végett, továbbá a megfogant ikrák lerakása. *Íváskor seregesen úsznak a halak.* 2) Általán : nemződés, származás.

„Velem egy ívású senki nem él korra.“

Buda halála. (Arany J.).

ÍVBOLTOZAT, (ív-boltozat) ösz. fn. Ívalakú boltozat az építésben. Különböztetésül az éles szögletre öszvezenő boltozattól.

ÍVCSARNOK, (ív-csarnok) ösz. fn. Csarnok, mely boltozatosan van építve.

ÍVDED, (ív-ded) mn. tt. *ívded-ét*. Ívalakú, ívszerű, ívforma.

ÍVED, (ív-ed) önh. m. *íved-tem*, —*tél*, —*t v. —ett*. Az alma s körteféle gyümölcs túlélettség miatt vagy az állásban megpuhul, megszotykosodik, megívik.

ÍVEL, (ív-el) áth. m. *ível-t*. 1) Ív formára kivág, kikanyarít valamit, pl. széklábat, csizmasarkat. 2) Ívalaku cszközzel gerebenez, szilál, pl. gyapjút.

ÍVES, (ív-es) mn. tt. *íves-t v. —et*, tb. —*ek*. 1) Ívre hajlott, ívre formált. *Íves ajtó, ablak.* 2) Ív-

vel, kézívvvel ellátott. *Íves vad népek.* 3) „Ívik“ felhangú igétől am. megpuhult. V. ö. ÍVIK, (2).

ÍVESÜL, IYESÜL, (ív-es-ül) önh. m. *ívesült*. Ív alakra hajlik, képződik.

„És íme szép szívárvány
Tarka fénye ívesül följe.“

A királyfi kalandja. (Tárkányi Béla).

ÍVESZT, (ív-eszt) áth. m. *íveszt-ett*, htn. —*ni v. —eni*. Almát, körtét érleléssel puhít. V. ö. ÍVIK, (2).

ÍVEZ, (ív-ez) áth. m. *ívez-tem*, —*tél*, —*ett*. Ívvel ellát, valamihez vagy valamire ívet csinál, épít. *Ívezni a pinczét, emeletet, csarnokot.*

ÍVEZÉS, (ív-ez-és) fn. tt. *ívezés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit íveznek. V. ö. ÍVEZ.

ÍVEZET, (ív-ez-et) fn. tt. *ívezet-ét*. Ívalaku boltozat, bolthajtás, ívmű. Az épületben levő ívek öszvege.

ÍVFESZITŐ, (ív-feszítő) ösz. fn. Eszköz, melylyel az ívek húrjait, kézíveket stb. feszítik, meghúzzák.

ÍVFÜRÉSZ, (ív-fürész) ösz. fn. Tagesonkításra használt sebészi eszköz.

ÍVGÖMBÖLYÜ, (ív-gömbölyü) ösz. mn. Ívesen, boltozatosan gömbölyödött, domborodott.

ÍVGÖMBÖLYÜSÉG, (ív-gömbölyűség) ösz. fn. Ívszerű domborúság, boltozatos alak.

ÍVGYÁRTÓ, (ív-gyártó) ösz. fn. Kézmives, ki kézíveket készít. Tájdivatosan rövidebben : *ígyártó*.

ÍVHÁRTYA, (ív-hártya) ösz. fn. Azon színes kör a szemfény körül, mely a szemhártyán átlátszik, szemgyűrű. (Iris).

ÍVHÚR, (ív-húr) ösz. fn. 1) A mértanban am. azon egyenes vonal, mely az egész körből egy ívet elvág (chorda). 2) Kézív íja v. húrja, mely a nyílvesszőt ellövi, elrúgja.

ÍVIDEG, (ív-ideg) ösz. fn. I. ÍVHÚR.

ÍVIK, (1), (ív-ik) k. m. *ív-tam*, —*tál*, —*ott*. A halról mondják, midőn párzik. Szélesb ért. más állati párzásra is értik.

ÍVIK, (2), (ív-ik) k. m. *ív-tem*, —*tél*, —*ett*. Némely gyümölcsről mondják, midőn túlélettség miatt, vagy az állásban megpuhul. *Ívelt alma, körte*, némely tájszóval mély hangon : *ívolt*, máskép : *szotykos*, azaz *szotyogós*.

ÍVJÁRATOK, (ív-járatok) ösz. tb. fn. 1) Boltozatos folyosók, melynek a kertekben, a fölül boltozatosan öszvefutó sétautak, s az építészetben az oszlopokon nyugvó boltozatokból álló fedett folyosók. 2) Boncztanban, fülfolyosók (canales semicirculares).

ÍVJEGY, (ív-jegy) ösz. fn. A papirosíveken látszó gyári jegyek, pl. betűk, czímerek, vagy más alakok.

ÍVJEL, (ív-jel) ösz. fn. I. ÍVJEGY.

ÍVKÉS, (ív-kés) ösz. fn. Tagesonkításra szolgáló ívalaku kés, az alszáron készítenő karélyképzésre.

ÍVLAP, (iv-lap) ősz. fn. A számviteli könyvben az egész nagyságban kiterjesztett iv egyik oldala. (Folio-Seite).

ÍVLÉKESZ, (iv-lékesz) ősz. fn. Lékezésre való sebészi eszköz.

ÍVNAGYSÁG, (iv-nagyság) ősz. fn. Az egyszerű öszvehajtott papírosív nagysága, leveleg. *Ívnagyságban nyomtatott művek.* (In folio).

ÍVNAGYSÁGU, (iv-nagyságu) ősz. mn. Akkor, mint egy papírosív. *Ívnagyságu hírlapok, könyvek.*

ÍVNEGYED, (iv-negyed) ősz. fn. Papírosív negyed része, máskép: *negyedré.* Ettől mondják: *negyedrében nyomtatni*, azaz oly formában, hogy minden levél egy-egy ívnegyed legyen.

ÍVNYI, (iv-nyi) mn. tt. *ívn yi-t*, tb. — *ek.* 1) Ívnagyságu, akkora mint egy papírosív. 2) Ami egy egész ívpapírost betölt. *Egy, két, három ívn yi értékezés.*

ÍVÓ, (iv-ó) mn. tt. *ívó-t*. Halakról mondjuk, midőn párosodás, s ikranyagvasítás végett együtt járnak, s ikrákat lerakják. *Balatonban ívó gardák.*

ÍVOSZLOP, (iv-oszlop) ősz. fn. Jelenti az építészeten a falnak vagy oszlopnak azon részét, melyen az ívboltozat áll.

ÍVOTT, l. **ÍVIK**, (2), alatt.

ÍVRÉT, (iv-rét) l. **ÍVNAGYSÁG**.

ÍVSZÁM, (iv-szám) ősz. fn. A papírosívek száma valamely írott vagy nyomtatott műben.

ÍVSZEGEK, (iv-szegek) ősz. tb. fn. A nyomdászoknál azon szegek a régies szerkezetű sajtókban, melyek a nyomtatás alá terjesztett ívet megerősítik.

ÍVSZELŐ, (iv-szelő) ősz. fn. A mértanban am. ívet átmetsző egyenes vonal, ideg.

ÍVSZÖKÉS, (iv-szökés) ősz. fn. Lovászati műszó, midőn a ló két első lábát egyszerre fölemeli, s megint leereszti, ágaskodás.

ÍVTEKERES, (iv-tekeres) ősz. fn. 1) Öszvetekert papírosív. 2) Az építészeten ezífrázatok, melyeket tekeresen az ívboltozatok zárkövére esinálnak.

ÍVTORNÁ CZ, (iv-tornác) ősz. fn. Boltozatos folyosó, lugas.

ÍVÜL, **ÍVÜL**, (iv-ül) önh. m. *ívvül-t*. Ívvé alakul, ív gyanánt meghajlik, görbül. *Ívvülnék a nagyon megterhelt hosszú gerendák. Ívvülnék a keringősen folyó patakok.*

ÍVÜLÉS, **ÍVÜLÉS**, (iv-ül-és) fn. tt. *ívvülés-t*, tb. — *ék.* Ívalaku görbülése, meghajlása valaminek; ívvé alakulás.

ÍVONAL, (iv-vonal) ősz. fn. Ívformájú görbe vonal, különösen karikadarab.

ÍVZÁR, (iv-zár) ősz. fn. Legközepű kő az ívben, vagyis boltozatban, mely a boltozatívet bezárja, s az egészet öszvetartja.

ÍZ, **IZ**, (1), fn. tt. *íz-et v. íz-et*. 1) Általán részecske vagy tag valamely egészből. *Izzé porrá szelni. Izzé porrá törni. A kocsí minden ízét öszverésztá. Min-*

den ízem fáj a nehéz munkától. 2) Különösen az állati testben a forgók, hajlások, csuklók, melyek segítségével ízeg (mozog) a test. *Ízekben érezni a fájást. Megkenni az ízeket.* 3) A esőves száru növényekben, mint gabonákban, füvekben, nádban stb. bizonyos távolságban létező esomócskák, bitykók. *A káknak nincsen íze. Izben eltörni a szalmát, nádat. Egyik íztől a másikig.* Ezzel áll rokonságban az *ízék v. izék*, azaz apró részekre tördelt szalma-, szénarészek, melyeket a marha a jászolban hagy. 4) Nemzetiégi kor, időszak. *Harmadiziglen kiirtani valakit*, azaz magát, fiait és unokáit. *Negyediziglen száműzni valamely családot, nemzetséget.* Különösen rokonsági, atyafisági ág v. fok. *Másod izbeli, harmad izbeli atyafi.* 5) Az időnek egy-egy részecskéje. *Egy izben, két izben, három izben, sok izben, több izben voltam nálad. Akkor izben is így volt. Hány izben intselek még?* am. hányszor. *Melyik izben is történt az veled?* Ezen értelmekből kitünik, hogy gyöke a mozgást jelentő egyszerű *i*, melyhez a gyakorlati képző *z* (az, oz, ez, öz) járulván lett az elavult ige, egyszersmind főnév: *i-ez v. iz.*

ÍZ, **IZ**, (2), fn. tt. *íz-t*, tb. — *ék.* Hangutánzó gyökszó, (megegyezik *szí* gyökkel), s azon hangot fejezi ki, midőn az eredeti állati érzést követő ember valamely eledel édelése, megtetszése vagy vágya miatt nyelvvel sziszegőleg a levegőt befelé szívja. Rokkon vele a vágyat jelentő szanszkrit *is*, *istisz*. Ily lágy sziszegő hang van a latin *sapit*, és sokkal erősebb a német *schmecken*, *Geschmack* szókban is. 1) Némely testeknek, különösen eledelül vagy gyógyszerül használtaknak azon tulajdonsága, melynél fogva a nyelvdegekre sajátságosan hatnak. *Édes, savanyú, keserű, élmelygős íz. Jó, rossz, kellemes, kellemetlen, undorító íz. Étel, ital ízt érezni. Gyümölcs íze. Alma, körte, szilva íze. Megérezni az ételben a bors, paprika, foghajma, vörőshajma, gyömbér, petrezselyem ízt. Sem íze, sem büze.* 2) A nyelvdegek tulajdonsága vagy fogékonyága, melynél fogva ezen behatást megérik. Innen: *Nincsen szája íze. Szája ízére van ezen étel. Jó szájját kívánok. Elvette az Isten a szája ízt, mint a pápai birónak.* (Km.). Átv. ért. tettség. *Nincs ízére, amit mondtam neki.* 3) A kifőzött gyümölcsnek édes, ezukros részei, lekvár, liktárium. *Szilva-íz, barack-íz* stb. 4) Szájnyavalya, midőn az íny elválik a fogtól. *Íz eszi az ínyét.*

ÍZ, (3), régies és tájdivatos *üz* helyett; l. ezt.

ÍZA, női kn. Izabella, mely a spanyolban am. Erzsébet a magyarban.

ÍZBÜTYÖK, (iz-bütyök) ősz. fn. 1) Az állati, különösen emberi test némely részeiben kinyomuló csontok, pl. a lábszárak aljában, a kézfejek tövében, sőt az ujjakban levők is. 2) Csomók a bütykös növényekben, pl. gabonaszárakban, szénafüben, nádban stb.

ÍZDAG, (iz-dag) ősz. fn. Ízhajlás, ízület daganata; vagy ízek közötti daganat. (Arthroncus).

ÍZDAGANAT, (iz daganat) l. **ÍZDAG**.

ÍZECSKE, IZECSKE, (iz-ecs-ke) kies. fn. tt. *ízecskét*. Kisdéd, kicsinemű iz, mint testrészt. *Kis gyermekek ízecskéji. Apró növények ízecskéji.*

ÍZÉK v. ÍZÉK, (iz-ék) fn. tt. *ízék-ét*. Takarmányhulladék, maradék, pl. széna, szalma-, kukoriczakóróból, melyet a marha a jászolban hagy. Néhatt: *iszény. Ízékel befüteni a kemenczét. Az ízékelt kihordani a ganajdombra. A jó takarmányból kevés ízék marad. Megeszik még az ízékelt is, csak legyen. Átv. szélesb ért. emberi eledel hulladékát is jelenti, köznépnyelvén. Gyöke a bütyköt, esomót, tört részt, tagot jelentő íz. Ettől különbözik: törek. l. TÖREK.*

ÍZÉKÉS v. ÍZÉKÉS, (iz-ék-és) mn. tt. *ízékés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Ízékel kevert, miben sok ízék van. *Az ízékes takarmányt nem szereti a marha.*

ÍZEL, (iz-el) áth. m. *ízelt-t*. Valaminek ízét megkísérli, próbálja, idegenből vett szóval: kóstol. *Ízeld ezen bort, mit mondasz róla? Ízeld csak ezen kenyeret, beh jó.*

ÍZELÉDIK, IZELÉDIK, (iz-el-éd-ik) k. m. *ízéléd-tem, —tél, —étt*. Beható ragu névvel am. valaminek ízébe szeret, valami tetszik neki. *Boromba igen bele ízeledett. Úgy a játéka ízeledett, hogy nem tudja abbahagyni. Irásba, olvasásba ízeledni.*

ÍZELÉS, (iz-el-és) fn. tt. *ízelés-t*, tb. —*ék*. Kóstolás, valamely étel, ital ízének megkísérlése.

ÍZELGET, (iz-el-ég-et) áth. és gyak. m. *ízeltget-tem, —tél, —étt*. 1) Gyakran vagy folytonosan ízelt kóstol valamit. *A borkereskedő ízeltgeti a pinczében a borokat.* 2) Sokszor, de csak keveset iszik vagy eszik. *Nem eszik, sem iszik, csak ízeltgeti az ételeket és italokat.*

ÍZELGETÉS, (iz-el-ég-et-és) fn. tt. *ízeltgetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn ízeltgetünk valamely ételt vagy italt. V. ö. **ÍZELGET**.

ÍZELINT, (iz-el-int) áth. és kies. m. *ízeltint-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1) Valamit igen kis mértékben ízelt, kóstol. *A szakács sorban ízeltinté az ételeket.* 2) Önhatólag és beható ragu névvel am. valaminek ízébe bele kezd szeretni, valamiben tetszést kezd lelteni. *Eddig vízisza volt, de úgy látszik, már bele ízeltintett a borba.*

ÍZELINTÉS, (iz-el-int-és) fn. tt. *ízeltintés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn ízeltintünk valamit. V. ö. **ÍZELINT**.

ÍZENKÉNT v. IZENKÉNT, (iz-en-ként) ih. Tagonként, részenként, darabonként. *Izenként összevagdalni valakit. Izenként elmetelni a sültet. Izenként eltördölni a szalmát, nádat.*

ÍZES, IZES, (iz-es) mn. tt. *ízest-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Minek íze van, különösen am. jó, kedves ízű. *Igen ízes eledellel szolgált.* 2) Több tagokkal, esomókkal, bütykökkel bíró. *Ízes füvek, kórók.*

ÍZESÉDIK, IZESÉDIK, (iz-es-éd-ik) k. m. *ízéséd-tem, —tél, —étt*. Ízessé kezd lenni, íze szaporodik, növekedik. *Ízesedik a gyümölcs, midőn érik. Ízesedik a kellő fűszerekkel ellátott étel.*

ÍZESÍT, IZESIT, (iz-es-it) áth. m. *ízest-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Ízessé, kellemes ízűvé tesz valamit. *Fűszerekkel ízestíteni az ételeket, italokat.*

ÍZESÍTÉS, IZESITÉS, (iz-es-it-és) fn. tt. *ízestítés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, mely által valamely ételt vagy italt ízessé teszünk, fűszerezés.

ÍZESSÉG, IZESSÉG, (iz-es-ség) fn. tt. *ízesség-ét*. Étél-italnak tulajdonsága, melynél fogva íze van, különösen ha kellemes jó ízzel bír.

ÍZESÜL, IZESÜL, (iz-es-ül) önh. m. *ízesül-t*. Ízessé, különösen kellemes ízűvé válik.

ÍZETLEN, IZETLEN, (iz-etlen) mn. tt. *ízetlen-t*, tb. —*ék* v. —*ék*. 1) Minek semmi íze nincsen. *A tiszta földrészek ízetlenek. Ízetlen tiszta víz.* 2) Mi eredeti, tiszta ízét elvesztette, vagy mi természetéhez kellő ízzel nem bír. *Az állott bor ízetlen. Sok kenyér ízetlen zokott lenni. Ízetlen, mint a csepregi ital.* (Km.). 3) Átv. ért. oly beszédre vagy tréfáról mondjuk, melyben elmésség nincsen, sótalan, sületlen, helytelen. *Ízetlen beszéd, tréfa. Ízetlen elménczkedés. Ízetlen bolondság.* 4) Kedvetlen, nyájasságtalan, rossz kedélyű, savanyú kedvű. *Ezen ember ma igen ízetlen.*

ÍZETLENÉDÉS, IZETLENÉDÉS, (iz-etlen-éd-és) fn. tt. *ízetlenédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Étél italnak azon változása, midőn ízetlenné lesz.

ÍZETLENÉDIK, IZETLENÉDIK, (iz-etlen-éd-ik) k. m. *ízetlenéd-tem, —tél, —étt*. 1) Izét kezd elveszteni, ízetlenné lesz. *Túlérés által ízetlenedik a gyümölcs.* 2) Átv. ért. kedvetlenedik, a vidám kedély, elmésség, vidorság, nyájas magaviselet elhagyja.

ÍZETLENÍT, IZETLENIT, (iz-etlen-it) áth. m. *ízetlenit-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. 1) Izetlenné tesz, valaminek ízét veszi, elrontja. *Nyelve eczettel és épével ízetlenítették a mi torkosságunkért.* (Pázmán Préd.). 2) Kedvetlenít, rossz kedélyűvé tesz. *A sok baj, betegség ízetlenítette őt.*

ÍZETLENÍTÉS, IZETLENITÉS, (iz-etlen-it-és) fn. tt. *ízetlenítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamely étel-ital ízetlenné tétetik. Átv. ért. kedvetlenítés.

ÍZETLENKÉDÉS, (iz-etlen-kéd-és) fn. tt. *ízetlenkédés-t*, tb. —*ék*. 1) Izetlen, rossz kedvű magaviselés, társalgás. 2) Rosz kedvűségből származó gáncsoskodás, kötekedés.

ÍZETLENKÉDIK, (iz-etlen-kéd-ik) k. m. *ízetlenkéd-tem, —tél, —étt*. 1) Rosz kedvűleg, kelletlenül viseli magát vagy sületlenül, sótalanul tréfálkodik, beszél. 2) Rosz kedvűből gáncsoskodik, kötekedik valakivel, alkalmatlanodik.

ÍZETLENSÉG, IZETLENSÉG, (iz-etlen-ség) fn. tt. *ízetlenség-ét*. 1) Sületlen, sótalan elménczség, tréfa, ostobaság. *Eluntam már ízetlenségeit hallgatni. Sok ízetlenséget összeveszél.* 2) Kellemetlenség. *Sok ízetlenséget okoz magaviselete által.*

ÍZETLENÜL, (iz-etlen-ül) ih. 1) Tulajd. ért. íz nélkül, sótalanul. *Ízetlenül adni fel az ételt.* 2)

Átv. ért. elmésség nélkül vagy esztelenül elmozdítva, sületlenül, ostobaul; kellemetlenül. *Izellenül tréfolni, beszélni. Izetlenül viselni magát.*

ÍZEVESZTETT, (ize-vesztett) ösz. mn. Aki vagy ami ízt elvesztette. *Ízevesztett dohányos. Ízevesztett dinnye.*

ÍZFELÜLET, (iz-felület) ösz. fn. l. ÍZLAP.

ÍZGENYEDÉS, (iz-genyedés) ösz. fn. Az állati test ízeiben támadt genyedés.

ÍZGÖDÖR, (iz-gödör) ösz. fn. Gödör, vagyis mélyedés a halántékesont bütyke mögött.

ÍZHAIJÁS, (iz-hajlás) ösz. fn. Azon része az állati testnek, melyben az ízek, csuklók összeváltak és jönnek, s mely által mozognak, hajlanak.

ÍZHEGEDÉS, (iz-hegedés) ösz. fn. A sértett, zúzott állati ízek összevorradása, hegedése, begyógyulása.

ÍZIBE v. ÍZIBEN, (iz-i-be) ih. Szaporán, sietve, hamarjában, tüstént, egyszeribe. Gyöke az időmozzanást jelentő *íz* (vix, vicis). Íziben tehát eredetileg annyi, mint: *azon ízben, egy ízi v. iznyi időben*, azaz a legrövidebb időben, tüstént. *Íziben esett nekik is*, (km.); mit Molnár A. így magyaráz: vérbe került a győzelem nekik.

ÍZIDEG, (iz-idég) ösz. fn. Idegek a nyelvben, melyek által az ételek, italok, s egyéb testek ízét érezzük.

ÍZKENŐCS, (iz-kenőcs) ösz. fn. Kenőcs, melylyel a kóros, fájós ízeket bekenik, fájdalomenyhítés és gyógyítás végett.

ÍZKÓR, (iz-kór) ösz. fn. Általán mindenféle bántalom, sérv, melyben az ízek szenvednek.

ÍZLAP, (iz-lap) ösz. fn. Boneytanban a csontnak azon lapja, mely annak ízén vagy íze mögött fekszik.

ÍZLEL, ÍZLEL, (iz-el-el) áth. m. *ízlet-t*. Az *ízlet* igének gyakorlatos változata, am. többször, folytonosan *ízlet* valamit, kóstolgat. *Ízlelni az ételt, italt. Megízlelni a bort.*

ÍZLELÉS, (iz-el-el-és) fn. tt. *ízlelés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn *ízlelünk* valamit. V. ö. ÍZLEL.

ÍZLÉS, ÍZLÉS, (iz-l-és, az *ízlik* igétől) fn. tt. *ízlés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) A nyelvvidegek tulajdonsága, melynél fogva az ételek, italok ízt megérzik. *A szakácsnak jó ízléssel kell bírnia. Finom ízlés. Nincs ízlése.* 2) Átv. ért. szép iránti érzemény, és azaz összevont tetszés. *Művelni az ízlést.* Szorosb ért. lelki tehetség és képesség, melynél fogva valaki könnyen észreveszi és érzi, mi legyen szép és mi rút. *Jó, művelt, finom, tiszta ízléssel bírni. A jó ízlés ellen hibázni, vétetni. Ez rossz ízlésre mutat.* 3) Gondolkodás és cselekvés módja, mely a szép érzésén alapszik. *A görögök ízlését követni. Középkor ízlése a művészetekben. A festészetet az olasz vagy hollandi ízlés szerént gyakorolni.*

ÍZLÉSBELI, (ízlés-beli) ösz. mn. Ízlésből eredő vagy eredett; ízlésre vonatkozó. *Ízlésbeli nézet*, am. kinek-kinek ízléséből eredő nézet. *Ízlésbeli dolog*, amint kinek-kinek ízlése hozza magával.

ÍZLÉSELLENI, (ízlés-elleni) ösz. mn. Ami az ízlést és ízlés szabályait sérti.

ÍZLÉSÉS, ÍZLÉSÉS, (iz-el-és-és) mn. tt. *ízlésés-t* v. —et, tb. —ék. Amiben ízlés van. *Ízléses öltözet.* L. ÍZLETES, 2).

ÍZLÉS- v. ÍZLÉSTAN, (ízlés-tan) ösz. fn. Tudományos előadás az ízlésről a széptudományok- és művészetekben. Máskép: *szépségtan*. (Aesthetica).

ÍZLÉSTELEN, ÍZLÉSTELEN, (iz-l-és-telen) mn. tt. *ízléstelen-t*, tb. —ék. Kinek ízlése nincsen. Különösen 1) Kinek szép iránti érzeménye kiművelve nincs. 2) Kiben a szépnak felfogására szükséges tehetség és képesség hiányzik. 3) Elmemű vagy szépmű, melyen a kiművelt ízlés nyomai nem látszanak. *Ízléstelen költemény. Ízléstelen rajz, épület, szobor.* 4) Mondjuk külső viseletről is, mely a finomabb divatvilág igényeihez nem alkalmazott. Határozó képen am. ízlés nélkül, ízléstelenül.

ÍZLÉSTELENÜL, (iz-l-és-telen-ül) ih. Szépség érzéke, kellékei nélkül. *Ízléstelenül bútorozott szoba. Ízléstelenül öltözködni.*

ÍZLÉS- v. ÍZLÉSTELJES, (ízlés-teljes) l. ÍZLETDÚS.

ÍZLÉS- v. ÍZLÉSTUDOMÁNY, (ízlés-tudomány) L. ÍZLÉSTAN.

ÍZLET, ÍZLET, (iz-l-et) fn. tt. *ízlet-ét*, harm. szr. —e. Azon érzet, melyet az ízlő tehetség, ízlő érzék gerjeszt bennünk. *Kedves vagy kedvetlen ízlet. Jó, rossz ízlet.*

ÍZLETÉS, ÍZLETÉS, (iz-l-et-és) mn. tt. *ízletés-t* v. —et, tb. —ék. 1) Mi ízlettel, különösen kedves ízlettel bír; jó ízű, nyálánságnak való, ínynak kedves. *Ízletes ebéd. Ízletes ételek, italok.* 2) Mondjuk viseletről, bútorokról, edényekről, házi készülékekről stb. melyek a felsőbb divat ízletével, a finomabb szókással megegyeznek.

ÍZLETÉSEN, ÍZLETÉSEN, (iz-l-et-és-en) ih. Ízlet szerént, a finomság, műveltség szabályai, a magasabb divat szerént. *Ízletesen rendezett táncsterem. Ízletesen öltözködő hölgy, uracs.* V. ö. ÍZLET, ÍZLETES.

ÍZLETÉSSÉG, ÍZLETÉSSÉG, (iz-l-et-és-ség) fn. tt. *ízletésség-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonság, melynél fogva valami az ínynak kedves. *Ételek, italok ízletessége.* Átv. ért. tulajdonság, mely a szép ízlés kelteivel egyezik. V. ö. ÍZLETÉS.

ÍZLET- v. ÍZLETDÚS, (ízlet-dús) ösz. mn. Bő mértékben, igen nagyon ízletes. V. ö. ÍZLETÉS 2).

ÍZLIK, (iz-l-ik) k. m. *ízli*, htn. *ízleni*. Az ízlő idegekre kedves hatással van. Mondjuk különösen az étkekről és italokról. *Járás kelés után ízlik az ebéd. Ezen bor igen ízlik.*

ÍZMEREDÉS, (íz-meredés) ősz. fn. Az állati íznek kóros állapota, midőn mozgékonyága megszűnik, midőn hajthatatlanná, mozdulatlanná lesz. (An-cyle, Ancylosis).

ÍZMEREDTSÉG, (íz-meredtség) ősz. fn. 1. **ÍZMEREDÉS**.

ÍZMIRIGY, (íz-mirigy) ősz. fn. Mirigy az állati ízben vagy íz körül. V. ö. **MIRIGY**.

ÍZNEDV, (íz-nedv) ősz. fn. 1) Ragadós nedv, mely az állati testek izmirigyében összevesz, s az ízeket mozgékonyakká teszi. (Axungia). 2) Nedv, mely gyakran az ízek megsérülésekor kifoly.

ÍZNEDVHÁRTYA, (íz-nedv-hártya) ősz. fn. Hártya, mely az iznedveket takarja.

ÍZNEDVHÁRTYALOB, (íz-nedv-hártya-lob) ősz. fn. Gyuladásos bántalom az iznedvhártyában. (Inflammatio membranae synovialis).

ÍZÖRÖKSÉG, (íz-örökség) ősz. fn. Nemzetség íze szerénti örökség.

ÍZPÓK, (íz-pók) ősz. fn. Ízületeken támadt pók azaz csomósodás, inpók. V. ö. **PÓK**.

ÍZPÓKOS, (íz-pókos) ősz. mn. Amin izpók, kóros kinövésű bog vagy csomó van. *Ízpókos láb*. V. ö. **INPÓK**.

ÍZREND, (íz-rend) ősz. fn. A származási ágak sora, nemzetségi tábla. (Genealogia).

ÍZRENDI, (íz-rendi) ősz. mn. Ízrendre vonatkozó, azt illető. *Ízrendi kimutatás. Ízrendi táblázat*.

ÍZRENDILEG, (íz-rendileg) ősz. ih. Ízrendben, oly sorban, mint az ízek, vagyis nemzetségi ágak származása mutatja, kívánja.

ÍZSZALAG, (íz-szalag) ősz. fn. Szalagnemű hártya az állati ízben.

ÍZTAGUAK, (íz-taguak) ősz. tb. mn. Állatok, különösen férgek osztálya, melyek teste réteges ízekből állanak, pl. a pondrókéi.

ÍZTAPLÓ, (íz-tapló) ősz. fn. Taplószerű hideg (nem lobos) daganat az állati test valamely ízén, különösen a térden, mely miatt az íz használása akadályoztatik, s a közellevő testrészek asznak.

ÍZTELEN, **IZTELEN**, (íz-telen) mn. tt. *ízte-len-t*, tb. — *ék*. Minek íze nincsen, mi a nyelv idegeire semminemű hatással nem bír. *Íztelen tiszta víz. Az egyszerű földnek íztelenek*. Rokon vele az *ízellen*, de ez átv. értelemben is használtatik, l. **ÍZETTLEN**. Határozókép am. íz nélkül.

ÍZTELENSÉG, (íz-telen-ség) fn. tt. *íztele-n-ség-ét*. Bizonyos testek tulajdonsága, melynél fogva az ízlő érzékekre semmi hatással nincsenek. *Az egyszerű tiszta földnekem egyik tulajdonsága az íztelenség*.

ÍZTELENÜL, (íz-telen-ül) ih. Íz nélkül, kellőleg nem fűszerezve. *Íztelenül készített étel*.

ÍZTOK, (íz-tok) ősz. fn. Boneztanban am. tok vagy takaró, melyet a halántékesont izgödréből és ízbütykéből kijövő hárántos kanafok képeznek.

ÍZÜ, **IZÜ**, (íz-ü) mn. tt. *íz-ü-t*, tb. — *k v. —ék*. Bizonyos ízzel bíró. *Jó, rossz zú. Édes, sárganyú, ke-*

seü ízü. Bor ízü alma, körtvély. Legjobb ízü a panaszos étel. (Km.). *Pogácsa ízü. A manna akkor volt pogácsa ízü, midőn megtörték és fűzték*. (Pázmán P.). Átv. ért. *Jóízüt neveltünk. Jóízü ülom*.

ÍZÜEN, **IZÜEN**, (íz-ü-en) ih. Bizonyos ízt érzve. *Jó ízüen enni, inni. Rossz ízüen esett neki az ebéd. Jobb ízüen esik, amihez munkával jutsz*. (Km.).

ÍZÜL, **IZÜL**, (íz-ül) önh. m. *íz-ül-t*. Mondjuk tagokról, melyek ízek által összevesznek, együvé állanak.

ÍZÜLÉS, **IZÜLÉS**, (íz-ül-és) fn. tt. *íz-ül-és-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Az állati tagok összeveszése ízek által.

ÍZÜLET, **IZÜLET**; (íz-ül-et) fn. tt. *íz-ül-et-ét*, harm. szr. — *e*. A tagoknak ízek által összeveszést állapota, kapcsolata.

ÍZVÁPA, (íz-vápa) ősz. fn. Félgömbölyű üreg a csipőcsontban, melyben a czombcsont töve mozog.

ÍZVIZENY, (íz-vizeny) ősz. fn. Ízeknél támadó vizeny. (Vedema articulare).

ÍZVIZKÓR, (íz-viz-kór) ősz. fn. Savós vagy kóros nedv meggyülése az íztok üregében. (Hydrarthon).

ÍZVIZKÓROS, (íz-viz-kóros) ősz. mn. Ízvizkórban szenvedő. *Ízvizkóros betegek*.

ÍZVIZKÓRSÁG, (íz-viz-kórság) lásd : **ÍZVIZKÓR**.

ÍZSÁK, **IZSÁK**, férfi keresztnév; tt. *Izsákot*. Isaac. Héber eredetű *szákhak* (= gúnyol) igétől, am. gúnyoló.

ÍZSÓP, (hellén-latinul *hyssopus*, héberül *eszóbb*, arabul *szufa*); fn. tt. *íz-sóp-ot*. Illatos kerti növény, a kétfőbbhímese seregéből. *Kerti íz-sóp*.

Az i-ben van 387 czikk.

J.

J, kisdad alakban j, tizenhetedik betű a magyar ábéczerendben, a mássalhangzók sorában tizedik, neve : *jé*. Legrokonabb az *i* önhangzóval, pl. a tárgy-mutató sajátlag : *i*, (mely közelségre mutat, mint *i-hol*, *i-ly*, *i-tt*, *i-de* stb. szókban is), igen gyakran *j-vé* változik : *kér-j-ük*, e helyett *kér-i-ük*, mint *kér-i-tek*, *kér-i-k*; a mély hangu ragozásban még ezen 2-ik és 3-ik személyben is : *vár-j átok*, *vár-j-ák*. Rokon továbbá *h* és *v* mássalhangzókkal is, melyekkel együtt *favó* vagy *lehelő* és *ldgy* betűnek s *félhangzó*-nak is neveztetik. Mint a mássalhangzók leglágabbika nagyobb hangzatosság végett más többé-kevésbé rokonokkal fölcserélődik, ú. m. a) *h*-val : *aj*, *ah*; *ajítatos*, *ahítatos*; *éjom*, *éhom*; *jeged*, *heged*; *suj*, *suh*; a régieknél : *szabadója*, *szabadóha*; *teremtője*, *teremté-he*; b) *v*-vel : *búj*, *búiv*; *fúj*, *fúiv*; *saj*, *sav*; *kéjes* a göcseji tájbeszédben : *kéves*; és viszont : a Tatrosi codexben : *feketétjé* = *feketévé*, *barlangájá* = *barlangává*; a székelyek-

nél: *kőmíves* = kőmíves; *küjel* = küvel v. kívül, v. kívül; c) néha sziszegő- vagy susogó-val váltakozik: szalaszt, *szalajt*; szakaszt, *szakajt*; hullaszt, *hullajt*; esik, *ejt*; feslik, *fejt*; különösen a parancsoló mód-ban: *mos-j* lesz: *mos-s*, *hoz-j* lesz: *hoz-z* stb. lásd: —J, (2). Némely szósk elején is az *i* változata: *jed*, *ied*; *jeszke*, *ieszke*; *jesztés*, *iesztés*; *jász*, *íász*; *jut*, *iut*; *jön*, *iön*; *jog*, *ig*; *jogtat*, *igtat*; *jorgat*, *irgat*, (irgalom); *juh*, *ih*; *juhar*, *ihar*; *juszalag*, *iszalag*; hasonlóan a gyökszók végén, mint *aj ej*, az *i*-nek változata: *faj*, *fi*; *haj*! *hi*! *vaj* (vajudik), *vi* (viudik), *kajált*, kiált. — Több szóban utólehes toldalék: *é*, *éj*; *á*, *áj*!; *bá*, *báj*; *szá* (régies), *száj*; *tá*, *táj*; *hé*, *háj*; *ké*, *káj*; *karé*, *karáj*; *taré*, *taráj*; *paré*, *paráj*; *gané*, *ganáj*; *vatalé*, *vataláj*. Mint lágy betűi leginkább tájsozokás szerint fölcserélődik a szintén lágy *gy*-vel és *ny*-vel: *jász*, (pl. Thaly K. gyűjteményében) *gyász*; *jön*, *gyön*; *jer*, *gyer*; *hajít*, *hagyít*; *jül* (= jö-ül), *gyül* (általános gyakorlat szerint is); *hajma*, *hagyma* (általában); *jövötény*, *gyövötény* (általában); *juha*, *gyuha*; *jógy*, *gyógy* (általában); *írj*, *irgy*; *borju*, *borgyu* v. *bornyu*; *varju*, *vargyu* v. *varnyu*; *sarju*, *sargyu*; *jargal*, (pl. Tinódinál), *nyargal* (általában); *javul* a székelveknél: *gyavul*; ellenben *vagy* helyett: *vaj*. A *ja*, je harmadik személy- és birtokragban, és tárgy-mutató igeragozásban Dunán túl divatos némely tájsozokás szerint a pattanó v. kemény *p*, *k*, *f* után a kemény *ty*-re, a szelídebb *b*, *g*, *r*, *v* után *gy*-re változva ejtetik: *kalaptya*, *kalapja*; *kobaktya*, *kobakja*; *haraptya*, *harapja*; *raktya*, *rakja*; *esüfty*, *esüfja*; *darabgya*, *darabja*; *dobgya*, *dobja*; *szabgya*, *szabja*; *haraggya*, *haragja*; *margya*, *marja*; *óvgya*, *óvja*. Különben országszerzte az előtte álló *d*-vel együtt *gy*-re, a *t*-vel *ty*-re, az *l*-lel *ly*-re, sőt *j*-re, végre az *n*-nel *ny*-re változva hangzik: *adja* kiejtve: *agygya*; *nádja*, *nágygya*; *hídja*, *higygya*; *látja*, *látytya*; *gátja*, *gátytya*; *botja*, *bottya*; *halljuk*, *halylyuk* v. *hajjuk*; *toljátok*¹, *tolylyátok* v. *tojjátok*; *bámúlja*, *bámulylya* v. *bámujja*; *véljük*, *vélylyük* v. *véjjük*; *vonják*, *vonynyák*; *bánjam*, *bánjad*, *bánnyam*, *bánnyad* stb.

Nagy terjedelmű tájsozokás szerint, hanyag kiejtéssel *ly* helyett használtatik, mint: *juk*, *lyuk*; *jány*, *lány*; *mij*, *mily*; *mej*, *mely*; *szabáj*, *szabály*; *akadáj*, *akadály*; *homáj*, *homály*. Hasonlóan *j*-re szokták lágyítani, az *l*-t, mint az imént is érintők, midőn *j* következik utána: *tajja*, *tolja*; *gondojja*, *gondolja*; *engeszejje*, *engesztelje* stb.

Jelentése, mint az *i* hangzójé: mozgékony-ság, folyékony-ság, hajlékony-ság, pl. *jő*, *jár*, *játszik*, *jég*, *jegenye*, *jó*, *jut*, *tej*, *vaj*, *haj*, *ij* szóokban. Mint fuvo betűinek, hangutánzó jelentése is van, pl. *jaaj*, *júj*, *ej*, *ejnye*, *juh*.

—J, (1), a) Némely gyökszók kiegészítő alkatrésze, mint: *aj* (erena), *baj*, *faj*, *vaj*, *zaj*, *haj*, *raj*, *pej*, *tej*, *máj*, *új*. b) Némely gyökszókban és törzsekben képzőül szolgáló kihangzás, mint: *bá*, *báj*; *tá*, *táj*; *szá*, *száj*; *é*, *éj*; *fe*, *fej*; *or*, *orj*; *mor*, *morj*; *bor*, *borj*; *sar-j*, *var-j*, *tar-j*, *ir-j*, *eser-j*, *fér-j*, *für-j*, *eper-j*,

szeder-j, *paré-j*, *karé-j*, *gané-j*, *taré-j*, *vatalé-j*, *szí-j*, *í-j*, *di-j*. V. ö. —AJ, —EJ, képző.

—J, (2), a parancsolómód képzője, mely Révai szerint a nógató, biztató, sürgető *ej*! *hej*! s hozzá tehetjük, *hi*! *haj*! *vaj*! indulatszók megrövidített változata. Mi szerint pl. *dob-j* = *dob-haj*! *rak-j* = *rak-haj*! *ver-j* = *ver-hej*! *ül-j* = *ül-hej*! Mennyiben a parancsolás, sürgetés, nógatás ezelja, mozgásra indítani, ezen *j* rokon azon *i*-vel, melyből mozgásra vonatkozó szók származnak, mint: *i-ő*, *jő*. A régieknél *h* lehelőhang hozzátétellel nyomosbittatott: *takar-jh*, *dicsér-jh*. Így a Bécsi codexben: „Ne akarjh félnek.” (Esther XV. 12.). „Nézhj uram, mü rejánk.” (Baruch, II. 16.). „Itéletet őrizjh.” (Osee XII. 6.). A Tatrosi codexben: *járhj*, *kölesönözjh*, *ne gyeterjh* stb. A honnan némely nyelvszók az őszvetett vajha indulatszóból rövidültek vélik. Ragozáskor ép alakjában marad minden mássalbangzó után. Kivéven a *t*, és sziszegő *s*, *sz* és *z* betűket, mint: *szab-j*, *ad-j*, *döf-j*, *rág-j*, *fogy-j*, *rak-j*, *tol-j*, *folj-j*, *nyom-j*, *fon-j*, *hun-j*, *lop-j*, *ver-j*, *öv-j*, *szív-j*; származékiekben: *takar-j*, *énekel-j*, *terem-j*, *keserég-j* stb. Kivételesen: *t* után *s*-re változik: *tanít-s*, *szakít-s*; az egytaguakban a gyök *t*-jét is *s*-vé változtatja: *üt*-ből *üs-s*, *vet*-ből *ves-s*, továbbá *tat*, *tel* és *hat*, *het* képzőkben: *jántas-s*, *ültes-s*, *maradhas-s*, *vetkes-s*, *adas-s*, *kérhes-s*. Különös képzésük: *mess* (metsz igéből), *tessél* (tetszik-ből), egyébiránt ezek az elavult *met* és *titik* igékből értelmezhetők. Ide tartozik *veszt* (vesz-et), melyből régieken lett *veszes-s*. „Csoda szeretet úgy szeretni életeket, hogy elveszessed.” (Telegdi I. R. 752.1.) „Ne veszed el őket mindencstől.” (Károlyi LIX. zs. 12. v.). „Azon igyekeznek, hogy életeket elveszessék.” (De summo Bono. 313.1.).

Ha a töge *t* betűjét akármely nem sziszegő betű, vagy *t* előzi meg, akkor csupán a *j* változik susogó *s*-re vagy sziszegő *sz*-, *z*-re, mint: *bánt-s*, *tart-s*, *költ-s*, *fejt-s*; *tanít-s*, *boldogít-s*, *hevit-s*, *készít-s*. Ezen kettő *lát* és *lót* parancsolója, *láss*, *löss*. A susogó- és sziszegők után: *mos-s*, *futos-s*, *heres-s*, *hoz-z*, *szerez-z*, *vesz-sz* (pereas). Sajátságos kivételük: *tész*, *tégy*; *vész* (emit, accipit) *véggy*; *lész*, *légy*; *visz*, *véggy* v. *vigy*; *hisz*, mintegy kettőztetve *higgy*. — Az *aszt*, *eszt*, *oszt*, *üst* képzőjü igékből a *t* kimarad: *szakasz-sz*, *ragasz-sz*, *eresz-sz*, *fosz-sz*, *fürös-sz*. Ezekben a régieknél *sz* helyett a rendes *j* is használtatott. *Élesz-j-e*, *helyhesz-j-e*. (Régi halottas beszéd). „Hogy feltúnasz-j-ad te közelednek nevét.” „Akasz-j-átok fel ötét.” „Hirtelenkedet gerjesz-j-en.” „Leterjesz-j-e magát.” (Bécsi cod.). „Az nap mentöket hogy el ne halasz-j-ák.” (Tinódi). *Lerész-j-átok*, *isz-j-a*, *kivonsz-j-a*, *hoz-j-a*. (Tatrosi v. Müncheni cod.).

—J, (3), *ja*, *je* birtokrag azon elemi alkatrésze, mely az illető tárgyra mutat (tárgymutatója), pl. *rab-j-a*, *kalap-j-a*, *gond-j-a*, *kert-j-e*, *rend-j-e*. Előjön a esagatj nyelvből is: *khuda-j-tin* = ur-ától. (Ahuska). A régieknél többször találjuk, pl. *ajándékja*, *billikoma*, *diadaloma*. Thaly K. gyűjteményében. Sőt a köz-

nép ma is gyakrabban használja : *tartományja*, *királyja*, *inassa* (= *inasja*), *várossa* stb. Egyébiránt l. Előbeszéd. 162. l. és v. ö. —JA.

—J, (4), tárgymutató igeképző, pl. *ad-j-a*, *ad-j-uk*, *ad-j-átok*, *ad-j-ák*, *adand-j-a*, *adand-j-uk*, *fal-j-a*, *fal-j-uk*, *mond-j-a*, *mond-j-uk*, *kér-j-ük*, *kérend-j-ük* stb. s tulajdonképen a közelre mutató *i* (i-t, i-hol, i-de) változata. A régieknél öszvehuzás nélküli tiszta *j* alakjában sokkal többször fordul elő, mint a mai szokás szerint, pl. Szalay Á. gyűjteményében : *akarna-j-a* (ma öszvehúzva : *akarná*), így *adna-j-a*, *szerezene-j-e* (= *szerezé*), *vehetne-j-e*, *fogna-j-a*, *adna-j-ak* (= *adnák*) stb. a többesben *bocsátana-j-ok* (= *bocsátánók*), *bocsátana-j-ak* (= *bocsátánák*). „Mi eremest elbocsátana-jok őket, csak ők bocsátana-jak el ; 1559-ik évből. *Tudno-j-ok* (= *tudnók*). „Mert mi sem vagyunk oly emberek, hogy pispék (püspök) nram jobbagyit nem tudno-jok egyebektől megbeesülnie és választania,“ (a *ná*, *né* csak *ní* helyett, mint sokszor a régiségben) ; 1555 dik évbéli levél. „Ha az mivelne-jek (= *mvelnők*) nyilván nem sok jönne be benek (= *közölők*), fegyverekkel csak az kapum sem merjék (= *merjük*) kiereszteni nappal is, nem hogy hajnalban küldene-jek (küldenők) ki őket,“ 1556-iki levél. A jelentő mód függő (vagy első) multjában is bár ritkábban : *osztó-j-ok* (= *osztók*), *ada-j-ok* (adók), *fogdosa-j-ok* (= *fogdosók*). „Menig (= mennyiig = meddig) nekünk len (lön), addig reájok osztó-jok,“ 1557-ből. „Útanok lénk (lönk, levénk), az nyomon megfogdosajok . . . az lovakat megadajok az szegény népnek.“ 1559-ből. A göcseji tájbeszédben még ma is divatos : *megtudná-j-ék*, *megtudnák* helyett, *megvenné-j-ék*, *megvennék* helyett. (Vas József koszorúzott pályáertekezése). Régente még a főmúltban is találjuk : *kivántja* = *kivánta*, *megfogtják* = *megfogták*. (Régi magyar nyelvemlékek. II. Kötet. 1537-ik évbéli levél). Sőt a mai, némely vidéki, különösen székely tájszólásban is ezen tárgymutató szerepel mindazon esetekben, melyekben köz hiedelem szerint jelentő mód helyett foglaltót használja a nép ; de hogy ez tévedés, kétségtelen bizonyosságunk a magas és mélyhangu igeragozások öszve hasonlítása, pl. Kriza J. I-ső meséjében olvassuk : „Vetik (nem : vessék) a haricskát, kel, nő, érik, arassák (= *aratják*, a *j* *s*-sé változva, s a *t* hasonulva), hordják haza szekérrel, cséplik (nem : csépeljék) vascéppel, viszik (nem : vigyék) a malomba, örölik“ (nem : öröljék). Továbbá : „Addig keveri (nem : keverje), göbödi (nem : göbődje), kavargassa“ (= *kavargatja*, a *j* mint föntebb *s*-sé változva) stb. A többi személyekben is : *nem igyam* (= *isz-j-am* v. *i-j-am*) *meg* (e helyett : *mem iszom meg*) ; *nem vigyem* (= *visz-j-em* v. *vi-j-em*) *el* (= *nem viszem el*) ; *mű azt nem tegyük* (= *tesz-j-ük*) *meg* stb. Egyébiránt l. Előbeszéd. 158. lap. stb.

JA, indulatszó, mely ismételve, s *jaj* szóval egyesítve 1) nagy fájdalmat fejez ki. *Ja ja jaj*, mi ért engemet. 2) Élünk vele, midőn azt akarjuk kijelenteni, hogy valami rég elmúlt, tehát késő vagy hi-

ába róla beszélni. *Ja ja jaj*, mikor volt az ? 3) Gyök-elem, melyből a *jó*, *jav* szók erednek ; l. JÓ.

—JA, vékonyhangon *je* (i-a, i-e). 1) A *j* vagy *i*-ben tárgymutatót, és az *a* vagy *e*-ben harmadik személyt képviselő névrág, pl. *rab-j-a*, *hid-j-a*, *gond-j-a*, *rom-j-a*, *bot-j-a*. 2) Az igeéknél hasonlóképen a tárgymutató igealak egyesszámban, a *j* tárgymutató s az *a* vagy *e* harmadik személy raga, pl. *dob-j-a*, *ad-j-a*, *fal-j-a*, *nyal-j-a*, *fut-j-a* stb. A magashangu ragozásban csak a tárgymutató *i* marad meg : *szeret-i*, *kér-i*, *tűr-i*, melyek némely tájszólásokban csakugyan *szeret-j-e*, *kér-j-e*, *tűr-j-e*, magában a jelentő módban is ; s hogy ezen *i* valószínű tárgymutató és nem a harmadik személynévmás *ő* nek változata, megtetszik az *ad-i*, *ad-i-k*, *mond-i*, *mond-i-k*, *tapod i*, *tapod-i-k* tájszólásokból, (ad-j-a, ad-j-ák, mond-j-a, mond-j-ák stb. helyett), melyekben az *i*-t alaposan tárgymutatónak, nem pedig az *ő* helyettesének tekinthetjük. Így neveknél is : *pénz-i*, *bér-i*, *szeret-i*, *köze-p-i*, *szem i*, *rend i* az általános népbeszédben az *i* inkább a tárgymutató *i* képviselője ; úgy hogy például (Vas József szerint) Belső-Somogyban *gond-j-a* is : *gond-i*. Bővebb fejtegetését és elemzését lásd az Előbeszéd 158. és következő lapjain ; és v. ö. —J, (4).

JÁÁD, falu Erdélyben, Beszterceze vidékén ; helyr. *Jáád-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁÁK, mezőváros Vas megyében ; helyr. *Jáák-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁÁS, erdélyi falu Fogaras vidékén ; helyr. *Jáás-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁÁZ, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Kraszna megyében ; helyr. *Jááz-on*, —*ra*, —*ról*.

JABA, puszta Somogy megyében ; helyr. *Jabá-n*, —*ra*, —*ról*.

JABALCSA, falu Krassó megyében ; helyr. *Jabalsá-n*, —*ra*, —*ról*.

JABLONCZA, mezőváros Nyitra és falu Torna megyében ; helyr. *Jablonczá-n*, —*ra*, —*ról*.

JABLONKA, falu Árva megyében ; ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Zemplén m. helyr. *Jablonká-n*, —*ra*, —*ról*.

JABLONOVA, falu Beregh megyében ; máskép *Almamező* ; helyr. *Jablonová n*, —*ra*, —*ról*.

JABLONYA, TÓT—, falu Zemplén megyében ; helyr. *Jablonyá-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁCZ, KIS—, NAGY—, NEMES—, falvak Nyitra megyében ; helyr. *Jác-z-on*, —*ra*, —*ról*.

JACZANY, (jac-z-any) fn. tt. *jac-zany-i*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Vegytani ért. egyszerű vegyelem, a könnyű és ritka fémek egyike. Jaczanynak azért nevezetett, mert a jáczint (Hyacinthus) nevű drágakőben jön elő. Latin neve Zirconium, a Zircon' nevű ásványtól, mely szintén tartalmaz jaczanyt.

JACZFÖLD, (jac-z-föld) ösz. fn. Föld neme, melynek alkatrésze jaczanyból áll. V. ö. JACZANY.

JÁCZINT, (hellén-latin hyacinthus) fn. tt. *jác-zint-ot*, harm. szr. —*ja*. 1) Növénynek a bathimesek

seregéből és egyanyások rendéből; eszéje nincs, bokréája vagy töltéses vagy gömbölyű, vagy harangdad; hímszállai a bokréta oldalán; tököcsánya mind leveletlen. Fajai többfélék. 2) Drágakő, vörösbe átmenő sötét sárga színnel.

JÁCZINTKÖ, (jácint-kő) l. JÁCZINT, 2).

JÁD, (1), l. JÁT.

JÁD, (2), falu Somogy megyében; helyr. *Jád-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁD, (3), l. JÁÁD.

JÁGONAK, falu Baranya megyében; helyr. *Jágonak-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁHOR v. JÁVOR, l. JUHAR és BÖLÉNY.

JÁHORFA, l. JUHARFA.

JÁHOROS, (jához-os) fn. tt. *jáhozos-t*, tb. —*ok*.

Jához- vagy juharedő. Oly alkatu, mint: tölgyes, fenyves.

JAJ, hangutánzó indulatszó; rokon vele *fáj*, 1) a nagy bánat vagy fájdalom miatt siránkozik hangja. *Jaj nekem! Jaj oda vagyok. Jaj! meg jaj! Jaj! jaj! jaj! Oh jaj! Jaj be fáj! Jaj, baj! Jaj mit tegyek? Jaj hová legyek? Jaj nekünk!*

„Mert te töled el kell válnom

Jaj be nagyon fájlalom.

Jaj már nekem, neked is,

Jaj a szívem, szíved is

Szorongatja a szerelem,

Járja bús szívemet is.“

Népdal (Erdélyi J. gyűjt.).

2) Élünk vele fenyegetődzésül. *No jaj nektek, ha kézre kerültök. Jaj annak az embernek, ki által botránkozás jön e világra. Jaj tinektek képmutatók.* (Evangel.). 3) Olykor boszorkodásra, ellenkezésre mutat. *Jaj, csak ne beszélj olyat. Jaj, dehogy van az úgy. Jaj, jobb volna erről hallgatni.* — Megegyezik vele a görög *ai*, óval, a latin *vae*, a régies német *vaj*, góth *vai*, *wai*, héber *וַי*, török *wai*, sinai *hái* (dolor) stb.

JAJ, fn. tt. *jaj-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Keserves kín, fájdalom, nyomor, melyek miatt *jaj* hangra szoktunk fakadni. *Nagy jajjal siránkozni. Hallani a kintzottak szörnyű jajait. Jajokra fakadni. Jaj az én nyavalyám. Parányi gyönyörűség, sereges jaj.* (Km.).

JAJBÁJ, (jaj-baj) ősz. fn. Nyomorúság, jajjal járó baj, inség. *Jajbaj, kilencz tehén, még sincs vaj.* Km.

JAJBÖR, (jaj-bör) ősz. fn. Átv. tréfás ért. am. érzékeny rész, oldal. *Megkeresték a jabbörét. Ki találta a jabbörét*, azaz oly érzékeny részét találta, mely miatt eljajdult.

JAJD, (jaj-d) elvont törzsök, melyből *jajdít*, *jajdúl* igék és ezek származékai erednek.

JAJDÍT, JAJDIT, (jaj-d-ít) visszaható, m. *jajdít-ott*, htn. —*ni* v. —*ni*, par. —*s*. Magát *jaj* hangon elkiáltja. *Eljajdította magát.* Használatik önhatólag is, pl. *Nagyot jajdított.* Alakra hasonló *ordít*, *vidít* igékhez.

JAJDÍTÁS, (jaj-d-ít-ás) fn. tt. *jajdítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Jajhangra fakadó fájdalom kitörése, jajkiáltás. *Az anya a gyermek első jajdítására fölébredt. Fülhasító, keserves jajdítás.*

JAJDÚL, JAJDUL, (jaj-d-úl) önh. m. *jajdúl-t*. Jaj hangra, felkiáltásra fakad. *Eljajdúl, feljajdúl. Keservesen eljajdult, midőn atyját holtan látta.*

JAJDÚLÁS, JAJDULÁS, (jaj-d-úl-ás) fn. tt. *jajdulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A kesergő, kínlódó embernek jajhangon felkiáltása. *Feljajdulás, eljajdulás.*

JAJGAT, (jaj-og at) önh. és gyak. m. *jajgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *jajgass*. Jaj hangon kiáltoz, kesereg, siránkozik, pauaszkodik. *Keservesen, nagyon jajgat. Apja halálán jajgat. Jajgatnak az árvák. Jajgatnak a botozott elítéltek. Kérlek, ne jajgass. Az aluvó orozlánnak jajgat a felköltője*, (km.). Áthatólag is:

„S ha hívedtől megfosztott a halál,

Jajgasd nevét, nevével költs fel engem,

S enyhülni fogsz, ha kínod visszazengem.“

Echo (Szemere Páltól).

JAJGATÁS, (jaj-og-at-ás) fn. tt. *jajgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ismételt jaj hangokra kitörő kesergés, siránkozás. *A kintpadon haldoklók jajgatása messze hallik. Jajgatással jární az utcákon. A nagy jajgatásra megreped a szívem.*

JAJKIÁLTÁS, (jaj-kiáltás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki jajt kiált. *Jajkiáltására összefutottak a szomszédok. Mély börtönből felható jajkiáltás.*

JAJKÓRÓ, (jaj-kóró) ősz. fn. 1) l. KATÁNGKÓRÓ. 2) Tréfás nyelven am. verésre használt bot vagy vessző.

JAJMALOM, (jaj-malom) ősz. fn. Kis házi malom, melyet kézzel hajtanak. Heves vármegyei tájszó.

JAJOG, (jaj-og) gyak. önh. m. *jajog-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan vagy gyakorta jajhangon kiált, siránkozik.

JAJOGÁS, (jaj-og-ás) fn. tt. *jajogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos vagy gyakori jajkiáltás, jajhangra fakadozó siránkozás.

JAJOL, (jaj-ol) m. *jajol-t*. l. JAJOG.

JAJOLÓ, (jaj-ol-ó) mn. tt. *jajoló-t*. Aki jaj hangon kiáltoz. *Örülve, nevetve várja a jajoló ellenség.* (Dugonics).

JAJONG, (jaj-o(n)g) gyak. önh. m. *jajong-tam*, —*tál*, —*ott*, l. JAJOG.

JAJONGÁS, l. JAJOGÁS.

JAJOS, (jaj-os) mn. tt. *jajos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Jajjal, vagyis nyomorral, kinnal járó; siralmas, keserves, fájdalmas. *Jajos állapot.*

JAJPANASZ, (jaj-panasz) ősz. fn. Jajkiáltás által nyilvánuló panasz, fájdalmas panasz.

JAJSZÓ, (jaj-szó) ősz. fn. Jajgatás, jajhang, jajkiáltás. *Jajszóra fakadni. Jajszóval kísérni a halottat. Egy jajszót sem mondott.*

„Óh keserves jajszó :
Mindnyájan meghaluunk.“

Halotti ének.

„E mellett keserves
Jajszót kiált én szám.“

Népdal (Erdélyi J. gyűjt.).

JAJVESZÉK, (jaj-veszék) ősz. fn. A jajgatásnak azon neme, midőn azt kiáltozza valaki, hogy el van veszve, pl. *Jaj! elvesztünk! Jaj, oda vagyunk! Jaj, végünk van!* Eléfordúl a Nádor-codexben, még pedig mint indulatszó is: *jajveszék azoknak!*

JAJVESZÉKEL, (jaj-veszékel) ősz. önh. Jajt és vést kiált, félelmében jajgat. V. ö. JAJVESZÉK.

JAJVESZÉKELES, (jaj-veszékelés) ősz. fn. Vést kiáltó jajgatás, panaszkodás, siránkozás.

JAJVESZÉKELŐ, (jaj-veszékelő) ősz. mn. Ki ijedtében, félelmében, fájdalomában jajgat és veszélyt kiált. *Jajveszékélő asszonyok és gyermekek.*

JÁK, (1), férfi kn. l. JAKAB.

JÁK, (2), l. JÁÁK.

JAKAB, (1), (héber eredetű יַאֲכֹב szótól, mely sarkat jelent) férfi kn. tt. *Jakab-ot.* Jacobus. *Szent Jakab apostol. Ifjabbik, öregbik Jakab. Ma van Jakab nap. Nincs mindig Jakab nap,* (km.). *Szent Jakab hava,* (julius). *Leveles Jakab,* kinck innepe május első napján tartatik, midőn a fák javában leveledznek.

JAKAB, (2), l. SZENT-JAKAB.

JAKABBURGONYA, (Jakab-burgonya) ősz. fn. Korán érő burgonya, mely Jakab nap körül már éldelhető.

JAKABFA, falu Szala megyében; helyr. *Jakab-fá-n, —ra, —ról.*

JAKABFALU, helység Baranya megyében; MAGYAR —, helység Sáros megyében; helyr. *Jakab-falu-ba, —ban, —ból.*

JAKABFALVA, helységek Pozsony és Szepes megyében, és Erdélyben, Csik és Nagy-Sink székben; helyr. *Jakabfalvá-n, —ra, —ról.*

JAKABHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Jakabházá-n, —ra, —ról.*

JAKABKÖRTE, (Jakab-körte) ősz. fn. Korán érő körtefaj, mely Szent Jakab havának vége felé szokott érn.

JAKABOL, (jakab-ol) áth. m. *jakabol-t.* Ritka használatu tájszó, am. rászéd, bolonddá tesz valakit.

JAKABSZÁLLÁS, puszták a Kis-Kunságban, és Fejér megyében; helyr. *Jakabszállás-on, —ra, —ról.*

JAKABVÁGÁS, NÉMET —, falu Sáros megyében; helyr. *Jakabvágás-on, —ra, —ról.*

JÁKFA, falu Vas megyében; helyr. *Jákfa-n, —ra, —ról.*

JÁKFALVA, helység Borsod megyében; helyr. *Jákfalvá-n, —ra, —ról.*

JÁKÓ, (1), l. JAKAB.

JÁKÓ, (2), falvak Szaboles, Somogy és Veszprém megyében; helyr. *Jákó-n, —ra, —ról.*

JÁKÓB, l. JAKAB.

JÁKÓHALMA, mezőváros a Jászságban; helyr. *Jákóhalmá-n, —ra, —ról.*

JÁKÓ-HÓDOS, falu Bihar megyében; helyr. *—Hódos-on, —ra, —ról.*

JÁKÓTELKE, falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Jákótelké-n, —re, —ről.*

JAKUBA, falu Temes megyében; helyr. *Jakubá-n, —ra, —ról.*

JAKUSÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Jakusócz-on, —ra, —ról.*

JALAP, fn. tt. *jalap-ot*, harm. szr. —*ja.* A retekhez hasonló külsejű gyökér, gyantyszerű és hasajtó nedvvel. (Jalappa).

JALAPGYÖK, JALAPGYÖKÉR, (jalap-gyök v. -gyökér) ősz. fn. l. JALAP.

JÁLNA, falu Bars megyében; helyr. *Jálná-n, —ra, —ról.*

JALÓCZ, falu Liptó megyében; helyr. *Jalócz-on, —ra, —ról.*

JALOVA, falvak Beregh és Zemplén megyében; helyr. *Jalová-n, —ra, —ról.*

JALSÓ, falu Nyitra megyében; helyr. *Jalsó-n, —ra, —ról.*

JÁM, falu Krassó megyében; helyr. *Jám-ba, —ban, —ból.*

JÁMBOR, (jó-am-b-or) mn. tt. *jámbor-t, tb. —ok.* Köz vélekedés szerint am. *jó ember.* De ha ezen elemzéssel az ily kifejezéseket: *jámbor ember* (jó ember ember), *jámbor asszony* (jó ember asszony), *jámbor csikó* (jó ember csikó) összehasonlítjuk, észtanilag szabatosoknak nem találjuk; azért a nyelvhasonlat ösvényén más elemzést ajánlunk. A *jámbor* szó gyöke *jó*, melyből *am* képzővel lett *jó-am*, összevonva *jám*, ebből ismét *or* képzővel (mely gyakran kedélyi, s lelki tulajdonságot jelentő mellékeveket képez, mint: bátor, bitor, komor, botor) lett *jám-or*, s az *m* után rokon *b* ajkbetűt vetve *jám-b-or*. Így alakult a *gémberedik* ige törzsöke: *gémber*, melynek elvont gyökeleme a kerekedre hajlót, gömbölyűt, görbét jelentő *gő* v. *gé*, ebből *em* képzővel lett *gé-em*, *gém*, azaz görbe nyaku gázló madárfaj, innen *gém-ér*, *gém-b-er*, azaz hideg miatt meggörbedő valami, pl. *gémber ujjak*. Hasonló alakulási szók: dom, dom-or, dom-b-or, csom, csom-or, csom-b-or; és sok *oly* végzetűek, mint: om, om-oly, om-b-oly, gom, gom-oly, gom-b-oly, göm, göm-öly, göm-b-öly stb. Jelentése: 1) Gyöngéd erkölcsi érzelmekkel bíró, kiben a természet jó indulat vallásos ahítattal párosul. *Jámbor ember, asszony, ifjú leány. Jámbor papok. Jámbor keresztények. Régi jámbor atyák, hűvek. Jámbor asszony-ságát hanyja veti.* (Pázmán). *Tánczos leányból ritkán válik jámbor asszony.* (Km.). *Jámbor feleséget csak az Isten adhat.* (Km.). *A jámbor ifjúból szokott a jó vén*

ember válni. (Km.). *A példás lator is szereti a jámbor nevet.* (Km.).

„Domb alatt, hol forrás csergedez,
Egy jámbornak áll kis kápolnája,
Nyílt, földetlen ég mosolyg le rája.“

Salamon. (Vörösmartytól).

2) Különösen am. szelíd, csendes természetű, ki senkit nem bánt. *Igen jámbor ember, még a légynek sem vét.* Ez értelemben köznépi nyelven az okatlan állatokról is mondják. *Ez a csikó v. ló igen jámbor,* azaz nem szilaj, nem rugós. 3) Néha am. együgyű, bárgyu, ki magát meghúzza. *Oh te szegény jámbor.*

JÁMBORGARAS, (jámbor-garas) ösz. fn. A Balaton vidékén czéhbeli birság neme. A mesteremberek czéhben együtt mulatván meg szokták azokat büntetni, kik a czéhbeli szabályok vagy illendőség ellen vétének. Azonban, hogy senki se maradjon (mint mondani szokták) nyálatatlan, még azt is szokás megróni, ki magát egészen tisztelen viselte, és ezt jámborgarasnak nevezik.

JÁMBORÍT, JÁMBORIT, (jámbor-it) áth. m. *jámborít-ott*, htn. — *ni* v. — *an*, par. — *s*. Jámborít tesz, szelídít, erkölcsileg javít. V. ö. JÁMBOR.

JÁMBORÍTÁS, JÁMBORITÁS, (jámbor-it-ás) fn. tt. *jámborítás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit jámborrá teszünk. V. ö. JÁMBOR.

JÁMBORODÁS, (jámbor-od-ás) fn. tt. *jámborodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Erkölcsi változás, képződés, midőn valaki jámborrá lesz.

JÁMBORODIK, (jámbor-od-ik) k. m. *jámborodtam*, — *tál*, — *ott*. Jámborrá leszen, jámborrá változik, jámbor erkölcsöket, természetet ölt; szelídiül.

JÁMBORSÁG, (jámbor-ság) fn. tt. *jámborság-ot*, harm. szr. — *a*. 1) Vallásos erkölcsiség. *Keresztényi jámborság.* 2) Szelíd indulatban nyilatkozó természeti jóság. *Szépség és jámborság ritkán járnak együtt.* (km.). 3) Együgyűség, bárgyuság. *Jámborságával visszaélnek a rossz emberek. Jámborsága miatt nincs elég ereélye.*

JÁMBORTALANSÁG, (jámbor-talan-ság) fn. tt. *jámbortalanságot*. Gonoszság. Eléjőn a Tatrosi codexben: „De maga felkel ő jámbortalanságajért.“ (propter improbitatem ejus).

JÁMBORUL, (jámbor-ul) ih. Jámbor módon; szelíden, engedelkenyen, erkölcsösen. *Jámborul viseli magát.* V. ö. JÁMBOR.

JÁMBORÚL, JÁMBORUL, (jámbor-ül) önh. m. *jámborúl-t*. 1. JÁMBORODIK.

JÁMBORÚLÁS, JÁMBORULÁS, (jámbor-ül-ás) fn. tt. *jámborulás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1. JÁMBORODÁS.

—JÁN, leginkább némely növényneveket képző rag, mint: *bojtor-ján, tátor-ján, bir-ján, sur-ján.*

JANCSÁR, fn. tt. *jancsár-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *ja*. A hajdani török gyalog katonaság virága,

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

kiket Orchan Szultán alapított, és 2-dik Mahmud el-törölt. Tulajdonkép: *jeni cseri*, azaz új harcász.

JANCSI, férfi kn. tt. *Jancsi-t*, tb. — *k*, harm. szr. — *ja*. Kicsin, fiatal János. Újabb divat szerint *Janka* nőnév kicsinyzője is. *Ami Jancsi nem tanult, nem tudja azt János.* (Km.). *Bolond Jancsi.* Ket-tőztetett kicsinyezővel: *Jancsika*.

JANCSÓ, am. idősebb *Jancsi*. Hasonlók: *Fercsi, Fercsó*.

JÁND, falu Beregh megyében; helyr. *Jánd-on*, — *ra*, — *ról*.

JÁNDÉK, erdélyi tájszó, a szokott ajándék értelmében.

JANI, 1. JANCSI.

JÁNK, mezőváros Szathmár megyében; helyr. *Jánk-on*, — *ra*, — *ról*.

JANKA, (1), női kn. tt. *Jankát*. Johanna.

JANKA, (2), 1. JANKAFALVA.

JANKAFALVA, helység Bihar megyében; helyr. *Jankafalván*, — *ra*, — *ról*.

JANKAHÍD, falu Torontál megyében; helyr. *Jankahíd-on*, — *ra*, — *ról*.

JANKÓ, férfi kn. tt. *Jankó-t*. Népies nyelven am. idősebb János. Tréfás beszédben tulajdonítatik haszontalan vagy ostoba, bolondos embernek. *Nap-lesi Jankó. Fa Jankó. Bolond Jankó. Ugyan nagy Jankó vagy.*

JANKÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Jankócz-on*, — *ra*, — *ról*.

JANKOVÁ CZ, mezőváros Bács megyében; helyr. *Jankovác-on*, — *ra*, — *ról*.

JANÓ, falu Sáros megyében; helyr. *Janó-n*, — *ra*, — *ról*.

JÁNOC SKA, falu Sáros megyében; helyr. *Jánocská-n*, — *ra*, — *ról*.

JANÓ CZ, falu Szepes megyében; helyr. *Janócz-on*, — *ra*, — *ról*.

JANÓFALU, helység Nyitra megyében; helyr. *Janófalu-ba*, — *ban*, — *ból*.

JÁNOK, falu Abaúj megyében; helyr. *Jánok-on*, — *ra*, — *ról*.

JANO-LEHOTA, falu Bars megyében; helyr. *Lehotá-n*, — *ra*, — *ról*.

JÁNOS, (héber eredetű, am. Isten kegyelte יְהוֹשֻׁעַ vagy יְהוֹנָתָן); férfi kn. tt. *János-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Joannes. János apostol. Keresztelő szent János. Alamizsnás János. Dömöczki János. Istenes János. Szent János kenyere. Szent János virága, füve. János pap országa, azaz sehonna. (Utopia). János bátya is Jankó volt még akkor, (km.). E névről több helységek neveztetnek.

JÁNOSD, falu Abaúj megyében; helyr. *Jánosd-on*, — *ra*, — *ról*.

JÁNOSDA, falu Bihar megyében; helyr. *Jánosdá-n*, — *ra*, — *ról*.

JÁNOSFA, falvak Bihar, Soprony és Vas megyében; helyr. *Jánosfá-n*, — *ra*, — *ról*.

JÁNOSFALU, helység Szala megyében; helyr. *Jánosfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

JÁNOSFALVA, falu Bihar megyében, s Erdélyben, Udvarhely székben; pusztá Szabolcs megyében; helyr. *Jánosfalvát-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSFÖLD, falu Torontál megyében, más-kép: *Biánlak*. Helyr. *Jánosföld-ön*, —*re*, —*ról*.

JÁNOSHÁZ, mezőváros Vas és puszták Mosony és Veszprém megyében; helyr. *Jánosház-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSHÁZA, falvak Liptó, Pozsony és puszták Arad és Pozsony megyében; helyr. *Jánosházán-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSHEGY, SZENT—, falu Erdélyben, Felső-Fejér megyében; helyr. *Jánoshegy-én*, —*re*, —*ról*.

JÁNOSHIDA, falu Pest megyében; helyr. *Jánoshidát-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSI, falvak Baranya, s Gömör és puszták Szathmár megyében; KÁNTOR—, falu Szathmár, MAKKOS—, falu Beregh megyében; helyr. *Jánosi-ba*, —*ban*, —*ból*.

JÁNOSKA, (János-ka) kicsinyező férfi kn. tt. *Jánoskát*. Fiatal, kised János. Üriabb nevezés, mint Jancsi v. Jancsika.

JÁNOSMAJOR, puszták Fejér és Sopron megyében; helyr. *Jánosmajor-ba*, —*ban*, —*ból*.

JÁNOSÓCZ, falu Vas megyéb.; helyr. *Jánosócz-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSONKA, falu Zólyom megyében; helyr. *Jánosonkán-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁNOSTANYA, pusztá Fejér megyében; helyr. *Jánostanyán-n*, —*ra*, —*ról*.

JANÓT, fn. tt. *janót-ot*, harm. szr. —*ja*. Szibériai petymegfaj, melynek bőre finom prémet ad. V. 6. PETYMEG.

JANÓTPETYMEG, (janót-petymeg) ösz. fn. 1. JANÓT.

JANUÁR, JANUARIUS, (a latinoktól a két arczu *Janus*-ról nevezett) fn. tt. *január-t*, tb. —*ok*. A polgári év első hava, más-kép: *Boldogasszony hava* v. *télhó* v. *előhó*. Áll harmincegy napból.

JANYA, pusztá Tolna megyében; helyr. *Janyán-n*, —*ra*, —*ról*.

JÁNYOK, ALSÓ —, FELSŐ —, falvak Pozsony megyében; helyr. *Jányok-on*, —*ra*, —*ról*.

JÁPA, pusztá Máramaros megyében; helyr. *Jápat-n*, —*ra*, —*ról*.

JAPJAP, iker mn. 1. DÍBDÁB. Ritka használatu.

JÁR, (rokon vele a török *jürü-mek*, [honnan *jürüs* = járás], mongol *irrene*, latin *gradior*, magyar *ir* gyök, *iram* szóban s *er* gyök *ered*, *ereszt* szókbán); ön. és gyak. Gyöke vagy gyökeleme a mozgást jelentő *j* v. *i* (l. *i*. elvont gyököt, és *j* betű jelentését, melyekből a képzővel lett az igenév *ia* v. *ja*, s ebből gyakorlatot jelentő *ar* képzővel *ja-ar*, *jár*, mint *iből* is lett *jő*, *ig-ből jog* stb. 1) Folytonosan vagy

gyakran jön, megy, sétál, bizonyos utat téve tovább-tovább halad, vagy föl-alá mozog. *Házról házra járni*. Templomokba, bucsúkra járni. *Színházba*, *kávéházba*, *kocsmába*, *vendéglőbe* járni. *Különféle utakon*, *tüskén*, *bokron* járni. *Kedveséhez* járni. *Hivatalba* járni. *Haza* járni. *Vásárra* járni. *Ide-oda* járni. *Mankón*, *bottal* járni. *Kis ember nagy bottal jár*, (km.). *Egyenest*, *tántorogva*, *lassan*, *sebesen* járni. *Lassan* járj, *tovább érsz*, (km.). *Halkkal* jár, *mint fenkő a kaszán*, (km.). *Elöl*, *utól* jár. *Szirmay Lajos elöl jár*, a *török hadd* vijjon bár. (Szirmay Hung. in Parab.). *Előbb* jár. *A fáradt ló is előbb jár a farkándl*, (km.). *Gyalog* jár. *Lovon* jött, *gyalog* jár, (km.). *Lábhegyen* jár. *Messze* jár. *Oly messze* jár tőle, mint *Makó Jeruzsálem-től*, (km.). *Szárnyon* jár. *Gonosz hír szárnyon* jár. *Két lovon*, *négy lovas hintón* jár. *Öszvetéve*: *Bejár a városba*. *Eljár tisztében*, *más ügyében*. *Eljár a szomszéd-ba*. *Feljár a várba*. *Kijár a tanyára*. *Lejár a pinczébe*. *Visszajár a helységbe*, *melyet odahagyott*. „*Jövő* (jőve) ő hozjájok a tengeren járván, és ötlet látvájok a tengeren járatta megszomorodának.” Tatrosi codex.

„Jár számkivetetten az árva fiú,
Dalt zengedez és dala oly szomorú.”

(Vörösmarty.).

2) Tárgyesettel am. valamit járva tesz, végrehajt, elintéz. *Bucsút* járni. *Tánczot* járni. *Bolondját* járni. *Határt* járni, am. határt vizsgálni. *Bejárni* az országot. *Tolnádt*, *Baranyát* bejárta, (km.). *Eljárta* a toborzót. *A malomkő egy óra alatt egy mérő buzát* lejárt. *Kijárta* magát. *Nagyon beleg*, már az *utóját* járja. *Ört* jár. *Lejárta* a csizma sarkát.

„Járván az élet útait —
Nem vendég, szomszéd vagy rokon —
Por és verejték arczomon,
Fáradt zarándok állók itt.”

Halott felett. Tompa.

„A pántlika könnyű ruha,
Mert azt a szél könnyen fújja.
De a konty az nehéz ruha,
Mert azt a bú gyakran járja.

Népd. (Erdélyi J. gyűjt.).

3) Mondják lelketlen, de mozgó vagy haladó tárgyakról. *Jár az óra*. *Ötre jár az óra*. *Jár a nyelve*, *szája*. *Az idő eljár*, *senkire nem vár*, (km.). *Jár*, *kijár* a fizetése, *havi díja*. *Ez idén sok eső jár*. *Már derek jár-nak*. *Rosz*, *kemény idő jár*. 4) Bizonyos módon történik rajta valami. *Jól* járt. *Roszul*, *ebül*, *kutyádul*, *pórnul* járt. *Megjárta* a szegény. *Gondold csak*, *hogy jár-tam*. *Ugyan szépen* jártál.

„Szóla; de bölcs észszel Detre bolondul járt;
Etele arczától megszörnyede mindjárt.”

Buda halála (Arany Jánostól).

5) Sajátságos mondások: *Eszén jár*, am. öszveszedi az eszt, midőn valamit tesz. *Keresztüljárni* mások

eszen, am. átlátni mások szándékát, s azt kijátszani. *Hol jár az eszed?* am. mire feledkeztél, mire gondolsz? Pesti Gábor meséiben: *káromra járál; ellenem járának.* Valaminek végére járni, am. a) bevégezni, teljesíteni, b) megsemmisíteni, elkölteni, c) nyomára jönni a dolognak. *Valaminek utána járni*, am. valami után kutatni, valami után vizsgálódni. *Valakinek utána járni*, am. barátságát, ismeretségét, szerelmét keresni. *Ezen dolog haszonnal jár*, am. hasznot hajt. *No, ez megjárja*, am. ez tűrhető, elfogadható. *Jártában, keltében*, am. amerre csak jár, mindenütt. *Ennek is lejárt az ideje*, am. elmúlt, már késő. *Egy forintból két garas visszajár.* Valakinek nyakára járni, am. alkalmatlankodni. *Jár-kel, mint az Orbán lelke*, (km.).

JÁRA, ALSÓ—, MAROS—, falvak Erdélyben, Thorda megyében; helyr. *Járá-n, —ra, —ról.*
JARABA, falu és (breznóbányai) telep Zólyom megyében; helyr. *Jarabá-n, —ra, —ról.*

JÁRADÉK, (jár-ad-ék, törökül *irad*) fn. tt. *járadék-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Általán jövedelem. Különösen 1) Melltékes jövedelem. *Rendes fizetésén kívül holmi járadékai is vannak.* 2) Ami bizonyos osztály alkalmával valakinek jut, osztályrész, jutalék. *Kinekinek kiadni a maga járadékát.* 3) Bizonyos alku szerént kikötött jövedelmi rész, pl. az eladott könyvekből az illető könyvtárnak járadék adatik. *Életjáradék.*

JÁRADÉKÉLVEZŐ, (járadék-élvező) ősz. fn. Aki valamiből járadékot, jövedelmet húz; különösen valamely letett s holtá utánra átengedett tőkéből a szokottnál magasabb kamatot szed.

JÁRADÉKOS, (jár-ad-ék-os) fn. tt. *járadékos-t*, tb. —ok. L. **JÁRADÉKÉLVEZŐ**.

JÁRADÉKSZEDŐ, (járadék-szedő) l. **JÁRADÉKÉLVEZŐ**.

JÁRAFUTA, (jára-futa) ősz. fn. A székelyeknél am. lótasfutás.

JÁRAKNA, (jár-akna) ősz. fn. Földalatti út a bányákban, melyen a végre készített kis kocsi járhatnak.

JÁRÁL, (jár-ál) önh. m. *járdál-t*. Palóczos tájajéttal am. gyakran jár valahová, járkal. Hasonló képzesűiek: *hálál*, azaz folytonosan vagy gyakran valahol hál, *menél*, azaz mendégél.

JÁRANDÓSÁG, (jár-and-ó-ság) fn. tt. *járandóság-ot*, harm. szr. —a. l. **ILLETMÉNY**.

JÁRÁS, (jár-ás) fn. tt. *járs-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, midőn valaki jár. *Sebes, lassú járás.* *Elfáradni a járásban.* *Egy járással két dolgot végezni.* *Az orvost minden járásért külön fizetni.* 2) Út, melyen járni szoktak. *Nem tudom a járást.* 3) Mozgás, taglejtés. *Szemek járása.* *Kerek járása.* 4) Vármegyének egy-egy része. *Komárom vármegyének udvardi járása.* 5) Mezőség, melyen barmok legelnek. *Birkajáras.* *Göböllyjáras.* *Vadászoknál minden hely, hol a vad elvonult.* *Új járas*, hol a vad szimatját az ebek még érzik. *Öszvetételei: bejáras, kijár's, eljá-*

rás, közbenjáras, körüljáras, bucsújáras, határjáras, órajáras. Ezekben: *tatárjáras, kuruczjáras*, am. hadviselés, pusztítás. *Nagy a híre, mint a tatárjárásnak*, (km.).

JÁRÁSBELI, (járás-beli) ősz. mn. tt. *jársbeli-t*, tb. —ek. Valamely vármegyének járásába való. *Jársbeli főszolgabíró, eskütt, biztos.* A székelyeknél e helyett is: *járatbeli.* „Isten hozott fiam! mi járásbeli vagy?” Székely népmese. (Krizsa J. gyűjt.).

JÁRÁSBIRÓ, (járás-bíró) ősz. fn. Valamely járásban elsőfolyamodási bíró.

JÁRÁSBIRÓSÁG, (járás-bíroság) ősz. fn. Bírói hivatal vagy személyzet valamely járásban.

JÁRÁSKELÉS, (járás-kelés) ősz. iker fn. melynek mindkét része ragoztatik: *járástkelést, járásban-kelésben.* Hol ide, hol oda menés.

JÁRAT, (1), (jár-at) mivelt. m. *járat-tam, —tál, —ott*, par. *járáss.* Megparancsolja, eszközli, hogy valaki járjon. *A gyermeket iskolába járatni.* *Naponként templomba járatni a tanulókat.*

„Jó gazda volt az apám,
 Gondot is viselt reám,
 Iskolába járatott,
 Esztendőben egy napot.” Népd.

JÁRAT, (2), (jár-at) fn. tt. *járat-ot*, harm. szr. —a. 1) Bizonyos úton folytatott menet. *Járatban, keltében sokat tapasztalt.* *Egy járatban mindent elvégzett.* 2) Azon cél, mely végett valaki jár. *Mily járatban van ön?* *Nem jó járatban van.* 3) Átv. ért. az időre alkalmazva am. bizonyos idő multa. *Idő járatával.*

JÁRATBELI, (járat-beli) ősz. mn. Bizonyos járáttal kapcsolatban, viszonyban levő. *Igaz járatbeli*, am. nem gyanús, nem rossz célból járó. *Mi járatbeli vagy?* am. miben jársz vagy miben fáradsz?

JÁRATLAN, (jár-atlan) mn. tt. *járatlan-t*, tb. —ok. 1) Amin nem járnak, pusztá, vadon, ösvénytelen, csapástalan, nyomtalan, töretlen. *Járatlan vidék, pusztaság.* *Járatlan út.* 2) Mondjuk emberről, ki keveset járt, s annak következtében tapasztalatlan, kevés ismerettel bír; vagy szélesb ért. valamiben tudatlan. De ennél szelidebb értelemmel bír. *Az ily dologban ő járatlan.* *A hadi tudományban, számvetésben járatlan.* Határozóképen am. járatlanul, járatlan módon vagy ösvényen; tapasztalatlanul.

JÁRATLANSÁG, (jár-atlanság) fn. tt. *járatlanság-ot*. Nyom nélküliség. Tapasztalatlanság, tapasztalat hiánya, ügyetlenség. Minden intézkedése *járatlanságra mutat.*

JÁRATLANUL, (jár-atlan-ul) ih. Tapasztalat nélkül, ügyetlenül.

JÁRATMÉRŐ, (járat-mérő) ősz. fn. Eszköz a járt útnak, bejárt távolságnak megmérésére.

JÁRATOS, (jár-at-os) mn. tt. *járatos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Amin járnak. *Járatos út, ösvény.* 2) Valamiben tapasztalt, ismeretekkel bíró, gyakorlott. *Éne vidé-*

ken járatos vagyok. Ő ezen tudományban, mesterségben járatosabb, mint én. 3) Valahová gyakran járó. Ő járatos mi hozzánk. Én járatos vagyok oda. Máskép: jártas v. tájdivatosan: jártos.

JÁRATOSSÁG, (jár-at-os-ság) fn. tt. járatos-ság-ot, harm. szr. —a. 1) Valamely útnak, ösvénynek azon tulajdonsága, melynél fogva meg van járva, törve. 2) Tapasztaltság, ügyesség valamiben. A hadi tudományokban nagy járatos-sággal bír. Máskép: jártasság v. tájdivatosan: jártosság.

JÁRCSÓ, (jár-cső vagy jár-as-ó) ösz. fn. tt. járcső-t, harm. szr. —ja. Földalatti út, vagy járás a bányákban. Lépcső (= lépéső) hasonlatára alkotott új szó.

JÁRDA, (jár-da) fn. tt. járdát, tb. járdák. Járó hely, az utcai kövezetnek azon része, mely a házak tövében a gyalogosok kényelmére lapos kövekből van készítve. Járdataposó iparlovag.

JÁRDAL, (jár-od-al) gyak. önh. m. járdal-t. Kényelmesen, könnyeden, gyakran jár. Középképzője a gyakorlatos og változata, mintha volna járógál, a járgal. Ilyenek: furdal (furogal), szurdal (szurogal).

JÁRDALÁS, (jár-od-al-ás) fn. tt. járdalás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Kényelmes, könnyűd, gyakori járás.

JÁRDALAT, (jár-od-al-at) fn. tt. járdalat-ot, harm. szr. —a. Alkalmas új szó az egyházi körmenet (processio) fogalmának kifejezésére.

JÁRDÁNHÁZA, falu Borsod megyében; helyr. Járdánházá-n, —ra, —ról.

JÁRDOGAL, **JÁRDOGÁL**, (jár-od-og-al) gyak. önh. Könnyeden, gyakorta járdal valahol vagy valahová; sétálgat, sétikál, mendegél. A kertben járdogal és olvasgat.

JÁREK, falu Bács megyében; máskép: KIS— v. SVÁB-TEMERIN; helyr. Járek-én, —re, —ről.

JÁRFALU, **HORVÁTH** —, **NÉMET** —, helységek Mosony megyében; helyr. Járfalu-ba, —ban, —ból.

JÁRFÁS, férfi kn. l. **GYÁRFÁS**.

JARGAL, elavult ige nyargal helyett, l. **NYARGAL**.

„Nagy bőséggel ugyan nyilván jargal az hamisság, Minden nemű uzsorosság, kalmárság, csalárdság.”

Horvát András a XVI. században.

„Sivalkodván ök ott megfutamanak,
Jargalanak, meg helyökre állanak.”

Tinódi Sebestyén.

JARGALÁS, (1), elavult fn. l. **NYARGALÁS**.

JARGALÁS, (2), elavult fn. Jelentett kegypenzt vagy zsoldot. Megelégedjetelek tő jargalástokon. (Tatrosi v. Münch. cod.). Gyöke valószínűleg a szinte elavult *irg*, *jorg* (irgalom, jorgalom); a *jorg* törzsből lett *jorgal* v. *jargal* ige; tehát sajátlag: *jorgulás*.

JÁRGÁNY, (jár-og-ány) fn. tt. járgány-t, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Terhek emelésére szolgáló, s fekkentesen helyezett henger, milyen a hajókon levő gugora, melylyel a levett horgonyt föltekerek.

JÁRGÁNYOS, (jár-og-ány-os) mn. tt. járgányos-t v. —at, tb. —ak. Járgánnyal ellátott, felszerelt. Járgányos hajó. Járgányos kút.

JÁRGÁNYOZ, (jár-og-ány-oz) áth. m. járgányoz tam, —tál, —ott, par. —z. 1) Járgánnyal felszerel. 2) Járgánnyal föltekerek, felhúz. Horgonyt, kútvedret járgányozni.

JÁRGÁNYOZÁS, (jár-og-ány-oz-ás) fn. tt. járgányozás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valamit járgánnyal felszerelnek vagy járgány által felhúznak, leeresztenek.

JÁRHAT, (jár-hat) tehető ige, m. járhat-tam, —tál, —ott, par. járhas. Hatalma vagy tehetsége, ereje vagy szabadsága van járni. Ezen úttelével egész országban járhatok. Már annyi erőm van, hogy a szobában járhatok.

JÁRHATATLAN, (jár-hat-atlan) mn. tt. járhatatlan-t, tb. —ok. Oly helyről vagy útról mondjuk, melyen járni nem lehet. Járhatatlan sűrű erdő, bozót, ingovány. Járhatatlan rossz út.

JÁRHATATLANSÁG, **JÁRHATLANSÁG**, (jár-hat-[at]lan-ság) fn. tt. járhatatlanság-ot, harm. szr. —a. Helynek, útnak azon tulajdonsága, melynél fogva nem lehet rajta járni. Az utak járhatatlansága miatt nem mehetek hozzád.

JÁRHATLAN, l. **JÁRHATATLAN**.

JÁRHATÓ, (jár-hat-ó) mn. tt. járható-t. Ahol vagy amin járni, gyalog, kocsin, lóháton vagy hajón menni lehet. Ez az út nem járható. A rossz utat járhatóvá tenni. Ezen út gyalog járható, de kocsin nem. Kisebb hajókkal járható folyam.

JÁRHATÓSÁG, (jár-hat-ó-ság) fn. tt. járhatóság-ot, harm. szr. —a. Valamely helynek vagy útnak járható állapota vagy tulajdonsága.

JÁRHELY, (jár-hely) ösz. fn. Általán hely, melyen járni lehet vagy járni szokás, szabad. Különösen a hajó teknője és födele között kiálló pártázat, melyen a hajót körüljárni lehet. A megterhelt hajó járhelyig lemerül. A hullámok felcsapkoznak a járhelyre.

JÁRIFÖLD, puszta Veszprém megyében; helyr. Járiföld-ön, —re, —ről.

JÁRIFUTI, (jári-futi) ösz. mn. A székelyeknél am. járófutó vagyis futkosó.

JÁRKÁL, (jár-og-ál, jár-g-ál, jár-k-ál) önh. és gyakor. m. járkál-t. 1) Kényelmesen, könnyeden, folytonosan jár; sétál. Udvaron, kertben, utcán, folyó partján, erdőben járkálni. 2) Jö megy, csavarog, ezél nélkül jár. Ez a gyerek mindig járkál.

JÁRKÁLÁS, (jár-og-ál-ás) fn. tt. járkálás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Folytonos, gyakori, ismételt járás; jövés-menés; sétálás. A sok járkálástól alig bírnak a lábaim. Járkálással tölteni a napot.

JÁRKÉL, (jár-kél) iker ige, melynek mindkét része ragoztatik: *járkeltt, járnikezni, járókelt, jártában-keltében*. Hol ide, hol oda megyen.

JÁRKÓRODA, (jár-kóroda) ősz. fn. Tábori kóroda, melyet helyről helyre szállítanak.

JÁRKOS, falu Arad megyében; helyr. *Járkoson, —ra, —ról*.

JÁRKOTÁL, (jár-og-at-ál) önh. m. *járkotál-t*. A székelnekül am. elő s hátra járkál, sifitel.

JÁRMATLAN, (jár-om-atlan) mn. tt. *jármatlan-t*, tb. —ok. Járomba nem fogott, mi jármot nem huz. *Jármatlan tinók, gulyabeli ökrök. Jármatlan göblymarha*.

JÁRMI, falu Szathmár megyében; helyr. *Jármi ba, —ban, —ból*.

JÁRMOL, (jár-om-ol) áth. m. *jármol-t*. Járomba fog, igába hajt. Szokottabban: *jármoz*.

JÁRMOS, (jár-om-os) mn. tt. *jármos-t* v. —at, tb. —ak. Járomhuzó, járomban, igában járó. *Jármos tinó, ökör, meddő tehén. Négy jármos ökre van. Jó jármos ökör*.

JÁRMOZ, (jár-om-oz) áth. m. *jármoz-tam, —tál, —ott, par. —z*. Járomba fog, igába hajt. *Negyedfű tinókat, meddő teheneket jármozni*.

JÁRMOZÁS, (jár-om-oz-ás) fn. tt. *jármozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A vonó baromnak járomba fogása, igába hajtása. *Tinók, ökrök, meddő tehenek jármozása*.

JÁRMŰ, (jár-mű) ősz. fn. Általán készület, melyen járni lehet, pl. hajó, koesi, szekér, taliga. *Tengeri, folyóvízi, szárazföldi járművek*.

JÁRNOK, (jár-nok) l. **JÁRULNOK**.

JÁRÓ, (jár-ó) mn. tt. *járó-t*. Aki jár vagy ami jár, gyakran vagy egymás után megyen. *Gyalog járó utas. Kocsin, hintón járó urak. Lóháton járó csöszök, rendőrök. Későn járó óra. Gyorsan járó hajó. Könnyen járó koesi. „Mend azhoz járov vagymuk,“ (mind ahoz [veremhez, azaz sírhoz] járó, [azaz menők vagy menendők] vagyunk. Régi halotti beszéd. Mint főnevet használják a folyók sekélyéről, melyet kocsin vagy gyalog át lehet gázolni, így Érsekújvárott a Nyitra vizén: *Naszvadi járó, Gúgi járó*.*

JÁRÓHÁZ, puszták Veszprém megyében; helyr. *Járóház-on, —ra, —ról*.

JÁRÓHÍD, (járó-híd) ősz. fn. Híd alakú komp, vagy hajó, mely a folyó egyik partjáról a másikra átkelésül használtatik. Ennek egyik neve az úgynevezett *repülő híd*.

JÁROK, falu Ungh megyéb.; máskép: **ÁROK**—; helyr. *Járók-on, —ra, —ról*.

JÁRÓKA, (jár-ó-ka) fn. tt. *járókát*. 1) Jární kezdő gyermek. 2) Keréken álló kosár, melyben állva, ide s tova mozgatóssal tanul a gyermek jární. 3) Lábak, melyeken járunk. *Jó járókái vannak*. Oly képzsű, mint: *szopóka, tolóka*.

JÁRÓKELŐ, (járó-kelő) iker mn. Noha *járkel'* szóban és többi származékában az öszvetétel mindkét része ragoztatik, azonban *járókeltő'* szóban csak az utóbbit szokták ragozni: *járókeltőt, járókeltők*. Aki hol ide, hol amoda megyen.

JÁRÓKOCSI, (járó-koesi) ősz. fn. Rugótollas kis koesi, betegek, inaszkodtak számára, mely kis nyomás által mintegy magától jár. Továbbá: különös szerkezetű, s kerekkel ellátott mű, a jární kezdő kisedek számára, *járóka*.

JÁROM, (jár-om, a szláv nyelvekben is eléjőu *járam, járem, járho, járma* stb.); fn. tt. *jármot*; személyragozva: *jármom, jármód, járma, jármunk, jármotok* v. *járomtok, jármuk* v. *járomjok*. Gyöke valószínűleg a *jár* ige, s képzője a tárgyat, mit, valamit jelentő *om* (= mi). Így lettek a *csur, húz, foly, tet* gyökökből *csurom, húzom, folyam, tetem* főnevek. *Járom* e szerent jelent oly valamit, oly tárgyat vagy eszközt, melyben a befogott tinó, ökör stb. jár, azaz igát. V. ö. *IGA. Könnyű, nehéz, cifra, czímeres járom. Járomba fogni az ökröket. Járom alá hajtani a tinó nyakát. A tanult ökör önként járom alá dugja a nyakát. A szilaj tinó lerázza a jármot. A járom feltörte az ökör nyakát. Átv. ért. nehéz, nyommasztó teher, rabszolgai állapot. Járomba hajtott népek. Elvisehelhetetlen járom alatt nyögünk. „Vegyétek fel en jármamat tü reátok és tanóljatok en tölem, mert en kegyes vagyok és szível alázatos, és lettek nyugolmat ti lelketeknek, mert en jármaim édes és en terhem könyő.“ Tatosi codex. Másképen itt is: *iga*.*

JÁROMÁNY, (jár-o mány) fn. tt. *járomány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. l. **JÁRADÉK**.

JÁROMCSONT, (járom-csont) ősz. fn. A szemek alatt kissé kinyomuló csontok az emberi arezon. (Ossa zygomatica).

JÁROMFA, (járom-fa) ősz. fn. 1) Fa, melyből a jármot készíteni szokták. 2) Keresztgerendák a hídkon, melyekre a padlódeszkákat fektetik.

JÁROMHÍD, (járom-híd) ősz. fn. Jelent a szó szerint fordított *Jochbrücke* német szó utánzására, hídlábakon álló fahíd.

JÁROMKÖTÉL, (járom-kötél) ősz. fn. Kötél, melylyel a vonó barmot a járomhoz kötik.

JÁROMLÁNCZ, (járom-láncz) ősz. fn. A befogott ökröt, tinót stb. járomhoz kötő láncz.

JÁROMSZEG, (járom-szeg) ősz. fn. Szeg fából vagy vasból, mely a járom feje és talpa közötti üreget bezárja, hogy a befogott barom ki ne bujhassék. *Eltörte a szilaj ökör a járomszeget*.

JÁROMSZÍJ, (járom-szíz) ősz. fn. Háromféle szíz vagy heveder oly külföldi ökrjármon, mely a lóigához hasonlít.

JÁROMTALAN, (jár-om-talan) mn. l. **JÁRMATLAN**.

JÁRÓMŰ, (járó-mű) ősz. fn. 1) Az órának belső gépezete. 2) l. **JÁRMŰ**.

JÁRÓS, (jár-ó-os) fn. tt. *járós-t*, tb. — *ok*. Aki valahová szokott járni, különösen a székelyeknél guszalyasba (fonóba) járóllegény. *Az ő járósa*, azaz szeretője. (Kriza J.).

JÁRÓSZÉK, (járó-szék) ősz. fn. Járni kezdő kisdetek számára csinált szék, mely a leesés ellen, s fogódzkodás végett karzattal van ellátva. Máskép : *járóka*.

JAROSZLÓ, férfi kn. tt. *Jaroszló-t*. Jaroslaus.

JÁRÓTOROK, (járó-torok) ősz. fn. Bemenet a bányajárásba, a bányajárás szája.

JÁRÖR, (jár-ör) ősz. fn. Czirkáló ör, ki bizonyos tájon, pl. a város egyik vagy másik részében járkálva űrködik. (Patrouille).

JÁRSZALAG, (jár-szalag) ősz. fn. Szalag, melynél fogva a járni kezdő kisdedet tartani, vezetgetni, jártatni szokták. Átv. ért. *járszalagon vezetni valakit*, am. gyermek gyanánt tekintve önkényesen igazgatni, ezabad akaratára nem hagyni.

JÁRT, (1), (jár-t) mn. tt. *járt-at*. 1) Aki sokat járt, s járás által tapasztalt. *Járt kelt ember*. „Igen járt róka, ravasz és igen kevély.” Heltai Gáspár meséi. 2) Mondjuk utról, mely meg van törve. *Járt uton járj*. Ellentéte : *járatlan*.

JÁRT, (2), tájszó, l. **GYÁRT**.

JÁRTÁNYI, (jár-t-a-nyi) mn. tt. *jártányi-t*. Mennyi a járásra szükséges. *Jártányi erőm sincsen*. Régiesen : *jártoni*.

„Úgy annyira lettem elbúsult szívemben

Az jártoni erő sincsen már testemben.”

Régi ének (Thali K. gyűjteménye).

JÁRTAS, (jár-t-as v. jár-at-os) mn. tt. *jártas-t* v. — *at*, tb. — *ak*. 1) Ki sokat járt kelt, több helyeket bentazott. *Jártas keltes* (tájédivatosan : *jartaskötes*). 2) Tapasztalt, ügyes, valamihez értő. *Hadi tudományban jártas*. *Idegen nyelvekben jártas*.

JÁRTASSÁG, (jár-t-as-ság) fn. tt. *jártasság-ot*, harm. szr. — *a*. Járás-keles, illetőleg tapasztalás által szerzett ügyesség; bizonyos ismeretekben avatottság, tudományhoz, mesterséghez stb. értés.

JÁRTAT, (jár-tat) mivelhető, m. *jártat-tam*, — *tál*, — *ott*, par. *jártass*. Vezetés által mást a járásban gyakorol, járni tanít vagy járásra kénytet. *Kis gyermekeket jártatni*. *Sebes vagy hosszú lovaglás, kocsi-zás után jártatni a lovakat*. Átv. ért. *szemét jártatni valomin*, am. valamit jó erősen megnézni, megselelni, *eszét jártatni valamin*, am. valami fölött elmélkedni, gondolkodni.

JÁRTATÁS, (jár-tat-ás) fn. tt. *jártatás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, midőn jártatunk valakit v. valamit. V. ö. **JÁRTAT**.

JÁRTATÓ, (jár-tat-ó) fn. tt. *jártató-t*. Szalag, melyen a járni kezdő kisdedet jártatják. V. ö. **JÁRTAT**.

JÁRTATÓKŐ, (jártató-kő) ősz. fn. Sima kődarab, melylyel a festékesinálók a festékanyagot törlik, zúzzák.

JÁRTOS, **JÁRTOSSÁG**, l. **JÁRTAS**, **JÁRTASSÁG**.

JÁRÚL, **JÁRUL**, (jár-úl) önh. m. *járul-t*. 1) Valamihez oda jár, hozzá csatlódik, mellé áll. *Ez is a többihez járul*. *Hozzánk járul*. 2) Tartozás vagy illetmény gyanánt valamihez való. *Egy forinthoz még hat krajczár járul*.

JÁRULÁS, **JÁRULÁS**, (jár-úl-ás) fn. tt. *járulás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Valamihez v. valakihez közeledés, csatlakozás. 2) Részvétből eredő csatlakozás, segítség. *Hozzájárulásod nélkül ez meg nem lehet*.

JÁRULAT, **JÁRULAT**, (jár-úl-at) fn. tt. *járlat-ot*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Járulás elvont értelemben.

JÁRULÉK, **JÁRULÉK**, (jár-ul-ék) fn. tt. *járulék-ot*, harm. szr. — *a*. Ami rész, maradék, toldalék, függelék gyanánt valami más föbb dologhoz járul.

JÁRULÉKI, (jár-ul-ék-i) mn. tt. *járuléki-t*, tb. — *ak*. Járulékot illető, arra vonatkozó. *Járuléki adomány*, osztályrész.

JÁRULNOK, (jár-ul-nok) fn. tt. *járulnok-ot*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Alsóbb rendű tisztviselő a kormány- vagy törvényhatóságoknál, ki a gyakorlati évek után a rendes hivatalnokok segéde szokott lenni. (Accessista). *Magyar kir. helytartósági járulnok*.

JÁRULNOKI, (jár-ul-nok-i) mn. tt. *járulnoki-t*, tb. — *ak*. Járulnokot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Járulnoki hivatal*, kötelesség, díj.

JÁRULVÁNY, (jár-ul-vány) fn. tt. *járulvány-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a* v. — *ja*, l. **JÁRULÉK**.

JÁRVÁNY, (jár-vány) fn. tt. *járvány-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Nyavalya, mely egész országra vagy népre, vagy legalább egész tájra, helységre elterjed, milyen a dögvész, hagymáz, epekörség stb.

JÁRVÁNYBETEG, (járvány-beteg) ősz. fn. L. **JÁRVÁNYOS**, (2).

JÁRVÁNYBETEGSÉG, (járvány-betegség) ősz. fn. l. **JÁRVÁNY**.

JÁRVÁNYBIZOTTSÁG, (járvány-bizottság) ősz. fn. Hatóságilag kiküldött személyzet valamely vidéken uralkodó járvány elhárítása vagy meggátlása végett.

JÁRVÁNYFÉLELEM, (járvány-félelem) ősz. fn. Félelem az uralkodó vagy bekövetkezhető járványtól.

JÁRVÁNYKÓR, (járvány-kór) ősz. fn. 1) Járványbetegség. 2) Aki járványbetegségben szenved.

JÁRVÁNYKÓROS, (járvány-kóros) ősz. fn. és mn. L. **JÁRVÁNYOS**, (1), és (2).

JÁRVÁNYKÓRSÁG, (járvány-kórság) ősz. fn. L. **JÁRVÁNY**.

JÁRVÁNYOS, (1), (jár-vány-os) mn. tt. *járványos-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Járványként jelenkező, pusztító. *Járványos betegségek*. V. ö. **JÁRVÁNY**.

JÁRVÁNYOS, (2), (jár-vány-os) fn. tt. *járványos-t*, tb. — *ok*. Aki járványban szenved.

JÁS, I. JÁÁS.

JÁSD, falu Veszprém megyében; helyr. *Jásdon*, — *ra*, — *ról*.

JÁSFALVA, falu Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *Jásfalván*, — *ra*, — *ról*.

JASKÓ, (haskó ? v. hískó ?) fn. tt. *jaskó t*. Dunán tuli tájszó, am. letartóztatási fogház, kisebb büntetők számára.

JÁSZ, (1), (i-ász v. í-ász, v. ij-ász) fn. tt. *jász-t*, tb. — *ok*. 1) Széles ért. jelent oly embert vagy vitézt, ki ijjal bánik, ijjal lödöz. V. ö. ÍJ. 2) Szoros ért. a magyar nemzetnek egyik különös ága, mely régi időkben, mint ügyes nyilazó, tüntette ki magát. E nép, mint kiváltságos és szabadalmas testület, Tisza vidékén, nagyobb részt Heves és Pest vármegyével határos területben lakik, mely Jászságnak nevezetik. Valószínű, hogy hajdan ige gyanánt is használtatott (*íász, íászó*), mint a *Jászó*, abanjvármegyei mezőváros nevéből gyanítható. 3) Régi iratokban, különösen bibliai fordításokban a philistaeusok is így nevezetnek. Innen törvénytárunkban a jászok latinul philistaeus néven adnatnak. Egyébiránt philistaeus a héber *plisti* szóból származott, mely am. kőbor, balagó (palóc ?), csapongó (csángó ?); a gyök *pálás* (csapong, kőborol) hangokban egyezik a 'palóc' szóval.

JÁSZ, (2), tájszó, I. GYÁSZ.

„Az egyiket bécsi orvos gyógyítja,
A másikat fekete jász borítja.“

Népd. (Erdélyi J. gyűjteménye).

JÁSZ-APÁTHI, mezőváros a Jászságban; helyr. *Apáthi-ba*, — *ba*, — *ban*.

JÁSZ-BERÉNY, mezőváros a Jászságban; helyr. *Berény-be*, — *ben*, — *ből*.

JÁSZFALU, helység Komárom és pusztá Pest megyében; helyr. *Jászfalu-ba*, — *ban*, — *ból*.

JÁSZIN, hegy neve Beregh megyében.

JÁSZKESZEG, (jász-keszeg) ősz. fn. Vörös szárnyu keszegfaj, mely paprikásan nyáron sütte a halászhok nyalánksága.

JÁSZLÓ, fn. tt. *jászló-t*, I. JÁSZOL.

JÁSZLÓCZ, falu Pozsony megyében; helyr. *Jászlóc-on*, — *ra*, — *ról*.

JÁSZMIN, I. JÁZMIN.

JÁSZÓ, mv. Abaúj megyében; helyr. *Jászón*, — *ra*, — *ról*.

JÁSZOL, (1), (illirül *jaszlo*, eschül *jeszle*, a *jeszt* (enni) szóval rokonok) fn. tt. *jászol-t* v. *jászlót*, tb. — *ok* v. *jászlók*. Személyraggal: *jászlom*, *jászlod*, *jászló stb.* vagy *jászlom*, *jászlod*, *jászló stb.* Ólakban és aklokban hosszukás vagy kerekded alakú rekesz, melyhez a barmokat hozzá kötik, s melybe elecségeköt adják. *Lovak jászló, ökrök, tehenek, borjúk jászló. Hosszu jászló, kerek jászló. Jászlóhoz kötni a*

csikót, tinót. A jászlóból az izéket kitakarítani. A jászlót tisztán tartani. Találtak egy gyermeket pólyákba takarva és a jászlóba helyhezelve. (Lukács ev. 2. 12.).

JÁSZOL, (2), tájszó; I. GYÁSZOL.

JÁSZOLKA, (jászló-ka) kicsinyező fn. tt. *jászlókat*. Kisded jászló, pl. a kis borjúk számára.

JÁSZOLKOSÁR, (jászló-kosár) ősz. fn. Vesszőből font kosáralakú kerekjászló, melyet több helyen a tanyai aklokban láthatni.

JÁSZOLKÖTÉS, (jászló-kötés) ősz. fn. Töltés elébe csinált vesszőgát, a víz ártalmasságának akadályozására.

JÁSZOLRÁCS, (jászló-rács) ősz. fn. A lójászlónak két része van; egyik a válu, melybe az abrakot adják, másik a válu fölötti rácsos lajtorjaféle készület, melybe a szálás takarmányt teszik, másképp néhutt: *saráglya*.

JÁSZOLRÁGÓ, (jászló-rágó) ősz. fn. Lóról mondják, hogy a jászló szokta harapdálni. Másképp: *karórágó*.

JÁSZÓ-MINDSZENT, falu Abaúj megyében; helyr. *Mindszent-én*, — *re*, — *ról*.

JÁSZOS, (jász os) inn. tt. *jászos-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Jászok módjára mivelt, viselt.

JÁSZÓ-UJFALU, helység Abaúj megyében; helyr. *Újfalu-ba*, — *ban*, — *ból*.

JÁSZPIS, (hellénül *iaspis*, persául *jaszep*, héberül *jasphe*); fn. tt. *jászpis-t*, tb. — *ok*. Át nem látszó, kagylós, tömör és szemerkés szövetű kovakő, majd egyféle, majd többféle színnel, melyet szép simára és fényesre lehet köszörülni. (Silex jaspis).

JÁSZPISAGÁT, (jászpis-agát) ősz. fn. Jászpissal vegyült agátkő, miért is némely részeiben átlátszó.

JÁSZPISASZTAL, (jászpis-asztal) ősz. fn. Jászpiskőből készített asztal.

JÁSZPISKÓ, (jászpis-kő) ősz. fn. I. JÁSZPIS.

JÁSZPISMILLYE, (jászpis-millye) ősz. fn. Jászpiskőből készített millye.

JÁSZPISSZINŰ, (jászpis-szinű) ősz. mn. Olyan színű, mint a jászpiskő.

JÁSZPONTY, (jász-ponty) ősz. fn. Fehéres folyóvízi hal, széles ezüstsínű pikkelyekkel, nagy fejjel és vörös szárnyakkal. (Cyprinus cephalus).

JÁSZSÁG, (jász-ság) fn. tt. *jászság-ot*. 1) Pest és Heves vármegyével határos terület, melyben a jásznép lakik. Fő székhelye Jászberény. 2) Jásznép.

„Nem parancsol nekem senki,
Sem a Kunság, sem a Jászság.“

Népdal.

JÁSZTELEK, pusztá Nógrád megyében; helyr. *Jásztelek-én*, — *re*, — *ról*.

JÁSZVÁROS v. JÁSZVÁSÁRHELY, Moldvaországának fővárosa. (Jassy).

JÁSZ-VINYA, pusztá Somogy megyében; helyr. *Vinyán*, — *ra*, — *ról*.

JÁT, (1), elvont gyöke *játék*, *játszik* szóknak és származékaiknak. Jelentése mint az egyszerű *j* és *t* betűké, mozgó tevékenység, mozgékonyság. Rokonnak látszik vele a latin : *jocus*, honnan *Jodocus*; továbbá a török *oюн*, jakut *ojnu*.

JÁT, (2), fn. tt. *ját-ot*. Erdélyi szó, s am. azon egy nevű, drusza, pl. egyik István a másik Istvánnak játja. Néhutt : *jád*. E szó egy a esuvasz (*jat*, esagatajul *at*, törökül *ad*) szóval, mely am. név. Innen a törökben *addás* am. névtárs. A nőknél : *szuráta* hithetőleg = soror-ját.

JÁTEK, (ját-ék) fn. tt. *játék-ot*, harm. szr. — a v. — *ja*. 1) Általánosam am. mozgás, foglalkodás, melynek czélja időtöltés, mulatság, testi gyakorlat, ügyesség kitüntetése stb. 2) Különösen oly időtöltési, s mulatsági foglalkodás, melynek alapját komoly tárgyak teszik, pl. *hadi játék*, *lovagjáték*, *katonásdi*; innét a könnyű, s nem komolyan vett dolgokról mondani szoktuk : *Ez mind csak játék*. 3) Szorosb ért. oly mozgás és foglalkodás, mely mulatságul szolgál, s bizonyos szabályok és mód szerént szokott végbemenni, s melynek mellékes czélja vagy ösztöne győzelmi dicsőség vagy nyereség, ilyenek : *szerencse-v. sorsjáték*, *kártyajáték*, *tekejáték*, *ostábla* stb. továbbá különféle társasági játékok, pl. *bujóska*, *zálogosdi*, *lakodalmi játékok*. *Játékra adni magát*. *Játékban veszteni* idejét, pénzét. *Játékot nyerni*, *veszteni*. *Játékba merülni*. *Szemesnek való a játék*, *vaknak az alamizsna*, *csigánynak a vaklá*, (km.). 4) Gyermek, fiatalok kedvtöltései, pl. *csigázás*, *futósd*, *hatoska*, *csibédsdi*, *laptázás*, *csúrközés*. 5) Bizonyo játékhhoz tartozó eszközök. *Egy játék kártya*. *A gyerekek számára játékokat venni*. 6) Az emberi cselekvényeknek bizonyos szabályok szerént rendezett utánzása és előadása, mások mulattatása és gyönyörködtetése végett, milyenek : *színjáték*, *vígjáték*, *szomorújáték*, *daljáték*. 7) Átv. ért. jelent a sors vagy vak eset által okozott változást. *Sors játéka*, *szerencse játéka*; *természet játéka*, mit a természet nem rendes szabályai szerént, hanem mintegy szeszélyből hozott létre. 8) Jelent oly embert vagy tárgyat, mely valamely külső erő kényc által hányatik, vettetik, mozgásban van, pl. *Az ingadozó nád a szelek játéka*. *Némely ember mások játéka szokott lenni*. *Valakivel játékot űzni*.

JÁTEKADÓSSÁG, (játék-adósság) ösz. fn. Adósság, melyet valaki játszás alatt tesz, midőn vagy veszteségét ki nem fizeti, vagy a játszótárstól kölcsönzött pénzt vissza nem adja.

JÁTEKALAK, (játék-alak) ösz. fn. Kis babák, melyeket a köznép és gyermekek mulattatására dróton rángatnak, s velők holmi cselekvényi mutatványokat adnak elé az illető utczai alakosok. (Mario-nette).

JÁTEKALAKOS, (játék-alakos) ösz. fn. Személy, ki játékalakokat mutogat. V. ö. JÁTEKALAK.

JÁTEKASZTAL, (játék-asztal) ösz. fn. 1) Általán asztal, melynél játszanak. *Játékasztalhoz űlni*.

Játékasztal mellett megvirradni. 2) Különösen, játékosok számára készített, pl. több fiókkal ellátott asztal.

JÁTEKBARCZA, (játék-barcza) ösz. fn. Barcza, vagyis jegypénz, melyet némely játékokban bizonyos jegyül használni szoktak a játékosfelek.

JÁTEKDÖB, (játék-dob) ösz. fn. Gyermeki játékokhoz, pl. katonásdihoz való kis dob.

JÁTEKDÜH, (játék-düh) ösz. fn. Megrögzött szenvedély, melynél fogva valaki minden idejét, s vagyonát játékra vesztegeti, s magát a játékot rendkívüli tüzzel és indulattal űzi.

JÁTEKDÜHÖS, (játék-dühös) ösz. mn. Aki rendkívüli szenvedélylvel szereti és űzi a kártyajátékot.

JÁTEKHARCZ, (játék-harcz) ösz. fn. l. HARCZJÁTEK.

JÁTEKHÁZ, (játék-ház) ösz. fn. Ház, melyben játszanak vagy játszás végett öszvegyűlni szoktak, különösen ha az ily ház nyilvános. *Fürdői játékházak*.

JÁTEKHELY, (játék-hely) ösz. fn. Általán minden hely, hol játszani szoktak, különösen mely egyedül e végre van kitűzve, s alkalmazva, pl. a nyilvános mulatóhelyeken a szinkörök, tekehelyek stb.

JÁTEKKOCSI, (játék-kocsi) ösz. fn. Kis kocsi a játszó gyermekek számára.

JÁTEKKÓRSÁG, (játék-kórság) ösz. fn. Rendetlen, tulságos vágy, szenvedély, melynél fogva valaki igen szeret játszani.

JÁTEKKÖ, (játék-kő) ösz. fn. Vékony, s kerekded fa- vagy csontdarabok az ostábla-játéknál.

JÁTEKMÓD, (játék-mód) ösz. fn. Mód vagy szokás, vagy szabályok rende, melyek szerint valamely játék történik.

JÁTEKMŰ, (játék-mű) ösz. fn. Mindenféle szerek, melyek játéknul használatnak, különösen olyanok, melyek testi gyakorlat, s ügyesség szerzése végett hozattak szokásba, mint a testgyakorló intézetekben levők.

JÁTEKNAP, (játék-nap) ösz. fn. Nap, midőn bizonyos játékhelyen játszanak vagy oly nap, mely különösen játékra van kitűzve, pl. az intézetekben levő növendékek játéknapja.

JÁTEKÓRA, (játék-óra) ösz. fn. Játékra szánt vagy megengedett óra (idő), pl. a nevelőintézetekben.

JÁTEKOS, (1), (ját-ék-os) mn. tt. *játékos-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Ki örömet játszik, ki játékkal sokat foglalkodik. *Nem hittem volna, hogy ily játékos*. Átv. ért. mondják lóról is, mely táncolni, szökdelni szeret. *Játékos paripa*.

JÁTEKOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *játékos-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Személy, ki játszani igen szeret vagy kinek foglalatossága és keresetmódja játéokban, különösen kártya- vagy koezkajátékban áll. Régibb nyelven jelentett bohóczot, alakost, szemfényvesztőt is.

JÁTEKPÉNZ, (játék-pénz) ösz. fn. Játékra szánt pénz, vagy pénz, melyre játszanak, vagy melyet valaki játékbán nyer. *Játékpénzből élni.*

JÁTEKPIACZ, (játék-piacz) ösz. fn. I. **JÁTEK-HELY**. És egyenlő akaratból a játékpiaçra rohanának. Apost. Csel. Káldi.

JÁTEKSZABÁLY, (játék-szabály) ösz. fn. Szabály vagy szabályok, melyek szerint bizonyos játékot játszani kell. *Játékszabályokat megtartani vagy általhágni.*

JÁTEKSZER, (játék-szer) ösz. fn. Játékul szolgáló különféle szerek vagy áruk, pl. gyermekek játékszerai: kocsi, ló, ostor, csiga, lapda, báb stb.

JÁTEKSZERÁRUS, (játék-szer-árus) ösz. fn. Játékszerekkel kereskedő személy.

JÁTEKSZERENCSE, (játék-szerencse) ösz. fn. Szerencse, midőn valaki a pénzre menő játékbán nyer.

JÁTEKSZIN, (játék-szin) ösz. fn. Hely, hol színi előadások tartatnak, pl. vig-, szomorújátékok, daljátékok stb. *Nemzeti, városi játékszin. Játékszinbe járni. Játékszinre adótni. Átv. ért. világ játékszine, am. a föld lakosinak különféle alakban eléltető működése, mozgalma. A világ játékszinén kitűnő szerepet játszani. A világ játékszinét figyelemmel kísérni. V. ö. SZÍNHÁZ.*

JÁTEKSZINI, (játék-szini) ösz. mn. Játékszint illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Játékszíni próbák, előadások. Játékszíni díszítmények, gépek, kivilágítás. V. ö. SZÍNHÁZI.*

JÁTEKTÁNYÉR, (játék-tányér) ösz. fn. Játékosok tányéra, melybe a játékpénzt teszik.

JÁTEKTÁRS, (játék-társ) ösz. fn. Kik együtt játszanak, egymásnak játéktársai, különösen kik némely játékokban, pl. a csittjátékban egy kézre játszanak.

JÁTEKTERV, (játék-terv) ösz. fn. Előleges vonalazása valamely szerencsejátéknak, különösen amely sorsjegyekkel van kapcsolatban.

JÁTOZ, (ját-oz) áth. m. *játoz-tam, —túl, —ott.* A székelyeknél am. druszáz. V. ö. **JÁT.**

JÁTSZADOZÁS, JÁTSZADOZIK, I. **JÁTSZODOZÁS, JÁTSZODOZIK.**

JÁTSZÁS, (ját-sz-ás) fn. tt. *játszás-t, tb. —ok, harm. szr. —a.* Cselekvés, midőn valaki játszik. *Játzással tölteni az időt. Kártyajátszás, teke-, kocka-, laptajátszás.*

JÁTSZÁSI, (ját-sz-ás-i) mn. tt. *játszási-t, tb. —ak.* Játszást illető, arra vonatkozó. *Játszási mód, ügyesség.*

JÁTSZI, (ját-sz-i) mn. tt. *játszi-t, tb. —ak.* Örömet, könnyen, kedélyesen játszó. Különösen, mint kicsinyező képzője mutatja, am. kedvesen, finoman mulattató, mint a tréfás, elmés, élezes emberek szoktak, kik a gondolatokkal, s meglepő ötletekkel mintegy játszanak, hogy másokat mulattassanak. Átv.

ért. mondjuk lelketlen tárgyakról is, mennyiben más tárgyakat gyöngéden és gyakran érintve folytonos mozgalmat tüntetnek elé. *Játszi szellő csintalanankodik selyem fürteivel.*

JÁTSZIK, (ját-sz-ik) k. m. *játsz-ott, htn. —ani v. —ni, par. játszszál.* Gyöke: *ját*, s képzésre hasonló a *látszik, nyugszik, tetszik, fekszik* igékhez, melyekben az *sz* alatt *oz, ez, öz* gyakorlati képző rejlik, s e szerint *játszik* annyi mint *ját-oz-ik, ját-z-ik*. Általán am. csupa időtöltésből vagy mulatság kedvéért, vagy jó kedvből, szeszélyből foglalkodik valamivel, s mint-hogy aki játszik, nem működik komolyan, annyit is jelent, mint tréfál, dévajkodik. *Szavakkal játszani, am. azokat nem komoly értelemben, hanem elménczésre, tréfára használni. Adott szavával, hitével, esküjével játszani, am. azokat nem komolyan, hanem könnyelműleg ígérni, letenni.* Mondják a sorsról is, hogy játszik, midőn rendkívüli módon működik, továbbá a természetről, midőn szokatlan tüneményeket hoz elé. Átv. ért. *életével, fejével játszani, am. életét, fejét kockára, veszélyre kitenni.* Néha oly foglalkodást jelent, melynek semmi kitűzött célja nincs, pl. *kutyával, macskával, bábbal játszik; ujjával, papírossal, valakinek fürteivel játszik.* Szorosabb ért. mondják oly időtöltési foglalkodásokról, melyek 1) bizonyos szabályok és mód szerint rendezvék, ha kivált céljok vagy valamely anyagi nyereség, vagy némi győzelmi dicsőség és öröm. *Pénzre játszani. Örömet játszani. Jól, rosszul játszani. Igazán, hamisan játszani. Sokban, kevésben játszani. Ki nem játszik, se nem nyer, se nem vesz.* (Km.). Ezen értelemben némely játékok neveit tárgyesetben kívánja maga mellé. *Bujósát, hunyósát, katonását, hatosát, zálogosít játszani.*

„Játszad oh játékidat,

Játszad kis fiú:

Vajmi más játékot üz

Majd a férfiú!”

Kriza János.

De ezen németes kifejezések helyett: *Kártyát, lap-tát, tekét, filkót játszani, helyesebbek: kártyázni, lap-tázni, tekézni, filkózni stb.* 2) Melyek bizonyos emberi cselekvényeket mások mulattatására utánoznak és előadnak. *Valamely szindarabban szerelmest, hőst, bohócot, királyt, jobbágyot, urat, szolgát játszani. Mindennap más szerepet játszani. A színészek ma nem játszanak.* 3) A német nyelv utánzása szerint használtatik a hangszerekről, pl. *Orgonát, zongorát, gordont, hegedűt stb. játszani, de hibásan Magyarán és helyesebben így: orgonán, zongorán, hegedűn stb. játszani, vagy: orgonálni v. orgonázni, zongorázni, hegedűlni, gordonozni, trombitálni stb.* 4) Átv. ért. mondják lelketlen tárgyakról, melyek más tárgyakat szüntelen mozgásra mintegy ingerelnek. *A patak habjai játszanak a part növényeivel. Szellők játszanak a lovagló hölgy lenge fátyolával.*

JÁTSZISÁG, (ját-sz-i-ság) fn. tt. *játszíság-ot, harm. szr. —a.* Játszi minőség, tulajdonság. V. ö. **JÁTSZI.**

JÁTSZMA, (ját-sz-ma) fn. tt. *játszmát*. A ját-szásban, pl. kártyázásban, tekézésben egyes bevégzett játékrend.

JÁTSZÓ, (ját-sz-ó) mn. tt. *játszó-t*. Aki vagy ami játszik. *Játszó társak, gyermekek, ifjak, leánykák. Egymással játszó ebek. Nemzeti színházban játszó személyzet.* Mint főnév is használtatik, s jelent személyt, ki játszik vagy ki játszani szokott, játékos.

JÁTSZÓASZTAL, (játszó-asztal) l. **JÁTEK-ASZTAL**.

JÁTSZODIK, (ját-sz-od ik) k. m. *játszod-tam, —tál, —ott*. Erdélyi s Tiszán túli tájszólás szerint am. a szokottabb játszik. *Játszodnak-e már Debreczenben a színészek? Játszodnak a gyermekek.*

JÁTSZODOZÁS, (ját-sz-od-oz-ás) fn. tt. *játszodozást, tb. —ok*, harm. szr. —a. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki könnyeden, jókedvűleg, vonzalomból, hajlamból valaki iránt, játszani szokott. *A kisderek játszodozását öröm nézni. Játszodozással tölteni el a gyermekkori éveket. Átv. ért. szellő játszodozása a rét virágaival.*

JÁTSZODOZIK, (ját-sz-od-oz-ik) k. m. *játszodoz-tam, —tál, —ott*. Folytonosan, könnyeden, s mintegy tréfálva, jókedvűleg játszik, mint kik csupán jó kedélyből, egymás iránti vonzalomból, gyermekies indulatból, szerelemből mulatoznak együtt. *Az anya játszodozik kedves kis magzataival.* Használjuk átv. értelemben is, pl. *A szellő játszodozik a hölgy lengő fürteivel. A csermely habjai játszodoznak a parti virágokkal.*

JÁTSZODOZÓ, (ját-sz-od-oz-ó) mn. tt. *játszodozó-t*. Ki játszodozik vagy játszodozni szokott. *Játszodozó gyermekek.* V. ö. **JÁTSZODOZIK**.

JÁTSZODTAT, (ját-sz-od-tat) miv. illetőleg áth. m. *játszodtat-tam, —tál, —ott*. Eszközlí, hogy játszodozzék. *Megjátszodtat, mintegy játszóságból rászéd, tréfát fűze valamire rávesz.*

JÁTSZÓHÁZ, (játszó-ház) ősz. fn. l. **JÁTEK-HÁZ**.

JÁTSZÓKARIKA, (játszó-karika) ősz. fn. 1) Fából vagy csontból csinált karikák, melyeket az ostáblajátéknál használnak. 2) Kőbe hajtott vessző.

JÁTSZONDIK, (ját-sz-o(n)d-ik) k. l. **JÁTSZODIK**.

JÁTSZÓSZÍN, (játszó-szín) ősz. fn. Kétes színe valamely testnek, mely a szerint változik, amint a fényugarak egyik vagy másik oldalról törődnek meg rajta.

JÁTSZÓSZÍNÜ, (játszó-színü) ősz. mn. Oly testről mondjuk, mely ide-oda forgatva vagy a világosságtól más-más oldalról érintve, más-más színeket mutat. *Játszószinü kövek, jegeczek.*

JÁTSZÓTÁRS, (játszó-társ) ősz. fn. l. **JÁTEK-TÁRS**.

JATTÓ, **ALSÓ** —, **FELSŐ** —, puszták Nyitra megyében; helyr. *Jattó-n, —ra, —ról*.

JAV, fn. tt. *jav-at*, harm. szr. —a. A jó' meléknevének tárgyilag, vagyis főnévül, s többnyire harmadszemélyi birtokraggal használt változata, általán jelent oly dolgot, tárgyat, mely jó. *A gyümölcs javát kiválogatni*, t. i. az egyes jó darabokat, melyek a többi között jobbak. *Éltének javát már eltöltötte*, t. i. életkorának azon részét, szakát, melyben legtöbb jót élvezett, teljes erejében díszlett stb. *Ezt javára fordította*, am. hasznára. Különösen: birtok, jószág. *Apja után sok javat öröklött. Minden javát elpazarlotta.* Továbbá dísz, folyama valaminek. *Javában foly a munka. Javában aratni* am. közép aratásban lenni. V. ö. **JÓ**.

JAVABELI, (java-beli) ősz. mn. Javából való; javában levő. *Javabeli gyümölcs. Javabeli ember.*

JAVADALMAS, (jav-ad-al-om-as) mn. tt. *javadalmas-t v. —at, tb. —ak*. Javadalommal bíró, ellátott. *Javadalmas pap.* V. ö. **JAVADALOM**.

JAVADALMAZ, (jav-ad-al-om-az) áth. m. *javadalmaz-tam, —tál, —ott, par. —z*. Valakit javadalommal megajándékoz, megjutalmaz. *Érdemes egyházi személyeket javadalmazni.* Oly képzésű ige, mint: *jutalmaz*.

JAVADALMAZÁS, (jav-ad-al-om-oz-ás) fn. tt. *javadalmazás-t, tb. —ok*, harm. szr. —a. Cselekvés, illetőleg jutalmazás, megajándékozás, megtisztelés, mely által valakit javadalmaznak.

JAVADALMI, (jav-ad-al-om-i) mn. tt. *javadalmi-t, tb. —ak*. Javadalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Javadalmi jogok és kötelességek.*

JAVADALOM, (jav-ad-al-om) fn. tt. *javadalmat*. Általán birtok, mely a birtokosnak nem örökös tulajdona, s melynek az csak jövedelmét húzza. Különösen így nevezetnek az egyházi jószágok. *Egyházi javadalom. Érseki, püspöki, káptalani, apáti javadalmak.* Továbbá az ily jószágokkal vagy jövedelmekkel járó egyházi hivatalok. *Lelkeszi javadalom. Egyszerű, kettős javadalom. Javadalom elvesztése, eltagolása, elcserélése, eltörlése* stb.

JAVAK, (jav-ak) tb. fn. tt. *javak-at*. Személyr. *javaim, javaid, javai* stb. Jószág, vagyon, különösen fekvő birtok, minden hozzá tartozó beruházással együtt. *Világi, egyházi javak.* Elemezve l. **JÓ**.

JAVAL, **JAVALL**, (jav-al v. jav-all) áth. m. *javall-t* vagy (két ll-el) *javall-ott*; htn. *javall-ni v. javall-aní*. Valamit jónak ismer és helyben hagy, helyesel. Ellentéte: *roszal*, azaz rosznak tart. Ettől különbözik: *javasol*, azaz valamit jó gyanánt ajánl, tanácsol. Javalni szoktuk azt, amit valaki cselekedett, véghez vitt, javasolni pedig, amit jónak gondolunk, hogy valaki azt véghez vigye.

„Másképp se javallom, igazat megvallván,
Mert enyím a páleza, most, béke uralmán
Népemet a nyájtól zaklatja hiába,
Elegyíti harezát békém poharába.“

Buda halála (Arany J.).

JAVALÁS, (jav-al-ás) fn. tt. *javalás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Helybenhagyás, melynél fogva kijelentjük, hogy bizonyos cselekvést jónak tartunk. A *felsőbbség javalását megnyerni, megérdemelni*. Ellentéte : *roszálás*.

JAVALAT, (jav-al-at) fn. tt. *javalat-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Javalási nyilatkozat, vagyis azon szó vagy mondat, mely által javalásunkat, jóváhagyásunkat kijelentjük. *Szóval, írásban kijelentett javalat*.

JAVALL, JAVALLÁS; I. **JAVAL, JAVALÁS**.

JAVAS, (1), elvont törzse *javasol* igének és származékainak.

JAVAS, (2), (jav-as) fn. tt. *javas-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Így nevezi a köznép azon férfiakat vagy asszonyokat, kik kuruzsolnak, ráolvasással, s holmi babonával gyógyítanak stb. Másképp : *javos*, mely, különböztetésül helyesebb is.

JAVASLÁS, (jav-as-ol-ás) fn. tt. *javaslás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, midőn valamit jó gyanánt tanácsolunk, s végrehajtásul ajánlunk. 2) Kuruzslás, babonás gyógyítási mód. Különböztetésül helyesebb az utóbbi értelemben : *javoslás*. V. ö. **JAVAS**, (2).

JAVASLAT, (jav-as-ol-at) fn. tt. *javaslat-ot*, harm. szr. —a. Jó gyanánt tanácsolt terv; tanács, melyet valakinek cselekvési zsinórmértékül ajánlunk. *Elfogadni a tapasztalt emberek javaslatát*. Különbözik : *jóslat és javalat*.

JAVASLATTÉTEL, (javaslat-tétel) ösz. fn. L. **JAVASLÁS**, (1).

JAVASLATTEVŐ, (javaslat-tevő) ösz. fn. Aki valamely tervnek kivitelét ajánlja, vagy valamely célnak elérésére vezető eszközt indítványba hoz.

JAVASOL, (jav-as-ol) áth. m. *javasol-t v. javasolt-t*, bth. —ni v. *javaslan*. 1) Valamit jó gyanánt tanácsol, ajánl valakinek; tanácsot, tervet ad. *Bizonyos orvost vagy gyógyszerzt javasolni a betegnek. Nem javasolom, hogy most útnak indulj. Javasolom, ne bardátkozzál ezen emberrel. A szerént fogok cselekedni, amint javaslod. Ha javaslod, Isten neki. Ki javasolta ezen oklatan tervet?* 2) Babonás gyógymódot gyakorol, kuruzsol. V. ö. **JAVAS**. Különbözik : *jósol*.

JAVASOLÁS, JAVASOLAT, I. **JAVASLÁS, JAVASLAT**.

JAVÁTOL, (jav-át-ol) áth. m. *javátolt*. A székekyeknél Kriza J. szerént am. ajánl (javasol), rábízta.

JAVÍT, **JAVIT**, (jav-it) áth. m. *javit-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s. Valamit jóvá alakít által, igazít, megigazít, különösen 1) Ami anyagilag rossz, romlott, kopott, céljának meg nem felel, azt jóvá teszi, fölépíti, kiigazítja, foltozza, czélszerűvé képezi, alkalmazza stb. *Sovány legelőket, réteket, ugarokat javítani. Épületeket, bútöröket, szerszámokat, eszközöket javítani. Kopott, rongyos ruhákat javítani. Utakat, hidakat, utcái kövezeteket javítani. Használjuk marasztaló ragu nevekkel is. Javítani a háztetőn, vakola-*

ton. Ez elhanyagolt jóságon lesz mit javítania az új birtokosnak. Anyira elromlott, hogy lehetetlen javítani rajta. 2) Bizonyos szellemi dolgok hibáit, hiányait részént kiigazítja, részént betölti. *Nyomatványokat javítani. Valamely munkát bővítve és javítva újra kiadni. A hibás fogalmazást kijavítani. Javítani az elavult törvényekben, alkotmányon.* 3) Az erkölcsileg hibás embert jó útra téríti. *Bűnösöket javítani. Oktatással, jó példával, fenytékekkel javítani a gonoszokat.*

JAVÍTÁS, JAVITÁS, (jav-it-ás) fn. tt. *javítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valamit v. valakit javítunk. *Épületek, földek, rétek, legelők, erdők, szőlők javítása. Javításokra fordított költségek. Könyvek, hírlapok javítása. Megrögzött bűnösök, gonosztevők javítása.* V. ö. **JAVÍT**.

JAVÍTÁSI, JAVITÁSI, (jav-it-ás-i) mn. tt. *javitási-t*, tb. —ak. Javitást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Javitási költségek.*

JAVÍTÉK, JAVITÉK, (jav-it-ék) fn. tt. *javiték-ot*. Nyomdászoknál azon lehuzott nyomtatvány, melyen a betűszedő hibái följegyeztetnek, hogy kiigazíttassanak. (Correctura).

JAVÍTÉKÍV, (javiték-ív) ösz. fn. Ív, melyen a betűszedésben elkövetett hibák kiigazíttatván, az sajtó alá boesáttatik.

JAVÍTÉKJEL, (javiték-jel) ösz. fn. Jel, melyet a javítók használ, hogy az után a szedő a hibákat kiigazíthassa.

JAVÍTGAT, (jav-it-og-at) áth. és gyak. m. *javitgat-tam, —tál, —ott*, par. *javitgass*. Valamit vagy valakit folytonosan, vagy gyakran javít. *Újat nem készit, hanem a régieket javitgatja.. Nyomatványokat, verseket javitgat.* V. ö. **JAVÍT**.

JAVÍTGATÁS, JAVITGATÁS, (jav-it-gat-ás) fn. tt. *javitgatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Folytonos vagy gyakori cselekvés, midőn javítgatunk valamit. *Ócska ruhák, szerszámok javitgatásával foglalkodni.*

JAVÍTHATATLAN, JAVÍTHATLAN, (jav-it-hat-[at]lan) mn. tt. *javíthatatlan-t*, tb. —ok. Ami, illetőleg aki oly rossz, oly romlott, elviselt, elkopott, elvászott stb. hogy javítani rajta nem lehet. *Javíthatlan ecetes borok. Javíthatlan gonosztevő.* Határozóképp am. javíthatlanul.

JAVÍTHATATLANSÁG, JAVÍTHATLANSÁG, (jav-it-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *javíthatatlanságot*. Állapot vagy minőség, melyen vagy melyet javítani nem lehet.

JAVÍTHATÓ, JAVITHATÓ, (jav-it-hat-ó) mn. tt. *javítható-t*. Amit vagy akit javítani, jobbá tenni lehet, egészen el nem romlott.

JAVÍTNOK, (jav-it-nok) fn. I. **JAVÍTÓ**, fn.

JAVÍTÓ, (1), **JAVITÓ**, (jav-it-ó) mn. tt. *javitó-t*. Ami vagy aki javít. *Javitó ház. Javitó intézetek, szerek, eszközök. Erkölcsjavító könyvek.*

JAVÍTÓ, (2), (mint föntebb) fn. Személy, ki a nyomdában kiszedett, s lehuzott íveken előforduló hibákat feljegyzi, s kiigazítja; máskép: javítnok.

JÁVOR, JÁVORFA, l. JUHAR, JUHARFA.

JÁVORBIKA, (jáv-or-bika), JÁVORSZARVAS, (jáv-or-szarvas) ösz. fn. l. BÖLÉNY.

JAVOS, (jav-os) fn. tt. *javos-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kuruzsló, babonás gyógyító. Máskép: *javas*.

JAVOSLÁS, (jav-os-ol-ás) fn. tt. *javoslás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kuruzsolás, babonás gyógy-mód, pl. ráolvasás által.

JAVOSOL, (jav-os-ol) áth. m. *javosol-t*. Kuruzsol, holmi babonás szerekkel, módokkal gyógyít.

JAVÚL, JAVUL, (jav-úl) önh. m. *javúl-t*. Jóvá lesz; rossz szokásaiból, hibáiból kivetkezik; erkölcsi jó utra tér. *Mivelés által javulnak a parlag rétek, földek. Javulnak a gondosan ápoltt barmok. Oktatás, jó példa által javulnak a vásott gyermekek. A rögzött gonosztevő nehezen javul meg.*

JAVULÁS, JAVULÁS, (jav-úl-ás) fn. tt. *javulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Anyagi vagy szellemi és erkölcsi rossz, romlott állapotnak jóra változása.

JAVULÉKONY, (jav-úl-ék-ony v. jav-úl-é-kony) mn. tt. *javulékony-t* v. —at, tb. —ak. Erkölcsi ért. aki hibáiból, rossz szokásaiból kivetkezőhetik; javulásra hajlandó.

JÁZ, l. JÁÁZ.

JAZMIN, (arabul *dsaszemin*) fn. tt. *jazmin-t*, tb. —ok. Keletindiai növény a kéthímesez seregéből és egyanyások rendéből, fehér és sárga virágokkal, melyek igen átható és kedves illatúak. (*Jasminum*). Fajai: *azori*, *bigé*, *törpe*, *szagos*, *gyógyszertári* stb. *jazmin*.

—JE, öszvetett névrag, a tárgymutató *i*, és harmadik személyrag *e* elemekből, vastaghangon: *ja*, mint: *kert-je*, *kürt-je*, *góg-je*, *kefé-je*, *gyűrű-je*. V. ö. —JA, névrag.

JE, v. JÉH, v. JÉJ, csodálkozásai indulatszó a Hegyalján; rokon ez értelemben *ennye*, (=ejnye) szóval. Néhutt: *jú*, v. *júj*, sínai nyelven: *hú*.

JÉCSA, KIS—, NAGY—, falvak Torontál megyében; helyr. *Jécsán*, —ra, —ról.

JED, (i-ed, v. ij-ed helyett) székely tájszó. L. IJED. V. ö. JESZKE.

JEDD, falu Erdélyben Maros székben; helyr. *Jeddén*, —re, —ről.

JEDDER, JEDER, falu Kővár vidékben; helyr. *Jedder-be*, —ben, —ből.

JÉG, (=i-eg, t. i. nevét folyékony, vagyis olvadákonyságától vette; v. ö. *J*— betű jelentése); fn. tt. *jeget*. Megegyeznek vele a szirjän *jí*, finn *jää*, gija, ge, oi, ei, je, lapp *jägna*, vogul *jank*, ostják *jenk*, *jonk*, török és perzsa *jakh*, buchar, uigur *jekh*, sínai *ing*, *píng*, *kinng* stb. szók, valamint a német *Eis* is. Jelent megfagyott, vagyis hideg által öszveállott folyó testet, különösen vizet. *Jéggé fagyott*

viz. Vastag, vékony, hártyás jég. Síma, göröncsös, sík jég. Hajladozó, repedékes jég. Acélos, porhanyós jég. Pengő jég. Gyóles jég, am. igen síma jég. *Megy, torlódik a jég. Megindul, szétolvad a jég. Jeget törni*, átv. ért. am. nehéz munkának, új vállalatnak elejét megkezdni. *Megél ő a jég hátán is*, azaz életrevaló, ügyes, élelmes. *Jégre vinni valakit* átv. ért. am. veszélyes vagy legalább alkalmatlan helyzetbe juttatni. (A német nyelvben is divatos szójárás).

„Jégre viszen, esüffá teszen,

Míg eszedre kélsz.”

Népies versek. (Erdélyi J. gyűjt.).

Jeget hízlatni (ráöntött vízzel vastagítani). *Jégen járni, futni, csuszkálni, korcsolyázni, elesni. Jég hátán járni. Jég hátán építette a házat.* (Km.). *Síma, hideg, mint a jég. Olyan a keze, mint a jég. Jéggel burognatni a lobos tagokat. Jeget eszik, vizet iszik, mégis alig állhat.* (Km.). *A lud is megesik egyszer a jégen.* (Km.). *Leesett a lud a jégen, majd felkel a jövő héten.* (Népd.). *Jégre metszett kép, nem lesz soká ép, mert széltől elolvadhat.* (Km.). *Úgy vagyok, mint a jégen álló.* (Km.). Jelent jégesőt is. *A határt elverte a jég. A szőlőkben sok kárt okozott a jég. Olyan jég esett, mint a galambtojás.*

JÉGAGÁT, (jég-agát) ösz. fn. Átlátszó agátkőfaj, mely színére nézve az acélos síma jéghez hasonlít.

JÉGALABASTROM, (jég-alabastrom) ösz. fn. Síma tükrű jéghez hasonló alabastrom.

JÉGBARLANG, (jég-barlang) ösz. fn. Barlang, melyben a víz, és vízecseppek nyáron át is jéggé fagnak.

JÉGBÉRCZ, (jég-bércz); l. JÉGHEGY.

JÉGBORITÉK, (jég-boriték); l. JÉGRÉTEG.

JÉGCSÁKLYA, (jég-esáklya) ösz. fn. Erős, hosszú szakálu esáklya, melylyel a molnárok, révések, hajósok a jeget törik, s az úszó jégtáblákat tovább döfödik.

JÉGCSAP, (jég-csap) ösz. fn. Csaphoz hasonló alaku jégdarab, mely akkor képződik, midőn a víz csurgó állapotban cseppenként összefagy. *Háztetők aljáról lógó jégcsapok.*

JÉGCSAPÁS, (jég-csapás) ösz. fn. l. JÉGKÁR.

JÉGCSILLÁM, (jég-esillám) ösz. fn. Ragyogó fény, melyet a nap sugaraitól érintett jég tükre visszavet.

JÉGCZÖVEK, (jég-czövek); l. JÉGKARÓ.

JÉGCZUKOR, (jég-czukur) ösz. fn. Szegletes jégalakú öntött cukor. *Barna, sárga, fehér jégczukor. Jégczukrot nyalogatni.*

JÉGDARA, (jég-dara) ösz. fn. Apró jégeső, vagyis megkeményült tömör hódarabkák, melyek darához hasonló.

JÉGDOMB, (jég-domb) ösz. fn. Dombbá alakult jégtömeg.

JÉGDÚCZ, (jég-dúcz) ösz. fn. A havasokon oszlopformában feltorlódo jégdarabok.

JEGECS, (jeg-ecs) fn. tt. *jegecs-ét*. L. **JEGECZ**.

JEGECZ, (jeg-ecz) fn. tt. *jegecz-ét*, harm. szr. —e. Általán test, mely lassan-lassan bizonyos szabályszerű formára alakult öszve, pl. midőn folyékony testek, valamint felolvadt érecek, s különösen savak fokenként szilárd állapotba mennek át, s a testek különböző természetéhez képest különböző alakot mutatnak. (Crystallus). Másképp : *jegecs* v. *jegőcze*.

JEGECZÉDÉS, (jeg-ecz-éd-és) fn. tt. *jegeczédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Valamely folyékony, híg, csepegő testnek jegeczeczé alakulása.

JEGECZÉDIK, (jeg-ecz-éd-ik) k. m. *jegeczédtem*, —*tél*, —*étt*. Jegeczeczé alakul. V. ö. **JEGECZ**.

JEGECZÉS, (jeg-ecz-és) mn. tt. *jegeczés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Jegeczekkel bővelkedő, vagy jegeczezel benőtt. *Jegeczes barlang*. *Jegeczes kő*.

JEGECZÉSÉDÉS, (jeg-ecz-és-éd-és) fn. tt. *jegeczésédés-t*, tb. —*ék*. harm. szr. —e. Valamely híg, folyó, csepegő testnek jegeczessé levése.

JEGECZÉSÉDIK, (jeg-ecz-és-éd-ik) k. m. *jegeczésédtem*, —*tél*, —*étt*. Folyó vagy híg állapotból jegeczessé változik által.

JEGED, (jeg-ed) önh. m. *jeged-t*. Jéggé alakul, jéggé fagy. *Jegednek a vizek, tavak, folyók*. Különösen jelenti azon természeti működést, midőn a fagyos vízrések vékony túalakokban merevedni, s egymáshoz állani kezdenek; továbbá, midőn valamely folyadékban felolvasztott kemény testek, pl. savak, a folyó részek elrepülése vagy párolgása után bizonyos alakban öszveállanak. V. ö. **HEGED**.

JEGEDÉS, (jeg-ed-és) fn. tt. *jegedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Állapot, midőn valamely test jeged. V. ö. **JEGED**.

JEGEDZIK, (jeg-ed-ez-ik) k. m. *jegedztem*, —*tél*, —*étt*. L. **JEGED**.

JÉGEKE, (jég-cke) ösz. fn. Szántókéhez némileg hasonló szerszám, melylyel a jégén nyilást hasítanak.

JEGEL, (jeg-el) áth. m. *jegelt-t*. 1) Valamely híg, folyékony testet jéggé fagyat, úgynevezett fagyaltot csinál. 2) Jeget használ. *E télen épen nem fagyott, miből jegelünk nyáron által?* 3) Jeget vág.

JEGELLÉS, (jeg-el-el-és) fn. tt. *jegellés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Fagyos állapota valamely híg testnek, midőn jegellik.

JEGELLIK, (jeg-el-el-ik) k. m. *jegellétt*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Jéggé fagy, jégalakot ölt. *Nagy hidegben jegellenek a vizek*.

JEGÉLY, I. **JEGÉR**.

JEGÉNYE, (1), (i-eg-enye v. jeg-eny-e) fn. tt. *jegényét*, harm. szr. *jegényét-je*. Győke a mozgást, ingadozást, rezgést jelentő *i* v. *j*, melyekből *eg* gyakorlati képzővel lett *i-eg* v. *jeg*, ebből az anyagot

jelentő *eny* (any, ony) képzővel *i-eg eny* v. *jeg-eny*, végre tulajdonságot jelentő *e* hozzátétellel : *i-egény-e*, *jeg-eny-e*; vagy pedig a *nye* növényt jelentő képző. Némelyek 'igenyes' szóval rokonítják. L. itt alább. Több ily képzőjű növénynevek léteznek, mint : *afonya*, *galagonya*, *paponya*, *mácsonya*, *dinnye*, *berkenye*. Értelme országszerte különböző, s a nyárfák különböző fajaira alkalmaztatik, innen van : *fehér jegénye*, *fekete jegénye*, *olasz jegénye*, *fűzfa-jegénye*, *rengő jegénye* stb. Mint elemzése mutatja, különösen azon nyárfajokra illik, melyek levelei legkisebb széllengésre is megrendülnek. Egyébiránt általában a jegénye szónak egy másik elemzése is valószínűnek látszik; t. i. minthogy a jegényék legtöbb fajai, különösen az olasz jegényék sudár növései, s a legsudarasb fajú fehérfenyűk is jegényefenyűknek neveztetnek, *jegénye* am. *igenye*, azaz *igenyes fa*, mely szó egyenes helyett ma is több tájakon divatozik. Valamint tehát a fenyű fenséges növéstől vette általános nevét, úgy a jegényét egyenes sudár alakjáról is nevezhették el őseink. Hogy pedig szó elején az *i*, összetett *jo*, *ju*, *jö*, *je* hangokká alakul, nyelvünkben több példa van rá, valamint más nyelvekben is.

JEGÉNYE, (2), falu Erdélyben Kolos megyében; helyr. *Jegénye-n*, —*re*, —*ről*.

JEGÉNYEFA, (jegenye-fa) ösz. fn. 1) Növényfaj a nyárfák neméből. *Jajgatja a jegényefa, hogy ledőlt a czédrus*. (Pázmán Préd.). 2) Anyag a kivágott jegényéből. *A jegényefa a puha fák közé tartozik*.

JEGÉNYEFENYŰ, (jegenye-fenyű) ösz. fn. I. **FEHÉRFENYŰ**. V. ö. **FENYŰ**.

JEGÉNYENYÁRFA, (jegenye-nyár-fa) ösz. fn. A nyárfáknak azon faja, mely legsudarasabb növése és magassága által tűnik ki a többiek közül, s melynek eredeti hona Olaszország, miért *olasz nyárfának* is neveztetik.

JEGÉNYEPÁLMA, (jegenye-pálma) ösz. fn. Indiai pálmafaj, a malabari partokon és Ceylon szigetén. (Elate sylvestris. L.).

JEGÉNYÉS, (1), (jeg-eny-e-es) mn. tt. *jegényés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Jegényével benőtt vagy beültetett. *Jegényés vidék*.

JEGÉNYÉS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *jegényés-t*, tb. —*ék*. Jegényeerdő, —berek, —liget.

JEGÉNYÉS, (3), pusztá Tolna megyében; helyr. *Jegényés-én*, —*re*, —*ről*.

JEGÉR, (jeg-ér) fn. tt. *jegér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Vízi madarak egyik szép faja, nagyságra fűzhez hasonló, szíre zöld és vörös, begye sárga, farka kék. Halászatból él, télen a jégén költ; s inút veszi nevét.

JÉGERFA, (jéger-fa) ösz. fn. Heves vármegyei tájszó. L. **ÉGERFA**.

JEGES, (1), (jeg-es) mn. tt. *jeges-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Jéggel vegyes; fagyos. *Jeges cső*, *jeges víz*. *Jeges tenger*. Továbbá a miben jeget tartanak. *Jeges kupa*. *Jeges dézsa*. *Jeges pincze*.

JEGES, (2), (jeg-es) fn. tt. *jeges-t*, tb. —*ék*. Jégtömeg vagy jégmező a havasokon, mely az itt ott felolvadt hóból alakult.

JEGESÉDIK, (jeg-es-éd-ik) k. m. *jegeséd-tem*, —*tél*, —*étt*. L. JEGESÜL.

JEGESÍT, (jeg-es-ít) áth. m. *jegesít-étt*, htn. —*ni*, v. —*eni*, par. —*s*. Valamely híg, folyékony testet jegessé tesz, megfagyaszt.

JEGESKACSA, (jeges-kacsa) ősz. fn. Vadkacsa faj, mely télen a jeges folyókat lepi el.

JÉGESŐ, (jég-eső) ősz. fn. Gömbölyű vagy gömbölyded, majd nagyobb, majd kisebb jégdarabok, melyek felhőkből esnek alá, s nem egyebek megfagyott esőcseppeknél, vagy kemény tömeggel alakult hópihéknél, melyek magasabb és hidegebb légkörben jéggé váltak. *Galambtojásnyi, diónyi, mogyorónyi jégeső. A jégeső elverte a határt. Káromkodik, mint a jégeső. (Km.). Ha jégeső esik is, ott lesznek. A jégesőnek legapróbb faja, dará-nak nevezetik.*

JEGESTENGER, (jeges-tenger) ősz. fn. lásd : JÉGTENGER.

JEGESÜL, (jeg-es-ül) önh. m. *jegesül-t*. Jegessé leszen, vagy jéggé alakul. *Hideg van, már jegesülnék a folyó széléi.*

JEGESZT, (jeg-esz-t) áth. m. *jegeszt-étt*, par. *jegesz-sz*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1) A vizet s más folyadékot jéggé fagyasztja. 2) Jegeczczé, jegecsessé alakít.

JEGESZTÉS, (jeg-esz-t-és) fn. tt. *jegesztés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami jéggé fagy, vagy jegeczczé lesz.

JEGEZ (jeg-ez) áth. m. *jegez-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Valamit jéggel takar, behint. *A jégördő szekerek végig jegezik az utcát.* 2) Jéggé fagyaszt.

JEGEZÉS, (jeg-ez-és) fn. tt. *jegezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit jegeznek.

JÉGFAGYOS, (jég-fagyos) ; l. JÉGHIDEG.

JÉGFOK, (jég-fok) ősz. fn. Fokozat a légkörben, melynél a jegesek azon magassága kezdődik, hol a víz és gőz jéggé alakul.

JÉGFÜRÉS, (jég-fürész) ősz. fn. Fürész, melylyel a folyók, csatornák stb. jégét hasogatják, darabolják, hogy jégverembe takarítsák.

JÉGGALÓCZA, (jég-galócza) ősz. fn. Galócza faj, melynek lemezei jég- vagy inkább hóféhérségűek. V. ö. GALÓCZA.

JÉGGULA, (jég-gula) ősz. fn. Gulává alakított vagy alakult jégtömeg.

JÉGHALOM, (jég-halom) ősz. fn. lásd : JÉGHÉGY, 2).

JÉGHÉGY, (jég-hégy) ősz. fn. 1) Havasi bércz, melynek oldalait és ormait vastag jégtömegek födik. 2) Magasan feltorlódott jégtáblák a jegestengercen.

JÉGHIDEG, (jég-hideg) ősz. mn. Oly hideg, mint a jég, igen fagyos. *Jéghideg kezek. Jéghideg víz.*

JÉGHIDEGSÉGÜ, (jég-hidegségü) ősz. mn. l. JÉGHIDEG.

JEGÍT, (jeg-ít) l. JEGESZT.

JÉGKÁR, (jég-kár) ősz. fn. Kár, melyet a jégeső vetésekben, szőlőkben, kertekben stb. okoz.

JÉGKÁRBIZTOSÍTÁS, (jég-kár-biztosítás) ; l. JÉGKÁRMENTESÍTÉS.

JÉGKÁRMENTESÍTÉS, (jég-kár-mentesítés) ősz. fn. Bizonyos intézetnek működése, melynek célja a jégeső által károsultak veszteségét pótolni. Iunét : *jégkármentesítő intézet, ügyviselőség.*

JÉGKARÓ, (jég-karó) ősz. fn. Karó vagy czölöp, melyet a vízbe vernek, hogy az úszó jégdarabokat tördelje s kártevés ellen akadályozza, pl. a hidak, kikötött hajók, malmok előtt.

JÉGKÉREG, (jég-kéreg) ősz. fn. Jéggé vált felső része a folyóknak, tavaknak stb.

JÉGKÖRTE, (jég-körte) ősz. fn. Hosszúkás és sárgaszínű körtefaj, melynek héja jég vagy üveg gyanánt fénylik, s mely csak tél felé érik meg.

JEGLE, (jeg-le) fn. tt. *jeglét*. Jéghez hasonló köfaj a mészkövek neméből, melyből meszet lehet égetni.

JÉGLENCSE, (jég-lencse) ősz. fn. Lencse, kristályból vagyis kristályüvegből, azaz kristály, mely lencsévé alakított. Boncztanban am. a szem szerkezetében levő lencsealakú rész. (Lens crystallina). V. ö. LENCSE.

JÉGLEPEL, (jég-lepel) ősz. fn. A víznek jégből álló felső része.

JÉGMADÁR, (jég-madár) ősz. fn. l. JEGÉR.

JÉGMEDVE, (jég-medve) ősz. fn. Az éjszakai jegestengeren élő, hosszú bojtos és legnagyobb faju medve. (Ursus glacialis). V. ö. MEDVE.

JÉGMEZŐ, (jég-mező) ősz. fn. l. JEGES, (2).

JÉGNYILÁS, (jég-nyílás) ősz. fn. 1) Rész, repedés a jégen. A Balaton mellékén : *riadás*. 2) Azon tény, midőn a jég megreped.

JEGŐCZ, (jeg-öcz) ; l. JECECZ.

JEGŐCZE, (jeg-ő-cze) fn. l. JECECZ.

JÉGPATKÓ, (jég-patkó) ősz. fn. 1) Patkóféle készüllet, élesre köszörült szegekkel, mely a csizmasarkakra kötve a jégen járóat biztosabbá teszi az elsiklás vagy elesés ellen. 2) Korcsolya.

JÉGPINCZE, (jég-pincze) ősz. fn. Pincze, melyben nyárra való jeget tartani szoktak, másképp és szokottabban : *jégverem*.

JÉGPOHÁR, (jég-pohár) ősz. fn. A schweizi jéghegyek jégéből alakított különös pohár, melyet déli Németországban és Olaszthonban italok frissen tartására használnak.

JÉGRÉTEG, (jég-réteg) ősz. fn. Folyókon, tavakon stb. azon felső boríték, takaró, mely jéggé merevült.

JÉGRIADÁS, (jég-riadás) ősz. fn. A folyók, tavak jégtábláinak ropogással történő megrepedése. *Jégriadás a befagyott Balatonon.*

JÉGRÓKA, (jég-róka) ősz. fn. A jegestenger vidékein élő, fehér és kékes szürke színű rókafaj. (*Canis lagopus* L.).

JÉGSZAKADÁS, (jég-szakadás) ősz. fn. Állapot, midőn a vékony vagy porhadni kezdő jég valamely teher alatt letörik.

JÉGSZÁN, (jég-szán) ősz. fn. Könnyű kis szán, holmi tehcek vagy emberek szállítására a jégen. Vagy jégdarab, melyen a játszó gyermekek, síhederek a jég fölött csuszkorálnak.

JÉGSZÉG, (jég-szeg) ősz. fn. Hegyesebbféle szeg, melyet télen a lópatkóba vernek, hogy a jeges úton biztosabban járhasson a ló.

JÉGSZEGFŰ, (jég-szek-fű) ősz. fn. A havasi szegfűnek faja, mely csaknem száratlan; virága a leveleknél alacsonyabb; csészepikkelyei a csészénél hosszabbak. (*Dianthus glacialis*).

JÉGSZÉM, (jég-szém) ősz. fn. A jegesőnek egy-egy darabja. *Galambtojásnyi, diónyi, mogorónyi, borsónyi jegeszemek*.

JÉGSZIVŰ, (jég-szivű) ősz. mn. Képes kifejezéssel am. érzéketlen, kinek szíve sajnálatra, könyörré, irgalomra, részvétre nem indul. *Jégshivű zsarnok*.

JÉGSZOBOR, (jég-szobor) ősz. fn. Szoborrá alakított vagy alakult jégtömeg.

JÉGTÁBLA, (jég-tábla) ősz. fn. Szétterülő táblaforma alakulásai a jéggé vált víznek.

JÉGTARTÓ, (jég-tartó) ősz. fn. Edény, leginkább ércből, melyben vízűtés vagy holmi fagyalt edelelek készítése és tartogatása végett jeget tartanak.

JÉGTELEP, (jég-telep) ősz. fn. lásd : JEGES, (2).

JÉGTENGÉR, (jég-tengér) ősz. fn. Jéggel borított tenger, mind az északi, mind a déli föld-sarkon.

JÉGTORLÁS, (jég-torlás) ősz. fn. A zajló vagyis mozgásban levő jégtáblák, jégdarabok egymás fölé tódulása, feltornyosodása.

JÉGTORLAT, (jég-torlat) ősz. fn. Egymás fölé nyomult, feltornyosodott jégdarabok halmaza. *Jégtorlatok a hídoszlopoknál, a zátonyokon*.

JÉGTORLÓDÁS, (jég-torlódás); lásd : JÉGTORLÁS.

JÉGTÖRŐ, (jég-törő) ősz. mn. és fn. Ami a zajló, mozgásban levő vagy álló jeget töri. *Jégtörő karók, csölöpök. Jégtörő Mátyás*, minthogy rendszerint a mi égővünk alatt Mátyás napja körül a jég meg szokott indulni. Jégtörőknek hivatnak általán azon készülétek és eszközök, melyek a hidak, malmok előtt felállítva a jégtáblákat kisebb darabokra zúzzák, hogy kártékonyságukat akadályozzák. Átv. ért. mondjuk oly személyről, ki valamely nehéz, a maga nemében új munkába, vállalatba kap, s azt minden akadályok dacára végrehajtja, vagy lega-

lább megkezd, hogy azt mások folytathassák; más-kép : *ültörő*.

JÉGTŰ, (jég-tű) ősz. fn. 1) Azon túlalakú szá-lacs-kák, melylyekké a fagyni kezdő víz átalakul, mielőtt tömör jéggé válnék. 2) A jegeczes testnek túlalakú száilai, részecskei.

JÉGTŰKÖR, (jég-tükör) ősz. fn. Tükör sima-ságu és fényességű jégtábla.

JÉGVEREM, (jég-verem) ősz. fn. Verem vagy pinczeféle üreg, melyben nyárra való jeget eltenni s tartani szoktak. *Hűdeg van itt, mint a jégveremben. Zsuppal, szalmával bélelt jégverem. Jégveremben tartani a húst*.

JÉGVIRÁG, (jég-virág) ősz. fn. A bojtvirágok neméhez tartozó növényfaj; szára lecsepült, levelei tojáskerékek, váltogatók, apró vízhólyagokkal rakot-tak; virágai kocsántalanok, fehérek. (*Mesembryan-themum crystallinum*).

JÉGZAJ, (jég-zaj) ősz. fn. Folyó vagy moz-gásban levő vizeken lefelé, vagy ide-oda úszkáló jég-darabok. Egyszerűen : *zaj. Jön a zaj. Sűrűn megy a zaj a Dunán, nemsokára bedől. A zaj nagy kárt tett a hídakban és hajóknak. Zajos, jégzajos ár víz*.

JÉGZÁPOR, (jég-zápor) ősz. fn. Eső helyett ömlő sűrű jég.

JÉGZÁTONY, (jég-zátony) ősz. fn. Sekélyes vizeken megfeneklő s zátony gyanánt összehortolt jég. V. ö. ZÁTONY.

JEGZIK, (jeg-ez-ik) k. m. *jegz-élt*, htn. — *eni*. Vízről vagy más folyadékról is mondjuk, midőn jebesedni kezd vagy jéggé fagy, jegedzik.

JÉGZUZÓ, (jég-zuzó) ősz. fn. lásd : JÉGTÖRŐ.

JEGY, (a héberben יגַי am. megismerni, ész-revenni) fn. tt. *jegy-et*, harm. szr. — *e*. Tiszta gyöke vagy gyökeleme *je*, melyből *gy* és *l* egyszerü kép-zőkkel két rokonértelmű szók, u. m. *jegy* és *jel* szár-maznak, s eredetileg valami mozgékonyt jelentenek. (V. ö. J betű jelentése). *Jegy* és *jel* legáltalánosb ér-telemben elválasztható ismertető része vagy toldalé-ka valamely tárgynak, pl. iratdarab valamely árun, írományesomón, mutató valamely házban (korcsmán, vámnál), tornyon (mint kereszt, kakas) stb. Különö-sebben : *Jegy*, 1) ismertető, megkülönböztető vonása vagy tulajdonsága valamely tárgynak, s ennek létét, valódiságát, egyéniségét stb. meghatározza. Van *belső jegy*, mely a dolognak természetében fekszik, s annak beltulajdonságát mutatja ki, pl. az oklevél hi-telességének *belső jegyei* : írásmód, az illető korban vagy században divatozott betűalakok, írásbeli saját-ságok stb. *külső jegyei* : papír vagy hártya minemü-sége, tinta festéke, pecsét stb. *Állandó jegy*, mely a tárgyon folytonosan megmarad; *változó jegy*, mely időnként változik, pl. személyes leírásban állandó jegyek : termet magassága vagy alacsonsága (a fel-nőtteknél), székeség v. barnaság, horgas orr, szemek színe stb. változók : a hajék, szakál vagy bajusz

alakja, színe, ruházat, egészséges vagy beteges szín stb. *Lényeges jegy*, mely a tárgynak lényegét teszi; *mellékes jegy*, mely a lényegességnek egyedül kifolyása, eredménye, pl. emberben lényeges jegyek a lélek és test, mellékesek a lélek műveltsége, test ügyessége. 2) Valamely tárgynak oly tulajdonsága, mely különböztetés végett mesterségesen adatott neki, pl. jegy a ruhán, jegy (bélyeg) a marhán, jegy a ludak, réczék talpán. 3) Rendkívüli természeti tulajdonság, pl. lenesealakú folt az arezon, eperforma esomóeska vagy szőmörösök a bőrön. 4) Kis ezédula vagy barcza, melynek elemutatása által valamit igényelhetünk, pl. *belépti jegy*, melylyel színházba, táncszvigalomba, valamely társulatba stb. bemehetünk; *vám-jegy*, melylyel a vámon keresztül boesáttatunk; *vendég- v. asztal-jegy*, melynél fogva bizonyos lakomában helyet és részt kapunk stb. *Jegyet váltani*, am. belépti, asztal- vagy más hasonló jegyet pénzért szerezni. 5) A házasodók közt divatozó viszonyos ajándékok, pl. gyűrű, kendő, pénz, ruha. *Valamit jegybe adni. Jegyet váltani* (am. *jegygyűrűt, jegykendőt* stb. váltani). *A menyasszonyt jegypénzzel, jegyruhával megajándékozni*. 6) Azon állapot, midőn férfi és nő egymásnak házassági ígéretet tesznek. *Jegyben lenni. Jegyben járni*. Innen: *eljegyezni*. 7) Mint a jegyez, jegyző, jegyzék származékokból kitetszik, a 'jegy' szó teszen emlékeztető valamit, vagyis oly dolgot, mely bizonyos tárgyakat eszünkbe juttat, feledéstől megment, milyenek pl. a rovási jegyek, a jegyzőknek írásai, melyekben előlegesen a tárgyak fő vonalait följegyzik. *Utasító jegy*, az iratokban, könyvekben, mely bizonyos megjegyzésre utal. 8) A csillagtanban azon tizenkét csillagzat, melyek a barkört ugyanannyi részre osztják fel. *Kos, bika, ikrek, rák, orozlán, szűz jegye*. Innét jelenti azon időszakot is, illetőleg hónapot, melyben bizonyos jegy uralkodik. *Kos jegyben született*, azaz martius 21-től april 21-ig számított időközben.

Mind hangra, mind értelemre nézve közel rokon vele: *jel*, mennyire mindegyikben bizonyos ismerés vagy ismertetés vagy észrevétel alapfogalma rejlik, aminthogy több nyelvben azon egy szóval fejeztetik ki, pl. *signum, Zeichen, σημεῖον* stb., de a magyarban azon finom különbséggel, hogy a jegy közelebbi, a jel rendszeren távolabbi összeköttetésben van a tárgygyal, melyet ismertet vagy megkülönböztet; így az időben is a jel inkább azt mutatja, ami történt, vagy ami történni fog, vagy aminek történnie kell, vagy lehet, midőn a jegy jobbra azt adja tudtunkra, ami valóban létezik. Vannak esetek, midőn egyiket a másikkal fölesérlni lehet, pl. *jegy* vagy *jel* a házón, a ruhán, az arezon, a mondottakat *följegyezni* vagy *följelteni*; de nem mondhatni *jegyet adni*, e helyett *jelt adni*, és mást jelent: *jegyes ember*, mást pedig *jeles ember* stb. V. ö. JEL.

JEGYADOMÁNY, (jegy-adomány) ösz. fn. 1) Ajándék pénzben, ékszerekben, ruhában stb., melyet menyasszonyának a vőlegény ad. 2) Pénzbeli

vagy más ingó és ingatlan vagyron, melyet leginkább a szülők leányuknak vagy más rokonok is a menyasszonynak, férjhez menetel alkalmával adnak. Ez utóbbi már a házasság után másképp: *hozomány*.

JEGYAJÁNDÉK, (jegy-ajándék) ösz. fn. lásd: JEGYADOMÁNY.

JEGYBANK, (jegy-bank) ösz. fn. Oly bank, mely valóságos ércpénzt képviselő levelkéket (jegyeket) bocsát ki, s ezeknek ércpénzzel felváltását ígéri annak, ki azokat e végett elemutatja.

JEGYBÉLI, JEGYBELI, (jegy-béli) ösz. mn. 1) Menyasszonyi jegyet illető, arra vonatkozó. *Jegy-béli ajándék*. 2) Jegyben járó, levő. *Jegy-béli leány*. (Margit élete).

JEGYBENJÁRÓ, (jegyben-járó) ösz. mn. Férjhez menendő, különösen hajadon nőről mondjuk, midőn szokott szertartással, pl. jegykendő vagy gyűrű cserélése által stb. bizonyos férfival házassági szerződésre lép azon időig, midőn innepélyes eskü által összekel vele.

JEGYBÉR, (jegy-bér) ösz. fn. l. JEGYPÉNZ.

JEGYCIPO, (jegy-czipő) ösz. fn. Menyasszonyi czipő, melyben jegyet vált, vagy melylyel neki vőlegénye kedveskedik.

JEGYES, (jegy-es) mn. tt. *jegyes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Bizonyos jeggyel bélyegzett, megkülönböztetett. *Jegyes ökör, ló, juh. Jegyes talpú ludak, kacskák*.

JEGYÉS, (jegy-és) fn. tt. *jegyes-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Férfi és nő, kik bizonyos szertartás, pl. kézfogás, jeggyűrű, jegykendő váltása által egymásnak házasságot ígértek. *Megsebesítetted az én szívemet én húgom, jegyesem*. (Énekek éneke 4. fej. 9. v.).

JEGYESÉG, (jegy-es-ség) fn. tt. *jegyeséget*. Jegybenjáró állapot, jegybenjárás.

JEGYETLEN, (1), (jegy-etlen) mn. lásd: JEGYTELEN.

JEGYETLEN, (2), (jegy-etlen) mn. tt. *jegyetlen-t*, tb. —*ek*. Amin semmi rendkívüli, kitűnő vagy mesterséges jegy nines. *Jegyetlen tiszta bőr. Jegyetlen fehér ruha. Jegyetlen ökör, ló, birka, ludak*. Határozóképp am. jegy nélkül, meg nem jegyezve.

JEGYEZ, (jegy-ez) áth. m. *jegyez-tem*, —*tél*, —*étt*, v. *jegyzétem, jegyzéttél, jegyzétt*; htn. —*ni* v. *jegyezni*, paranes. —*z*. 1) Valamit bizonyos jegy által megkülönböztet. *Fehér ruhát jegyezni. Könyveket jegyezni*. 2) Valamit emlékeztetésül eszébe felró. *Ezt megjegyzem magamnak. Jól megjegyezd, mit mondtam*. 3) Bizonyos eszméket, gondolatokat, mondatokat emlékeztet okáért felró, felír. *A tanár előadását jegyezni. A gyűlési beszédeket jegyezni. Nem érdemes minden haszontalan czikornyát följegyezni. Az eladott áruk mennyiségét és árát bejegyezni*. 4) *Eljegyezni*, mondjuk férfről, midőn valamely nővel házassági szerződésre lép, s kézfogót tart. *Eljegyezni valakit házastársul*.

JEGYEZÉS, (jegy-ez-és) fn. l. JEGYZÉS.

JEGYEZETLEN, (jegy-ez-etlen) mn. tt. *jegyezetlen-t*, tb. —*ék.* Ami jegyezve nincsen. *Jegyezetlen fehér ruha. Jegyezetlen gulyamarha.* V. ö. JEGYEZ. Határozóképp am. jegyzet nélkül, nem jegyezett állapotban.

JEGYGYŰRŰ, (jegy-gyűrű) ősz. fn. Gyűrű, melylyel a házasulandó személyek egymást megajándékozzák. *Jegygyűrűt váltani. Visszaküldeni, visszakérni a jegygyűrűt.*

JEGYING, (jegy-ing) ősz. fn. Ing, melyet a völegény menyasszonyának, vagy ez annak ad.

JEGYIRÁS, (jegy-írás) ősz. fn. Írás neme, mely nem bizonyos ábécze betűivel, hanem valamely képjelek által történik.

JEGYJÓSZÁG, (jegy-jószág) ősz. fn. l. JEGY-ADOMÁNY.

JEGYKE, (jegy-ke) fn. tt. *jegykét*. Kis jegy, lapka; idegenből kölcsönzött szóval: czédula.

JEGYKENDŐ, (jegy-kendő) ősz. fn. Fehér kendő, melyet kézfogás alkalmával a menyasszony a völegénynek ad.

JEGYNÉV, (jegy-név) ősz. fn. Némelyek által a melléknév helyett ajánlott nyelvtani műszó, mely csakugyan helyesebb is volna. L. MELLÉKNÉV és v. ö. JEGYSZÓ.

JEGYÖLTÖZET, (jegy-öltözet); l. JEGYRU-HÁZAT.

JEGYPÉNZ, (jegy-pénz) ősz. fn. Pénz, melylyel a völegény megajándékozza menyasszonyát; továbbá azon pénzmennyiség, melyet a menyasszonynak szüléji vagy más rokonok férjhezmenetele alkalmával adnak.

JEGYPÖRÖLY, (jegy-pöröly) ősz. fn. 1) Pöröly, vagy helyesebben, kis kalapács, melylyel a fő kovácslegény, vagy maga a mester az ültöt veregetve, tudtára adja a többi kalapáló legénynek, mily módon? erősebben-e vagy gyöngébben verjék? s mikor fordítsák meg a munka alatt levő izzó vasat. Ezt a kovácsok *czifrázás*-nak nevezik. 2) Pöröly különféle ércműveseknél, melybe a mester neve vésvan, s melylyel a legények az illető műhelybeli munkákat megjegyezni szokták.

JEGYRUHA, (jegy-ruha) ősz. fn. Általán am. menyasszonyi ruha. Különösen azon ruha, melylyel a völegény menyasszonyának kedveskedik.

JEGYRUHÁZAT, (jegy-ruházat) ősz. fn. Mindenféle ruhaneműk vagy öltözékek, melyeket a menyasszony férjhezmenéskor szüleitől vagy más illetőktől kap.

JEGYSÜTŐ, JEGYSÜTŐVAS, (jegy-sütő-vas) ősz. fn. l. BÉLYEGVAS.

JEGYSZEDŐ, (jegy-szedő) ősz. fn. Aki valamely mutatóványhoz a belépti jegyeket átveszi.

JEGYSZÓ, (jegy-szó) ősz. fn. Általán beszéd-rész, mely a főnévnek (lénynévnek) minőségét vagy pedig munkásságát fejezi ki, tehát melléknév (jegy-név) és ige együtt.

JEGYTELEN, (jegy-telen); l. JEGYETLEN.

JEGYÜL, (jegy-ül) ih. Jegy gyanánt, jegy fejében, különösen menyasszonyi jegyajándokul. *Drága karpereczet, aranylánczot, gyűrűt adni jegyül a menyasszonynak.*

JEGYVÁLTÁS, (jegy-váltás) ősz. fn. Szerartás, midőn a házasulandó személyek egymással gyűrűt váltanak, kezét fognak, s helybeli szokások szerint különféle módon kinyilatkoztatják abbéli ígértöket, hogy egymással házasságra lépnek. Népies köznyelven: *kézfogó* v. *kézfogás*.

JEGYVÁLTÁSI, (jegy-váltási) ősz. mn. Jegyváltást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jegyváltási szerartás.*

JEGYVÁLTÓ, (jegy-váltó) ősz. fn. Házi ünnepély, midőn a házasulandók jegyváltása történik.

JEGYZ, l. JEGYZÉZ.

JEGYZÉK, (jegy-ez-ék) fn. tt. *jegyzék-ét*, harm. szr. —*e.* 1) Írásba tett észrevétel, emlékeztetés okáért. *A teendőket különös jegyzékbe tenni.* 2) Lajstrom. *A jutalmazandók neveinek jegyzéke.* 3) Bizonyos tárgyaknak összeírása, pl. *árjegyzék*, melyben az áruk, napszámok, munkabér s több eféle egyenként elszámoltatnak. *Benyújtani a kiadások és bevételek jegyzékét. Házi bútorok, edények, szerszámok jegyzéke.*

JEGYZÉKIRAT, (jegy-zék-irat) ősz. fn. 1) Bizonyos tárgyak jegyzékét magában foglaló irat. Egyszerűen: *jegyzék*. 2) Egyik hatóságnak a másik hasonló rangúhoz küldendő vagy küldött levele avagy válasza; másképp: *átirat*. Felsőbb hatósághoz: *felirat*, v. *fölleljesztés* küldetik.

JEGYZÉKKÖNYV, (jegy-zék-könyv) ősz. fn. Könyv, melyben mindenféle jegyzékek iratnak, különösen a kereskedőknél a 'Notizbuch' magyar nevezete.

JEGYZÉKLAP, (jegy-zék-lap) ősz. fn. Oly lap valamely iratesomban, melyre bizonyos jegyzékeket igtatnak p. folyamjegyzék, árjegyzék.

JEGYZÉKVÁLTÁS, (jegy-zék-váltás) ősz. fn. Két vagy több egyenlő állású hatóságnak egymással közölt vagy folytatott levelezése. V. ö. JEGYZÉK-IRAT.

JEGYZEMÉNY, (jegy-ez-c-mény) fn. tt. *jegyzeményt*, tb. —*ék.* L. JEGYZET.

JEGYZÉS, (jegy-ez-és) fn. tt. *jegyzés-t*, tb. —*ék.* harm. szr. —*e.* Általán cselekvés, melynél fogva valamit jegyzünk. V. ö. JEGYEZ. *Jegyzéssel foglalkodni. Ruhák jegyzése. Barmok, baromfiak jegyzése. Öszvetételei: megjegyzés, följegyzés, lejegyzés, bejegyzés, összejegyzés.*

JEGYZET, (jegy-ez-et) fn. tt. *jegyzet-ét*, harm. szr. —*e.* Észrevétel vagy emlékirat, valamely fő tárgyhoz kapcsolt függelék, mellékes ötlet, vagy kivétel stb., melyet följegyezni szoktunk. *Jegyzetek valamely munkára, könyvre. Olvasni jegyzetek nélkül nem sokat ér. A tett jegyzetekből birálatot írni vala-*

mely műről. A tanár előadása után írt jegyzeteket hozzákapsolni a tankönyvhöz. Magyarász jegyzet.

JEGYZETJEL, (jegyzet-jel) ösz. fn. Útásító jegy; l. JEGY 7).

JEGYZETLEN, l. JEGYZETLEN.

JEGYZŐ, (1), (jegy-ez-ő) mn. tt. *jegyző-t*. Aki valamit jegyez, vagy amivel jegyeznek valamit. *Ruhákat jegyző leány. Jegyző bélyegvas. Jegyző pöröly.*

JEGYZŐ, (2), (mint főtebb), fn. Hivatalos személy vagy tisztviselő, ki valamely társulatnak vagy hatóságnak köz tanácskozásait s határozatait írásba foglalja, levelezéseiket viszi, rendeleteiket közli stb. *Vármegyei, városi, községi jegyző. Kereskedelmi, gazdasági, művészi egyesület jegyzője. Az elnök és jegyző aláírásával kiadott iromány. Szentszéki jegyző. Cézébeli jegyző. Főjegyző, aljegyző. Tiszteletbeli főjegyző, aljegyző.*

JEGYZŐI, (jegy-ez-ő-i) mn. tt. *jegyzői-t*, tb. —ek. Jegyzőt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jegyzői hivatal. Jegyzői aláírás. Jegyzői fizetés. Jegyzői lak, iroda.*

JEGYZŐKÖNYV, (jegyző-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben valamely hatóság vagy társulat ügyeiben tartott tanácskozások, s azok folytában hozott határozatok följegyeztetnek. *Közzgyűlési, törvényszéki jegyzőkönyv. Iparkamara jegyzőkönyve. Tudományos egyetemi jegyzőkönyv. Jegyzőkönyvet felolvasni, hitelesíteni, meghamistítani. Jegyzőkönyvből kivonatokat tenni, határozatokat kiírni. Vallomási jegyzőkönyv, melyben a vádlott vallomása a fenytő bíróságnál följegyeztetik. Tanuzási jegyzőkönyv, melyben a tanúk előadása jegyeztetik föl.*

JEGYZŐKÖNYVI, (jegyző-könyvi) ösz. mn. Jegyzőkönyvre vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Jegyzőkönyvi fogalmazványok, cikkek.*

JEGYZŐKÖNYVILEG, (jegyző-könyvileg) ösz. ih. Jegyzőkönyvbe ígatva.

JEGYZŐKÖNYVVEZETŐ, (jegyző-könyv-vezető) ösz. fn. Aki valamely jegyzőkönyv szerkesztésével van megbízva.

JEGYZŐSÉG, (jegy-ez-ő-ség) fn. tt. *jegyzőségét*, harm. szr. —e. 1) Jegyzői hivatal. *Jegyzőségért folyamodni. Jegyzőséget viselni. Vármegyei, városi, falusi, szentszéki jegyzőség.* 2) Jegyzők személyzete.

JEGYZŐSÉGI, (jegy-ez-ő-ség-i) mn. tt. *jegyzőségi-t*, tb. —ek. Jegyzőségre vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Jegyzőségi hivatalszoba, iroda.*

JÉH v. JÉJ, l. JÉ.

JEHI, puszta Veszprém megyében; helyr. *Jehibe*, —ben, —ből.

JÉKE, falu Szabolcs megyében; helyr. *Jékén*, —re, —ről.

JEKELFALVA, helység Szepes megyében; helyr. *Jekelfalván*, —ra, —ról.

JEL, (finnül: *jelki*); fn. tt. *jel-t*, v. ritkábban —et, tb. —ek, harm. szr. —e. Tájéjtéssel: *gyel*. Általán tárgy vagy tulajdonság, vagy cselekvény,

szenvedés, állapot, mely valamire távolabbról mutat vagy figyelmeztet; továbbá, mely tudtúl adja, hogy valami történt vagy történik, vagy történni fog, vagy valaminek történnie kell, lehet, szabad, p. a sok pénz és kincs gazdagság jele; bizonyos bibircsók az arezon iszákosság jelei; a hadseregek rendkívüli járása háborúnak jele; a befagyott ablak nagy hidegnek jele stb. Különösen 1) Taglejtés által nyilatkozó cselekvés, szenvedés vagy állapot, mely által másokat valamire figyelmeztetünk. *Kéznel, integetéssel, szemvágással, lábtoppánással jelt adni.* 2) Hang általi figyelmeztetés. *Köhentéssel, fűlytyel, puska-ágyulövéssel, dobbal, trombitával jelt adni.* 3) Kitézőtt, szembeötlő, s távolabbról figyelmeztető tárgy. *Zászlóval, kendővel, kalapemeléssel jelt adni.* 4) Rendkívüli tünetmény, melytől valamely eredményt várunk vagy gyanítunk. *Egy jelek. Jelek lesznek a napban és holdban.* (Evangy). *Ezen jekben győzni fogsz.* 5) Nyoma valaminek, melyből kitünik, hogy valami történt. *Több vágás, szúrás jelei látszanak orcáján. Sok jelt adta vitéltségének.* 6) A lelkiületnek kitünő bélyege. *A sok csudálkozás és bámulás tudatlanságnak jele. Semmi jelt nem adta nagylelkűségének.* Ebből származnak a *jeles* és *jellem* szók. V. ö. JEGY.

JELADÁS, (jel-adás) ösz. fn. Cselekvés, mely által másokat valamire figyelmeztetünk, p. intve, taglejtve, vagy bizonyos tárgy kitézésével, p. lóbogóval, kendővel, vagy előre meghatározott móddal, p. puska-, ágyulövéssel, harangozással stb. V. ö. JEL.

JELBESZÉD, (jel-beszéd) ösz. fn. 1) Beszéd jelek által, milyen a siketnémák beszéde. 2) Színi előadásnak neve, midőn a szereplő személyek egyedül taglejtések által működnek. *Másképp: néma ábrázolat.*

JELBESZÉDI, (jel-beszédi) ösz. mn. Jelbeszédet illető, arra vonatkozó. *Jelbeszédi taglejtések.*

JELÉL, JELÖL, (jel-él) áth. m. *jelél-t*. 1) Valamit bizonyos jel által szembevetővé, észrevehetővé tesz; jel által megkülönböztet valamit. *Erdei úton szalmával jelezni a fákat, hogy az utasok el ne tévedjenek. A határvonal húzás'ra pontokat jelezni. Megjelezni a helyet, hol valami nevezetes történt.* 2) Kitézőttől am. kitéz, kiválaszt, bizonyos ezélel előlegesen számba vesz valamit. *Kijelelni a legderekkabb vitézeket. Kijelelni a vágni való fákat az erdőben.* 3) Bizonyos hivatalra, rangra, méltóságra, a folyamodók vagy ajánlottak közöl valakit vagy valakiket kitéz, s választás alá terjeszt. *Bírónak, tanárnak, v. bírói, tanári hivatalra jelezni valakit. Hármát jeleltek törvényszéki ülnökségre.*

JELÉLÉS, JELÖLÉS, (jel-él-és) fn. tt. *jelélés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, melynél fogva valamit vagy valakit jelelünk. V. ö. JELEL. *Útvonalak jelelése. Fák jelelése. Jelelés valamely hivatalra, méltóságra. Igekötőkkel: kijelelés, megjelelés.*

JELÉLGET, (jel-él-get) gyak. áth. m. *jelélgetem*, —tél, —étt. Gyakran vagy apródonként, részenként jelel. *Olvasás közben jelelgetni.*

JEJÉLGETÉS, (jel-él-get-és) fn. tt. *jeJélgetés-t*, tb. — *ék*. Cselekvés, midőn jeJelgetünk. V. ö. JEJÉLGET.

JEJÉLŐ, (1), (jel-él-ő) mn. tt. *jeJélő-t*. Kitüntető, megkülönböztető, kimutató. *Utat jeJelő fásor. Határt jeJelő árkok, dombok. JeJelő oszlop, karó, czövek. JeJelő vas.*

JEJÉLŐ, (2), (mint föntebb), fn. 1) Személy, ki valamit bizonyos jel vagy jelek által kimutat, ki-tüntet, vagy eszében felró, pl. a kalangyákban az aratórészt, az erdőben a magfát. 2) Hivatalosan megbizott személy, ki valamely hivatalra, méltóságra stb. bizonyos személyeket kitz, s választás alá bocsát. *A vármegyei tisztujtásokon a főispán vagy helyettese a jeJelő.*

JEJÉLŐCZÖVEK, (jeJelő czövek) ösz. fn. Földbe vert czövek, mely által valamit jeJelnek, p. a mérnökök jeJelőczöveke.

JEJÉLT, JEJÖLT, (1), (jel-el-t) mn. tt. *jeJélt-et*. Akit vagy amit kijelelték, megjeJeltek, vagyis bizonyos jel által kitzítottak. *JeJélt utak az erdőségén. Vágásra jeJélt fák. Hancsíkokkal jeJélt rétek.*

JEJÉLT, JEJÖLT, (2), (mint föntebb) fn. Személy, kit valamely hivatalra kitzítottak, s választás vagy kinevezés alá bocsátottak. *Papi jeJélt.* Mondják tanulókról is, kik valamely iskolai folyamat elvégzésén, felsőbb osztályba lépni készülnek. *Szónoklat, költészet, bölcsészet jeJöltjei.* (Candidatus).

JEJEN v. JEJÉN, (1), (jel-én) mn. tt. *jeJén-t*, tb. — *ék*. Igen érdekes adat a magyar eszjárásból is magyar nyelv ősrégiségéből. Midőn t. i. több más nyelvek a 'jeJen' fogalmát öszvetett alakokkal adják, pl. a hellén *παραιμι, παρωρ*, a latin *praesens*, a német *Gegenwart, gegenwärtig* stb., melyeknek előrésze am. előtt, s az egész am. előtte levő, a magyar egyszerű *én* képzővel a *jeJ* szóból származtatja, mintha mondaná: jellel bíró, létének jeJét, jeJenséget adó, minthogy se a mult, se a jövő, létének jeJét nem adja, nem adhatja. 1) Mondjuk általán oly időről, mely most van, mely még le nem folyt, legyen az a legkisebb időpont, vagy hosszabb időszak. *Jelen perc, jelen óra, jelen nap, jelen évszak, jelen év, jelen század.* 2) Mondjuk eseményekről, melyek most folyó időben történnek. *Jelen zavarok, belháborúk.* Az utóbbi e hangzóra nézve megjegyzendő, hogy az *ö-ző* szójárásokban mind *e-re*, mind *ö-re* van példánk, tehát az *e* is kétképen (nyíltan és zártan) ejthető. „Jelen-tötte bemenetele okát.” Kriza J. gyűjteményében a XIII. népmesében, „Jelönnen! Benigna asszony inakönyvében (Nyelvemlékek II. kötet). A Nádor-codexben, Debreczeni Legendáskönyvben is stb. *jeJönik*. Képzésre nézve *jeJén* mn. olyan mint: *alacson, rokon* (régente: *rakon*), *kicsin, külön*. V. ö. JEJÉN fn.

JEJEN v. JEJÉN, (2), (l. JEJEN, mn.); fn. tt. *jeJén-t*, tb. — *ék*. Mostani állapot, mely folyamatban van, mely még el nem mult. Minthogy az időre vonatkozik, az idő pedig folyton halad, szorosan és ésszanilag véve a *jeJen* képzelhető legrövidebb idő-

perezet teszen, melyhez képest a legközelebbi idő-perczenet egyfelől *mult*, másfelől *jövő*. Egyébiránt köz értelemben az előttünk lefolyó idő valamely húzomos részét, s a benne eléforduló események öszve-gét is jeJennek mondjuk. *E népnek sem multja, sem jeJenje, talán jövője sincs.*

„Lelkem velem ködös mesékbe játszik,
A jeJent s otthont is elfeledem.”

Tisza Domokos.

L. JEJEN, (1), mn. Képzésre olyan, mint a *szégyen, özőn, kölcsön* szóké. Nyelvtani ért. jeJenti általán az igének azon időbeli módosítását, mely a cselekvés, szenvedés, vagy állapot mostaniságát fejezi ki, melyet a mult megelőz, a jövő pedig követ, p. *írok, írsz, ír ez jeJen; írtam, írtál, írt ez mult; írandok, írandasz, írand ez jövő*. A viszonyos jeJenek közt külön alakja van jeJen a multban' időnek, melyet láss 'Mult' fn. alatt. Ugyanitt látható, miszerint elbeszélésekben mult helyett is használtatik. Figyelmet érdemel a magyarban a jeJen a jövőben' is, melyet láss 'Jövő' fn. alatt. V. ö. ÍGEIDŐ.

JEJÉN, (3), (jel-én) ih. 1) Most, és ezen helyen. p. *Jelen vagyok*. 2) Akármely határozott időben és helyen. *Jelen voltam a közgyűlésen. Minden ülésben jeJen leszek. Kik voltak jeJen a minapi hadgyakorlaton? A ki nem volt az iskolában jeJen, írassék föl.* — Úgy látszik, hogy itt az *én* tulajdonkép nem a módot jeJentő határozó, hanem inkább állapító képző, s jeJén vagyok am. az adott, vagy határozott jeJre itt vagyok, épen úgy, mint ezen mondatokban: *helyén vagyok, résén van a füle*. Miért itten állandóbban zárt é vel írandó.

JEJEN v. JEJÉN, (4), (jel-én) önh. m. *jeJént*. L. JEJENIK.

JEJENBEN, JEJÉNBEN, (jel-en-ben) ih. JeJen, vagyis épen most folyó időben. *Jelenben* (jeJen időben) *sok a gond és baj, jövőben* (jövő időben) *majd mind másképp lesz*.

JEJENE, pusztá Gömör megyében; helyr. *JeJenén —re, —ről*.

JEJÉNÉS, (jel-én-és), fn. tt. *jeJénés-t*. tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. 1) Elétiünés, láthatóvá, érezhetővé levés bizonyos helyen és időben. 2) Különösen rendki-viuli tűneménynek elétiünése. *Álomi jeJenések. Megholtak lelkeinek jeJenése, megjeJenése. Angyali jeJenések. Úrnak jeJenése.* Használtatik, ámbár nem szabatosan, jeJenet helyett is, p. *Szent János apostol jeJenése* (apocalypsis) 3) A szindarabokban a felvonásnak egy egy része, mely új szereplő személyek hozzájárulását, vagy elmenése által határozottatik meg. *Az első felvonásnak ötödik, hatodik jeJenése.* Egyébiránt ezen szó, inkább a szereplő személyek részletes működését jeJenti, s maga a felvonás része szabatosabban szólva *jeJenét*.

JEJÉNÉSKÖZ, (jeJenés-köz); lásd: JEJENETKÖZ.

JEJÉNET, (jel-én-et) fn. tt. *jeJénet-et*, harm. szr. — *e*. 1) Azon tárgy, vagy tűnemény, mely meg-

jelenik, elétünik. *Álomban, idegkórban, elragadtatásban jeleneteket látni. Isteni jósktól látott jelenetek. Szent János apostol jelenete. Isteni jelenet, azaz nyilatkozat. Természeti, légköri, égi jelenetek.* 2) L. JELENÉS, 3.).

JELENETÉZ, (jel-én-et-éz) áth. m. *jelenetéztem, —tél, —étt.* Színi előadásra alkalmassá tesz.

JELENETI, (jel-én-et-i) mn. tt. *jeleneti-t, tb. —ek.* Jelenetre vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Jeleneti ábrázolat.*

JELENETKÖZ, (jelenet-köz) ősz. fn. Színjátékokban két jelenet között lefolyó idő.

JELENGET, (jel-én-ég-et) áth. és gyak. m. *jelengettem, —tél, —étt, par. jeléngess.* Gyakran, vagy lassan-lassan jelent, tudat, ismételt jelek által tüntet elé valamit. *A futárok jelengetik a közeledő ellenséget. Év vége felé a hírlapszerkesztők jelengetik az előfizetést.* Visszaható ért. am. magát mutogatja, gyakorta elétünteti. *A közeledő tél bizonyos tünetmények által jelengeti magát. Ősz végén jelengetik magukat majmok közül a varjuk. Tavasz nyíltával jelengetik magukat a fecskék, gólyák. Az ideiglen elmaradt epekörség újra jelengeti magát.*

JELENGETÉS, (jel-én-ég-et-és) fn. tt. *jelengetés-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami jelengeti magát, vagy mást. *A sok jelengetés után végre kitört a háború.*

JELENHATÓ, (jelen-ható) ősz. mn. L. JELENLEGÉS.

JELENIDŐ, (jelén-idő) ősz. fn. Jelennen, épen most folyó idő, mely közvetlenül a múltat követi, s a jövőt megelőzi. Nyelvtani ért. igealak, mely ezen időt kifejezi, p. *írok, olvasok.* L. JELEN (1).

JELENIK, JELENIK, (jel-én-ik) k. m. *jelent.* 1) Elétünik, láthatóvá, érezhetővé lesz, s mintegy jel által tudatja, hogy valamely bizonyos helyen és időben ott terem, vagy ott van. Szabatos nyelven megkülönböztetjük a *jelen* önh. és *jelenik* k. igéket. Emebben az *ik* miatt mindig némi kényszer, szenvedő állapot rejlik; p. *barátom hívásomra nálam megjelen' és a hírlap megjelenik'.* 2) Bibliai nyelven mondják a mennyi szellemekről, midőn magukat emberek előtt láthatókká teszik. *Imé az úr angyala megjelenék Józsefnek álmában.* (Máté 2. 13).

JELENÍT, (jel-én-ít) áth. m. *jelenít-étt* htn. —ni v. —eni. Jelenvalóvá tesz, a jelenbe hoz által, azt eszközli, hogy a szemlélő vagy hallgató előtt valami úgy tűnik fel, mintha valósággal jelen volna, s a jelen időben történne.

JELENKÉZÉS, (jel-én-kéz-és) fn. tt. *jelenkézés-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Előleges mutatkozás, melynél fogva valaki megjelenni, vagy valami történni fog.

JELENKÉZIK, (jel-én-kéz-ik) k. m. *jelenkéztem, —tél, —étt.* Többszöri jelek, előjelek által mutatja, hogy elétünni készül, vagy elétünni fog. *A régi betegség előfutárai ismét jelenkeznek. A tél jelenkezik. Addig-addig jelenkezett, míg végre megjelent.*

JELENKOR, (jelén-kor) ősz. fn. Kor, vagy időszak, melyben most élünk, melynek eseményei előttünk fejlődnek ki, és folynak le. *Jelenkorunk rajza, története. Jelenkorunk bonyolodott állapota. A jelenkorról részrehajlatlan ítéletet majd a jövő kor hoz.*

JELENKORI, (jelén-kori) ősz. mn. Jelenkort illető, abból való, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, abban történő. *Jelenkori események. Jelenkori művészet, irodalom.*

JELENLEG, (jel-én-leg) ih. Mostani időben, mely előttünk foly. Szorosban véve: épen most, ezen perczen, pillanatban. *Jelenleg minden állapotok függően vannak. Jelenleg gyanítani is nehéz, mi vár reánk. Jelenleg semmi bajom.*

JELENLEGÉS, (jel-én-leg-és) mn. tt. *jelenlegés-t, v. —et, tb. —ek.* Jelen alkalmazásban levő. *Jelenleges hivatal.*

JELENLEGI, (jel-én-leg-i) mn. tt. *jelenlegi-t* tb. —ek. Jelenleg, azaz mostan, ezen időben, különösen ezen perczen létező. *Jelenlegi állapottal megelégszem.*

JELENLÉT, (jelén-lét) ősz. fn. Állapot, midőn bizonyos helyen személyesen ott vagyunk. *Jelenlétben történt. Ennek az illetők jelenlétében kell történnie. A te jelenléted nem szükséges. Átv. ért. lélek jelenléte am. készség vagy tulajdonság, melynél fogva valaki mindenféle viszontagságok, és események alkalmával öntudatát megtartja, zavarba nem jön, s eszének és lelki erejének hasznát venni képes.*

JELENLÉTEL, (jelen-létel) l. JELENLÉT.

JELENLÉVŐ, JELENLÉVŐ, (jelen-levő v. —lévő) ősz. mn. 1) Ki bizonyos helyen, és időben ott van, ott tartózkodik, ott mulat, stb. *A gyűlésben csak a jelenlevő tagoknak lesz szavazata. Minden jelenlevő vendég egészségére inni.* 2) Mondjuk tárgyakról, melyek kéznél vannak, melyek előttünk, mellettünk fekszenek, eseményekről, melyek most történnek, időről, mely most foly. *A jelenlevő irományokat átnézni. Jelenlevő táborozás. A jelenlevő időben sok a baj.*

JELENNEMLÉVŐ, (jelén-nem-lévő) ősz. mn. A ki vagy a mi jelen nincsen.

JELENNEN, (jel-én-n-en) ih. Eredetileg: *jelénen*; a másik *n* csak nyomatosság kedvéért tétetett közbe. Azon időben, mely most van, mely most foly. Máskép: *jelenleg*, v. *jelenben*. A régieknél *jelesül'* helyett is.

„Felkele ő seregével,
És jelenen vén népével.“

Katalin verses Legendája.

JELENSÉG, (jel-én-ség) fn. tt. *jelenség-ét*, harm. szr. —e. Általán állapot, melyből valami kitünik, s mely által valami tudomásra jut, különösen 1) Maga azon jel, melynél fogva valaminek elétünte tapasztalható. *A tántorgó járás egyik jelensége a részségségnek.* 2) Azon jel, mely valaminek bizonyításul szolgál. *Több jelenségből kitünik, hogy ő követte el a gyilkosságot.* 3) Előjel, mely valami történendőre

mutat. *A balatoni révészlek a közeledő szélvész jelenségét ismerik.* 4) Gyógytanban a betegség körül mutatkozó változások, melyekből annak állapota, módosulása, fokozata stb. kitűnik; szabatosabban: *kórjel.* 5) Szellemi, és természeti, rendes, és rendkívüli tünemény. *Mennyei jelenség. Légtűri jelenségek. Földi jelenségek. Jelenségek a napban, holdban, csillagokban.*

JELÉNT, (jel-én-t) áth. m. *jelent-ett*, htn. —ni v. —eni, par. —s. 1) Tudósítást ad valaki vagy valami felől, hogy ez itt van, hogy jelen van. *A szolga jelenté urának, hogy vendégek érkeztek.* Használtatik visszahatólag is. *Jelenteni magát a helybeli hatóság-nál. Kinek baja van, jelentse magát.* Összetéve: *bejelent; megjelent.* *Bejelenteni az előteremben várakozókat. Megjelenteni a bírónak, hogy katonák jönnek.* 2) Hirdet. *Jelenteni a közönségnek, hogy innepély lesz. Jelenteni valamely főember halálát.* 3) Valaminek mibenlétét, minőségét mutatja, értésül adja. *Mit jelent ez? nemde vakmerőséget? Ez nagyon sokat jelent.* 4) Bizonyos értelme van. *Nem tudom, ezen szó mit jelent. Ezen mondás nem azt jelenti, amit te gondolsz.*

JELÉNTÉK, (jel-én-t-ék) fn. tt. *jelenték-ét*, harm. szr. —e. Azon tárgy, vagy dolog, melyet bizonyos jel mutat. *A különféle hadi dobolásoknak különféle jelentékeik vannak. A harang félrevezetésének jelentéke valamely vesszély, pl. tűz, árvíz stb.*

JELÉNTÉKDÚS, (jelenték-dús) ősz. mn. lásd JELÉNTÉKÉNY.

JELÉNTÉKÉNY, (jel-én-t-ék-eny) mn. tt. *jelentékény-t* tb. —ek. Sokat jelentő, fontos. *Jelentékény beszéd, izenet.*

JELÉNTÉKÉNYEN, (jel-én-t-ék-ény-en) ih. Jelentékény módon vagy mértékben.

JELÉNTÉKÉNYség, (jel-én-t-ék-ény-ség) fn. tt. *jelentékénység-ét*, harm. szr. —e. Valamely dolognak sokat jelentő minősége, fontossága.

JELÉNTÉKÉNYÜL, (jel-én-t-ék-ény-ül) l. JELÉNTÉKÉNYEN.

JELÉNTÉKÉS, (jel-én-t-ék-és) mn. tt. *jelenté-kes-t*, v. —et, tb. —ek. l. JELÉNTÉKÉNY.

JELÉNTÉKÉSEN, (jel-én-t-ék-és-en) l. JELÉNTÉKÉNYEN.

JELÉNTÉKTELEN, (jel-én-t-ék-telen), mn. tt. *jelentéktelen-t*, tb. —ek. Kevés fontossággal bíró, nem nyomós, nem nevezetes. *Jelentéktelen dolgokról szóló hírek.* Határozókép am. jelenték vagy fontosság nélkül, jelentéktelenül.

JELÉNTÉKTELENÜL, (jel-én-t-ék-telen-ül) ih. Minden fontosság nélkül.

JELÉNTÉKTELJES, (jelenték-teljes) ősz. mn. l. JELÉNTÉKÉNY.

JELÉNTES, (jel-én-t-es) mn. tt. *jelentés-t* v. —et, tb. —ek. Nagy jelentésű, sokat jelentő, nagy dologra mutató. *Jelentes mondat. Jelentes esemény. Jelentes előzmények. Jelentes közületek.* Másképp: *jelentős, jelentékény.*

JELÉNTÉS, (jel-én-t-és) fn. tt. *jelentés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit jelentünk, pl. midőn másokat valami felől tudósítunk, vagy valamit hirdetünk. 2) Valaminek értelme. *Egyes szavak, vagy egész mondatok jelentése.* V. ö. JELÉNT.

JELÉNTESSÉG, (jelén-t-es-ség) l. JELÉNTÉKENYSÉG.

JELÉNTÉSTÉTEL, (jelentés-tétel) ősz. fn. l. JELÉNTÉS, 1).

JELÉNTÉSTEVŐ, (jelentés-tevő) ősz. mn. és fn. Hivatalnok vagy más személy, aki valamiről tudósítást ad.

JELÉNTETLEN, (jel-én-t-et-len) mn. tt. *jelentetlen-t*, tb. —ék. Akit, vagy amit nem jelentettek, miről tudósítást nem adtak, mit nem hirdettek, mit be nem mondtak. *Jelentetlen látogatók. Jelentetlen innepély.* Határozókép am. jelentés nélkül.

JELÉNTETLENÜL, (jel-én-t-et-len-ül) ih. A nélkül, hogy jelentették, vagy magát jelentette volna. *Jelentetlenül bemenni valamely főúrhoz. Jelentetlenül bujkálni a városban.*

JELÉNTGET, (jel-én-t-get) gyak. áth. l. JELÉNGET.

JELÉNTGETÉS, l. JELÉNGETÉS.

JELÉNTŐ, (1), (jel-én-t-ő) mn. tt. *jelentő-t*. 1) Aki, vagy ami valamit jelent, valamiről tudósít, valamit hirdet, valamit előre mutat, tudat stb. *Háborút jelentő hírek. Telet jelentő tünemények. Betegséget jelentő kórjelek.* 2) Hirdető. *Ítéleteket jelentő falragaszok.* 3) Bizonyos értelemmel bíró. *Egy fogalmat jelentő szó. Cselekvést, szenvedést, állapotot jelentő ige. Tárgyat jelentő főnév.* 4) Nyelvtanban: *jelentő mód-nak* mondjuk, mely által az alany és állítmány közti viszonyt, minden egyébtől függetlenül, úgy a mint az valójában létezik vagy létezett, vagy létezni fog, fejezzük ki.

JELÉNTŐ, (2), (mint fentebb) fn. Személy vagy hivatalnok, ki valamit jelent, birdet, elad.

JELÉNTŐS, (jel-én-t-ő-ös) mn. tt. *jelentős-t*, v. —et, tb. —ek. Sokat jelentő, fontos, nyomós, érdekes, jelentékény.

JELÉNTŐSÉG, (jel-én-t-ő-ség) fn. tt. *jelentőség-ét*, harm. szr. —e. 1) Valaminek értelme, vagyis az, mi bizonyos jelentés alatt rejlik. *A szavak jelentőségét jól felfogni.* 2) Fontosság. *Nem kell minden hírnek jelentőséget tulajdonítani. Ezen dolog nagy jelentőséggel bír.* Ez utóbbi értelemben szabatosan: *jelentősség.*

JELÉNTŐSÉGÜ, (jel-én-t-ő-ség-ü) mn. tt. *jelentőségü-t*, tb. —ek. Jelentőséggel bíró. *Nagy jelentőségű hír. Kevés jelentőségű beszéd, esemény.*

JELÉNTŐSSÉG, (jel-én-t-ő-ös-ség) fn. tt. *jelentősség-ét*, harm. szr. —e. Valamely dolognak jelentős azaz sokat jelentő minősége, fontossága, nyomóssága.

JELÉNTVÉNY, (jel-én-t-vény) fn. tt. *jelentvény-t*, tb. —ek, harm. szr. —e, v. —je. Írásba foglalt jelentés, hivatalos tudósítvány.

JELÉNVALÓ, (jelén-való) ősz. mn. 1) Jelenlő-vő. L. ezt. 2) Mondják különösen az időről.

„Roszat ne félj s ne kívánj jót,
Múlt és jövő közül,
Öleld meg a jelenvalót,
Mely játszik és örül.“

Kölcey.

JELÉNVALÓSÁG, (jelén-valóság) ősz. fn. Valaminek jelenléte, mostaniséga, ittenisége.

JELES, (jel-es, finnül *jalo*); mn. tt. *jeles-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Aki, vagy ami tulajdon értelemben vett jellel van megkülönböztetve pl. *jeles fa*, melyre az erdőn valamely jelt vágta, vagy kötöttek; *jeles arczú ember*, kinek arczán valami rendkívüli folt, vágás, seb, stb. látszik; *érdemjeles vitéz*, kinek érdemjele van.

JELÉS, (1), (jel-és), mn. tt. *jelés-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. Átv. ért. kitünő, derék, kiválasztott, bizonyos jó tulajdonságainál fogva másokat fölülmuló, szóval ki ritka szellemi, és erkölcsi jelek által különbözteti meg magát. *Jelés vezér. Jelés vitéz. Jelés ifju. Jelés költő, művész.* Mondjuk tárgyakról is, melyek saját nemökben kitünők, szépek, nagyszerűk, ritkák, stb. *Jelés egyház, templom. Jelés gondolat, ültet, mondat. Jelés művek. Jelés költemények. Jelés képek, szobrok. Jelés napok. Jelés pénz.*

A *jeles*, és *jelés* szók különbségének kimutatására, mely a nyílt *e* és zárt *é* közt létezik, több nyelvhasonlati példák vannak, mint: *helyes, félhelyes* gaza, és *helyés* ruha, *helyés* leány; *hégyes* vidék, *hégyes* tartomány, *hégyes* ország, és *légyés* tü, *hégys* kés, *hégys* orr; *bégyes* galamb, *bégyes* leány, kinek nagy melle van, és *bégyés* leány, ki rátartja magát; *nyerges* ló, és *nyergés*, nyeregyártót jelentő főnév, *jegyés* mn. és *jegyés* fn.

JELÉS, (2), (jel-és) fn. tt. *jelés-t*, tb. —*ék*. Oskolai nyelven am. kitünő szorgalmu ifju, tanuló. *Első, második jelés.* (Eminens). Általában is: *jelesek. A nemzet jelései vagy jel-sbjei.*

JELÉSBEN, (jel-és-b-en) ih. Különösen, nevezetesen; máskép: *jelesint, jelesül.* Régiesen is. „Nagy sok több egyéb csudákkal is féülék e szent Brigida; jelősben hogy mind uronk Jézus s mind a bódog szűz Mária megvigasztalván ötet csudálatos lölki édösségekkel.“ Debreczeni Legendáskönyv. „És az utakat mindenütt állják, őrzik, és a szegénységet ide be nem bocsátják, jelesben onnat, ahol az N(agyságod) jószága vagyon.“ 1560-adiki levél. Szalay Á. gyűjt.

JELÉSEN, (jel-és-en) ih. 1) Derekasan, kitünőleg, dicsően, dicséretesen, magát megkülönböztetőleg, kiválólag. *Jelesen viselni magát. Jelesen szónokolni.* V. ö. JELÉS. 2) L. JELESÜL 2).

JELÉSENT, (jel-és-int) l. JELÉSBEN.

JELÉSKÉDÉS, (jel-és-kéd-és) fn. tt. *jeléskédés-t*, tb. —*ék*. 1) Kitünő tulajdonságokkal bírás. 2) Derekas magaviselet. V. ö. JELÉSKEDIK.

JELÉSKÉDIK, (jel-és-kéd-ik) k. m. *jeleskédtem, —tél, —étt.* 1) Jeles, azaz kitünő tulajdonságokkal bir. *Ezen város sok nagyszerű épületekkel jeleskedik. Jó borokkal jeleskedik.* 2) Jelesen, derekasán, kitünőleg viseli magát. *Egyik fia a harezban, másik a művészet pályáján jeleskedik.*

JELESLEVÉL, (jeles-levél) ősz. fn. Pecséttel erősített oklevél. (Diploma.)

JELÉSSÉG, (jel-és-ség) fn. tt. *jelésség ét.* Tulajdonság, melynél fogva bizonyos személy vagy tárgy a maga nemében kitünik, másokat fölülmúl; tehát am. derékség, kitünőség, ritkaság. *E férfinak több jelességei vannak. Róma jelességeit leírni.*

JELÉSÜL, (jel-és-ül) ih. 1) Kitünőleg, derekasán, dicsően; máskép *jelesen*: *Jelesül viselni magát. Jelesül szónokolni.* 2) Kiváltképen, különösen, nevezetesen. *A szépművészetben, jelesül a zenében nagy előmeneteit tett.* „Eleget hápolódtam rajta . . . gyelesül (jelesül) eszemben jutván az ő gonosz cselekedése, de nem volt mit tennem.“ 1560-iki levél. Szalay Á. gyűjteménye.

JELÉZ, (jel-éz) áth. m. *jeléz-tem, —tél, —étt* vagy *jelzett*, htn. —*ni* vagy *jelzeni*. Jellel vagy jelkekkel ellát. *A telkeket jelezni. Az írást jelezni* (vonásokkal, pontokkal stb. ellátni).

JELÉZÉS, JELZÉS, (jel-éz-és), fn. tt. *jelzés-t*, tb. —*ék*. 1) Cselekvés, midőn jelezünk. 2) Maguk a jelek.

JELÉZET, l. JEI.ZET.

JELÉZMÉNY, (jel-éz-mény) fn. tt. *jelézmény-t*, —*ék*. Különböztető jel, melynél fogva valamit megösmérünk.

JELÉZVÉNY, (jel-éz-vény) fn. tt. *jelézvényt*. tb. —*ék*. 1) L. JELÉZMÉNY. 2) L. JELZŐ fn.

JELFA, (jel-fa) ősz. fn. Általán fa, vagy ágas, karó, mely bizonyos jelül szolgál, milyenek a határfák, a molnárok vízmutató, vízmérő karói, úti-lalmazó fák stb.

JELFEJTÉS, (jel-fejtés) ősz. fn. Bizonyos jelek, kivált égi tűnemények, régi irat- vagy rovatféle maradványok értelmének, jelentésének magyarázása.

JELFEJTŐ, (jel-fejtő) ősz. fn. Személy, ki jeleket, kivált égi tűneményeket, péld. csillagok járása körül előfordulókat magyaráz, s azokból holmi jövődöléseket mond, vagy régi titokszerű iratokat, rovatokat értelmez.

JELI, major v. pusztá Vas megyében; helyr. *Jeli be, —ben, —ből.*

JELÍGE, JELIGE, (jel-ige) ősz. fn. 1) Ige, vagy mondat valamely szellemi mű homlokán, mely rendezen a mű tárgyára, annak céljára, vagy a szerző egyéni gondolkodás-módjára vonatkozik, ilyen a Zrínyi Miklós-féle ismeretes jelige: *Ne bántsá a magyart.* 2) Ige, vagy mondat, melylyel a pályairók meg szokták jelölni az illető bírákhoz benyújtandó műveiket, és az ezeket kísérő, s neveiket rejtő zárt leveleiket.

JELIGÉS, (jel-igés) ösz. mn. Jeligével ellátva, jegyzett. *Jeligés pályáirat. Jeligés levelke.* V. ö. **JELIGE**.

JELISME, (jel-isme) ösz. fn. Kórjelek ismerete. V. ö. **JELTUDOMÁNY**.

JELKÉP, (jel-kép) ösz. fn. Festvény, vagy rajz, s bármely műalak, mely valamely testi tárgyat ábrázol, a végett, hogy általa más valamire emlékeztessen, péld. a kakas az éberségnek jelképe, a lefestett szem jelképe az előrelátásnak, gondoskodásnak; a mérleg az igazságnak, a kardot tartó kéz a büntető hatalomnak jelképe. Szélesb ért. mindenféle példázat, példabeszéd, melynek betűszerinti értelmén kívül mást jelentő értelme is vagy, milyenek például a mesék. Végre valamely látható, bizonyos tényre figyelmeztető vagy emlékeztető jel, pl. valakinek a ház kulcsa adatik át annak birtoklása végett. (Symbolum, Emblema). Ujabb időben e helyett a *jelvény* sőt *jelv* szokat kezdték használni.

JELKÉPES, (jel-képes) ösz. mn. Jelképpel ellátott. *Jelképes ábrázolat. Jelképes beszéd.* V. ö. **JELKÉP**.

JELKÉPI, (jel-képi) ösz. mn. Jelképet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jelképi célzások. Jelképi ötletek.*

JELKÉPILEG, (jel-képileg) ösz. ih. Jelkép alatt, jelképi modorban, példázatban. *Az igazságot, vitéséget, ártatlanságot jelképileg elítélte festvények.*

JELLEG, (jel-el-eg) fn. tt. *jellegét*. Ismertető jelek sajátága. Alapjel, lényeges jel.

JELLEGES, (jel-el-eg-és) mn. tt. *jelleges-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Sajátságos jellel vagy jelekkel bíró.

JELLEM, (jel-el-em) fn. tt. *jellem-et* v. —*ét*. harm. szr. —*e*. 1) Kifejlett erkölcsi, és szellemi sajátosságok, melyek valamely személyt állandóan megkülönböztetnek, s egyéni önállást tulajdonítanak neki. *Őskori, lovagias, nemes jellem. Férfias, vitézi, hősi, elhatározott jellem. Állhatatos, tántorithatlan jellem. Valakinek jellemét kitanulni. A hány ember annyi jellem.* Oly emberről, kinek erkölcsi és szellemi állapota habozó, kinek tettei és nyilatkozatai egymással ellenkeznek, ki elhatározott erkölcsi, és szellemi tulajdonságokkal nem bír, mondani szoktuk, hogy *jelleme nincsen*. 2) Mondjuk erkölcsi és szellemi tulajdonságokról, mind jó, mind rossz értelemben, mennyiben bizonyos személy egyéniségét meghatározzák. *Alacsony, elvetemedett, furfangos gonosz jellemmel bírni.* 3) Mondjuk egész népekről, és nemzetekről, mennyiben bizonyos erkölcsi és szellemi sajátosságok által másoktól különböznek. *Ismerni kell amagyar nemzet jellemét. A vad népek jelleme sokban különbözik a műveltektől.* 4) Használtatik a művészetekről, mennyiben a művész az eléadott személyek erkölcsait, és szellemét hiven, s elejétől végig következetesen festi. *Homér a jellemek leírásában nagy mester. A színmű-író egyik fő kelleke a jellemek festésében áll.* 5) Használtatik modor értelemben is. *Olasz, angol jellemben*

festett képek. Görög jellemre mutató szobrok, oszlop-rend.

JELLEMEGYSÉG, (jellem-egység) ösz. fn. Az erkölcsi és szellemi tulajdonok egybehangzása.

JELLEMERŐ, (jellem-erő) ösz. fn. Az erkölcsi és szellemi tulajdonok nagyobb mértéke.

JELLEMES, (jel-el-el-em-és) mn. tt. *jellemés-t*, tb. —*ek*. Akinek jó értelemben vett jelleme van; határozott, szilárd, állhatatos, becsületes, következetes lelkiületi.

JELLEMÉZ, **JELLEMZ**, (jel-el-em-éz) áth. m. *jelleméz-tem*, —*tél*, —*étt*, v. *jellemzöttem, jellemzöttél, jellemzett; htn. ni v. jellemzeni*, par. —*z*. 1) Mondjuk bizonyos erkölcsi, és szellemi tulajdonságról, pl. tettről, nyilatkozatról, mely az illetőnek jellemét kitiönteti. *Ezen mű tökéletesen jellemzi a szerzőt. Ezen egyszerű nyilatkozat eléggé jellemzi őt.* 2) Mondjuk művészlől, midőn bizonyos személyeket határozott jellemmel állít elő. *A dráma személyeit rang, kor, műveltség, nemzetiség szerint jellemzeni.*

JELLEMHIBA, (jellem-hiba) ösz. fn. Rossz értelemben vett jellem; különösen: jellemtelenség.

JELLEMINGATAGSÁG, (jellem-ingatagság) ösz. fn. Állhatatlanság az erkölcsi és szellemi nyilatkozatokban.

JELLEMNAGYSÁG, (jellem-nagyság) ösz. fn. L. **JELLEMERŐ**.

JELLEMRAJZ, (jellem-rajz) ösz. fn. Szellemi mű, melynek kitűzött fő célja bizonyos személyek jellemét, jellemvonásait kitiönteni.

JELLEMSZILÁRDSÁG, (jellem-szilárdság) ösz. fn. Állhatatosság az erkölcsi szabályok követésében.

JELLEMTELEN, (jellem-telen) mn. tt. *jellemtelen-t*, tb. —*ek*. Kinek határozott erkölcsi szabályokat követő, szilárd, állhatatos, következetes cselekvés-módja, lelkiülete nincsen. Határozóképp am. jellem nélkül.

JELLEMTELENSÉG, (jellem-telenség) fn. tt. *jellemtelenség-et*, harm. szr. —*e*. Jellemnélküli állapot, vagy minőség. V. ö. **JELLEMTELEN**.

JELLEMTELENÜL, (jel-el-em-telen-ül) ih. Jellem nélkül. V. ö. **JELLEMTELEN**.

JELLEMTISZTASÁG, (jellem-tisztaság) ösz. fn. Erkölcsi és szellemi tulajdonok tökéletes, hibátlan volta.

JELLEMVONÁS, (jellem-vonás) ösz. fn. Egyes erkölcsi vagy szellemi tulajdonság, mely a jellemnek alkotó részét teszi. *A lovagok történeteiben sok szép jellemvonásokat találunk.*

JELLEMZ, L. **JELLEMÉZ**.

JELLEMZÉK, (jel-el-em-éz-ék) fn. tt. *jellemzékét*. L. **JELLEMZET**.

JELLEMZÉS, (jel-el-em-ez-és) fn. tt. *jellemzés-t* tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szellemi működés, melyről fogva valakinek jellemét, jellemvonásait kitiöntetés végett festjük. *Drámai személyek jellemzése. Jeles hadvezérek, tudósok, művészek jellemzése.*

JELLEMZET, (jel-el-em-éz-et) fn. tt. *jellemzet-ét*, harm. szr. — *c.* 1) Műrajz, vagy műkép, mely bizonyos személy jellemét tünteti elő. 2) Azon jellemvonások összvege, melyek bizonyos személy jellemét teszik.

JELLEMZETÉS, (jel-el-em-éz-et-és) mn. *jellemzetés-t* v. — *et*, tb. — *ek.* Mondják kiváltképen szép műről, mely a maga nemében sajátos jellemmel bír, és pedig mind tárgyilag, mennyiben a szépmű azzá lesz, aminek lennie kell, mind alanyilag, mennyiben a műről egyéniségét kitünteti. *A valódi jeles írók művei jellemzetesek. Vörösmarti lantos, és hősi költeményei jellemzetes művek.*

JELLEMZETÉSSÉG, (jel-el-em-éz-et-és-ség) fn. tt. *jellemzetesség-ét*. Jellemzetes állapot vagy minőség. **V. ö. JELLEMZETÉS.**

JELLEMZŐ, (jel-el-em-éz-ő) mn. tt. *jellemző-t*. Ami valakit v. valamit jellemez. **V. ö. JELLEMÉZ.** *Jellemző festés. Jellemző tett, nyilatkozat.*

JELLEVEL, (jel-level) l. **OKLEVEL**.

JELMEZ, (jel-mez) ősz. fn. Oly mez, vagyis öltözk, mely bizonyos állapotot, pl. kort, nemzetiséget, rangot, hivatalt bélyegez, s innepélyek, hivatalos működések, színpadi előadások alkalmával, vagy képző művészetekben használtatik (Costüm). *Régi görög, római jelmez. Középkori lovagok jelmeze. Magyar, lengyel, török jelmez. Nemzeti jelmez. Tiszti, hivatalnoki jelmez. Egyházi, világi méltóságok jelmeze. Valamely lovagrend jelmeze. A színdarab személyzetéhez illő jelmezeket készíteni.*

JELMEZES, (jel-mezes) ősz. mn. Jelmezbe öltözött, jelmezet viselő. *Jelmezes rendlovagok. Jelmezes színészek.*

JELMONDÁS, (jel-mondás); **JELMONDAT**, (jel-mondat); l. **JELIGE**.

JELMONDATOS, (jel-mondatos); l. **JELIGÉS**.

JELNÉV, (jel-név) ősz. fn. 1) Jelszó. 2) A kereskedőknél azon czím, mely alatt kereskedőket üzik, s egymással leveleznek. Újabb időben: *czég*.

JELÖL, **JELÖLÉS**, **JELÖLT**, l. **JELÉL**, **JELÉLÉS**, **JELÉLT**.

JELÖN, **JELÖNÉS**, **JELÖNIK**, l. **JELÉN**, **JELÉNÉS**. **JELÉNIK**; és v. ö. **JELÉN**, (1).

JELSÓCZ, falu Nógrád megyében; helyr. *Jel-sőcz-ön*, — *re*, — *röl*.

JELSAVALÁS, (jel-szavalás) ősz. fn. Néma beszéd vagy szavalás neve, jelek, taglejtések által.

JELSZÓ, (jel-szó) ősz. fn. 1) A hadseregeknél, különösen háboru idején jelent oly szót, vagy rövid mondatot, melyet az ellensereg nem tud, s mely titkon azért közöltetik az illetőkkel, hogy egymást megismerjék. *Mi a jelszó?* 2) Jeles mondat, melyet különösen fejedelmi személyek, mintegy erkölcsi vagy kormányzati sinórínértékül szoktak választani p. *Az igazság az országok alapja. Legyen igazság, veszszen a világ.*

JELTAN, (jel-tan); l. **JELTUDOMÁNY**.

JELTELEN, (jel-telen) mn. tt. *jeltelen-t*, tb. — *ék.* Jel nélkül való. Határozóképp am. jel nélkül.

JELTUDOMÁNY, (jel-tudomány) ősz. fn. Gyógytan része, mely arra tanít, miképp lehet külső jelekből, kórjelekből a test belső állapotát, betegségeit megismerni (Semiotica.)

JELTÜZ, (jel-tüz) ősz. fn. Tüz, melyet azért gerjesztenek, hogy bizonyos dologra nézve, jeladásul, tudósításul szolgáljon. *Jeltüzek a táborban. Jeltüzeket rakni a hegyek ormaira. Jeltüzek által tévedésbe hozni az ellenséget.*

JELV, (jel-v v. jel-ü) fn. tt. *jelvet*. l. **JELKÉP**.

JELVÉNY, (jel-v-ény) fn. tt. *jelvény t*, tb. — *ék.* l. **JELKÉP**.

JELVÉNYÉS, (jel-v-ény-és) mn. tt. *jelvényés-t*, v. — *et*, tb. — *ek.* l. **JELKÉPES**.

JELVES, (jel-v-es) mn. tt. *jelves-t*, v. — *et*, tb. — *ek.* l. **JELKÉPES**.

JELVI, (jel-v-i) mn. tt. *jelvi-t*, tb. — *ek*; l. **JELKÉPI**.

JELZ, **JELZÉS**, l. **JELÉZ**, **JELÉZÉS**.

JELZÁLOG, (jel-zálog) ősz. fn. Ingatlan vagyonnak valamely adósság, követelés biztosítására, (hogy t. i. átruházás esetében annak árából elsősege legyen) nem átadás, hanem csak valamely jel által, u. m. a telekkönyvbe jegyzés által lekötése.

JELZÁLOGOS, (jel-zálogos) ősz. mn. Aki jelzáloggal bír, kinek követelése valamely ingatlan vagyonna betáblázva van. *Jelzálogos hitelező.*

JELZÉK, (jel-cz-ék) fn. tt. *jelzék-ét*, harm. szr. — *c.* Ami valamit jelel, kijelel.

JELZEMIN, l. **JÁZMIN**.

JELZET, (jel-cz-et) fn. tt. *jelezet-ét*. 1) Aláírás és pecsét valamely írományon. 2) A nyomdászoknál az iverk szám- vagy betűjegye.

JELZETÉS, (jel-cz-et-és) mn. tt. *jelezetés-t*, v. — *et*, tb. — *ek.* Jelzettel ellátott, ami jelezve van.

JELZŐ, (jel-éz-ő) mn. és fn. tt. *jezőt*. 1) Általán ami jelez. 2) Különösebben mint főnév a nyelv-tanban a főnévnek valamely minőségét jelentő melléknév, mely rendesen előtte áll, pl. a *'nagy' és 'szent' király, a 'dieső' Hunyadiak*; de kivételesen, nagyobb nyomatosság végett utána is jöhet: az *emberekben a gyarlókban' ne bizzál*. (Attributivum.)

JELZŐI, (jel-éz-ő-i) mn. tt. *jelzői-t*, tb. — *ek.* Jelzőt illető, arra vonatkozó. **V. ö. JELZŐ**.

JELZŐS, (jel-éz-ő-ös) mn. tt. *jelzős-t*, v. — *et*, tb. — *ek.* Jelzővel bíró, jelzővel ellátott. *Jelzős főnév. Midőn jelzős főnév előzi meg közvetlenül az igét, a hangnyomatok a jelzőre esik: „A bécsi színpadon láttam“ (nem a pestin.)*

JÉNE, falu Gömör megyében; helyr. *Jéné-n*, — *re*, — *röl*.

JENES, tájdivatos, 'Dienes' vagy 'Dénes' mint keresztnév helyett; l. *ezt*.

JENESZTER, fn. tt. *jeneszter-t*, tb. — *ék.* A két falkások seregébe és tizhimesek rendébe tartozó cser-

jenem; ésészéje aszottas hártiaszélű, hímszájai mind öszvenőttek, s a magzathoz ragadnak, bibéje az anyaszáron végig fekszik, fölül szőrös. (*Spartium*). A latin *genista* szóból, honnan lett az olasz *ginestra*, s német *Ginster* is.

JENKE, falu Ungh megyében; helyr. *Jenké-n*, —re, —ről.

JENŐ, (1), férfi kn. Eugenius, hellen eredetű, jelentése: nemes születésű. Némelyek szerint Eugenius Ödön, mások pedig helyesebben Edmundot nevezik Ödönnnek.

JENŐ, (2), falvak Baranya és Pest megyében; puszták Fejér és Heves megyében; BOROS—, mezőváros Arad m., DIÓS—, falu Nógrád m.; KIS—, m. város Arad és falvak Bihar, Veszprém m. és Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Jenő-n*, —re, —ről.

JENŐFALVA, pusztá Fejér megyében és falu Erdélyben Csik székben; helyr. *Jenőfalvá-n*, —ra, —ról.

JER v. JÉR, elvont gyök, melyből *jér-cze* és *jer-ke* nevek származnak. Mint származékainak értelme mutatja, jelent közelebből kisebbféle nőstény állatot. Egyébíránt hangutánzóknak látszik s rokonnak a szanszkrit *gár* v. *gér*, hellén *γῆριον*, német *gurren*, *gurren*, *kirren*, lithván *girru*, latin *garrio*, stb. szókkal.

JER v. JERE, parancsoló ige; többese: *jerünk*, *jerték*, s am. jő, jöjünk, jöjjetek. Tájdivatosan: *gyer*, v. *gyere*, néhutt *jersze*, *gyersze*. *Jer ide*. *Jer hozzám*. *Jere velünk*. Többes első személyben: *jerünk* v. *gyerünk*. *Jerünk no!* Többes 2-ik személyben: *jertek*, v. *gyertek*. *Jertek már*. Rokon vele jár ige s a mongol nyelvben *irrene* am. járni.

JERCZE, pusztá Pozsony megyében; helyr. *Jerczé-n* —re, —ről.

JÉRCZE, (jér-cze, szlávul: *jaricza*) fn. tt. *jérczét*. Gyöke *jér*, v. *jer*, melyből *cze* kicsinyező képzővel lett: *jér-cze*. Jelent fiatal tyukot, vagy fiatal nőstény csibét. *Kis jérczék*. *Már tojni kezdenek a jérczék is*. *Hogy ez a jérczecsibe?* Túl a Dunán némely vidékeken: *gércze*.

JERE, l. JER.

JEREMIÁS, bibliai név. *Jeremiás próféta*.

JERKE, (jer-ke, szlávul: *jarka*) fn. tt. *jerkét*, Jelent nőstény bárányt. Kriza J. szerint a székelyeknél egy éves kecske. *A jerkéket elválasztani a kosoktól*. *A jerkék farkait elmeszeni*. Néhutt összetéve: *jerkebárány*. *„Gyerek” szóval azonosnak látszik*.

JERNE, női kn. Irene. Hellen eredetű, *εἰρήνη*, am. béke.

JERNŐ, férfi kn. Hellenül *εἰρηναῖος* am. békés.

JERNYE, falu Sáros megyében; helyr. *Jernyé-n*, —re, —ről.

JEROMOS, (hellen eredetű: *ιερονόμος* am. szentben oktató), férfi kn. tt. *Jeromos-t*, tb. —ok. Hieronymus. *Szent Jeromos az egész szentírást latin nyelvre fordította*.

JERSZE, (jer-sze) l. JER.

JERSZEG, falu Krassó megyében; helyr. *Jerszeg-én*, —re, —ről.

JERTÉK, (jer-ték) l. JER alatt.

JERUS, férfi kn. tt. *Jerus-t*, tb. —ok. Fialat, kis Jeromos.

JERÜNK, (jer-ünk) l. JER alatt.

JERVAGYÖKÉR, (jerva-gyökér) ösz. fn. A gódirczok neméhez tartozó növényfaj, mely izzasztó ereje miatt méregellenes gyógyszerül használtatik. (*Asclepias vincetoxieum*.)

JESZEN, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Thuróc megyében; helyr. *Jeszen-én*, —re, ről.

JESZENICZ, KIS—, NAGY—, falvak Trencsén megyében; helyr. *Jeszenicz-én*, —re. —ről.

JESZENÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Jeszenócz-on*, —ra, —ról.

JESZENŐ, falvak Ungh és Zemplén megyében; helyr. *Jeszenő-n*, —re, —ről.

JESZKE, (i-jesz-ke) mn. tt. *jeszkrét*. Székely tájszó, *ijeszke* helyett, s mondják lóról, mely minden rendkívüli rezzenésre vagy hangra vagy látványra megijed, ijedős, bokros.

JESZTE, falu Gömör megyében; helyr. *Jeszté-n*, —re, —ről.

JESZTŐFA, (jesztő-fa) ösz. fn. Tájjszó, s tréfásan szólva am.nyujtófa, laskanyujtó; mintha a téstát megijesztené, vagy talán azért, mivel a konyhán alkalmatlankodó ebeket evvel szokták ijeszteni.

JETTI, Kassai József szerint Baranyában am. leginkább. Úgy látszik *leg* (néhutt *let*) szó módosulata.

JETTSEG, (i-ed-t-ség) fn. tt. *jettsegét*. A székelyeknél divatos, *ijedség* vagy *ijedtség* helyett.

JEZERNICZ, falu Thuróc megyében; helyr. *Jezernicz-én*, —re, —ről.

JÉZUS, fn. tt. *Jézus-t*, héber szó, (*jesua*, összehúzza *jehósua* szóból) am. megmentő, megváltó.

JÉZUSI, (Jézus-i) mn. tt. *Jézusi-t*, tb. —ak. Jézust illető, Jézusra vonatkozó. Jézusnál találtható. Jézus tulajdonságához hasonló. *Jézusi dicsőség*. *Jézusi emberszeretet*. *Jézusi szelídség*.

JEZVIN, falu Temes megyében; helyr. *Jezvin-be*, —ben, —ből.

JÓ, mn. tt. *jó-t*, tb. —k, fokozva: *jobb*, *legjobb*. Gyöke, a hajlékonyságot jelentő *j* vagy *ja* hang, mely a német nyelvben is, helybenhagyó indulatszó, s rokon hozzá a török *ejü*, sinai *hao* (bonum), *jü* (bene), finn *hyvä* s osztyák *jem*, hellén *εὔ*, *εὖς*, német *ja* és *gut*, mely porosznémetesen kiejtve *jút*; s ugyanaz a *gyógyt*, *gyógyul* szókban előforduló *gyó* törzsökkel. *Ja* gyökelemből ó igenév-képzővel lett az igenév, egyszerűsmind melléknév *ja-ó*, összevonva, *jó*, v. képzővel pedig a főnév *jav*, *javaképen* úgy, mint az elavult, de a müncheni codexben még önállólag használt *fe* gyökből *fe-ő* fő, és *fej*; a *sa* gyökből *sa-ó* só, és *sav* v. *saj* (sajmeggy,

saj-t); a *sza* gyökből *sza-ó* szó és *szav*; a *ve* gyökből *ve-ő* vő és *vej*; a *ne* (ne-v-el) stb. gyökből *ne-ő* nő és *nej*; a *tögy* szóban rejlő *te* gyökből *te-ő*, *tő* és *tej*. Mindezek képzésileg egymással rokon részent melék-, részent főnevek. Ily különbség létezik az *enyő* és *enyv*, *fenyő* és *fenyv* (a magasságot jelentő *fen* gyöktől származó *feny* törzsök után), *nyelő* és *nyelv*, *ölő* és *ölv* v. *ölv*, *redő* és *redv*, *oró* és *orv*, *örő* és *örv*, *sérő* és *sérv*, *ó* és *av* között; melyeknek elseje szintén igenév, második főnév. Sőt föltehető, hogy hajdan külön törzsökök voltak s finom megkülönböztetésül szolgáltak a *tó* és *tav* (ta-ó, ta-v) a *ló* és *lov* (lo gyöktől, honnan *lo-ot*, *lót* ige ered), *hó* és *hav*, (ha-ó, ha-v) *hő* és *hev* v. *hév*, (he-ő, he-v). Azt is alaposan vélhetni, hogy a *kedv*, *nedv*, *rev*, s a kiavult *sorv*, *herv*, *senyv*, *görv*, törzs főneveknek megfelelő *kedő*, *nedő*, *revő*, *soró*, *heró*, *senyő*, *görő* ige- és melléknevek léteztek volt. A nyelvalkotó szellem sem fölösleget sem szükségtelent nem teremtett.

1) Tulajd. ért. tetszésünk, izlésünk szerint való, az érzékekre kedves hatása. *Jó íz*, *jó szag*. *Jó étel*, *ital*. *Jó gyümölcs*. *Jó bor*, *ser*, *hus*, *kenyér*. *Jó illatú virág*. *Jó ebéd*, *vacsora*. *Jó álom*, *jó heverés*, *fekvés*, *nyugvás*, *jó mulatság*. Ellentéte: *rosz*.

2) A tárgynak, körülményeknek megfelelő. *Jó tanács*. *Jó intézkedés*, *rendelkezés*, *terv*. *Jó felelet*. *Jó ötlet*. *Jó czáfolat*, *visszatorlás*.

3) Célnek, szükségnek megfelelő. *Jó széllel* evezni. *Jó esztendő*. *Jó földek*, *réték*, *szőlők*. *Jó aratás*, *szüret*. *Jó vásár*. *Jó kard*, *puska*, *kés*, *beretva*. *Jó épület*. *Jó gazdasági szerszámok*. *Jó út*.

4) Rendeltetésének megfelelő. *És látá Isten*, hogy a világosság jó. (I. Mózs. 1. 3.) *Jó szónok*. *Jó orvos*. *Jó diák*, *katona*, *kézmives*, *földmivelő*. *Jó tisztviselő*. *Szolgá*. *Jó keresztény*. *Jó pap*, *szemzetes*.

5) Szorosb ért. valódi, igazi, nem hamisított. *Jó pénz*, *jó arany*, *jó ezüst*, *jó gyémánt*.

6) A művészet és tan szabályaival egyező. *Jó arczkép*. *Jó zene*, *jó ének*. *Jó magyarsággal*, *németség-gel* írt könyv.

7) Rangra, külső tekintélyre nézve előkelő. *Jó házból* való. *Jó szüléktől* származott.

8) Jelent nagyságot, sokaságot, kiterjedést; s határozók előtt am. nagyon, igen. *Jó darab kényeret* meg-evev. *Jó sokan* voltak. *Jó messze*, *jó távol* esik tőlünk. *Azután jó falka* idővel. (Telegdi.) *Jó ideje*, hogy eltá-vozott. *Jó sokáig* késik. *Jó hajnalban*. *Jó reggel*.

„De még hajnal előtt jó reggel,
Felköltnélek víg csörgéssel.”

Kazinczy F.

Hajnalban jó korán, ott terem az *ispán*. (Népd.) *Jó két mérföld*. *Jó két szekér széna*. *Jó evő*, *ivó*.

9) Erkölcsi ért. a) mondják emberről, ki nem haragos, nem indulatos, ki másnak nem árt, ki csendes, szelíd természetű. *A kapitányom jó ember*, de a *káplárom eleven ördög*. Néha a gyáva együgyű embert is, mennyiben senkinek nem árt, jónak mondjuk.

Jó ember a szegény, de az asszony parancsol a háznál. b) am. kedves, kellemes, nyájás. *Jó képe van*. *Jó móddal* tud mindent eladni. *Jó szerrel* sokat meg lehet tenni. *Jó eladás*. *Jó szó*. *Jó társalgó*. c) Hajlandó. *Igen jó minden emberhez*. *Jó testvér*, *jó atyafi*, *jó barát*, *jó szomszéd*. d) Erkölcsi kötelességeit teljesítő; ellentéte: gonosz. *A jó atya jóra oktatja gyermekeit*. *A jó cseléd hiven szolgálja urát*. *A jó keresztény nem káromolja az Istent*.

Használják elvontan is főnév gyanánt. *Minden ember szereti a jót*. *Adjon abból a jóból*. *Roszra hajlandóbb, mint jóra*. *Jóhoz szokott*. *Sok jót hozzá*. *Adjon Isten minden jót, diáfából koporsót*. (Km.). *Köz jó*.

„Én már éltem eleget, láttam gonoszt s jót.”

Zrínyi Miklós.

„Tégy jót a fával, öntözd, ásd körül:
S ad enyhe árnyat és gyümölcsöket;
Tégy jót az emberrel: s ezrek közül
Hálás ha egy lesz, áldjad az eget.”

Tárkányi Béla.

A régi halotti könyörgésben eléjön mint: jobb kéz, röviden: jobb, régiesen: jog. „Jó felől” (az ottani írásmód szerint: *jov felel*) am. jobb felől.

Nevezetesebb szólásmódok, és közmondások:
Jó lélekkel tenni valamit. *Jó dolga van*. *Jó szerencsével* járni. *Jó szerencsét* tenni. *Jó színben* lenni. *Jót állani* valakiért. *Jóvá hagyni*, *jóvá tenni* valamit. *Jóramagyarázni*. *Jóra való ember*. *Milyen a jó nap*, olyan a fogadj Isten. *Jó ember*, mint a falat kenyér. *A jó férfi hóna alól* ugrik ki a kövér menyecske. *Jó foggal* roszat harapott. *Jó az Isten*, jót ad. *Jó lakásnak jó hagyás* a vége. *Jó lesz jó*. *Jó, mi jó*. *Jó néven* veszem. *Jó pap holtig* tanul. *Jobb a jó szomszéd a rosz atyafindl*. *Jó szóval* kerülték meg. *Jó tett v. tett helyébe* jót ne várj. *Jó voltából* tette. *Jó szántából* magához vette. *Meghajította a jó szó*.

JÓ AKARAT. 1) Hajlam, belső indulat, mely-nél fogva mások javát előmozdítani törekszünk. *Ezt csupa jó akaratból* tette. Köszönöm jó akaratodat. 2) Szélesb ért. elhatározott erkölcsi erő, mely az erény ntján járni törekszik.

JÓAKARATÚ, (jó-akaratú) ősz. mn. Ki jót akar, kinek jó akarat van. *Dicsőíts Istennek a magasságban*, s békeség a földön a jóakaratú embereknek. (Bibliai mondat). Különösen, aki készséget tanúsít, mások kivált felsőbbek szándéka, kívánsága teljesítésére, és teljesítésében.

JÓAKARÓ (jó-akaró) ősz. mn. és fn. Akinek hajlama van másokkal jót tenni, jó tevő, más iránt részvevő indulattal viseltető, másnak kedvező. *Nagy jó akaró* uram. *Jó akaró pártfogóim*. *Sok jó akarója van*. *Jó akarók* íránt hálásnak lenni.

JÓAKIM, (héber eredetű, am. Isten erősbitend) férfi kn. Joachim.

JÓB, (héber eredetű, am. üldözött vagy tüdő) Jób, vagy Hiob, bibliai személy neve. *Jób könyve*.

JOBB, a jó melléknév második foka, tt. *jobb-at*, határozója: *jobban*. V. ö. JÓ. *Jobb a kutya mint a macska, mert a kutya nagyobbacska*. (Km.) *Jobb ma egy kis veréb, mint nagy tűzok holnap*. Használtatik elvontan is főnév nélkül. *Mindenütt jó, de jobb otthon*. (Km.) *Jobb kevés bizonyos, mint sok bizonytalan*. (Km.) *Jobb dicsőségesen halni, mint gyalázatosan élni*. *Jobb lesz ha hallgatsz*. *Jobb volna nem lenni, mint így élni*. *Jobb adni mint venni*. (Km.) *Jobb szép szerével, mint kénytelenséggel*. (Km.) *Jobb lábbal hogy sem nyelvel megbotlani*. (Km.) Jelenti a balnak ellentétét. *Jobb oldal, jobb kéz, jobb láb*. *Jobb szem, jobb fül*. *Jobb vállán viszi a terhet*. Méne menyekbe, üle a mindenható Atya Istennek jobbjára felől (Apost. hitv.) *Mon-da az úr az én uramnak: ülj az én jobbomra*. (109 Zsolt.) Nemzedéki sorozatban tájdivatosan: *jobb atya jobb anya* am. nagy atya, nagy anya. (*Szép atya, szép anya* pedig a nagy apa vagy nagy anya szülei.)

JOBBACSKA, (jó-bb-acs-ka) kicsinyező: mn. tt. *jobbacskát*, határozója: *jobbacskán*. Valami kevés-sel jobbféle, valamennyire javult. *A viselt ruhák közül a jobbacskákat kiválogatni*. Már valamivel *jobbacska* husban van.

JOBBACSKÁN, (jó-bb-acs-ka-an) ih. Valamivel jobban, különösen egészségesebben, mint máskor. *Már jobbacskán érzi magát*.

JOBBAD, (jó-bb-ad); ma csak elvont törzsök, és am. jobbféle. Az *ad* képző némi fokozatot jelent, mint az egyszerű *d* a *kicsi-d*, *lassú-d*, *gyöngé-d*, *könyű-d* melléknévekben is. Önállólág is eljőn a Carthausi Névtelen Legendájában: „Mely vereségből megtanúla (megokúla) és jobbadá (jobbá) lén.” (Toldy F. kiadása. 159. lap.)

JOBBADÁN, (jó-bb-ad-án) ih. E szóban a jó gyöknek mértéket jelentő értelme van, s annyit tesz, mint: nagy részben, legtöbben. *Jobbadán túl estünk minden bajon*. *Jobbadán már elmentek a katonák*.

JOBBADÁRA, (jó-bb-ad-a-ra) l. JOBBADÁN.

JOBBADON, (jó-bb-ad-on) ih. Valami kevés-sel jobban. *Már jobbadon érzem magamat*.

JOBBAG, (jobb-ág) ősz. fn. Fő-nemesi vérből származott, vagy ily méltósággal bíró, előkelő. (Aristocrata.) A régi oklevelekben és törvényekben számtalanszor eljőn *jobbog*, *jobbagi*, *jobagi*, *jobagy*, *jou-bag*, *joubagi*, *jobogi*, *joubad* stb. alakokban (Jerney Nyelvkincsek). Lehet a föntebbi értelemben eredetileg *jobbad*. is. V. ö. JOBBAD.

JOBBAGI, (jobb-ági) ősz. mn. *Jobb ágból származott*, *jobbágot* illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jobbági sarjadék*, *család*, *nemzetség*. *Jobbági jog*, *határolom*. *Jobbági büszkeség*, *gög*. *Jobbági kormány-rendszer*.

JOBBAGY, fn. tt. *jobbágy-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Megvan e szó a héber és arab nyelvben. Héberül עֲבָד am. dolgozott, szolgált, földet mivelt.

Arabul عֲבָد, különösebben Istent tisztelt, azaz Istennek szolgált. Magyar hangokhoz közelítőleg ki-

ejtve 'abad, részesülőben 'obéd (dolgozó, szolgált), s arabul 'abada. 1) Széles ért. szolgálatban levő, szolgálatot tevő személy, ide értve a nemesebb szolgál-tot is. Innen *királyi jobbágyoknak* nevezettek a ki-rályi szolgálatot viselő nemések, főemberek (servien-tes regis), továbbá *várjobbágyoknak*, kik a vármegyék-ben állandó hadi szolgálatot tettek (várjobbágyok, servientes castri). Egyház *jobbágyai*, azaz, papi ne-mések. 2) Szorosabb és köz ért. földesurak alattva-lója. *Telkes jobbágy*. *A jobbágyokat úr dolgára haj-tani*. *Szegény jobbágy*. *Az urak vesznek össze, s a jobb-ágyok haját tépik ki* (km.). Szalay Á. Levelestárában már számtalanszor előfordul ezen értelemben. 3) Legszélesb ért. a fejedelem irányában minden alatt-való. *Felségednek legalázatosabb jobbágyai*. Midőn ré-genten előkelő (optimas, optimates) értelemmel is birt, (jobbagonies), ezt inkább *jobbad*, *jobbadja* szó-tól származtathatjuk, vagy *jobbág*-gal azonosíthatjuk. V. ö. JOBBÁG.

JOBBAGYFALVA, helység Erdélyben, Maros szé-kben; helyr. *Jobbágyfalvát-n*, —ra, —ról.

JOBBAGYHELY, (jobbágy-hely) ősz. fn. Ré-gebben am. urbéri viszony alatt álló hely vagy telek, mely az 1836. V. törvényeziknél fogva rendszerént *egész*, *fél* és *negyed* lehetett.

JOBBAGYI, (1), (jobbágy-i) mn. tt. *jobbágyi-t*, tb. —ak. *Jobbágyot* illető, ahhoz való, tartozó, arra vonatkozó. *Jobbágyi terhek*, *munkák*. *Jobbágyi hódo-lat*. V. ö. JOBBÁGY.

JOBBAGYI, (2), falvak Nógrád és Vas megyé-ben; KIS—, puszták Heves- és Nógrád m. —ÚJFA-LU, helység Vas megyében; helyr. *Jobbágyi-ba*, —ban, —ból.

JOBBAGYISÁG, (jobbágy-ság) fn. tt. *jobbágy-ság-ot*, harm. szr. —a. 1) *Jobbágyok* összvege; *jobb-ágyi* testület, *jobbágyokból* álló nép. *Földművelő jobb-ágy-ság*. *Várjobbágy-ság*. *Az első kuruczháboruban a job-bágy-ság nagyobb része fellázadt*. *A jobbágy-ság terhein segíteni*. 2) *Jobbágyi állapot*. *Sanyarú jobbágy-ság-ban élni*.

JOBBAGYTELEK, (jobbágy-telek); l. JOB-BÁGYHELY.

JOBBAGYTELKE, falu Erdélyben Marosszé-kben; helyr. *Jobbágytelk-én*, —re, —ről.

JOBBAHÁZ, falu Sopron megyében; helyr. *Jobbaház-on*, —ra, —ról.

JOBBAN, (jó-bb-an) ih. A *jól* határozónak máso-dik foka; teljesen: *jól*, *jobban*, *legjobban*. *A fehér kenyér jobban izlik, mint a fekete*. *Jobban énekelek náladnál*. *Jobban tud görögül, mint latinul*. *Jobban járt mind-nyájunknál*. *Jobban viseli magát, mint ezeltűt*. *Kész-ülés után jobban fog a kard*. *Mennél jobban huzza a ló, annál jobban jön a hajó*. (Népd.) Betegség utáni javulásban, üdülésben. *Jobban vagyok*. *Jobban érzem magamat*. Jelent annyit is, mint: inkább, erősebben. *Jobban szeretem, mint száz forintot*. *Jobban fogd meg*. *Üsd jobban*.

JOBBANLÉT v. — LÉTEL, (jobban-lét v. — létel) ösz. fn. Az egészségi állapotnak jobbra fordulta.

JOBBÁRA, (jó-bb-a-ra) ih. Az *a* megnyújtatik mint a *valahára*, *sokára* határozókban. Annyi mint : többnyire, nagyobb részt, legtöbb esetben. *Régi gyermekétársaim jobbára elhaltak.* V. ö. JOBBADAN.

JOBBFÉL, (jobb-fél) ösz. fn. Udvariasságból mondja a férj mint nejének nevezetét : *jobbfelem.*

JOBBFELE, (jobb-felé) ösz. ih. A jobb oldal irányába, jobb oldalra. Megfelel e kérdésre : *merre ? Jobbfelé fordulni. Jobbfelé tartani a fejét. Jobbfelé vezető út.* Ellentéte : *balfél.*

JOBBFELE, (jobb-féle) ösz. mn. Azon osztályból, felekezetből, nemből, fajból való, mely a jobbak közé tartozik. *Jobbfele borból adni a vendégnek. Jobbfele kelméből csinált ruha.*

JOBBFELŐL, (jobb-felől) ösz. ih. Azon tájról, vagy vonalról, mely a jobb oldal irányában fekszik. Megfelel e kérdésre : *honnan ?* mely részről ? mely tájról ? *Honnan jön az ellenség ? Jobb felől.* Ellentéte : *balfelől.*

JOBBFELÜL, (jobb-felül) ösz. ih. Jobb oldalon. Megfelel e kérdésre : *hol ?* *Ő jobb felül ült, én balfelül. Jobbfelül megdagadt az arcom.*

JOBBIK, (jó-bb-ik) a jó mn. második foka, s am. jobb. Élünk vele, midőn vagy határozottabban akarjuk kimutatni a főnevet, vagy midőn a főnév után helyezük. p. *A jobbik szemét szurták ki, nem a balt. Két ruhája közül a jobbikat (nem : jobbat) lopták el. Ez a szemem, ez a jobbik, jobban kacsint mint a másik.* (Népd.) Ugyanezzel élünk, midőn a főnevet egészen elhallgatjuk. *Ismerlek, te vagy a jobbik.*

JOBBÍT, JOBBIT, (jó-bb-ít) áth. m. *jobbít-ott*, htn. — *ni* v. — *ani*, par. — *s*. Jobbá tesz, akár anyagi akár szellemi, vagy erkölcsi tekintetben. *Gazdaságot jobbítani. Életét jobbítani. Magát megjobbítani.* Használtatik állapító ragu nevekkkel is. *Sokat jobbítottak ezen a telken. Az intéz jobbított rajta.*

JOBBÍTÁS, JOBBÍTÁS, (jó-bb-ít-ás) fn. tt. *jobbítás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely által valamit, vagy valakit jobbá teszünk. V. ö. JOBBÍT.

JOBBÍTGAT, (jó-bb-ít-gat) áth. és gyakor. m. *jobbítgat-tam*, — *tdl*, — *ott*, htn. — *ni*, par. *jobbítgass*. Lassan lassan, egymás után, folytonosan jobbít valamit. V. ö. JOBBÍT.

JOBBÍTGATÁS, (jó-bb-ít-gat-ás) fn. tt. *jobbítgatás-t*, tb. — *ok*. harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely által valamit vagy valakit jobbítgatunk. *Az elhanyagolt földek, rétek, szőlők jobbítgatása.*

JOBBÍTHATATLAN, JOBBÍTHATLAN, (jó-bb-ít-hat[-at]-lan) mn. tt. *jobbíthatatlan-t*, tb. — *ok*. 1) Akár anyagi akár erkölcsi tekintetben annyira megromlott, hogy jobbítani nem lehet rajta. *Jobbíthatatlan ecetes bor. Jobbíthatatlan gonosztevő.* 2) Oly tökéletes a maga nemében, minél fogva jobbá tenni nem lehet. Határozóképp : *jobbíthatatlanul*, meg nem jobbíthatva.

JOBBÍTHATÓ, (jó-bb-ít-hat-ó) mn. tt. *jobbíthatót*. Amit vagy akit jobbítani lehet.

JOBBÍTMÁNY, (jó-bb-ít-mány) fn. tt. *jobbítmány-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Amit valamely tárgyon jobbítottak, pl. az elhanyagolt ház körül a megújított földel, vakolat, kerítés stb. mindannyi jobbítmányok.

JOBBÍTVÁNY, I. JOBBÍTMÁNY.

JOBBKÉZ, (jobb-kéz) ösz. fn. Kéz, melylyel rendszeren működni, dolgozni, pl. írni, szerszámot, fegyvert forgatni, enni, ütni, dobni stb. szoktunk. Jobbnak mondjuk, mivel a bevett szokás, és nevelés szerént leginkább azt gyakoroljuk, s a gyakorlat által ügyesebbé tesszük, mint a másikat, melyet aránylagos ügyetlensége miatt *balnak* (rosznak) nevezünk. Régente : *jog kéz*. L. JOG. *Jobb kézzel megragadni a ló kantárát. Jobb kéz felől ülni. A mit jobb kézzel adott, balkézszel visszaveszi*, (km). Átv. ért. *segédszemély*, ki nélkül egy másik alig tud valami fontosabb ügyet véghez vinni. *Sok főurnak és hivatalnoknak jobb keze a titoknak. Ő volt a főispánunk jobb keze.*

JOBBOVICZA, falu Beregh megyében ; helyr. *Jobboviczán*, — *ra*, — *ról*.

JOBBRA, (jobb-ra) ih. Megfelel e kérdésre : *merre ?* Azon irány felé, mely a jobb oldallal van egy vonalban. *Egyik jobbra, másik balra húz. Jobbra ültetni a vendéget.* Használják különösen a hadi nyelvben. *Jobbra kanyarulj ! Jobbra huzódj ! Jobbra fordulj ! Jobbra át ! Jobbra nézz ! Jobbra zárkozz !*

JOBBRÓL, (jó-bb-ról) ih. Megfelel e kérdésre : *honnan ?* Azon iránypont felől, mely a jobb oldallal van egy vonalban ; jobb kéz felől. *Jobbról és balról egyszerre támadni meg az ellenséget.*

JOBBSZÁRNY, (jobb-szárnny) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a madárnak jobb oldalán levő szárnya. *A lúdnek jobb szárnyát leörték.* 2) Átv. rendbe állított emberi csapatnak, hadseregnek jobbik széle. *A lovasság jobb szárnya előnyomult. Az ellenség jobb szárnyát elvágni a deréktől.*

JOBBSZOMSZÉD, (jobb-szomszéd) ösz. fn. 1) Szomszéd, kinek lakhelye a mi lakhelyünk jobb oldalán fekszik, másképp : *felszomszéd*. 2) A kiállított seregben, hadban azon személy, ki jobb oldalunkon áll. Másképp : *feltárs*.

JOBBÚL, JOBBUL, (jó-bb-úl) önh. m. *jobbúl-t*. Jobbá lesz. Használtatik anyagi és erkölcsi értelemben. *Egészsége napról napra jobbúl. A börtönben nem csak nem jobbultak, hanem inkább elromlottak a rabok.*

JOBBÚLÁS, JOBBULÁS, (jó-bb-úl-ás) fn. tt. *jobbulás-t*, tb. — *ok*. harm. szr. — *a*. Állapot, midőn valaki vagy valami jobbúl, azaz jobbá lesz. Használtatik különösen erkölcsi értelemben, s am. megtérés, a vétkes, bűnös életmódnak elhagyása. *Az Isten nem akarja a bűnös halálát, hanem jobbulását.*

JOBBÚLATLAN, JOBBULATLAN, (jó-bb-úl-atlan), mn. tt. *jobbulatlan-t*, tb. — *ok*. Gonosz erkölcsi állapotban megrögzött, változatlan. *Jobbukatlan gonosztevő.* Határozóképp : *jobbukatlanul*.

JOBBÚLATLANUL, (jó-bb-ul-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy megjobbult volna, megrögzött rossz vagy gonosz állapotban maradvá. *A fenytőházból jobbulatlanul ment ki.*

JOBBÚLHATATLAN, JOBBÚLHATLAN, (jó-bb-ul-hat-[at]-lan) mn. tt. *jobbúlhatatlan-t*, tb. — ok. Ami vagy aki jobbúlani nem képes. *Jobbúlhatlan macskaság.*

JOCHTOT, I. JOGTAT.

JÓCSKA, (jó-ocs-ka) mn. tt. *jócskát*. E szóban a kettőztetett kicsinyező tulajdonkép nagyítást jelent, de mintegy szerény és mérsékelt nagyítást. *Jócska sok bora termelt. Jócska somma pénz jutott neki.*

JÓCSKÁN, (jó-ocs-ka-an) ih. Meglehetősen nagy mértékben, vagy mennyiségben. *Ez idén jócskán termelt búzánk, borunk. Jócskán bevett a gyapjúból.* V. ö. JÓCSKA.

JÓD, pusztá Somogy megyében; helyr. *Jód-on*, —ra, —ról.

JODÓK, (hellén eredetű: iodókos, am. íjtartó) férfi kn. tt. *Jodók-ot*. Jodocus.

JÓELEJÉN, (jó-elején) ősz. ih. Mindjárt a dolog kezdetén, jó korán, annak idején. *Jó elején hozzát fogott a munkához.*

JÓERKÖLCSÜ, (jó-erkölcsü) ősz. mn. Kinek jó erkölce van, becsületes magaviseletű. *Jó erkölcsű gyermekek, ifjak.* V. ö. ERKÖLCS.

JÓÉRZELMŰ, (jó-érzelmű) ősz. mn. Aki valami vagy valaki iránt jó véleménynyel és egyszersmind ragaszkodással van. (Gutgesinnt).

JÓFAJTA, (jó-fajta) ősz. mn. Jóféle, jó vérből való, a maga faja között kitűnő. *Jó fajta csikó, borjú, bárány.* Szélesb ért. mondjuk növényekről is. *Jófajta alma, körte, barack.* V. ö. FAJ; és FAJTA.

JÓFÉLE, (jó-féle) ősz. mn. Mi a maga nemében jó, finom; továbbá valódi, nem hamisított, nem ál. *Jóféle gyümölcsök. Jóféle étkek, italok. Jóféle gyöngyök, drágakövek. Jóféle szövetek.* Néha gunyosan, olyan névmással összekötve ellenkező értelemben használják. *Ez is olyan jóféle madár. Olyan jóféle leány, személy.*

JÓFÉLESÉG, (jó-féleség) ősz. fn. Jó mineműség, valóság. *E kövek jóféleségéről nem kétkedem.*

JÓFORMÁN, (jó-formán) ősz. ih. Úgy meglehetősen; valószínűleg. *Jóformán hozzá látott a munkához. Jóformán ő is a mi pártunkon lesz.*

JOG, mn. és fn. tt. *jog-ot*, harm. szr. —a, v. —ja. Gyökeleme ugyanaz, mi a jó jav szóké. A g legegyszerűbb eredeti képző gyanánt járult a jo gyökhöz, mint az ág, bog, fog, góg gög, dög, nyög szókban. 1) Tulajd. ért. jobbfelel levő, (dexter). Ily értelemben többször előfordul a régienél, pl. a Münchener codexben: *Hogy ha te jog szemed — és ha te jog kezéd meggonoszbéjtand tégedet. Ha ki csapand tégedet jog tügyödre.* (Máté 5). Ellenkezője: balog, s valamin ez a baltól azaz rosztól, úgy a jog a jótól vette eredetét. 2) Szorosabb ért. jobbkéz. A Münchener v.

Tatrosi codexben: *Ne tudja a te balod, mit teszen te jogod.* (Máté 6.) Koronát vetének ő fejére, és nádat ő jogjába. Tehát megfeszítették ő vele két tolvajok, egyik jog felől, másik bal felől. És meglátjátok embernek fiát ülette a tehetségnek jogja felől. Így a Bécsi codexben is: *jogjának öltözetit, jogjától, jog felől* stb. Benigna asszony imakönyvében mind *jobb'* mind *jog'* előfordul: „The szenth fejedeth . . . jobb vállodra bocsátád.” És „The szent kezéd oltalmazjon halálomkoron, és te jogod engöm hozzád fogadjon.” Így Bátor László Bibliájában is: „És ugyan vala az víz hűnekik mint egy kőfal mind jobb felől, mind bal felől.” Továbbá: „Az te jogod, Uram! megveré az ellenséget.” 3) Átv. törvényeken alapuló igény, köznyelven, és latinosan: *jus. Atyai, fejedelmi, földcsuri jog. Házassági jog. Védelmi, életfentartási jog. Hűségási, bormérési, vásári jog. Jogokat szerezni, vesztetni, védeni. Valamit joggal követelni. Jogától el nem állani. Jogaihoz ragaszkodni. Nincs hozzá jog. Személyi jogok. Dologi jogok. Dologbani jogok. Dologhozi jogok.* A jelen értelemben vett jog egy az igaz, igazság, szóban előfordul ig gyökkel: *ig jog*, mint: *ih juh, irgalom jorgalom.* A törökben *hak* v. *hakk* szintén am. igazság (veritas) és jog (jus). V. ö. IG. Egyébiránt valamint a németben a *recht* és *Recht*, a szlávban a práva, a latinban *rectum, recta*, a finnben *oika*, (egyenes; igaz; jobb [kéz] s innen *oikeus* igazság) stb.; jobb kezét és igazat illetőleg just is jelent; úgy ezen viszony van a magyar jog különböző értelmei között, s úgy látszik nem alap nélküli azok véleménye, kik azt tartják, hogy őseink is ahhoz tartának jogot, mit jobbkezekkel (jogukkal) szereztek volt, azaz, ő nálok is az eredeti, társadalmi és polgári jog ököljogon alapult. Hogy a török *hakk*, finn *oika*, valamint a sinai *jung* (justum, reatum) hangokban is egyeznek, mondani fölösleges. 4) Egyenmű törvényeken alapuló jogok összege, továbbá ezen jogok alanyi esmérete. *Természeti jog. Egyházi, polgári, büntető, váltó-, kübéri jog. Bányajog. Nemzetek joga. Magyar, római jog. Jogokban jártas. Jogot tanítani.*

JOGAKADÉMIA, (jog-akadémia) ősz. fn. Akadémia, melyben a jogi tudományok taníttatnak.

JOGALAP, (jog-alap) ősz. mn. A jognak kútfeje, melyből valamely jog foly; talpkőve, melyen valamely jog nyugszik.

JOGAR, (jog-ar) fn. tt. *jogar-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Királyi, fejedelmi páleza, mint a joghatalom jelvénye. Új alkutú szó, de amely még nem ment át a közdivatba.

JOGÁSZ, (jog-ász) fn. tt. *jogász-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Személy, ki általában jogi ügyekkel (mint bíró, ügyvéd), különösebben jogtanítással, vagy jogtanulással foglalkodik; amaz szorosabb ért. jogtanító, emez jogtanuló vagy joghallgató.

JOGÁSZAT, (jog-ász-at) fn. tt. *jogászat-ot*, harm. szr. —a. Jogtudományokkal, általában jogi dolgokkal foglalkodás; jogok tárgyalata. *Jogászatot választani életpályaul.*

JOGÁSZATI, (jog-ász-at-i) mn. tt. *jogászati-t*, tb. —ak. Jogászathoz való, azt illető, arra vonatkozó. *Jogászati könyvek, értékezesek; kérdések, vitakozások. Jogászati pálya.*

JOGÁSZI, (jog-ász-i) mn. tt. *jogászi-t*, tb. —ak. Jogászt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jogászi iskolák, évek. Jogászi könyvek, kérdések, gyakorlatok.*

JOGAZONSÁG, (jog-azonság) ősz. fn. Ugyanazon jogbeli állapot, többek jogának ugyanazon minősége, s bizonyos törvényen alapulása.

JOGBITORLÁS, (jog-bitorlás) ősz. fn. Erősza-
kos, törvénytelen cselekvés, midőn valaki törvényes jogezim nélkül gyakorol valamely jogot.

JOGBIZONYLAT, (jog-bizonylat) ősz. fn. Alapos okokkal kimutatása annak, hogy valamihez jogunk van.

JOGBÖLCSELET, (jog-bölcselet) ősz. fn. Bölcselet a jog természetéről.

JOGCSAVARÓ, (jog-esavaró) ősz. fn. Ügyész, vagy akármely jogvitató, ki a jogokról szóló törvényeket álokoskodásokkal elferdíti.

JOGCZÍM, (jog-czím) ősz. fn. Azon alap, pl. törvény, vagy szerződés, melyen bizonyos jog épül. *Adományozási, örökösödési, adásvévesi jogczím.*

JOGEGYENETLENSÉG, l. JOGEGYENLŐTLENSÉG.

JOGEGYENLŐSÉG, (jog-egyenlőség) ősz. fn. 1) Általában am. jogbeli hasonlóság, többek jogának megegyező belső minősége. 2) Különösen az ősi magyar törvényben a jószágbeli igaznak azon minősége, melynél fogva a jószág a fiakra, és leányokra egyaránt száll.

JOGEGYENLŐTLENSÉG, (jog-egyenlőtlen-ség) ősz. fn. 1) Jogbeli különböző állapot, többek jogának különbsége, milyen a régi magyar törvények szerint a nemesek, polgárok, és jobbágyok jogainak egyenlensége. 2) Különösen a jószágokat illető jognak azon minősége, melynél fogva azok a leányág kirekesztésével pusztán fiágra szálltak.

JOGÉLET, (jog-élet) ősz. fn. A jognak és jogi tudományoknak, törvényeknek és szokásoknak gyakorlati folyama, a polgári életben használata, alkalmazása.

JOGELENES, **JOGELENI**, (jog-ellenes v. —elleni) ősz. mn. Jog ellen való, jogokba ütköző. *Jogellenes megtámadás. Jogellenes eljárás.*

JOELMÉLET, (jog-elmélet) ősz. fn. A joggal és jogi tudományokkal egyedül az észben foglalkodás, a nélkül, hogy azokat a valóságos életben alkalmaznók.

JOELV, (jog-elv) ősz. fn. Elv vagy alapigazság, melyből más jogot vagy jogokat következtetünk.

JOGÉLVEZET, (jog-élvezet) ősz. fn. Akár egyes, akár több jognak, jogosultságnak gyakorlatba vétele, használata.

JOGENGEDMÉNYEZÉS, (jog-engedményezés) ősz. fn. Valamely jognak másra engedmény útján ruházása.

JOGEREJŰ, (jog-crejű) ősz. mn. 1) Ami jognak alapszik, ami jogi hatással bír. *Jogerejű követelés.* 2) L. JOGÉRVÉNYES.

JOGERŐ, (jog-erő) ősz. fn. Erkölesi hatalom, mely valamely jogból foly, melynél fogva valamit jogszerűleg követelni, végrehajtani lehet.

JOGERŐSBÍTÉS, (jog-erősbítés); l. JOGERŐSÍTÉS.

JOGERŐSÍTÉS, (jog-erősítés) ősz. fn. Cselekvés, mely által valamely jog nagyobb szilárdságot nyer, pl. adóssággal követelés kezes által.

JOGÉRVÉNY, (jog-érvény) ősz. fn. A törvénykezésben valamely bírói határozatnak felsőbb, illetőleg legfelsőbb jóváhagyás, vagy föllebbezésről lemondás által azon erőre emelkedése, midőn az véglegesen foganatosítható.

JOGÉRVÉNYES, (jog-érvényes) ősz. mn. Jogérvénnyel bíró, jogérvényre emelkedett. V. ö. JOGÉRVÉNY.

JOGÉRVÉNYESEN, (jog-érvényesen) ősz. ih. Oly minőségben vagy állapotban, mely jogérvénnyel bír. V. ö. JOGÉRVÉNY.

JOGÉRZELEM, **JOGÉRZET**, (jog-érzelem v. —érzet) ősz. fn. A jog és igazság iránti vonzalom valamely különös esetben, a nélkül hogy világos törvény rendelkezne róla. *A bírák sokszor ítélnek jogérzet után.*

JOGESET, (jog-eset) ősz. fn. Egyes történet a jogéletben.

JOGFENTARTÁS, (jog-fenn-tartás) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamilyen jogot át nem engedünk, hanem azt más vagy mások ellenében lehető esetre megóvjuk.

JOGFOLYAM, (jog-folyam) ősz. fn. 1) Valamely jognak folytonos élvezete. 2) Törvénykezési eljárás valamely bíróság előtt és által.

JOGFOLYTONOSSÁG, (jog-folytonosság) ősz. fn. Egyes vagy több jogok szakadatlan élvezése vagy élvezhetése.

JOGGYAKORLÁS, (jog-gyakorlás) ősz. fn. 1) A jognak az életben valósággal előforduló esetekre alkalmazása, illesztése. 2) Működés, midőn valaki a jog és törvények alkalmazásában bíró vagy ügyvéd mellett képezi magát. 3) Joggal való élés.

JOGGYAKORLÁSI, (jog-gyakorlási) ősz. mn. Joggyakorlásra való, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Joggyakorlási évek.*

JOGGYAKORLAT, (jog-gyakorlat) ősz. fn. Munkálat vagy tett, melyet valaki joggyakorlás által visz véghez.

JOGGYAKORNOK, (jog-gyakornok) ősz. fn. Gyakornok, ki jog és törvények alkalmazásában valamely bíróság vagy ügyvéd mellett képezi magát.

JOGHALLGATÓ, (jog-hallgató); l. JOGTA-NULÓ.

JOGHASZNÁLAT, (jog-használat) ösz. fn. Élés azon joggal, mely bennünket illet; jogunknak gyakorlati alkalmazása.

JOGHÁTRÁNY, (jog-hátrány) ösz. fn. Ami jogunkat akadályozza, készteti, annak kárára van.

JOGI, (jog-i) mn. tt. *jogi-t* tb. —*ak.* Jogot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jogi kérdések.*

JOGIGÉNY, (jog-igény ösz. fn. Igény, melynél fogva valaki bizonyos jogra számot tart, bizonyos jogot követel.

JOGILAG, (jog-i-lag) ih. Jog szerint, jognál fogva. *E birtok jogilag engem illet.*

JOGIRAT, (jog-irat) ösz. fn. Bizonyos jogról szóló, valamire jogot adó oklevél, szerződmény, stb.

JOGKEDVEZMÉNY, (jog-kedvezmény) ösz. fn. Valamely haszon, élvezet, melyet a törvény nyújt, pl. a magyar törvény az özvegy nőknek életfogytiglani haszonélvezést a férj javaiban stb. *Leltár jogkedvezménye*: az osztrák polgári jog szerint ha valaki az örökségbe a leltár jogkedvezményének fentartása mellett lép, az örökhagyó hitelezőinek csak a hagyaték erejéig van lekötölezve; ellenkezőleg, mint aki föltétlenül fogadja el az örökséget.

JOGKÉRDŐ, I. JÓKÉRDŐ.

JOGKISZOLGÁLTATÁS, (jog-ki-szolgáltatás) I. JOGSZOLGÁLTATÁS.

JOGKÖVETELÉS, (jog-követelés) lásd JOGIGÉNY.

JOGLÁR, (jog-ol-ár) fn. tt. *joglár-t*, tb. —*ok.* Jog- v. igazságszolgáltató. Újdon szó a latin *justitarius* kifejezésére, de nem igen kapott lábra. *A magyar király Ő Felseje a magyar törvénygyakorlat szerint a legfőbb joglár.*

JOGLAT, (jog-ol-at) fn. tt. *joglatot*. Alkalmas új szó a 'jogkiszolgáltatás' helyett.

JOGMENET, (jog-menet) ösz. fn. L. JOGFOLYAM, 2).

JOGNÉZET, (jog-nézet) ösz. fn. Vélemény, állítás valamely jogelvről.

JOGOD, (jog-od) fn. tt. *jogod-ot*, I. JOGAR.

JOGOL, (jog-ol) régies igező, m. *jogolt* v. *joglott*, htn. *jogolni* v. *joglani*. A Bécsi codexben *jogolás* am. emendatio ("hígyjük mi jogolásunkra j=obulásunkra);" és *tisztességet joglanak* am. honorem deferant. Benigna asszony inakönyvében is: "És az nagy örömért, kivel az te szent lelköd megvígasztalték . . . joglas enneköm méltatlan és bínös szolgáló leányodnak."

JOGORVOSSÁG, (jog-orvosság) I. JOGORVOSLÁS.

JOGORVOSLÁS, JOGORVOSLAT, (jog-orvoslás v. —orvoslat) ösz. fn. Törvénykezési eljárás, melynél fogva akár a bíró, akár a fél valamelyike által elkövetett hiba jóvá tétetni keretik, illetőleg jóvá tétetik. A régi magyar törvénykezésben számos jogorvoslat volt, mint: ügyvédszó visszahuzása, ellentétlenség, visszaűzés, ítélet bentiltása, többféle bírói

parancsok stb. Mai eljárás szerint, ha a bíró hibázott, vagy legalább azt a fél úgy gondolja, az ez elleni perorvoslatnak rendszerént föllebezés, felfolyamodás, ha a fél hibázott, per- vagy általánosabban ügyujítás (előbbi állapotha visszahelyezés) a neve. Jogorvoslat az osztrák polgári jog szerint a kártérítés iránti kereset is. (Rechtsmittel).

JOGOS, (jog-os) mn. tt. *jogos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Jagon alapuló, igazságos, szoros igazsággal megegyező. *Jogos birtok, követelés.*

JOGOSAN, (jog-os an) ih. Jog szerint, jognál fogva, törvényesen, igazságosan. Ellentéte: jog ellen, jogtalanul.

JOGOSÍT, JOGOSIT, (jog-os-ít) áth. m. *jogosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. par. —*s.* Joggal vagy jogokkal felruház, valamire jogot ad. Innen: *feljogosít* am. felhatalmaz, valaminek véghezvitelére jogot, szabadságot, engedelmet ad.

JOGOSÍTÁS, JOGOSITÁS, (jog-os-ít-ás) fn. tt. *jogosítás-t*, tb. —*ok.* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valakit joggal vagy jogokkal ellátanak, valakinek jogot adnak valamire. V. ö. JOGOSÍT.

JOGOSÍTATLAN, JOGOSÍTLAN, (jog-os-ít[at]-lan) mn. tt. *jogosítatlan-t*, tb. —*ok.* Kit nem jogosítottak valamire. *Jogosítatlan kontár, kuruzsló, nyegleorvos.* Határozóképp: jogosítlanul, jogosítás nélkül.

JOGOSÍTOTT, (jog-os-ít-ott) mn. tt. *jogosított-at*. Valamely joggal, vagy jogokkal ellátott, felruházott, bizonyos működésre felhatalmazott, szabadalmazott. *Jogosított kalmár, szatócs.*

JOGOSÍTVÁNY, (jog-os-ít-vány) fn. tt. *jogosítvány-t*, tb. —*ok.* Felsőbbség által engedélyezett jog valaminek gyakorlatira, pl. némely árucikkelyek eladására. Máskép: *jogozat*. Ha maga a törvény általában, vagy a természeti jog adja a jogot: ez *jogosultság*.

JOGOSSÁG, (jog-os-ság) fn. tt. *jogosság-ot*, harm. szr. —*a.* 1) Jogszerintiség, jagon alapuló állapot. *Valamely ügynek, követelésnek jogossága.* 2) Szoros igazság. *Ezen osztály a szoros jogossággal nem egyezik. Nem akarok kegyelmet, hanem jogosságot.* 3) Jogot tisztelő és méltányló személyes tulajdonság. *Ezen férfiú jogosságát kétségbe vonni nem lehet. Jogosságról ismeretes bíró.*

JOGOSÚL, JOGOSUL, (jog-os-ül) önh. m. *jogosultt*. Valamely jogban részesül, valamihez vagy valamire jogot szerez.

JOGOSÚLT, (jog-os-ül-t) mn. tt. *jogosulttat*. Akinek valamihez vagy valamire, valaminek cselekvésére joga van.

JOGOSULTSÁG, (jog-os-ül-t-ság) fn. tt. *jogosultság-ot*, harm. szr. —*a.* Állapot, vagy minőség, midőn valakinek valamihez vagy valamire joga van.

JOGOZ, (jog-oz) áth. m. *jogoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, I. JOGOSÍT.

JOGOZÁS, I. JOGOSÍTÁS.

JOGOZAT, (jog-oz-at) fn. tt. *jogozat-ot*, harm. szr. — *a.* Engedményezett jogon alapuló szabadalom.

JOGSÉRELEM, (jog-sérelém) ősz. fn. 1) Általán minden tett, mely más jogainak körébe vág, s azokat sérti. 2) Különösen a régebbi magyar törvényben az örökösödés jogának megsértése, kivált a nemzeti ingadozatlan joggal birt jóságot illetőleg.

JOGSZABÁLY, (jog-szabály) ősz. fn. A jogéletben és jogszolgáltatásban egyes mondat, állítvány, melyet a jogkövetelő, vagy bíró stb. mint kétségtelent tekint, pl. „aki előbb az az elsőbb” (qui prior tempore, potior jure); „más jogsérelmével vagy kárával senki se gazdagodjék” (locupletari non debet aliquis cum alterius injuria aut jactura).

JOGSZERÜ, (jog-szerü) ősz. mn. Joggal megegyező, jog szerint való, törvényes. *Jogszerü követelés. Jogszerü bírói eljárás.*

JOGSZERÜEN, JOGSZERÜEN, (jog-szerüen) ősz. ih. Jogszerü módon, joggal megegyezőleg, törvényesen.

JOGSZERÜLEG, (jog-szerüleg); l. JOGSZERÜEN.

JOGSZERÜSÉG, JOGSZERÜSÉG, (jogszerüség) ősz. fn. Tulajdonság, vagy állapot, melynél fogva valami jogszerü, azaz joggal egyező; törvényesség.

JOGSZILÁRDÍTÁS, (jog-szilárdítás); l. JOGERŐSÍTÉS.

JOGSZOLGÁLTATÁS, (jog-szolgáltatás) ősz. fn. Felsőégi, különösen bíró-hatósági eljárás, melynél fogva két peres fél (fő- és alperes) között a vitás tárgy valakinek a jog és törvény ereje szerint oda vagy elítéltetik. Ujabb szóval: *joglat*.

JOGTALAN, (jog-talan) mn. tt. *jogtalan-t*, tb. — *ok.* Jog nélküli; jogon nem alapuló, igazságtalan, szoros igazsággal nem egyező. *Jogtalan rabszolgaság. Jogtalan követelés. Jogtalan megtámadás.* Határozóképp am. *jogtalanul*.

JOGTALANSÁG, (jog-ta-l-an-ság) fn. tt. *jogtalanság-ot*, harm. szr. — *a.* Jog nélküli állapot vagy tulajdonság, igazságtalanság, törvénytelenység.

JOGTALANUL, (jog-ta-lan-ul) ih. Jog nélkül, igaztalanul, vagy mások jogainak ellenére. *Valakit jogtalanul megtámadni. Jogtalanul indított háború. Jogtalanul elnyomott nemzet.*

JOGTAN, (jog-tan) ősz. fn. Jogokról szóló, jogokat tárgyaló tan. *Természeti jogtan. Fenyítő jogtan.*

JOGTANÁR, (jogtanár) ősz. fn. Személy, ki másokat jogokra oktat, különösen, ki ezt mint nyilvános iskolai tanító teszi.

JOGTANULÓ, (jog-tanuló) ősz. fn. Jogok, illetőleg törvények tanulásával nyilvános iskolában foglalkodó személy.

JOGTAT, (jog-tat) a régi halotti könyörgésben (az itteni írásnód szerint: *jochtot*) am. a mai ígtat: „Hogy birság nap jutva mend ő szenti és önöttei közöttön jó felől jogtatnia ileszje őt.”

JOGTISZTELET, (jog-tisztelet) ősz. fn. A jognak, igazságnak mint sérhetetlennek tekintése.

JOGTUDOMÁNY, (jog-tudomány) ősz. fn. Tudományos ismeretek rendszere, melynek tárgyát teszik a jogok és törvények, s azoknak az emberi cselekvésekre alkalmazása.

JOGTUDOR, (jog-tudor) ősz. fn. Jogtudós, ki szigorlari vizsgálat után valamely egyetemtől oklevelet kapott, okleveles jogtudós.

JOGTUDÓS, (jog-tudós) ősz. fn. Tudós, ki a jogokról, törvényekről, s azoknak az emberi cselekvényekre alkalmazásáról rendszeres ismeretekkel bír.

JOGÚT, (jog-út) ősz. fn. Perlekedési mód, midőn valaki jogszolgáltatás útján vagy rendszerinti bíróságok előtt követel valamit.

JOGUTÓD, (jog-utód) ősz. fn. Utód valamely jog használatában. V. ö. UTÓD.

JOGÜGY, (jog-ügy) ősz. fn. Jogszolgáltatást illető ügy, igazságügy.

JOGÜGYI, (jog-ügyi) ősz. mn. Jogügyre vonatkozó, azt illető.

JOGÜGYLET, (jog-ügylet) ősz. fn. Polgári cselekvény, különösen szerződés két fél között valamely jognak, jogviszonynak megalapítására. (Rechtsgeschäft).

JOGÜGYLETI, (jog-ügyleti) ősz. mn. Jogügyletre vonatkozó, azt illető.

JOGVÉD, (jog-véd) ősz. fn. Személy, ki más valakinek jogát valamely hatóság előtt védelmezi, különösen ügyvéd; de ez általánosb értelemmel bír, mert nem minden ügyvéd jogvéd is egyszerűen, az ügyvédek gyakran jogtalanságot is védelmeznek.

JOGVÉLELEM, (jog-vélelem); l. VÉLELEM.

JOGVISZONY, (jog-viszony) ősz. fn. Azon viszony, melyben a) valaki egy más egyénhez jogaira nézve áll, b) melyben két vagy több egyének jogai egymáshoz állanak.

JOH, (1), elavult fn. tt. *joh-ot*, harm. szr. — *a.* Értelme a régi nyelvmaradványokban némileg különböző. Erdősinél am. belek, belső részek. *Az mi Istenünknek könyörületes szíüinek, és johának általa.* (Per viscera misericordiae Dei nostri). Ugyanezen értelemben hallani itt-ott túl a Dunán a *gyuha* szót. *Megtöltötte a gyuháját.* Néhutt májait vagy zúzáát jelent. Benigna asszony imakönyvében am. szívé. „Johomnak akarját lássad.” Ugyanitt Sz. Bernát himnuszában: „Te indóhad (indítsad) en johomath, hogy kívánjon ennyi nagy jóth.” „Idvöz légy úrnak édos szívé, én johomnak jó öröme.” A Müncheneri codexben *jonhó* és *jonh* am. szívé. „Bódogok tiszta jonhóúak. (Máté 5). Mojses ti jonhotok keménységére engedte tü nektek tü feleségeteket elhagynotok. (Máté 19). A Nádor-codexben *jonh* am. belső rész. „Megháböröla en jonhom és megfogatkozók az en lelköm” (Toldy F.) Lényeges hang ebben a *h* mint lehellési betű; innét

tökéletesen egyezik sőt azonos ezzel: *eh, eha*. [L. EH, (2), EHA]; a Peer-codexben pedig *ih*.

„Rcad néznek szenteknek szemei,
És véneknek keserves szüvei,
És árváknak nyomorult ihai.“

Jelent 1) belsőt, 2) kedélyt. (Toldy Ferencz jegyzete).

Hihetőleg innen vette nevét átv. értelemben a szekér *joha*, vagy szokottabban *juha*, *gyuha*, azaz a szekér alatt levő rúdszárnyat tartó fa, mintegy a szekérnek bele.

JOH, (2), tájdivatos, *juh* helyett; l. ezt.

JOHAFÁJÓ, (joha-fájó) ősz. mn. Kinek fájós joha, azaz mája, vagy bele, vagy általán fájós zsigerei vannak.

JÓHANGZÁS, JÓHANGZAT, (jó-hangzás v. —hangzat) ősz. fn. Szó vagy zene-hangoknak egymással oly összekapcsoltatása, hogy azok a fülre kellemesen hatnak. Másképp: *hangkellem*.

JÓHANGZATÚ, (jó-hangzatú) ősz. mn. Tulajdonság, melynél fogva valamely szónak, zenének jó-hangzata van. V. ö. JÓHANGZAT.

JOHANKA, női kn. tt. *Johankát*. Fiatal, kised Johanna, másképp *Janka*.

JOHANNA, női kn. Egy eredetű János szóval.

JOHÁSZODIK, l. JUHÁSZODIK.

JÓHÁZBELI, (jó-házbeli) ősz. mn. Vagyonsabb és közbecsülésben álló családból való; különösen nőszemélyről mondják.

JÓHÍRŰ, JÓHIRŰ, (jó-hírtű) ősz. mn. 1) Ami jó hirt hoz, jó hirt foglal magában. *Jóhírű izenet, tudósítás*. 2) Mondjuk emberről, kiről jót beszélnek, kiről a közvélemény dicséretesen nyilatkozik.

JÓHIRŰ NEVŰ, l. JÓHIRŰ.

JÓHISZÉM, (jó-hiszém) ősz. fn. Lelki állapot, midőn valaki azt hiszi maga felől, hogy bizonyos tette az erkölcsi vagy polgári kötelességekkel ütközésben ninesen. *Valamit jóhiszémvel tenni*.

JÓHISZÉMŰ, (jó-hiszémű) ősz. mn. Aki valamely cselekvése vagy teendője felől azt hiszi, hogy az a becsülettel, erkölcsi vagy polgári törvényekkel egyezik. *Jóhiszémű birtokosa valamely jószágnak*.

JÓHISZÉMŰLEG, (jó-hiszéműleg) ősz. ih. Azon véleménynyel, hogy valami jó, hogy törvényes, hogy rosznak nem tartható.

JÓHISZÉMŰSÉG, (jó-hiszéműség) ősz. fn. 1) Véleményi állapot, midőn valakiről vagy valamiről jót hiszünk, midőn semmi roszat nem teszünk fel. 2) L. JÓHISZÉM.

JÓILLATÚ, (jó-illatú) ősz. mn. Minek kellemes, jó illata van. *Jóillatú virág, kenőcs. Jóillatú vizek. Jóillatú sütek. Jóillatú áldozat* am. Isten előtt kedves.

JÓINDULAT, (jó-indulat) ősz. fn. 1) Kedélyi állapot, midőn valaki iránt vonzalommal viseltetünk. 2) Természeti vonzalom az iránt, ami jó.

JÓINDULATÚ, (jó-indulatú) ősz. mn. 1) Kinek természeti hajlama van a jóra. *Jóindulatú ifjak*. 2) Ki

vonzalommal viseltetik bizonyos jó, vagy jónak tartott ügy iránt. *Jóindulatú hazafiak, alattvalók*.

JÓIZLÉSŰ, (jó-izlésű) ősz. mn. 1) Ki jó ízléssel bír. *Jóizlésű udvari ember*. 2) Mi a jó izlés kellekeivel bír, jó izlés szerént készült. *Jóizlésű öltözék, bútorzat*. V. ö. ÍZLÉS.

JÓIZLETŰ, l. JÓIZLÉSŰ.

JÓIZŰ, JÓIZÜ, (jó-izű) ősz. mn. Minek jó íze van, mi ízlik. Mondjuk különösen étel-itálról. *Jóizű kenyér, sült, bor. Jóizű gyümölcs*. Átv. ért. mondjuk beszédéről is, melyet valaki jó kedvvel s némi gyönyörérzettel folytat. *Igen jóizű beszédben voltak*.

JÓIZÜEN, JÓIZÜEN, (jó-izüen) ősz. ih. Az ínynek különös tetszésére, meglegedésével, gyönyörködésével. *Jóizüen enni, inni, lakmározni*. Átv. ért. mondjuk beszédéről, álomról is. *Jóizüen beszélgetni. Jóizüen alunni*.

—JOK, (1), magas hangon —JÖK v. JÉK, v. JEK, öszvetett rag a mutató *j* v. *i*-ből és *ok* *ök* többes 3-ik személyragból, pl. *kalap-j-ok, gond-j-ok, munká-j-ok, csipő-j-ök, kefé-j-ök*. Így régiesen az igéknél is: *adá-j-ok* (ma: öszvehúzva *adák*), *kérdezé-j-ök* v. *kérdezé-j-ek* (ma: *kérdezek*). Többes első személyben is, pl. Szalay Á. Levelestárában: (mi) *fogdosa-j-ok* (ma: *fogdosók*), *osztó-j ok* (ma: *osztók*) stb. V. ö. —J, JA, JE ragok.

—JOK, (2), —JÖK, —JÉK, —JEK, régiesen öszvetett, ma öszvchúzott igerag a kapcsoló mód *j* módképzőjéből és többes 1-ső és 3-ik személyragból, pl. Szalay Á. Levelestárában eléjőnek *adno-j-ok* (ma: *adnók*), *írma-j-ok* (ma: *írnók*), *bocsátana-j-ok* (ma: *bocsátánók*), *szerzené-j-ök* (ma: *szerzenők*), *mivelne-j-ek* (ma: *mivelnők*).

JÓKA, KIS—, NAGY—, ÚJHELY—, falvak Pozsony megyében; helyr. *Jókán, —ra, —ról*.

JÓKARAT, némely tájszólás szerént öszvehúzva *jóakar*-ból.

JÓKEDVŰ, JÓKEDVÜ, (jó-kedvű) ősz. mn. Kinek jó kedve van, vidám, vidor, mulattató, tréfás. *Ő mindig jókedvű. A jókedvű embert szeretik a társaságban*. V. ö. KEDV.

JÓKEDVÜEN, JÓKEDVÜEN, (jó-kedvüen) ősz. ih. Vidáman, tréfásan, derült kedvvel. *Jókedvüen tölteni az időt. Jókedvüen társalogni*.

JÓKEDVÜLEG, JÓKEDVÜLEG, (jó-kedvüleg); l. JÓKEDVÜEN.

JÓKEDVÜSÉG, JÓKEDVÜSÉG, (jó-kedvüség) ősz. fn. Vidámság, mulattató, tréfalkodó kedélyi állapot, vagy tulajdonság.

JÓKÉRDŐ, v. JOGKÉRDŐ, Szent László III. végzeménye 13-ik fejezetében eléjőn *jokergech*, más írásmóddal: *joccerdech* és *joccerdegh*, s így értelmeztetik: *rerum fugitivarum collector*, melyet kivált az utóbbi írásmód után legalkalmasban *jok kérdő*^h azaz *jogkérdő*-nek olvashatunk; t. i. a két *cc* = két *kk* s végül a *ch* vagy *gh* csak erős lehelet jele, mely

a szók végén régibb írásokban, különösen pedig a Debreczeni Legendáskönyvben számtalanszor előjön. Jogkérdő tehát annyit jelentett mint jogvizsgáló, ki miként a törvényből látható, a bitang marháknak sőt szőkevény embereknek is (*fugitivorum hominum*) öszvefogdosásával, szedésével foglalkodott, tehát mintegy a majdan sajátjokat kereső tulajdonosok joga után tudakozódott, vagyis azok jogát vizsgálgatta ha alapos-e vagy sem; az uratlan marhák a törvény szerint felosztatván. A régi halotti beszédben is előjön: jochtat azaz jogtat vagyis igtat. Némelyek, pl. Szegedy János a Corp. jurisban „jókergető”-nek olvassa, s talán ehhez jobban közelítőleg írja „jokergech”-nek: de Zsámbóky a magyar Corpus juris első kiadója, „joceerdech”-nek írta.

JÓKOR, (jó-kor) ösz. ih. Jó időben, annak idején, nem későn, épen akkor, midőn legjobb, alkalmas időben. *Épen jókor jössz. Jókor odaértünk.* Néha am. korán, a rendelt időt megelőzőleg. *Jókor elindultunk, hogy odaérjünk.*

JÓKORA, (jó-kora) ösz. mn. Meglehetősen nagyságu. *Jókora darab kenyeret megevett.* Itt a kor szó átv. értelmű, s oly nagyságra vonatkozik, melynek kifejléséhez több idő kell, pl. *Jókora legény, ember. Jókora fa.*

JÓKORÁN, (jó-korán) ösz. ih. Igen korán a kellő időt pontosan megtartva, sőt megelőzve.

„Hajnalban, jókorán,
Ott terem az ispán,
Kézében a csákány,
Robotra szólítván.”

(Régi jobbágyok panaszdala).

JÓKORÁNI, (jó-koráni) ösz. mn. Korán való; ideje koránti.

JÓKORI, (jó-kori) ösz. mn. Kora időből való, korán történő. *Jókori szüret. Jókori fölkelés. Jókori indulás.*

JÓKORRA, (jó-korra) ösz. ih. A kellő időt pontosan megtartva, vagy megelőzve. *A kitűzött helyen jókorra megjelenni.*

JÓKŐ, mváros Nyitra megyében; helyr. *Jókő-n, —re, ről.*

JÓL, (jó-ul) ih. 1) Tetszésnek, izlésnek megfelelőleg. *Jól ízlett az étel ital. Ezen szakács igen jól főz. Jól esett neki a pohár bor. Jól van dolga. Jól él.*

2) Elégségig, bőven. *Jól tartották ötlet. Jól lakott.* 3) Céljával, rendeltetésével egyezőleg, jó állapotban, helyesen, szépen, okosan stb. *Jól érzeni magát. Jól feladni az ellenvelésre. Jól írni, tanulni. Jól beszélni, olvasni. Jól hegedülni, zongorázni, rajzolni, táncolni.* 4) Az erkölcsi, társadalmi szabályokkal egyezőleg. *Jól viselni magát. Jól teljesíteni kötelességét. Jól cselekedni. Aki jól él, királyt sem fél.* (Km.) 5) Nagyon, igen. *Jól elcsietett. Jól megverték az ellenséget. Jól beestpelt a borból. Jól ellakott.* 6) Világosan, bizonyosan. *Jól hallottam mit beszéltetek. Jól tudom, mi szán-*

dékok van. 7) Jelent helybenhagyást tulajdon, és gúnyos értelemben. *Jól van fiam. Jól van jól.*

JÓLAKÁS, (jól-lakás) ösz. fn. 1. **JÓLLAKÁS.** **JOLÁN**, **JOLÁNKA**, régi magyar nőnév, tt. *Jolánt és Jolánkát, tb. Jolának és Jolánkák.* A Margitlegendában: *Jolent.*

JÓLELKŰ, **JÓLELKŰ**, (jó-lelkű) ösz. mn. Jó lelkiismerettel bíró, a szerint cselekvő; jóhiszemű. *Áldott, jólelkű ember.*

JÓLELKÜEN, **JÓLELKÜEN**, (jó-lelkűen) ösz. ih. Jó lelkiismerettel, az erkölcsi törvények s a lélek jó sugalása szerint.

JÓLELKÜLEG, **JÓLELKÜLEG**, (jó-lelkűleg) ösz. ih. 1. **JÓLELKÜEN.**

JÓLELKÜSÉG, **JÓLELKÜSÉG**, (jó-lelkűség) ösz. fn. Lelkiismeretesség, jóhiszeműség.

JÓLÉSZ, falu Gömör megyében; helyr. *Jólész-en, —re, —ről.*

JÓLÉT, (jó-lét) ösz. fn. Anyagi, és szellemi vágyainkat kielégítő állapot, melyről egyénileg elmondhatjuk, hogy jó dolgunk van, jól érezzük magunkat. *A népek jólétéért magukat feláldozó férfiak. Polgári jólétre törekvő nemzetek. Hazánk jóléte szívtelen fekszik.*

JÓLHANGZÁS, (jól-hangzás); 1. **JÓHANGZÁS.**

JÓLLAKÁS, (jól-lakás) ösz. fn. Evés ivás, mely az étvágyat teljesen kielégíti. *Jóllakásig enni. Jóllakásról való*, csak arra való hogy valaki jóllakhassék tőle. *Jóllakásnak jóhagyás a vége* (km.). *Minden jóllakásnak meg kell adni az árát* (km.).

JÓLLAKIK, (jól-lakik) ösz. k. Étvágyának teljes kielégítéséig eszik, iszik. *Jóllakott túrós galuskával. Oly éhes volt szegény, alig birt jóllakni.*

JÓLLAKOTT, (jól-lakott) ösz. mn. Az étvágy teljes kielégítéseig evett, ivott. Átv. és tulzó értelemben jelenti aki undorodásig megtelt valamivel.

JÓLLEHET, (jól-lehet) ösz. kötszó. Élünk vele oly mondat elején, mely által valamit ráhagyunk, megengedünk, mely ha az előmondatban áll, az utómondatot mégis, mindazáltal szókkal kezdjük, pl. *Jóllehet a levegőt nem látjuk: mégis a testek közé tartozik. Jóllehet gyöngéledő állapotban voltál: mindazáltal levelet írhattál volna.* Néha ellenvető, ellentétes erővel bír. *Jóllehet megmondtam mit cselekedjél: te mégis elmulasztottad azt véghez vinni.* Fölcsereítható ámbár és noha kötszókkal. Midőn az utómondat előtt áll, annyit tesz, mint: *pedig, holott*, s ekkor az előmondat kötszó nélkül használatik, pl. *Ismét későn jöttél, jóllehet erősen meghagytam, hogy jókor itt légy.*

JÓLLÉT, (jól-lét) ösz. fn. 1. **JÓLÉT.**

JÓLSVA, falu Gömör megyében; helyr. *Jólsván, —ra, —ról.* Patak neve is.

JÓLSVA-TAPOLCZA, mváros Gömör megyében; helyr. *Tapolczán, —ra, —ról.*

JÓLTEVŐ, (jól-tevő), **JÓLTEVŐSÉG**, (jól-tevőség); 1. **JÓTEVŐ**, **JÓTEVŐSÉG.**

JÓN, KIS—, puszta Fejér megyében; helyr. *Jón-ba*, —*ban*, —*ból*.

JÓNÁS, (héber eredetű: *jónáh*, jelentése: galamb) férfi kn. tt. *Jónás-t*, tb. —*ok*. Jonas. *Jónás próféta*.

JONATÁN, v. JONATHÁN, férfi kn. tt. *Jonathán-t*, tb. —*ok*. Jonathan. Héber eredetű, am. Is-ten adta.

JÓNEMŰ, JÓNEMÜ, (jó-nemű) ősz. mn. Ami a maga nemében jó tulajdonságu, jóféle, nem ártalmas természetű, hasznos. *Jónemű füvek, gombák*.

JÓNEMŰSÉG, (jó-neműség) ősz. fn. Valaminek azon minősége, melynél fogva a jóneműek sorába tartozik, jóféleség.

JÓNEVELÉSÜ, (jó-nevelésű) ősz. mn. Kinek jó nevelése van. V. ö. NEVELÉS. *Jónevelésű ifjak, leányok*.

JONH, fn. tt. *jonhot*. L. JOH, (1).

JONHÓ, fn. tt. *jonhót*. L. JOH, (1).

JONKÁBB, régies, e helyett: *inkább*. „Hogy a lölköt, melyet ő szent felsége drágálatos vérével váltott meg, mind földnél mennél jonkább szereti.“ Debreczeni Legendáskönyv. A Góry-codexben mindkétképen előjön. Sínai nyelven: *hoáng*.

JÓNY, (jó-ony) fn. tt. *jóny-t*, tb. —*ok*. A kereskedelmi szótárban és üzletvilágban általában rövid elismerése bármely adóssági összevegnek, melyben az összeveg kívül alig foglaltatik egyéb a keletnél és adós aláírásánál, különösebben rövid jegyecske valamely adósságról, mely igen közel időben fizetendő. (Bon).

JOÓD, falu Mármaros megyében; helyr. *Joód-on*, —*ra*, —*ról*.

JÓPÉNZ, (jó-pénz) ősz. fn. 1) Ezüstből vagy aranyból vert pénz. 2) Aranynyal vagy ezüsttel egy értékű, bármely pénz, vagyis pénzjegy. 3) Általán nem hamisított pénz, nem hamis pénz, vagy ily pénzjegy, bankjegy.

JÓRAVALÓ, (jóra-való) ősz. mn. A maga nemében jeles, derék, becsületes, kötelességének megfelelő. *Jóraavaló cseléd. Jóraavaló ember*. Néha, olyan' névmással összekötve ellenkező értelemben használtatik, mint „jóféle“. *Olyan jóraavaló személy*.

JÓREMÉNYSÉGÜ, (jó-reménységű) ősz. mn. 1) Ki valami jót remél, de ezen értelemben nem divatozik. 2) Mondják fiatal emberről, ki jeles tulajdonságai által reményt nyújt, hogy idővel derék férfi válik belőle. *Jóreménységű ifjak*.

JÓREMÉNYÜ, (jó-reményű), l. JÓREMÉNYSÉGÜ.

JÓRENDIN, (jó-rendin) ih. L. ALKALMA-SINT.

JORGAT, (jor-g-at) régi önh. am. a mai: irlalmaz. A törzs *jorg*, ma *irg*, él, irlgalom' szóban. Előjön a régi halotti beszédben: „Inádjuk uromk Isten kegyilmét ez lélikért, hogy jorgasson ő neki és kegyidjen és bolcsássa mend ő bünét.“

JÓS, (jó-os) fn. tt. *jós-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. 1) Személy, ki bizonyos jegyekből, pl. csillagokból, kártyából, tenyér vonásaiból stb. holmi titkokat fődöz fel, vagy jóvendőt mond, s minthogy az illető kérdezősködők kíváltképen valami jót akarnak az ily személyektől hallani, innen veszi eredetét a *jós* nevezet. Ilyenek voltak a régi görögök jóvendölői, kik beburkolt, homályos, kétértelmű mondatokban felelgettek. *Olympiai, dodonai jósök*. 2) Bibliai ért. Istentől fölvilágosított, kitünő emberek egyike, kik időről időre feltűntek, s a népet keményen feddették gonoszságuk miatt, egyszersmind annak rossz következtetéseit megjóvendölték, s a világ Üdvözítőjének eljövetelét eleve jelentgették. V. ö. PRÓFÉTA. Összetételekben: jóvendölő, jóvendőmondó, jóvendőt mutató, pl. *jós-álom*.

JÓSA, férfi kn. tt. *Jósát*. Molnár A. szerint am. Jodocus, vagy Justus. Némelyek *József* helyett hibásan használják.

JÓSÁG, (jó-ság) fn. tt. *jóság-ot*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán, tulajdonsága valamely tárgynak, melynél fogva jónak mondatik. 1) Azon tulajdonsága valaminek, melynél fogva kedves érzést gerjeszt. *Ételek, italok jósága*. 2) Azon tulajdonság, melynél fogva valamely tárgy a czélnak, körülményeknek, művészet kellékeinek megfelel. *Utak, hidak jósága*. *A puska jósága abban áll, hogy jól vigyen*. 3) Szorosabb erkölcsi ért. szelídség, kegyesség, nyájasság, békés csendes természet. *Különös jósággal viselkedni valaki iránt. Az Isten végzetlen jóság*. Továbbá am. készség, melynél fogva másokkal jót tenni hajlandók vagyunk. *Köszönöm jóságodat*. 4) Egyházi nyelven am. erény. *Keresztény jóságok*. Innen: *jóságos cselekedetek*.

JÓSÁGOS, (jó-ság-os) mn. tt. *jóságos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Erkölcsi ért. kegyes, szelíd, másokkal jótévő, jótéteményekre hajlandó. Egyházi nyelven: *jóságos cselekedetek* am. erények.

JÓSÁGOSSÁG, (jó-ság-os-ság) fn. tt. *jóságosság-ot*, harm. szr. —*a*. Erkölcsi jóságokkal, erényekkel bővelkedő tulajdonság.

JÓSÁLOM, (jós-álom) ősz. fn. Olyan álom, mely vagy melyről azt vélik, hogy jóvendőt rejt magában.

JÓSASSZONY, (jós-asszony) ősz. fn. Asszony-személy, ki jósolni szokott; e mesterséget nálunk különösen a cigányasszonyok űzik. V. ö. JÓSOL.

JÓSDA, (jó-os-da) fn. tt. *jósdát*, l. JÓSHELY.

JÓSEF, JÓSEFFALVA stb. l. JÓZSEF, JÓZSEFFALVA stb.

JÓSESZ, falu Szala megyében; helyr. *Jósesz-én* —*re*, —*ről*. Fényes szerint: *Józecz*.

JÓSHELY, (jós-hely) ősz. fn. A régi görögök rejtélyes helyei, barlangjai, melyekben az illető jósök a kérdezősködőknek jobbára homályos, kétértelmű feleleteket adtak. *Dodonai jóshely. Pythia jóshelye*.

JÓSIGE, (jós-íge) ősz. fn. l. JÓSMONDAT.

JÓSJEL, (jós-jel) ősz. fn. Olyan jel, melyből valamely jóslatot mondtak vagy mondanak a jósok. (Auspicium).

JÓSKA, férfi kn. József kicsinyezője.

JÓSKÖNYV, (jós-könyv) ősz. fn. Titkos jelekkel, rejtélyes mondatokkal ellátott könyv, melyből a jósok jövendőlni szoktak, melynek a *sybilla*, *csizió*, *álmoskönyvek* stb. különösen babonás könyvek, irományok, pl. Kristóf imádsága, melyet a pénzkeresők használni szoktak.

JÓSLÁS, (jó-os-ol-ás) fn. tt. *jóslás t.*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Babonás jövendőlés. *Czigányasszonyok jóslásai*. 2) Bizonyos előzményeken, s okok és okozatok összefüggésén alapuló jövendőlés, mely egyszerűs mind némi sejtéssel párosulni szokott. *Ha jóslásom nem csal, ezen ifjunak rosz vége lesz*. 3) Bibliai ért. Istentől ihletett férfiak jövendőmondása.

JÓSLAT, (jó-os-ol-at) fn. tt. *jóslat-ot*, harm. szr. — *a* v. *ja*. Azon dolog, melyet valaki jósl; továbbá, ezen jövendőlésnek írásba foglalt tartalma. *A bal jóslat miatt nyugtalanokodni. A jóslat teljesedését várni*. Bibliai ért. az Istentől ihletett jósok által megmondott jövendő dolgok. *Jeremiás, Eszaiás, Dániel jóslatai. A Messiásról írt jóslatok beteljesedtek*.

JÓSLÓ, (jó-os-ol-ó) mn. és fn. 1) Aki valamit jósl, jövendöl. 2) l. JÓS.

JÓSMONDAT, (jós-mondat) ősz. fn. Felelet, melyet a feltett kérdésre a jós ad, melynek voltak a régi görög jóshelyeken adott feleletek.

JÓSNOK, (jó-os-nok) fn. tt. *jósnokot*. L. JÓS, 2).

JÓSNŐ, (jós-nő) ősz. fn. l. JÓSSASSZONY.

JÓSODA, l. JÓSHELY.

JÓSOL, (jó-os-ol) áth. m. *jósol-t*. Jövendőt mond; különösen 1) Titkos, rejtélyes jegyekből vagy babonás szerek által jövendöl. *A czigányasszonyok leginkább a tenyérből jósolnak*. 2) Okszerű sejtésből jövendöl valamit. 3) Bibliai ért. isteni ihletés által meghatva jövendöl.

JÓSOLMÁNY, (jó-os-ol-mány) ősz. fn. l. JÓSLAT.

JÓSPAP, (jós-pap) ősz. fn. A régieknél a jóshelyeken jövendőt mondó személy.

JÓSSZÉK, (jós-szék) ősz. fn. Jósok széke, különösen a delphibeli Pythia jósnő három lábú arany széke, melyen ülve és ihletet hallatta jövendőmondását. (Tripus.)

JÓSSZELLEM, (jós-szellem) ősz. fn. Jövendőlködő tehetség, vagy sejtelmes lelki tulajdonság, mely a jövendő titkaiba lát. *Jósszellemmel bírni*.

JÓSSZÓ, (jós-szó) ősz. fn. l. JÓSMONDAT.

JÓSVAFŐ, falu Torna megyében; helyr. *Jósvafő-n* — *re*, — *ről*.

JÓSVERS, (jós-vers) ősz. fn. Versbe szerkesztett jósmondat.

JÓSSVÉSZŐ, (jós-vessző) ősz. fn. A babonás jósok titokszerű bűvös vesszeje, melynek mozgása és

hajlékonysága, mint hinni szokás, az elásott kincseket és érzetek földalatti ereit kimutatja. Továbbá általában bűvölési műténél használt vessző, pl. melylyel a boszorkányok a tejet verik, hogy a babonás hiedelem szerint vérré változtassák.

JÓSZÁ, falu Ungh megyében; helyr. *Jószá-n*, — *ra*, — *ről*.

JÓSZÁG, (jó-szág) fn. tt. *jószág-ot*, harm. szr. — *a*. Gyöke *jó*, képzője *szág*, mely egy a *ság* képzővel s egyedül a *jószág* és *ország* (eredetileg: *ur-szág*, *ur-ság*) szókban fordul elő, mi csangó magyarosan hangzik, kiknél susogó s helyett gyakran sziszegő sz divatos. 1) Szélesb ért. mindenféle vagyon, legyen az ingó, vagy ingatlan. *Sok jószággal bírni. Jószágairól végrendeletet tenni. Minden jószágot részént elpusztította, részént elrablotta az ellenség*. 2) Dolog, portéka, áru. *Micsoda jószág ez? Különös, furcsa jószág. Sok jószágot szállítanak a gőzösökön*. 3) Szorosb ért. mezei földbirtok. *Jószágot venni. Több vármegyében fekvő jószágokat bírni. Papi, egyházi, nemesi, álladalmi jószágok*. Jelent a földbirtokhoz csatolt lakhelyet is. *Kiment a jószágára lakni*. 4) Túl a Dunán am. vetés, gabona. *Igen szépen áll a jószág. Még minden jószágom lábön áll. Learatni, betakarítani a jószágot. A jószágnak jó ára van*. Alföldön jelent barmokat is, különösen szarvasmarhát, juhokat.

„Hej amaz az én rózsám,
Ama hosszú szűrben,
Szép asszony jószágát
Órzi a mezőben.“

Népdal (Erdélyi J. gyűjt.)

6) Köznnyelven emberről mondják: *gonosz jószág, hamis jószág*. 7) A régieknél számtalanszor „jószág“, „erény“ értelemben is fordul elő. A Góry-codexben mind ezen mind „vagyon“ jelentéssel találjuk. „Inkább választották magoknak az gonoszszágot a jószágért.“ És: „Oly embör, ki bemegyön szerzedbe (szerzetbe), elesz tebe (előbb) Istennek adja mindön ez velági jószágát.“

JÓSZÁGBÉCSÜ, (jószág-bécsü) ősz. fn. Valamely jószág becsének, értékének meghatározása. V. ö. BÉCSÜ, fn.

JÓSZÁGBÉRLET, JÓSZÁGBÉRLŐ; l. HASZONBÉRLET, HASZONBÉRLŐ.

JÓSZÁGBIRTOKOS, (jószág-birtokos) ősz. fn. Ki fekvő jószágot bir, földesúr, földbirtokos.

JÓSZÁGIGAZGATÁS, (jószág-igazgatás) ősz. fn. Felügyelés, és rendelkezés, hogy a jószág, illetőleg földbirtok, mezei gazdaság, kellőleg jövedelmezzen.

JÓSZÁGIGAZGATÓ, (jószág-igazgató) ősz. fn. Valamely jószágra, illetőleg urodalmi földbirtokra, mezei gazdaságra felügyelő, s a körül rendelkező főtiszt.

JÓSZÁGKEZELÉS, (jószág-kezelés) ősz. fn. Kisebb földbirtok művelése, vagy műveltetése.

JÓSZÁGKORMÁNYZÁS, (jóság-kormányzás); JÓSZÁGKORMÁNYZÓ, (jóság-kormányzó); 1. JÓSZÁGIGAZGATÁS; JÓSZÁGIGAZGATÓ.

JÓSZÁGNEGYED, (jóság-negyed) ösz. fn. 1. LEÁNYNEGYED.

JÓSZÁGOS, (jó-szág-os) mn. tt. *jóságos-t* v. —at, tb. —ok. Jósággal bíró, kinek jósága van. *Jóságos nemes ember. Jóságos kolostor, szerzetes rend.* V. ö. „JÓSZÁG. A régieknél jóságos helyett is.

„Tanulj tülem jóságos cselekedetet,
Mástól pedig szerencsét s annak gyümölcsét.”

Zrinyi M.

JÓSZÁGÖRÖKÖS, (jóság-örökös) ösz. fn. Sze-mély, kit bizonyos jóság örökségkép illet. *A fű ren-des jóságörököse az atyának.*

JÓSZÁGTALAN, (jó-szág-ta-lan) mn. tt. *jóság-talan-t*, tb. —ok. Kinek fekvő jósága, mezei birtoka nincsen. *Jóságtalan nemes ember.* Határozóképp am. jóság nélkül.

JÓSZÁGTEST, (jóság-test) ösz. fn. Valamely földbirtok egészben véve, különösen mely egybefüggő tagot képez.

JÓSZÁGTÉTEL, (jóság-tétel) ösz. fn. A ré-gieknél, pl. a Nádor-codexben am. jóságos csele-kedet.

JÓSZAGÚ, (jó-szagú) ösz. mn. Minek a szagló érzékre tetsző, kedves szaga van, illatos. *Jószagú il-latszerek, kenőcsök. Jószagu virágok, gyümölcsök.*

JÓSZÁNTÁBÓL, JÓSZÁNTÁN, (jó-szántából v. —szántán) ösz. ih. 3-ik személyraggal. Jóakarat-ból, nem erőttelve, nem kényszerítve. *Uram jószán-tából megjavította béremet. A többi személyragokkal: jószántomból, jószántodból, jószántunkból, jószántotok-ból, jószántukból.*

JÓSZERÉNT, JÓSZERIVEL, JÓSZERÜLEG, (jó-szerént v. —szerivel, v. —szerüleg) ih. L. AL-KALMASINT.

JÓSZERŰ, (jó-szerű) ösz. mn. Jó fajta, jó mi-nőségű.

JÓSZÍVŰ, JÓSZIVŰ, (jó-szívű) ösz. mn. Mások iránt részvétellel viseltető, mások bajain sajnál-kozó, jóakaró, szelíd, kegyes indulatú; részvétebből származó. *Jószívű emberek segítenek a szegények in-ségén. Jószívűek adakozása.*

JÓSZÍVŰEN, JÓSZIVŰEN, (jó-szívűen) ösz. ih. Szelíd kedélylyel, jóakaró indulattal, kegyeskedő részvétellel. *Jószívűen fogadni a hozzánk folyamodókat.*

JÓSZÍVÜSÉG, JÓSZIVÜSÉG, (jó-szívűség) ösz. fn. Érzékeny indulat, szelíd, hajlandó kedéllyiség, melynél fogva valaki mások iránt részvétellel van, hajlandósággal viseltetik; szelíd engedelkenység, ke-gyesség.

JÓTÁLL, (jót-áll, a német *gut stehen* után ala-kúlnak látszik; egyébiránt a nép nyelvében is álta-lános divatú helyt áll' szókkal hasonló képzésű); 1. KEZESKÉDIK.

JÓTÁLLÁS, (jót-állás) 1. KEZESKÉDÉS, KE-ZESSÉG.

JÓTÁLLÓ, (jót-álló) 1. KEZES.

JÓTARTÁS, (jó-tartás) ösz. fn. 1) Cselekvés midőn jótartanak, vagyis eledellel bőven ellátnak va-lakit vagy valamely állatot. 2) Külső magatartás, alakjának helyes idomban mutatása. *Ezen paripának jótartása van.*

JÓTEHETETLEN, (jó-tehetetlen) ösz. mn. Ügyefogyott gyáva, ki magán segíteni nem bír. *Ma-gával jótehetetlen ember.*

JÓTEHETETLENSÉG, (jó-tehetetlenség) ösz. fn. Ügyefogyottság, gyávaság, magán segíteni nem bíró gyöngeség.

JÓTÉKONY, (jó-tékony) ösz. mn. tt. *jótekon-y-t* v. —at, tb. —ak. A ték itt nem egyéb, mint az el-avult főnév *tevék* összevonva, s jótekonny am. *jótevé-keny*, mint: kártékony, kártevékeny. 1) Mondjuk em-berről, ki másokkal jót szeret tenni, ki különös haj-lammal bír a jótétemények gyakorlására. *Jótekonny emberbarát. Jótekonny adakozó.* 2) Szélesb ért. mond-juk lelketlen tárgyakról is, melyek az emberi nemre akár anyagilag, akár szellemileg jó befolyással van-nak. *Jótekonny álom, szórakozás. Jótekonny intézetek, alapítványok.*

JÓTÉKONYAN, (jó-tékonyan) ösz. ih. Jótevő módon, jó befolyással. *A szabad levegő jótekonnyan hat a testre.*

JÓTÉKONYSÁG, (jó-tékonyság) ösz. fn. tt. *jó-tekonyság-ot*, harm. szr. —a. 1) Tulajdonsága ember-nek, melynél fogva másokkal jót szeret tenni. *Némely emberrel mintegy vele született a jótekonyság.* 2) Né-mely tárgyaknak tulajdonsága, melynél fogva az emberiség javára szolgálnak. *Kegyes intézetek, alapít-ványok jótekonyságában részesülnek.*

JÓTERMÉSZETŰ, JÓTERMÉSZETŰ, (jó-ter-mészeti) ösz. mn. Csendes, engedelkeny, nem hirte-len, nem haragos természettel bíró, békétűrő, mások-kal megférő.

JÓTERMETŰ, JÓTERMETŰ, (jó-termetű) ösz. mn. Szabályos, rendes, helyes testalkotásu, kinek minden tagjai kellő arányban vannak egymással. *Jó-termetű legény, katona.*

JÓTERMŐ, (jó-termő) ösz. mn. Mondjuk föld-ről, mely a bele vetett magot bőven visszaadja; ter-mékeny, televényes.

JÓTÉT, (jó-tét) ösz. fn. Dolog vagy eselekvény, melyet valaki másnak javára tesz. *Jótétben részesülni. A jótétet megköszönni.* Másképp: *jótétel, jótétemény.*

JÓTÉTEL, JÓTÉTEMÉNY, (jó-tétel v. —tété-mény); 1. JÓTÉT.

JÓTÉTT, (jó-tétt) ösz. fn. Általán minden tett, mely az erkölcsi szabályokkal megegyezik. Ellentéte: *gonosz tett.* Különösebben am. jótét. *Jótét helyébe jót ne várj.* (Km.).

JÓTÉVŐ, (jó-tévő) ösz. mn. Aki másokkal jót tesz, ki mások javára, boldogságára, örömére tesz

valamit. *Jótevő urak, asszonyok.* Mint főnév jelent személyt, ki különösen segít valakin, s annak javát előmozdítja, pártfogó. *Legnagyobb jótevőm meghalt. Imádkozni a jótevőkért.*

JÓTEVŐLEG, (jó-tevőleg) ösz. ih. Jótevő módon, jótékonyan, jó befolyással.

JÓTEVŐSÉG, (jó-tévőség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki jótevőnek mondatik. V. ö. **JÓTÉVŐ**.

JÓTHIVŐ, (jót-hivő) ösz. mn. és fn. Aki minden körülmények között, s még a baleseményekből is jót vár, jót remél. (Optimist).

JÓVÁ HAGY, úgy nyilatkozik, hogy valami jó, valamit jónak mond, helyesel. Némelyek öszve is írják: *jóváhagy*.

JÓVÁHAGYÁS, (jóvá-hagyás) ösz. fn. Nyilatkozás, melynél fogva valamit helyeselünk, jónak mondunk, helybenhagyunk, vagy felsőbb hatalmunknál fogva megerősítünk. *A terv a műértők jóváhagyását megnyerte. A felsőbbség jóváhagyása után.*

JÓVÁHAGYÓ, (jóvá-hagyó) ösz. mn. Aki vagy ami valamit jóváhagy, azaz, helyeslő, helybenhagyó. *Az alsó bíróság ítéletét jóváhagyó felsőbb törvényszék. Jóváhagyó választ nyerni. Jóváhagyó nyilatkozat.*

JOVAL l. **JAVAL**.

JÓVAL, (jó-val) ih. Am. sokkal. Hasonlító erejénél fogva másodfoku melléknevet vagy igehatározót vonz. *Jóval nagyobb, több. Jóval előbb, jóval hamarabb.*

JOVÁNCZA, GYULA —, falu Tolna megyében; helyr. *Jováncza-n, —ra, —ról.*

JOVAS, JOVASOL, JOVÍT, JOVÚL, stb. tájdivatosak. l. **JAVAS, JAVASOL, JAVÍT** stb.

JÓVISELETŰ, (jó-viseletű) ösz. mn. Erkölesi ért. am. magát az erkölcsi szabályokhoz alkalmazó, jó erkölcsű. *Jóviseletű ifjak.*

JÓVOLT (jó-volt) ösz. mn. Csak személyragozva divatozik: *jóvoltom, jóvoltod, jóvolta* stb. Jelent jóakaratot, belső jó hajlamot, melynél fogva valaki önként, önszántából jót akar, és jót tesz. Innét: *jóvoltomból, jóvoltodból, jóvoltából* stb. am. saját jóakaratomból, jóakaratodból, jóakaratából. *Tettem a mit jóvoltom szerint tehettem. Nem kételkedem jóvoltod felől.*

JÓZAN, (jó-oz-an) mn. tt. *józan-t, tb. —ok.* Gyöke a *jó* melléknév, melyhez *oz* gyakorlati és tulajdonságot jelentő képző járulván lett *jó oz józ*, mint: *ig igaz, szár száraz, kaló kalóz* (a kaland szó kal gyökéből), végre an képzővel *jó-oz-an, józan*, mint: *jel, jelen, mer mereven*. 1) Mondjuk emberről, kinek elméje derült, tiszta, s ellentéte a részegnek, mámorosnak. *Ezen ember ritkán józan. Mielőtt az asztalhoz ült volna, józan volt, s az asztaltól részegen kelt föl.* 2) Minthogy a józanság a részegségnek ellentéte, átv. ért. jelent mérsékletet az ételben és italban. 3) Mondjuk észről, elméről, és ezeknek működéseiről. *Józan ész. Józan elme. Józan gondolkodás. Józan okoskodás. Józan ítélet, azaz, tiszta, derült, elfogulatlan, okos.*

„Egyet tudok, ami, emberi dologban
Hogy sikere legyen, teheti legjobban:
Józan okos mérték. Ez folyamok partja,
Mely rohanó tettek árját visszatartja.”

Buda halála (Arany J.-tól.)

Bodrogközi és mátyusföldi tájszólás szerint: *rózan* v. *rózon*.

JÓZANAN, (jó-oz-an-an) ih. Józan fejjel, józan ésszel, nem részegen, nem mértéktelenül. V. ö. **JÓZAN**.

JÓZANESZŰ, (józan-eszü) ösz. mn. tiszta elfogulatlan gondolkozást.

JÓZANÍT, JÓZANIT, (jó-oz-an-ít) áth. m. *józanít-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s. Valakit józanná tesz, különösen 1) részeges, mámoros állapotból felderít, rendes elmebeli állapotba helyez; használtatik leginkább *ki* igeekötővel. *A részeg a jó álom kijózanítja.* 2) Átv. az észet, elmét elfogultságából, a helyes gondolkodás korlátai közé utasítja. *Az ábrándozókat, tulzókat az élet, és tapasztalás előbb-utóbb kijózanítja.* Más kifejezéssel: *észrehoz*.

JÓZANÍTÁS, JÓZANITÁS, (jó-oz-an-ít-ás) fn. tt. *józanítás-t, tb. —ok*, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valaki józanná tétetik; észrehozás.

JÓZANODÁS, (jó-oz-an-od-ás) fn. tt. *józanodás-t, tb. —ok*, harm. szr. —a. Állapot, midőn valaki józanodik. *Részek józanodása. Elfogult, hirtelenkedő, tulzó ember józanodása.* V. ö. **JÓZANODIK**.

JÓZANODIK, (jó-oz-an-od-ik) k. m. *józanod-tam, —tál, —ott*. 1) Részeges, mámoros állapotból kiderülni kezd, s lelki tehetségei rendes működéseiket folytatni kezdik. 2) Elfogultsága, tulságos, ábrándos gondolkozásmódja lassan-lassan szűnik, a tárgyak és dolgok mivoltát tisztábban, világosabban látni kezdi. *Fel-, meg-, kijózanodni. Férfi korban az ifjuság ábrándjaiból kijózanodni.*

JÓZANON, (jó-oz-an-on) ih. 1) Józan állapotban; nem részegen, nem mámorosan, nem mértéktelenül. *Józanon él. Mindenkor józanon látni őt.* 2) Higadt ésszel, okosan, helyes belátással; nem hirtelenkedve, nem hebehurgyán, nem ábrándosan. *Józanon gondolkodni, beszélni, ítélni.* A szóképzés szabályaihoz hibebe an képzővel: *józanon*.

JÓZANSÁG, (jó-oz-an-ság) fn. tt. *józanság-ot*, harm. szr. —a. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki józan. V. ö. **JÓZAN**.

JÓZANUL, (1), (jó-oz-an-ul) ih. l. **JÓZANON**.

JÓZANÚL, JÓZANUL, (2), (mint főntebb) önh. m. *józanúl-t*. Józan állapotba megy által. V. ö. **JÓZAN**.

JÓZANULÁS, JÓZANULÁS, (jó-oz-an-úl-ás) fn. tt. *józanulás-t, tb. —ok*, harm. szr. —a. Józan állapotba átménés, józanná levés, kiábrándulás. V. ö. **JÓZAN**.

JÓZECZ, l. **JÓSESZ**.

JOZÉFA, nőnév. Egy eredetű a „József” névvel.
JÓZSA, 1. JÓSA.

JÓZSEF, (1), (héber eredetű, némelyek szerint
הָיָה [magához von, vonz]; mások הָיָה [hozzáad, bő-
vít] gyóktól származtatván); férfi kn. tt. József-ét.
Josephus. Jézus, Mária, Szent József!

JÓZSEF, (2), pusztá Abauj megyében; helyr.
József-en, —re, —ről v. Józsefpusztá-n, —ra, —ról.

JÓZSEFFALVA, helység Zemplén megyében;
helyr. Józseffalvá-n, —ra, —ról.

JÓZSEFHÁZA, falvak Szatmár és Torontál
megyében; puszták Bars és Pozsony m. Helyr. Jó-
zsefházá-n, —ra, —ról.

JÓZSEFMAJOR, pusztá Pozsony megyében;
helyr. Józsefmajor-ba, —ban, —ból.

JÓZSEFTELKE, pusztá Sopron megyében;
helyr. Józseftelké-n, —re, —ról.

JÓZSI, (1), férfi kn. tt. Józsi-t, th. —k. József
kicsinöje.

JÓZSI, (2), pusztá Somogy megyében; (Józsi és
Vidámháza); helyr. Józsi-ba, —ban, —ból.

JÓZSIKA, férfi kn. tt. Józsikát. József kicsin-
öje, egyszersmind a honi történetekben nevezetes er-
délyi nemzetség vezetékeve.

JOZSUE (a héberben: jehósúa am. kinek Isten
segítsége, Isteni segélyü), finév; tt. Józsuét.

JÓ, önh. Mutató módban jelen idő: *jövök, jössz, jő v. jön, jövünk, jötök v. jöttök* (jöttök) *jönek v. jönnek*; első mult: *jövék, jövel, jöve* stb., második mult: *jöttem, jöttél, jött stb.*, parancs. *jőj*, némi rendhagyással, illetőleg más törzsekből kölesönözve: *jöszte, jer, gyere, gyere, jersze*. Tájdívatosan: *gyöszte, gyüvejde*, s 3-ik személy: *jüjjünsze*; ltn. *jöni v. jönni*. Gyökele-
me a mozgást, haladást jelentő *i v. j*, melyhez a kö-
zelséget jelentő *ö* járulván, lett *i-ö v. jö*, am. halad ide,
vagy errefelé. Megvan a török *git-mek*, *sínai jeu*, görög
ΙΩ, έλται, latin *ire*, szláv *iti* stb. szókban is. V. ö.
I hang jelentése. 1) Élő lényekről szólva am. bizo-
nyos hely felé közeledik és odaérkezik. Különbözik
a *megy* igétől, mennyiben ez távolodást, amaz pedig
közeledést jelent, innen, ha valakit hívunk, vagy ma-
gunkhoz szólítunk, azt mondjuk: *jőj*, ha pedig elküld-
jük, eltávolítjuk: *menj. Jönni, menni*. Tegnap jöttem,
ma ismét megyek. *Ha ti jöttök, mi megyünk. Ha Péter*
haza jön, Fál elmehet. Kocsin, hajón, lóháton, gyalog
jönni. Szekéren jött, gyalog ment. (Km.). *Nyargalva,*
vágtatva, futva, kullogva, baktatva, ügetve, sántikálva,
bíczegve, tántorogva jöni. Valakinek segítségére, látog-
atására, vigasztalására jöni. Ebédre, vacsorára jöni.
Városba, faluba, pusztára jöni. Használtatik körül-
ményeket jelentő igekötőkkel. *Alájönni a hegyről. Ál-*
taljönni a folyón, sáron. Bejönni az udvarba, házba.
Bejönni a sírú érdebe; átv. ért. bejönni valami tárgyba
am. belehatni, szellemileg felfogni, ügyességet sze-
rezni, pl. *bejönni a számvetésbe, írásba. Bejönni az*
új hivatalba. Néha am. belekeveredni. *Bejött, mint*

Pilatus a Credóba (km.). *Eljöttek a vendégek. Eljött*
szép szóra. (Km.). *Eljötték az ellévedt lovak. Följöt-*
tek a hegyre. Ha elment, majd visszajön. Lejönni a
hegyről. Kijönni a házból. Megjönni faluról. Rendelt
helyen összejönni. Redjönni a tolvajra. Szembejönni vala-
kivel. Mondjuk állatokról általában. Jönnek a golyók,
fecskék, s más vándormadarak. Jön a nyáj, csorda.
Ívás idején a balatoni halászok mondják: Jön a hal,
jön a gazda! 2) *Leletlen tárgyakról szólva am. köze-*
ledik, nincs messze. Jönek a felhők, jön a fergeteg, eső,
zápor. Jön a zaj. Jön a tavasz, nyár, ősz, tél. Jönnék a
ködös, homályos napok. Jön az aratás, szüret, farsang.
3) *Valamibe kerül. Mennyibe jött ezen ültőzék? Ötszáz*
forintomba jött. Sokba, kevésbe jött. Sok fáradságba,
sok munkába jött. Szokottabban és magyarosabban:
került: 4) Indul, gerjed. Kedvem jött katonává lenni.
Vágyam, kívánságom, bátorságom jött. Méregbe jött.
5) *Tünik, elétünik. Pényre, világosságra, tudomásra*
jött minden gonoszsága. Napvilágra jött, a mit oly
sokáig titkolt. Világra jött, am. született. 6) *Bizonyos*
esetbe, állapotba jut. Ütközésbe jönni a szomszédokkal.
Zavarba jönni. Azon kénytelenségbe jöttem, hogy—. Szó-
kásba jönni.

JÖDDÖGÉL, (jön-öd-ög-él) 1. JÖDÖGÉL.

JÖDÖGEL, 1. JÖDÖGÉL.

JÖDÖGÉL, (jő-öd-ög-él) önh. és gyakor. m.
jődögél-t. Gyakran jő, elmegy, és megint jő. Többek-
ről levén szó, am. egymásután, lassan-lassan jönnek,
érkeznek. *Jődögélnek a meghívott vendégek. Már jő-*
dögélnek a fecskék, golyók.

JÖDÖGÉLÉS, (jő-öd-ög-él-és) fn. tt. *jődögélés-t*,
th. —ék, harm. szr. —e. Gyakori vagy lassan-lassan
egymásutáni, többszöri jövés.

JÖHET, (jő-het) tehető ige, m. *jöhet-tem*, —tél,
—ett, par. *jöhess*. Tehetségében, hatalmában áll vagy
akaratától függ, vagy szabad jönnie.

—JÖK, 1. —JOK, (1) és (2).

JÖN, 1. JÖ. Ezen töigében az *n* betű épen az *a*
mi a *mén* igében, s az *én a tész, vész, lesz-én* igék-
ben, s *on a régies, aluszon-ban*; t. i. az *ön* névmás.
Némelyek szerint pedig az *n*, *en* s *on* csak pusztá
toldalék. Több tájbeli szóejtés szerint: *gyön v. gyün*.

JÖSZTE, (jő-sze te) A *jő* igének egyik paran-
csolója. *Jöszte ide!* Tájdívatosan: *gyöszte*.

JÖTT, (jő-tt) a *jő* igének multja, és mult része-
sülője, mely személyragozva főnév gyanánt használ-
tatik, s am. jövet, jövetel. *Valakinek jöttét várni. Jöt-*
tümben v. jöttömkor rablókkal találkoztam. Jöttében
mentében sokat látott, hallott. Jöttön jöni am. sietve,
nyakrafőre jöni.

JÖTTMÉNT, (jött-mént) ősz. mn. Oly emberről
mondjuk, kinek nincs bizonyos állandó maradása, és
lakhelye; csavargó idegen, bujdosó; kinek és or-
szága, se hazája, sehonnai. Midőn többekről van szó,
am. gyülekezés, csücselék. *Jöttment népek.* Megvető
kifejezés. Egy értelmű vele a szláv eredetű *pribék*.
(pribek, Hergelaufener).

JÖVEDEK, (jő-v-ed-ék) fn. tt. *jövedék-ét*, harm. szr. —e. L. **JÖVEDELEM**. Különösebben a többesben használatni szokott *Gefülle* német szónak megfelelőleg, kezdék újabb időben használni.

JÖVEDEKI, (jő-v-ed-ék-i) mn. tt. *jövedéki-t*, tb. —ek. Jövedéket illető, arra vonatkozó; különösen amit a jövedéktől fizetni kell. *Jövedéki adó*.

JÖVEDELEM, (jő-v-ed-el-ém) fn. tt. *jövedelm-et*, harm. szr. *jövedelm-e*. Általán azon haszon akár készpénzben, akár más értékben, melyet valaki jószágából, mesterségéből, kereskedéséből, hivatala vagy szolgálata, fáradsága stb. után bevesz. *Földes-úri jövedelem. Esztendői, féltévi, negyedévi jövedelem. Egy jobbágytelek jövedelme. Fele jövedelmét közintézetekre szánni. Ez évben kevesebb volt a jövedelem, mint a kiadásom. Ha egy pénz a jövedelem, kettőt ne költs. Az ösiség eltörlésével az ügyvédek munkája fogyott, de jövedelmük is csökkent. Tiszta jövedelem*, mely a szükséges kereseti költségek lehuzása után fennmarad.

JÖVEDELMES, (jő-v-ed-el-ém-es) mn. tt. *jövedelmes-t*, tb. —ek. Jóságáról, mesterségről, hivatalról, s akármiféle keresetmódról mondjuk, mely hasznot hajt, mely gyümölcsöző, nyereséges. *Egyik jószág jövedelmesebb mint a másik. A jól kezelt timárság jövedelmes kézi mesterség. Jövedelmes ház, gyümölcskert. Jövedelmes kocsa, vendéglő*.

JÖVEDELMESÍT, (jő-v-ed-el-ém-es-it) áth. m. *jövedelmesít-étt*, htn. —ni v. —eni, par. —s. Bizonyos jószágot, mesterséget, hivatalt, keresetmódot stb. jövedelmessé tesz. *Javítások által jövedelmesíteni a mezei gazdaságot*.

JÖVEDELMESÍTÉS, (jő-v-ed-el-ém-es-ít-és) fn. tt. *jövedelmesítés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit jövedelmessé teszünk. V. ö. **JÖVEDELMES**.

JÖVEDELMETLEN, (jő-v-ed-el-ém-etlen) mn. tt. *jövedelmetlen-t*, tb. —ék. Ami jövedelmet nem hoz, hasznot nem hajt, vagy aránylagosan a rá fordított költségeknél kevesebbet hoz. *Jövedelmetlen kopár, homokpuszták. Jövedelmetlen puszta ház*.

JÖVEDELMEZ, (jő-v-ed-el-ém-éz) önh. m. *jövedelméz-tem*, —tél, —étt, htn. —ni, par. —z. Jövedelmet hoz, hasznot hajt, gyümölcsözik. *A juhtenyésztés jobbára jól szokott jövedelmézni. A pesti házak tübbet jövedelméznek most, mint ezelőtt csak tíz évvel is*.

JÖVEDELMEZÉS, (jő-v-ed-el-ém-ez-és) fn. tt. *jövedelmézés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Valamely birtoknak, üzletnek, stb. haszonhajtása, gyümölcsözése, jövedelemhozása.

JÖVEDELMEZŐ, (jő-v-ed-el-ém-ez-ő) mn. tt. *jövedelmézőt*. Ami jövedelmet, hasznot, nyereséget hoz, gyümölcsöző. *Jövedelmező mezei gazdaság, juhtenyésztés. Jövedelmező üzletek*.

JÖVEDELM, (jő-v-ed-el-em-i) mn. tt. *jövedelmi-t*, tb. —ék. Jövedelemre vonatkozó, azt illető. *Jövedelmi ág, jövedelmi forrás, mérleg. Jövedelmi képesség*.

JÖVEDELMADÓ, (jövedelmi-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet valaki jövedelmeitől bizonyos kulcs szerint fizet.

JÖVEL, (1), a jő igének egyik parancsoló alakja, az egyes számu második személyben, s am. *jőj el. Jövel Szentlélek úr Isten. Egyházi ének*.

JÖVEL, (2), (jő-v-el) régies önh. alkalmasint gyakorító értelemben, mint *járdl, haldl*; m. *jövelt*. Eléjün Szalay Á. Levelestárában egy 1556-iki levélben: „Az Magyar Bálinth jobbágyi sok hazuk (hazug) hírrel jövelnek ide.”

JÖVEMÉNY, (jő-v-em-ény) fn. tt. *jövemény-t*, tb. —ék, harm. szr. —e v. —je. Az összes jövedelemnek azon része, mely a ráfordított költségek lehuzása után mint tiszta haszon fennmarad. *Év múltával a részvényes társaság tagjai száz forint után tíz forint jöveményt kaptak*.

JÖVENDŐ, (1), (jő-v-end-ő) mn. tt. *jövendő-t*. Aki vagy ami jönni fog, aki vagy ami ezután érkezendik; következ. *A jövődő vendégek számára helyet készíteni. Jövendő háborúról beszélgetnek. Jövendő sorsáról aggódni. A jövődő kor elfogulatlanul ítél majd rólunk. Jövendő időre hagyni, halasztani valamit*.

JÖVENDŐ, (2), (mint fentebb) fn. 1) Általán minden, ami ezután történni fog. *A jövődőt gyantani lehet, de tudni nem. Jövendőt mondani*. 2) Állapot, mely valakire ezután vár, vagy várhat. *Jövendőjéről aggódni. Jövendőjét eljátszani. Egy jobb jövődő elé nézni*.

„Blanka sejt a jövődőt,
S benne szörnyeket,
Szent kolostor szüze lett ő,
Elhalandó, s nem szüendő
Rabbá gyermeket.”

Erdélyi János.

3) Az igeidőket illetőleg l. **JÖVŐ** fn.

JÖVENDŐBELI, (jövendő-beli) ösz. mn. Aki vagy ami ezután lesz. *Jövendőbeli házastárs. Jövendőbeli dolgok, események*.

JÖVENDŐBEN, (jő-v-end-ő-ben) ih. Jövendő időben, ezután, később, utóbbi korban. *Jövendőben más rendet követünk*.

JÖVENDŐL, (jő-v-end-öl) áth. m. *jövendöl-t*. Jövendőt mond, jósol. *Üdvöztőlünk megjövendölte Jeruzsálem elpusztulását. Isten redő térítse azt, amit én rólam jövendölös. (Kisviczay). V. ö. JÓSQL*.

JÖVENDŐLÉS, (jő-v-end-öl-és) fn. tt. *jövendölés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Jövendőmondás, jóslás, előleges kijelentése annak ami történni fog. *A régi próféták jövendölései beteljesedtek. Babonás jövendölés. V. ö. JÓSLÁS*.

JÖVENDŐLŐ, (1), (jő-v-end-öl-ő) mn. tt. *jövendölő-t*, tb. —k. Aki valamit jövendöl, jövendőt mond, jósol. *Jövendölő szent jólok. Szerencsét vagy szerencsétlenséget jövendölő cigányasszony*.

JÖVENDŐLŐ, (2), (mint főntebb) fn. Személy, ki jövendőt mond. *A jövendölők szavai beteljesedtek.* V. ö. JÓS.

JÖVENDŐMONDÁS, (jövendő-mondás) ösz. fn. Mondás, mely által valaki előre kijelenti, ami történni fog. Jelenti azon hivatást vagy keresetmódot is, melynél fogva valaki jövendöl. *Jövendőmondásra megbízott istenihelte férfiak. Jövendőmondásból élni.*

JÖVENDŐMONDÓ, (jövendő-mondó) ösz. fn. Személy, ki jövendőt mond. V. ö. JÓS.

JÖVENDŐRE, (jő-v-end-ő-re) ih. Jövendő időre, későbbi, utóbbi, ezután következő korra. *Jövendőre halasztani valamit.*

JÖVENDŐSÉG, (jő-v-end-ő-ség) fn. tt. *jövendő-ség-ét*, harm. szr. —e. 1) Jövendő kor, idő. 2) Azon emberek öszvege, akik utánunk élni fognak.

JÖVÉNY, I. **JÖVEVÉNY**.

JÖVÉS, (jő-v-és) fn. tt. *jövés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) Mozgás, mely által bizonyos helyhez közeledünk, s odaérkeziünk. *Jövés közben elessem. Jövés-menés* am. ide-oda járás. *Eljövés, feljövés, megjövés, kijövés, lejövés, össejövés.* 2) Átv. növények hajtása, csirája.

JÖVESZT, (jő-v-eszt) áth. m. *jöveszt-ett*, ltn. —ni v. —eni, par. *jöveszsz.* Am. eléállít, nemzetgazdasági értelemben. A latin *producere*, német *erzeugen*, nemzetgazdaságtani szók magyar kifejezésére a kereskedelmi szótár-ban elfogadott új szó; mely helyett némelyek 'termel' igét használják; azonban ez csak arra alkalmazható, ami terem, természetik; de a kézművekről, gyártmányokról s egyéb mesterséges készítményekről, pl. kalapról, csizmáról, asztalról stb. nem mondhatjuk hogy teremnek, tehát nem is termeltethetnek.

JÖVESZTÉK, (jő-v-eszt-ék) fn. tt. *jövesztéket*. Ami jövesztetik, a természet vagy mesterség útján eléállíttatik. (Prodictum). V. ö. JÖVESZT.

JÖVESZTÉS, (jő-v-eszt-és) fn. tt. *jövesztés-t*, tb. —ék. Cselekvés midőn valaki jöveszt. V. ö. JÖVESZT.

JÖVESZTMÉNY, (jő-v-eszt-mény) fn. tt. *jövesztmény-t*, tb. —ék. L. JÖVESZTÉK.

JÖVESZTŐ, (jő-v-eszt-ő) mn. és fn. tt. *jövesztőt*. Aki a természet, vagy mesterség útján valamit eléállít. V. ö. JÖVESZT.

JÖVET, (1), (jő-v-et) fn. tt. *jövet-ét*, harm. szr. —e. Út, melyet valaki bizonyos helyhez közeledve, érrefelé tesz. *Jövetben is, menetben is találkozni. A menet több ideig tartott mint a jövet. Idejövet, visszajövet, feljövet.*

JÖVET, (2). (mint főntebb) ih. am. jövés közben, azon idő alatt, míg jövőnk vagy jöttünk. *Most sietnem kell, majd jövet beszólok hozzád. Jövet menet esett az eső.* Máskép : *jövet*, mely régiesen felveszi a személyragokat *jövettem, jövetted, jövette* azaz, jöttömben, jöttödben, jöttében.

JÖVETÉK, (jő-v-e-ték). A régieknél, pl. a Ná-dor-codexben am. jöjetelek.

JÖVETEL, (jő-v-et-el) fn. tt. *jövetel-t*, tb. —ék. harm. szr. —e. Közeledésre, ideérkezésre kitűzött út. *A fejedelem jövetelét várni.* Használtatik összetéve is : *Megjövetel, össejövetel, visszajövetel. Atyánk megjöve-tele bizonytalan. Össejövetelre rendelt hely, és nap. Visszajöveleled után köztünk maradsz.*

JÖVEVÉNY, (jő-ve-vény, a *ve* tag csak közbeszurnatnak tekintendő, mint az egyszerű *v* is szinte közbeszurat; az egész *e* helyett : jő-v-vény) fn. tt. *jö-vevény-t*, tb. —ék, harm. szr. —e v. —je. Idegen helyről, idegen földről, országból jött ember. *A magyar királyok koronként sok jövevényt fogadtak be az országba. A jövevényeknek szállást adni. Már nem vagytok vendégek és jövevények.* (Sz. Pál Ephes. II. 19.)

JÖVEVÉNYJOG, (jövevény-jog) ösz. fn. Jog, melylyel a jövevények bírnak. Rokon vele a vendégjog.

JÖVŐ, (jő-v-ő) mn. és fn. tt. *jövő-t*. 1) Aki jön, erre közeledő útban van. *A haza jövő gyermekeknek enni-valót készíteni. A jövő vendégek már látszanak. Falu végén jövő csorda, nyáj.* 2) Mondjuk időről, korról, mely ezután következik, mely a jelent követi. *Jövő idő. Jövő kor. Jövő hét, hónap, év, század. Jövő tavasz, nyár, ősz, tél. Jövő szüretkor. Jövő farsangon.* 3) Főnévül a nyelvtanban az igének időbeli módosítása, mely a jelen után következő cselekvést vagy szenvedést, fejezi ki. A jövőnek a magyarban két fő alakja van. Egyik *and end* raggal, a másik *fog* segéd igével. Igaz ugyan, hogy az első a régi emlékekben leginkább föltételes mondatokban fordul elő, de ott sines példa nélkül, hogy a latin indicativusi jövőnek felel meg : „*És oztán veendő meg* (latinul : diripiet) ő házát.“ „*És mondanodotok* (dicetis) *e* hegynek.“ „*Minden* (=minden) *kivalland* (confitebitur) *engemet emberek előtt.*“ Tatrosi codex. A 'fog' segédige használatát is találjuk már a XVI. századbeli emlékekben is, mint Pesti Gábornál : „*Ha kegyig vak vakot fog vezérteni*, mind a ketten a verembe esnek.“ A XVI. századbeli levelekben (Szalay Á gyűjteményében) is gyakran előjön. — Ha a mondatban valamely szó már kifejezi a jövőt, akkor magát az igét csak jelenben használjuk. (Jövőben jelen). „*Ki jövendő en utánam . . . az keresztel* (baptisabit) *titeket Szentlélekben.*“ „*Mind ezeket neked adom* (dabo), ha le-*esvén* imádandasz *engemet.*“ „*Legottan kedig a törödelemnek napi után a nap megsetőtltetik* (obscurabitur) és hold nem *adja* (dabit) ő világát és a csillagok *lehullnak* (cadent) *mennyről* és a mennyei jószágok *megindoltatnak* (commovebuntur).“ Tatrosi codex.

„Majd feltalálom egykor én is
Hasztalanul keresett nyugalom.“

Kazinezy.

A fő vagy alapformák újabb igeragozást is elfogadnak, pl. a Sajó-Szenpéteriek végezésében (1403-ból) előfordul : *hozandana*; az erdélyi rendek végezésében (1572-ből) *jöni fogna*. Gróf Eszterházy Miklós nádornál (1638-ból) : „*de kevés effectusa fogott még*

eddig *lenni*. Benigna asszony imakönyvében (1513-ból): „És mint te barátid és esmerőd ellenöd támadának és senki ő közülök vigasztalód nem *leszön* vala.“ A Tatrosi codexben: „Ha valakinek atyjafia meghaland és ez feleséget vallott leend.“ (si frater alicujus mortuus fuerit habens uxorem). Ebben az a nevezetes, hogy a fordító nem is a latint utánozta, melyben csak jelen áll (habens), hanem saját nyelv érzéke használtatta vele a mult jövőt. A régi Passióban (Toldy F. kiadása): „Hol vala megfogatandó,“ „mikoron vala beteljesendő.“ A Thaly K. kiadta Történeti Kalászkokban a XVII. századból: „*Fogatnak volna menni*,“ „de ekkor annál feljebb való tisztet (tisztiséget) *fogott viselni*. Bethlen Gábor diadalénekében (1618—1629. Thaly K. gyűjteménye):

„Ne taszitsd bura,
Rút gyalázatra,
Hozzád hajtott fejemet.
Ha tudatlanul
Eltévededett,
Háládatlanul
Bűnben esendett:
Mértéköljed vessződet.“

A mai nyelvészek némelyike kézzel lábbal ellene van a jövő újból ragozásának, s mily helytelenül, mutatják a régi példák is, de ezeket nem tanulmányozzák. 4) A „jövő“ szó szintén főnévül használtatva am. jövőendő állapot, sors, létel. *Szomorú jövőnek nézünk elébe. Mily jövő vár ezen nemzetre?*

„Múltadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény.“

Bajza.

„Mivé levél e szűk jelen karán,
S mi vár reád még a jövő nyomán.“

Garay.

JÖVÖGET, (jö-v-ög-et) önh. és gyakor. m. *jövöget-tem*, —*tél*, —*étt*, parancs. *jövögess*. Gyakorta *jő. El-eljövöget* hozzánk.

JÖVŐLEG, (jö-v-ö-leg) ih. L. JÖVENDŐBEN.

JÖVŐTÉNY, (jö-v-öt-ény) fn. tt. *jövötény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e v.* —*je*. Gabonaszárra tekerődő gazféle vékony fű. Máskép: *gyövötény*. Törzsöke a hajtást, csirázást jelentő *jövés*, *jövet*.

—JÚ, összetett névképző, pl. *borjú* (=bor-i-ú), *sarjú* (sar-i-ú), *faggyú* (=fagy-j-ú, fagy-i-ú) szókban.

JUCZI, női kn. tt. *Juczi-t*, tb. —*k*. A Judit név kicsinyező alakja, s jelent fiatal kis Juditot; vagy csak nyájas szólításként használtatik, mint általában a keresztnévek kicsinzoí. Némely tájakon: *Judi*, *Dudi*, *Jutka*.

JÚDÁS, (a *Juda* szónak görög és latin alakja) bibliai név, mint Jákób negyedik fiának, és a 12 apostolok egyikének is neve. A héber nyelvben *jehúddá* am. magasztalt.

JÚDÁSCSÓK, (Júdás-csók) ösz. fn. Átv. ért. olyan csók, mint a Júdásé, aki avval a Krisztust elárulta, áruló csók.

JÚDÁSFA, (júdás-fa) ösz. fn. Ázsiában és déli Európában tenyésző fa, pillangóalakú virágokkal, s tíz lefelé hajló hímszálakkal. (*Arbor Judae*, *Siliquastrum*. L). Júdásfának mondják, mert, a monda szerént Júdás az áruló tanítvány ily fára akasztotta volna magát.

JUDIT, (héber eredetű יָדִית [ösmér, ért] szótól, innen *jehúdíth* am. istent ösmelő) női kn. tt. *Judit-ot*. *Judith*. *Judit könyve*; így nevezetik a Bibliának azon könyve, melyben Judit és Holofernes eseménye följegyeztetett.

JUH, (1) fn. tt. *juh-ot*, harm. szr. —*a*. Hasonlító hozzá a sinai *jáng*, török *kojun*, csagataj *koj* (honnét *kojcsi* am. juhász) avar *eu*, finn *uhi*, görög *oüs*, latin *ovis*, némely német szójárásokban: *Euwe*, *Uewe*, *Auwe*, angol *ewe* (olvasd: *jú*), szláv *ovecz* stb. Eredetileg *ih*, s a régieknél így is fordul elé számtalanszor; s innen *ihász*. Somogy megyében, Endréd helységének határában van egy dülő, melyet *ihállásnak* neveznek, mert egykor ott ihaklok voltak. Az *ih* lehellet mintegy kifejezni akarja azon állatnak, melyet jelent, egy részről feltűnőleg sebesen lélekező természetét, kivált meleg időben, más részről annak gyöngeségét és szelidségét is. A *juh* azonban nagyobb hangzatossága miatt divatosabb. Jelent világsszerte ismert nyájas állatnemet, mely az emlősök, és hasított patások neméhez tartozik, s gypja miatt leginkább becsültetik. Hímje, melyet kosnak neveznek, üres, tekervényes szarvai által különbözik a nösténytől. Egyébiránt a kosok szarvai, a fajok különbségéhez képest különböző alakúak. *Vad juh*, mely vadon állapotban, de szintén nyájanként tenyészik Sziberiában, Afrikában, stb. *Szelid juh*. *Magyar juh*, szörnemű hosszú fűrtös gypjuval. *Selyem juh*, lágy-tapintatú finom gypjuval. *Kutyaszőrű juh*, mely közép a magyar és selyem juh között. *Anyajuh*, mely tenyésztésül használtatik. *Vén juh*. *Köhög mint a vén juh*. (Km.). *Olvastott juh*. *Az olvasott juh* is megeszi a farkas. (Km.). *Juhokat őrizni*, *legeltetni*. *Juhokat szólni*, *fejni*, *nyírni*. Bibliai és egyházi képes beszédben jelenti a hiveket, meny nyiben papjaikkal, átv. ért. pásztoraikkal viszonyban állanak. *Mondá neki* (Péternek Jézus): *Legeltessd az én juhaimat*. (János 21. 17.) *A jó pásztor lelkét od' adja juhaiért*. *Örvendjetelek, mert megtaláltam az én juhomat, mely elveszett vala*. (Lukács.) Köz prózai nyelven: *birka* v. *birke*.

JUH! (2) széles kedvűek, dombérozók, nyilván mulatozók, lakodalmasok felkiáltó indulatszava. *Ih juh! ih juh juh!* *Összetöröm magamat, kitöröm a nyakamat, még sem hagyom magamat, ih juh juh, juh juh juh!* (Tánczvers). Különbözik: *juj*.

JUH, (3), v. JOH, fn. tt. *juh-ot*. A szekér alá benyuló rúdszárnyat fentartó fa. V. ö. JOH, (1).

JUHAKOL, (juh-akol) ősz. fn. Akol a juhok számára. V. ö. AKOL.

JUHAR, fn. tt. *juhar-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Rokon vele a latin *ornus*. német *Ahorn*, és a szláv *javor*. Világos zöld, csipkés, s a szőlőlevelekhez némileg hasonló levelű lombos fa, melynek kemény, és fehér anyagjából finomabb-féle asztalosművek, szerszámok, hangszerek, pl. hegedűk stb. készítettnek (Acer. L.) Máskép: *ihar*, *javor*.

JUHARFA, (juhar-fa) ősz. fn. l. JUHAR.

JUHÁSZ, (juh-ász) fn. tt. *juhász-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Általán személy, ki juhokkal bánik, ki gondjokat viseli, őrzi, legelteti, eteti, szózza, feji stb. Különösen: *számadó juhász*, ki az egészre felügyel, a palóczoznál: *bacsó* v. *bacsa*; *fejős*, ki a juhokat feji; *köpüs*, ki a köpübe fejt tejet kezeli; *bárányos*, ki a bárányokat őrzi; *kospásztor*, *ürümpásztor*, ki a kosokra, ürükre ügyel. Alsó Nyitramegyében juhásznak nevezik az urodalmi puszták és majorok hasonbérleit is, kik juhokat tartanak; túl a Dunán: *birkás*. *Juhász módjára futtyenteni*, *botot forgatni*. A juhászok új éve Dömötör, túl a Dunán Szent Mihály napja.

„Ha gyönyörűséges
Él valaki ily frisen,
Élek juhász a mezőben,
Legelnek nyájim erdőben,
A hegyek havasiban,
A vizek forrásiban.“

Juhászdal (Erdélyi J. gyűjt.).

„Megy a juhász számaron
Földig ér a lába,
Nagy a világ, de nagyobb
Boldogtalansága.“

Petőfi.

JUHÁSZAT, (juh-ász-at) fn. tt. *juhászat-ot*, harm. szr. — *a*. 1) Juhokkal való bánás, foglalkodás. *Juhászatra adni magát*. 2) A juhokkal való bánásmódnak okszerű, rendes ismerete. *Juhászatot tanulni*. *Juhászatról írt könyvek*.

JUHÁSZATI, (juh-ász-at-i) mn. tt. *juhászati-t*, tb. — *ak*. Juhászatot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Juhászati könyvek*.

JUHÁSZBOCSKOR, (juhász-bocskor) ősz. fn. Közöséges szijas bocskor, melyet a juhászok, s más pásztoremberek, kivált a hegyes vidékeken, viselni szoktak; másképp, *telekes bocskor*.

JUHÁSZBOJTÁR, (juhász-bojtár) ősz. fn. A juhászgazdának, vagy bacsónak segítéje. A nagyobb juhászatoknál van első, második, harma dik bojtár.

„Hej juhászbojtár hol a juh?
Mért vagy te olyan szomorú?“

Vitkovics.

V. ö. BOJTÁR.

JUHÁSZBOT, (juhász-bot) ősz. fn. Bot, melyet a juhászok hordanak, különösen, kajmós bot. Átv. ért. főpapi diszbot, melyet nyilvános szertartások alkalmával viselnek, mint jelképét a lelki pásztorságnak. Szokottabban: *pásztori bot*, *püspöki bot*.

JUHÁSZBUNDA, (juhász-bunda) ősz. fn. Általán magyar juh gyapjas bőréből varrott bunda. Különösen: *cseres*, melynek bőrét cservízben készítették; *csávás*, melynek bőrét megcsáválták; *lánczon törött*, melyet sós vízbe mártott s lánczon puhított nyers bőrből varrnak. *Büdös mint a juhászbunda*. (Km.).

JUHÁSZCSILLAG, (juhász-csillag) ősz. fn. Így nevezetetik az estveli, és hajnali csillag, mely szerént intézkednek a juhászok dolgaik körül.

JUHÁSZDAL, (juhász-dal) ősz. fn. Dal, melyet a juhászok dalolnak, s mely különösen a juhászok életére vonatkozik, pl.

„Elszegődtem Tarnóczára bojtárnak,
Jó legelője van ott a birkának,
Fizetésem tíz forint húsz karajczár,
Megél abból egy bojtár.“

„A gazdámval leszek én egy kenyéren,
Sz.-György napján jönnek értem szekéren,
Fölteszem a tulipántos ládámat,
Furulyámat, dudámat.“

Dunántuli juhászdal.

JUHÁSZDÉL, (juhász-dél) ősz. fn. Délelőtti kilencz óra időtája, minthogy a juhászok forróbb nyári napokban ez időtájban szoktak hazahajtani, s delelni, vagy juhokat fejni, bárányokat szoptatni, stb.

JUHÁSZÉB, (juhász-éb) ősz. fn. l. JUHÁSZ-KUTYA.

JUHÁSZFURULYA, (juhász-furulya) ősz. fn. Egyszerű furulya. Túl a Dunán egy réf hosszaságú, s rendesen, hat vagy ritkán nyolcz líkra, melyek a csőnek alsó része felé esnek.

JUHÁSZGAZDA, (juhász-gazda) ősz. fn. Öreg juhász v. számadó juhász, v. bacsó. Ettől különbözik a *juhos gazda*, azaz oly gazda, ki juhokat tart, és tenyészt.

JUHÁSZGYERÉK, (juhász-gyerek) ősz. fn. Juhokat őrző, a bojtár vagy juhászlegény mellett szolgáló gyerek. *A bárányokat juhászgyerekkel őrízteni*. *A juhászgereket ebédért küldeni*.

JUHÁSZHAJLÉK, (juhász-hajlék) ősz. fn. A tanyán, szálláson, pusztán tanyázó juhászok hajléka, kunyhója, putrija.

JUHÁSZI, (juh-ász-i) mn. tt. *juhászi-t*, tb. — *ak*. Juhászt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Juhászi szolgálát, életmód*.

JUHÁSZIK, (juh-ász-ik) k. l. JUHÁSZODIK.

JUHÁSZÍT, (juh-ász-ít) áth. m. *juhászt-ott*, htn. — *ni* v. — *ani*, par. — *s*. Szelidít, vala kit reábir, hogy haragját letegye, hogy lecsendesüljön. V. ö. JUHÁSZODIK.

JUHÁSZKALIBA, (juhász-kaliba) ősz. fn. l. JUHÁSZHAJLÉK.

JUHÁSZKODIK, (juh-ász-kod-ik) k. m. *juhász-kod-tam, —tál, —ott*, par. *juhászkodjál*. Juhászok életmódját, és foglalatosságát úzi, gyakorolja.

JUHÁSZKOMONDOR, (juhász-komondor) ősz. fn. Legnagyobb fajtájú juhászkutya, mely ha szeges örvvel ellátatik, a farkassal is szembezáll. V. ö. KOMONDOR.

JUHÁSZKUNYHÓ, (juhász-kunyhó) ősz. fn. l. JUHÁSZHAJLÉK.

JUHÁSZKUTYA, (juhász-kutya) ősz. fn. Széles ért. minden kutya, mely a juhásznak kísérő társa. Vanuk apró fajuk, melyek ha kell, csaholva, és körül futkosva a nyáját terelgetik, s ezek a juhásznak elválaszthatlan társai. Vannak nagyobbféle kuvaszok, és komondorok, melyek az aklok körül tanyáznak, az idegeneket megtámadják, s a farkasok ellen őröknek; ezek karsu termetűk, s bozontos hosszú szőrük által kitűnők. *Karsu, mint a juhász kutya* (km.).

JUHÁSZLEÁNY, (juhász-leány) ősz. fn. Leány, ki juhok őrzésével foglalkodik, vagy egyébként is juhokkal bánik.

JUHÁSZLEGÉNY, (juhász-legény) ősz. fn. Juhokkal bánó legény vagy nőtelen juhász ifju. A mely vidékeken a juhászok között bizonyos czéhbeli egyesület létezik, ott a legény előkelőbb a bojtárnál, s a juhászgazda v. számadó után áll. Legesinosabbak és legnyalkábbak a Dunántuli juhászlegények.

„Subog a szél, remeg a fa,
Juhászlegény ül alatta,
Rojtos, hímes gyolcsruhája,
Bús panaszt nyög furulyája.“

Népd.

„Hortobágyi pusztán fuj a szél,
Juhászlegény búsan útra kél.“

Gaal József.

JUHÁSZODÁS, (juh-ász-od-ás) fn. tt. *juhászodás-t, tb. —ok*, harm. szr. —a. Harag, fellobbanás, dühösködés utáni lecsillapodás, megszeliődülés. V. ö. JUHÁSZODIK.

JUHÁSZODIK, (juh-ász-od-ik) k. m. *juhászodtam, —tál, —ott*. Mondjuk hirtelen haragú, hóbortos emberről, ki miután dühében magán kívül ragadtatott, utóbb lecsillapodik, megszeliődül, és magához tér. *Úgy látszik, már juhászodik. Ha mérgét kiönti, majd megjuhászodik*. Elemzési tekintetből e szó értelmezése homályos. Vajjon a juh szelidségétől kölcsönözte-e értelmét? Vagy történeti alapja valamely szelid juhász? Vagy gyökere jó s eredeti alakja *jóászodik*, melyből utóbb lett: *johászodik* (székelyesen; általánosabban: *juhászodik*? mit onnan gyaníthatni, mert midőn a juh és juhász helyett tájdivatosan *ih* és *ihász* használtatik, a *juhászodik* helyett, tudomásunkra, sehol sem mondják: *ihászodik*. Némelyek a *joh* (=máj;

zúza) szótól származtatják. Egyébiránt székely tájszólás szerint ugyanazt jelenti *kanászodik* ige is.

JUHÁSZSÁG, (juh-ász-ság) fn. tt. *juhászság-ot*, harm. szr. —a. Juházi szolgálat, életmód. *Juhászsággal keresni kenyerét*.

JUHÁZSÍP, (juhász-síp) ősz. fn. l. JUHÁSZFURULYA.

JUHÁZSÜVEG, (juhász-süveg) ősz. fn. Süveg vagy sipka fehér báránybőrből, melyet némely tájakon a juhászok, s más közemberek viselnek, felcsapott karimával, melyet télen a fülekre húznak. Túl a Dunán a juhászok kalapot, vagy télen bagósüveget viselnek.

JUHÁSZTARISZNYA, (juhász-tarisznya) ősz. fn. Tarisznya, melyet a juhászok viselnek. Ez különféle tájakon különböző: *vászon* vagy gombokkal kirakott bőr, sőt van, nevezetesen Érsekújvárott, *bunda-bőrrel prémezett* tarisznya is.

JUHÁSZTAT, (juh-ász-tat) áth. m. *juhásztat-tam, —tál, —ott*. Juhászt, engesztelődésre bír.

„Mértékkel a bíró feleket juhásztat,
Közöli a vágást, engedve hibáztat.“

Buda halála (Arany J.-tól).

JUHÁSZTILINKÓ, (juhász-tilinkó) ősz. fn. A furulyánál rövidebb szárú tilinkóféle síp.

JUHÁSZVITYILLÓ, (juhász-vityilló) ősz. fn. Nádból vagy kákából, vagy szalmából, gazból össze-galabított mezsei sátor a juhászok számára.

JUHÁZIK, (juh-áz-ik) k. l. JUHÁSZODIK.

JUHBÁRÁNY, (juh-bárány) ősz. fn. Nösténybárány, különböztetésül a kosbáránytól, jerkebárány.

JUHBAROM, (juh-barom) ősz. fn. A barmok osztályának azon faja, melyet a természettudók juh-néven neveznek, különböztetésül más barmoktól, pl. a szarvasmarhaktól.

JUHBÖGÖLY, (juh-bögöly) ősz. fn. Bögölyfaj, mely tojásait leginkább a juhok orralikába rakja le, melyekből a kikelt kukacok az agy üregébe másznak fel, ott táplálkoznak, átalakulnak, s a juhok veszedelmes nyavalyáját, az úgynevezett kergeteget v. kergetegséget okozzák. V. ö. BÖGÖLY.

JUHBÖR, (juh-bör) ősz. fn. A juh nevű állatnak lenyúzott bőre, akár készíttelen, akár kikészített állapotban. *Nyers juhbör. Cserzett, csávdlt, lánczon törött juhbör. Juhbörből varrt bunda, suba, ködmön, nadrág. Juhbörrel bélelt ruha, mente*.

JUHCSENKESZ, (juh-csenkesz) ősz. fn. A csenkeszfűnek egyik faja, mely hegyes, száraz, és aszú vidékeken terem, s a juhoknak kedves eledle. (Festuca ovina. L.). V. ö. CSENKESZ.

JUHCSIMBE, (juh-csimbe) ősz. fn. Apró légyhez hasonló tetű, mely a juhok gyapjába csimbeszkedik, s azt megzöldíti. (Hippobosca ovina. L.)

JUHFARK, (juh-fark) ősz. fn. A juhnemű állat farka. V. ö. FARK.

JUHFARKU, (juh-farku) ősz. mn. Juhfarkhoz hasonló alakú. *Juhfarkú szőlő*, hosszukás, karesu gercedű.

JUHFÉJÖTE, (juh-fejőte) ősz. fn. A juhakolnak azon zuga, hol a juhokat esztrengába szoritják, és fejik.

JUHGANAJ, (juh-ganaj) ősz. fn. A juhnak ganaja, trágája. V. ö. GANAJ.

JUHGOLYÓ, (juh-golyó) ősz. fn. 1) A juhnak golyódad ganaja. *Juhmogyoró*.

JUHGYAPJU, (juh-gyapju) ősz. fn. A juhnemű állatok különféle finomságu gyapja. V. ö. GYAPJU.

JUHÉJ, puszta Tolna megyében; helyr. *Juhéj-on*, —*ra*, —*ról*.

JUHHIMLŐ, (juh-himlő) ősz. fn. A gyerekhimlőhöz hasonló juhnyavalya, mely ezen állatokra nézve igen veszélyes szokott lenni. Máskép: *birkahimlő*.

JUHHÚS, (juh-hús) ősz. fn. A juhnemű állat húsa. *Pörkölt juhhús*. A *juhhúsnak faggyuszaga van*. Kiejtésben az egyik *h* elhangzik: *juhús*.

JUHISTÁLÓ, (juh-istáló) ősz. fn. l. JUHAKOL.

JUHHÁSZOL, (juh-jászol) ősz. fn. Alacsony és keskenyebbféle jászol, melyből a juhokat etetik. Ettől különbözik a *szóó válu*.

JUHKAS, JUHKOSÁR, (juh-kas v. —kosár) ősz. fn. Náddal, vagy vesszővel sövényezett hely a szabad mezőn vagy ugaron, hol némely vidéki gazdák szokása szerint napközben a juhokat fejik, deleltetik, vagy tavaszkor az ellő juhokat tartják, miért néhutt *ellető*-nek hívják; túl a Dunán Győrvidéken: *sellenecz*. Érsekújvárott a majorban levő aklot hívják *kosár-nak*.

JUHLEGELŐ, (juh-legelő) ősz. fn. Legelő, melyen a juhok járnak vagy különösen a juhok számára alkalmas, és kijelölt legelő, különböztetésül az ökör-, tehénlegelőtől.

JUHMAJOR, (1), (juh-major) ősz. fn. Major, hol juhok tartatnak, illetőleg tenyésztetnek.

JUHMAJOR, (2), puszta Tolna megyében; helyr. *Juhmajor-ba*, —*ban*, —*ból*.

JUHMÉTELY, (juh-métely) ősz. fn. A juhok ragadós nyavalyája, melyet a májban kifejlődő és élődő férgek okoznak. (*Fasciola hepatica*. L.)

JUHMOGYORÓ, (juh-mogyoró) ősz. fn. A juhnak mogyoróhoz hasonló golyódad ganéja, mint a kecskéké: *kecskebogyo*.

JUHNÝÁJ, (juh-nyáj) ősz. fn. Együtt legelő, seregesen tanyázó, egy pásztor őrizete alatt levő juhok.

JUHNÝIRÉS, (juh-nyírás) ősz. fn. 1) Cselekvés, midőn a juhok gyapját nyírik. 2) Azon időtáj, melyben a juhokat nyírni szokták. *Juhnýiréskor mult egy éve*.

JUHNÝIRŐ, (juh-nyírő) ősz. fn. Munkás, nap-számos, ki a juhokat nyíri.

JUHNÝIRŐOLLÓ, (juh-nyírő-olló) ősz. fn. l. JUHOLLÓ.

JUHOCSKA, (juh-ocs-ka) kicsinyező fu. tt. *juhocska*t. Fiatal vagy kedves juh. Átv. egyházi ért. fiatal, szeretett hívek, pl. gyermekek, leánykák.

JUHÓL, (juh-ól) ősz. fn. l. JUHAKOL.

JUHOLLÓ, (juh-olló) ősz. fn. Vastagabb-féle erős szerkezetű olló, melylyel a juhokat nyírik, különböztetésül a szabó-, kertész- stb. ollóktól.

JUHOS, (juh-os) mn. tt. *juhos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Juhokkal bővelkedő. *Juhos tartomány vidék*. 2) Juhokat tartó. *Juhos gazda*.

JUHPÁSZTOR, (juh-pásztor) ősz. fn. Személy, ki juhokat legeltet, őriz.

JUHPÉRJE, (juh-pérje) ősz. fn. l. JUHCSENKESZ.

JUHREKESZ, (juk-rekesz) ősz. fn. 1) l. JUHKOSÁR. 2) Esztrenga, vagyis korlátokkal elzárt hely, hová a juhokat különféle célokból szétválasztva, pl. fejés végett, beszorítani szokták.

JUHRÜH, (juh-rüh) ősz. fn. Rühféle ragályos bőrbetegség, mely a juhokat szokta meglepni.

JUHSAJT, (juh-sajt) ősz. fn. Juhok tejéből készített sajt. *Kunsági juhsajt*.

JUHSÓSKA, (juh-sóska) ősz. fn. l. MADÁRLÓROM.

JUHSZALAG, (juh-szalag) ősz. fn. l. ISZALAG.

JUHSZÁM, (juh-szám) ősz. fn. Juhok mennyisége; a juhok mennyiségi állapota. *A számadónak kötelessége a juhszámot pontosan tudni*.

JUHSZÁMMUTATÓ, (juh-szám-mutató) ősz. fn. A juhászati számadó könyvnek azon táblája, mely a juhok számát elterjeszti.

JUHSZÉL, (juh-szél) ősz. fn. Juhnýájnak a széle.

„Hej, juhszélre juhász!
Hej két oldalra gulyás!”

Népd. (Erdélyi J. gyűjt.)

JUHTANÓROK, (juh-tanórok) ősz. fn. Juhrekesz v. sellenez, v. juhkosár, azaz kerítés a szabad mezőn, hová a juhokat bezárják. V. ö. TANÓROK.

JUHTANYA, (juh-tanya) ősz. fn. Juhtenyésztésre alkalmas épületekkel ellátott mezei majorság.

JUHTARTÁS, (juh-tartás) ősz. fn. l. JUHTENYÉSZTÉS.

JUHTEJ, (juh-tej) ősz. fn. Az anyajuh teje. *Juhtejből készített zsendicze, túró, sajt*.

JUHTENYÉSZTÉS, (juh-tenyésztés) ősz. fn. A mezei gazdaságnak egyik legnevezetesebb ága, mely a juhok szaporításával, nevelésével, s nemesítésével foglalkodik.

JUHTENYÉSZTŐ, (juh-tenyésztő) ősz. mn. Ki juhokat szaporít, nevel, nemesít. *Juhtenyésztő gazdák, uraságok*.

JUHTETÜ, (juh-tetü) ősz. fn. Tetüfaj, mely a juhokat szokta meglepni. (*Pediculus ovis*).

JUHTEVE, (juh-teve) ősz. fn. A juhhoz vagy inkább kecskéhez hasonló állat déli Amerikában,

hosszú nyakú mint a teve, púpos szügyű, igen hasznos házi állat, s teherhordásra is alkalmaztatik. (Camelus lama. L.)

JUHTRÁGYA, (juh-trágya) ösz. fn. Juhok gánéjából való trágya. V. ö. TRÁGYA.

JUHÚSZTATÓ, (juh-úsztató) ösz. fn. Alkalmas készület valamely folyón vagy tavon, hol nyírás előtt a juhokat megúsztatják, és megmossák.

JUHVAJ, (juh-vaj) ösz. fn. Juhtejfölből köpült vaj.

JUJ! JUJH! JUJJ! borzadást, visszaborzadást jelentő indulatszó. *Jujh, mily borzasztó! Juj beh csúnya! Jujj mi ez?* Némely szójárásokban csak nagyító értelmre van: *juj beh szép!* Sínai nyelven: *hu*, Schott szerint: *vox suspirantis seu admirantis*.

JUJJIG, (jujj-ig) ih. Színig, fölig. *Jujjig teli*, azaz telides teli, csurdultig. Leginkább a gabonamérskor használt *jujj* szótól, melyet akkor kiáltanak el, midőn a mérő teli van.

—JÜK, magas hangon: —JÜK, (1), ösz. névrag a tárgymutató *i* v. *j*-ből és többes 3-ik személyragából, —*jok*, —*jök* helyett az egymásután többször előforduló *o* kikerülése végett, pl. *posztójuk*, *örökjök*.

—JÜK, magas hangon: —JÜK, (2), ösz. ige-
rag a tárgymutató *i* v. *j*-ből és többes 1-ső személyragából, a mutató mód jelene és jövőjében, s a kapcsoló módban, mindenütt tárgyi ragozásban: *mondjuk*, *halljuk*; *védjük*, *kérjük*; *mondandjuk*; *kérendjük*.

JULCSA, JULCSI, női kn. A Juliána név kiesinyezője, am. fiatal, kised vagy kedves Juliána.

JULI, JÚLIA, női kn. Juliána megrövidítve, és kiesinyítve.

JÚLIAMAJOR, pusztá Tolna megyében; helyr. *Júliamajor-ba*, —*ban*, —*ből*.

JULIÁN, (latin eredetű, jelentése: ifjodó, *julus* szótól, mely pelyhet jelent valamely gyümölcsön, pl. barackon, birsalmán stb.) férfi kn. tt. *Julián-t*, tb. —*ok*. Julianus. *Hitehagyott Julián császár*.

JULIÁNA, (latin eredetű, jelentése: ifjodó szív) női kn. Juliana, Julia.

JULINKA, JULIS, JULISKA, női kn. Juliána kiesinyezője.

„Sirva váltam Julinkától,
Szívem repedt bánatjától.“

Döbrentei G.

JÚLIUS, (Julius Caesartól neveztetett el, ki e hónapban, melynek előbb *Quintilis* neve volt, születettnek mondatik) fn. tt. *július-t*, tb. —*ok*. A polgári évnék hetedik hava, nyárhó, szent Jakab hava, ami éghajlatunk alatt, aratás idenye.

JÚNIUS, (Junius, a juvenum nomine dictus, adest [Ovidius]; némelyek Junótól származtatják) fn. tt. *júniust-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A polgári évnék hatodik hava, másképp: Szent Iván hava, nyár-elő, hatodhó.

JUS, fn. tt. *jus-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a* v. —*sa*. A jog szó helyett országszerte, a nép szájában is közdivatú szó.

„Oh én szegény notárus,

Mit használ a jus?“ Gaal József.

L. JOG.

JUSZALAG, JUSZOLAG, I. ISZALAG.

JUT, önh. m. *jut-ott*, par. *juss*. 1) Valahová mintegy kitüzött ezélra, végképen oda ér, oda jön. *Két órai lovaglás után állomásra jutni. A rendelt helyre eljutni. Célhoz jutni. A hegyről alájutni. A vízen túl jutni. Néptolongságtól a színházba jutni. Eljutni az erdő szélére. Feljutni a toronyba, hegytetőre. Sok viszontagság után haza jutni. Csak hogy ide jutotunk. Már eddig ő is oda jutott. A háborúból visszajutott. És mikor jutott volna Jézus tenger elve. És a városba jutvdjok meghirdeték mind ezeket.* (Münch. cod. Máté 8.). A Debreczeni Legendáskönyvben is *eljut* am. eljö, elérkezik. A Nádor-codexben, valami bekerül' értelemben is. „Képzötte vala háromszáz pénzen jutónak“ azaz háromszáz pénzbe kerülőnek (Toldy Ferencz). 2) Bizonyos állapotba, helyzetbe jő. *Özvegyiségre, árvaságra jutni. Szegénységre, szükségre, nyomorúságra, inségre jutni. Uraságra, méltóságra, hivatalra jutni. Romlásra jutni. Örök kárhozatra jutni. Boldog Isten, mire jutánk? Tehát már ennyire jutotunk?* 3) Közelítő ragú névvel am. valamit megkap, elér, valamihez fér, s mintegy járás kelés után hozzá jő. *Pénzhez, kincshez, gazdagsághoz jutni; holmi oklevelekhez, irományokhoz, könyvekhez jutni. Titokhoz jutni. Láttam őt, de a sok nép miatt nem juthattam hozzá.* 4) Ezekben: *eszembe jut, ha jól jut eszembe*, am. emlékezem, ha jól emlékszem.

„Rózsám iszik a pinezébe'
Nem tom, jutok-e eszébe,
Csak akkor jutok eszébe,
Ha más leány ül ölébe.“

Népd.

5) Rész, vagy illetmény, vagy osztalék gyanánt jár valami. *Nekem csak csont jutott. Hát neked mi jutott? Kinekkinék öt forint jut. Jut ha marad. Köszönje meg, ha csöszkélve jut neki.* (Km.).

Ezen értelmezés után úgy látszik, hogy a *jut* eredetileg *it* vagy *ít* is volt, s gyöke vagy gyökeleme a mozgást menést jelentő *i*; *it*-ből lett *jut*, mint: *ih juh, ig jog* stb. Tökéletesen megegyezik vele a latin ige *i-t* (eo, io). V. ö. JUTÁN. Hogy jön értelemmel bir, kitetszik a R. M. Nyelvmélekek II. k. 191—192 lapjain előforduló mondatokból: „Ezen közbe Mátyás deák jutott volna, és azt mondotta volna.“ „És hogy az pap mihelen eljutott volna, ottan megholt volna.“ „József is ezenközbe a városból megjutta“ (megjőve). Tihanyi cod. Krisztus születéséről.

JUTA, falu Somogy megyében; helyr. *Jutá-n*, —*ra*, —*ról*.

JUTALÉK, (jut-al-ék) fn. tt. *jutalék-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Általán, ami osztás, osztozás alkalmával járandóság gyanánt egynek egynek marad, vagy mint mondani szoktuk, ami jut.

JUTALMAS, (jut-al-om-as) mn. tt. *jutalmas-t*, v. —at, tb. —ak. 1) Kevésbe kerülő, illő áru. *Jutalmas áron venni valamit. Jutalmas vétel.* 2) Illő haszonnal, nyereséggel járó. *Jutalmas fáradság, szolgálat, hivatal. Jutalmas mesterség, keresetmód. Jutalmas vállalat, nyereszkesedés.*

JUTALMATLAN, (jut-al-om-at-lan) mn. tt. *jutalmatlan-t*, tb. —ok. 1) Mi hasznot, nyereséget nem hajt; mi után vagy mivel kevés bér, kevés haszon jár. *Fáradsága jutalmatlan.* 2) Meg nem díjazott. *Jutalmatlan vitéz, pályanyertes.* Határozóképp am. jutalmatlanul.

JUTALMATLANUL, (jut-al-om-at-lan-ul) ih. A nélkül, hogy jutalmat kapott volna; jutalom nélkül.

JUTALMAZ, (jut-al-om-az) áth. m. *jutalmaz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Bizonyos jótettért, szolgálatért, érdemért díjt ad. *Megjutalmazni a kitűnő tanulókat. Az Isten a jókat megjutalmazza. A jeles vitézeket érdemjellel jutalmazni.*

JUTALMAZÁS, (jut-al-om-az-ás) fn. tt. *jutalmazás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valakit jutalmazunk. V. ö. **JUTALMAZ.**

JUTALMAZÁSI, (jut-al-om-az-ás-i) mn. tt. *jutalmazási-t*, tb. —ak. Jutalmazást illető, azzal járó, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Jutalmazási innepély.*

JUTALMAZATLAN, (jut-al-om-az-at-lan) mn. tt. *jutalmazatlan-t*, tb. —ok. Akit vagy amit meg nem jutalmaztak. *Jutalmazatlan vitézek. Jutalmazatlan fáradság, hivatalbeli szolgálat.* V. ö. **JUTALMAZ.** Határozóképp am. jutalmazatlanul.

JUTALMAZATLANUL, (jut-al-om-az-at-lan-ul) ih. A nélkül, hogy jutalmazták volna, jutalmat nem nyerve. *Isten az erényes embert nem hagyja jutalmazatlanul.*

JUTALOM, (jut-al-om) fn. tt. *jutalm-at*, tb. *jutalm-ak*. 1) Bér vagy díj, mely valakinek szolgálat, fáradság, érdem fejében jár, és jut. *Aki mint cselekszik, úgy veszi jutalmát. Milyen a munka, olyan a jutalom. Aki idegen ebnek kenyeret hány, nem veszi jutalmát (km.). Jutalmát várni, adni. Földi, mennyei jutalom.* 2) Különösen, kitűzött díj azok számára, kik bizonyos pályán versenyeznek. *Jutalmat tenni föl, valamely tudományos kérdés megfajtására. Első, második, harmadik pályanyertes számára ígért jutalom. A jutalmat elnyerni. Jutalomért versenyezni. Különböztetésül v. ö. **JUTALÉK.***

JUTALOMBIRÓ, (jutalom-biró) ősz. fn. Biró, ki megítéli, kit illet a versenyzők közül a kitett jutalom. *Lófuttatási, harczjátéki, tudóstársasági jutalombíró.*

JUTALOMDÍJ, (jutalom-díj) ősz. fn. Pénz vagy más beeses jószág, melyet a versenyzőknek, pályázóknak jutalomul kitesznek.

JUTALOMFELELET, (jutalom-felelet) ősz. fn. Felelet, melyet valaki bizonyos pálya-kérdésre, valamely kitűzött jutalom megnyeréséért írásban ad. *Jutalomfeleletek nyelvtudományi, természettani, mértani, történeti kérdésekre.*

JUTALOMJÁTEK, (jutalom-játék) ősz. fn. Színházi előadás, egy vagy több színész különös jávára. *Egész jutalomjáték*, midőn a tiszta jövedelem egészen a jutalmazandó. *Féljutalomjáték*, midőn a jövedelemnek csak fele illeti őt.

JUTALOMKÉRDÉS, (jutalom-kérdés) ősz. fn. Kérdés, mely az illető közönséghez intéztetik, azon hozzátétellel, hogy legalaposabb megfajtja bizonyos kitűzött jutalmat veendő. *Törvénytudományi, bölcsészeti, szépműtani jutalomkérdések. Jutalomkérdések hirdetése.*

JUTALOMOSZTÁS, (jutalom-osztás) ősz. fn. Nyilvános szertartás, midőn bizonyos személyeknek, érdemeik elismerése jeléül, előre kitűzött vagy utólagosan határozott jutalmakat osztogatnak.

JUTÁN, (jut-ó-an) ih. Olesó, illő, nem drága áron. *Jután kapni valamit. Jután venni.* Érsekújvár vidékén: *intén.* E tájszólás is támogatja azon állítást, hogy a *jut* eredetileg *it* vagy *ít* is volt. (V. ö. **JUT**) s gyökeleme a mozgást, menést jelentő *i*, mert *intén* eredetileg szinte *itén*, azaz *itően*, melynek törzsöke az elavult: *itek, itsz, it.*

JUTÁNY, (jut-ó-any) fn. tt. *jutány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Jelent olesót, valaminek illő, nem nagy árát, mihez könnyen juthatni.

JUTÁNYI, (jut-ó-any-i) mn. tt. *jutányi-t*, tb. —ak. L. **JUTÁNYOS.**

JUTÁNYOS, (jut-ó-any-os) mn. tt. *jutányos-t* v. —at, tb. —ak. Mondjuk oly tárgyról, árról, jószágról, melyet jutányon, azaz olesó áron kapni. *Jutányos pénzen venni. Jutányos vásárlás.*

JUTÁNYOSAN, (jut-ó-any-os-an) ih. Jutányos módon, jutányos pénzen. *Jutányosan vásárlott eszközök. Jutányosan árvezetni.*

JUTAS, pusztai Veszprém megyében; helyr. *Jutas-on*, —ra, —ról.

JÚTH, falu Somogy megyében; helyr. *Júth-on*, —ra, —ról.

JUTKA, női kn. tt. *Jutkát.* Judit kiesinyezője. *Jutka néne. Jutk' asszony.* Népies gúnynyelven jelent együgyű, papucs alatt levő férfit.

JUTTA, l. **JUTA.**

JUTTAT, (jut-tat) művelt. m. *juttat-ott*, par. *juttass.* Eszközli, azt teszi, hogy valami jusson, (jut igének többféle értelmében). *Valakit hivatalra juttatni. A pazarlás véginségre, szegénységre juttatta őt. Juttass nekem is a nyereségből. Ha elfeledném, kérek juttasd eszembe.*

JUTTATÁS, (jut-tat-ás) fn. tt. *juttatás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valaki valamit juttat.

JUTTIG, (jut-t-ig) ih. Elegendőképpen, úgy hogy mindenkinek rész juthat belőle. Olyan alkatú mint *untig*, *fogytig*, *csordultig*, *duztig* stb. *Juttig való* am. elegendő. Székely szólás.

—**JÜK**, l. —**JUK**, (1), és (2).

K.

K, kised alakban *k*, tizennyolczadik betű a magyar ábéczében, a mássalhangzók sorában tizenegyedik, kiejtve : *ká*. A keményhanguak közé tartozik. Mint torok hang a *g* és *h* betűk rokona, melyek között legkeményebb, s velők több szóban, s kivált *g*-vel több képzőben is föleserélődik, nevezetesen a) *g*-vel : *kajmó*, *gajmó*; *kajdász*, *gajdol*; *kalatyol*, *galatyol*; *kaliba*, *galiba*; *kondor*, *gondor*; *kukora*, *gugora*; *kácsér*, *gácsér*; *kánya* (eserjefaj) *gánya*; *kövecs*, *göbecs*, stb.; b) *h*-val : *kankalék*, *hankalék*; *komp*, *homp*; *kompol*, *hompol*; *korhol*, *horhol*; *kuka*, *huka*; *kuny*, *huny*; *kurjogat*, *hurogat*; *kutyolló*, *hutyolló*, stb.; c) némely más szerviekkal, de szintén keményneműekkel, nevezetesen *cs*-vel és *t*-vel : *ka*, *ke*, *kics*. *csa*, *cse*; *kába*, *csába*; *kámp*, *csámp*; *kopasz*, *csupasz*; *kúp*, *túp*; *köpörödik*, *esöpörödik*, *töpörödik*; *kup*, *csup*; *kúsz*, *esúsz*; *kuvik*, *csuvik*, stb.

Ezen betűvel kezdődő gyököszók értelmét illetőleg

1) Számos hangutánzóok vezérhangja, u. m. *kacs*! *kaesa*, *kácsér*; *kacz*, *kaczag*, *kaczaj*; *kaff*, *kaffog*, *kaffan*, *kaffant*; *kah*, *kahol*, *kahácsol*; *kaj*, *kajált*, *kajabál*; *kajdász*, *kajdacs*; *kak*, *kakas*, *kakuk*; *kák*, *kákog*, *kákogás*; *kalapa*, *kalapál*, *kalapács*; *ká*! *k*, *kánya*; *kar*! v. *kár*! *karál*, *karicsál*, *karapol*, *karattyol*, *károg*, *kárál*, *káratatona*, *káromkodik*; *kat*, *katangol*, *katakol*, *kattog*; *katy*, *katyat*, *katyfol*; *keh*, *kehöl*, *kehes*, *kehécsel*; *kel*, *kelep*, *kelepel*; *kerr*! *kerra*, *kerreg*, *keriezel*, *ke-rep*, *kerepel*; *kety*, *ketyeg*; *kiá*, *kiált*, *kiabál*; *kiki*! *kikiri*, *kikirikol*; *kirr*, *kirrog*, *kirrant*; *koák*, *koákol*; *kób*, *koborez*, *koborezol*; *kocz*, *koczog*, *koczezan*, *koczezan*, *koczeit*, *kocződik*; *kod*, *kodács*, *kodácsol*; *kodkodácsol*; *koh*, *koha*, *kohol*; *kók*, *kókál*, *kókonya*; *kol*, *kolomp*, *kolompol*, *koltant*, *koltog*; *kon*, *kong*, *kongat*, *kondúl*, *kondít*; *kop*, *kopog*, *koppan*, *kop-pant*; *kor*, *korog*, *korty*, *kortyog*, *kornyikál*; *kosz* (esosz) *koszog*, (esoszog); *kot*, *kotog*, *kotákol*, *kotlik*, *kótis*; *koty*, *kotyog*, *kottyán*, *kotyvál*, *kotyfol*; *köh*, *köhög*, *köhécsel*; *köp*, *köpdös*, *köpköd*; *kösz*, (lat. *cos*) *köszörü*; *krák*, *krákog*; *ku*, *kuasz*, *kutya*, *kuszi*, *kuvik*; *kuku*, *kukucs*, *kukucsál*, *kukuri*, *kukorikol*; *kur*, *kurhėja*, *kurjant*, *kurrogat*, *kuruttyol*.

2) Valamely görbealakot, vagy tekervényes mozgást jelentő szók előhangja: *kacs*, *kacska*, *kacsaringó*, *kacsiba*, *kacsint*; *kacz*, *kacza*, *kaczor*; *kaj*, *kajcs*, *kajcsos*, *kajács*, *kajmó*, *kajla*; *kal*, *kalács*, *kalinkó*, *kalantyú*, *kalimpál*, *kalisztál*, *kalézol*, *kalandoz*, *kalandor*; *kam*, *kamó*, *kámpó*; *kám*, *kámpics*, *kámpicsorodik*; *kan*, *kancs*, *kancsal*, *kankalék*; *kany*, *kanya*, *kanyar*, *kanyarodik*; *kasz*, *kasza*, *kaszimba*, *kaszimbál*, *kaszás* (görbe) *lábu*; *kav*, *kavar*; *kel*, *kelekóla*, *kelentyű*; *kil*, *kilínes*; *kony*, *konya*, *konyít*, *konyúl*;

kób, *kóbor*, *kóborol*; *kód*, *kódor*, *kódorog*; *kov* v. *kóv*, *kovályog* v. *kóvályog*; *kön* v. *köny*, *köntöl*, *könyök*; *kum* v. *kun*, *kumik*, *kunik*; *kuny*, *kunya*, *kunyhó*.

3) Gömbölyű alakra, vagy kerekben forgó mozgásra vonatkozó szókban : *kad*, *kada*, *kád*; *kar*, *karaj*, *karika*, *karima*, *karám*; *kas*, *kasornya*; *keb*, *kebel*; *ker*, *kerít*, *kerül*, *kerge*, *kerget*, *kergeteg*; *kér*, *kéreg*; *kob*, *kobak*; *kom*, *komp*, (felhányt földkupac) *kompol*, *kompoty*, *komló*; *kon*, *kondor*, *konty*; *kop*, *koponya*, *kopoltyú*, *kopolya*; *kor*, *korez*, *korezol*, *korlát*, *korong*; *kór*, *kórász*; *köb*, *köböl*; *köcs*, *köcsög*; *köl*, *köldök*, *köldör*; *köny*, *könyű*, *könyv*; *küp*, (göb) *köpez*, *köpezös*; *kör*, *körny*, *környék*; *kuk*, *kukó*, *kukojsza*; *kuk*, (gug) *kukora*, *kukori*, *kukorodik*, *kukrejt*; *kul*, *kulaes*, *kulak*; *kum*, *kumak*, *kumas*; *kup*, *kupa*, *kupak*, *kupalag*; *kur* (gur) *kurtula*.

4) Követezők azon alapforgalomban egyeznek, hogy a kedélynek tetsző kedves érzelmekre vagy dologra vonatkoznak, u. m. *ke* v. *ké*, *kecs*, *kics*; *ké*, *kéj*; *kecs*, *kecseteg*, *kecses*; *ked*, *kedv*, *kedves*, *kedvez*; *kegy*, *kegyel*, *kegyelem*, *kegyelet*, *kegyes*; *kel*, *kell*, (tetszik) *kellem*, *kellemes*; *kém*, *kémél*, *kémélet*; *kény*, *kényes*, *kényelem*, *kényez*; *kér*, *kérkedik*, *kérkedékeny*; *kin* v. *kén*, *kincs*, *régiesen*, *kéncs*, *kínál* v. *kénál*; *kiv*, *kiván*, *kivárat*; *kösz*, *köszön*, *köszönt*; melyekről megjegyzendő, hogy mindnyájokban vékony önhangzó, legfőlebb éles *i* uralkodik.

5) Oly gyökök előhangja, melyek és származékaik *r*-rel párosulva valami éleset, metszőt, szúrósat jelentenek : *kar*, *karcz*, *karczol*, *karm*, *karinol*, *karamzsol*, *karó*, *kardács*, *kárt*, *kártol*, *kard*; *kor*, *korhol*, *koresolya*, *korbál*, *kornicz*, *korsin*; *kör*, *köröm*, *körmöl*, *körömszöl*, melyekben a „horzsolási” hangutánzás látszik lappangani.

6) Némely szókban előtét hang, u. m. *kanceza* = *anyeza*, *anyaló*, *káprázik* = *ábrázik*, *kákombákom* = *ákombákom*, *kém* = *ém*, mert *émelt* = *vigilans*, *émetten*, *vigilando*, a *kém* is *vigyázó*; *ként* másképp: *ént*, pl. *vérent* való *atyafi*; *kék* = *gég* = *ég* (színű).

A *k*-val hezdődő gyököszók különféle nevei és változatai a 200-at jóval fölülhaladják, az így végződők pedig, u. m. *ak*, *ek*, *ék*, *ik*, *ok*, *ük*, *bak*, *bek*, *bék*, *bik*, *bok*, *bök*, *buk*, *bük* stb. a 80-at. Nyelvünkben *k*-val kezdődő idegen szó aránylag sok van, melynek : *kabala*, *kabát*, *kaholy*, *kamara*, *koleda*, *kolompér* stb., melyek eredetét, illetőleg mely nyelvből történt kölcsönzését, saját rovataik alatt adjuk elő. Egyébiránt *k*-val kezdődő, s idegen nyelvekkel közös szavaink között olyak is vannak, melyekről eredeti magyarságát kétségbe vonni nem lehet, melynek kivált a hangutánzóok, pl. *kaczag* (cachinnatur), *kárál* (gracillat), *kerepel* (crepitat), *kohol* (szl. kuje), *kotlik* (glocitat), *kótis* (cutit, quatit), *köszörü* (cos); továbbá: *kajmó* (camus, hamus), *kalinkó* (clino), *kap* (capit), *karcsu* (gracilis), *karcsos*, *hardács* (carduus, carmen), *káva* (cavatura), *kender* (cannabis), *keres*, *kér* (quaerit), *kert* (hortus, Garten), *kör* (gyrus), *kéreg* (cortex, crus-

ta), *ki, kiki* (quis, quisquis), *kar* (chorus), *kor* (χορός), *kép, koponya* (caput), *könyök* (genu), stb.

—K, (1), némely szóokban csupán kihangzásos toldalék, mint : *viasz-k, tövis-k, varacs-k, rovát-k, pilincz-k, belec-k*.

—K, (2), több helynevek képzője, m. *Det-k, Szepet-k, Becs-k, Vis-k, Püs-k, Gyön-k*, stb.

—K, (3), névképző, és pedig a) segédhangzóval, vagy hangugratólag, vagy a nélkül, mint : *éték, étk; ajak, ajk; marok, mark*; b) segédhangzó nélkül : *fark, hüvelyk, sark*. stb. l. Előbeszéd 145. l.

—K, (4) középképző, a gyakorlatos *kodik, kédik, kődik, kál, kél*, képzőkben, s nem egyéb, mint a szintén gyakorlatos *g* változata, pl. *gondol-g-at, gondol-k-od-ik, tol-og-at, tol-ak-od-ik; tur-og-ál tur-k-ál; szur-og-ál, szurkál; vájogál, vájkál*, l. Előbeszéd, 129. l.

—K, (5) többesszám képzője. Rendszerént, főkép mássalhangzó után segéd előhanggal : *ak, ek, ék, ok, ök*, mint : *ház-ak, nép-ek, kert-ek, bor-ok, bőr-ök*. De az egyszerű *k* itt sem példa nélküli, pl.

„Ne higgy a legénynek,
Tüzes e lelkének;
Mert meg tudja esalni
Gyermekit emberkek.”

Csángó dal (Erdélyi J. gyűjt. I. K. 428. l.)

A régi halotti beszédben is olvassuk : *angyelkot* = angyalokat. Az önhangzóval végződő nevek után egyszerű alakban, mely esetben a rövid a e önhangzó megnyúlik, mint : *fa, fá-k, kepe, kepé-k, az i, u, ü* pedig röviden marad, mint : *tepsi-k, kapu-k, küpü-k*; de melléknevekhez rendszerént itt is önhangzóval függednek, mint *földi-ek, pusztai-ak, gyönyörű-ek* v. *gyönyörű-k, szomorú-ak* v. *szomorú-k*, stb. Ugyanczen *k* mint többesszám képzője marad a magyar személynévmasoknál, u. m. *mink* (=en-enk), *tik* (=te-k) és *ök*, sőt az ezektől származott személyragoknál is, mind személyragozott neveknel, mind igéknél, pl. neveknel : *kép-ünk, kép-e-tek, kép-ök, kép-ei-nk, kép-ei-tek, kép-ei-k*; igéknél : *kép-ünk* (régiesen és tájdivatosan ma is : *kér-ünk és kérenk*), *kép-tek, kép-nek*, (=kér-önök).

Egyébiránt neveknel a többesszám segédhangzóját követik (némi kivétellel pl. a sziszegőknél) mindazon képzők és ragok önhangzóji, melyek úgynevezett ötáguak, u. m. *ház, ház-ak, ház-am, ház-as, ház-al, ház-acs-ka; kéz, kez-ek, kez-et, kez-em, kez-el, kez-es, kez-ecs-ke; szem, szem-ék, szem-et, szem-ém, szem-és, szem-él, szem-ér, szem-én-ként, szem-écs-ke; gond, gond-ok, gond-ol, gond-om, gond-ol, gond-os, gond-ocs-ka; kürt, kürt-ök, kürt-öt, kürt-öm, kürt-öl, kürt-ös, kürt-ös-ke*. (De : *asztalos-ok, asztalos-t, juhász-ok, juhász-t*). Ugyan e szabály szerint ragoztatnak az önhangzóval végződők, mint : *kapa, kapá-k, kapá-t, kapá-m, kapá-l, kapá-s kapá-cs-ka; kefe, kefé-k, kefé-t, kefé-m, kefé-l, kefé-s, kefé-cs-ke*, stb.

Részletesen a többesszám képzőjét illetőleg, l. Előbeszéd, 54—56 l.

Jelentésére nézve alapértelme : *sok, sokaság*, vagyis egynemű egyének illetőleg alanyok szaporítása, seregesítése, minél fogva a *gyakorítás* alapfogalmával rokon. Ezen nézetből kiindulva a többesszám *k* képzője azonos a gyakorlati *g*-vel s közvetőleg azon *s*-vel, mely szintén gyakorlatos igéket, vagy sokasító neveket képez, s önállólag az *és* v. *s* kötszót alkotja. Maga a *sok* szó és *ság* *ség* képző a tájdivatos *es-eg* (=és-még) szó elemeiből látszik alakultnak, l. Előbeszéd, 127. l.

Nyelvhasonlítási tekintetben hangban és értelemben legközelebb áll a magyar többesi —*k*-hoz a sinai *kiai* vagy *küa*, vagy *hian*, sőt *tu* (=tö-bb?) is, pl. *kuo-kiai* vagy *kuo-hian* = királyság-ok v. minden királyság, *dsin-küa* v. *dsin-tu* = emberek; de vannak itt némely sokaságot jelentő szók is, melyek a névnek elébe jönnek, ú. m. *csüng* v. *csu*, vagy *su*, vagy *to* = sok, pl. *csüng dsin* sok ember, így *to dsin*, de *to* utól is állhat : *dsin-to*. (Endlicher István sinai nyelvtana). A finn-lapp nyelvben is a többes képzője : *k*, pl. *csalme-k*; a persában egyik többes képzője : *há* (mely közelebb a sinai *hian*-nal rokon), pl. *tír-há* = nyilak (tör-ök?); a svéd-lapp-ban is *h*, pl. *csalme-h*; a szuómiban vagy külön finnben : *t*, pl. *silmä-t*, (=szem-ek), mordvinban szintén, pl. *sülmä-t*; az esztben revali tájejtés szerint : *d*, pl. *sülmä-d*, a mongolban is egyik többes szinte *d*-vel képeztetik, s önhangzón végződő neveknel *sz-szel*. Ezen *s* (=sz) képezi rendszerént az árja nyelveknek is többesét. A tatár s török nyelvekben a többes képző alakja *lar ler* első tekintetre is összetettnek látszik. T. i. a tatár nyelvekben a harmadik személyi névmás *o* vagy *u*, s *l*-lel megtoldva *ol* vagy *ul* (=magyar ő). Ennek többese a tatárban : *olar* vagy *ular*, néhutt *alar* is (=ők, azok); s ezekből alakult az ismeretes *lar ler*, a honnan, pl. *kalpaklar* (=kalpag-azok,) *idi-ler* (=volt-ők), semmi más mint a harmadik személynévmás többese, mint a magyarban is *volt-ak*, am. *volt-ök*. Úgy hogy a török-tatár *bi-z* vagy *mi-z* (=mink) és *sz-i-z* (=tik) névmásokban már valósággal csak az *r*-rel rokon *z* (melyek ezen nyelvekben gyakran rokonulnak) a többes képzője. A mongol egyik többese : *nar ner*, hasonló eredetű.

—KA, (1) vékonyhangon —KE, kicsinyítési képző, mint : *leány-ka, madár-ka, legény-ke*. Különösen a keresztnévek többnyire egyszerű *ka ke* képzőket vesznek fel, mint *János-ka, Maris-ka, Gyur-ka, Peti-ke, Erzsé-ke* stb. Különben gyakran a szintén kicsinyítő *acs-ecs-vel* párosulva : *acska, ecske*, hangrendileg : *écs-ke, ocs-ka, ücs-ke*; mint : *ház-acska, füvéske, kert-écske, bor-ocska, tör-öcske*, l. Előbeszéd, 126. l.

—KA, (2), vékonyhangon —KE, névképző, mely eredetileg *ga, gc* vagy *oga, ege, ége, ogó, egő, egő*, vagyis az *og, ég, üg* képzőjü gyakorlatos igék részesülőjének változata, mint : *locsog-ó, loesog-a*,

locsk-a; *csacsog*-ó csacsog a, *csesek*-a; *bugyog*-ó, *bugyog*-a, *fűcség*-ő, *fűcség*-e, *fűcsék* c, *czinég*-ő, *czinég*-e, *czink*-e. V. ö. Előbeszéd, 122. l.

KÁ, elvont gyökelem. 1) Tiszta torokhang, melytől hangutánzással neveiket kölcsönözték a) oly állatok, különösen madarak, melyek erős torokhangon szólnak, mint: *kakas*, *kakuk*, *karoly*, *kacsa*; b) oly igék, és származékaik, melyek, néha más hanggal is toldva, a természeti *ku* hangot utánozzák, mint: *kaczag*, *kaffog*, *kahol*, *karatyol*, *katakol*, *kattog*. 2) Jelent, miként általában, hajlást, görbülést, pl. ezen szókban: *kaczor*, *kaes*, *kaeskarvingós*, *kád*, *kagyló*, *kaj*, *kajla*, *kajsz*, *kajszos*, *kajmó*, *kajmaes*, *kaesiba*, *kaldés*, *kalinkó*, *kalantyt*, *kalimpáz*, *kalistál*, *kamó*, *kampó*, *kancsal* (kamesal), *kandikál*, *kany*, *kanyar*, *kanyúl*, *kapa*, *kasza*, *kapes*, *kar*, *karé*, *karika*, *karima*, *káva* (=ka-av-a), *kavar*, stb.

KÁ, megnyújtott torokhang, egyszersmind gyökeleme némely hangutánzónak, mint: *kákog*, *kánya*, *károg*, *kácsa*, *kárdl*.

KAÁL v. KÁÁL, l. KÁL.

KAÁN, falu Baranya megyében; helyr. *Kaán-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAB, (1), elvont gyök és hangutánzó, melyből *kaba*, *kabócza*, főnevek származtak. Talán azonos *kap* gyökkel, mert *kabarász* is am. *kaparász*.

KAB, (2), Pusztá neve Veszprém megyében; helyr. *Kab-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁB, elvont törzsök, melyből *kába* és származékai erednek. Gyöke rokon a *csáb* szóban levő *csa* gyökkel, mely az egyenes útról félretérést jelent, s melyből ered *csáb-a*, szintígy *káb kába*. Eredetileg *káb* jelent állapotot, midőn valakinek feje szédül, súlyegyenét veszti, s átv. ért. midőn a lelki tehetség tompa, s rendes működésekre képtelen, vagy a megfontoló erő hiánya miatt határozataiban, ítéleteiben ingadoz. A persában *kháb* (خواب) am. álom. V. ö. KÁBA.

KABA, (1), (kab-a) fn. tt. *kabát*. Ragadozó márdarfaj a sólymok nemzetségéből. *Elfajzott, mint kaba, sólyom nemzetétől*. (Gyöngyösi). Párizspái szerint latinul: *subbuteo*. Megvan a cseh nyelvben is: *koba*.

KABA, (2), falu Bihar megyében; KIS—, puszták ugyanott és a Nagy-Kunságban; helyr. *Kabán*, —*ra*, —*ról*.

KÁBA, (káb-a, a törökben *kaba* am. durva); mn. tt. *kábát*. Képzésre, némileg értelemre is rokon vele a *csába*. Származékai: *kábít*, *kábúl*. 1) Tulajd. ért. szédelgő, s a szédelgés miatt tántorgó, szilárdtalan állású; de ezen elemzésen alapult eredeti értelme jóformán kiavult. 2) Átv. buta, tompa eszű, ostoba, kinek elhatározott gondolkodás módja, ítélő ereje nincs, ki szédelgő gyanánt a körülötte való tárgyakról tiszta tudattal nem bír.

KABAK, fn. l. KOBAK.

KABALA, fn. tt. *kabalát*. Megegyezik vele a latin *caballus*, szláv *kobola* v. *kobila*, olasz *cavallo*,

cavalla, franczia *cheval* stb. Jelent kancza-lovat; Udvarhelyszéken mindenféle lovat is. *Eke kabala* am. ekelő; Csikban: *kételen* (=kénytelen) *csuszó*. A persában *kalaba* am. eke. Kriza J. szerint, ha a matoláló vétségéből azon egy nyomban kétszer veti a fonalszálat, mondják: *kabalát vetett*. Erdélyben divatozó szó, honnan ezen erdélyi helynevek is: *Kabalapatak* és —*pataka*, *Kabalahágó* (hegy neve) stb.

KABALAPATAK, falu Máramaros megyében; helyr. *Kabalapatak-on*, —*ra*, —*ról*.

KABALAPATAKA, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Kabalapatakán*, —*ra*, —*ról*.

KABALASAJT, (kabala sajt) ösz. fn. Sajt, kabala, vagyis kanczatejből.

KABALÁSPATAK, falu Bihar megyében; helyr. *Kabaláspatak-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁBÁLKODÁS, (káb-a-al-kod-ás) fn. tt. *kábálkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kába, buta, tompa észre mutató cselekvések gyakorlása.

KÁBÁLKODIK, (káb-a-al-kod-ik) k. m. *kábálkod-tam*, —*tdl*, —*ott*. Kábán, bután, ostobául cselekszik.

KÁBÁN, (káb-a-an) ih. Kába módon, azaz ostobául, kábult ésszel, fejfel.

KABAR, palócos tájjejtéssel am. *Kavar*, l. ezt.

KABARÁSZ, tájszó, *kaparász* helyett; l. ezt.

KABARÉK, (1), (kab-ar-ék) fn. l. KAVARÉK.

KABARÉK, (2), tájszó, *habaré* helyett; l. ezt.

KÁBASÁG, (káb-a-ság), fn. tt. *kábaság-ot*, harm. szr. —*a*. Butaság, tompaeszség, ostobaság, a lelki tehetségnek tiszta felfogás és öntudat nélküli állapota. Mondják tetről is, mely ily lelki állapot eredménye. *Micsoda kábaság ez? Ki látott ily kábaságot?*

KABASZILVA, (kaba-szilva) ösz. fn. Kassay J. szerint noszvaji szó Borsod megyében s am. a franczia eredetű *reine-claude*, közönséges kiejtéssel: *ringlott*.

KABÁT, (rokon a latin *habitus*, persa *kabá*, török *kabí* szókka; a régi német *chap* felső öltönyt jelentett; *kabát* eléjön a cseh nyelvben is); fn. tt. *kabát-ot*, harm. szr. —*ja*. Német szabásu hosszú férfiruha, kaput. Erdélyben vászonkaput. V. ö. KAFTÁN név, és KAP, elvont gyök.

KABÁTOS, (kabát-os) mn. tt. *kabátos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kabátba öltözött, kabátot viselő, kaputos.

KÁBAUL, (káb-a-ul) ih. Kába módon, bután, tompaeszüleg, ostobán, kábán. *Kábaul nézni, bámulni valamit. Kábaul beszélni, cselkedni*.

KÁBÍT, KÁBIT, (káb-a-it) áth. m. *kábít-ott*, htn. —*ni* v. —*ni*, par. —*s*. Kábává teszi, azaz, butít, az ésszt eltompítja, az elmeerőt rendes működéseire képtelenné teszi. *Az erős ital, a nagy gőz, a észintelen ágyumoraj elkábítja az embert*. Átv. ért. mondjuk oly tárgyakról, melyek az elmét elfoglalták, vagy az akaratot bal útra térítik. *Álokoskodással*,

ezifra beszédekkel kábitani a hallgatóságot. A külfény, és dicsőség elkábitotta őt.

KÁBITÁS, KÁBITÁS, (káb-it-ás) fn. tt. *kábitást*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valakit kábitanak, kábává tesznek. V. ö. KÁBIT.

KÁBITÓ, KÁBITÓ, (káb-a-it-ó) mn. tt. *kábitó-t*, Ami v. aki kábit. *Kábitó italok. Kábitó gőz, melegség. Kábitó beszédek.* Különösen mondjuk oly szerekről, melyek az idegrendszerre igen nagy hatással lévén az elmét megtompítják. *Kábitó szerek, porok. Kábitó álomital.*

KABÓCZA, (kab-ó eza) fn. tt. *kabóczát*. A rét füveit emésztő apró sáskafaj, szökeső, szütyőke. Mások szerint am. tücsök.

KABOLA, I. KABALA.

KABOLD, mváros Soprony megyében; helyr. *Kabold-on, —ra, —ról.*

KÁBOLGYA, (káb-ol-gy-a) fn. tt. *kábolgyát*. Mint a *kába* törzsök származéka, jelent kábaságot, I. KÁBASÁG.

KÁBOLGYÁS, (káb-ol-gy-a-as) mn. tt. *kábolgyás-t* v. —at, tb. —ak. Kábaságban szenvedő, kábult, ostoba, butaszű.

KÁBOLGYÁSKODIK, (káb-ol-gy-a-as kod-ik) k. I. KÁBÁLKODIK.

KÁBOLYOG, (káb-oly-og) önh. m. *kábolyog-tam* v. *kábolyg-ottam*. L. KÁBÁLKODIK.

KABONA, (kab-on a) fn. tt. *kabonát*. Bodrogközben am. keresztfa a házfödél tarékjún, hogy a szél meg ne kezdhesse a szalmát vagy nádat. Így nevezik az ekelovat is. Ezen utóbbi értelménél fogva eredetileg alkalmasint *kabola* v. *kabala*, mert másutt, különösen Erdélyben az ekelovat kabalának hívják.

KÁBOS, (káb-os), **KÁBOSKODIK**, I. KÁBA, KÁBÁLKODIK.

KÁBÚL, KÁBUL, (káb-a-úl) önh. m. *kábúl-t*. Kábává lesz, esze tompul, butul. *Erős dohánytól kábúl a feje. Elkábúl, megkábúl.* Átv. ért. bizonyos erkölcsi benyomás által lelki erejét, önállóságát veszti, az észnek és akaratnak helyes útairól eltántorodik. *A dicsvágy, s fényes ígéretek által elkábulni.* V. ö. KÁBA.

KÁBÚLÁS, KÁBULÁS, (káb-a-úl-ás) fn. tt. *kábulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Szenvető állapot, midőn valaki kábúl. *Kábulás miatt se nem lát, se nem hall.* Kábulásig meleg ezen szoba. Az erős dohány kábulást okoz neki. V. ö. KÁBÚL, KÁBA.

KÁBÚLAT, KÁBULAT, (ka-ab-úl-at) fn. tt. *kábulat-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Kábult állapot.

KÁBULT, (káb-a-úl-t) mn. tt. *kábult-at*. Aki kábává lett, eszében megtompult, butult. *Bortól kábult iszákosok.*

KÁBULTAN, (káb-a-úl-t-an) ih. Kábult állapotban, butultan, ostobán.

KÁBULTSÁG, (káb-a-ult-ság) fn. tt. *kábultság-ot*, harm. szr. —a Kábult állapot. *Kábultságában*

félrebeszél. Merevedett nézése kábultságra mutat. V. ö. KÁBULT, KÁBA.

KACS, (1), fn. tt. *kacs-ot*, harm. szr. —a v. —csa. Gyökeleme a hajlást, görbéséget jelentő *ka*, melyhez a kicsinyező *cs* képzőbetű járulván alakult a *kacs*, azaz, fonalforma, és különféle irányban megörbülő hajtás több növényeken, mely által más testekre felkúsznak s beléjük fogódzanak. Ilyenmü kacsok vannak a szőlővesszőkön, dinnyék szárain, borsókon, babokon, s több felfutó növények indáin. Származékai: *kacsaringó, kacsaringós.*

KACS, (2), természeti hangutánzó, melyből *kacsa* származott, minthogy ezen madárfaj kiáltó szava: *kacs! kacs*, vagy hosszu á-val: *kács! kács!*

KACS, (3), elvont gyöke *kacska*, továbbá *kacsing* v. *kacsong* s *kacsint* v. *kacsont* stb. szólnak. Jelentése általán: görbesség, különösen szemmel hunyorítva félreintés; a persában Beregszászi szerint *gands* am. kacsintás; a finnben pedig *katson* am. nézek.

KÁCS, (1), fn. tt. *kács-ot*. Dunántúl több vidéken a köznép nyelvén összehúzza *kohács*- v. *kovács*-ból. *Há mész? Ee mek a kácsho, loakat patkónyi.*

KÁCS, (2), hangutánzó, s jelenti a kacsaának kiáltó szavát. Röviden: *kacs.*

KÁCS, (3), falu Borsod megyében; helyr. *Kács-on, —ra, —ról.*

KACSA, (kacs-a) fn. tt. *kacsát*. Ismeretes vízi madár, egyenes, és sárgavörös csőrrel és sárgavörös vagy barnás uszóhártyával. (Anas boschus). A szelíd házi kacsza tollai fehérek vagy tarkák, a vadkacsái tarkák s teste valamivel kisebb, és kacsább mint a szelidé s csőre zöldessárga. Máskép: *kácsa* v. *récze*, *ruca*, *gócza*. A persa, török és tatárnyelveken *kaz*, a németben *Gans*, svédben *gås* stb. am. lúd. Átv. ért. *hirlapi kacs*a, am. hazug hír, hamis tudósítvány.

KACSA, I. KACSA.

KACSAFOGÁS, (kacs-a fogás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a vadászok vad kacsákat fognak.

KACSA LÁB, (kacs-a-láb) ösz. fn. A kacsza nevű madár uszóhártyás lába. Átv. ért. *kacsalábon lenni*, am. alig tengeni, vagy kövér kacsza módjára biczegve mozogni.

KÁCSÁND, falu Zemplén megyében; helyr. *Kácsánd-on, —ra, —ról.*

KACSÁNY, (kacs-any) fn. tt. *kacsány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja I. KOCSÁN.

KACSAÓL, (kacs-a-ól) ösz. fn. Ól vagy rekesz, melyekben a kacsákat zárva tartják és hizlalják.

KACSAORR, (kacs-a-orr) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a kacsza nevű vízi madár orra, csőre. 2) Átv. és természetrajzi ért. kettős tekenőjű csigafaj, mely a kacsza orrához hasonló. (Sole).

KACSÁR, (kacs-a-ar) fn. tt. *kacsár-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja, I. KACSAORR, 2).

KACSASERÉT, (kacs-a-serét) ösz. fn. Nagyobacska serét, a nyúlserétnél kisebb, melylyel a vadkacsákat s más vízi madarakat lödözik.

KACSATOJÁS, (kacsa-tojás) ősz. fn. A kacsák neméhez tartozó vízi madár tojása. *A házi kacsatójásokat kottlós tyúk alá tenni és kiköltetni.*

KACSÁZ, (kacs-a-az) őnh. m. *kacsáz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*z*. Kacsákat vadász, fogdos.

KACSÁZÁS, (kacs-a-az-ás) fn. tt. *kacsázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kacsákra vadászás, vadkacsák lödözése, fogdosása.

KÁCSÉR, (kács-ér, a cseh nyelvben is: *kácsér*); fn. tt. *kácsér-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Hím kacsa. *Kacsaringós fark-tollú kácsér*. Máskép: *gácsér*.

KÁCSFALU, helység Szepes megyében; helyr. *Kácsfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KACSI, l. **KACSO**. Mándy Péter szerint gyermekintés is.

KÁCSI, fn. tt. *kácsi-t*. Gyermekszó, s nem egyéb mint a megrövidített *kalács*, mely *i* hozzátétellel kiesinyező alakot ölt, s jelent gyermeknyelven kenyeret vagy kalácsot. *Kell, fiam, kácsi?* V. ö. **GYERMEKSZÓ**.

KACSIBA, (kacs-ib-a) mn. tt. *kacsibát*. Gyöke a görbeséget jelentő *kacs*, innen *ab* v. *ib* képzővel *kacsab*, *kacsib*, mint *kasz*, *kaszab*, *kaszib*, *kaszabol*, *kaszibál*, végre minőséget jelentő *a* képzővel: *kacsiba*. Jelent horgas, lőses lábút, vagy általában meghorgadt, meggömbült valamit. Nevezetesen így nevezik a Balaton mellékén a kaszanyél bal fogatóját; a jobbkezbeli neve: *bankó*.

KACSING, (kacs-in-og) őnh. m. *kacsing-ott*, ltn. —*ni* v. —*ani*. L. **KACSINGAT**.

KACSINGAT, (kacs-in-og-at) őnh. és gyakor. m. *kacsingat-tam*, —*tél*, —*ott*, par. *kacsingass*. Gyöke a görbeséget jelentő *kacs*. 1) Tulajd. ért. hunyorgatva, szemét vagy szeméit félre huzogatva, nem egyenesen nézeget. 2) Átv. szerelmesen, hamisan tekinget valakire. *Kacsingatnak egymásra*.

KACSINGATÁS, (kacs-in-og-at-ás) fn. tt. *kacsingatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hamisan, alattomosan hunyorgó nézegetés. V. ö. **KACSINGAT**. *Szerelmes kacsingatások*.

KACSINGATÓ, (kacs-in-og-at-ó) mn. tt. *kacsingató-t*. Aki vagy ami kacsingat. *Leányokra kacsingató ifjak*. *Hamisan kacsingató szemek*.

KÁCSINGÓZIK, (kacs-in-og-ó-oz-ik) k. m. *kácsingóz-tam*, —*tél*, —*ott*. Kiváncsian tekinget valamire. Tájszó. Nyilván kacsing szótól. Néhutt: *ácsingózik*.

KACSINKA, (kacs-in-ka) fn. tt. *kacsinká-t*. Kis kacs, kacsoeska. V. ö. **KACS**.

KACSINT, (kacs-in-t) őnh. m. *kacsint-ott*, ltn. —*ni* v. —*ani*, par. —*s*. Szemével alattomos, titkos, hamis, félrehajló vágást, pillantást tesz. *Lopva oda kacsintott. Én is kacsintottam, ő is*.

„Ez a szemem, ez az egyik,

Jobban kacsint, mint a másik.“ Népd.

Átv. ért. erdélyi tájszóállás am. darabosan, nem elég könnyen beszél valamely idegen nyelvet. *Kegyed kacsint* (néhutt: *kocsint*) *egy kissé a magyarban*. V. ö. **KANCSAL**, **KACSI**, **KANDI**.

KACSINTÁS, (kacs-in-t-ás) fn. tt. *kacsintás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hamis, alattomos, leskelődő pillantás, milyen a szemmel beszélő szerelmeseké szokott lenni. V. ö. **KACSINT**.

KACSINTGAT, **KACSINTGATÁS**, l. **KACSINGAT**, **KACSINGATÁS**.

KACSKA, (kacs-ka) kiesinyező fn. tt. *kacska-t*. Kis kacs. Mondják emberről is, kinck egyik karja rövidebb vagy hibás görbeségű.

KACSKANYAK, (kacska-nyak) ősz. fn. 1) Görbe, félretekeredett nyak. 2) Növénynem, a két főbb hímesek seregéből és földetlen magvuak rendéből, melynek virágészéje öt egyenetlen rovatra oszlik. Virágészövénnek egyetlen nyílása van, melyen két hosszú, és két rövid hínuszálak állanak. (Bugula, Ajuga. L.) Fajai: *tornyos*, *havasi*, *halmi*, *ostorindás*, *kalincza-k*.

KACSKARING, (kacs-kar-in-g) fn. tt. *kacska-ring-ot*, harm. szr. —*ja*. Alkotó részcei, a görbeséget jelentő *kacs* és *kar* (kör), a mozgást jelentő *in* és gyakorlatra mutató *g* képzők. A székelyeknél *ó* végzettel *karingó* (=keringő) magában is divatozik s am. örvény. (Kriza J.) Jelent általan oly tárgyat, melynek alakját ide-oda hajló, görbedő, egymásba fonódó vonalak képezik, melynek némely növények tekerгős kacsai vagy a ruhákra varrott ezíra sujtások vagy fodrokba hajtogatott hajfürtök. A természetrajzban jelent hüvelyes növényt a két falkások seregéből és tízhímesek rendéből, mely déli Európában a szabad mezőkön tenyészik, s melynek hüvelyei görbék, s a skorpio farkához hasonló. (Scorpiuros. L.)

KACSKARINGÓ, (kacs-kar-in-g-ó) fn. *kacska-ringó-t*. Ide-oda görbedő, hajló, egymásba fonódó szálaból, fonalakból álló ezíraság, sujtás, fodor. *Kacska-ringóra hímesett ködmön*, *bakonyi szür*. *Kacska-ringóra sujtásozott nadrag*, *dolmány*.

KACSKARINGÓS, (kacs-kar-in-g-ó-os) mn. tt. *kacska-ringós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kacska-ringóval ezírázott, sujtásos, fodorított, tulságosan ékesített, piperézett. *Kacska-ringós fürtök*. *Kacska-ringós dolmány*, *ködmön*, *szür*. *Kacska-ringós toll*, *szalag a kalapon*. *Kacska-ringós menyecske*. Tájdivatosan: *katyka-ringós*, *kacska-ringós*. Jellemzetes kifejezés a népies, közép, és tréfas írásmódban.

KACSKARINGÓSÁN, (kacs-kar-in-g-ó-os-an) ih. Kacska-ringós alakban v. módra. *Kacska-ringósan fodrozott fürtök*. *Kacska-ringósan varrni a szalagot a szoknyára*.

KACSKARINGÓZ, (kacs-kar-in-g-ó-oz) áth. m. *kacska-ringóz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*z*. Valamit kacska-ringósan ezíráll, tulságosan, izléstelenül piperéz. V. ö. **KACSKARINGÓS**.

KACSLÁBU, (kacs-lábu) ősz. mn. 1) Emberről szólva am. térdnél begörbedő lábu, ki térdeit összeveri. 2) Mondják lórról, ökörről, tehénről, melynek hátulsó lábai, csánkjai a hajlásban egymáshoz dörögölődnék. Máskép: *kajcsos*, *kaszás*, *kasziba*, *kacsiba*.

KACSO, fn. tt. *kacsó-t*, harm. szr. —*ja*. Gyermekeknél vagy gyermekekhez szólva am. kis kéz, kezecke. *Add ide a kacsódat*. V. ö. GYERMEKSZÓ.

KÁCSOG, (kács-og) önh. m. *kácsog-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondják tulajdonképp a kacsáról, midőn *kacs* hangon kiált; út. ért. emberről is, ki kacsá módjára sápgyva kiáltoz.

KÁCSOGÁS, (kács-og-ás) fn. tt. *kácsogás-t*, tb. —*ok*. Kacsá módjára kiáltozás.

KACSOL, (kacs-ol) áth. m. *kacsol-t*. A növény levelét kacsosánál fogva lemetszi, letöri, leszakasztja. *Dohányt, szőlőlevelet kacsolni*. Szélesebb ért. a növények kacsait letépi.

KACSOLÁS, (kacs-ol-ás) fn. tt. *kacsolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamely növény kacsait letépi, lecsipik, lemetszik.

KACSOLÓDIK, (kacs-ol-ód-ik) k. m. *kacsolód-tam*, —*tál*, —*ott*. Kacs módjára valamivel kapaszkodik, valamire felfut.

KACSONG, (kacs-on-g) önh. m. *kacsong-tam* v. —*ottam*, —*tál* v. —*ottál*, —*ott*, ltn. —*ni* v. —*ni*. Hamisan, titkosan, alattomosan, szerelmesen pillong, tekinget.

KACSONGÁS, (kacs-on-g-ás) fn. tt. *kacsongás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki kacsong.

KACSONGAT, (kacs-on-g-at) önh. és gyakor. m. *kacsongat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *kacsongass*, l. KACSINGAT.

KACSONGATÁS, l. KACSINGATÁS.

KACSONT, l. KACSINT.

KACSONTA, folyó Zemplén megyében.

KACSO, (kacs-os) mn. tt. *kacsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek kacsosa vagy kacsosai vannak. *Kacsos szőlővessző*. *Kacsos tökinda*. *Kacsos felfutók*. V. ö. KACS.

KACSOODÁS, (kacs-os-od-ás) fn. tt. *kacsosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Növények fejlődési, sarjadzási állapota, midőn kacsosakká lesznek.

KACSOODIK, (kacs-os-od-ik) k. m. *kacsosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kacsok nőnek, sarjadanak belőle. *Kacsosodik a szőlővessző*. *Kacsosodik a borsó szára*, a tök indája.

KACSOTA v. KACSÓTA, falu Baranya megyében; helyr. *Kacsótá-n*, —*ra*, —*ról*.

KACSOZ, (kacs-oz) áth. m. *kacsoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*, l. KACSOL.

KACSULA, fn. tt. *kacsulát*. Kriza J. szerint a székelyeknél gyermekjáték: egy t. i. állva lába elé veti sapkáját, a több társak akarják azt előle elrúgni, ő gondosan igyekszik azt lábával megakadályozni s aki elrúghatja, némi előnyvel bír. 'Kacs' gyöktől származottnak látszik, honnan 'kacsiba' is ered, mely szintén lábakra vonatkozik.

KACZ, (1), elvont gyöke *kaczagány*, *kaczér*, *kaczli* szónak, azonos a fenhángú *kecz* gyökkel, jelent szökdelő mozgást; s rokon vele a szanszkrit: *szkad* egészen hasonló értelemmel.

KACZ, (2), elvont gyök. Hangutánzó, melyből *kaczag* és származékai erednek.

KACZ, (3), elvont gyök. Jelent vagy görbéséget, görbe eszközt, és származékai: *kacza*, *kaczor*, *kaczat*, s ekkor rokona: *kacs*; vagy pedig metszést, vágást, a midőn rokonai: *kés* és a török *kesz-mek*, mely am. metszeni, vágni.

KACZ, (4), v. KACZZ! Tisza vidékén macskának mondják, midőn elkergetni, elűzni akarják. Midőn pedig hívják, így szólunk: *cziez!* Amaz hangokban a német *Katze* szóval rokon. A magyarban a kétő közti különbséget úgy látszik, az *a* (=ott, oda), és *i* (=itt, ide) önhangzók alkotják.

KACZA, (1), (kacz-a) fn. tt. *kaczá-t*. Két végén nyéllel ellátott görbe kés a timároknál, tobakoknál, szücsöknél, cserzővargáknál, melylyel a munnkába vett s beáztatott bőrről a húst és a szőrt levárik. A *kacza* szó változata. Csongrádban jelent mindennemű nagy fat.

KACZA, (2), erdélyi falu Kóhalom székben; helyr. *Kaczá-n*, —*ra*, —*ról*.

KACZAG, (kacz-ag) önh. m. *kaczag-tam* —*tál*, —*ott*. Rokon vele a latin *cachinnor*, héber *czakhak*, szanszkrit *kakh*, magyar *göcög* (öreges nevetés). Fenhángon, s teli torokból nevet. Mondják 1) Oly nevetőről, ki valamely nevetéses, képtelen, bohózos tárgy fölött hangos nevetésre fakad. *A bohóc minden léptére és szavára kaczagott a nép*. 2) *Ki*, meg igyekzőkkel s áthatólag: ki gúnyból fakad nevetésre. *Kikaczagni*, *megkaczagni* valakit. *A vadászok kikaczagnak oly társat, ki semmit sem lött*. 3) Ki pajkosságból, disztelenül, illetlen hangon nevet. *A csintalan, pajkos ifjak összebújva kaczagtak*. *Ne kaczagj*. 4) Mondják galambról, különösen a galambok egyik fajáról, mely kaczagó galambnak neveztetik.

KACZAGÁNY, (kacz-ag-ány, v. ö. KACZ [1] gyök) fn. tt. *kaczagány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Syrjün és permi nyelven *kaczik* bört jelent: innen a kaczagány nem egyéb volna, mint bizonyos állatok háti bőre, melyet őseink palástul viseltek, s még most is Erdélyben a köznépek itt ott juhbőrből hordoznak. Azonban *kacz* (1) gyök után értelmezve jelent szökdelő, játszadozó anyagot vagyis felső öltönyt; melyet csak nyakra akasztanak, s mely menés, különösen lovaglás közben a léggel és szellővel játszadozva mozog. Gyöngyösi Istvánnál: keese (=ke-eze?)

„Veres skarlát kecsét függesztett vállára,
Melyet készített parduzebőr formára,
Körmöket ezüstből csináltak lábára,
Fogakat is raktak olyakat állára.

Parducaz, tigriskaczagány. Juhkaczagány. Válláról kaczagány lóg. Bojtos, gyapjas, szőrös kaczagány.

KACZAGÁNYOS, (kaczagány-os) mn. tt. *kaczagányos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kaczagányt viselő *Kaczagányos* ösök. *Kaczagányos apánk*.

KACZAGÁS, (kacz-ag-ás) fn. tt. *kaczagás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Torokból fakadó, fenhangú vagy gúnyos, vagy illetlen pajkos nevetés. *A nézőket holmi bohózatok által kaczagásra fakasztani. Nevetséges magaviselete által kaczagást gerjeszt. Ezt kaczagás nélkül tudnátok-e nézni barátim?* (Spectatum admissi risum teneatis amici? Horat.)

KACZAGÓ, (kacz-ag-ó) mn. tt. *kaczagót*. Fenhangon, teli torokkal vagy gúnyosan, vagy pajkosan nevető. Mondják különösen egy galambfajról, melynek szava az emberkaczagáshoz hasonló.

KACZAJ, (kacz-aj) fn. tt. *kaczaj-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Képzése olyan, mint a *moraj*, *zörög*, *zsibaj* hangutánzóké. Jelenti azon erős torokhangot, mely a kaczagva nevető ember szájából hallatszik. *Nagy kaczajt ütni. Kaczajjal eltölteni a házat. Köz kaczaj támadta, midőn eléadta indítványát.*

KACZAR, (kacz-ar) fn. tt. *kaczar-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja, l. KACZOR.

KACZAT, (kacz-at) fn. tt. *kaczat-ot*, harm. szr. —ja. Győr vármegyében, s némely más tájakon divatozó szó, jelent holmi dibdáb ruhaneműt vagy egyéb hányttvetett holmit. Ikerítve: *kiczitkaczat*.

KACZÉR, (kacz-ér v. kacs-ér) mn. tt. *kaczér-t*, tb. —ok. Eredeti alakjában *keczér* is lehetett, egy gyöktől származván *keczél* igével, mely annyit tesz, mint vigan szökdél, játszadozik, czikázik. Régi szótárainkban is a kaczér latinul: *salax lascivus*. *A bak akármely meredek kősziklánakon föl alá kecze-bezczél.* (Vajda Sám.) Kaczér tehát eredetileg vagy am. vigan szökdélő, ficzánkóló, mi az állatoknál kivált tavasz nyíltán s a nemi ösztön felgerjedésekor szemlélhető; vagy *kacs* gyöktől (honnan kacsint is ered): *kacsér* am. kacsingató; innen kaczérnak mondatik az, ki nemi ösztöntől ingerülve, gerjedeve magát a más neműek előtt illegeti, hányjaveti, ki gerjedelmét holmi külső jelekkel, kacsingatásokkal elárulja, mesterkélt módokon tetszeni vágy, s a más neműek kegyét, vonzalmát vadászsa. Rokon vele a *kaczki*, *kaczkiás*, *kaczkos*. *Kaczér nő, kaczér ifjak, kaczér menyecske.* Mondják továbbá a testnek mozdulatairól, melyek nemi testvágyra számítvák. *Kaczér járás. Kaczér mozdulatok. Kaczér táncz. Kaczér pillanatok.* Szóra, beszédre alkalmazva am. pajkos. *Kaczér szavakat ejteni. Kaczér beszédekben gyönyörködni.* Értelmi rokonságban vannak vele a *kecs*, *kecsegtet* szók is. Talán a *coquett* fogalmát finomabban fejezné ki a *keczér* v. *kecsér*, mint a kaczér.

KACZÉRKODÁS, (kacz-ér-kod-ás) fn. tt. *kaczérkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki kaczérkodik, l. ezt. *Tetszelgő, szemtelen, pajkos kaczérkodás.*

KACZÉRKODIK, (kacz-ér-kod-ik) k. m. *kaczérkodtam*, —tál, —ott. Kaczérul viseli magát; nemi ösztöntől gerjedeve vagy tetszvágyból ingerlő jelekkel, s mozdulatokkal a figyelmet magára vonni törekszik. *Szemek, pillantások, ültözet, nyalka járás által*

kaczérkodni. Keményebb ért. am. pajkoskodik, buja beszédekkel és cselekedetekkel illetlenkedik. Mondják oly emberről is, ki nem nemi ösztönből, hanem más czélból valakinek tetszését keresi, holmi szolgálat, kedvezés, kitüntetés stb. által. *Kaczérkodik az el-lenséggel.*

KACZÉROS, (kacz-ér os) mn. tt. *kaczéros-t* v. —at, tb. —ak. Kaczér tulajdonságokkal biró. *Kaczéros nő, menyecske*, kinek szemejárása, arcvonásai, járása, mozdulata kaczérok. Lágýabb értelemben: nyalka, hegyes, kényes magatartása.

KACZÉROSAN, (kacz-ér-os-an) ih. Kaczér külső által magát tetszetve, kelletve, másokat ingerelve. *Kaczérosan ültözködni, tekingetni.* Lágýabb ért. nyalkán, hegykén, kényesen, piperésen.

KACZÉROSKODÁS, (kacz-ér-os-kod-ás) fn. tt. *kaczéroskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Tetszelgő; magát kellető cselekvésmód gyakorlása.

KACZÉROSKODIK, (kacz-ér-os-kod-ik) k. m. *kaczéroskod-tam*, —tál, —ott. Kaczérosan viseli magát. V. ö. KACZÉROSAN.

KACZÉRSÁG, (kacz-ér-ság) fn. tt. *kaczérság-ot*, harm. szr. —a. 1) Tulajdonság, melynél fogva valaki kaczér. *Minden pillantásból, mozdulatából kaczérság látszik.* 2) Kaczér cselekvés, pajkosság. *Micsoda kaczérság ez?*

KACZÉRUL, (kacz-ér-ul) ih. Kaczér módon, mint a kaczérok tenni szoktak; tetszelgőleg; magát kelletve; pajkosan; nyalkán. V. ö. KACZÉR.

KACZINKA, kiavult fn. Jelentett hajdan legkisebbféle pénzt, fillért.

KACZKI, (kacz-k-i) mn. tt. *kaczki-t*, tb. —ak, Kaczérosan ültözködő, nyalka, hegyes, kényes járásu, piperkőcz, ficsúr. *Kaczki legény. Kaczki menyecske.* Mondják viseletről is. *Kaczki ültözet, ruha. Kaczki járás.*

KACZKIAS, **KACZKIÁS**, (kacz-k-i-as) mn. tt. *kaczkiás-t* v. —at, tb. —ak. Kaczki modorú, szokásu. *Kaczkiás viselet.*

KACZKÓ, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Kaczkón*, —ra, —ról.

KACZKOS, l. KACZKIAS.

KACZOGÁNY, l. KACZAGÁNY.

KACZOLA, (1) am. *kanczaló*, l. ezt. A régienél gyakran eléjön. „Itt én öt kaczolát és két vemhet találtam, az egyik kaczola az tavaly nyárba tallóba hala meg, a másikat ellopák ez nyáron hogy én Monaryba fekkütem; akik ugyan vannak három kaczola és két him vehem.“ Levél 1551. évből. Szalay Á. gyűjt.

„Az csitkók vérével, kaczolák tejével
Szegényeket itatják.“

Szegedi István a XVI. század II. feléből.

KACZOLA, (2) puszta Borsod megyében; helyr. *Kaczolán*, —ra, —ról.

KACZOLÓDIK, (kacz-ol ó-d-ik) belsz. l. KÁSZOLÓDIK.

KACZOR, (kacz-or) fn. tt. *kaczor-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *ja*. Gyöke vagy a görbeséget jelentő *kacz*, s rokon a *kacs* szóval, vagy pedig itt a *kacz* vágást, metszést jelent mint a *kés* szóban, s itt rokon a török *kész-mek* (vágni, metszeni) s magyar *kacsa* és *kacsat* szókkal. Így nevezik a kertészek és szőlőművesek az ágnyeső, vinyegemetsző görbe kést. A finnben is előjön : *kassara*.

KACZÓR, (kacz-ór) fn. tt. *kaczór-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *ja*. Rokon a *kaczor* főnévvel s jelenti bizonyos növények leveleinek görbére hajlott fodrait, csipkéit. Gyöke, mint értelméből kitűnik, a görbülést jelentő *kacz*.

KACZORLAK, falu Szala megyében; helyr. *Kaczorlak-on*, — *ra*, — *ról*.

KACZÓROS, (kacz-ór-os) mn. tt. *kaczóros-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Oly növények leveleiről mondják, melyek csipkések, s csipkéik ívalakban lefelé görbednek.

KACZÚR, KACZÚROS, l. KACZÓR, KACZÓROS.

KACZVIN, falu Szepes megyében; helyr. *Kaczvin-ba*, — *ban*, — *ből*.

KAD, elvont gyök, melyből *Kadarc*s *Kadács*, *Kadarkút*, *Kadarfalva*, helynevek, és *kadócz* erednek. Értelme rokon a *kád* szóval. L. ezt.

KÁD, (magyar elemzéssel : ka-ad v. ka-ed azaz gömbölyű edény, gömbölyű eszköz vagy tartó) fn. tt. *kád-at*, harm. szr. — *ja*. Megegyezik vele a héber : *kád*, arab *kadda*, latin *cadus*, hellén *κάδος*, szanszkrit *kud* v. *kut* (tartalmaz), innen : *kutasz* (edény), továbbá szinte a szanszkrit *cshad* (föd, takar) stb. Kerekded vagy hosszudag edény fából, kőből, ércből, mely folyadékok tartására, szűretelésre, fürdésre stb. szokott használtatni. *Csomoszló kád* a szőlőműveseknél. *Tejes kád*, nagyobb fejő intézetekben. *Fürdőkád*. *Serfőző kád*. *Víztartó kád* a tűzoltó szerelvényben. *Olajos kád*. *Csávás, cseres kád*.

KADA, (kad-a) fn. és tiszamelléki tájszó, tt. *kadat*. Vízványa gödrös hely folyók fenekén, melyben a halak teletszaka tanyáznak s oly sűrűen fekszenek, mint bering a hordóban. A *kád* szóból is alakulhatott hasonlat szerént *kada*, mint : *báb* *baba*.

KADÁCS, NAGY—, KIS—, másképp : FELSŐ—, ALSÓ—, erdélyi falvak Udvarhely székben; helyr. *Kadács-on*, — *ra*, — *ról*.

KADANY, (kad-any) fn. tt. *kadanyt*, tb. — *ok*. A nehéz és neutelen fémek egyike, mely a természetben csak gyéren jön elő. Ónfehér színe s tiündöklő fémfénye van, hidegen is nyújtható és kalapálható, könnyen megömlő és lepárolható. A légen hevítve meggyulad és barna színű éleggé változik. Kadany — Cadmium — nevét *Kadmus*-tól nyerte, ki a görögöket a sárgaréz készítésére tanította a kadanyt is tartalmazó gálma (Galmei) nevű horganyércből, mely

latinul szintén a Kadmus nevére *Kadmia fossilis*-nek neveztetik. (Török József tanár).

KADÁR, falu Temes megyében; helyr. *Kádár-ba*, — *ban*, — *ből*.

KÁDÁR, (kád-ár) fn. tt. *kádár-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a* v. — *ja*. Mesterember, ki kádakat, hordókat, sajtárokat, dézsákat, s több eféle faedényeket készít, másképp : *bodnár*. Németesen : *pintér*. Jelent a népköltészetben nevezetes személyt. *Kádár históridja*. „Fölemelé Kádár szemeit az égre, s mondta : uram Isten, légy segítségemre.“ Kézai krónikájában olvasható, hogy midőn a húnok Ázsiából új hazát keresni kiindultak, maguk között egy „kádár“ nevezetű bírót állítanak. A Budai krónikában szintén : „maguk között igazgatót (rectorem) állítván, „kádár“ nevűt a Torda nemzettségéből.“ Miből úgy látszik, hogy „kádár“ hivatal, nem személynév vala. Az arab- török *kadī*, mely csekély különbséggel egyezik kádár szóval, csakugyan bírót jelent. Szalay Á. gyűjteményében, egy 1558-diki levélben is olvassuk : „Egy emerni (emírné?) és egy kadia mind feleségével itt vagyon.“ és Zrinyi Miklósnál :

„Azonban egy kadia oda érkezett.“

Ismét :

„Kadiának fejét függeszti két részre.“

KADÁRBÁRD, (kádár-bárd) ösz. fn. Bárdféle faragó szerszám a kádároknál.

KADARCS, folyó és csárda Szabolcs megyében.

KADÁRFA, (kádár-fa) ösz. fn. Fa, dongafa, különösen tölggyfa, melyből a kádárok edényeket, u. m. kádakat, hordókat, sajtárokat stb. készítenek.

KADÁRINAS, (kádár-inas) ösz. fn. 1) Kádárságot tanuló ujoncz. 2) Abroncsot lecsipető kétágu fa- vagy vas eszköz a kádároknál.

KADARKA, (talán *corinthia* latin szóból módosult) fn. tt. *kadarkát*. Gömbölyű s többnyire fekete szemű szőlőfaj, az édesebb neműek közül. *Kadarka ne taszigálj*, a tántorgó részeg ember szokott mondanása Szala vármegyében.

KADARKÚT, falu Somogy megyében; helyr. *Kadarkút-on*, — *ra*, — *ról*. Folyó neve is.

KADÁRSÁG, (kádár-ság) fn. tt. *kádárság-ot*, harm. szr. — *a*. Kézi mesterség, melyet a kádárok űznek. *Kádárságot tanulni*.

KADÁRSZIN, (kádár-szin) ösz. fn. Szín v. fél-szer, mely alatt a kádárok dolgoznak vagy kádárfáikat tartják.

KADÁRTA, falu Veszprém megyében; helyr. *Kádártá-n*, — *ra*, — *ról*.

KADÉLEG, (kad-éleg) ösz. fn. l. KADANY és ÉLEG. (Oxydum cadmii).

KADGYALU, (kád-gyalu) ösz. fn. Csavaros gyalu, melylyel a kádárok a kádak dongáit gyalulják.

KADICSFALVA, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Kadicsfalvá-n*, — *ra*, — *ról*.

KADÓCZ, (kad-ócz) fn. tt. *kadócz-ot*, harm. szr. — *a* v. — *cza*. Lisztből készült híg púp. Németek a francia *chandeau* kitételére akarják használni.

KÁF, elvont törzsöke *káfor* szónak. Rokon vele a latin *scapha*, hellén *σκάφη*, *σκάφος*, német *Schaff*, melyet a német nyelvészek *schöffen* (merít) szótól származottnak vélnek. stb.

KAFF, hangszó, mely a feltátott száznak hirtelen becsukásakor hallik némely mohó állatoknál, pl. a kutyánál. Innen ered: *kaffog*, *kaffogtat*. Használtatik más hasonló hangok kitételére is.

KAFFOG, (kaff-og) önh. és gyakor. m. *kaffogtam*, — *tál*, — *ott*. Feltátott száját hirtelen s mohón összecsapva *kaff* hangot hangoztat. *Kaffog az eb, midőn a neki vetett falatokat kapdossa*.

KAFFOGTAT, (kaff-og-tat) mivel. m. *kaffogtat-tam*, — *tál*, — *ott*. Feltátott száját *kaff* hangot adva csaptatja öszve.

KÁFOR, (káf-or) fn. tt. *káfor-t*, tb. — *ok*. 1) Kisebbségre merítő vagy folyadékot tartó nyakas edény. 2) *Kámfor* helyett.

KÁFORKA, (káf-or-ka) fn. tt. *káforkát*. Kis káfor. Néhutt körülbelül akkora, mint a pozsonyi mérő nyolczadrésze, *ficzók*, *finak*. Másutt nagyobb. Jelent vízmerítő faedényt is. *Hozz a káforkában vizet*. Néhutt másképen: *félfülű*.

KAFTÁN v. **KAFTÁNY**, fn. tt. *kaftán-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *ja*. A törökök s több más keleti és déli népek hosszú felöltő köntöse. „Meggy színű, ezüsttel varrott selyemkaftán volt a testén.” (Faludi.) „Igen deli ember, tartja atlasz kaftán.” (Gyöngyösi.) Hindoglu török-francia szótárában am. a francia *volant*, t. i. könnyű felső öltöny. Előjön Abuskában is: *kaptan* mint ruhanemű, melynek gyöke *kap* már jobban egyezik a *kaput* szó, sőt magas hangon a *köpeny* szó gyökével is.

KAFTÁNKA, (kaftán-ka) am. kis kaftán. Nyit-ravölgyében az ott lakó magyarok a posztódolmányt kaftánkáznak is hívják. *Adjon az úr egy kaftánkát, akkora lánysikának, kihez már legények járesikálnak*.

KAFTÁNOS v. **KAFTÁNYOS**, (kaftán-os) mn. tt. *kaftános-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Kaftánt viselő, kaftánba öltözött. *Kaftános törökök*.

KAFTÁNOSAN, **KAFTÁNYOSAN**, (kaftán-os-an) ih. Kaftánt öltve.

KAFTÁNOZ, **KAFTÁNYOZ**, (kaftán-oz) áth. m. *kaftányoz-tam*, — *tál*, — *ott*, htn. — *ni*. Valukit kaftányba öltöztet, kaftánnyal megajándékoz.

KAGY, **KÁGY**, elvont gyök, illetőleg törzsök. Rokon *kad* elvont gyökkel vagy *kád* szóval. V. ö. ezekkel.

KÁGYA, **NAGY** —, **KIS** —, puszták Bihar megyében; helyr. *Kágyá-n*, — *ra*, — *ról*.

KAGYILLÓ v. **KAGYILÓ**, tájdivatosan; lásd: **KAGYLÓ**.

KAGYLÓ, (kagy-ol-ó azaz takaró; a hellén *καγλιας*, *καγλιος*, s latin *cochlea* igen közel rokonok vele) fn. tt. *kagyló-t*. 1) Tekergős héju csigafaj. *Tengeri kagylók*. 2) Maga azon rovat, és csavaralakú teknő, mely ezen csigafajnak hajléka. 3) Átv. ért. csavaros henger, pl. a szőlősatukban. Másképp különféle vidékek szokása szerint: *kagyló*, *kagylló*, *kagyó*, *kágyu*, *kágyula*.

KAGYLÓARANY, (kagyló-arany) ösz. fn. Méz-zel összedörzsölt levélarany, melyet a festők kagyló-héjban tartanak.

KAGYLÓDAD, (kagyló-dad) mn. tt. *kagylódad-ot*. Ami alakjára nézve kagylóhoz hasonló, tekervényes, csavaros. *Kagylódad gombok*. *Kagylódad rovarbábok*.

KAGYLÓEZÜST, (kagyló-ezüst) ösz. fn. öszve-zuzott s a festészek által kagylóhajban tartani szokott levélezüst.

KAGYLÓHÁTU, (kagyló-hátu) ösz. mn. Aminek háta tekervényes rovátkú, mint a kagyló. *Kagylóhátu rovarok*.

KAGYLÓHÉJ, (kagyló-héj) ösz. fn. A kagyló-féle féreg teknője, burokja.

KAGYLÓKŐ, (kagyló-kő) ösz. fn. Megkövült kettős tekenőjű kagylóhéj. Továbbá kőnem, melyben megkövült kagylóhéjak vannak.

KAGYLÓMÁRVÁNY, (kagyló-márvány) ösz. fn. Márvány, melynek egyik alkatrészét megkövült kagylóhéjak teszik.

KAGYLÓMÉSZ, (kagyló-mész) ösz. fn. Kagylóhéjakból égetett mész.

KAGYLÓMŰ, (kagyló-mű) ösz. fn. Kagylókkal, illetőleg kagylóhéjakkal kirakott, ékesített mű, pl. szekrényke, szelencze.

KAGYLÓTEKNŐ, (kagyló-teknő) ösz. fn. A kagylónak teknőféle burka, héja.

KAGYLÓZÁTONY, (kagyló-zátony) ösz. fn. Zátony csupa kagylókból, kagylótorlat a víz medrében. V. ö. **ZÁTONY**.

KAGYÓ, (kagy-ó), **KÁGYÚ**, (kágy-ú). Tájdivatosak; fn. I. **KAGYLÓ**.

KAH, hangutánzó gyöke *kahácsol*, *kahol*, *kahog* szónak. Vékonnyhangon rokona: *keh*, fn. s *köh* gyök.

KAHÁCSOL, (kah-ács-ol) önh. m. *kahácsol-t*. A magashangu *köhécsel* igének mélyhangu módosulata. V. ö. **KÖHÉCSEL**.

KAHÁCSOLÁS, (kah-ács-ol-ás) fn. tt. *kahácsolás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Vastag, tompa hangú köhécselés. V. ö. **KÖHÉCSELES**.

KAHOG, (kah-og) önh. m. *kahog-tam*, — *tál*, — *ott*. I. **KAHÁCSOL**.

KAHOL, (kah-ol) önh. m. *kahol-t*. Ebről mondják, midőn tompa, *kah* féle torokhangon szól. Betűváltozattal: *csahol*. A vadászok a rókáról is mondják, midőn hangot ad. (Bérey Károly).

KAHOLÁS, (kah-ol-ás) fn. tt. *kaholás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Kutya vagy róka kiáltása *kah* torokhangon. Betűcserével: *csaholás*.

KAHOJ, KAHOLY, (Kachel? vagy koh-hely?) fn. tt. *kaholy-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Az udvarhelyi székelyeknél jelenti azon kihornyolt fát, melyre tüzelő kemenczéjüket rakják.

KAHOLYFA, (kaholy-fa) ösz. fn. A székeleknyél Udvarhely vidékén am. fa, melyből a kaholyt csinálják.

KAIN, KÁIN, I. KAJÁN.

KAISZA, falu Nyitra megyében; helyr. *Kaiszán*, —*ra*, —*ról*.

KAJ, (1), elvont vagy elavult gyök, melyből *kajcs*, *kajács*, *kaján*, *kajla*, *kajsa*, *kajmó*, *kajmacs* erednek. Jelent valami görbét, meghajlót s rokon *haj* gyökkel *hajol* szóban. A csagataj nyelvben *kajalmak* am. fordítani és *kajtarmak* =fordítani, forgatni. Gyöke több helyneveknek is, mint: *Kajal*, *Kajár*, *Kajd*, *Kajdacs*.

KAJ, (2), pusztá hang, melyből *kaja*, *kajált*, *kajabál*, *kajdász* hangutánzó igék erednek. Rokon a nógatóst jelentő *haj* indulatszóval; de rokonnak tekinthető a hellén *καλέω*, latin *calo* és finn *kajaan* és *kaikun* (kiáltok) szókkel is.

KAJA, (kaj-a) fn. tt. *kaját*. Lárma, zaj. Ike-ritve: *kaja-baja*. Nagy *kaja-baja*. (Kis-Viczay után Erdélyi János).

KAJA-BAJÁL, (kaja-bajál) Kresznericsnél Tasi Gáspár után; I. KAJÁL, KAJABÁL.

KAJABÁL, (kaj-ab-a-al v. talán kaja-bajálból összehúzáva) önh. m. *kajabál-t*. Tájdivatos. Egy a *kiabál* igével, s jelent vastagabb erősebb hangú kiáltást. Használtatik iker alakban is. *Kajál-bajál*, *Kajálják-bajálják*. (Zvonarics).

KAJABÁLÁS, (kaj-ab-a-al-ás) fn. tt. *kajabálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Erősebb hangú kiáltozás, kiabálás.

KAJÁCS, (kaj-ács) mn. tt. *kajácsot*, harm. szr. —*a*. Két különféle hajló, görbedő, milyen pl. az S betű alakja, vagy a 2 számjegy. A persa nyelvben Beregszászi szerint: *kajos*. Főnévül használva jelent görbeséget, kajmóféle hajlást; a székelyeknél Kriza J. szerint horgas lábút is.

KAJÁCSÍT, KAJÁCSIT, (kaj-ács-ít) áth. m. *kajácsít-ott*, htn. —*ni* v. —*ni*, parancs. —*s*. Kajácscsá görbít. V. ö. KAJÁCS.

KAJÁCSOS, (kaj-ács-os) mn. tt. *kajácsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kajács alakú. *Kajácsos perecz*.

KAJÁCSSÁG, (kaj-ács-ság) fn. tt. *kajácsságot* harm. szr. —*a*. Kajács alakú görbeség. *Lőcs kajácssága*.

KAJÁCSUL, (kaj-ács-ul) ih. Két felé hajló görbe alakban. *Kajácsul áll, mint a lőcs*.

KAJAL, falu Pozsony megyében; helyr. *Kajalon*, —*ra*, —*ról*.

KAJÁL, (kaj-a-al) önh. m. *kajált*. Lärmáz kiabál. *Kajál-bajál*, ikerítve Dugonicsnál, Molnár Albertnél.

KAJÁLT v. KAJÁT, (kaj-a-alt v. kaj-a-at) önh. Régies és túl a Dunán ma is divatos. L. KIÁLT. „Nagygyal inkább kajáltának“ Tatrosi codex. „És kajáltsanak úrhoz erősségben.“ Bécsi codex. „Az köznép kezdte kajáltani.“ „És kajálta Judith.“ Góry-codex. A Nádor-codexben: *kedt*. A régi magyar Pasióban (Toldy F. kiadása) *l* nélkül: „Nagy felszóval kezdte ivéltani és kajátani;“ „hogy ezt kajátaná és iventené (ivöltené) az vitézeknek.“ A régi Halotti beszédben is *kedt l* nélkül: „És keássátok;“ az első *s* *t*-ből hasonlított mint „bolcsássa“ szóban is.

KAJÁN, (1), KAJAN, (kaj-án) mn. tt. *kajánt*, tb. —*ok*. Görbe szemmel néző, kárkereső, gonosz, irigy. *Kaján ember. Kaján szemekkel nézni más szerencséjét. Kaján irigység*. A törökben *khañ* am. hűtlen, áruló.

KAJÁN, (2), erdélyi falu Kolos megyében; KIS—, falvak Zaránd és Belső-Szolnok m. NAGY—, falu Belső-Szolnok m. helyr. *Kaján-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAJÁNFÖLD, falu Szala megyében; helyr. *Kajánföld-ön*, —*re*, —*ról*.

KAJÁNKODÁS, (kaj-án-kod-ás) fn. tt. *kajánkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Mások kárára, vesztére törekvő irigykedés, ármánykodás.

KAJÁNKODIK, (kaj-án-kod-ik) k. m. *kajánkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kaján módon, azaz másnak kárát, vesztét keresve irigykedik.

KAJÁNOL, (kaj-án-ol) áth. m. *kajánol-t*. Valamit gonoszul, károhaitva irigyel.

KAJÁNSÁG, (kaj-án-ság) fn. tt. *kajánságot*, harm. szr. —*a*. Gonosz akaratú szenvedély, midőn valaki mások javát, szerencséjét irigyli, s azt alattomos ármánykodással megrontani törekszik.

KAJÁNTÓ, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Kajántó-n*, —*ra*, —*ról*.

KAJÁNUL, (kaján-ul) ih. Kaján módon, gonoszul irigykedve. *Kajánul törekedni valaki ellen*.

KAJÁR, falu Győr megyében; BALATONFÖ—, falu Veszprém m. helyr. *Kajáron*, —*ra*, —*ról*.

KAJÁSZÓ-SZENTPÉTER, falu Fejér megyében; helyr. *Szentpéter-én*, —*re*, —*ról*. A történetírók azt tartják, hogy *Kajászó*, *Keveháza*-ból módosult.

KAJÁT, KAJÁTÁS, I. KAJÁLT és KIÁLT, KIÁLTÁS.

KAJÁTA, falu Abaúj megyében; helyr. *Kajátán*, —*ra*, —*ról*.

KAJATHA, falu Sáros megyében; helyr. *Kajathán*, —*ra*, —*ról*.

KAJBA v. KALYBA, I. KALIBA.

KAJCS, (kaj-cs) fn. tt. *kajcsot*, harm. szr. —*a*. Általán jelent görbeséget, görbülést, legyen az természeti vagy mesterséges. *A halhorognak van kajcsa és szakála. Bot kajcsa. Lőcs kajcsa. Ághúzó pózna kajcsa*.

KAJCSA, (kaj-cs-a) fn. tt. *kajcsát*. Kriza J. szerint a székelyeknél am. horgas lábú, *kajcsa*.

KAJCSOS, (kaj-cs-os) mn. tt. *kajcsos-t* v. —at, tb. —ak. Minek kajcsa van, mi meg van görbülve, horogalakú. *Kajcsos ág. Kajcsos bot. Kajcsos pózna. Kajcsos szeg.* Mondják baromról, különösen lóról, tehénről, ökrörről, melynek hátulsó csánkjai igen hátra görbednek, s menés közben összeütődnek.

KAJCSOSODÁS, (kaj-cs-os-od-ás) fn. tt. *kajcsosodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Görbedés, midőn valamely test kajcsossá lesz. V. ö. KAJCSOS.

KAJCSOSODIK, (kaj-cs-os-od-ik) k. m. *kajcsosod-tam*, —tál, —ott. Kajcsossá válik. V. ö. KAJCSOS.

KAJCSOSSÁG, (kaj-cs-os-ság) fn. tt. *kajcsosság-ot*, harm. szr. —a. Tulajdonsága valamely száras, szálás testnek, midőn kajcsalakú görbére van hajolva. *Horog, lőcs kajcsossága.*

KAJD, NAGY—, falu, KIS—, puszta Vas megyében; helyr. *Kajd-on*, —ra, —ról.

KAJDACS, v. KAJDÁCS, falu; KIS—, puszta Tolna megyében; helyr. *Kajdacs-on*, —ra, —ról.

KAJDÁCS, (kaj-d-ács) fn. tt. *kajdács-ot*. Új alkotású szó a papagály elnevezésére.

KAJDÁL, (kaj-d-ál) önh. m. *kajdál-t*; l. KAJDÁSZ, KAJABÁL.

KAJDANÓ, falu Beregh megyében; helyr. *Kajdanó-n*, —ra, —ról.

KAJDÁSZ, (kaj-d-ász) önh. m. *kajdász-tam*, —tál, —ott, par. —sz. Vastag erőtetett hangon kiáltoz, mint a házaló vagy faluzó pórok, zsidók s más hasonló árusok tesznek, kik pl. meszet, olajt, gyümölcsöt árulnak, vagy a tyukászok, vízholdók stb.

KAJDÁSZAT, (kaj-d-ász-at) fn. tt. *kajdász-at-ot*, harm. szr. —a. Teli torokból fakadó kiáltozás.

KAJDÁZ, (kaj-da-az) l. KAJDÁSZ.

KAJDOL, (kaj-d-ol) önh. m. *kajdol-t*. Népnyelven tréfásan szólva am. rekedt tampa hangon énekel. *A kocsmában egész éjjel kajdolnak.* Másképp: *gajdol*. Mondják kelletlenül siránkozó gyermekről is. *Mit kajdolsz már annyit? Ne kajdolj.*

KAJDOLÁS, (kaj-d-ol-ás) fn. tt. *kajdolást*, tb. —ok, harm. szr. —a. Tompa, rekedt hangú éneklés; kelletlen gyermeksisrás.

KAJF, elvont törzsök, melyből *kajfos*, *kajfosság* erednek. Gyöke az erőködő kiáltást jelentő *kaj* (ált) melyből lett *kaj-ó*, *kaj-v*, *kaj-f*, mint *dől*, *dölő*, *dölv*, *döl*.

KAJFOS, (kaj-f-os) mn. tt. *kajfos-t* v. —at, tb. —ak. Kresznerics értelmezése szerint am. rátartós, gögös, kevély. Tulajdonképp a gögnek azon nemét jelenti, mely nagy lármával, szájassággal tünteti ki magát; valamint dölfösnek azt mondjuk, ki kevélységében felduzzad, felfuvalkodik, kinek arcza, és szemei kidőlednek; *gögösnek*, ki felfújja a gögjét, tokját.

KAJFOSSÁG, (kaj-f-os-ság) fn. tt. *kajfosság-ot*, harm. szr. —a. Nagy lármával, szájaskodással nyilatkozó kevélység. V. ö. KAJFOS.

KAJGONYA, (kaj-og-ony-a) fn. tt. *kajgonyát*. Rántott tojás, rátotta. Talán eredetileg *vajgonya?* mint *vajarénye*, vajon süttött tojás.

KAJKÓ, (kaj-k-ó) fn. tt. *kajkó-t*, harm. szr. —ja. A dohánykertészek nyelvén Heves megyében azon kajmós fa vagy horog, melyre a dohányfüzért akasztják.

KAJKOL, (kaj-k-ol) önh. m. *kajkolt*. Gyöke az idomtalan kiáltást jelentő *kaj*, s törzsöke az elavult *kajk*. Mondják kutyáról midőn *hau hau* v. *kau kau* forma hangon kiált. V. ö. KAHOL.

KAJKOLÁS, (kaj-k-ol-ás) fn. tt. *kajkolás-t*, tb. —ok, harm. sz. —a. Kutyaugatás, kahalás.

KAJLA, (1), (kaj-ol-ó) mn. tt. *kajlát*. Gyöke a görbét jelentő *kaj*, melyből lett *kajol* v. *kajlik* am. *hajol* v. *hajlik*. Általán mondják görbére hajló sudaras testről, különösen szarvokról, melyek befelé görbednek; a kifelé hajló szarvat pedig *csákónak* nevezik. *Kajla tehén, ökör. Kajla bajusz*, melyet befelé pederítenek. *Kajla füll, kajla szarvú*. Rokon hozzá a hasonló értelmű *kula*, (tehén). Egyébiránt némely tájszokás szerint lefelé görbült is jelent, p. o. *kajla kalap*, melynek karimája csurgóra áll. Általán a rendetlen, szabálytalan görbének tréfás, csúfos neve.

KAJLA, (2), erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Kajlá-n*, —ra, —ról.

KAJLAD, (kaj-ol-ad) önh. m. *kajlad-tam*, —tál, —t v. —ott. Kajlára hajlik, görbed, csavarodik. V. ö. KAJLA.

KAJLADÁS, (kaj-ol-ad-ás) fn. tt. *kajladás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kajlaformájú görbére hajlás. *Szarvak kajladása*. V. ö. KAJLA.

KAJLASZT, (kaj-ol-aszt) áth. m. *kajlaszt-ott*, htn. —ni v. —ani, par. *kajlasz-sz*. Kajladóvá tesz, görbére hajlít. *Bajuszt kajlasztani*.

KAJLASZTÁS, (kaj-ol-asz-t-ás) fn. tt. *kajlasztás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, illetőleg görbítés, hajlítás, midőn valamit kajlasztanak.

KAJM, elvont vagy elavult törzsöke *kajmacs* és *kajmó* szónak.

KAJMACS, (kaj-om-acs) fn. tt. *kajmacs-ot*, harm. szr. —a v. —csa. Törzsöke az elavult *kajom*, melyből kicsinyező képzővel lett *kajmacs*. Kis görbedésű, horogféle eszköz, kis kajmó. *Ruhatartó kajmacs. Csákllya kajmacsa. A ragadozó madarak kajmacsai*.

KAJMACSÓR, (kajmacs-ór v. —orr) ösz. fn. Növénynem a két főbb hímesek seregéből és magrej-tősök rendjéből, mely ligeteken, erdőkben, s tavak körül tenyészik, legtöbb fajainak kellemetlen büze van. Azt tartják róla, hogy oly mezőkön, hol ez terem, a barom megtetvesedik, innen latin neve *Pedicularis*. Nevét onnan vette, mert tokja a legtöbb fajokban kajmacsos.

KAJMACSOS, (kaj-om-acs-os) mn. tt. *kajmacs-os-t* v. —at, tb. —ak. Minek kajmacsa v. kajmacsai vannak. *Kajmacsos ruhatartó. Kajmacsos madarak*. V. ö. KAJMACS.

KAJMÁD, puszták Fejér és Tolna megyében ; helyr. *Kajmád-on*, —*ra*, —*ról*.

KAJMÓ, (kaj-om-ó) fn. tt. *kajmó-t*, harm. szr. —*ja*. Eszköz, melynek vége meg van görbülve. *Fa kajmók, melyekről a dohányfüzerek lógnak. Mészárosok vas kajmói. Juhászok kajmója*, azaz kajmós botja. Lágyabb hangon, és tájdivatosan : *gajmó*.

KAJMÓS, (kaj-om-ó-os) mn. tt. *kajmós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kajmóval ellátott, kajmacsos, horgas. *Kajmós bot, püspöki pálcza*.

KAJNYA, OROSZ—, TÓT—, falvak Zemplén megyében ; helyr. *Kajnyán*, —*ra*, —*ról*.

KAJOL, (kaj-ol) önh. m. *kajol-t*. Hajol, görbed, innen ered : *kajla* = *kajló*.

KAJOM, (kaj-om) fn. tt. *kajmo-t*, harm. szr. —*a*, l. KAJMÓ.

KAJOMKÉRÉSZT, (kajom-kérészt) ösz. fn. Czimertanban jelent oly keresztet, melynek ágai kajmósan végződnek.

KAJOMTEKE, (kajom-teke) ösz. fn. A tüzekeknél oly teke vagy golyó, mely kajmóval van el látva, melynél fogva, a hová repül és leszáll, meg szokott akadni.

KAJON, (kaj-on) ; l. KAJÁN.

KAJSZ, (kaj-sz) elavult fn. melyből *kajsza* melléknév ered. Jelenti a nyárnak előrészét (vagyis a napnak hajlását). A finmben *kesű* am. nyár. Szár-mazéka : *kajsz*, mely mint nyári baraczk (Apricose) a persa s török nyelvben is előjön.

KAJSZA, (kaj-sz-a) mn. tt. *kajszát-t*. Mondják különösen görbe lábszárakról. Máskép : *kacsiba, kacsás*. Rokon *kajla, kacsos* szókkal.

KAJSZÁS, (kajsz-a-as) mn. tt. *kajszás-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Kevezzé kigörbedő, löcsforma. *Kajszás láb-szárak*.

KAJSZASÁG, (kaj-sza ság) fn. tt. *kajszaság-ot*, harm. szr. —*a*. Lábszárak görbesége ; kajcsosság.

KAJSZI, (kajsz-i) mn. tt. *kajszit-t*, tb. —*ak*. Így nevezetik a sárga baraczk, mely nyár elején (kajszszal) szokott érni, különböztetésül az őszi baraczkától. V. ö. KAJSZ. Némelyek hibásan *kajszin*-nek mondják.

KAJT, (kaj-t) elvont vagy elavult törzsöke *kaj-tár, kajtás, kajtat* és *kajti* szónak.

KAJTÁR, (kaj-tár) mn. tt. *kajtár-t*, tb. —*ok*. 1) Ki mindent felkutat, fölkeres, kifürkész, fölhalt s törzsöke rokon a *hajt* igével. *Kajtár hadak. Kajtárok* a vízi szárnyasok azon hímek, melyek — míg tojóik költenek — egy falkába csapnak össze. (Bérczy Károly). V. ö. KAJ, (1). 2) Innen mondják torkosokról, emberekről, és kivált állatokról, melyek ennivalót keresgélnek, kutatnak. *Kajtár gyerekek. Kajtár macska, kutya, agár*. 3) Férfi kn. Cajetanus.

KAJTÁRKODÁS, (kaj-tár-kod-ás) fn. tt. *kajtárkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Eleség vagy zsákmány végetti keresgélés, torkoskodás.

KAJTÁRKODIK, (kaj-tár-kod-ik) k. m. *kajtárkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Eleség vagy zsákmány végett ide-oda kutat, keresgél, mint a torkos gyerekek, macskák, ebek szoktak. Innen átv. ért. kárt tesz.

KAJTÁROL, (kaj-tár-ol) önh. m. *kajtárolt*. L. KAJTÁRKODIK.

KAJTÁRSÁG, (kaj-tár-ság) fn. tt. *kajtárságot*. L. KAJTÁRKODÁS.

KAJTÁSZ, (1), (kaj-t-ász) önh. m. *kajtász-tam*, —*tál*, —*ott*. L. KAJTÁRKODIK.

KAJTÁSZ, (2), (kaj-t-ász) mn. tt. *kajtász-t*, tb. —*ok*. L. KAJTÁR 1), 2).

KAJTAT, (kaj-tat v. kaj-tot) áth. m. *kajtat-ott*, par. *kajtass*. A *kutat* ige változata. *Eleség, zsákmánykeresés végett kajtatni a házat. A ház minden zugait kikajtatni. Ne kajtass amnyit*. V. ö. KUTAT.

KAJTI, (kaj-ti) mn. tt. *kajti-t*, tb. —*ak*. A székelvényknél am. kajtár, kajtató. *Oh mit kajtasz te kajti*. Kriza J. gyűjt.

KAJTOR, (1), (kaj-t-or) mn. l. KAJTÁR. *Kajtor tréfák*. (Prágai).

KAJTOR, (2), pusztá Fejér megyében ; helyr. *Kajtor-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAK, (1), elvont gyök. 1) Hangutánzó a *kakas, kakuk* és *kaka* szókban. 2) Hajlást, görbeséget jelent *kakad* szóban. 3) Eléfordul *Kakad, Kakát, Kakics, Kakucs* helynevekben, s önállóan *Kak* helynevekben.

KAK, (2), falu Szathmár megyében ; ALSÓ—, FELSŐ—, puszták Somogy m. helyr. *Kak-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁK, (1), Hangutánzó elvont gyök, melyből *kádog* és származékai erednek. Egyezik vele a latin *cacabo* (a fogoly madárról). A székelvényknél Kriza J. szerint önálló szó, illetőleg ige : *kákni* am. tátni a száját.

KÁK, (2), am. *kaj-k* v. *kaj-g* *káka* s *kákalicz* szókban, l. KAJ és KÁKA.

KÁK, (3), falu Zemplén megyében ; helyr. *Káko-n*, —*ra*, —*ról*.

KAKA, (kak-a) fn. tt. *kakát*. Gyermeknyelven 1) am. bélsár, szar, ganéj. 2) Csunya, roszt. *Ne bántsd ezt, mert kaka*. Megegyezik vele a latin *caco* s hellén *κακός*.

KÁKA, (1), (kák-a vagyis kaj-ka = *kaj-ga* = *kaj-og-ó* azaz hajlóka, ami hajlik, hajladozik) ; fn. tt. *kákát*. Vizenyős helyeken, leginkább tavakban tenyésző növénynek a három hímese seregéből, és egyanyások rendéből, jobbára sima, hajlékony és esomótlan száru. Fajai sokfélék : *buzogánykák*, melynek teteje bugás ; *gyékénykák*, melyből gyékényeket kötnek ; *pintér* v. *bodnárkák*, melynek szára levelekre fosztható ; *lapos kák*, *molyva*, mely valamennyi közt legvékonyabb, s legapróbb száru, stb. *Kákán csomót keresni*, am. haszontalan munkát tenni, vagy ott is gáncsot keresni, hol semmi sincs. *Kákát aratni*. *Kákával földött kunyhó, ház. Káká között lakó békák*.

„Káka tövéen költ a rueza.“

Népdal.

KÁKA, (2), puszta Békés megyében; helyr. *Káká-n, —ra, —ról.*

KÁKABÉLŰ, (káka-bélü) ősz. mn. 1) Kinek gyöngö béle van, mely emészteni nem képes, melynek hamar megárt minden, mely erőtlen mint a káka. 2) Kényes, finnyás.

KÁKABOT, (káka-bot) ősz. fn. A buzogánykánakának botvastagságu szára, bákány.

KÁKABÚZA, (káka-búza) ősz. fn. Búza faj, melynek füzérkéi 4—5 viráguak, kopaszak, simák, néha kalászosak, levelei őszvegönyölödöttek, szurós hegyűek, gyökere taraczkos. (*Triticum junceum*).

KAKACSEN, falu Bihar megyében; helyr. *Kakacsén-ba, —ban, —ból.*

KAKAD, (1), (kak-ad) l. KAKADSZÉG.

KAKAD (2), l. KAKAT (2).

KAKADSZÉG, (kakad-szég) ősz. fn. Szeg, mely az ekét az eketaligához köti. Egyszerűen: *kakad, kakat, kokot.*

KÁKAGYÖKÉR, (káka-gyökér) ősz. fn. A káka nevű vízi növény lisztes gyökere.

KÁKAHAJMA, (káka-hajma) ősz. fn. Kákához hasonló hajmanövény.

KAKÁL, (kak-a-al) önh. m. *kakált.* Gyermekeken nyelven am. szükségét végzi, kakát ereszt magából.

KÁKALICZ, (kák-al-icz v. kaj-k-al-icz) fn. l. CSORBÓKA.

KAKARÓ, falu Arad megyében; helyr. *Kakaró-n, —ra, —ról.*

KAKAS, (kak-as) fn. tt. *kakas-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —sa. Hangutánzó, s mint olyan megvan más nyelvekben is: angolul: *cock*, francziául: *coq*, tótul: *kohut*, horvátul: *kokot*, finnül: *kukko* stb. Ide tartozik a hellén *κοκκάς* (kodácsol), és sínai *ko* (gallinae cantus) is. — Általán azon madárfajok híme, melyek a tyúkok nevezete alatt foglaltatnak, vagy is a tyúkok osztályához tartoznak, pl. *fácán-, páva-, fajdkakas.* A pulykák himjét közönségesen inkább kannak nevezik. Különösen am. a házi tyúkok himje, mely magasabb taraja, hosszú, sarlódadon felhajlott farktollai, sarkantyúi, és sajátságos hangja által különbözik a nőstényektől. A kakas *kagóg*, és *kukortokol.* Midőn a tyúkra ugrik, *herél* v. *herécel*, v. *petél* v. *tojóz.* *Bábakakas* am. féltökü. *Borzas kakas.* *Erdei kakas.* *Tarka kakas.* *Suta kakas.* *Szomszédasszony kakasa felugrott a kapura.* (Népd.) *Eladtam a kakasom, tizenhárom garason.* (Népd.) *Kakas is ír a maga szemetén vagy minden kakas a maga szemetén hatalmas.* (Km.). *Minden kakas a maga szemetén kaparkáljon.* (Km.). *Nem takarhat annyit a kakas, hogy a jérceze ki ne kaparhassa.* (Km.). *Egy kakas az egész falu kakasait felálmázza.* (Km.). *Szeméten vitéz a kakas.* (Km.). 2) A puszta serpenyője mellett levő, s a kakasnyakhoz némileg hasonló eszköz, melyet rugalmas tollánál fogva föl lehet huzni, s lecsappantani. A régi puszkák kakasa tűzkövel, az újabbaké pedig csappantyúval szer-

reltetik fel. 4) Kakasalakú vitorla némely házak tején. Átv. *veres kakas.* *Vas kakas, réz kakas.*

„Pok várának magas tornyán

A vas kakas csikorog.“ Kisf. Sánd.

Feltették házdra a veres kakast, azaz felgyújtották.

KAKÁS, (kak-a-as) mn. tt. *kakás-t* v. —at, tb. —ak. Gyermekeken nyelven am. szaros, piszkos, csúnya. *Ne bántsd, mert kakás.*

KÁKÁS, (kák-a-as) mu. tt. *kákás-t* v. —at, tb. —ak. Kákával bővelkedő vagy benőtt; kákával földött. *Kákás tavak, erek.* *Kákás tetőzetű ház.*

KAKASCIRKE, (kakas-csirke) ősz. fn. Kis kakas, mely még csirkekorban van, különböztetésül a *jérczecsirkétől.*

KAKASCZÍMER, (kakas-czímer) ősz. fn. A kakastaréj nevű növény egyik faja. (*Rhinanthus alectorolophus*).

KAKASD, falu Tolna megyében; és Erdélyben Marosszékbén; pusztá Fejér m. helyr. *Kakasdon, —ra, —ról.*

KAKASFALU, helységek Nyitra és Sáros megyében; helyr. *Kakasfalu-ba, —ban, —ból.*

KAKASFALVA, erdélyi falu Nagy-Szeben székben; helyr. *Kakasfalvá-n, —ra, —ról.*

KAKASGERENDA, (kakas-gerenda) ősz. fn. l. KAKASÜLŐ.

KAKASHÁGÁS, (kakas-hágás) ősz. fn. Herélés, herécelés, midőn a kakas a tyúkra ugrik, cziczerelés, petézés.

KAKASHARCZ, (kakas-harcz) ősz. fn. A kakasok egymásközi veszekedése, mely gyakran véres szokott lenni. Máskép: *kakasviadal.*

KAKASKA, (kak-as-ka) fn. tt. *kakaská-t*, harm. szr. —ja. Kis kakas, csirkekakas.

KAKASKODÁS, (kak-as-kod-ás) fn. tt. *kakaskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Berzenkedés, hörccsökös ellenszegülés, veszekedés, kakasos viaskodás.

KAKASKODIK, (kak-as-kod-ik) k. m. *kakas-kod-tam, —tál, —ott.* Berzenkedik, hörccsökösen ellenkedik, szembe száll, veszekedik, mint kakasok szoktak. Tréfás kifejezés.

KAKASLÁB, (kakas-láb) ősz. fn. 1) A kakas nevű hím madár lába. 2) Mocásáros helyeken tenyésző szírontafaj, melynek szárjai a földön szétkúsznak, Máskép, Diószeghynél: *terjedő szíronta.* (*Rannunculus reptans* L.)

KAKASLÁBMOHAR, (kakas-láb-mohar) ősz. fn. A moharnak egyik faja.

KAKASLEPPENTYŰ, (kakas-leppentyű) ősz. fn. l. KAKASSZAKÁL.

KAKAS-LOMNICZ, falu Szepes megyében; máskép: *Nagy-Lomnicz*, helyr. *Lomnicz-on, —ra, —ról.*

KAKASSARKANTYÚ, (kakas-sarkantyú) ősz. fn. A kakas sarkából kiálló köröm.

KAKASSZAKÁL, (kakas-szakál) ősz. fn. A kakas álla v. csőre alatt szakál gyanánt fityegő húsos leppentyű.

KAKASSZÉG, (kakas-szég) ősz. fn. Szeg, mely az ekegerendelyt az eketalyigával összeköti. Máskép: *kakad* v. *kakat*, v. *kokol*.

KÁKASZATYOR, (káka-szatyor) ősz. fn. Úgy nevezett gyékénykákából font v. kötött szatyorféle kosár. V. ö. SZATYOR.

KAKASSZÓ, kakas-szó) ősz. fn. Általán a kakas hangja. Különösen kukorikolás éjnek idején, éjfél után, és hajnal felé, mely a mezei lakosoknak mintegy óra gyanánt szolgál. *Első, második, harmadik kakasszó.* „Vigyázzatok, mert nem tudjátok, mikor jön el a háznak ura: este-e vagy éjféltkor, vagy kakasszókor, vagy reggel.” (Márk. 13. 35.) *Kakasszavakoron.* (Pesti Gábor).

KAKASTARAJ v. —TARÉ, v. —TARÉJ, kakas-taraj v. —taré, v. —taréj) ősz. fn. 1) Vörös, húsos, csipkézett kinövés a kakas fejbubján. 2) Réteken, és szántóföldeken tenyésző növényfaj, a lapórok neméből; csészéje sima, fényes, sárgás; szára veres pontokkal pettyezetett. Máskép: *csengő kóró.* (Rhinanthus crista galli. L.)

KAKASTEJ, (kakas-tej) ősz. fn. Tréfás nyelven am. vizital, vagy víz. *Kakastejet kapsz fiam. Kakastejjel, varjuvajjal sült kenyér.*

KAKASÜLŐ, (kakas-ülő) ősz. fn. Gerenda vagy lécz, melyen éjjel a kakas ül; különösen azon keresztfa, mely az állófákat összetartja. Tréfásan így nevezik a színházak karzatát magassága miatt.

KAKASVERŐ, (kakas-verő) ősz. fn. Népies multság neme, midőn a lakadalom v. menyekző másod vagy harmad napján az ifjúság zeneszóval bejárja a lakadalmi vendégeket saját házaiknál, egy kakast póznára kötve hurezolván magával. A helyszínen bekötik az egyik vőfél szemét, s kardot adnak kezébe, hogy a kakas nyakát vágja le, de a vig ezimborák a kakast mindig ellenkező irányban tartják, s a hiába hadarászó vőfélt kinevetik. *Kakasverőt jární.* E tréfát némely vidékeken a czéhláda hordozásakor is üzik. Matyusföldén *tyúkverő* nek hívják.

KAKASVIADAL, (kakas-viadal) ősz. fn. Kakasok verekedése egymással.

„Sándor dicő hódítási,
Napoleon csatázási,
S waterló diadal
Mind csak kakasviadal.”

Kölcsey.

KAKASVITORLA, (kakas-vitorla) ősz. fn. Vas, réz stb lemezből készült, s kakast ábrázoló vitorla valamely épület ormán, mely a szél járása szerint ide-oda forog.

KAKAT, (1); l. KAKADSZÉG.

KAKAT, (2), puszta Heves megyében; helyr. *Kakat-on, —ra, —ról.*

KÁKAZIZON, (káka-zizon) ősz. fn. Növényfaj a zizonok neméből, melynek szárai kákaformák. (Sison segetum).

KAKICS v. némelyek szerint: KÁKICS, (kaj-k-ics) fn. tt. *kakics-* v. *kákics-ot*, harm. szr. —a v. —csa. Diószegi szerint, növénynem az együttműzők seregéből, és egyenlőnősök rendéből; vaczka kopasz, csészéje két soros, a belső sor hengeres, a külső egynehány apró pikkely; magvai tüskések; bóbítája szőrös. (Chondrilla) Faja: *káka-kakics*, máskép: *apró katáng, dísznókék* v. *nyúlkék* (Ch. juncea); innen némelyek véleménye szerint kákics am. kékics.

KAKÓ, (kaj-k-ó = kaj-og-ó = gagó) fn. tt. *kakó-t*, harm. szr. —ja. A zsuppal fűdött épületnek farába szúrt karó vagy pózna, hogy a szél föl ne bonthassa. Székely tájszó.

KÁKÓ, (kák-ó = kaj-k-ó, kaj-og-ó) fn. tt. *kákó-t*, harm. szr. —ja. 1) Némely vidékeken am. befönt üstök. 2) Vizi kigyó. 3) Dohányakasztó. 4) Matyusföldén am. *káka*.

KÁKOG, (kák-og) önh. m. *kákog-tam, —tál, —ott*. Varju vagy holló módjára kiált, *kák kák* hangon szól. *Kákognak a varjúk, hollók.*

„Így kákognak a hollók, ha sas jön közükben.”

Zrínyi.

Köznnyelven átv. ért. am. sokat beszél haszontalanul vagy értetlenül. *Ne kákogj már annyit.*

KÁKOGÁS, (kák-og-ás) fn. tt. *kákogás-t*, tb. —ok. harm. szr. —a. *Kák* hangon kiáltozás. *Varjak, hollók kákogása.*

KÁKOLYA, (Cacalia) fn. tt. *kákolyá-t*, harm. szr. —ja. Diószeginél, növénynem az együttműzők seregéből és egyenlőnősök rendéből; vaczka kopasz, fészke hengeres, öt-tíz pikkelyekből összeeforrt; bóbítája szőrös. Fajai: *vérszín, narancsszín, fejér, jószagú, havasi kákolya.*

KÁKOM, (kák-om) ikertársa *kákombákom* szónak, l. ezt.

KÁKOMBÁKOM, iker fn. tt. *kákombákom-ot*. Az *ákombák*om szó k előhanggal. Fölveszi a különkülön ragozást is. Minek semmi értelme, se eleje se veleje, liromlárom, csigabiga. *Holmi kákombákomot összefirkált. Beszéde csak olyan kákombákom.* Mondják különösen némely babonás szókrol, és taglejtésekről. *Kákombákomokat csindáni.* V. ö. ÁKOMBÁKOM.

KAKONYA, puszta Somogy megyében; helyr. *Kakonyá-n, —ra, —ról.*

KAKONYI, puszta Pest megyében; helyr. *Kakonyi-ba, —ban, —ból.*

KAKOVA v. KÁKOVA, falvak Krassó megyében, és Erdélyben Alsó-Fejér megyében s Nagy-Szeben székben; helyr. *Kaková-n, —ra —ról.*

KAK-SZENTMÁRTON, falu Szathmár megyében; helyr. *Szentmárton-ba, —ban, —ból.*

KAKUCS, (1), (=kuk-ues) mn. tt. *kakucs-ot*. Székelyeknél am. rövidlátó, kukucsálva néző.

KAKUCS, (2), falu Pest megyében, és Erdélyben Thorda m., puszta Békés m., MAGYAR—

OLÁH—, falvak Bihar megyében; helyr. *Kakucs-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁKUCS, falu Baranya megyében; hely. *Kákucs-on*, —*ra*, —*ról*.

KAKUCSÁL, l. KUKUCSÁL.

KAKUK, hangutánzó fn. tt. *kakuk-ot*. Máskép: *kukuk*. Megegyezik vele a görög *κόκκυς*, latin *cuculus*, francia *coucou*, lengyel *kukulka*, német *Guckguck* v. *Kuckuk*, török *kuku*, *kusi*, finn *küki* stb. Vándor madár, mely tavasz elején hozzánk jő, s nyár vége felé eltávozik. Csőre csaknem gömbölyű, elül kevésé megörbült, s oldalt kissé benyomott, nyelve nyílalakú és sima. (*Cuculus canorus*). A kakuk vagy kukuk hangot igen tisztán adja. *Szól, kiált a kakuk*.

„Kakuk, kakuk! hány esztendeig élek?

Sokat kakukolj, mert meghalni félek.“

Népvers.

Átv. ért. gyermekjáték, kis fujtatóval, mely nyomkodás által a kakukéhoz hasonló hangot ad.

KAKUKBORSÓ, (kakuk-borsó) ösz. fn. Vad borsófaj, mely korán érik, s igen kedves eleségül szolgál a barmoknak. (*Orobis vernus* L.) Máskép: *tavaszi lednek*, *vad lednek*, *bükkön*.

KAKUKDÉMUTKA, (kakuk-démutka) ösz. fn. l. KAKUKFŰ.

KAKUKFOSZLÁR, (kakuk-foszlár) ösz. fn. Növényfaj a foszlárok neméből; levelei szárnyasak, gyökérlevelkéi kerekdedek, szárlevelkéi lánecsásak. Máskép: *réti v. mezei tormafű*, *kakukpökte fű*. (*Cardamine pratensis*).

KAKUKFŰ, (kakuk-fű) ösz. fn. Réteken, és legelőkön tenyésző ismeretes növényfaj a démutkák neméből, halványpiros apró virágokkal, és kedves illattal. Máskép: *vadcsombor*. (*Thymus serpyllum*).

KAKUKKOL, l. KAKUKOL.

KAKUKMÉCSVIRÁG, (kakuk-mécs-virág) ösz. fn. Növényfaj a mécsvirágok neméből. Máskép: *kakukszegfű*. (*Lychnis flos cuculi*).

KAKUKMION, (kakuk-mion) ösz. fn. Növényfaj a mionok neméből, melynek levelei a kakukfűvéhez hasonlóak. (*Mnium serpillifolium*).

KAKUKOL, (kakuk-ol) önh. m. *kakukol-t*. Kakukhangon kiált vagy szól.

KAKUKOLÁS, (kakuk-ol-ás) fn. tt. *kakukolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kakukhangon szólás.

KAKUKSZEGFŰ, (kakuk-szeg-fű) ösz. fn. l. KAKUKMÉCSVIRÁG.

KAKUKSZIGORÁLL, (kakuk-szigoráll) ösz. fn. Az egyvirágú kocsányos szigoráll (*Veronica*) faja (*Veronica serpillifolia*), virágai magánosak, csaknem fűrt alakban a szár tetején; levelei tojás-kerekdedek, csipkések, kopaszok; szára tövön henyélő, gyökerező.

KAKUKSZÓ, (kakuk-szó) ösz. fn. Azon saját-ságos vastag és mély hang, melyen a kakuk kiált. *Nehezen ér az több kakukszót*, azaz több tavaszt. *Sokszor hallott már kakukszót*, a vén leányról mondják.

KAKUKTERJÉK, (kakuk-terjék) ösz. fn. A terjékek neméhez tartozó növényfaj, mely ugarokon te-

rem, vörös és kék virágai vannak, s győgyerővel bír. (*Anagallis arvensis*).

KAKUKVIRÁG, (kakuk-virág) ösz. fn. lásd: GYÖNGYVIRÁG.

KÁKVIRÁG, (kák-virág, kákni' igétől); ösz. fn. A székeleyeknél Kriza J. szerint am. havadi, nárczis.

KÁL, elvont törzsök, mely 1) Hajlást, görbülést jelent ezen származékokban: *kalács*, *kalán*, *kalang*, *kalász*, *kalap*, *kaliba*, *kalimpa*, *kalisztdl*, *kaloda*, *kalinkó* stb. 2) átv. ért. ide-oda csavargást, járást, kelést, a *kaland*, *kalandor*, *kalaj*, *kalauz*, *kalézol*, *kalóz* szókban. 3) Gyülekezést és gyűjtést, halmozást, rakogatást *kalács* és *kalangya* szókban, honnan a székeleyeknél *lábait kalangyálni* am. lábait egymásra rakni. V. ö. KALAM. 4) Hangutánzó a *kall*, *kalapács*, *kalapál*, *kalabál* szókban.

—KÁL, vékonyhangon KÉL, öszvetett gyakor. igeekpző, am. *ogál*, *églél*, *öglél*, pl. *tur-kál*, *tur-og-ál*, *ir-kál*, *ir-og-ál*, *szur-kál*, *szur-og-ál*; *váj-kál*, *váj-ogál* *jár-kál*, *jár-ogál* (*járgál'* eljőn a régi levelekben Szalay Á. gyűjteményében); *her-kél*, *her-églél*, *süt-kél*, *süt-öglél*.

KÁL, (1), elavult törzsök, mely ma csak helynevekben él, és több származékai vannak, mint: *Káld* *Kálló*, *Kállya*, *Kálna*, *Kálnok*, *Kálos*, *Kálosa*, *Kálócz*, *Káloz*, *Kálozd*.

KÁL, (2), puszta Pest megyében; DIÓS—, falu Szala m. SAJÓS—, mváros Sopron m. helyr. *Kál-ba*, —*ban*, —*ból*.

KALABÁL, (kal-ab-ál) önh. m. *kalabál-t*. A szókat elrontva, törve, hibásan beszél. Mondják beszélni kezdő kis gyermekről; máskép: *kalabaldl*, *kalatyol*, *galagolyol*.

KALÁCS, (kal-ács) fn. tt. *kalács-ot*, harm. szr. —*a*. Győke a hajlást, görbeséget jelentő *kal*. Persaúl: *kolads*, Beregszászi szerint am. a német *Kuchen*. Lebuchen. Ugyanő szerinte *khaldaei* nyelven *khalut* szintén „Kuchen.“ A héberben *khalláth* (placenta) szót *chalál* (transzodit gyöktől származtatják. 1) Tulajd. gömbölyűre vagy görbére hajló, vagy hajtott test, pl. *térd kalácsa*, azaz forgó csontja; *fejre való kalács*, azok számára, akik fejeken terhet visznek. *Viasz kalács*; ez utóbbiak neve máskép: *tekercs*. 2) Széles ért. a közönséges kenyérnél finomabb sütemény, tej-jel, túróval, mákkal, gyümölcisszel, aprószőlővel stb. készített. *Fehér kalács*. *Mákos, túrós kalács*. *Cukros, mézes kalács*. *Nem kell zabkenyér, hol készen vár a fehér kalács*. (Km.). *Sokszor a zsíros táskából ugrik ki a szép kalács*. (Km.). *Adnak kalácsot, de nem tanácsot*. (Km.) 3) Szorosb ért. azon sütemények, melyeket gyűrűsen, karikásan, pereczesen szoktak összehajtani, összefonni, kulcsolni. *Fonott kalács*. *Kulcsos kalács*. *Kürtös kalács*. *Kalinkó kalács*. 4) Tréfásan a kenyeret is *mindennapi kalács-nak* mondják, a holdat pedig *Isten kalácsá-nak*. 5) *Szentelt kalács*, a római katolikusoknál, melyet húsvét napján a pap megszentel.

KALÁCSA, falvak Bihar és Temes megyében ; helyr. *Kalácsá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALÁCSÁRUS, (kalács-árus) ösz. fn. Aki kalácsnemű süteményeket boltban vagy piacon árulgat.

KALÁCSÁRUSNŐ, (kalács-árus-nő) ösz. fn. Asszony vagy leány, aki kalácsnemű süteményeket szokott árulni.

KALÁCSFA, (kalács-fa) ösz. fn. Azon görbére hajtott fák, illetőleg deszkák, melyek a malomkerék szárnyait öszvekötik, s melyek öszvesen a kerék talpát képezik.

KALÁCSOL, (kal-ács-ol) áth. m. *kalácsol-t*. Karikásan, gyűrűsen összefon, összekulesol. *A kinyújtott és megodrott tésztát kalácsolni*.

KALÁCSOLÁS, (kal-ács-ol-ás) fn. tt. *kalácsold-s-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn a tésztát kalácsolják. V. ö. KALÁCSOL.

KALÁCSOS, (kal-ács-os) mn. tt. *kalácsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ki kalácsot árul. *Kalácsos leány, asszony*. 2) Miben kalácsot tartanak, árulnak. *Kalácsos kosár. Kalácsos bolt*.

KALÁCSÜTŐ, (kalács-sütő) ösz. fn. Személy, ki kalácsot süt, különösen, ki kalácsokkal kereskedik.

KALÁCSTÉSZTA, (kalács-tészta) ösz. fn. Tészta, melyből kalácsot sütnek. *Tejjel, vajjal, tojással készített kalácstészta*.

KALÁCSVIASZ, (kalács-viasz) ösz. fn. Vékonyszálú viaszgyertya, kalácsosan öszvetekerve, viasztekeres.

KALAFÁ, (kal-a-fa) fn. tt. *kalafát*. Eredetileg *kaló-fa* az elavult *kal* igtől vagy *kal* gyöktől, mely görbeséget jelent. Am. kaloda. Kalafának nevezik, mert, akit kalodába zárnak, midőn kezét lábát becsiptetik, meggömbölyve kénytelen ülni. V. ö. KALODA.

KALAFÁZ, (kal-a-fa-az) áth. m. *kalafáz-tam*, —*tál*, —*ott*. par. —*z*. Kalafába, azaz kalodába zár.

KALAFINTA, (kala-finta) ösz. fn. Két rokon eszméből álló festői kifejezés. A *kala* jelent hajlékonyat, görbedőt, könnyen forgót, a *finta*, sántikálót. félre biczegőt. 1) Személy, ki ügyesen ide-oda forgolódik, tagjaival különféle mozgásokat tesz, különösen a végett, hogy másokat megcsaljon, törbe ejtessen, hogy szemök fényt elvegye, mint a szemfényvesztők tenni szoktak, innét másképp : *csalafinta*. 2) Jelenti magát a csalást, törbeejtést, ravasztságot, szemfényvesztést, melyet valaki az által ér el, ha ügyes forgolódásával mások figyelmét kijátszsa. *Addig utik vétik a dolgot, addig hányják ide s tova a kalafintát, hogy . . .* (Pázmán Kal. 640. l.)

KALAFINTÁL, (kala-finta-al) önh. m. *kalafintál-t*. Ügyesen és ravaszul forgolódik, hogy mást megcsaljon vagy törbe ejtessen.

KALÁHA, fn. tt. *kaláhát*. Tájdívatos. Alkalmasint összehúzza *kalászsálka* szóból.

KALAJ, (kal-aj) mn. tt. *kalaj-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyöke a tétova s a görbe utakon járást jelentő *kal*, képzése olyan mint a *dévaj*, *szilaj* szóké. Jelent csavargót, bolygót, kalandozót, kalézőlőt. Szép hangzata miatt megérdemli, hogy elavult állapotából újra divatba hozassék.

KALÁK, elavult fn. tt. *kalák-ot*, harm. szr. —*ja*. Régente oly forma értelemben fordul elő, mint tolvajnak beadása. Hihetőleg a német *Klage* (vád) szóval azonos. Innen *kalákpénz* am. a tolvaj beadásának bére, díja.

KALÁKA, (kal-ó-ka, mintegy gyül-ő-ke, vagy kal-am-ka; v. ö. KALAM); fn. tt. *kalákát*. Így nevezik a székelyek azon munkát, melyet többen öszeállva gyorsabb munkával, nagyobb erővel végeznek, pl. midőn valakinek buzáját, szénáját az atyafiak vagy szomszédok, vagy jó barátok közös erővel néha zeneszó mellett is betakarítják, miért közös ebédet vagy vacsorát s olykor mulatsággal párosítva is kapnak. *Kalákában szántani, gyűjteni, szénát, gabonát hordani, fonni*.

„Szeressük mi híven egymást,
S így is érzük az aratást,
Kalákába is elmegyünk,
Pásztát is majd együtt viszünk.“

Székely dal (Erdélyi J. gyűjt.).

Abaújban, munkásoknak munka utáni megvendégettetésök, és multságuk. Átv. ért. többeknek összeve-rekedése. *Ugyan volt ám kaláka*, azaz verekedés.

Rokonnak látszik vele a héber *khalák* (=divisit, sortitus est) vagy török *kalaba* (multitudo).

KALÁKÁZ, (kaláka-az) önh. m. *kalákáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Kalákában dolgozik vagy dolgoztat.

KALAKÓCZA, (kala-kócsa?) fn. tt. *kalakóczát*. Kassai József szerint Somogyban: kalandozó eszű, bódorgó.

KALÁKOS, (kalák-os) fn. tt. *kalákos-t*, tb. —*ok*. Személy, ki tolvajt bevádol, felad. V. ö. KALÁK.

KALÁKPÉNZ, (kalák-pénz) ösz. fn. Vádpénz. V. ö. KALÁK.

KALAM, (kal-am) elv. törzsőke 1) *Kalancs*, *kalamol*, *kaland*, *kalandor*, stb. szónak; s érteleme tétova járás, kelés; 2) *Kalangya*, *kalangyát* szónak s talán *kaláka* (=kalamka?) szónak is; érteleme itt a hangokban is teljesen rokon *halom*, *halmaz*.

KALAMÁR, népies kiejtése 'kalmár' szónak; l. ezt.

KALAMÁRIS, fn. tt. *kalamáris-t*, tb. —*ok*, harm. sz. —*a*. A középkori latin *calamarium*-ból képzett szó. Jelent tintaedényt, tintatartót.

KALAMÁRISDUGASZ, (kalamáris-dugasz) ösz. fn. Dugasz, melylyel a kalamárist vagyis tintatartót bedugják.

KALAMÁSZ, fn. tt. *kalamász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tótul *kolomász*, azaz keréksír, kerékkendő.

Némely vidékeken : *kulimász*. Magyarosabban : kát-rány vagy szekérkenő. A kalamász szoros ért. a szurkos fenyő gyantájából készített szekérkenőt jelenti.

KALAMÁSZOL, (kalamász-ol) áth. m. *kalamászol-t*. Kalamászszaal beken. *Tengelyt kalamászszaalni*. Némely vidékeken : *kulimászszaol*.

KALAMÁSZOS, (kalamász-os) mn. tt. *kalamászos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kalamászszaal bekent; minden kalamászt tartanak; ki kalamászt árul. *Kalamászos szekér*. *Kalamászos edény*. *Kalamászos tót*. Némely vidékeken : *kulimászsos*.

KALAMOL, (kal-am-ol) önh. m. *kalamol-t*. Tétova jár kel, csavarog, kalézol, kalandoz.

KALÁN, (1), (kal-án, mandsu nyelven *kulij*) fn. tt. *kalán-t*. tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Eszköz, mely kerekded vagy hosszukás homorú részből (fejből), és hosszabb vagy rövidebb nyélből áll, s híg vagy kásás testek keverésére, merítésére, s az evőnek szájába adására szolgál. Különböző czéljaihoz képest különböző nevei vannak. *Abárlókalán*, *főzőkalán*, *evőkalán*, *merítőkalán*, *kávéskalán*. *Fakalán*, *vaskalán*, *csontkalán*, *ezüstkalán*, *czinkalán*, *plékkalán*. A kőműveseknél : *vakolókalán*, melylyel a vakolómestet a falra hánnyák. *Minden lében kalán* am. mindenbe bele ártja magát. A természetrajzban jelenti némely vízi madarak kalán alakú csőrét, innen *kalános gém*. Köz szó-kás szerént *kandl*-nak is mondják, de az elemzés szerint *kalán* az eredeti, mint a görbeséget, kerekdedséget jelentő *kal* gyök származéka.

KALÁN, (2), KIS—, és PUSZTA—, erdélyi falvak Hunyad megyében, helyr. *Kalán-ba*, —*ban*, —*ból*.

KALANCS, (kal-am-es) fn. tt. *kalancs-ot*, harm. szr. —*a*. Székely tájnyelven, tekervényes tévutakra vezető hely. (Labyrinthus) V. ö. KALAM.

KALAND, (kal-am-d) fn. tt. *kaland-ot*, harm. szr. —*ja*. Gyöke az egyenes vonaltól elhajlást, görbedést jelentő *kal*, melyből *am* képzővel származott *kalam*, azaz tétova járáskelés, csavargás; innen *kalam-d*, *kaland* jelent viszontagságot, mely különösen oly embereket ér, kik ideoda bolyognak, görbe utakon, idegen vidékeken járnak kelnek; nevezetesen regényes eseményt, mely ilyenén vándorokkal történni szokott, pl. szerelmi viszonyokat, ellenszegüléseket, párviadalt, melyekkel a hajdani vándor lovagok élete kiváltképen bővelkedett, a francia *aventure*, s német *Abenteuer* értelmében. *Véletlen, ritka, meglepő kaland*. *Szerelmi, lovagi kaland*. *Sok kalandja volt*. *Kalandjait elbeszél*. *Több kalandon által esni*. *Kalandokat vadászni*. 2) A régieknél használtatott a latin *calendae* szónak kitételére is.

KALANDOR, (kal-am-d-or) fn. tt. *kalandor-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Bolygó, járókelő szerencsevadász, kinek élete kalandokból, viszontagságokból áll, melyeknek a régi görög hősök vagy középkori lovagok voltak. V. ö. KALAND.

KALANDORI, (kal-am-d-or-i) mn. tt. *kalandori-t*, tb. —*ak*. Kalandort illető, ahhoz tartozó, arra

vonatkozó. *Kalandori események*. *Kalandori életmód*. V. ö. KALANDOR.

KALANDORKODÁS, (kal-am-d-or-kod-ás) fn. tt. *kalandorkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kalandori életmódnak gyakorlása, meglepő eseményekkel, viszontagságokkal párosult járáskelés, bolyongás.

KALANDORKODIK, (kal-am-d-or-kod-ik) k. m. *kalandorkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kalandorok módjára él, azaz tétova járvakelve, szerencsét vadászva több kalandon esik által. V. ö. KALAND, KALANDOR.

KALANDOROZ, (kal-am-d-or-oz); lásd : KALANDOZ.

KALANDOS, (1), (kal-am-d-os) mn. tt. *kalandos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Kalanddal járó, kalandokkal bővelkedő. *Kalandos élet*. *Kalandos utazások*. 2) Valamely kalandban részes. *Kalandos társak*. V. ö. KALAND.

KALANDOS, (2), puszta Baranya megyében; helyr. *Kalandos-on*, —*ra*, —*ról*.

KALANDOSSÁG, (kal-am-d-os-ság) fn. tt. *kalandosság-ot*, harm. szr. —*a*. Valamely eseménynek kalandos, illetőleg regényszerű tulajdonsága.

KALANDOZ, (kal-am-d-oz) önh. m. *kalandoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kalandokat keresve jár-kál, bolyong, helyről helyre utazik, mint a középkori lovagok és szerencsevadászok tettek. *Bekalandozni több országot*. *Kalandoz a kopó*, ha nem marad nyomon; *kalandoz a vizsla*, ha messze távozik. (Bérczy Károly). V. ö. KALÉZOL.

KALANDOZÁS, (kal-am-d-oz-ás) fn. tt. *kalandozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kalandos járáskelés, utazás; kalézolás. *Kalandozásban tölteni el életét*.

KALANDVÁGYÓ, (kaland-vágyó) ősz. mn. Aki kalandozni vagy kalandosságra vágyakozik.

KALÁNFÜ, (kalán-fü) ősz. fn. Növénynem, melynek főismertető jelei : kivájt tojáshoz vagy kalánfejhez hasonló négy levelű csésze, keresztben álló négy virágszirom, és hat hímszál, melyek közül négy a csészével egy hosszúságú, kettő pedig valamivel rövidebb. (Cochlearia. L.)

KALÁNFÜRT, (kalán-fürt) ősz. fn. Cserjeféle növénynem az öthimesek seregéből, és egyanyások rendéből; bokréája ötszirmu, szirmai kalánformák, zacskósak, boltosak; bogyója három rekeszű, száraz. (Ceanothus).

KALANG, (kal-am-g) fn. tt. *kalang-ot*, harm. szr. —*ja*. Jelent görbén csavarodó, kigyózdó vonalt, szalagot, pl. midőn a botot, pipaszárt berovátkolják.

KALÁNGÉM, (kalán-gém) ősz. fn. L. KALÁNOS alatt.

KALANGOS, (kal-am-g-os) mn. tt. *kalangos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kalanggal czifrázott, rovátkolt. *Kalangos bot*, *pipaszár*.

KALANGYA v. KALONGYA, (kal-am-gy-a, kalam v. kalom, mintegy *halom* törzstől; latinul M. A. szerint : gelima, cumulus fœni, acervus); fn. tt.

kalangyát. 1) Aratáskor kévékbe kötött, s a földön összerakott gabona. Szorosabb ért. egy-egy gabonarakás, melyet *keresztnek* hívnak, s mely különféle vidékek szokása szerint több vagy kevesebb kévéből áll, legtöbb huszonhat, legkevesebb kilencz. *Kalangyákban felelt még a gabona.* (Kisf. Sánd). *Ha tüz támadván tövisre talál, és körül fogja a gabonának kalangyáit.* (II. Mózs. 22. 6. Káldi). 2) Némely tájakon így nevezik a petrenezébe vagy baglyába, v. máglyába rakott szénát, s egyéb takarmányt is. 3) A müncheni codexben am. kemenceze. Úgy látszik azonban, hogy a kemenceze alakja miatt neveztetik itt kalangyának, valamint sok helyen most is *boglyának* v. *boglyas*-nak hívják a boglyához hasonló kemencét. Túl a Dunán a kalangyát *kepé*-nek nevezik.

KALANGYÁL v. **KALOMGYÁL**, (kal-am-gya-al) áth. m. *kalangyál-t*. Kalangyába rakja a gabonát vagy szénát, s egyéb lekaszált takarmányt.

„Nézz ki rózsám, nézz ki, ki kalangyál tova,
Hosszu keskeny földbe, sűrű kalangyákba.“

Székely dal (Kriza J. gyűjt).

Kalangyálni vagy *kalangyálgatni* a székelyeknél általában is am. rakosgatni, papusálni. *Napestig csak a lábát kalangyálgassa* azaz egymásra rakosgatja. (Kriza J.).

KALANGYÁZ, (kal-am-gya-a-z) áth. m. *kalangyáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Kalangyába rak.

KALÁNMAĐÁR, (kalán-madár) ösz. fn. L. **KALÁNOS** alatt.

KALÁNOS, (kal-án-os) mn. tt. *kalános-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kalánnal vagy kalánforma eszközzel ellátott. Mondják a madarak kalán alakú orráról vagyis esőrről is. *Kalános gém*, melynek hosszukás kalánforma csőre van. *Kalános réce*.

KALÁNOZ, (kal-án-oz) önh. és áth. m. *kalánnoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. 1) Kalánnal eszik, kalánnal forgolódik az étel körül. *Ne kalánnozz itt*. 2) Kalánnal mereget. *Kikalánnozni a tából a gombócokat*. *A levest tányérokra kalánnozni*. Máskép : *kanalaz*.

KALÁNOZÁS, (kal-án-oz-ás) fn. tt. *kalánnozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kanállal evés, meregetés; kanalazás.

KALANT, (kal-am-t) áth. m. *kalant-ott*, par. —*s*. Valamit görbére hajt, meggörbít, félre teker. Innen származott : *kalantyú* (kalantó) és *kalantos*.

KALÁNTORMA, (kalán-torma) ösz. fn. Gyógyerejű növényfaj a tormafüvek neméből; gyökérlevelei nyelesek, szíves kerekdedek; szárlevelei hosszúdadok, kikanyargatott élük, szára ágas. (*Cochlearia officinalis*).

KALANTOS, (kal-am-t-os) mn. tt. *kalantos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Mondják itt, részeg emberről, kinek lábai ingadozva ideoda görbülnek, tántorogva lépnek. V. ö. **KALAM**, és **KALANT**. 2) Erdély több vidékein am. sirásó- és temetőtársaság szegényebb emberekből, néhány nándemű polgárokból. (Gáspár János).

KALANTYÚ, (kal-am-ty-ú = kal-am-t-ó) fn. tt. *kalantyú-t*, harm. szr. —*ja*. Eredetileg *kalantó* mint *csergettyű* csergető, *fergettyű* fergető, *csikoltyú* csikoltó stb. Törzsöke értelmenél fogva jelent általában görbe, meghajlott alakú eszközt; különösen 1) Forgó fazárt a falusi ajtokon, mely rendesen félhold alakú szokott lenni; 2) Görbe fát, mely a sövényt az ágashoz szorítja vagy maga a sövénytartó ágassfát. 3) *Ablakkalantyú*, am. ablakfogantó, vagyis görbe végű vas rudacska, melylyel az ablakot kiakasztják. 4) Tisza mellékén marokorsó, marokban forgatni való orsó, melylyel a pakrócznak valót vagy keztyűnek, süvegnek valót is fonják; ugyanez Pécsen: *verecsen* mintegy összeverő szerszám. 5) Balaton vidéken am. veder vasa, mely a kankalék karikáján megy keresztül, és félhold alakú. Máskép : *kallantyú*.

KALANTYÚZ, (kal-am-ty-ú-oz) áth. m. *kalantyúz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kalantyúval ellát. Kalantyúzni az ajtót, a sövényt, a vedret. *Kikalantyúz* am. kalantyúval kitámaszt.

KALÁNY, tájdivatos, *kalán* helyett l. ezt.

KALAP, (1), (kal-ap) fn. tt. *kalapo-t*, harm. szr. —*ja*. Szilárd kelméből készített főveg vagyis fejtakaró, mely sajátos alakja által különbözik a sipka, süveg, guesna, s egyéb fővegektől, kiváltképp az által, hogy köröskörül kisebb vagy nagyobb karimája van, mely mindazáltal számtalan módosítás, hajlítás alá van vetve. *Széles*, *pörge kalap*. *Magas*, *alacson kalap*. *Csúcsos kalap*. *Felcsapott*, három szögletes kalap. *Éghastó* v. *vaskalap*. Kelméjére nézve : *posztó*, *selyem*, *bársony*, *szalmakalap*. *Kalapot emelni valakinek* am. valaki iránt tiszteletet, nagyra becsülést mutatni. *Föltenni a kalapot*. *Fejbe nyomni, félretenni, félre csapni a kalapot*. *Le a kalapokkal!* *Verebek vannak a kalapja alatt*, ezt arról mondják, ki gombaságból le nem veszi más előtt a kalapot. *Mindent egy kalap alá vonni akar*, azaz, azt akarja, hogy mind egy értelemben legyenek. *Minden ember olyan kalappal köszönt amilyen van* (km.). *Minő kalappal köszönnek, olyannal fogadják* (km.). *Ezen háznál az asszony viseli a kalapot*, am. asszony uralkodik. *Ugyan derék állapot, beittam a kalapot*. (km.).

„Az adonyi lapon
Leesett a kalapom,
Vedd fel édes galambom.“

Népd.

A népdalokban gyakran említésbe jön a kalap, majd formájára, majd nyalka viselésére, majd felvirágozására nézve.

„Mit ér az a pörge kalap,
Ha a legény csak egy darab?“

„Nincs kivel hallgassak
Kis madár szavára,
Nincs, kinek bokrétát
Kössek kalapjára, stb. stb.“

Gyöke valószínűleg a hajlást, görbéséget jelentő *kal*, mennyiben a régi kalapoknak eredetileg lehajló karimájok volt, de jelenleg is a kalap többféle (le- vagy fel-) hajlással használtatik. A lefelé konyuló kalapot v. konyakalapot, máskép *silapos kalap*-nak hívják. Egyébiránt hasonló hozzá a tót *klobuk*, török *kalpak*, persa *kola*. (Beregszászi).

KALAP, (2) elvont törzse *kalapács* és *kalapál* szónak s ezek származékainak.

KALAPÁCS, (kalap-ács) fn. tt. *kalapács*-ot, harm. szr. — *a*. Törzsöke a kemény ütést, csapást jelentő s hangutánzó *kalap* vagy *klap*, miért több nyelvbéli szókban, mint hangutánzó, megvan teljesen héberül *halmúth*, *kelapóth* (mallei), görögül *κολάπτω*, németül *klopfen*, tótul *klopat*, stb. t. i. az erős kopogás, kalapálás hangja. Jelent verő, ütőszék, melynek lényeges része, a fej, egyenes szögben nyílba van ütve. *Kalapács feje, és nyele. Fa kalapács, vas kalapács. Nagy, kis, cifrázó kalapács. Kovácsok, lakatosok, ezüstmivesek, bodnások kalapácsai. Kalapácscsal beütni, beverni a szeget. A kovácsok nagy kalapácsa tulajdonképp pöröly. Óra-ütő kalapács. Kovácsot illet a kalapács.* (Km.). *Kovács, kalapács, minden héten hét korbács.* (Gúnyrim).

KALAPÁCSKA, (kalap-ács-ka) kicsinyező fn. tt. *kalapácskát*. Kis kalapács, pl. az arany és ezüstmiveseknél; vagy a kovácsoknál a *cifrázó kalapács*, melylyel a mester vagy első legény az ütöt veregetvén jelt ad, hogy a legények gyöngébben vagy erősebben üssék, vagy megfordítsák a vasat.

KALAPÁCSNYÉL, (kalapács-nyél) ősz. fn. A kalapácsnak rendesen fából készült fogantyúja.

KALAPÁCSOL, (kalap-ács-ol) áth. m. *kalapácsol*-t, Valamit kalapácscsal ver, üt, lapít, keményít. *Tűzes vagy hideg vasat kalapácsolni. Abronsot kalapácsolni a hordóra. Önhatólag am. kalapálva kopog, zörög. A kapun kalapácsolni.*

KALAPÁCSOLÁS, (kalap-ács-ol-ás) fn. tt. *kalapácsolás*-t, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, midőn valamit kalapácscsal ütnek, lapítanak vagy kopogtatnak, zörgetnek.

KALAPÁCSÜTÉS, (kalapács-ütés) ősz. fn. Ütés, melyet valamely testen kalapácscsal tesznek.

KALAPÁL, (kalap-a-al) áth. és önh. m. *kalapál*-t. 1) Valamit kalapálva csinál, készít, alakít, ver, üt. *Ócska szántóvasból csoroszlyát kalapálni. Kerékvasat, marokvasat, derékszeget kalapálni.* 2) Kalapácscsal kopogást, zörgést csinál, mint faluhelyeken a zsidók szoktak, midőn a kapukat kalapácscsal verik, hogy az illetők zsinagógába menjenek. *Korán reggel kalapálnak a kovácsok.*

KALAPÁLÁS, (kalap-a-al-ás) fn. tt. *kalapálás*-t, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, midőn valaki kalapál. *Kovácsok, lakatosok kalapálásai.*

KALAPBÉLLÉS, (kalap-béllés) ősz. fn. Anyag, melylyel a kalapot belülről behuzzák, megbélelik. *Selyem, vászon kalapbéllés.*

KALAPBÚB, (kalap búb) ősz. fn. A kalapnak azon dudorú része, mely búb gyanánt közvetlenül a fejet fűdi. *Gömbölyű, csúcsos, kürtös, alacson, magas kalapbúb. A kalapbúbot benyomni, behorpasztani.*

KALAPCSINÁLÓ, (kalap-csináló) ősz. fn. l. KALAPOS, fn.

KALAPFEJ, (kalap-fej) ősz. fn. l. KALAPBÚB.

KALAPFŰ, (kalap-fű) ősz. fn. Növényfaj a szattyúk neméből, melynek levelei kalaphoz vagy lókörmöhöz hasonló alakot képeznek. (Tussilago. L) Máskép: *kalapos szattyú, nagy édes lapu.*

KALAPGOMB, (kalap-gomb) ősz. fn. Gomb az olyan kalapbúbon, melynek karimáját zsinórral fel szokták akasztani.

KALAPGYÁR, (kalap-gyár) ősz. fn. Gyár, melyben kalapokat gyárilag vagyis nagyobb mennyiségben készítenek. Hol kicsinyben, s gépek nélkül foly e munka, *kalap- v. kalaposműhely.*

KALAPGYÁRTÓ, (kalap-gyártó) ősz. fn. Széles értelemben minden iparos, ki kalapokat készít. Szorosh ért. gyáros, ki gépekkel s nagyban készíti a kalapokat.

KALAPKA, (kalap-ka) fn. tt. *kalapkát*-t. Kis kalap, pl. a gyermekek számára.

KALAPKAPTA, (kalap-kapta) ősz. fn. l. KALAPSÁM.

KALAPKARIMA, (kalap-karima) ősz. fn. Azon része a kalapnak, mely a kalapbúb alja körül ernyő gyanánt elterjed. *Széles, keskeny, felcsapott, pörge, silapsi* (lekonyult) *kalapkarima.*

KALAPKEFE, (kalap-kefe) ősz. fn. Puhábbféle szőrzanyagból csinált kefe, melylyel a kalapokat tisztítani, simítani szokták.

KALAPKERESKEDES, (kalap-kereskedés) ősz. fn. Kereskedés neve, melyet valaki kalapokkal üz.

KALAPKERESKEDŐ, (kalap-kereskedő) ősz. fn. Ki kalapokkal kereskedést üz.

KALAPKÖTŐ, (kalap-kötő) ősz. fn. Szalag vagy zsinór a kalapbúb aljához varrva, melylyel a kalapot az állhoz kötik, hogy a szél el ne kapja.

KALAPLÓROM, (kalap-lórom) ősz. fn. l. RAPONCZSENGETYÜKE.

KALAPNEMEZ, (kalap-nemez) ősz. fn. Gyapjuból, nyúlászorból, selyemből csinált nemezféle kelme, melyből kalapokat készítenek. V. ö. NEMEZ.

KALAPOS, (1), (kal-ap-os) mn. tt. *kalapos*-t v. — *at*, tb. — *ak*. 1) Kalapot viselő; kalapokkal rakott. *Kalapos férfiak, nők. A legények közül némelyek kalaposak, mások gucsmásak voltak. Kalapos láda, szekrény, bolt.* 2) Kalaphoz hasonló tetejű. *Kalapos gomba. Kalapos madár. Kalapos süveg. Kalapos szeg.*

KALAPOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *kalapos*-t, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Mesterember, ki kalapokat készít.

KALAPOSSÁG, (kal-ap-os-ság) fn. tt. *kalaposság*-ot, harm. szr. — *a*. Kalapos-mesterség. *Kalaposságot tanulni, üzni.*

KALAPSÁM, (kalap-sám) ösz. fn. Sám, vagyis gömbölyded kapta, melyre a kalapot ráfeszítik, hogy kellő formát kapjon.

KALAPSZALAG, (kalap-szalag) ösz. fn. Szalag, melylyel a kalap búbját alatt körülkötik. *Széles, keskeny, lefityegő kalapszalag*. V. ö. **KALAPKÖTŐ**.

KALAPSZÉL, (kalap-szél) ösz. fn. l. **KALAPKARIMA**.

KALAPSZORÍTÓ, (kalap-szorító) ösz. fn. l. **KALAPKÖTŐ**.

KALAPTOLL, (kalap-toll) ösz. fn. Ékességül a kalap mellé tűzött természetes vagy csinált toll. *Tűbornoki, női kalaptoll*.

KALAPZSINÓR, (kalap-zsinór) ösz. fn. Zsinór, melylyel a kalapkarimát a kalapbúhhoz felkötik, pl. az úgynevezett éghasító kalapokon, vagy, melylyel a kalap búbját alatt körülkötik. *Fekete, arany sítos kalapzsinór*.

KALÁRA, l. **KLÁRA**.

KALARÁB, fn. tt. *kalaráb-ot*. Néhol: *kalarábé, kalarábét*. Egy a német *Kohlrabi, Kohlrübe* szóval. Ismeretes kerti növény a konyhazöldségek neméből, melynek torzsája jóízű főzeléket nyújt.

KALÁRI, fn. tt. kalárit. 1) Keresztnev. Klári helyett köznépies kiejtéssel. 2) Kriza J. szerint a székelyeknél kontytartó hosszúkás ón vagy vas.

KALÁRIS, fn. l. **KLÁRIS**.

KALASTROM, **KALASTOROM**, fn. lásd: **KLASTROM**.

KALÁSZ, (1) (kal-ász) fn. tt. *kalász-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Jelent általában gabonafejet, melyben a gabonaszemek rejlenek; s azon szálkás hüvelykék, melyek a szemetek zárják, *toklászok*-nak neveztetnek. *Zöld, éretlen, érett kalász. Búza-rozs-árpakalász. Üres, teljes kalász. Kalászatot szedni, gyűjteni*. Némely tájakon kalásznak nevezik a törökbuza csővét is. *Törökbuza* v. *kukoricakalász*. A müncheni codexben kalász *szálka* helyett használtatik. „*Mit látod kedg a kalászt te atyádfia szemében, és a geren-dát te szemedben nem látod?*“ S mind a müncheni, mind a bécsi codexben kalász helyett *gabonafő* áll. Egyezik vele a tót: *klas*.

KALÁSZ, (2), falu; **KIS—**, pusztá Nyitra megyében; helyr. *Kalász-on*, —ra, —ról.

KALÁSZAT, (kal-ász-at) fn. tt. *kalászat-ot*, harm. szr. —a. Böngészet neme, midőn valaki az aratók után elmaradozott kalászatokat összeszedi. Átv. értelemben irodalmi gyűjtemény, melyben jeles művekből kiszemelt egyes mondatok, tanulságok, oktatások, versezetek stb. foglaltatnak. *Kalászatok a régi bölcsék, jelesírók műveiből*.

KALÁSZFEJ, (kalász-fej) ösz. fn. l. **KALÁSZ**.

KALÁSZGEREBLYE, (kalász-gereblye) ösz. fn. Gereblye, melylyel az aratók után elhulladozott kalászatokat összehárítják.

KALÁSZHAL, (kalász-hal) ösz. fn. Kisded tengeri halfaj, melynek háttüskéji a kalász szálkáihoz hasonlóak. (*Aetherina hepsetus*. L.)

KALÁSZHÉGY, (kalász-hégy) ösz. fn. A kalászfajnak legfelsőbb szálkái.

KALÁSZKOSZORÚ, (kalász-koszorú) ösz. fn. koszorú, melyet az aratók kalászból kötve, s holmi mezei virágokkal felékesítve, az aratás végeztével haza visznek, s az illető gazda pitvarában vagy konyhájában felakasztanak. Szélesb ért. akár természeti akár mesterséges kalászból csinált koszorú.

KALÁSZODIK, (kal-ász-od-ik) k. *kalászdod-tam*, —tál, —ott. Kalász fejlődik, kalász nő valamely növényen. *Kalászdodik* (fejét hánnya) már a gabona.

KALÁSZOL, (kal-ász-ol) áth. m. *kalászol-t*. Kalászatot szedeget, böngész.

KALÁSZOS, (kal-ász-os) mn. tt. *kalászos-t* v. —at, tb. —ak. Minek kalásza vannak, kalászbba menő. *Kalászos vetemények. Kalászos vetés*.

KALÁSZOSODÁS, (kal-ász-os-od-ás) fn. tt. *kalászosodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Bizonyos növénynek, különösen gabonafélék fejlődési állapota, midőn kalászaik nőnek.

KALÁSZOSODIK, (kal-ász-os-od-ik) k. m. *kalászosod-tam*, —tál, —ott. Kalászos kezd lenni, kalászaik fejlődnek, nőnek. *A rozs előbb kalászosodik, mint a búza*.

KALÁSZSÁRGA, (kalász-sárga) ösz. mn. Olyan sárgaszínű, milyen az érett gabona kalásza szokott lenni.

KALÁSZSZÁLKA, (kalász-szálka) ösz. fn. A kalászt képező gabonaszemek toklászaiknak szurós szálkái.

KALÁSZSZEDÉS, (kalász-szedés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki a learatott földön elhagyott kalászatokat felszedi.

KALÁSZSZEDŐ, (kalász-szedő) ösz. mn. és fn. Ki az aratók után elmaradozott kalászatokat földszed, összevgyűjti. *Kalászszedő fiúk, leánykák, szegények*.

KALATY, **KALATYOL**, l. **GALAGY**, **GALAGYOL**.

KALAUZ, **KALAÚZ**, (kal-a-uz = kal-ó-uz, törökül *kulavuz* v. *kilavuz*, v. *kilaghuz*) fn. tt. *kalauz-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyöke az ideoda járást, bolygást jelentő *kal*, s rokon a *kaland*, *kalaj*, *kalézol* stb. szókkal. Jelent oly embert, ki valamely ismeretlen, járatlan vidéken utazókat, bolyongókat, mint útmutató vezet. *Kalauz után nem mesterség eltalálni akármely ismeretlen helyet*. (Km.) Átv. ért. jelent könyvet vagy értekezést, mely bizonyos tudomány titkai-ba vezet. *Pázmán Péter kalauza*.

KALAÚZKODÁS, (kal-ó-oz-kod-ás) fn. tt. *kalauzkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki kalauzkodik.

KALAÚZKODIK, (kal-ó-oz-kod-ik) k. m. *kalauzkod-tam*, —tál, —ott. Útmutatói, vezetői tisztet vagy kötelességet gyakorol. *Pusztákon, rengeteg erdőkön kalauzkodni*.

KALAÚZOL, (kal-ó-oz-ol) áth. m. *kalauzol-t*. Mint kalaúz vezet valakit. *Az idegen vándorokat járattan utakon kalauzolni.*

KALAÚZOLÁS, (kal-ó-oz-ol-ás) fn. tt. *kalauzolds t*, tb —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valakit kalauzolgatunk. V. ö. KALAÚZOL.

KALAUZSÁG, (kal-ó-oz-ság) fn. tt. *kalauzságo-t*, harm. szr. —a. Kalauzi szolgálat, vezérlet. *Kalauzságot vállalni. Valakit kalauzságra megkérni, megfogadni.*

KALAVA, l. KALLYAVA.

KÁLAZ, falu Pest megyében; helyr. *Kálaz-on*, —ra, —ról.

KALAZNÓ, falu Tolna megyében; helyr. *Kalaznó-n*, —ra, —ról.

KÁLBOR, erdélyi falu Nagy-Sink székben; helyr. *Kálbor-ba*, —ban, —ból.

KÁLD, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Vas megyében; helyr. *Káld-on*, —ra, —ról.

KALENDÁRIOM, (latin eredetű) l. NAPTÁR. KALENŐ, falu Zemplén megyében; helyr. *Kalenő-n* —ra, —ról.

KALÉZOL, (kal-é-oz-ol) önh. m. *kalézol-t*. Gyöke a járáskelést jelentő *kal*, s am. ideoda csavarog, kólál, ezél nélkül bolyong. Képzésre hasonló hozzát: *dorbézol*.

KALÉZOLÁS, (kal-é-oz-ol-ás) fn. tt. *kalézolds-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Csavargás, ezél nélküli járáskelés, bolygás, bujdosás, tekergés.

KALIBA, (kal-ib-a) fn. tt. *kalibát*. 1) Jelent kunyhót, gurgyalt, mintegy hamarjában galyabított házikót. A törökben szintén: *kaliba*. V. ö. KAL gyök. 2) A székyelkenél am. tör. *Kalibába esni, kerülni*. (Ince József). 3) Am. galiba, azaz vesződés, szövevényes nyomorúság, bajlakodás. *Kalibába ejteni*. (Ferenzi János).

KALICZKA, fn. l. KALITKA.

KALIMPA, (kal-im-p-a) elavult fn. tt. *kalimpát*. Jelenti azon görbe vonalt, melyet valamely test képez, midőn forog vagy forogva leesik. Gyöke a görbeséget, hajlást jelentő *kal*, az *in* mozgást tesz, a *p* közbevetett segédbetű, végre az a átalakult ó. E szónak fokozatos képzése tehát: *kalinó, kalina, kalinpa, kalimpa*. Rokon vele a *kalinkó*.

KALIMPÁL, (kal-in-p-a-al) áth. és önh. m. *kalimpált*. Áthatólag am. ver, megver. *Megkalimpálták*. V. ö. KALAPÁL. Önhatólag l. KALIMPÁZ.

KALIMPÁZ, (kal-in-p-a-az) önh. m. *kalimpáz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Görbe vonalban forog. *Úgy eltaszították, csak úgy kalimpázott a dombról lefelé.*

KALINCS, (kal-in-es) fn. tt. *kalincsot*, harm. szr. —a. Gyöke a görbeséget jelentő *kal*, s jelenti azon egyszerű zárt az ajtón, mely egy pont körül forog, s fölbillentésére az ajtó kitarul, lenyomása által pedig zárva marad. Szokottabban: *kilincs*. Vas *kilincs*, *fakilincs*.

KALINCZA, (kal-in-cza) fn. tt. *kalinczát*. A kacsanyakak neméhez tartozó növényfaj, melynek

szára tövön elágazó, levelei három metszésűek, virágai a levéltöveken magánosak, ellenesek. (*Teucrium chamaepitys*).

KALINCZAFÜ, (kalinca fü), ösz. fn. l. KALINCZA.

KALINFALVA, ALSÓ—, FELSŐ—, helységek Mármaros megyében; helyr. *Kalinfalván*, —ra, —ról.

KALINKA, falu Zólyom megyében; helyr. *Kalinkán*, —ra, —ról.

KALINKÓ, (kal-in-kó) fn. tt. *kalinkó-t*. Túl a Dunán így nevezik a kulesos kalácsot, mely az összevissza fonott perecz-süteményhez némileg hasonlít, csak hogy a kalinkó terjedelmesebb. Több helyeken a vőfélek kalinkót akasztva pálczáikra, szokták a vendégeket lakadalomra hívni. V. ö. KAL, gyök.

KALINKÓZ, (kal-in-kó-oz) önh. m. *kalinkóztam*, —tál, —ott, par. —z. Mondják oly testről, mely magáról leesve ide s tova forog, míg a földre száll. Rokon vele: *kalimpáz*. Dunántuli tájszó.

KALISZTÁL, (kal-isz-ta-al) önh. m. *kalisztált*. Gyöke az elhajlást, s hajlongó mozgást jelentő *kal*. Mondják a kerékről, midőn agya megtárgulván ideoda ing, biezeg. Vasvármegyében divatos tájszó. Mondják emberről is, ki lábait összedörögölve vagy befelé forgatva jár.

KALISZTÁS, (kal-isz-ta-as) mn. tt. *kalisztást* v. —at, tb. —ak. Ferdén ingó, ideoda hajló, biezegő. *Kalisztás kerék. Kalisztás lábszárak.*

KALIT, (kal-it) fn. tt. *kalitot*. L. KALITKA.

KALITKA, (kal-it-ka) fn. tt. *kalitkát*. Úgy látszik, rokon a *kalafa* és *kaloda* szókkal, mennyiben ezekben emberek, amabba pedig állatok különösen madarak záratnak. Kalit vagy kalitka csakugyan am. zárhely, rekesz vagy rekeszüil szolgáló rácsos eszköz, melyben az elfogott vad, vagy szabadabban élni szerető állatokat, madarakat tartogatni szokták. *Vas kalitka. Fa kalitka. Az orozlánt, tigrist kalitkában tartani. Kalitkába zárt kis madár. A vad madár is megszokja a kalitkarekeszt.* (Km.). Átv. tréfás ért. jelent igen szűk házat vagy szobát. *Ez nem is szoba, csak kalitka.* Képes beszédben jelent zárhelyet, börtönt. Máskép: *kaliczka*, a székyelkenél *galiczka* is.

KALJÁN, l. KALLYÁN.

KALL, (kal-ol) áth. m. *kall-ott*, htn. —ani v. —ni. Valamely hajlékony anyagot, pl. gyapjút, szőrt sodorva, forgatva gyúr, nyomkod, ütöget, s ezen gyúrás, nyomkodás, ütögetés által elkészít, kelmévé képez. *Poszt-t, szűrt, kalap nemezt kallani, Bőröket kallani*, azaz a csávás kádban lábakkal tiporni. *Szűrharisnyát kallani.* Gyöke a hangutánzó *kal*. Hasonló hozzá a takácsot jelentő tót *kadlec*.

KÁLL, pusztá Pest megyében; helyr. *Káll-ba*, —ban, —ból.

KÁLLA, l. KÖVES—, és MINDSZENT-KÁLLA.

KÁLLAI-KETTŐS, ösz. fn. Fris magyar kettős tánc, mint azt Kállóban járvák vagy hajdan járták. *Eljární a kállai kettőst.*

KÁLLAI SZÁLLÁS, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Kállai-Szállás-on*, —*ra*, —*ról*.

KALLANG, KALLANGOS, l. KALANG, KALANGOS.

KALLANTYÚ, l. KALANTYÚ.

KALLAS, l. KALAZNÓ; helyr. *Kallas-on*, —*ra*, —*ról*.

KALLÁS, (kal-ol-ás), fn. tt. *kallás* l, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki, péld. posztós, csapó, kalapos stb. valamit kall. *Kifáradni a kallásban*. V. ö. KALL.

KALLAT, (kal-ol-at) áth. m. *kallat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *kallass*. 1) Valamely kelmét kallóban készít. 2) Átv. ért. mennyiben kallás alatt az illető anyagból simítás által némely részek elkopnak, elhullanak, am. használás, viselés által szakgat, koptat: *Lassanként elkallatni a ruhát*.

KALLATLAN, (kal-ol-atlan) mn. tt. *kallatlan-t*, tb. —*ok*. Amit meg nem kallottak. *Kallatlan gyapjú*, szőr, nyerebőrök. *Kallatlan szürszövet*. Határozóképp am. kaliatlanul, kallatlan állapotban.

KALLINA, falu Krassó megyében; helyr. *Kallinán*, —*ra*, —*ról*.

KALLÓ, (1), (kal-ol-ó), fn. tt. *kalló-t*. 1) Meszterember, ki kall, különösen, ki a gyapjút, és szőr szöveteket finomítja. 2) Műhely, melyben kallanak, vagyis malomféle készüllet, melyben víz által hajtott kerekék segédelmével történik a kallás. *Kallóba küldeni a posztót, szűrt. Posztósok, csapók kallója*.

KALLÓ, (2), (kar-ló) fn. tt. *kallót*. Az aratók karját védő, vászonból készült ujj. (Csikkzéki szó.)

KÁLLÓ, falu Borsod megyében; NAGY—, mváros, KIS—, falu Szabolcs megyében; helyr. az általános szabály ellenére (legalább a szabolcsi szokás szerint): *Kálló-ba*, —*ban*, —*ből*.

KÁLLÓCZ, falu Pozsony megyében; helyr. *Kállóc-on*, —*ra*, —*ról*.

KALLÓDIK (kal-ol-ó-od-ik), belsz. m. *kallódtam*, —*tál*, —*ott*. 1) Kalló által tömődik, csinosodik. *Kallódik a gubanczos posztó, szűr*. 2) Lassanként elkopik, elfogy, veszendőbe megy. *Viselés által kallódik a ruha*.

KALLÓFÖLD, (kalló-föld) ősz. fn. Finom agyagföld, melyet a kallósok használnak, hogy a posztószövet zsirját kivegyék. (Argilla fullonum.)

KALLÓGÉP, (kalló-gép) ősz. fn. Gépkészület a kallózás gyorsabb és egyarányúbb eszközlésére. V. ö. KALLÓMALOM.

KALLÓGYÁR, (kalló-gyár); l. KALLÓHÁZ.

KALLÓHÁZ, (kalló-ház) ősz. fn. Ház, illetőleg gyári épület, melyben posztót, szűrt stb. kallanak.

KALLÓHULLADÉK, (kalló-hulladék) ősz. fn. szőr- vagy gyapjuszálaeskák, melyek az illető szövetből kallózás alatt elhullanak.

KALLÓKÓTIS (kalló-kótis), ősz. fn. Kótisok, vagy kalapácsforma ütőeszközök a kallóban, melyek

a készítendő anyagot sulykolják, s kelmévé képezik, kisímitják.

KALLÓKÖLYÜ, (kalló-kölyü) ősz. fn. l. KALLÓKÓTIS.

KALLÓMALOM, (kalló-malom) ősz. fn. Malomféle gépszerkezet, melynek víz által hajtott kerekke a vele összeütköző kótisokat v. kalapácsokat mozgásba hozza, és fölemeli, hogy aláesvén az anyagot ütögessék, és kelmévé képezzék.

KALLÓMESTER, (kalló-mester) ősz. fn. Mester, ki a kallói munkálkodásra felügyel, s azt igazgatja.

KALLÓRÁJA, (kalló-rája) ősz. fn. A ráják neméhez tartozó tüskés tengeri halfaj. (Raja fullonica.)

KALLOS, falu Szala megyében; helyr. *Kallos-on*, —*ra*, —*ról*.

KALLÓS, (kal-ol-ó-os) fn. tt. *kallós-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kinek kallómalma van. *A kallóssal szerződni. Kallóshoz adni a posztót*.

KÁLLÓ-SEMJÉN, falu Szabolcs-megyében; helyr. *Semjénbe*, —*ben*, —*ből*.

KALLÓSULYOK, (kalló-sulyok) ősz. fn. l. KALLÓKÓTIS.

KALLÓTÁBLA, (kalló-tábla) ősz. fn. A kalaposok táblája, melyen a nemezt gyurják, gyömösözik, sodorják.

KALLÓTÁNCZ, (kalló-táncz) ősz. fn. Kallókerék módjára keringő német táncz.

KALLÓTEKNŐ, (kalló-teknő) ősz. fn. Fateknő, vagy válu a kallómalomban, melyben a kelméket kótisokkal ütögetik.

KALLOTT, (kal-ol-ott) mn. tt. *kallott-at*. 1) Amit kallóban készítették, kisímitottak. *Kallott szürposztó*. 2) Átv. ért. kopott, viselt. *Kallott, elkallott ruha*. 3) Heves megyében: *kallott disznó*, am. árta, melyet megnőtt korában heréltek ki, mintegy elkopott, elviselt kan.

KALLÓÜST, (kalló üst) ősz. fn. A kalaposok réz üstje, melybe a nemezt belemártogatják, mielőtt a kallótáblán gyúrnák, gyömösöznék.

KALLÓZ, (kal-ól-óz) áth. m. *kallóz-tam*, —*tál*, —*ott*: l. KALL.

KALLÓZÁS, (kal-ol-ó-oz-ás) fn. tt. *kallózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, l. KALLÁS.

KALLYÁN, erdélyi falu Kolos-megyében; helyr. *Kallyán-ba*, —*ban*, —*ből*.

KALLYAVA, falu Szepes-megyében; helyr. *Kallyaván*, —*ra*, —*ról*.

KÁLMÁN, férfi kn. tt. *Kálmán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Colomannus. *Könyves Kálmán, magyarok királya*. Eredeti magyar név, mely más népeknél elé nem fordul. Talán *Kármán* vagy *Kermán* persa tartomány- avagy várostól, még az ősidőben vette eredetét. Innen *kálmán-körte* néhutt: *kármán-körte*.

KÁLMÁNCSA, falu Somogy- és puszta Szala-megyében; helyr. *Kálmáncsán*, —*ra*, —*ról*.

KÁLMÁND, falu Szathmár-megyében; helyr. *Kálmánd-on*, —*ra*, —*ről*.

KÁLMÁNFÖLDE, puszta Abaúj-megyében; helyr. *Kálmánföldé-n*, —*re*, —*ről*.

KALMÁR, fn. tt. *kalmár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Közönségesen a német *Kramer* szóból származtatják; néhutt a köznépnél: *kalamár*, a Levelestárban is), a Carthausi névteleennél: *kalomár*, palócosan: *kómár* (mint szalma = *szóma*), innen *kómdáros szilva* am. kalmáros szilva; („*kramen*” Heyse szerint vagy hangutánzó gyökből eredett, vagy a latin *comparare*, olaszul *comprare* szóból módosult). Ha saját nyelvünkben szabad volna elemezni — mint más nyelvekben szokás — a legtisztább törzs *kalam* volna, mely többek közt meg van *kalamol* szóban is, mely am. jár-*kel*; tehát kalamár vagy kalmár, annyi volna, mint jár-*ró-ke*lő. 1) Személy, ki különféle, vagy bizonyos nemű árukkal üzérkedik, iparczikkeket, vagy természetényeket bevásárol, meg elad. *Tengeri*, *szárazföldi kalmár*. A gabonával, borral, harmokkal üzérkedőt inkább *kereskedőnek* mondják. 2) Szorosb ért. boltos, kereskedő, milyenek, *fűszeres kalmár*, ki fűszerekkel, s különféle száraz, hideg eleséggel, stb. üzérkedik; *rőfös kalmár*, ki posztót, vásznat, gyolcsot stb. árul; *ékszeres kalmár*, *edényes kalmár*. stb. Egyébiránt ezek is, ha üzleteiket nagyban folytatják, inkább *kereskedő* címmel élnek, kik pedig kicsinyben üzük e kereskedést: *szatócok*. *Nem ezokott a kalmár otthonn gadagodni.* (Km.). *Nem mind bors, amit a kalmár ebe hullat.* (Km.). A finnem *kalu* am. holmi, árú, ettől: *kaluna* = kereskedő; ahonnan némelyek *kalmár-t* is holméből származtatják.

KALMÁRÁRU, (kalmár-áru) ősz. fn. Áruk, melyeket a kalmárok bevásárolni s árulni szoktak.

KALMÁRBOLT, (kalmár-bolt) ősz. fn. Bolt, melyben a kalmár eladni való áruait kirakja.

KALMÁREGYESÜLET, KALMÁREGYLET, (kalmáregyesület, v. egylet) ősz. fn. Bizonyos vidéken vagy városban üzérkedő kalmárok társulata.

KALMÁRHAJÓ, (kalmár-hajó) ősz. fn. Hajó, melyen kalmárárukat szállítanak. *Tengeri kalmárhajó*.

KALMÁRHÁZ, (1) (kalmár-ház), ősz. fn. 1) Ház, melyben kalmárságot üznek. 2) Valamely nevezetes kalmárnak kereskedése. *Első kalmárházakkal összeköttetésben lenni*.

KALMÁRHÁZ, (2), puszta Pozsony megyében; helyr. *kalmárház-on*, —*ra*, —*ről*.

KALMÁRI, (kal om-ár-i) mn. tt. *kal-már-i-t*, tb. —*ak*. Kalmárt, mint olyat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kalmári üzérkedés. Kalmári kiadások, bevételek, számadások, árjegyzékek*.

KALMÁRINAS, (kalmár-inas) ősz. fn. Gyermekek vagy ifju, ki a kalmárságot gyakorlatilag tanulja.

KALMÁRJEL (kalmár-jel), ősz. fn. Kalmárságot vagy kalmárkodást jelentő tárgy: vagy pedig

kereskedési árukon s azok takaróin használni szokott jegy.

KALMÁRJOG, (kalmár-jog), ősz. fn. 1) Jog, melynél fogva valakinek szabad kalmárságot üznie. 2) Azon törvények és rendeletek összege, melyek a kalmárságra vonatkoznak, s melyekhez a kalmárok kötelesek magukat tartani.

KALMÁRKODÁS, (kal-om-ár-kod-ás) fn. tt. *kalmárkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Üzérkedés, melyet valaki mint kalmár üz, gyakorol.

KALMÁRKODIK, (kal-om-ár-kod-ik) k. m. *kalmárkod-ám*, —*tál*, —*ott*. Kalmári üzletet, kereskedést gyakorol, kalmári minőségben működik.

KALMÁRKÖNYV, (kalmár-könyv), ősz. fn. A kalmárnak számadó könyve, melybe a bevételeket, és kiadásokat az időnek pontos megjegyzése mellett beírja.

KALMÁRLEGÉNY, (kalmár-legény), ősz. fn. A kalmári üzletbe, különösen az áruk eladásának módjába beavatott személy, ki a kalmárboltban segédképen működik. Az illetőknél kedvesebben hangzik a *(bolt)-segéd* nevezet.

KALMÁRLEVÉL, (kalmár-levél), ősz. fn. 1) Oklevél, valamely kalmári szerződésről. 2) Levél, mely kalmári ügyeket illet, kereskedési tudósításokat foglal magában.

KALMÁRMÉRTÉK, (kalmár-mérték) ősz. fn. Mérték, vagyis mérleg-féle eszköz, készület, melylyel a kalmárárukat mérik.

KALMÁROS, (kalmár-os) mn. tt. *kalmáros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kalmárok szokásával egyező, t. i. a nyereszkesedésre nézve. *Kalmáros alkudozás. Kalmáros* (kómáros) szilva a palócoknál: fonnyadt, érés előtt lehulló szilva.

KALMÁROSAN, (kalmár-os-an) ih. Kalmárok módja, szokása szerint. *A nyereséget kalmárosan számítani*.

KALMÁRSÁG, (kal-om-ár-ság) fn. tt. *kalmárság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Kalmári üzlet, kalmári életmód. *Kalmárságot tanulni, üzni, gyakorolni*. 2) Mint gyűnév jelenti bizonyos városban, vagy vidéken lakó kalmárok személyzetét.

KALMÁRTANÁCS, (kalmár-tanács) ősz. fn. A kalmárok testületének választmányi tagokból álló tanácsa, mely a kalmári köz ügyekről intézkedik.

KALMÁR-TINTA-FÉREG, ősz. fn. Tengerfereg, mely ha ellenséget közeledni lát, tintafeketeségű nedvet bocsát ki, melylyel a vizet zavarossá teszi, s magát az ellenség elől elrejtí.

KALMÁRÜZLET, (kalmár-üzlet) ősz. fn. Kalmári adásvevés, kalmárság (az 1) értelemben).

KÁLMOS, fn. tt. *Kálmos-t*, tb, —*ok*. A hathímeselek seregéből való növény, melynek virágai kockásan ülnek egy buzogányforma hengeres torzsán. (Acorus.)

KÁLMOS-GYÖKÉR, ősz. fn. A kálmos nevű növény gyógyerejű gyökere.

KALNA, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Kálná-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNA, NAGY-, KIS-, falvak Bars megyében; helyr. *Kálná-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNA-BORFŐ, falu Hont megyében; helyr. *Borfő-n*, —*re*, —*ról*.

KÁLNA-ROSZTOKA, falu Zemplén megyében; helyr. *Rosztoká-n*, —*ra*, —*ról*.

KALNÁS, falu Sáros megyében; helyr. *Kálnás-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNICZ, falu Trencsén megyében; áll két részből, melyek: *Breznó*- és *Rozson-Kálnicz*; helyr. *Kálnicz-on*, —*ra*, —*ról*.

KALNIK, falu Beregh megyében; helyr. *Kálnik-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNIK, falu Kőrös megyében; helyr. *Kálnik-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNO, falu Nógrád megyében; helyr. *Kálnó-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNO-GARÁB, falu Nógrád megyében; helyr. *Garáb-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁLNOK, falu Mosony megyében, és Erdélyben Sepsz székben; helyr. *Kálnok-on*, —*ra*, —*ról*.

KALOBÁL, (kalob-ál) önh. és áth. m. *kalobál-t*. Kalapács- vagy sulyokforma eszközzel üt, kopogtat, pl. a lovas katonáknál kótiskákkal valamely darab deszkán jeladás végett kopogtat. Hangutánzó s egyezik a német *klopfen* szóval. V. ö. KALAPÁL.

KALOCSA, mv. Pest, illetőleg Solt-megyében, és falu Erdélyben Doboka megyében; helyr. *Kalocsá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALÓCSA, (kal-ó-csa) fn. tt. *kalócsá-t*. Rakonczaforma eszköz, melyen házzsindelyezéskor a felhordott zsindelyeket tartják az ácsok. Székely szó.

KALOC SOLÓDIK, (kal-ocs-ol-ó-d-ik) belsz. Ágai, szárai összevevissza egymásba tekerődnek. A *kulcsolódik* ige változata. Székely szó.

KÁLÓCZA, fn. tt. *Kálócztát*. Szerémségi város a pétervárad határőri kerületben (Carlovitz). Helyr. *Kálócza-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLÓCZAI, mn. tt. *kálóczai-t*, tb. —*ak*. Kálóczára való, onnan származó, ott termett. *Kálóczai borok*, *szilvapálinka*.

KÁLÓCZFA, helységek Szala megyében; helyr. *Kálóczfá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALODA, (kal-o-da) fn. tt. *kalodá-t*. Általán am. faeszköz, melylyel valamit leszorítanak, hogy helyéből ne mozdulhasson; különösen 1) A falusi bírák házai előtt egykori büntető eszköz, vagyis fa alkotmány, mely úgy volt elkészítve, hogy a rajta levő lyukakba a lábakat s néhutt a kezeket is bele lehessen szorítani. A kalodának egy más neve, melybe a nyakat és kezeket szorítják, *kézi* vagy *nyakkalodá-nak* mondatik, némely vidékeken pedig *hegedűnek*. Ezt akkor használják, midőn a bűnösöket valóhová elszállítják, vagy elhajtják. *Kalodába zárni a*

bűnöst. A falu kalodáját nem szabják egy ember lábához (km.) A Góry-codexben *kalada*. „Addég a bűnnek kaladájából ki nem mégy, míg nem mennél kissebb elvett jószágról eleget téssz.” 2) A ház födelét, vagy asztalok, kazalok tetejét szorító kettős fa. Mind ezeztől különbözik a *pelengér* v. *perenge*. Némelyek azt vélik, hogy a latin *claudo*-tól származott volna; de ez a latinban magánosan áll, a nélkül, hogy hasonhangú főnevet alkotna. Jobban egyezik vele a héber *galúth* (fogság), a persa *kalidan* (carcer. Bergrászi). V. ö. KALAFÁ.

KALODÁZ, (kal-o-da-az) áth. m. *kalodáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kalodába zárással büntet.

KALOKÁNY, fn. tt. *kalokány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Tavakban nőni szokott szürös fű neve; máskép, *kolokány*, *karlokány*.

KALONDA, falu, KIS—, puszta Nógrád megyében; helyr. *Kalondá-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLONGA, puszta Szabolcs-megyében; helyr. *Kálongá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALONGYA, KALONGYÁL, l. KALANGYA, KALANGYÁL.

KÁLOSA, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Gömör-megyében; helyr. *Kálosá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALOTA, falu Bihar megyében; NAGY—, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Kalotá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALOTAFÁ, (kalota-fa) ősz. fn. l. DUDAFÜRT.

KALOTA-SZENTKIRÁLY, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Szentkirály-on*, —*ra*, —*ról*.

KALOTA-ÚJFALU, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Újfaluba*, —*ban*, —*ból*.

KALOTYA, (kal-ol-ta azaz kallott?) fn. tt. *kalotyát*. Négy nyüstös forma vázson a székeltyeknél, mintha kallották volna.

KALÓZ, (kal-ó-oz) fn. és nm. Gyöke *kal*, s rokon a *kaland*, *kalaráz*, *kalézel* szókkal. Jelent általán oly személyt, ki ideoda bolyong, csavarog, csatangol; különösen tengeri rablót, ki a tengeren bolyongva az utasok különösen kereskedőhajók után leselkedik, s azokat kifosztogatja.

KÁLOZ, mváros Fejér megyében; helyr. *Kálozon*, —*ra*, —*ról*.

KÁLOZD, puszta Fejér megyében; helyr. *Kálozdon*, —*ra*, —*ról*.

KALÓZÉLETMÓD, (kalóz-élet-mód) ősz. fn. Kalózkodásból élés.

KALÓZFŐNÖK, (kalóz-főnök) ősz. fn. Kalózek feje, vezére.

KALÓZHAJÓ, (kalóz-hajó) ősz. fn. Kisebbféle tengeri hajó, vagy bárka, melyen a kalózek az utazó kalmárhajók után leselkednek.

KALÓZKODÁS, (kal-ó-oz-ko-d-ás) fn. tt. *kalózkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Rabló életmód a tengeren, melyet az úgynevezett kalózek gyakorolnak. V. ö. KALÓZ.

KALÓZKODIK, (kal-ó-oz-kod-ik) k. m. *kalóz-kod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kalózik módjára tengeri rablást űz, gyakorol.

KALÓZLÁS (kal-ó-oz-ol-ás), fn. tt. *kalózlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Tétova bolygás, csatangelés. 2) Tengeri rablás.

KALÓZOL, (kal-ó-oz-ol) önh. m. *kalózol-t*. 1) l. **KALÉZOL**. 2) Kalóz életet űz, gyakorol, kalózkodik.

KALÓZOLÁS, l. **KALÓZLÁS**.

KALÓZVEZÉR, (kalóz-vezér) l. **KALÓZFŐNÖK**.

KALPAG (kal-ap-ag, eljön a török nyelvben is: *kalkak* = süveg); fn. tt. *kalpag-ot*, harm. szr. —*ja*. Gyöke egy a *kalap* szóval. Prémies bőrből álló karimátlan főveg, melynek tetejét rövidebb vagy hosszabb lefentyű képezi. *Nyuszt-, nyest-, medvebőr kalpag*. *Vitézkötéses, tollas kalpag*. A magyar nemzeti öltözethez tartozó díszfőveg.

KALPAGOS, (kal-ap-ag-os) mn. tt. *kalpagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kalpag nevű főveget viselő. *Kalpagos királyi testőrök*. *Kalpagos vitézek*, *urak*.

KALSA, falu Abauj megyében; helyr. *Kalsá-n*, —*ra*, —*ról*.

KALUGYER, falu Bihar megyében; helyr. *Kalugyer-be*, —*ben*, —*ből*.

KALUZSA, falu Ungh megyében; helyr. *Kaluszá-n*, —*ra*, —*ról*.

KÁLVINISTA, (latinos alkotású szó) fn. tt. *kálvinistát*. Köz népi nyelven am. keresztény felekezetű, ki Krisztus urunk hitét Calvin János: ana szerint vallja és követi. Használtatik melléknévül is, midőn tulajdonságot jelent p. o. *Kálvinista varjú*, mely hullal él, különböztetvül a *pápista varjútól*, mely gabonát eszik. *Kálvinista répa*, (másképp *fanos répa*, *koszmacska*, *vaka*), minthogy ezt csak disznóhussal szokták enni, nem bőjtő fözelékül használni. A vallási villongások idejében gúnyosan, vagy tréfásan keletkeztek ezek: *Kálvinista szentség*, azaz boros kulacs; *Kálvinista sajt*, azaz préselt hurka disznóbürcéből, és szalonnából. Némely vidékeken: *Kálmomista*, vagy röviden: *Káló*.

KÁLVINISTÁS, (kalvinista-as), mn. tt. *kálvinistas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Kálvinisták módja, szokása szerint való. *Kálvinistas templomi ének*. Némely szók vagy betűk kálvinistas kiejtése.

KÁLVINISTASÁG, (kalvinista-ság) fn. tt. *kálvinistaság-ot*, harm. szr. —*a*. Gyűnév, am. a kálvinista hitvallást követők testülete, gyűlekezete, szélesebb vagy tágasb értelemben.

KALYÁN, l. **KALLYÁN**.

KÁLYHA, fn. tt. *kályhát*. Egy a német *Kachel* szóval, de ez csak kályhacserépet jelent. Cserépből rakott kemence. *Zöld, fehér kályha*. *Gömbölyű, négy-szögű kályha*. Így nevezik magyarul az öntött vasból, vagy vas lemezből készített kemenczét is. V. ö. **KE-MENCZE**. és **KAHOLY**.

KÁLYHACSERÉP, (kályha-cserép) ösz. fn. Agyagföldből égetett, s kályhának való cserép. *Mázos, fehér, lapos, öblös kályhacserépek*.

KÁLYHACSÓ, (kályha-cső), ösz. fn. A kályhába alkalmazott cserép- vagy lemezcső, melyen a füst kimegy, mely leginkább a vaskályhánál van szokásban, melyek kéménnyel összeköttetésben nincsenek.

KÁLYHAELLENZŐ, l. **KÁLYHAERNYŐ**.

KÁLYHAERNYŐ, (kályha-ernyő), ösz. fn. Vá-szon- vagy spanyolfal, melyet télen a kályha elé tesznek a hirtelen vagy forró meleg akadályozása végett, vagy hogy a közellévő bútorokban kár ne történjék.

KÁLYHAFÜTŐ, (kályha-fűtő) ösz. fn. Szolga, ki kályhákat fűt.

KÁLYHALEMEZ, (kályha-lemez), ösz. fn. 1) Vas lemez, melyből kályhákat készítenek. 2) Vas tábla, melylyel a kályha száját beteszik.

KÁLYHALYUK, (kályha-lyuk), ösz. fn. Nyílás a kémény alatt, vagyis kised üreg a kályha szája előtt, honnan a kályhát fűteni szokták. *Kályhalyukba bújni*. *Kéményből a kályhalyukba esni*. Különbözik: *kályhaszáj*.

KÁLYHANYAK, (kályha-nyak) ösz. fn. A két fokozatu kályhának felső és karesubb része, mely a kályhaváll fölött áll.

KÁLYHAOLDAL, (kályha-oldal) ösz. fn. A kályhának fali része, mely adja tulajdonképen befűtéstkor a meleget.

KÁLYHAPÁRKÁNY, (kályha-párkány) ösz. fn. A kályhának alsó vagy felső részén kiálló széle.

KÁLYHARÁCS, (kályha-rács), ösz. fn. Vasból csinált rács, vagy rostélyféle készület a cserépkályha belső fenekén, nehogy a behányt fadarabok a kályha oldalát kidöntsék.

KÁLYHARAKÓ, (kályha-rakó) ösz. fn. Sze-mély, különösen gerencsér, ki cseréptáblákból álló kályhákat állít össze.

KÁLYHASZÁJ, (kályha-száj) ösz. fn. Nyílás, vagy lyuk a kályhán, hol a tüzelőt berakják. *Bedugni a kályhaszájat*.

KÁLYHATETŐ, (kályha-tető) ösz. fn. A kályhának legfelsőbb része.

KÁLYHAVÁLL, (kályha-váll), ösz. fn. Kiálló pártázat, vagy karima a kályha kerületén. *A kályhavállon almát sütni*.

KALYIBA, l. **KALIBA**.

KAM, (1), elvont gyök. Rokon *gam* gyökkel. Jelent általában görbeséget, vagy meghajlást *kamuti, kamasz, kamó, kampó, kancsal* (kamesal), *kancsó* (kamesó) stb. szókban. Különösebben pótlékot vagyis töképezéért kikötött kárpótlást, bért, *kamat* szóban. Eléfordul *Kamocsa*, *Kamond* helynevekben is.

KAM, (2) fn. tt. *kamot*. A székeleyknél Kriza J. szerint am. kan. *Eredj, rekeszd bé a kamot. Kiherélték a kamokat*. Hihetőleg innen származik: *kamatyol*.

KÁM, (1), (ka-am), elvont törzsök, melyből *kámpol*, *kámpicsorodik*, *kámva* szók erednek, s jelent görbeséget, félrecsavarodást. Meg van a *Kámon*, *Ká-morvár* stb. helynevekben is.

KÁM, (2), falu Vas vármegyében. *Hiába Kámba a bucsúra, ahol pap nincs.* (Km.) Helyr. *Kám-ba*, *—ban*, *—ból*.

KÁMA, fn. tt. *kámát*. Kagylófaj, hosszukás és elül tompa tekenővel. (*Chama calyculata* L.)

KÁMAHÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Kámaházán*, *—ra*, *—ról*.

KAMÁND, falu Torontál megyében; helyr. *Kamánd-on*, *—ra*, *—ról*.

KAMÁNFALVA, helység Nyitra megyében; helyr. *Kamánfalván*, *—ra*, *—ról*.

KAMÁNHÁZA, puszta Szala megyében; helyr. *Kamánházán*, *—ra*, *—ról*.

KAMARA, (V. ö. **KAM** gyök), fn. tt. *kamarát*. Megegyezik vele a latin *camera*, német *Kammer*, cseh, lengyel *komora*, svéd *kamar*, *kammara*, olasz *kamera*, francia *chambre*, angol *chamber*, hellén *καμάρα* (bolt), török *kamara* (hajón), persa *kamar* (bolt stb.). 1) Falakkal kerített osztály a házban, mely a szobától csak annyiban különbözik, hogy kályha vagy kemence nincs benne, s éjjeli hálásra vagy holmi eszközök, vagy eleség tartására, használtatik. *Liszes, tejes kamara. Életes kamara. Háló kamara.* 2) Átv. ért a szívnek üregei. *A szívnek két kamarája van.* 3) Átv. ért. országos, vagy fejedelmi hatóság, mely több személyekből, u. m. elnökből, tanácsosokból, alsóbb tisztekből, szolgálkból áll, s az ország, vagy fejedelem jóvedelmeire, kincseire felügyel. *Császári kir. kamara. Kamara elnöke, másod elnöke. Kamara jóvedelmei.* Máskép: *Kincstár.* 4) A vadászok nyelvén a tilalmazott vadastér középpontján levő kör, hol a hajtóvadástat nincs engedve (Bérey Károly).

KAMARAELNÖK, (kamara-elnök) ősz. fn. Az országos vagy fejedelmi kamara, azaz kincstár elnöke.

KAMARAHIVATAL, (kamara-hivatal), össz. fn. Hivatal, mely az álladalom, vagy fejedelem jóvedelmeit kezeli, a kincstári jóságokat igazgatja.

KAMARAI, (kamara-i), mn. tt. *kamarai-t*, tb. *—ak*. Kamarát illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kamarai jóságok, jóvedelmek. Kamarai igazgatás. Kamarai tisztek, szolgálk.*

KAMARAJÓSZÁG, (kamara-jószág) ősz. fn. Szélesebb értelemben az álladalmat, különösbbe fejedelem személyét illető álladalmi javak és azok jóvedelmei, a fejedelmi udvar tartására s általában az államköltségek némi fedezésére. Különbözik Magyarországon a *koronajószág*.

KAMARÁS, (1), (kamara-as), fn. tt. *kamarás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) A fejedelmi udvaroknál, főrangú hivatalnok, ki a fejedelmi teremekben az uralkodó személye körül szolgál. 2) Személy, ki ezen rangnak czimével a fejedelem által fölkészített.

KAMARÁS, (2), **NAGY-**, falu, **ALMÁS-**, puszta Arad, **KIS-**, puszta Csanád megyében; **PUSZTA**—, **VAJDA**— falvak Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Kamarás-on*, *—ra*, *—ról*.

KAMARÁS-APRÓD, ősz. f. Apród, vagy is fiatal nemes, ki a fejedelem személye körül szolgál, s rangra nézve a kamarás után áll.

KAMARÁSKULCS, (kamaras-kules) ősz. fn. Aranykulcs, melyet a fejedelmi kamarások rangezimerül kapnak és viselnek.

KAMARASZÉK, (kamara-szék); Árnyékszék. „Az kamoraszéket mentül inkább izgatják, attól inkább büdösb.” Karády Pál névtelene a XVI. századból (Toldy F.).

KAMARATANÁCSOS, (kamara-tanácsos) ősz. fn. Fejedelmi tanácsos, ki a kamarai hatóságnál ülnöki ranggal bír.

KAMARATISZT, (kamara-tiszt) ősz. fn. 1) A kamarai hatóságnál szolgáló kormánytiszt. 2) Személy, ki a kamarajóságok igazgatásánál hivatalokodik, péld. tiszttartó, számtartó, ispán stb.

KAMASZ, (kam-asz) fő- és mn. tt. *kamasz-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Mondják oly ifjuról, ki idomtalanul nőtt fel, ki tunyán áll, vagy jár, ki felnőtt korában is együgyűséget, butaságot árul el. *Vén kamasz. Haszontalan kamaszok. Nagy kamasz.*

KAMASZKODÁS, (kam-asz-kod-ás) fn. tt. *kamaszkodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Kamasz magaviselet.

KAMASZKODIK, (kam-asz-kod-ik) k. m. *kamaszkod tam*, *—tél*, *—ott*. Kamasz módon viseli magát. V. ö. **KAMASZ**.

KAMASZUL, (kam-asz-ul), ih. Kamaszok módjára, szokása szerint; bután, idomtalanul, tunyán meggörbedve. *Kamaszul állani, járni, cselekedni.*

KAMAT, (kam-at), fn. tt. *kamat-ot*, harm. szr. *—ja*. 1) Azon bér, melyet valaki a kölcsön vett pénzért az illető tulajdonosnak fizet. *Törvényes, törvénytelen kamat. Kamatra venni föl pénzt. A kamatokat pontosan fizetni. Kamatok kamatja*, oly intézetknél, melyek az évi (v. félévi) kamatot tőkésítvén, a következő évben (vagy félévben) már ettől is kamatot számítanak, például takarékpénztáraknál. 2) Széles ért. azon jóvedelem, melyet bizonyos birtok, péld. ház, kocsmá, mészárszék, föld, rét, szőlő stb. behoz, melynek alapjaul a megfelelő pénzbeli érték szokott szolgálni. *Ezen ház nyolcz forint száztöli kamatot hoz.*

KAMATCZÓK, (kamat-czók) ősz. fn. A kamatív végére nyomtatott utalvány, melynél fogva, ha a kamatszelvények elfogynak, új kamatív adatik. A fő kötelezvény birtokosának kényelmére szolgáló intézkedés, hogy t. i. a kamatív (kamatszelvények) elfogásával ne kelljen magát a kötelezvényt mutatni elő. **KAMATHÁTRALÉK**, (kamat-hátralék) ősz. fn. A lejárt kamatnak vagy kamatoknak még meg nem fizetett része.

KAMATÍV, (kamat-ív) ősz. fn. Ív, melyen a tőkepénzeknek megfelelő időszakonkénti, p. o. föl-

évenkénti kamatok följegyezték. T. i. az egyes (pl. fél-évi) jegyeket a kamat fölvétele végett időszakonként levágják. V. ö. KAMATJEGY.

KAMATJÁRADÉK, (kam-at-járadék) ősz. fn. Jövedelem, melyet valaki a befolyó kamatból húz.

KAMATJEGY, (kam-at-jegy) ősz. fn. A kamatból kivágott egy egy szelet, melyért az illető hitelezőnek vagy részvényesnek járó kamat a maga idején kiadatik. V. ö. KAMATÍV.

KAMATLÁB, (kam-at-láb) ősz. fn. Bizonyos meghatározott százalék valamely kölcsönpenzügylettől, pl. száz forinttól négy, öt, hat, tíz frt. stb. évenként.

KAMATLEVELKE, (kam-at-levelke) ősz. fn. l. KAMATJEGY.

KAMATOL, (kam-at-ol) áth. m. *kamatol-t* l. KAMATOZ.

KAMATOLÁS, (kam-at-ol-ás) fn. tt. *kamatolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. l. KAMATOZÁS.

KAMATOS, (kam-at-os) mn. tt. *kamatos-t*, v. —*at*, többes: —*ak*. 1) Ami bizonyos kamatot hoz, kamatra kiadott, kölcsönözött. 2) Kamat fejében kölcsön vett. A *kamatos pénz egy tából eszik emberrel* (km.), azaz naponként fogyaszt.

KAMATOSTUL, (kam-at-os-t-ul) ih. Kamattal együttvéve. A *kölcsönvett pénzt kamatostul visszafizetni*.

KAMATOZ, (kam-at-oz) önh. m. *kamatoz-tam*, —*tál*, —*ott*; parancs. —*z*. Kamatot hoz. *Tőkepénze száztól hatot kamatoz*.

KAMATOZÁS, (kam-at-oz-ás) fn. tt. *kamatozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tőkepénznek, vagy tőkepénzt érő akármely birtoknak azon állapota, melyben kamatot hoz.

KAMATOZÓ, (kam-at-oz-ó) mn. *kamatozó* —*t*. Ami kamatot hoz. *Száztól ötöt kamatozó tőkepénz*.

KAMATSZELVÉNY, (kam-at-szelvény) l. KAMATJEGY.

KAMATYOL, (kam- v. kan-aty-ol) önh. m. *kamatyol-t*. Növel közösz, mintegy kanoz. A széleknél *kam* am. kan. Aljas kifejezés.

KAMBORZ, (kam-borz) ősz. fn. A savarok neméhez tartozó növényfaj, melynek szára tövön szétágazik, levelei árformák, húsosak, tövishegyűek; csészéi a levelek tövén kerek hasábúk, virágzás után széles karimájúak. Máskép: *szükségű*. (Salsola kali).

KAMFARU, (kam-faru) ősz. mn. Székely és tiezavidéki tájszó, s oly lóról mondják, melynek fara hirtelen lecsappan; csapott faru. E szóban a *kam* horgas meghajlást jelent. A kiejtésben az *m* az *f* előtt néha *n*-nek hallatszik. Származhatik *kan* főnévtől is, amennyiben ennek is hirtelen csappanó fara van.

KÁMFOR, fn. tt. *kámfor-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Keleti cserjenővény mézgája, melynek igen erős szaga s hathatós gyógyereje van, az arab-persa *káfúr* szótól, maláj nyelven: *kápúr*, hin-

dostánul: *kápura*, szanszkritul: *karpúra*; a héber nyelvben *kopher* am. szurok. Újlatinul: *camphora*, francziául: *camphre*, németül: *Kampher* v. *Kampher* stb.

KÁMFORBABÉR, (kámfor-babér) ősz. fn. Keletindában tenyésző s a babérok neme alá tartozó növényfaj, melynek mézgájából készítik a kámfor név alatt ismeretes gyógyerejű szert.

KÁMFORGŐZ, (kámfor-gőz) ősz. fn. A kámfornak erős szagú gőze.

KÁMFOROS, (kámfor-os) mn. tt. *kámforos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Kámforral elegyített, készített. *Kámforos pálinkával kenetetni a megrándult lábat*.

KÁMFOROZ, (kámfor-oz) áth. m. *kámforoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Valamit kámforral vegyít, kever, vagy ken.

KÁMFOROZÁS, (kámfor-oz-ás) fn. tt. *kámforozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, Cselekvés, midőn valamit kámforoznak. V. ö. KÁMFOROZ.

KÁMFORSZESZ, (kámfor-szesz) ősz. fn. Kámforból készített szesz.

KAMM, elvont törzsök, melyből *kammog*, s közvetőleg *kammogás*, *kammogó* származékok erednek. Gyöke a görbeséget, vagy görbedést jelentő *ka*, *kam*.

KAMMOG, (kamm-og) önh. és gyak. in. *kammogtam*, —*tál*, —*ott*. Tunyán, lassan, fejét hajtogatva, legörbesztve ballag, mint a ház körül vagy mezőn melázó komondorok, kuvaszok, sunnyogó rókák, farkasok szoktak. Máskép: *czammog*.

KAMMOGÁS, (kamm-og-ás) fn. tt. *kammogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Meggörbedő nyakkal, sunnyogó, lassu járás, czammogás.

KAMMOGÓ, (kamm-og-ó) mn. tt. *kammogó-t*. Görbedező nyakkal, lassan, tunyán, sunnyogva járó, ballagó. *Kammogó farkas*, *medve*, *komondor*.

KAMÓ, (kam-ó) fn. tt. *kamó-t*. Horgosan meghajló eszköz, máskép: *gamó*, *kajmó*, *gajmó*, *kajma*, *kajmacs*, *kampó*. *Kamókra akgatni a dohányfüzéreket*.

KAMOCSA, falu Komárom megyében; helyr. *Kamocsán*, —*ra*, —*ról*.

KAMÓCZA, (kam-ó-cza) fn. tt. *kamóczát*. Így nevezetik azou len, mely az első ecsetetésből lehullván újra megecsetetetik, és ebből marad azután a *szősz*. Máskép *lenkocs*.

KAMÓL, (kam-ó-ol) áth. m. *kamól-t*. Valamit kamóval forgat, sodor, teker, csavargat, péld. kötélverők a kötelet, gombkötők a zsinórt.

KAMON, falu Vas megyében; helyr. *Kamonba*, —*ban*, —*ból*.

KAMOND, pusztá KIS—, NAGY— falvak Veszprém megyében; helyr. *Kamond-on*, —*ra*, —*ról*. KAMORA, l. KAMARA.

KAMÓZ, (kam-ó-oz) áth. m. *kamóz-tam*, —*tál*, —*ott*. l. GAMÓZ.

KAMP, (kam-p) elvont törzsök, melyből *kampó*, *kampós*, *kamp-ósodik* származékok erednek.

KÁMP, (ka-am-p), elvont törzsök; származé-
kai: *kámpicsorodik*, *kámporodik*, és *kámpol*. Gyöke
a görbeséget jelentő *ka*.

KÁMPICS, (ka-am-p-ics) elvont törzsök, mely-
ből a *kámpicsorodik* ige származik. Jelent nyelv-
ficzomodást, midőn a nyelv valamely nehéz szó
kiejtésében mintegy meggömbül, rendes járásából
kimozdul.

KÁMPICSORODIK, (ka-am-p-ics-or-od-ik) k.
m. *kámpicsorod-tam*, —*tél*, —*ott*. A nyelve kificza-
modik. V. ö. KÁMPICS. *Oly nehéz kimondású szó,*
hogy majd kikámpicsorodik bele a nyelvem. Csak né-
pies nyelvben használható szó.

KAMPÓ, (kam-p-ó) fn. tt. *kampó-t*. Horog-
alakú eszköz. *Kampóval húzkálni az ágakat. Kampóra*
akasztott kannával meríteni a vizet. Kampóval húzni
parázt a lábas alá. V. ö. KAMÓ.

KAMPÓL, (kám-p-ó-l) áth. m. *kampól-t*. Va-
lamit kampóféle eszközzel öszveket, p. ácsok a ge-
rendákat.

KÁMPOL, (kám-p-ol) áth. m. *kámpol-t*. Vala-
kit kiöltött, fölfelé görbített nyelvvél gúnyol, csú-
fol. *A csintalan gyermekek kámpolják egymást.*

KÁMPOLÓDÁS, (kám-p-ol-ó-od-ás) fn. tt. *kám-*
polódás-t, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kiöltött nyel-
vel való gúnyolódás, csúfolódás.

KÁMPOLÓDIK, (kám-p-ol-ó-od-ik) belsz. m.
kámpolód-tam, —*tél*, —*ott*. Kiöltött nyelvvél gú-
nyolódik, csúfolódik.

KÁMPOR, (kám-p-or) elvont törzsöke *kámporo-*
dik, *kámporodott* szónak, Jelentése: kampó mód-
jára meghajlott, meggömbedt.

KÁMPORODIK, (kám-p-or-od-ik) k. m. *kámpo-*
rod-tam, —*tél*, —*ott*. Túl a Dunán, nevezetesen
Győr vidékén oly emberről mondják, ki beteges álla-
pota miatt görnyedez, gornyadoz.

KÁMPORODOTT, (kám-p-or-od-ott) mn. tt.
kámporodott-at. Betegségben meggörmnyedt, gornyadt.
Átvitetik a beteges színre is. *Jaj beh kámporodott*
színed van. Gyövrármegyei tájszó.

KAMPÓS, (kam-p-ó-s) mn. tt. *kampós-t* v.
—*at*, tb. —*ak*. 1) Kampóval ellátott. *Kampós bot.*
Kampós rúd. 2) Kampóhoz hasonló hajlású, görbe-
ségű. *Kampós orr.* Máskép: *horgas*.

KÁMPÚL, (kám-p-úl) önh. m. *kámpúl-t*. A sze-
mek fényéről mondják, midőn megtörik s homályossá
lesz. Használják néhutt *kábúl* értelemben is.

KAMRA, I. KAMARA.

KAMUKA, fn. tt. *kamuká-t*. Juhteve szőréből
készült kelme, mely gyapju, selyem, vagy gyapot
fonalakkal is van keverve. (Camelot.) *Kamukából*
varrt szoknya, köntös. Néhutt a köznép nyelvén:
kamillót, régiesen: *csemele*. Eléjün Beregszászi sze-
rént a török nyelvben is. Hindoglunál *kumas* am.
kelme, szövet (matière, étoffe). Lehet 'pamuk' szó
módosulata is.

KAMUT v. KAMUTH, KIS—, NAGY—
puszták Békés megyében; helyr. *Kamut-on*, —*ra*,
—*ról*.

KAMUTI, (kam-ut-i) mn. tt. *kamuti-t*, tb.
—*ak*. Alattomos, alánéző, meghunnyászkodó ravasz.
Gyöke a meggömbülést jelentő *k m*. Dunán túli tájszó.

KÁMVA, I. KÁVA.

KÁMVÁS, I. KÁVÁS.

KÁMZSA, fn. tt. *kámzsát*. Rokonjai az arab
kamiza, újlatin *camisia*, franczia *camisole*, *chemise*,
szláv *kamyzola*, olasz *kamisia*, német *Hemd*, régi
felső német *hemmat*, *hemide* stb. 1) Hosszu üng,
melyet a misemondó pap magára vesz. 2) A paló-
czoknál am. vastag daróc ruha, melyet a kolduló
szerzetesek, remeték viselnek. *Kámzsába öltözni.* *El-*
dobni a kámzsát. 3) A szerzetes ruhának azon része,
melyet a fejre lehet húzni, csuklya.

KÁMZSÁS, (kámzsá-as) mn. tt. *kámzsás-t* v.
—*at*, tb. —*ak*. Akinék vagy minek kámzsája van.
Kámzsás pap, *barát*. *Kámzsás ruha*.

KAN, (1) elvont gyöke *kanaf*, *kancsal*, *kandi*, *kan-*
tár stb. szónak; értelme mint alakja hasonló sőt
azonos *kan* és *kany* (v. *kony*) gyökökével, t. i. gör-
beség.

KAN, (2), fn. tt. *kan-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*.
Csagataj nyelven, *kaban* am. *kan* disznó. (Abuska).
Egyébiránt rokonokul tekinthetők a hellén *ΓΕΝΩ*,
γεννάω, honnan *γενέω* (nemző), elavult latin: *geno*
honnan *genitor*, továbbá: szanszkrit. *dsan* (nemző),
honnan *dsanasz* (férj; főnök); melyek nyomán is
tehát *kan* nemzöt jelent. A szókelyeknél: *kan*, mely
ismét a *kamó*, *gamó* szókhoz áll közelebb; és csak
ugyan *kamóz*, *gamóz* azt is jelenti: *kanoz*, azaz nős-
tény nyel párosúl. Itt ismét a hellén *γαμέω* jut
eszünkbe, mely am. feleségül venni, és feleségül
adni, nem különben *γάμος*, mely am. menyekző;
házasság. S mind ezt szépen megfejténé a magyar
gam v. *kan* gyök, ha úgy értelmezni akarnók és
mernők. 1) Széles ért. az állatok himje, de nem ál-
talanosan használtatik. A négylábúak közül: *kankutya*,
kanmacska, *kannyúl* *kandisznó*; ritkán használtatik a
kanöz. A madarak közül: *kanpulyka*, *kanréce*, *kan-*
veréb. Százesztendő *kanverébnek hátul van a farka*.
(Km.). A régies kanytúk és *kanlúd* helyett ma köz-
szokásúak: *kakas* és *gunár*. Általán tréfás népies
nyelven minden hímről mondható, péld. *szereted-e a*
kancsukát? (Kétértelmű kérdés). 2) Szoros ért. a ser-
tések himje, a nőtény pedig *eme*, *emse*. *Kanokat*
herélni. *Kan agyara*. *Falu kanja*. *Néha a falu kan-*
ját is megölik, de csak válik más helyébe. (Km.). *Vad*
kanokat vadászni. *Dühös, mint a vad kan*. 3) Tréfás
népies nyelven am. a maga nemében kitünő, a töb-
binél derekabb. *Kan gyerek*, *legény*. *Kan krajczár*,
azaz ezüst értékű rézkrajczár, *kan garas* stb. *Égett*
bor kanja, azaz, *java*. A régi babonás korban *kan*
ördögnek hívták a boszorkányok szeretőjét. 4) Köz-
nyelven jelent buja embert. V. ö. HÍM.

KÁN, fn. tt. *kán-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *ja*.
1) Némely ázsiai népek, különösen tatárok, mongolok fejedelme, főnöke, (nagy kán); a persa tartományok főnökei (satrapái) is nevezettek így (Wullers). Máskép: *khán*. Csagataj nyelven: *kaan* (Abuska), persául: *khán*, v. *khakán*. 2) l. KANNA.

KANÁCS, pusztá Tolna megyében; helyr. *Kandács-on*, — *ra*, — *ról*.

KANAF, (kan-af) fn. tt. *kanaf-ot*. 1) Vásznon-rojt, vagy szélesb ért. rojt. 2) Átv. azon fonálalaku részek, vagy szálacskák, melyekből az állati, és növényi testek képződnek. Máskép: *rost*. Hasonló hozzá a latin *cannabis* (kender), mint rostos héjú növény neve.

KANAFÁJ, (kan-af-áj) ősz. fn. l. TÁTKANAF.

KANAFOS, (kan-af-os) mn. tt. *kanafos-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. 1) Rojtos, rojtokra szakadozott. *Kanafos vászon*. 2) Mondják általában növényekről és állatok testeiről, mennyiben kanafjaik vannak. V. ö. KANAF.

KANAK, falu Torontál megyében; helyr. *Kanak-on*, — *ra*, — *ról*.

KANAKÚCZ, fn. tt. *kanakúcz-ot*. A bagoly nemű madarak legkisebb faja. (*Strix passerina*). Második alkatrésze egyezik a német *Kautz* szóval.

KANÁL, tt. *kándl-t* v. *kanal* — *at*, tb. — *ak*; l. KALÁN.

KANALAS, (1), mn. tt. *kanalas-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. l. KALÁNOS.

KANALAS, (2), (l. KALÁNOS), fn. tt. *kanalas-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Pléhől vagy fából készült lyukacsos lemez, melybe a főzőkanalakat duggatják. Oly képzésű, mint: *tálas*, tálakat tartó polcz vagy szekrény.

KANALAZ, l. KALÁNOZ.

KANÁLDAD, (kanál-dad v. kal-án-dad) mn. tt. *kándlad-ot*. Minek kanálhoz hasonló alakja van. *Némely gémfajok kándlad csőre*. *Kándlad fülvájó*.

KANÁLFEJ, (kanál- v. kalán-fej) ősz. fn. A kanálnak öblös vége, melylyel meregetni, kavargatni szoktak. *Kerekded, hosszúkás, lapátforma kánálfej*.

KANÁLKA, (kanál-ka v. kal-án-ka) fn. tt. *kándká-t*. Kis kalán, péld. melylyel a gyermekek esznek, vagy kávé kalán.

KANÁLNyel, (kanál-nyel) ősz. fn. A kanálnak szára, fogója. *Sípos kánálnyel*. *Oly mohón evett, hogy a kánálnyelet is majd befalta*.

KANÁLOS, l. KALÁNOS.

KANÁLOSGÉM, (kanálos-gém) ősz. fn. l. KALÁNOSGÉM.

KANÁLOSRÉCZE, (kanálos-récze) ősz. fn. Vadrécze-faj, melynek csőre kanálalakú. (Anas platyrincha. L.)

KANÁLTARTÓ, (kanál-tartó) ősz. fn. l. KANALAS.

KANAPE, fn. tt. *kanapét*. Francia szó, középkori latinul: *conopeum*, a hellén *konopeton* után,

mely (*konops* szótól) am. a legyek stb. eltávoztatása miatt függönyökkel ellátott ág. Magyarosan: *pamlag*.

KANÁRI, fn. tt. *kanári-t*, tb. — *k*. A kanári szigeteken otthonos, nálunk csak kalitkákban tartogatott, a verebek neméhez tartozó ismeretes madárfaj, *kanárimadár*.

KANÁRIFÜ, (kanári-fü) ősz. fn. A kanári szigeteken tenyésző, s Európába is átültetett növényfaj a polyvacsukok neméből, mely a köleshez vagy lenmaghoz hasonló magokat terem, a kanárimadarak legkedvesb eledelül szolgálókat. (*Phalaris kanariensis*. L.) Máskép: *kanáriköles*.

KANÁRIKÖLES, (kanári-köles) ősz. fn. l. KANÁRIFÜ.

KANÁRIMADÁR, (kanári-madár) ősz. fn. l. KANÁRI.

KANÁRIPOFÓKA, (kanári-pofóka) ősz. fn. A pofókák neméhez tartozó növényfaj. (*Dracocephalum canariense*.) V. ö. POFÓKA.

KANÁRIPOLYVACSUKE, (kanári-polvacsuk) ősz. fn. l. KANÁRIFÜ.

KANÁS, pusztá Sáros megyében; helyr. *Kanás-on*, — *ra*, — *ról*.

KANÁSZ, (kan-ász) fn. tt. *kanász-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. PásztoreMBER, ki disznókat őriz, legeltet. Nevét a nyáj fejtől a kantól kölcsönözte. Máskép: *konász*, v. *disznópásztor*. *Bakonyi kanászkok*. *Falu kanásza*. *Urasági kanász*. *Kürtől, kihajt a kanász*. *Káromkodik, mint a kanász*. *Czifra szűrös kanászkok*. *Midőn kanász a mezőn a botjával játszik, úgy leüti a südőt, csak a füle látszik*. (Kanászdal.) Átv. ért. jelent durva, nyers, vad betyár embert.

KANÁSZKODIK, (kan-ász-kod-ik), k. m. *kanászkod-tam*, — *tál*, — *ott*. Kanászságot visel, kanászi szolgálatban van. Átv. ért. *elkanászkodik*, am. durva, nyers, betyáros szokásokat vesz fel.

KANÁSZNÓTA, (kanász-nóta) ősz. fn. Kanászkok dala, vagy dallama, melyre tánczközben ideoda düllöngve topognak.

KANÁSZZODIK, (kan-ász-od-ik) k. m. *kanászkod-tam*, — *tál*, — *ott*. 1) *Elkanászkodik* Pápa vidékén (Matits Imre szerént) am. durva, nyers magavisetlűvé lesz, mint rendesen a kanászkok lenni szoktak. 2) Székely tájszólás szerént am. haragja csendesedik, engesztelődik. *Erősen megharagudott volt, de szépen szóltam hozzá, s megkanászkodék*. (Incze József.) V. ö. JUHÁSZZODIK.

KANÁSZOS, (kan-ász-os) mn. tt. *kanászos-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. Olyan mint a kanászé vagy kanászké. *Kanászos öltözet*, magavisetlet.

KANÁSZOSAN, (kan-ász-os-an) ih. Kanászos módon.

KANÁSZTÁNCZ, (kanász-táncz), ősz. fn. A maga nemében különös táncz, melyet duda vagy furulyaszóra a kanászkok járni szoktak, düllöngve, topogva, botokat vagy baltákat forgatva, egymásnak dobálva, majd a botra vagy balta nyelére le-

gugorodva, majd a földre lefekve, és kevéssé hallgatódzva, stb.

KANAVÁSZ, fn. tt. *kanavász-t*, tb. —ok. Nyers, fehéritetlen, durvábbféle, s ritka vászon, melyet leginkább bélésül használnak. Francziául: *canevas* vagy *cannevas*, németül: *Kannefass*, a latin *cannabis*-ből módosulva.

KANAVÁSZTAKÁCS, (kanavász takács) ősz. fn. T. kács, ki kanavászféle vásznat sző. V. ö. **KANAVÁSZ**.

KANBORZFÜ, v. **KAMBORZFÜ**, (kan- v. kam-borz-fü) ősz. fn. A „savar” nemű növényekhez tartozó faj, máskép: *kanborz- v. kamborz-savar*, (Salsola kali), köznépiesen: *szükségfü*. Levelei árformák, tövishegyűek; innen a neve.

KANBORZSAVAR, (kan-borz-savar); l. **KANBORZFÜ**.

KANCS, (kam-cs) 1) elvont törzsök, melyből *kancsal*, *kancsi*, *kancsalog* származékok erednek. 2) fn. tt. *kancs-ot*, harm. szr. —a. Akadék, melynél fogva valaki másnak elébe veti a lábát, hogy menetében gátolja, vagy épen elejtse. *Kancsot* (tájdívatosan: *kancsut*) *vetni valakinek*. Máskép: *gáncs*. Gyöke a görbeséget jelentő *kam*.

KANCSA, pusztá Nógrád megyében; helyr. *Kancsá-n*, —ra, —ról.

KANCAL, (1), (kam-cs-al), mn. tt. *kancsal-t*, tb. —ok. Görbén, ferdén néző; tréfásan: ki a káposztás kertbe néz. *Kancsal szemü*, *tekintetü*, *nézésü*. Átv. irigy, másé után vágyakodó. *Kancsal szemekkel nézni más szerencséjét*. *Vak nevet kancsált*. (Km.) V. ö. **KAM**. Mint régies főnevet l. **KANCSU** alatt.

KANCAL, (2), csárda Csongrád vm.

KANCALGÁS, (kam-cs-al-og-ás) fn. tt. *kancsalgás-t*, tb. —ok. Kancsal szemekkel tekingetés, pillantgatás.

KANCALGÓ, (kam-cs-al-og-ó) mn. tt. *kancsalgó-t*. Kancsalul, görbén, ferdén, hamisan néző, tekingető. *Kancsalgó szemeket vetni valakire*.

KANCALÍT, **KANCALIT**, (kam-cs-al-ít) önh. m. *kancsalított-ott*, par. —s, hm. szr. —ni, v. —ani. 1) Ferdén, görbén, félre néz, tekint. 2) Valakire tréfából, czélzásból, alattomos jelül hamis pillantást vet.

KANCALÍTÁS, **KANCALITÁS**, (kam-cs-al-ít-ás) fn. tt. *kancsalított-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Ferdén, görbén, (tréfásan: káposztás kertbe) nézés.

KANCALOG, (kam-cs-al-og) önh. m. *kancsalog-tam*, v. *kancsalog-ottam*, —tál, v. —ottál, —ott. Kancsal szemekkel tekinget, nézeget, pillantgat.

KANCALOGVA, (kam-cs-al-og-va) ih. Ferdén, görbén, hamisan nézkélve, tekingetve.

KANCALSÁG, (kam-cs-al-ság) fn. tt. *kancsalság-ot*, harm. szr. —a. A szemek hibás mivolta, midőn görbén néznek.

KANCALUL, (kam-cs-al-ul) ih. Görbe, hamis nézősü, irigy szemekkel.

KANCSE, (kam-cs-i) mn. tt. *kancse-t*, tb. —k v. —ak. A *kancsal* szónak kicsinyezője. V. ö. **KANCAL** és **KANDI**. Néhutt am. kis kan.

KANCSÍT, (kam-cs-ít); l. **KANCALÍT**.

KANCÓS, (kam-cs-ú? latinul: *cantharus*) fn. tt. *kancsó-t*. Nagybbréle ivóedény, különösen boros korsó. *Egy kancsó bor*. *Mélyen bele pillantott a kancsóba*. *Csak körül, fordúl, mindenkor jót jót fohászkodik a kancsóba*. Km.

KANCÓCZ, falu Vas megyében; helyr. *Kancócz-on*, —ra, —ról.

KANCÖK, (kam-csök) ősz. fn. l. **BIKACSEK** v. **BIKACÖK**.

KANCSE, Balaton mellékén am. gáncs. *Kancsut vetni*. L. **GÁNCSE**. Egyébiránt a régi magyar Passióban (Toldy F. kiadása 88. lap.) „kancsal” alakban jön elő: „Némelyek az ő lábokkal kancsált vetnek vala.”

KANCSEKA, (tatár eredetű, *kámcsi* am. korbács; egyébiránt lengyelül: *kánczug*, csehül: *kancsuch*, lithvánul: *kanczúkasz*, szerbül: *kámásiga*) fn. tt. *kancsukat*. Orosz korbács.

KANCSEKÁZ, (kancseka-az) áth. m. *kancsekáz-tam*, —tál, —ott. Kancseka nevű orosz korbácssal ver valakit.

KANCZA, fn. tt. *kanczát*. A ló és szamar fajja állatok nőténye, tehát anyaló v. anyaszamar. Gyöke valószínűleg *an* (*any*), innen lett *ancza*, s *k* (*ch*) előtéttel *kancza*. Rokon a vékony hangú *eme*, *ene*, *emse*, *ünő* szókkal. Törökül: *kandšik* am. kancza szamar és szuka kutya. Mongolul: *güün* szintén am. kancza, s közel jár az ünő és hellén γυνή szóhoz. *Kanczára nyert a csödör*. *Nem oda kancza a buzába*. (Km.) *Kanczarugás nem oly fájós*. (Km.)

„Az hol (Ázsiában) némely kanczák — mondják — nem ménektől Vemhesednek, hanem tavaszi szelektül.”

Gyöngyösi István.

KANCZACSEKÓ, v. —**CSEKÓ**, (kancze-csikó, v. —csikó) ősz. fn. Fialat (régiesen: gyermek) nőtény ló vagy szamar.

KANCZALÓ, (kancza-ló) ősz. fn. l. **KANCZA**.

KANCZASZAMÁR, (kancza-szamar) ősz. fn. Nőtény szamar.

KAND, (kam-d) elvont v. elavult törzsök, melyből *kandi*, *kandics*, *kandicsál*, *kandikál*, *kandlt*. Származékok erednek, s közös gyökük a görbét jelentő *kam* v. *kan*. Értelme: görbén néz, félre tekint, hamis pillantásokat vet.

KANDA, (1), fn. tt. *kandát*. Szathmár vidékén am. turós leves éték. Talán rokon a székely *handász* igével, mely am. *habar*, *hányvet*. E szerént *kanda* annyi volna, mint *handa*, azaz habart turós leves éték. Ily betűcsere van a *kankalék* és *hankalék* szók-

ban. Sándor J. szerint *handóka* bizonyos turós étet jelent. Némi eszmerokonsága van a *handabanda*, *handabandáz* szókkal, mennyiben a *handabandázás* kézhadarva, kézhabarva történik.

KANDA, (2), 1. KONDA.

KANDÁCSOL, (kam-d-ács-ol); 1. KANDICSÁL.

KANDALLÓ, fn. tt. *kandalló-t*. Kályha, kemence v. katlan, mely a szobából fűl. „Úlj mellém a kandallóhoz, föl van szítva melege.” (Kisf. S.) Valószínűleg az olasz *camino*, *caminetto*, vagy pedig a latin *candeo* szó után képezetett.

KANDALLÓLEMEZ, (kandalló-lemez) ősz. fn. Lemez a kandallón, mely ajtócskaul szolgál.

KANDALLÓRÁCS, (kandalló-rács) ősz. fn. Rács a kandallóban.

KANDALLÓS, (kandalló-s) mn. tt. *kandallós-t* v. —at, tb. —ak. Kandallóval ellátott. *Kandallós szoba*.

KANDÁSZ, 1. KONDÁS.

KANDÉR, 1. KONDER.

KANDI, (kam-d-i) mn. tt. *kandi-t*, tb. —k v. —ak. Kicsinyező értelemmel bíró kifejezés, s am. kíváncsian ideoda tekingető, pislogató, ki minden apróságot látni, tudni vágy. V. ö. KAND.

KANDIABLAK, (kandi-ablak) ősz. fn. Kis ablak a ház szögletén, vagy a házszorból kiálló oldalán, csupa kíváncsiság végett, hogy rajta a jövőmenőket látni lehessen. Ilyeket nagy számmal láthatni Kőszeg belvárosában.

KANDICS, (1), (kam-d-ics). Kicsinyező mn. tt. *kandics-ot*. Kíváncsian kukucsáló, ideoda tekingető, mindent vágyakodólag nézkelő, vizsgáló. A székegyeknél am. félszemű (Cserey Elek).

KANDICS, (2), (mint fentebb) fn. tt. *kandics-ot*. Vizekben élő szárnyatlan féregfaj, mely úszó lábakkal van ellátva, és szemei egymás mellett állanak, s hátpaizsába nőttek. (Monoculus.)

KANDICSÁL, (kam-d-ics-ál) gyak. önh. m. *kandicsál-t*. Alattomosan, vagy kíváncsian nézeget, tekinget. Máskép: *kacsintgat*, *kandikál*, *kukucsál*, *kukucsál*.

KANDICSÁLÁS, (kam-d-i-es-ál-ás) fn. tt. *kandicsálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Alattomos, kíváncsi nézkelés, kukucsálás.

KANDIKA, (kam-d-i-ka) elavult név, melyből *kandikál* ered. Használni lehetne a *lorgnette* idegen szó helyett, péld. *színházi kandika*.

KANDIKÁL, (kam-d-i-ka-al); 1. KANDICSÁL.

KANDIKÁLÁS, (kam-d-i-ka-al-ás) fn. 1. KANDICSÁLÁS.

KANDILÁDA, (kandi-láda) ősz. fn. 1. KANDISZEKRÉNY.

KANDILLA, (homályos eredetű) fn. tt. *kandillát*. Növényem a sokhimesek scregéből és ötányások reudéből; csészéje nincs, bokkrétája öt szirmu. Némely fajokban a virág alatt levél van gallér gya-f

nánt. (Nigella, „niger” szótól). *Kék, szőrös, mezei kandilla*.

KANDILLAGERELY, (kandilla-gerely) ősz. fn. A gerelyek neméhez tartozó növényfaj (Geranium macrorrhizum).

KANDISÁG, (kam-d-i-ság) fn. tt. *kandiség-ot*, harm. szr. —a. Mindent nézui, látni vágyó kicsi-szerű kíváncsiság.

KANDISZEKRÉNY, (kandi-szekrény) ősz. fn. szekrény, különféle látványokat, ugymint képeket, bábokat stb. mutató, melyeket oldalt alkalmazott nagyító üvegen szokás szemlélni.

KANDISZNÓ, (kan-disznó) ősz. fn. A disznófajú állat hímje, melynek nőténye *eme* v. *emse*. V. ö. ÁRTÁNY.

KANDÍT, KANDIT, (kam-d-ít) önh. m. *kandít-ott*. Kancsalul, görbén, félre tekint. *Hamisan, alattomosan, gúnyosan kandítani valakire* v. *valamire*. Rokon hozzá: *kacsint*.

KANDÍTÁS, KANDITÁS, (kam-d-ít-ás) fn. tt. *kandítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kandi módra nézés, pillantás, tekintés.

KANDILYUK, (kandi-lyuk) ősz. fn. 1. KANDIABLAK.

KANDÚR, (kan-d-ó-r) fn. tt. *kandúr-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Kanuacska. Gyöke a hímét jelentő *kan*, ebből lett az elavult *kand* am. kanoz, továbbá: *kandó*, *kandór*, *kandúr*. Tótul *koczúr*, melynek gyöke *kocz* rokon a *cattus*, *Katze* szókéval.

KANEB, (kan-eb) ősz. fn. 1. KANKUTYA.

KANG, (kam-g) elavult fn. Innen: *kangot vetni* (mintegy hanyat dőlni) am. hirtelen meghalni. Kas-say J. szerint: *kank*.

KÁNGYIKÁL, (kám-gy-i-ka-al) önh. m. *kángyikál-t*. Gümöri tájszólás szerint am. sántikál. Gyöke a görbeséget jelentő *kám* v. *kán*, mely a *kámpicsorodik* szóban szájgörcbülést jelent.

KÁNGYIKÁLÁS, 1. SÁNTIKÁLÁS.

KANIKULA, (latin nyelvből kölcsönözött szó) fn. 1. KUTYAHŐ.

KÁNIZOM, (kán-izom) ősz. fn. Boneytanban azon nyakizom, mely a kánporczból jön ki. (Musculus arytaenoideus.)

KANIZSA, NAGY—, KIS— mvárosok Szala megyében; Ó—, mváros Bács m.; Török—, mváros Torontál m.; helyr. *Kanizsán*, —ra, —ról.

KANIZSA-BEREK, pusztá Somogy megyében; helyr. *K.-Berk-en*, *Berek-re*, —ről.

KANK, 1. KANG.

KANKALÉK, (kam-g-ol-ék), némelyek szerint *kam-kar-ból* alakult volna; fn. tt. *kankalék-ot*, harm. szr. —ja. Mátyusföldén *hankalék* am. *kútostor* vagy *sudar*. A gémeskút vízmerítő eszközében négy fő-rész van: a) az *ágas*, kétágú oszlop, mely a gémet tartja; b) a *gém*, emelő rúd, a hátulsó végén valamely súlylyal, az első végén van c) a *kankalék*, alá ügő irányban, ennek alsó végén d) a *veder*. V. ö.

KÚTGÉM. Szalában kankaléknak hívják a hosszú szekér oldalának hátulsó zápjához kötött horgas fát, melybe a rudazó kötelet rudaláskor behelyezik, hogy annál fogva a szénát vagy gabonát erősebben megszoríthassák. A vadászoknál a vizsla orrára illesztett hegyes fa, hogy azt fenhordott orral keresésre kényszerítse (Béreczy K.). Minthogy mind a kútgém alsó vége *kamós*, mind a szekér kankalékja görbére hajtott fa stb., innen győke a görbét jelentő *kam* v. *kam*, melyből lett *kamog kanog, kamogol kano-gol, kamgoló kangoló, kankolo, kankolék* (= *kankoló-ki*) *kankalék*; *kam-kar-ból* származtatva pedig *kam-karék* összetett szó.

KANKALÉKFA, (kankalék-fa) ösz. fn. A kútgémen vagy más géphen alkalmaztatni szokott kankalék fából.

KANKALÉKOS, (kam-g-ol-ék-os) mn. tt. *kankalékost* v. —at, tb. —ak. Kankalékkal, azaz kúttal ellátott. *Kankalékos kút*. V. ö. **KÚTGÉM**.

KANKALIN, (kam-gol-ó-in? azaz inú) fn. tt. *kankalin-t*, tb. —ok. Öthimesek seregéhez és egyenységek rendéhez tartozó növényfaj; virágzása ernyős, galléros, bokrétajának nyaka hengeres; öt karéjú, bibéje gombos; tokja egy rekeszű, fölül tizfelé nyíló. (Primula.)

KANKAPOCS, (kany-kapocs). ösz. fn. Görbe kapocs. Első alkotó része vagy a görbedést jelentő *kam, kan, kany*, vagy a himet jelentő *kan*, honnan ellentéte: *nöstény kapocs*, melybe t. i. a kankapocs kajmója bele megy.

KANKAR v. **KANKARÉK**, **KANKARÉKOS**, **I. KANKALÉK**, **KANKALÉKOS**.

KANKARODIK, (kany-og-ar-od-ik, v. kam-g-ar-od-ik) k. m. *kankarod-tam*, —tál, —ott. Görbén forogva hengeredik. Győke a görbülést jelentő *kany*, vagy *kam*; amabból *kanyar, kanyarodik, kanyarog, kanyul*, emeből *kang* v. *kang*, és *kankurja* erednek.

KANKÓ, (kam-og-ó) fn. tt. *kankó-t*. 1) A székeleknel am. szekérkötő horog, melylyel ereszkedőkön kerekét kötnék. Győke a görbülést jelentő *kan* v. *kam*. 2) Bujakóros öndőfolyás, alkalmasint a kanozás- vagy kamózástól. 3) Rövid szűr, a székeleknel: *zeke*. *Ha nincs bankó vagy rézkongó, itt marad a kankó*. (Népd.)

KANKÓS, (kam-og-ó-os) mn. tt. *kankóst* v. —at, tb. —ak. 1) Ami kankóval van ellátva az 1-ső és 3-ik értelemben. 2) Kankó nevű bujakórban szenvedő.

KANKÓSZEG, (kankó-szeg) ösz. fn. A székeleknel e helyett: kanozás, horgasszeg (az ekében).

KANKURJA, (kam-g-or-ja) fn. tt. *kankurját*. Mándy Péter szerint Szathmár vidékén am. buczkándozás, vagyis buczkázás, bukfenczezés.

KANKURJÁZ, (kam-g-or-ja-az) önh. m. *kankurjáz-tam*, —tál, —ott. Buczkaázik, buczkándoz, bukfenczez. V. ö. **KANKURJA**.

KANKUS, (kam-og-ós) fn. tt. *kankus-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyerekijesztő váz, mumus, bubus.

A gyermeket szokták kankussal ijesztgetni. (Km.) *Nem kell minden kankustól megijedni.* (Bíró M.)

KANKUTYA, (kan-kutya) ösz. fn. A kutya-nemű állatok hímje. Némely vidékeken a nösténye: *szuka. Lót fut, mint a kankutya*. Km.

KANMACSKA, (kan-macska) ösz. fn. I. **KANDÚR**.

KANNA v. **KÁNNA**, fn. tt. *kannát*. Kicsinyezője: *kannácska*. Hosszukás gömbölyű, vagyis hengerded edény. *Vizes, kávés, tejes, boros, ecetes, olajos kanna. Fa kanna, réz kanna, cserép, porcelán kanna. Kannával meríteni a vizet, hordani a bort. Öntöző kanna*, melynek hosszukás csőve, és csőve végén likacsos tokja van. Megegyezik vele a hellén: *κάνισον*, német: *Kanne*, s rokon a magyar *kanta*, és hellén-latin: *cantharus*.

KANNAGYÁRTÓ, (kanna-gyártó) ösz. fn. Mesterember, ki kannákat készít, különösen rézöntő.

KANNAKEFE, (kanna-kefe) ösz. fn. Kannákat súrolni, tisztogatni való kemény sertéjű kefe.

KANNAMOSÓ, (kanna-mosó) ösz. fn. A lopva-nőszök seregéhez és harasztok rendéhez tartozó növényfaj a zsurlók neméből; szára éles, barázdás, ágatlan, néha tövön ágas; a czinedények súrolására alkalmas. Másféleképpen: *zsurlófü*. Matyusföldén: *czinkákka*. (Equisetum hyemale).

KÁNNYAD I. **KANYVAD**.

KÁNÓ, falu Gömör megyében; helyr. *Kánó-n*, —ra, —ról.

KANÓCZ vagy (Kemenesalján) **KANÓT**, fn. tt. *kanóczot*. 1) Gyertyabél. 2) Kenderből sodrott kötélféle tekercs az ágyusoknál, mely póznára kötve, s meggyújtva az ágyúk elsütésére használtatik. *Tűzes kanóczokkal állani az ágyutelep mellett*. A szláv: *knot* v. *knotecz* szóból kölcsönözöttnek látszik.

KANÓCZBOT, (kanócz-bot) ösz. fn. Az ágyusok botalakú eszköze, melyhez a kanóczot kötik I. **KANÓCZ** 2).

KANÓCZVESSZŐ, (kanócz-vessző) ösz. fn. Az ágyu- vagy mozsársütőgető kanócznak vékonyabb-féle nyele.

KANONOK, fn. tt. *kanonokot*, harm. szr. —ja. A latin *canonicus* szó után képzett név. Szoros ért. érseki vagy püspöki káptalan tagja. Széles ért. társas káptalan (*capitulum collegiatum*) tagja is. Köz-népi nyelven: *káptalanbeli úr. Czímzetes kanonok*, kinek csak czime van, kanonoki jövedelem nélkül. *Olvasó-, éneklő-, örkanonok*. Vannak ugynevezett szerzetes kanonokok is, p. a premonstreiek. V. ö. **KÁPTALAN**.

KANONOKI, (kanonok-i) mn. tt. *kanonoki t*, tb. —ak. Kanonokot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kanonoki cím, rang. Kanonoki javadalom*.

KANONOKSÁG, (kanonok-ság) fn. tt. *kanonokságot*, harm. szr. —a. Kanonoki rang, hivatal, javadalom. *Valakit kanonokságra emelni. Elsztergami, kalocsai, egri kanonokság*.

KANONOKSZÉK, (kanonok-szék) ösz. fn. Tulajd. ért. szék az illető egyházban, melyet valaki mint kanonok betölt. Átv. ért. kanonoki rang, a hozzá tartozó jogokkal, kötelességekkel, és jövedelmekkel együtt véve.

KÁNORA, falu Beregh megyében; helyr. *Kánorán*, — *ra*, — *ról*.

KANOS, (kan-os) mn. tt. *kanos-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Kan v. buja természetű. Mindkét nemről mondják.

KANÓT, (1), finév. Canutus.

KANÓT, (2), l. KANÓCZ.

KANOZ, (kan-oz) áth. m. *kanoz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*. Nösténynyel párosul.

KANOZÁS, (kan-oz-ás) fn. tt. *kanozás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Cselekvőleg (kanoz' igétől): nösténynyel párosulás; 2) szenvedőleg (kanozik' igétől): a nöstényállatnak, különösen ebnek, disznónak azon vágyállapota, midőn nemi közösülésre ingerlődik.

KANOZIK, (kan-oz-ik) k. m. *kanoz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. *kanozdál* v. rövidítve: *kanozz*. Szoros ért. azon nöstény állatokról mondják, melyeknek himjét kannak hívják, midőn nemzés végett párosodni vágyanak. *Kanozik a disznó, kutya, kacsa, pulyka*. Széles és átv. ért. kanozik minden nöstény; valamint *bakzik* is majd szorosb majd szélesb értelemben vétetik.

KANPÓKA, l. KANPULYKA.

KÁNPORCZ, (kán-porc) ösz. fn. A boncztanban jelent bizonyos porcogót a gögben. (Cartilago aryaenoidea.)

KANPULYKA, (kan-pulyka) ösz. fn. A pulykafajú házi madarak himje. *Mérges, mint a kanpulyka*. Km.

KANTA, (1), (kam-t-a? = kam-d-a) fn. tt. *kantát*. Egy a hellén-latin: *cantharus*, német *Kanne*, bajor *Kandel*, *Kanden*, dán *kande* stb. szókkal. A kalmuk nyelvben is *kanta* (Beregszászi), törökül: *kanata*. Kanna alakú edény, különösen melyben a gyógyszereket, ireket tartogatják. Innen *kantáir* am. gyógyszer, vagy gyógyszerári ír; *kantáires asszony*, am. *bájitó*, vagy *méregkeverő asszony*. Némely tájakon am. szájas korsó. A székelyeknél: *kullanos* is.

KANTA, (2). falu Erdélyben, Felső-Fejér megyében; helyr. *Kántán*, — *ra*, — *ról*.

KANTAÍR, (kanta-ír), KANTAÍRES, (kanta-íres) ösz. mn. L. KANTA alatt.

KANTÁR, (kam-tár) fn. tt. *kantár-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*, v. — *ja*. 1) Rendesen füles, állazó, és zabolával ellátott szíjfék, melylyel a paripát, vagy kocsi fogott lovat fel szokták szerelni, melynek fogó szíja, mit kantárszárnak neveznek, kétfelől a zablavashoz van csatolva, s ezzel a lovat vagy kocsi tetszés szerént a lovat töled-hozzá fordítja. Innen valószínűleg gyöke a görbülést jelentő *kam* v. *kan*, melyből lett *kant* v. *kant* elavult ige, iane *kan* *kantó*, *kanta*, *kantár*. Rokon vele a latin *canus*,

mely ismét rokon a latin *s* görbeséget jelentő *hamus* szóval. Így a törökben *kantar* am. kamó, kampó és mérleg; *kantarma* pedig épen e magyar *kantár*. Meg van a szláv nyelvekben is. *Kantárra fogni*, *kantáron vezetni a lovat*. *Kantárt vetni a ló fejére*. *Czifra, bogláros, sallangos, csüngős kantár*. „Mikor kezdé Angyal Bandi a lovát nyergelni; czifra csüngős kantárával fékelni.” (Népdal.) *Még lóva sincs, már is kantáron búsul* (km.). *Erősen tartani, visszarántani, neki eresztetni a kantárt*. 2) Szalag, szíj, vagy kötél, mibe valamit belekötnek, p. az edényeket, melyekben enni visznek a mezei munkásoknak, vagy irományokat. Csalóközben és Mátyusföldén szalag, melylyel szeles időben a kalapot állhoz kötik.

KANTÁRFA, (kantár-fa, a német *Ganter*, latin *canterius* szóktól); máskép: *gantár*, *gantárfa*. L. ÁSZOK, ÁSZOKFA.

KANTÁRFEJ, (kantár-fej) ösz. fn. A kantárnak azon része, mely a ló, illetőleg számár, öszvér fejét keríti.

KANTÁRFÉK, (kantár-fék) l. KANTÁRSZÁR.

KANTÁRNYI, (kantár-nyi) mn. tt. *kantárnyi-t*. tb. — *ak*. Mit egy kantárban, azaz, kantárforma madzagban, kötéiben el lehet vinni. *Kantárnyi tereh*.

KANTÁROS, (kam-tár-os), mn. tt. *kantáros-t* v. — *at*, tb. — *ak*. Kantárral ellátott, kantárral fékezett, kantárral megkötött, felszerelt. *Kantáros ló, paripa. Kantáros edények, irományok*. V. ö. KANTÁR.

KANTÁROZ, (kam-tár-oz) áth. m. *kantároz-tam*, — *tál*, — *ott*. par. — *z*. 1) Nyerges vagy kocsis ló, vagy számár, öszvér fejét kantárral szereli. „Meg vagyok én határozva, mint a esikő kantározva.” (Népd.) „Fel van az én lovam kantározva, el is megyek a rózsához rajta.” (Népd.) 2) Edényeket, vagy irományokat madzaggal, szíjjal, vagy kötéllal öszveköti. V. ö. KANTÁR.

KANTÁROZÁS, (kam-tár-oz-ás) fn. tt. *kantározás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) A lónak, számárnak stb. kantárral felszerelése. 2) Edényeknek irományoknak kantárforma kötéllal öszveközése.

KANTÁRPÉNZ, (kantár-pénz) ösz. fn. Azon pénz, melyet a vevő az eladónak, vagy lovászának fizet a kantárért, mely a lóval együtt átadatik.

KANTÁRSZÁR, (kantár-szár) ösz. fn. A kantár zabolavasának két végéhez csatolt szíjak, melyeket a lovat kezébe fog, a kocsislovaknál pedig a gyeplőszárhoz fűznek.

KANTÁRSZERSZÁM, (kantár-szer-szám) ösz. fn. A kantár, öszves részeivel együtt.

KANTÁRSZÍJ, (kantár-szíj) ösz. fn. l. KANTÁRSZÁR.

KANTÁRZAT, (kantár-oz-at) fn. tt. *kantárzatot*. L. KANTÁRSZERSZÁM.

KÁNTOR, fn. tt. *kántor-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Énekes mester a templomokban. Különösen faluhelyeken. Ha orgonája nincs, tréfásan:

könyökös kántor. A *rosz kántor a szép éneket is csunyául mondja.* (Km.) *Barátság, kántortorok nehezen telik.* (Km.) Ezen értelemben egy a latin *cantor* szóval. 2) A katolika egyházban jelent böjtöt, mely évenként négyszer fordul elő, ugymint *Lucza, Hamvasószerda, Pünköszt és sz. kereszt föltalálása utáni szerdán, pénteken, szombaton.* Innen e napok neve általában *kántornapok*, különösen *kántorszerda, kántorpéntek, kántorszombat.* A hét, melyre e napok esnek, *kántorhétnek* mondatik. Ezen nevezetét a latin *quatuor tempora* (összehúzza *quatember*) után vette.

KÁNTORBŐJT, ösz. fn. A katolika egyházban szoros böjt neve, melyet a hiveknek az úgynevezett kántornapokon tartaniok kell. V. ö. **KÁNTOR**, 2).

KÁNTORHÉT, (kántor-hét) ösz. fn. Hét, melyre a kántornapok esnek. *Ádventi, hamvasó szerda utáni kántorhét.*

KÁNTOR-JÁNOSI, falu Szathmár megyében; helyr. *Jánosi-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁNTORKODÁS, (kántor-kod-ás) fn. tt. *kántorkodás-t*, tb. —*ok*, harm. sz. —*a*. Kántori hivatalnak viselése, gyakorlása.

KÁNTORKODIK, (kántor-kod-ik) k. m. *kántorkod-tam*, —*túl*, —*ott*. Kántori hivatalt visel, gyakorol.

KÁNTORNAP, (kántor-nap) ösz. fn. Nap, melyre az úgynevezett kántorböjt esik. *Ádventi, pünköszt utáni kántornapok.* V. ö. **KÁNTOR**, 2)

KÁNTORPÉNZ, (kántor-pénz) ösz. fn. 1) Pénz, melyet a helybeli templom kántorának fizetnek az illető hivek. 2) Némely helységekben am. tanpénz, melyet az iskolás gyermekektől kántorhétben szoktak fizetni.

KANTUS, fn. tt. *kantus-t*, tb. —*ok*, harm. sz. —*a*. Ujjas, hosszú felső ruha, melyet némely vidékeken a nők amugy pongyola gyanánt magukra öltenek. *Kantus alatt réz* (rongyos) *a pendely*. Gúnyvers. Így nevezik néhutt a gyermekek hosszú zubbonyát is. Vékony hangon: *köntös*. Megegyezik vele a méd-persa-hellen *κάνδος*; törökül: *kontos*. V. ö. **KANKÓ**.

KANTUS-FŰ, ösz. fn. A kétfőbbhímesek selegébe, és magrejtősök rendébe tartozó növényfaj; csészéje két karéju; karéjai csorbák, színesek; bokrájtája ásitó, a csészénél szintelenebb, alsó ajaka a felsőnél sokkal kisebb. (Bartsia.)

KÁNVA, v. **KÁMVA**, l. **KÁVA**.

KÁNVÁS, v. **KÁMVÁS**, l. **KÁVÁS**.

KANZSA, (kan-oz-ó?) fn. tt. *kanszát*. A székelnek egy éves kandisznó. (Krizsa J.). V. ö. **KANZSÁR**.

KANZSÁR, (kan-oz-ár v. Vass József szerint: kan-os-ár) mn. tt. *kanszár-t*, tb. —*ok*. Göcsejben am. buja, fajtalan.

KANZSÍR, (kan-zsir) ösz. fn. Kandisznó zsirja; Göcsejben általában: disznózsír.

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

KANY, elvont v. elavult gyök, jelent görbességet. Származékai: *kanyar*, *kanyarog*, *kanyarodik*, *kanyarít*, *kanyarúl*, *kanyó*, *kanyúl*. Gömbölyűbben ejtve: *kony*, s így rokon a *konya*, *konyút*, *konyúl* szókkal.

KÁNY, falu Abaúj megyében; helyr. *Kány-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁNYA, (1), fn. tt. *kányát*. A nép nyelvén ingadozó és határozatlan értelemmel bir. Általán kánya neven hívják a nagyobbféle ragadozó madarakat, különösen a sasok, sólymok neméhez tartozókat, melyek baromfiakat, egereket, néha nyúlfiakat is vadásznak. *Tikölő, csirkefogó kánya*, mely különösen a tikokat, csibéket ragadozza.

„Csirkefogó kányák egerésznek.”

Régi népv. a szárnyas állatokról (Erdélyi J. gyűjt.)

Saskánya, ez nagyobb, nálunk csak télen jelenik meg, s ha éhes, a nyulat is megtámadja. *Kánya orrú. Kánya hordja el. Vágja le a kánya.* Nevét vagy csavargó, karingós repülésétől, és így a görbülést jelentő *ka* gyökeltől, s közelebb *kany* gyöktől vette, vagy hangutánzó a *ká-ká* hangtól; *ká-jú-ból* lett: *ká-ny-ó*, ebből ismét: *ká-ny-a*.

KÁNYA, (2), falu Tolna megyében; helyr. *Ká-nyá-n*, —*ra*, —*ről*.

KÁNYABANGITA, (kánya-bangita) ösz. fn. l. **KÁNYAFA**.

KÁNYABOGYÓ, (kánya-hogyó) ösz. fn. A kanyafán termő piros színű hogyó, mely kesernyés ízű és megehető.

KÁNYABORZA, (kánya-borza); Kassay J. szerint baranyai szó. l. **KÁNYABOGYÓ**.

KÁNYA-BÖLZSE, pusztá Abaúj megyében; helyr. *Bölzsé-n*, —*re*, —*ről*.

KÁNYÁD, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Kányád-on*, —*ra*, —*ről*.

KÁNYAFA, ösz. fn. A bangiták neméhez tartozó cserjes fa, mely a vizenyős helyeket szereti, piros színű, kesernyés ízű bogyókat terem. Vágmelékén: gányafa. (*Viburnum opulus* L.)

KÁNYAFI, (kánya-fi) ösz. fn. A kánya nevű ragadozó madár fia. *Kányafiatat keresni, kiszedni a fészekből*.

KÁNYAFŰ, (kánya-fű) ösz. fn. A zsomborok neméhez tartozó növényfaj, mely utak mellett, és parlag földeken terem, s melynek magvai csipős égető ízűek. (*Sisymbrium Sophia* L.)

KÁNYAHÁZA, falu Szathmár megyében; helyr. *Kányaházá-n*, —*ra*, —*ről*.

KANYALÓ, pusztá Zemplén megyében; helyr. *Kanyaló-n*, —*ra*, —*ről*.

KANYÁNKA, falu Nyitra megyében; helyr. *Kanyánká-n*, —*ra*, —*ről*.

KANYAR, (kany-ar, némelyek szerint: karany) fn. tt. *kanyar-t*, tb. —*ok*. 1) Általán am. görbe

vonalban kime/szett, kikerített, kihatított valami. 2) Különösen a mértauban am. a körvonalból egy kimetszett rész, v. a kögből egy hasadék. V. ö. KARAM.

KANYÁR, falu Szabolcs megyében; helyr. *Kanyár-on*, —*ra*, —*ról*.

KANYARERŐ, (kanyar-erő) ösz. fn. Azon erő, mely a kanyarításban vagy kanyarítás által kifejlik.

KANYARFA, (kanyar-fa) ösz. fn. Általán minden görbére hajtott fa, péld. az úgynevezett ekhós (födeles vagy görés) szekereken, az oldalhoz illesztett görbe fák, melyekre a ponyvát vagy gyékényt felhuzzák; a böcső födelét tartó abrónsok, stb.

KANYARGÁS, (kanyar-og-ás) fn. tt. *kanyargás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Görbe, ívded vonalban mozgás. V. ö. KANYAROG.

KANYARGAT (kanyar-og at), áth. és gyakor. m. *kanyargat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *kanyargass*. Görbe vonalban forgat, hajtogat, tekerget valamit. *Parittyát kanyargatni. Vesszőt, abrónsot kanyargatni. A paripát, a nyáját ideoda kanyargatni. Nyakat, kezét, lábat kanyargatni. Az ügyes irongdoló, csuszkáló különféleképp kanyargatja magát.*

KANYARGATÁS, (kanyar-og-at-ás) fn. tt. *kanyargatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Görbe vonalban forgatása, hajtogatása, tekergetése valaminek.

KANYARGÓ, (kanyar-og-ó) mn. tt. *kanyargót*. Görbe ívded alakban mozgó. V. ö. KANYAROG.

KANYARÍT, KANYARIT, (kanyar-ít) áth. m. *kanyarít-ott*, par. —*s*. 1) Valamit görbén vagy görbére ívalakban hajt, fordít, teker vagy hajít. *Parittyát kanyarítani. Vesszőt, pipaszdrót kanyarítani.* 2) Önh. ért. ívalakú fordulatot teszen. *Kézzel, lábbal kanyarítani. A magát nyaló ökör majd ide majd oda kanyarít. Kanyarít legeléskor a barom, midőn hol ide hol oda harap.* 3) Áth. ért. valamit görbe ívded alakban kimetsz, kihatít, kijelöl. *A kenyérből jó nagyot kanyarítani. A díszkertben görbe utakat kanyarítani. A mezőből egy részt a juhok, vagy ökrök számára kikanyarítani. Disznóldát, borjuczombot kikanyarítani.* 4) Átv. hamis uton módon valamit eltulajdonít. *Mindent elkanyarít amit ér.* 5) Valamit messzéről kezd, pl. *nagy feneket kanyarít beszédének.*

KANYARÍTÁS, KANYARITÁS, (kanyar-ít-ás) fn. tt. *kanyarítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki kanyarít. *Egy kanyarítással három embert leültött lábdáról. Egy kanyarítással megszegni a kenyeret.* V. ö. KANYARÍT.

KANYARMOZGÁS, (kanyar-mozgás) ösz. fn. L. KANYARGÁS.

KANYARÓ, (kar-any-ó? mintegy kör-öny-ó v. kör-any-ú, mert kör alakú geny. Vass József); fn. tt. *kanyaró-t*. A himlőnek egy faja, mely leginkább gyermekeket lep meg, s lázzal, s bőrkütegekkel szokott járni, mely mintegy negyednap mulva apró vörös foltokban jelenkezik, de nem hólyagosan. Némely tájakon Dunán túl egyszerűen *vörös* a neve.

KANYARODÁS, (kanyar-od-ás) fn. tt. *kanyarodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Görbe, ívded vonalú mozdulás, fordulás, hajlás.

KANYARODIK, (kanyar-od-ik) k. m. *kanyarod-tam*, —*tál*, —*ott*. Görbe ívded alakú vonalban mozdul, fordul, hajlik, tekeredik. *Kanyarodik a vessző, midőn hajtogatják. A nyak jobbra balra kanyarodik. Szántáskor a dülön kanyarodik a vonómarha. Kanyarodnak a terelt nyájak, a röptökben visszarezzent madarak. Kanyarodik az út, ösvény, hol az egyenes vonaltól eltér. „A honnan felkanyarodik az út Csobáncz várába.” (Kisf. S.) Kanyarodik a szekér, kocs, szán, midőn fara fordul. Kanyarodik a pattogó, durrogó ostor. A felfutó növények a fák derekára kanyarodnak.*

KANYARODJ! (kanyar-od-(jál)hadi vezényszó am. ívded vonalban fordulj, mozdulj. *Jobbra kanyarodj!* (Schwenkt euch!)

KANYAROG, (kanyar-og) önh. és gyakor. m. *kanyarog-tam*, —*tál*, *kanyargott*. Görbe, ívded alakú vonalban forog, hajladozik, mozog. *Kanyarognak a szabályozatlan folyók, utak. Kanyarognak a röpködő madarak. Átv. görbe utakon jár, csavarog, tekereg.*

KANYAROS, (kanyar-os) mn. tt. *kanyaros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Általán am. kanyar, azaz, görbe, ívded vonalú, p. *kanyaros folyó, kanyaros út, ösvény*. Különösen, mértani ért. oly vonalú, milyen a köré vagy kögé.

KANYARÓS, (kanyar-ó-os v. kar-any-ó-os) mn. tt. *kanyarós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aki kanyaróféle himlőben szenved. *Kanyarós gyermekek.* V. ö. KANYARÓ.

KANYARÚ, (kanyar-ú) mn. tt. *kanyarú-t* v. —*at*, tb. —*k* v. —*ak*. Görbe, ívded vonalú vagy hajlásu. *Kanyarú medrű patakok. Kanyarú utak, ösvények.*

KANYARÚAN, (kanyar-ú-an) ih. Görbe, ívded alakú vonalban vagy hajlásban.

KANYARÚL, KANYARUL (kanyar-úl) önh. m. *kanyarúl-t*. Kanyarú vagyis görbe, ívalaku fordulatot teszen. *Jobbra kanyarúl! Balra kanyarúl!* Hadi vezényszavak. Máskép: *kanyarodik*.

KANYARÚLÁS, KANYARULÁS, (kanyar-ú-l-ás) fn. tt. *kanyarulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kanyarú mozdulás, fordulás. V. ö. KANYARÚ.

KANYARÚLAT, KANYARULAT, (kanyar-úl-at) fn. tt. *kanyarulat-ot*, harm. szr. —*a*. Kanyarú mozdulat, görbület, fordulat. *Ügyes kanyarulattal bekertteni az ellenséget. Út, utca kanyarulata.*

KANYARVAS, (kanyar-vas) ösz. fn. Görbe vas, mely a kard markolatát képezi, vagy a puska-agy alsó részén a bezzentyüt kerítő félkarika formájú vas. Általán minden kanyarított eszköz vasból.

KÁNYAVÁR, falu Szala megyében; helyr. *Kányavár-on*, —*ra*, —*ról*. Némelyek szerint: *Kányóvár*.

KÁNYÉ, pusztai Bihar megyében; helyr. *Kányén*, —*ra*, —*ról*.

KANYÓ, (kany-ó) fn. tt. *kanyó-t*. Hirtelen felnőtt, idomtalan görbe, megkonyult állású siheder, kamasz, hórhiorgas. Gyöke a görbeséget jelentő *kany* vagy *kony*.

KANYÓVÁR, l. KÁNYAVÁR.

KANYÚL, (kany-úl) önh. l. KONYÚL.

KANYVAD, (kany-ú-ad) KANYVADOZ, l. KONYVAD, KONYVADOZ.

KAP, (1), elavult vagy elvont gyök, mely különféle értelmű származékokban fordulván elé különböző értelmekkel birhatott. 1) A *kap*, *kapál*, *kapás*, *kapacs*, *kapacska*, *kapar*, *kaparcs*, *kaparkál*, *kapircsál*, *kapírtyal* szókban alapfogalom az ásás vágás, és az ezek által eszközlött nyílás, nyitás, és így egy fogalom alá tartoznak a nyílást vagy nyitást jelentő szókkal, melynek *aj*, *ajak*, *ajtó*; *akna*; *ás*, *áj*, *váj*, *vásik*, stb. Ide tartozik a *kapu* is, mely nem más, mint nyílás az épületen, kerítésen vagy hegycsúcsok között. V. ö. KAPU. Tiszta tögyökük a nyílt szájjal ejtett *a*. Megegyeznek velők a sínei *kio* (*magnus ligo*, *effodere*) a szláv *kopa*, *kopati*, a német lágyított *hauen*, *Hane*, a latin *cavo*, *cavum*, *caverna*, a hellén *σκάπτω* (ások), *σκαπάνη* (ásó), *κάπτεος*, (mely szintén *σκάπτω*-tól ered [Rost szókönyve] s am. gödör), *σκάφος* (árok, odor, ásó stb.) „Die Bedeutungen ‚graben‘ und ‚aushöhlen‘ vereinigen sich in *σκάφος*. (Curtius. Görög etymologia). V. ö. KAPA. 2) E következő szókban: *kaponya*, *kapcsa*, *kapta* a mélyebb *a* (= *á*) rejteztvén, jelent valamely borítékot, takarót, s rokon a *koponya*, *kopótyu*, *kopács* szók *kop*, s *köpi*, *köpeny* szók *köp* gyökével.

KAP, (2), gyök. (Rokonok vele a latin *capio*, *habeo*, német *haben*, *haften*, szanszkrit: *áp* [tart], hellén *ἄπτωμαι*, török *kap-mak* [el-, megragad áth.] finn: *kaappaan* és *kääppään* stb.) áth. és önh. m. *kap-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamit hirtelen utána nyúlva, s mintegy oda hajolva, ujjait, körmeit, nyakát előre nyújtva, görbitve fog, megfog, megragad. *Laptát kapni*. *Elkapni a fáról hulló gyümölcsöt*. *Megkapni a tolvajt*. *Bekapni a koncót*. *Bekapta, mint kutya a legyet*. (Km.) *Kikapni más kezéből a fegyvert*, *botot*. *Lekapni falról a kardot*, *fejről a kalapot*. *Valakit nyakon kapni*, *üstökénél fogva megkapni*. *Kapni veredéskor a legközelebbi botot*, *dorongot*, *követ*. *A lovat farkánál megkapni*. *Elkapták a szilaj lovak*. *Elkapta a harag*. *Kikapni a magát*. *Nesze, kapd meg*. Önhatólag: *Valamihez kapni*. *Oda kapni*, *hozzá kapni valamihez*. *A tűz már a szomszéd házába kapott*. *Hajba kapni*. *Egymás hajába kaptak*. *Valakivel összekapni* am. összeveszni. *Összekaptak*. 2) Valamit illető részül, jutalomul vagy büntetésül vesz. *Pénzt, fizetést, hivatalt kapni*. *Büntetést, verést, botot, vesszőt kapni*. *Huszonötöt kapni*. *Várj, majd kapsz*. *Kikapsz te még ezért*. *Az elveszett jószágot visszakapni*. 3) Átv. önhatólag vala-

mire vágy, tehát mintegy szellemileg utána hajlong. *Híren, neven, dicsőségen, becsületen, kincsen, hivatalon, méltóságon kapni*. *Kapnak rajta*. *Nem kap rajta se szíve, se szeme*. *Nem kap rajtad aki ismer*. (Km.) *Ezen nem érdemes kapni*. *Kapni az alkalmon*.

„Esik eső a haraszton,

Nem kapok én a paraszton.“ Népdal.

Kapva kapni valamin. Áthatólag is. *A jó és olcsó kelméket, árukat kapva kapják*. 4) Erőködés, iparkodás által valamire jut, megy, szintén önhatólag: *tisztségre, rangra, hivatalra kapni*. *Felkapni az uborkafára*. (Km.) *Lábra kap a beteg*. *Az a szokás kapott lábra*. *Bekapni a városi tanácsba, a káptalanba*. 5) *Valamibe kapni*, azaz valamihez fogni, valamit kezdeni. *Egyszerre sokba kapni*. 6) *Felkapni valamely szokást*. 7) *Rajta ér valakit*. *Lopáson, csaláson, hazugságon kapták őt*. *Rajta kapták a tetten*. 8) *Ki* igekötővel önhatólag is am. az illem, erkölcs, törvény, mérték korlátain túl megy. *Kikapott szülein a gyermek*. *Kikapó leány, menyecske*. 9) *Be* igekötővel am. valamibe kötélődni; kezdeni, valamihez fogni. *Más hajába, üstökébe kapni*. *Munkába, írásba, olvasásba kapni*. Szeszies italra vonatkozva am. mértéken túl inni. *Jól bekapott*. 10) *Kapni magát*. *Kapja magát*, különösen a népmesékben gyakran előforduló kifejezés, körülbelül annyit jelent: hirtelenébe neki gondolja magát s elindul.

„Ha megúnom magam a pusztába,
Kapom magam, megyek a csárdába.“

Pusztai népdal (Erdélyi J. vagyis a Kisf. társ. gyűjt.).

Ez értelmezésekből kitűnik, hogy *kap* igében alapfogalom a távol tárgy utáni nyulás, hajlás, görbülés, e szerént tiszta eleme a hajlást, görbülést jelentő *ka*.

Származékai: *kapcs*, *kapcsol*, *kapzsi*, *kaptár*, *kapos*, *kapdos*, *kapaszkodik*, *kapat*, *kaptat*, *kapoz*, *kapós* stb. ikerítve: *kíp-kap* am. kapkod.

KÁP, (1), elvont gyöke *kápol*, *kápolódik* szóknak; azonos *háp* v. *sáp* gyökkel, mint a réce hangjával, innen *kápol* átv. ért. am. kiabálva korhol. Több idegen származatu szókban is előfordul, mint *kápa*, *káplán*, *káplár*, *kápolna*, *káposzta*, *káptalan*, amidőn ezekből magyarázandó pl. *kápa*, *káposzta*, *káptalan* szóknak a *caput* szó vétetik alapul. A *káprázik* ige nem ide tartozik.

KÁP, (2), ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Káp-on*, —*ra*, —*ról*.

KAPA, (kap-a), fn. tt. *kapát*, harm. szr. *kapá-ja*. A szántóföldek, szőlők, kertek miveltése körül használtatni szokott, különféle alakú, kurtább vagy hosszabb nyéllal ellátott vas eszköz, mely az ásótól abban különbözik, hogy a *kapa* nyele a lapátjával körülbelül egyenes szöget képez, az ásó nyele pedig a lapáttal egyenes vonalú. *Kis kapa*, *nagy kapa*. *Két águ kapa*, v. *hajmakapa*. *Irtó kapa*. *Purháló kapa*.

Csákány kapa. Szőlő kapa. Tehén nyelvű kapa, melynek alja valamivel szélesebb. *Téglakapa*, melynek alakja a téglához hasonlít. *Bele vágni a kapát a földbe. A kapát kapának*, az ásót ásonak szokta ő nevezni. (Km.) *Kapára termett. Kapakerülő.*

„Én sem leszek heverő,
Kasza-, kapakerülő.“

Népdal (Erdélyi J. vagy a Kisf. társ. gyűjt.).

Rokon vele a török *csapa*, hellén *σάφος* (ásó stb.) *σκαπάνη* (ásó), tót *kopa*, a német *Haue*. V. ö. KAP, (1).

KÁPA, fn. tt. *kápát*. Egy a latin *caput*, német *Kopf* stb. szókkal. V. ö. KÉP. 1) A nyeregnek feje: *nyeregkápa. Kápára akasztani a kulacsot, tarisznyát. Kápába fogódzani.* 2) Némely felöltő ruháknak, köpenyeknek, szűrőknek csuklyája, melyet hideg, esős időben fejre szokás húzni, máskép: *kámza*, latinul *capucium*. *Báronyos szolgálók, fekete kápájok az apáturaknak.* (Feddő ének a 16-d. századból.) A Nádor-codexben s Debreczeni legendás könyvben szintén.

KAPACS, (kap-acs) fn. tt. *kapacs-ot*, harm. szr. —a. Két vagy több águ kapa. *Kisebb kapacs*, milyennel a kertészek purhálnak stb. Bodnárók eszköze is, melylyel a hordó-feneket közeit egyengetik. (Kassay J.); és a Palóczoknál teknővájó vas eszköz (Szeder Fábíán.) *Nagy kapacs*, melylyel a kemény földet, ganajt fölvtágják, vagy köveket szakgatnak fel az utakon, útszakon.

KAPACSKA, (kap-acs-ka) fn. Kis kétágu kapacs a kertészeknél. l. KAPACS.

KAPACZ, tájdivatos, *kopasz* helyett; l. ezt.

KAPÁD, falu Baranya megyében; helyr. *Kapád-on*, —ra, —ról.

KAPADOHÁNY, ősz. fn. Erős, csipős, zsíros, vastag levelű dohány, melyet a középbeliek (kapások) szeretnek, máskép: *paraszt v. cserebi dohány.*

KAPADOZ, (kap-ad-oz) áth. m. *kapadoz-tam*, —tál, —ott. Balaton melléki szó. Valamiben némi előmenetelt tesz. *Kapadozza az írást, a magyar nyelvet, a tudományt.*

KAPAFOGÚ, (kapa-fogú) ősz. mn. Oly ember esűf neve, kinek széles, kigörbödő nagy fogai vannak.

KAPAFOK, (kapa-fok) ősz. fn. A kapának felső, kivált része, melybe a kapanyelet illesztik.

KÁPAKENGyel, (kápa-kengyel) ősz. fn. Lovagkengyel, melyet nem, mint rendesen, a nyereg aljához, hanem a kápához esatolnak.

KAPÁL, (kap-a-al) áth. m. *kapál-t*. 1) A földet kapával vágja, purhálja. Innen átv. értelemben mondják növényekről, melyek körül a földet vágják. *Kukoriczát, burgonyát, dinnyét, káposztát, hajmát kapálni. Megkapálni a kertet, szőlőt. Kikapálni a köveket, gyomot. Főlkapálni a növény körül a földet. Kikapálni a burgonyát, répát.* 2) Átv. lábával vágja, kaparja a földet. *Kapál a kényes ló. Kapál a*

kutya, midőn egeret, höresököt érez a föld alatt. *Kapádj kurta, lesz poltura.* (Km.) *A földet kapálja körmével* (a ló). Jób. 29. 21. Káldi.

KAPÁLÁS, (kap-a-al-ás) fn. tt. *kapálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A földnek kapával való vágása, purholása. *Kukoricza-, burgonya-, hajma-, szőlőkapálás. Kapálástól feltörött a tenyere. Első, második kapálás.*

KAPÁLÁSKOR, (kap-a-al-ás-kor) ih. Kapálás idején. *Kukoricza-kapáláskor lesz esztendeje, hogy. . .* (Népies időszámítás.)

KAPÁLATLAN, (kap-a-al-at-lan) mn. tt. *kapálatlan-t*, tb. —ok. Amit meg nem kapáltak. „Piros kukoriczaszár, kapálatlan maradtál.“ (Népd.) Határozókép am. meg nem kapált állapotban.

KAPÁLGAT, (kap-a-al-og-at) áth. m. *kapálgat-tam*, —tál, —ott, par. *kapálgass*. Folytonosan, vagy gyakran vagy kényelmesen, könnyeden kapál.

KAPÁLGATÁS, (kap-a-al-og-at-ás) fn. tt. *kapálgatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Folytonos gyakori könnyed kapálás.

KAPÁLÓDZÁS, (kap-a-al-ó-d-oz-ás) fn. tt. *kapálódzás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Rugdalódzó hánykolódás.

KAPÁLÓDZIK, (kap-a-al-ó-d-oz-ik) belsz. m. *kapálódz-tam*, —tál, —ott. 1) Szoros ért. haragból, szeszélyből, pajkosságból, nyugtalanságból a földet lábaival vágja, rúgja, péld. a *szilaj ló*. 2) Szélesb ért. lábaival rugdalózik, lábait beverve hányja veti. *Kapálózik a lefogott csikó. Kapálózik a birkózásban lenyomott gyerek.*

KAPÁLT, (kap-a-al-t) mn. tt. *kapált-at*. Amit kapával felváltak, megpurháltak. *Kapált kertek, szőlők, kukoriczaföldek.*

KAPÁLTAT, (kap-a-al-t-at) mivel. m. *kapáltat-tam*, —tál, —ott, par. *kapáltass*. Másnak meg-hagyja, megparancsolja, hogy valamit kapáljon. *Némely gazda cselédek, más pedig napszámosok által kapáltatja földét.*

KAPANYEL, **KAPANYÉL**, (kapa-nyel vagy nyél) ősz. fn. A kapának fogantyúja fából, melyet a kapás kezébe fog. *Hosszu, rövid kapanyél. Tenyerét feltörte a kapanyél. Ha Isten úgy akarja, a kapanyél is elstül.* Km.

KAPANYELEZ, (kapa-nyelez) ősz. áth. Kapa-nyellel üt, hajt, kerget.

KAPAR, (kap-ar, törökül: *kopar-mak* am. tép, szakgat, arabúl: *hafara* am. ásott, finnúl: *kuopin* am. kaparok); áth. m. *kapar-t*. 1) Széles ért. földet, vagy más tömör testet felvág, felszakgat, szétválaszt. 2) Szoros ért. és különösen körömmel, lábakkal, ujjakkal vág, ás, szakgat, szétválaszt valamit. *Kapar a tyúk, kakas a szeméten, szérűn. Kaparja a kutya az ajtót, hogy beereszszék, vagy a földet, midőn alatta valamit szagol. Majd kikaparta a szememet, úgy nekem esett. Várj, várj, ha meghalok, még a földtől is kikaparnál. Ha ki nem mondaná, még a tyúk is kikaparná belőle.* (Km.) 3) Átv. keresgélve,

apródonként, tyúk módjára holmi vagyont összegyűjt. *Sok pénzt össze kapart. Kaparj kurtat, neked is lesz.* (Km.) Tájszokásilag: *kopor.* Innen a nehezen összegyűjtött vagyonról mondják: *Az én körömöm, nem a tiéd kopott ebben, azaz, én kapartam, nem te.*

KAPARÁS, (kap-ar-ás), fn. tt. *kaparás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, melyet a kaparó visz véghez. *A tyúk kaparással keresi a szemétkben levő magot, búzáét.* 2) Csárda neve Érsekújvárbán, hol van *Kaparás* künn a határon, és *Kutyakaparás* a majorokban.

KAPARÁSZ, (kap-ar-ász) önh. m. *kaparásztam*, —tál, —ott, par. —sz. 1) Kaparva, ujjjaival, körmeivel vakarva, áskálva keresgél. *Sütétben kaparászni. Zsebben, zsákbán, tarisznnyában, láddban kaparászni.* 2) Átv. ért. valamit kapargat. *Kikaparászni a földből a burgonyát.*

KAPARCS, (kap-ar-cs) fn. tt. *kaparcs-ot*, harm. szr. —a. Vakaró, vájó, különösen teknővakaró görbe vas eszköz. A sütőteknő oldaláról kaparccsal levakart kovászból lesz a vakarcs.

KAPARCSÁL, (kap-ar-cs-ál) önh. és áth. m. *kaparcsált-t*. Kapargat, áskál, vakarcsál, különösen körmökkel, karmokkal. *Kaparcsál a tyúk, a kakas, midőn a szérűn, szemétkben stb. magot keres.*

KAPARCSÁLÁS, (kap-ar-cs-ál-ás) fn. tt. *kaparcsálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki vagy valami kaparcsál.

KAPARGAT, (kap-ar-og-at), gyakor. áth. m. *kapargat-tam*, —tál, —ott. par. kapargass. Folyton vagy gyakran, sokszor kapar. V. ö. **KAPAR.**

KAPARGATÁS, (kap-ar-og-at-ás) fn. tt. *kapargatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakori folytonos vagy könnyűd kaparás.

KAPARÍT, **KAPARIT**, (kap-ar-it) áth. m. *kaparított-t*, par. —s, htn. —ni v. —ani. 1) Tulajd. ért. kaparva szerez valamit. 2) Átv. *elkaparítani valamit* am. törvénytelen módon magáévá tenni; *elkaparítani más orra elől* am. elrejtteni, elvinni, hogy más hozzá ne juthasson; *megkaparítani valakit*; tréfásan am. kézre keríteni. E második értelemben véve, úgy látszik, inkább a *kap* ige származéka, mint a *kaparé*, vagyis közelebb a ragadás, fogás eszméje rejlik benne, mint a kaparásé.

KAPARÍTÁS, **KAPARITÁS**, (kap-ar-it-ás) fn. tt. *kaparítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn kaparítanak, illetőleg szereznek vagy megfognak, megkapnak valamit.

KAPARÓ, pusztá Nógrád megyében, helyr. *Kaparón*, —ra, —ról.

KAPÁS, (1), (kap-ás) fn. tt. *kapás-t*, tb. —ok. harm. szr. —a. A *kap* ige származéka s jelent cselekvést, mely által valaki valamit megfog, megragad p. *laptakapás, hajba kapás*; vagy állapotot, midőn valakinek valami jut, kijár. *Pénz-, jutalomkapás.*

KAPÁS, (2), (kap-a-as) fn. tt. *kapás-t*, tb. —ok. A *kapá* származéka, s am. kapával dolgozó

munkás, különösen: szőlőmives. Így nevezik a szőlőtermesztő városokban a szőlősgazdákat, kik szőlőket magok művelik. *Pozsonyi, soproni, budai, esztergomi, egri kapások. Kapás kapással, úr urral barátokzik.* (Km.) *Kapásbor* am. közönséges új bor, a kapások számára, cselédbor.

KAPÁS, (3), (kap-a-as) nm. tt. *kapás-t* v. —at, tb. —ak. 1) Kapával bíró v. ellátott. *Korán reggel sok kapás emberrel találkoztam.* 2) Naphosszant bizonyos számú kapával mivelhető, pl. *tíz kapás szőlő*, melyet egy nap tíz kapával, vagyis tíz kapás munkájával meg lehet kapálni. 3) Kapával művelteni szokott. *Kapás növények, velemények, ültetmények. Kapás gazdaság.*

KAPÁSBÉR, (kapás-bér) ösz. fn. Bér, melyet a kapásoknak munkáikért napszámban fizetnek.

KAPASZ, (kap-asz), elavult vagy elvont törzök, melyből *kapaszkodik*, és származékai erednek. Jelent cselekvést, melynél fogva valami után kapunk, nyúlni iparkodunk.

KAPASZKODÁS, (kap-asz-kod-ás) fn. tt. *kapaszkodás-t*, tb. —ok. harm. szr. —a. Odább odább, főlebb főlebb fogódzás, kapkodás által való előre, vagy főlebb haladás. Átv. ért. serény dolgozás, iparkodás. V. ö. **KAPASZKODIK.**

KAPASZKODIK, (kap-asz-kod-ik) k. m. *kapaszkodtam*, —tál, —ott. Általán, kézzel, vagy lábbal valahová érni, nyúlni, felkapni iparkodik. Különösen, magas helyre, péld. dombra, hegyre fára menni akarván, helyről helyre, pontról pontra fölkap, kezével lábával tovább nyúl. *Kapaszkodnak a hegyre húzó ígás barmok. Kapaszkodik a fára mászó gyermek. Belekapaszkodni a szekér farába, hintó bakjába. Főlkapaszkodni a kerítésre, sövényre.* Átv. ért. iparkodva serényen dolgozik. *Nosza legények, kapaszkodjunk. Ha jól kapaszkodunk, ma bevégezzük a munkát.* Rokonok vele értelemben is a fenhangú: *csipeszkedik, gebeszkedik*; ez utóbbi némi erőlködéssel vegyest.

KAPASZKODÓ, (kap-asz-kod-ó) mn. és fn. tt. *kapaszkodó-t*. 1) Aki kapaszkodva halad. *Hegyre kapaszkodó lovak. Fára kapaszkodó gyerek.* 2) Meredek domb vagy hegyoldal, melyre kapaszkodva kell menni. *A kapaszkodón szállítani kell a lovat.*

KAPAT, (1), (kap-at) mivel. m. *kapat-tam*, —tál, —ott, par. *kapass*. 1) Kapni vagyis fogni parancsol. *Kutyával elkapatni az oda vetett konczot.* 2) Futásban etet, abrakol. *Megkapatta lovait, s legott odább hajtott.*

KAPAT, (2), (kap-at) fn. tt. *kapat-ot*. Amit valaki vagy valami kap. *Egy kapat bor. Egy kapat széna.*

KAPATOS, (kap-at-os) mn. tt. *kapatos-t* v. —at, tb. —ak. A Hegyalján am. egy kevésé ittas, aki egy kissé bekapott v. becsipett.

KAPBEREK, pusztá Komárom megyében helyr. *Kapberk-én, Kapberék-re*, —ról.

KAPCS, l. **KAPOCS.**

KAPCSLIK, tájdivatos, összevonva *kopácslik* igéből; l. ezt.

KAPCSOL. (kap-ocs-ol) áth. m. *kapcsol-t*. Kapocscsal öszveköti, egybefűz. *Ruhát kapcsolni. Bekapcsolni a könyvet. Összekapcsolni. Kikapcsolni valamit* am. a kapcsolót szétválasztva kibontani. Szélesb és átv. ért. fűz, öszveköti, egyesít. *A vadászbekeket összekapcsolni. Két szívet a barátság, vagy szerelem kötelével összekapcsolni. Mit Isten összekapcsolt, azt ember el ne válassza.* Beszédtanban am. egyes szókat vagy mondatokat egymással szoros viszonyba hoz.

KAPCSOLÁS, (kap-ocs-ol-ás) fn. tt. *kapcsolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn kapcsolunk, kapocscsal öszvekötiünk valamit.

KAPCSOLAT, (kap-ocs-ol-at) fn. tt. *kapcsolat-ot*, harm. szr. —a. Két vagy több viszonyban levő tárgynak azon állapota, melyben egymáshoz kötve, fűzve vannak. Továbbá, azon pont, melyen a kapcsolás megtörtént. *A szerszám a kapcsolathoz elszakadt.* Átv. ért. a gondolatok, cselekmények, szók és mondatok összefüggése, egymásra vonatkozó viszonya. *A gondolatok kapcsolatát megszakasztani. Néha a mondatok és szók kapcsolata csak alattomban értetik.*

KAPCSOLATOS, (kap-ocs-ol-at-os) mn. tt. *kapcsolatos-t* v. —at, tb. —ak. Kapcsolatban levő.

KAPCSOLÉK, (kap-ocs-ol-ék) fn. tt. *kapcsolék-ot*, harm. sz. —a v. —ja. Ami egybekapcsol valamit; továbbá amit valamihez függetlenül, záradékul oda kapcsolnak. Az első értelemben különösen a mondat azon része, mely az alanyt és az állítmányt öszveköti pl. e latin mondatban: *homo est mortalís. az est létige*, mely a magyar és több más nyelvekben pl. héberben, arabban stb. csak gondolatban van meg: *az Isten legnagyobb*; arabul: *alláhu ekbertü* (Deus [est] maximus); de az első és második személyben és a jelenen kívül a többi időben a magyar nyelv is kiírja pl. *(én) halandó vagyok, (te) halandó vagy, (mi) halandók vagyunk, az ember mindig halandó volt*; az arab a jelen többi személyében is elhagyja; pl. *enná türabiün ve remádlün* (mink mivel por és hamu, elmaradt vagyunk). Más igenél mind az állítmány mind a kapcsolék magában az igében foglaltatik, pl. *a madár repül (avis volat)*; a honnan némely nyelvészek a kapcsoléket a mondat főrészeknek el nem ismerik. Azonban akár kimondassék, akár csak oda gondoltassék, a kapcsolék létezését tagadni épen nem lehet, mint az alanyét, ha ez is beleolvad az igébe, pl. ebben: *gondolkodom* (cogito), nem mondhatjuk, hogy az alany nem létezik.

KAPCSOLKODIK, (kap-ocs-ol-kod-ik) k. m. *kapcsolkod-tam, —tál, —ott.* Átv. ért. valakihez oda kapcsolja, hozzá köti magát.

KAPCSOLÓ, (kap-ocs-ol-ó) mn. tt. *kapcsoltó*. Ami vagy aki kapcsol. V. ö. KAPCSOL.

KAPCSOLÓDIK, (kap-ocs-ol-ó-d-ik) belsz. m. *kapcsolód-tam, —tál, —ott.* Mintegy önmagától

öszvefűződik. *Kikapcsolódik*, am. kapcsa mintegy önmagától, belső erő által szétválk.

KAPCSOLÓMÓD, l. FOGLALÓMÓD.

KAPCSOS, (kap-cs-os) mn. tt. *kapcsos-t* vagy —at, tb. —ak. Aminek kapcsa van, kapocscsal ellátott. *Kapcsos köpeny. Kapcsos gallérú mellény. Kapcsos könyv, biblia.* Átv. ért. szóra vagy beszédre vitetve am. fogárd.

KAPCZA, (1), (kap-cza) fn. tt. *kapczát*. 1) Széles ért. mindenféle rubadarab, u. m. vászon, gyolcs, posztó, szűrrongy, melybe a lábfejet takarni, burogatni szokták, ha lábbelit húznak. *Vékony, vastag, tiszta, szennyes kapcza. Megszorult neki a kapczája. Szoros neki a kapcza.* (Km.) *Úgy bánik vele, mint a kapczával. Még kapczája sem lehetne.* Megvető, ócsárló ért. am. hitvány, foszlány kelme. 2) Szorosb értel. kötött vagy szövött harisnya, mely részént a lábfejet részént a lábszárt is takarja. *Kapczát kötni, szőni. Kapczát húzni. Fekete kapcza*, melyet ez előtt az austriai örökös tartománybeli gyalogok viseltek. 3) Átv. a lónak vagy ökörnek körömházán növe kapczaforma hártvás csomó. Ezen értelmekből kitűnik, hogy a *kapcza* gyöke a burokot, takarót jelentő gömbölyű *kap*, mely rokon a *koponya*, *kopács*, *kopik* szókkal. Az *állkapcza* nem tartozik ide, mert ez jobban am. *állkapcsa*; a *kapczáskodik* ige gyöke pedig a fogást, ragadást jelentő *kap*.

KAPCZA, (2), falu Szala megyében; helyr. *Kapczán, —ra, —ról.*

KAPCZÁS, (kap-cza-as), mn. tt. *kapczás-t*, v. —at, tb. —ak. 1) Kapczával bíró, ellátott; kapczába tekert. *Fekete kapczás katonák. Kapczás lábak. Kapczás ló*, melynek körömházán kapczaforma csomósodás van. *Kapczás ökör.* 2) Midőn a fogást ragadást jelentő *kap* igétől ered, am. másokba kapni, másokkal veszekedni szerető.

KAPCZÁSKODÁS, (kap-cza-as-kod-ás) fn. tt. *kapczáskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki másokba kötelődzik, beléjük kap, s mintegy szándékosan okot keres a veszekedésre. V. ö. KAPCZÁSKODIK.

KAPCZÁSKODIK, (kap-cza-as-kod-ik) k. m. *kapczáskod-tam, —tál, —ott.* Veszekedő indulattal másba kap, kötelődzik, alkotódzik. *Igen garázda, bele kapczáskodik minden emberbe.* Gyöke a fogást, ragadást jelentő *kap* ige.

KAPDA, l. KAPTA.

KAPDÁL, (kap-d-ál) önh. m. *kapdált*. Többszörösen kap valami után vagy valamin. Székely szó.

KAPDOS, (kap-od-os) áth. és gyakor. m. *kapdos-tam, —tál, —ott*, par. —s. Egymás után, folytonosan, vagy gyakran kap, fogdoz, ragadoz. *A gyermekek kapdossák az elszórt almákat. Az ebek kapdossák az elébe hányt konczokat.* Máskép: *kapkod, kapos, kapoz, kapdoz*. V. ö. KAP.

KAPDOSÁS, (kap-od-o-sás) fn. tt. *kapdosás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki gyakran ismételve kap valamihez, vagy valami után.

KAPDOZ, KAPDOZÁS, I. KAPDOS, KAPDOSÁS.

KAPFOG, (kap-fog) ősz. fn. Kajmóval ellátott pózna, melylyel valamit megkapni, megragadni, megfogni lehet.

KAPHAT, (kap-hat), tehető, m. *kaphat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *kaphass*. Mődjában, tehetségében, hatalmában van valamit kapni, a *kap* ige minden értelmében. *Ő még pénzt, hivatalt, jutalmat kaphat*. V. ö. KAP.

KAPHATÓ, (kap-hat-ó) mn. tt. *kapható-t*. Amit akármí módon kapni, illetőleg szerezni, mihez hozzát jutni lehet. *Ezen boltban mindenféle posztó, vászon kapható*. *E faluban egy jó pohár bor sem kapható*. *Mikor vagy honn kapható?*

KAPI, falvak Győr és Sáros megyében; helyr. *Kapi-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAPICSÁL, (kap-ics-a-al) áth. m. *kapicsált*. Apránként kapogat.

KAPICZA, fn. tt. *kapiczát*. Lőrinez Károly szerént am. mereklye, talán 'kupacz' szóval áll viszonyban.

KAPICZÁN, (a német „Kopfzaum“-ból) fn. tt. *kapiczán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Túl a Dunán divatos tájszó, am. lókantár.

KAPI-NÉMETFALU, helység Sáros megyében; helyr. *Németfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAPINT, (kap-in-t) áth. m. *kapintott*. Alig érintve kap. Kicsinző értelemmel bir. *Orozva hozzá kapintott az eb*.

KAPI-PÁLVÁGÁS, falu Sáros megyében; helyr. *Pálvágás-on*, —*ra*, —*ról*.

KAPIRCÁSAL, (kap-ir-es-ál), I. KAPIRTYÁL.

KAPIRTYÁL, (kap-ir-ty-ál) önh. Kicsinyező értelemmel bir, s am. kaparcásal, kapargál, vakaricsál. *A kis csirkék kapirtyálnak*.

KAPIRTYÁLÁS, (kap-ir-ty-ál-ás) fn. tt. *kapirtyálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kaparcásálás, kapargálás, vakaricsálás.

KAPISSÓ, falu Sáros megyében; helyr. *Kapissó-ra*, —*n*, —*ról*.

KAPISZTA, némely tájakon, nevezetesen Baranyában am. káposzta, I. ezt.

KAPITÁNY, fn. tt. *kapitány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Egy a középkori latin *capitaneus* szóval ('caput' névtől). Eléjőn a törökben is: *kapudan*. Francziául: *capitaine*, olaszul: *capitano*. Régen jelentett hadseregnek főnökét, várparancsnokot. *Hunyady János minden hadak főkapitányaul nevezetett*. Az újabb ezeredi szerkezetben a hadnagyok fölött és őrnagyok alatt álló feltiszt. *Első másod kapitány*. *Lovas, gyalog kapitány*. *Százados kapitány*. *Tisztán magyárosan csak százados-nak nevezetik*. *Vitéz kapitány uram*. Cs. k. kapitány. A városok vagy kerületi hatóságok szerkezetében hatósági személy, ki különösen a községi fegyelem, rend, közbiztonság fentartásával, s a kihágok fenyítésével foglalkodik. *Buda-Pest városainak kapitánya*. *Jászkúnok kapitánya*.

KAPITÁNYI, (kapitány-i) mn. tt. *kapitányi-t*, tb. —*ak*. Kapitányt illető, ahhoz tartozó, rá vonatkozó. *Kapitányi cím, rang, hivatal, jog, kötelesség*. *Kapitányi rendelet, parancs, meghívás*.

KAPITÁNYKODÁS, (kapitány-kod-ás) fn. tt. *kapitánykodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kapitányi hivatal, tisztség viselése, gyakorlása.

KAPITÁNYKODIK, (kapitány-kod-ik) k. m. *kapitánykod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kapitányi tisztséget, hivalt visel, gyakorol. *Gyalog, lovas ezeredben kapitánykodni*. *A városnál, vármegyénél, vidéki, kerületi hatóságnál kapitánykodni*.

KAPITÁNYSÁG, (kapitány-ság) fn. tt. *kapitányság-ot*, harm. szr. —*a*. Kapitányi hivatal, rang. *Kapitányságot viselni, letenni*. *Ügyes baját a kapitányságnál bejelenteni*. *Nem régi katona, s már kapitányságig vitte*. V. ö. KAPITÁNY.

KAPJON, I. KAPLYON.

KAPKOD, (kap-kod) 1) Önh. m. *kapkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Ez tárgyesetet nem vonz, s am. ide oda kap, ujjait, körmeit ki-kinyújtja, hogy valamit megfogjon, megragadjon. *Fűhöz fához kapkodni*, szorultságában mindenféle segítséget keresni. *Kapkod, mint a vízbe haló* (Km.) *Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz*. (Km.) Ikerítve: *kipked-kapkod*. 2) Áth. de amely szenvedő alakot nem szokott felvenni. *Az olcsó jó gyümölcsöt igen kapkodják*. V. ö. KAP.

KAPKODÁS, (kap-kod-ás), fn. tt. *kapkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valami után gyakran kap, nyúl long valaki, vagy midőn ezt többen teszik. Különösen midőn sietve hirtelen akarunk holmit elvinni, elhordani. *Volt az bezzeg kapkodás, midőn az ellenség közeledett*. *Jelent szeleverdi, hebehurgya munkát is*. *Vigyázva legények, nem ér ez a kapkodás semmit*.

KAPLAN, I. KAPLONY.

KÁPLÁN, fn. tt. *káplán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. A latin *capellanus* szó után képeztetett. Egyházi személy, ki bizonyos kápolnában az isteni szolgálatokat végezni szokta, ilyenek a *házi, udvari káplánok*. Szélesb ért. papi segéd, ki nagyobb gyülekezetekben az illető s beavatott lelkész, vagyis plebánus mellett hivatalkodik. *Városi, falusi, kápláni káplán*. Ki bizonyos főkegyházban mint helyettes lelkész működik, helybeli (localis) káplánnak mondják. A káplán nevet mint aláírási czímet használják általán minden egyházi személyek a fejedelemhez intézett irományokban p. *Felségednek legálázatosabb káplánja*. N. N.

KÁPLÁNKODÁS, (káplán-kod-ás) fn. tt. *káplánkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kápláni hivatalnak viselése, gyakorlása.

KÁPLÁNKODIK, (káplán-kod-ik) k. m. *káplánkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kápláni hivalt visel, gyakorol. *Városban, falun, magán uraságnál, udvarnál káplánkodni*.

KÁPLÁNLA, (káplán-lak) ősz. fn. Szoba v. ház, melyben káplán, illetőleg káplánok laknak.

KÁPLÁNSÁG, (káplánság) fn. tt. *káplánság-ot*, harm. szr. —a. Kápláni hivatal, állomás. *Városi, falusi, házi, udvari káplánság*.

KÁPLÁR, fn. tt. *káplár-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. A latin-francia *corporal, caporal* szók után képeztetett. A szabados fölött és őrmester alatt álló altiszt. *Gyalog, huszár káplár*. Új magyar hadi nyelven: *tizedes. Hegyke, nyalka huszár-toborzó káplár*. „Káplár uram, szököm: i. . en teremtetten.”

Guadányi, Rontó Pál.

KÁPLÁRBOT, (káplár-bot) ösz. fn. l. KÁPLÁRPÁLCZA.

KÁPLÁRKODÁS, (káplár-kod-ás) fn. tt. *káplárkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Káplári tisztség viselése, gyakorlása.

KÁPLÁRKODIK, (káplár-kod-ik) k. m. *káplárkod-tam*, —tál, —ott. Káplári tisztséget visel, gyakorol.

KÁPLÁRPÁLCZA, (káplár-pálcza) ösz. fn. Mogoró pálcza, melyet ezeltől az ausztriai hadseregknél a káplárok viseltek.

KÁPLÁRSÁG, (káplár-ság) fn. tt. *káplárság-ot*, harm. szr. —a. Káplári tisztség, állomás.

KAPLONY, (1), falu Szathmár megyében; helyr. *Kaplony-ba*, —ban, —ból. „Kaplan” a törökben tigrist jelent.

KAPLYON, (2), v. NAGY — erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Kaplyon-ba*, —ban, —ból.

KAPMÁNY, (kap-mány) fn. tt. *kapmány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. Új alkotású szó a német *Rappe* kifejezésére, s jelent igen olcsóra hagyott árukat, melyeket a vevők mohón elkapkodnak, vagy oda ajándékozott tárgyakat, melyekhez kiki szabadon nyúlhat. Egyébiránt ezt a régi és közismertű *kapzsi* szó még jobban kifejezi. És így, *kapzsira bocsátani* valami hathatós kifejezés, mint *kapmányra* bocsátani.

KAPNIK-BÁNYA, mváros Kővár vidékén; ALSÓ —, mváros Szathmár megyében; helyr. *Kapnik-Bányán*, —ra, —ról.

KAPÓ, (1), (kap-ó) mn. tt. *kapót*. Aki vagy ami kap.

KAPÓ, (2), (kap-ó) fn. tt. *kapót*. Ifjak játéknál amit kapni (megkapni, marokba kapni) lehet. *Kapóra ütni a labdát, tekét*, azaz magasra, hogy leestében kézzel megkapni lehessen. Átv. ért. *kapóra ütni* am. dobra ütni, elhíresztelni; *kapóra jutni* v. *jönni* am. célba vésztetni.

KAPOCS, (1), (kap-ocs) fn. tt. *kapcsot*, harm. szr. —a. Általán görbe végű, vagy kajmós test, vagy eszköz, mely más testet mintegy megkap, megragad, bele kapaszkodik. Szorosb ért. mesterségesen készített kajmós eszköz, mely kötő, fűző, összetartó képességgel bír. *Vas kapcsokkal összefoglalni a gerendákat. Kapocs a könyvön, ruhán, lószerszámon. Bekasztani a kapcsot. Kan kapocs*, melynek kajmója

van; *nöstény kapocs*, mely gyűrű alakkal bír, s melybe a kan kapocs kajmóját akasztják. Átv. viszony, mely két v. több különböző tárgyat vagy személyt, vagy testületet együvé köt, összetart. Rokon vele a német *Haft*, mely a rokon hangok (*h=k, t=ts* v. *cs*) felcserélésével éppen am. *kapcs*; törökül és a szláv nyelvekben: *kopcsa*, sinai nyelven: *kue*.

KAPOCS, (2), pusztá Bihar megyében; helyr. *Kapocs-on*, —ra, —ról.

KAPOCSÁN, falu Bihar megyében; helyr. *Kapocsán-ba*, —ban, —ból.

KAPOCSFA, (kapocs-fa) ösz. fn. Az ácsoknál keresztfa, mely két álló gerendát öszvetart.

KAPOCSFÉSZEK, (kapocs-fészek) ösz. fn. Építményeknél azon hely, melyben a kapocsrúd, különösen ennek lyukas vége fekszik.

KAPOCSFÜL, (kapocs-fül); KAPOCSSZÉM.

KAPOCSGYÜRÜ, (kapocs-gyűrű); l. KAPOCSSZÉM.

KAPOCSKÖSÖNTYÜ, (kapocs-kösöntyü) ösz. fn. Kapocsalakú kösöntyü, milyen a régies palástokat a nyak körül öszvetartotta. V. ö. KÖSÖNTYÜ.

KAPOCSLYUK, (kapocs-lyuk) l. KAPOCSSZÉM.

KAPOCSRÚD, (kapocs-rúd) ösz. fn. Az építésben jelent fekirányosan befalazott vasrudat, melynek végén lyuk van, s ebbe egy más rudat húznak függőlegesen, s arra szolgál, hogy a falat függőleges irányban tartsa.

KAPOCSSZEG, (kapocs-szeg) ösz. fn. Vas szeg, mely fölül gombbal, alant lyukkal van ellátva, melybe csöveket ütnek, hogy az algyutalp tengelyét a bőröczkocsival öszvetartsa.

KAPOCSSZÉM, (kapocs-szém) ösz. fn. Gyűrű v. lyuk általán a kapocsnemű eszközökön pl. a kapocsrúdon, különösen a nöstény kapcson, melybe a kankapocs kajmóját akasztják.

KAPOCSTARTÓ, (kapocs-tartó) ösz. fn. Eszköz, mely a kapcsot valamihez köti, szorítja, pl. a kapocsrúdhoz függőlegesen eresztett vasdarab.

KAPOCSVAS, (kapocs-vas) ösz. fn. Általán minden vas rúd, lemez, stb., mely kapocs gyanánt szolgál, vagy alkalmaztatik.

KAPOCZA, l. KAPONCZA.

KAPOCZÁN, l. KAPICZÁN.

KAPOGAT, (kap-og-at) áth. és önh. m. *kapogat-tam*, —tál, —ott. Többször vagy folytonosan kap, cunek minden érteményében.

KÁPOL, (káp-ol) áth. m. *kápol*. Korhol, szid, átkoz. V. ö. KÁP gyök.

KAPOLCS, falu Szala megyében; helyr. *Kapolcs-on*, —ra, —ról.

KÁPOLNA, (1), fn. tt. *kápolnát*. A latin *capella* szóból képeztetett. Isteni tiszteletre szentelt kis épület, kis templom. *Útmelléki, mezei, hegyi kápolna. Házi, udvari kápolna*.

Igy nevezetik valamely toplomhoz épített, oltárral ellátott, s elzárható hajlék is. Tréfásan és átv. ért. *Ördög kápolnája* am. kocsma. *Kocsmárosné kápolnája a pincze.* (Gúnydal.) *Kerüli, mint Mesz-tegynei a kápolnát.* (Km.)

KÁPOLNA, (2), falvak Bihar, Borsod, Heves, Pozsony, Szala, Tolna, Vas megyében; puszták Abaúj, Baranya, Fejér, Gömör m. BÖLZSE—, falu Abaúj m. KERKÁS—, falu Vas m. LENTI—, falu Szala m. SORKI—, falu Vas m. ALSÓ—, erdélyi falu Alsó-Fejér m. FELSŐ—, erdélyi falvak Belső-Szolnok és Küküllő megyékben; helyr. *Kápolná-n, —ra, —ról.*

KÁPOLNAK, I. SZURDOK-KÁPOLNAK, KO-VÁS—, és MONOSTOR-KÁPOLNAK.

KÁPOLNÁS, mváros Krassó megyében, pusztá Veszprém m.; helyr. *Kápolnás-on, —ra, —ról.*

KÁPOLNÁS-NYÉK, pusztá Fejér megyében; helyr. *Nyék-én, —re, —ről.*

KÁPOLNÁS-VISNYE, pusztá Somogy megyében; helyr. *Visnyé-n, —re, —ről.*

KÁPOLÓDÁS, (káp-ol-ó-d-ás) fn. tt. *kápolódás-t*, tb. —ok. Szitkozódás, átkozódás (Maledictum. Kassay J.)

KÁPOLÓDIK, (káp-ol-ó-d-ik) k. m. *kápolód-tam, —tál, —ott.* Szitkozódik, átkozódik.

KAPOLY, falu és pusztá Somogy megyében; helyr. *Kapoly-ba, —ban, —ból.*

KAPONCZA v. KAPOCZA, fn. tt. *kaponczát.* Kantár a ló fején. Rokan a *kaponya, koponya* szókkal. Máskép: *kapiczdán.*

KAPONYA, (1), I. KOPONYA.

KAPONYA, (2), falu Zemplén és pusztá Beregh megyében; helyr. *Kaponyá-n, —ra, —ról.*

KAPOR, (1), fn. tt. *kapor-t* v. *kaprot*, harm. szr. *kapr-a.* Az öthimes és kétanyás növények neméhez tartozó növényfaj; ernyője lapos tányéros; virágai egyenlők, mind termők, szirmai begöngyölödtek; virágai sárgák, levélkéi szétnaszálva. Fajai: *kerti kapor, ánis kapor.* (Anethum.) Arab és persa nyelven: *kabar*, hellénül: *κίππαρις*, francziául: *capre*, olaszul: *cappero*, németül: *Kapper* vagy közönségesebben: *Kaper*, a szláv nyelvekben: *kapor, kopr* stb.

KAPOR, (2), erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Kapor-ba, —ban, —ból.*

KAPORNA, (a hellén: *καπνάριον* után) fn. tt. *kapornát.* A sokhímese seregébe és egyanyások rendébe tartozó cserje növény; csészéje négy levelű, bőrforma; bokrétája négy szirmu; hímszála hosszú; bogyója kérges, sokmagú, kocsányos (*capparis*). Faja: *kápri kaporna.*

KAPORNAK, falu Vas megyében; KIS—, NAGY—, falvak Szala megyében; helyr. *Kapornak-ra, —on, —ról.*

AKAD. NAGY SZÓTÁR III. KÖT.

KAPORNALÉ, (kaporna-lé) ösz. fn. A kaporna nevű cserjenövény bogyoival készített lé, vagy mártás. *Marhahús kapornalével.*

KAPOS, (1), (kap-os) gyak. áth. m. *kapostam, —tál, —ott*, par. —s. L. KAPDOS.

KAPOS, (2), KIS—, falu, NAGY—, mváros Ungh megyében; helyr. *Kapos-on, —ra, —ról.* Folyam neve is Baranya, Somogy, Tolna megyében.

KAPÓS, (kap-ó-os), mn. tt. *kapós-t* v. —at, tb. —ak. 1) Amin igen kapnak, amit keresnek, szeretnek, tehát kedves, keresett, ritka. *A szép és gazdag leányok kapósak, ha kivált jók is.* 2) Mondják laptajátékról, mely kiütésben és elkapásban áll. *Kapóst játszani.* Ez értelemben főnevül használtatik, és a tt. *kapós-t*, tb. —ok.

KAPOS-DADA, pusztá Somogy megyében; helyr. *Dadá-n, —ra, —ról.*

KAPÓSDI, (kap-ó-os-di) fn. tt. *kapósd-t.* L. KAPÓS 2).

KAPOSFŐ, pusztá Somogy megyében; helyr. *Kapospő-n, —re, —ről.*

KAPOS-FÜRED, falu Somogy megyében; helyr. *Füred-én, —re, —ről.*

KAPOS-KERESZTÚR, falu Somogy megyében; helyr. *Keresztúr-ba, —ban, —ból.*

KAPOS-MÉRŐ, falu Somogy megyében; helyr. *Mérő-be, —ben, —ból.*

KAPÓSSÁG, (kap-ó-os-ság) fn. tt. *kapósság-ot*, harm. szr. —a. Kitünő, ritka, jeles tulajdonsága valaminek, miszerint kapnak rajta, kelendőségnek örvend.

KAPOS-SZEKCSŐ, falu Baranya megyében; helyr. *Szekcső-n, —re, —ről.*

KAPOS-ÚJLAK, falu Somogy megyében; helyr. *Újlak-on, —ra, —ról.*

KAPOSVÁR, mezőváros Somogy megyében; helyr. *Kaposvár-on* v. —t v. —ott, —ra, —ról.

KÁPOSZTA, (alkalmasint a latin *capitosa* után módosult mind a magyar, mind más nyelvekben); fn. tt. *káposztát.* Népies értelmezés szerint, legalább Mátyus földén, különösen alsó Vágmelléken am. *káp-hozta*, mert a monda szerint Káp János nevű ember hozta be. Innen a rimjáték: *Káposzta*, *Káp János hozta*. Csebul, illirül, tótul: *kapusztá*, vendül: *kapusz*. Köz ismeretű, a négyfőbbhímese seregébe és beczősök rendébe tartozó növény, csészéjének levelei összeborulnak. A nagyobb hímszálak tövén kívülről, az apróbbakon belülről egy egy ikra, magvai gömbölyűk. Nevezetesebb fajai: *csíkos, csipkés, fodros, olasz, vörös, fejes káposzta.* (Brassica.) A készítés módja szerint: *hajdú, pörgölt, kolosvári, tejfőlös, kapros, szalonná, töltött káposzta.* Aki nem szereti a káposztát, a husát se egye meg. (Km.)

Fehér cipó szalonna,
Füstölt hús és káposzta
A magyarnak étele.

Népdal.

A Tatosi codexben jelent általán kerti veteményt. „Kik megdézsmáljátok a mentát és a rutát és minden káposztát” (omne olus).

KÁPOSZTAÁGY, (káposzta-ág) ősz. fn. Egyes tábla a káposztás kertekben és földeken.

KÁPOSZTACSÖSZ, (káposzta-csész) ősz. fn. Csész, ki a káposztás kerteket, földeket a tolvajok és barmok beesapása ellen őrzi.

KÁPOSZTAFALU, mváros Szepes megyében; helyr. *Káposztafalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁPOSZTAFALVA, helység Zaránd megyében; helyr. *Káposztafalván*, —*ra*, —*ról*.

KÁPOSZTAFEJ, (káposzta-fej) ősz. fn. A káposztaféle kerti zöldségnek esomóalakban öszveborult levelei. *Kemény*, *laza*, *kisded*, *nagy káposztafej*.

KÁPOSZTAFÖLD, (káposzta-föld) ősz. fn. Föld, melyen káposztát szoktak termesztetni.

KÁPOSZTAHERNYÓ, (káposzta-hernyó) ősz. fn. A káposzta veteményeket vagy ültetményeket pusztító hernyó.

KÁPOSZTAKAPA, (káposzta-kapa) ősz. fn. Kétágu kapa, melylyel a káposztaföldet purhálják.

KÁPOSZTAKERT, (káposzta-kert) ősz. fn. Kert, melyben káposztát termesztene. Köz szokás szerint inkább: *káposztás kert*. Innen: *káposztás kertbe néz*, am. bandzsán néz, mint a kecske, midőn káposztát lát.

KÁPOSZTAKOCSONY, lásd: **KÁPOSZTATORZSA**.

KÁPOSZTALÉ, (káposzta-lé) ősz. fn. Lé, mely a besavanyított káposztából kifoly; vagy lé, melyben káposztát főztek. Káposztaléből készítik az úgynevezett korhelylevest.

KÁPOSZTALEVEL, (káposzta-level) ősz. fn. A káposzta levelei, melyek egymásra borulva a káposztafejet képezik. *Káposztalevelen sült málé*, *görhöny*, *kaldcs*. *Melegített vagy zsírral bekent káposztalevelet borítani a sebre*.

KÁPOSZTALEVELÉSZ, (káposzta-levelész) ősz. fn. A káposztaleveleken élődő, s azokat pusztító tetűféreg.

KÁPOSZTAPALÁNT, (káposzta-palánt) ősz. fn. A káposzta gyöngye növénye, melyet átültetnek.

KÁPOSZTAPILLANGÓ, (káposzta-pillangó) ősz. fn. Fehérsárga pillangófaj, mely tojásait a káposztalevelekre rakja le. (*Papilio danaus cand. brasiacae*. L.)

KÁPOSZTARÁSZSA, l. **KÁPOSZTAPALÁNT**.

KÁPOSZTÁS, (káposzta-as) mn. tt. *káposztás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Miben káposzta terem vagy tartatik. *Káposztás kert*, *föld*. *Káposztás hordó*, *fazék*, *tál*. 2) Káposztával főtt vagy sült. *Káposztás koney*, *hús*. *Káposztás rétes*. 3) Mint főnév jelent általán telket, földet, kertet, hol káposztát termesztene, s ekkor a tt. *káposztás-t*, tb. —*ok*. A *káposztásokat szeretik a nyulak*.

KÁPOSZTASALÁTA, (káposzta-saláta) ősz. fn. Megaprított káposztából készített saláta péld. forró eczettel leöntve, és szalonnapörecczel behintve.

KÁPOSZTÁSKERT, (káposztás-kert); l. **KÁPOSZTAKERT**.

KÁPOSZTÁS-MEGYER, puszta Pest megyében; helyr. *Megyer-én*, —*re*, *ről*.

KÁPOSZTÁS-SZENT-MIKLÓS, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Szent-Miklós-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁPOSZTATORZSA, (káposzta-torzsa) ősz. fn. A káposztaféle kerti zöldségek torzsája. V. ö. **TORZSA**.

KAPOTNYAK, (a szláv nyelvekben: *kopotnyak*, *kopotnyik*) főn. tt. *kapotnyak-ot*, harm. szr. —*a*. A tizenkéthímese seregébe és egyanyások rendébe tartozó növény; csészéje három metszésű a magzat felett; bokrétája nincs; tokja bőrhéju, magva sok. „Ki az urát nem szereti, kapotnyakot főzjön neki. (Népd.) (Asarum). Másképp: *mogyoró alja*, *kerek kapor*.

KAPOZ, (kap-oz) áth. l. **KAPOS**. **KAPDOZ**.

KAPPAN, fn. tt. *kappan-l*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Herélt kakas. Ha a kappannak csak tarját metszik le, s kappan gyanánt adják, tréfásan *gyurkó* a neve. Egy a latin *capo*, német *Kapaun*, (néhutt: Kappahn), szláv *kappan*, *kaplan*, *kopun* stb. szókkal. Tájszókásilag: *koppán*. Latin nevét talán *cavo*, vagy hellén *κῶπρω* igétől vette.

KAPPANHANG, (kappan-hang) ősz. fn. 1) A kappan vagyis herélt kakas szava, mely a kakasénál valamivel vékonyabb, gyengébb. 2) Átv. tréfás ért. mondják vékony férfihangról, milyen különösen a heréltek hangja.

KAPPAN-HIZÁS, ősz. fn. Tréfásan oly férfiről mondják, kit a nemi ösztön nem ingerel, s ennél fogva hizásnak indul.

KAPPANOZ, (kappan-oz) áth. m. *kappanoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kakast herél, vagyis a kakast kappanná teszi.

KAPPANOZÁS, (kappan-oz-ás) fn. tt. *kappanozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kakasherelés.

KAPPANŐR, (kappan-ör) ősz. fn. Az együtt-nemzők seregéhez és nőszövegyek rendébe tartozó növénynem; vaczka kopasz, fészke pikkelyei egyenlők; sugárvirágiban legtöbbszöröt himszál porhon nélkül; bóbja szőrös; sugárai lancesásak, hosszúk, háromfogú, sárgák. (*Arnica*). Fajai: *hegyi*, *bérczaljai*, *havasi szárazllan* kappanör. *Kappanörből készített gyógyerejű festvény*. (*Tinetura arnicae*.)

KAPPANSZAVÚ, (kappan-szavú) ősz. mn. Férfiről mondják, kinek vékony, rikácsoló, éles hangja van, mint a herélteké szokott lenni.

KÁPRÁZÁS, (l. **KÁPRÁZIK**) fn. tt. *káprázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A szemnek azon szenvedő állapota, midőn káprázik. V. ö. **KÁPRÁZIK**.

KÁPRÁZAT, (l. KÁPRÁZIK) fn. tt. *kápráz-at-ot*, harm. szr. —a. Azon tüneménykép, mely a káprázó szemek előtt csalékony alakban lebeg.

KÁPRÁZIK, k. m. *kápráz-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondjuk a szemről, midőn idegei s látszerei akármely okból megzavarodván nem valódi tárgyakat, hanem csalképeket, tündéralakokat lát. *Szemei annyira elgyöngyültek, hogy már csak kápráznak. Úgy pafon csapták, hogy káprázták a szemei bele.* Törzsöke valószínűleg: *ábra*, melyből lett, *ábráz*, *ábrázik* s *k* (ch) előtéttel *kábrázik*, *káprázik*; mert valamint a káprázás a szemnek, úgy az ábrázolás az elmének és képzelő teletségnek zavart, nem rendes működési állapotára mutat. Némelyek szerint am. *kábrázik*, *káb* gyöktől, honnan *kábít*, *kábúl* stb. szók is származnak.

KÁPRÁZOL, (kápráz-ol) áth. m. *káprázol-t*. Csalképeket, tündér alakokat ábrázol, költ, állít maga elé.

KÁPRÁZOLAT, (kápráz-ol-at) fn. tt. *káprázolat-ot*, harm. szr. —a. Ábra vagy kép, csalkép, tündér alak, melyet valaki káprázol magának. V. ö. KÁPRÁZOL.

KÁPRÁZTAT, (kápráz-tat) áth. m. *kápráztat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *kápráztass*. Eszközli, okozza, hogy a szemek káprázzanak. *A lámpavilágok özöne kápráztatja a szemeket.*

KÁPRÁZTATÁS, (kápráz-tat-ás) fn. tt. *kápráztatás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valami a szemet kápráztatja.

KÁPRI, l. KAPORNA.

KAPRONCZA, falvak Bars és Sáros megyében; puszta Nógrád megyében; helyr. *Kapronczán*, —*ra*, —*ról*.

KAPROS, (kapor-os) mn. tt. *kapros-t* v. —at tb. —ak. Kaporral készített, fűszerezett. *Tejfölös kapros káposzta. Kapros béles. Kapros uborka.*

KAPROZ, (kap-or-oz) áth. m. *kaproz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —z. Kaporral készít, fűszerez valamit.

KAPROZÁS, (kapor-oz-ás) fn. tt. *kaprozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valamit, nevezetesen étkenmüt kaproznak.

KÁPSA, (a latin *capsa* után) fn. tt. *kápsát*. Kenyeres zsák. (Kállay gyűjt.).

KÁPŚÁL, (kápsa-al) áth. m. *kápsált*. 1) Ver, megver. (A székeleyknél.) *A medve kápsáljon meg* (a tenyerével v. talpával.) 2) Kéreget pl. bort, búzát, eleséget diákok számára. (Kecskeméti szőlás.) 3) *Elkápsált* am. elvett, elkaparított fortélylval. (Székely szőlás.) *Kápsálódik* (a székeleyknél) am. kezével vakaródzik. *Minek kápsálódol annyit te?* (Krizsa J.)

KAPSI, (kap-os-i, azaz, kap-os-ó) mn. l. KAPZSI.

KAPSOGTAT (kap-os-og-tat); a székeleyknél am. csattogtat vagy csattogat. L. CSATTOGAT.

KAPTA, (kap-t-a, kap-ta, a szláv nyelvekben: *kopito*) fn. tt. *kaptát*. Gyöke a burokat jelentő

mélyebb vagy gömbölyűbb *kap* (kop), mely megvan a *kaponya*, *koponya*, *kapeza*, *kopács*, *kopoltó* szókban. Jelent fából készített formát, mely lábfejet képez, s arra való, hogy a bőrt rája huzzák, ráborítsák, tehát nem egyéb mint borítófa szenved. ért. mint *kapeza* am. borító ruha, esel. ért. Törzsöke az elavult *kapt* ige, melyből lett igenév *kaptó kaptá*, mint az elavult *balt* (valt) igéből *baltó balta* (valta); a *csap csapt* igéből *csaptó csapta*; a *lob lobt* igéből *lobtó, lobta, lapta* stb. — *A csizmát, sarut kaptára ülni.* Nem lehet minden sarut egy kaptára húzni. *Mindent egy kaptára szeretne húzni.* Ne tovább, *varga, a kaptádnál.* (Sutor, non ultra crepidam.) Átv. ért. a ló lábán, különösebben csuklóján nőv csomó, néhutt másképp: *kapeza*. Innen *kaptás* v. *kapezás* ló. *Kaptatetem.* Egy 1551-diki levélben olvassuk: „de az egyik him vehem örök sánta, *kaptatetem* vagyon az lábán.” (Szalay Á. gyűjt.)

KAPTAFÁ, (kapta-fa) ősz. fn. l. KAPTA.

KÁPTALAN, (1), (a latin *capitulum* után alakult, ez pedig *caput* szóból származott); fn. tt. *káptalan-t*, tb. —ok, harm. szr. —a, v. —ja. 1) Valamely főegyházhoz trtozó kanonokok testülete. *Érseki, püspöki, társas káptalan. Esztergami, egri, veszprémi, győri káptalan.* 2) Gyűlés, tanácskozás, melyet a kanonokok illető ügyekben tartani szoktak. *A házasság ügyét káptalan elébe vinni. Valamit bevallani a káptalannak.* 3) A birtokos szerzetesek gyűlése. *A szerzet ügyeiről káptalanban tanácskozni, apátot, prépostot választani.* Így nevezetik maga a gyűlésterem is. 4) Átv. ért. ismeretek bősége, nagy tudomány. *Nem káptalan a fejem, hogy mindent tudjak.* (Km.)

KÁPTALAN, (2), puszta Nyitra megyében; erdélyi falu Alsó-Fejér m. SZEPESI —, falu Szepes m. Helyr. *Káptalan-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁPTALANBELI, (káptalan-beli) ősz. mn. Káptalanhoz tartozó. *Káptalanbeli úr, személy.* Használtatik egyszerűen is főnév gyanánt, s am. kanonok.

KÁPTALAN-BORBA, puszta Győr megyében; helyr. *Borbán*, —*ra*, —*ról*.

KÁPTALANFA, helység Szala megyében; helyr. *Káptalanfán*, —*ra*, —*ról*.

KÁPTALANFALVA, helység Torontál megyében; helyr. *Káptalanfalván*, —*ra*, —*ról*.

KÁPTALANJÓSZÁG, (káptalan-jószág) ősz. fn. Fekvő birtok, melyet testületileg valamely káptalan bir.

KÁPTALAN-NYÚL, falu Győr megyében; helyr. *Nyúlon*, —*ra*, —*ról*.

KÁPTALANSZOBA, (káptalan-szoba) ősz. fn. Szoba vagy terem, melyben a káptalan tagjai tanácskozás végett össze szoktak ülni.

KÁPTALAN-TÓTHI, falu Szala megyében; helyr. *Tóthiba*, —*ban*, —*ból*.

KÁPTALANVÉGZÉS, (káptalan-végzés) ősz. fn. Végzés, melyet a káptalan tagjai a káptalan hatóságához tartozó, péld. házassági, végrendeleti ügyekben hoznak.

KÁPTALAN-VIS, falu Sopron megyében; helyr. *Vis-én*, —*re*, —*ről*.

KAPTÁNY, 1) Csagataj nyelven: *kaptan*. L. KAFTÁNY. 2) (kap-ta-any), fn. tt. *kaptány-t*, tb. —*ok*. Két fél vaskarikából álló, vas fogakkal felkészített eszköz, melylyel a görényt, rókát szokták elfogni. Gyöke a fogást, megragadást jelentő *kap*.

KAPTÁR, (kap-tár v. kap-ta-ar) fn. tt. *kaptár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Méhkas, köpü. Gyöke a fogást jelentő *kap*, melyből lett vagy az összetett kap-tár vagy az elavult *kapt*, s ebből *kaptár*, mint *kant kantár*, *hajt hajtár*, *hajtsár*, *sajt sajtár* stb. E szerint jelenti azon kast vagy szekrényt, melybe a méhrajt bele fogják, bele hajtják. Hogy létezett *kapt* ige, mutatja a *kaptány* (görény v. rókafogó) szó is. Némelyek pl. Lugossy J. az első részben *kap* a *köpi* szó módosulását látják, mely nézet, ha a mély hangú *a* (=á) vétetik alapúl, szintén helyes. V. ö. KAP. (1).

KAPTÁRKENŐCS, (kaptár-kenőcs) ősz. fn. Méz, kánfor, méhfű, bor stb. vegyítékből készített kenőcs, melylyel a kaptárt bekenik, hogy a méheket becsalják vele.

KAPTÁS, (kap-ta-as) mn. tt. *kaptás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami kaptával van ellátva. Átv. *kaptás ló*, midőn lába csuklójában megcsomósodott.

KAPTASZEG, (kapta-szeg) ősz. fn. Szegek, melyekkel a vargák, eszimaziák a kaptára húzott bőrt kifeszítik.

KAPTAT, (kap-t-at) mivel. m. *kaptat-tam* —*tál*, —*ott*, par. *kaptass*. 1) Hegyre, meredekre sürgeti, hajtja a vonó marhát. 2) Futtában etet, abrakol. *Kaptassunk egy keveset, azután fogjunk*.

KAPTATETEM, (kapta-tetem) ősz. fn. Hibás kinövés v. esomó a ló lába csuklóján. V. ö. KAPTA.

KAPTATÓ, (kap-tat-ó) fn. tt. *kaptató-t*. Meredek dombnak, hegynek menő út, kapaszkodó.

KAPTÁZ, (kap-t-a-az) áth. m. *kaptáz-tam* —*tál*, —*ott*, par. —*z*. A bőrt kaptára húzza, feszíti, szegezi. V. ö. KAPTA.

KAPU, (1) (kap-u, uigur nyelven: *khapi*; megvan a török nyelvben is, *kapu* és *udvar* jelentéssel; a csagataj nyelvben pedig *kapuzak* am. fahéj, bőr, kupak; de a török kapu-mak ige és csagataj nyelven *kapga-mak*, am. bezárni [ajtót], mely értelemben a mély hangú *káp* v. *kop* gyöktől származnék; v. ö. KAP, (1), elvont gyök); fn. tt. *kapu-t*. Nagyobb nyílás az épületen, kerítésen, vagy a helységbe, városba, várba vezető nyílt hely. *Iláznak kertnek, akolnak kapuja*. *Városnak, várnak kapuja*. *Diadalkapu*; ha nines is rajtok ajtó-féle záró eszköz. Különösen fa-, vas-, sövény- stb. alkotvány, mely

ezen nyílást elzárja, vagy járhatóvá teszi. *Egy szárnyu, két szárnyu kapu*. *Boltos kapu*. *Vas, deszka, sövény kapu*. *Hátulsó kapu*. *Kinyitni, bezárni a kaput*. *Felhúzó kapu a fellegrákokon*. *Új kapu*. *Bámul, mint borju az új kapura*. (Km.) Átv. ért. jelent szoros átmenetelt, szűk völgyet a magasabb hegyek között, milyen a *Vas kapu* Erdélyben. A törökben udvart is jelentvén innen divatba jött: *Ottománi fényes kapu*, azaz török császári udvar; a szentírásban *pokol kapuja* am. ördög hatalma. V. ö. KAPUSZÁM.

KAPU, (2), pusztá Tolna megyében; helyr. *Kapu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAPUBÁBÁNY, (kapu-bábány) lásd: KAPUBÁLVÁNY.

KAPUBÁLVÁNY, (kapu-bálvány) ősz. fn. Szoros ért. bálvány gyanánt kifaragott kapufa v. szobor, melybe a kapu sarkai illesztvék. Ilyeneket még most is láthatni némely vidékeken, péld. Mátyusföldén. Szélesb ért. egyszerű vastag szobor. Másképp: *kapufa* és *kapubábány*, minthogy báb formája is van. Katalin legendájában is *kőbáb* am. kőbálvány.

KAPUBÉLLET, (kapu-bélllet) ősz. fn. Bélllet a kapun.

KAPUCSENGETYŰ, (kapu esengetyű) ősz. fn. Csengetyű a házkapun.

KAPUD, MAROS—, vagy MAGYAR—, erdélyi falu Alsó-fejér megyében; helyr. *Kapud-on*, —*ra*, —*ról*.

KAPUFA, (kapu-fa) ősz. fn. Kapuszbobor. Kapubálvány. *Búcsut venni a kapufától*. am. hír nélkül odább állani. *Isten hozzád kapufa*. (Km.) Másképp: *Kapufél*, *kapufélfa*.

„Megérem én azt az időt,
Sirva mégysz el házunk előtt,
Megöleled kapufáját,
Úgy siratod a gazdáját.” Népd.

KAPUFÉL, (kapu-fél), KAPUFÉLFA, (kapu-fél-fa) l. KAPUFA.

KAPUFELHUZÁS, (kapu-fel-buzás) ősz. fn. Cselekvés, midőn a fekvő helyzetben levő kaput, pl. a fellegrákokon, bezárás végett felhúzzák.

KAPUGÉM, (kapu-gém) ősz. fn. Utakra, vámsokra alkalmazott hosszú rúd, vagy gerenda, melyet fölalá húzni, s vele az utat, járást elzárni vagy felszabadítani lehet.

KAPUÍV, (kapu-ív) ősz. fn. Ív a boltozatos kapun.

KAPUKULCS, (kapu-kules) ősz. fn. Kules, melylyel a kaput zárják és nyitják.

KAPULÁB, (kapu-láb); l. KAPUFA.

KAPUNÁLLÓ, (kapun-álló) ősz. fn. A kapunál örképen álló szolgaszemély; másképp: *kapus*, *kapuőr*.

KAPUNY, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Kapuny-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAPUNYITÁS, (kapu-nyitás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a kaput kinyitják.

KAPUŐR, (kapu-őr) ösz. fn. l. KAPUNÁLLÓ.

KAPUPÁNT, (kapu-pánt) ösz. fn. Vas rúd, melylyel a kaput belülről megerősítik, hogy könnyen betörni ne lehessen rajta.

KAPUPÉNZ, (kapu-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet éjszaka idején a bezárt kapu kinyitásáért a kapusnak, illetőleg házmesternek fizetni kell, vagy szoktak.

KAPUS, (1), (kap-u-s) fn. tt. *kapus-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kapunálló személy, kapuőr, ki a ki- és bejárókat szemmel tartja. Törökül: *kapudsu*, melyben a *dsu* képző is rokon a magyar *s* képzővel. 'Csizmadia' szónál érintettük, hogy a *dia* vagy *zia* képző am. *csia* azaz csialó vagy csináló s a török *dsi* képzővel rokonítottuk; azonban a 'csináló' szót nem betű szerénti, hanem csak 'foglalkodó' értelemben vettük, mutatja a többi közt *dalekdsi* (halász) példánk is. Így 'kapudsu' is csak mintegy kapuval foglalkodót vagy bánót jelent, mint a magyar 'kapus'.

KAPUS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *kapus-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kapuval ellátott, minek kapuja van. *Kapus ház, udvar, kert, akol*.

KAPUS, (3), erdélyi falvak, különösen KIS—, Meggyes székben; MEZŐ—, Thorda megyében; OLÁH—, Kolos m. Helyr. *Kapus-on*, —*ra*, —*ról*.

KAPUSARKFA, (kapu-sark-fa) ösz. fn. Dúc, mely a kapuszobornak sarkát megtámasztja, hogy annál erősebben álljon.

KAPUSARKVAS, (kapu-sark-vas) ösz. fn. Hengeralakú, s a kapusarkba eresztett vas, melyen a kapu forog.

KAPUSIKÁTOR, (kapu-sikátor) ösz. fn. Födött, boltos szűk út, péld. mely némely várakba, bástyák közé vezet, vagy bizonyos távolságra a föld alatt vonul el, mint a hegyek között menő vaspályákon láthatni.

KAPUSZÁM, (kapu-szám) ösz. fn. A régi adó-kivetési rendszernek kulesa, mely szerént a vármegyék, vidékek, városok bizonyos számú kapukra (mintegy udvarokra, latinul: portákra) osztattak fel, meg lévén batározva, mit kelljen egy-egy kaputól fizetni.

KAPUSZÁRNY, (kapu-szárny) ösz. fn. A két-felé nyíló kapunak egyik fele.

KAPUSZÉMÖLD, (kapu-szémöld) ösz. fn. A kapunak boltosan vagy fekirányosan készített felső párkánya.

KAPUSZÍN, (kapu-szín) ösz. fn. Térség a sikátoros kapu alatt. *Eső elől a kapuszínbe vonulni. Kocsival, hintóval a kapuszín alá járni*.

KAPUSZOBÁ, (kapu-szoba) ösz. fn. Szoba, melynek ajtaja a kapuszínre nyílik.

KAPUT, fn. tt. *kaput-ol*, harm. szr. —*ja*. Idegen, s egyezik közelebb a a francia *capote*-val, de

egyezik *kabát* szóval is. V. ö. KABÁT. Jelent francia vagy német szabásu hosszabb felső ruhát. A török nyelvben is megvan.

KAPUTOS, (kaput-os) mn. és fn. tt. *kaputos-t* v. —*at*, tb. —*ak*, midőn fn. tt. —*t*, tb. —*ok*. Aki kaputot visel, kaputban jár. Nem a bocskoros, hanem az uri osztályu nemesség vagy tisztessék osztályába tartozó személy.

KAPUVÁM, (kapu-vám) ösz. fn. Vám, melyet valamely kapunál a bemenet fejében fizetni kell.

KAPUVÁR, mváros Sopron megyében; helyr. *Kapuvár-on* v. —*olt* v. —*t*, —*ra*, —*ról*.

KAPUZÁBÉ, (kapu-zábé) l. KAPUFA.

KAPUZÁR, (kapu-zár) ösz. fn. Zár a kapun.

KAPUZÁRÁS, (kapu-zárás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a kaput bezárják.

KAPUZAT, (kap-u z-at) fn. tt. *kapuzatot*. Diszegebb, és mintegy több részből álló kapuja valamely nagyobb szerű épületnek, kereskedő boltnak stb. Más kép: *díszkapu*.

KAPZSI, (kap-zsi, eredetileg: *kapos-i*, azaz *kapos-ó*) mn. tt. *kapzsi-t*, tb. —*k* v. —*ak*. Ki valamin mohóu, kíváncsi módon kap, valamit szertelen vágygyal megszerezni ohajt. Használtatik főnevről is, p. *kapzsira eresztetni* v. *bocsátani valamit* am. oda engedni, hogy kiki tetszése szerént kaphasson, ragadhasson belőle; p. *Egy kosár szilvát almát a gyermeknek kapzsira adni*.

KAPZSISÁG, (kap-ozs-i-ság v. kap-os-i-ság) fn. tt. *kapzsiség-ol*, harm. szr. —*a*. Szerzési, nyereszkedési, birtoklási mohó vágy.

KAPZSISKODIK, (kap-ozs-i-s-kod-ik) k. m. *kapzsiskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Mohón kíváncsi módon kapkod valamin vagy valami után.

KAR, (1), elavult vagy elvont gyök. Jelent 1) Görbeséget, görbe hajlást, kanyarodást, kerekded alakot maga a *kar* (ehorus és brachium) önálló szóban, továbbá *karé*, *karej*, *karcsu*, *karám*, *karamít*, *karika*, *karima*, *karing*, *karuly* v. *karvaly*, *kárapol*, *karics* szókban. Rokon vele *kor* p. a *korong*, *korlát*, *korsó* stb. szókban, főleg pedig *kör*. 2) Mint hangutánzó: erős metszést, vágást ezekben és származékaikban: *kard*, *karó*, *karcz*, *karczol*, *kardács*, *karakány*. 3) Erős vastag rengő hangot ezekben: *Kardl*, *karattyol*, *karicsdl*, *karakatna*. V. ö. KER, KÖR.

KAR, (2), önálló gyök; fn. tt. *kar-t*, tb. —*ok*, harm. szr. *karja*. 1) Az egész kéz, meghajlott állapotban véve, vagy hajlékony tulajdonságát tekintve. A kéztől könyökig: *alsó kar*, a könyöktől vállig: *felső kar*. *Erős*, *izmos*, *gyöngye*, *erőlen*, *meztelen*, *födött kar*. *Jobb kar*, *bal kar*. *Karjára venni*, *karján tartani*, *hordozni valamit*. *Karjait kinyújtani*, *öszekulcsolni*. *Tárt karokkal várni*, *fogadni*, *karjai közé szorítani valakit*. *Karon fogva*, *kar öltve sétálni*. Minthogy a *kar* természeti alkotásánál fogva a kö-

nyöknél befelé hajlik, innen eredetileg nem egyéb, mint a *kör gör* szók mélyhangú módosítása. Rokonságai a csagataj *karī*, *karu*, mongol *gar*, török *kol*, szanszkrit *karasz* (kéz), hellén: *καίρ*. Megjegyzést érdemel, hogy a szanszkritban az elvont gyök *kar*, 'mivel', 'csinál' jelentéssel értelmeztetik. 2) Bizonyos czélből kört, egyesületet képező emberek testülete. Harmad személyraggal: *kara*. Énekesek, tánczosok, játszó *kara*. Karban énekelni, tánczolni, játszani. Karba ülve, vagy állva tanácskozni, társalogni. Tanító, orvosi, zenészi *kar*. Mondatik szellemi lényekről is. Angyal, mennyei *kar*, égi *karok*. 3) Átv. a középületek, mint templomok, színházak, tanács-teremek emeltebb kerülete a nézők, hallgatók, énekesek számára; szokottabban: *karzat*. Egyezik vele ez értelemben a hellen-latin: *chorus*. 4) Magyar törvényi értelemben jelenti a korona tagjainak testületét, mennyiben a köztanásban részt vesznek. Ország *karai*. *Karok és Rendek*. A 'karok' nevezete alatt úgy látszik a négy főosztály értendő, u. m. 1. Főpapok, 2. Országnagyok, 3. Nemesek, 4. Szabad királyi városok; 'rendek' nevezete alatt pedig ezeknek, különösen a két elsőbbnek alosztályai, érsekek, püspökök, herezegek, grófok, bárók stb. noha a törvény szavai néha a két nevezetet föleserélték. 5) Támasztékul, fogódzól szolgáló korlát, kerítés, rúd stb. Szék, pad *karja*. Karfákkal biztosítani a meredek utat. 6) A lételnek, állapotnak minősége, különösen egészségi és vagyoni tekintetben. Gazdasága és minden épületei jó *karban* vannak. 7) Erő, hatalom. Van-e oly *karod*, mint az Istennek? Jób, 40. 4. Tárkányi Béla.

„Nincs, ki megállja szemét, s hademészto karja csapását.“

Vörösmarty.

8) A Tájéztár szerint Csikszékben hambárt is jelent, a midőn talán 'góré' szóból módosult.

KÁR, (1), fn. tt. *kár-t* tb. —ok, harm. szr. —a. Lényeges elem benne az *r* hang s közelebbi gyöke valószínűleg ár, mely az árt, ármány szókban is megvan, s romlást, rontást jelent, *k* előtéttel; minthogy a kár nem egyéb, mint más romlását okozó tény, vagy esemény, és az innét eredő vesztesség, vagyon-hiány. Rokon a latin *carpo*, szanszkrit: *karu* v. *karb* (tör, ront), s magyar *csorba* szókkal is. Kis kár, nagy kár. Országos kár. Örökös kár. Keserű kár. Kipótolhatatlan kár. Kárt csinálni, tenni, okozni. Kárt szenvedni, vallani. Kárba vesztett költség, fáradság. Valaminek kárt látni. Saját kárán tanulni. Kárán tanul a bolond. Nem lesz károdra. Kár szokta az embert okossá tenni. (Km.) Aki kárt tehet, hasznodra is lehet. (Km.) Oly kár a szegénynek egy pénz, mint a gazdagnak száz. (Km.) Kezétet a kálcson, szemetek a kálcson, kár Ácson a kálcson. (Szirmay.)

„Aprólék marhádban igen sok kárt vészsz, „

Flyszik tehened hasznát, azon vesztesz.“

Népies gúnyvers.

Tájézkásilag a másod fok tagját is fölveszi: *kárb*, am. nagyobb v. több kár. Mint indulatszó sajnálkozást jelent. Istenem! *beh kár ezért az emberért!*

„Mondani fogják, érted kár,
Szerelmes bohó, kis bojtár.“

(Vitkovics.)

Tisza vidékén inkább *nak nek* tulajdonító esettel használják: *beh kár ennek az embernek*.

KÁR, (2), elvont hangutánzó gyök, *kárdl* vagy néhány *kárdl* szóban.

KARA, falu Erdélyben, Kolos m. helyr. *Karán*, —ra, —ról.

KÁRA, falu Somogy megyében; helyr. *Kárára*, —n, —ról.

KARABÉLY, (a franczia: *carabine* után alakult, mely némely nyelvészek szerint ismét *carabagina* szóból húzatott össze, ez pedig a közép latin *carabaga*-ból származott, mely hadi gépet jelent, talán a görög *katabolé*-ből módosulva; törökül *karabina*); fn. tt. *karabély*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. A pisztolynál hosszabb esővű puska, melyet némely lovasok viselnek.

KARABÉLYOS, (karabély-os) fn. tt. *karabélyos-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Karabélylyal fölszerelt katona.

KARÁCS, falu Zaránd megyében; helyr. *Karács-on*, —ra, —ról.

KARÁCSFA, falu Vas megyében; helyr. *Karácsfára*, —n, —ról.

KARÁCSFALVA, falu Ugoesa megyében; helyr. —*falvára*, —n, —ról.

KARÁCSON, fn. tt. *karácson-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. 1) Krisztus urunk születésének napja, melyet a keresztény világ december 25-én ünnepel, másképp Nagy karácson, különböztetvél a kis karácsontól, mely nyolezad napra esik. Karácson böjtje, napja, estéje, éjjele. Fekete karácson, fehér husvét (időjárás jósolat). A latin *incarnatio*, *carnatio* szóból képezettnek látszik. 2) Férfi kn. és több családok vezetéke neve, lat. *Gratianus*.

KARÁCSOND, falu Heves m.; helyr. *Karácsondra*, —on, —ról.

KARÁCSONÉJ, (karácson-éj) ősz. fn. Karácson napjának virradója előtt való éj, melyen Idvzitónk születésének emlékét üljük.

KARÁCSONÉJJEL, (karácson-éjjel) ősz. ih. Karácson napját közvetlenül megelőző éjjelen. Karácsonéjjel virrasztani, éjfélimisére menni.

KARÁCSONESTE, (karácson-este) ősz. fn. Karácson napját megelőző esti idő, melyen a keresztények világszerte különféle szertartások és örömelek által tanúsítani szokták a Megváltó iránti tiszteletet, és emléket. Másképp: *Karácson szombatja*.

KARÁCSONFA, falu Szala megyében; helyr. *Karácsonfára*, —n, —ról.

KARÁCSONFALVA, faluk Máramaros, Zaránd, Torontál m. továbbá Erdélyben Alsó-Fehér m. Maros-és Udvarhely székben; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KARÁCSONHAVA, (karácson-hava) ősz. fn. Télelő hava, vagyis december, melynek huszonötödik napjára esik a karácson ünnepe.

KARÁCSONHAVI, (karácson-havi) ősz. mn. Karácsonhavára vonatkozó. *Karácsonhavi holdujulás*.

KARÁCSONHÉT, (karácson-hét) ősz. fn. Azon hét, melyre a karácson ünnepe esik.

KARÁCSONI, (karácson-i) mn. tt. *karácsoni-t*, tb. —*ak*. Karácson ünnepét illető, karácsonnal járó, karácsonkor szokott. *Karácsoni idő*, *karácsoni hitbeszéd*, *ének*. *Karácsoni káldcs*.

KARÁCSONMEZŐ, falu Sáros m.; helyr. —*mező-re*, —*n*, —*ról*.

KARÁCSONNAP, (karácson-nap) ősz. fn. Télelő, vagyis december 25-dik napja, melyen Urunk születését ünnepeljük.

KARÁCSONNAPI, (karácson-napi) ősz. mn. I. KARÁCSONI.

KARÁCSONSZÁLLÁS, puszta Fejér m.; helyr. —*szállás-on*, —*ra*, —*ról*.

KARÁCSON SZOMBATJA, I. KARÁCSON-ESTE.

KARÁCSZODFA, falu Baranya m.; helyr. —*fá-ra*, —*n*, —*ról*.

KARÁD, falu Zemplén és Somogy m. KÉR—, TOLDI-KARÁD puszták Somogy m.; helyr. —*Karád-ra*, —*on*, —*ról*.

KARAFINA, (franziául: *caraffe* v. *caraffine*, olaszul: *caraffa* s kicsinyezve szintén *caraffina*, spanyolul: *garrafa*, az arab *garafa* igétől, mely am. merit; innen *giráf* száraz mérőt, *guruf* pedig kis poharat jelent); fn. tt. *karafínát*. Általán jelent ivóedényt, péld. korsót vagy palaezket, bugyogát, nyakas üveget; különösen pedig olajos és cezetes palaezkeket, melyeket fa vagy ezüst szerkezetű tartóban ebédléskor az asztalra szoktak tenni v körülhordozni.

KARAJ, (kar-aj) fn. I. KARÉJ.

KARAJDAD, (kar-aj-dad) mn. tt. *karajdadot*. L. KARÉJOS.

KARAJENŐ, helynév Jászságban; helyr. —*je-nő-re*, —*n*, —*ról*.

KARAJFÜRÉSZ, (karaj-fürész) ősz. fn. Nagy-fürész, melynek pilingája, azaz pengéje karajos, ívalakú.

KARAJGAT, (kar-aj-og-at) gyak. áth. m. *karajgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*gass*. Karajosan, vagyis ívalakban forgat, tekerget, metélget valamit.

KARAJGATÁS, (kar-aj-og-at-ás) fn. tt. *karajgató-s-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn karajgatunk valamit. V. ö. KARAJGAT.

KARAJOL, (kar-aj-ol) I. KARÉL.

KARAJOS, (kar-aj-os) mn. I. KARÉJOS.

KARAJÓZ, (kar-aj-oz) I. KARÉL.

KARAJÓS, (kar-aj-só) mn. tt. *karajós-t*. Csálóközben am. valamely karaj szélén, végén levő, szélső. Olyan alkátú mint *hátsó*, *utolsó*, *szélső*, *végő* stb. melyekben a *só* *ső* am. *eső* (hátsó, utolsó vég[ül] *eső* stb.)

KARAJVONAL, (karaj-vonal) ősz. fn. Ívalakban görbedő vonal.

KARAKÁNSÁG, fn. tt. *karakánság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulságos jó kedv, pajkosság. *Igyunk egyet karakánságból*. (Km.) Valószínűleg történeten alapuló szó, péld. a törökidőből valamely Kara nevű s dözsölő tatár *kán*-ról származhatott; vagy talán *karakány*-tól átvitt értelemben származott.

KARAKÁNY, (kar-ak-ány) fn. tt. *karakány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Tüskés, éles, bokros sásfaj. Gyöke valószínűleg egy a metszést jelentő *kard*, *karcz*, *karczol* szók gyökével. Szokottabban: *kolokány*.

KARAKATNA, (kara-katna) I. KARAKATONA.

KARAKATONA, (kara-katona) ősz. fn. Alsó-Tisza vidékén nagy számmal tenyésző kaesafaj, mely hosszú sorban, katonák módjára és *kara! kara!* kiáltozva szokott járni. Másképp: *kormorán*.

KARAKÓ, falu Vas m.; helyr. *Karakó-ra*, —*n*, —*ról* v. —*ba*, —*ban*, —*ból*.

KARAKÓ-SZÖRCSÖK, falu Veszprém megyében; helyr. —*Szőrcsök-re*, —*ön*, —*ról*.

KARÁL v. KÁRÁL, (kar-a-al) önh. m. *karál-t*. Karál a tyúk, mintegy jó kedvében. Ha megdöbben, megijed, vagy eltojott: *kodákol*, *kotakol*, *kodácsol*, *kotkodácsol*; ha szomorú s költeni vágy: *kotlik*; midőn haragszik, péld. ha szarkát lát: *kírrog*; mikor fiait hívja: *kotyog*. *A mely tyúk sokat karál, keveset tojik*. (Km.) Átv. mondják oly emberről, kinek kell vagy nem kell, mindig jár a szája.

KARALÁBÉ, (németül: *Kohlrübe* v. *Kohlrabi*, olaszul: *cavol rapa*); fn. tt. *karalábé-t*. Ismeretes kerti zöldség neve, melyet édes fűfelékkül szolgáló torzsája végett tenyésztének. Néhu: *karalábi*, *kereláb*.

KARALÁBI, I. KARALÁBÉ.

KÁRALL, (kár-all) áth. m. *kárall-t* v. —*ott* htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Valamit kárnak, káros dolognak tart, vél, gondol; valamit roszall. *Nagyon kárallanám, ha ezt tenni elmulasztanád*. 2) Valamit sajnál, megbán. „Ha kegyelmed kárlotta hat vagy hét forint ára taffotát kildenni.” Levél 1526. évből (Szalay Á. gyűjt.). „Káralloom szavaim most is, melyekkel elébe (balgatag én) szabad életemért esedezve borultam.” (Horv. E.) „Nem kárallja fáradságát.” (Falud.) Hangváltozattal: *károll*. Egyébiránt v. ö. —*L* vagy —*LL* képző.

KARALPATAK, erdélyi patak neve, a Székelyföldön, a gyergyói székben.

KARALYA, falu Kővár vidékén; helyr. *Karalyán*, —*ra*, —*ról*.

KÁRATLANÍTÁS, (kár-at-lan-ít-ás) fn. tt. *káratlanítást*-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valakitől a kárt eltávolítják, vagy szenvedt kárát jóvá teszik, kármentesítés.

KÁRATLANSÁG, (kár-at-lan-ság) fn. tt. *káratlanság*-ot, harm. szr. —a. Kárvallás nélküli állapot, vagy minemősége valaminek, melynél fogva kárt nem okoz.

KÁRATLANUL, (kár-at-lan-ul) ih. Kár nélkül, kárvallás nélkül. *A terhes felhő káratlanul elhúzódot.* *A hurczolkodás ritkán megy káratlanul végbe.*

KARATNA, falu Erdélyben, Felső-Fehér m.; helyr. *Karatná-ra*, —n, —ról.

KARATNAPATAK, patak neve Erdélyben.

KARÁTOL, (karát-ol) áth. m. *karátol-t*. Arany, vagy gyémánt vagy gyöngy súlyát karátféle mérleggel méri, illetőleg meghatározza, hogy hány karátot nyom. V. ö. **KARÁT**.

KARÁTOS, (karát-os) mn. tt. *karátos-t* v. —at, tb. —ak. Karáttal bíró. *Hány karátos?* V. ö. **KARÁT**.

KARÁTÚ, (karát-ú) mn. tt. *karátú-t*, tb. —ak. L. **KARÁTOS**.

KARATY, hangutánzó törzsök, jelent lármas, harsogó beszédet. Innen:

KARATYOL, (kar-aty-ol) önh. m. *karatyol-t*. Lármasan, harsányan locsog fecseg, jár a szája. Mélyebb hangon: *kurutyol* v. *kurutyol*, különösen a békákról mondják.

KARAVÁN, (*kárván* v. *kírván* perzsa, és *kairaván* arab szótól) fn. tt. *karaván-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Jelent utazók társaságát, különösen az ázsiai és afrikai sivatag pusztákon.

KARAZSIA v. **KARASIA**, (a francia *cariset* v. *cariseau* után, de amelyek már némileg elavultak) fn. tt. *karazsiát*. Közönséges durva posztó neme. (Pannus carisanus, carsanus.) „Azérth hozzatok hethven forinthoth . . . és egy karasia nadrágoth.” Levél. 1559-ből. (Levelestár.)

KÁRBATUDÁS, (kárbá-tudás) ösz. fn. Károsult holmikhál a kár mennyiségét tevő értéknek azon holmik árába beszámítása. (Refaction.)

KÁRBIRÓ, (kár-bíró) ösz. fn. Bíró, ki károkról hoz ítéletet, különösen tengeri károsodásoknál (Dispatcheur).

KÁRBIZONYÍTVÁNY, (kár-bizonyítvány) ösz. fn. Bizonyító irat valamely szenvedett kárról, különösen tengeri károsodásoknál (Dispatche, dispaccio).

KÁRBIZTOSÍTÁS, (kár-biztosítás) l. **BIZTOSÍTÁS** 2).

KARBONCZ, (kar-bonecz) ösz. fn. Kart ékesítő boncz, azaz gyöngy- vagy gyöngyös perecz. V. ö. **BONCZ** fn.

KARBUNÁCZ, falu Kővár vidékén, helyr. *Karbunácza-ra*, —on, —ról.

KARBUNÁR, falu Bihar m.; helyr. *Karbunára-ra*, —on, —ról.

ΑΚΑΔ. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

KARCS, (kar-cs). 1) Elvont törzsöke *karcsol*, *karcsu* szóknak. 2) Molyok neméhez tartozó féregfaj. *Ezüstglétszintű*, *harmati karcs*.

KARCSA, falu Zemplén v., Amade—, Domazér—, Egyház—, Erdőhát—, Etre—, Gönczöl—, Kastély—, Királyfia—, Kulcsár—, Mórocz—, Pinke—, Sipos—, Solymos-Karcsa, faluk Pozsony m.; helyr. *Karcsá-ra*, —n, —ról.

KARCSAT, (kar-csat) ösz. fn. Arany, ezüst, réz stb. anyagból készített, s kart ékesítő perecz.

KARCSAVA, falu Ung m.; helyr. *Karcsavá-ra*, —n, —ról.

KARCSI, puszta Somogy m.; helyr. *Karcsi-ba*, —ban, —ból.

KARCSOL, (kar-cs-ol) áth. m. *karcsol-t*. 1) Valaminek karcsot, azaz kart, kört, övet, hevedert készít. Törzsöke *karcs* rokon a *korcz* szóval, melyből *korczol*, *korczolat*, minthogy a *korcz* sem egyéb, mint kör, öv, heveder a ruhán, péld. nadrágon, gatyán, pendelyen, szoknyán 2) Valamit karral átfog, átkarol, körülkerít. *Átkarcsolni a ledny derekát*.

KARCSOLAT, (kar-cs-ol-at) fn. tt. *karcsolat*-ot, harm. szr. —a v. —ja. Általán valamit általkaroló öv, heveder, különösen a nádkerítés hevedere. V. ö. **KORCZOLAT**.

KARCSONT, (kar-csont) ösz. fn. A felkarnak üreges csontja a válltól le a könyökig.

KARCSÚ, **KARCSU**, (kar-cs-ú) mn. tt. *karcsu-t*, tb. —k v. —ak. Tulajd. am. könnyen hajló, milyenek a vékony, lenge testek szoktak lenni. Innen: *karcsu* termet am. derékban vékony, hajlékony. *Karcsu le-gény*, *ledny*. *Karcsu derék*. *Karcsu nád*, *fenyő*, *jegenye*.

„Karcsú derekadon a váll
Halhøj nélkül is szépen áll.”

Csokonai.

Átv. ért. sovány. *Karcsu aratás*, *szület*. *Karcsu mint a juhászcutya*. (Km.) Megegyezik vele a latin *gracilis* gyöke. E szerint a *karcsu* gyöke a hajlóst, görbedőt jelentő *kar*. Vagy pedig nevét az ölelő *kar*-tól vette, minthogy a *karcsu* termetet könnyű átkarolni, karral körülfogni.

KARCSÚD, **KARCSUD**, (kar-cs-ú-d) mn. tt. *karcsud-at*. Itt a *d* egyszerű utótét, némi kicsinyző, finomító értelemmel, mint: *hosszud*, *kicsid*, *ifjud*, *gyöngéd* szókban. V. ö. **KARCSÚ**.

KARCSÚDAD, **KARCSUDAD**, (kar-cs-ú-d-ad) mn. tt. *karcsudad-at*. Itt az *ad* vagy *dad* kicsinyítő, finomító értelmű, mint a *kicsided*, *hosszudad*, *ifjudad*, *rövided*, *gyermekded* szókban, s am. igen *karcsu*, *vékonydad*, *hajladozó* növéstű, termetű.

KARCSÚDIK, **KARCSUDIK**, (kar-cs-ú-d-ik) k. m. *karcsud-tam*, —tál, —ott. *Karcsu* növéstű, termetű leszen; soványodik.

KARCSULAT, helyesebben l. **KARCSOLAT**.

KARCSUSÁG, (kar-cs-u-ság) fn. tt. *karcsuság-ot*, harm. szr. —a. Termetnek, testnek tulajdonsága, melynél fogva karcsunak mondják. V. ö. KARCSÚ.

KARCZ, fn. tt. *karcz-ot*. 1) Hangutánzó, valamely kemény, tömör testen éles, metsző eszköz által csinált sértés. Megvan a latin *carduus*, *caries*, *carmen* (gereben), *carpo*, *crates*, a német *kratzen*, a tót *skrabat*, a hellen *χαράσσω*, héber *קָרַץ*, persa *kharas-iden* szókban, s a szanszkrit *karc* és *kars* v. *kart* (=hasít') gyökökben. 2) Dunán túl, papi járandóság, melyet a pap házról házra szed, vagy szedet be a hívektől. Ennek gyöke vagy a körüljárás jelentő *kar*, vagy pedig az egész am. *harács*, mely ismét az arab *khard* (=költség, Vullers) török *kharads* (adó) szókkal rokon. V. ö. HARÁCS.

KARCZAG, mv. Nagy-Kunságban; helyr. *Karcz-ag-ra*, —on, —ról.

KARCZLAP, (karcz-lap) ősz. fn. 1) A fésűsöknél négyszögű szarulat, melyre egyenes vonalban drót van húzva a végett, hogy a fogakat csak addig lehessen metszeni. 2) Bármily más érczlap, mely bizonyos czélból be van metélve.

KARCZOG, (kar-czog) önh. m. *karczog-tam*, —tál, —ott. Valamely szilárd kemény test éles eszköz által metélve, súrolva *karcz* hangot ad.

KARCZOGÁS, (karcz-og-ás) fn. tt. *karczogás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Fűlsértő hangzása oly testnek, melyet karczolnak.

KARCZOL, (karcz-ol) áth. m. *karczol-t*. Éles, metsző eszközzel, p. szeggel, késsel, körömmel sért, horol, karmol valamit. *A falakat, bútorokat, szeges bottal karczolni. A viszkető tagot éles körömmel felkarczolni. A jeget éles patkóval karczolni. A macska megkarczolta a kutyát.* V. ö. KARCZ.

KARCZOLÁS, (karcz-ol-ás) fn. tt. *karczolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn karczolnak valamit.

KARCZOLAT, (kar-cz-ol-at) fn. tt. *karczolat-ot*, harm. szr. —a v. *ja*. Sérelem, metszet, melyet a karczolás okozott. *Falakon, bútorokon látszó karczolatok. Macskakarczolat. A gyermek karczolatokat hozott haza a verekedésből.*

KARCZOS, (karcz-os) mn. tt. *karczos-t* v. —at, tb. —ak. Karczokkal sértett, horolt, metszett. *Karcz-os fal, aeztal. Karcz-os bőr.* V. ö. KARCZ. Az Érmelléken csipős borról is mondják: *karcz-os bor* (Mándy P.).

KARCZOZ, (karcz-oz) áth. m. *karczoz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Karczokkal rovatol, beme-tél, jegyez, megsért valamit.

KARCZSZEDÉS, (karcz-szedés) ősz. fn. A karcz nevű papi járandóságnak beszédése. V. ö. KARCZ, 2).

KARCZTŰ, (karcz-tű) ősz. fn. A réz- vagy aczélmetszők tűféle hegyes eszköze, melylyel a raj-zot a réz-, illetőleg aczéllapra karczolják.

KARD, (kar-d) fn. tt. *kard-ot*, harm. szr. —ja. Gyöke vagy a metszést, rombolást jelentő *kar* (=har), honnan *harcz* is, vagy a görbeséget jelentő *kar* gyök, a d végül eszközt jelentvén. Az egyenes kard inkább: *tör* s a nagyobb: *pallos*. Persa nyelven Beregszászi szerént: *kardah*. A latin *glad-ius*, hangokban is szintén rokon. A törökben *kurde* kés neme, s a héber *kardom* szekerczét jelent. Vágó, metsző, ha-sító fegyver, melynek fő részét lapos, éles pilinga teszi. *Széles, keskeny, hosszú, rövid, görbe, egyenes kard. Fényes, köszörült, éles, meztelen kard. Két élű kard. Fa kard. Szál kard. Kardot kötni, rántani, fogni. Kardhoz kapni. Kardra ütni. Kardra kelni. Kardra hányni az ellenséget. Se kard, se puska nem fog rajta. Öreg katondnak élesebb a kardja. (Km.) Két kard egy hüvelyben meg nem fér. (Km.) Kard ki! kard, azaz kardra került a dolog; átv. megkezdődött a vita, az ellenségeskedés. *Falu fejében kardot fogni nem mindenkor bátorságos. (Km.)**

„Szikrázó kardjaik élén
Harczi veszély reszket.“

Vörösmarty.

„Könny a szemben, láng a mellben,
S a kézben ősi kard.“

Kölcsey.

„Kardod ha nem érhetne el,
Toldd meg, fiam! egy lépéssel.“

Az öreg katona intése az ujonczhoz.

„Az te Szent Fiadért igyöket igazgasd,
Az kik szent nevedben köték fel kardjokat.“

Törökök elleni fohász. Thaly K. gyűjt.

KARDAL, (kar-dal) l. KARÉNEK.

KARDALAKÚ, (kard-alakú) ősz. mn. Minek lapos, éles formája van, mint a kardnak. *Kardalakú mézeskalács.*

KARDALNOK, (kar-dalnok) l. KARÉNEKES.

KARDAMÓM, fn. tt. *kardamómot*. L. FOSZ-LÁR.

KARDBOJT, (kard-bojt) ősz. fn. A kard markolatáról függő bojt. *Aranyos kardbojt.*

KARDCSAPÁS, (kard-csapás) ősz. fn. Csapás, melyet valaki karddal tesz. *Kardcsapás nélkül megszalasztani az ellenséget. Egy kardcsapással véget vetni a harcznak.*

KARDCSISZÁR, (kard-csiszár) ősz. fn. Kardokat készítő, csiszoló, élesítő mives.

KARDCZAFRANG, (kard-czafrang) ősz. fn. Czafrang, azaz bojt a kard markolatán.

KARDÉ, tájdivatos, *kordé* helyett; l. ezt.

KARDÉL, (kard-él) ősz. fn. A kard pengéjének azon széle, mely élesre van csiszolva, köszörülve. A másik tompa széle: *kardfok*.

KARDFOGÓ, (kard-fogó) ősz. fn. A kardnak nyelc; másképp *fogatú, fogatú, bódá, markolat*,

KARDFOK, (kard-fok) ösz. fn. A kard pengéjének vastagabb tompa széle, vagyis sarka.

KARDGOMB, (kard-gomb) ösz. fn. A kard markolatának felső gömbölyű része, feje.

KARDGYÁRTÓ, (kard-gyártó) ösz. fn. Gyáros vagy kézműves, ki kardokat, illetőleg kardvasakat készít, kardesiszár.

KARDHAL, (kard-hal) ösz. fn. Általán oly halak neve, melyeknek kardalaku tagjaik vannak, melyenek különösen az úgynevezett fűrészhalak. V. ö. FÜRÉSZHAL.

KARDHEGY, (kard-hegy) ösz. fn. A kard pengéjének csúcsos vége. *Kardhegygyel felbőkní valamit. Kardhegyre szúrt csitrom.*

KARDHORDÓ, (kard-hordó) ösz. fn. 1) Régente hadi szolga, ki vitéz ura után kardot v. kardokat hordott. Ma is több magyar család neve. 2) Mn. jelent személyt, ki kardot visel.

KARDHÜVELY, (kard-hüvely) ösz. fn. Vasból, rézből, bőrből stb. készített tok, melyben a kardot tartják, viselik.

KÁRDIARTICÓSÓKA, (kárdi-articsóka) ösz. fn. Az articsókák neméhez tartozó növényfaj; fészke, pikkelyei tojáskezegek, levelei mind szárnyasan hasgattak, tövisesek. (C. Cardunculus).

KARDIKA, (kar-d-i-ka) fn. tt. *kardiká-t.* Kis kard, kardocska, melyet a gyermekek viselnek. V. ö. GYIKLESŐ.

KARDIKÓ, I. KARDIKA.

KARDINÁL, I. BIBORNOK.

KARDINÁLPÍRÓK, (kardinál-pírók) ösz. fn. A pírók nemű madarak indiabeli faja.

KARDINÁLSÁG, (kardinál-ság) fn. I. BIBORNOKSÁG.

KARDKÖTŐ, (kard-kötő) ösz. fn. Szalag, zsinór, vagy szíj, melylyel a kardot derékra kötik, vagy vállra akasztják. *Selyem, aranyos, gyöngyökkel himzett kardkötő.*

KARDLAP, (kard-lap) ösz. fn. A kard pengéjének sima oldala. *Széles, keskeny, zománczos kardlap.*

KARDLAPOZ, (kard-lapoz) ösz. áth. Kardlappal ver, ütöget, csapdos valakit.

KARDLAPOZÁS, (kard-lapozás) ösz. fn. Kardlappal való verés, ütés, csapás.

KARDMARKOLAT, (kard-markolat) ösz. fn. A kardnak fogója, nyele, melyet a vele bánó markába szorít. *Karikás, gombfejú, keresztes kardmarkolat.*

KARDÓ, falu Bihar m.; helyr. *Kardó-ra*, —n, —ról.

KARDORRÚ, (kard-orrú) ösz. fn. Madárfaj, melynek kardforma, fölfelé hajló csőre (ajva) van, s ezzel a férgeket ügyesen elfogdossa. (Recurvirostra.)

KARDOS, (1) (kar-d-os) mn. tt. *kardos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Karddal biró, kardot viselő. *Kardos vitézek. Kardos urak, nemesek, tisztviselők.* 2) Átv. ért. viaskodó, veszekedő, p. *kardos asszony.* 3) Régen, mint főnév jelentett kardforgatásban ügyes

személyt, mestert. Innen még ma is több nemes és nemnemes családok vezetékeve.

KARDOS, (2) puszta Tolna m.; helyr. *Kardos-ra*, —on, —ról.

KARDOSAN, (kar-d-os-an) ih. Kardot kötve, viselve, karddal az oldalán. *A táncsaban, gyűlésben, ünnepélyesen, kardosan megjelenni.*

KARDOSFALVA, erdélyi puszta Kolozs m.; helyr. *Kardosfalvá-ra*, —n, —ról.

KARDOSKODÁS, (kar-d-os-kod-ás) fn. tt. *kardoskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Átv. veszekedő, viaskodó indulatoskodás.

KARDOSKODIK, (kar-d-os-kod-ik) k. m. *kardoskod-tam*, —tál, —ott. Veszekedik, szóval, tettel viaskodik, mások között és fölött erőszakos felsőséget gyakorol.

KARDOSPASZULY, (kardos-paszuly) ösz. fn. Hegyes, görbe hüvelyű paszulyfaj.

KARDOSRÉT, (másképp: Kis-Esztergár), puszta Veszprém m.; helyr. —rét-re, —én, —ról.

KARDOSSÁG, (kar-d-os-ság) fn. tt. *kardosság-ot*, harm. szr. —a. Veszekedő, viaskodó, vagdalozó természet, indulat, és ennek gyakorlása.

KARDOSTÁNCZ, (kardos-táncz) ösz. fn. Régi fegyvertáncz neve, melyet kivont kardokkal, különféle vágásokat téve, jártak.

KARDOS-VASZKA, falu Trencsin m.; helyr. *Vaszká-ra*, —n, —ról.

KARDOZ, (kar-d-oz) önh. m. *kardoz-tam*, —tál, —ott, par. —z. 1) Karddal ví, harczol. 2) Karddal szerel, fölszerel. *Kardozni az ujoncz lovasokat. Lovát nyergeli, kantározza, magát pedig kardozza.*

KARDOZÁS, (kar-d-oz-ás) fn. tt. *kardozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Karddal vívás, harcizás. 2) Karddal szerelés, kard felkötése.

KARDPÉNGE, (kard-péngé) ösz. fn. A kardnak pengő vasa, lapja, pilingája, millingje.

KARDSZALAG, (kard-szalag) ösz. fn. Szalag a kardon; különösen annak markolatán.

KARDSZIJ, (kard-szj) ösz. fn. Szij a kardon, melynél fogva azt felkötik, derékra csatolják, vagy nyakba vetik. *Bagaria kardszj.*

KARDSZURÁS, (kard-szurás) ösz. fn. A kard hegyével ejtett bökés, sértés.

KARDVÁGÁS, (kard-vágás) ösz. fn. Vágás a kard élével. *Egy kardvágással leütötte az ellenség fejét. Sok kardvágást kapott arcán, koponyáján, karján.*

KARDVAS, (kard-vas) ösz. fn. A kardnak lényeges alkatrésze, pengő lapja, pilingája. Aczélzott vas, melyből kardokat készítenek.

KARDVIVŐ, I. KARDHORDÓ, 1).

KARÉ, (1), (kar-é) fn. tt. *karé-t*, többesét a *karéj-től* veszi. 1) L. KARÉJ. 2) A székelyeknél am. rozsaj, ami t. i. kardlász vagy rostáláskor aljul maradni szokott, gázos törmelék; különösebben Incze József szerint mindenféle szemet, türeket, polyva, gabonafő, melyet a rosta a gabona közől fölvet, mikor rostálnak (karélnak), és a rostából marékka

kihányanak. Gyökül *kar*, mint elavult ige vétetethetik, szintén *karaj* vagy *kör*, *körül* jelentéssel, melynek igeneve lesz *karó*; innen: *karé*, mint *ámó*, *ámé*, *bámó* *bámé*, *taró* *taré*, *paró* *paré* stb.

KARÉ, (2), fn. tt. *karé-t*. Egyezik a latin *carrus* vagy *carrum* és *currus*, olasz *carro*, német *Karren*, tót *káre* stb. szókkal, s jelent a magyarban két kerekű taligát. (László szekerét.) S a magyarban épen úgy származtatott a hangutánzó *kar* v. *gar*, *gor*, *gur* gyöktől, mint a latin *curro*. *Karét húzni*, *tolni*. *Karén ebédet vinni a kaszásoknak, aratóknak*. Győr vidékén a hegyi lakosok illetén taligája gúnyosan: *mennyei hintó v. kocsi*, v. *Illés szekere*.

KARÉJ, (kar-éj), fn. tt. *karéj-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Rövidebben *karé* és *karaj*. 1) Általán, görbe vonalt képező test, vagy maga azon görbe vonal, melyet az ily test képez. *Karéjba állani*. *Karéjt képezni*, *csinálni*. 2) Félkörösen kimetszett, kihasított darab. *Karéj a kenyérből, sajtból, kalácsból*. 3) Mértani ért. a kögből kimetszett rész. (Segmentum). 4) Gabonarostálás vagy szóráskor azon ocsú, szemét, laza, mely a rosta széléhez karéjosan oda gyűl, vagy a fölöző seprű által félre háríttatik. *Kihányani rostából a karéjt*. L. **KARÉ** (1). 5) Széles ért. kanyarulata, kerülete, környéke, széle valaminek. *Könyv karéja*. *Kert karéja*. *Köpeny, szűr, bunda karéja*. *Fűl karéja*. *Folyó karéja*. Pesti Gábornál: *kút karéja*. Mindenütt *kör* v. *görbe* értelemben. Finnül: *kaar*. V. ö. **KAR**, (1), **KÖR**.

KARÉJOS, (kar-éj-os) mn. tt. *karéjos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Minek karéja van, karéjalaku, görbén hajló vonalt képező. *Karéjos kenyér*, *kalács*, *sajtszelet*. *Karéjos metszés*. V. ö. **KARÉJ**.

KARÉK, (1), (kar-ék) fn. tt. *karék-ot*. Karos szónokszelek. *A karékból beszédet tartott*. (Baróti Szabó).

KARÉK, (2), (kar-ék) ősz. fn. Ékszer a karon, p. karperecz, karboncz.

KARÉKESÉG, (kar-ékesség) ősz. fn. lásd: **KARÉK**, **KARBONCZ**.

KARÉL, (kar-él) áth. m. *karél-t*. Gyöke a kerek mozgást jelentő *kar*. Körben forгат, mozgat, ráz. *Karélni a szórt gabona fölét*. *Karélni rostáláskor a buzát*. Általában anyyi is mint kézben rostál, minthogy ez karéjosan vitetik véghez.

KARÉLÁS, (kar-él-ás) fn. tt. *karélás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn karélnak valamit. V. ö. **KARÉL**.

KARÉLAT, (kar-él-at) fn. tt. *karélat-ot*, harm. szr. —*a*. Rostálás vagy fölözés alatt kikanyarított ocsu, szemét, polyva. *Ezen buzának kevés karélata van*.

KARÉNEK, (kar-ének) ősz. fn. Ének, melyet karban álló több személy zeng el. *Templomi, színházi, társasági karének*.

KARÉNEKES, (kar-énekés) ősz. fn. Személy, ki karban, azaz többed magával énekel, különböztetésül a magánénekestől. *Színházi karénekések*. *Karénekések mestere*.

KARÉR, (kar-ér) ősz. fn. Általán minden ér a karban.

KARFA, (kar-fa) ősz. fn. Kerítésül, korlátul, fogódzóul szolgáló rúd, dorong, gerenda stb. fából. *Karfák a folyók partjain, utak mellett, hidakon, lépcsőzelen*.

KARFAL, (kar-fal) ősz. fn. Mintegy hónalig, vagy karig emelkedő fal, melyre támaszkodni lehet, péld. azon fal, melyen az ablakok állanak; vagy a hidakon s meredek utak mellékén épített fal, hogy az esés ellen biztosítson.

KARFELKÖTŐ, (kar-fel-kötő) ősz. fn. Szalag vagy kendő, melylyel a megsérült kart gyógyulás végett a nyakba kötik, hogy nyugalmas állapotban maradjon.

KARFIOL v. **KÁRFIOL**, (a német nyelvben is *Carfiol* v. *Carviol*, az olasz *cavolo-fiore* szóból módosult); fn. tt. *karfiol-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. A főzelékszöldségek, különösen káposztaneműekhez tartozó növényfaj, melynek húsos buborcsékja van. Néhutt: *kártifiol*. Magyarosabban: *virágos káposzta*. *Karfiollal készített csirkebecsindlt*.

KARHAJLÁS, (kar-hajlás) ősz. fn. Azon öböl vagy karajvonal, melyet a hajlott kar a könyök irányában képez.

KARHATALOM, (kar-hatalom) ősz. fn. 1) Általán, fegyveres erő, mely által valaki másokat alávet, legyőz, vagyonukat elfoglalja stb. 2) Törvény. ért. bíróság kirendelt fegyveres nép, péld. törvényhatósági szolgák vagy rendes katonaság, kik az ellenszeggűlök ellen a bírói ítéletet erő használatával is végrehajtsák. *Elfoglalni karhatalommal az adósnak házát, marháját stb*. *Karhatalomért folyamodni*. *A karhatalomnak ellene szegülni*.

KARHEGEDÜ, (kar-hegedü) ősz. fn. Nagyhegedü. (Viola, die Bratsche.)

KARHEGEDÜS, (kar-hegedüs) ősz. fn. Karhegedün játszó zenész. *Színházi karhegedüs*.

KÁRHOZANDÓ, (kár-h-oz-and-ó) mn. tt. *kárhozandó-t*. Ki el fog kárkozni, vagy: ki megérdemli, hogy elkárhozzék. V. ö. **KÁRHOZIK**.

KÁRHOZANDÓSÁG, (kár-h-oz-and-ó-ság) fn. tt. *kárhozandóság-ot*, harm. szr. —*a*. Kárhozatra méltó minősége valaminek. *Bűn kárhozandósága*.

KÁRHOZÁS, (kár-h-oz-ás) fn. tt. *kárhozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A léleknek, mint erkölcsi lénynek szenvedő állapotra jutása, boldogságának, üdvösségének vesztese. V. ö. **KÁRHOZIK**.

KÁRHOZAT, (kár-h-oz-at) fn. tt. *kárhozat-ot*. harm. szr. —*a*. A léleknek szenvedő állapota, melyre akkor jut, midőn elkárhozik. Szoros ért. végítélet utáni örökké tartó testi és lelki kínok. *Örök kárhozatra jutni*. V. ö. **KÁRHOZIK**.

KÁRHOZATOS, (kár-h-oz-at-os) mn. tt. *kárhozatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Lelki kárhozatot hozó, okozó, kárhozattal járó. *Kárhozatos bűn, gonoszság*. Szélesb ért. ideiglenes veszedelmet okozó. *Ez kárho-*

zatos dolog az egész országra nézve. V. ö. KÁRHOZAT.

KÁRHOZATOSAN, (kár-h-oz-at-os-an) ih. Kárhozatos módon, kárhozatos állapotban, lelki üdvösséget veszve.

KÁRHOZATOSSÁG, (kár-h-oz-at-os-ság) fn. tt. kárhozatoosság-ot, harm. szr. —a. Valaminek kárhozatos tulajdonsága, vagy állapota. *Nem látod-e a bűnnek kárhozatoosságát? Kárhozatoosságra jutni.*

KÁRKOZATRA MÉLTÓ, 1. KÁRHOZATOS.

KÁRHOZIK, (hár-h-oz-ik) k. m. kárhoz-tam, —tál, —ott, par. —zál. Törzsöke a romlást, veszést jelentő kár. Tulajd. am. romlásba, veszendőbe megyen. Átv. és szokott keresztényi ért. lelkileg elromlik, menyei üdvösségét elveszti, lelki kárt szenved, pokol martalékjává lesz. Ellentéte: *boldogul, idvezül. Ki hiend és megkeresztelkedik, idvezül; ki nem hiend, elkárhozik.* (Uj test.) Szoros ért. az végítélet után testi és lelki örök kínok és szenvedések alá jut.

KÁRHOZOTT, (kár-h-oz-ott) mn. tt. kárhozott-at. Ki lelkileg, vagy testestül lelkestül kárhozatra jutott. *Kárhozott lélek. Ítélet napján elvlasztja Isten a kárhozottaktól az idvezülteket.*

KÁRHOZTAT, (kár-h-oz-tat) mivel. m. kárhoztat-tam, —tál, —ott, par. kárhoztass. 1) Valamit károsnak, gonosznak vall, s mint olyat megfedd. *Mások kihágásait kárhoztatni.* 2) Valakit bizonyos rosznak okául vall. *Minden gonoszáért, mi rajtam történt, téged kárhoztatlak.* 3) Szoros keresztényi ért. lelki és testi kárhozatra, örök büntetésre ítél, juttat. 4) Mást kárhozatra méltó bűnre ingerel, botránckoztat. *Ugyan kérlek, ne kárhoztass.*

KÁRHOZTATÁS, (kár-h-oz-tat-ás) fn. tt. kárhoztatás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által kárhoztatnak valakit. V. ö. KÁRHOZTAT.

KÁRHOZTATÓ, (kár-h-oz-tat-ó) mn. tt. kárhoztató-t. Aki v. ami valakit vagy valamit kárhoztat. *Kárhoztató és idvezítő Isten. Kárhoztató szavakkal megfeddeni valakit.*

KARICS, 1) I. KIRICS. 2) Tyúkhang, melyből *karicsa, karicsál* származtak.

KARICSA, (1), pusztá Szala m.; helyr. *Karicsá-ra*, —n, —ról.

KARICSA, (2), (kar-ics-a) mn. és fn. tt. *karicsá-t*. Képes kifejezéssel jelent locska fecske embert, ki tyúkok módjára karicsál. *Karicsa*, mint főnév, jelenti a tyúkok azon éneklését, melyben lényeges e hang: *kar kar!*

KARICSÁL, (kar-ics-ál) önh. m. *karicsál-t*. A tyúkról mondják, midőn jó kedvében *kar kar* hangon énekelget, másképp: *kárál*; átvitt értelemben pedig a sokat fecsegő, haszontalanságokat beszélő emberről is. *Ez az ember sokat karicsál. Fenn karicsál s alatt tojik meg.* (Székely közmond. Kriza J.).

KARICSOL, (kar-ics-ol) I. KARICSÁL.

KARIDEG, (kar-ideg) ösz. fn. Egy v. több ideg a karban, melyek a karszövetből erednek. *Közép kar-*

ideg (nervus medianus), mely az egész karon végig az ujjakig hat.

KARIGAZGATÓ, (kar-igazgató) ösz. fn. I. KARMESTER, KARNAGY.

KARIKA, (1) (kar-i-ka v. kar-ig-a) fn. tt. *karikát*. Törzsöke a kört jelentő *kar*, melyből *karog karig, karogó karigó, karoga kariga, karika* ered. Így lett *gur-ból guroga guriga; tol-ból tologa, tolíga, taliga* stb. Kállay gyűjteménye szerint *karikó* eredetibb alakjában ma is tájdivatos. Itt az *i* kicsinyező értelmet kölcsönöz a szónak. Általán am. kisebbféle kör alakú eszköz, test, péld. gyűrű, melynek semmi gombja nincsen. Persául *csarkh, csarkhah*, szintén valamely kört, kereket jelent, és törökül *halka* am. gyűrű. *Karikák a lószerszámokon, függönyökön, füllekben. Vas, réz, ezüst, fa karika. Fából csinált vas karika.* (Km.)

„Szűk nadrága, sarkantyús esizmája,
Szinte tánczra peng a karikája.”

Vörösmarty.

Szélesebb értelemben jelent bármely kört.

„Körben-karikában zendült magas ének,
Gerjedve hatalmas tülkök felelének.”

Buda halála. (Arany J.)

Különösen fából készült tányérforma kör, melyet játékból dobálnak, vagy gurogatnak. *Karikát hajítani, gurítani.* Átv. ért. (zöld) *karikát hány a szeme*, am. karikaforma káprázat lebeg előtte, mint pl. erős ütés, arczul csapás következtében szokott történni.

KARIKA, (2) falu Közép Szolnok m.; helyr. *Kariká-ra*, —n, —ról.

KARIKACsapás, (karika-csapás) ösz. fn. Játék neme. *Úgy megy a dolog, mint a karikacsapás.* (Km.)

KARIKÁCSKA, (kar-ig-a-acs-ka) kics. fn. tt. *karikácská-t*. Kis, piczi karika.

KARIKAGYÜRÜ, (karika-gyűrű) ösz. fn. Gyűrű, mely egyszerű, gomb nélküli, köröskörül egyenlő karikából áll. *Kinek van, kinek van karikagyűrűje, annak van, annak van barna szeretője.* (Népd.)

KARIKAHAJTÓ, (karika-hajtó) ösz. fn. Személy, ki játékképen karikát hajigál.

KARIKÁL, (kar-ig-a-al) áth. m. *karikál-t*. Karikát, vagy hasonló alakú testet körben forgat.

KARIKÁS, (kar-ig-a-as). 1) mn. tt. *karikás-t* v. —at, tb. —ak. Karikával ellátott. *Karikás függöny, szerszám.* Karikán forgó. *Karikás ostor, korbács.* 2) Fn. tt. *karikás-t*, tb. —ok. Játék neme, mely karikadobálásban, vagy gurogatásban áll. *Karikást játszani.* 3) Mint szinte fn. L. KARIKÁSOSTOR.

KARIKÁSGYÜRÜ, (karikás-gyűrű). L. KARIKAGYÜRÜ.

KARIKÁSKÜRT, (karikás-kürt) ösz. fn. Karika alakú réz kürt.

KARIKÁSOSTOR, (karikás-ostor) ősz. fn. Rövid nyelvű ostor, különösen a csikósoknál, mely nyelvénél karikán forog s nyakba vetve szoktak viselni.

KARIKÁZ, (kar-ig-a-az) önh. m. *karikáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —z. Karikával játszik, karikát hajigál, vagy gurogat.

KARIKÁZÁS, (kar-ig-a-az-ás) fn. tt. *karikázás t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. 1) Csel. ért. karikahányás, vagy forgatás. 2) Szenv. ért. állapot, midőn valami körben forog. V. ö. KARIKÁZ, KARIKÁZIK.

KARIKÁZIK, k. m. mint önh. Karikákat vet, körben forog. *Karikáznak az elszórt huszasok. Ugy a czul csapták, szinte karikáztott a szeme.*

KARIKÓ, tájdivatos épen úgy, mint *kardikó*, *karimó*, *hosszúko* stb. (Erdélyben); l. KARIKA.

KARIKÓS, (kar-ig-a-os) mn. tt. *karikós t* v. —*at*, tb. —*ak*. A székelyeknél Kriza J. szerint karika lábí.

KARIMA, (kar-im-a v. kar-iv-a v. kar-i-v-a) fn. tt. *karimát*. Törzsöke a kört jelentő *kar*. Az *ima* képző nem egyéb, mint az elavult *ava eve* igenév-képző, s egy a *galiba*, *kacsiba*, *paripa*, *ragyiva* szók *iba*, *ipa*, *iva* képzőivel. 1) Szoros ért. valamely kerek vagy gömbölyű alaku testnek, eszköznek széle, pártázata, kerülete. *Kalap karimája. Hordó karimája.* 2) Szélesb ért. ami valamely testet, eszközt közvetlenül körülkerít. *Kép karimája. Ablak karimája. Kályha karimája.* V. ö. KERET.

KARIMÁS, (kar-i-v-a-as) mn. tt. *karimás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek karimája van. *Karimás kalap. Félkarimás sipka. Karimás tükör, kép.* V. ö. KARIMA és KERET.

KARIMÁSKÁSA, (karimás-kása) ősz. fn. Köleskásából főzött éték, melyet kitalálás után kihűlni engednek és édes tejjel körülöntik, amidőn a tej mintegy karimát csinál neki. Erdélyben *lyukaskása* is a neve.

KARIMÁZ, (kar-i-v-a-az) áth. m. *karimáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —z. Valaminek karinát csinál. *Kalapot karimázni. Átv. ért. valaminek feneket kerít. Kikarimázta a beszédet.* V. ö. KARIMA.

KARIMÁZÁS, (kar-i-v-a-az-ás) fn. tt. *karimázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valamit karimáznak.

KARIMÁZAT, (kar-i-v-a-az-at) fn. tt. *karimázat-ol*, harm. szr. —a. Karimaforma széle, szegélye, pártázata valaminek. *A kályha karimázatát leverni.*

KARIMÓ, tájdivatos; l. KARIMA.

KARIMZSÁL, (kar-im-zs-a-al) áth. m. *karimzsal-t*. Máskép *karamzsál*. Törzsöke a metszést, ron-tást jelentő *kar*, melyből lett: *karam*, innen a gyakorító *karamos*, melynek részesülője: *karamosó*, *karamosa*, innen ismét: *karamosál*, *karamsál*, *karamzsal*, *karimzsal*. Folytonos, vagy gyakori kis karczolásokat csinál a körmeivel.

KARINCZA, fn. tt. *karinczát*; a székelyeknél díszesebb előruha, kötény. Némelyek azt vélik, hogy

azonos az oláh *katrinca* szóval; de ha a magyarban elemezzük: *kar-im-cza* am. kis karima, amely mintegy félkarimában fogja körül a testet, ezen származtatásnak tökéletesen megfelel.

KARING, (1), (kar-in-g) önh. és gyakor. m. *karing-tam*, —*tál*, —*ott*. Az *i* kicsinyezésre mutat. Módosítva *karong* s *n* kivette *karog*, a *karing* pedig *karig*, honnan *karigó*, *kariga*, *karika*. Innen: *karing* am. apróbb körös fordulatokat teszen. Megfelel neki a szélesb ért. *kereng*, *kering*.

KARING, (2), (kar-ing) ősz. fn. Csipőn alul érő ujjas vagy ujjatlan ing, melyet bizonyos szertartások alatt p. a prédikáló székben, a karéneklés alatt, gyóntatáskor stb. a pap magára ölt. (Rochetum, Suppellicium.)

KARINGÓ, (kar-in-g-ó) mn. és fn. tt. *karingót*. Am. a fenhangú *keringő*. *Karingó bábó*. A székelyeknél gyermekjáték, midőn valami körül forog. Máskép: *kerembábó*. A székelyeknél Kriza J. szerint jelent örvényt is.

KARINGÓS, (kar-in-g-ó-s) mn. tt. *karingóst* v. —*at*, tb. —*ak*. Kisebbféle körös mozdulatokat képező. *Karingós táncz. Karingós lovaglás*. Használtatik főnév gyanánt is. *Karingóst tánczolni, jární. Karingóst nyargalni*. Az összetett *kaeskarings* jelent sokszoros tekervényű hajlást, forgást. V. ö. KACS-KARINGÓ.

KARINGÓZIK, (kar-in-g-ó-oz-ik) k. m. *karingóz-tam*, —*tál*, —*ott*. Karingva forog, pereg; karingóst játszik.

KARISTA, (kar-is-ta) fn. tt. *karistá-t*. Hajfésülő ecset, kefe. Rokona: *kárt*.

KARISTOL, (kar-is-t-ol) áth. m. *karistol-t*. 1) Karistaféle ecsettel fésül. *Karistolá meg a fejedet*. Szegedi tájszó. 2) Hevesben, Borsodban am. karczol. V. ö. KÁRTOL.

KARIZOM, (kar-izom) ősz. fn. Egy v. több izom a karokban, melyek a mozgást eszközlik.

KARJOS, (kar-j-os) fn. tt. *karjos-t*, tb. —*ok*. Kriza J. szerint a székelyeknél am. karosszék. Törzsöke: *karj*, melyben a —*j* oly toldalék, mint *eperj*, *szederj* szókban.

KARKÁN, KÁRKÁN, (kár-kán, azaz kárbíró?) régi elavult fn. jelentett valamely főnököt, hatósági vagy bírósági főszemélyt, melyről a Kézai Simon által a XIII. században átitrt krónika csakugyan *judex damni* néven emlékezik, s melyben a *kán* tatár eredetű szónk is fenmaradt (Toldy F.). V. ö. KÁN. Érsekujvárott még e század elején létezett *Kárkán* nevű család.

KARKANONOK, (kar-kanonok) ősz. fn. A német *Chorherr* után 1) Társas káptalani kanonok. 2) Szerzetes rendbeli kanonok, milyenek péld. a premontrei rendiek.

KARKEZTYŰ, (kar-keztyű) ősz. fn. Hosszú keztyű, melynek szára az alkart könyökig betakarja.

KARKÓCZ, falu Nyitra m.; helyr. *Karkócz-ra*, —*on*, —*ról*.

KARKOSÁR, (kar-kosár) ősz. fn. Kosár, melyet fülénél fogva karon szokás hordani. *Karkosárral menni a piacra.*

KARKÖTŐ, (kar-kötő) ősz. fn. Kötő, melyet a nők ékszerül vagy ruhaújjnak felszorítása végett a karon viselnek.

KARKÜLLŐ, (kar-küllő) ősz. fn. 1) Lemez, melyet hajdan a vívók, és katonák a csapás ellen karjokra kötöttek. 2) A boncztanban, a könyököknek felső kisebb csontja.

KARLÁNCZ, (kar-láncz) ősz. fn. Karpereczféle kis láncz.

KÁRLÁTÓ, (kár-látó) ősz. fn. A szülék első látogatása férjhez vitt leányuknál, kiben saját házábanál mintegy kárt szenvedtek. *Kárlátóba menni.*

KÁRLEVÉL, (kár-levé) ősz. fn. Kárról szóló levél, leginkább a biztosítási üzleteknél.

KARLÓ, (1), (kar-ol-ó) fn. Székely tájnyelven am. *karmantyú*, l. ezt.

KARLÓ, (2), falu Sopron m.; helyr. *Karló-ra*, —n, —ról.

KARLÓCZ, l. KÁLÓCZA.

KARLOVA, l. KÁROLYFALVA.

KARMACS, falu Szala m.; helyr. *Karmacs-ra*, —on, —ról.

KARMADÁR, (kar-madár) ősz. fn. l. KÁROLY.

KÁRMÁNKÖRTE, l. KÁRMÁNYKÖRTE.

KARMANTYÚ, (kar-mentő), ősz. fn. tt. *karmantyú-t*. Valószínűleg a *karmantő* szóból a hanghasznalat szabályai szerint módosult, mely a székelyeknél még eredeti alakjában is megvan. 1) A karoknak lemezről készített takarója a régi lovagöltözetekben. 2) Melegen bélelt hengeralakú, prémes öveder, melyet a nők télen alkarjaikat bedugva viselnek.

KARMANTYÚKA, (kar-mentőke) ősz. fn. Kis-karmantyú.

KARMÁNY, (kar-mány) fn. tt. *karmány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. A felöltő ruhának ujjja, mely a kart takarja. Már Gyöngyösinél előfordul.

KÁRMÁNY—v. KÁRMÁNKÖRTE, (karmány-v. karmán-körte) ősz. fn. Augusztusban érő, édes leves nagy körtefaj; máskép: *torzsátlan körte*. Talán Ázsziának *Kermán* vagy pedig *Karamán* (Molnár Albertnél: Kármányország) nevű tartományából származott hozzánk, s innen kapta nevét. Nehutt: *Kálmánkörte*. A Tisza vidékén hibásan *császárkörte* a neve.

KARMAZSIN, mn. tt. *karmazsin-t*, tb. —ok. Egy a francia *carmoisín*, német *Karmesin* szókkal. Első eredetét úgy látszik az arab *kermesz* szóból vette, honnan a török *kırmızı* is, mely vöröset jelent. Haragos, sötét vörös. *Karmazsin színű posztó, bőr.*

KARMAZSINBOGÁR, (karmazsin-bogár) ősz. fn. Vörös paizsú bogárfaj.

KARMAZSINC SZÍZMA, (karmazsin-csízma) ősz. fn. Karmazsinszínű veres bőrből vagy szattyánból varrott csizma.

KARMAZSINKÍGYÓ, (karmazsin-kígyó) ősz. fn. Kígyófaj, melynek bőre karmazsinszínű veres.

KARMAZSINSZÍN, (karmazsin-szín) ősz. fn. Haragos sötét veres szín.

KARMAZSINSZÍNÜ, (karmazsin-színű) ősz. mn. Haragos, sötét vörös színű. *Karmazsinszínű posztó, bőr.*

KARME LÍTA, fn. tt. *karmelítá-t*. A libanoni Karmel hegyén a tizenkettedik században keletkezett, szigorú fegyelmi kolduló szerzet tagja. Első alapítójok volt Ajmericus antiochiai püspök. *Mezülábos karmelíták.*

KÁRMENTES, (kár-mentes) ősz. mn. Ki a fenyegetődző kártól megszabadult; vagy kinek kára visszapótoltatik. *A kármentes lakosok segítik a kárvallottakat. Kármentes hajón szállítani valamit.*

KÁRMENTÉS, (kár-mentés) l. KÁRMENTESÍTÉS.

KÁRMENTESI, (kár-mentési) ősz. mn. Lásd: KÁRMENTESÍTÉS.

KÁRMENTESÍT, KÁRMENTESIT, (kár-mentesít) ősz. áth. Valakit kármentessé tesz, kár ellen biztosít, illetőleg a szenvedett kárt visszapótolja. *Az épületeket tűz, a vetéseket jég ellen kármentesíteni.*

KÁRMENTESÍTÉS, (kár-mentesítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg biztosítás, mely által valakit kármentessé teszünk. *Tűz-, jég-, hajókármentesítés. Az elégettek, hajótörést szenvedettek kármentesítése. V. ö. KÁRMENTES.*

KÁRMENTESÍTÉSI, (kár-mentesítési) ősz. mn. Kármentesítésre vonatkozó, azt illető. *Kármentesítési szabályok, intézkedés, eljárás.*

KÁRMENTESÍTŐ, (kár-mentesítő) ősz. mn. Ami valamely károktól mentessé tesz, károk ellen biztosít. *Kármentesítő társaság. Tűz-, vízkár ellen mentesítő egyesület.*

KÁRMENTESÉG, (kár-mentesség) ősz. fn. Állapot, midőn valaki bizonyos károk ellen biztosítva van. *A kármentességért évenként bizonyos mennyiségű pénzt fizetni.*

KARMENTŐ, (kar-mentő) ősz. fn. A széke-lyeknél am. a karnak ótalmazása végett arra húzott ujj az aratóknál. Nehutt: *karkeztü, karujjas.*

KÁRMENTŐ, (kár-mentő) ősz. fn. 1) Csapra vert hordó alá tett alacson dugáju faedény, hogy a kifolyó bor, eczet stb. kárba ne menjen. 2) Vas tepsí, melybe a nyárson sültnek zsírja csepeg. 3) A dikis alá való talpbőr, hogy a csizmabőr ki ne vágassék. 4) A csűr szakaszának belső oldalfala. Nevének mindenütt megfelel, minthogy mindenütt némi károsodástól óv.

KARMESTER, (kar-mester) ősz. fn. Személy, ki a zenekart, vagy énekkart igazgatja. Máskép: *Karnagy. Templomi, színházi karmester.*

KARMESTERI, (kar-mesteri) ősz. m. Karmesterhez tartozó, azt illető. *Karmesteri pálczika.*

KÁRMIN, (valószínűleg az arab *kermes* szótól) fn. tt. *kármín-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Haragos színű veres festék.

KARMOL, (kar-m-ol) áth. m. *karmol-t*. Azonos értelmű a vékony hangú *körmöl* szóval, s am. valamit körömmel karezol, sérteget. *Karmol a macska*.

KARMOLÁS, (kar-m-ol-ás), fn. tt. *karmolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kőrmök általi sértés, karczolás. *Macskakarmolás*.

KARNA, erdélyi falu Alsó-Fehérvár m.; helyr. *Karná-ra*, —n, —ról.

KÁRNA, falu Zemplén m.; helyr. *Kárná-ra*, —n, —ról.

KARNAGY, (kar-nagy) l. KARMESTER.

KARNIOL, fn. tt. *karniol-t*, tb. —ok. Karniolia nevű tartomány lakosa.

KARNIOLIA, fn. tt. *karniolia-t*. Hajdan hercegség, most az austriai örökös tartományok egyike, mely a laibachi kerülethez tartozik.

KARNOK, (kar-nok) fn. tt. *karnokot*. A színházi karhoz tartozó személy.

KARÓ, (kar-ó) fn. tt. *karó-t*. Gyöke ar (s k v. *ch* előtéttel *char*) mely több szavainkban metszést, szurást, más testekbe rontó behatást jelent. 1) Hegyes végű dorong, pózna, hasáb, melyet a földbe vernek. *Karó a sövényben*. *Karókkal bekeríteni valamit*. *Karót verni a szőlőbe*. *Kiszedni a karókat*. *Köti az ebet a karóhoz*. (Km.). A köznépi beszédben sokszor el is marad a névmutató: „köti ebet a karóhoz.” Egy XVI. századbéli versben szintén: „Igen köti ebet az karóhoz” („ebet” névmutató nélkül, Thaly K. gyűjteménye), azaz fogad, ígér mindent, de kétséges, ha megtartja vagy megtarthatja-e. *Láttam karó végén tar varjút*. (Km.) *Micsoda madár az, mely a karón is megtojik?* (Mese.) *Úgy jár, mintha karó volna a hasában*, v. *mintha karót nyelt volna*. 2) Fából csinált nyárs. *Karóra húzatni az embereket*. 3) Fogas pózna, vagy szobor, melyre a tejes fazekakat akasztják.

KARÓCSÖBÖR, (karó-csőbör) ősz. fn. Régen bizonyos szőlőadó neme volt.

KARÓDÚCZ, (karó-dúc) ősz. fn. Rézsutosan a földbe vert vastag karó, vagy szobor, mely a falat, sövényt, kerítést a dőlés ellen védi.

KARÓFA, (karó-fa) ősz. fn. 1) Karónak a fája. 2) Karónak való fa anyag, péld. szőlőkarónak a fenyű, különösen a veresfenyű, kerítésnek a tölgyfa.

KARÓFEJ, (karó-fej) ősz. fn. 1) A karónak felső vastagabb vége. 2) Hevederül szolgáló rúd, mely az egymás mellé vert kerítési karókat össze tartja.

KÁROG, (kár-og) önh. és gyakor. m. *károgtam*, —tál, —ott. Hangutánzó, s am. *kár kár* hangon kiált. Mondják különösen a varjakról, hollókról, varju-kányákról. Átv. gúnyos ért. rekedt, kellemetlen hangon lármáz. *Károgt, mint a varju*. Innen a latin

corvus, hellén *κρόαξ*, német *Kröhe*, olasz *gracchia* stb. Egyeznek vele mint igék a szintén hangutánzó latin *crocio*, *crocito*, német *krähen*, hellén *κράζω*, *κρώξω*, szanszkrit *kruç* stb.

KÁROGÁS, (kár-og-ás) fn. tt. *károgtás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A varjak neméhez tartozó madarak *kár kár* hangon kiáltozása. Átv. ért. rekedt, varjuhangu ember szólása, beszéde.

KÁROGAT, (kár-og-at), önh. és gyakor. m. *károgtatam*, —tál, —ott, par. *károgtass*. Folytonosan vagy gyakorta károgt. *Hideg lesz, mert károgtatnak a varjak*. V. ö. KÁROG.

KÁROGATÁS, (kár-og-at-ás) fn. tt. *károgtatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakori, vagy folytonos károgtás. *Varjak károgtatása*.

KARÓKERÍTÉS, (karó-kerítés) ősz. fn. Egy-más mellé vert és guzszzsal összekötött karókból álló kerítés, melyeket erdős vidéki falvakban láthatni, különösen a Bakony-ságban.

KARÓKERTÉLET, (karó-kertélet) ősz. fn. l. KARÓKERÍTÉS.

KAROL, (kar-ol) áth. m. *karolt*. Karjával ölel, összefog. *Átkarol*. *Felkarol* saját és átvitt értelemben. Néhutt használják, karél' és karral v. kézzel, 'dolgozik' értelemben is.

KAROLÁS, (kar-ol-ás) fn. tt. *karolás-t*, tb. —ok. Karjával összefogás, átkarolás. Karélás. V. ö. KAROL.

KAROLINA, női kn. tt. *Karoliná-t*. Carolina. Kicsinyítve: *Lina*, *Lini*, *Lincsi*.

KÁROLL, (kár-ol-ol) áth. l. KÁRALL.

KÁROLY, (kar-oly) fn. tt. *karoly-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A ragadozók neméhez tartozó madárfaj. Páriz P. és Molnár A. szerint *falco nisus*. Valószínű, hogy nevét karingós repülésétől vette; (valamint a kerecsen is). Máskép: *karuly*, *karvaly*, *karvoly*, *karmadár* (karingó madár?). V. ö. KERENG. *A karuly pacsirtát üz*. (Csere). A török *kartal* (am. sas) névben ugyanazon gyök látszik rejleni, valamint a persa *csarkh* v. *csargh* (=ölyű) szóban is. Némelyek, pl. Döbrentey véleménye szerint, annyi volna, mint 'karon tartott madár'.

KÁROLY, (1), férfi kn. tt. *Károly-t* tb. —ok, harm. szr. —a. Carolus. *Róbert Károly Magyarországi királya*. A nyelvészek a *Kerl* régiesen *karl* v. *charal* német szótól származtatják, mely Heyse szerint eredetileg általában férfit jelentett az erő melélfogalmával, különösen férjet, vőlegényt (hőst); de jelennel csak köznépbéli durva testi erejű férfi személyt fejez ki (eine männliche Person niederen Standes mit dem Nebenbegriffe plumper Körperkraft, ein junger starker Kerl), többnyire lealacsonyító értelemben (ein alter Kerl, ein schlechter Kerl) de bizalmasan és tréfásan is (ein braver, ehrlicher Kerl); jelent különösebben szolgát. Körülbelül am. a magyar, 'legény'.

KÁROLY, (2), NAGY—, mv. Szathmár m.; helyr. —*Károly-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁROLYFALU, falu Turóc m.; helyr. —*fa-lu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KÁROLYFALVA, falu Pozsony és Zemplén m.; pusztá Pozsony m.; helyr. —*falv-dra*, —*n*, —*ról*.

KÁROLY-FEJÉRVÁR, sz. kir. város Erdélyben; helyr. —*Fejérvár-ra*, —*ott* v. —*t*, —*ról*. L. GYULAFÉJÉRVÁR.

KÁROLYHÁZA, pusztá Veszprém m.; helyr. —*ház-dra*, —*n*, —*ról*.

KAROM v. KARM, (kar-om) fn. tt. *karm-ot*, harm. szr. —a. Alkalmasint *köröm* szónak vastaghangú módosulata; alkalmas új szó a ragadozó madarak és négylábuak körmeinek kifejezésére. *Macska, tigris, sas karmai*.

KAROM, puszták Veszprém és Komárom m.; helyr. *Karom-ba*, —*ban*, —*ból*.

KARÓMALOM, (karó-malom) ősz. fn. Malomféle gép, mely vastagabb fából, deszkákból karókat hasogat.

KÁROMKODÁS, (kár-on-kod-ás) fn. tt. *káromkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. Haragos, szitkozódó, bosszúkivánó kemény durva szókra fakadás. V. ö. KÁROMKODIK.

KÁROMKODIK, (kár-on-kod-ik vagy kár-on-god-ik) k. m. *káromkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Törzsöke vagy a hangutánzó, vagy a kárt, ártalmat, sértést jelentő *kár*, melyből lett *károg*, *károng* v. *káronog*, *károng-odik* vagy *káronkodik*, *káromkodik*. Rokonok a mongol *khaara* (Beregszászi), finn *kiro*, csagataj *kargis* (káromkodás), *kargadī* (káromlat). 1) Szoros ért. mások kárát, ártalmát, sérelmét, veszteségét kívánó indulatos szókra fakad, átkokat mond. Ilyenek a *mennykövel ültetés*, *fenével etetés*, *rágatás*; *nemi szemérem becstelenítése*; *Istennel veretés*, („verjen meg az Isten”), *ördöggel vitetés*, („vigyen el az ördög”) stb. 2) Szélesb ért. minden indulatos kifakadás, mely valamely tiszteletben álló nevet, személyt, lényt gyaláz, becstelenít, szid, péld. ki az Istent, szenteket, üdvösséget, hitet, szentséget stb. fertelmes szókkal szidalmazza. *Káromkodik, mint a csikós, mint a jég-eső*. (Km.)

„Légy jelen, könyörgünk, mostan azok ellen,
Az kik káromkodnak istenséged ellen!”

Törökök elleni fohász. (Thaly K. gyűjt.)

KÁROMLÁS, (kár-on-ol-ás) fn. tt. *káromlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valaki mást káromol. *Borzasztó csúf káromlások*. V. ö. KÁROMOL.

KÁROMLAT, (kár-on-ol-at) fn. tt. *káromlatot*. A régieknél am. káromlás. „Minden bűn és káromlat megbocsáttatik embereknek, léleknek kedég káromlatja (spiritus autem blasphemia) nem bocsáttatik meg.” „Káromlatot és mevetést (nevetést) tenne a népnek” (qui insultaret populo isti). Bécsi codex.

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

KÁROMOL, (kár-on-ol) áth. m. *káromol-t* v. *káromlott*, htn. —*ni* v. *káromlani*. Valószínűleg az elavult *károngol*, *káromgol* igéből van öszvehúzva, s am. valakit *károngó* szókkal, szitkokkal, sérelmekkel illet. V. ö. KÁROMKODIK. *Istent, szenteket, embereket káromolni. Elkáromolni magát*, azaz, káromló szókra fakadni. *Valakit megkáromolni*. A Tatrosi codexben *károml* (blasphemát) *megkáromlattatik* (illudetur). Ugyanott. „Megkáromlák” (blasphemabant). Nádor-codex.

„Az Istennek nevét nyilván káromlottam,
Mulandó jószágért hitem megtagadtam.”

Sírfvers 1606. évből (Thaly K. gyűjt.).

KÁRONKODIK, I. KÁROMKODIK.

KARÓPÉNZ, (karó-pénz) ősz. fn. *Helypénz*, melyet a hajókázható folyók partján azon karótól fizetni kell, melyhez a hajót kikötik.

KARÓRÁGÓ, (karó-rágó) ősz. mn. Mondják lóról, mely a jászolt szokta rágni.

KARÓRÉPA, (karó-répa) ősz. fn. A káposzták neméhez tartozó növényfaj; gyökere czövek- vagy orsóforma, húsos, levelei simák, a felsők szivded lánccsásak, az alsók félbeszárnyasak, fogasak. (*Brassica napus*. Diószegi).

KARÓRÉPAFÖLD, (karó-répa-föld) ősz. fn. Föld, melyben karórépát természetnek vagy mely legalkalmasabb annak termesztésére.

KARÓRÉPAMAG, (karó-répa-mag) ősz. fn. A karórépának magva. *Karórépamaggal bevetni a földet*.

KARÓRÉPAOLAJ, (karó-répa-olaj) ősz. fn. Olaj, melyet a karórépa magvaiból ütnek.

KAROS, (1), (kar-os) mn. tt. *karos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Karral, korlállal, fogódzóval ellátott. *Karos pad, szék, asztal. Karos lépcsők, tornác, erkély*. 2) Kinek erős izmos vastag karjai vannak. *Karos legény*. Olyan, mint: *tenyeres, talpas, vállas, czombos*, stb.

KAROS, (2), faluk Szala és Zemplén m. helyr. *Karos-ra*, —*on*, —*ról*.

KARÓS, (kar-ó-os) 1) mn. tt. *karós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Karókkal ellátott, támogatott. *Karós szőlők, csemeték*.

KÁROS, 1) (kár-os) mn. tt. *káros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami kárral jár, kárt hoz. *Káros csapások*. 2) Mint főnév (tt. —*t*, tb. —*ok*), jelent személyt, k kárt szenvedett. *Káros bánkódjék*. (Km.). *Mi vagyunk a károsok, nem ti. Káros embernek késő a tanács* (Km.).

KÁROSÍT, KÁROSIT, (kár-os-ít) áth. m. *károsított*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Kárt okoz, csinál valakinek. *Ezzel csak magadat károsítod. Másokat nem szabad károsítani*.

KÁROSÍTÁS, KÁROSITÁS, (kár-os-ít-ás) fn. tt. *károsítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valaki magának vagy másnak kárt okoz.

KAROSNYA, (kar-os-nya, betűátállással másképen: *kasornya*) fn. tt. *kasornyát*. Kassai J. szerint

Tolna megyei szó s am. edénykantár, melyet karon hordoznak, s az edényben a mezőre eledelt visznek a munkások számára.

KÁROSODÁS, (kár-os-od-ás) fn. tt. *károsodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szenvedő állapot, midőn valaki károsodik. V. ö. **KÁROSODIK**.

KÁROSODIK, (kár-os-od-ik) k. m. *károsod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kárt szenved, káros állapotba jut, vesztesége van.

KAROSOLLÓ, (karos-olló) ősz. fn. Nagy kerteszló, melylyel a fák vékonyabb ágait nyесik.

KARÓSÖVÉNY, (karó-sövény) ősz. fn. Egy-más mellé vert, s gúzsokkal öszvekött karókból álló sövény. V. ö. **BERENA** 2).

KÁROSSÁG, (kár-os-ság) fn. tt. *károosság-ot*, harm. szr. —*a*. Valaminek azon tulajdonsága, mely-nél fogva káros, kárt okoz.

KÁROSÚL, **KÁROSUL**, (kár-os-úl) őnh. m. *károsul-t*. Széles ért. kárt vall, kárt szenved. V. ö. **KÁROSODIK**.

KÁROSÚLÁS, **KÁROSULÁS**, (kár-os-úl-ás) fn. tt. *károsulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kárvallás, kár-szenvedés, károsodás.

KAROSZLOP, (kar-oszlop) ősz. fn. Oszlop, mely a támaszkodó, fogódzó, korlátféle karzatot tartja.

KARÓVAS, (karó-vas) ősz. fn. Karóformára idomított s karóul alkalmazott vas rúd vagy dorong.

KARÓZ, (kar-ó-oz) áth. m. *karóz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Karókkal kerít vagy támogat, erősít. *Körülkarózni a kertet. Karózni a szőlőt.*

KARÓZÁS, (kar-ó-oz-ás) fn. tt. *karózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Karókkal való kerítés vagy támogatás, erősítés; különösen szőlőbeli munka, midőn a tökéék mellé a karókat leverik.

KARÓZAT, (kar-ó-oz-at) fn. tt. *karózat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Levert karók öszvege, ke-rülete. *A karózatot épen tartani. A karózatot rést törni.*

KARÖLTVE, (kar-öltve) ih. 1) Karon fogva. 2) Átv. egyesített munkával vagy erővel.

KÁRÖRÖM, (kár-öröm) ősz. fn. Rosz, másnak javát irigylő indulatból fakadó öröm, melyre valaki gerjed, midőn másnak kárát látja.

KÁRÖRVENDŐ, (kár-örvendő) ősz. mn. Ki másnak kárán örvend. *Kárörvendő ellenség, szeretet-len ember.*

KARPALÁST, (kar-palást) ősz. fn. Egyházi személyek diszpalástja, melyet karra fogva szoktak viselni. *Karpalástban tisztelkedni.* (Pallium ecclesiasticum).

KARPÁRNA, (kar-párna) ősz. fn. Párna a kar-széken, vagy pamtagon, melyre a kart nyugasztani szokás. Máskép : *karvánkos*.

KARPÁT v. **KÁRPÁT**, fn. tt. *Karpátot*. Hegy-ség vagyis hegységek neve Magyarországbán és Erdélyben. A Karpátok félhold (kar?) alakban az egész északi s keleti Magyarországot és Erdélyt körülfog-ják, sőt ez utóbbit elborítják. Mindkét országot észak-

nyugat felé Morvaországtól, északkelet és észak felé Moldva-, és délfelé Oláhországtól választják el. Az északi Karpátok (Tátra) őt előhegységben ágaznak Magyarországbá : egyikök a Vág balpartjától nyugot-ról északra emelkedik; hármok déli irányban (ezek közt a Mátra); végre az ötödik azon keleti ág, mely-nek zemplénmegyei híres bortermő része, Hegyalja⁴ nevet visel s végső csúsa a tokaji hegy. A Karpátokat általában nyugotiakra (Beszkédek), magas vagy középponti Karpátokra, karpáti erdős hegységre s er-délyi Karpátokra osztják fel.

„És Karpát hegytetőjén fönn áll az ősz vezér,
Egekbe nyújtott karral áldást a népre kér.
Hosszú fehér fűrtével szellők enyelgenek,
Lelkében egy leendő hon álmi rezgenek.“

A magyarok Mózese (Garaytól).

KARPÉNZ, (kar-pénz) ősz. fn. Karénekesek dija, fizetése.

KARPERECZ, (kar-perecz) ősz. fn. Perecz vagy karikaforma ékszer aranyból, ezüstből, aczélból, me-lyet a nők karra esatolva viselnek.

KÁRPIT, (egy eredetűnek látszik a hangokban s értelemben is rokon franczia : *couvert* szóval, mely *couvrir*, ez ismét a latin *cooperire* [fedezni] szóból eredett, innen *cooperculum* am. fedő; a latin *carpentum* (kocsi, födeles hintó) nem látszik idetartozni. Egyéb-iránt *kárpit* eléfordul a szláv nyelvekben is); fn. tt. *kárpit-ot*, harm. szr. —*ja*. Honosult magyar szó. 1) Függöny, pl. az ablakon, szinpadon. *A kárpitot be-húzni, felhúzni, leereszteni. A kárpit legördült.* 2) Sző-nyeg. *Kárpitokkal beteríteni a szobát, teremet.*

KÁRPITHENGER, (kárpit-henger) ősz. fn. Hen-ger, melyre a függő s gördülő kárpitot tekerik.

KÁRPITOL, (kárpit-ol) áth. m. *kárpitolt*. Lásd : **KÁRPITÓZ**.

KÁRPITOLÁS, (kárpitol-ás) fn. l. **KÁRPI-TOZÁS**.

KÁRPITOS, (kárpit-os) 1) mn. tt. *kárpitos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kárpittal bevont, ékesített, ellátott. *Kárpitos ágy, ablak, terem.* 2) fn. tt. *kárpitos-t*, tb. —*ok*. Kéznives, ki kárpitokat, szőnyeget készít, s velők teremeket, palotákat stb. diszít.

KÁRPITÓZ, (kárpit-oz) áth. m. *kárpitóz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kárpitokkal ékesít, földisít, bevon, pl. ablakokat, ágyakat, teremeket stb.

KÁRPITÓZÁS, (kárpit-oz-ás) fn. tt. *kárpito-zást*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kárpitokkal diszítés, ékesítés, fölszerelés. *Teremek, ablakok, ágyak kárpi-tozása.*

KÁRPITÓZAT, (kárpit-oz-at) fn. tt. *kárpitozat-ot*, harm. szr. —*a*. Kárpitokból álló diszítmeny, bú-torozat. *A kárpitozat árjegyzékét kifizetni. Fényes, drá-ga kárpitozat.*

KARPOL, l. **KARAPOL**.

KARPÓLYA, (kar-pólya) ősz. fn. Pólyaféle kötő, szalag, melyet pl. hideg ellen a karra kötnek. Különösen, melylyel a sebes kart bekötik.

KÁRPÓT, (kár-pót) l. KÁRPÓTLÉK.

KÁRPÓTLÁS, (kár-pótlás) ősz. fn. A szenvedett kárnak, vagyis elvesztett jószágnak, vagyonnak más hason értékű által megtérítése, helyreütése. A háboruban elrablott barmokért kárpótlást kapni.

KÁRPÓTLÉK, (kár-pótlék) ősz. fn. Azon jószág vagy pénz, melyet valaki a szenvedett kár megtérítéséül kap.

KÁRPÓTOL, (kár-pótol) ősz. áth. Valamely szenvedett kárért hasonló értékű jószágot vagy pénzt ad, kármentesít.

„Kárpótol a közjólét érzete.”

Az ember tragoediája. (Madách I.).

KARPÖFETEG, (kar-pöfeteg) ősz. fn. Szétágazó húsos kinövés a kóros emberi testben. (Polypus).

KÁRPÖR, (kár-pör) ősz. fn. Pör, melyet valaki az illető bíróság előtt a kártevő ellen indít, s attól kárpótlást követel.

KARRÓS, NAGY—, KIS—, puszták Győr m. helyr. *Karrós-ra*, —on, —ról.

KARSZÉK, (kar-szék) ősz. fn. Karos vagy támlás szék.

KARSZELLEM, (kar-szellem) ősz. fn. Szellem, mely bizonyos testület tagjait, s ezek cselekvésmódját, magaviseletét jellemzőleg áttallengi, pl. *a katonai karszellem minden személyes sértést erőlyesen visszautasít.* (Esprit de Corps).

KÁRSZENVEDÉS, (kár-szenvedés) l. KÁRVALLÁS.

KARSZORÍTÓ, (kar-szorító) ősz. fn. l. KÁRKÖTŐ.

KARSZŰZ, (kar-szűz) ősz. fn. 1) Széles ért. egyházi, templomi karban éneklő szűz. 2) Szoros ért. szerzetes kanonokok rende szerént élő apácák, kiknek eredeti rendeltetésök a karéneklés, és imádkozás.

KÁRT, (kár-t) fn. tt. *kárt-ot*, harm. szr. —ja. 1) Gereben vagy fésűforma vas eszköz, melylyel különösen a csapók a gyapjút fésülik, tisztítják. Rokon vele : *gyarat*. Gyöke vagy a hegyeset jelentő *ár*, mely egy az *ár* (szuró hegyes eszköz) szóval, s megvan a *dárda*, és *nyárs*, szuró eszközökben is; vagy azonos *hár* gyökkel, honnan *kárt*, am. *hárít*; vagy végre *kár*, *krá* hangutánzóknak is vétethetik s a *t* végül eszközöt jelent. A német *Karde*, a latin *carduus* szóból eredett, mely szintén *szúróst* látszik jelenteni. V. ö. KARCZ 1). 2) Tájszokásilag a palócoknál és székelyeknél am. kanna, vízmerítő edény. Néhutt : *kártus*, *kártya*, *kártyus*. Mongolul Beregszászi szerént : *gardugaku* ugyanazt jelenti.

KARTÁCS, (a 2-ik ért. az olasz *cartaccia*, után németül : *Kartätsche*, francziálul *cartouche*), fn. tt. *kartács-ot*, harm. szr. —a. 1) l. KÁRT, máskép : KORDÁCS, németül : *Kardätsche*. 2) Ágyugömb, melynek üres belseje apróbb golyókat, szegeket, vas darabokat, lánczokat, stb. foglal magában, s ezek a

nagy golyónak eldurranásakor szétröppennek. *Kartácsokkal megszakgatni az ellenség rendét.*

KARTÁCSGÖMB, (kartács-gömb) ősz. fn. Apróbb golyókkal, szegekkel stb. töltött üreges ágyugömb. V. ö. KARTÁCS.

KARTÁCSLÖVÉS, (kartács-lövés) ősz. fn. Kartácsféle ágyugömbökkel lövés. V. ö. KARTÁCS.

KARTÁCSOL, (kartács-ol) áth. m. *kartácsol-t*. 1) Kartácsféle gerebennel, fésűvel, vagyis kárttal tisztít valamit, különösen gyapjút. 2) l. KARTÁCSOZ.

KARTÁCSOZ, (kartács-oz) áth. m. *kartácsoztam*, —ál, —ott, par. —z. Valamit kartács nevű ágyugömbökkel lődöz. *Kartácsozni a várat, sánczokat, szemközt jövő lovasságot.*

KARTÁCSSZEKRÉNY, (kartács-szekrény) ősz. fn. Tüzérek szekrénye, melyben a kartácsgömböket tartogatják s hordozzák.

KARTÁCSSTOK, (kartács-tok) ősz. fn. Fából csinált tok, melybe a lövésre készített kartácsgömböt takarják.

KARTAL, NAGY— falu, KIS— pusztá, Pest m. helyr. *Kartal-ra*, —on, —ról.

KARTALAN, (kar-ta-lan) mn. tt. *kartalan-t*, tb. —ok. Akinek vagy a minnek karja nincs. *Kartalan ember. Kartalan szék.* Határozóként am. kar nélkül.

KÁRTALAN, (kár-ta-lan) mn. l. KÁRTALAN.

KÁRTALANÍT, KÁRTALANÍTÁS, l. KÁRTALANÍT, KÁRTALANÍTÁS.

KARTÁM, KARTÁMASZ, (kar-tám v. —támasz) ősz. fn. Általán minden támasz, melyen karunkat nyugtatjuk.

KÁRTÉKONY, (kár-té-kony) ősz. mn. Ami természeténél, hajlamánál fogva kárt teszen vagy kárt tenni képes. *Kártékony farkasok, egerek, ragadozó madarak. Kártékony árvizek, jégesők, felhőszakadások, földrendések.*

KÁRTÉKONYAN, (kár-tékony-an) ih. Kárt téve, kárt okozva, károsítólag.

KÁRTÉKONYFURDANCS, (kártékony-furdancs) ősz. fn. Bolhanagyságu bogárfaj, mely különösen a könyvekben és növénygyűjteményekben sok kárt tesz.

KÁRTÉKONYSÁG, (kár-tékonyság) ősz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki kártevő természettel, hajlammal, képességgel bír. V. ö. KÁRTÉKONY.

KÁRTÉRÍTÉS, KÁRTÉRÍTÉS, (kár-térítés) ősz. fn. l. KÁRPÓTLÁS.

KÁRTÉT, (kár-tét) ősz. fn. Tény vagy cselekedet, melynek eredménye kár.

KÁRTÉTEL, (kár-tétel) ősz. fn. l. KÁRTÉT.

KARTEVÉS, (kár-tevés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami kárt csinál, kárt okoz.

KARTEVŐ, (kár-tevő) ősz. mn. Aki vagy ami tetteleg kárt okoz, kárt tesz. Szorosabb és határozottabb értelmű, mint a *kártékony*. *Kártevő cselédek, szolgák. A kártevő juhászt megbüntetni.* V. ö. KÁRTÉKONY.

KARTIFIOL v. KÁRTIFIOL, I. KARFIOL.

KÁRTKÓCZ, (kár-t-kócz) ősz. fn. Kócz, melyet a kártféle gerebennel a szőrből, gyapjuból kifésűlnek.

KÁRTÓ, (kár-t-ó) fn. tt. *kártó-t*. Eredetileg ige-név, s am. gerebenező, fésülő, s innen gyanítható, hogy létezett *kárt* ige a *kár* törzsökből, mint *gyárt* a *gyár*-ból. E törzsök tisztán megvan a latin *carmen*, s hangváltozattal a szláv *greben*, *hreiben* szókban. V. ö. KÁRT.

KÁRTOL, (kár-t-ol) áth. m. *kártol-t*. Kárt nevű gerebennel fésül, tisztogat. *Gyapjut, szőrt, lent, kenderet kártolni*. V. ö. KÁRT.

KÁRTOLÁS, (kár-t-ol-ás) fn. tt. *kártolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn bizonyos szá-las szőrféle anyagot kárttal tisztogatnak.

KÁRTOLÓSZÉK, (kártoló-szék) ősz. fn. Csa-pók és kalaposok dolgozószéke, melyen kártolni szoktak.

KARTON v. KÁRTON, (franciául *coton*, ola-szul *cotone*, németül, *Kattun*, melyek úgy látszik az arab *koton* [am. gyapot] szóból eredtek; egyébiránt megvan a szláv nyelvekben is a magyarhoz közelebb hangzattal); fn. és mn. Idegen, de a népnelvbe álta-lánosán bevett szó. Jelent pamutból szőtt, aljasabb-féle kelmét, különféle színekkel és virágokkal. *Vörös, kék, zöld, karton*. Mint melléknév jelent ilyféle kel-méből valót. *Karton vászon. Karton szoknya, kötény*.

KARTONGYÁR, (karton-gyár) ősz. fn. Gyár, melyben gyapotból kartonféle szöveteket készítenek.

KÁRTOS, (kár-t-os) fn. tt. *kartos-t*, tb. —ok. Néhutt : *kártus*. L. KÁRTYA, 3).

KARTONNYOMTATÓ, (karton-nyomtató) ősz. fn. Festő, ki a kartonkelméket különféle színekre és változatos virágokkal tarkázva festi.

KARTONVÁSZON, (karton-vászon) ősz. fn. Fesztetlen gyapotszövet, melyből a kartonkelmét festik.

KARTÖRÉS, (kar-törés) ősz. fn. Törés a kar csuklóján vagy szárcsontján.

KÁRTYA, fn. tt. *kártyát*. A latin *cartha* szó-ból módosult, francziául *carte*, melyet meg kell kü-lönböztetni a *charte* szótól, noha szintén a (latin) *charta* szóból származott. A latin *charta* pedig azo-nos a hellén *χαρτης* szóval. 1) Általán papírdarab, papírszelet. *Holmi kártyákra jegyezni fel az észrevéte-leket*. 2) Szoros ért. kemény, négyszögű, s egyará-nyos metszetű, bizonyos képekkel és jegyekkel fes-tett vagy nyomott papírlapok, bizonyosjátékokat ját-szani valók. *Magyar-, német-, franczia kártya. Kártyát játszani. Kártyát emelni, keverni, osztani, adni. Kártyát vetni*, azaz a kártyalapokból jövőndőt mon-dani, jósolni. *Jól tudja keverni a kártyát* (km.). *Más kártyájába nézni*, átv. ért. am. másnak szándékát, ter-vezetét meg tudni. *Felfordult kártyával játszani se ha-szon, se mulatság*. (Km.). A székeleyknél am. vízme-rítő edény. L. KÁRT, 2).

KÁRTYAASZTAL, (kártya-asztal) ősz. fn. Asz-tal, melynél kártyát játszani szoktak. *Kártyaasztal mellett tölteni az éjet*.

KÁRTYACSNÁLÓ, (kártya-csináló) ősz. fn. Kézmives, ki játékra való kártyákat készít.

KÁRTYAHÁZ, (kártya-ház) ősz. fn. Kártyala-pokból házformára összevakott alkotmány, a gyerme-kek játéka. Átv. ért. ingatag alapon álló tervezet, máskép : *kártyavár*.

KÁRTYAJÁTEK, (kártya-játék) ősz. fn. Min-denféle játék, melyet kártyalapokkal játszani szok-tak. *Nagyban üzött kártyajáték*.

KÁRTYAJÁTEKOS, (kártya játékos) ősz. fn. Széles ért. Ki kártyázik vagy kártyázni szokott. Szor-os ért. kinek rendes foglalkozása, és keresetmódja a kártyajátszás. *Hamis, szenvedélyes kártyajátékos*.

KÁRTYAJÁTSZÁS, (kártya-játszás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki időtöltés vagy nyereszkesdés végett kártyát játszik.

KÁRTYALAP, (kártya-lap) ősz. fn. KÁRTYA-LEVÉL.

KÁRTYALEVÉL, (kártya-levél) ősz. fn. Egy egy levél vagy lap a játékkártyából.

KÁRTYAMESTERSÉG, (kártya-mesterség) ősz. fn. Meglepő s az avatlanok előtt bámulatos mutató-nyok, melyeket a hozzáértő ügyes játékos a kártya-levelek által mutatni képes.

KÁRTYAPAPÍR v. —PAPÍROS, (kártya-pa-pír v. —papiros) ősz. fn. Vastag, síma papiros, mely-ből a kártyákat készítik.

KÁRTYAPÉNZ, (kártya-pénz) ősz. fn. 1) Általán azon pénz, melylyel a kártyajátékban előforduló kia-dások, veszteségek fizettetnek. 2) Azon pénz, melyet a játzó társaság a kártyákért fizetni szokott. 3) Azon pénz, melyet a játzóknak előlegesen kitesznek, hogy reá játszszanak.

KÁRTYÁS, (kártya-as) fn. tt. *kártyás-t*, tb. —ok. 1. KÁRTYAJÁTEKOS.

KÁRTYAVÁR, (kártya-vár) ősz. fn. Átv. ért. hiú munka, tervezet, mely mint a kártyából rakott alkotvány könnyen összeesik. *Kártyavár, légalkot-mány*. (Kölcsey).

KÁRTYAVETÉS, (kártya-vetés) ősz. fn. Cse-lekvés, midőn valaki a kirakott kártyákból mulatsá-gul vagy babonából jövőndőt mond, vagy holmi rej-tett, titkos dolgokat fölfedezni vél.

KÁRTYAVETŐ, (kártya-vető) ősz. mn. és fn. Ki a kártyák különféle elrakásából jövőndől vagy rejtett dolgokat fedez föl. *Kártyavető banyák, czigány-asszonyok*. V. ö. KÁRTYAVETÉS.

KÁRTYÁZ, (kártya-az) önh. m. *kártyáz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Kártyával vagy kártyát ját-szik. Tájszokásilag : *kártyázik*.

KÁRTYÁZÁS, (kártya-az-ás) fn. tt. *kártyá-zás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn va-laki kártyáz.

KÁRTYUS, (kárty-us v. kárt-us) fn. tt. *kártyus-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kis kárt, azaz vízmerítő kanua, faedény. Máskép : *kártya, kártus*.

KARUCZA, fn. tt. *karuczá*t, a székeknél kis fatalpú futkosó szekér. „Káré” szónak kicsinyzje: kar-i-cza v. kar-u-cza. Az olasz *carrozza* általában kocsit jelent.

KARUJAS, l. KARMENTŐ.

KARULY, l. KAROLY.

KARULYA, falu a Kővári kerületben, helyr. *Karulyá-ra*, —*n*, —*ról*.

KARULYFALVA, falu Belső Szolnok m. helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KARÜTÉR, (kar-üt-ér) ősz. fn. Ütér a karban. V. ö. ÜTÉR.

KARVA, falu Esztergam m. helyr. *Karvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KÁRVALLÁS, (kár-vallás) ősz. fn. Szenvedő állapot, midőn valakinek kára van, midőn kár éri.

KÁRVALLOTT, (kár-vallott) ősz. mn. Ki kárt szenvedett, kit valami kár ért. *Sopánkodik mint a kárvallott cigány.* (Km.).

KARVALY v. KARVOLY, l. KAROLY.

„Violám úgy futott én szemeim előtt,
Mint fürj karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.”
Zrínyi.

KARVÁNKOS, (kar-vánkos) ősz. fn. Vánkos, a karszéken, pamlagon, hintóban, stb. melyre karunkat támasztani vagy azon nyugtatni szoktuk.

KARVAS, (1), (kar-vas) ősz. fn. 1) Vas lemez, mely a régi lovagok fegyverkezetében a kart borította.

„Melyeknek kezek is villogott karvassal.”
Gyöngyösi István.

„Gránát s skárlát köntös van majd mindnyájokon,
Széles fringyia *kard* fekszik oldalokon.
Derekakon pánczél, kezeken *karvasok*,
Süvegeken rárók, kerecsenek, sasok.”

Ugyanaz.

2) Kerítés, korlát vasból, (fa helyett) pl. hídon, lépcsőzetben.

KARVAS, (2), (kar-u-as) fn. tt. *karvas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nagy hegedű, melyet a játszó mintegy karjára fog, és úgy húzza. (Olaszul: Viola di braccio, (1), közönségesen csak: viola, amabból németül: Bratsche, másképen: Armgeige).

KÁRVESZÉLY, (kár-veszély) ősz. fn. Igen nagy kár, mely vagyónunkat is vagy annak egy részét veszélyezteti.

KARVITORLA, (kar-vitorla) ősz. fn. Vitorla, mely az árboczfából kinyuló egyes rúdhoz van kötve, s mintegy karját képezi a nagy árbocznak.

KARVOLY, l. KAROLY.

KARZAT, (kar-oz-at) fn. tt. *karzat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Nagyobb teremek, paloták, színházak, templomok belsején köröskörül vagy részént emelt korlátos folyosó vagy tér, honnan a terembe

lenézhetni. *Tanácsházi-, színházi-, templomi karzat.*
Első, második karzat.

KARZATI, (kar-oz-at-i) mn. tt. *karzat-it*, tb. —*ak*. Karzatot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Karzati közönség.*

KARZENE, (kar-zene) ősz. fn. Társas zene, melyben egész kart képező zenészek működnek. *Egyházi, színházi, katonai karzene.*

KAS, (1), hangutánzó gyök, *kasmat* (honnan: *kasmatol*), *kasuka* és *kastol*, *kastos* szókban. Rokona: *csosz* gyök (csoszog, csosztat stb. szókban), és talán *kajt* is (kajtat, kajtár szókban).

KAS, (2), fn. tt. *kas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyökelme a görbét jelentő *ka*. Általán, bizonyos növények száraiból font, kötött edényféle eszköz, mely rendeltetéséhez képest különféle alakú szokott lenni. *Vesszőből, szalmából, kákából kötött kas. Méhkas, kocsikas, tapogatókas, gabonakas. Teli van a kas*, (km. a terhes asszonyról). *A sok kis mag kasokat tölt.* (Km.) Tótul *kos*, *kosik*. Rokon vele a góth: *kas*z (edény), persa: *kasztr* (tartó), latin: *corbis*, magyar *kosár* stb. Innen származtatható *kasul* (keresztül-kasul) szó is, minthogy a kas fonadéka egymást átmetszik, egymásba össze-vissza folynak. V. ö. KASUL.

KÁS, puszta Somogyban, helyr. *Kás-on*, —*ra*, —*ról*.

KÁSA, (kás-a v. hár-s-a, a minek héja, háritva, horzsolva vagy hántva van, az r betű a következő s betűvel könnyen hasonulván mint: *nyárs, nyáss* [a Bécsi codexben is], *borsó bossó, hárs hás, hársfa hársfa, társ a székeknél: tás*; eléfordul a szláv nyelvekben is; a persában *ás* Vullers szerint: puls, pulmentum); fn. tt. *kását*. 1) Általán eledel, melyet közönségesen darává őrölt gabonafajból, néha más magokból vagy bogyókból, gyümölcsökből is készítenek, az első esetben, ha még meg nem főzték is. Egyébiránt ételül rendszerént sűrű péppé főzik vagy pergelik. *Liszt-, kukoricza-, darakása. Árpakása, zabkása*, (Erdélyben: *kisi* azaz *kási*); *gyöngykása* (Gerstl); *köles-, riskása. Bab-, borsókása. Zsemlyekása* (Gries). *Bodzakása. Almakása. Kolduskása*, melylyel a hurokákat tölteni szokták, s fő alkotó része köleskása. 2) Különösebben így hívják a köleskását. *Karimáskása* (l. ezt). *Ludas kása*, melyben ludaprólék főtt. *Szoktató kása*, am. ludas kása, melylyel az érkezett új vendéget kínálják, *kitoló kása* (hús nélkül), melylyel a tovább mulató vendégnek mintegy tudtára adják, hogy Isten hírével mehet. *Hajdukása*, csak zsirban pörgölt, s pirított szalonnával fűszerelt köleskása. *Fordított kása*, a megfőtt kását rántott zsíros serpenyőbe teszik, hol alsó része kissé megpörkölvén, a felső részét is aláfordítják.

„Ez fordított kása,
Kinek nincsen mása;
Széthiából vagy on származása.”

Népvers (Kisfaludy-társ. kiadása).

Kása Isten áldása. Kása nem étel, szójáték, melyben a nem mind főnévnek s kása szóval összetettek (kásanem), mind tagadó részecskének is vétethetik. Csak a vajását szereti a kásának. Kása megégette a száját. Kinek a kása megégette a száját, még a tarhót is fújja. Kerülgeti, mint macska a forró kását (Km.). 3) Pépforma sűrű nyálkás test, milyen az úgynevezett harmatkása, mannakása, boszorkánykása. 4) Az elérett gyümölcsök, dinnyék, tököknek ikrás belseje, bele. 5) Lábkása Baranyában átv. ért. lábikra. Ina kásájába harapott a kutya. 6) Győr megyei tájdivat szerint annyi is mint ezément az építésnél.

KÁSADAG, (kása-dag) ösz. fn. Kóros daganat neve a testen, melyben sűrű kásaforma genyedék gyűl össze. (Ateroma).

KÁSAFÜ, (kása-fü) ösz. fn. A háromhímcesek seregébe s kétanyások rendéhez tartozó növényfaj; csészéje egy virágu, polyvája kettő, mindenik hasas, ondója kettő, a magra ránő. (Milium). Fajai: *Zöldt fejű, tömött fejű, feketefehér kásafü*.

KÁSAGÖBECS, (kása-göbecs) ösz. fn. Apró madarakat lődözni való göbecs, a srét legkisebb neme.

KÁSAGYÖNGY, (kása-gyöngy) ösz. fn. Köleskása nagyságu, apró szemű gyöngy.

KÁSAHIMLŐ, (kása-himlő) ösz. fn. Apró vörös himlő, mely leginkább a kisgyermekeken szokott kiütni. (Friesl).

KÁSAKÜTEG, (kása-küteg) ösz. fn. I. KÁSAHIMLŐ.

KÁSÁL, (kás-a-al) áth. m. *kásál-t*. A gabonane-műt apróra, darára őrli, különösen kölest őröl. *Árpát, buzát, kölest kásálni*. Képzése olyan, mint: *dara, darál*.

KÁSAMALOM, (kása-malom) ösz. fn. Malom, melyben kását őrlenek.

KÁSAPATAK, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*patak-ra*, —*on*, —*ról*.

KÁSÁS, (kás-a-as) mn. tt. *kásás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Mondják az igen elérett gyümölcsökről, dinnyéről stb., midőn húruk ikrasformára megsűrűdik, s levét nedvét veszti. *Kásás alma, dinnye*. 2) Mondják malomról, melyben különösen kását őrlenek. *Kásás malom*.

KÁSÁSODÁS, (kás-a-as-od-ás) fn. tt. *kásásodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Túlérett állapota valamely gyümölcsnek, midőn kásássá leszen. V. ö. **KÁSÁS**.

KÁSÁSODIK, (kás-a-as-od-ik) k. m. *kásásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kásássá leszen. *A dinnye, ha soká tövén hagyják, megkásásodik*. V. ö. **KÁSÁS**.

KÁSAVIRÁG, (kása-virág) ösz. fn. A kankalinok neméhez tartozó növényfaj, másképp *enyves kankalin*. (Primula glutinosa.)

KASIMÉR, I. KAZIMÍR.

KASKA, (kas-ka) kicsiny. fn. tt. *kaskát*. Kicsi kas. Másképp: *kasocska*.

KASKANTYÚ, pusztai falu Pest m.; helyr. *Kaskantyú-ra*, —*n*, —*ról*.

KASKÁS, (kas-ka-as) mn. és fn. It. *kaskás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Kis kassal járó, kis kast hor-

dozó. *Kaskás leánya*. 2) Kis kasokat csináló vagy áruló személy.

KASKÖTŐ, (kas-kötő) ösz. fn. Kézmives, ki szalmából, kákából, vesszőből kasokat köt vagy fon.

KÁSMÁRK, falu Abaúj m.; Alsó—, Felső— helyr. *Kásmárk-ra*, —*on*, —*ról*.

KASMAT, (kas-om-at) fn. tt. *kasmatot*. A szé-kelyeknél mindenféle hánytvetett portéka, mely, ha érintik, zajt csinál. (Krizsa J.). Tehát a hangutánzó *kas* gyökből. Másképp a toldalékkal: *'kasmota*. Amaból ered még *kasmatol*, mely másképp: *zakatol*, s a melyben rokon *zak* szintén hangutánzó.

KASMATOL, (kas-om-at-ol) áth. m. *kasmatolt*. Székely tájszó, s am. valamit több portékák vagy holmik között motoz, keres, *zakatol*; magas hangon: *küsmötöl*. V. ö. **KASMAT**.

KASMATOLÁS, (kas-om-at-ol-ás) fn. tt. *kasmatolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn kasmatolunk.

KASMOTA, (kas-am-ot-a) fn. tt. *kasmotát*. L. **KASMAT**.

KÁSÓ, falu Zemplén m.; helyr. *Kásó-ra*, —*n*, —*ról*.

KASOD, pusztai Szathmár m.; helyr. *Kasód-ra*, —*on*, —*ról*.

KASOL, (kas-ol) áth. m. *kasolt*. Egymással keresztbe vagyis kasul rak. V. ö. **KAS**.

KASOLÁS, (kas-ol-ás) fn. tt. *kasolás-t*, tb. —*ok*. Kereszte rakás, keresztül kasul rakás.

KASORNYA, (kas-or-nya, v. ö. **KAS**) fn. tt. *kasornyát*. Székely és szathmári tájszó jelent ételhordó fazéknak vagy edénynek *kas* módjára, de ritkán kötött kantárját. Szegeden Kassai J. szerint: *kasornya*.

KASOS, (kas-os) mn. tt. *kasos-t*, tb. —*ak*. Kassal ellátott, fölszerelt. *Kasos szekér, kocsi. Kasos méhház*.

KASS, pusztai Pest megyében; helyr. *Kass-ra*, —*on*, —*ról*.

KASSA, szabad kir. v. Abaúj m. és falu Baranya m.; helyr. *Kassá-ra*, —*n*, —*ról*.

KASSA-LEHOTA, falu Zólyom m.; helyr. —*Lehotá-ra*, —*n*, —*ról*.

KASSA-ÚJFALU, falu Abaúj megy., helyr. —*Újfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAST, elvont törzsöke *kastán, kastol* és *kastos* szónak. A finn *kastet*-vel együtt hangutánzóknak látszik, s rokon vele: *csoszt*. Lőrincz Károly szerint Kapnikbányán önállónak is dívik: *csupa kast* (azaz lucok) a ruha. V. ö. **KAS**, (1), és **KASTOL**.

KÁST, elvont törzsöke *kástély*, illetőleg *kástélyos* szónak. Rokon kast törzsszel, a mennyiben ez is valamely keveréket jelent, tehát 'kástély' mintegy 'kastolt', azaz kevert.

KÁSTA, fn. tt. *kástát*. Fiók a könyvnyomta tóknál, melyben a betűket tartják. Valószínűleg az idegen, különösen német *Kasten* szóból képzett.

KASTÁN, (kast-án) fn. tt. *kastán-t*, tb. —ok. Tájdivatosan am. papucs; valószínűleg a kastolástól, vagyis esosztástól.

KASTÉLY, (a latin *castellum* után honosult) fn. tt. *kastély-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Eredeti ért. erődített urasági lak, vagy váracs. Szélesb ért. nagyobbserű főúri lak. *Kastélyban lakó uraság.*

KÁSTÉLY, (kást-ély) elavult fn. melyből a *kástélyos* származott.

KASTÉLY-KARCSA, I. KARCSA.

KASTÉLYNAGY, (kastély-nagy) ősz. fn. Az urasági kastélynak, illetőleg váracsnak gondviselője s a váracsi szolgák főtisztje.

KASTÉLYOS, (kastély-os) mn. tt. *kastélyos-t* v. —at, tb. —ak. Kinek kastélya van, kastélylyal bíró. *Kastélyos földesúr, földesasszony.*

KÁSTÉLYOS, (kást-ély-os) mn. tt. *kástélyos-t* v. —at, tb. —ak. Mondják borról, mely zavaros, különösen vörhenyeges színű sem fehér sem vörös, vagyis vörös és fehér színükből kevert bor (Schillerwein). V. ö. KÁST.

KASTOL, (kast-ol) áth. m. *kastol-t*. Tisza vidéki szó. Sáros, sárvizes, lueskos, harmatos helyen járva bemocskolja (pl. a ruha alját). Máskép: *csatolol, lueskol.*

KASTOS, (kast-os) mn. tt. *kastos-t* v. —at, tb. —ak. Mondják ruháról, melyet valaki sárban, sáros vízben, harmatos fűben járva bemocskol. *Kastos szoknya, gatyaszár.* Máskép: *kostos, csajtos, csajhos, csatakos, latyakos, lustos*; finnül: *kostia.*

KASTOSAN, (kast-os-an) ih. Csajhosan, csatakosan, lueskosan.

KÁSTYÉ, fn. tt. *kástyét*. Vas J. szerint kincstár, kinestartó szoba a göcseji pórnépnél. Alkalmassint a német *Kasten*-ből.

KASUKA, mn. tt. *kasukát*. Balaton mellékén am. fészű, mintegy: kasmatoló, kasmuka. Néhutt: *kósi.*

KASUL, (kas-ul) ih. Görbe, egymást átmetsző vonalakban. *Keresztül kasul jární a vetésekben.* V. ö. KAS (2). Mátyusföldén így is mondják: *keresztül kulsul*, mintegy összevaskulódott vonalakban. Némelyek azon nézetben vannak, hogy *kasul* ebből lett *karsul* a török *karsí* névviszonyítóból, mely am. ellen. De ezt megczáfolja a hazai *kasol* szó, mely szintén *kas*-tól ered.

KASVA, erdélyi falu Torda m.; helyr. *Kasvá-ra*, —n, —ról.

KASZ, elvont gyöke *kasza*, továbbá *kasziba, kaszma, kaszol* stb. szóknak. L. czeke.

KÁSZ, elvont gyök *kászolódik* v. *kászkolódik*, *kászu* szókbán. Azonos *kasz* gyökkel.

—KÁSZ, magas hangon: KÉSZ, ritka használatu összetett igeekpző (k-ász, vagyis: og-ász) *turkász* (tur-og-ász), *fűrész* (fűr-ög-ész), *hajkász* (haj-og-ász) szókbán.

KASZA, (kasz-a v. ka-sz-a) fn. tt. *kasztát*. Gyöke: *kasz* vagy a hajlást, görbedést jelentő *ka* gyökelemből eredett, mely megvan a *kaes, kacsos, kasziba, kacsiba, kaczor, kajcs, kajesos, kajsza, kajmó* stb. szókban, s ekkor jelent hosszukás, kevéssé görbére hajlott pengéjű valamit, s az egész szó különösen vaseszközt, melylyel a földmivesek szénát, fűvet vágnak, a timárok, tobakok, szücsök bőrt faragnak, s ezt máskép: *kaczá-nak* is nevezik; vagy pedig rokon a hangutánzó *has* gyökkel, (hasít szóban); továbbá a szanszkrit: *kasz*, magyar *kés*, török *kesz-mek*, hellen *καῖσι*, héber *קס* stb. szókkal, melyek szintén hasítást, metszést, vágást jelentenek, s e szerént *kasza* am. *kaszó* azaz metsző, vágó eszköz. Szláv nyelven: *kosza. Kasztát fenni, élesteni. Kasztát belevágni a fűbe. Más réjtébe vágni a kasztát.* (Km.) *Más nyelvébe ütni a kasztát.* (Km.). *Farkas kaszára vetni.* (Km.). *Oly egyenes a beszéde, mint a kasza.* (Km.). *Kasza-kapa kerülő. Egy kaszaalja rét*, melyet egy nap egy kaszás levág. *Kasztát vet*, néhutt am. gáncsot (kancsut) vet.

KASZAB, (kasz-ab v. kasz-a-b) fn. tt. *kaszabol*, harm. szr. —ja. 1) Kaszaalakú hosszú kard. 2) A levágott sörtést, marhát felkoncsoló, szétdaraboló személy, hentes. A törökben am. mészáros, héberül *kaczab* am. vág, kaszabol. Innét a családi *Kaszab* és *Kaszap* nevek.

KASZABÁNYA, bánya Hunyad m.; helyr. —*bányá-ra*, —n, —ról.

KASZABOL, (kasz-a-b-ol) áth. m. *kaszabol-t*. Kaszabbal vagdal, koncsol, aprít. *Kaszabolni a leölt sertéseket.* Átv. ért. karddal hadakozva, verekedve, összevagdál, öldös. *Kaszabolni az ellenséget.*

KASZABOLÁS, (kasz-a-b-ol-ás) fn. tt. *kaszabolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Vagdolás, boncsolás, aprítás, öldöklés, melyet valaki kaszabbal, illetőleg karddal visz véghez.

KASZADINNYE, (kasza-dinnye) ősz. fn. Néhutt am. hosszú görög dinnye.

KASZAÉK, (kasza-ék) ősz. fn. A kaszavasat nyelvébe szorító ék.

KASZAÉL, (kasza-él) ősz. fn. A kaszavasnak metsző része.

KASZAFÉNY, (kasza-fény) ősz. fn. Hevesben am. kaszások fenköve, kaszakó.

KASZAFOK, (kasza-fok) ősz. fn. A kaszavasnak hátulsó tompa része.

KASZAHAL, (kasza-hal) I. GÁRDA(HAL).

KASZAHÁZA, falu Szala m.; helyr. *Kaszaházá-ra*, —n, —ról.

KASZAHÚGY, (kasza-húgy) ősz. fn. Az égnek déli félkörén levő, s téli éjeken látszó, kaszaalakú, kitünőleg fényes csillagzat (Oryon), máskép *kaszás*, melytől nem messze látszik a legfényesebb *Syrius* mit a köznép *Sánta katának* nevez, ki a kaszásoknak enni visz. „Egybefoghatod e a fiastyúk fénylő csillagot, vagy a kaszahúgy területét elhányhatod-e?”

Jób. 38, 31. Káldi. „Húgy” itt, hold’- v. hód’-ból módosult. V. ö. HÜGY, (1).

KASZAJ, tájdivatos, *kaszal* helyett; l. ezt.

KASZAKŐ, (kasza-kő) ősz. fn. A kaszások hosszukás kőszőrűköve, melyet rendszeren túllétkományban oldalra akasztva viselnek, fenkő. *Kaszakő a fulébe*, ezt a boszorkánynyomás ellen mondják a babonások, estve lefekvéskor.

KASZAL l. KAZAL.

KASZÁL, (kasz-a-al) áth. m. *kaszál-t*. 1) Valamit kaszával vág, levág. *Szénát, sarjut, lóherét, gabonát, gyomot, csátét kaszálni. Lekaszálni a gízgázt. Megkaszálni, megkapálni a kertet. Tudja Pál, hol kaszál.* (Km.). 2) Átv. ért. mondják emberről, kinek csámpás a lába, s azt mentében úgy húzza, rakja, mintha kaszálna vele.

KASZÁLÁS, (kasz-a-al-ás) fn. tt. *kaszálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, kézi foglalatosság, midőn valaki kaszál. *A kaszálás erős munka, megviseli a karokat, és a derekat. Kaszálásban elfáradni.* V. ö. KASZÁL.

KASZÁLÁSKOR, (kaszálás-kor) ih. Kaszálás idején, folytában, midőn kaszálnak, nyárelő havában. *Kaszáláskor ártalmas a gyakori eső. Kaszáláskor lesz két esztendeje, hogy . . .*

KASZÁLATLAN, (kasz-a-al-at-lan) mn. tt. *kaszálatlan-t*, tb. —ok. Amit nem kaszáltak le. *Kaszálatlan rétek.* Határozóként am. kaszálatlanul, levagy meg nem kaszálvá.

KASZÁLATLANUL, (kasz-a-al-at-lan-ul) ih. Kaszálatlan állapotban, lábán hagyva (a fűvet, gabonát stb.).

KASZÁLÓ, (ka-sz-a-al-ó) mn. és fn. tt. *kaszáló-t*. 1) Aki kaszál, vagyis valamit kaszával vágva dolgozik. *Kaszáló napszámosok, legények.* Mondják eszközről is: *kaszáló gép.* 2) Mezőtelek, melyet legeltetlenül hagynak az illető birtokosok, hogy a fű megnőjön rajta, s kaszálni lehessen. *A mezőség egy részét legelőnek, a többit kaszálónak hagyni.*

KASZAMAKK, (kasza-makk) ősz. fn. Gomb a kasza tövén, hogy nyelébe alkalmasban lehessen beszorítani.

KASZAMANKÓ, (kasza-mankó) ősz. fn. A kaszanyélbe ütött, egyik a nyél végén, másik közepe táján levő horgas fák, melyeket megmarkol a kaszás.

KASZAMÍVES, (kasza-míves) ősz. fn. Kovács, illetőleg gyáros, vaskohos, ki kaszákat készít.

KASZANYÉL v. —NYEL, (kasza-nyél v. nyel) ősz. fn. A kaszavas fülébe ütött s fogantós nyél.

„Vagyok olyan legény, mint te,
Vágok olyan rendet, miut te,
Ha nem hiszed, gyere velem,
Fogd meg az én kaszanyelem.”

Népdal.

KASZANYÜG, (kasza-nyüg) ősz. fn. A babók neméhez tartozó növényfaj; levelkái láncsásak, tompák; pálhái félnyi-szabásuak, árhegyük, ép élük.

(*Vicia cracca.*) Nyügnék mondatik, mert a beleakadó kaszát a vágásban hátráltatja.

KASZAÖRV, (kasza-örv) ősz. fn. A kaszát nyelébe szorító vas karika.

KASZAPÉNGE, (kasza-péngé) ősz. fn. A kaszának vágó vasa.

KASZAPÉNGÉS, (kasza-péngés) ősz. fn. A kasza vasának érintésre vagy fenéskor sajátságos csengése.

KASZAPER, pusztá Békés m.; helyr. *Kaszaper-re*, —én, —ről.

KASZARITKA, pusztá Szaboles m.; helyr. *Kaszaritká-ra*, —n, —ról.

KASZÁRNYA, (közelebbről a franczia *caserne* után honosult, ez pedig a latin *casa* szóból, hihetőleg *casa d’arme* összetétel által képeztetett németül: *Caserne*; olaszul: *caserma*) fn. tt. *kaszárnyát*. A katonák számára épített különös ház, magyarosan: *laktanya*, szabatosabban hadtanya, katonalak, hadlak, hadház. *Károlykaszárnya, üllői kaszárnya Pesten.*

KASZÁS, (1), (kasz-a-as) fn. tt. *kaszás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Munkás, ki holmi növényeket kaszával vág. *A kaszások bedlnek a rétebe, rendeket vágnak, kaszt fennek, kőszőrűnek.* 2) Háboruban fordított kaszával fegyverkezett ember. 3) Csillagzat az égen, l. KASZAHÜGY. 4) Igen hosszú lábú pók, melynek lábai kasza gyanánt szétgörbednek.

KASZÁS, (2), (kasz-a-as) mn. tt. *kaszás-t* v. —at, tb. —ak. 1) Kaszával ellátott, felszerelt, fölfegyverzett. *Kaszás napszámosok. Kaszás hadak. Kaszás hadi szekerek.* 2) Átv. ért. csámpás, kifordított lábú ember vagy barom, melynek hátulsó lábai, csánkjai kifelé fordulnak. *Kaszás ökör.* Máskép: *kajcsos, kajszos.*

KASZÁSBÉR, (kaszás-bér) ősz. fn. Bér vagy napi díj, melyet a kaszásoknak fizetni szoktak.

KASZÁSLÉ, (kaszás-lé) ősz. fn. Ecetes, foghajmás lé, füstölt disznóoldalassal, vagy sódarral.

KASZÁSPÓK, (kaszás-pók) ősz. fn. Sovány karesu dereku s hosszú lábú pókfaj. Gúnyosan így nevezik a kurta derekú és vékony hosszú lábú embert.

KASZATOK, (kasza-tok) ősz. fn. A fenkővet tartó fa vagy csont kupa. Székely szó. (Ferenczi János.)

KASZAÜLŐ, (kasza-ülő) ősz. fn. Alúl hegyes kised ülő, melyen a kaszások megtompult kaszáikat élesítik.

KASZAVAS, (kasza-vas) ősz. fn. A kaszának pengéje, vágó része.

KASZIBA, (kaszi-i-ba v. kasz-i-va) mn. tt. *kaszibát*. Gyökeleme: *ka*, melyből *kasz* v. *kacs* am. görbés, horgas, továbbá kicsinyezve: *kaszi, kasziva, kasziba*, mint *ragy, ragyi, ragyiva, par, pari, paripa*. V. ö. KACSIBA.

KASZIBÁL, (kasz-i-ba-al) áth. m. *kaszibál-t*. Törzsöke a görbeséget jelentő *kasz*, melyből lett *ka-*

szab, s kicsinyezve *kaszi*b, *kaszi*ba, *kaszi*bál. Mint-hogy a *kaszi*ba és *kacsi*ba görbét, horgasat jelentenek; innen *kaszi*bál tulajd. am. valamit görbén, görbe-gurbán csinál. Átv. és szokott ért. valamit össze-vissza hány, kever, kúsál, czimbál, különösen baját, szört, serényt, kendert, fonalat, czérnát s ily neműeket.

KASZIBÁS, (kasz-i-ba-as) mn. tt. *kaszi*bás-t v. —at, tb. —ak. Horgas lábú. Máskép: *kacsi*bás.

KASZIMBÁL v. KASZINBÁL, l. KASZIBÁL.

KÁSZKOLÓDIK, (kász-og-ol-ó-d-ik) l. KÁSZOLÓDIK.

KASZMA, (kasz-ma v. kasz-va) elavult törzsök; melyből eredt a *kasmál*, *kasmál*ódi. Gyöke lenne a görbét jelentő *ka*, innen *kasz*, *kaszó*, *kaszva*, *kaszma*; mint: *tuty*, *tutyva*, *tutyma*, *szusz*, *szuszva*, *szuszma* stb. Jelent horgasan, rendetlenül összebonyolított valamit. „Rokon vele a *kuszma*, *kuszmál*.”

KÁSZMA, alkalmasint a hellén *σπάσμα*. L. PÁSZMA.

KASZMÁL, (kasz-ma-al) áth. l. KUSZMÁL.

KASZMÁLÓDIK, (kasz-ma-al-ó-d-ik) belsz. m. *kasmál*ód-tam, —tál, —ott. Görbén, horgasan, egymásba fonódva, tekeredve bebonyolodik, p. a czérna, selyemszálak. V. ö. KASZMÁL.

KASZNÁCS, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Kraszna m.; helyr. *Kasznács-ra*, —on, —ról.

KASZNÁR, (a német *Kastner* szóból honosult-nak tartják, egyébiránt *khazine* [*hazna*] a törökben, *khazneh* az arabban kincset jelent, innen az arab, persa *khazander*, török *khazinedar* v. *haznadar* am. kincstartó); fn. tt. *kasznár*-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Urodalmi tiszt, kinek kezelése, felügyelése és számadása alatt különösen a gabonátárak állanak. Rangra nézve az ispán fölött és tisztartó, vagy számartató alatt van.

KASZNÁRI, (kasznár-i) mn. tt. *kasznári*-t, tb. —ak. Kasznárt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Kasznári tisztség*, *kötelesség*, *felügyelés*, *fizetés*.

KASZNÁRSÁG, (kasznár-ság) fn. tt. *kasznár-ság*-ot, harm. szr. —a. Kasznári hivatal.

KASZÓ, pusztá Somogy m.; helyr. *Kaszó-ra*, —n, —ról.

KASZOL v. KÁSZOL l. KÁSZU.

KÁSZOLÓDÁS, (kász-ol-ó-d-ás) fn. tt. *kászol*ódás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki kászolódik.

KÁSZOLÓDIK, (kász-ol-ó-d-ik) belsz. m. *kászol*ód-tam, —tál, —ott. Rokon a *kaszma*, *kasmál*ódi és *gázol*, *gázol*ódi szókka. Tréfás kifejezés, s am. rendetlenül elszört ruháit felöltve, holmiját összeszedve, vagy fölkapkodva lábra kel, bontakozik, hogy tovább menjen. Azok *felkászol*óda futni kezének. (Heltai). Mondják különösen utasokról, kik valahol meghálván, vagy tanyázván ismét tovább készülnek. Ideje már, hogy *kászol*ódjunk. Nagy nehe-

zen *kikászol*ódtunk. Értelmeire hasonló hozzá a vékonyhangú: *készül*ődik.

KÁSZON, (1), fiókszék a csiki székel székben; helyr. *Kázon-ba*, —ban, —ból.

KÁSZON, (2), NAGY—, KIS—, erdélyi falvak a Székelyföldön; helyr. *Kázon-ba*, —ban, —ból.

KÁSZONY, MEZŐ— falu Bereg m.; helyr. *Kászony-ba*, —ban, —ból.

KASZÓPOLYÁNA, falu Máramaros m.; helyr. —*polyán*á-ra, —n, —ról.

KASZT, fn. tt. *kaszt*ot. Indiában és a régi Egyiptomban örökös családörzs vagy polgári rend, osztály, mely a más törzsszel vagy osztállyal keveredést meg nem tűrte. Azt tartják, hogy a latin *castus* szóból eredett spanyol és portugál *casta* névvel azonos.

KASZTA-DÍÓ, (kaszta-dió) ősz. fn. Igen fás és nehéz feltöretű dió, melynek bele a belső hártýával úgy össze van növe, hogy nehéz kivenni. Pere nye táján Vas vármegyében divatos szó. Néhutt: *gesztes dió*, (tájdivatosan: *gesztyű dió*) melytől csak a mélyebb hangokban különbözve, egyébként ezzel egészen egyezik.

KÁSZTÓ, erdélyi falu a Szászföldön; helyr. *Kasztó-ra*, —n, —ról.

KÁSZTOR, l. HÓD, (2).

KÁSZU, (kász-u) fn. tt. *kászu*-t. Egy eredetűnek látszik a görbést, horgasat jelentő *kasz* v. *kacs* gyökkel. Göcsejben: *kaszol* (Plánder Ferencz). Ör-segben: *kázlu* (Zakál György). Összehajtott, s mint egy gúzsolt fahéjból csinált kópücske, melybe epret szednek, sajtot tesznek stb. *Egy kászuval epret szedni*. Igy nevezik a csizmadiák csirizes edényét is.

KAT, elvont gyök és hangutánzó a *katak*, *katakol*, *kattog*, *katrat*, *kattogtat* szókban; rokon vele a *csata*, *csattog*, *csatináz* szókban előforduló *csat*; továbbá *kotor*, *kotorász*, *kutat* igék *kot*, és *pattog*, *pattogtat* igék *pat* gyöke.

—KAT, —KET, összetett igeképző (—k-at vagyis —og-at) mint: *rikat* (=ri-og-at), *síkat*, *rezket* (=rez-eg-et, rez gyöktől, honnan rezzen is).

KATA, női kn. A Katalin szónak rövidített mása. *Katasszony*, *Kata néne*, *Bolond Kata*, népmesebeli személy, *Bolond Jancsi* felesége. Változatai: *Kató*, *Katus*.

KÁTA, (1)fn. tt. *kátát*. Kassai J. szerint a Hegyalján a gyalom öblének, illetőleg farkának a neve. Azonosnak látszik *kadu* szóval; l. ezt.

KÁTA, (2), NAGY—, m. v., SZ. MÁRTON—, SZ. LÓRINCZ—, faluk, EGRES—, BOLDOG—, SZ. TAMÁS—, puszták Pest m.; helyr. *Kátá-ra*, —n, —ról.

KATÁDFA, falu Baranya m.; helyr. —*fá-ra*, —n, —ról.

KATÁFA, falu Vas megyében; helyr. —*fá-ra*, —n, —ról.

KATAK, (kat-ak) hangutánzó fn. tt. *katak*-ot, harm. szr. —ja. Fából csinált kattogó játékszer, vagy kerepelő.

KATAKOL, (kat-ak-ol) önh. m. *katukol-t*. Kattogó fajtékszerrel játszik, kerepel. Átv. ért. lármáz, veri a levegőt, mint a katak vagy kereplő. *Ne katukolj a fülembé.*

KATAKOLÁS, (kat-ak-ol-ás) fn. tt. *katakolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Katakkaal játszás, kerepelés. Üres lármázás, locsogás.

KATALIN, (1) (a hellén *καθαρός* után alakult, mely am. tiszta, szeplőtlen), női kn. tt. *Katalin-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Catharina. Köz nyelven a nagyobb korn: *Kata*, v. *Katus*, v. *Kató*, v. *Katu*, *Katasszony*, *Kata néne*; a fiatalabb: *Kati*, *Katicza*, *Katka*, *Katinka*. „Hej Katiczám, Katiczám, szeretsz-e még igazán?” (Népd.)

KATALIN, (2) falu Kővár vidékén, puszták Nógrád és Pozsony m.; helyr. *Katalin-ba*, —ban, —ból.

KATALINFALVA, falu Torontál m. és Kővár vidékén; helyr. —*falvára*, —n, —ról.

KATALINKA, (katalin-ka) fn. tt. *Katalinkát*. 1) Kis vagy kedves Katalin. 2) L. FÜSKATA.

KATÁNG v. **KATANG**, (kat-án-og v. kat-an-og) fn. tt. *katáng-ot*, harm. szr. —ja. Együttnevező, s egyenlőnös növényem; vaczka kevéssé polyvás; fészke tövön pikkelyes; virága kék, néha fehér. (Cichorium.) Fajai: *mezei*, *apró*, *endivia* k.

KATÁNGFÜ, (katáng-fü) l. **KATÁNG**.

KATÁNGKÁVÉ, (katáng-kávé) ösz. fn. Katáng növényből készített kávépót.

KATÁNGKÓRÓ, (katáng-kóró) ösz. fn. lásd: **KATTAN**, (1).

KATANGOL, (kat-an-og-ol) önh. Kattogva jár. L. **CSATANGOL**.

KATAPILA, (kata-pila) ösz. fn. Tréfás gúnyneve az együgyű, gyáva, classzonyosodott férfinak, máskép: *Katuska*. Ha a *Bolond Kata*, és *Széli Pila* divatos kifejezéseket veszszük, szoros tulajd. ért. *katapila* jelent ostoba szeleburdit.

KATAT, (kat-at) áth. m. *katat-tam*, —tál, —ott, par. *katass*. Lugossy József „Hangrendi párhuzam”-ában *ketet* szóval állittatik egybe, mely Kemenesalján am. tapogatódik, keresgél, kémlelődik, tehát *kulat* (=kotat) szó módosulata s rokon „kat-angol” s „katrat” szókkal is.

KÁTÉ, fn. tt. *káté-t*. A hellen-latin *catechismus* szónak (mely an. kérdések és feleletek könyve) meg- rövidített származéka. Jelent kereszténytanban való oktatást, és azon könyvet, melyben ezen oktatás foglaltatik. Különbön e nevezet leginkább a protestansoknál divatozik. *Kis káté*, *nagy káté*.

KATHOLIKUS, (hellen-latin szó, jelentése: közönséges, egyetemes) fn. és mn. tt. *katholikus-t*, tb. —ok v. —ak. Szoros ért. a római keresztény anyaszentegyház tanait valló, s a római pápát mint a Krisztus anyaszentegyházának látható fejét tisztelő keresztény hívő. *Latin szertartású*, *görög szertartású katolikusok*. A reformáció ideje óta népies nyelven: *pápista*.

KATI, (kat-i) tt. *kati-t*; **KATICZA**, (kat-i-cza), **KATIKA**, (kat-i-ka) tt. *katiczát*, *katikát*. Kicsinyített módosítványai a *Katalin* női keresztnévnek.

KATICZÁSKODIK, (kat-i-cza-as-kod-ik) lásd: **KATUSKODIK**.

KATIKA, (kat-i-ka) fn. tt. *katiká-t*. Növényfaj a sisakvirágok neméből, máskép: *katikarépa*, *kék sisakfü*, *tetűfü*. (Aconitum napellus.)

KATINKA, (kat-i-n-ka) l. **KATI**.

KATIPILA, l. **KATAPILA**.

KATLAN, (kad-l-an, v. ö. **KAD**; a latin: *catillus* v. *catinus*, hellén: *κότυλος*, *κοτύλη* szókkal egy eredetűnek látszik; aszláv nyelvekben: *kotlom*, *koilina*, *koila*, *kotel*) fn. tt. *katlan-t*, tb. —ok, harm. szr. —a v. —ja. 1) Üstnek vagy rézfazéknak öblös helye, mely alatt tüzet raknak. *Katlan száda* v. *szája*, hol a tüzelőnek valót berakják. 2) Tájézkódás szerint maga az üst, rézfazék. 3) A tűzokádó hegyek aknája, szája.

KATLANKÓRÓ, (katlan-kóró) ösz. fn. Bodrogközi tájszó. L. **KATÁNGKÓRÓ**.

KATLANOS, (katlan-os) mn. és fn. tt. *katlanos-t* v. —at. tb. —ak, midőn fn. —ok. 1) Katlannal ellátott. *Katlanos konyha*. 2) Mives, ki üstöket, fazekakat rézből vagy vasból készít.

KATLANTÁMASZTÓ, (katlan-támasztó) ösz. fn. Tréfás kifejezés, jelent konyhán ácsorgó számelelti cselédet, vagy szegényt, kit mindenre használ, mindenfelé küldöz a reudes konyhanép.

KATÓ, női kn. máskép: *Kata*, (Catharina), tt. *Kató-t*. Nagyobb, idősb Katalin. *Könnyű Katót tánczba vinni*. (mert magától is örömet megy). Km.

KÁTÓ, pusztá Kis-Kunságban; helyr. *Kátó-ra*, —n, —ról.

KÁTOLY, falu Baranya m.; helyr. *Kátoly-ra*, —on, —ról.

KATONA, (1), (kat-on-a l. itt alább) fn. tt. *katonát*. Alakra nézve rokonok vele: *hadona*, *borona*, *marczona*, *akona*, *gabona*, *babona*, s a lágyított *burgonya*, *tarhonya*, *kocsonya*, *jegenye*, *tergenye*, *berkenye*. Gyöke vagy *kat* (kemény lehelettel) hangutanzó s e szerint *katona* am. csattogó v. csattogva járókelő, s ezen fogalom látszik lappangani a *katangol*, *katyangol*, *csatangol* stb. szókban; vagy *hat* (kihat, behat, felhat, elhat, lehat), tehát *katona* am. *kató*, messzeható vagyis fegyverható (a szanszkritban *at* am. mozog, ugrik); vagy végre *had* szóból származtatva am. *hadona*; innen származik *hadonáz* is. Vannak kik „continua” (t. i. militia) szóból származtatják, azt állítván, hogy e név csak az óta divatos, mióta állandó katonaság (continua militia) létezik. Azonban ez tévedés. Már a XVI. századbéli nyelvelmékekben gyakran eléljőn, pl. „Egy néhány katona vagyon, kiknek soha neta-lán szakálos (puska) sem volt kezébe, nem hogy lü-ni tudna” (1555-diki levél. Szalay Á. gyűjt.). „Fényes

sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség, katona tálmány.” (Balassa Bálinttól, szintén a XVI. században. Toldy F. kézikönyve.) „Katona szerszámban jó lovaknak hátán.” (Rimay J. a XVII. században. Ugyanott.) Szokott jelentései 1) Széles ért. bizonyos hadsereghez esküvel lekötött fegyveres ember. *Gyalog, lovas, mezei, várbeli, tengeri katona. Polgári katona. Állandó, rendes, felkelő katona. Katonának beállni, feleskünni. Jó katona. Te is jó katona, én is jó katona, ne bántssuk egymást. (Km.). Fiatall katona. Fiatall katonából válik a vén holdus. (Km.). Vén katona. Vén katonának élesebb a kardja. Rosz katona az, kinek a fegyvere is nehéz. Félek katonának hátul van a sebe. Félekény katonának nem sír az anyja. (Km.). Boldog asszony katonája, pápa katonája am. félek, gyáva. 2) Szorosb ért. lovas vitéz, ellentéte: *hajdú*, innen a közmondás: *Lóra katona, téhenre hajdú*. A megyei fegyveres szolgák közt is megvan e különbség. *Vármegye katonája* am. lovas, *vármegye hajdúja* am. gyalog. A török nyelv szintén ez értelemben vette át mind a *hajdú* mind a *katona* nevezetet (Hindoghlu. Francia-török rész. 501. lap).*

KATONA, (2), erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Katoná-ra*, —n, —ról.

KATONAÁLLÍTÁS, (katona-állitás) ösz. fn. Fegyverviselésre alkalmas legények kiválogatása, és a hadsereghez szolgáltatása.

KATONAÁLLÍTÁSI, (katona-állítási) ösz. mn. Katonaállítást illető, arra vonatkozó. *Katonaállítási kötelesség, időszak.*

KATONABECSÜLET, (katona-becsület) ösz. fn. Katonákat megillető belső dísz, mely szerint a katonai vitézségre s esküjük és zászlójuk iránti hűségre sokat tartanak.

KATONABÉKA, (katona-béka) ösz. fn. Mocsárokban lakó zöld béka, melyet némelyek megesznek. Nevét talán a zöld dolmányos katonáktól vette, vagy mivel nagyokat szövik, ugrik, mint a lovas katona.

KATONABÉLES, (katona-béles) ösz. fn. Marhavelővel bekent v. töltött és kirántott kenyér vagy zsemlyeszlet.

KATONABESZÁLLÁSOLÁS, (katona-be-szállásolás) ösz. fn. Katonának vagy katonáknak szállásokra elhelyezése.

KATONACZENK, (katona-czenk) ösz. fn. 1) A hadseregnek holmi szolgálatokat tevő fegyvertelen nép, különösen, kik a tiszteket szolgálják; újoncz.

KATONADOLOG, (katona-dolog) ösz. fn. Mondják olyasféle bajról, szenvedésről, melynek legjobb orvossága a türelem. *Semmi az, csak katonadolog*, péld. midőn a gyermek elesik, és jól megüti magát.

KATONAELBOCSÁTÁS, (katona-el-bocsátás) ösz. fn. A kiszolgált vagy szolgálatra képtelenné lett katonának szabadon eresztése.

KATONAÉLELMEZÉS, (katona-élelmezés) ösz. fn. A katonának élelemmel ellátása.

KATONAÉLET, (katona-élet) ösz. fn. Élet, mennyiben azt valaki katonai dolgok gyakorlatával tölti. *Szép élet, gyönyörű élet, ennél szebb nem lehet. (Amadé.) Katonaélet czifra nyomorúság. (Km.)*

KATONAESKÜ, (katona-eskü) ösz. fn. Innepélyes eskü, mely által a hadseregbe sorozott katona bizonyos zászlóhoz szegődik, s hazájának vagy fejedelmének hűséget fogad.

KATONAFOGDOSÁS, (katona-fogdosás) ösz. fn. Hazánkban nem rég megszűnt szokás, midőn a katonának való legénységet erőszakosan fogták össze.

KATONAFOLT, (katona-folt) ösz. fn. 1) A magyar, különösen katona nadrág térdhajlásába varrott folt, hogy a lábszárt egyenessé alakítsa, vagy görbességét eltakarja. 2) Zsák lyukába dugott szalmacsutak.

KATONAI, (kat-on-a-i) mn. tt. *katonait*, tb. —ak. Katonákat illető, ahhoz tartozó, rájuk vonatkozó. *Katonai rend, kötelesség, fegyelem, hűség. Katonai határőrvidék.*

KATONAINAS, (katona-inas) ösz. fn. 1. KATONACZENK, 1).

KATONAING, (katona-ing) ösz. fn. Durvább szövettű vászonból készített ing, melyet a közkatonák a hadi ruhatárból kapnak.

KATONAINTÉZET, (katona-intézet) 1. KATONAIISKOLA.

KATONAIISKOLA, (katona-iskola) ösz. fn. Tanulóintézet, melyben a katonaeletre szánt ifjak, vagy már szolgálatban levő katonák hadi tudományokra, fegyvergyakorlatra stb. képeztetnek.

KATONAKABÁT, (katona-kabát) ösz. fn. Kabátféle felöltő, bizonyos színű hajtókával, és szabással, melyet a katonák viselnek.

KATONAKENYÉR, (katona-kenyér) ösz. fn. 1) Meghatározott minőségű és nagyságú kenyér, melyet a katonák számára sütnek. Katonai köz nyelven: *prófund, komiszkenyér, berdő*. 2) Átv. ért. katonaelet. *Nehéz a katonakenyér.*

KATONAMENTES, (katona-mentes) ösz. mn. Aki katonaságra nem köteleztetik. Jobban: *katona-ságmentes*.

KATONANADRÁG, (katona-nadrág) ösz. fn. A katonai egyenruházathoz tartozó nadrág. *Feketesárga zsinórzatu katonanadrág, a magyar gyalog ezredéknél.*

KATONÁNÉ, (katona-né) fn. tt. *katonáné*-t. Katona felesége.

KATONANÖVENDEK, (katona-növendék) ösz. fn. Katonaságra készülő ifju valamely katonaiskolában vagy intézetben.

KATONAPÉNZ, (katona-pénz) ösz. fn. Pénz, zsold, napi díj, melyet a katonák a hadipénztárból kapnak.

KATONARAB, (katona-rab) ősz. fn. Széles ért. minden rab, kit katonai törvény szerint ítéltek el, s katonai fogságban, börtönben tartanak. Szoros ért. a főnnemlített mód szerint elítelt és bebörtönözött katona.

KATONAREND, (katona-rend) ősz. fn. 1) A társadalomnak azon osztálya, melyhez a katonák mint olyanok tartoznak, különböztetésül az egyházi és polgári rendtől. 2) A kiállított katonaság által képzett sor a hadi gyakorlatokban, indulásban stb.

KATONARUHA, (katona-ruha) ősz. fn. Egyenruha a katonaságnál, különösen egy ilyen ruhadarab.

KATONÁS, (kat-on-a-as) mn. tt. *katónás-t*, v. —at, tb. —ak. Katona tulajdonságaival, péld. bátorsággal, kitűréssel bíró; feszes magatartású; kemény; szigorú, pontos. *Katonás legény. Ej be katónás idő van ma! Katónás asszony*, férfias természetű, kardos asszony.

KATONASÁG, (kat-on-a-ság) fn. tt. *katona-ság-ot*, harm. szr. —a. 1) Katonaélet. *A katonaságot kerülni*. 2) Katonából álló sereg, csapat, katonák sokasága. *Magyar, német, olasz, lengyel katonaság. Lovas, gyalog katonaság. Véghelyi, állandó, rendes katonaság*.

KATONÁSAN, (kat-on-a-as-an) ih. Vitéz, bátor, kemény katona módjára, szilárdan. *Katonásan megállni a sarat. Katónásan tartsd magadat*.

KATONASÁTOR, (katona-sátor) ősz. fn. Sátor, melyet a katonaság táborozáskor felüt, vagy magával hordoz.

KATONÁSDI, (kat-on-a-as-di) fn. tt. *katónás-di-t*, tb. —k. A katonai gyakorlatokat utánozó, majmoló játék, multság. *Katónásdit játszó gyermekek*.

KATONASEREG, (katona-sereg) ősz. fn. Katonából álló sereg, sokaság, hadnép.

KATONÁSKODÁS, (kat-on-a-as-kod-ás) fn. tt. *katónáskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Katonai élet folytatása, gyakorlása. *Megunni a hosszas katonáskodást*.

KATONÁSKODÁSI, (kat-on-a-as-kod-ás-i) mn. tt. *katónáskodási-t*, tb. —ak. Katónáskodásra vonatkozó, pl. *katónáskodási kötelesség*.

KATONÁSKODIK, (kat-on-a-as-kod-ik) k. m. *katónáskod-tam*, —tál, —ott. Katonaéletet gyakorol, a hazát és fejedelmet mint katona szolgálja.

KATONASZÁLLÁS, (katona-szállás) ősz. fn. A katonák számára rendelt lakhely, tanya, péld. a kaszárnyákban vagy magánházaknál.

KATONASZEDÉS, (katona-szedés) ősz. fn. I. KATONAÁLLÍTÁS.

KATONASZEGŐDÉS, (katona-szegődés) ősz. fn. Szegődés, vagy szerződés, melynél fogva valaki bizonyos számú évekre katonai szolgálatra lekötötte magát. *Nyolcz, tíz évi katonaszegődés. Új katona szegődésre lépni*.

KATONASZOKÁS, (katona-szokás) ősz. fn. Cselekvési, magatartási, viseleti szokás, sajátosság, mely különösen a katonáknál divatozik.

KATONASZOLGÁLAT, (katona-szolgalat) ősz. fn. Katonai kötelességek gyakorlata, péld. az órállás, hadi gyakorlat, harczenés, ütközet, mindannyi katonaszolgalat.

KATONASZÖKÉS, (katona-szökés) ősz. fn. Hűtlenségi büntetés, midőn a zászlóhoz eskütt katona, mielőtt szolgálati ideje kitelt volna, elszökik.

KATONASZÖKÉSI, (katona-szökési) ősz. mn. Katonaszökésre vonatkozó, azzal járó. *Katonaszökési bűn*.

KATONASZÖKÖTT, (katona-szökött) I. SZÖKÖTT KATONA.

KATONATANYÁZÁS, (katona-tanyázás) ősz. fn. A katonaságnak valamely vidék helységei- s városai- csoportos elhelyezkedése és tartózkodása.

KATONATÁRS, (katona-társ) ősz. fn. Fegyvertárs, bajtárs. Ugyanazon hadseregben, ezredben, században stb. szolgáló katonák egymásnak katonatársai.

KATONATARTÁS, (katona-tartás) ősz. fn. 1) Széles ért. a katonaságnak mindennemű szükségességgel való ellátása. 2) Szorosb ért. a szállásoló, vagy általkelő katonáknak tanyával, ágygyal, s kiszabott étellel való ellátása. *Valakit a katonatartástól fölmenteni*.

KATONATISZT, (katona-tiszt) ősz. fn. Szokott ért. minden főtiszt a hadnagytól kezdve fölfelé, és a törzstisztek. V. ö. TISZT.

KATONATÖRVÉNY, (katona-törvény) ősz. fn. Különösen a katonai fegyelmet és kihágásokat tárgyzó törvény, illetőleg törvénykönyv.

KATONAÜJONCZ, (katona-újonecz) ősz. fn. Katonának újonnan állított vagy szegődött személy, ki a katonaszolgálatot csak most kezdi tanulni. *Felöltöztetni, fölesketni, gyakorolni a katonaiújonczokat*.

KATONAÜGY, (katona-ügy) ősz. fn. Általán minden dolog, mi szorosan a katonaságot, mint olyat, illeti.

KATONAVESZTŐFA, (katona-vesztő-fa) ősz. fn. Alkalmilag állított vesztő- v. akasztófa, melyre a hadi törvény szerint kétélre ítelt katonát felkötik.

KATONAVISELT, (katona-viselt) ősz. mn. Oly emberről mondják, ki egykoron katona volt. *Katonaviselt, jártas keltes ember*.

KÁTOV, falu Nyitra megyében; helyr. *Kátov-ra*, —on, —ról.

KATRABÓCZA, KATRABOCZA, (alkalmasint am. kavart boza). Balaton melléki szó; jelent tejleves, melybe turódarabokat hánynak és kavar- nak. V. ö. BOZA.

KÁTRÁNY v. KÁTRÁN, (franciául: *guitran*, *goudron*), fn. tt. *kátrán-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Földi szurokból készített kenőes. *A hajókat kátránnyal bekenni*. Néhutt így nevezik a szurkos fenyőből kivont szekérkenőt is.

KÁTRÁNYOL, (kátrány-ol) áth. m. *kátrányol-t*. Kátránynyal beken valamit. *Hajót, szekértengelyt kátrányolni*. V. ö. KÁTRÁNY.

KÁTRÁNYOLÁS, (kátrány-ol-ás) fn. tt. *kátrányolás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kátránynyal bekenés.

KATRAT, (kat-ar-at, nyilván *kotor* igéből) áth. m. *katrat-tam*, —tál, —ott. Valami aprólékost keres és szedeget össze. *Katrass tüzgyújtani valót*. (Krizsa J.)

KATRATÁS, (kat-ar-at-ás) fn. tt. *katratás-t*, tb. —ok. Aprólékos holmik keresgélése és összeszedgetése.

KATRINCZA v. KATRINKA, (a német: *Kutte*, *Kittel* szókból, kicsinzőkkel [in-cza v. in-ka] toldva eredetnek látszik); fn. tt. *katrinczát* és *katrinkát*. 1) Erdélyben am. kötény, különösen az oláh leányoké, melyet elül is hátul is kötnek. 2) A kis gyermek mellére akasztott kendő, hogy evéskor a ruháját be ne mocskolja. Máskép: *katrinka*. A Nádor- és Müncheni codexekben am. kezkenő (sudarium): *Uram, ime te pénzed, kit tartottam katrinczába takarván*. Luk. 19. Csekély eltéréssel egyezik a *karincza* szóval is. L. ezt.

KATRO CZ v. KATRÓ CZ, fn. tt. *katróczot*. Dunántúli tájszó; Vass József szerint betűáttétellel am. *takarócz*, baromfiorító. Egyébiránt magas hangon: *ketrecz*; l. ezt.

KATRO CZSAROG LYA, (katroc-zsaroglya) ősz. fn. Toló saroglya a juhaklokban, melylyel fejéskor az anyajuhokat elválasztják. Szokottabban: *Ketrecz-saraglya*, vagy egyszerűen: *saraglya*.

KÁTSFALU, falu Baranya m.; hely. —*falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KATT, sulyosbitott *kat* gyök.

KÁTT, némely tájbeszédben összehúzva, *kiált* v. *kajált* szóból. Innen: *káttani*.

KATTAN, (1), (katt-an v. ö. KATÁNG) fn. tt. *kattan-t*, tb. —ok. A katángok neméhez tartozó növényfaj; szára elágazó; virágai kocsánytalanok, levelei kacúzósak, máskép: *katángkóró*. (*Cichorium intybus*.)

KATTAN, (2), (katt-an) őnh. m. *kattant*. Ütés vagy ütődés következtében *katt* hangot ad. Rokon vele: *csattan*.

KATTANHOLGYOMÁL, (kattan-holgyomál) ősz. fn. A holgyomálok neméhez tartozó növényfaj; szára felálló, ágas, borzas; levelci nyeletlenek, lánccsásak, fogasak; csészepikkelyei tágak, borzasak. (*Hieracium intybaceum* W.)

KATTANT, (katt-an-t) hangutánzó és mivelt. m. *kattant-ott*, par. —s, htn. —ni v. —ni. A nyelvét szájpaddlához csapva vagy a fogakat egymáshoz ütve *katt* hangot ad.

KATTANTÁS, (katt-an-t-ás) fn. tt. *kattantás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A nyelvnek a szájpaddlához vagy a fogak egymáshoz ütése általi csattantás.

KATTOG, (katt-og) gyakor. őnh. m. *kattogtam*, —tál, —ott. Gyakori vagy folytonos *katt* hangon szól, vagy *katt* hangot ad. *Nyelvével kattog*. *Papucsá kattog*. *Kattog a kopó midőn fogait vad után csattogatja*. (Bérczy K.) Rokonhangyak: *csattog*, *patog*.

KATTOGÁS, (katt-og-ás) fn. tt. *kattogás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valami *kattog* vagy valami vel *kattognak*.

KATULYA, (a német *Schachtel* után) fn. tt. *katulyá-t*. Máskép: *iskátulya*. Magyarosan l. DOBOZ.

KATULYAÁRUS, (katulya-árus) ősz. fn. Kis kalmár, ki *katulyákat* árul.

KATULYAFÖDÉL, (katulya-födél) ősz. fn. Födél, mely a *katulya* öblét körülfogva betakarja; *dobozfödél*.

KATULYÁS, (1), (katulya-as) fn. tt. *katulyás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Személy, ki *katulyákat* csinál vagy árul.

KATULYÁS, (2), mn. tt. *katulyás-t* v. —at, tb. —ak. *Katulyával* ellátott. *Katulyával* járó. *Katulyás házaló*. *Katulyás utas*.

KATUNY, falu, Szepes m.; helyr. *Katuny-ba*, —*ban*, —*ból*.

KATUS, (kat-us) női kn. tt. *Katus-t*, tb. —ok. Katalin, Kata, Kató. Hizelegve vagy kedvesen: *Katuska*. Átv. ért. konyhán nyalakodó, asszonyi dolgokba avatkozó, együgyű, gyáva férfi. *Katuska ember*.

KATUSKA, (kat-us-ka) l. KATUS.

KATUSKÁL, (kat-us-ka-al) őnh. m. *katuskál-t* l. KATUSKODIK.

KATUSKÁZ, (kat-us-ka-az) őnh. m. *katuskáz-tam*, —tál, —ott. L. KATUSKODIK.

KATUSKODIK, (kat-us-kod-ik) k. m. *katuskod-tam*, —tál, —ott. Konyhán nyalakodik, asszonyi dolgokba avatkozik. V. ö. KATUS.

KATY, hangutánzó elvont gyök *katyangol*, *katyat*, *katyfol*, *katyog*, *katyó* stb. szókban. Máskép: *káty*, *koty*, (*kotytyan*, *kotyog* szókban).

KÁTY, azonos *katy* gyökkel. *Káty'-tól* származik: *kátyó*.

KATYANGOL, l. KATANGOL.

KATYAT, (katy-at) fn. tt. *katyat-ot*, harm. szr. —a. Fából csinált karika a tengelyen. Gyöke *katy* v. *kat* hangutánzó, valamint a vas pengő peng, úgy a fa *katyat* *kattog*, *katyog*.

KATYFOL, (katy-f-ol) áth. l. KATYMÁL.

KATYKARINGÓ, (katy-karingó) l. KACKARINGÓ.

KATYMÁL v. KATYMAL, (katy-ma-al) áth. m. *katymál-t*. Gyöke a hangutánzó *katy*, *koty*. Mondják tréfásan oly főzőről, ki valamit imigy amúgy összehabar. Máskép: *kotyvaszt*. Felső Tiszavidéken rokon értelmű: *dsamál*.

KATYMÁLÁS, (katy-ma-al-ás) fn. tt. *katymálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kontárkodó rozsfőzés, habarás, kotyvasztás, kotyfolás, dsamálás.

KATYMÁR, falu Bács m., pusztá Heves m.; helyr. *Katymár-ra*, —*on*, —*ról*.

KATYMATOL v. **KATYMATYOL**, (katy-ma-t-ol; vagy, ha jobban tetszik, a franczia *galimatias* v. *gallimathias*-ból eredett, mely külföldi nyelvészek szerint onnan vette származását, hogy valamely Mátyástól ellopott tyúk iránt folyt régi perben a latinul rozsul beszélő ügyvéd, hol *gallus Mathiae*-t, hol *galli Mathias*-t mondott. Heyse. Fremdwörterbuch); áth. m. *katymatol-t*. A székelyeknél Kállay szerint am. mindenfélét összezavar.

KÁTYÓ, (katy-ó) fn. tt. *katyót*. Lágy, különösen főtt (mintegy kotyogós) szilva. (Krizsa J.) Innen: *katyós*.

KÁTYÓ, (katy-ó) fn. tt. *katyót*. Gyöke a megnyújtott hangutánzó *katy*, *koty*. Jelent esős időben a szekerutakon kivájt sárgödöröt, melyben a kerék *kattyan*, *kottyan*. Módosítva: *Kátyol*, *kátyu*. Máskép: *göcške*, azaz *döcške*, mivel a szekeret döcögögteti. Alsó Tiszamelléken jelent nádból csinált nyilat is, melylyel a gyermekek játszanak.

KÁTYOL, (katy-ol) tt. *kátyol-t*, tb. —*ok*. **KÁTYOLOS**, (katy-ol-os) l. **KÁTYÓ**, **KÁTYÓS**.

KÁTYÓS, (katy-ó-os) mn. tt. *katyós t v.* —*at*, tb. —*ak*. Ellágyult, mint a főtt szilva. (Krizsa J.)

KÁTYÓS, (katy-ó-os) mn. tt. *katyós t v.* —*at*, tb. —*ak*. Mondják útról, melyen kátyók vannak. *Kátyós utak*. V. ö. **KÁTYÓ**.

KÁTYÓSODIK, (katy-ó-os-od-ik) k. m. *katyósod-tam*, —*tál*, —*ott*. Lágyul, meg-, ellágyul (mint a főtt szilva).

KÁTYÓSODIK, (katy-ó-os-od-ik) k. m. *katyósod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kátyóssá lesz.

KÁTYÚ, **KÁTYÚS**, l. **KÁTYÓ**, **KÁTYÓS**.

KAUCSUK, (délemerikai szó, francziásan: *caoutchouc* v. *kaoutchou* v. *cachoutchou*) fn. tt. *kaucsu-kot*. Ruganyos gummi vagy mézga.

KAUNCZOL, (kauncz-ol) önh. m. *kaunczolt*. Mintegy 'kauncz' hangon nyöszörög; a meglánczolt ebről mondják, mikor békétlenül ugat magában. (Krizsa J.)

KAV, elvont gyöke *kavar*, *kavillál* szóknak. Azonos *ka* gyökellel *s a v* betűi csak közbeszurnatnak tekintendő az említett *kavar* (=ka-ar) s *kavillál* (=ka-illál) szókban. *Kavics* szó máskép: *kövecs*, tehát gyöke: *kő*, melylyel rokonságban áll, *kova* is.

KÁV, (ka-av) elvont törzsöke *káva* szónak.

KÁVA, (1), (kav-a) fn. tt. *kávát*. Gyökeleme a görbére hajló, kerekdedet jelentő *ka*, melyből lett az elavult *ka-ik*, *ka-v-ik*, *ka-v-ó*, *ka-v-a*, s megnyújtva *káva*, mint *arva*, *árva*, *arpa*, *árpa*, *esava* (*sava*) *esáva*, *báva*, *báva* stb. Rokon vele a *kavar*,

kavarog, *kavargat* szók *ka* gyöke; a latin *cavo*, *caverna*. Általán jelent valami kerekben hajlót, kerítőt, milyen a *lőcs kávája*; különösen 1) Koszorú forma kerítése a kutakon, Mátyusföldén: *kámva*, melyben az *m a v* kettőztetéséből (*kávva*) származott. 2) Gúzst v. veszsztöt, melylyel a söprűt körülkötik.

KÁVA, (2), falu Pest, és pusztá Komárom m.; helyr. *Kává-ra*, —*n*, —*ról*.

KAVACS, (kav-acs) fn. l. **KAVICS** és **KÖVECS**.

KAVAR, (kav-ar v. ka-v-ar) áth. m. *kavar-t*. Gyökeleme a görbe kerek hajlást jelentő *ka*. Folyó vagy sürü nedvü testet valamely eszközzel habar, forgat, péld. a fazékban fővő ételt tenyerek között sodrott kanállal zavarja. Rokon vele a *csavar*, *zavar*, és a vékony hangu *kever*. *Zurboló rúddal kavarni halászatkor a vizet*. *Kavarni a fazékban fővő kását, káposztát*.

KAVARÁN, falu Krassó m.; helyr. *Kavarán-ba*, —*ban*, —*ból*.

KAVARÁS, (kav-ar-ás) fn. tt. *kavarás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit kavarnak. V. ö. **KAVAR**.

KAVARÉK, (ka-v-ar-ék) fn. tt. *kavarék-ot*, harm. szr. —*a v.* —*ja*. Híg vagy süriüded nedvü test, melynek részei kavarás által elegyültek, péld. különféle anyagból zagyvált főzelek, eledel. Rokon értelmük: *habarék*, *zagyvalék*, *zavarék*.

KAVARG, (kav-ar-og) önh. l. **KAVAROG**.

KAVARGÁS, (kav-ar-og-ás) fn. tt. *kavargás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Görbe vonalban, összevissza keveredve való mozgás, repkedés. V. ö. **KAVAROG**.

KAVARGAT, (kav-ar-og-at) áth. m. *kavargat-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamit folytonosan, huzamosan, gyakorta kavár, habar, zavar. *Abárló rúddal kavargatni a hurkatölteléket*. *Sárt, vizet kavargatni*.

KAVARGATÁS, (kav-ar-og-at-ás) fn. tt. *kavargatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn kavargatnak.

KAVARINT, (kav-ar-in-t) áth. m. *kavarint-ott*, htn. —*ni v.* —*ni*. Kieszű értelemmel am. *kavarít*.

„Erre ivott ő is. Azzal kavarintá,

Mind a maradékot oltárra zuhintá;

Serezgeve a zsarát füstöt vete tőle,

Vérharagos lángok csaptak ki belőle.“

Buda halála. (Arany J.)

KAVARINTÁS, (kav-ar-in-t-ás) fn. tt. *kavarintás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki kavarint.

KAVARÍT, **KAVARIT**, (kav-ar-it) áth. m. *kavarít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni v.* —*ni*. Egy egy csavarodó, illetőleg forgatott eszközzel valamit mozgásba hoz. *Bekavarít, el-, fel-, ki-, meg-, rákavarít*.

KAVARÍTÁS, **KAVARITÁS**, (kav-ar-it-ás) fn. tt. *kavarítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki kavarít.

KAVARODÁS, (kav-ar-od-ás) fn. tt. *kavaro-dás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Forgás vagy forgatás általi elegyedés, vegyülés. V. ö. **KAVARODIK**. Vékonyhangon *keveredés*. Rokonok: *csavarodás*, *zavarodás*.

KAVARODIK, (kav-ar-od-ik) k. m. *kavarod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Görbe, kerek vonalban forogni, kavarogni indul, egyet csavarodik. *Kavarodnak a repkedő hollóseregek. Felkavarodott, hirtelen felszökött a lóra.* 2) Görbe forgatás, habarás által elegyül, vegyül. V. ö. **KAVAR**. Vékonyan: *keveredik*. Rokonok vele: *csavarodik*, *zavarodik*.

KAVAROG, (kav-ar-og) önh. és gyakor. m. *kavarog-tam*, —*tál*, v. *kavargottam*, *kavargottál*, *kavargott*. Görbe vonalban, zavarodottan járkel, mozog, repked. *Kavarognak a megzavart nyájak. Kavarognak a repkedő hollók, a szelek.* Vékonyan: *kevereg*. Rokonai: *csavarog*, *zavarog* és *koválog*, *kavillál*.

KAVARPEST, (kavar-pest) ösz. fn. Érezolvasztó pest azaz kemeneze, melyben a felolvadt anyagot kavarják, zurbolják.

KAVARZAGYLÓ, (kavar-zagyló) ösz. fn. Zagyváló, zurboló eszköz, melylyel az olvasztott éreztet kavarják.

KÁVÁS, (1), (ká-v-a-as) inn. tt. *kávás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aminek kávéja van. *Kávás kút. Kávás seprű. Kávás (abroncos) szoknya, (krinolin).*

KÁVÁS, (2), falu Szala m.; **ÉR**—, falu Közép Szolnok m.; helyr. *Kávás-ra*, —*on*, —*ról*.

KÁVÁSD, falu Bihar m.; helyr. *Kávásd-ra*, —*on*, —*ról*.

KÁVÁZ, (ká-v-a-az) áth. m. *káváz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Valamit kávéval ellát, kerít, körül-fog. *Kutat, seprűt, szoknyát kávázni.*

KÁVÉ, (az arab *kahuah* v. *kahueh*, s török *kahveh* után ment át számtalan nyelvekbe, ott pedig hihetőleg az áthiopiai *Kaffa* nevű vidéktől mint a kávé eredeti hazájától vette nevezetét); fn. tt. *kávét*. 1) Az úgynevezett kávéfán termő zöldsárgás, hosszúkás gömbölyű babforma mag, kávébab. 2) Ezen gyümölcsből készített ismeretes ital. *Fekete kávét, tejes kávét inni. Kávét pörkölni, őrteni, főzni.*

KÁVÉASZTAL, (kávé-asztal) l. **KÁVÉASZTAL**.

KÁVÉBAB, (kávé-bab) ösz. fn. A kávéfának babforma kemény gyümölcse. *Mokkai kávébab.*

KÁVÉBARNA, (kávé-barna) ösz. fn. Olyan sötét vagy barna színű, mint a pörkölt kávébab. *Kávébarna szövetek, kelmék.*

KÁVÉDARÁLÓ, (kávé-daráló) lásd: **KÁVÉÖRLŐ**.

KÁVÉFA, (kávé-fa) ösz. fn. Eredetileg arabiai fa, melynek levelei mindig zöldek és a babéríhoz hasonlók, s legfőlebb tizennyolcz lábnyi magasságra nő. (*Coffea arabica*). Egy másik fajú kávéfa terem Amerikának déli tartományaiban.

KÁVÉFINDZSA, (kávé-findsza) ösz. fn. Findzsa, melyből kávélevelet szokás inni. V. ö. **FINDZSA**.

KÁVÉHÁZ, (kávé-ház) ösz. fn. Nyilvános ház, vagy terem, hol kávé mérnek. *Teke-asztalokkal felszerelt, hír-, divatlapokkal ellátott kávéház.*

KÁVÉHENGGER, (kávé-henger) ösz. fn. Henggerded, belül üreges lemez edény, melyben a kávébabot tüzőn forgatva pörkölni szokták.

KÁVÉNÉNIKE, (kávé-nénike) ösz. fn. A kávé fölöttébb szerető, s hírhordást, pletykákat kedvelő nők gúnyneve.

KÁVÉÖRLŐ, (kávé-örlő) ösz. fn. Kézi malomféle eszköz, melylyel a pörkölt kávébabot porrá őrlik, zúzzák.

KÁVÉS, (1), (kávé-s) fn. tt. *kávés-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kávéházi tulajdonos vagy hasznbérli, ki kávé főz és mér.

KÁVÉS, (2), mn. tt. *kávés-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Kávéval készített, fűszerezett. *Kávés torta, sütemény.* 2) Kávéiváshoz való. *Kávés edények, készületek, abroszok, kendők. Kávés csésze, csupor, ibrik.* Össze is szokták írni

KÁVÉASZTAL, (kávé-asztal) ösz. fn. Asztal, mely a kávéivásra s ezzel járó éldelésre van elkészítve vagy szokott elkészítettetni.

KÁVÉSZEREK, ösz. fn. tt. *kávészerek-et*. A kávéfőzésre és ivásra használtatni szokott szerek. u. m. edények, kanalak stb.

KÁVÉSZÍN, (kávé-szín) ösz. fn. 1) Olyan szín, milyen a pörkölt kávé színe. *Ezen posztónak kávészíne van.* 2) L. **KÁVÉSZINÜ**.

KÁVÉSZINÜ, (kávé-szinü) ösz. inn. Minek pörkölt kávéhoz hasonló színe van. *Kávészinü kendő.*

KÁVÉZ, (kávé-z) önh. m. *kávész-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Kávé iszik. *Reggel és délből kávészni.*

KÁVÉZÁS, (kávé-z-ás) fn. tt. *kávészás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kávéivás.

KÁVIA, fn. tt. *káviát*. Amerikai és afrikai állatnem az emlősök osztályából, melynek fajai a tengeri nyúlhoz hasonlóak. (*Cavia*.)

KÁVIAR, fn. tt. *káviar-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Köcsöge, tok és vizahalak ikrájából készített, s az oroszoknál különösen kedvelt eledel.

KAVICS, (kav-ics v. ka-v-ics) kicsiny. fn. tt. *kavics-ot*, harm. szr. —*a*. A folyók medrében, s több vidékeken a szárazföld rétegeiben találtató apróbb, porondféle kövek. Máskép: *kavacs, kövecs*. Dunán túl néhutt: *murva. Kavicssal tölteni az utakat. Kavicssal vegyített vakolat.*

KAVICSBÁNYA, (kavics-bánya) ösz. fn. Bánya forma üreg, melyben kavicsot ásnak.

KAVICSGÖDÖR, (kavics-gödör) ösz. fn. Földüreg, melyből kavicsot ástak vagy ásnak.

KAVICSOL, (ka-v-ics-ol), áth. m. *kavicsol-t*. L. **KAVICSOZ**.

KAVICSOS, (ka-v-ics-os) inn. tt. *kavicsos-t* v. —at, tb. —ak. Kavicsossal bővelkedő; kevert, terített. *Kavicsos vizmeder. Kavicsos szántóföld. Kavicsos országot, kerti út.*

KAVICSOZ, (kav-ics-oz) áth. m. *kavicsoztam*, —tál, —ott, par. —z. Kavicsossal behint, terít, tölt, meghord valamely tért. *Utakat, sétahelyeket kavicsozni.*

KAVICSOZÁS, (kav-ics-oz-ás) fn. tt. *kavicsozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valamely tért, helyet, utat stb. kavicsossal meghordanak, terítenek.

KAVICSOZAT, (kav-ics-oz-at) fn. tt. *kavicsozatot*. Kavicsossal meghintett vagy töltött út felülete, vagyis azon útnak kavicsos része; kavicsréteg.

KAVICSRÉTEG, (kavics-réteg) ősz. fn. A földnek akár felületén, akár belsejében elterült kavics tömeg.

KAVILLÁL, (kav-illál) önh. m. *kavillál-t*. Székely tájszó, am. csavargó, tekereg, csatangol. Összetételezett a görbét jelentő *ka*, és menést, illanást jelentő *illa* szóból; *ka-v-illa* am. görbe, csavargó járás, bujdosás, *ka-v-illa-al* am. görbe, csavargó uton jár, bujdosik. Mondják a kézről is: *kezével kavillál*. (Mándy Péter). Rokon vele: *kóvályog*. A latin *cavillor* mást jelent. V. ö. KAVAROG.

KAVILLÁLÁS, (kav-illa-al-ás) fn. tt. *kavillálás-t*, tb. —ok. Csavargás, csatangolás, kóválygás.

KAVILYKÁS, (kav-ily-ka-as) mn. tt. *kavilykás-t* v. —at, tb. —ak. Hóbortos, kinek mintegy *kavillál*, tekereg az esze. Heves megyei tájszó.

KÁVÍT (ká-v-ít) önh. m. *kávít-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s. A kutyáról mondják, midőn ugat. Hangutánzó, mint maga a *kutya*, *kuvasz*, *κὺν*, *canis*, *Hund* stb., melyek a *ka*, *ko*, *ku*, *hu* hangutánzó gyökei.

KAVNA, falu Arad m.; helyr. *Kavná-ra*, —n, —ról.

KAVOCSÁN, falu Sáros m.; helyr. *Kavocsán-ba*, —ban, —ból.

KAZ, elvont gyök, mely megvan a *kazal*, *kazdag*, *kazán* *kazup* szókban. Értelme általában összegyűjtött valami; különösebben lásd az egyes származékokban.

KÁZ, (ka-az) am. görbész vagy görbít, különösen: *igáz*, *kázla* szókban.

KAZA, falu Borsod megyében; helyr. *Kázá-ra*, —ról, —n.

KAZAL, (kaz-al) fn. tt. *kazal-t* v. *kazlat* tb. —ok v. *kazlak*. Gyöke *kaz* azonosnak látszik a perzsa *gaza* (kincs), *kineshalom*, összehalmozott vagyon) szóval, s *rokon* a régies *kazda*, *kazdag* szók gyökével. Széles ért. összehalmozott valami, különösen oly rakásba halmozott gabona, takarmány stb. u. m. széna, szalma, mely hosszasán nyúlik el, vagyis melynek négyszögletesen, nem gömbölyűen felnyúló

alakja van. Ez utóbbi alakú rakomány neve *boglya*. *Széna*-, *szalma*-, *rőzsekazal*. Némelyek a „ház” vagy latin „casa” szótól származottnak vélik, mivel közönséges ház alakja van. Tótul: *kozel*.

KAZALÓZ, (kaz-al-oz) önh. m. *kazaloztam*, —tál, —ott, par. —z. Valamit kazalba rak, kazalt esinál. *A nyomtatók egyik része forgat, a másik kazaloz.*

KAZALÓZÁS, (kaz-al-oz-ás) fn. tt. *kazalozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Mezei, majorsági munkálkodás, midőn szénát, szalmát stb. kazalba raknak.

KAZALRAKÓ, (kazal-rakó) ősz. fn. Személy, ki az összegyűjtött szénát, nyomtatott szalmát, rőzsekévéket stb. kazalféle garmadába rakja.

KAZÁN, (törökül is *kazán*, honnan *kazánsz* am. kazáncsináló, rézműves; rokon vele a goth *katil*, német *Kessel*, finn *katila* stb.); fn. tt. *kazán-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Általán nagyobb érczedény, különösen rézfazék, rézüst, melyben pálinkát főznek. Gyöke *kaz* rokonítható *kad* gyökkel s *kád* szóval is.

KAZÁNPÉNZ, (kazán-pénz) ősz. fn. Adófélé díj, melyet a pálinkaégető kazántól az illető urodalomnak vagy országos kincstárba fizetni kell.

KAZÁR, (1), v. KAZUÁR, (malaji nyelven: kasszuári) fn. tt. *kazár-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Keletindiai nagy madárfaj. Fején három hüvelyknyi magas szarunemű kinövés látszik, s nyakán két husos, részént vörös, részént barnás lebentyű függ. Szárnyai kisebbek mint a struezéi. (*Struthio casuarius*).

KAZÁR, (2), falu Nógrád m. helyr. *Kazár-ra*, —on, —ról.

KAZDAG, KAZDAGSÁG, régiesek, GAZDAG, GAZDAGSÁG helyett; l. ezeket.

KAZIMÍR, (1), férfi kn. tt. *Kazimír-t*, tb. —ok. Casimirus. Szláv eredetű (oroszul *kaszátj* am. mutat, és *mir* béke). Hasonlók: *Vladimir*, *Bogomir*, *Jaromir*, *Sztratimir*.

KAZIMÍR, (2), posztó faja *Kaschemir* v. *Kaschemir* nevű keleti tartományból, vagy ahhoz hasonló.

KAZINCZ, SAJÓ—, falu Borsod m. helyr. *Kazincz-ra*, —on, —ról.

KÁZLA, (káz-ol-a) fn. tt. *kázlát*. Az igában felnyúló két fa, mely az ökör nyakát két felől zárva tartja, másképp: *igabélfa*. Mint alakja mutatja, törzsöke az elavult *kázol*, innen lett: *kázoló*, *kázló*, *kázla*.

KÁZLU, (káz-ol-ó) fn. tt. *kázlu-t*. Hántott és összehajtott vagy fonott fahéjból való kis kosár. *Kázluba epret szedni*. Vas megyei őrségi tájszó. Ugyanaz a *kaszol* vagy *kászu* szóval; l. KÁSZU.

KÁZMÉR, (1), l. KAZIMÍR, (1).

KÁZMÉR, (2), NAGY—, OROSZ—, falvak Zemlén m. helyr. *Kázmér-ra*, —on, —ról.

KAZUK, pusztá Baranya m. helyr. *Kazuk-ra*, —on, —ról.

KAZUL, fn. tt. *kazul-t*. Régibb iratokban pl. Zrínyi Miklósnál, Báthori István országbírájánál, Tegledynél, Pázmánnál, am. persa, innen: Kazulország

am. Persia. Talán Haszszán nevű híres turkomann uralkodótól és hódítótól, ki a XV. század második felében egész Persiát elfoglalta. Másik: *Haszszan* bégh vagy *Uzün-Haszszan*, az európai íróknál: *Uzüm-Cassan*. (Desguignes. Ezen író szerint *Haszszan* am. a török *uzun*, és magyar *hosszú*, úgyhogy *Uzün-Haszszán* csak azon egy szó kettőztetése). Így származott az *ozmán* v. *ottomán* nyugoti török népnévzet is, *Ozman* v. *Othman*, v. *Atlıman*, v. *Thaman* uralkodótól (Desguignes). A török korból azon régi levelekben is, melyeket Szalay Á. által gyűjtve az Akadémia „Leveles tár” cím alatt kiadott s melyek a XVI. század első feléből valók, a pasáknak hasonló hangzású neveik gyakran jönnek elé, ú. m. *Cazzon* (111. lap), *Hazon* (aga, 150. l.) *Hazon* (Oda bassa, 151, 244. l.) *Kasson* (145. l.), *Kaszom* (175. l.), *Kazom* (254. l.) *Kazon* (143. l.) *Kazul* (153, 340. l.) *Kazum* (329, 340), *Kuzul* (144, 340, 392. l. mindnyájan bassáknak vannak írva); s *Kazul* mint más népség fejének a neve is: „Úgy jutta az hír, hogy az hatalmas császár az Kazult megverte volna és megfogta volna. (1548-diki levél). Tehát úgy látszik, hogy *Haszszán*, *Hazon*, *Kasson*, *Kazon*, *Kazul* egy eredetűek. Vámbéry azon véleményben van, hogy a persa *Kazul* neve a török *kizil* *bas* szóból eredett, melyek am. vörös fej vagy fejű, a persák vörös fővegétől.

KAZULA, (a latin *casula* mint *casa* kicsinyője); fn. tt. *kazulát*. A latin és görög papoknak templomi ruhájok, melyet misézés alkalmával a fehér hosszú ing fölé nyakbavetve vesznek, s különbözik az úgynevezett *pluviálétól*, melyet elül kaposcsal kötve palástul vesznek fel.

KAZULNYERÉG, (kazul-nyereg) ösz. fn. Perza nyereg vagy oly nyereg, mely perzsiai módra készítettett.

KAZULORSZÁG, (kazul-oroszág) régies ösz. fn. Persia. V. ö. **KAZUL**.

KAZUP, (kaz-up) fn. tt. *kazupot*. Tájjszó, s jelent fahéjból csinált kis kézi kosarat. V. ö. **KÁSZU**.

KAZUPA, fn. tt. *kazupát*. A négyhímeseke selegébe, és egyanyások rendébe tartozó növénynem; virága csoportos; közesezéséje hosszudad egysoros; bokrétája csöves; magva koszorús; vaczka kopasz. (Knautia). Fajai: *Ötvirágú*, *sokvirágú kazupa*.

KAZUPOL, (kaz-up-ol) áth. m. *kazupol-t*. 1) Legyúr, legázol, letipor. 2) Megpáhol, megpuffál, megver. Erdélyi tájjszó.

KÁZSMÁRK, l. **KÁSMÁRK**.

KAZSOK, falu Somogy m. helyr. *Kazsok-ra*, —on, —ról.

KAZSU, falu Zemplén m.; helyr. *Kazsu-ba*, —ban, —ból.

KE, gyökalem. Ha azon szokat, melyek innen származnak, rokon fogalmak szerint osztályozzuk, a kegyököknek általában *hajló* (be-, el-, meghajló) jelentését, különösebben pedig egy részről a közlést és élénkséget jelentő magas e hangzónak, más részről a következő gyökbetűknek (cz, es, s, b, l, s, v stb.)

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

figyelembe vételével is következő jelentéseit vonhatjuk el. 1) *Belhajlamot*, hajlandóságot, kedélyi vonzalmat, kedves érzést, általán bizonyos tárgy iránti érzelmet jelent a *kecs*, *kecseg*, *kecsegtet*, *ked*, *kedu*, *kegy*, *kegyelm*, *kell*, *kellem*, *kevély*, *kecs* (kics), *kéj*, *kény*, *kér*, *kéncs* (kenes, kincs), *kévdn* (kiván), *kész*, *készég* szókban és származékaikban. 2) Élénk vagy könnyed mozgást ezekben: *kecze*, *keczél*, *keczebeczél*, *keczke* (kecske), *keczmereg*, *kel*, *kelevész*, *kepiczkel*; lassúbbat (hosszú é-vel) ezekben: *késér*, *késik*, *kés*. Ide tartozik az éles hang *kégyó* (kígyó) s a megfordított *gyék* (gyfk). 3) Kicsit, tehát szintén könnyen mozgót vagy mozgathatót. Innen értelmezendők a *kecs* (kics), *kecsély* (csekély), *keves*, maga a kicsinyező *ke*, továbbá az éles hangzatu *kis*, *kicsi*, *kicsin*. Mint mozgást jelentők rokonok vele *kísik* (remeg), *kise* v. *kisafa*, *kisdalkodik* is. 4) Valami öblöset, kerekét, forgót, bonyolodót, mint: *kebel*, *kezele* (közöle), *kelekóla*, *kelenceze*, *kelentyü*, *kelevet*, *kelepcze*, *kever*. Ez értelemben megegyezik a görbe hajlást jelentő vastaghangu *ka* gyökellel is. Ide tartoznak a görbe vagy kerek mozgást jelentő *ker* törzsökü szók, mint: *kerül*, *kerít*, *keres*, *kerget*, *kerdül* stb. — Végül hangutánzó a *keh*, *kehes*, *kehécsel*, *kelepel*, *kety*, *ketytyen*, *ketyeg* szókban.

Ezekről és a többi *ke* gyökü szókról l. az illető cikkeket.

—**KE**, 1) Kicsit, kicsinyezést jelentő képző, a hangrendszerhez alkalmazkodva vastag hangon *ka*, gyakran —*acs* —*ecs* képzőkkel egyesülten: —*acska*, —*ecske*. Közvetlen származékai: *kecs*, (innen: *kecsin*, *kecsély*, tájdivatos szók), továbbá *keskeny*, *keves* v. *kevés*. Legközelebbi rokona a *kis*, *kicsi*, *kicsin* v. *kicsiny* szók gyöke *ki*, sínai nyelven is *ki*, önállóan am. infans, modicum, parvum. Ugyanez értelemmel bír a török *kücsük* szóban a *kü*; továbbá a latin *cu* v. *cul* pl. *flosculus*, *tuberculum*, *corculum*, *homunculus*, *muliercula* stb; a persa önálló: *kih* (=kicsi) és —*ek* képző, néha, kivált lelketlen tárgyaknál: *cse*; pl. *merdüm*, (ember) *merdümek* (emberke), *zen* (asszony) *zenek* (asszonyka), *dsü* vagy *dsúi* (patak, sió) *dsújek* v. *dsúicse*, *bende* (szolga) *bendejek*, *bend* (békó) *bendeck*; másodfokú mellékevek után is *bihter* (jobb) *bihterek* (jobbacska) stb.; a ném. —*chen*, pl. *Liebchen*, *Tiubchen*, *Müdchen* stb.; a szláv *ka* a *matka*, *tatka*, *szesztricska* stb. a fordított —*ek* a *matitsek*, *tatitsek*, *kintisek*, *hrebítsek* stb. kicsinyezőkben. 2) Ezen képzőtől gondosan meg kell különböztetni igen számos szavainkban előforduló *ka* *ke* végszótagot, mely eredetileg *ga* *ge* volt, s nem egyéb, mint a gyakorlatos *gó* *gő* igenév-képző módosítása, pl. *czinke* am. *czinegő*, *czinege*, *czinge*; *fecske* am. *fecse*gő, *fecsege*, *fecsge*; *locska* am. *locsogó*, *locsoga*, *locsga*; *bugyka* am. *bugyogó*, *bugyoga*, *bugyga* stb.

Lágyítva: *cse* *csa*, *cze* *cza*, fordítva: *ecs* *acs*, *ecz* *acz*, mint: *emberese*, *tócsa*; *ítcze*, *utcza*, *Gyuricza*, *Katicza*; *kőuccs*, *gőbees*, *szegecs*, *uracs*, *lyukacs*, *agyacs*; *ketrecz*, *lapác* v. *lapocz*, v. *lapicz* stb.

Itt ismét vigyázni kell azon szókra, melyekben ezen képzők nem kicsinyező értelemmel bírnak; mert számos szavainkban a *cse* am. *se*; a *cze* am. *sze* v. *ze*, v. *te*; a *csa* am. *sa*; a *cza* am. *sza* v. *za*, v. *ta*; pl. *görgöcse* am. görgöső, görgöse; *levencze* am. leventő, levente v. leventő leventze; *csepölcz* am. csepöltő, csepöltö, összevonva: csepötte; *herczehurcza* am. herrező hurozó; *herczehuroza* herze hurza; mint *bonczol* am. bomoszol, bomszol, bonszol; *vonczol* am. vonoszol, vonszol; *furcsa* am. furosó, furosa, furza; *durcza* am. durosó, durosza, durza; *garaboncza* am. garóbontó, garabonta stb. A kicsinyezésnek gyöngédebb, finomabb, kedvesebb nemét fejezik ki a *csi*, *csi*, *ics*, *icz* képzők, mint: *Jancsi*, *Tercsi*, *Fercsi*, *macsi*, *czoci*, *Juczi*, *kavics*, *virics*, *bibicz*, *nápicz*, *lápicz* stb.

A kicsinyezők alaphangzójai valószínűleg a közelt, vonzót jelentő *e* í, részint minthogy ami kicsi, pl. az állatokban, növényekben, művekben bizonyos vonzó erővel, kellemmel, kedvességgel bír; részint megfordított viszonyban, minthogy ami kedves, kellemes, az bennünket közelébe vonz, azt közelünkben létezni, azt birni óhajtjuk, az iránt hajlamot éreztünk. Miről l. KE elvont gyökök.

KEÁLT, v. KEÁT, régies és tájdivatos, kiált helyett; l. ezt.

KEB, elvont gyöke *kebel* szónak; lásd ezt.

KEBEL, (keb-el) mandsu nyelven: *khéféli*, törökül *kajun*; fn. tt. *kebel-t* v. *kebelt*, tb. —*ek* v. *kebelék*, harm. szr. —*e* v. *keble*. Kicsinyezője: *kebelke* v. *keblecske*. Gyöke *keb* rokon *öb*, *köb*, *csöb*, *göb* gyökökkel; továbbá a *débér csebér gëbre* szók *dëb cëb gëb* gömbölyüt jelentő gyökeivel, s alakjára nézve olyan, mint: *lebel*, *köböl*, *öböl*. A *b* szerepe itt különösen: *bőség*. Söt gyökének (*keb*) azonsága a *köb* gyökkel, kitetszik egy régi költemény következő verséből is.

„A kik magyaroknak pártjokon valának,
Azoknak népektől sirok ásatának,
És föld köbelében béhomlittatának —
Ellenség testeket hagyják az vadaknak.”

A kenyérmezei diadalról Temesvári István 1569-ben (Thaly Kálm. gyűjt.).

Széles ért. kerek, öblös, kikanyarított tér; kör; mint föntebbi példában, és

„Éjszaki vársarkon terem áll a föld kebelében.”

Vörösmartynál.

Innen bekeblezni valamit am. bizonyos körbe, kerületbe, társasági karba fogadni. Szoros ért. azon körös öböl, melyet a férfinál és önül a csecsek közti mellüreg képez. *Valakit keblére szorítani, fogadni, venni*. Ábrahám kebele átv. ért. mennyország. „Hogy úr öt kegylmél Ábraám, Ízsák, Jákób kebelében helyezze.” Régi halotti beszéd. Még szorosabb ért. jelenti a szív tájkékát, innen képes költői nyelven am. részvevő, gyöngéd, hajlandó szív, indulat. *Anyai, testvéri, baráti kebeltől vigasztalást nyerni*. *Valakinek*

kitárni kebelünket. Örömtől dagadó, fájdalomtól szorongó kebel. *Kebelből kiszakasztani a gyűlölt tárgy emlékeit*. *A kedves képét mélyen kebelbe zárni*.

„A kebel láng érzeményi
Vértolulás kinyele.”

Kölcsy.

„Kidúlva e kebel hajdanti kéje.”

Kisfaludy K.

„A vad éjszak vad szelével
Délre sohajt e kebel.”

Vörösmarty.

Jelenti azon hézagot vagy üreget is, mely a mell és a mellet takaró ruha között van. *Dugd hamar kebledbe e levelet*. *Keblébe nyúlni*. *Fődelem, kebelém nem kigyónak való*. (Km.). *Eperjet szed más kebelébe*. (Km.). *Hátán háza, kebelében kenyere*. (Km.).

KEBÉL, (alkalmasint, kebel' módosulata). Baranyában am. pendel, hosszú ing, a kebelről aláfüggő ing. (Tóbi Antal).

KEBELBELI, (kebel-beli) ösz. mn. Bizonyos társulati, egyleti testülethez tartozó vagy kerületben létező. *Ugyanazon kebelbeli kereskedőtársak*.

KEBELE, erdélyi falu Maros székben, helyr. *Kebelé-re*, —*n*, —*röl*.

KEBELES, (keb-el-es) mn. tt. *kebeles-t* v. —*et*, tb. —*ek*. A minek öbölnemű kebele van. *Kebeles vizpartok*. *Kebeles bő ruha*. A székelyeknél annyi mint 1) viselős; *kebeles asszony*; 2) torkos, nagy íható (Csik székben).

KEBELE-SZENT-IVÁN, erdélyi falu Maros székben, helyr. —*Szent-Iván-ba*, —*ban*, —*ból*.

KEBELEZ, (keb-el-ez) áth. m. *kebelez-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Valamit bizonyos területi vagy társasági körbe avat, helyez. *Némely falukat vagy vidéket a szomszéd vármegyébe kebelezni*. *Valamely társulatba új tagot kebelezni*.

KEBELEZÉS, (keb-el-ez-és) fn. tt. *kebelezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki bizonyos társulatba, egyletbe vagy valamely helyiséget, különösen falut, várost, vidéket, tartományt bizonyos terület, illetőleg ország határai közé foglalnak.

KEBELLÁZÍTÓ, (kebel-lázító) ösz. mn. A szív emberi érzelmét vagy érzelmeit igen nagyon sértő.

KEBELLE, falu Szala megyében, helyr. *Kebellé-re*, —*n*, —*röl*.

KEBELRÁZÓ, (kebel-rázó) v. KEBELRÁZKODTATÓ, (kebel-rázkodtató) ösz. fn. Az érzeménnyel nagy mértékben izgató. *Kebelrázó események*.

KEBELZET, (keb-el-ez-et) fn. tt. *kebelzetét*. Testület, melybe több más tag vagy testület avatott, helyzetetett. *Kereskedelmi kebelzet*. (Gremium).

KEBESD, falu Bihar m. helyr. *Kebeds-én*, —*re*, —*röl*. E helynév gyaníttatja, hogy hajdan létezett *kebes* melléknév, mely valószínűleg annyit tett,

mint *köbös* v. *öbös*, t. i. *Kebed* am. *kebes hely*, mint *köpös* am. *köpös köpüs hely*.

KEBLEZ, KEBLEZÉS, I. KEBELEZ, KEBELEZÉS.

KECS, fn. tt. *kecs-et*. 1) Elavult szó s am. *kics*, *kis*, melyből eredt némely szójárásban *kecsély* fordítva *csekély*. 2) Kedves, vonzó, szemet gyönyörködtető tulajdonság, kivált a női alakon, arczon. A cs jelentése itt *csín*. *Termeknek, arcnak bájoló, szelíd kecsai*. Minden női kecsekkel *ékesített szüz*.

„Oh ki volna boldogabb mint én,
Titkos kecsaid szemléltetvén.”

Kazinczy F.

Származékai *kecses, kecség, kecséget, kecségtet, kecségtetés*. V. ö. **KE** gyökem.

KÉCS, pusztá Komárom m. helyr. *Kécs-re*, —én, —ről.

KECSE, (kecs-e) fn. tt. *kecsét*. 1) Elavult szó, jelentett bizonyos szabásu palástot, köpenyt. *Vörös skarlát kecsét függesztett vállára*. (Gyöngyösi). Valószínűleg gyöke a mozgást jelentő *kecs* v. *kecz*, mivel a függő palást ideoda lebeg. Rokon vele a szintén függő bőrpalástot jelentő kaczagánynak *kacz* gyöke. 2) Rokon a kicsi, kedveset, szépet jelentő *csece* szóval.

KECSÉG, (kecs-ég) elavult gyak. k. melyből *kecséget, kecségtet* származnak. Értelme: kedves, szép érzésben gyönyörködik. Ily viszonyban van az elavult *édesg*, és fennálló *édesget, a keserg és keserget* v. *keseregget, a szomorg szomorgat* stb. között.

KÉCSÉG v. **KÖCSÖG**, (kécs-ég v. köcs-ög) fn. tt. *kécség-ét*, harm. szr. —je. Hosszudad vékony nyak, s hasas öblü fazék, melybe a kifejt tejet töltik; tejes fazék. Elemzését illetőleg v. ö. **KÉCSÉGE**.

KÉCSÉGE, (kécs-ég-e) fn. tt. *kécségét*. Gyöke *kécs* egy a hosszukás vékonyat jelentő *köcsög, kücsög* szók köcs v. kücs gyökével t. i. a kécsége is más-kép: *köcsöge*; ugyanaz *göcs*, és a betűk áttételével: *csög* szókkal. A lazacok neméhez tartozó, hosszú hegyes orrú, szálkátlan husu, igen ikrás halfaj. *Tiszai kecsége*. (Sturio).

KECSÉGET, (kecs-ég-et) áth. I. **KECSÉGTET**.

KECSÉGTET, (kecs-ég-tet) áth. m. *kecségtetem*, —tél, —ét, par. *kecségtess*. 1) Valakit kecses, kedves, szép, gyöngéden gyönyörködtető érzelmekre gerjeszt. *Reménynyel, szerelemmel kecségtetni valakit*. 2) Ilyetén érzelmek felgerjesztése által csalogat, magához vonzani, édesgetni törekszik. *Szép ígéretekkel magához kecségtetni a tapasztalatlan leányt*.

„Sima száddal mit kecségtetsz,
Mit nevetsz felém?”

Csokonai.

3) Gyermekeket kecségtetni am. kényeztetni. Rokon vele a *gedél, gedélgét*, a görög γηδεω, német götzen, ergötzen, v. ö. **KEGY**.

KECSÉGTETÉS, (kecs-ég-tet-és) fn. tt. *kecségtetés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által

valakit kecségtetünk. *Kecségtetéssel magunkhoz vonzani valakit. Kecségtetésekre nem indulni*. V. ö. **KECSEGTET**.

KECSÉGTETŐ, (kecs-ég-tet-ő) mn. tt. *kecségtet-ő-t*. 1) Ami kedves, gyöngéd, vonzó, gyönyörködő érzelmekre gerjeszt. *Kecségtető remény, ígéretek*. 2) Édesgető, csalogató, csábítgató. *Kecségtető pillantások*.

KECSÉLY, (1), (kecs-ély) fn. tt. *kecsély-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Ajándék neme, melylyel valakit kecségtetünk, magunkhoz édesgetni akarunk; (Holók Imre szerint) gömöri szó.

KECSÉLY, (2), (kecs-ély) tájdivatosan am. csekély *kecs* v. *kes*, v. *kis* szótól. L. **CSEKÉLY**.

KECSÉS, (kecs-és) mn. tt. *kecsés-et* v. —t, tb. —ék. Kecsekkel ékesített, bíró. *Kecses nő*. Szeptani ért. ami kicsisége miatt szép és tetszetős (niedlich).

KECSÉSEN, (kecs-és-en) ih. Kecscsel vagy kecsekkel diszelgve, ezen tulajdonsággal gyönyörködtetve. *Kecsesen felpiperézett nő*.

KECSÉSSÉG, (kecs-és-ség) fn. tt. *kecsésség-et*, harm. szr. —e. Kecsekkel diszlő tulajdonság; kecses mód, magaviselet. *Kecsesség, finom életmód regulái*. (Bilkei Pap).

KECSIN, (kecs-in *kecs* azaz ‚kis‘ szótól). Am. *kicsin*. Eléfordúl egy 1558-diki levélben (Levelestár 279. l.). „Bizonyába keserves nekem, hogy az én kegyelmes uramat ilyen hamis panaszszal bántják, kin hogy k(egyelmed)nek is nem kecsin (írva: kechin) búslását hiszem lenni.

KECSKE, (kecske) fn. tt. *kecskét*. Csangósan: *kecske*, melyből a *Keczkés* családnév am. *Kecskés*. Törzsöke *kecs*, egy a *keczél, keczmereg* szók *kecz* gyökével, s jelent élénk könnyü mozgást; vastag-hangon *kacz*, mely megvan a *kaczér* (salax, lascivus) *kaczki* szókban. A *kecs* v. *kecz* v. *kacz* elavult igék, melyekből lett a gyakorlatos *kecség* v. *keczeg kaczog*; *keczgő kaczogó*; *keczge kaczoga*; *keczge kaczga, kecske* (v. *kecske*), *kaczka* v. *kaczki*. Valamint a *kaczér, kaczki* szók eredeti értelme: ficzánkóló, nemi ösztönből ugrándozó: hasonlóan a *kecske* jelenti a kérődző barmok neméhez tartozó azon állatfajt, mely élénk, csintalan szökdelései által különösen kítetteti magát, s mintegy közmondássá lett: *Ugrál, mint a kecske*. Fajai: a) Szelid, közönséges kecske, mely igen az emberekhez szokik, s mindenféle fűvet eszik, a kettek, cserjés erdők nagy pusztítója. (Capra hircus L.) *A kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad*. (Km.). *Kecskére bízni a kertet*. (Km.). *Szereti, mint kecske a kést*. (Km.). *Kecske sem menne a vásárra, ha nem hajtának*. (Km.). *Vén kecske is megnyalja a sót*. (Km.). *Tarka, fehér, fekete, gubás kecske*. *Várj tejetlen gubás kecske*. (Faludi). *Kecskét szakáláról, szamarat fuléról*. (Km.). *Kecskéről gyapját, szerecsenből hatyt*. (Km.).

„Ütik a fekete kecskét,

Verik a barna menyecskét.” (Népd.)

b) *Angorai kecske*, hosszú selyemfinomságu szőrrel, melyből a legfinomabbat teveszőrnek hívják. c) *Havas kecske* v. *zerge*. d) *Kaukazi k.* e) *Indiai k.* f) *Guineai k.* Átv. ért. csillagzat az égen, melynek legfényesebb csillaga: *kocsis*. (Auriga in Capella). A *kecske* v. *kecske* szóval rokon a török *kecsi*, német *Zicke*, *Ziege* és *Geiss*, *Gemse*.

KÉCSKE, Ó—, ÚJ—, faluk Pest m.; helyr. *Kécské-re*, —n, —ről.

KECSKEAKOL, (kecske-akol) ősz. fn. Akol, melybe a kecskéket zárják, kecskenyáját tartanak, fejnek stb. V. ö. AKOL.

KECSKEBAK, (kecske-bak) ősz. fn. A kecske nevű állatfajnak hím, mely ficzánkolóbb és öklelősb szokott lenni, mint a nőstény, de bődösebb is. Innen a *bakszag*, és a km. *büdös*, mint a *kecskebak*.

KECSKEBÉKA, (kecske-béka) ősz. fn. Vizi békafaj, melynek húsát megeszik. Nevét hihetőleg ugrándozó, szökellő tulajdonságától kapta; másképp: *katonabéka*.

KECSKEBOGYÓ, (kecske-bogyó) ősz. fn. Tréfás népnnyelven am. a kecskének bogyóformájú ganéja, valamint a lóé *lócütrom*, az ököré *ökörakra*.

KECSKEBÖR, (kecske-bőr) ősz. fn. A kecskének nyers vagy kikészített bőre. *Kecskebőrből csinált duda*, tömlő.

KECSKEBUK, (kecske-buk) ősz. fn. 1) Olyféle ugrás, melyet a kecskebak szokott tenni, midőn valakit öklelni akar, t. i. fejét szügyébe vágva. 2) Így nevezik a bukfenczet is. Néhutt a székelyeknél: *kecskebukka*, *kecskebucska* v. *kecskebukcsa* és *kecske-kóra*. I. BUKFENCZ.

KECSKEBUKOZ, (kecske-bukoz) ősz. önh. Kecskebukot vagy bukfenczet hány, bukfenczez. V. ö. KECSKEBUK.

KECSKECSECS v. KECSKECSÖCS, (kecske-csecs v. —csöcs) ősz. fn. A kecske tőgyének csöve, csékje.

KECSKECSÉCSÚ v. —CSÖCSÚ, (kecske-csésű v. —csösű) ősz. mn. Bizonyos szőlőfaj neve, melynek nagy hosszu, s vastag bőré s zemei némileg a kecskecsőshöz hasonló. (Uva bumastos.)

KECSKECSILLAG, (kecske-csillag) ősz. fn. I. KECSKE. átv. Különbözik tőle a barkörben létező *Bak* csillagzat.

KECSKÉD, falu Komárom, és pusztája Nógrád m.; helyr. *Kécské-re*, —én, —ről.

KECSKEDARÁZS, (kecske-darázs) ősz. fn. A szőlőkben nyálankoskodó fehères darázsfaj.

KECSKEDÍSZ, (kecske-dísz) ősz. fn. Az együttnevezők seregébe s egyenlőnösök rendébe tartozó növénynek; vaczka kopasz; csészéje egyszeres, soklevelű, dongás; bóbítája tollas, száras. (Tragopogon). Fajtái: *réti*, *szőke*, *nagy*, *violaszín k.*

KECSKEFAJ, (kecske-faj) ősz. fn. A kecskenemű emlősök közé tartozó állatfaj. V. ö. KECSKE.

KECSKEFEJŐ, (kecske-fejő) ősz. fn. Nagy fecskefaj, a kakuknál valamivel kisebb, hamuszínű

és fekete csikos tollazattal, hosszú lapos fejjel, szakállas csőralljával, nagy szemekkel, széles fülekkel, és hosszú szárnyakkal. Csak sötétben repdes, s azt mesélik róla, hogy a kecskének tejét kiszopja, s innen a neve. Másképp: *lappantyú*. (Hirundo caprimulga, v. Caprimulgus.)

KECSKEFI, (kecske-fi) ősz. fn. I. GÖDÖLYE v. KECSKEOLLÓ.

KECSKEFÜ, (kecske-fü) ősz. fn. Növényfaj a tarkörök neméből; levelei aprófogasak, borzasak, a legalsók szívesek, nyelcses, a legfelsők kerekded szívesek. Másképp: *zergefű*, *vadkecskefű*. (Doronicum pardalianches.)

KECSKEFÜZ, (kecske-füz) ősz. fn. A fűzfák neme alá tartozó faj; levelei tojásdadok, kihegyezettek, fűrészesek, fodros szélük, alul molyhosak. Fiatal korában levelei néha arasznyik. (Salix caprea.)

KECSKEGÁLGA, (kecske-gálga) ősz. fn. Növényfaj a gálgák neméből; szára felálló, elágazó; levelei szárnyasak, levelkéi láncsásak, czikkbeczői felállóak, sugarak, virága fehères. (Galega officinalis.)

KECSKEGANAJ, (kecske-ganaj) ősz. fn. 1) Ganaj vagy trágya, az öszvetakarított kecskebogyókból. 2) Maguk az úgynevezett kecskebogyók.

KECSKEGOLYÓ, (kecske-gólyó) ősz. fn. I. KECSKEBOGYÓ.

KECSKEGÖBECS, (kecske-göbece) ősz. fn. Puskába való göbece, melyet a vadkecske- v. zergevadászok használnak.

KECSKEHÚS, (kecske-hús) ősz. fn. A kecske nevű állat húsa. *Nyers*, *főtt*, *sült*, *pergelt kecskehús*.

KECSKEKÍGYÓ, (kecske-kígyó) ősz. fn. Vipera, mérges kígyófaj. *Kecskekígyóknak nemzeti* (progenies viperarum). Münch. cod. Máté 3.

KECSKEKÖRÖM, (kecske-köröm) ősz. fn. 1) A kecskének hasított körme. 2) Balaton vidékén úgy nevezik azon kecskekörömhöz hasonló kavicsokat, melyeket a hullámok a víz szélére hajtának.

KECSKELÁB, (kecske-láb) ősz. fn. 1) A kecskének lába. 2) Emberi korcsaláb, mely a kecskéjéhez hasonló. *Kecskealábbal születni*. 3) Az ácsoknak padféle alkotmánya, két-két eltartyedt lábakkal, melyre a faragandó fát fektetik; továbbá a kőmiveseknél, melyre az állásdeszkákat fektetik.

KECSKELÁBU, (kecske-lábu) ősz. mn. Kinek oly lábai vannak, mint a kecskének. *Az ördögöt kecskelábulnak festik*. Innen tréfásan: *kecskelábu*, *kaldánfűlű anygal* am. ördög.

KECSKEMÉT, sz. kir. város Pest vmegyében; helyr. *Kecskemét-én*, —re, —ről. Valószínűleg am. *kecskejárás*, minthogy *mét* elemezve: *mé-et* v. *menet* a *mén*, *mégy*, *mé* gyökétől származtatható. Így van Érsekújvár határában *Göböllyjárás* nevű mezőség, melyen a göbölymarhát Szemczre hajtják.

KECSKEMÉTI, (kecskemét-i) mn. Kecskemétre való; oda tartozó; onnan eredő. *Kecskeméti*

palgárok. Kecskenemű alma, vörösbör. Kecskeneműi határ, földek, legelők, puszták. Kevés haszna, mint a kecskeneműi malomnak. (Km.). Van „Kecskeneműi szegény legény“ című népmese is.

KECSKENEMŰ, (kecske-nemű) ősz. mn. Olyan tulajdonsága, mely a kecskeneműhöz tartozó állata tokéhoz hasonló. *Kecskenemű szükség.*

KECSKENYÁJ, (kecske-nyáj) ősz. fn. Együtt legelő, egy őrizet alatt álló kecskék.

KECSKEÓL, (kecske-ól) ősz. fn. 1. **KECSKEAKOL**.

KECSKEOLLÓ, (kecske-olló) ősz. fn. 1. **GÖDÖLYE**, és **OLLÓ** (azaz *ellő* = *ellü* = *elletü*).

KECSKEOLTÓ, (kecske-oltó) ősz. fn. Tejet oltani való kecskebél, különböztetésül a *juholtó*-tól.

KECSKEPÁSZTOR, (kecske-pásztor) ősz. fn. Pásztor, ki kecskéket, kecskenyáját legeltet, őriz; kecskés.

KECSKERÁGÓ, (kecske-rágó) ősz. fn. Az őthimesek seregébe és egyenysorok rendébe tartozó cserjenem; bokrája öt szirmu, tokja színes, öt szegű, öt rekeszü, öt kopácsu; magvai korcovátosak. Sokszor négy szirmu, négy himű (Evonymus) Dunán túl: *kecskerágító*. Fajai: *csikos*, *bibircsós*, *széles levelű*. Gyümölcsét alakja miatt papsipkának hívják. Nevét valószínűen onnan kapta, mert galyait a kecskék különösen szeretik rágicsálni.

KECSKERÁK, (kecske-rák) ősz. fn. Tavakban tenyésztő, fehérés héjú sovány rákfaj, melynek a Balaton rákjai is.

KECSKÉS, (1) (kecs-ke-es) mn. tt. *kecskés-t v. —et*, tb. —*ék*. Kecskékkel bővelkedő, kecskéket tartó, tenyésztő. *Kecskés tartomány, gazda.*

KECSKÉS, (2), fn. tt. *kecskés-t*, tb. —*ék*. Személy, ki kecskéket őriz, legeltet. Több család neve hazánkban.

KECSKÉS, (3), pusztá Szabolcs m.; helyr. *Kecskés-re*, —*én*, —*ről*.

KECSKESAJT, (kecske-sajt) ősz. fn. Kecsketejből készített sajt.

KECSKÉSFALVA, falu K. Szolnok m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ről*.

KECSKESZAKÁL, (kecske-szakál) ősz. fn. 1) A kecskének állán növő karcsu szakál. 2) Átv. ért. egyedül az állon meghagyott keskeny férfi szakál, mely némileg a kecskéjéhez hasonló. 3) Többféle füvek mellékneve.

KECSKESZAR, (kecske-szar) ősz. fn. Kecskébogyó, kecskegolyó, kecskeganéj.

KECSKESZARV, (kecske-szarv) ősz. fn. A kecskenemű állatok tekervényes szarva.

KECSKESZÉM, (kecske-szém) ősz. fn. Fehéres, bandsalgó szem, milyen a kecskéké.

KECSKESZEMŰ, (kecske-szemű) ősz. mn. Olyan színű szemekkel bíró, mint a kecske; savó szemű, juhszemű. Jelent *bandsalt* is, mivel a kecske nézése is olyan; innen a kifejezés: *káposztás*

kertbe néz, am. kancsalul, mint a káposztát vágyva néző kecske.

KECSKESZŐR, (kecske-ször) ősz. fn. A kecske nevű állatok szőre, mely az ázsiai angorai fajon legfinomabb szálú. *Kecskeszörből való szövet.*

KECSKETARACZK, (kecske-taraczk) ősz. fn. Kisded lőtaraczk, mely kecskelábakon, vagyis ke-
reken mozgó két lábon áll, s mintegy három fontos.

KECSKETEJ, (kecske-tej) ősz. fn. A kecskének sok táperővel bíró teje, melyet az aszkóiban szenvedőknek italul ajánlanak.

KECSKETÖGY, (kecske-tögy) ősz. fn. A nőtény kecske tögye.

KECSKETURÓ, (kecske-turó) ősz. fn. 1) Kecsketejből csinált turó. 2) Tréfás átv. ért. ütés, bökés, melyet valaki másnak farán térdrel tesz. A csintalan gyerkőczék szótárából való.

KECSKÉÜL, (kecs-ke-ül) ih. Kecskemódra. „Kezde szólni kecskéül.“ (Pesti G. meséi).

KECSKEVAJ, (kecske-vaj) ősz. fn. A kecsketej föléből köpült vaj.

KECSKE-VARBÓK, falu Hont m.; helyr. —*Varbók-ra*, —*on*, —*ről*.

KECSKÉZIK, (kecs-ke-ez-ik) k. m. *kecskéztem*, —*tél*, *étt*. Kecskemódra hangzik. „Jóllehet az szód kecskézik, demaga (mindazáltal) a hasadékokon farkast látok.“ (Pesti G. XXIV. mese.).

KECSKÓCZ, falu Sáros m.; helyr. *Kecsókócz-ra*, —*on*, —*ről*.

KECSŐ, falu Gömör m. helyr. *Kecső-re*, —*n*, —*ről*.

KECSTELEN, (kecs-te-len) mn. tt. *kecsтелен-t*, tb. —*ék*. Ami nem kecses, kecsék híjával levő. *Kecsтелен parragi nő. Kecтелен magaviselet.*

KECSTELI, **KECSTELJES**, (kecs-teli vagy teljes) ősz. mn. Sok kecscesl ékesített, diszlő, igen kecses. *Kecsteli úrhölgy.*

KECZ, (1) fn. tt. *keczet*. Koczafiaztató. Bodrog közí szó. (Mindszenti). A „kocza“ szónak módosulataul tűnik fel.

KECZ, (2) elvont gyöke *kecze*, *keczzen*, *keczmereg* szónak. Alapértelme a csucsosság, hegyesség; b) élénk, könnyű mozgás; c) hangutánzó *keczzen* s *keczeg* szókban; rokon ez értelemben *kocz* gyökkel.

KÉCZ, falu Bihar m. helyr. *Kécz-re*, —*én*, —*ről*.

KECZCZEN, (kecz-cz-en) önh. m. *keczzen-t*. Am. perczen, ketytyen (az óra). *Lekeczzen*, a székelyeknél gúnyosan mondják a gögősről, hányavetről, halóról, vagy hivatali polczról is, lepottyan. (Kriza J.).

KECZE, (kecz-e) fn. tt. *keczét*. 1) Csúcsos, zsákforma háló, melyet a víz fenekén húznak. Törzsöke a csúcsos hosszukást jelentő *kecz*, mely rokon a *kécség* (tejes fazék), és *kécsége* (hegyes orru hal) szók *kecz* törzsökével. 2) Tisza mellékén *kecze* jelenti azon ihar- vagy büki lábaeskat is, mely a hegedűn a húrt fentartja.

Ez értelemben rokon a *fa kecske* és *keccke* szókkal. V. ö. KECZKE. 3) Ficzkándozó mozgás a *keczebecze* szóban.

KECZEBECZE, (kecze-becze) iker fn. tt. *keczebeczt.* 1) A *kecze* am. kecske, a *becze* (boczi) am. borju, tehát betüszterinti ért. *kecskeborju.* 2) Átv. ért. olyan ficzánkolás, ugrálás, melyet a kecskék és a jó kedvükben ficzánkoló, bogározó borjuk vagy együttesen véve : a kecskeborjuk tesznek.

KECZEBECZÉL, (kecze-beczél) ösz. önh. m. *keczebeczél-t.* Kecske és borju vagy kecskeborjú módjára ugrándozik, ficzánkól. *A bak akármely meredek sziklákon föl s alá keczebeczél.* Vajda Sámuel.

KECZEFICZE, (kecze-ficze) ösz. mn. Ami vagy aki keczél és ficzél, azaz játszva ugráló, ficzkándozó. *Keczeficze borju, fityifity legényke.* Győr megyében Czeh János szerint am. csipertes, biczegve járó, biczegő.

KECZEFICZÉL, (kecze-ficzél) ösz. önh. Keczél és ficzél. V. ö. KECZEFICZE.

KÉCZÉG, (kécz-ég) önh. m. *kéczég-tem, —tél, —étt.* Am. szájával *kecz* hangon csattog; továbbá perczeg, ketyeg, pl. az óra. Székely szó.

KECZEGE, falu Gömör m. helyr. *Keczégé-re, —n, —ről.*

KÉCZÉGÉS, (kécz-ég-és) fn. tt. *kéczégés-t, tb. —ék.* „Kecz” hangon csattogás. Perczegés, ketyegés.

KÉCZÉGTET, (kécz-ég-tet) áth. m. *kéczégtet-tem, —tél, —étt.* A lovat szájcsattogatással hajtja. Székely szó. (Krizsa J.).

KECZEL, (1), fn. tt. *keczel-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Székely tájszó, jelent kutyakölyköt, eb- v. kutya czenket. Gyöke az ugrándozást jelentő *kecz, kecze.*

KECZEL, (2), falu Pest, pusztá Somogy m. helyr. *Keczél-re, —én, —ről.*

KÉCZÉL, (kécz-él) elavult ige, melyből *kéczéle* származott. Valamit beburogat, különösen fejét vagy derekát beköti, általköti. Igeneve *kéczélő, keczele.* Törzsöke a csomós gömbölyüt jelentő *két köt v. kécz köcz.* És így *kéczél köczöl* am. *kétél kötöl*; mert mondják, *kétény és fejkétő e helyett : kötény, fejkötő.*

KECZÉL, (kécz-él) önh. m. *keczél-t.* (Kecske módjára) ugrál, szökdel, ficzánkózik, keczficzél.

KÉCZÉLE v. KÖCZÖLE, (kécz-él-e) fn. tt. *kéczél-ét.* Gyöngyösynél am. fejrevaló, fejbúlázó asszonyi kendő, ruha. Ezen értelme van Vas megyében is. Néhutt am. kötény, ruha. V. ö. KÉCZÉL.

KÉCZÉLÉS, (kécz-él-e-es) mn. tt. *keczelés-t v. —et, tb. —ék.* Keczélével bebulált, betakart, aki keczélést visel. *Keczelés fej. Keczelés lednyok.*

KÉCZÉLŐ, (kécz-él-ő) fn. l. KÉCZÉLE.

KÉCZÉLY, (kécz-ély) fn. l. KÉCZÉL.

KECZER, pusztá Abaúj m. helyr. *Keczer-re, —én, —ről.*

KECZER-KOSZTOLÁN, inv. Sáros m.; helyr. —*Kosztolán-ba, —ban, —ból.*

KECZER-LIPÓCZ, falu Sáros m. helyr. —*Lipócz-ra, —on, —ról.*

KECZER-PÁLVÁGÁS, falu Sáros m. helyr. —*Pálvágás-ra, —on, —ról.*

KECZER-PEKLIN, falu Sáros m. helyr. *Peklin-be, —ben, —ből.*

KECZKE, (kecz-eg-e) fn. tt. *keczkét.* 1) Csan-gósan és tájdivatosan másutt is am. kecske, melyből *Keczkes* családnév am. *Kecskes.* 2) Bodroghözben, falábakon álló ketrecz, melyben az ólakba hordott takarmányt tartják. V. ö. KECSKE.

KECZMERÉG, (kecz-m-er-ég) önh. m. *keczmerég-tem v. keczmerg-étem, —tél v. —éttél, keczmerg-étt htn. —ni.* Mondják gyermekről, ki járnai tanulván négykézláb mászkál, ideoda kapkodva hentereg.

KECZMERKÉDIK, (kecz-m-er-kéd-ik) k. m. *keczmerkéd-tem, —tél, —étt.* L. KECZMERÉG.

KECZÖL, falu Sopron m. helyr. *Keczöl-be, —ben, —ből.*

KED, (1), KEED, l. KEGYELMED alatt.

KED, (2), elvont vagy elavult gyöke, *kedv, kedves, kedély,* szólnak és származékaiknak. Önállólag „indulat” értelemben találjuk a költőnél ebben :

„De kajánul féltékeny kedében,
Vad kacazajjal a király felel.”

Garay.

Rokon vele a lágyított *kegy.* V. ö. KEDV, és KEGY.

—KÉD, alhangon —KOD, ösz. képző a gyakorlatos *og, ög, ég és od, öd, éd,* képzőkből, pl. *csipkéd* (csip-eg-éd), *nyomkod* (nyom-og-od), *kapkod* (kap-og-od) stb.

—KÉD, a —*ként*-ből összehúzott rag több régi iratokban pl. *naponkéd* am. naponként, *fejenkéd* = fejenként, *koronkéd* = koronként. (Carthausi Névtelen stb.).

KEDD, fn. tt. *kedd-ét, tb. —ék, harm. szr. —je.* Össze van húzva a *kett-ed ket-d* szóból. Göcsejben : *kedded*, s am. a hétnek ketted azaz másod napja, minthogy a magyar a hétszámlálást *hétfőn* kezdi. *Húshagyó kedd*, melyre hamvazó szerda következik. *Nagy kedd*, mely nagyhétben esik. *Kiss kedd*, am. soha napja, innen a közmondás : *holnapután, kis kedden, borjúnyúzó pénteken*, azaz soha. *Husvét kedd.* Pünköst *kedd.* *Tardos-kedd*, falu Mátysföldén Nyitrában. Vanak e vidéken és Csalóközben *Szerdahely, Csütörtök, Péntek s Szombat* helynevek is.

KEDÉG, KEDÉGLÉN, l. KEDIG és PEDIG.

KEDÉLY, (ked-ély) fn. tt. *kedély-t, tb. —ék v. —ek, harm. szr. —e.* Szerencsén alkotott és kapva kapott s általán elterjedt új szó. Jelenti az embernek mind lelki mind érzelmi öszves vágyó tehetségét vagyis inkább állapotát, indulatját, melyben az akarat a vágyakkal jó küzdésbe, azaz a kül- vagy belérzésekre ható benyomások az embert akaratlanul is magokkal ragadják. *Jó, nemes, gonosz kedély*, mely t. i. jóra, nemesre, gonoszra tör. *Víg, szomorú, mély ke-*

dély. Kedélyre ható zene, ének. Gyöke az érzéki tehetségre vonatkozó *ked*. V. ö. KEDV.

KEDÉLYALKAT, (kedély-alkat) ösz. fn. Fogékonyság a kedély iránt.

KEDÉLYÁLLAPOT, (kedély-állapot) ösz. fn. A kedélynek bizonyos foka, mértéke, melyet valaki magában érez. Máskép : *kedélyhangulat*.

KEDÉLYÉS, (ked-ély-és) mn. tt. *kedélyes-t* v. —et, tb. —ek. 1) Mi a kedélylyel önhangzatban, rokonságban van, mi a kedélyre hat. *Kedélyes zene, keringő. Kedélyes nyári lak.* 2) Ki a külső benyomások, különösen a szívre vonatkozók felfogására hajlandó, pl. ki az örvendőkkel örülni, a szomorgókkal szomorgni, ki mások ügyeiben részt venni stb. szeret. Ellentéte a *lompult, közömbös, részvéttlen* természetű.

KEDÉLYÉSEN, (ked-ély-és-en) ih. Kedélyes hangulatban.

KEDÉLYESSÉG, (ked-ély-és-ség) fn. tt. *kedélyesség-ét*. Kedélyes tulajdonság.

KEDÉLYHANGULAT, (kedély-hangulat) ösz. fn. A kedélyi állapotnak bizonyos foka, mértéke. *Jó, rossz kedélyhangulat*.

KEDÉLYHARCZ, (kedély-harcz) ösz. fn. Állapot, midőn a kedély különböző izgalmai egymással mintegy kiüzdeni látszanak.

KEDÉLYMINŐSÉG, (kedély-minőség) ösz. fn. L. KEDÉLYALKAT, és KEDÉLYESSÉG.

KEDÉLYNYUGALOM, (kedély-nyugalom) ösz. fn. Állapot, midőn a kedély némely izgatások ellenére is csendben marad.

KEDÉLYVÁLTOZÁS, (kedély-változás) ösz. fn. Jobbra vagy rosszabbra változás a kedélyi állapotban.

KEDÉLYZET, (ked-ély-ez-et) fn. tt. *kedélyzetet*. L. KEDÉLYHANGULAT.

KEDESZ, (ked-csz) fn. tt. *kedesz-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. A két főbbhímese seregébe és fedetlenmagúik rendébe tartozó növénynem; csészéje vagy ajakas, vagy rendes ötfogú; virágzás után a csésze torkát szőrök zárják be, vagy pedig a csésze fogai. Diószeginél : *démulka*. (Thymus). A görög név (*θυμός*) jelentése után a *ked* törzsből alakították; noha a görögben a hangsulynál fogva különbözők : *θύμος* (Thymian), és *θυμός* (kedély stb.)

KEDESZFÜ, (kedesz-fü) ösz. fn. L. KEDESZ.

KEDIG, KEDIGLEN, régies ksz. a mai *pedig* helyett. A mongol nyelvben *kiged* am. és. L. PEDIG.

—KÉDIK, KÖDIK, mély v. alhangon —KODIK, igen termékeny összetett igéképző a gyakorlatos -eg, -ög, -og, továbbá az *ed, öd, od* és *ik* képzőkből, közép jelentéssel; s ily igéket alkot mind (át- és önható) igékből, mind (fő- és mellék)nevekből, sőt elvont gyökökből is, pl. (csak *kedik-re*) : *tisztel-kedik, les-kedik, vél-e-kedik, vet-e-kedik, emel-kedik, eszmél-kedik, es-e-kedik; szegyenkedik, legénykedik, ingerkedik, himpellérkedik, mesterkedik; kevélykedik, betegeskedik, epekedik, csimbelkedik* stb., néha -el vagy -es

képző előbocsátásával is, pl. *leselkedik, dörölkedik* (=döre-el-kedik), *kétkedik; vendégeskedik, ügyvedeskedik* stb. V. ö. —ODIK.

KEDÜLET, (ked-ül-et) fn. tt. *kedületét*. Lásd : VÉRMÉRSÉK.

KEDV, (ked-v v. ked-ü) fn. tt. *kedv-et*, harm. szr. —e. 1) Az érző tehetségnek a külső behatások által okozott, s kiható erejű állapota, melynél fogva azokat tetszőleg vagy visszatetszőleg fogadja. *Jó kedv*, mely a tetsző benyomásokat tünteti vissza. *Jó kedvvel lenni. Rossz kedv*, mely a kelletlen behatásoknak felel meg. *Széles jó kedv*, melynek sem módja, sem határa. *Fél kedv*, mely valami iránt félig vonzalmat, félig visszahatást érez. *Komor kedv*, mely sötét, bús érzelmeket táplál. 2) Különösen, s leginkább egyedül használva jó értelemben : vágy, kívánság, cselekvési hajlam, akarat. *Kedvére él. Kedvére eszik, iszik. Ez nincs kedvemre. Kedvedért megteszem. Kénye kedve szerént mulat. Nincs kedve a katonaságra. Ha kedve tartja, majd éljön. Nincs kedve sem játszani, sem tánczolni. Kedve telik benne. Kedvét leli benne. Hadd teljék kedve. Kedvét tölteni. Kedvetelt ember. Ez az én szerelmes fiam, kibén nekem kedvem telt. (Máté evangy.). Másnak kedvére vagy kedvében járni, kedvét tölteni, teljesíteni. Másnak kedvét szegni. Semmi kedve sincs. Ez kedvem szerént, vagy : kedvem ellen van, am. tetszésem szerént vagy ellen. Kedvem volna jól összeszidni őt. Kárvallása nem kár, ki maga kedvén jár. Vagy : Kinek mihez kedve, azért álmat felejtse. Vagy : Kinek mihez kedve, nincs ott rövidsége. (Km. Volenti non fit injuria). Kinek mihez kedve, ott akad a szíve. (Km.).*

„Juhász legény búsan útra kél,
Hová lett a kedve? elhagyta.“ Népd.

„Nincsen kedvem, elvitte a gólya,
Mert ott jártam, hol nem kellett vóna.“

Népd.

3) Valaki iránt viseltető vonzalom, kegyesség. *Valakit kedvébe fogadni. Kedvét lelni valakiben. Kedvedért mindent megteszek. Valakinek kedvét keresni, kedvében lenni. A jakutban köngül* am. kedv, akarat, a törökben *gönül* am. szív, kedv. (Abuska.) *kejf* am. jó kedv. V. ö. KEGY.

Sajátságos mondatok : *kedve kerekedik* v. *kedve duzzan* am. nagy kedve jön; *kedve szottyán* v. *szuszszan, kedve csámporodik* am. valamire egyszerre kedvet érez magában; *elment, megjött, megeredt, megindult a kedve; kedvet kap; elvesztette a kedvét; kedvét találja. Főleg bor kedvéért* (am. bor végett) *termesztik a szőlőt*.

KEDVCSAPONGÁS, (kedv-csapongás) ösz. fn. Többszöröi, vagy folytonos kedvtöltés, széles kedvből eredő mulatozás.

KEDYDERITÉS, (kedv-derítés) ösz. fn. Cselekvés, mely valakinek rossz v. borús kedvét vidorabbá változtatja.

KEDVDERÍTŐ, (kedv-derítő) ösz. mn. A roszt v. borús kedvet vidorabbá változtató. *Kedvderítő bor; mulatság.*

KEDVDUZZANÁS, (kedv-duzzanás) ösz. fn. Állapot, midőn valakinek széles jó kedve kerekedik; kisebb mértékben: *kedvszottyandás, kedvszuszszandás.*

KEDVÉBRESZTŐ, (kedv-ébresztő) ösz. mn. Ami jókedvet, vidámságot, derülést szerez. *Kedvébresztő finom borok, vidám társaság.*

KEDVEGYEN, (kedv-egyen) ösz. fn. A kedélynek közönyös állapota, midőn valami sem tetszőleg sem tetszetlenül nem hat rá; midőn mindegy neki, akár így, akár úgy. Szokottabban: *egykedvűség, közöny, közönyösség, közömbösség.*

KEDVEL, (ked-v-el) áth. m. *kedvel-t.* Valami iránt hajlandóságot érez, valamit örömmel fogad, szeret. *Kedvelni a tanulást, olvasást. Kedvelni a társas életet, mulatságot, zenét, tánczot, színházat. Valakit vagy valamit megkedvelni.*

KEDVELÉS, (ked-v-el-és) fn. tt. *kedvelés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. A kedélynek működése, mely-nél fogva valamit v. valakit kedvel.

KEDVELET, (ked-v-el-et) fn. tt. *kedveletét.* Kedvelési hajlandóság. Kedvelés tárgya.

KEDVELL, (ked-v-el-el) áth. m. *kedvell-ett*, htn. —eni. L. KEDVEL.

KEDVELŐ, (ked-v-el-ő) mn. és fn. tt. *kedvelő-t.* Ki valamit vagy valakit kedvel. Különösen mondjuk oly személyekről, kik bizonyos tudományok és művészetek iránt kitűnő vonzalommal viseltetnek a nélkül, hogy azokat tüzetesen vagy kereset gyanánt üznék, gyakorolnák. *Műkedvelő zenész, festész.*

KEDVELT, (ked-v-el-t) mn. és fn. tt. *kedvelt-et*, harm. szr. —je. Akit vagy amit szeretünk, hajlammal, vonzalommal kísérünk, kedves személy. *Kedvelt rokon, barát, társ. Kedvelt tanulmányok. Kedveltjeinkkel jót tenni, szerencséjüket előmozdítani.*

KEDVELTET, (ked-v-el-tet) áth. m. *kedveltet-tem*, —tél, —ett. par. *kedveltess.* Kedvessé, kedvelt-té tesz, szerettet. *Magát kedveltetni a társalgásban. Megkedveltet. Valakivel a tudományokat, művészetet megkedveltetni.*

KEDVELTETŐ, (ked-v-el-tet-ő) mn. tt. *kedveltető-t.* Oly tulajdonságokkal bíró, melyek kedvelést, szeretést gerjesztenek. *Kedveltető társalgási modor, magaviselés, magatartás.*

KEDVELTETŐLEG, (ked-v-el-tet-ő-leg) ih. Oly módon, mely kedvelt-té, kedvessé, szeretetre méltóvá tesz.

KEDVÉLY, (ked-v-ély) szokottabban l. KEDÉLY.

KEDVENCZ, (ked-v-encz) fn. tt. *kedvencz-ét*, harm. szr. —e. Aki vagy ami vonzalmunknak, hajlandóságunknak, szeretetünknek különösen kitűzött és kitüntetett tárgya. *Gyermekeim között ez a kedvenczem. Ez az ember kedvenczem. Agaraim közül ellop-ták a kedvenczetem. Használják melléknévül is, s am.*

kedves, kitünőleg szeretett. *Kedvencz tanulmánya a régiségtan. Kedvencz paripáját nyergelteti meg.*

KEDVENCZBÜN, (kedvencz-bün) ösz. fn. Bün, melyet valaki igen megszokott s annak elkövetésében, gyakorlásában gyönyört érez. *Kedvenczbüne az ivás, dombérozás, kártyajáték.*

KEDVENCZDAL, (kedvencz-dal) ösz. fn. Dal, melyet valaki különösen szeret énekelni vagy hallani.

KEDVENCZDARAB, (kedvencz-darab) ösz. fn. Darab, melyet valaki különösen kedvel, szeret, melyben kiválólág gyönyörködik, pl. a szindarabok között.

KEDVENCZESZME, (kedvencz-eszme) ösz. fn. Eszme, melylyel valaki előszeretettel, kiválólág foglalkodik, s melyről meggyőződve azt másokkal is közleni, másoknak is ajánlani szereti.

KEDVENCZÉTÉK, (kedvencz-éték) ösz. fn. Különösen kedvelt, nyiünkre való éték.

KEDVENCZÉTEL, l. KEDVENCZÉTÉK.

KEDVENCZFALAT, (kedvencz-falat) ösz. fn. Az étkekből bizonyos darab, melyet valaki legjobban szeret, pl. némelyiknek kedvenczfalatja a rétes vége, a lúd farcsikja, a pulykasültnek feketehúsa stb. *A kedvenczfalatot utoljára hagyni.*

KEDVENCZGYERMÉK, (kedvencz-gyermék) ösz. fn. Gyermek, kit szülői többi gyermekeiknél jobban szeretnek, vagy általán kedves, igen szeretett gyermek. *A kedvenczgyermeket el szokták kényeztetni.*

KEDVENCZHANGSZER, (kedvencz-hang-szer) ösz. fn. 1) Hangszer, melyet valaki a többi hangszerek közül leginkább szeret hallani. 2) Hangszer, melyen valaki különösen szeret és szokott játszani.

KEDVENCZKÖLTEMÉNY, (kedvencz-költemény) ösz. fn. Költői mű, melynek olvasása vagy hallásában valaki kiválóan gyönyörködik.

KEDVENCZKÖNTÖS, (kedvencz-köntös) ösz. fn. Köntös, melyet valaki többi ruhái közül leginkább szeret felöltöni, viselni.

KEDVENCZLÓ, (kedvencz-ló) ösz. fn. Gazdája által különösen kedvelt nyerges vagy kocsisló.

KEDVENCZMONDÁS, (kedvencz-mondás) ösz. fn. Mondás, különösen szójárás, példabeszéd, közmondás, melyet valaki gyakran beszédébe keverni, ismételni, idézni szokott.

KEDVENCZPARIPA, (kedvencz-paripa) ösz. fn. A lovagnak különösen kedvelt paripája.

KEDVENCZSZÍN, (kedvencz-szín) ösz. fn. Szín, melyet valaki a ruhakelmékben, bútorokban, festményekben stb. leginkább szeret, a többi közül kiválaszt. *Némelyiknek kedvenczszíne a zöld, másnak a kék vagy vörös stb.*

KEDVENCZSZINÜ, (kedvencz-szinü) ösz. mn. Olyan színü vagy színre festett, melyet valaki főképen kedvel.

KEDVENCZSZÓ, (kedvencz-szó) ösz. fn. Szó vagy mondat, melyet valaki igen gyakran használ,

ismétel. *Csaknem minden embernek vannak bizonyos kedvencszavai.* A vigjátékirók némely személyek jellemzésére bizonyos kedvencszót használnak, pl. Kisfaludy K. Mátyás diákjában Márton bíró kedvencszava: *töröm a zuzáját!* Balog István fentebbi cizmű darabjában a czinkotai kántor kedvencszava: *vak apád,* Czinkó sáfáré pedig: *ha mondom.*

KEDVENCZTANITVÁNY, (kedvencz-tanítvány) ösz. fn. Tanítvány, kit a tanító a többiek közül különösen kedvel, szeret.

KEDVENCZTANULMÁNY, (kedvencz-tanulmány) ösz. fn. Oly tanulmány, melyet valaki kedvel, szenvedélylyel gyakorol, üz.

KEDVENCZTERV, (kedvencz-terv) ösz. fn. Terv, melyet valaki mindenek fölött szeretne létesíteni, melynek végrehajtásán minden erővel törekedik.

KEDVÉREVALÓ, (kedvére-való) ösz. mn. A többi személyragokkal is: *kedvemre, kedvedre, kedvünkre* stb. való. Olyan ami valakinek tetszik, amiben valaki kedvét leli.

KEDVES, (1), (ked-v-es) mn. tt. *kedves-t, v. —et*, tb. —*ék.* 1) Akit vagy amit szeretünk. *Kedves a gyermek az anyjának. Kedves dolog. Kedves vendég. Ki mit szeret, kedves az annak. Kedves gyerekeknek sok a neve.* (Km.). 2) Különösen élünk vele a nyájas megszólításokban. *Kedves anyám, apám, néném, hugom, bátyám, öcsém, barátom. Kedves lelkem, galambom, angyalom, kincsem, rózsám, szívem, csillagom. Édes kedves. Ne haragudj édes, ne haragudj kedves galambocskám.* (Népd.). 3) Szeretetre méltó. *Jaj be kedves kis fiú.*

KEDVES, (2), (ked-v-es) fn. tt. *kedves-t*, tb. —*ék.* Személy, kihez különös szeretettel, vagy szeretlemmel vonzódunk. *Kedveseinket idvezleni, tőlök bucsuzni.*

„Hogy ha eljősz hozzám, kedves,
Kérlek hosszú utat ne vess.“

Népdal.

Szép vagy, kedvesem. (Hunyady-Opera). *Kedvesnek, kedves gyermeknek sok a neve.* (Km.). *Legkedvesebb, a mit önként adnak.* (Km.).

KEDVESEN, (ked-v-es-en) ih. 1) Örömmel, nyájasan, szívesen. *Kedvesen venni az adott ajándékot. A vendéget kedvesen fogadni, látni. Ketten kedvesen, hármán redvesen.* (Km.). 2) Szerettető, kedveltető módon. *Magát kedvesen viselni.*

KEDVESÍT, (ked-v-es-it) áth. m. *kedvesít-ett*, par. —s, htn. —ni, v. —eni. Kedvessé tesz. Nem igen van szokásban.

KEDVESKÉDÉS, (ked-v-es-kéd-és) fn. tt. *kedveskedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valakinek kedves dolgot teszünk, kedvét keressük. Különösen, holmi meglepő aprófélekkel való megajándékozás; figyelem valaki iránt, mely bizonyos szolgálattal, fáradtsággal jár, mely egyszerű mind arra mutat, hogy az érdeklött személyt kedveljük, szeretjük.

KEDVESKÉDIK, (ked-v-es-kéd-ik) k. m. *kedvesked-tem, —tél, —étt.* Másnak csupa figyelemből, szeretetből, megelőzőleg valamely kedves szolgálatot tesz, ajándékot ad, hogy egyfelől annak kedvét lelje, másfelől kimutassa, hogy ő is kedvében tartja őt. *A szeretett nőnek virágfüzérrel kedveskedni.* V. ö. **SZIVESKÉDIK**.

KEDVESSÉG, (ked-v-es-ség) fn. tt. *kedvesség-ét*, harm. szr. —e. 1) Szeretetre méltóság, nyájasság. *Az egész ember csupa kedvesség.* 2) Vonzalom, szeretet, melyet valaki irántunk mutat. *Valakinél kedvességben lenni.*

KEDVESZEGÉTT, (kedve-szegétt) ösz. mn. Kinck kedvét valamely rossz, kellemetlen dolog elvette; bús, szomorú, levert kedélyű.

KEDVETLEN, (ked-v-etlen) mn. tt. *kedvetlen-t*, tb. —*ék.* 1) Kinek jó kedve nincs, a legszélesebb értvéve. Különösen: boszus, haragos, komor, szomorú, nehezen felviduló. *Kedvetlen az öreg, olyan mint a láncz, ha fölveszik is jaj, ha leteszik is jaj. Kedvetlen a beteg, a kárvallott.*

„Árpa kenyér keletlen,
N— N— kelletlen,
A vendége kedvetlen.“

Néhai kortesgúnydal.

2) Ami rossz kedvet csinál, ami nem tetszik. *Kedvetlen dolog. Kedvetlen hír. Kedvetlen ítélet.*

KEDVETLENÉDIK, (ked-v-etlen-éd-ik) k. m. *kedvetlenéd-tem, —tél, —étt.* Kedvetlenné, lesz, kedélye szomorúra változik. *Valamely rossz hírre elkedvetlennedni.* V. ö. **KEDVETLEN**.

KEDVETLENÍT, (ked-v-etlen-it) áth. m. *kedvetlenít-ett*, htn. —ni v. —eni, par. —s. Kedvetlenné tesz. *Nem kell az embereket szomorú dolgokkal kedvetleníteni. Ne kedvetleníts el bennünket gyászszetek elbeszélése által.*

KEDVETLENÍTÉS, (ked-v-etlen-it-és) fn. tt. *kedvetlenítes-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, illetőleg rossz hatás, benyomás, mely által valaki kedvetlenné tétetik.

KEDVETLENKÉDIK, (ked-v-etlen-kéd-ik) k. m. *kedvetlenkéd-tem, —tél, —étt.* Folytonosan, tartósan, kedvetlen állapotban szenved; nem talál semmiben kedvet, mindent szomorú oldalról vesz fel.

KEDVETLENSÉG, (ked-v-etlen-ség) fn. tt. *kedvetlenség-ét*, harm. szr. —e. 1) A kedélynek öröm, vidámság nélküli helyzete, állapota, szomorúsága, komorsága. *A testi bajok kedvetlenséget okoznak.* 2) Boszuság, ingerlékeny állapot.

KEDVETLENÜL, (ked-v-etlen-ül) ih. Kedv nélkül, rossz kedvvel, szomorún, komoran. *Kedvetlenül tenni valamit. Kedvetlenül föl alá járni. A vendégeket kedvetlenül látni.* V. ö. **KEDV**.

KEDVETLENÜL, **KEDVETLENÜL**, (ked-v-etlen-ül) önh. m. *kedvetlenüllt.* Lásd: **KEDVETLENÉDIK**.

KEDVEZ, (ked-v-ez) önh. m. *kedvez-tem, —tél, —étt, par. —z.* Tulajdon ragu nevet kíván, s am. 1) Valakinek kedvére tesz, s mindent elkerül, mi kedvét szegné, tehát megkíméli, a kedvetlen benyomástól óvja. *Valakinek a törvényszéknél kedvezni. A vén férj kedvez a fiatal nőnek. A gyereket, ha nagyon kedveznek neki, elkényeztetik.* 2) Mondjuk holmi tárgyakról, melyek czélunkat elősegítik, pl. *kedvez az idő; kedvez a hajósoknak a szél; kedvez a szerencse; a körülmények kedveznek. Ne kedvez pénzednek a becsületért.*

KEDVEZÉS, (ked-v ez-és) fn. tt. *kedvezés-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Cselekvés, mely által valakinek kedvezünk. *Kedvezéssel lenni valaki iránt. Az illetők kedvezését megnyerni.* V. ö. KEDVEZ.

KEDVEZET, (ked-v-ez-et) fn. tt. *kedvezet-ét, harm. szr. —e.* Tett, mely kedvezés által nyilatkozik, mely által kitüntetjük, hogy valakinek kedvezünk, kedvére cselekszünk.

KEDVEZMÉNY, (ked-v-ez-mény) fn. tt. *kedvezmény-t, tb. —ék, harm. szr. —e v. —je.* Jótétemény, melyben valakit nem kötelességből, nem szoros tartozásból, hanem csupán iránta való vonzalomból, hajlamból részesítünk. V. ö. JOGKEDVEZMÉNY.

KEDVEZŐ, (ked-v-ez-ő) mn. tt. *kedvez-őt.* Általán, aki vagy ami kedvez. *Gyermekeinek kedvező anyja. Kedvező időben útnak eredni, utazni. Kedvező széllel hojózni. Kedvező körülmények között így vagy úgy tenni. Valamit kedvező oldalról elétüntetni. Kedvező szerencse.* V. ö. KEDVEZ.

KEDVEZŐLEG, (ked-v-ez-ő-leg) ih. Valakinek kedvét teljesítve, czélját elősegítve; javát akarva. *Kedvezőleg válaszolni valamely kérdésre. Kedvezőleg itélni. Kedvezőleg fuvó szelek.* V. ö. KEDVEZŐ.

KEDVEZŐTLEN, (ked-v-ez-ő tlen) mn. tt. *kedvezőtlen-t, tb. —ék.* Nem kedvező. *A kérelemre kedvezőtlen választ kapni.*

KEDVHIÁNY, (kedv-hiány) ösz. fn. A kedélynek azon állapota, midőn a benyomások érzésére nincs fogékonysága; kedvetlenség, hideg közönyösség.

KEDVKERESÉS, (kedv-keresés) ösz. fn. Cselekvés, mely által más kedvezését megnyerni iparkodunk vagy magunkat másoknál kedvesekké tenni törekszünk; népszerűsége vágyunk.

KEDVKERESŐ, (kedv-kereső) ösz. mn. Aki másnak kedvét keresi, vagy amivel másnak kedvét keresik. *Kedvkereső gyermek. Kedvkereső indulat.*

KEDVMÉRSEK, (kedv-mérsék) ösz. fn. Más-kép: *kedület.* L. VÉRMÉRSEK.

KEDVMUTATÁS, (kedv-mutatás) ösz. fn. 1) Midőn úgy láttatjuk magunkat, mintha kedvünk volna; vagy valósággal van is kedvünk. 2) Más iránti vonzalmunknak, hajlandóságunknak bizonyos jelek általi kitüntetése.

KEDVNYERÉS, (kedv-nyerés) ösz. fn. Valaki kedvének, illetőleg magunk iránti vonzalmának, hajlamának megszerzése.

KEDVSZOTTYANÁS, KEDVSZUSZSZANÁS, (kedv-szottyánás v. —szuszszanás) ösz. fn. L. KEDVDUZZANÁS alatt.

KEDVTELÉS, (kedv-telés) ösz. fn. Azon tetszős érzet, melyben részesülünk, midőn valami kellemesen hat reánk, midőn valami kielégíti vágyainkat, örömmel tölti szíveinket.

KEDVTÖLTÉS, (kedv-töltés) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn holmi mulattató, érdekeinknek tetsző dolgokkal foglalkozunk.

KEDVTÖLTÉSÜL, (kedv-töltésül) ösz. ih. Mulatságul, mulattatásul; a végett hogy kedélyünket kellemesen foglalkodtassuk. *Kedvtöltésül sétálgatni a legnépesebb utcákon; színházba, tánczvigalomba stb. menni.*

KEDVTÖLTŐ, (kedv-töltő) ösz. mn. Ami kedélyünket tetszőleg, kellemesen foglalkodtatja; mulattató. *Kedvtöltő társalgások, nyájás tréfák.*

KEDVTÚLSÁG, (kedv-túlság) ösz. fn. Széles kedv, szerfőlött áradozó kedv, mely minden eszélyes mértéken túl megy.

KEDVÜ, KEDVÜ, (ked-v-ü) mn. tt. *kedvü-t, tb. —ék.* Kedvben levő. Csak más megelőző melléknevek után állva használtatik. *Jó-, rosszkedvü. Széles kedvűség.*

KEDVÜSÉG, KEDVÜSÉG, (ked-v-ü-ség) fn. tt. *kedvűség-ét.* A kedvnek bizonyos állapota. *Jó-, rossz-kedvűség.*

KÉED, az *ēē* csak megnyujtva kiejtett palóczos *ē* (megnyújtott nyílt *e*). L. KEGYELMED alatt.

KÉÉK, falu Sopron m. helyr. *Kéék-re, —én, —ről.*

KÉÉR, falu Szathmár m. NÉMET—, falu Tolna m. helyr. *Kéér-re, —én, —ről.*

KEES, (az első *e* éles *ē*), némely régi iratokban „kies” helyett. L. ezt.

KEF, elvont gyöke *kefe* szónak. Hagutánzó.

KEFE, (kef-e, törökül is: *kefe*) fn. tt. *kefét.* Szőrből vagy sertéből készített, különféle formájú eszköz, melylyel ruhát, eszímát, kelméket, szőrös testeket, pl. lovakat, ökröket a szennytől, portól megtisztítanak. *Ruha-, kalap-, eszimakefe. Lókefe. Takácskefe,* melyet a takácsok használnak. *Sárkefe, fényestítő kefe, hajkefe* stb.

KEFECSINÁLÓ, (kefe-csináló) ösz. fn. KEFEKÖTŐ.

KEFEKÖTŐ, (kefe-kötő) ösz. fn. Mesterember, ki keféket, s más kefeforma cszközöket, pl. seprüket, meszelőket csinál. *Iszik, mint a kefekötő.* (Németből vett km.).

KEFÉL, (kef-e-el, törökül: *kefelemek*) áth. m. *kefél-t.* Valamit kefével tisztít, csinosít, súrol, fényesít. *Ruhát, eszímát, kalapot kefélni. Lovat, ökröt kefélni. Ki-, le-, megkefélni valamit.* Tréfás ért. *megkefélni valakit* am. megverni, hátát kiporozni.

KEFÉLÉS, (kef-e-el-és) fn. tt. *kefélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn valamit kefélnek.

KEG, a régi magyar Passióban am. stadium, a Debreczeni codexben : út, pálya. L. KÉGY.

KEGLEVICSHÁZA, falu Torontál m.; helyr. —*házá-ra*, —*n*, —*ról*.

KEGY, (v. ö. KE gyökem, rokonságait l. itt alább); fn. tt. *kegy-et*, harm. szr. —e. Éles *ē*-vel mind a gyökben, mind származékaiban, mely az *ő-ző* tájbeszédben sem szokott rendszerint *ő*-vé változni, pl. „Hónap lögyenek a kegyelmőtök vendégei“ (a XIII. mese végén Kriza J. gyűjteményében); hanem inkább *i*-vé, mind ehez közelebb álló, pl. a XV. mese végén : „Hónap lögyenek a kigyelmőtök vendégei.“ S Magyarhon legnagyobb részében is a nép *kigyel-med*-et mond. A *ked* szónak lágyított gyöngéd módosítása, miért is jelenti a *ked*-nek vagy *kedély*-nek leggyöngédebb, legnemesebb kihatását. Különösen 1) Ez emberi, kivált női kedélynek azon tulajdonsága, mely az egész testtartáson, taglejtéseken, arczvonásokon, és beszéden bizonyos szelíd, finom, nemes, és szeretetet igénylő gyöngédséggel ömlik el. A kegy a szívetket lágyító és vonzó kedélynek sajátja, mit a hellen a szeretetet jelentő *Χαρις* szóval fejez ki. Innen a kegyeszűzek (*Χαριτες*), a finom, gyöngéd, részvő, nemes érzelem jelképei. Rokon vele a német *Gnade*, régi német *genade*, *ginada*, *kinada*, és a hellen *γηθεω*, honnan *γηθος* (kedv), latin *gaudeo*, *gaudium*, a magyar *kéj*, *ged*, *gedél*. 2) Az imént lefestett kegynek működése, kihatása, vagyis gyöngéd, finom, nemes, emberi szeretetből eredő részvétel és hajlandóság, melyet valaki mások iránt kitüntet, s azokkal jót tesz, kedvöket teljesíti. *Kegyébe fogadni*, *kegyére méltatni*, *kegyekkel árasztani valakit*. *Kegyből kiesni*. 3) Másod személyi raggal : *kegyed* (egy személyhez), *kegyetek* (több személyhez), műveltebb szó-lítási cím az alsóbb nyelvből divatos „maga“, „magok“ helyett. *Idvezlem kegyedet*. *Mint van kegyed?* *Mint van* (nem : vannak) *kegyetek?* *Isten kegyeddel* vagy *kegyetekkel*. V. ö. KEGYELMED. A szinte divatba jött *ön*, *önök*, inkább férfias, komoly, s gyöngéd részvét nélküli, a *kegyed* pedig némi vonzalmat és tiszteletet tanúsító megszólítás.

KEGY, KÍGY, elavult fn. Értelme a régiek szerint : stadium, futamat, pálya. Az érsekujvári codexben : „Az ydöben Jezusnak tanytwaany kezzwl ketten mennék vala az napon azaz hwswet napien egy warosban, kinek neue emaws, ki vag'on Jerusalemhez hatwan *keeg'ny* feulden.“ (Az időben Jezusnak tanítványi közzöl ketten mennék vala az napon azaz husvét napján egy városban, kinek neve Emaus, ki vagyon Jeruzsálemhez hatvan kégynyi földön). Sylvester Újtestamentomában háromszor használja stadium magyarázatául : „Kettő ő közölök megyen vala azon napon egy városkába, mely Jerusalemhez hatvan *kigyne* (kigynyi) földön vala.“ Luk. XXIV. 13. „Mikoron annakokáirt az tenghe-

renn evezvinn (evezvén) közel huszonöt avagy harmincz *kigyne* (kigynyi) földet mentenek volna.“ János VI. 19. „Vala kediglen Bethania Jerusalemhez nem messze, ollymint tizenöt *kigyne* (kigynyi) földön.“ János XI. 18. Ugyan Sylvester a stadium-ot más helyeken majd *pálya*, majd *futás* szóval magyaráítja.

A *kégy*, *kigy* hangoztatás fentebbi idézetekben *kégyó*, *kigyó*, *kigyó* szókra emlékeztet, mely részesülői végzetével (serpens) mint gyökre *kégy*, *kigy* igeire utal; ez pedig *halad*, *szalad*, *fut* érteményű, s azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanazon alakban igeik és nevek egyszersmind, pl. *fagy*, *fog*, *nyom*, *les*, *zár* stb. E szerint *kégy*, *kigy*, *kigy* a) mint ige am. fut, szalad, b) mint fn. am. futamat, szaladás, illetőleg azon vonal, pálya, melyen a futás, szaladás történik. (Mátyás Flórián után). Különbözik : *kög*.

KEGYADOMÁNY, (kegy-adomány) ősz. fn. Adomány, nem köteleességből, nem tartozásból, hanem tiszta jóakarattól, szíveségből, vagy nemesebb erkölcsi vonzalomból. *Kegyadományok az inségesek számára*.

KEGYAJÁNDÉK, (kegy-ajándék) ősz. fn. Ajándék, melyet érdemre tekintet, s mellékes érdek nélkül adnak valakinek. V. ö. AJÁNDÉK.

KEGYASSZONY, (kegy asszony) ősz. fn. Asszony vagy úrnő, ki bizonyos kegyadományokban, jótéteményekben részesít, kegyel valakit. Különösen, ki valamely egyháznak, s egyház papjának szükségéről gondoskodik. V. ö. KEGYÚR.

KEGYBELI, (kegy-beli) mn. tt. *kegybeli-t*, tb. —*ek*. Kegyből eredő, származó, melyre valakit kényszeríteni nem lehet. *Kegybeli adomány*.

KEGYBELISÉG, (kegy-beli-ség) fn. tt. *kegybeliségét*. Kegyből származtatott jogviszony, mely kötelezettséget nem alapít. (Precarium).

KEGYDÍJ, (kegy-díj) ősz. fn. Nem szerződésből, nem tartozásból, hanem csupán jóakarattól adott díj, jutalom.

KEGYDÍJAZÁS, (kegy-díjazás) ősz. fn. Díjazás, melyet valaki nem tartozásból, hanem csak jóakarattól teljesít.

KEGYDÖFÉS, l. KEGYELÉMDÖFÉS.

KEGYDÚS, l. KEGYTELI.

KEGYE, falu Közép Szolnok m. helyr. *Kegyé-re*, —*n*, —*ről*.

KEGYED, (1), (kegy-ed), többekhez : KEGYTEK, (kegy-e-tek); szólítási cím, l. KEGY 3).

KEGYED, (2), (kegy-ed) elavult, s földesztésre méltó ige, eléfordúl a régi nagyobb temetési beszédben. *Hogy jorgasson ő neki, és kegyedjen*. Itt a *kegyed* am. kegyet tesz, kegyet mutat, kegyet ad.

KEGYEL, (kegy-el) áth. m. *kegyel-t*. Valakit kegyeivel áraszt, kegyben tart, szerető hajlandóságában részesít, pártol.

KEGYELÉM, v. régiesen : KEGYELM, (kegy-el-ém) fn. tt. *kegyelm-et*, harm. szr. —e. Azon részvő, másnak javát akaró tett, mely által valakit ke-

gyelünk, vagyis kegy, mennyiben mások iránt tetteleg nyilatkozik. Különösen 1) Oly kedvezés, melyben valaki saját érdeme nélkül, egyedül másnak jó akaratából, hajlamából részesül. *Isteni kegyelem*, mely gyakran Isten ajándékának nevezetik, innen a mondasok: *Isten kegyelméből, Isten kegyelmével az is meglehet. Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok.* (Sz. Pál). *Kegyelmet leltem az úr színe előtt.* 2) A szoros igazságnak ellentéte, midőn valakinek megérdemlett büntetése elengedtetik, vagy enyhítetik. *A Felséghez kegyelemért folyamodni. Kegyelmet nyerni. Kegyelmekelet osztogatni.* Ez értelemben am. bűnbocsánat.

KEGYELEM-DÍJ, (kegyelem-díj) l. **KEGYDÍJ**.

KEGYELEM-DÖFÉS, (kegyelem-döfés) ösz. fn. Halálos döfés, melyet régente a bakó a keréktörésre ítelt szerencsétlennak adott. Átv. ért. azon állapot, midőn hosszabb lelki szenvedésnek, vagy ily szenvedés megelőzése végett egyszeri döntő nyilatkozat vagy cselekvény által egy más valaki véget vet.

KEGYELÉMFŰ, (kegyelem-fű) ösz. fn. l. **CSIKORKA**.

KEGYELÉMGÉRET, (kegyelem-igéret) ösz. fn. Igéret, mely által valaki szavát adja, hogy valakit föltétlenül vagy föltételesen kegyelmével megajándékozik.

KEGYELÉMJEL, (kegyelem-jel) ösz. fn. Bizonyos jel, vagy tett, vagy szó, mely kegyelemre mutat.

KEGYELÉMKENYÉR, (kegyelem-kenyér) ösz. fn. Szoros ért. kenyér, melyet valaki másnak kegyelméből kap. Átv. széles ért. az élet főszükségcinek kielégítése, egyedül másnak jótéteménye által. *Kegyelemkenyérre szorúlni. Mások kegyelemkenyeréből élni.*

KEGYELÉMLEVÉL, (kegyelem-levél) ösz. fn. Levél, vagy iromány, melynek erejénél fogva valakinek kegyelmet adnak, vagyis büntetését elengedik, vagy enyhítik. *Közbocsánati kegyelemlevél.*

KEGYELÉMPÉNZ, (kegyelem-pénz) ösz. fn. Napi, havi, vagy évi díj, melyet valaki másnak kegyelméből határozott vagy határozatlan mennyiségű pénzben kap.

KEGYELÉM ÚTJA. Az illető hatósághoz, felsőséghez, fejedelemezhez folyamodás, midőn kegyelemért, illetőleg bűnbocsánatért, büntetés elengedéseért vagy enyhítéseért esedezik valaki.

KEGYELÉS, (kegy-el-és) fn. tt. *kegyelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Jóindulatból, vonzalomból, hajlamból eredő cselekvés, melynél fogva kegyelünk valakit. V. ö. **KEGYEL**.

KEGYELET, (kegy-el-et) fn. tt. *kegyelet-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Gyöngéd érzelem, részvét, szeretetből eredett jótétemény, melyben valaki részesítetik. V. ö. **KEGYEL**. 2) Tisztelet neme, bizonyos személyek és tárgyak iránt, kik vagy mik régi bevett közszerzők által tiszteletre méltókká lettek. *Kegyelettel viseltetni a nemzeti emlékek, törvények, szokások iránt. Kegyeletben tartani a vallási szertartásokat, a szentes üregeket.* 3) Így nevezték némely régiek a szí-

várványt, minthogy a szentírás szerint vízözönkor ez által tanúsította Isten az embereket azon kegyelméről, melynél fogva ily vészről megkímélendi az emberi nemet. *És mikor béborítom felhőkkel az eget, megtetszik az én szívárványom a felhőkben — és nem lesznek többé vízözön . . .* (Mós. I. 9.).

KEGYELETÉS, (kegy-el-et-és) mn. tt. *kegyeletés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Akiben kegyelet van valaki vagy valami iránt, ami kegyeletet foglal magában. *Kegyeletes utód. Kegyeletes sziv.*

KEGYELETKŐ, (kegyelet-kő) ösz. fn. Kövek, nevezetesen kovarczok, melyek nap ellenében tartva szívárványszíneket játszanak. V. ö. **KEGYELET 3**).

KEGYELETMŰ, (kegyelet-mű) ösz. fn. Kegyeletet tanúsító vagy kifejező valamely mű, pl. sírkő, emlékoszlop.

KEGYELETTELJES, (kegyelet-teljes) ösz. mn. Kegyeletben bővelkedő, igen kegyeletes. V. ö. **KEGYELETÉS**.

KEGYELMED, (kegy-el-ém-ed) másod személyragos név, tt. *kegyelmed-et*, több személyre alkalmazva: *kegyelmedék*, tb. *kegyelmedeket*. Régi tiszteletcím, melylyel hajdan általánosan éltek minden rendű személy irányában, kit tisztelettel szólítani akartak. Sőt van reá több példánk, hogy a szülék felnőtt gyermekeiket is ezzel szólították: *kegyelmed*. Van a többek közt a Levelestárban 1559-ből egy levél, melyben Lukai Szarka Pál, saját fiát mindenütt *kegyelmed* szóval szólítja, végül is így fejezvé be levelét: „Isten tartsa meg kegyelmedet.“ A német *Euer Gnaden* és *tót vassá milost* (gratia vestra) ugyanannyit tesz, de ezzel csak főbb rangokat szoktak megtisztelni. Mai napság mint megbecsülési czímet csak a köznép használja a hasonló rendűek irányában. *Kérem kegyelmedet. Alázza meg magát nálunk kegyelmed.* Legtöbb tájakon: *kigyelmed*, rövidebben v. összehúzáva Udvarhelyszéken: *kegymöd*, általánosan: *kelmed*; de ez utóbbival már nem csak magához hasonló sorsuak irányában él a köznép, sőt néha féligmeddig gúnyos és megvető értelemben használja, pl. *biz ő kelme nem igen derék ember*; palócosan: *kémed*, innen: *kemed, kend*, (Erdélyi J.), mely általában divatos a köznépnél, különösebben a magyar közlegény czíme, ha tiszte hivatatosan szól hozzá. A jelen századig, maga ezen *kend* még az uri körökben is divatozott, de ma már a magukat műveltebbnek tartó osztálybeliek csak a kisvárosi mesteremberek, különösebben a falusi köznép irányában élnek vele. Ezzel tiszteli meg férjét a parasztnő is. Rövidítve *kēd*, néhutt: *kied, kjed*, sőt a tunyán beszélők mondják *kēe* is. *Hova megy kēd, mit akar kēd? Mint van kēetek, mint szolgál kēetek egészsége? Isten áldja meg a kēetek ebédjét, az emberét is.* Néhutt egy kissé bizalmasabban: *kegyend* (Tájszótár). Némelyek a *kēd* v. *kjed* szót már csak a „kegyed“ből rövidültnek vélik. Hangtalálkozásból ide jegyezzük a török *gendü*, vagy szokottabbban *kendi* szót, mely azt teszi *maga* (ő maga), innen *kendim* an. magam stb. Egyéb-

iránt a törökben ez nem megszólítási cím, hanem az egyes 2-ik személyben szokott megszólítás helyett divatba jött itt is a többcs 2-ik személy használata is, pl. *nerêje vardûnûz* (merre volt kegyed, szószerént: merre voltatok?) e helyett: *vardûn* (voltál) stb.

KEGYELMES, (kegy-el-ém-es) mn. tt. *kegyelmes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Általán, ki kegyelmet gyakorol, tehát jótevő, szelíd akarató, engedelkeny, nem bosszuálló stb. *Isten legyen neki irgalmas, és kegyelmes. Kérlek, légy kegyelmes hozzám. A mi urunk nagyon kegyelmes, meg fog bocsátani.* 2) A polgári czimrendben megfelel a latin *excellentissimus* (Excellenz) czimnek, s közép helyen áll a méltóságos, és főméltóságú között; máskép: *nagyméltóságú. Kegyes uram, asszonyom.* Általán ezen czím illeti a cs. kir. valóságos belső titkos tanácsosokat.

KEGYELMESEN, (kegy-el-ém-es-en) ih. Kegyelemmel fogadva, kegyelmet nyújtva. *Ő Felsége kegyelmesen meghallgatott bennünket.*

KEGYELMESSÉG, (kegy-el-ém-es-ség) fn. tt. *kegyelmesség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Kegyelemeket gyakorló, osztogató tulajdonság. *Ez a Felség kegyelmességétől függ.* 2) A kegyelmes czimzetű főrangú személyeknek tisztelet czime. *Ha kegyelmességed parancsolja. Ő kegyelmessége úgy akarja.* V. ö. **KEGYELMES**.

KEGYELMETÉK, I. **KEGYELMED** alatt.

KÉGYELMEZ, (kégy-el-ém-ez) önh. m. *kegyelmez-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Kegyelemet ad, megenged, megbocsát; szánakozásból jót tesz. Különösen a törvénszabta büntetést elengedi, vagy enyhíti. Az imanyelvben főképen használják. *Irgalmaz, kegyelmezz. Uram irgalmaz nekünk, Krisztus kegyelmezz nekünk.* (Litania).

KEGYELMEZÉS, (kegy-el-ém-ez-és) fn. tt. *kegyelmezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Cselekvés, midőn valakivel megszánásból jót teszünk, nevezetesen, midőn megbocsátunk, az elkövetett gonosztettért, megbántásért bosszút nem állunk. 2) A törvényes büntetésnek felsőbb bíróság, vagy fejedelem általi elengedése vagy enyhítése.

KEGYELMEZÉSI, (kegy-el-ém-ez-és-i) mn. tt. *kegyelmezési-t*, tb. —*ek*. Kegyelmezést illető, arra vonatkozó. *Kegyelmezési jog. Kegyelmezési indítvány.*

KEGYELMI, (kegy-el-ém-i) mn. tt. *kegyelmi-t*, tb. —*ek*. Kegyelemből származó, arra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Kegyelmi engedély. Kegyelmi tény.*

KEGYELŐ, (kegy-el-ő) mn. és fn. tt. *kegyelő-t*. Ki valakit kegyel. *Kegyelőink iránt hálával tartozunk lenni.* V. ö. **KEGYEL**.

KEGYELT, (kegy-el-t) mn. és fn. tt. *kegyelt-et*, harm. szr. —*je*. Akit kegyben tartanak, kegyvel illetnek; különös szeretettel pártfogolt, kegyencz.

KEGYELTSÉG, (kegy-el-t-ség) fn. tt. *kegyeltségét*. Állapot, midőn valaki kegyeltetik.

KEGYENCZ, (kegy-encz) fn. tt. *kegyencz-ét*, harm. szr. —*e*. Személy, ki valakinek különös kegy-

ben van; kit bizonyos kegyelő rendkívüli kegyekkel áraszt el. *Fejedelmek, főurak kegyenczei.*

KEGYES, (kegy-es) mn. tt. *kegyes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Gyöngéd, finom, nemes érzelemből jóakaró, jótevő. *A mi urunk igen kegyes.* 2) Kegyet jelentő. *Kegyes tekintet, pillantás. Kegyes arcz, mosoly.* 3) Erkölcsei, és vallási tekintetben jámbor, ájtatos, vallási kötelességeit hiven és buzgón gyakorló. *Kegyes nők. Kegyes szerzet, kegyes oskoldk. Kegyes alapítványok*, melyeknek célja a vallást és erkölcsiséget előmozdítani. 4) Törvényes ért. *kegyes bíró*, ki a vádlottban az emberi gyarlóságot, valamint jó tulajdonságait tekintetbe veszi, s nem fölötte szigorú. *Ki ki kegyes bíró magának.* (Km.). 5) A nyájas társalgási nyelvben am. jó, szives, valamit más kedveért tenni hajlandó. *Kérem, legyen oly kegyes. Őn igen kegyes.* 6) Molnár Albert szerint hajdan jelentett hőst is; *kegyes személy* am. heros, heroina. Vajjon nem-e a *pius Aeneas* lebegett előtte, midőn a kegyes szónak ezen értelmét is adá?

KEGYESEN, (kegy-es-en) ih. Finom, nemes érzelemmel; jóakarattal; ajtatosan; kegyet mutatva. V. ö. **KEGYES**.

KEGYESKÉDÉS, (kegy-es-kéd-és) fn. tt. *kegyeskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kegyes tettek gyakorlása; sziveskedés. V. ö. **KEGYES**.

KEGYESKÉDIK, (kegy-es-kéd-ik) k. m. *kegyeskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Finom, gyöngéd érzelemből fakadó jótéteményeket gyakorol, kegyeket osztogat. 2) Ájtatoskodik, buzgólkodik. 3) Sziveskedik, udvariaságból kedves dolgot cselekszik.

KEGYESKÉDŐ, (kegy-es-kéd-ő) mn. tt. *kegyeskédő-t*. 1) Általán kegyes tetteket gyakorló. 2) Különösen, ájtatosságot gyakorló, buzgólkodó, vallásos.

KEGYESSÉG, (kegy-es-ség) fn. tt. *kegyesség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Tulajdonság, melylyel az bir, ki mások iránt jószívű, jóindulatú, jóakaró, szelíd, irgalmas, kegyes. V. ö. **KÉGYES**. 2) Vallási ajtatoság, buzgóság, jámborság.

KEGYESSÉGÉS, (kegy-es-ség-és) mn. tt. *kegyességés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Igen kegyes, fölötte jóakaró, jóltevő, kegyességgel teljes.

KEGYESSZIVŰ, (kegyes-szivű) ősz. mn. Kinek szive, illetőleg erkölcsi kedélye kegyes érzelmekre és tettekre fogékony, hajlandó. *Kegyesszivű uraság.*

KEGYESSZIVŰSÉG, (kegyes-szivűség) ősz. fn. Erkölcsi tulajdonság, midőn valaki kegyesszivű; kegyeskedési hajlam, jóindulat.

KEGYETÉK, I. **KEGY** 3).

KEGYETLEN, (kegy-etlen) mn. tt. *kegyetlen-t*, tb. —*ék*. 1) Széles ért. gyöngéd, finom, részvevő érzelmek nélkül való, mit a *kegyetlen* szabatosabban kifejez. 2) Szoros ért. durva, szívtelen, vad érzésű, ki nemcsak nem mutat szelíd jó érzelmet mások iránt, hanem másokat tulzott szigorúságával bánt, kinez, üldöz, gyötör, vagy gonosz indulattal sérteget, szenvedni, kinlódni enged, vagy épen kényszerít. *Kegyet-*

len atya. *Kegyetlen urak, zsarnokok. Kegyetlen katonák, hadvezérek. Kegyetlen, mint a farkas.* (Km.). 3) Átv. ért. ami szenvedést okoz. *Kegyetlen sors. Kegyetlen bánásmód. Kegyetlen zordon idő. Kegyetlen fegyverek, kínzások.*

KEGYETLENÉDIK, (kegy-etlen-éd-ik) k. m. *kegyetlenéd-tem*, —*él*, —*ét*. Kegyetlen indulatúvá, természetüvé leszen.

KEGYETLENÍT, **KEGYETLENIT**, (kegy-etlen-it) áth. m. *kegyetlenít-ett*, par. —s, htn. —ni v. —*ni*. Kegyetlenné tesz, okozza, hogy valaki kegyetlen legyen. *Ingerlés, bántás, sértegetés által kegyetleníteni valakit.*

KEGYETLENÍTÉS, **KEGYETLENITÉS**, (kegy-etlen-it-és) fn. tt. *kegyetlenítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, illetőleg ingerlés, bántás, mely miatt valaki kegyetlenné lesz.

KEGYETLENKÉDÉS, (kegy-etlen-kéd-és) fn. tt. *kegyetlenkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Kegyetlen tettek gyakorlása. *Hajborzasztó, irtóztató kegyetlenkedés.*

KEGYETLENKÉDIK, (kegy-etlen-kéd-ik) k. m. *kegyetlenkéd-tem*, —*él*, —*ét*. Kegyetlen tetteket követ el, vagy gyakorol. *Mind fogytig kegyetlenkedik-e a kardod?* (Kir. II. 2. 26. Káldi) V. ö. **KEGYETLEN**.

KEGYETLENSÉG, (kegy-etlen-ség) fn. tt. *kegyetlenség-ét*, harm. szr. —e. A túlszigorú, vagy vad, vagy gonosz akaratnak, szenvedélynek tulajdonsága, mely a gyöngéd érzelmeket keményen sérti, mely másokat üldöz, gyötör, kínozt. *Szörnyű, vad, borzasztó, rettenetes kegyetlenség.*

KEGYETLENÜL, (kegy-etlen-ül) ih. Kegyetlen módon, vad indulattal, túl szigoruan, marczonán, iszonytatólag kínoztva. *A foglyokkal kegyetlenül bánni. Az országot kegyetlenül zsarolni, pusztítani.*

KEGYETLENÜL, **KEGYETLENÜL**, (kegy-etlen-ül) öbh. m. *kegyetlenül-t*. Olyanná lesz, mint akit kegyetlennek hívunk, kegyetlenedik. *Elkegyetlenülni.*

KEGYGAZDAG, (kegy-gazdag) lásd : **KEGYTELJES**.

KEGYHAJHÁSZ, (kegy-hajhász) l. **KEGYVADÁSZ**.

KEGYHAJHÁSZAT, (kegy-hajhász) lásd : **KEGYVADÁSZAT**.

KEGYHÜBÉR, (kegy-hübér) ősz. fn. Hübér, melyet az adományozó nem valamely tett szolgálataért, hanem csupán jóakaratból, személyes hajlamból ad valakinek, melyre az illető hübéres csak utóbbi szolgálata által teszi magát érdemessé.

KEGYIDŐ, (kegy-idő) ősz. fn. Keresztény válástani ért. azon idő, melyet Isten az elvesztett kegyelem visszanyerhetésére enged az embernek.

KEGYIG, **KEGYIGLEN**, régies szók. l. **PEDIG**, **PEDIGLEN**.

KEGYIGÉRET, (kegy-igéret) ősz. fn. Igéret, melyet valaki adandó vagy tanusítandó kegye iránt tesz.

KEGYISTENNŐ, (kegy-istennő) ősz. fn. A régi római hitregében félistennő, a szépnek, kecsesnek, szeretetre méltónak istennője; máskép : *kegy-szűz* (Gratia, Charis). *A három kegyistennő.*

KEGYJEL, (kegy-jel) ősz. fn. Általán szóval vagy tettel adott jel, mely által valaki másokkal érezteti, hogy irántok kegyes, melyből az illetők észrevehetik, vagy gyaníthatják, hogy valakinek kegyében vannak.

KEGYJELENTÉS, (kegy-jelentés) l. **KEGYMUTATÁS**.

KEGYLÁNCZ, (kegy-láncz) ősz. fn. Aranyláncz, melyet valaki bizonyos érdem fejében az uralkodótól kap. *Nyakról függő kegyláncz.*

KEGYLEVÉL, (kegy-levél) ősz. fn. Iromány, vagy oklevél, melynek erejénél fogva valamely felsőség egy más alsóbb rendű személyt bizonyos kegyben részesít. *Felszabadítási, szabadalmazó kegylevél.*

KEGYMOSOLY, (kegy-mosoly) ősz. fn. Kéltői kifejezés, mely a szeretett nő mosolyában kegyteljes hajlamot szemléltet, kegyjelül szolgáló mosolygás.

KEGYMÖD, l. **KEGYELMED**.

KEGYMUTATÁS, (kegy-mutatás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg kijelentés, melynél fogva valaki kegyét érezteti valakivel.

KÉGYÓ, régies és tájdivatos, kígyó helyett; l. ezt.

KEGYPECSÉT, (kegy-pecsét) ősz. fn. Pecsét, melylyel a kegyelemadó az illető kegylevelet meg erősíti.

KEGYPÉNZ, (kegy-pénz) ősz. fn. l. **KEGYELEMPÉNZ**.

KEGYPILLANAT, (kegy-pillanat) ősz. fn. Kegyelül szolgáló szelíd, nyájas pillanat.

KEGYSZERÜ, (kegy-szerü) ősz. mn. l. **KEGYBELI**.

KEGYSZÚRÁS, (kegy-szúrás) lásd : **KEGYELMÖDÖS**.

KEGYSZÜZ, (kegy-szűz) ősz. fn. l. **KEGYISTENNŐ**.

KEGYTELEN, (kegy-te-len) mn. tt. *kegytelen-t*, tb. —*ék*. Ki más iránt kegygyel nem viseltetik, nem kegyes. Ez tisztán tagadó értelemmel bír, és sokkal lágyabb kifejezés, mint a *kegyetlen*, mert ez tényleges gonosz indulattal, és akaratl. jár. Oly különbség van köztök miut a *gondtalan* (gond nélküli) és *gondatlan*, (gondot elhanyagoló) között.

KEGYTELENSÉG, (kegy-te-len-ség) fn. tt. *kegyetlenség-ét*, harm. szr. —e. Kegyen, kegyességnek hiánya, tehát érzéketlen részvétlenség, mely mások irányában gyöngéd finom érzelmeket nem tanúsít. Ettől különbözik a *kegyetlenség*. V. ö. **KEGYTELEN**.

KEGYTELI, **KEGYTELJES**, (kegy-teli v. —teljes) ősz. mn. Kinek szive, kebele kegyes érzel-

mekkel, jótévő részvétellel bővelkedik; hajlamból, szenvedélyből kegyes.

KEGYŰR, (kegy-úr) ösz. fn. Általán úri személy, ki valakit különös pártolása alá vesz, kegyeiben részesít, pártfogó. Különösen, ki valamely egyházi község, illetőleg templom és annak szolgálja számára szükséges javadalmat alapít. (Patronus ecclesiae).

KEGYŰRI, (kegy-úri) ösz. mn. Kegyurat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kegyúri jogok. Kegyúri kötelességek, terhek.*

KEGYŰRSÁG, (kegy-úrság) ösz. fn. Kegyúri minőség; kegyúri jogok összvege.

KEGYVADÁSZ, (kegy-vadász) ösz. fn. Személy, ki minden módon mások kegyébe jutni, s azal élni törekszik, pl. ki a népszerűséget hajhászszá, vagy a többség tetszését hizelegve, árulkodva stb. megnyerni iparkodik. Másképp: *kegyhajhász.*

KEGYVADÁSZAT, (kegy-vadászat) ösz. fn. Mások kegyének minden uton módon keresése. Másképp: *kegyhajhászat.*

KEGYVESZTÉS, (1), (kegy-vesztés) l. **KEGYVESZTETT**.

KEGYVESZTÉS, (2), (kegy-vesztés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki pártfogójának vagy kedvesének jóakarattól elesik.

KEGYVESZTETT, (kegy-vesztett) ösz. mn. A ki valakinek kegyét, jóakaró indulatát elvesztette.

KEGYZSOLD, (kegy-zsold) ösz. fn. Kiszolgált s szabadon bocsátott, rokkant katonának kegydíja.

KEGYZSOLDOS, (kegy-zsoldos) ösz. fn. Kiszolgált rokkant vitéz, ki kegyzsoldot húz.

KEH, hangutánzó fn. tt. *keh-et* v. —*ét*, harm. szr. —*e*. Kóros állapot, midőn valaki a légső csiklándozása következtében a levegőt erős hangon nyomja ki a tüdőből. Ha a keh nagyobb fokra lép, s némi rekedt hanggal jelenkezik, *hurut*-nak mondjuk. *Száraz keh*, mely semmi nyálkát nem vet ki. *Keh bántja a lovat*. A lovaknak egyik szokottabb nyavalyája. Hasonlók hozzá hangban is a sinai *khi* (tussis), szanszkrit *kaç*, persa *khuf-iden*, finn *kohjo*, *köhhä*, német *keuch*, *keuchen*. Hangváltozattal *küh*, melyből: *köhög*, *köhécsel* erednek.

KEHÉCS, (keh-és) elvont törzsöke *kehécsél* igének és származékainak. Jelenti a keh által gyakorta okozott hangkinyomást.

KEHÉCSÉL, (keh-és él) önh. m. *kehécsél-t*. A keh gyakran vagy folytonosan bántja. Hangzó változattal: *köhécsél*, *kahácsál*, *kahácsol*.

KEHÉCSÉLÉS, (keh-és él-és) fn. tt. *kehécsélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kóros állapot, illetőleg kényszerű cselekvés, midőn valaki gyakran vagy folytonosan keheg.

KEHÉG, (keh-ég) önh. és gyakor. m. *kehég-tem*, —*tél*, —*élt*. A légső csiklándozása, vagy más belső ok miatt a levegőt *keh keh* hangon nyomkodja tüdejéből. Másképp: *köhög*.

KEHÉGÉS, (keh-ég-és) fn. tt. *kehégés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. **KÖHÖGÉS**.

KEHELY, fn. tt. *kehely-t*, vagy (a *h* és *ly* helyet cserélvén) *kelyhet*, tb. *kelyhek*. Azonos a hellén *κύλη*, *κύλιξ*, latin *calyx* és német *Kelch* szókkal. Kicsinyezve: *kelyhecske*. 1) Ivóedény, melynek vagy hengerded alakja van, vagy fölül elmetezett üreges közhöz hasonló. Különösen így neveztetik a templomokban azon ivópohár, melylyel a papok misézés vagy úrvacsora alkalmával élnek. *Arany, aranyozott, ezüst kehely*. Átv. ért. minthogy a kehely Urunk szenvedésére emlékeztet, jelent szenvedést. *Kiüríteni a fájdalom, keserűség kelyhét*. Használtatik ellenkező értelemben is. *A szerelemnek édes kelyhét megtízlelni*.

„Míg más, szép hitvesét rengetve karjában,

A szerelem bájos kelyhét ürtgeti.“

Szemere Pál.

2) A növénytanban am. a virágbimbó tokja, mely a bimbó kifejléskor kehely gyanánt szétnyílik s a bokréta (sajátlagi virág) tövét kívülről beborítja, rendszerént zöld s levél forma anyagból van; másképp: *csésze*. Vannak csészétlen virágok is, mint a tulipán, lilium, gyöngyvirág; de vannak bokréta nélküliek is, mint az uszány, ezikkszár s a szénaneműek mind.

KEHELYFEDŐ v. —**FÖDŐ**, (kehely-fedő v. —födő) ösz. fn. Négyszögű fedő, melylyel a miséző pap a bor és víz betöltése és felajánlása után áldozásig a kelyhet közvetlenül befödi. (Palla).

KEHELYKUPA, (kehely-kupa) ösz. fn. 1) Kehelyhez hasonló alakú kupa. 2) A kehely öble.

KEHELYMARKOLAT, (kehely-markolat) ösz. fn. A kehely nyaka, szára, melynél fogva megmarkolják, kézbe fogják.

KEHELYTAKARÓ, (kehely-takaró) ösz. fn. A misézéshez felszerelt kehelyfödő ruhája, mely az egész készületet betakarja. (Velum).

KEHELYTALP, (kehely-talp) ösz. fn. A kehelynek kerekalakú talpzata, melyen áll.

KEHELYTÁNYÉR, (kehely-tányér) ösz. fn. Fémanyagból készített csekély homorodású tányér, melyre a miséző pap az ostyát teszi, melyről azt felajánlja, s végre mint Krisztus testét magához veszi. (Patina).

KEHELYTOK, (kehely-tok) ösz. fn. Reudesen kemény bőrből csinált tok, melybe a használaton kívül levő kelyhet takarják.

KEHELYTÖRLŐ, (kehely-törölő) ösz. fn. Fehér gyolcsruha, melylyel a miséző pap a kelyhet, mielőtt a bort és vizet betölti, és az áldozás véghezvitele után kitörli. (Purificatorium).

KEHES, v. **KEHÉS**, (keh-es v. keh és) mn. tt. *kehes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kit a keh bánt, ki köhög, kehel. *Kehecs ló*.

KEHESSÉG v. **KEHÉSSÉG**, (keh-es v. —és-ség) fn. tt. *kehesség et*. Kehögő, kehécselő betegség.

KEHETEG, (keh-et-eg) mn. és fn. tt. *keheteg-ét*. Székely tájszó, am. folytonosan vagy gyakran kehegő, kehegésre hajlandó. *Keheteg vén ember*. Mint főnév jelenti magát ezen betegséget. *Kehetegben szenvedni*.

KEHETEGÉS, (keh-et-eg-és) mn, tt. *kehetegés-t* v. —et, tb. —ek. Aki kehetegben szenved, kehécselő, száraz hurutú nyavalyás.

KEHIDA, falu Szala m. helyr. *Kehidá-ra*, —n, —ról.

KÉJ, (V. ö. KEGY), fn. tt. *kéj-t* v. —et, tb. —ek. Gyökeleme a kedves vágyat, tetszést jelentő *ke*, mely ö v. e képző hozzájárultával lett *keő* v. *kee*, s a két önhangzó összeolvadván, a megnyújtott *ké*, végre j toldalékkal *kéj*, mint é *éj*; *szí száj*; *hi hűj*; *szá száj*; *bá báj*; *tá táj*; ismét mint *le lev* v. *lé lév*; *csé csév*, *szű szűv* v. *szü szűv*, *nyü nyűv*; *ke keh*; *do doh*, *ro roh* stb. 1) A kedélynek gyönyör- vagy örömerzete, melyet bizonyos kecsegtető benyomások szülnek. Jelent különösen finomabb érzéki és szellemi gyönyört. *Szerelmi kéj*. *Mennyei, égi kéj*.

„Kidúlva e kebel hajdanti kéje,

Reménysugálva mit ragyogsz feléje?”

Kisfaludy K.

„Éljen, aki ott kapálta

E pohár dicső tövét.

Most mi vígan hörgögetjük

Kéjre, lángra ébredünk.” Bajza Józ.

Rokon a *kíván*, régiesen *keván*, és a *kics* (kecs), *kény* szók gyökével. De némileg eltérő értelemmel is. Lásd mindeniket a maga helyén. 2) Tetszés, gyönyör utáni vágy. *Kéje szerént történik minden. Kéjét tölteni. Kéje kedve szerént. Ön kéjén jár. Maga kéjét. Kéjét követi.* „A föld önnön kéjén gymölcsöz.” (ultra terra fructificat). Tatrosi cod. Ezen értelemben egy a *kény* szóval.

KÉJBÉCS, (kéj-bécs) ősz. fn. Valamely árúnak, dolognak azon becse, melyet belértéke fölött csupán azért tulajdonitunk neki, mert bizonyos oknál fogva kedves előttünk. (Pretium affectionis).

KÉJDE, (kéj-de) fn. tt. *kéjdé-t*. Kéjes hely, kéjlak, mulatóhely.

KÉJDÚS, (kéj-dús) ősz. mn. A maga nemében igen kéjes, gyönyörködtető, kéjérzetre gerjesztő. *Kéjdús vidék*. V. ö. KÉJ.

KÉJELÉG, (ké-j-el-ég) önh. és gyakor. m. *kéjelég-tem* v. *kéjlegét-tem*, —tél v. *kéjlegéttél*, *kéjlegétt*. Kéjjel járó érzelmekben gyönyörködik, pl. ki a leglágyabb, legfinomabb szerelem gyönyöreiben úszik. *A szerelmesek egymás karjai közt kéjelegnek*.

KÉJELÉM, (kéj-el-ém) fn. tt. *kéjelmet*, harm. szr. —e. Kéjes érzelem. V. ö. KÉJ, KÉJES.

KÉJÉLET, (kéj-élet) ősz. fn. Olyan élet, mely gyönyör és kéjélvezet közt foly le.

KÉJELGÉS, (kéj-el-eg-és) fn. tt. *kéjalgés-t*, tb. —ek. Kéjben, gyönyörben merengés.

KÉJELMES, (kéj-el-ém-es) mn. tt. *kéjelmes-t* v. —et, tb. —ek. Kéjelemmel teljes, kéjdus. *Kéjelmes szerelmeskedés, ölelkezés*.

KÉJELMESSÉG, (kéj-el-ém-es-ség) fn. tt. *kéjelmesség-ét*, harm. szr. —e. Kéjelmes állapot vagy minőség.

KÉJELMETLEN, (kéj-el-ém-et-len) mn. tt. *kéjelmetlen-t*, tb. —ek. Kéjelem nélkül való, ami kéjelmi érzésre nem gerjeszt, nem gyönyörködtet. *Kéjelmetlen sivatag*.

KÉJÉLVEZÉS, (kéj-élvezés) l. KÉJÉLVEZET.

KÉJÉLVEZET, (kéj-élvezet) ősz. fn. Kéjjel járó örömek érzete.

KÉJEN, (kéj-en) ih. Gyöngéd édes érzelmet élvezve; saját vágya, kívánsága, tetszése szerint. *Kéjen, kedvén él*.

KÉJENCZ, (kéj-encz) fn. tt. *kéjencz-ét*, harm. szr. —e. Személy, ki tulságosan szereti a kéjt, ki a gyönyörérzeteket vadászsza, s egyedül azoknak él, kéjvadász.

KÉJÉNT, (kéj-ént) ih. Vágyunk, kívánságunk, hajlamunk szerint. *Kéjént élni, mulatni*.

KÉJÉRZELEM, KÉJÉRZET, (kéj-érzelem v. —érzet) ősz. fn. Testi vagy szellemi gyönyörérzet; különösen érzékeket csiklandozó kedves benyomat.

KÉJES, (kéj-es) mn. tt. *kéjes-t* v. —et, tb. —ek. 1) Ami kéjjel jár, kéjt szerez, vagyis gyönyörérettel járó, gyönyört szerző. 2) Vágyunk, kívánságunk, akaratumk szerint való. Ellentéte: *kéjtelen*, am. erőszakolt, akaratlan.

KÉJETLEN, (kéj-etlen) l. KÉJTELEN.

KÉJGYÖNYÖR, (kéj-gyönyör) ősz. fn. Kéjes benyomás által gerjesztett élvezet, gyönyörérzet.

KÉJHAJHÁSZ, (kéj-hajhász) ősz. fn. L. KÉJVADÁSZ.

KÉJHAJHÁSZAT, (kéj-hajhászat) ősz. fn. A kéjnek szerfölből s testet és lelket lealacsonyító, zsibbasztó mértékben keresése.

KÉJHAJÓ, (kéj-hajó) ősz. fn. Hajó, mely kéj-utazásokra, mulattató kirándulásokra van rendelve.

KÉJHAJÓZÁS, (kéj-hajózás) ősz. fn. Hajózás mulatságból, időtöltésből, különösen valamely kies fekvésű vidéknek, városnak stb. megtekintése végett.

KÉJHÁZ, (kéj-ház) ősz. fn. Kertben, folyó mellett, valamely szép kilátásu dombon, hegyoldalon stb. épített ház, multság, a tavasz és nyár örömeinek éldelese végett; másként: *kéjlak*, *kéjde* (villa). *Kerti, szőlőhegyi, falusi kéjház*.

KÉJHÁZIKÓ, (kéj-házikó) ősz. fn. Kisebb nemű kéjház.

KÉJHELY, (kéj-hely) ősz. fn. 1) A természet gyönyöreinek élvezetével különösen ajánlkozó hely, pl. kies völgy, hegyi vidék, stb. 2) Szélesb ért. akár-mely hely, mely kéjélvezetet nyújt, pl. nagyvárosi pompás táncsteremek, mulató kertek stb.

KÉJHON, (kéj-hon) ősz. fn. Képzelőds alkotta boldogság hazája, földi paradicsom. (Elysium).

KÉJHÖLGY, (kéj-hölgy) ősz. fn. Szabad életű nőszemély, ki a nemi ösztön kielégítésének kéjeivel kínálkozik. Kiméletes és gyöngédebb kifejezés a *kurva*

szajha stb. nevezeteknél, melyet az irodalmi és nemesebb társalgási nyelvben is esinjával használni lehet.

KÉJINT, 1. **KÉJÉNT**.

KÉJITTAS, (kéj-ittas) ősz. mn. Képes költői nyelven am. kéjgyönyörök özönébe merült, gyönyör-érzettől elragadtatott, elszédült.

KÉJKASTÉLY, (kéj-kastély) ősz. fn. Mulató, kivált nyári tartózkodási helyül épített kastély, nagyobbyszerű kéjlak. (Villa).

KÉJKÉDÉS, (kéj-kéd-és) fn. tt. *kéjkedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kéjek élvezése, kéjelgés.

KÉJKÉDIK, (kéj-kéd-ik) k. m. *kéjkéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kéjeket élvez, kéjörömben gyönyörködik, kéjeleg.

KÉJKERT, (kéj-kert) ősz. fn. Finom izlés szerint rendezett, mulató kert, különböztetésül a gazdasági, pl. konyha-, gyümölcskertektől. *Tekervényes utak-
kal, ligetekkel, virággyakkal, kéjházikókkal, tavak-
kal, ugrókutakkal, remetelakokkal* stb. *ellátott kéjkert*.

KÉJKERTÉSZ, (kéj-kertész) ősz. fn. Kéjkerteket izletesen rendező kertész. V. ö. **KÉJKERT**.

KÉJKOCSIZÁS, (kéj-kocsizás) ősz. fn. Koesi-
zás, mulatság, időtöltés végett.

KÉJLAK, (kéj-lak) ősz. fn. 1. **KÉJHÁZ**, **KÉJ-
DE**, **KÉJKASTÉLY**.

KÉJLEÁNY, (kéj-leány) ősz. fn. Szabad életű leány, szabad személy, ki női szemérmét áruba adja, kéjhölgy, kéjnő. Alsóbb köznyelven : *kurva*, *szajha*, *rima*, *ringyó* stb.

KÉJMÁMOR, (kéj-mámor) ősz. fn. Költői képes kifejezéssel am. túlságos kéjélvezetből származott, részegek mámorához hasonló, bódult, tompult lelki állapot.

KÉJMÁMOROS, (kéj-mámeros) ősz. mn. Kit a kéjek túlságos élvezete mintegy mámorossá tett.

KÉJNŐ, (kéj-nő) ősz. fn. 1. **KÉJHÖLGY**, **KÉJ-
LEÁNY**.

KÉJÖZÖN, (kéj-özön) ősz. fn. Képes költői nyelven am. kéjek, kéjélvezetet gerjesztő gyönyörök bősége, sokasága.

KÉJSOVÁR, (kéj-sovár) ősz. mn. Kéjélvezetre szerföltött vágyó, kéjhajhász.

KÉJSZÜLŐ, (kéj-szüelő) ősz. mn. Ami kéjérzetet ébreszt, támaszt. *Kéjszüelő művészeti, szerelmi éledelek*.

KÉJTELEN, (kéj-te-len) mn. tt. *kéjtelen-t*, tb. —*ék*. 1) Ami örömrésztet, gyönyört, nem nyújt, az érzelmeknek kedves táplálékot nem ad. *Kéjtelen puszta vadonság*. 2) Akaratlan, vágyunkkal, kívánságunkkal ellenkező; szokottabban : *kénytelen*. *Kéjtelen útra menni*. Határozóképp am. kéjtelenül, kéj nélkül.

KÉJTELI v. **KÉJTELJES**, (kéj-teli v. —tel-
jes) ősz. mn. Ami sok kéjjel jár, sok kéjgyönyörrel kínálkozik. *Gyönyörű kilátásu, hegyvölgyes, csermelyekkel dúsz, kéjteli vidék*.

KÉJTELVE, (kéj-telve) ősz. ih. Kéjvágyat egészen kielégítve. *Kéjtelve gyönyörködni valamiben*.

KÉJTŰZ, (kéj-tűz) ősz. fn. Tűzijáték, mely pl. tüzes kerekék forgása, golyók, csillagok, koszorúk felröpítése által a nézőket mulattatja, gyönyörködteti.

KÉJUTAZÁS, (kéjutazás) ősz. fn. Utazás, melyet valaki egyedül vagy kiváltképen mulatság, szórakozás, gyönyörködés végett teszen. *Kéjutazás a havasokon, kies vidékű tengerpartokon*.

KÉJVÁGY, (kéj-vágy) ősz. fn. Kéjek élvezése után sovárgó vágy.

KÉJVADÁSZ, (kéj-vadász) ősz. fn. Személy, kinek fő törekvése kéjeket, gyönyörélményeket keresni. Átv. ért. elpuhult, érzékiiségnek élő, léha lelkű, állatias ember. E fogalmat jobban kifejezi a *kéjhajhász*.

KÉJVADÁSZAT, (kéj-vadászat); 1. **KÉJHAJ-
HÁSZAT**.

KÉK, (1), mn. tt. *kék-et*. Föltéve, hogy a színek, mint afféle elvont fogalmak nevei általán bizonyos határozott színű tárgyaktól kölcsönöztek: igen hihető, hogy a magyar *kék* gyöke vagy eredete *ég*, melyből lett *k* előtéttel vagy lehelettel *kég*, egészen keményítve *kék*, azaz oly szín, milyen a tiszta derült ég.

„Téged látlak az egeknek
Magas tiszta kékjében.”

Kisfaludy S.

Ezen fogalomkapcsolat létezik a török nyelvben is, hol ezen hasonló hangú szók : *göj*, *gök* (mindkettő ugyanazon arab betűkkel írva) jelentenek eget is, kéket is. A lengyelnek is némely szójárásaiban a *kék* *nébeszi*, az *ég* pedig általán a szláv nyelvben *nebo*, *nebe*. Talán nem hibázunk, ha úgy vélekedünk, hogy a latin *caeruleus* is am. *caeluleus* (a *caelo* v. *coelo*). A régi magyar Passióban egy helyütt : *kejk*, melyben az *ej* csak az *é*-ből alakult ikerhangzó : *keik*, (mint *szép*, *szeip* v. *sziep*). A *kék* szóval rokonok a *kököény*, *kökörös*, *kükörös*, *küklük*, *kikírics*, melyeket t. i. kékszín jellegez. Egyik tatár szójárásban : *kök*, a jakutban : *kuökh*. A kékszín az alapszínek egyike. *Világos kék*, *sötét kék*, *halavány kék*. *Valamit kékre festeni*. *Kék posztó*, *vászon*, *papiros*. *Kékre festett szobák*, *teremek*. *Nagy hideg miatt egészen kék lett a bőre*. Főnevel használva am. kékség.

„Szöke fodor felhők, hattyúi az égnek,
Úsznak vala tükrén a mennyei kéknek.”

Arany.

Különösen kéknek mondatik a verés helye.

„Szent testednek sebeit,
Vérrel folyó kékeit,
Aki látja és nem sír,
Élő hittel az nem bír.” Faludi.

Innen *kéket ülni valakin* am. úgy megütni, hogy megkéküljön a helye. *Hupi kék*, hupolás, azaz verés által okozott kékség a bőrön.

KÉK, (2), tájdivatosan összehúzza, kelletnék' szóból, mint *kéne* összehúzza, *kellene'* szóból.

KÉKALMÁS, (kék-almás) ősz. mn. Lóról mondják, melynek szőre hamvas kék foltokkal pettyezett. *Kékalmás paripa*.

KÉKANY, (kék-any) l. KÉKENY.

KÉKBÉGY, (kék-bégy) ősz. fn. A billegények neméhez tartozó madárfaj, melynek kék tollazatu begye van. (Motacilla Sevice).

KÉKBÉRZSÉN, (kék-bérszén) ősz. fn. Amerikai fanem, melynek gesztjét rozsz kékfestékül használják a ruhafestők.

KÉKBÜK, erdélyi pusztá Torda m.; helyr. *Kékbük-re*, —*én*, —*ról*.

KÉKCSE, falu Szabolcs m.; helyr. *Kékcse-re*, —*n*, —*ról*.

KÉKCSÍKOS, (kék-csíkos) ősz. mn. Kék csíkokkal, azaz vonásokkal tarkázott. *Kékcsíkos kelme*, *nadrág*, *szoknya*.

KÉKZINKE, (kék-zinke) ősz. fn. A czinege faja, molnárczinege. (Blaumeise).

KÉKECS, (kék-ecs) fn. tt. *kékecsét*. L. KÁKICS.

KÉKED, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Abauj m.; helyr. *Kéked-re*, —*én*, —*ról*.

KÉKELLIK, (kék-el-el-ik) k. m. *kékell-étt*, htn. —*eni* v. —*ni*. Rövidebben: *kéklík*. Kék színben tűnik szembe. *Kékellik a kiderült ég*. *Kékellemek a távol hegyek*.

KÉKELLŐ, (kék-el-el-ő) mn. l. KÉKLŐ.

„Kéklő violák illatozási közt

Szüle egy gyenge leány engemet.“

Kazinczy Ferencz.

„Ti kéklő halmok! gyönyörű vidékek!

Vegyétek bús könnyemet.“

Berzsenyi D.

KÉKENY, (kék-eny) ősz. fn. A nemtelen nehéz fémek egyike, melynek színe kékes vagy aczélszürke, többé vagy kevésbé csillog, s ha egy ideig a szabad levegőn fekszik, főlzíne barackvirágszínű porral behúzódik; vegyületeit az üveg és porcellánnak kékre festésében használják. (Cobaltum).

KÉKERES, (kék-eres) ősz. mn. Minek erei kékellemek. *Kékeres lábszarak*, *kezek*.

KÉKES, (1), (kék-es) mn. tt. *kékest* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Kékszínt játszó, kéklő, kevesítő értelemben; tehát ami nem felülőleg kék. *Kékesek a hegyek, jó idő lesz*. 2) A veréstől kék *Kékes hát*, *far*.

KÉKES, (2), falu Temes m. MAGYAR—, OLÁH—, falvak Szathnár m., erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Kékes-re*, —*én*, —*ról*.

KÉKESD, falu Baranya m.; helyr. *Kékesd-re*, —*én*, —*ról*.

KÉKESEDÍK, (kék-es-éd-ik) k. m. *kékeséd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kékes színben kezd föltűnni, kékes színt vesz fel. *Érés idején kékesedik a szilva*. *A fázástól kékesedik az ajaka*.

KÉKESFALVA, erdélyi falu Hunyad m. helyr. *Kékesfalvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KÉKFESTŐ, (kék-festő) ősz. fn. Festő, ki szövetekeket, pl. posztót, vásznat, gyolcsot kékszinre fest.

KÉKFOLTOS, (kék-foltos) ősz. mn. 1) Amin kék foltok látszanak. *Kékfoltos vereséghegyek*. 2) Amire kék foltot vetettek. *Kékfoltos zöld nadrág*.

KÉKÍT, KÉKIT, (kék-it) áth. m. *kékit-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Valamit kékszinűre fest, vagy csak kékessé tesz. *Mosáskor az üngöket, fehérneműt kékiteni*.

KÉKITÉS, KÉKITÉS, (kék-it-és) fn. tt. *kékités-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valamely testnek, különösen szövetnek, ruhaneműnek kékszinre vagy kékesre festése.

KÉKITŐ, KÉKITŐ, (kék-it-ő) fn. tt. *kékitő-t*. Általán festék, melylyel valamit kékké tesznek, különösen azon kék anyag, melyet a mosónők használnak.

KÉKKÓR, (kék-kór) ősz. fn. Kékes kifakadások, kútegek, kelevények, az emberi vagy más állati testen.

KÉKKŐ, (1), (kék-kő) ősz. fn. Égszínű kő; tulajdonképen kék rézércz. (Lapislazuli).

KÉKKŐ, (2), mezőváros és vár neve Nógrád megyében, helyr. *Kékkő-n*, —*re*, —*ról*.

KÉKKÚT, falu Szala m. helyr. *Kékkút-ra*, —*on*, —*ról*.

KÉKLE, (kék-le azaz kék-l-ő) fn. tt. *kéklét*. L. KÉKLET.

KÉKLENY, (kék-l-eny) fn. tt. *kéklény-t*, tb. —*ék*. Kék anyag v. kéksav-anyag, mint légeny és szemeny vegyülete. (Cyan).

KÉKLET, (kék-el-et) fn. tt. *kékletét*. Általán, kéklő valami, kéklő tárgy. Különösebben: kékkő. L. ezt, (1).

KÉKLIK, (kék-el-ik) k. m. *kékl-étt*, htn. —*eni*. Kék színben tűnik elé, kéknek látszik. *Kéklík a derült ég*. *Kéklík a kökényszem*.

KÉKLŐ, (kék-el-ő) mn. tt. *kéklő-t*. Ami kék vagy kékes színt játszik. *Kéklő hegyek*.

„Ott a kéklő hegy tövében

Egy ér csörgve folydogál.“

Kisfaludy K.

KÉKSAV, (kék-sav) ősz. fn. Az úgynevezett berlini savanyak sajátos sava, mely abból vegyési úton húzatik ki, de más módon is készíthető.

KÉKSE, (kék-se v. kék-es?) fn. tt. *kéksét*. Szabó Dávidnál am. suba, goromba ruha, pokrócz.

KÉKSÉG, (kék-ség) fn. tt. *kékség-ét*, harm. szr. —*e*. A kék színnek terjedelmessége, sokasága. *A tiszta, derült égboltozat kéksége*.

KÉKSZEMŰ, (kék szemű) ősz. mn. Kinek vagy minek kék szemei vannak. *Kékszemű, székehajó hölgy*.

KÉKSZÍNŰ, (kék-színű) ősz. mn. Minek kék színe van. *Kékszínű posztó*. *Kékszínű virág*, pl. búza-virág, ibolya.

KÉKSZÜRKE, (kék-szürke) ösz. mn. Kéket játszó, kékbe átmenő szürke. *Kékszürke posztó. Kékszürke ló.*

KÉKTARKA, (kék-tarka) ösz. mn. Minek alapszíne kék foltokkal, csíkokkal, virágokkal stb. van tarkázva. *Kéktarka szoknya.*

KÉKÜL, **KÉKÜL**, (kék-ül) önh. m. *kékül-t.* A kékszinhez hasonló színűvé lesz, vagy változik. *Ajakai kékülnek. A szilva már kékül. Kékülnek a hegyek. Derül és kékül az ég. A sok verés miatt megkékült a teste. Fojtogatás vagy fuldoklás közben elkékült az arca.*

KÉKÜLÉS, **KÉKÜLÉS**, (kék-ül-és) fn. tt. *kékülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, illetőleg színváltozás, midőn valamely test kékül.

KÉKVASLA, (kék-vasla) ösz. fn. Kékszinű vasföld.

KÉKVIRÁG, (kék-virág) ösz. fn. A csükküllök neméhez tartozó növényfaj; levelei szálasak, nyeletlenek, épülük; virága szép kék, de van fehér is, piros is; másképp, és köz nyelven *buzavirág* (Cyanus).

KÉKZÖLD, (kék-zöld) ösz. mn. Kékszinbe átmenő zöld. *Kékzöld papiros.*

KEL, (1), elvont gyök. 1) megvan a *Kelcse*, *Keléd*, *Kelczel*, *Kelecsény*, *Kelemér*, *Kelencze*, *Kele-nye* helynevekben. 2) Görbét, bonyolodást, kerekformát jelent *kelekóla*, *kelekódlál*, *kelencze* (méhkas), *kelentyű*, *kelepcze* szókban, s rokon a *kaland*, *kalézol*, *kalandoz*, *kalisza*, *kalinkó*, *kalantyu* stb. rokon értelmű szókban előfordul *kal* gyökkel. 3) Elavult egyszerű törzsöke a *kell*, *kellem*, *kellet*, *kellő* stb. rokon értelmű szóknak, de amelyekben az első *l* a *ked d-jéből* hasonult. V. ö. **KELL**. 4) Hangutánzó a *kelep*, *kelepel*, *kelepelés* szókban, keményítve: *ker*, honnan a hasonértelmű *kerep*, *kerepel*, *kerepelés* hangutánzó.

KEL, (2), fn. tt. *kel-t*, tb. —*ek*. L. **KELKÁ-POSZTA**.

KEL, (3), megnyújtva is, de csak a törzsben: *kél*, önh. m. *kelt*. Gyöke a menést, mozgást, eredést jelentő *el v. él*; s kemény előlehelettel lett *kel v. kél*. Egy azon *el v. él* igével, melyből az *eleven*, *eledel*, *élet*, *élelem* stb. származnak, minthogy az elevenesség és élet szintén mozgás által jelenkeznek. Rokon vele: *kal*, *kalamol*, *kaland* szókban. (Lugossy J.). Rokon vele továbbá a török: *gel-mek* (=jönni), a persa *khal-iden* (=bemenni, behatni), s a *khal* parancsoló módban am. jöjj és mint fn. jövetel; a finn *käyn*, járrok. 1) Széles ért. megy, mozog. *Járni kelni. Jár kel, mint az Orbán lelke, mint a görög az üres boltban.* (Km.). *Kérlek, kelj innen. Folyón, tengeren, hegyen, erdön általkelni.* „Az asszony állat kegyig, ki megírt bínét pecsét alatt neki adta vala . . . félvén azon, hogy valaki kezébe kelne“ (azaz jutna vagy kerülne). Debreczeni Legendáskönyv. „Hogy semmi nem kél dolgába“ (azaz nem megyen). Pesti Gábor meséi. „De ha az elkelen“ (=elmúlánd). Ugyanott. *Hózasodás által összekelni, egybekelni. Keljen keed*

előbbre. „Előtökbe kel (occurret) tünektek.“ „Kikele (exiit) azért ez beszéd.“ Tatr. cod.

„Majd ha a nap dél felé kel,

Eljő rózsám az ebéddel.“

Pusztai dal (Erdélyi J. gyűjt.).

2) Szoros ért. nyugvó, vesztég állapotból mozgásnak ered. *Kel a nap, hold, csillag*, t. i. az emberi képzelődés szerint.

„Ha kel az ég szép hajnala,

Kezemben az eke szarva.“

Pusztai dal (Erdélyi J.).

Kelnek az álomból ébredt munkások. Ágyból kelni, kikelni. Lóra, harczra, csatára kelni. Valaki mellett kikelni. Ellene kelni valakinek. Ha rá kel a dolog. „Kel-jetek (surgite) eredjünk innét.“ Tatr. cod. 3) A növénynek, vagy tojásnak esirája megindul, kibújik. *Kel az elvetett búza, rozs. Kelnek a virágmagok. Kelnek a tojások. Kikeltek a halak, bogarak, csibék, libák.*

4) Dagad, puffad, pl. *kel a kovász, a kenyérnek, kalácsnak való kovászos vagy élesztős tészta.* „Egyenlő kovászszal, kit vevén némbéri elrejt három méreze lisztbe, míg nem ménd megkeljen.“ Tatrosi cod. *Kel a testen a kóros gümő, innen a kelés, kelevény szók.*

5) Áru gyanánt, vagy használat végett kapós, tehát átv. ért. kézről kézre megy, fogy, elfogy. *A természetnyek kelnek, de nem az iparczikkek. Minden bor elkelt a mult vásáron. A gabona sehogy sem kel. Ha jó bort adsz a vendégeknek, el kel az. A vendéglőnek minden ételle elkelt. Ahol ló nincs, a számár is elkelt.* (Km.). 6) Vesz, elvesz. *Ez is a te réveden kelt el. Elkelt Buda vára.* 7) Midőn azt mondjuk valamiről: *elkelne biz az*, am. jó volna, hasznát lehetne venni.

Több származéka mint *költ*, *költség*, *költözik*, *kölcsön*, a nyílt e helyett ő hangzót veszen föl.

—**KÉL**, igeképző l. —**KÁL**.

KELCSE, falu Zemplén m. helyr. *Kelcsé-re*, —*n*, —*ről*.

KELEBÓLA, (kele-boló, azaz kele-bolygó) l. **KELEKÓLA**.

KELEBÓLÁL, (kele-bólál, azaz kele-bolyókál) l. **KELEKÓLÁL**.

KELECSEN, l. **KERECSENSÓLYOM**.

KELECSÉNY, falvak Máramaros, Nyitra, Zemplén m., **BORDA**—**Abauj m.**, **FEKETE**—**Bars m.**, **FELSŐ**—**Borsod m.**, **FÜLEK**—**Nógrád m.**, **GRAM**—**Bars m.**, **TÓTH**—**Nógrád m.**, továbbá puszták **Nógrád**, és **Nyitra m.** helyr. *Kelecsény-be*, —*ben*, —*ből*.

KELECZEL, erdélyi falu Kolos m. helyr. *Keleczel-be*, —*ben*, —*ből*.

KELÉD, falu Vas m. helyr. *Keléd-re*, —*én*, —*ről*.

KELEHAJTI, (kele-hajti) l. **KELEKÓLA**.

KELEKÓLA, (kele-kóla) ikerszó, és mn. tt. *kelekólát*. Tulajdonképp ikerített igenév az elavult *kól* igékből, mint a *hetel kótol-ból* *hetlekotta*, a *sereg pereg-ből* *serteperte*, a *hereg hurog-ból* *herdehurdy* stb.

A *kelkól* am. ideoda jár, mozog, forog, innen *kelekóla* jelent tekervényes valamit, ami irányát szüntelen változtatja. *Kelekóla szarvu ökör. Kelekóla járás, szél.* Rokon értelműek a Dunán túl divatozó : *kelebóla, kelehajti, kelekotra, kelekuti*, s jelentenek szeleburdi módon forgolódó, keringő, bolondos embereket. A *kelkól* mint görbét jelentő szókkal rokon a latin *clino*, *claudus*, *clavis*, a szláv *kolo* (kör, kerék), *koleno* (térd), a német : *Klammer, Klampe, Klaue, Klette* stb.

KELEKÓLÁL, (kele-kólál) ikerige és önh. m. *kelekólál-t*. Tekervényesen forog, mozog, jár kél. *Kelekólál a szél.* V. ö. **KELEKÓLA**.

KELEKOTRA, (kele-kotra) l. **KELEKÓLA**.

KELEKUTI, (kele-kótya v. kele-kótó mint szele-kótya) l. **KELEKÓLA**.

KELEMEN, (a latin *clemens*-ből eredett) férfi kn. tt. *Kelemen-t*, tb. —ék.

KELEMENFALU, falvak Liptó és Turóc m. helyr. —*faluba*, —*ban*, —*ból*.

KELEMENFALVA, falu Bereg m. helyr. —*falvára*, —*n*, —*ről*.

KELEMENHALOM, pusztá Fehér m. helyr. *Kelemenhalom-ra*, —*halm-on*, —*ről*.

KELEMENPATAKA, erdélyi pusztá Torda m. helyr. —*patakára*, —*n*, —*ről*.

KELEMENTELKE, erdélyi falu Marosszékb. helyr. —*telké-re*, —*n*, —*ről*.

KELEMÉR, falu Gömör m.; helyr. *Kelemér-re*, —*én*, —*ről*.

KELEMFÖLD, (kelem-föld) l. **KELENFÖLD**.

KELENCZE, (1), (kel-encz-e) fn. tt. *kelenczét*. Törzsöke valószínűleg a görbét, kerekdedet jelentő *kel* vagy *kal*. Jelent méhkast, mely rendesen kerek-alaku. A hason értelmű *köpu*-ben is a gömbölyűség alapfogalma rejlik. Így lett a gömbölyüt jelentő latin : *alvus*, *alveus* után *alvear*. V. ö. **KEL**, (1), elvont gyök.

KELENCZE, (2), falu Közép Szolnok m. helyr. *Kelenczé-re*, —*n*, —*ről*.

KELENDŐ, (kel-end-ő) mn. tt. *kelendő-t*. Mondják általán minden tárgyról, mennyiben kapnak rajta, vagyis mennyiben azt magukévá tenni, megszerezni, felhasználni szeretik. *Kelendő pénz*, melynek folyamata van. *Kelendő áruk*, melyeket megvásárolnak. *Kelendő ételek a vendéglőben. Rövid farsangon kelen-dőbbek a lányok.* V. ö. **KEL**.

KELENDŐSÉG, (kel-end-ő-ség) fn. tt. *kelendőség-ét*, harm. szr. —e. Árúnak használandó, megszerzendő tárgynak kapóssága, becsessége. *Az arany ezüst pénznek mindig van kelendősége.* V. ö. **KELENDŐ**.

KELENFÖLD, (kelen-föld) ösz. fn. *A kelen* törzsöke a menést jelentő *kel*, melyből lett *kelő*, *kele*, s n v. m. utótétellel *kelen* v. *kelem*. Régi neve a budai Dunaparton a Gellért hegytöve mellékének, hol Árpád idejében a Dunán először átkelő magyarok kiszálltanak volt. *Kelenföldön átkelének.* (Csáti D.) A XIII. századb. oklevelek szerint volt ugyan itt egy, Kelenföld' nevezetű helység is. (Jerney. Nyelvkincsek).

KELENGYE, (kel-engy-e) fn. tt. *kelengyét*. Törzsöke hihetőleg *kel*, a mennyiben ez valamely eladó vagy kapós jószágnak, árúnak tovább adását, menését jelenti, minthogy a *kelengye* am. a férjhez menő leánynyal, menyasszonynyal adott jegyajándék, tehát azon adomány, melyen az *eladó leány* mintegy elkelt; tehát viszonyban áll az 'eladó' szóval. Így viszony van a latin *do* és *dos* között.

KELENTYŰ, (kel-enty-ű) fn. tt. *kelentyű-t*. Törzsöke a görbét, hajlóst jelentő *kel*, vastag hangon : *kal*, innen a teljesen rokon hangú *kalantyú* (Lugossy József), továbbá : *kalinkó*, *kalimpáz*, nemkülönb. *galiba*, *galabít* szók *gal* törzsökében. A vízmerítő vödörnek görbés fogatékja, melylyel azt a kútostorra akasztják.

KELENYE, falu Hont m. helyr. *Kelenyé-re*, —*n*, —*ről*.

KELEP, (kel-ep) fn. tt. *kelep-ét*, harm. szr. —je. 1) Elavult törzsöknév, melyből *kelepce* származott, s ennek alapértelme görbeség, bonyolodás. 2) Hangutánzó, melyből lett *kelepel*, s jelent zörgető faszöközt, melyet pl. a katolikusok templomaiban nagy csütörtöktől nagy szombatig harangok, csengetyűk helyett használnak, keményebb hangon *kerep*, *kerepelő*; továbbá a golyamadárnak hossz. orrát, és tompa fahangját. Rokon vele a *kalapál* igének *kalap* törzsöke, s evvel ismét azonos értelmű a héber *kelapóth* és tót *klapati*.

KELEPCZE, (kel-ep-cze) fn. tt. *kelepczét*. Általán a vadak fogására, megkerítésére csinált eszköz, pl. csapó kalitka, török, hurok, s rokon a vastaghangú *kalafa*, *kaloda*, *kalafinta*, *kalantyú* szókhoz. Alapfogalom mind ezen szókban a kerítés, megkerítés, kerítés közé fogás. Ennél fogva a közös törzsök a kereket, görbést jelentő *kel kal*, reszkető hangon : *ker kar*. Ugyanezen fogalom lappang a görög *καλύπτω*, a latin *claudo*, *cludo*, a német *Klemme* szókban. *Valakit kelepczébe csalni, ejteni, keríteni. A madaraknak, vadaknak kelepczét vetni.* Átv. ért. ravaszul kikoholt fogás, csel, mely által valaki másnak hatalmába esik.

KELEPCZÉL, (kel-ep-cze-el) áth. m. *kelepczél-t*. Valakit vagy valamit kelepczébe ejt, kelepczével megfog.

KELEPEL, (kel-ep-el) önh. m. *kelepel-t*. Rokon vele a vastaghangú *kalapál*. 1) Kelep nevű eszközt zörget, szokottabban : *kerepel*. Nagy pénteken harangozás helyett *kelepelnek*. 2) Mondják a golyáról, midőn tompa fahangon szól, orra lapátjait összeverve. 3) Átv. tréfás ért. haszontalanul jár a szája, trécsel.

KELEPELÉS, (kel-ep-el-és) fn. tt. *kelepelés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Rokon vastaghangon *kalapálás*. 1) Kelep nevű faeszköz zörgetése. 2) A kanalas orrát csattogató golyamadár hangja. 3) Átv. ért. füleket sértő, verő üres haszontalan beszéd.

KELEPELŐ, (kel-ep-el-ő) mn. és fn. tt. *kelepelő-t*. 1) Aki vagy ami kelepel. *Kelepelő golya*. 2) l. **KELEP**.

KELEPES, (kel-ep-es) mn. tt. *kelepes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Minek kelepeje; különösen kelep hangon kettegő lapátorra van. *Kelepes gólya*.

„Ez a csárda nevezetes,
Gólya jár rá, nagy kelepes.“

Vörösmarty.

KELEPICZÉL, (kel-ep-icz-e-el, vagy talán némi betűátvetéssel am. *eviczkél*); önh. m. *kelepiczél-t*. Mondják kis gyermekről, midőn a bölcsőben vagy anyja, dajkája ölében nyugtalankodva rugdalózik, hánykolódik.

KELES, (kel-és) fn. tt. *kelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Menés, mozgás. *Járás kelés. Egybekelés, összekelés, szétkelés*. 2) Támadás. *A napnak, holdnak, csillagoknak kelése*. 3) A növénynek magból, az állatnak tojásból való kifakadása. 4) A tésztának, kovásznak felpuffadása, dagadása. 5) Árunak, s holmi kapós jószágnak tovább adása, kézről kézre menése. 6) Kóros daganat, fakadás, eves gümő a testen. *Vérkelés, orrkelés*. Mátyusföldön s Tisza mellett *kilis*. V. ö. KEL.

KÉLES, pusztá Bács m. helyr. *Kéles-re*, —*én*, —*ről*.

KELESÉS, (kel-és-és) mn. tt. *kelésés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kóros gümőjű, daganatú, kelevényű. *Keléses gyermek. Keléses csipőn nehéz megkötni a ruhát*. Mátyusföldön és a Tisza mellett *kilises*. V. ö. KELES.

KELESFÜ, (kelés-fü) ősz. fn. A sikkantyúk neme alá tartozó növényfaj; szirmai a karimán nagyobbak; szára szőrös; levelei néha mind épek, s itt ott fogasak, hasadtak; vaczka szőrös. Máskép: *ruhfü, varfü, koszfü, fekélyfü, sennyedékfü*. (*Scabiosa arvensis*).

KELESZT, (kel-esz-t) áth. m. *keleszt-ett*, par. *kelesesz*, htn. —*eni* v. —*ni*. A süteménynek való lisztet úgy elkészíti, hogy megkeljen.

KELESZTŐ, (kel-esz-t-ő) fn. tt. *kelesztő-t*. Kovász, élesztő, savanyító, mely a tésztát erjedésbe hozza.

KELET, (kel-et) fn. tt. *kelet-ét*. Menet. L. BEKELET, KIKELET. 1) Különösebben, feltámadás helyett: *felkelet* áll a Tatr. codexben. „Mert teneked megforbátlatik az igazaknak felkeletekben“ (in resurrectione). 2) Azon táj az égen vagy láthatáron, hol a nap kelni látszik. *Nyári, téli kelet. Észak-kelet, délkelet. Kelet népe*. Innen kelet reánk nézve a világ azon tája, honnan a nap felénk közeledni látszik. *Keleti v. keletről fúvó szelek. Keleti tartományok*. Ellentéte: *nyugot* v. *nyugat*.

„S rohan, mint ár, a győzelem

Kelettől nyugatig;

A láncsa zúg, a lobogót

Magas szellők viszik.“ Kölcsey.

3) Árunak, s más használatra szerzendő jószágnak kapóssága, becse. *A bornak, buzának nagy kelete van. Az okos embernek mindenhol van kelete*. (Km.). Ezen

pénznek nálunk nincs kelete. V. ö. KEL, (3). 4 Valamely oklevelen, irományon az év, hó és nap följegyzése, mely ezen szóval történik: *kelt*, pl. 1854. május 10-dikén.

KELETI, (kel-et-i) mn. tt. *keleti-t*, tb. —*ek*. 1) Napkelet felől vagy keletre fekvő országból, tartományból való, eredő, jövő. *Keleti szél. Keleti népek, lakosok, áruk*. 2) Kelet felé fekvő. *Keleti országok. Keleti India*. Egyenes ellentéte: *nyugoti*.

KELETI-MAJOR, pusztá Somogy m.; helyr. —*Major-ba*, —*ban*, —*ból*.

KELET-INDIA, (Kelet-India) ősz. fn. máskép: KELETI INDIA. Ázsiának nagy kiterjedésű déli része, melyet keletinek hívnak, ellentétül Amerika azon déli részével, melynek Nyugoti-India a neve. V. ö. INDIA.

KELETITENGER, (keleti-tenger) ősz. fn. Dánia és Svédországtól keletnek, ezek és Német-s Oroszország egy része között fekvő tenger, máskép: *balti tenger*.

KELETKÉZÉS, (kel-etk-éz-és) fn. tt. *keletkezés-t* tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valamely dolog lételeinek eredése, támadása; létrejövés.

KELETKÉZIK, (kel-et-kéz-ik) k. m. *keletkeztem*, —*tél*, —*étt*, par. *keletkezézl*. Támad, ered, mozgásnak indul. *Szél keletkezik. Nagy tűz keletkezik. Ebből még sok baj, nagy szerencsétlenség keletkezik. Keletkezőben van* am. most keletkezik.

KELETKÉZTET, (kel-et-kéz-tet) mivel. m. *keletkéztet-tem*, —*tél*, —*étt*. Eszközlí, véghezviszi, teszi, hogy valami keletkezzék; eredtet, támadtat.

KELETLEN, (kel-et-len) mn. tt. *keletlen-t*, tb. —*ék*. 1) Ami nem kapós, amit meg nem vettek, el nem használtak. *A keletlen árukat visszavinni, alább szállítani*. 2) Mondják tésztáról, mely meg nem kelt.

„Árpa kenyér keletlen

N. alispán kelletlen.“ Gúnydal.

Határozóként am. 1) el nem keltén; 2) meg nem kelve.

KELETLENSÉG, (kel-etlen-ség) fn. tt. *keletlenségét*. Keletlen állapot, vagy minőség.

KELETNEK, (kel-et-nek) ih. Kelet felé, kelet irányában. *Keletnek tartani, menni. Keletnek csavарodik a patak*.

KELETRE, (kel-et-re) ih. Kelet felé, keletnek tartva. *Széteszlottak, ki keletre, ki nyugotra*.

KELETVÁLTÓ, (kelet-váltó) ősz. fn. Váltóles vél, melynek lejáratá annak keltétől számíttatik, így szól: „Mától három (vagy hat stb.) hónapra fizés, sen ön.“ Amelynek lejáratát bemutatástól számítják az, lát utáni váltó.“

KELEVÉNY, (kel-ev-ény) fn. tt. *kelevény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Eves gümő, daganat, kelés a testen. *Kék, vörös kelevény. Torlódásbeli kelevény*.

KELEVÉNYÉS, (kel-e-vény-és) mn. tt. *kelevényés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Amin kelevényféle daga-

nat támadt. *Kelevényes test.* 2) Aki kelevényben szenved. *Kelevényes beleg.*

KELEVÉSZ v. KELEVÉZ, (kel-e-ve-esz, mintegy, kelő-eszköz : t. i. *keleve*, régiesen am. *kelő*, *esz* v. *es* képzővel); fn. tt. *kelevész-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Hosszú szűrő fegyver, lökő dárda. Gyöke a tova kelést, hatást, mozdulást jelentő *kel*.

„S míg balával lantján báj zenét ver,
Fenn villog jobbja a kelevéz.”

Garay.

„Jó kardja előtt a had rendre ledül,
Kelevéze ragyog vala balján.”

Arany.

2) Kemenes alján, és Marczal mellékén am. hosszú pózna, melylyel a diót verik. 3) Épületszervazáskor egy rúdnak felső végire kötelet kötnek s azt a felálitandó szarufák kakasülőjére rákötik, és rendre azon köteles rúd segélyével állítják fel a szarufákat; — azon köteles rudat (a székelýföldön) kelevésznek nevezik. (Krizsa J.). Tehát mind a három értelemben valamely póznát v. rudat jelent.

KELEVÉSZÉS, (kel-e-ve-esz-és) mn. tt. *kelevészés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kelevészszel fegyverzett, föl-szerelt. *Kelevészes lovagok. Kelevészes dióverők* V. ö. KELEVÉSZ.

KELEVÉSZT, (kel-e-ve-esz-t) ih. e helyett: *kelvést*. Kemenesalján am. oldalvást, oldalt menve, *kelve*, kerülve.

KELEVET, I. KEREVET.

KELEVÉZ, I. KELEVÉSZ.

KELEVÍZ, falu Somogy m.; helyr. *Kelevíz-re*, —*én*, —*ről*.

KELFEJ, (kel-fej) ősz. fn. Keluck vagyis kelkáposztának a feje.

KELINCS, I. KILINCS.

KELKÁPOSZTA, (kel-káposzta) ősz. fn. A főzelékkáposzták egyik ismert faja, máskép: *olaszkáposzta*, vagy néhutt egyszerűen: *olasz*; néhutt pedig: *fejér káposzta*. A *kel* itt azonos a latin *caulis* (káposzta), *olus* (zöldség), szókkal, honnan a német *Khol*, bajorosan *Köl*, olasz *cavolo* s többek származnak.

KELL, KÉLL, (ked-l, mint *palló* am. padló, *üllen* am. üd-teni, azaz ünnepegni; így hasonlú *n-né* a *d* v. *gy* az *n* előtt is, pl. *eskünni* = esküdni, *alunni* = aludni, *vannak* = vagnak, erdélyiesen: *vadnak*, a régiségben: *panaszolkonni* = panaszolkodni stb.). A Bécsi és Müncheneri codexben váltakozva *kell* és *kel*. Tájdivatosan: *köll*. Gyökeleme a *ked*, *ke*d, *kegy*, *kéj*, *kény* szók *ke* gyökével ugyanaz, s értelmének minden változatai a *ked* v. *kedély* működésére vonatkoznak. Így vonatkozik *kedvre* Pesti Gábor meséiben is ezen kitétel: „Kelle az vára si egér kedvének.” Önható ige, m. *kell-étt*, htn. *kell-éni*. 1) A kedélynek tetszik, kényére kedvére van. A mai felsőbb társalgási nyelvben ezen értelemmel némileg nyersnek látszik, s helyette rendszeren *tetszik* használtatik; de

az őszinte egyszerű nyelv fenntartja eredeti mivoltában. *Mi kell édes fiam? Kell-e kalács, alma, szilva? Nekem nem kellesz, mert rossz vagy.* A régiéknél gyakran jön elé ezen értelemben. „Kellott volna Herodesnek (placuisse Herodi). Münch. cod. „Kell enneköm mind attú jóakarattok.” És: „Ki mikoron hallotta volna, kelle ő neki.” Nádor-cod. V. ö. KELLETIK.

„Izent nekem a mészáros,
Kell-e babám gyűrű páros?
Nem kell nekem gyűrű páros,
Maga sem kell a mészáros.” Népd.

„Nem kell nekem sem ciprusi,
Sem a hires burgundi.”

Horvát E.

„Nem ké (=kell) neköm sönki búja
Bár még az enyim se vóna.”

Székelý tánczvers. (Keresztúr-fiszékből).

Ezen *kell* ígétől származnak: *kellem*, *kellemes*, *kellet*, *kelletlen*, *kellemő*, *kellő*, *kellőség*, melyekben általán a tetszésnek vagy a tetszést szülő kedves tulajdonságoknak eszméje foglaltatik. 2) Szükség van rá, vagyis az emberi kedély, akarat mint belső szükségét kielégíteni vágy. Itt már nem a pusztá tetszés, hanem a vágy és akarat szolgál alapúl. *Nekem pénzt kell szereznem. Szüleimet, rokonaimat, kedvesemet látnom kell. Csak az kellene még. Úgy kell neki*, azaz örülök hogy ez történt vele, mert vágyam, kívánságom telt be általa. A háborúba vitéz emberek kellenek. *Ti elpuhult gyávák nem kelletek. Mi komoly emberek nem kellünk a társaságban. Ezen kis munkához nem kell anynyi ember. Hány rőf posztó kell egy köpönyegbe?* „Nem kellő az egészeknek orvos” (non est opus valentibus medico) Tatosi cod. „Ez értelemben már mint személytelen ige is használtatik. 3) Egyedül személytelen ige alakjában jelenti a kedélynek, vágyak, akaratnak elhatározottságát, átható kényszerítést, parancsolást. *Ennek úgy kell lenni*, azaz akarom, parancsolom, vagy akarják, parancsolják mások, vagy a körülmények, vagy a kötelesség, hogy úgy legyen. *El kell mennem* am. kénytelen vagyok menni. *El kellett utaznom*, am. kénytelen voltam elutazni. *Ezt még ma be kell végeznem*, am. parancsolom, akarom, vagy parancsolja a kötelesség, kényszerítés, hogy bevégezd. „Mert mindenha *kel* imádkozni — sonha meg nem *kell* fogatkozni” (quoniam oportet etc.). Tatosi cod.

„Jaj hogy ké téled megválnom,
Kedvömré termett virágom.”

Székelý népdal. (Krizsa J.).

„Istenem, teremtem, mit kell tennem,
Te téled, kedvesem, el kell mennem.”

Népd. (Erdélyi J. gyűjt.).

Ezek szerint első értelemben a *kell* jelenti a kedélynek önkényes hajlamát, a másokban mint vágnak,

kivánságnak, szükségnek megfelelő működését, a harmadikban kényszerített külső erőnél fogva meghatározott állapotát. A 2-ik és 3-ik értelemben *szükség*, *szükséges* szókkal is fölcserélhető. Ilyenmü fogalom-beli összefüggés és viszony van a franczia *faveur* és *il faut* között. A csagataj nyelvben *gütük*, s törökül *gerek*, =kell (szükség), a finnben *kelpaan* am. *kel-*lek, *kellő* vagyok. Mind a törzsbén, mind származékaiban: *kellem*, *kellemes*, *kellet* stb. nagy kiterjedésti tájéjtással a törzs önhangzója zárt *é* sőt *ö* is: *kell*, *köll*, *kellem*, *köllem*.

KELLÉK, (kell-ék) fn. tt. *kellék-ét*, harm. szr. —e. Ami valamely dologhoz, mint olyanhoz, szükségképen megkívántatik, mi nélkül valami nem lehet az, minek lennie kellene, máskép: *kívántatóság*. Minden *kellékekkel* fölszerelt tánczterem, kávéház. *Váltói* *kellékek*.

KELLÉKÉZ, (kell-ék-éz) áth. m. *kellékez tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Kellékekkel ellát, felkészít. 2) Megkiván, szükségel.

KELLEM, (kell-em) fn. tt. *kellem-ét*, harm. szr. —e. 1) Általán az emberi lénynek azon lelki és testi tulajdonságai, melyek illő arány, összhangzat, finom, gyöngéd külsőség, nemes tartás által mások kedélyére kedvesen hatnak, mások tetszését megnyerik, bennök gyönyörérzetet gerjesztenek. *Arczon*, *taglejtéseken*, *álláson*, *menésen* *előmlő kellem*. *Társalgási*, *szónoklati kellem*. Női gyöngéd *kellemek*. 2) Némely természeti tárgyaknak kedves gyönyörködtető tulajdonságai. 3) Maga azon tetszés, kedves érzet, melyet bizonyos tárgyak gerjesztenek bennünk. *Utazás*, *társalgás kellemei*. *Néha a legkomolyabb tanulmányok sok kellemet nyújtanak*. *Városi*, *falusi élet kellemei*.

KELLEMDÚS, (kellem-dús) ösz. mn. Kellemekben gazdag. Abban különbözik a *kellemes*-től főképen, hogy ezt mind személyről, mind dologról mondhatjuk, de a *kellemdús* kifejezést csak személyről és erre vonatkozó cselekvések és tulajdonságokról. *Kellemdús nő*, *kellemdús társalgó*. *Kellemdús mozdulatok*, *arcvonások*. *Kellemdús magaviselet*. De nem mondhatjuk: *kellemdús út*, *kocsizás*.

KELLEMDÚSAN, (kellem-dúsan) ih. Kellemdús minőségben. *Kellemdúsan társalogni*, *öltözködni*.

KELLEMES, (1), (kell-em-es) mn. tt. *kellemes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kellemmel v. kellemekkel díszlő. *Kellemes arcvonások*, *mozdulatok*, *hangok*. *Kellemes társalgás*, *nyádjaskodás*. *Kellemes társalgó*. *Kellemes mód*, *modor* valaminek *elbeszélésében*. *Kellemes út*, *utazás*, *kocsizás*, *hajózás*. V. ö. **KELLEM**.

KELLEMES, (2), falu Sáros m; helyr. *Kellemes-re*, —*én*, —*ről*.

KELLEMESEN, (kell-em-es-en) ih. Kellemes módon, tetszőleg, gyönyörködve. *Kellemesen tánczolni*, *énekelni*, *társalogni*, *mulatni*. V. ö. **KELLEMES**.

KELLEMESÍT, (kell-em-es-it) áth. m. *kellemesít-étt*, par. —s, htn. —ni v. —*eni*. Kellemessé tesz. *A nyájas*, *élczes*, *tréfás beszédek kellemesítik a társalgást*.

KELLEMESKÉDIK, (kell-em-es-kéd-ik) k. m. *kellemeskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kellemes magaviseletével, társalgásával, stb. tetszősködik.

KELLEMESSÉG, (kell-em-es-ség) fn. tt. *kellemesség-ét*, harm. szr. —e. Kellemek sokasága, bőrsége, vagyis több oldalú, többféleképp mutatkozó kellem, pl. az arcznak kellemessége: a szép szemek szabályos orr, nyílt homlok, fehér fogak, piros ajak, stb.

KELLEMET, (kell-em-et) elavult fn. melyből *kellemetes*, *kellemetesen* eredtek. Törzsökeül tekinthető vagy a szintén elavult ige *kellemik*, melyből lett *kellemes*, *kellemet*, mint *folyamik folyamati*, *futamik futamati*; innen szorosan véve *kellemet* jelentené a tetszésnek eredményét, vagyis azon kedves benyomást, melyet a kellemek okoznak, valamint létezett régebben *kellemő* részesülő is; tehát innen fejtenők meg a *kellemetlen* szó értelmét is. Vagy pedig *kellemetes*, *kellemetlen* szókat származtathatjuk az élő *kellem* főnévtől is oly módon, hogy innen lesz: *kellemes* mn. s ettől az *s*-nek *t*-vé változtatva: *kellemetes* (=kellemeses). Hasonlók *szerelem-től*, *szerelmetales*, *alkalom-tól* *alkalmatos*, *szorgalom-tól* *szorgalmatos* stb. V. ö. —**ETES**, —**ETLEN** és —**LEN** képzőket.

KELLEMETÉS, (kell-em-et-és v. kell-em-es-es) mn. tt. *kellemetés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kellemetet vagy is kellemes hatást, benyomást, eredményt szülő, okozó, tetsző, kellő. „Méndenba teszem, melyek kellemetesek ő neki“ (quae placita sunt ei). Tatrosi cod. „De amint látom, semmi nem kellemetes haszon nekik.“ Pesti Gábor meséi. V. ö. **KELLEMET**. Régente jelentett szükségest is. „Mert tudja ti atyátok, mi kellemetes legyen tünetek“ (quid opus sit vobis). Tatr. cod. „Ávagy házban kellemetes (utile) edény“. Bécsi cod.

KELLEMETÉSSÉG, (kell-em-et-és-ség) fn. tt. *kellemetesség-ét*, harm. szr. —e. Kellemetes minősége, kedélyre kellemesen ható tulajdonsága valaminek. Régente, *szükség* is. „Nincs kellemetesség neked (non opus est tibi), hogy valaki kérdezjen tégedet.“ Tatrosi cod.

KELLEMETLEN, (kell-em-etlen) mn. tt. *kellemetlen-t*, tb. —*ék*. Törzsöke lehet az igenév *kellemet* is, melyből az egyszerű tagadó *len*-vel lett *kellemet-len*, mint *it*, *it-lan*; *ét*, *etlen*; *vét*, *vétlen*; *tét*, *tétlen*; de elemezhető, mint más esetekben a *kellemes* és *len* alkatrészekből is. V. ö. —**ETLEN** és —**LEN** képzőket. Ami kellemetet, azaz kellemetes benyomást, hatást nem szül, miben semmi kellemet nincsen, s tulajdonképp am. visszatetsző, a kedélyre kedvetlenül ható, rossz kedvet okozó. *Kellemetlen rikácsolás*, *ordítás*, *nyafogás*. *Kellemetlen idő*, *utazás*, *kocsizás*, *hajózás*. Ettől, ha a dolgot szorosan vesszük, különbözik a *kellemtelen*, mely am. kellem nélküli, ez (t. i. a *kellemtelen*) a kellem hiányát, amaz pedig e hiánynak okozatát, eredményét, kedvelleni hatását fejezi ki.

KELLEMETLENSÉG, (kell-em-et-len-ség) fn. tt. *kellemetlenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Valaminek azon tulajdonsága, mely kellemetlen benyomásokat szül. *A téli utazás kellemetlenségei*. 2) Maga azon viselkedés, melyet a kellemetlen tárgyak okoznak. *Sok kellemetlenséget kell szenvednem*. V. ö. **KELLEMETLEN**.

KELLEMETLENÜL, (kell-em-et-len-ül) ih. Visszatetszőleg, rossz benyomást okozva, kellemetlen érzelmeket gerjesztve. *Ezen embernek már a hangja igen kellemetlenül hat rám*. V. ö. **KELLEMET**.

KELLEMŐ, (kell-em-ő) mn. tt. *kellemő-t*. Tulajdonképp az elavult *kellemik* részesülője. Jelentése: illendő, kívántató, ami kell. *Kellemő bátorsággal bírni a harcban*. *Kellemő békét kötni*. Eléjőn t. i. Faludnál: *kellemő bátorság, kellemő békeség*.

KELLEMETLEN, (kell-em-te-len) mn. tt. *kellemetlen-t*, tb. —ék. Akiben vagy akinek cselekvésében, tulajdonságában kellem nincs. *Kellemetlen társalgó*. *Kellemetlen magaviselet*. Csak személyre vagy ennek cselekvéseire és tulajdonságaira viszonyúl. Különbözik: *kellemetlen*; v. ö. **KELLEMDÚS**.

KELLEMETELJES, KELLEMETLI, (kellemteljes v. —teli) l. **KELLEMDÚS**.

KELLET, (1), (kell-et) fn. tt. *kellet-ét*, harm. szr. —e. 1) Tetszet, tetsző állapot. *Köz kelletben lenni*. *A közönség kelletét megnyerni*. 2) Megkívánt, szükségelt állapota valaminek. *Kellete korán, idején tenni valamit*, azaz mikor kell, mikor leginkább szükséges, kívánatos. *Kelletén túl szigorúnak lenni*, azaz szigorúbbnak lenni, hogyssem a dolog kívánja. *Kelleténél többet költeni bútorokra, ruházatra*.

KELLET, (2), (kell-et) áth. m. *kellet-tem*, —tél, —étt, par. *kelless*. Valamit kellővé, azaz tetszőssé, kedvessé tesz, kedveltet. Cselekvő értelme rendszerint magára a személyre hat vissza. *Kelletni magát mindennekkel*. *Magát kellető erkölcs*.

KELLETÉS, (kell-et-és) mn. tt. *kelletés-t* v. —et, tb. —ék. Kellő, magát kellető.

KELLETIK, (kell-et-ik) k. m. *kellet-tem*, —tél, —étt, par. *kellessél*. 1) A régi magyar nyelvemlékek szerint am. tetszik, tetszést vall, nyer. „Szökdöse Herodiadának lánya az ebédház közepett, és kelletek Heródesnek“ (et placuit Herodi). „Kelletett tü atyátoknak“ (placuit patri vestro). „Te benned jól kellett énnem (in te complacuit mihi). „Úgy atya, mert így volt kelletvén te előtted“ (quoniam sic fuit placitum ante te). Müncheni v. Tatrosi cod. „Azért valamennyiszer neked parej kelletik, jövel ide ez kertbe.“ Pesti Gábor meséi. „Az sokaságnak kellessél.“ XVI. századbéli erkölcsiratok. (Toldy F. kiadása). 2) Önakarat vagy külső hatalom, parancsnál fogva szükséges, hogy legyen, megtörténjék. „És megtetszett szavokból, hogy az kényszerítésből köllessék más urat uralniok.“ (Gál Péter lev. gr. Esterházy Miklóshoz 1623.). „Mind ezekért és egyéb előttünk álló szükséges dolgokért is kellettet Hívtség-

teknek . . . congregációt promulgáltatunk.“ Bethlen Gábor. Némely tájakon a kényszerítésre vonatkozó személytelen egyszerű *kell* értelmében használják.

KELLETLEN, (kell-et-len) mn. tt. *kelletlen-t*, tb. —ék. Kellet nélküli. Különösen 1) Ki másoknak nem kell, nem tetszik. *Kelletlen ember a társaságban*. 2) Mire szükség nincs, mi fölösleges. *Holmi kelleetlen poggyászokkal menni útra*. „Midőn embernek edénye megtörtetendik, kelletlenné (inutile) lesz.“ Bécsi codex. 3) Unalmas, terhes. *Kelletlen társ*. *Kelletlen ott a kincs, hol egészség nincs* (km.). 4) Mondjuk oly emberről, kinek rossz kedve van, kinek semmi sem tetszik, semmi sincs ügye. *Ma nem tudom mi bajom, hogy oly kelleetlen vagyok*. Határozóként am. kellet nélkül. L. **KELLETLENÜL**.

KELLETLENKÉDÉS, (kell-et-len-kéd-és) fn. tt. *kelletlenkédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvési mód, melylyel valaki másoknak kelleetlenkedik.

KELLETLENKÉDIK, (kell-et-len-kéd-ik) k. m. *kelletlenkéd-tem*, —tél, —étt. Másoknak unalmára, terhére van. *Mikor sok a dolgom, akkor kelleetlenkedik nálam*. *Üres, ostoba beszédekkel kelleetlenkedni*.

KELLETLÉNSÉG, (kell-et-len-ség) fn. tt. *kelletlenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Másoknak okozott unalmasság, kedvetlenség. 2) A kedélynek azon állapota, midőn kedves érzelmekre képtelen, midőn tetszését semmiben sem leli, kedélyi izetlenség, savanyúság.

KELLETLÉNÜL, (kell-et-len-ül) ih. 1) Unalmasan, multság nélkül. *Kelleetlenül érezni magát valamely társaságban*. 2) Akaratlanul, a kedélynek hajlama, vonzama ellen. *Valamit kelleetlenül tenni*. *Templomba, iskolába kelleetlenül menni*.

KELLNEK, erdélyi falu a Szászsebesi székben; helyr. *Kellnek-re*, —én, —ről.

KELLŐ, (kell-ő) mn. tt. *kellő-t*. 1) Tetsző, kívánatos, kedélyt kecsegtető. „Ha rossz, mért oly kívánatos, mért oly édes és kellő?“ (Kisfaludy S.) 2) Illő, illendő, bizonyos vágnak, várakozásnak megfelelő. *Valamit kellő módon végezni, rendezni, intézni*. 3) Ezen kifejezésben *kellő közepe valaminek* pl. Pázmánnál is: éjszakának kellő közepén, igazán *kerlő*, azaz *körlő*, *kürlő*, (küllő), mert kellő közep am. a körnek középpontja.

KELLŐEN, (kell-ő-en) l. **KELLŐKÉP**.

KELLŐKÉP, (kellő-kép) ősz. ih. Kellő módon, úgy, mint kell, mint helyes, mint illik.

KELLŐLEG, (kell-ő-leg) ih. l. **KELLŐKÉP**.

KELLŐS, némely szójárásokban **KÖLLŐS**, (kör-l-ő-ös) mn. tt. *kellős-t* v. —et, tb. —ék. Eléjőn e kitételben: *kellős közepe*, azaz kellő közepe valaminek.

„Éjen (=én) elmenek, rózsám, valamerre, Magyarország köllős közepibe, Ott beszállok, lilium képébe, Édesz anyám háza elejibe.“

Csángó népdal. (Erdélyi J. gyűjt.).

KELLŐSKÖDIK, (kell-ő-ös-köd-ik) k. m. *kel-lősköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Kelleti magát. Székely tájszó.

KELMÁK, falu Temes m.; helyr. *Kelmák-ra*, —*on*, —*ról*.

KELME, (kel-me azaz kelő-mi) fn. tt. *kelmét*. 1) Székelyföldön divatozó egyházi szójárás szerint am. szöveg (textus), vagyis a szentírásból kivett mondat, mely az egyházi beszéd anyagául vétetik, összevonva *keme* (a Tájszótár szerint), talán inkább *kéme* (terjedt-e vel, mint ément e helyett elment). 2) Átv. újabb értelemben rubának való szövet, pl. posztó, selyem, vászon stb. *Finom, durva, nyári, téli kelme*. Gyöke vagy az eredést, származást jelentő *kel*, mintha azt akarná jelenteni, hogy a felvett mondatból a beszéd, s a szövetből a ruha mintegy kikel, ered, keletkezik, mint a német *Zeug-e*, *erzeugen*; vagy ha a *keme* vétetik eredeti szóul, úgy törzsöke talán *eme* (anya) mint a latin *materia-e* a *mater*, s e szerint *kelme* tenne anyagot, melyből valami keletkezik, készül.

KELMED, l. **KEGYELMED**.

KELNIK, **ALSÓ** —, **FELSŐ** —, falvak Turóc m.; helyr. *Kelnik-re*, —*én*, —*ról*.

KELŐ, (kel-ő) mn. tt. *kelő-t*. Általán, aki vagy ami *kel*. Különösen 1) menő, mozgó. *Járó kelő utasok, idegenek. Egyházhoz kelő. Előkelő férfiak*. 2) Emelkedő, eredő, támadó. *Kelő nap, hold, csillagok. Hirtelen kelő szél, szélvész. Ágyból kelő beteg. A fejedelem ellen fölkelő nép. Fölkelő seregek. A rosz bánás ellen kikelő szolga*. 3) Kapós, minek becse, kelete van. *Kelő árúk, pénzek*, máskép: *kelendő*. 4) Dagadó, puffadó. *Kelő térszta, kovász*. 5) Főnévül használtatva am. átjáró hely valamely folyón. Érsekújvárbán: *járó*, pl. *naszvadi járó*, hol a Nyitrán Naszvad felé át lehet kelni, gázolni. V. ö. **KEL**. Néhutt „küllő” helyett is divatos.

KELŐS, (kel-ő-ös) mn. l. **KELENDŐ**.

KELŐSÉG, (kel-ő-ös-ég) l. **KELENDŐSÉG**.

KELŐSÍT, (kel-ő-ös-it) áth. m. *kelősít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valamely árut kelőssé, azaz kelendővé tesz.

KELT, (kel-t) áth. m. *kelt-ett*, htn. —*eni* v. —*ni*, par. —*s*. 1) A fekvőt vagy alvót kelni készíti. *Keltetni a heverő munkásokat. Fölkelteni a mélyen alvókat*. 2) *Keltének a madarak*, midőn tojásaikat rajtok ülve felfakasztják, s fiakat hoznak létre. Más-kép: *költ*.

KELTE valaminek am. kelete, l. **KELET**.

KELTES, (kel-t-es) mn. tt. *keltes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Ezen ikerített szóban divatos: *jártaskeltes*. L. **JÁRTAS**.

KELTÉS, (kel-t-és) fn. tt. *keltés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valaki *kelt*. L. **KÖLTÉS**.

KELTÉZ, (kel-t-éz) áth. m. *keltéz-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Valamely irományhoz, nevezetesen levélhez, okmányhoz odajegyzi azon évet, hónapot, és napot, melyen azt írta, vagy kibocsátotta. 1864-dik évi január 1-sőjén keltezett bizonyítvány.

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

KELTŐ, (kel-t-ő) fn. tt. *keltő-t*. Eszköz, mely erős hang által az alvót felébreszti. *Keltővel éllátott óra. A mutatót a keltőre igazítani*.

KELTŐCSENGETYŰ, (keltő-csengetyű) ősz. fn. A keltőre alkalmazott kis csengetyű, mely keltő perczben szólani kezd. V. ö. **KELTŐ**.

KELTŐÓRA, (keltő-óra) ősz. fn. Óra, mely keltőcsengetyűvel van felszerelve; máskép: *serkentőóra*. V. ö. **KELTŐCSENGETYŰ**.

KELŰ, Szabó Dávidnál am. *küllő*; l. ezt.

KELYH. L. **KEHELY**.

KEM, 1) elvont gyök, mely meg van a *Kemej*, *Kemecse*, *Kemencs*, *Kemse*, *Kemesdől* helynevekben, és a *kemény* szóban. V. ö. **KEMÉNY**. 2) A széke-lyeknél Cserey Elek szerint önállóság is divatos fn. tt. *kemet*; s am. korlát, kerítés; talán innen származott a baranyai *kemény* am. a kályha mellett: padka, s a fennemlített helynevek is innen vehették eredetüket.

KÉM, (1), fn. tt. *kém-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Általán am. valamit kutató, vizsgáló, és pedig alatos úton módon. Különösen, háborús időben oly személy, kit valamelyik fél a végre küld az ellenség táborába, vagy földre, hogy annak állását, fekvését, hadi erejét, s egész állapotát kikutassa, és hírt adjon róla. *Kémeket küldeni az ellenség földre. Kémeket elfogni, felakasztani. Áltöltözetben lappangó kémek*. Gyöke valószínűleg az elavult *ém émik*, azaz ébren van, vigyáz, melyből lett *émelt*, am. „vigilavit,” *émetlen* „vigilanter,” minthogy a kémnek kitünőleg vigyáznia, ébren lennie kell, hogy küldetését teljesítse. E szerint a *k* csak előlehellet volna, mint valószínűleg az, a *kőb* (őb), *kőből* (őből), *köldök* (öldök), *kőpczős* (öpczős, azaz öbeczős, öböczős), *kár* (ár), *kancza* (anyca) stb. szókban.

KÉM, (2), (kéj-m v. kéj-me) elvont törzsöke *kémél* igének. L. ezt.

KEMECSE, falu Szabolcs m. helyr. *Kemecsé-re*, —*n*, —*ről*.

KÉMBUGA, (kém-buga) ősz. fn. Az olvasztó bányakemenczékben, hosszú nyelű hegyes vas eszköz, melylyel a folyó barna rezet piszkálják, hogy megtudják, ha keltő fokig forr-e már.

KÉMEL, (kém-el) áth. m. *kémel-t*. Valamit kémképen kutató, vizsgáló, fürkész. *Az ellenség állását kémelni, kikémelni*. Szokottabban: *kémlel*.

KÉMÉL, (kéj-m-él) áth. m. *kémél-t*. Gyökeleme a kedélyre vonatkozó *ke*, honnan *ké*, azaz *kéj*, s ebből lett *kém*, azaz tetsző, kedves valami; ebből ismét *kémik*, tetsző, kedves állapotban létezik, továbbá *kémő kéme*, tetsző, kedves állapotban létező, végre *kéme-el kémél*, valamit tetsző, kedves állapotban tart, vagyis oly módon bánik vele, hogy az neki kedves legyen. És csakugyan *kémélni valakit* am. kedvezésből, gyöngédségből, szeretetből kedvét teljesíteni, semmi olyat nem tenni neki, mi nehezére, terhére, tetszése ellen volna. *Nagy munkától megkémélni a gyöngé beteges szolgát*. Mondjuk dolgokról is. *Kémélni az egészséget, éle-*

tet. Ne kémeld azt a lovat, hanem üsd. Átv. ért. valamivel szükeu, fösvényen bának, nem vesztegeti, megtakarítja, nem rongálja, vigyáz reá. Füllérrel kémelik az aranyat. (Km.). A pénzt kémelni kell. Kémelni az eleséget. Ruhát kémelni. Hogy csizmáját kémélje, meztől jár. Máskép : kémél.

KÉMELEŚ, (kém-el-és) fn. tt. *kémelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valaki valamit kémel. *Kémelésért fizetést kapni.*

KÉMELEŚ, (kéj-m-él-és) fn. tt. *kémelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Engedékenység, kedvezés ne-me, mely által valakit v. valamit kémélünk.

KÉMÉLY, **KÉMÉLYES**, **KÉMÉLYTELEN**, 1. **KÍMÉLY** stb.

KEMENCZE, (1), fn. tt. *kemenczét*. Gyöke talán a székelek-nél divatos és korlátot, kerítést jelentő *kem*. Vagy pedig a latin *caminus*-ból alakult. Egyébiránt elő-jön már egy 1156-dik évi oklevélben is, a XIII-ik században pedig többször. (Jerney. Nyelvkincsek). Általán köröskörül bekerített, csak egy nyílással v. szájjal bíró, s tüzet kiálló üreg, melynek rendeltetése a bele rakott tűznek melegét megtartani, különféle czélok-ból, miért neve is különféle. *Sütő kemencze*, melyben kenyeret, kalácsot, húst stb. sütnék, *szobakemencze*, melylyel a szobát melegítik. *Aszaló*, *olvasztó*, *hűtő*, *mészégető*, *téglaégető* stb. kemencze. Alakjára nézve: *szarvas*, *boglyas*, *gömbölyű*, *hátas* kemencze. Anyagra nézve: *tégla*-, *kő*-, *vas*-, *sárkemencze*. *Kemenczét rakni*, *kiégetni*, *betapasztani*. *A kenyeret kemenczébe vetni*. *Kemenczét fűteni*. *Kemencze mellett ülni*, *fekünni*. *Bátor a kemencze mögött*. (Km.). *Kemenczét öv* am. munkakerülő. *A kemencze mellett ülő nem nyer koronát*. (Km.). *Egy a szoba kemenczével*. (Km.). *Jó kemencze mellett könnyű a telelés*. (Km.). *Kemencze nem Velence*. (Km.). Vannak ily nevű helységek is. Táj-szokásilag: *pest*, *siskó*. A 'kemencze' és 'kályha' közt az általános népnyelvben azon különbség létezik, hogy 'kályha' neve alatt csak az úriasabb helyiségekben vagy legalább a köznép lakta házak disze-sebb szobáiban használtatni szokott fűtőkemenczét értik; innen: *cserépkályha*, nem mondják: *cserépkemencze*. V. ö. **KÁLYHA**.

KEMENCZE, (2), falu Hont m., **ALSÓ—**, **FEL-SÓ—** Abauj m., **KIS—**, **NAGY—** Zemplén m., **Ó—**, **ÚJ—** Ung m., pusztá Abauj m.; helyr. *Kemenczé-re*, —*n*, —*ről*.

KEMENCZEAJTÓ, (kemencze-ajtó) ősz. fn. Ajtó, melylyel a kemencze száját beteszik; néhutt: *tévé*, *előte*.

KEMENCZEALJ, (kemencze-alj) ősz. fn. A kemencze belsejének feneke, alsó lapja, vagy talapja, melyen a kemencze áll.

KEMENCZEBÉR, (kemencze-bér) ősz. fn. Bér, melyet valaki fizet, midőn más kemenczéjében süttet valamit. *Kaldcs*, *kenyéráutásért kemenczéért fizetni*.

KEMENCZEFÉJ, (kemencze-fej) ősz. fn. A kemenczének előrésze.

KEMENCZEFIÓK, (kemencze-fiók) ősz. fn. A kemencze oldalába csinált üreg, öböl, lik. *Kemencze-fiókban melegített étel*.

KEMENCZEFÜTŐ, (kemencze-fűtő) ősz. fn. Cseléd, kinek különösen az a dolga, hogy a kemenczét fűtse, s a fűtéshez kellő anyagokat elkészítse.

KEMENCZEKOROM, (kemencze-korom) ősz. fn. Korom, mely a kemenczében égő tűzből fejlík ki, s a kemencze oldalaihoz tapad. *A kemenczekormot levakarni*. *Kemenczekoromtól szurtos fűtő*.

KEMENCZELÓCZA, (kemencze-lócza) ősz. fn. A kemencze mellé téglából vagy sárból rakott fa lócza. *Kemenczelóczán heverni*, *alunni*.

KEMENCZELÁB, (kemencze-láb) ősz. fn. 1) A kemenczének hátsó része, mint a kemenczefej ellenese. 2) Talapzat, melyen a kemencze áll.

KEMENCZELYUK, (kemencze-lyuk) ősz. fn. A kemenczeszája fölött levő lyuk, mely arra való, hogy ha az ajtót beteszik, a tűznek némi léghezvétele legyen. Ha a kenyeret vagy más sütni valót a kemenczébe vetik, akkor a kemenczelyukat is bedugják.

KEMENCZEPAD, (kemencze-pad) ősz. fn. 1. **KEMENCZELÓCZA**.

KEMENCZEPÁRKÁNY, (kemencze-párkány) ősz. fn. A kemencze felső részét, tetejét körülkerítő pártázat, övezet.

KEMENCZEPÉNZ, (kemencze-péNZ) ősz. fn. 1. **KEMENCZEBÉR**.

KEMENCZEPÓCZIK, (kemencze-póczik) ősz. fn. Téglából, válogból vagy sárból rakott kis polcz a kemencze szája előtt.

KEMENCZESZÁJ, (kemencze-száj) ősz. fn. Nyílás a kemenczén, hol a tüzelőt, és sütni, olvasztani, aszalni stb. valókat bevetik.

KEMENCZETEVŐ, (kemencze-tevő) ősz. fn. Pléhből csinált, vagy vesszőből font s besározott ajtócska, melylyel a kemenczeszáját beteszik. Egyszerűen: *tevő* v. *tevő*, máskép: *előte*.

KEMENCZEÜST, (kemencze-üst) ősz. fn. A szobakemencze oldalüregébe alkalmazott üstféle edény, vizet melegíteni való.

KEMENCZEVÁLL, (kemencze-váll) ősz. fn. A kemenczének közép oldala táján kiálló polcz, mely a kemenczét nyak gyanánt a szobafallal összeköti. Egyébiránt ez inkább a kályhánál, mint a szoros értelemben vett kemenczéknél divatos.

KEMEND, falu Szala m.; helyr. *Kemend-re*, —*én*, —*ről*.

KÉMÉND, faluk Baranya és Esztergom m.; erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Kéménd-re*, —*én*, —*ről*.

KEMENESALJA, Vas megyének éjszak-keleti része a Rába mellett.

KEMENES-MIHÁLYFA, falu Vas m.; helyr. —*Mihályfá-ra*, —*n*, —*ről*.

KEMENES-SÖMJÉN, falu Vas m.; helyr. —*Sömjén-be*, —*ben*, —*ből*.

KEMENES-SZ. MÁRTON, falu Vas m.; helyr. *Sz. Márton-ba*, —*ban*, —*ből*.

KEMÉNFA, falu Szala m.; helyr. *Keménfá-ra*, —*n*, —*ról*.

KEMÉNY, (kem-ény) fn. tt. *kemény-t*, tb. —*ék*. Igen ritka fém, mely por alakban szürke színű, s a légen hevítve vakító fényvel ég el, jegedve pedig az aczélnál és kovánál keményebb, s ezért kapta a *kem* gyöktől nevét. (Titanium).

KEMÉNY, (kem-ény) mn. tt. *kemény-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kicsinyezője: *keményke*. Eredetere nézve talán a *kő* szóval lehetne viszonyba hozni, mintha volna: *kővény*, *kevény*, *kemény*, azaz *kő* tulajdonságával bíró. Sínai nyelven: *kín*, *kung* (durum), a törökben pedig *kemik*, am. csont, és *pek* (a *p* főlcserélve *m*-vel a megfordított *kem*) am. kemény. 1) Ami részeinek tömörsége és szilárdsága miatt a nyomásnak ellent áll, nem enged, s nem hagyja magát az ellenerő által egykönnyen szétoszlatni, összezuzatni. Ellentéte: *lágú*, *puha*. *Kemény fa*, melyet vágni, hasítani nehéz. *Kemények a kövek*. *Kemény dióhéj*. 2) Ami aránylag tömött és szilárd. *Kemény kenyér*, *kalács*, *hús*. *Kemény papiros*. *Kemény kötésű könyv*. *Kemény czomb*, *far*. *Kemény toll*, *bőr*, *üngallér*, *nyakravaló*. 3) Átv. ért. szigorú, nem hajlékony, gyöngédebb érzésnek helyet nem adó, nyers, durva, nyakas. *Kemény törvények*, *szabályok*, *parancsok*, *tilalmak*, *büntetések*. *Kemény szívű ember*, *kemény tekintetű*. *Kemény fejű*, *nyakú*. *Kemény dolog*. 4) A lég viszontagságaira alkalmazva am. zordon. *Kemény idő*, *kemény tél*, *kemény hideg*, *kemény fagy*.

„Kemény tél van, nagy zivatar,
Üvölt, ordít a főlészél.“ Kisfaludy S.

5) Baranyai tájszólás szerint főnév, s jelenti a kályha mellett levő padkát, talán a székely *kem* szótól, mely am. korlát, kerítés; vagy talán am. *caminus*, német *Kamin*?

KEMÉNY, fn. tt. *kemény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Egyezik a latin *caminus*, német *Kamin*, tót *komín* szókkal. Görögül *καμίνος*, *καίω* igétől, mely am. éget. Eredeti magyarsággal: *kürtő* v. *kürtöly*, de ez most a kemenczének csak azon részét teszi, melyből a füst a kéménybe megyen. A tüzhelyek és kemenczeszájak fölött emelkedő rendszerént megfordított tölcserálaku nyílás, mely rendszeren az épület födelén, néha az oldalán nyílik ki, s a tüzből fejlődő füstöt légnek eresztí. *Téglából rakott*, *vesszőből font kémény*. *A füstölni való húst*, *szalonnát kéménybe akasztani*. *Keményt seperi*. *Ahol a kémény nem füstölög, nehezen lesz ott nagy ebéd*. (Km.). *Ezt a nagy ujságot felírjuk a kéménybe korommal* (km.), annak mondják, ki már régtől nem volt valahol, s egészen váratlanul megy oda látogatába.

KEMÉNYADÓ, (kémény-adó) ősz. fn. I. **FÜST-PÉNZ**.

KEMÉNYBÉDIK, (kem-ény-b-éd-ik) k. m. *keménybéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Keményebb lesz, keményebbé válik. *Az éjjeli fagytól egy kissé keménybedett a sár*.

KEMÉNYBŐR, (kemény-bőr) ősz. fn. Vastag, megrögzött, érzéketlen bőr az állati testen, melyet valamely kemény testnek hosszas nyomása szokott okozni, pl. az ökör nyakán a járom, az ember sarkán a csizma, tenyerén a kapa, kasza stb. (Callum).

KEMÉNYBŐRŰ, (kemény-bőrű) ősz. mn. Akinek vagy aminek kemény bőre van, általában véve. *Keménybőrű krokodil*. Továbbá, aminek bőre rögzös, cserepes. *Keménybőrű tenyér*, *sark*, *nyak*. V. ö. **KEMÉNYBŐR**.

KEMÉNYDED, (kem-ény-ded) mn. tt. *kemény-ded-ét*. Ami aránylag, kevesbé puha, mint lennie kellene, vagy rendszeren lenni szokott. *Keményded hús*.

KEMÉNYDEDEN, (kem-ény-ded-en) ih. Kissé keményen.

KEMÉNYE, erdélyi falu Belső-Szolnok m.; helyr. *Keményé-re*, —*n*, —*ról*.

KEMÉNYÉDES, (kem-ény-éd-és) fn. tt. *keményédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valamely testnek azon változási állapota, midőn lágságát, pubaságát veszítve, keménynyé, tömöttté lesz. *Bőrnek*, *daganatnak keményedése*.

KEMÉNYÉDIK, (kem-ény-éd-ik) k. m. *keményéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kemény természetűvé, tulajdonságává kezd lenni. *Keményedik a napra hozott homokkő*. *Keményedik a kenyér*, *kalács*. *Keményedik az idő*. *Keményedik fagy által a sár*, *föld*, *hó*. *A szíve sok szenvedések által neki keményedett*. V. ö. **KEMÉNY**.

KEMÉNY-EGERSZEG, falu Vas m.; helyr. —*Egerszeg-re*, —*én*, —*ről*.

KEMÉNYES, (kem-ény-es) mn. tt. *keményes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Szelidítő kifejezés, midőn valami-ről nem akarjuk mondani hogy valóban kemény, hanem csak oly keményféle, keményded. *Keményes sült kenyér*.

KEMÉNYÉSZIK, (kem-én-y-ész-ik) k. Ragozásait a jelen időn kívül *keményédi k* szótól kölcsönzi. L. **KEMÉNYEDIK**.

KEMÉNYFALVA, HOMORÓD—, KÜKÖL-LŐ— erdélyi falvak az Udvarhelyi székben, helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KEMÉNYFÉCSKE, (kémény-fécske) ősz. fn. Fekete fejű, fehér hasú, vörös begyű, és orralikainál vörös pettyű fecskefaj, mely a falusi majorházak konyháiban és kéményein szeret fészkelni. (Hirundo rustica).

KEMÉNYFOK, pusztá Bihar m.; helyr. *Keményfok-ra*, —*on*, —*ról*.

KEMÉNYHANGÚ, (kemény-hangú) ősz. mn. 1) Erős, nyers szavú, durva, vagy szigorú indulatot jelentő hangon szóló. *Keményhangú parancsnok*. 2) Kemény betűkből, illetőleg szóhangokból (*p*, *k*, *t*) álló szó; különösen, melyben sok mássalhangzó torlódik össze egy szótagba. *A német nyelvben sok keményhangú szó van*.

KEMÉNYHÉJU, (kemény-héju) ősz. mn. Aminek kemény héja van. *Keményhéjú dió*, *gesztenye*, *mogyoró*. *Keményhéjú cserfa*, *somfa*. *Keményhéjú fergek*.

KEMÉNYÍT, KEMÉNYIT, (kem-ény-it) áth. m. *keményít-ett*, htn. — *ni* v. — *eni*, par. — *s*. Valamit keménynyé tesz. *Vasat verés által keményítteni. Ruhát keményítteni. Magát valaminek neki keményítteni. Szivét megkeményítteni.* V. ö. KEMÉNY.

KEMÉNYITÉS, (kem-ény-it-és) fn. tt. *keményítés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, mely által valamit keménynyé teszünk. *Vasnak aczéllá keményítése. Kimosott ruhák keményítése.* V. ö. KEMÉNY.

KEMÉNYÍTETLEN, (kem-ény-it-etlen) mn. tt. *keményítetlen-t*, tb. — *ék*. Amit keménynyé nem tettek. *Keményítetlen ruha, gallér.*

KEMÉNYÍTŐ, (kem-ény-it-ő) fn. tt. *keményítő-t*. Gabonából, burgonyából stb. készített szivos anyag, melylyel a mosónők a ruháknak némi kemény, feszes, szilárd merevenséget adnak.

KEMÉNYÍTŐCSINÁLÓ, (keményítő-csináló) ősz. fn. Ki buzából, burgonyából stb. úgy nevezett keményítőt készít.

KEMÉNYÍTŐLISZT, (keményítő-liszt) ősz. fn. Lisztalakban készített szivos és ruhakeményítésre alkalmas anyag.

KEMÉNYITŐVÍZ, (keményítő-víz) ősz. fn. Mosónők vize, melyben a keményítőt felolvasztják, s vele a ruhákat keményítik.

KEMÉNYKE, (kem-ény-ke) mn. tt. *keménykét*. L. KEMÉNYDED.

KEMÉNYKÉDIK, (kem-ény-kéd-ik) k. m. *keménykéd-tem*, — *tél*, — *étt*. 1) Anyagilag szilárd, mereven, hajthatatlan természetűvé leszen. *Keménykedik a sár, midőn fagy. Keménykedik a sokáig heverő kenyér.* 2) Átv. ért. mondják emberről, ki szigorú, visszataszító hajthatatlan indulatot ölt, vagy gyakorol. V. ö. KEMÉNY.

KEMÉNYKÉRGÜ, (kemény-kérgü) ősz. mn. Mondják növényekről, melyeknek kemény kérgük van. *Keménykérgű cserfák, somfák.*

KEMÉNYKÖRMÜ, (kemény-körmü) ősz. mn. A minek körmei kemények. *Keménykörmű ló*, melynek körmei a patkót jól megfogják. Ellentéte : *lágú körmű*, melyet, mint mondják, kalapra kell patkólni, vagy, ha meg nem patkólják, a kemény uton hamar megsántul.

KEMÉNYMAG, I. KÖMÉNYMAG.

KEMÉNYNYAKU, (kemény-nyaku) ősz. mn. Átv. ért. megrögzött, hajthatatlan indulatu, makacs, ki mások szavát, tanácsát megvetve egyedül maga feje szerint cselekszik, s mit magában feltett, attól egyhamar el nem áll, megátalkodott, nyakas.

KEMÉNYRÖPÜ, (kemény-röpi) ősz. mn. Robarkról mondják, melyek röpi kemények, paizsok, milyenek pl. a szarvasbogarak.

KEMÉNYSEG, (kem-ény-ség) fn. tt. *kemény-ség-ét*, harm. szr. — *e*. Általán tulajdonság, melynél fogva valamit vagy valakit keménynek mondunk. *Kőnek, ércnek, fagyos földnek keménysége. Szivnek, akaratnak keménysége. Törvénynek, parancsoknak, büntetésnek keménysége.* V. ö. KEMÉNY.

KEMÉNYSEGÉS, (kem-ény-ség-és) mn. tt. *kemény-ségés-t* v. — *et*, tb. — *ék*. Ami a maga nemében igen nagyon, szerfelett kemény. Átv. ért. am. felette szigorú. *Kemény-séges börtön rendszer.*

KÉMÉNYSÉPRŐ, (kémény-séprő) ősz. fn. Czéhibeli mesterember, ki a kéményeket a koromtól megtisztítja, egyszersmind köteles kitörő tűzveszély alkalmával a tűzoltásban, vagy akadályozásban tetteles részt venni. Másképp : *kéménytisztító*, néhutt túl a Dunán : *füstfaragó*.

KEMÉNYSZÁJU, (kemény-száju) ősz. mn. Mondják bokros, szilaj lóról, melynek annyira edzett szája van, hogy a zabolavas daczára is kész elragadni a lovagot vagy kocsit.

KEMÉNYSZÉK, (kemény-szék) ősz. fn. Átv. ért. megkeményedett emésztet, melyből szorulás következik. Vétetik ilyen állapot értelmében is. *Kemény széke van.* Ellentéte : *lágyszék*.

KEMÉNYSZÉKÜ, (kemény-székü) ősz. mn. Kitől a bélsár nedvetlen tömör állapotban, és erőtellessel megy el. *Kemény-székü beteg.*

KEMÉNYSZÉKÜSÉG, (kemény-széküség) ősz. fn. Az emésztetnek megszorult állapota.

KEMÉNYSZIVÜ, (kemény-szivü) ősz. mn. Átv. ért. érzéketlen, hajthatatlan, mások szenvedései, kínai, bajai iránt részvétlen; durva, kegyetlen. *Kemény-szivü zsarnok.* Szelidebb ért. bajok és viszontagságok ellen megedzett, erős türelmű. *Kemény-szivü, bátor vitézek.*

KEMÉNYSZIVÜSÉG, (kemény-szivüség) ősz. fn. 1) Érzéketlenség, hideg reszvétlenség mások bajai iránt, kegyetlenség. 2) Szenvédek eltűrésére edzett szilárdság.

KÉMÉNYTISZTÍTÓ, (kémény-tisztító), lásd : KÉMÉNYSÉPRŐ.

KEMÉNYÜL, KEMÉNYÜL, (ke-mény-ül) önh. m. *keményül-t*. Keménynyé lesz, tulajd. és átv. értelemben. *Kővé keményülő agyagföld. Szive neki keményül a viszontagságnak.*

KEMÉNYÜLÉS, KEMÉNYÜLÉS, (kem-ény-ül-és) fn. tt. *keményülés-t*, tb. — *ék*. Keménynyé levés.

KEMÉNYÜLET, KEMÉNYÜLET, (kem-ény-ül-et) fn. tt. *keményületét*. Keménynyé lett tárgy.

KEMÉNYVÁSZON, (kemény-vászon) ősz. fn. Leginkább lenből vagy kenderből készített feszes, szilárd és fényszerű vászon. *Viaszos keményvászon. Gallérbéllésnek használt keményvászon.*

KÉMER, falu Kraszna m.; helyr. *Kémer-re*, — *én*, — *ről*.

KÉMÉS, (1), falu Baranya m.; helyr. *Kémés-re*, — *én*, — *ről*.

KÉMÉS, (2), (kém-és) mn. tt. *kémés-t* v. — *et*, tb. — *ék*. 1) Olyan tulajdonságu, milyen a kémé, azaz kutató, vizsgáló. *Kémes kérdések, nyomozások.* 2) Kéme-kkel bővelkedő. *Ezen kémes időszakban minden szóra vigyázni kell.*

KÉMESKÉDÉS, KÉMESKÉDIK, 1. KÉMKE-
DÉS, KÉMKEDIK.

KEMESMÁL, falu Vas m.; helyr. *Kemesmál-ba*,
—*ban*, —*ból*.

KÉMKALÁN, (kém-kalán) ösz. fn. Az érczko-
hokban am. sima kőből vagy érczből csinált golyó,
melyet a kerekded, kilikasztott olvasztó kemenczébe
dobnak, hogy annak középpontját kitudják, mert ezen
középpontra jutván, megáll.

KÉMKÉDÉS, (kém-kéd-és) fn. tt. *kémkédés-t*,
tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kutatás, vizsgálódás, le-
selkedés, melyet valaki mint kém szokott tenni.

KÉMKÉDIK, (kém-kéd-ik) k. m. *kémkéd-tem*,
—*tél*, —*étt*. Szoros ért. mint az ellenség földére vagy
táborába küldött kém kutakozik, vizsgálódik. Széles
ért. holmi dolgok mibenlétét, körülményeit alattomos
úton módon kitudni iparkodik. V. ö. KÉM.

KÉMKŐ, (kém-kő) ösz. fn. Általán kő, melyet
valamely test állapotának, tulajdonságának kémlelé-
sére használnak. Különösen arany- és ezüstmívesek-
nél, fekete, kemény, a tűzben olvadékony könem,
melylyel az arany és ezüst finomságát és valódiságát
kémlelik. (Lapis lydius). V. ö. PRÓBAKŐ.

KÉML, (kém-l) áth. m. *kéml-étt*, htn. —*eni*. L.
KÉMLELNI.

KÉMLE, (kém-le) fn. tt. *kémlét*. Eszköz, mód,
mely által vagy mely szerént valamit kémlelnek.

KÉMLEKALÁN, (kéml-kalán) ösz. fn. Kalán-
forma kémlelő eszköz.

KÉMLEL, (kém-el-el) áth. m. *kéml-el-t*. Valamit
kém gyanánt kutat, vizsgál, fürkészt. *Az ellenség tá-
borának állását, mennyiségét, erejét kémlelni. Valaki-
nek minden lépteit, tetteit, szavait kémlelni. A város-
ban lappangó tolvajokat kikémlelni.* Szélesb ért. vala-
mely dolog mibenlétét, állapotát fürkészi, kutatja.

KÉMLELÉS, (kém-el-el-és) fn. tt. *kémlelés-t*,
tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki
kémlel, vizsgál, kutat valamit.

KÉMLELET, (kém-el-el-et) fn. tt. *kémleret-ét*,
harm. szr. —*e*. Kémlelő vizsgálat, próbatét.

KÉMLELŐDÉS, (kém-el-el-ő-d-és) fn. tt. *kém-
lelődés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Vizsgálódás, ku-
tatgatás, melyet valaki mint kém gyakorol.

KÉMLELÖDIK, (kém-el-el-ő-d-ik) belsz. m. *kém-
lelőd-tem*, —*tél*, —*étt*. Szoros ért. az ellenség
földén vagy táborában kiküldött kém gyanánt vizs-
gálódik, kutakozik, a dolgok mibenlétét kémlelő sze-
mekkel kitanulja. Szélesb ért. holmi titkos dolgok
felől alattomosan tudakozódik.

KÉMLEMÉRLEG, (kéml-mérleg) ösz. fn. Bá-
nyászok finom, érzékeny mérlege, melylyel az érczek
súlyát mérik.

KÉMLEÓLOM, (kéml-óloom) ösz. fn. Ezüst-
tartalmu ólom, melyet az érczek kémlésére hasz-
nálának.

KÉMLÉS, (kém-el-és) fn. tt. *kémlés-t*, tb. —*ék*,
harm. szr. —*e*. Cselekvés, melynél fogva valaki

kéml v. kémlel, kutat, vizsgál valamit. Mindazáltal a
kémlés egyes körülmények, titkok stb., a *kémlés* töb-
bek kutatását jelenti.

KÉMLESTAN, (kémlés-tan) ösz. fn. A bányász-
tudomány egyik ága, mely az érczek kémlésének
módját tárgyalja.

KÉMLŐ, (kém-el-ő) mn. tt. *kémlő-t*. Aki vala-
mit kémel, azaz titkos, rejtett dolgot kutat, vizsgál.
*Várt, várost, tábornak kémlő biztosok. Tolvajokat, csa-
vargókat, gyanus személyeket kémlő rendőri szolgák.*

KÉMPAPÍR v. —PAPIROS, (kém-papír v.
—papiros) ösz. fn. Vöröses kék festő anyaggal, úgy-
nevezett lakmuszszal festett papíros, melyet a vegyé-
szek némely összetett anyagok, különösen a savak
kémlelésére használnak, minthogy ezek azt azonnal
vörösre festik.

KEMSE, falu Baranya m. helyr. *Kemsére*, —*n*,
—*ről*.

KÉMSÉG, (kém-ség) fn. tt. *kémség-ét*, harm.
szr. —*e*. Kémi küldetés, járás. *Valakit kémségbe kül-
deni. A két férfinak pedig, kik kémségben küldettek vala,
monda József. (József. 6. 22. Káldi).*

KÉMSZER, (kém-szer) ösz. fn. A vegyészknél
olyan szer, melynek segítségével valamely összetett
testnek alkatrészeit kutatják. (Reagens).

KÉMTÜ, (kém-tü) ösz. fn. Sebészek túforma
eszköze, melylyel a sebek, sipolyok mélységét kém-
lelik.

KÉN, áth. m. *ken-t*. Rokan a híg nedvet, külö-
nösen a sebekből folyót jelentő *geny* szóval, tájszo-
kásilag *keny*. Mindkettőnek eredeti gyöke pedig a
szétömlést, olvadást jelentő *en* v. *eny*, mely megvan
az *enged*, *enyik*, *enyek*, *enyekes*, *enyészik*, *enyv* szók
gyökeiben s a *k* itt is mint több más szókban előle-
hellyel. Értelme: valamit bizonyos híg, ragadós anyag-
gal dörzsöl, mázsol, hogy nyirkossá, puhává, fényessé
tegye, vagy szepítse, vagy enyhítse, gyógyítsa stb.
*Hajat, szakált, bajuszt kenni. Csizmát, lószerszámot,
szíjakat, szekeret kenni. Arczát kenni. A megrándult
ínakat, száraz fájdalma tagokat kenni. A csüsmörben
szenvedőnek hátát megkenni. A zsiros kezeket ruhához
kenni. Valamit kenni fenni. Tréfás ért. torkát meg-
kenni am. jól inni. A birákat megkenni am. pénzt,
ajándékot adni nekik. Valakit jól megkenni am. jól a
hátára vagy farára verni. Képes kifejezéssel: bűnét,
hibáját másra kenni am. avval mást bemocskolni, azt
másnak tulajdonítani, okául mást állítani.*

KÉN, fn. tt. *kén-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v.
—*je*. Gyulékony anyagú fémdek. Közönséges hév-
mérséknél halványasárga, néha zöldes játszó színű,
szag- és íz nélküli, a vízben feloldhatlan. Kisebb me-
legben szétfoly, a hőség magasb fokánál pedig sűrű-
bbé lesz. Ha meggyújtják, halvány kék lánggal
ég, mely alkalommal élenynyel egyesülvén, erős sza-
gú, köhögésre ingerlő és fojtó gőzt fejt ki. A kén az
éleny után a legnagyobb vegyületi hajlammal bír, s
ennél fogva a fémdek és fémek legtöbbjével egye-

sül. (Török József tanár). Köznépi nyelven: *büddöskő, kénkö*. V. ö. KÉNECSSAV. Rokonnak látszik *cando* —*cendo*, latin szókkal. Talán a magyar *ég* igével is viszonyban áll, minthogy könnyen gyúlad és ég, (tehát égeny?) Egyébiránt az *eny* végzetre mint vegyelemnek is nincs szüksége. L. KÉNYENY. 2) Régiesen és tájdivatosan fölcseréltetik *kén* szóval. L. ezt.

KÉNAKNA, (kén-akna) ősz. fn. Bányai akna, melyből ként ásnak, mely kénanyagot tartalmaz.

KÉNÁL, tájdivatos kínál helyett; l. ezt.

KÉNBALZAM, (kén-balzam) ősz. fn. Olaj, melyben tűz által ként olvasztottak fel, s melynek ez által barnás színe, erős, kellemetlen szaga, és éles íze leszen. (Balsamum sulphuris).

KÉNBÁNYA, (kén-bánya) ősz. fn. lásd: KÉNAKNA.

KÉNBÜZ, (kén-büz) ősz. fn. Nehéz, fojtó büz, mely a kénből kivált égő állapotában fejlődik ki.

KÉNE, a közbeszédben divatos, összehúzza kellene szóból.

KENCs, a székelyeknél am. *kenőcs*; l. ezt.

KENCs, régies és tájdivatos *kincs* helyett. L. ezt.

„Az én szeretőmnnek nincsen

Sem szép kőháza, sem kénese,

Elég kéncs, ha ingöm szeret.”

Székely népdal. (Krizsa J. gyűjt.).

KENCSEL-FENCSEL, (kencsel-fencsel) ikerített áth. m. *kencselt-fencselt*. L. KENTEFIGÉL.

KÉNCsIRIZ, (kén-csiriz) ősz. fn. Vargák csirize, mely porrá törött kén-, és viaszvegyítékből áll, melylyel szurok helyett élnek az úgynevezett fehér varrásoknál.

KÉNCsÖ, (kén-cső) ősz. fn. A kénhutákban így nevezetik azon agyagból csinált cső, melyen az érczekből kiűzött kén átfolyol.

KEND, (1), az alsó rendűek között divatozó megszólítási cím, mely nem egyéb, mint a rövidített *kelmed*, vagy igazabban *kegyelmed*. Lásd ezt. Ezen cím illeti a tisztek által hivatalosan szólított kőzatonákat is. Régente, sőt a múlt század végén is a felsőbb ranguak között még divatban volt. Most az úgynevezett tisztes rendűek az ily czimezést megbántásul vennék. Innen a visszatérő mondás: *Ha én kend, úgy kend is kend*.

KEND, (2), (ken-d) áth. m. *kend-ett*, htn. —*eni* v. —*ni*. Az egyszerű *ken* igének *d*-vel toldott módosítványa. Származékai: *kendő*, *kende-fende*, *kendőz*. V. ö. KEN.

—KEND, összetett képző *fecskend* igében, és ennek származékaiban; Molnár Albertnél: *fecskent*, azaz fecscsent, tehát sajátlag *ent* igeképző s a *k* elül a *cs*-ből módosult, ez pedig a *v*-ből hasonlult: *fecstent*, fecs-v-ent, fecs-cs-ent, fecs-k-en-t. Ha pedig azt vélnök, hogy 'fecskend' gyakorító értelmű, akkor 'fecse-eg-ent' lenne az elemzés, a *k* a *g*-ből változván át, mint czinke =czinege szóban is.

KENDE, falu Sáros m.; helyr. *Kendé-re*, —*n*, —*röl*.

KENDEFENDE, (kende-fende) ősz. fn. A *kendfen*, *kendfend* törzsököktől eredvén am. zsirosan, piszkosan, minden csín vagy izlés nélkül festett mű, mázolt festvény, kép.

KENDÉLICZ, fn. tt. *kendéliczet*, l. KENDÉRICZE.

KENDEPIR, (kende-pir) ősz. fn. Arczfestő, arczmázoló piros festék, pirosító. (Carmin).

KENDÉLICZE, l. KENDÉRICZE.

KENDÉR, fn. tt. *kendér-t*, tb. —*ék*, harm. szr.

—e. Kicsinyezője: *kenderke* v. *kendérecske*. Megegyezik vele a mongol *kindur* v. *kindsur*, uigur, török *kendir*; továbbá *ken* törzsöke ugyanaz a török *kenevir*, hellén *κάρναβις*, *κάρναβος*, latin *cannabis*, német *Hanf*, szláv *konopa*, arab *kunnep*, persa *cannab*, irland *hanpr*, francia *chanvre* stb. szók *kan*, *kun*, *han*, *ken* gyökeivel. Talán *kend* törzs azonos *hánt* szóval, melyből magas hangon *hent-es* (=hántos) is származik; t. i. a kendernek héja hántható, hántani v. hántásra való. V. ö. HÁM, ING, (1). Ezen nagy hasznú növény a kétlakiak seregébe, és őthimesek rendébe tartozik: *hímvirágának* csészéje öt hasábu; bokrétája nincs, hímszála igen rövidek (virágos kender); *anyavirágának* csészéje egy tagu ép, az oldalán nyílik, bokrétája nincs; anyaszála kettő, makkocskája egy, héja kétkopácsu, (magvas kender). *Kendert nyóni*, (néhutt: *szakgatni*), *áztatni*, *tölölni*, *törni*, (néhutt: *vágni*), *gerebenezni*, *fonni*. Szép, hosszú, fehér kender. *Olyan a haja, mint a kender*. *Kenderből font madzag*. *A cigánynak büdös a kender, mert avval akasztják fel az embert*. *Ki látott kenderből templomot?* Mesekérdés, melyre az a felelet: aki azt a kenderet közt állva nézte. *Vad kender*. *Felnő mint a vad kender*. (Km.). Midőn a *kender* szó melléknevül használtatik, jelent kenderből valót, vagy kender színűt. pl. *kender hám*, *kender haj*.

KENDÉRÁZTATÁS, (kender-áztatás) ősz. fn. Első munka a kenderművek gyártásában, melynél fogva a nyers kender legcélszerűebben lágy álló vízben lenyomtatva mintegy két hétig tartogatják, mely idő alatt nyerseségét elveszti, és a zöld szín helyett fehérfakót ölt.

KENDÉRÁZTATÓ, (kender-áztató) ősz. fn. 1) Azon hely, illetőleg tó, pocsolya vagy folyóvíz öble, melybe a kender ázás végett lerakják. 2) Személy, ki kender áztat.

KENDÉRBÁRSONY, (kender-bársony) ősz. fn. Bársonyfélé szövet, melynek belfonala kenderből, s mellékfonala selyemből áll.

KENDÉRBÉL, (kender-bél) ősz. fn. A kender szárának, vagy kórójának bele.

KENDÉRBOLHA, (kender-bolha) ősz. fn. A kendernövényeket pusztító bolhanemű féreg.

KENDÉRCSEPŰ, (kender-csepű) ősz. fn. A meggerebenezett kenderszála alja, kőczeza, mely t. i. gerebenezőkor a fogak között marad.

KENDÉRÉS, falu Heves m. pusztá Torontál m.; helyr. *Kendérés-re*, —én, —ről.

KENDÉRÉSKE, falu Bereg m.; helyr. *Kendéréské-re*, —n, —ről.

KENDÉRFARKU, (kender-farku) ősz. mn. Lóról mondják, melynek kenderfakó farka van.

KENDÉRFÉSÜ, (kender-fésü) ősz. fn. Gereben, melylyel a megtilólt kenderszálakat fésülik, tisztítják.

KENDÉRFONAL, (kender-fonal) ősz. fn. Gúzsalyon vagy rokkán vagy gyári géppel font, pederített kenderszál.

KENDÉRFÖLD, (kender-föld) ősz. fn. Különösen kendertermesztésre szánt és használt föld.

KENDÉRFÜ, (kender-fü) ősz. fn. A kenderföldeken tenyészni szerető vékony szálu, és síma száru növényfaj.

KENDÉRFÜZ, (kender-füz) ősz. fn. A folyók sikos szélein, különösen öntéseken tenyésző vesszőfüz, mely szívóssága és hajlékonysága által különbözik a többi füzektől. *A vörös kenderfüz* igen alkalmas kocsikának, gúznak, a *fehérből* pedig kosarakat kötnék. Kenderfűznek nevezik, mert vékony száru, és sűrűen terem, mint a kender.

KENDÉRGYAP, (kender-gyap) ősz. fn. Kendercsöpből készített, s ruhabélésre alkalmas gyapóféle anyag.

KENDÉRHÁM, (kender-hám) ősz. fn. Kenderfonalakból szőtt vagy vert hám. *Fakó szekér, kenderhám, nemesember, szürdalmány*. (Gúnyos km.). Vagy: *Fakó szekér, kender hám, mind a kettő rosz szerszám; néhutt: kender gyeplő, csepű hám, mind a kettő rosz szerszám* (Km.).

KENDÉRICZE, (kender-i-cze) fn. tt. *kendericzté*. Éneklő kis madárfaj a verebek neméből, melynek rövid csőre, kurta lába, s villás farka van, s a kendermagot különösen szereti. (*Fringilla cannabina*).

KENDÉRIKE, l. **KENDÉRICZE**.

KENDÉRKERESKEDŐ, (kender-kereskédő) ősz. fn. Ki megtilólt s markokba, kítákba kötött kenderáruval kereskedik.

KENDÉRKÉVE, (kender-kéve) ősz. fn. Kisebb féle kéve, milyenbe a nyövött kender szokták kötni. Egy megtörött, megtilólt, meggerebenezett kenderkévéből lesz rendszeren egy marokkender.

KENDÉRKÓCZ, (kender-kócz) ősz. fn. l. **KENDÉRCSEPÜ**.

KENDÉRKÖKÖRC SIN, (kender-kökör csin) ősz. fn. A kökörcsinek neméhez tartozó növényfaj.

KENDÉRKÖTÉL, (kender-kötél) ősz. fn. Kenderszálakból vert vagy gyártott kötél.

KENDÉRLÁTÓ, (kender-látó) ősz. fn. Mutatványul az áztatóból haza hozott kender, hogy megállásák, ha jól elázott-e a kender vagy nem.

KENDÉRMADZAG, (kender-madzag) ősz. fn. Kenderszálakból sodrott vagy körmön font madzag. V. ö. **MADZAG**.

KENDÉRMAG, (kender-mag) ősz. fn. Az anyakendernek gömbölyű, fehérszöldes, olajos húsú magva. *Kendérmaggal etetni az apró madarakat. Kendermaggól olaj útni*.

KENDÉRMAGBOGÁR, (kender-mag-bogár) ősz. fn. l. **ESZELÉNY**.

KENDÉRMAGOLAJ, (kender-mag-olaj) ősz. fn. Kendermaggól itótt olaj.

KENDÉRMAGOS, (kender-magos) ősz. mn. Tyúkról mondják, melynek tollai úgy vannak petytyezve, mintha kendermagosak volnának. Másképp: *iromba*.

KENDERMÁL, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Kendermál-ba*, —ban, —ból.

KENDERMALOM, (kender-malom) ősz. fn. Kis kézimalom, mely két egymással ellenkező irányban mozgatható hengerből áll, s a sarju kender baromfiak cledelül öszveúzsa.

KENDÉRMEZŐ, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Kendermező-re*, —n, —ről.

KENDERMOC SOLYA, (kender-mocsolya) ősz. fn. Mocsolya, vagyis álló víz, melyben kender áztatni szoktak, kenderáztató.

KENDÉROLAJ, (kender-olaj) ősz. fn. l. **KENDÉRMAGOLAJ**.

KENDÉRPAKÓCZA, (kender-pakócza) ősz. fn. A pakóczaak neme alá tartozó növényfaj; levelei nyelések, háromhasábú; hasábjai láncásak, fűrészesek, a közép hasáb hosszabb. Másképp: *keresztes bodza, vízi kender, paszkoncza, pakócza*. (*Eupatorium cannabinum*).

KENDÉRSZÁR, (kender-szár) ősz. fn. A kender növénynek szára, melynek rostos szálu héjából a szövésnek való anyagot készítik.

KENDÉRSZÁRÍTÁS, (kender-száritás) ősz. fn. Az áztatóból kiszedett, és kitegetett kendernek a szabad lég és nap sugarai által eszközlött száritása.

KENDÉRSZŐSZ, (kender-szősz) ősz. fn. A meggerebenezett kendernek finomabbféle gyöngeszálai.

KENDÉRTERMESZTÉS, (kender-termesztés) ősz. fn. A mezei gazdaságnak egyik nevezetes ága, mely azzal foglalkodik, hogy kender termesztzen. *Kendertermesztésből élni*.

KENDÉRTILÓ, (kender-tiló) ősz. fn. Tiló, mely által a kender a pozdorjától megtisztítják. V. ö. **TILÓ**.

KENDÉRTILÓLÓ, (kender-tilóló) ősz. fn. Személy, különösen nő, ki kender tilól.

KENDÉRTÓ, (kender-tó) ősz. fn. Tó, melyben kender áztatni szoktak, kenderáztató.

KENDÉRTÖRÉS, (kender-törés) ősz. fn. Kenderrel bántó munka, mely által a megáztatott, és kiszáritott kendernek szárát megtörik, hogy azután a tilóval megtisztítsák pozdorjájától.

KENDÉRTÖRŐ, (kender-törő) ősz. fn. Fából készített eszköz, melylyel tilolás előtt a kender szárait megtörik. E végre Mátyusföldén az úgynevezett csikolyút használják.

KENDÉRVÁGÁS, (kendér-vágás) l. KENDÉRTÖRÉS.

KENDÉRVÁGÓ, (kendér-vágó) l. KENDÉRTÖRŐ.

KENDÉRVÁSZON, (kendér-vászon) ösz. fn. Kenderfonalakból szőtt vászon, különböztetésül a lenvászontól.

KENDÉRZILIZ, (kendér-ziliz) ösz. fn. A zilizek neme alá tartozó növényfaj; levelei molyhos-érdések, az alsók tenyeres-ujjasak, a felsők hármassak, középlevelkéi sokkal hosszabbak. (*Althea cannabina*).

KENDÉZ, (kend-éz) áth. m. *kendéz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Valakit *kend* ezímmel szólít, kendnek nevez. *A magyar pórnő kendezni szokta férjét. Megve-tésből kendezni valakit.*

KENDÉZÉS, (kend-éz-és) fn. tt. *kendezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kend ezímmel szólítás. *A ken-dezés már csak az alsóbb osztálybeli népnél van szokásban.*

KENDI, pusztá Abaúj m.; helyr. *Kendi-be*, —*ben*, —*ből*.

KENDI-LÓNA, erdélyi falu Doboka m.; helyr. —*Lóná-ra*, —*n*, —*ról*.

KENDIK, (ken-d-ik, olyan mint mosdik) k. m. *kend-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1) Valami kenőcsfélével magát, különösen arcát bemázolja. 2) Törölközik. *Későn jöttél, hanem mosdál s kendjél ki az ajtón.* (Km.).

KENDŐ, (1), (ken-d-ő) fn. tt. *kendő-t*. Kicsinyezője: *kendőcske*. 1) Szoros tulajd. ért. ruhanémű, vászon v. gyolcsdarab, mely által valaki bizonyos mázt, festéket, szagos vizet stb. magára ken, vagy pedig melylyel törölközik. Innen: *asztalkendő*, melylyel evéskor szájunkat, kezünket törölgetjük. *Törölköző kendő*, melylyel mosdáskor élünk. *Olyan a kendő, milyen a mosdó*. (Km.). *Orrkendő* v. *zebkendő*, melyet orrtisztítás végett rendszeren szebben szoktunk viselni. 2) Szélesb ért. ruhadarab, melylyel kivált a nőszemélyek élnek nyakaik, vállaik befödésére, s a férfiak nyakravalóul.

„Amoda megy egy kis lány,
Selyemkendő a nyakán.” Népd.

„Szőke kis lány, selyemkendőd megázik,
Népd.

„A esengeri temetőn,
Elvesztettem a kendőm.” Népd.

„Három piros kendőt veszek,
Ha fölteszem, piros leszek.” Népdal.

Általán a kendő a magyar népdalokban nagy szerepet játszik, különösen színre nézve a vörös és fehér, kelmére a bársony és selyem.

KENDŐ, (2), (ken-d-ő) mn. tt. *kendő-t*. Amivel valamit kennek, mázolnak, festenek. *Kendővizek, olajok, mázak.*

KENDŐ, (3), erdélyi falu Maros Székben; helyr. *Kendő-re*, —*n*, —*ről*.

KENDŐFOGÁS, (kendő-fogás) Szokottabban l. KÉZFOGÓ.

KENDŐLAKÁS, (kendő-lakás) Szokottabban l. KÉZFOGÓ.

KENDŐSZÉG, (kendő-szég) ösz. fn. Fogas, melyre leginkább kendőket akasztunk.

KENDŐSZÉR, (kendő-szér) ösz. fn. Általán mindenféle szer, pl. szagos víz, olaj, máz, bécsirongy, festék stb., melylyel magukat némelyek, kivált a hiú nők szépíteni szokták.

KENDŐZ, (ken-d-ő-z) áth. m. *kendőz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Magát vagy mást holmi szépítő szerrel, pl. szagos vízzel, olajjal stb. kenifeni. *Arczát, vállait kendőzi. Elkendőz* am. kendőváltással eljegyez.

KENDŐZÉS, (ken-d-ő-z-és) fn. tt. *kendőzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki hiuságból kenifeni arcát, bőrét. *Arczendőzés. Elkendőzés* am. kézfogás, eljegyzés kendőváltással.

KENDŐZETLEN, (ken-d-ő-z-etlen) mn. tt. *kendőzetlen-t*, tb. —*ék*. Aki vagy ami nincsen kendőzve. V. ö. KENDŐZ. *Kendőzetlen arcz. Kendőzetlen szépség.*

KENDŐZGET, (ken-d-ő-z-get) gyak. áth. m. *kendőzget-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kendőzgezz*. Gyakran vagy folytonosan kendőz.

KENDŐZGETÉS, (ken-d-ő-z-get-és) fn. tt. *kendőzgetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki kendőzgeti magát. V. ö. KENDŐZGET.

KENDŐZIK, (ken-d-ő-z-ik) k. m. *kendőz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*zél*. Magamagát, illetőleg arcát kenifeni, mázolja, szépíti. V. ö. KENDIK.

KENDŐZKÖDIK, (ken-d-ő-z-köd-ik) k. m. *kendőzköd-tem*, —*tél*, —*étt*. Gyakran vagy folytonosan kendőzi magát. V. ö. KENDŐZ.

KENDŐZŐ, (ken-d-ő-z-ő) mn. és fn. tt. *kendőz-t*. Általán akármily szer, melylyel valaki kenifeni magát. *Kendőző olajok, vizek. Kendőzőket vásárolni. Kendőzőkkel felszerelt pipereasztal.*

KENDŐZÖTT, (ken-d-ő-z-ött) mn. tt. *kendőzött-et*. Kendőzővel mázolt, kencsefencsélt, szépített. *Kendőzött hiu nők. Kendőzött szépség.*

KENDTEK, l. KEGYELMED alatt.

KÉNECSSAV, (kénecs-sav) ösz. fn. Ha a ként meggyújtják, ez a levegői élenynyel vegyül, s kellemtelen szagú, köhögésre ingerlő, fojtó gőzt fejt ki; ezt nevezik *kénecssav*-nak, mely kevesebb élenyt tartalmaz mint a kénsav. L. ezt. A mondott gőz adott alkalmat a kénnek „büdöskő” nevezetére.

KENEDÉK, (ken-ed-ék) fn. tt. *kenedék-et*, harm. szr. —*e*. Szorosabb elemzés szerint vagy *kenedék* a *kend*, vagy *keneték* a *kenet* törzsoktól. Jelenti azon szert, mely kenő, kenőcs gyanánt használtatik, s ezélja inkább holmi testi bajokat lágyítani, enyhíteni, mintsem szépíteni. *Szakgatás, csömör elleni kenedék.*

KENEDÉKÉS, (ken-ed-ék-és) mn. tt. *kenedékés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Miben kenedéket tartanak. *Kenedékes edény, csésze*. 2) Kenedékkal mázolt, nedvesített, orvosolt. *Kenedékes daganat*.

KÉNÉGÉNY, (kén-égény) ősz. fn. Borlélnek és kénsavnak bizonyos vegyítéséből eléállott égény. (Aether Sulphuris). Másképp: *kénszes*.

KENÉGET, (ken-ég-et) áth. és gyakor. m. *kenéget-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kenéguess*. Valamit gyakran ken. *A fájós, szakgatásban szenvedő inakat, tagokat kenégetni. Hajját, bajuszát kenégetni*. V. ö. **KEN**. A Nádor-codexben am. törölget. „A szentöknek ü seböket nömös gyolcsval kenégeti vala“ (cum linteis pretiosis extergebat. Toldy F.).

KENÉGETÉS, (ken-ég-et-és) fn. tt. *kenégetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit kenégetnek. *Kenégetéssel szétoszlatni a daganatot, elűzni a csömört*.

KENÉKÉDIK, (ken-e-kéd-ik v. ken-ek-éd-ik) k. m. *kenekéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Önmagát, saját testét kenégeti.

KÉNÉL, (kén-él) áth. m. *kénél-t*. Valamit kénnel vegyít, készít, ellát. *Kénelni a gyufákat. Kénelni a boros hordót*.

KENENY, (ken-eny) fn. tt. *keneny-t*, tb. —*ék*. A nemtelen nehéz és ritkább fémek egyike, mely kissé veresbe vegyülő fehér színnel, tündöklő fémfénnyel, lemezes, jegezes szerkezettel bir, rendkívül rideg s ennél fogva könnyen porrá törhető, könnyen megolvad, s a légen hevítve kékes fehér lánggal ég meg és eléggé változik. Keneny nevezetét azon sajátágánál fogva nyerte, miszerint egy nevezetes készítményét, az úgynevezett *keneny-remeklet-et* (Mageristerium Bismuthi) kenő, kendőző, bőrt fehéritő szerül használják. Latin neve: *Bismuthum* vagy *Wis-muthum*. (Török J. tanár).

KÉNENY, (kén-eny) fn. tt. *keneny-t*, tb. —*ék*. A fémdedek közé tartozó elemi test. (Sulphur). Mint-hogy a köz életben is divatos szép rövid neve van (kén), és ott maga ezen elemi test is tisztán előfordul, az *eny* végzetet nem tartjuk szükségesnek.

KÉNÉR, (kén-ér) ősz. fn. Ér a kénaknában, hol kénásvány található.

KÉNÉRCZ, (kén-érez) ősz. fn. Érez, mely kénrészeket foglal magában.

KENÉS, (ken-és) mn. tt. *kenés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Heves megyében am. kent, ami meg van kenve. *Kenés tengely*. Képzésre hasonló *píritos, takaros, vakaros* szókhoz.

KENÉS, (ken-és) fn. tt. *kenés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit kennek, ezen igének minden értelmében. *Hajkenés, szekérkenés. Csömör ellen jó a kenés*. Ikerítve: *kenésfenés* am. cselekvés, midőn valaki valamit többféle zsíros, olajos, festékes szerekkel összevevissa fen.

KENÉS, (kén-és) mn. tt. *kenés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kénnel vegyített, készített. *Kénés mézsföld. Kénés ércz. Kénés gyufa*.

KENESE, falu Veszprém m., pusztá Somogy megyében; helyr. *Kenese-re*, —*n*, —*ről*.

KENÉSFENÉS, (kenés-fenés) iker szó. Cselekvés, midőn valaki kenfen valamit. V. ö. **KENFEN**.

KÉNESŐ, (1), (kén-eső) ősz. fn. Eső, mely után némely időtájban, és vidékeken igen finom sárgaszínű por lepi a földet, s melyet a nép véleménye kénnek gondol, holott nem egyéb, mint a vörösfenyők sudarain létező sárga por, mely május vége körül bőven kihull, s az eső által szétmosódik.

KÉNESŐ, (2), (kén-es-ő vagy ken-es-ő) fn. tt. *kénéső-t*. Gyöke vagy az ásványt jelentő *kén*, melyből lett *kénés*, és az elavult ige *kénésik*, azaz kénés állapotban van, s ebből igenév és főnév *kénese*; vagy mint némelyek vélekednek, am. *kenese*, amivel kenni szoktak, különösen a melyet üvegre kennek, és ez által tükröt készítenek. 1) Szoros ért. vörös színű ásvány, mely higanyból és kénből van vegyítve. (Cynabaritis). Innen 2) így nevezik magát a tiszta higanyt, azaz természeténél fogva a mi légmérésékünkben híg, ezüst gyanánt fehérő, és fényes félczeret is, mely az arany után legsúlyosabb, kis nyomás által apró részecskékre oszolva szétfut, nagy tűzben forr s gőzzé válik, de meghűlés után ismét előbbi alakjában megjelenik. (Mercurius). *Eleven kénese*, minthogy igen mozgékony. V. ö. **HIGANY**.

KÉNESŐS, (kén-es-ő-ös v. ken-es-ő-ös, v. kén-esős) mn. tt. *kénesős-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kénesővel bővelkedő, kénesőt termő. *Kénesős akna, bánya*. 2) Kénesővel vegyített, készített. *Kénesős kenőcs, gyógyszer*. 3) Miben kénest tartanak. *Kénesős edény, toll, cső*. V. ö. **KÉNESŐ**.

KENÉSZ, falu Vas m., pusztá Somogy m.; helyr. *Kenész-re*, —*én*, —*ről*.

KENET, (1), (ken-et) miv. m. *kenet-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *keness*. Eszközli, rendeli, hogy valaki valamit kenjen. *Szekeret kenetni. A nyakát, vállát kenetni*.

KENET, (2), (ken-et) fn. tt. *kenet-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Azon szer, melylyel valamit v. valakit kennek. *Drága kenetek. Kenetet csinálni, árulni. Kenetnek való tok. Hajkenet*. 2) Katholika egyházi értelemben *utolsó kenet* jelent szentséget, mely által a pap a nehéz beteget szent olajjal megkeni, hogy Isten kegyelmével a halál küzdelmeit erős lelküleg tűrje, s mit érzékei által vétett, megbocsáttassék neki. 2) Átv. ért. felsőbb menyei ihlet, mely az egyházi, s erkölcsi tanító beszédét általlengi, s azt a hallgató hivek szívében foganatossá teszi. *Kenettel szólani. Kenettel teljes szent beszéd*.

KENETÁRUS, (kenet-árus) ősz. fn. Aki részint gyógyító, részint kendőző szerket árul, illatárus.

KENETDÚS, (kenet-dús) ősz. mn. I. **KENETÉS**, 3).

KENETÉS, (ken-et-és) mn. tt. *kenetés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Miben kenetet tartanak. *Kenetes szelencze, edény*. 2) Mit kenettel bedörzsöltek. *Kenetes fűrtük*.

3) Átv. ért. az erkölcsi érzelmekre ihletve ható, fogantatosan működő. *Kenetes egyházi, erkölcsi tanítás, beszéd.* 4) Mint főnév jelent személyt, ki keneteket készít vagy árul.

KENETLEN, (ken-etlen) mn. tt. *kenetlen-t*, tb. —*ék*. Ami vagy aki nincsen kenve. *Kenetlen haj, bajsusz, szakáll.* *Kenetlen csömörbeteg.* *Kenetlen tengelyű szekér csikorog.*

KÉN-ETLEN, (kén-etlen) mn. tt. *kénelen-t*, tb. —*ék*. Amiben nincs kén, vagy ami nincs kénezve. Határozóképp am. kén nélkül, kénetlenül.

KENETOLAJ, (kenet-olaj) ősz. fn. Olaj, melyet kenetül használnak. *Egyházi kenetolaj.*

KENÉZ, puszta Bihar m., **ÉR**—, **CSEREPES** —, **TAKTA** — falvak, Szabolcs m.; helyr. *Kenéz-re*, —*én*, —*ről*. **L. KENÉSZ.**

KÉNÉZ, (kén-éz) áth. m. *kénéz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Általán, valamit kénnel vegyít, elkészít. *Gyufákat kénezni.* Különösen az üres borhordókat égő kénnel kifüstöli, hogy dohosak, penészesek ne legyenek. Kénezik a borokat is, hogy a megromlás ellen óvják.

KÉNÉZÉS, (kén-éz-és) fn. tt. *kénézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, melynél fogva valamit kénezzünk. *Hordók, borok kénezése.* **V. ö. KÉNÉZ.**

KÉNÉZET, (kén-éz-et) fn. tt. *kénézet-et*, harm. szr. —*e*. Kénből készített s a boroshordóknak és boroknak adott, romlás elleni ovószer.

KENÉZLŐ, falu Szabolcs m.; helyr. *Kenézlő-re*, —*n*, —*ről*.

KENFEN, ősz. áth. Mindkét ige ragoztatik: *kent-fent*, *kenni-fenni*. Valamit holmi zsiros, olajos, festékes szerekkel összevissza ken, mázol, dörzsöl. *Orczáját mindig kenifeni, mégsem szép.*

KÉN-FO-NAL, (kén-fonal) ősz. fn. Olvasztott, kénköbe mártott fonál, melyet a gyufák feltalálása s dívatba hozása előtt gyertyagyújtásra használni szoktak.

KÉNFORRÁS, (kén-forrás) ősz. fn. Forrásvíz, mely kénrészececskéket tartalmaz, s többé-kevésbé kénbűzt vagy izt lehet rajta érezni.

KÉN-FÖLD, (kén-föld) ősz. fn. Földnem, különösen agyagföld, mely kénnel van keverve.

KÉN-FÜST, (kén-füst) ősz. fn. Nehéz szagu füst, mely a meggyújtott s égő kénből kifejlődik. *Kénfüsttel megfojtani a méheket.*

KÉNGŐZ, (kén-gőz) ősz. fn. A meggyújtott kénnek fojtó gőze.

KENGYES, (1), fn. tt. *kengyel-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Törzsöke valószínűleg a földhagást, magasra szállást jelentő *kel*, melyből lett: *kelt* v. *keld*, *kelden*, *kelgyen*, végre betűáttétellel: *kengyel* (am. keltő v. felhagató eszköz), mint *bal* törzsökből *bal*d, *baldoz*, *baldozó*, *baldsan*, *bandzsál*, azaz balra, félre néző. Lehet szintén betűáttétellel a *kelentyű* (vagy *kelenty*) módosulata is, melylyel mint görbén aláhajló csz-

közze, alakjára nézve is mindkét értelmében egyezik. 1) Tulajd. ért. a nyeregről kétfelől lelógó talap, mely által a lovag föllép, felhág, azaz a nyeregbe kél, s fennülván, lábait mint zsámolyon nyugosztatja. *Rövidebbre venni vagy megereszteni a kengyelt.* *Kengyelbe hágni.* Törökiül *üzengi* v. *özengi*, finnül *kenkä*. 2) Nadrag talpalója, mely a felhuzott nadragot feszesen tartja, s szarát fölebb csúsztatni nem enged.

KENGYES, (2), puszta Heves m.; helyr. *Kengyel-re*, —*én*, —*ről*.

KENGYESLÉS, (kengyel-és) mn. tt. *kengyelés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Mi kengyellel van ellátva, fölszerelve. *Kengyes nyereg, nadrag.*

KENGYESLÉFUTÓ, (kengyel-futó) ősz. fn. Sajátos jelmezű főuri szolgál, ki valamely innepély alkalmával, vagy különben is ura hintaja előtt fut. Régebben lovagló urok mellett (mintegy kengyel mellett) futott, innen a neve.

„Lejtőzik alatta igen haragos mén,

Tíz kengyelfutó van két felől mellette,
Hajnalszín atlatczban őket öltöztette.”

Gyöngyösi István.

Szélesb ért. gyors futár.

KENGYESLÉKARIKÁK, (kengyel-karikák) ősz. több. fn. Vaskarikák a nyereg két oldalán, melyekbe a kengyelszárakat húzzák.

KENGYESLÉSZÁR, (kengyel-szár) ősz. fn. Szíj, mely a kengyelkarikákba húzva alálóg, s melynek alsó végéhez a kengyelvas vagy kengyeltalp illesztve van.

KENGYESLÉTELEN, (kengyel-te-len) mn. tt. *kengyeltelen-t*, tb. —*ék*. Minck kengyele nincsen. *Kengyeltelen nyereg, nadrag.*

KENGYESLÉRTARTÓ, (kengyel-tartó) ősz. fn. Szolgaszemély, ki a nyeregbe ülő urának a kengyelt tartja, hogy kényelmesen felléphessen.

KENGYESLÉTO, puszta Borsod m.; helyr. *Kengyeltő-ra*, —*n*, —*ről*.

KENGYESLÉVAS, (kengyel-vas) ősz. fn. Vasból készített, jobbára homorú talap, mely a kengyelszár végéhez van illesztve, s a lovagnak zsámolyul szolgál.

KÉNGYERTYA, (kén-gyertya) ősz. fn. Megkénezett fonál, mely tűzhöz értetve lángot vet, s gyertya gyanánt ég. A gyufák feltalálása előtt közhasználatu gyertyagyújtó szer volt.

KÉN- HUTA, (kén-huta) ősz. fn. Huta, melyben a kénásványokból a kénés részeket kiégetik.

KENIG, 1. **PEDIG**.

KÉN-INTÉZET, (kén-intézet) ősz. fn. Több épületből álló bányatelepítvény, hol az ásványokból, érczekből kén-t égetnek.

KÉN-IR, (kén-ír) ősz. fn. Kénporral vegyített ír, vagyis kenőcs.

KÉNKAMARA, (kén-kamara) ősz. fn. Kamara, melyben a kén-t tartják. Továbbá kamara, melyben kén-t készítenek, tisztogatnak.

KÉNKANÁL, KÉNKALÁN, (kén-kanál v. —kalán) ősz. fn. A kénbutákban használt vas kalán, melylyel a kén tisztító vas korsókból az olvadék tisztátalan részét leföli.

KÉNKENŐCS, (kén-kenőcs) ősz. fn. Kenőcs, melynek lényeges részét kén teszi, máskép: *kéntr.*

KÉNKOH, (kén-koh) ősz. fn. Koh vagy huta, melyben az érekből kén égetnek.

KÉNKŐ, (kén-kő) ősz. fn. Kőhöz hasonló tömör alakban található kénanyag, kénásvány. Magát a tiszta ként is nevezik ekképen. A köznép *büdöskő*-nek is hívja, mert meggyújtva kellemetlen bűdös szagot ereszt magából.

KÉNKÖBÁNYA, (kén-kő-bánya) lásd: **KÉNAKNA**.

KÉNKÖVES, (kén-köves) ősz. mn. 1) Kénkövel bővelkedő, kénkövet termő. *Kénköves érczek, erek.* 2) Kénkövel vegyített, készített, bekent. *Kénköves kenőcs, tr. Kénköves fonál, gyufa.* 3) Ami kénkövet, kénköves részecskéket tartalmaz. *Kénköves víz, forrás, kút, fürdő.*

KÉNKÖVES GYÖKÉR, KÉNKÖVES KOCSORD. A kocsordok egyik faja, melynek gyökere gyantás, kénkö szagú; innen a neve; szára magas, hengeres, karezt; levelei ötször hármassak; levélkéi szálaskeskenyek; kocsányai egyenetlenek. (*Peucedanum officinale*). Máskép a köznépénél: *disznókőmenny, erdei vadkőmenny.*

KÉNKÖVEZ, (kén-kövez) ősz. áth. Valamit kénkövel vegyít vagy beken, megdörzsöl. Máskép: *kénezt.* Különösen a boroshordókba kénköfűtött vagy gőzt bocsát, hogy egyfelől a hordókat, doh, penész ellen, másfelől a bort a romlástól óvja.

KÉNKÖVEZÉS, (kén-kövezés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kénköveznek. *Boros hordók kénkövezése.* V. ö. **KÉNKÖVEZ**.

KÉNLAP, (kén-lap) ősz. fn. Kénkövel megfuttatott lapos keskeny szövet, melylyel a boros hordókat kénézik.

KÉNLÉL, (kén-lél) ősz. fn. l. **KÉNÉGÉNY**.

KÉNMÁJ, (kén-máj) ősz. fn. A hamany és kén bizonyos vegyülete, pl. híg úton maró v. étető hamulúgban főzve a porrá tört ként felolvasztják, s az oldatot a kiszáradásig elpárologtatják. E vegyületnek májbarna színe lévén, innen a neve. (*Hepar sulphuris, Schwefelleber*).

KÉNNEMŰ, (kén-nemű) ősz. mn. Tulajdonságainál fogva a kénféle ásványokhoz tartozó, hasonló.

KÉNNYOMAT, (kén-nyomat) ősz. fn. Met-szett kőnek, éremnek stb. formája, képe, melyet kénbe nyomtak.

KÉNOLVASZTÓ, (kén-olvasztó) ősz. fn. lásd: **KÉNINTÉZET**.

KENŐ, (ken-ő) fn. tt. *kenő-t.* 1) Személy, ki valakit ken. 2) Szer, melylyel valamit kennek, pl. *szekérkenő, hajkenő.* 3) Ruha, melylyel valamit törölnék, mint: *kezkenő.*

KENŐCS, (ken-ő-es) fn. tt. *kenőcs-öt*, harm. szr. —e v. —ese. Repülő, híg vagy sűrűbb, ragadós részekből álló szer, melylyel valamit kennek; gyógyír, gyógykenőcs.

KENŐCSMILLYE, (kenőcs-millye) ősz. fn. Millye, vagyis szelence, melyben kenőcsöt tartani szoktak.

KENŐCSÖL, (ken-ő-es-öl) áth. m. *kenőcsöl-t.* Valamit v. valakit kenőccsel beken, megdörzsöl. *Kenőcsölni a szakgatásban szenvedő inakat. Kenőcsölni a csömörös ember hátát.*

KENŐCSÖLÉS, (ken-ő-es-öl-és) fn. tt. *kenőcsölés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit kenőcsölnék.

KENŐCSÖS, (ken-ő-es-ös) mn. tt. *kenőcsös-t* v. —et, tb. —ek. 1) Miben kenőcsöt tartanak; kenőccsel bővelkedő. *Kenőcsös bőrbőncze. Kenőcsös bolt.* 2) Kenőccsel bedörzsölt. *Kenőcsös haj.*

KENŐCSSZELENCZE, (kenőcs-szelence) ősz. fn. l. **KENŐCSMILLYE**.

KENŐFENŐ, (kenő-fenő) iker mn. és fn. Mondják kuruzsoló orvosról, kinek gyógyszerei főleg holmi írekből, kenőcsökből állanak.

KENŐFENŐSÉG, (kenő-fenőség) iker fn. Nyegleség, kontárkodás az orvoslásban, mely mindenféle bajt holmi külsőleg alkalmazott szerek, írek, kenőcsök által gyógyít.

KENŐFESTÉK, (kenő-festék) ősz. fn. Szépítő festék, melylyel némelyek kívált a hiú nők, arczait, ajkaikat, szemöldjeiket stb. kenik. Kenőfestéket használnak a színpadon fellépő színészek is.

KENŐFŰ, (kenő-fű) ősz. fn. l. **PARAJLIBA-TOP**.

KENŐKÉS, (kenő-kés) ősz. fn. Általán kés, melylyel valamely lágy testet szétnyomnak vagy fölkennek, pl. a gyógyszereszek, sebészek kése, melylyel a tapasztírt ruhára kenik.

KENŐOLAJ, (kenő-olaj) ősz. fn. Olaj, különösen olajos szépítő szer, melylyel valamit kennek, kendőznek.

KENŐPÉNZ, (kenő-pénz) ősz. fn. Szekérkenőért vagy kenésért fizetett pénz.

KÉNŐS, erdélyi falu Udvarhely Székben; helyr. *Kénös-re, —ön, —röl.*

KÉNPÁRA, (kén-pára) ősz. fn. l. **KÉNGÖZ**.

KÉNPÖRKÖLÉS, (kén-pörkölés) ősz. fn. A kénhutai munkálkodásnak azon különös módja, melynél fogva az érekből a kén nem égetés által, hanem pörkölvé hajtják ki.

KÉN RONGY, (kén-rongy) ősz. fn. Olvasztott kénbe mártott, s gyújtószerűen használni szokott ruhadarab vagy szalag.

KÉN RUBIN, (kén-rubin) ősz. fn. Repülő olajban áztatott kénkö, mely átlátszó, s veres színű testet képez.

KÉN RÚD, (kén-rúd) ősz. fn. Vékony rúd-vagy is hengeralakban előállított kénanyag.

KÉNSALAK, (kén-salak) ösz. fn. A kénégető edények fenekén maradó tisztátalan részek, melyek a tisztult kénnek mintegy seprejét teszik.

KÉNSÁRGA, (kén-sárga) ösz. mn. A kén színéhez hasonló világos sárga színű. *Kénsárga máz.*

KÉNSAV, (kén-sav) ösz. fn. A kénnek az élenyvel legmagasb fokú vegyülete s a legerősebb savak egyike, mely a növényi és állati anyagokat hirtelen szétdúlja, s ennél fogva a legnagyobb ovatossággal kezelendő anyagok egyike. (Acidum sulphuris. Schwefelsäure).

KÉNSAVANY, (kén-savany) l. KÉNSAV.

KÉNSAVAS, (kén-savas) ösz. mn. Kénsavval öszveköttött vagy azzal készített, vegyített. *Kénsavas ón, vas, mészföld. Kénsavas folyadék.*

KÉNSERPENYŐ, (kén-serpenyő) ösz. fn. A kénhutákban ólomból öntött kis, alacsony medrű tálak, hideg vízzel töltve, melyekbe az olvasztott ként bele folytatják, hogy meghűljön.

KÉNSZAG, (kén-szag) ösz. fn. Kellemetlen büdös szag, melyet az égő kén terjeszt maga körül.

KÉNSZER, KÉNSZERÍT, stb. l. KÉNYSZER, KÉNYSZERÍT stb.

KÉNSZESZ, (kén-szesz) ösz. fn. lásd : KÉNGÉNY.

KÉNSZÍN, (kén-szín) ösz. fn. Olyan szín, milyen a kéné, világos sárga szín.

KÉNSZÍNÜ, (kén-színű) ösz. mn. Olyan világos sárga színnel bíró, milyen a kéné szokott lenni; kén-sárga. *Kénszínű festék, máz. Kénszínű bab.*

KÉNT, (ki-ént vagy k-ént) névviszonyító, mely általában elfogadott szokás szerint a vele közvetlen viszonyban álló szóhoz kapcsolatik, s azzal összetett, vagyis inkább már ma ragozott szót képez. Eredeti tisztaságában *ént*, s a *k* vagy *ki*-ből huzatott össze, vagy pedig nem egyéb, mint megkeményített előlehet (*h, ch, k*). A legnagyobb valószínűség *ki-ént* mellett van, mivel *mint* is így származott : *mi-ént*, régiesen : *mént*. Az egyszerűbb *ént* fordul elé néha a régi magyar nyelvben a mai szerint helyett, pl. a Tatrosi másolatban, Ruth 2. fej. „Vala kedeg Elimeleh férfinak vérent való rokona.” Kinizsiné imakönyvében (Nyelvelmékek, II. l. 30.) : „Szívént való szerelmedvel.” A régi m. Passióban (Toldy F. kiadása, 54. l.) : „És törvényént (= törvény szerint) meg kell halni, mert Istennek fiává tötte magát.” Katalin verses legendájában : *azént* = a szerint. Ugyanez alakban fentartották maiglan a *szer-ént*, *rész-ént*, *im-ént*, *tüst-ént*, s mélyhangulag *gyanánt* (régiesen : gyalánt), *íránt* stb. szók. Alapértelme az alábbi elemzésből tűnik ki. Rokon ugyan vele a *kép* (imago) főnévből származott határozó : *kép* v. *képen* (secundum, iuxta, instar) ; a *kép* t. i. nem egyéb, mint valamely tárgynak látható formája, alakja, mely az eredetihez hasonló, vagy hasonlani akar, s képzővé vált ezen két szó gyakran föl is cseréltetik, pl. *akkép* és *akként*,

mikép, és *miként*, *mindenkép* és a *székelyeknél* : *mindenként* : mindazáltal igyekeznünk kell a szabatos megkülönböztetésre. T. i.

Ha az egyszerűbb *ént* határozót mélyebben elemezni akarjuk, alkotó részei ezek : a mutató *e*, élesen *i*, (melyeket láss a maguk helyén) melyekhez a módhatározó képző *en* járulván, lett *e-en* v. *i-en*, összevonva *én* v. *ín*, azután *t* szintén határozói képzővel toldva : *ént* v. *ínt* (mintha mondanók : *ezent* = ezen módon). E szerint képződtek a következők is : *képes*, *képesen*, *képesent*, *képesint* ; *alkalmas*, *alkalmasan*, *alkalmasant*, *alkalmasint* (Simai Kristófnál : *alkalmas-ként*), *kora*, *kora-an*, (*korán*), *koránt* ; *gyana*, *gyanán*, (*gyanán*), *gyanánt* ; *hosszu*, *hosszu-an*, *hosszszan*, *hosszszant* ; *vers*, *versen* (*ver-es*, *veres-en*), *versent* (certatim). Ide tartozik talán a *készantag* is, mely hangrendileg *készenteg*, elemezve : *kész*, *készen*, *készent*, s az *eg* v. *ag* túlárado toldalék, mint a dunántúli *asztánnag* v. *asztánnig*, *ottannag* v. *ottannig*, *ottannég*, *megintennig* stb. szókban. És így az *ént* v. *ínt* annyit tesz, mint : ezen módon, mintha volna : *ezent*, vagyis ezen állapotban ; és *szerént* am. amint a dolog szere van, pl. *írás szerént beszélni* azt teszi : úgy beszélni, amint az írás tartja, amint az írás szere, vagy sora hozza magával. *Utcza szerént összeírni az embereket* am. olyan szerben, azaz sorban, mint az utczák és utczái házak vannak. *Más szerént cselekedni*, am. azon módon, mint más szokott. *Részént* pedig am. részi v. részbeli (nem egész) állapotban. *Részént eladni a gabonát*, *részént megtartani*, am. azon mennyiségben eladni valamit, milyen bizonyos rész, stb. Hasonlók : *képesént banni valamivel*, am. oly módon, mint illő, mint lehet, mint a dolog természetével megegyezik. *Alkalmassint eljő*, am. eljő a szerint, azon módon, amint alkalma lesz, alkalma mutatkozik. Ezen értelemmel bír a *ként*, *kínt* is. *Istenként imádni valakit*, azt teszi, úgy, azon mértékben imádni, mint Istent illet. *Másként cselekedni valamit* am. úgy cselekedni, mint más állapot hozza magával. *Bolondként szólni v. keringeni*, am. azon módon, mint a bolondok szoktak, vagy mint valóságos bolond. *Egyébként* am. nem ezen, hanem más tekintetben. *Páliként* am. Pál cselekvése vagy mondása szerint, vagy, mint Pál teszen vagy tett, vagy Pál mondja vagy mondotta stb. Szóval az *ént* viszonyító, s ettől származott *szerént* és *ként* is szigorú szabatossággal azonságra (mintha mondanók : *ezenségre*), a *kép képen* szók (vagy ha tetszik : *képzők*) hasonlóságra vonatkoznak. Vagyis pl. *akként*, azt teszi : „azon módon”, *akkép* v. *akképen* pedig : „ahhoz hasonló módon.” „Senki nem eresztí új ruhának toldalékát ó ruhába, mert aként (taliter) az új toldalék kiszakad” Tatrosi codex. „És mastan sok dolgunk esodaképpen (esodához hasonló módon) vagy-on.” 1547-diki levél. Nyelvelmékek II. kötet. Vegyes t. iratok, 63. l. V. ö. KÉP, KÉPEN. Tehát habár némely esetekben a *ként* és *kép* v. *képen* szókat fölcseréli is a nyelv szokás, pl. *akként*, *akkép*, *miként* ? *mikép* ? *valamiként*, *valamikép*, *másként*, *máskép*,

mindenként mindenkép, azonként azonkép, ezenként ezenkép : de szabatosan véve különböznek, s egymással föl nem cserélhetők, úgy hogy ,miként' azt teszi : mi szerént, mihez mérve, alkalmazva ; ,mikép' pedig mihez hasonlóan, minek hasonlóságára. Maga a köz szokás sem cseréli fel, a) midőn a kép a latin *ter* képzőnek felel meg : *egyenlőkép*, *aequaliter*, nem, *egyenlőként*; *kiváltkép*, *peculiariter*, nem : *kiváltként*; *elegendőkép*, *sufficienter*, nem : *elegendőként*; b) midőn világosan a hasonlóság, olyanság, forma alapfogalma rejlik benne, s *olyan módon*, *olyanféle minőségben*, *gyanánt* által fölcserélhető, (latinul : ,*instar*') pl. *mentségkép* mondani valamit mentségformán; *sem-mikép* nem bírhattam rá, semmiféle módon. Ellenben a *ként* gyakran közdivat szerént is a latin ,*secundum*', ,*juxta*' szónak felel meg; honnan különböznek : *parancskép*, *tanácskép* mondani valamit, *instar mandati*, *consilii*; *parancsként*, *tanácsként* cselekedni, *secundum mandatum*, *consilium*. Néha, amire a *ként* vonatkozik, alattomban értendő : pl. *Péterként*, mint föntebb mondtuk, jelentheti Péternek tettét vagy pedig mondatát. Tehát ,*Péter*' tetteként, tette szerént, vagy állításaként, állítása szerént. Különös figyelmet érdemel a *ként*, mint szám- és gyűnévrag, mely esetben az előtte álló *n* képző önhangzója az illető név többes-számának önhangzóját követi, pl. *egy-en-ként*, *hárm-an-ként*, *tíz-en-ként*, *husz-an-ként*, *száz-an-ként*; hasonló : *szál-an-ként*, *fej-en-ként*, *szem-én-ként*, *kor-on-ként*, *darab-on-ként*, *köz-ön-ként*, *város-on-ként*, *nap-on-ként*, *eset-én-ként*, *éj-en-ként*; melyekben a töszó mindenütt többszörös értelemben vétetik, mintha volna : *százak-ként*, *városok-ként*, *korok-ként*, *éjek ként*, *napok-ként*, azaz százak, városok, korok, éjek, napok száma szerént. Még ,*egyenként*' is am. *egyen-egyen*. Ez régente összehúzza : *kéd*, Erdősnél : *kíd* (egyen-kíd), a Debreczeni Legendáskönyvben *két* (eszten-tendőnkét, naponkét).

Figyelmet érdemel még Vass József pályaértekezése szerént a göcseji tájszólásban a ,*ként*' ragnak a személyi névmásokkal viszonyulása, s egyszersmind a személyragokkal ragoztatása is : *én kéntem*, *te kénted*, *ő kénte* (ű kiénte), *mi kéntünk* stb. Szintén itt ragoztatik *magam*, *magad* stb. szókkal is, de a személyrag elhagyásával *magamként*, *magadként*, *magaként*, *magunkként* stb.

A dunántúli némely vidékeken a *t* elesik : *juta-talomkén(t)*, mint általában az ,*ént*'-ből is : *alkalmas-én(t)*, *a szerén(t)*. Vass József. Dunántúli nyelvjárás. Magyar nyelvészet. 1860. 107. lapon. Így esik el a *t* az ,*ért*' ragból az ország több vidékén is. Innen a Bécsi codexben *kénkén* am. *kényként*, (sponte, önként).

A török nyelvben előfordul *gibi* névutót lásd : KÉP, KÉPEN alatt.

,*Önként*' szóban azt véljük, hogy ,*kéjént*' szóból húzatott össze; mert eléjön a régiségben : *ő kéjén*, *önnönkéjén* (ultro, sua sponte). L. ÖNKÉNT.

KÉNTAPASZ, (kén-tapasz) ősz. fn. Kéubalzsamból, viaszból és gyantából készített gyógytapasz.

KENTEFITE, (kente-fíte) ősz. fn. I. KENDE-FENDE.

KENTEFITÉL, (mintegy : kente-fentel vagy kenetel-fenetel, vagy kende-fendel a ,*ken-fen*' ikerített szó, *del* v. *etel* képzőkkel toldott alakja néhutt : *kencsel-fencsel*); ősz. áth. m. *kentefitél*. A Hegyalján divatos am. az egyszerűbb ,*ken-fen*'. *Kentefitéli az orczáját*.

KENTEFITÉLÉS, (kente-fentelés) fn. tt. *kentefitélés-t*, tb. —*ék*. Kenésfenés. L. KENÉS alatt.

KÉNTEJ, (kén-tej) ősz. fn. Fehér színű, könnyű por, mely az edény fenekére száll, ha a kén né-mely vegyületeit kénsav által lecsapják. (Lac, v. magisterium sulphuris).

KÉNTELEN, (kén-telen) mn. tt. *kéntelen-t*, tb. —*ék*. 1) Ami kénnel készítve, vegyítve nincs. *Kéntelen gyufácskák*. 2) Hibás kiejtéssel és írásmóddal am. *kénytelen*; l. ezt. A kétértelműség eltávoztatása végett amaz jobban : *kénetlen*.

KENTELKE, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Kentelké-re*, —*én*, —*röl*.

KÉNTÖRFALAZ v. KÖNTÖRFALAZ, Kriza gyűjteményében am. fog ide is tova is, fortélyoskodik. Úgy látszik a latinos ,*contrafacere*' olaszul : *contraffare* szóból ment át a székely nyelvbe, talán a román segítségével is.

KENTET, (ken-tet); a székelyeknél am. kenet, miv. L. KENET. (1).

KÉNÜSZÖK, (kén-üszök) ősz. fn. A kénhutákban azon kavicsföld, melyből tűz által a ként ki-húzták.

KÉNVIASZ, (kén-viasz) ősz. fn. A vargáknál, öszvezuzott kénnel vegyített viasz, melyet az úgy-nevezett fehérvarrásoknál használnak, kénecsiriz.

KÉNVIRÁG, (kén-virág) ősz. fn. Ha a bizonyos fokig hevített kén kigőzölgéseit felfogják és rögtöni kihűtés által összesűritik, a kengőz igen finom, sárga színű lisztte alakul, ezt nevezzük kénvirágnak. Patikai szer. *A macskák tejes eledelébe kénvirágot tenni*.

KÉNVÍZ, (kén-víz) ősz. fn. Víz, mely feloldott kénrészeceket tartalmaz, melynek számos ásvány-, vagy gyógyvizek.

KÉNY, (kény v. kéj-ny) fn. tt. *kény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Gyöke a kedélyre vonatkozó *ke* v. *ké*. Mind hangra, mind értelembre legközelebbi rokona a *kéj*. L. ezt. 1) A kedélyt kecsgetető érzet, gyönyörvágynak megfelelő állapot. *Kényére* vagy *kénye kedve szerént élő ember*. *Kényt üzni*. *Kényén*, *kedvén nevelt gyermek*. *Nincs kényére a munkás élet, a tanulás*. *Kényére hagyni valakit*. 2) A gyönyörézésnek elpuhult vagy tulzó, kiesapongó, mértéktelen állapota, vagy működése, mely gyakran pajkos, nyakas, ellenszegülő modorban nyilatkozik. *Kényét követni*. Ebből ered a *kényes*, *önkény*, *önkényes*. Sínai nyelven *kén* am. pertinax, inobediens. V. ö. KÉNYES.

KÉNYBÉCS, (kény-bécs) ősz. fn. L. KÉJBÉCS.

KÉNYBIRÓ, (kény-biró), KÉNYBIRÓSÁG, (kény-biróság) lásd: VÁLASZTOTTBIRÓ, —BIRÓSÁG.

KÉNYELÉM, (kény-el-ém) fn. tt. *kényelmet*; harm. szr. —e. Az emberi kényeket vagyis, a kedélynek kedves vágyait előmozdító és kielégítő állapot. *Kényelemmel ellátott uri lak. Kényelemmel utazni. Sok kényelemmel kínálkozó vendéglő. A katonának sok kényelemtől le kell mondania.* A kényelem különösen oly tárgyakra vonatkozik, melyek a lakáshoz, ruházathoz, testnek mozgásához, nyugtatásához tartoznak, s az a ezéjlok, hogy a testre tetsző behatással legyenek.

KÉNYÉLET, (kény-élet) ösz. fn. Életmód, melyet valaki saját kénye kedve szerint folytat.

KÉNYELMES, (kény-el-ém-és) mn. tt. *kényelmes-t* v. —et, tb. —ek. Kényelemmel ellátott, a kedély érzéki vágyainak megfelelő, azokat kielégítő. *Kényelmes lakás, fekvés. Kényelmes utazás, köcsizás.*

KÉNYELMESEN, (kény-el-ém-es-en) ih. A kény, illetőleg kényre vonatkozó tetszés igényeinek megfelelőleg, kényelmet élvezve. *Kényelmesen lakni, utazni. Kényelmesen élni.*

KÉNYELMESSÉG, (kény-el-ém-es-ség) fn. tt. *kényelmesség-ét*, harm. szr. —e. 1) Kényelmek bősége, sokasága. *Egész kényelmességgel lakni.* 2) Azon tulajdonsága valaminek, melynél fogva kényelmesnek mondatik. *Az utazó kocsi kényelmességéhez tartozik, hogy elég tágas legyen, ne rázzon stb.*

KÉNYELMETLEN, (kény-el-ém-etlen) mn. tt. *kényelmetlen-t*, tb. —ek. Kényelem nélkül való. *A rövid korbáju hintóban kényelmetlen az ülés. A szoros csizma kényelmetlen.* Határozóképp am. kényelem nélkül, kényelmetlenül.

KÉNYELMETLENSÉG, (kény-el-ém-etlen-ség) fn. tt. *kényelmetlenség-ét*, harm. szr. —e. Állapot, melyben, vagy tulajdonsága valaminek, mely miatt kényelmetlenül érezzük magunkat.

KÉNYELMETLENÜL, (kény-el-ém-etlen-ül) ih. Kényelmetlen módon, kényelem nélkül. *Valamely rozsul bútorozott, sötét, nedves szobában kényelmetlenül érezni magát.*

KÉNYELNÖK, (kény-elnök) l. VÁLASZTOTTBIRÓSÁGI ELNÖK.

KÉNYÉN, (kény-e-en) ih. Kénye kedve szerint. *Kényén v. kényére élni.*

KENYÉR v. tájdivatosan: KÉNYER, fn. tt. *kényer-et*. Kicsinyezője: *kényérke* v. *kényerke*, v. *kényerecske*, harm. szr. *kényer-e*. Gyermeeknyelven: *pupa*. Ha kisebb alakú, vagy finomabb lisztből süttették, *czipó* a neve. Mátyusföldén, és némely más tájakon *kinyér*, Csalóközben: *könyér*. Az ugynevezett ékvesztő szók egyike, melyek általában véve, eredetileg rövidiek, miért több ragok és képzők előtt el is vetik az éket, sőt a palócós tájszólás szerint rendszeren rövidül hangzanak, mint:

szeke, *tej*, *sugar*, *sudar* stb. A kenyér valószínűleg betűátvetés által módosult szó, mint nyelvünkben több mások, s eredetileg *kereny* vagy *köreny* volt, mely utóbbi megfelel a Csalóközies *könyer*-nek. A XVI. században pedig valósággal elé is jön az eredeti alakban: „És mikoron az fiának nem volt volna hová feit foguia és német királynál nem volna kerenyé.” Levél 1548-ból (Szalay Á. gyűjt.). Ugyanitt az 1558-diki levélben pedig: *kernyer*. E szerént nevét kerekded alakjától vette. A horvát nyelvben is a *kruha* (kenyer) és *kruhit* (kerengetni) egy törzsökűek. Az uralaltáji nyelvek közül a samojed *kirwa*, *kirrowa*, *kriva*, a magyar *kerényhez* és horvát *kruhához* legrokonabbak. Jelentései 1) tulajd. ért. kovászszal, vagy élesztővel megkelesztett gabonalisztből való kerek alaku sütemény. Ez a közönséges magyar kenyér. *Buza-, rozs-, kétszeres-, árpa-, zab-, kukoricza-, hajdinakenyer. Fehér, barnás, fekete, korpás kenyér. Uri, paraszt-, cselédnek való kenyér. Csörmölyés, konkolyos, malátás, záklás, sületlen, keletlen, czopákás, szappanos kenyér. Házi, pék süttötte kenyér. Puha, lágy, kemény, száraz kenyér. Domború, puffadt, lapos, gyürkés, duczos, púpos kenyér. Penészes kenyér. Czipókenyer, azaz fehér lisztből való. Vásárruton vásár lesz, czipókenyer elég lesz. (Csalóközi vers). Komlóval, timsóval süttött kenyér. Tömött, kemény, sűrű bellü, likacsos kenyér. Katona v. komisz kenyér. Darab, karaj, szelet, falat, harapás kenyér. Olyan ember, mint a falat kenyér. (Km.). Mi jobb egy fehér kenyérnél? Felelet. Kettő. Kenyeret szakasztani, bevetni, sütni, kiszedni. Kenyeret szelni, megszegni, aprítani. Kenyeret kérni, rágni. Kenyérrel élni. Kenyérben nem enni eleget. Pupa lesz a kenyér, azaz drága, kapós, kedves. Hátán háza, kebelében kenyere. (Km.). Kenyérhez sajt is kell. (Km.). Nincsen annak semmi baja, kinek van kenyere sajtja. (Népd.). Lágy kenyér az eledelem, szomjam ellen borral telem. (Vörösmarty). Ha megvágod a kezedet, ki sült nekem majd kenyert. (Népd.). 2) Szélesb ért. nem csak gabonából, hanem más terményekből, s akár mily formában süttött, vagy pirított mindennapi eledel, mely a rendes kenyeret pótolja. *Burgonyából, kakaodióból, kenyérfa gyümölcséből süttött kenyér. Hosszszukás, lapos, pogácsás kenyér. Kovásztalan kenyér, a római katolikusok urvacsoráján, és a zsidók husvétjén. 3) Átv. ért. eledel és evőasztal. Minden-napi kenyerünket adjad nekünk ma. (Úriimáds.). Valakivel egy kenyéren lenni. Véres vertékkel keresni kenyerét. Más kenyéren élni. Megette kenyérének javát am. eleget, sokat élt. Majd megbékül a maga kenyérén. (Km.). Meghozza a jó kenyér. (Km.) Panaszos kenyér egészségre válik. Továbbá am. keresetmód, életmód, szolgálat, hivatal, mely után valaki él. Nehéz kenyér a katonáskodás. Valamely uraságnál kenyeret kapni. Elveszteni kenyérét. Kenyer után járni, lenni, járadni. Kenyer nélkül maradni. Kenyere vesztett tisztviselő. 4) Képes ért. kenyérhez hasonló valami. Isten kenyerkéje, am. papsajt. Szent János kenyere. Kenyer van a hátán, azaz kenyérforma púp.**

KENYÉRADOMÁNY, (kenyér-adomány) ösz. fn. Szegény éhez, vagy éhezők részére kenyérben adott vagy adandó alamizsna.

KENYÉRALAMIZSNA, (kenyér-alamizsna) l. KENYÉRADOMÁNY.

KENYÉRÁRSZABÁS, (kenyér-ár-szabás) ösz. fn. Hatósági határozat, melynél fogva az illető kenyérsütők bizonyos kiszabott áron bizonyos mértékű kenyeret tartoznak sütni.

KENYÉRÁRULÁS, (kenyér-árulás) ösz. fn. Kenyerek eladása pénzért.

KENYÉRÁRULÓ v. —ÁRUS, (kenyér-áruló v. —árus) ösz. fn. Személy, illetőleg kenyérsütő, kofa, szatócs, ki kenyeret árul. *Piaczi, bolti kenyérárus.*

KENYÉRÁRUSBOLT, (kenyér-árus-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben kenyeret árulnak.

KENYÉRBÉL, (kenyér-bél) ösz. fn. A kenyérnek azon tömege, melyet az úgynevezett kenyérhaj, vagy kéreg körül vesz.

KENYÉRBÉLCICZKÓRÓ, (kenyér-bél-ciczekóró) ösz. fn. L. KENYÉRBÉLVIRÁG.

KENYÉRBÉLŰ GOMBA, l. VARGÁNYA.

KENYÉRBÉLVIRÁG, (kenyér-bél-virág) ösz. fn. A ciczkórok neméhez tartozó növényfaj; szára fölül sátorosan szétágazó; virágai az ághegyeken apró sátorokban fehérek; levelei szálasak, kihegyezettek, egyenlőhegyes fűrészfogúak, kopászik. Másképp: *kenyérbélciczekóró.* (*Achillea pfarmica.* L.).

KENYÉRBOLT, (kenyér-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben kenyeret árulnak.

KENYÉR CSECSE, l. KENYÉRDOMÓ.

KENYÉRDOMÓ, (kenyér-domó) ösz. fn. Kidudorodás, gyürke, csomódás kiforradás, púp, dúcz a sült kenyéren.

KENYÉRDÚCZ, (kenyér-dúcz) ösz. fn. l. KENYÉRDOMÓ.

KÉNYÉRE, (kény-e-re) ih. Kénye szerint, amint tetszik neki, kényelmesen. *Kényére, gond nélkül él.*

KÉNYERES, (kényer-es) mn. tt. *kenyeres-t* v. —et, tb. —ek. 1) Miben kenyeret tartanak, hordanak. *Kenyeres kosár. Kenyeres tisznya, zsák.* 2) Miben kenyeret árulnak, vagy aki kenyeret árul. *Kenyeres bolt, sátor, szekér. Kenyeres asszonyok, lányok, kofák.* 3) Egy kenyéren élő. *Kenyeres pajtdsok, társak. Ne búsulj kenyeres, mivel semmi sincsen.* (Népd.).

KENYERE-TÉGLÁS, pusztá Csongrád m.; helyr. —*Téglás-ra*, —on, —ról.

KÉNYEREZ, (kényer-ez) önh. m. *kényerez-tem*, —tél, —élt, par. —z. Kenyeret eszik; mint boroz, serez, am. bort, sert iszik. Használják áth. értelemben is, le igekötővel, s am. valakit vendéglés, jóirtás által stb. magának lekötöte, magához hajlandóvá tesz. *Már ötet is lekenyereztek.*

KENYÉREVŐ, (kenyér-évő) ösz. mn. Ki kenyérrel él, kenyeret eszik. Átv. ért. eleségyfogyasztó.

A szükségtelen cseléd csak a kenyérevők számát szaporítja.

KENYÉRFÁ, (kenyér-fa) ösz. fn. Keletindiai fa, mely középszerű tölgyhöz hasonló, s levelei másfél lábnyi hosszúságúak, és tejes nedvűek, gyümölese pedig mintegy húsz harmincz fontnyi nagyságú, melyet őszzeszűzva, s égő kővön megpörköelve kenyér gyanánt használnak az ország lakosai.

KENYÉRGOMBA, (kenyér-gomba) ösz. fn. l. VARGÁNYA.

KENYÉRGYÜMÖLCS, (kenyér-gyümölcs) ösz. fn. A kenyérfa gyümölcse. V. ö. KENYÉRFÁ.

KENYÉRGYÜRKE, (kenyér-gyürke) l. KENYÉRDOMÓ.

KENYÉRHAJ, (kenyér-haj) ösz. fn. l. KENYÉRHÉJ.

KENYÉRHÁNYÓ LAPÁT. Hosszú nyelű, s kerek tányerű lapát, melyen a kiszakasztott kenyértésztát a meleg kemenczébe bevetik.

KENYÉRHÉJ, (kenyér-héj) ösz. fn. A kenyérnek külseje, kérge, mely a bélnél keményebb. *Piros, megégetett, fekete, ropogós kenyérhéj. Pírtott kenyérhéjat adni a tojó tyúkoknak. A kenyérhéjat lehámozni. A kenyérhéj is mézes falat gyanánt esik az éhes embernek.* (Km.). *Kenyérhéjban is alig eszik eleget.*

KENYÉRHÍÁNY, (kenyér-hiány) ösz. fn. A kenyérnek, mint szükséges eledelnek, nem létele. *Kenyérhiányban szenvedni.*

KENYERI, falu Vas m., pusztá Veszprém m.; helyr. *Kenyeri-be*, —ben, —ből.

KENYÉRÍZ, (kenyér-íz) ösz. fn. A kenyérféle süteménynek sajátneve íze.

KENYÉRKAMARA, (kenyér-kamara) ösz. fn. Kamara, vagyis éltár, melyben a házi szükségre vagy eladni való kenyeret tartják.

KENYÉRKE v. KENYERKE, (kenyér-ke) kies. fn. tt. *kenyerkél.* 1) Kis kenyér. 2) Némely vidéki szólásmód szerint így nevezik általán a kenyeret, mennyiben szükséges, tehát kedves, kívánt eledel. *Én megelégszem, ha kenyerkét kapok.*

KENYÉRKERESÉT, (kenyér-kereset) ösz. fn. Átv. ért. és általán minden keresetmód, különösen szolgálat, napszám, kézi mesterség stb. melyek által valaki az életre szükséges eszközöket megszerzi.

KENYÉRKERESŐ, (kenyér-kereső) ösz. mn. és fn. Aki munkája, szorgalma stb. által az életre szükségességeket megszerzi. *Meghalt a gazda, nincs kenyérkeresőnk.* Átv. ért. ami által lelmi szereket, vagy azokra szükséges pénz szerzünk. *Kenyerkereső mesterség, tudomány.*

KENYÉRKOSÁR, (kenyér-kosár) ösz. fn. 1) Azon kosár, melybe a kiszakasztott kenyértésztát teszik, mielőtt a kemenczébe vetnék: másképp: *szakasztó kosár* vagy *zsompor*. 2) Több vidékeken hánzott vesszéből font nagyobb terjedelmű, füles, kerek kosár, melyben asztal mellett rendesen szögletbe he-

lyezve, s ruhába takarva tartogatni szokták a megkezdett kenyeret.

KÉNYÉRLEVES, (kenyér-leves) ősz. fn. Leves-étel, melybe tészta, vagy más főzelék helyett pirított vagy pirítatlan kenyeret néha tojás vagy fölme-télt kolbász stb. melléklettel, tesznek.

KÉNYÉRLISZT, (kenyér-liszt) ősz. fn. Liszt, melyből kenyeret sütnék. *Fehér, barnás, parasztra őrlött kenyérliszt.* V. ö. **LISZT**.

KÉNYÉRMESTER, (kenyér-mester) ősz. fn. A kolostorokban azon szerzetestárs vagy szolga, ki a kenyérsütést, és kiosztogatást kezeli.

KENYÉRMEZŐ, erdélyi sikmező Al- és Felkenyér között, helyr. *Kenyermező-re, —n, —ről.*

KÉNYÉRMORZSA, (kenyér-morzsa) ősz. fn. Apró töredék, hulladék a kenyérből. V. ö. **MORZSA**.

KENYÉRMORZSALÉK, (kenyér-morzsalék) ősz. fn. l. **KENYÉRMORZSA**.

KÉNYÉRNEKVALÓ, (kenyérnek-való) ősz. fn. Kenyérsütéshez szükséges liszt, illetőleg gabona.

„Hej viganó, viganó,
Nincsen kenyérnekvaló,
Adjuk el a viganót,
Vegyünk kenyérnekvalót.“

Népies gúnydal.

KENYÉROSZTÁS, (kenyér-osztás) ősz. fn. Kenyéradománynak szegények, éhezők közti kiosztása.

KÉNYÉRPENÉSZ, (kenyér-penész) ősz. fn. Penész, mely a kenyeret megfogja, vagy keletlenség miatt, vagy ha nyirkos, nedves helyen tartják.

KÉNYÉRPÉP, (kenyér-pép) ősz. fn. Kenyér-bélből készített pép, pl. az apró baromfiak etetésére.

KÉNYÉRPIACZ, (kenyér-piacz) ősz. fn. Piacz, melyen a kenyeres kofák kenyeret árulnak.

KÉNYÉRPÚP, (kenyér-púp) ősz. fn. A kenyérnek kidudorodott, kiforrott oldala, másképp: *dúc, domó, gyűrke.*

KÉNYÉRRÁCS, (kenyér-rács) ősz. fn. Rácsos polcz vagy ketreez, melyen vagy melyben a házi használatra való kenyereket tartják. V. ö. **RÁCS**.

KÉNYÉRSÜTÉS, (kenyér-sütés) ősz. fn. Mesterség, melynek rendeltetése kenyeret sütni, valamint azon munkálatok összvege, melyek ahhoz tartoznak, u. m. a lisztnek megszítálása, kovásztetés, dagasztás, kelesztés, kiszakasztatás, és bevetés. *Kenyérsütésből élni.*

KENYÉRSÜTŐ, (kenyér-sütő) ősz. fn. 1) Cézhebeli mesterember, ki kenyereket süt. 2) Szélesb ért. akárki, ha nem cézhebeli is, ki vagy házi szükségre, vagy kereskedésre való kenyeret süt. *A magyar asz-szonyok között sokan jó kenyérsütők.*

KENYÉRSZAKASZTÁS, (kenyér-szakasztás) ősz. fn. A kenyérsütőnek azon munkája, midőn a megdagasztott és megkelt kenyérkovászt részekre vá-

lasztja, lisztes deszkán vagy a teknőben meghengergeti, öszvegömbölyíti és a szakasztókosárba teszi.

KÉNYÉRSZEKRÉNY, (kenyér-szekrény) ősz. fn. Szekrény, melyben kenyeret tartanak.

KÉNYÉRSZELET, (kenyér-szelet) ősz. fn. A kenyérből egy darab, melyet egy vágással metszenek, szelnek. *Pirított kenyérszelet. Vajas kenyérszelet. Vastag, vékony karéjos kenyérszelet.*

KÉNYÉRSZÜKSÉG, (kenyér-szükség) ősz. fn. Inséges állapot, midőn az emberek szükséges kenyérhiában szenvednek.

KÉNYÉRTARISZNYA, (kenyér-tarisznya) ősz. fn. Tarisznya, melyben az útramenők kenyeret visznek magukkal.

KÉNYÉRTARTÓ, (kenyér-tartó) ősz. fn. Kamara, rács, szekrény, melyben kenyeret tartani szoktak.

KÉNYÉRTELEN, (kenyér-te-len) mn. tt. *kenyértelen-t*, tb. —*ék.* 1) Szoros ért. kinek kenyere nincsen, hol kenyeret nem kapni. *Kenyértelen szegény koldús. Kenyértelen vidék.* 2) Szélesb és átv. ért. kinek keresete nincsen, szolgálat, napszám, hivatal nélküli, s ennél fogva élelmi szükségben levő. *Szolgálatból, hivatalból kiesett kenyértelen ember.*

KÉNYÉRTÉSZTA, (kenyér-tészta) ősz. fn. Kenyérlisztből csinált tészta, melyből rendesen kenyeret sütnék. *Kenyértésztából sültött lángos, pogácsa, vaskarcs, pamposka, laska.*

KÉNYÉRTÖRÉS, (kenyér-törés) ősz. fn. 1) Tulajd. ért. törés, mely által valaki egy darabot vagy falatot a kenyérből elválaszt. 2) Átv. ért. valamely dolognak, kivált nehéznek, és elhatározónak megkezdése. *Majd meglátjuk mit teszsz, ha kenyértörésre kerül a dolog.*

KÉNYÉRVÁJOLÁS, (kenyér-vájolás) ősz. fn. l. **KENYÉRSZAKASZTÁS**.

KÉNYÉRVAS, (kenyér-vas) ősz. fn. Kohóból kikerült, több mázsás, kenyéralaku vastömeg, mit verübe vitel előtt ketté vágnak. Toroczkoí szó, Erdélyben.

KÉNYÉRVÁSÁR, (kenyér-vásár) ősz. fn. Vásár vagyis piac, hol kiválólag kenyeret árulnak és vesznek.

KÉNYÉRVESZTÉGETŐ, (kenyér-vesztégető) ősz. mn. és fn. Ki hiába, meg nem szolgálva, meg nem érdemelve eszi a mindennapi kenyeret.

KÉNYÉRVIRÁG, (kenyér-virág) ősz. fn. l. **KÉNYÉRBÉLVIRÁG**.

KÉNYÉRSURMA, (kenyér-zsurma) ősz. fn. l. **KENYÉRMORZSA**.

KÉNYÉS, (keny-és) mn. tt. *kényes-t v. —et, tb. —ék.* 1) Elpuhult érzékű, ki egyedül a kényt, kényelmet és kedves benyomásokat keresi, ki a kellemetlen állapotot nehezen tűri, legkisebb megbántásra felingerül, különösen az ételben, italban válogató, finnyás. *Kényes urficska, leányka. Kényes városi emberek.* 2) Szájiznek különösen tetsző. *Kényes csemegék, falatok.*

3) Némely vidékeken am. hegyke, ráartós, kevély. *Kényes járás. Ej ha! be kényes*; különösen mondják lóról, ha pajkos, szilaj, ha tánczolva jár. *Kényes paripán ülni.* 4) Átv. ért. mivel gyöngéden, vigyázva, kémélve kell bánni. *Ez igen kényes dolog. Valaminek kényes oldalát érinteni. Most egy kényes tárgyról fogunk szólni.*

KÉNYESÉDÉS, (kény-és-éd-és) fn. tt. *kényesédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kedélyállapot, midőn valaki kényes természetűvé, tulajdonságúvá lesz. V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYESÉDIK, (kény-és-éd-ik) k. m. *kényesédtem*, —*tél*, —*étt*. Kényessé lesz, e szónak minden értelmében. V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYÉSEN, (kény-és-en) ih. Kényes módon, mint a kényesek szoktak; finnyásan; nyalkán, ráartósan; pajkosan, szilajul. *Kényesen válogatni az ételben. Kényesen lépni, tánczolni. Kényesen ülni a lovon. Kényesen járó paripa.* V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYÉSÍT, **KÉNYÉSIT**, (kény-és-ít) áth. m. *kényésít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Kényessé tesz, különösen elpuhít, pajkosít. *A gyermeket túlzó kedvezések által kényesíteni.* V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYÉSÍTÉS, **KÉNYÉSÍTÉS**, (kény-és-ít-és) fn. tt. *kényésítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg hibás szoktatásu nevelés, bánásmód, mely által valakit kényessé tesznek. V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYÉSKÉDÉS, (kény-és-kéd-és) fn. tt. *kényéskedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Finnyáskodás, az éleleti tárgyak között tulságos válogatás, azoknak fitymálása. *Kényeskedésből nem enni valamely ételt.* 2) Hegykékedés, ráartótság, kevélykedés.

KÉNYÉSKÉDIK, (kény-és-kéd-ik) k. m. *kényéskédtem*, —*tél*, —*étt*. Magát kényesen viseli, tartja, hordozza, izlés dolgában válogatást játszik, hegykélikedik, büszkélikedik.

KÉNYESSÉG, (kény-és-ség) fn. tt. *kényesség-ét*, harm. szr. —*e*. Kényes tulajdonság, milyen különösen a finnyásság, hegykeség, szilajság, pajkosság. *Kényességből fitymálni az ételeket. Kényességre szoktatott gyermek.*

KÉNYÉZTET, (kény-éz-tet) áth. m. *kényéztetem*, —*tél*, —*étt*, par. *kényéztess*. Valakit kényessé tesz, kényes érzelmekre szoktat, elpuhít, túlzó engedékenységgel elront, szilajjává, makacsává tesz. *Gyermekeket kényéztetni*, am. gedélni.

KÉNYÉZTETÉS, (kény-éz-tet-és) fn. tt. *kényéztetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Tulságosan engedékeny, majomszeretettü nevelés, igen gyöngé bánásmód, mely által valakit kényessé tesznek. V. ö. **KÉNYÉS**.

KÉNYHATALMI, (kény-hatalmi) l. **KÉNYÚRI**.
KÉNYHATALOM, (kény-hatalom) l. **KÉNYURASÁG**.

KENYHECZ, falu Abauj m.; helyr. *Kenyeheczre*, —*én*, —*ről*.

KÉNYKÉDÉS, (kény-kéd-és) fn. tt. *kénykédés-t*, tb. —*ék*. Önkény szerént cselekvés.

KÉNYKÉDIK, (kény-kéd-ik) k. m. *kénykédtem*, —*tél*, —*étt*. Cselekvéseiben mások iránt saját kényét követi, nem azt teszi, amit a törvény, vagy kötelesség szoros szabályai szerint tennie kellene, önkénykedik.

KÉNYKEDVEZMÉNY, (kény-kedvezmény) ősz. fn. Kedvezmény, melyben valaki másokat csak saját kényéből vagy jótetszéséből részesít. V. ö. **KEGYBELISÉG**.

KÉNYKEGY, (kény-kegy) ősz. fn. Kegy, melyet valaki csupa jószántából tanusít mások iránt.

KÉNYKÉNT, (kény-ként) azaz kény szerént (a Bécsi codexben: *kénkén a t elhagyásával*; l. **KÉNT**). „Hogy mind kén(y)kén(t) adjuk meg magonkat (ut sponte tradamus nos omnes) Olofernes népének.”

KÉNYLEG, (kény-leg) ih. Önakarattól, önhatálmilag, nem valamely szellemi vagy erkölcsi indokból.

KÉNYLEGÉS, (kény-leg-és) mn. tt. *kénylegés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Önkény szerénti, önhatalmi.

KÉNYPARANCS, ősz. fn. Parancs, melyet valamely felsőség nem bizonyos törvények, rendeletek, vagy bevett szokás, és társadalmi illedék nyomán, hanem egészen saját kényét követve boesát ki. *Zsarnoki kényparancs*.

KÉNYSZER, (kény-szer) ősz. fn. mely a *kényszerget*, *kényszerít*, *kényszerül*, *kényszerítés*, *kényszerítlen* származékokban él. Ezen szók bevett értelme után indulva *kényszer* talán am. *kény-szor*, vagyis oly állapot, melyben az ember kénye meg van szorítva. Itt a szüket jelentő *szor* hangeredetileg épen úgy lehetett *szér*, mint megfordítva a sort jelentő *szér* hangrendileg *szor* és *ször*, pl. kétszer, háromszor, ötször. És így *kényszerrel élni* annyi volna, mint kényszerítéssel működni, és *kényszeríteni valakit valamire*, am. kényét valamire szorítani. Ezen elemzésnek kedvez a latin *cogo*, azaz *coago*, összevagyom, szorítom. Vagy, mivel a *kény* önző akaratot is jelent, a *szér* pedig többek között esz-közt, módot: ennél fogva *kényszer* annyi volna, mint önző akarat vagy sors, szükség eszköze, és így *kényszeríteni valakit* am. önző akarat eszköz-zévé tenni; s *valamire kényszerülni* am. valamire nézve önző akarat vagy a hajthatlan sors, vagy erkölcsi szükség stb. eszköz-zévé lenni, eszköz-zéül szolgálni. Némelyek, pl. Sándor István, *kínszer*-nek írják, mely szerint a *kín* szó itt általában szenvedő állapotot jelentene; tehát *„kínszerít”* = szenvedő állapotba tesz, és *„kínszerül”* szenvedő állapotba jut.

KÉNYSZERÉDÉS, (kény-szer-éd-és) fn. tt. *kényszeredés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Erőszakolt állapot, midőn valakit anyagi vagy erkölcsi kényszer által sürgetnek, hogy valamit tegyen.

KÉNYSZERÉDIK, (kény-szer-éd-ik) k. m. *kényszerédtem*, —*tél*, —*étt*. Mondjuk emberről, midőn valamely kényszer-től erőszakolva kell valamit

tennie, midőn a szükség, megszorultság erőszakolja valamire. *Szegénysége miatt kézi munkára kényszeredni. Nekikényszeredni. Elkényszeredni.*

KÉNYSZERÉG, (kény-szer-ég) önh. m. *kényszerég* tem v. *kényszerég-étem*, *kényszerég-tél* v. *kényszerég-éttél*, *kényszerég-étt*, htn. *kényszerég-ni* v. *kényszerég-eni*. Kényszerült állapotban van. *Csak úgy kényszerünk elő s hátra.*

KÉNYSZERFOLYAM, (kényszer-folyam) ösz. fn. Államkötelezvények, bank- vagy más pénzjegyek olyan értéke, melyet a közönség nem a többé vagy kevésbé kedvező vagy kedvezőtlen pénzügyi s kereskedelmi körülményekhez mérve alapít meg, hanem melyet felsőbb hatósági rendeletek szabnak elébe.

KÉNYSZERG, I. **KÉNYSZERÉG**.

KÉNYSZERGÉS, (kény-szer-ég-és) fn. tt. *kényszergés-t*, tb. —*ék*. Kényszerült vagy szorult állapot.

KÉNYSZERGET, (kény-szer-g-et) áth. és gyakorl. m. *kényszerget-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kényszergess*. Valakit bizonyos dologra, cselekvésre erőtetett eszközül használgat, vagy valamire reá szorítgat.

KÉNYSZERGETÉS, (kény-szer-g-et-és) fn. tt. *kényszergetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg erőszakolás, mely által valakit kényszergetnek valamire. V. ö. **KÉNYSZERGET**.

KÉNYSZERI, (kény-szer-i) mn. tt. *kényszeri-t*, tb. —*ék*. Kénytelenkedő. *Beh kényszeri módon nyenyen a te dolgod.* (Kriza J.).

KÉNYSZERÍT, **KÉNYSZERIT**, (kény-szer-ít) áth. m. *kényszerít étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Régiesen összehúzza : *készerít, készerít*. („Kíszerítlek az élő Istenre.“ Babonás keresztelés a XVI. századból. 1529—1571. Nyelvmélekek II. kötet. Vegyes tárgyú iratok 45. lap.). Valakit önző akarat, azaz kénynek eszközévé tesz, vagyis valakinek kényét megszorítja, valamit tenni erőszakolja. *Dologra kényszeríteni valakit*, am. erőszakkal akarni, hogy dolgozzék, vagy : valakinek kényét dologra szorítani, erőtetni. *Valakit más hitvallásra kényszeríteni*, am. erőtetni, reá szorítani, hogy más hitet valljon. Széles ért. valakit kérés, esedezés, sürgetés, rimázkodás által valamire bír, mi szintén erkölcsi erőtetéssel, reászorítással jár. *Az Istenre kérlek, kényszerítlek, tedd meg azt kedvemért.*

KÉNYSZERÍTÉS, **KÉNYSZERITÉS**, (kény-szer-ít-és) fn. tt. *kényszerítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Elhatározott kedély vagy akarat cselekvése, melynél fogva valakit kényszerítünk. *Kényszerítésből v. kényszerítésre tenni valamit.*

KÉNYSZERÍTGET, (kény-szer-ít-get) I. **KÉNYSZERGET**.

KÉNYSZERÍTLEN, (kény-szer-ít-len) mn. tt. *kényszerítlen-t*, tb. —*ék*. Akit vagy amire nem kényszerítenek. *Kényszerítlen munkásokkal csinálni az utakat. Kényszerítlen adó.* Értelmemre rokon vele az *önkéntes*.

KÉNYSZERKÖLCSÖN, (kényszer-kölcsön) ösz. fn. Köz kölcsön neme, midőn az állami költségek fő-

dőzésére az illető állam polgárait arra kényszerítik, hogy bizonyos kamat kikötése mellett az országos kincstár javára kölcsönözzenek.

KÉNYSZERÜ, **KÉNYSZERÜ**, (kény-szerü) ösz. mn. Erőszakolt, saját kényünk, akaratunk, hajlamunk elleni. *Kényszerü foglalkozás. Kényszerü szolgálat.*

KÉNYSZERÜL, **KÉNYSZERÜL**, (kény-szerül) ösz. önh. Kénye, kedve, hajlama ellen szükségképen kell valamit tennie vagy elhagynia.

KÉNYSZERÜSÉG, **KÉNYSZERÜSÉG**, (kényszerüség) ösz. fn. Erőszakolt, szorongatott állapot, melyben valaki saját kénye, hajlama ellen jut. *Elhátríthatlan kényszerítéség. Ezt nem önként, hanem kényszerítéséből tettem.*

KÉNYTELEN, (kény-telen) mn. tt. *kénytelen-t*, tb. —*ék*. Akarat elleni hajlandóság, kény ellen való; erőtetett. *Kénytelen munka. Kénytelen hadi élet. Kénytelen utazás. Kénytelen vele, mint cigány ló az üggetéssel.* (Km.). Régiesen összehúzza : *kételen*, valamint kényszerít *készerít*. Határozóként am. akarata, kénye kedve ellen, kénytelenül.

KÉNYTELENÉDIK, (kény-telen-éd-ik) k. m. *kénytelenéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kénytelen állapotba jön, vagyis olyanba, melynél fogva valamit kénye ellen tennie vagy nem tennie szükségképen kell.

KÉNYTELENÍT, **KÉNYTELENIT**, (kény-telen-ít) áth. m. *kénytelenít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Kénytelenné tesz valakit, vagyis azt cselekszi, hogy valaki ön kénye kedve, akarata ellen tegyen valamit. *Valakit katonaságra kényteleníteni.* Rokon vele : *kényszerít*.

KÉNYTELENÍTÉS, (kény-telen-ít-és) fn. tt. *kénytelenítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Erőszakoló cselekvés, mely által valakit kénye ellenére szorítanak, hogy valamit tegyen.

KÉNYTELENSÉG, (kény-telen-ség) fn. tt. *kénytelenség-ét*, harm. szr. —*e*. Kénytelen állapot, melyben az van, ki valamit kénye, kedve, akarata ellen köteles tenni, kit erőhatalom szorít rá, hogy tegyen valamit. Rokon vele : *szükség, szükségesség*, meny nyiben a külső erőnek, hatalomnak eredménye. *Kénytelenségből katonává lenni.*

KÉNYTELENÜL, ih. Kénytelen módon, azaz ön kénye, kedve, akarata, hajlandósága ellen; másnak parancsára, vagy külső szükségből, erőszakolásból. *Kénytelenül dolgozni. Kénytelenül hagyni el a várost, hazát.*

KÉNYTELENÜL, **KÉNYTELENÜL**, (kény-telen-ül) önh. m. *kénytelenül-t*. Kénytelenné leszen.

KÉNYTET, (kény-tet) áth. és mivel. m. *kénytet-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kénytess*. Valakinek kényét erőszakolja, vagyis sürget valakit, hogy mintegy kénye kedve legyen valamire. Olyanforma mint : *kész-tet*, azaz sürget, hogy kész legyen.

KÉNYTETÉS, (kény-tet-és) fn. tt. *kénytetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg erkölcsi erőszakolás, mely által valakit kénytetünk.

KÉNYÚR, (kény-úr) ősz. fn. Széles ért. oly úr vagy felsőség, ki az alattvalókkal kénye szerint parancsol, rendelkezik. Szoros ért. fejedelem, ki vagy eredetileg teljes és független hatalommal uralkodik, vagy ki valamely népnek alkotmányát, szabadságát, törvényeit eltapodva, korlátlan hatalmat gyakorol. (Despota). Keményebb kifejezéssel : *zsarnok*.

KÉNYURALOM, (kény-uralom) lásd : KÉNYURASÁG.

KÉNYURASÁG, (kény-uraság) ősz. fn. Uraság, illetőleg államkormányi hatalom, melyet valaki mint kényúr gyakorol vagy bitorol. *Kényuraság alatt nyögő népek*. V. ö. KÉNYÚR.

KÉNYÚRI, (kény-úri) ősz. mn. Kényurat illető, arra vonatkozó. *Kényúri hatalom, parancs. Kényúri kormányrendszer*. V. ö. KÉNYÚR.

KÉNYÚRILAG, (kény-úrilag) ősz. ih. Kényurak módja, szokása szerint, kényhatalmat gyakorolva. *Kényúrilag tapodni a népek jogait, szabadságát*.

KÉNYŰ, tájdivatos, 'kenő' v. 'kenőcs' helyett; l. ezeket. A régieknél pedig, pl. Pesti Gábornál, könynyű' helyett.

KEP, elvont gyöke *kepiczkel* (=eviczkel) *kepiczkelődik*, továbbá *kepeszkedik*, *kepesztet* igéknek; az utóbbiakban azonos *geb* gyökkel; l. ezt.

KÉP, (1), *kép et*, harm. szr. —e. Szabó Dávidnál s Molnár Albertnél előforduló, de ma már teljesen elavult szó; am. szuró eszköz v. fegyver. *Kép vasa* Szabó D.-nál láncsa- v. dárdavas. Ezen szó ily értelemben s alakban magán áll nyelvünkben, rokon társak nélkül, miért legnagyobb valószínűséggel idegen származatúnak tarthatjuk. Vastaghangon rokon értelmű a szintén szurófegyvert jelentő *kóppja* gyökével. Betű átvétessel hasonló a dsidát jelentő lengyel *pika* szóhoz, mely ismét rokon a szláv *pichnem* (szuró), a latin *pungo*, és a magyar *bökök* szókkal. Tehát 'kép' e szerint am. *bökö*. Egyébiránt rokonságban látszik lenni mind ezekkel a magyar *pikkely*, átvétve *kippely*, mely a hálnak pénzalaku szurós, bököcs hóját jelenti.

KÉP, (2), (rokonságait l. itt alább), fn. tt. *képet*. Kicsinyezője : *képecske*, harm. szr. —e. Eredetileg vagy a *kúp* szóval azonos, honnan *kop onya* is ered; amíőn egyezik velők a szanszkrit *kapála-sz*, *kapála-m* (=Schale, Scherbe, Schädel. Curtius), a német *Giebel*, *Gipfel*, *Kopf*, a régi felső német *gibili* (=Stirn), *kibilla* (=Scheitel), *gebel* (=Kopf), latin *caput*, hellén *κεφαλή* stb.; vagy pedig az *ép* szó maga elébe vevén a *k* mássalhangzót, melynek egyik jelentése : *ki*, *kül*, lesz *ki-ép* vagy *kül-ép* annyi mint *kül-egész*, valaminek külseje teljes épségében; vagy csak épen maga a régies *küve*, mai *kivül*, tájdivatosan : *ké-vő*; vagy végre *kép* legtisztább gyökeleme a közelséget, rámutatást jelentő *e*-(*ez*)-ben rejlének, mely megvan a dunamelléki *itt van e, ide hozd e, így ül e, ilyen legyen e* stb. mondásokban. Ezen rámutató *e* vagy *ē* a mutató *m* vel lesz *em* v. *im*, v. *ime*, és *k* előtétellel (melynek jelentése itt is : *kül*, *külső*) : *kül-*

im v. *kül-em*, s öszvehúzva és az ajak *m* hang, ajak *p*-vé változva : *kép*. Ezen elemzés szerint *kép* mintegy valamit vagy valamire mutató, valamit külsőleg életűtető, mely hasonlító minőségben mintegy figyelemzet, hogy ez, amit most szemlélünk, annak külső teljes alakzata, mely attól elválasztva is gondolható, s annak mintegy hasonmását ábrázolja. Ezen észrevétel után indulva, nem nehéz átlátni azon öszszefüggést, mely a görög *εἶδος* (alak, forma) és *εἰδωλον* (bálvány v. kép, idom), az *ΕΙΚΩ*, *εἰκω* (hasonló vagyok) és *εἰκόν* (kép), a latin *similis* és *simulacrum*, *imitor* és *imago* szók között létezik, melyekben a gyökhangok *εἶδ*, *εἰκ*, *sim*, *im*, igen közel járnak a magyar *e* v. *i* s *im* gyökhangokhoz. Egyébiránt a magyar 'kép' jelentései 1) Széles ért. azon alak, forma, mely valamely tárgyat úgy tüntet elé, mint külsőleg a szemeknek látszik. *Pestnek ez előtt száz évvel egészen más képe volt. A magyar alföld képe hasonló a tenger képéhez*. 2) Faragott, irt, rovott, festett, öntött, rajzolt s bármi módon utánzott alakja valamely érzéki tárgynak vagy szelleminek is, ha azt érzékileg, azaz megtestesülten állítjuk elénkbe. *Képet faragni, írni, festeni, rajzolni, mázolni, másolni, metszeni, önteni. Arczkép, mellkép, életnagyságu kép, szoborkép, tájkép. Állókép. Földkép. Térkép. Szentek, jeles emberek, fejedelmek képei. Jelkép. Árnyékkép. Orozlánkép, majomkép. Igazság képe. Venus képe*. 3) Átv. észteni ért. azon alak, melyet valamely dologról elménkben akár öntudatosan, akár álmunkban alkotunk, s azt mintegy lelki szemeinkkel látjuk, vagyis maga a dolgokat eléállító fogalom. Innen mondjuk : *Előtteem lebeg a képe. Még most is mintha előtteem volna a képe. Álomkép. Túlvilági kép. Vörösm.*

„Búsan tűnik fel képed, óh hon.”

Kölcssey.

4) Szűkebb értelemben az emberi alaknak legjellemzősebb része, t. i. az arc, s ez értelemben rokonok vele közelebből a latin *caput*, hellén *κεφαλή* német *Kopf*, *Haupt*, svéd *kopp*, *kappe*, talán általánosb értelemben a finn *kaapa* (=minta), *kuva*, lapp *kov*, *gov*, eszt *kujo*, *kojo*, magyar *koponya*, *kápa*, *kúp*, mint főntebb. *Gömbölyű, kerek, hosszukás, tojásdad kép. Csikókép*, azaz hosszú, mint a csikóé. *Szép, rút, szabályos, idomtalan kép. Jól megnézni a képét. Eltakarni szegyenében a képét. Különös szólasmódok : egészen kikelt a képből am. ábrázata egészen átváltozott, t. i. haragjában vagy ijedtében. A képre mászni am. szóval vagy tettel megtámadni. 5) Hasonlóság, hasonlat. *Isten a maga képére alkotta az embert. Ez a fiú édes apjának szakasztott képe*. 6) Átv. ért. ki másnak személyét helyetteszi valamely ügyben. *Király képe. (Levelestár). Császár képe. (Debreczeni Legendáskönyv). Valakinek képét viselni. Valamit másnak képében végezni. "Képemben bocsátlak, mint jó hív szolgámat."* (Tinódi). „Kit hallván az Aspásius, melyet a Simplicianus úr képében hagyott vala.” (Debreczeni Legendáskönyv). *Képebeli ember* = képviselő. (Levelestár.). „Az ő képebeli embert ott hagy-*

ván.“ Debr. Leg. könyv. 7) Átv. ért. Oly szó, vagy mondat, mely valamely tárgyat egy másikhoz hasonlít, s annak nevével jellemzi, pl. midőn a költő a harmatesepet gyöngynek nevezi, vagy ilyen mondatokban: *a szerelem dárddá szívemet áltáljárja; selyemmezőn járok*; a *‘dárda’* és *‘selyem’* átvitt képek. 8) Átv. ért. a társas életből, viszonyokból kikapott egyes tünetényeknek, jeleneteknek szóval vagy írásban előadott rajza. *Harczi, tábori képek. Életképek. Városi, falusi, pusztai, alföldi képek.* 9) A régieknél am. mód, valaminek a módja. Így Pestinél: „És mind a ház népe, mely igen engemet szeret, meg nem mondhatom a képét.“ Ezen érteleme van közelebből több ma is használatni szokott származékokban, pl. *kép v. képen* névhatározóban, *képes* melléknévben, ettől ismét *képesen, képesént* igehatározókban stb.

KÉP, (3), v. KÉPEN, (kép-en, törökül: *gibi*, a finnben pedig *kaava* am. minta) névhatározó vagyis névrag. Eredetre és értelemre nézve ugyanaz a formát, alakot jelentő *kép* főnévvel, s jelent általában véve hasonlatot, vagy módot, mely szerint valami létezik, vagy melynél fogva egyik tárgy a másikhoz hasonló. A bevett szokás szerint nem külön áll, hanem, valaminek *szer, kor*, a viszonzásokhoz ragad, pl. *ekkép* (= *ezkép*) am. ezen módon v. ehhez hasonlólag; *akkép* (= *azkép*), azon módon v. ahhoz hasonlólag; *máskép*, oly formán mint más, nem úgy mint ez; *sokfélekép*, sokféle módon, alakban, hasonlatra; *mindenkép*, minden módon, minden hasonlat szerint; *semmikép*, semmi mód szerint; *belsőkép*, *külsőkép*, a dolognak belső vagy külső részeit, alakját véve; *csodakép*, csoda gyanánt, úgy, oly formán, mint valamely csoda; *egyenlőkép*, egyet úgy, oly módon, mint a másikat, vagy mint a többit; *főkép*, úgy mint valamely fő dolgot, fő tárgy gyanánt tekintve; *hihetőkép* *elmondani valamit*, úgy, olyan formán, hogy hinni lehessen; *voltakép*, épen úgy mint volt; *tűrhetőkép*, oly módon, hogy el lehet tűrni; *kitelhetőkép*, oly módon, mely szerint kitelhetik stb. Fölveheti mindenütt az *en* toldalékot vagyis valóságos határozói ragot is: *akképen*, *ekképen*, *másképen*, *mindenképen*, *egyenlőképen*, *voltaképen* stb.; épen úgy mint *kor*, kivált régebben: akkoron, ekkoron, mindenkoron stb. Tehát nem: *képpen* (mint nem korron). Különböztetésül v. ö. KÉNT.

KÉPAL v. KÉPALJ, (kép-al v. —alj) ösz. fn. Kőből vagy fából, vagy érezből való talap, melyen valamely képszobor áll.

KÉPÁLLÁS, (kép-állás) ösz. fn. Négyzögűre vágott tábla kőből, alul és fölül pártázzattal ellátva, melyre az épületdíszítő szobrot állítják.

KÉPÁLLVÁNY, (kép-állvány) ösz. fn. L. KÉPSZLOP.

KÉPÁRULÁS, (kép-árulás) ösz. fn. Képekkel kereskedés.

KÉPÁRUS, (kép-árus) ösz. fn. Kalmár, ki képekkel kereskedést űz. *Idázaló, bolti képarus.*

KÉPBESZÉD, (kép-beszéd) ösz. fn. Oly beszéd, melynek egyes szavai és mondatai átvitt értelemben

használatnak, mi ugyan gyakran a köz prózai nyelvben is elkerülhetlen, de helye leginkább a költői, szónoki és felsőbb előadásban van, pl. *A kelő nap mosolygó arccsal üdvözlé a harmatgyöngyökben fürdő mezőket. Harag szikrái villogtak beborult szeméből.* A képbeszéd *tiszta* vagy *vegyes* amint a kifejezések vagy mindnyáján, vagy csak részént átvitt értelműek.

KÉPBÉTÜ, (kép-bétü) ösz. fn. Régiek, kivált egyiptomiak írásmódjában egyes jel, mely a gondolatokat holmi állatok, növények, és tárgyak festett képeivel jegyezte fel. (Hieroglyph).

KÉPBÉTÜIRAT, (kép-bétü-irat) ösz. fn. Képbetűkkel jegyzett írásmód, vagy íromány.

KÉPCSARNOK, (kép-esarnok) ösz. fn. Csarnok, mely különféle képek gyűjteményével díszeskedik. *Családi képcsarnok. A magyar nemzeti muzeum képcsarnoka.*

KÉPCSOPORT, KÉPCSOPORTOZAT, (képcsoport v. —csoportozat) ösz. fn. Több képnek bizonyos jelleg szerénti osztályozása.

KÉPDULÁS, (kép-dulás) ösz. fn. A régi, különösen keleti keresztény anyaszentegyház történetében némely hitfelekezetűek erőszakossága, melynél fogva a templomokból minden szent képeket kiirtani törekedtek, képrombolás. (Iconoclasia).

KÉPDULÓ, (kép-duló) ösz. fn. A régi, különösen keleti keresztény egyházban támadt szakadárakra használt név, kik az isteni és vallási tiszteletből a képeket kiirtani akarták, s tetteleg irtották is. Másnéven: *képromboló*. (Iconoclasta).

KEPE, (1), fn. tt. *kepét*. Túl a Dunán am. kalangya, azaz több keresztetkből összerakott kévés gabonaszor, Szabó Dávidnál: kalongya, rakás, csomó, tehát ami közönségesebben: kereszt, mely értelemben a mély hangú *kupacz* szóval rokon. A székely tájbeszédben különösen am. a leartott és kalangyába rakott gabonából a papnak járó rész (Gyarmathinál is); ezt Magyarországon *pap*-nak nevezik. Különösebben így hívják azt a kévét, mely a kereszt tején fekszik, tehát mintegy *kúp* a keresztben. S *pap*‘ nevét onnan vehette, hogy a kisebb, úgynevezett fél keresztben rendszerint tíz kéve levén (t. i. alul egy, négy oldalról kettő-kettő, legfelül ismét egy) a legfelső a tizedik, tehát mintegy a papi tizedbe járó volt. Molnár A. latinul *capetia* szóval értelmezi. Bod Péter Glossariolumában is *capetia* am. kepe, kéve, s ezen *capetia* egynek látszik a magyar kévével, vagy inkább *kupacz*-val. Egyébiránt, némely tájszókás szerint, különösen a Tisza vidékén jelent aratórészt, s e szerint talán kepe annyit is tesz, mint *kéve*, melyhez hangra és alakra nézve is hasonló; s *kepében* *aratni* am. bizonyos részért, a kepek v. kévéknek bizonyos hányadáért aratni, pl. *ha minden 10-ik vagy 12-ik kéve, illetőleg kereszt az aratóé.* Finnül Fábíán I. szerint *kavia* és *kavet* am. kepe és *kupo* am. kéve. V. ö. KÉVE.

KEPE, (2), hegy neve Kolos megyében.

KÉPEBELI, (kép-e-beli) I. KÉP (2), alatt.

KÉPED, I. KÉPPED.

KEPÉL, (kepe-el) áth. m. *kepélt*. L. KEPÉZ.

KÉPEL, (kép-el) áth. m. *képel-t*. Valamit alakít, formál, képez. Észteni ért. valamely tárgynak képét öntudatosan felfogja, szokottabban: *képlel*. (repraesentat).

KÉPELET v. szokottabban: KÉPLET, (kép-el-et) fn. tt. *képeletét*, harm. szr. —e. Azon alak vagy forma, melyet valaki bizonyos tárgyról gondolatban alkot. Különösen észteni ért. az öntudatos észszel felfogott tárgynak alakja.

KÉPEN, (kép-en) névh. I. KÉP (3), névh.

KEPÉS, (1), (kepe-es) mn. tt. *kepés-t* v. —et, tb. —ek. Kepékkal rakott, kepekkel bővelkedő. *Kepés föld*.

KEPÉS, (2), (kepe-es) fn. tt. *kepés-t*, tb. —ek. 1) Oly arató, ki nem napszámban, hanem bizonyos, határozott mennyiségű gabonarészért arat. 2) Így nevezik néhutt azon arató munkást, ki a markokra rakott gabonát kévékbe szedi, máskép: *kötöző*.

KÉPES, (kép-es) mn. tt. *képes-t* v. —et, tb. —ek. 1) Kepekkel bővelkedő. kepekkel ékesített. *Képes gyűjtemény, képes bolt. Képes könyv, képes terek, csarnokok, szobák*. 2) Átv. ért. mondjuk beszéd-ről, írásról, mely a szokat és kifejezéseket, mondatokat nem tulajdon értelemben használja, hanem más tárgyakra alkalmazva, mennyiben köztök bizonyos hasonlóság létezik, pl. képes kifejezés, midőn a hőst harcok mennyikővének, a félénk katonát nyúlának, nyúltszívűnek mondjuk stb. V. ö. KÉP. 3) Átv. ért. illő, helyes, az adott szabályokkal, körülményekkel egyező, azoknak megfelelő, bizonyos mértéket tartó. Ebből ered *képesen* és *képesint*. *Képesen* v. *képesint* bánni valamivel. Itt is az alapértelem bizonyos mód vagy forma, mely szerint valaki cselekszik, vagyis oly cselekvésmód, mely bizonyos szabályhoz, mértékhez hozzá illik, ahhoz alkalmazkodik, annak alakját mintegy tettel életűnteti.

„Ilyen méltó oktul ő megindéttatott,
Hogy küldjön általunk neked barátságot;
S hogy ebben láthasson ő állandóságot
Izent neked tülünk képes kívánságot.
Ú kívánsága ez: Ez várat kezében
Adjad és ne bizzál nagy keménységedben,
Haszontalan harag, az ki nincs erőben,
Esztelen, ki kíván az mi lehetetlen.“

Gr. Zrinyi M.

4) Átv. ért. am. valamire termett, alkalmas, ki bír és tud oly formán cselekedni, mint kell. Itt a cselekvő erő a teendő dologgal jön hasonlításba, pl. *Nem vagyok képes fölkelni* am. nincs annyi erőm, mennyi a felkeléshez kell, vagyis a vonzó erő nincs egyensúlyban a visszahúzóval. *Ő képes minden gonoszt elküvetni*, azaz, ő olyanforma ember, kitől minden gonosz kite-

lik. Újabb időben: *szerződés-képes*, *váltó-képes*, kinek szerződést, váltót kötnie a törvények tehetőséget adnak. Ezt a latin nyelv néha *par* szóval fejezi ki, mely máskép hasonlólt jelent, némely esetben pedig *capax* szóval. 5) Valamire kiképzett, alkalmas. Rokon vele ez értelemben a latin *habilis*, finu *kuvainen*. (A török itt alább jön elé). 6) A székely s általában erdélyi szójárás szerint am. lehető. *Ugyan hogy képes ezt tenned?* *Ha képes, tedd meg*. *Nem képes* = nem lehet, nem lehető, nem lehetséges, Kolosvárt: *nem képesse* (talán: nem képes e t. i. nem lehető ez). Kri-za J. *Ha képes, segélj rajtam, barátom*. Szabó Elek. *Nem képes erre magamat adnom*. Szabó Dávid. *Nem képes rá nézni*. Szathmár vidékén Mándy Péter. Ré-gente is. „Ki (=mi) nem képes dolog“ 1551-diki levél. (Levelestár). Épen ezen jelentése van a török *kábíl* (=lehető) szónak, ettől cred: *kábílijet* = képes-ség, s *kábílijetli* = képes.

KÉPESEN, KÉPESÉNT, KÉPESINT, (kép-es-en v. kép-es-ént) ih L. KÉPES alatt, 3).

KÉPESÍT, KÉPESIT, (kép-es-it) áth. m. *képesítet-tem*, —lél, —étt. Képessé alkalmassá tesz. Jo-gosít.

KÉPESÍTÉS, KÉPESITÉS, (kép-es-it-és) fn. tt. *képesítés-t*, tb. —ek. Képessé tevés; jogosítás.

KÉPESSÉG, (kép-es-ség) fn. tt. *képesség-ét*, harm. szr. —e. 1) Azon tulajdonság, melynél fogva valamit képesint teszünk, különösen, mérséklet, bizonyos korlátok közti tartózkodás. 1) Valamire termett-ség, alkalmasság, tehetőség, vagyis azon tulajdonság, melynél fogva valaki tehet, rendelhet, végezhet valamit, rendelkezhetik valamiről. *Szavazati képességgel bírn*. *Végrendelkezési képesség*. *Képesség bizonyos hi-vatalra*. V. ö. KÉPES.

KÉPESSÉGI, (kép-es-ség-i) mn. tt. *képesség-it*, tb. —ek. Képességre vonatkozó. *Képességi kimutatás*.

KÉPEST, (kép-es-t) névh. Valamihez hasonlítva, valamihez mérve. *Hozzám képest gyermek vagy. Jövedel-méhez képest kevés a kiadása*. *Másokhoz képest boldog vagyok*. *Mik vagyunk mi dicső őseinkhez képest?*

„Mert élet-é, melyhez képest a halál kincs?“

Gr. Teleki József, a költő.

Tájdivatosan -ra, -re raggal is viszonyúl: *erre képest*, e helyett: ehhez képest.

KÉPESÜL, KÉPESÜL, (kép-es-ül) önh. m. *képesült*. Képessé lesz. Jogosúl.

KÉPÉSZ, (kép-ész) fn. tt. *képész-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Művész, ki képek festésével vagy ké-szítésével foglalkodik. *Arcképesz*, *tájképesz*, *fény-képesz*.

KÉPÉSZET, (kép-ész-et) fn. tt. *képészet-ét*, harm. szr. —e. Képek festésével foglalkozó művészet.

KEPESZKÉDIK, (kep-esz-kéd-ik) k. m. *kep-eszkéd tem*, --tél, --étt. A mélyhangu *kapaszkodik* igének magasbangu változata; máskép: *gebeszkedik*. V. ö. KAPASZKODIK.

KÉPESZKÉDIK, (kép-esz-kéd-ik) k. m. *képesz-kéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kriza J. szerint „rémesen rámereszkezik mint egy fakép.“ V. ö. KÉPPED.

KEPESZTET, (kep-esz-tet) önh. m. *kepesztet-tem*, —*tél*, —*étt*. Kemenesali szó. L. KEPESZKÉDIK. Oly alkotású mint „kaptat.“

KEPET, falu Temes m.; helyr. *Kepet-re*, —*én*, —*ről*.

KÉPETLEN, (kép-etlen) mn. tt. *képetlen t*, tb. —*ék*. Képek nélküli, amiben vagy ahol kép nincsen. *Képetlen terem. Képetlen falak. Képetlen imakönyv*.

KÉPÉZ, (kepe-ez) önh. m. *kepéz-tem*, —*tél*, —*étt*, parancs. —z. 1) A gabonakévéket képékbe rakja. 2) Az aratónak vagy aratóknak járó részt kijelöli.

KÉPEZ, (kép-ez) áth. m. *képez-tem*, —*tél*, —*étt*, vagy *képzétem, képzéttél, képzétt*, ht. —*ni* v. *képzeni*, par. —z. 1) Valaminek a képét valamely anyagból, pl. márványból, gipszből, viaszból, agyagból stb. kialakítja. *Gránitból szobrot képezni. Márványból orozldnt képezni. Pázmánnál is : kiképezi* am. efformat, effingit. 2) Valamely testi anyagnak más alakot ad, vagy abból más testet alkot. *A természet az elrohadt növényekből új növényeket képez.* 3) Valamely testetlen tárgyat is egy egészzé alakít. Így *szót képzünk*, midőn valamely más fogalom kifejezésére hangváltoztatással, elő-, közbe-, utótétellel stb. valamely egyszerűbb szóból más szót alkotunk, pl. *vég* igéből az *á*-nak *é*-vé változtatával lett: *vég* név; így *bök*-ből utótétellel is: *bika*; különösen a magyarban *szóképés* leginkább valamely utóhang, utótét segítségével történik. V. ö. KÉPZŐ fn. 4) Valaminek alakját észével felfogja, gondolatjában eléállítja.

„Képzem, hogy neheznek tetszék ő szívének.“

Istvánfi Pál a XVI. századból.

„Képzé, hogy alkotmas lenne,
Hogy ő imezkképpen tenne.“

Katalin verses legendája.

Innen ered a *képzél, képlelem, képzelődik*. 5) Átv. ért. valakit kiművelés, oktatás által tökélyesbít, s bizonyos hivatalra, életmódra, művészetre, mesterségre stb. alkalmassá, ügyessé tesz. *Valakit papnak, katonának képezni. Ügyvédségre, festészetre, színészetre, állami hivatalviselésre képezni valakit. Magát képezni, kiképezni a tudományokra.*

KÉPEZDE, (kép-ez-de) fn. tt. *képezde-t*. Széles ért. intézet, melyben bizonyos tudományra, mesterségre stb. rendszeres oktatást nyernek az illető tanítványok. Különösen, tanoda, melyben elemi iskolatánítókat képeznek. (Praeparandia).

KÉPEZDEI, (kép-ez-de-i) mn. tt. *képezdei-t*, tb. —*ék*. Képezdehez tartozó, abban működő, azzal foglalkodó, stb. *Képezdei tanulmányok, ismeretek. Képezdei tanárok.*

KÉPEZÉS, (kepe-ez-és) fn. tt. *képezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. 1) Aratói munka, midőn a

learatott gabonát képékbe kötik, és öszverakják. 2) Az aratórésznek kijelölése.

KÉPEZÉS, (kép-ez-és) fn. tt. *képezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit vagy valakit képezünk. V. ö. KÉPEZ.

KÉPEZET, l. KÉPZET.

KÉPEZETLEN, (kép-ez-etlen) mn. Ami vagy aki nincs képezve. Határozóként am. képezetlenül, képezetlen állapotban.

KÉPEZETLENSÉG, (kép-ez-etlen-ség) fn. tt. *képezetlenség ét*. Képezetlen állapot vagy minőség.

KÉPEZHETŐ, (kép-ez-het-ő) mn. tt. *képezhető*. Amit képezni vagy akit kiképezni lehet.

KÉPEZHETŐSÉG, (kép-ez-het-ő-ség) fn. tt. *képezhetőséget*. Tulajdonság, melynél fogva valami képezhető vagy valaki kiképezhető.

KÉPFARAGÁS, (kép faragás) ösz. fn. Képzőmesterség, illetőleg ehhez tartozó munkálkodás, mely által valaki kőből, fából stb. képeket vagyis szobrokat faragva alakít.

KÉPFARAGÓ, (kép-faragó) ösz. fn. Személy vagy mester, ki fából vagy kőből képeket, illetőleg szobrokat farag, alakít.

KÉPFÉDEL, (kép-fédél) ösz. fn. Fedél, melyet leginkább a szabad ég alatt álló képek, szobrok fölé tesznek.

KÉPFEJTÉGETÉS, (kép-fejtégetés) ösz. fn. Az oly képek jelentéseinek értelmezése, melyek rendes betűk helyett a gondolatok följegyzésére használtak, milyenek pl. a régi egyiptomi hieroglyphok, vagy a jelenen divatozó *képtalányok*. (Rebus).

KÉPGYÁRTÁS, (kép gyártás) l. KÉPFARAGÁS.

KÉPGYÜJTEMÉNY, (kép-gyűjtemény) ösz. fn. Több képekből álló gyűjtemény, különösen az úgynevezett képesarnokokban, és képteremekben, képtárakban.

KÉPGYÜJTŐ, (kép-gyűjtő) ösz. fn. Személy, ki képek gyűjtésével foglalkodik, vagy képeket szeret gyűjtögetni.

KEPICZKÉL, (kep-icz-ke-el) önh. m. *kepiczkél-t*. Ideoda kapkodva, rugdalódva mozog, mint aki a vízbe akar fúlni, vagy mint a kis gyermek, ki a bölesőben vagy dajkája ölében nyugtalankodva kezait, lábait hányjaveiti. Rokon vele sőt *k* előtét nélkül azonos: *eviczkél*, olyan alkotású mint *habuczkol*.

KEPICZKELŐDIK, (kep-icz-k-el-őd-ik) k. m. *kepiczkelőd-tem*, —*tél*, —*étt*. L. KEPICZKÉL.

KÉPIK, (kép-ik) k. m. *kép-tem*, —*tél*, —*étt*. L. KÉPPED.

KÉPIMÁDÁS, (kép-imádás) ösz. fn. A bálványozásnak vagyis babonás hitvallásnak azon neme, mely akár az Istent, akár valamely isteni tulajdonságot, akár embert vagy más állatot ábrázoló képeknek Isten gyanánt hódol, s azoknak a legfőbb tisztelet nemét adja. Ettől különbözik a keresztényeknél bevett

képtisztelet, mely tulajdonkép nem magát a szent képet, hanem azt illeti, kit azon kép ábrázol.

KÉPIMÁDÓ, (kép-imádó) ösz. mn. és fn. Babonás hitvallásu bálványozó, ki képeket, szobrokat imád. V. ö. **KÉPIMÁDÁS**.

KÉPIRÁS, (kép-írás) ösz. fn. 1) Írás neme, mely betűk, és szók helyett képeket használ. V. ö. **KÉPBETŰ**. 2) A képzőművészetnek azon neme, mely mindenféle tárgyakat, saját színeiket utánozva, fest. *Képirást tanulni. Képirással foglalkodni.*

KÉPIRAT, (kép-irat) ösz. fn. 1) **L. KÉPIRÁS** 1). 2) Rajzolt vagy festett kép.

KÉPIRÓ, (kép-író) ösz. fn. Általán személy, ki képeket rajzol, fest. Különösen oly személy, ki a tárgyakat saját színeikkel lefesteni és előadni érti. Más-kép : *festész*, népiesen általában : *festő*.

KÉPIRÓI, (kép-írói) ösz. mn. 1) Képirót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Képirói eszközök. Képirói felfogása valamely arcnak, tájnak.* 2) Olyan alakú, mely szépsége, érdekessége miatt lefestésre érdemes. *Képirói fekvésű város.*

KÉPIRÓPOLCZ, (kép-író-polcz) ösz. fn. Polcz, mely képirásra, képrajzolásra szolgál.

KÉPIRÓSKODÁS, (kép-íróskodás) ösz. fn. Képirással, mint képzőművészettel, festészettel foglalkodás.

KÉPIRÓSKODIK, (kép-íróskodik) ösz. k. m. *képiróskod-tam, —tál, —ott.* Képirással, festészettel foglalkodik, azt mint különös, vagy kedvet mesterséget vagy művészetet gyakorolja.

KÉPIRÓSÁG, (kép-íróság) ösz. fn. Képirói, festési művészet vagy mesterség.

KÉPIRTÓ, (kép-irtó) ösz. fn. **L. KÉPDULÓ**.

KÉPJEL, (kép-jel) **L. KÉPBETŰ**.

KÉPJELIRAT, (kép-jel-irat) ösz. fn. **L. KÉPBETŰIRAT**.

KÉPLÁB, (kép-láb) ösz. fn. **L. KÉPAL**.

KÉPLAP, (kép-lap) ösz. fn. Az éremnek azon oldala, melyre a fejedelem képe vagy más jelkép van nyomva.

KÉPLEG, (kép-leg) ih. Nem tulajdon értelemben, hanem mást képezve, más valamihez hasonlítva, például, képleg van mondva : *rózsaaarcz, bíborajk, bogárszem, hollóhaj, bársonykacsócska.*

KÉPLEGÉS, (kép-leg-és) mn. tt. *képlegés-t v. —et, tb. —ek.* Ami képleg, azaz képes értelemben van véve. *Képleges kifejezések. Képleges költői leírások.*

KÉPLEIRÁS, (kép-le-írás) ösz. fn. Valamely kép jelentéseinek értelmezése, magyarázása.

KÉPLEL, (kép-el-el) áth. m. *képlel-t.* Gondolatban valamely tárgynak képét maga elé állítja.

KÉPLELÉS, (kép-el-el-és) fn. tt. *képlelés-t, tb. —ek.* Cselekvés, midőn valamit képlelünk.

KÉPLET, (kép-el-et) fn. tt. *képlet-ét.* 1) Azon alak, melyet valamely tárgyról az elme magának al-

kot. 2) Természeti testek átalakulásának eredménye; de ezen értelemben helyesebb : *képzet* vagy *képződ-mény*; és mint cselekvény : *képződés*; mert „képel” törzset külső, anyagi értelemben nem helyesen használnók. 3) A mér- vagy vegytanban betűk és számok képében előállított valamely tétel. (Formula).

KÉPLETÉS, (kép-el-et-es) mn. tt. *képletés-t v. —et, tb. —ek.* Képletben létező, képletben előadott.

KÉPLETI, (kép-el-et-i) mn. tt. *képlet-t.* Képletre vonatkozó.

KÉPLŐMŰVÉSZET, (képlő-művészet) **L. helyesebben : KÉPZŐMŰVÉSZET.**

KÉPMAGYARÁZAT, (kép-magyarázat) ösz. fn. Valamely képmű jelentésének, czélzatának megfejtése, felvilágosítása.

KÉPMÁS, (kép-más) ösz. fn. 1) Eredeti kép után festett vagy faragott kép. 2) Szélesb ért. hasonlósága bizonyos tárgynak egy másikhoz, különösen az emberi arcnak vagy valamely tulajdonságnak. *Ezen ifju arca, beszédmódja, mozdulata, édes apjének képmása.*

KÉPMÁSÍTÁS, (kép-másítás) ösz. fn. Valamely szónak átvitt értelemben használása. (Metaphora).

KÉPMÁSOL, (kép-másol) ösz. áth. m. *képmásol-tam, —tál, —t.* Valamely képnek mását veszi, azaz annak alakjára egy másikat fest, vagy farag stb.

KÉPMÁSOLÁS, (kép-másolás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg festés vagy vésés, faragás, mely által valaki eredeti kép vagy szobor után hasonlót alkot.

KÉPMETSZŐ, (kép-metsző) ösz. fn. Általános nevezése azon képzőművészeknek, kik valaminek képét fába, kőbe, ércbe vésik, s mintegy bele vágják, különböztetésül a képfaragóktól, kik a képeket bizonyos anyagból külső idomítás, faragás, simítás által készítik, vagy kik domborműveket képeznek.

KÉPMUTALAT, (kép-mutalat) a Münchener codexben am. képmutatás. A Nádor- és Góry-codexben : *képmutalás. L. KÉPMUTATÁS.*

KÉPMUTALÓ, (kép-mutaló) ösz. fn. A Münchener v. Tatrosi-codexben, Góry-codexben stb. am. képmutató. „És mikor imádkoztok, ne legyetek szomorók, miként képmutalók” Máté 6. „Mikor keddig böjtölnedetek, ne akarjatok lennetek szomorók, miként képmutalók.” u. o. „Képmutaló, ved ki először a gerendát te szemedből.” Máté 7. „Ez ellyetén átkozott gonosz nemzet, képmutalóknak döge.” Góry-cod. Mai szokás szerint : *képmutató.*

KÉPMUTATÁS, (kép-mutatás) ösz. fn. 1) Széles ért. azon neme a gondolatok és érzelmek nyilatkozásának, melynél fogva valaki mást gondol és érez belül, s mást mutat külsőleg. 2) Szorosb ért. tettetés, midőn valaki úgy mutatkozik, mintha valamit nem tudna, nem értene, pl. midőn a vádlott gonosztévő úgy nyilatkozik szóval és arczvonásokkal, mintha a

kérdéses vádról semmi tudomása nem volna. 3) Legszorosb ért. tettetés, melynél fogva az erkölestelen, vallástalan ember úgy beszél, külsőleg úgy viseli magát, mintha legjámborabb, legvallásosabb volna. Ezeket fedd legszigorúbban idéztünk, midőn monda: *Jaj nektek képmutatók.* A képmutatásnak jellege, holmi külsőségekkel, vallási szertartásokkal a szívnek romlottságát, erkölestelenségét palástolni. Ezeket nevezi Urunk báránybőrbe öltözött farkasoknak, s hasonlítja őket a bemeszelt sírokhoz, melyek kívülről fehérленek, belül pedig telvék undok esontvázzakkal. Régiesen: *képmutalás* (Nádor cod.), *képmutatalt* (Tatrosi cod.).

KÉPMUTATÓ, (kép mutató) ösz. mn. és fn. Ki szóval és tettel máskép nyilatkozik, mint belül gondol és érez. 2) Ki oly érzelmeket mutat külsőleg, melyek szívében nem léteznek, tehát tettető. 3) Szoros ért. személy, ki külsőleg magát erkölesösnek, erényesnek, vallásosnak színeli, holott valósággal erkölestelen és vallástalan. Régiesen: *képmutató*. V. ö. **KÉPMUTATÁS**.

KÉPMŰ, (kép-mű) ösz. fn. Általán minden mű, mely valaminek képét faragva, rajzolva, festve stb. tünteti elé. 2) Szoros ért. festett kép, különböztetésül a szoborműtől, domborműtől stb.

KÉPMŰVÉSZ, (kép-művész) ösz. fn. Általán, minden művész, ki képművek készítésével bármely módon foglalkodik, ú. m. festész, szobrász.

KÉPMŰVÉSZET, (kép-művészet) ösz. fn. Általán művészet, mely képművek előállításával foglalkodik; festészet, szobrászat. Különbözik: *képzőművészet*.

KÉPNYOMAT, (kép-nyomat) ösz. fn. Festett vagy rajzolt képnek nyomtatás általi másolata.

KÉPNYOMÓ, (kép-nyomó) ösz. fn. Mester, ki fába, kőbe, rézbe, aczéba metszett, vésett képeket nyomtatás által lemásol.

KÉPOSZLOP, (kép oszlop) ösz. fn. 1) Széles ért. minden oszlop, azaz szobor, mely valamely képet tüntet elé. 2) Szorosb. ért. szilárd anyagból készített, emelt vagy szabadon álló kép. 3) Az épületeken egész vagy töredék emberalakok, melyek dereka rendszeren négyszögű talapkövön nyugszik.

KÉPÖNTŐ, (kép-öntő) ösz. fn. Műmester, ki érezből, gipszből stb. képeket önt.

KÉPÖNTŐDE, (kép-öntőde) ösz. fn. Műhely, melyben képeket öntenek.

KÉPPED, (kép-v-ed, v. kép-ü-ed) önh. m. *képped-t.* Erdélyben leginkább *el* igekötővel am. bámultában, esodálkozva valamin elhűl, eláll szeme szája, mintegy (fa- vagy bálvány-) képpé változik. Másképen: *képik.* *Elképpedtem* vagy *elképtem rajta.* (Krizsa J.). Innen: *képpedtiben* v. *képtiben* am. szeme szája elállván, elbámultában. Lehet úgy is értelmezni, (mivel 'elképik', 'elképped' szokat leginkább *el* igekötő

tővel használják) hogy 'képében elváltozik', amit így is fejeznek ki: 'kikél a képiből'.

KÉPRÁMA, (kép-ráma) ösz. fn. Ráma, vagyis keret, mely a képet körülfoglalja. *Aranyozott képráma.*

KÉPREGE, (kép-rege) ösz. fn. Képes kifejezésekből szerkezett, valamit példázó beszéd vagy leírás. (Allegoria).

KÉPREMEK, (kép-remek) ösz. fn. Remekmű a képzészetben.

KÉPROMBOLÁS, **KÉPROMBOLÓ**, 1. **KÉPDULÁS**, **KÉPDULÓ**.

KÉPRONTÓ, 1. **KÉPDULÓ**.

KÉPSÉG, (kép-ség) fn. tt. *kétség-ét.* A széke-lyeknél am. esoda, elesodálkozás. *Megfogta a kétség* = esoda fogta. Kriza J. V. ö. **KÉPPED**.

KÉPSZÁL, (kép-szál) ösz. fn. 1. **KÉPSZOBOR**.

KÉPSZATÓCS, (kép-szatócs) ösz. fn. Kupecz-féle kis kalmár, ki vásárokon kirakodva vagy házalva, vagy országot járva árulgatja jobbára műbees nélküli mázolt képeit.

KÉPSZÉR, (kép-szér) ösz. fn. Szokás vagy törvény által behozott, megállapított mód, melyet bizonyos működésekben, törvényes eljárásokban stb. követni kell. Nem igen jött divatba. Szokottabban: *formaság*, *formaszerűség*, *alakszerűség*. (Formalitas).

KÉPSZOBOR, (kép-szobor) ösz. fn. 1. **KÉPOSZLOP**, 1). 2).

KÉPTALÁNY, (kép-talány) ösz. fn. Talány, mely képekben, néha egyes betűkkel vagy szókkal vegyítve adatik elé. (Rebus).

KÉPTAN, (kép-tan) ösz. fn. 1) Tan, mely a képművészet szabályait tárgyalja. 2) Mesterség, mely jelképek által erkölesi igazságokat, tanulságokat ad elé, vagy azokat értelmezi, fölvilágosítja.

KÉPTÁR, (kép-tár) ösz. fn. Csarnok vagy terem, mely képek gyűjteményével díszeskedik. *A magyar nemzeti muzeum képtára.*

KÉPTELEN, (kép-telen) mn. tt. *képtelen-t*, tb. —*ék.* 1) Képek nélkül levő, képek nélkül szűkölködő. *Képtelen imakönyv.* *Képtelen templom*, szabatosabban: *képtelen.* 2) Idomtalan, formátlan, mi úgy el van rutítva, alakjából kiforgatva, hogy valóságos képét nem ismerhetni. Innen átv. ért. mondjuk oly dologról, mely a rendes, szokott állapottól egészen elüt, avval meg nem egyeztethető. *Képtelen drága*, am. renden, mértéken kívül. *Képtelen nagy.* *Képtelen beszéd*, *állítás*, mely a józan ész szabályaival nem egyezik. 3) Átv. ért. kinek ereje nincsen a teendő dologgal arányos viszonyban, vagyis a teendő sokkal több, és nagyobb, mint a hozzá mérett erő; valamit tenni nem képes, valamire tehetetlen. *Sebes lába miatt képtelen a gyalog utazásra.* *Ily sok teher viselésére agg korom miatt képtelen vagyok.* Határozóként am. képtelenül.

KÉPTELENSÉG, (kép-telen-ség) fn. tt. *képtelenség-ét*, harm. szr. —e. 1) Idomtalanság, formátlan-ság. 2) Átv. ért. oly állapot vagy mineműség, mely minden mértéken vagy arányon kívül van, mely az ész szabályaival meg nem egyeztethető. *Egy embernek százzal beszélni képtelenség. Azt állítani, hogy valaki ugyanazon időperczben két távol helyen jelen volt, valódi képtelenség.* 3) Átv. ért. azon állapot, midőn valakinek erceje a teendővel arányban nincs, s azzal megküzdeni nem bír. V. ö. **KÉPTELEN**, **KÉPES**.

KÉPTELENÜL, (kép-telen-ül) ih. 1) Idom-talanul, formátlanul. 2) Mértéken túl. *Képtelenül drága pénzén venni valamit.* 3) Az ész szabályaival homlok-egyenest ellenkező módon. *Képtelenül beszélni, állítani valamit.* 4) Nem elegendő erővel, nem képes állapotban vagy minőségben. V. ö. **KÉPTELEN**.

KÉPTERÉM, (kép-terém) ősz. fn. Képgyűjteménnyel díszített terem.

KÉPTET, (kép-tet) áth. m. *képtet-tem*, —*tél*, —*étt*. A székelyeknél am. bámit. ijeszt. Kriza J. — V. ö. **KÉPPED**.

KÉPTÖRÉS, **KÉPTÖRŐ**, l. **KÉPDULÁS**, **KÉPDULÓ**.

KÉPÜREG, (kép-üreg) ősz. fn. A falban alakított üreg, vagyis fülke, melybe vagy festett képet helyeznek, vagy képszbrot állítanak.

KÉPVARRÁS, (kép-varrás) ősz. fn. Képeket, s más alakokat himző tüvel készítő foglalkodás.

KÉPVISEL, (kép-visel) ősz. áth. Egyike azon igéknek, melyeknek más rendes igék módjára ragozása nem a magyar nyelv természete szerint történik. Mert egyedül, valakinek képét viselni a helyes szokó-té-si alak, de, valakit képviselni egészen magyartalan, magyartalanabb az, erőszakolni szónál, mert ebben, erőszak a közvetlen összetétel; Hasonló: *képmás*, *képmásol*. „Képviselni” alak ugyan magában olyan alakú, mint : favágni, zabaratni, háztűznézni: de ezeket így csak a határtalan módon használjuk, legfőlebb ígés-neveknél: favágás, favágó stb. de így soha sem ragozzuk: favágók, zabaratok, hanem: fát vágók, zabot aratok, tehát: képet viselek, vagy szokottan: valakinek képét viselem. Azonban ez összetételben, mint a czikk felülirta tartja, már annyira elhatalmazott, hogy még a szenvedő igeragozásba is átmént: képviseltem, képviseltetel, képviseltetik, s teljes kiküszöböltetését alig reméljük. A figyelmeztetés inkább arra szolgál, hogy több hasonló magyartalanságtól ovakodjunk. Azonban *képviselés*, *képviselő*, épen úgy, mint favágás, favágó, zabaratás, zabarató, tökéletesen szabályosak.

KÉPVISELÉS, (kép viselés) ősz. fn. Cselekvés, működés, különösen a polgári életben, törvénykezésben, tanácskozásban, szavazásban stb. melyet valaki másnak személyében mint annak megbízottja, felhatalmazottja végez.

KÉPVISELET, (kép-viselet) ősz. fu. Átv. ért. a polgári viszonyokban, alkotmányos életben stb. je-

lenti azon állapotot, melyben valaki egy másikkal vagy többeknek személyében mint megbízott működik, intézkedik, rendelkezik, szavaz stb.

KÉPVISELETI, (kép-viseleti) ősz. mn. Képviselethez tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Képviseleti rendszer. Képviseleti uton intézkedni valamiről.* V. ö. **KÉPVISELET**.

KÉPVISELŐ, (kép-viselő) ősz. mn. és fn. Ki valamit másnak személyében, mint annak megbízottja, meghatalmazottja, küldöttje teszen, rendel, végez, intéz. *Kerületi, megyei, városi képviselők az országgyűlésen. Képviselők háza. Képviselő testület.*

KÉPVISELŐI, (kép-viselői) mn. tt. *képviselői-t*, tb. —*ék*. Képviselőt v. képviselőket illető, arra vagy azokra vonatkozó. *Képviselői minőség, jogosultság, meghatalmazás. Képviselői testület.*

KÉPVISELŐSÉG, (kép-viselőség) ősz. fn. Képviselőre felhatalmazott állapot. *Képviselőséget keresni, gyakorolni.* V. ö. **KÉPVISELET**.

KÉPVONÁS, (kép-vonás) ősz. fn. Az emberi képnek vagyis arcznak némely jellemző vonása, akár természetesen s a korokhoz képest fejlődött ki, akár a kedély s indulatok hatalma által nyilatkozik. *Szelíd, nydíjas képvonás. Haragos, irígy képvonás. Máskép: arcvonás v. arcvonal.*

KÉPZ, l. **KÉPEZ**.

KÉPZÉKÉNY, (kép-ez-ék-ény) mn. tt. *képzékeny-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Természeti hajlammal, ügyességgel bíró, melynél fogva az ismeretek, mesterségek, tudományok, illetőleg műveltség fokára, oktatás, gyakorlás útján eljuthat; kit valamire képezni lehet. Vitethetik dologra is. L. **KÉPEZHETŐ**.

KÉPZÉKÉNYSÉG, (kép-ez-ék-ény-ség) fn. tt. *képzékenység-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonság, illetőleg lelki vagy testi tehetség, melynél fogva valakit művelni, idomítani stb. lehet. V. ö. **KÉPZÉKÉNY** és **KÉPEZ**.

KÉPZEL, (kép-ez-el) áth. m. *képzeli-t*. 1) Valaminek képét gondolatral felfogja, maga elé állítja, tünteti. *Csatát képzeli*, am. a csata képét gondolatral maga elé állítani. *Képzelem, mi történt*, am. gondolatral látom. *Képzeld csak, mint jártam. Képzelhetni mily nagy lesz az öröm.* 2) Olyasmit gondol, ami valósággal nem létezik, minek megfelelő mása vagy eredetije nincs, hanem egyedül a működő ész szüleménye. *Ijesztő rémeket képzeli. Nincs az úgy, csak képzeled. A bolondok igen furcsa dolgokat képzelenek. Azt képzeli, hogy ő a legokosabb ember.*

KÉPZELÉG, (kép-ez-el-ég) önh. és gyakor. mn. *képzelig-tem*, —*tél*, *képzelté*, htn. —*ni* v. *képzelténi*. Hiú, üres képeket alkot magának, esztét, gondolkozását oly képekkel foglalkodtatja, melyeknek semmi valóság nem felel meg.

KÉPZELEM, (kép-ez-el-ém) fn. tt. *képzelm-et*, harm. szr. —e. 1) Azon eszköz v. képek, melyeket valaki vagy valóságos tárgyakról alakít, vagy hiú, üres

elme-futtatások által tüntet maga elé, másképp : *képzelemény*. 2) Használják 'képzelet' helyett is.

KÉPZELEMDÚS, (képzelem-dús) l. **KÉPZELETDÚS**.

KÉPZELÉS, (kép-ez-el-és) fn. tt. *képzelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A gondolkozó ész működése, midőn képzel valamit. V. ö. **KÉPZEL**.

KÉPZELET, (kép-ez-el-et) fn. tt. *képzelet-et*, harm. szr. —*e*. 1) Azon kép, melyet valaki elméjében bizonyos tárgyról alakít. *Nincs róla képzeleted, mennyit kellett szenvednem*. 2) Oly kép, melyet valaki a tapasztalat után, de némi módosítással alkot, és összeállít. *Ilyenek a költői képzeletek*. 3) Üres, hiú kép, melyet a tapasztalás és valóság alapjától távozó, és csapongó elme alkot. *Hiú képzeletekben élni*.

„A forró képzelet csapongva jár.”

Kisfaludy K.

KÉPZELETDÚS, (képzelet-dús) ösz. mn. Képzeti tárgyak előállításában vagy festésében kitünő tehetségű; vagy tárgyra vitetve, melyben a képzeti tünemények gazdagon nyilatkoznak.

KÉPZELETI, (kép-ez-el-et-i) mn. tt. *képzeleti-t*, tb. —*ék*. Képzeletben létező; képzeletre vonatkozó. *Képzeleti tárgyak, lények, alakok, tünemények. Képzeleti világ. Képzeleti erő, tehetség*.

KÉPZELG, l. **KÉPZELÉG**.

KÉPZELGÉS, (kép-ez-el-ég-és) fn. tt. *képzelgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Az elmének azon nem mű működése, melynél fogva képzeleg, azaz hiú, üres képekkel foglalkodás, az elmének oly gondolatokon való futtatása, melyeknek valódi, tapasztalati alapjuk nincs, sőt az okoskodó észnek szabályaival sem egyezők.

KÉPZELGŐ, (kép-ez-el-ég-ő) mn. és fn. tt. *képzelgő-t*. Hiú, üres gondolatokkal, képekkel bibelődő. Szoros ért. ki a tapasztalást és valóságot mellőzve egyedül saját elmekoholmányaiiban él. (Phantasta).

KÉPZELHETETLEN, KÉPZELHETLEN, (kép-ez-el-het-[et]-len) mn. tt. *képzelhetetlen-t*, tb. —*ék*. 1) Szoros ért. amit eszünk szabályai szerint, vagy korlátoltsága miatt képzelni nem birunk, tehát ami megfoghatatlan. 2) Nagyító kifejezéssel am. valami rendkívül való különössége, nagysága, szokatlansága miatt annyira meglepő, hogy megáll az eszünk bele. *Képzelhetetlen vakmerőség*.

KÉPZELHETETLENSÉG, KÉPZELHETLENSÉG, (kép-ez-el-het-[et]-len-ség) fn. tt. *képzelhetetlenség-et*, harm. szr. —*e*. Valaminek oly tulajdonsága vagy állapota, melyet képzelni, illetőleg felfogni lehetetlen. *Az örökkévalóságnak képzelhetetlensége*.

KÉPZELHETŐ, (kép-ez-el-het-ő) mn. tt. *képzelhető-t*. Amit képzelni, illetőleg, vélni, gondolni, feltenni lehet. *Képzelhető, mint örülni ő azon*.

KÉPZELMÉNY, (kép-ez-el-mény) fn. tt. *képzelmény-t*, tb. —*ék*. Képzelt lény, képzelt valami. *Saját képzelményeiben gyönyörködni*.

KÉPZELMI, (kép-ez-el-em-i) mn. tt. *képzelmi-t*, tb. —*ék*. Képzelemre vonatkozó, képzelemben létező. *Képzelmi erő. Képzelmi tárgyak*.

KÉPZELŐ, (kép-ez-el-ő) mn. tt. *képzelőt*. Aki vagy ami valamit képzel. *Arany hegyeket képzelő dbrándos. Képzelő erő, tehetség*.

KÉPZELŐDÉS, (kép-ez-el-ő-d-és) fn. tt. *képzelődés-t*, tb. —*ék*. harm. szr. —*e*. Az elmének azon működése, melynél fogva képzelődik. *Képzelődésben élni. Hiú, furcsa képzelődések. Képzelődésből beteg. Ijesztő, szomorú, édes, szerelmi képzelődések*.

KÉPZELŐDIK, (kép-ez-el-ő-d-ik) belsz. m. *képzelőd-tem*, —*tél*, —*ött*, htn. —*ni*. 1) Képzetelekkel vesződik, bibelődik, foglalkodik. *Holmi fényes jövőről képzelődik*. Mondják kivált oly emberről, ki holmi kedvetlen, szomorú, ijesztő képeket alkot magának, milyenek a betegek, lépkórosok, félénkek, gyanúsodók. 2) A székelyeknél mintegy személytelenül am. tetszik, rémlik, rémzik. *Nekem úgy képzelődik am. nekem úgy tetszik*. Kriza J. Néhutt : *képzik*.

KÉPZELŐDŐ, (kép-ez-el-ő-d-ő) mn. tt. *képzelődő-t*. Képzetelekkel vesződő, bibelődő, foglalkodó, mulató. *Képzelődő beteg. Képzelődő lépkóros. Hirről, dicsőségről képzelődő vitéz. Képzelődő szerelmesek. Képzelődő erő, tehetség*. V. ö. **KÉPZELŐDIK**.

KÉPZELŐSKÖDIK, (kép-ez-el-ő-s-köd-ik) k. m. *képzelősköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Hiú, üres, alaptalan koholt elmeképekkel vesződik, gyakran vagy folytonosan képzelődik.

KÉPZELT, (kép-ez-el-t) mn. tt. *képzelt-et*. Amit valaki képzel, valóságban nem létező. *Képzelt rém, betegség, veszedelem*.

KÉPZEMÉNY, (kép-ez-e-mény) fn. tt. *képzelmény-t*, tb. —*ék*. l. **KÉPZELEM**.

KÉPZEMÉNYI, (kép-ez-e-mény-i) lásd : **KÉPZELMI**.

KÉPZÉS, (kép-ez-és) fn. tt. *képzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Általán cselekvés, mely által valaki képez valamit vagy valakit. *Szóképzés*. A cselekvés vonatkozhatik dologra is. *A természet képzési ereje*. V. ö. **KÉPEZ**. Különösen az elmének működése, midőn valamely tárgyról képet alakít.

KÉPZET, (kép-ez-et) fn. tt. *képzet-et*, harm. szr. —*e*. 1) Azon alak vagy forma, vagy kép, melyet a gondolkodó elme valamely tárgyról alkot, képlet, képzelet.

„Bús elmém rajtad tünődik,
Csak kíván, sóhajt, gyötördik.
Édes fojtó képzetek!
Mind ez amit tehetek.”

Csokonai.

2) Valamely anyagi, külső testi képzés eredménye. *Ásványi képzetek a föld gyomrában*.

KÉPZETLEN, l. **KÉPEZETLEN**.

KÉPZÉTTség, (kép-ez-ett-ség) fn. tt. *képzett-séget*. Kiképzett állapot vagy minőség.

KÉPZIK, (kép-ez-ik) személytelen ige ; m. képzett. L. KÉPZELŐDIK, 2).

KÉPZŐ, (1), (kép-ez-ő) mn. tt. képzőt. Aki vagy ami valakit vagy valamit képez, ennek minden jelentéseiben. *Képző mesterség, képző művészet. Jó erkölcsöket képző oktatók, példaadások. Új testeket képző természet. Művészeket, énekeseket, színészeket képző tanoda. Gazdákat, papokat képző intézet. Jó nőket, anyákat képző nevelőnő. Képző erő, képző tehetség* am. képzelő erő v. tehetség.

KÉPZŐ, (2), (kép-ez-ő) fn. tt. képzőt. A nyelvtudományban különösen így nevezzük azon szórészt, szóhangot vagy hangokat, melyeknek segítségével a nyelvszellem más új fogalom kifejezésére más új szót alkotott vagy alkot, pl. él' igéből : élés, élet, élő, élénk, éldel, élv, élemény, élelem, eledel, eleség stb. melyekben az -és, -et, -ő, -énk, -del, -v, -emény, -elem, -edel, -eség szóhangokat képzőknek nevezzük, melyekből újabb képzők segítségével újabb fogalmak jelölésére ismét újabb szók származhatnak, pl. élénken, élénkség, éldel-et, élv-ez, élelm-es, élelm-ez stb. stb.

KÉPZŐDÉS, (kép-ez-ő-d-és) fn. tt. képződés-t, tb. —ék, harm. szr. —e. Önmagát képző működés, vagyis a képzésnek azon neme, mely a képzőre magára hat vissza, önképzés. V. ö. KÉPZŐDIK.

KÉPZŐDÉSI, (kép-ez-ő-d-és-i) mn. tt. képződési-t, tb. —ek. Képződést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *A jegeczek különböző képződési fokai.*

KÉPZŐDIK, (kép-ez-ő-d-ik) belsz. m. képződtem, —tél, —ött. Mintegy önmagában, saját erejéből, belső működés által alakul, mivelődik. 1) Mondjuk természeti külső tárgyokról. *Képződnek a jegeczek. Némely csúcsos hegyek tűzokádás által képződtek.* 2) Mondjuk emberekről, kik saját iparkodásuk, fáradságuk által mivelődnek, bizonyos tudományokban, mesterségekben ügyessékké alakulnak. *Háborúban képződnek a jó vezérek és vitézek. Gyakorlat által színpadon képződik a színész.*

KÉPZŐDMÉNY, (kép-ez-ő-d-mény) fn. tt. képződmény-t, tb. —ék. Képződés eredménye, különösen természeti tárgyaknál.

KÉPZŐINTÉZET, (képző-intézet) ösz. fn. I. KÉPEZDE.

KÉPZŐMŰVÉSZET, (képző-művészet) ösz. fn. Művészet, mely különösen természeti anyagokból, külső testekből, pl. érczekből, kövekből, viaszból, gipszből, stb. szepműveknek, pl. szobroknak alakításával foglalkodik. (Plastik).

KÉPZŐÖSZTÖN, (képző-ösztön) ösz. fn. Ösztön, mely bennünket sürget, hogy képezzük magunkat, vagyis az embernek a természettől adott miveltégi hajlama.

KER, elvont gyök, melyből *kerdül, kereng, keres, kerek, kerék, kerge, kerges, kergeteg, kerít, kerül, kert, kertecz (ketrecz), kerevet, kerecsen, kerra, a megnyújtott kéreg, és származékaik* erednek. Ide tartoznak a fordított *reked, rekesz, rekeszt, rekkent.* Mind

ezekben alapértelem a görbe, kerek, magába visszamenő vagy magafelé visszahajló vonal, vagy ily vonalban mozgás. Lényeges hangjaik a *k* és *r*; amaz a vonalnak hajlós, kajcsos, kanyargó alakját fejezi ki; az *r* pedig azon erős légmozgást, melyet a terjeszkedő s itt körben mozgó test okoz; amazt t. i. nyelvünknek meggörbítésével, ezt rezegetetésével képez-
zük. Ugyanez értelemmel bir a *kar, karaj, karé, karika, karima, karing, karaly, karvaly, karapol, karám, a fordított rakonca* (karoneza, a szekér karja), *kanyar* (karany), *kanyarog* (karanyog); a *kor, a korbács, korecz, korba, korfonyál, korlat, kormány, korong, korona, korsó, korezolat, a hosszú kórász, kórál, kóríczál; a fordított rokka* (korka=korga, koroga, korogó), *rokon; a kör, a körny, környék, körös, körül, köröm, körtvély; a kur, a kurittol, kurkász; a küir, a küirt, küirtöly* szókban, és származékaikban. Rokon hozzá a lágyabb ger a *gerenda, gerendely, gerincz, gerény; a gar a garaboly, garád, garat, garmada; a gor, a gornya; a gör, a görbe, görbed, görbül, görbít, görös, gördít, gördül, görög, görget, göröngy, göröncs, görvély, a fordított rög; a gur, a gurul, gurít, gurog, gurdít, gurdul, guriga, gurigál, gurogat* szókban és származékaikban.

Hangra és alapértelemre egyezők a hellen : *καρυσίδις, χορεύω, χορεία, χορός, γίρος, γυρώω, κόρδαξ, κορώνη, κόρυμβος, κορώνη, κόρυς; a latin : cardo, circa, circum, circus, circulus, circinus, cirrus, corona, corolla, corbis, cortina, cortex, cors, curia, crusta, curvus, girgillus, gurgus stb.; a német : Garbe, Garten, Gränze, Gurgel, Gürtel, Kralle, Krümpe, Krampf, Kranz, Krapf, Kraus, Kreis, Kropf, Krumm, Krüppel, Korb, quer stb. a szláv : krutit, (keringet) kruha (kerény, kenyér), kruhli (kerek), korito (tek-nő), krssák (kerra), krivi (görbe), kraj (környék), grad gorod (kerítés, garád; kerített erősség, vár), góth : garda (cserény), gards (kerítés), szanszkrit : garh (bekerít), garhan (kerítés, cserény), héber : קרה (szembement, találkozott), קרם (görbült, hajlott), קרם (gyűrű) stb.*

KÉR, (1), elvont gyöke kéreg, kérész és kérődzik szóknak, de él önállóság is számos helynevekben. Eredeti értelmé az elsöben kétségtelenül : *ker, kör*, de ez utóbbiakban is az hihetőleg oly fekvési tulajdonságban áll, melylyel mind ezen helyek birnak vagy eredetileg bírtak, mit közelebből csak mind ezeknek tájismere-
te által lehetne ugyan egész bizonyossággal meghatározni, azonban előleg is feltehető, hogy a kört jelentő *ker* megnyúlvá *kér* lappang e helynevekben is, mintegy (akár a természettől, pl. hegyektől, akár mesterségesen is) körülvev. Vajjon nem voltak-e hajdan ezen helységek vagy határaik sánczokkal, vagy árkokkal kerítve? Vagy nem-e nagyobb területekből kikerekített birtokok?

KÉR, (2), falu Abaúj m., KIS—Nyitra m., NAGY—Nyitra és Bihar m., NEMES—Sopron m., SZENT GÁLOS—Somogy m. TÓT—Tolna m. ÚJ—Sopron m., VARJAS—Somogy m., pusztá

Somogy m., IPOLY—, NAGY— és KIS— Nógrád m.; helyr. *Kér-be*, —*ben*, —*ből*.

KÉR, (3), (ke-ér, a Levelestár II-ik levelében 1510-ik évből kétszer is előjön: *kierlek* [kyerlek] noha különben itt a nyelv épen nem palóczos); áth. m. *kér-t*. Gyöke vagy gyökeleme a kedélyre vonatkozó *ke*, melyhez *ér* = érint szó járulván, értelme: kedet érint, vagyis valakinek mintegy kedére, kedélyére hivatkozik. Vagy pedig az egész maga a *ker*, *kör* szó, melylyel rokon: *görbe*; minthogy a kérő ember meggömbül, meghajol. Hangban s értelemben legközelebbi rokonságban áll a *könyör* szóval. Rokon hozzá idegen nyelvekben a szanszkrit: *gardh* (kiván, kér) hellén: *χαῖω, χαίρω*, góth *gredan, gairnjan*, német *gern, be-gehren*, latin *quaero* (kérdem) s a rogo megfordított törzse: *gor*, a héber *קָרָה* am különösen: segítségül hí. Ide tartozik a hellén: *καίρω* is, mely nem csak annyit tesz, mint *ítél*, hanem annyit is, mint vizsgálva *kikérdez*, *kitudakol* valamit. Származékai: *kérd*, *kérdegel*, *kérdezik*, *kéreget*, *kérel*, *kérelem*, *kéremény*, *kéremés*, *kérékeny*, *kérés*, *kéretlen*, *kérkedik*, *kérel*, és több szók, melyek ezekből erednek.

Jelentései, 1) Valakinek kegyére, kedvére hivatkozik, hogy tegyen valamit. *Istent áldásért, fejedelmet, előljárókat, szüléket, urainkat kegyelemért, pártfogásért kérni*. Mondják így is: *Istentől áldást, fejedelemtől stb. kegyelmet kérni*. Barátinkat, jóakaróinkat, szomszédainkat, társainkat valamire kérni. Itt a *valamire* annyit jelent, hogy valami teendőre kérni. *Valamiért kérni* am. valamely adományért kérni. *Szépén, alázatosan, teljes tisztelettel, az Istenre vagy Isten áldására, kegyelmére, szerelmére* am. igen nagyon kérni valakit. *Kegyelmet, bocsánatot, engedelmet kérni*. *Kérem* (önt stb.) *legyen oly kegyes*. *Kérem*, *szánjon meg, könyörüljön rajtam*. *Kérünk, hallgass meg minket*. *Az Istent esdve és leborúlva kérni*. *Krisztus kinszenvedésére kérni valakit*. *Kérlek édes anyám, ne haragudjál rám*. *Arra v. azon v. arra kérem az Istent, hogy valamely baj ne érjen bennünket*. „Kérünk téged azon.” (Nádor-codex).

„Kérlek benneteket égre földre,
Térjetek már magatokba végre.”

(Remete Péter). Czuczor.

2) Különösen azért hivatkozik más kegyére, hogy olyasmit adjon, ami a felszólítónak kedves vagy szükséges. *Kenyeret, vizet kérni*. *Ruhára, könyvre pénzt kérni*. *Valakinek leányát feleségül kérni*. *Pénzt kölcsön kérni*. *Istentől áldást, hosszú életet, örök üdvösséget kérni*. *A paptól feloldozást kérni*. *Hivatalt, tisztséget kérni*. „Ha mit kérendetek én atyámtól, én nevembe, adja tünektek, maiglan nem kértetek valamit én nevembe, kérjetek, és veszitek.” Münch. cod. János 16. 3) Sürget, vagy követel. *Adósságot kérni*. *Valakitől számlát kérni*. *A kiadásokat számon kérni*. *Fölkérni a várat, várost*. *Elkérni az irományokat*. *Erősen kérni a kárpótlást*. *Visszakérni, megkérni a kölcsön adott*

jószágot. 4) Néha kíméletes kifejezésül használtatik, s am. tiltom, nem akarom. *Kérlek, ne haragítsatok*. *Kérlek, ne boszonts*. Néha am. parancsolom. *Kérem, tessék hallgatni*. *Kérem, most mindjárt takarodjék innen*. *Rendet és csendet kérek*. Ezen mondat: *Azt kikérem magamnak*, németes kifejezés. V. ö. KE gyök.

KERÁL v. KERÁLY, régies *kirdly* helyett; l. ezt.

KÉRCSE, falu Szabolcs m., HERNÁD — Abaúj m.; helyr. *Kércs-én*, —*re*, —*ről*.

KERCSE, falu Szala m.; helyr. *Kercs-re*, —*n*, —*ről*.

KÉRCZ, hangutánzó törzs *kércze* és *kérczel* szókban.

KERCZA, falu Vas m.; helyr. *Kercz-ra*, —*n*, —*ről*.

KÉRCZE, a közéletben csak *kérczeréce* összetételben dívott, de újabb időben az állattanban önállólag is használni kezdték. L. KÉRCZÉRÉCZE.

KÉRCZÉL, (kércz-él) áth. m. *kérczelt*. Rágcsál, rágicsál, pl. az egér. Székely szó. „De egy féreg ott fenn, ahol egy ághoz megköttem vót, elkerczelte, s én kötelestül lecseppentem.” (Krizsa J. gyűjt.) Hasonló hozzá: *egercsél*.

KÉRCZÉLÉS, (kércz-él-és) fn. tt. *kerczelés-t*, tb. —*ék*. Rágicsálás.

KÉRCZERÉCZE, (kercze-réce) ösz. fn. l. CSÖRGÖRÉCZE v. CSÖRGŐKÁCSA.

KÉRD, (kér-d a törökben *szor-mak*); áth. m. *kérd-élt* v. *kérd-tem*, —*tél*. Valakit a végre szólít meg, azért kér, hogy bizonyos tudakozásra feleljen. *Azt kérdem tőled, hol voltál?* *Akkor szólj, ha kérdenek*. *Aki kérdi, kell-e?* *nem örömet ad*. (Km.). *Hiába kérdesz, nem mondom meg*. *Kérdjétek azt, aki ott volt*. *Azt sem kérlette, honnan jössz*. *Minden apróságot kikérd*. *Majd megkérdik, hol szolgáltál*. (Km.). A müncheni cod. rövid e-vel. „És kérdé, mik volnának ezek?” Lukács 15. „Kérlek en es tütöket ez igéről.” Lukács 20. Szintén rövid e van itt származékaiban is. V. ö. KÉRDEZ, KÉRDEZKEDIK.

KERDE, (ker-d-e) fn. tt. *kérdé-t*. Keringve mozgó test, nevezetesen vízőrvény, porfergeteg. V. ö. KERGE.

KÉRDÉCEL v. KÉRDÉGEL, (kér-d-ég-el) önh. m. *kérdécel-t*. Gyakran vagy folytonosan, ismételve kér valamit. *Házról házra alamizsnát kérdegelni*. Más-kép: *kéreget*.

KÉRDÉCELÉS, (kér-d-ég-el-és) fn. tt. *kérdécelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori, ismételt vagy folytonos kérdés, kéregetés.

KÉRDEMÉNY, (kér-d-e-mény) fn. tt. *kérdemény-t*, tb. —*ék*. Valamely megoldandó feladat, vitás és kétes kérdés.

KÉRDÉS, (kér-d-és) fn. tt. *kérdés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Felszólító kérdés, mely által valakinél valami felől tudakozódunk, melyre feleletet várunk. *Kérdést tenni valakinek*. *A kérdésre felelni*. *Jobb egy kérdés egy napi járd földnél*. (Km.). Az a kérdés,

azt akarnók tudni. 2) Azon mondat, mely a tudakozódó kérést magában foglalja. Az ezzel közvetlen viszonyban levő mondat: *felelet* vagy *válasz*. *Valamely tant kérdésekben és feleletekben adni elé. Föltenni a kérdést. A kérdéseket fekvő betűkkel nyomtatni. Hány kérdésből áll a mai lecke? Kérdés feleletet vár.* (Km.). *Kérdésedre im e választ adom. A milyen a kérdés, olyan a felelet. Jogi kérdés magából a jogból vagy törvényből megoldandó tétel. Ténykérdés, melynek meg- vagy nem történte forog szóban, mely bizonyítást kíván.*

KÉRDÉSBELI, (kérdés-beli) ösz. mn. Kérdésben levő. L. **KÉRDÉSÉS**.

KÉRDÉSÉS, (kér-d-és-és) mn. tt. *kérdésés-t* v. —et, tb. —ek. Kérdésben, kérdés alatt levő, miről kérdést tesznek, vagy miről a szó foly. *A kérdéses tárgyra ez a válaszom.*

KÉRDÉSKÉPEN, (kérdés-képen) ösz. ih. Kérdésformában, kérdőleg, tudakozólag.

KÉRDÉSPONT, (kérdés pont) ösz. fn. 1) Azon dolognak lényege, veleje, melyről a kérdés foly. 2) A több részekből álló kérdésnek egy-egy czikke. *Az első kérdéspontra ez a válaszom.*

KÉRDÉSTÉTEL, (kérdés-tétel) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamely kérdést megoldás végett feladnak.

KÉRDET, (kér-d-et) fn. tt. *kérdet-ét*. L. **KÉRDÉS** 2).

KÉRDETLEN, (kér-d-etlen) mn. tt. *kérdetlen-t*, tb. —ék. 1) Akit nem kérdenek, kitől semmit sem tudakoznak. *Kérdetlen tanulók. Kérdetlen tanúk.* 2) Mondják tárgyról, mely iránt nem tétetik kérdés. *Kérdetlen árúk*, melyeknek árát senki sem kérdi. Határozóként am. kérdésetlenül.

KÉRDETLENÜL, (kér-d-etlen-ül) ih. A nélkül, hogy kérdenék vagy tudakozódnának felőle. *A behívott tanukat kérdéslenül elküldeni. Az elkövetett gonosz-tett okát kérdéslenül hagyni.*

KÉRDÉZ, (kér-d-éz) áth. m. *kérdéz-tem*, —tél, —étt, par. —z. Valamit több, ismételt, gyakoribb kérdések által tudakoz, megvizsgál. *A tanukat kérdezni, kikérdezni, megkérdezni. Oskolai vizsgálatkor a tanulókat kérdezni. Aki sokat kérdez, sok feleletet kap.* (Km.). *Ki kérdezett? Ne kérdezz már annyit.* A közbeszédben az egyszerű kérd helyett is használatik. *Azt kérdezte tőlem, hogy hínak. Kérdezd meg, hány az óra. Többet ér egy kérdezem száz keresemnél.* (Km.). A müncheni codexben rövid e-vel. „Hogy valaki kerdezen tégedet.“

KÉRDÉZÉS, (kér-d-éz-és) fn. tt. *kérdezés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Többszöri kérdések által tett tudakozás. V. ö. **KÉRDÉZ**.

KÉRDÉZET, (kér-d-éz-et) fn. tt. *kérdezetét*. Am. kérdet. A Müncheni codexben: *kerdezet*.

KÉRDÉZKÉDÉS, (kér-d-éz-kéd-és) fn. tt. *kérdézkedés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Gyakori, többszörös, ismételt kérdés, vagyis a kérdezés azon neme, midőn a tudakozódó az adott feleletekből is mintegy

alkalmat veszen új meg új kérdésekre; mint a kutatók, törvényszéki vizsgálók tenni szoktak, vagy általában akárki, pl. utazó, midőn mindent tövéről hegyére akar tudni.

KÉRDÉZKÉDIK, (kér-d-éz-kéd-ik) k. m. *kérdézkéd-tem*, —tél, —étt. Gyakori, ismételt kérdések által tudakozódik, s az adott feleletekből új kérdéseket támasztva vizsgálódik, puhatólódik. *A kíváncsiak, idegenek, utasok szeretnek kérdezkédni.*

KÉRDÉZKÉDŐ, (kér-d-éz-kéd-ő) mn. tt. *kérdézkédő-t*. Aki kérdezkedik, tudakozódik, ismételt kérdésekkel, és az adott feleletek nyomán tovább vizsgálódik. *Kérdezkédő törvényszéki ügyész. Kérdezkédő utasok, kémek, rendőrök.*

KÉRDÉZŐ, (kér-d-éz-ő) mn. tt. *kérdező-t*. Aki kérdez. *Hallgatókat kérdező tanár. Utat kérdező vándor.* V. ö. **KÉRDÉZ**.

KÉRDÉZŐLEG, (kér-d-éz-ő-leg) ih. Kérdező módon, kérdés által tudakozva, vizsgálva. *Kérdezőleg kitudni valamit.*

KÉRDÉZŐSKÖDÉS, (kér-d-éz-ő-s-köd-és) fn. tt. *kérdézősködés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Több kérdések általi tudakozódás, vizsgálódás. V. ö. **KÉRDÉZŐSKÖDIK**.

KÉRDÉZŐSKÖDIK, (kér-d-éz-ő-s-köd-ik) k. m. *kérdézősköd-tem*, —tél, —étt. Valakinek többféle kérdéseket téve vagy többeket kérdezzetve tudakozódik, puhatólódik. *Házról házra kérdezősködni valamely elveszett jószágról. A rendőrök városszerte kérdezősködni egy megszökött tolvajról. Csupa kíváncsiságból kérdezősködni.*

KÉRDÉZŐSKÖDŐ, (kér-d-éz-ő-s-köd-ő) mn. tt. *kérdézősködő-t*. Ki valaki vagy valami felől kérdezősködi. *Kérdezősködő poroszlók, rendőrök. Árúk után kérdezősködő kalmárok.* V. ö. **KÉRDÉZŐSKÖDIK**.

KÉRDŐ, (kér-d-ő) mn. tt. *kérdő-t*. Aki valakit v. valamit kérd. *Tanítványait kérdő tanár. Utat kérdő idegen.* Használatik főnévül is, ekkor am. kérdés, vagy számadás. *Kérdőre venni, fogni, húzni valakit. Kérdőre kell venni a cselédeket.*

KÉRDŐJEL, (kérdő-jel) ösz. fn. Írásbeli jel, melyet oly mondat vagy szó után teszünk, mely által valamit kérdünk, pl. *Ki az? Ki vagy? Mit akarsz?* — „Elmegyek.“ *Hova? „Budára.“*

KÉRDŐLEG, (kér-d-ő-leg) ih. Kérdve, kérdő módon, kérdésképen, kérdést intézve. *Kérdőleg szólítani valakit. A kérdésre kérdőleg felelni, pl. Mit akarsz itt? felelet: Hát te mi járatban vagy?*

KÉRDŐ NÉVMÁS, névmások osztálya, melyekkel kérdezzünk, ú. m. *ki? mi? mily? hány? micsoda?* stb.

KÉRDŐSZÓ, (kérdő-szó) ösz. fn. 1) Általán azon szó, melyen a kérdés közvetlenül fekszik, pl. *Hol akarsz lakni, Pesten? vagy Budán?* 2) Szoros ért. a kérdő névmások, ú. m. *ki, mely, mi, kicsoda, micsoda, kiféle, miféle, mily, milyen, mennyi, mennyiféle, melyik.* 3) Azon határozók, melyek által valami

nek okát, helyét, idejét, módját, számát, létét vagy nem-létét tudakozzuk, pl. *miért, miokért? hol, merre, hová, honnan? mikor, miért, meddig? hogyan, mikép, mimódon? hányszor, hányával, hányasával? Ott lesztek-e? Elmentek-e? Kell-e?*

KERDÜL, (ker-d-ül) önh. m. *kerdül-t*. Törzsöke *kerg* v. *kereg*, innen *kerdül* am. *kergül*, azaz *kergővé* lesz. Általán annyit tesz, mint *szédül*, mely vagy képzelt, vagy valóságos keringéssel jár. Mondják különösen a juhokról, midőn az agyvelejökben bizonyos férgek támadnak, s e miatt szédülésnek indulva keringenek, míg nem földhöz vágják magukat, s megdöglenek. V. ö. KERGE.

KERDÜLÉS, (ker-d-ül-és) fn. tt. *kerdülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kóros állapot, különösen a juhoknál, midőn az úgynevezett kergetegbe esnek. V. ö. KERGETEG.

KERECSEN, (ker-ecs-en) fn. tt. *kerecsen-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Sólýomfaj, égszinű tollakkal, rövid, erős, és igen meggörbödött hegyes csőrrel, nagy fekete szemgolyókkal, égszinű csupasz láb-szárakkal. (Gyrofalco, falcó rapax). E szó a régi magyar világban, midőn a sólýomvadászatok divatoztak, közismeretű vala, innen több helységek is nevezettek el róla. Mi e szó eredetét illeti, legvalószínűbbnek látszik, hogy gyöke a köröskörül mozgást, keringő szállongást jelentő *ker*, melyből lett *keres*, azaz *körös* (körben mozog), *kereső*, *kerese*, *kerecse*, s *n* toldalékkal *kerecsen*, mint *élő*, *eleve*, *eleven*, *merő*, *mere*, *mereve*, *mereven*, *kelő*, *kele*, *kelen* stb. Minthogy a ragadozó madarak egyik kitünő sajáttsága a körös szállongás, innen van, hogy a *ker* vagy ezzel rokon *kar* *kur* gyöktől vették neveiket némely mások is, mint: *kerra*, *karvaly* (latinul is *spira*, vagy *varus*, mely mindegyik kerek görbe hajlást jelent) *kur-héja*. Ez értelmezést erősíti a középkori latin *gyrofalco* is. Maga a nemet jelentő *vultur* szinte úgy látszik am. *voltor*, *volvitor*. Mi a német *Geier* vagy *Gierfalk* szót illeti, Adelung szerint némelyek azt tartják, hogy a *gierig* (ragadozni vágyó) szónak rokona; miről vitatkozni ámbár ide szorosan nem tartozik: mindazáltal ha a *Gier* helyett a németeknél is szokottabb *Geiert* vesszük, ezzel legrokonabb az alsó németországi *geien* ige, mely am. csavarni, tekerni, forgatni, különösen a vitorlákat a hajókon, s megfelel neki a francia *cargue*. E szerint a német *Geier* is annyi volna, mint csavaró, tekerő, vagy inkább csavargó, tekergő, forgó, t. i. repülésű.

A kerecsen régi magyar nyelvben *kerecsen* alakban is előfordul, melyben a *t* szintén oly toldalék, mint az elébbiben az *n*, s ebbeli tulajdonságára nézve rokon az *evet*, *követ*, *kuvat*, s némely más szókhoz, melyeken első tekintettel meglátni, hogy az *et* *at* nem miveletet jelentő képző, mint pl. a *menet*, *ület*, *mond*, *járat* szókban.

Orosz nyelven e madár neve *krecset* vagy *koro-csun*, *gorocsun*. Ámbár e nevek a magyarhoz han-

gokban is igen hasonlók: mindazáltal kereken állítani nem lehet, hogy a magyar az oroszról, vagy viszont kölcsönözte volna, miután igen sok példából kimutatható, hogy a *kar*, *kor*, *kör*, *kur*, *kür* s a lágyabb *gar*, *gor*, *gür*, *gur*, *gür* gyökök az árja, és finn nemzetségek (jelesen a magyar) nyelvekben is számos oly szónak teszik alapját, melyek kereket, keringést, görbe hajlást jelentenek. V. ö. KER.

KERECSEND, falu és pusztája Heves m.; helyr. *Kerecsend-re*, —*én*, —*ről*.

KERECSENTOLL, (kerecsen-toll) ősz. fn. A kerecsen nevű ragadozó madár tolla. *Kerecsentollal disztített süveg, kalpag*.

KERECSENY, falu Szala m.; helyr. *Kerecseny-be*, —*ben*, —*ből*.

KERECZKE, falu Máramaros m.; helyr. *Kereczké-re*, —*n*, —*ről*.

KEREDZIK, (ker-ed-éz-ik) k. m. *keredz-étem*, v. —*tem*, —*éttél*, v. —*tél*, —*étt*, htn. —*eni* v. —*ni*. par. —*zél*. Mátyusföldén és Csalóközben am. rimánkodva, sürgetőzve kér, könyörög. Mondják különösen a gyermekekről, midőn a büntetéstől félve menetetőznek, siránkoznak, könyörögnek. Gyöke a megrovidított *kér* ige, mely a Tatrosi codexben *kerd* szóban és származékaiban is megrovidul; s azonagy *kéredzik* szóval.

KÉREDZIK, (kér-ed-éz-ik) k. m. *kéredz-étem*, v. —*tem*, —*éttél*, v. —*tél*, —*étt*, htn. —*eni* v. —*ni*. par. —*zél*. Engedelmet, szabadságot kér, hogy valahová mehessen. *Oskolából haza kéredzeni*. A cseléd szüléihez *kéredzik*. A kis gyermek *kikéredzik* t. i. szükségére. A régieknél: *kéretezik*.

KÉREDZKÉDIK, (kér-ed-éz-kéd-ik) k. m. *kéredzkéd-tem*, —*tél*, —*étt*; l. KÉREDZIK.

KÉRÉG, (kér-ég) fn. tt. *kérget*, harm. szr. —*e*. Kiesinyezve: *kérgeske*. Gyöke a kört, kerületet jelentő *ker*. Egyezik vele gyökben a latin *cortex*, és *crusta*, szanszkrit *karttis* (bőr), hellén *κρούς*. 1) Tulajd. ért. a növénynek, különösen a fának legkülső héja, takaró hártája, mely derekát vagy ágait körülkeríti. *Vastag, vékony, sima, cserepes kéreg*. *Lehúzni a fa kérgét*. *Annyit használ, mint ebnek a fakéreg*. (Km.). V. ö. NÖVÉNY. 2) A csizmákban, sarukban azon kéreg darab, melyet leginkább a hársfáról szoktak lehántani. *Kinyomni a csizma kérgét*. A *kéreg nyomja, szorítja a sarkát*. 3) Az emberi tenyérre vagy lábtalpon, lábsarkon megkeményedett bőr. 4) Átv. ért. valaminek külseje, fölszíne. *Ez a dolognak csak kérgé, nem veleje*. *Ő a dolog kérgén rágódik egyedül*.

KÉRÉGDUGASZ v. —**DUGÓ**, (kérég-dugas v. dugó) ősz. fn. Dugasz, az úgynevezett pantoffel-fának azaz kéregesernek kérgéből.

KÉRÉGÉL, (kér-ég-él) gyak. áth. m. *kérégélt*. L. KÉRÉGET.

KÉRÉGET, (kér-ég-et) áth. és gyakor. m. *kéregtettem*, —*tél*, —*étt*, par. *kéregess*. 1) Széles ért. gyak-

ran, ismételve kér valakit vagy valamit. 2) Szoros ért. megkér, felszólít, sorról sorra, házról házra járva fölhi másokat, hogy adakozzanak, alamizsnát nyujtsanak, bizonyos testületet, intézetet gyamolítsanak, stb. *Szegények, égettek, víz által károsultak számára kéregetni. Kolostor, templom, egyház részére kéregetni.* Egyszersmind szépitő kifejezés a *koldul* helyett. *Tojást, baromfiat, búzát, kukoriczát, bort kéregetni.*

KÉRÉGETÉS, (kér-ég-et-és) fn. tt. *kérégetés-t*, tb. —*ék*. Kérés általi gyűjtögetés, alamizsnaszedés, koldulás. *Kéregetésből élni.* V. ö. **KÉRÉGET**.

KÉRÉGETŐ, (kér-ég-et-ő) mn. és fn. tt. *kérégető-t*. Aki kéreget, vagy kéregetni jár. Oly személy, ki maga vagy mások javára, szükségére jámbor adakozatokat, alamizsnákat gyűjtöget. Szépitett kifejezés *koldus* helyett. Innen a nyitravölgyi magyar aszszony, midőn azt vetették szemére, hogy koldusnak adta leányát, azt felelte: *Nem koldus ő, csak kéregető.* (Adoma).

KÉRÉGFÁ, (kérég-fa) ösz. fn. Déli Európában tenyésző cserfaj, melynek taplószerű, rugalmas kérge dugaszoknak igen alkalmas. Máskép: *dugaszcses, parafa, pantoffel-fa.* (*Quercus suber*).

KÉRÉGHÁMLÁS, (kérég-hámlás) ösz. fn. Némely fák, pl. a boglárfa kérgeinek bizonyos időszakban történni szokott elválása, s lehullása. Szélesb. ért. minden hámlás, mely által a fák kérgei akár önmagoktól, akár külső erőszak által leválnak, pl. a fűzfá-ág kérgeinek leválása, midőn sipót készítenek belőle a gyermekek.

KÉRÉGHÉJU, (kérég-héju) ösz. mn. Aminek olyan héja van, mint a kéreg, melyet kéreg gyanánt le lehet hámozni, pl. ilyenek a gesztenyék, makok stb.

KÉRÉGHULLATÁS, (kérég-hullatás) ösz. fn. Némely növények, különösen fák, pl. boglárfa tulajdonsága, midőn kérgeiket elhullatva, mintegy vedlenek, kéreghámlás.

KÉRÉGHULLATÓ, (kérég-hullató) ösz. mn. Ami bizonyos időszakban fölrepedezett kérget elhullatja. *Kéreghullató boglárfa.*

KÉRÉGMOLY, (kérég-moly) ösz. fn. Molyféle apró nyü, mely a fák kérgeiben tenyészik, s azokat rághva éldegel.

KÉRÉGPONDRÓ, (kérég-pondró) ösz. fn. A fák kérge alatt élőöd pondronemű féreg.

KERÉK, (1), (ker-ek) mn. tt. *kerék-et*. Egyike azon szavainknak, melyek elül-hátul olvasva azonos hangnak és értelműek. Ilyenek: *bab, bób, csöcs, góg, kék, pép, szesz* stb. Gyöke a magába visszamenő görbe vonalt jelentő *ker*. L. ezt. 1) Szoros ért. jelent oly görbét, mely azon pontra megyen vissza, ahonnan kiindult, és pedig oly vonalban, melynek minden pontjai egyarányos távolságra esnek a középponttól, tehát maga a mértani kör. *Kerek kalap, kerek asztal kerek tányér, kerek tál.* 2) Szélesb. ért. oly görbe,

mely a körhöz legközelebb áll. *Kerek arcz. Kerek föld, kerek világ, kerek erdő, kerek tó. Kerek bolt, kerek földél, kerek köpönyeg, kerek paizs, kerek táncz. Kerek e földön:* (mint: széles e földön) vagy *kerek egész földön. Kerek egész Háromszéken v. Udvarhelyszéken. De Csikról: Csik országában:* (Kriza J.).

„Az én szeretőmnek kerek dombon háza,
Hat karikán fordul csikorgós kapuja.“

Népdal. (Kriza J. gyűjt.).

3) Átv. ért. ami rövid kivonatban, meghatározva mindent magában foglal, s mintegy bekeríti, ami a dologhoz tartozik. *Kerek szdm*, am. öszves szám, mely a főbb fokozatos számokat (tízesekeket, százásokat, ezreseket) foglalja magában, pl. tíz, húsz, ötven, száz, kétszáz, ezer, tízezer. *Szemes kocsis, szemes ló, kerek számra igen jó.* (Km.). *Kerek szóls,* am. olyan szóls, mely a gondolatot vagy érzelmet teljes mivoltában, kímélet, hímzés-hámozás nélkül kimondja. *Kerek válasz* am. hímzés-hámozás nélkül kimondott válasz.

KERÉK, (2), falu Arad, és pusztá Pest m.; helyr. *Kerek-re, —én, —ről*.

KERÉK, (ker-ék, a törökben: *csark*, de ez jelent itt gépet, és sajtót is, a persában pedig kerek mozgást, eget, holdat, sorsot; rokon vele mély hangon: *karika*); fn. tt. *kerék-et*, harm. szr. —*e*. Kicsinyezve: *kerekecske*. Eredetileg rövid *kerék*, mint az ország több tájain, különösen a palócoknál, székegyeknél is divatozik, azért a képzők előtt általán elveti az éket, mint: *kerekét, kerekes, kerekecske, kerekedik, kerekés, kerekellen, sőt* némely módosító ragok előtt is országszerte rövid, mint: *kereket, kerekek, kerekem, kereked* stb. Azonban a nyelvcsokás úgy akarta, hogy különböztetés végett a rövid *kerék* inkább melléknévül, a hosszú *kerék* pedig főnévül használtassék. 1) Széles ért. kör, azaz magába visszamenő görbe vonal, melynek minden pontjai a középponttól egyenlő távolságra esnek. Ilyen a láthatárt képező vonal. 2) mű, vagy eszköz, melynek kerülete köralakú, és saját tengelye körül forogható. *Szekér-, kocsi-, taligakerék. Malom-, kútkerek. Óra-, rokkakerék. Fogas kerék, száraz kerék a malomban. Vas kerék, fa kerék. Vasas kerék, fakó kerék, csikorgó kerék. Fakó kerék, kenderhám, nemes ember, szürdalmány.* (Km.). *Ötödik kerék. Olyan mint ötödik kerék a kocsiiban.* (Km.). *Kereket kenni, hájazni, kereket kötni, akasztani, megereszteni. Kereket oldani* átv. ért. is am. ellillanni, szökni. *Kerékben törni a bűnöst. Kereket hajtani, forgatni. Első kerék után forog a hátulsó is. Ne csak az első kereket nézd, hanem a hátulsót is.* (Km.). *Kerék annyit megy le, mint fel.* (Km.) am. forgandó a sors. *A kent kerék könnyen szokott menni.* (Km.). *Úgy forog a kerék, ha kenik; v. megy a kerék ha hájazod.* (Km.). *Ha jár kerék, malom forog.* (Km.). *Nem jár egy vágásban a kereke.* (Km.). *Búslakodik, mint a kereke-tört paraszt.* (Km.). A kerék főbb részei: a) *keréktengely*; b) *kerékagy*; c) *kerékküllő* vagy *kerékszáp*, v. *kerékfentő*, v. *kerék kévő* (Baranyában) azaz

kerék-küvő=kerékkülső), vagy *keréksugár*, v. *kerék-közpü* (Gönczi szó, ez is *küvő*-ből módosult); d) *keréktalp*; e) *kerékheveder* v. *kerékvas* v. *sín*; de ez utóbbi német szó. 3) Átv. ért. a kerékhez működésre, vagy alakra nézve hasouló valami. *Szerencse kereke*. *Czigány kerék*, am. a testnek földre szegezett kezek és lábak segítségével körülforgatása, átvetése. *Kerékbe állva táncolni*, *énekelni*. *Megállott az esze kereke*, v. *megbomlott a kereke*. (Km.). *Leesett v. lepottyant a kerékről*, a változó rangról. (Km.). *Jár a kereke*, mint a szélmalom, (Km.) am. sokat beszél. *Tolja a kereket*, mint a jó szomszéd (Km.) azaz szükségben segít.

KERÉKABRONCS, (kerék-abroncs) ösz. fn. Vas abroncs, máskép: *kerékheveder*, szokottabban a német nyelv után: *sín*, melyet a keréktalpra húznak, és szegeznek.

KERÉKÁCS, (kerék-ács) ösz. fn. Mesterember, ki kerekeket ácsol, gyárt, máskép: *kerékgyártó*, *bognár*, s némely vidéken, mint Mátyusföld egy részén, tótosan: *kollár*.

KERÉKAGY, (kerék-agy) ösz. fn. Üreges henger fából, melynek középpontjából a keréktalpat öszvetartó küllök kisugárzanak, mely a tengelyt közvetlenül keríti, s a körül forog. *Kerékagyig érő sár*.

KERÉKAGYFÚRÓ, (kerék-agy-fúró) ösz. fn. Vastag fűrű szerszám, melylyel a kerékgyártók az agynak való hengerfát kifúrják.

KERÉKAGYKARIKA, (kerék-agy-karika) ösz. fn. Vashál kovácsolt karika, melyet erősítés végett, s repedés ellen a kerékagyra húznak, illetőleg rácsútnak.

KERÉKAGYLIK, (kerék-agy-lik) ösz. fn. A kerékagyat képező henger ürege, melybe a tengely megy.

KERÉKBETÖRÉS, (kerékbe-törés) ösz. fn. Régi időben büntetés neve, midőn a halálra ítéltet kerékben vagy kerékkel törték.

KERÉKCSAP, (kerék-csap) ösz. fn. A kerékagy közepe, honnan a küllök vagy zápok kisugárzanak.

KERÉKCSAPÁS, (kerék-csapás) ösz. fn. I. KERÉKNYOM.

KERÉKCSÍP, (kerék-csíp) ösz. fn. 1) Eszköz, melylyel a bőrt kihúzza a szíjgyártó, hogy ránczos ne legyen. 2) Szeges bőr, melyet a borjú orrára kötnek, hogy meg ne szopja az anyját. Székely tájszó.

KEREKDED, (ker-ek-ded) mn. tt. *kerekded-ét*. Aminek kerek formája van, de nem tökéletes kerek. *Kerekded arcz*, *asztal*.

KEREKDEDEN, (ker-ek-ded-en) ih. *Kerekded minőségben*.

KEREKDEDSÉG, (ker-ek-ded-ség) fn. tt. *kerekdedség-ét*, harm. szr. —e. Valaminek kerekded alakja, formája, tulajdonsága. *Asztal kerekdedége*. V. ö. **KEREKDED**.

KEREKDOMB, pusztá Pest m. és hegy neve Székelyföldön a Szepsi székben; helyr. *Kerekdombra*, —on, —ról.

KEREKECSKE, (ker-ek-ees-ke) kics. fn. tt. *kerekecskét*. Kisded kerék, köröcske. *Kerekecske*, *dombcska*, azon van egy nyílacska, erre szalad, erre szalad. (Dajkák játékszava a kis gyermekekkel).

KEREKÉDIK, (ker-ek-éd-ik) k. m. *kerekéd-tem*, —tél, —ett. 1) Kerek alakuvá formálódik, kerek alakot ölt. *Korong forgása által kerekedik a tál*. 2) Kerek alakban mozdul, indul, repül. *Tánczra kerekedni*. A madarak fölkerekedve elrepülnek. 3) Görbe utakon jön meg. *Végre haza kerekedtünk*. *Majd egyszer csak elékerekedik*. 4) Támad, ered. *Jó kedve kerekedett*. *Nagy szél kerekedett*. *Fölkerekedett*, s elment. *Nem tudom, mi kerekedik ki belőle*. *Szárnyára kerekedett*.

KEREKEGYHÁZA, falu Jászságban, és puszták neve Jászságban és Kunságban, helyr. *Kerekegyháza-ra*, —n, —ról.

KEREKEN, (ker-ek-en) ih. 1) Kerek alakban. *Kereken kimetszeni valamit*. *Kereken vetni a föltöt*. 2) Átv. ért. szépités, hímzés-hámozás nélkül, a maga valóságában. *Kereken szólni*, *megmondani valamit*. 3) Átv. ért. egész terjedelmében, mindenestül. *Kereken tagadni valamit*.

KERÉKENY, (kér-ék-ény) mn. tt. *kérékeny-t* v. —et, tb. —ék. Aki kérni szeret. *Eléfordul Pázmánnál*.

KEREKERDŐ, pusztá Gömör m.; helyr. *Kerekerdő-re*, —n, —ről.

KEREKES, (1), (ker-ek-es) mn. tt. *kerekes-t* v. —et, tb. —ék. 1) Kerekekkel ellátott, keréken vagy kerekeken járó. *Kerekes sátor*, melyet kerekeken tolnak. *Kerekes kormány a hajón*. 2) Minek kerek formája van. *Kerekes kalács*. *Ránczos mint a gallér*, *ke-rekes mint a tallér*. (Km.)

KEREKES, (2), (ker-ek-es) fn. tt. *kerekes-t*, tb. —ék. Am. kerékgyártó, és több magyar család neve.

KEREKESDI, (ker-ek-es-di) fn. tt. *kerekeddi-t*, tb. —k. Kerekes játék, vagyis játék neve, melyet kerékbe állva szoktak játszani. Így nevezhető a nyilvános mulató helyeken azon kerek gyanánt forgó alkotvány, kis kosikkal, fapáripákkal stb. felszerelve, melyen a köznépek és gyermekek játékból kocsikázni, lovagolni szoktak. (Ringelspiel).

KERKETLEN, (ker-ek-etlen) mn. tt. *kerketlen-t*, tb. —ék. 1) Aminek kereke nincsen. *Kerketlen sátor*, *pusztá*, *malom*. 2) Ami nem kerek, ami nem köralakú. *Kerketlen tál*, *medencze*.

KEREKEZ, (ker-ek-ez) áth. m. *kerekez-tem*, —tél, —ett, par. —z. Kerékkel ellát, felszerel valanit, kereket csinál valamihez. *Kerekezni a malmot*, *órát* stb.

KEREKEZÉS, (ker-ek-ez-és) fn. tt. *kerekezés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn kerekezik, azaz kerékkel ellátnak, felszerelnek valamit.

KERÉKFAL, (kerék-fal) ösz. fn. 1) Azon egyes görbe fák, melyek egymásba eresztve a keréktalpat képezik, s mintegy kerítő falul szolgálnak. 2) Maga a keréktalpat egész területében véve. A vízi malmok kerekeinek falát a felső Duna mellékén *kíség*- v. *kíség*-nek hívják.

KERÉKFENYŐ, erdélyi pusztá a gyergyói fiókszéken, helyr. *Kerekfenyő-re*, —*n*, —*ről*.

KERÉKFENTŐ, (kerék-fentő) ösz. fn. Azon sugárfa, melynek egyik vége a kerékagyba, a másik a keréktalpra van eresztve. Máskép: *küllő*, *kerékszáp*. Lásd **KERÉK** alatt. 2).

KERÉKFORGÁS, (kerék-forgás) ösz. fn. A kereknek azon mozgása, melyet tengelye körül teszen.

KERÉKFÖDÉL, (kerék-födél) ösz. fn. Valamely épületnek kerekalakú, kúpemű födele.

KERÉKFÖLD, (kerék-föld) ösz. fn. Földünk, egész kerektségében véve. *Nincs a kerekföldön hozzá hasonló ember*. V. ö. **FÖLDKERESÉG**.

KERÉKFÚRÓ, (kerék-fúró) ösz. fn. 1) Mesterember, ki kerékagyakat fúr. 2) l. **KERÉKFÚRÚ**.

KERÉKFÚRÚ, (kerék-fúró) ösz. fn. Vastag fúró, melylyel a kerékgyártók a kerékagyat kifúrják.

KERÉKGEDE, falu Gömör m.; helyr. —*gedé-re*, —*n*, —*ről*.

KERÉKGYÁRTÓ, (kerék-gyártó) ösz. fn. 1) Szoros ért. mesterember, ki akármiféle kerekeket gyárt. 2) Szélesb. ért. oly kézműves, ki nemcsak kerekeket, hanem egész szekereket, kocsikat készít; németesen: *bognár* (=Wagner), tótosan *kollár*. Tájéj-téssel: *kerékgyártó*.

KERÉKGYÁRTÓMUNKA, (kerék-gyártó-munka) ösz. fn. Mindenféle fai munka, melyet kerékgyártó szokott készíteni, ú. m. kerék, tengely, kocsioldal, kocsirúd, járom, tézsla stb.

KERÉKHAL, (kerék-hal) ösz. fn. Halnem, melynek teste golyóhoz vagy zömök hengerhez hasonló.

KERÉKHÁZ, (kerék-ház) ösz. fn. A huta- és malomépítésekben azon épületrész, melyben az illető kerék fel van állítva és forog.

KERÉKHEGY, falu Máramaros m.; helyr. *Kerekhegy-re*, —*én*, —*ről*.

KERÉKHEVEDER, (kerék-heveder) ösz. fn. A keréktalpat körülvevő, s ahhoz szegezett vasabroncs. Németesen: *sín*, *keréksín*.

KERÉKHOSZAN, (kerék-hosszan) ih. Hosszúak gömbölyűen.

KERÉKHOSZÚ, (kerék-hosszú) ösz. mn. Tőjásdad, melynek hosszúság gömbölyű alakja van.

KEREKI, falu Somogy, s puszták Komárom, Pest, Zala, megyékben, **NAGY**—, **KIS**—, faluk Bihar megyében, **NEMES**— pusztá, Békés megyében; helyr. *Keréki-be*, —*ben*, —*ből*.

KERÉKÍT, **KERÉKIT**, (ker-ek-ít) áth. m. *kerékít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Valamit kerek alakban kiképez, kerek alakúvá tesz. *A hordónak, bödönynek feneket kerekíteni. Valamit szépen kikerekíteni. A ruhára foltot kerekíteni*. V. ö. **KERÉK**.

KERÉKÍTÉS, **KERÉKITÉS**, (ker-ek-ít-és) fn. tt. *kerékítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn kerekítenek, kerekké képeznek valamit. V. ö. **KERÉKÍT**.

KERÉKITŐ, **KERÉKITŐ**, (ker-ek-ít-ő) mn. és fn. tt. *kerékít-őt*. Mondják eszközről, melylyel valamit kerekítenek. *Fenekel kerekítő czirkalom*. Különösen, vargák, csizmadiák kése, melylyel szabáskor a bőrt, talpat, stb. kimetszik.

KERÉK KAPOR v. **KERÉK KAPOTNYAK**, kapotnyak faja. (Asarum europaeum).

KERÉKKENŐ, (kerék-kenő) ösz. fn. l. **SZEKÉKENŐ**.

KERÉKKÉVŐ, (kerék-kévő azaz —küvő = kívül való, külső) ösz. fn. Baranyai szó am. kerékküllő.

KERÉKKÖPÖNYEG, (kerék-köpönyeg) ösz. fn. Igen bő köpönyeg, ujjak nélkül, mely kiterítve egész kereket képez. *A kerékköpönyeg szárnyát vállra vetni*.

KERÉKKÖPŰ, (kerék-köpü azaz küvő = külső) ösz. fn. Kassai József szerint göncei szó s am kerékküllő.

KERÉKKÖTÉS, (kerék-kötés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a lejtőn, ereszkedőn lemenő szekérnek vagy kocsinak egy, vagy néha két kerekét is megakasztják, hogy ne foroghasson, s a szekeret vagy kocsit a leszaladás ellen föntartsa.

KERÉKKÖTŐ, (kerék-kötő) ösz. mn. és fn. Mivel a lejtőkön, ereszkedőkön a kocsit vagy szekér kerekét megkötik vagy megakasztják. *Kerékkötő láncz*, v. *kötél*, *talpfa*, *labor*.

KERÉKKÜLLŐ, (kerék-küllő) ösz. fn. l. **KERÉKFENTŐ**.

KERÉKLÁNCZ, (kerék-láncz) ösz. fn. Láncz, melylyel a lejtőkön, ereszkedőkön a kereket megkötik.

KERÉKLEVELŰ, (kerék-levelű) ösz. mn. és fn. Mondják növényekről, melyek levelei kerekdedek.

KERÉKMOGYORÓS, pusztá Gömör m.; helyr. *Mogyorós-on*, —*ra*, —*ről*.

KERÉKMONDAT, (kerék-mondat) ösz. fn. Általán oly beszéd, mely valamely egyszerű mondatot hozzá illő mellékletekkel fölékesítve, s mintegy feneket kerítve, körülírva fejez ki. *Egytagu kerekmondattal*, melynek izeit egy zárige foglalja össze. *Kéttagu, háromtagu, négytagu kerekmondattal*, amint az alapeszmét vagy két, vagy három, vagy négy teljesen kifejezett mondatban terjeszti elő.

KERÉKMOTÓLA, (kerék-motóla) ösz. fn. Motóla, mely kerékkel van ellátva. V. ö. **MOTÓLA**.

KERÉKMOZGONY v. —**MOZDONY**, (kerék-mozgony v. —mozdony) ösz. fn. Mozdony, melynek lényeges alkatrészét kerék teszi, mely kerékforgatás által működik.

KERÉKMŰ, (kerék-mű) ösz. fn. Gépezet, műszerkezmény, illetőleg mozdony, mely egymással összefüggő kerekekből áll.

KERÉKNYE, falu Ungh m.; helyr. *Kereknyé-re*, —*n*, —*ről*.

KERÉKNYOM, (kerék-nyom) ősz. fn. Nyom, melyet a haladó kocsí v. szekér kereke maga után hagy, kerékvágás.

KERÉKPENGŐ, (kerék-pengő) ősz. fn. Vas lemezről való karika, a kerékagy és löcs között. Résszint az agykopás elhárítása, részint hegyek között szűk utakon járó szekereken a végett szokták használni, hogy pengésével a szemközt jövő szekereket figyelmeztesse kitérésre alkalmas helyen megállapodniok.

KERÉKPERSELY, (kerék-persely) ősz. fn. Az agy belső oldalára alkalmazott vaslemez. A kerékten-gely alsó részére alkalmazott vaslemez pedig, mely a tengelyt a kopástól óvja: *marokvas*.

KERÉKRÉPA, (kerék-répa) ősz. fn. Répafaj, mely a karórépától csak gyökerénél fogva különbö-zik, a kerekrépáé t. i. gömbölyű, húsos. Van hosszudad, s gyakran elágazó gyökerű fajtája is, melyet tö-vesrépának neveznek. (*Brassica rapa*.) V. ö. **KARÓ-RÉPA**.

KERÉKRÉT, falu Sáros m., pusztá Nógrád m.; helyr. *Kerekvét-re*, —*én*, —*ről*.

KERÉKROKKA, (kerék-rokka) ősz. fn. Kerék-ellátott fonó eszköz v. gép. Egyébiránt elég ezt egyszerűen rokkának mondani, mert a *rokka* már maga forgót, kereket jelent. V. ö. **ROKKA**. A mely kézi fonóeszköznek kereke nincsen, az *guzsaly*.

KERÉKRÓNA, (kerék-róna) ősz. fn. L. **KE-RÉKVÁGÁS**.

KEREKSÉG, (ker-ek-ség) fn. tt. *kerekség-ét*, harm. szr. —*e*. Valaminek kerek alakja, formája, vagyis azon tulajdonsága, melynél fogva kereket, kört képez. *Föld kereksége. Világ kereksége.*

„És vele megrendül az egész nagy földi kerekség.”
Vörösmarty.

KERÉKSÍN, **KERÉKSÍNVAS**, I. **KERÉKHE-VEDER**.

KEREKSZÁM, (kerék-szám) ősz. fn. I. **KE-REK**, 3).

KERÉKSZEG, (kerék-szeg) ősz. fn. 1) Általán minden szeg, mely a kerék részeit öszvetartja, pl. melylyel a hevedervasat a talphoz szorítják. 2) Különösen azon fejcs, és alant rendszeren kilyukasztott négyyszögű szeg, melyet a tengely végébe szúrnak, hogy a kereket, s illetőleg a löcsöt is a kieséstől akadályozza.

„Pinczetokja folyjon ki,
Kerékszege hulljon ki.” Faludi.

KERÉKSZÉK, (kerék-szék) ősz. fn. A kerégyártóknál deszkával bélelt lyuk a földben, két görbe fával ellátva, melybe a kereket beszorítják, midőn az agyát kifúriák.

KEREKSZÓ, (kerék-szó) ősz. fn. Egyenes, hímezés-hámozás nélküli, minden kénéletet mellőző, őszinte szó, vagy kifejezés, vagy mondat. *Megmond-tam neki kerekszóval, magyarul.*

KEREKSZÓLÁS, (kerék-szólás) ősz. fn. Hímezés-hámozás nélküli, egyenes, őszinte szolás, nyilatkozás.

KERÉKTALP, (kerék-talp) ősz. fn. A keréknek, különösen a szekér- és kocsikeréknek kerületét, körszélét alkotó, görbe, abróncsforma tömör karika, mely közvetlenül a földet éri.

KERÉKTALPFA, (kerék-talp-fa) ősz. fn. Kanyaralakú fadarabok, melyek egymásba eresztve a keréktalpat képezik.

KERÉKTALPSZEG, (kerék-talp-szeg) ősz. fn. Szegek, melyek a keréktalpfákat összetartják, valamint azon szegek is, melyekkel a kovács a hevedert a keréktalphez szegezi.

KERÉKTÁNCZ, (kerék-táncz) ősz. fn. I. **KÖR-TÁNCZ**.

KERÉKTENGÉLY, (kerék-tengély) ősz. fn. Tengely, mely körül a kerék forog. V. ö. **TENGÉLY**.

KERÉKTÖRÉS, I. **KERÉKBETÖRÉS**.

KEREKUDVAR, puszták Heves és Bars m. helyr. *Kerekudvar-ra*, —*on*, —*ról*.

KEREKUTYÓZ, (kerék-kutyóz) ősz. önh. Tréfás beszédben am. úgy forog, mint a játszó ebecske, midőn farkát a szájába fogva kering, vagy, mint az egymással játszó, s egymást kergető kutyók. Kemenesali tájszó.

KEREKÜL, (ker-ek-ül) önh. m. *kerekül-t*. Kerekalakivá leszen, olyan formát kap, mint a kerék.

KERÉKVÁGÁS, (kerék-vágás) ősz. fn. Vágás, azaz mélyebb nyom, melyet a szekérkerék a lágyabb földben, sárban képez. Másképp: *kerékróna*. *Nem hisznek némely asszonynak, míg a kerékvágást átlépheti.* (Km.) Átv. ért. a beszédnek vagy cselekvésnek bizonyos fonala, menete. *Kilépett a kerékvágásból*, azaz beszédének, vagy cselekvésének szokott rendes útjától eltért.

KERÉKVAS, (kerék-vas) ősz. fn. I. **KERÉKHEVEDER**.

KERÉKVONAL, (kerék-vonal) ősz. fn. Körvon-nal, mely a kerék legkülsőbb pontjait képezi.

KERÉKZÁP, (kerék-záp) ősz. fn. I. **KERÉK-FENTŐ** és v. ö. **ZÁP**.

KEREKZET, (ker-ek-ét) fn. tt. *kerekzet-ét*, harm. szr. —*e*. Kerékből álló mű; egymással öszvefűgő kerek szerkezete. *Szekér, malom kerekzete.*

KÉREL, (kér-el) áth. m. *kérel-t*. 1) Valakit kérve engesztel, békít. „Aki szívből téged mostan kérelni akar. (Beniczky). Szokottabban: *kérlel*, mint: *ízel, ízlel, szagol, szaglal*. 2) Széles ért. am. *kér*, honnan: *kérelem*, amit kérünk. „És kérljed őtet nagyajtatosan, hogy megmutassa teneked az ő édes fiát.” Katalin prózai legendája. (Toldy Ferencz kiadása)

KÉRELEM, (kér-el-ém) fn. tt. *kérelm-el*, harm. szr. —e. 1) Általán azon tárgy, melyért valakit kérünk, melyet mástól kérés által megnyerni akarunk. *Kérelmét megnyerni*. 2) Szóval, vagy írásban eléadott kérés. *Valakinek kérelmét meghallgatni. A kérelmet írásba foglalni és benyújtani*.

KÉRELEMLEVÉL, (kérelém-levél) ösz. fn. Iromány, mely a kérésnek tárgyát és indokait magában foglalja, kérvény. *Kérelmlevelet benyújtani. A kérelmlevelet háttírával visszakapni*.

KÉRELMES, (kér-el-ém-es) fn. I. **KÉRELMEZŐ**.

KÉRELMES, a régieknél betűátvetéssel, „kéremlés” helyett.

KÉRELMEZ, (kér-el-ém-ez) áth. m. *kérelmeztem*, —tél, —étt, par. —z. Valamit szóbeli vagy irományba foglalt kérelem útján keres.

KÉRELMEZÉS, (kér-el-ém-ez-és) fn. tt. *kérelmezés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Valaminek kérelem útján, kérelem által való keresése, valamiért folyamodás.

KÉRELMEZŐ, (kér-el-ém-ez-ő) fn. tt. *kérelmező-t*. Személy, ki valamiért kérelem útján folyamodik. *A kérelmezőt kihallgatni, jó reménnyel biztatni*.

KERELŐ, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Kerelő-re*, —n, —ról.

KERELŐ SZENT PÁL, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. —*Szent Pál-ra*, —on, —ról.

KÉREMEL, (kér-em-el) I. **KÉR**.

KÉREMÉNY, (kér-em-ény v. kér-e-mény) fn. It. *kéremény-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Lásd : **KÉRELEM**.

KÉREMÉNYÉZ, (kér-em-ény-éz) I. **KÉRELMEZ**.

KÉREMÉNYÉZÉS, (kér-em-ény-ez-és) fn. I. **KÉRELMEZÉS**.

KÉREMÉS, (kér-em-és) I. **KÉRÉS**.

KÉREMLÉS, (kér-em-el-és) I. **KÉRÉS**.

KÉREMZIK, (kér-em-z-ik) k. m. *kéremz-étt*, htn. —eni. L. **KÉREDZIK**.

KERENG, (ker-eng v. ker-en-eg) önh. m. *kerengtem*, —tél, —étt, htn. —ni v. —eni. Körvonalban mozog, jár. Különösen, vagy sarkán forog, vagy bizonyos középpont körül forogva jár, mozog, tánczol stb. *Kereng a vér az erekbén. Átv. ért. szájról szájra, kézről kézre megy. Az a hír kereng, hogy . . . Hamisított pénzek kerengenek. Megkereng a Bécsi codexben áthatólag használtatik. „Tahát Eliachim megkerengé mind Izraelt.” Judith. 4.*

KERENGÉL, (ker-en-eg-él) önh. m. *kerengél-t*. L. **KERENG**.

KERENGÉS, (ker-en-eg-és) fn. tt. *kerengés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Körvonalban vagy vissza-vissza fordúlva való mozgás, járás, tánczolás stb. V. ö. **KERENG**.

KERENGET, (1), (ker-en-eg-et) áth. L. **KERÜLGET**.

KERENGET, (2), (ker-en-eg-et) fn. tt. *kerengét-t*. A Bécsi codexben am. kör, körület. „Te tötted mennyet és földet és valami mennynek kerengetében (ambitu) tartatik.” Eszter 13. fejezet.

KERENGŐ, (ker-en-eg-ő) mn. és fn. tt. *kerengő-t*. Körvonalban mozgó, járó, tekervényes. *Kerengő lépéscsözet. Kerengő csillagok. Kerengő út*. Különösen így neveztetik azon táncz, midőn a tánczos bizonyos téren és körben saját maga körül, vagy körben forogva lejteget. Máskép : *keringő*. (Walzer).

KERENGŐR, (kereng-ör) ösz. fn. Ör, ki bizonyos kerületet bejárva örködik, vigyáz.

KERENGŐS, (ker-en-eg-ő-ös) mn. I. **KERGE**.

KERENTA, fn. tt. *kerentát*. Székely tájszólás szerént am. kerek fa tál, melyben a savót a túróból kinyomják. Gyöke a kört jelentő *ker*, melyből lett *kerent* am. kerint, s igenév *kerentő*, *kerente*, *kerenta*, mint : *ger*, *gerend*, *gerenda*; hasonlók : *levenita* s a régies *szerencsa*.

KERÉNY, pusztá Pozsony m.; helyr. *Kerény-be*, —ben, —ből.

KERÉNY, tájejtés szerént átvette *kenyér* helyett, I. **KENYÉR**.

KEREP, (ker-ep) fn. tt. *kerep-ét*, harm. szr. —e v. —je. 1) Hangutánzó, s jelent *kerregő* faeszközt, pl. milyent a római katolikusok templomaiban nagyestűrtöktől nagyszombatig harangok és esengetyűk helyett szoktak használni. 2) Elavult, vagy legalább igen szűk divatú értelemben jelent réveken használt talpat, vagy dereglyét. A kamasi samojed nyelven is *kerep*, am. hajó. Máskép : *kerepes*, mely M. Alb. szerént különös hajónem, s minthogy meg nem határozza, milyen ? szabad gyanítani, hogy talán alakjáról, különösen kerekded faráról neveztetett el, (ker-ep). Ezen értelmzésnél fogva hasonlít a *kerevet* szóhoz, mely keleti pamlagot jelent, melyet szintén kerek alakban szoktak rendszeren készíteni, kivált melyen evés alkalmával ülnek. 3) A kétfalkások seregéhez, és tizhimesek rendéhez tartozó növénynem; csészéje csöves, ötfogu; bokréája szárnyai a csónak felett boltosan öszveborúlnak. Hihetőleg ezen utolsó tulajdonságától vette nevét. (Lotus). Fajai : *gatyás*, *bársony*, *karsú*, *spárga*, *szarvas*, *szomorú kerep*.

KEREPECZ, falu Bereg m., pusztá Gömör m.; *Kerepecz-re*, —én, —ről.

KEREPÉL, (ker-ep-él) önh. m. *kerepél-t*. A kerrep nevű faeszközt kerregeti, zörgeti. Átv. ért. fülseértő durva hangon lármáz, fecseg. *Ugyan ne kerepelj !* V. ö. **KELEPÉL**.

KEREPÉLÉS, (ker-ep-él-és) fn. tt. *kerepelés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. A kerrep nevű faeszköznek kerregtetése, zörgetése. *Nagy-pénteki kerepelés*.

KEREPES, (1), (ker-ep-es) mn. tt. *kerepes-t* v. —et, tb. —ek. Ami kerrep nevű eszközzel van ellátva; és aki kerrepel.

KEREPES, (2), (ker-ep-es) fn. tt. *kerepes-t*, tb. —ék. L. **KEREP**, (2).

KEREPES, (3), falu Pest m.; helyr. *Kerepes-re*, —én, —ről.

KEREPHAJÓ, (kerep-hajó) ösz. fn. l. KEREP, 2).

KEREPKÖKÖRCSÉN, (kerep-kökörcsén) ösz. fn. A kököresének neve alá tartozó növényfaj; melynek szárlevelei hármusak, levélkéi tojásdadok, fogasak. (*Anemone trifolia*).

KEREPLŐ, (kerep-él-ő) fn. tt. *kereplő-t*, l. KEREP, KEREPELŐ. *Úgy jár a szája, mint a kereplő.* (Km.).

KEREPLYE, (1), (kerep-lye=kerep-el-ő) fn. tt. *kereplyét*. L. KEREP 1).

KEREPLYE, (2), falu Zemplén m.; helyr. *Kereplyé-re*, —n, —ről.

KEREPLYÉZ, (kerep-lye-ez) önh. m. *kereplyézem*, —tél, —étt. L. KEREPEL.

KERES, (ker-es, mongolul : *kihr*, Beregszászi; latinul : *quaerit*) áth. m. *keres-tem*, —tél, —étt, par. —s. Gyöke a görbe mozgást jelentő *ker*. V. ö. KER.

1) Körüljárva, körültapogatódzva, szemeit körülhordozva kutat, vizsgál, megtalálni iparkodik valamit. *Az elvesztett jószágot házról házra, az eltévelyedett csikót, lovat tanyáról tanyára keresni. Valamit sötétben keresni. Valakinek fejében keresni. (férgeket). Helyén keresd, megleled. (Km.). Megtáldtad amit nem kerestél. (Vörösmarty). Könyvből valamit kikeretni. Valakit a nagy embertömegben fölkeretni. Minden zsebet össze-keretni.* 2) Járvá kelve, sokfelé fáradozva valamit szerez, tulajdonává tesz. *Munkával, aratással, kaszálással pénzt, kenyeret keresni. Nyáron télrevalót keresni. Mindennapi kenyerét véres verítékekkel keresni. Árvákra, gyermekekre keresni. Hivatalt, szolgálatot keresni. Ki mint keresi, úgy veszi hasznát. (Km.). Ki mit keres, megleli. (Km.). Tálld az aki keres. (Km.). Ahol nincs, ne keress. (Km.). Elfogy a vagyon, ha reá nem keresnek. (Km.). A házi szükségre valót bekeresni.* 3) Törv. ért. kárpótlást, elégtételt, vagyontérítést, büntetést sürget. *A szenvedett kárt, az ellopott jószágot másokon keresni. Valakin pénzt keresni. Valakit fején keresni, am. halálos büntetését kérni, követelni.* 4) Átv. ért. valakit bizonyos célból vagy célra fölszólít, megint. *A szomszéd birtokosokat valamely jótékony célra megkeresni.*

KÉRÉS, (kér-és) fn. tt. *kérés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) Cselekvés, melynél fogva valakit valamiért kérünk. *Szegénynek nem kell a kérést szígyenleni.* 2) Azon tárgy, melynek megnyeréseért máshoz folyamodunk. *Kicsiny, nagy, szükséges kérés. Kenyér-, pénz-, hivatal-, szolgálatkérés.* 2) Szóbeli vagy írásba foglalt tartalma azon dolognak, melyet más kegyéből megnyerni szeretnénk. *Azon alázatos kéréssel járulok kegyedhez, hogy. V. ö. KÉR.*

KERESD, erdélyi falu Felső Fehér m.; helyr. *Keresd-re*, —én, —ről.

KERESDÉGÉL, (ker-es-d-ég-él) önh. m. *keresdégél-t*. Valamit gyakran vagy folytonosan keres, más-kép : *keresgél*, áthatólag : *keresget*.

KERESÉS, (ker-es-és) fn. tt. *keresés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, illetőleg utánjárás, midőn valamit vagy valakit keresünk. *Pénz-, kenyér-, hivatal-, szolgálatkeresés. Haszonkeresés.*

KERESZESZEG, falu Szala m.; helyr. *Kereseszeg-re*, —én, —ről.

KERESZET, (ker-es-et) fn. tt. *keresz-et*, harm. szr. —e v. —je. 1) Fáradtság, munka, legyen az szellemi vagy testi, s utánajárás által szerzett vagyon, birtok, pénz. *Saját keresetéből élni. Hamis kereset. Nem sokat fiadzik a hamis kereset. (Km.). Nincs díddás a hamis kereseten. (Km.). Hivvány kereset az árulkodás. (Km.). Hamis kereset nem száll más izre v. nem száll messze. (Km.).* 2) Járát kelet, mely által valaki valamit keres, vagy keresni látszik. *Mi kereseted van itt? Nálunk nincsen semmi kereseted.* 3) A törvénykezésben általában valakinek valamely követelése, vagy panasza egy másik ellen s azokkal egybekötött igazság-szolgáltatási kérelem a bíróság előtt. *Keresetét valaki ellen a bíró elé terjeszteni. Az alaptalan keresetet visszautasítani. Adóssági, kártalanítási kereset. Váltókereset. Igénykereset. Fekvő javak iránti kereset. Bünvádi kereset. Főbenjáró kereset. Újított kereset. Kereset beadása v. benyújtása.*

KERESZETADÓ, (keresz-et-adó) ösz. fn. Adóztatás neve, melyet valamely keresetág után vetnek ki.

KERESZETÁG, (keresz-et-ág) ösz. fn. Mindennemű üzérkedés, munkálkodás, mesterség, hivatal, szolgálat stb. melylyel valamit szerzünk.

KERESZETFORRÁS, (keresz-et-forrás) ösz. fn. Alkalom, melyet használva, vagy alap, melyre támaszkodva valaki munkája után valamely vagyonra tesz szert. *A vasúttak építése sok embernek keresetforrásul szolgál. Az irodalom nálunk általán igen szűk keresetforrás.*

KERESZETI, (ker-es-et-i) mn. tt. *kereszeti-t*, tb. —ék. Keresetet illető, arra vonatkozó, abból eredő. *Kereseti adó.* V. ö. KERESZET.

KERESZETI JOG, 1) Azon jog, melynél fogva valaki akár kézi, akár szellemi munkájával valamit szerezhet. 2) Azon jog, melyre támaszkodva valaki valamely bíróságnál keresetet indít.

KERESZETINDÍTÁS, (keresz-et-indítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valaki ellen keresetlevelet nyújt a törvényszék elébe.

KERESZETJOG, (keresz-et-jog) ösz. fn. Személyes jog, melynél fogva valaki bizonyos ügyben az illető bíróság vagy törvényszék előtt valaki ellen valamely keresetet vagyis pert indíthat. Különbözik ettől a kereseti jog.

KERESZETLEN, (ker-es-etlen) mn. tt. *keresz-etlen-t*, tb. —ék. 1) Akit, vagy amit nem keresnek, elmellőzött, elhanyagolt. *Keresetlen árucikkek. Keresetlen vendégfogadó. Keresetlen mulató helyek, fürdők.* 2) Amire véletlenül akadunk, találunk a nélkül hogy kerestük volna. *Keresellen fával verni meg valakit.*

KERESETLEVÉL, (kereset-levél) ösz. fn. Általán oly iromány, melyben panaszunkat, vagy vádunkat, vagy bármely követelésünket s ezzel együtt igazságszolgáltatási kérelmünket valaki ellen az illető bíróságnak benyújtjuk.

KERESETMÓD, (kereset-mód) ösz. fn. Akármiféle mód, pl. munka, mesterség, szolgálat, hivatal; csalás, lopás, játék, stb. mely által valaki életét, kegyerét keresi. *Tisztes, becsületes, gyalázatos, aláváló keresetmód.*

KERESETNÉLKÜLI, (kereset-nélküli) ösz. mn. Kinek mestersége, üzérkedése, stb. jelennen semmi hasznót nem hajt, jövedelem nélkül szűkölködő. *Keresetnélküli mesterember, napszámos.* V. ö. **KERESSET**.

KERESÉTT, (ker-es-étt) mn. tt. *keresétt-et.* 1) Akit vagy amit keresnek, ami után tudakozódnak, amin kapnak. *Keresett művész, mesterember. Keresett árucikkek. Keresett fogadó, fürdő.* 2) Amit valaki munkája, szorgalma, hivatala, szolgálata, üzérkedése stb. által szerzett, gyűjtött. *Keresett, nem örökölt vagyonnal birni.* 3) Átv. ért. nem természetes, hanem mesterkelt, czikornyás, ékesített. *Keresett szavakkal, kifejezésekkel élni.*

KERESETTELEN, (ker-es-et-telen) mn. tt. *keresettelen-t*, tb. —ék. Kinek keresete nincsen, különösen kinek módja, tehetsége vagy alkalmja nincs az életre szükséges dolgokat megszerezni, keresetnélküli. V. ö. **KERESSET**.

KERESGÉL, (ker-es-g-él) önh. és áth. m. *keresgél-t*. Valamit folytonosan kutatva, vizsgálva, néz-kélve, összevissza forgatva keres. Leginkább aprólékos tárgyakra vonatkozólag használtatik. *Madárfészkeket, tojásokat keresgélni az erdőben. A szemétdombokon keresgélni.*

KERESGÉLÉS, (ker-es-g-él-és) fn. tt. *keresgélés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Folytonos kutatás, vizsgálás, forgatás általi keresés. V. ö. **KERESGÉL**.

KERESGET, (ker-es-g-et) áth. m. *keresget-tem*, —tél, —étt, par. *keresgess.* 1) Valamit folytonosan, vagy gyakran keres, kutat, vizsgál. *A kertben érett gyümölcsöket keresgetni. Gombát keresgetni.* 2) Lassan-lassan, aprólékosan szerez valamit. *Hetenként néhány forintot keresgetni.*

KERESGETÉS, (ker-es-g-et-és) fn. tt. *keresgetés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Gyakori vagy folytonos keresés.

KERESHETŐSÉG, (ker-es-het-ő-ség) fn. tt. *kereshetőségét.* L. **KERESSETJOG**.

KERESKÉDELÉM, (ker-es-kéd-el-ém) fn. tt. *kereskédelm-et*, harm. szr. —e. Kereskedés, szélesebb vagy egész terjedelemben véve. *Magyar, angol kereskedelem*, mennyiben az öszves vagy nagyobb terjedelmű magyar vagy angol kereskedési üzletet magában foglalja. Eléjőn már gr. Eszterházy M. nádornál járaskelés' értelemben. Tört. Tár. VIII. k. 7. lap.

KERESKÉDELMI, (ker-es-kéd-el-ém-i) mn. tt. *kereskédelmi-t*, tb. —ek. Kereskedelmet illető, ahhoz

tartozó, arra vonatkozó. *Kereskedelmi törvények. Kereskedelmi társaság. Kereskedelmi bank, kamara, ügynök, tanács, testület, törvényszék.*

KERESKÉDÉS, (ker-es-kéd-és) fn. tt. *kereskédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. A keresetmódnak azon neme, midőn valaki bizonyos árucikkeket, pl. terményeket, iparműveket, eleséget, harmokat stb. másoktól megvásárol, s azokat némi nyereség reményében ismét áruba bocsátja. *Fűszer-, posztó-, gyolcs-, vászon-, ruhakereskedés. Gabona-, marhakereskedés. Könyv-, papírkereskedés. Kereskedést üzni. Kis-, nagykereskedés. Hazai, külföldi árukkal kereskedés. Szárazföldi, tengeri kereskedés. Belföldi, külföldi, átviteli kereskedés. Észből, pénzből áll a kereskedés (Km.).* A Müncheni codexben : *kereskédet.*

KERESKÉDÉSBELI, (kereskédés-beli) ösz. mn. Ami a kereskedésben előfordúl, mi a kereskedésnek tárgyát teszi. *Kereskedésbeli szerződések, megrendelések, alkudozások, levelezések. Kereskedésbeli cikkek.*

KERESKÉDÉSI, (ker-es-kéd-és-i) mn. tt. *kereskédés-it*, tb. —ek. Kereskedéshez tartozó, arra vonatkozó. *Kereskedési viszonyok. Kereskedési ügyesség.*

KERESKÉDIK, (ker-es-kéd-ik) k. m. *kereskédik-tem*, —tél, —étt. 1) Valamivel kereskedést üz. V. ö. **KERESKEDEÉS**. *Borral, gabonával, sertésekkel, gőböllyökkel kereskedik. Posztóval, vászonnal, könyvekkel kereskedik. Fűszerrel, gyarmati árukkal kereskedik.* 2) Valahol valamit keresve jár. *Kopár helyen kereskedik.* 3) Valakin követel valamit. *Rajtam ne kereskedjél, én nem tartozom neked. Aki kárt tett, azon kereskedjél.* 4) Göcsejben mondják a tehénről, midőn üzekedik. Ezen értelmét a forgástól, köröskörül járástól vette, s fogalmi rokonságban áll a bereg (a juh), görög (a disznó), forog (a kutya) igékkel.

KERESKÉDŐ, (ker-es-kéd-ő) fn. tt. *kereskédő-t*. Személy, ki kereskedést üz. V. ö. **KERES**, **KERESKEDÉS**. *Bor-, gabona-, dohánykereskédő. Posztó-, vászon-, fűszerkereskédő. Nagykereskédő*, ki az illető árukat nagyban, nagyobb mennyiségben (pl. mázsa, hordó számra stb.) veszi, és adja.

KERESKÉDŐBOLT, (kereskédő-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben a kereskedő különféle ingó árucikkeit eladás végett lerakja, s azokat maga, vagy biztosai által a venni akaróknak árulja.

KERESKÉDŐHAJÓ, (kereskédő-hajó) ösz. fn. Hajó, melyen kereskedési árucikkeket, terményeket, iparműveket stb. szállítanak, különböztetésül a hadi, posta-, s másféle hajóktól.

KERESKÉDŐHÁZ, (kereskédő-ház) ösz. fn. Általán ház, melyben kereskedést üznek. Különösen, és átv. ért. tekintélyesebb, gazdagabb kereskedés, vagy kereskedő személy, vagy társulat, mely több más nevezetesebb kereskedési társulatokkal viszonyban áll.

KERESKÉDŐHELY, (kereskédő-hely) ösz. fn. Általán hely, hol kereskedést üznek. Különösen oly hely, oly város, melynek lakosi főleg kereskedéssel

foglalkodnak, hol nevezetes nagy vásárok esnek, s lerakó boltok, árutárak nagyobb számmal léteznek, pl. Magyarországon Pesten, Debreczenben.

KERESKÉDŐI, (ker-es-kéd-ő-i) mn. tt. *kereskédőt*, tb. —*ék*. Kereskedőt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kereskedői levelezések, megrendelések*.

KERESKÉDŐINAS, (kereskédő-inas) ősz. fn. Inas a kereskedőboltban, ki a kereskedési üzletet mint ujoncz tanulja és gyakorolja.

KERESKÉDŐJEL, (kereskédő-jel) ősz. fn. 1. **KALMÁRJEL**.

KERESKÉDŐKÖNYV, (kereskédő-könyv) ősz. fn. A kereskedőnek följegyzési könyve, különösen, melyben az árucikknek betétele és kivétele, a pénz bevételek és kiadások, hitelben vételek és adások stb. az időnek és ha szükség a személyeknek is stb. pontos megjelölése mellett foglaltatnak.

KERESKÉDŐLEGÉNY, (kereskédő-legény) ősz. fn. 1. **KALMÁRLEGÉNY**.

KERESKÉDŐLEVÉL, (kereskédő-lelél) ősz. fn. 1) Kereskedési üzletet illető, arra vonatkozó levél. 2) Adásvevési szerződést magában foglaló iromány, oklevél.

KERESKÉDŐSÉG, (ker-es-kéd-ő-ség) fn. tt. *kereskédőség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Kereskedői foglaltság. *Kereskedőségre adni magát*. 2) Kereskedők többsége, sokasága, testülete. *Bécsi, pesti kereskedőség*.

KERESKÉDŐTANÁCS, (kereskédő-tanács) ősz. fn. A kereskedők társulatából választott tanács, mely a köz kereskedést illető ügyek iránt intézkedik.

KERESKÉDŐTÁRS, (kereskédő-társ) ősz. fn. Ki egy másik kereskedővel együtt intézkedik, s vele mind a nyereményen, mind a veszteségen aránylag osztozik.

KERESKÉDŐTÁRSASÁG, (kereskédő-társaság) ősz. fn. 1) Két vagy több kereskedők egyesülete, kik mind a nyereményben, mind a veszteségben aránylag részt vesznek. 2) Egész tartomány vagy ország nevezetesebb kereskedőinek szövetsége, pl. *a kelet, vagy nyugotindiai kereskedőtársaság*. V. ö. **TÁRSASÁG** és **TÁRSULAT**.

KERESKÉDŐTÁRSULAT, 1. **KERESKÉDŐTÁRSASÁG**. 1).

KERESKÉDŐTÖRVÉNYSZÉK, (kereskédő-törvény-szék) ősz. fn. Törvény-szék, mely előtt a kereskedést illető ügyek folynak, s a lehető legrövidebb úton elintéztetnek. Jobban: *kereskédői v. kereskedelmi törvény-szék*.

KERESKÉDŐVÁROS, (kereskédő-város) ősz. fn. Város, melynek lakosai főleg kereskedéssel foglalkodnak, melyben a kereskedést nagyban üzik. *Pest Magyarországnak első kereskedő városa*. V. ö. **KERESKÉDŐHELY**.

KERESKÉNY, férfi kn. tt. *Kereskény-t*, tb. —*ék*. Crescentius, és Crescentia (am. nevedkedő). Van ily nevű két helység is, **NAGY** — és **KIS** — Nyitra vármegyében, helyr. *Kereskény-be*, —*ben*, —*ből*.

KERESLEVÉL, (keres-lelél) ősz. fn. 1. **KERESSETLEVÉL**.

KERESMÉNY, (ker-es-mény) fn. tt. *keresmény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. 1) Azon tárgy, melyet valaki keres, különösen elveszett jószág. *Kinek vagyon vesszendéke, nálam leszen keresménye*. (Km.). 2) Szerzemény. *Hamis keresmény nem száll harmad örökösre* (Km.). *Nem fiadzik meg a hamis keresmény*. (Km.).

KERESŐ, (ker-es-ő) fn. tt. *kereső-t*. 1) Aki valamit keres, azaz kutat, találni akar. *Pénzkereső, kincskereső. Hallod-e pénzkereső, kincset üregbe leső*. (Gyöngösi). 2) Ki valamit akármilyen módon szerez. *Meghalt a gazda, nincs kereső a háznál. Isten nyugtassa, beh jó kereső volt!* 3) *Kereső fél a törvénykezésben am. fölperes*.

KERESTELEK, falu Kraszna m.; helyr. *Keresztelek-re*, —*én*, —*ről*.

KERESTÉLY, férfi kn. tt. *Kerestély-t*, tb. —*ék*, A latin Christianus (am. Krisztust valló, Krisztusban hívő). Ugyancsak ebből is eredett. Másképp: *Keresztély*.

KERESVÉNY, (ker-es-vény) fn. tt. *keresvény-t*, tb. —*ék*. L. **KERESMÉNY** és **KERESSETLEVÉL**.

KERÉSZ, falu Ung h m.; helyr. *Kerész-re*, —*én*, —*ről*.

KÉRÉSZ, (1), fn. tt. *kérészt*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Vízpartokon tenyésző féregfaj, mely alig egy napig, rendesen csak néhány óráig él, a víz színén s parton ide-oda szállongva pázik, megtojik, s azonnal vége vagyon vagy más férgeknek szolgál eledelül. (Ephemeris.). Hihetleg a *ker* gyöktől vagyis *keringés*-től vette nevezetét; *kerész* v. *kérészt*, mintegy: *keringszt*. V. ö. **KÉRÉSZ**, (2).

KÉRÉSZ, (2), (kér-ész v. ker-ész = keres) áth. m. *kérészt-tem*, —*tél*, —*élt*. Lugossy József szerint Göcsejben am. keres v. keresgl.

KERESZT, (1), v. **KÉRÉSZT**, v. **KÖRÖSZT**, fn. tt. *kereszt-ét* vagy *körösz-ét*, harm. szr. —*je*. Kicsinyezője: *keresztcske*. Úgy tartják, hogy közelebből a latin *crux* után a német *Kreuz*, svéd *kriss*, szláv *krizs*, *kreszt*, *krszt*, persza *kruszk* módjára alakult szó. Gyöke egyébiránt szinte *ker*, *kör*, mely, mint az illető helyeken s különösen *ker* gyöknél látható, számos nyelvekben feltalálhatik. Adelung a német „Kreuz“-ot a „Krücke“ szóval azonosítván, azt mondja róla: „und druckt eigentlich die Hervorragungen des oberen Querholzes aus.“ Magyar elemzés szerint annyi volna mint *körös*, melynek részei egy központból indulnak ki, mint a köréi, a *t* toldalékként járulván hozzá, mint a tájdivatos *választ*, *ereszt* szókban, és az általános divatú *esperest*-ben a kölcsönzött *esperes* helyett. 1) Általán oly két vonal, melyek közül egyik úgy húzódik által a másikon, hogy vagy négy egyenlő szöget képez, vagy rézsutosan, két éles és két tompa szöget alkot. *Keresztet húzni vonni. Ónnal, tollal keresztet csinálni. A rovásbotra kereszteteket metszeni. A hangjegyekben a négy vonalból álló $\#$ kereszt jelenti, hogy az utána*

következő hangjegy félhanggal magasabbra van emelve. Az egyszerű $\times$ jelenti, hogy a kettős kereszt által fél hanggal magasabba emelt hangjegyet még féllel fölebb kell emelni. 2) Két test, a fennemlített módon egymásra téve, ragasztva, kötve stb. *Keresztbe tenni a lábakat, kezeket. Keresztbe rakni a hajón az ülés-deszkákat. A fonalakat keresztbe szöni. Keresztbe rakni a gerendákat. Keresztbe rakni a kévébe kötött gabondát.* Innen az így öszverakott gabonakupaczozt keresztnek mondják. *Száz kereszt búzája termett. Tíz, tizenégy, tizennyolcz, huszonhat kevés kereszt.* 3) Szorosb ért. függőlegesen álló gerenda, melyre egy másik rövidebb dorong átalvonalban van szegezve, milyenre hajdan gonosztevő rabszolgákat s másokat gyalázatos halálbüntetés végett feszítettek. *Keresztet állítani, földbe ásní. Valakit keresztre kárkoztatni, feszíteni, szegezni. Kereszten kinlódni, meghalni.* Az ily keresztnek alakja majd T, majd X, majd Y betűhöz hasonlított, melyek közül az első *Antal*, a második *András* keresztjének, a harmadik *villás* keresztnek nevezetik. Az elsőféle keresztben, melynek az eredetitől egy kevésé eltérő $\dagger$ formát adnak, feszítettet s halt meg Krisztus is. Innen 4) a keresztényeknél, különösen a római és görög egyházbelieknél emlé- és tiszteletjelül faragott vagy öntött szobra, vagy festett képe azon keresztnek, melyre az Üdvözítő feszítettet, s mely ha az Úrnak képét is magán viseli, különösen *feszület*-nek mondatik. *Fa, kö, márvány, vas, réz kereszt. Szent kereszt. Kereszt előtt állani, sílveget emelni, imádkozni. A nyilvános körmenet előtt keresztet vinni. A templom tornyára keresztet tűzni. Az utak mellé kereszteteket állítani.* 5) Egyházi, polgári, katonai díszjel, sőt fényűzési ékesség is. *Érseki, püspöki, apáti kereszt. Vitéz rendi kereszt. Szent István rendének nagy, közép, kiskeresztje. Érdemkereszt. Nyakban, fülben függő kereszt. Kettős, hármás kereszt.* 6) Jel, melyet a kath. keresztény hívek különféle alkalommal és czélból ujjaikkal arcuk és mellük fölött, vagy általán a levegőben képeznek. *Homlokra, szájra, mellre keresztet vetni. A népre dldásképen keresztet hányni. Szentelt vízzel keresztet csinálni. Féltelemből, babonából keresztet hányni. Átv. ért. valamire keresztet vetni am. elveszett vagy elveszendő gyanánt tekinteni.* 7) Átv. ért. Krisztus szenvedésére vonatkozólag, am. kín, szenvedés. *Kíki a maga keresztjét viseli. Nagy keresztben van ezen rossz gyermekekkel. Ez már igazi kereszt.*

„Jaj Istenem mit adtál,
Hogy megházasítottál?
Adtál egy nagy keresztet,
Hogy az erdőn nem veszett.“

Népd.

Az egélytanban, és bibliai nyelvben jelent szenvedést, békétürest, egyszersmind Urunk kiengesztelő és megváltó nagy művét. *Aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, emelje keresztjét, és kövessen engem.* (Krisztus szavai). *Nem akarok dicsekedni, csak ami Urunknak Jézus Krisztusnak keresztével.* (Sz. Pál. Ma-

gyarítva Káldi után). 8) Némely összetételekben, pl. *keresztanya, keresztapa, keresztfiú, keresztnev, kereszt-víz* stb. kereszteléstől veszi jelentését, mintha mondanók: *keresztelési anya, keresztelési fiú, keresztelési nev.*

KERESZT, (2), v. KÉRÉSZT, v. KÖRÖSZT, mn. tt. *kérésztét* v. *körösztöt*. Ami egy másikon által (keresztül) van téve, mi egy másikat vagy egyenes vagy egyenetlen szöget képezve általmetsz, pl. *kereszt bolt, kereszt barázda, kereszt fa* a rakodó szénás szekeren, mely az oldalakon általvetve a vendégoldalakat fentartja. *Kereszt vonás. Kereszt metszés.*

KERESZT, (3), falu Ung, és pusztá Somogy m.; helyr. *Kereszt-re, —én, —ről.*

KERESZTAJÁNDÉK, (kereszt-ajándék) ösz. fn. Ajándék, melyet a keresztapa vagy keresztanya illető keresztgyermekének ad.

KERESZTANYA, (kereszt-anya) ösz. fn. Nőszemély, akár férjnél van, akár hajadon, ki a keresztelendőt, mint mondani szokás, a keresztvízre tartja. A keresztanya a megkeresztelt szülőinek komasszonya lesz. V. ö. KERESZTAPA.

KERESZTAPA, (kereszt-apa) ösz. fn. Férfi személy, ki a keresztelendőt keresztvízre tartja, vagy csak mint tanú a keresztelésen jelen van, vagy, ha nincs is jelen, ezen tiszteleti czím viselésére megkéretik. A keresztapa egyszersmind a megkeresztelt szülőinek *komája* v. *komaura*.

KERESZTATYA, (kereszt-atyá) ösz. fn. I. KERESZTAPA.

KERESZTBÁDOG, (kereszt-bádóg) ösz. fn. Vastagabb lemezű bádóg, melyből keresztet csinálnak.

KERESZTBARÁZDA, (kereszt-barázda) ösz. fn. Barázda, melyet a szántóföldön nem hosszában, hanem szélében húznak, s mely a hosszában menő barázdákat általmetszi.

KERESZTBE, (ker-eszt-be), és KERESZTBEN, (ker-eszt-ben) igehatározók, amaz szabatosabban e kérdésre felel: hová? (tenni, állítani stb.), ez pedig erre: hol? v. miképen? (létező). Oly vonalakba(n), vagy vonalba(n), melyek egymást általszegik. *Keresztbe tenni egyik darab fát a másikra. Keresztbe rakni lábait. Keresztbe rakni a kévéket. Keresztben rakott deszkák, gerendák. Keresztben szőtt kelme. Keresztben állani a szekérrel az utcán. Keresztben metszett utak. Keresztben szánlani, aratni, azaz a földet nem hosszában, hanem szélétben véve.*

KERESZTBOLT, (kereszt-bolt) ösz. fn. Bolt, vagyis bolthajtás, melynek ívei egymást általszegik.

KERESZTBOLTOZAT, (kereszt-boltozat) ösz. fn. Több összefüggő boltok szerkezete, melyek ívei egymást általmetszik.

KERESZTCSÍK, (kereszt-esík) ösz. fn. Csík, azaz vonás, mely egy másikkal keresztet képez, pl. a számár hátán hosszában és farán szélétben vonuló húzás; vagy illetéknépen egymást általmetsző vonalak némely kelméken.

KERESZTCSONT, (kereszt-csont) ösz. fn. A négylábu állatoknál a hátgerincnek alsó vége, mely az embernél öt, egymással szoros kapcsolatban levő szöveget képez.

KERESZTCSONTFÁJÁS, (kereszt-csont-fájás) ösz. fn. Éles fájdalom a keresztcsontban.

KERESZTÉL, (kereszt-él) áth. m. *keresztél-t*. 1) Szoros ért. a keresztény anyaszentegyház szokása szerint valakit az Atya, Fiú, és Szentlélek Isten nevében, a katolikusoknál keresztet is képezve, vízzel megöntöz, vagy vízbe márt, hogy erkölcsileg megtisztuljon, egyszersmind az anyaszentegyház tagjává igattassék, midőn a megkeresztelt úgynevezett keresztnevet is kap. *Megtérő zsidókat, pogányokat keresztelni. Kisdedeket keresztelni. Én vízzel keresztellek titeket, de egy erősebb jön utánam, ki benneteket Szentlélekkel és tűzzel keresztel meg.* (Lukács 3. 16.) *Elmenvén tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket, Atyának, és Fiúnak, és Szentléleknek nevében.* (Máté 28.). *Valakit Péternek, Pálnak keresztelni*, am. a kereszttségben Péter v. Pál nevet adni. 2) Átv. ért. *elkeresztelni, másra keresztelni valamit*, am. a dolognak más szint, más nevet, más czimet adni, a dolgot másra csavarni. 3) Átv. ért. és tréfásan am. valakit bizonyos alkalommal, és szokásból megöntöz, pl. midőn a tengeri hajósok megöntözik az utast, ki először száll tengerre, vagy némely vidékeken hazánkban a porlegények megkeresztelik a sihedert, ki a legénysorba be akar lépni. 4) Átv. ért. *bort, vagy más szesz itall megkeresztelni* am. vízzel vegyíteni.

KERESZTELENDŐ, (kereszt-él-end-ő) mn. és fn. Személy, kit a keresztény egyház szokása szerint keresztősre visznek.

KERESZTELÉS, (kereszt-él-és) fn. tt. *keresztelés-t*. tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valakit keresztelnek. *A keresztelést a templomban vagy a háznál végezni.* 2) Egyházi szertartás, és innepély, midőn valakit keresztelnek. *Keresztelésre meghívott vendégek, atyafiak.* Máskép : *keresztelő*.

KERESZTELESI, (kereszt-el-és-i) mn. tt. *keresztelés-ít*, tb. —ék. Kereszteléssel járó, azt illető. *Keresztelési szertartás. Keresztelési anyakönyv.*

KERESZTELETLEN, (kereszt-él-etlen) mn. tt. *kereszteleetlen-t*, tb. —ék. Aki nines megkeresztelve. *Kereszteleetlen zsidók, pogányok. Kereszteleetlen kisdéd.* Átv. ért. *kereszteleetlen bor*, melybe vizet nem vegyítettek, pogány bor. Határozóként am. keresztelés nélkül.

KERESZTÉLKÉDÉS, (kereszt-él-kéd-és) fn. tt. *keresztelkédés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn valaki magára keresztet vet. 2) A kereszttség szentségének fölvétele. *Keresztelkédéskor ellene mondani az ördögnek, letenni a keresztény hitvallást.*

KERESZTÉLKÉDIK, (kereszt-él-kéd-ik) k. m. *keresztelkéd-tem*, —tél, —ett. 1) A keresztység szentségét fölveszi. 2) Magára keresztet vet.

KERESZTÉLŐ, (kereszt-él-ő) mn. tt. *keresztelő-t*. Általán am. a keresztőséhoz tartozó, azzal vi-

szonyban levő. *Keresztelővíz*, melylyel a keresztelendőt megöntik. *Keresztelőház*, melyben a keresztvizet tartják. *Keresztelőkönyv*, melybe a kereszteltek neveit beírják stb.

KERESZTÉLŐ, (2), (kereszt-él-ő) fn. tt. *keresztelő-t*. 1) Személy, ki keresztel, ki a keresztőséget föl-adja. *Keresztelő szent János.* 2) Innepély, melylyel a keresztelés véghez vitetik. *Keresztelőre menni. Keresztelőben lenni.* 3) Lakoma, melyet keresztelés alkalmával adni szoktak. *Keresztelőbe menni.* Máskép : *paszéta*.

KERESZTÉLŐING, (keresztelő-ing) ösz. fn. 1) A régi anyaszentegyházban azon hosszú fehér öltöny, melybe a megkeresztelteteket öltöztették, s melyben első husvét utáni vasárnapon jelentek meg a templomban, innen a *fehér vasárnap* nevezete. 2) A mai szokás szerint amaz ősi öltönynek jelölül a keresztelt gyermekre tett ingecske, vagy fehér gyolcs ruha.

KERESZTÉLŐKENDŐ, (keresztelő-kendő) ösz. fn. Kendő, melylyel a kisdedet betakarják, midőn keresztősre viszik.

KERESZTÉLŐKŐ, (keresztelő-kő) ösz. fn. Kőből csinált medence a templomokban, mely fölött a keresztelendőt tartják, midőn a keresztelővízzel leöntik.

KERESZTÉLŐKÖNYV, (keresztelő-könyv) ösz. fn. Az illető lelki pásztornak, vagyis plébániának hiteles könyve, melybe a keresztelés évét, napját, a megkeresztelt nevét, továbbá a szülők és komák, valamint a keresztelő nevét is beírni szokás; máskép : *anyakönyv*. Ebből adatnak ki az úgynevezett keresztelőlevelek.

KERESZTÉLŐKÚT, l. **KERESZTÉLŐKŐ**.

KERESZTÉLŐLEVÉL, (keresztelő-levél) ösz. fn. A keresztelőkönyvből kivont biznysági iromány, a felől, hogy valaki megkereszteltetett, melyben egyszersmind a szülők, komák, s a keresztelő pap neve, valamint a kereszteltnek törvényes vagy törvénytelen születése benn foglaltatik. *Keresztelőlevelet kérni, adni, elémutatni.* Rövidebben : *keresztlevél*.

KERESZTÉLŐMEDENCZE, l. **KERESZTÉLŐKŐ**.

KERESZTÉLŐNAP, (keresztelő-nap) ösz. fn. Nap, melyen valaki megkereszteltetett, s évenként visszaforduló ugyanezen nap.

KERESZTÉLŐPÉNZ, (keresztelő-pénz) ösz. fn. Inkább tiszteleti, mint szoros járandósági díj, melyet az illető papnak a kereszteléstől adnak.

KERESZTÉLŐRUHA, (keresztelő-ruha) ösz. fn. Ruha, melyben valakit keresztelnek. Különösen l. **KERESZTÉLŐING**.

KERESZTÉLT, (kereszt-él-t) mn. és fa. tt. *keresztélt-et*. Akit megkereszteltek, ki a keresztőség fölvétele által a keresztény egyház tagjává lett. *Keresztelték könyve*.

KERESTÉLY, férfi kn. l. **KERESTÉLY**.

KERESZTÉNY, (1), fn. és mn. tt. *keresztény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. A hellén *χριστιαν-ός*, latin *christian-us* után a francia *chrétien*, olasz *cristiano*, német *Christ*, *christlich*, szláv *keresztjan* stb. szók módjára alakult név. Némelyek *keresztjén*-nek írják és mondják, azt állítván, hogy a lágyított *ty* jobban megfelel a latin : —*tian-us* végzetnek, mint *Sebastianus*-ból is *Sebestjén* lőn (de túl a Dunán *Sebestjén* is, sőt a székelyeknél : *Sebestén*). Ez ellen ugyan kifogást tenni nem lehet, azonban szintén *Christianus*-ból lett *Keresztély* is, még pedig lágyított *t* nélkül. Tehát ezen származtatás is alapos. Nekünk úgy tetszik, hogy *keresztény* kellemesben hangzik, mint *keresztjén*. Legroszabb volna pedig : *keresztjény*. A 'kereszt' szótól származtatás kevésbé alapos. Lásd bővebben : **KERESZTYÉN**. Széles ért. személy, ki Krisztus hitét, azaz tanítását vallja. *Régi, buzgó, ajtatos, jámbor, istenfélő keresztények*. Jó *keresztény*, ki a hitet jó cselekedetek által tanusítja. *Rosz keresztény*, ki a keresztény hit parancsolatait meg nem tartja. *Keleti, nyugoti keresztények*. Midőn melléknévül használják, am. Krisztus hitét valló, ezen hitre vonatkozó, ehhez tartozó, ezt illető. *Keresztény népek, fejedelmek*. *Keresztény oktatás, hit, tudomány*. *Keresztény erkölcsök, erények*. *Keresztény anyaszentegyház*. *Keresztény templomok*.

KERESZTÉNY, (2), falu Sopron m.; helyr. *Keresztény-be*, —*ben*, —*ből*.

KERESZTÉNY-ALMÁS, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*Almás-ra*, —*on*, —*ről*.

KERESZTÉNYFALU, erdélyi falu a Szászföldön; helyr. —*falu-ba*, —*ban*, —*ből*.

KERESZTÉNYI, (keresztény-i) mn. tt. *keresztényi-t*, tb. —*ék*. Keresztényt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Keresztényi kötelesség*.

KERESZTÉNYILEG, (keresztény-i-leg) ih. Keresztény emberhez illő módon.

KERESZTÉNYSÉG, (kereszt-ény-ség) fn. tt. *kereszténység-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Tulajdonság, melynél fogva valaki kereszténynek tartatik. *Kereszténységének semmi jelét nem adja*. *Valakinek kereszténysége felől kételkedni*. 2) A keresztények öszvege, közössége. *Egész világ kereszténysége*.

KERESZTÉNYTÁRS, (keresztény-társ) ösz. fn. Széles ért. kik meg vannak keresztelve, és Krisztus hitét vagyis tanítását vallják, mind kereszténytársak egymás irányában. *Különböző felekezeti kereszténytársak*. Szorosb ért. ugyanazon keresztényfelekezethez tartozó személyek.

KERESZTÉS, (1), (kereszt-és) mn. tt. *keresztés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Ki keresztet visel; keresztel ékesített; keresztel jegyzett. *Keresztes vitézek, hadak*. *Keresztes barátok*. *Keresztes pók*, melynek hátán keresztet képző két fehér vonal látszik.

KERESZTÉS, (2), (kereszt-és) fn. tt. *keresztés-t*, tb. —*ék*. Keresztesvitéz. V. ö. **KERESZTÉSHAD**.

KERESZTÉS, (3), faluk Fehér és Temes m., **KOMLÓS**—**SÁROS** m., **MAGYAR**—**Vas** m., **MEZŐ**—

Bihar m., mezöv. Borsod m., **NÉMET**—**fal** Vas m., **PÜSPÖKI**—**Borsod** m., puszt. Pozsony m., erdélyi falu Torda m., helyr. *Keresztés-re*, —*én*, —*ről*.

KERESZTÉS BODZA, a pakóczák neméhez tartozó növényfaj, máskép : *kenderpakócza*.

KERESZTÉSDÁMA, (keresztés-dáma) l. **KERESZTÉSHÖLGY**.

KERESZTÉSHÁBORU, (keresztés-háboru) ösz. fn. Háboru, melyet a középkori kereszteshadak viseltek. V. ö. **KERESZTÉSHAD**.

KERESZTÉSHAD, (keresztés-had) ösz. fn. A középkorban így nevezettek azon európai keresztény seregek, melyeknek vitézei keresztel ékesítve a szentföldre mentek, hogy azt a pogányok, nevezetesen az arab kalifák, és török szultánok hatalma alól felszabadítsák.

KERESZTÉSHÖLGY, (keresztés-hölgy) ösz. fn. Csillagkeresztel díszített főrangú hölgyek a fejedelmi udvarokban.

KERESZTÉSPÓK, (keresztés-pók) ösz. fn. Pók-faj, melynek hátán keresztet képező fehér vonalak látszanak.

KERESZTÉSSÉG, (kereszt-és-ség) fn. tt. *keresztésség-ét*, harm. szr. —*e*. Kereszteshad; keresztesháboru.

KERESZTÉSVITÉZ, (keresztés-vitéz) ösz. fn. 1) Valamely lovagrendnek keresztel díszített tagja. 2) A régi kereszteshadban szolgált vitéz.

KERESZTÉTE, falu Abaúj m.; helyr. *Keresztét-re*, —*n*, —*ről*.

KERESZTÉZ, (kereszt-éz) áth. m. *keresztéz-tem*, —*tél*, —*ét*. 1) Valamit v. valakit keresztel jegyez, vagy fölékesít. *A szent földre küldött vitézeket fel szokták keresztelni*. *Tornyot, templomot keresztelni*. 2) Önh. ért. gabonakévékből kereszteteket rak. Olyanforma szó, mint : *petrencéz, baglyáz, kazaloz*. 3) Baromtenyésztők nyelvén, am. különféle fajú hímek és nőstényt nemi közösülésre öszveereszt nemesítés végett, pl. magyar tehenet svájci bikával, magyar kanczát arab ménnel stb. 4) A kertészetben ugyanazon fajú de fajtájú növények termékenyítő részeit egymással érintkezésbe hozzák, hogy ismét újabb változványokat jöveszenek.

KERESZTÉZÉS, (kereszt-éz-és) fn. tt. *keresztézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit keresztelnek. V. ö. **KERESZTÉZ**.

KERESZTFA, (kereszt-fa) ösz. fn. 1) Fából csinált, felállított kereszt, milyenre hajdan a gonosztevő rabszolgákat, s meggyaláztatásul másokat is fölfeszítették. Keresztfán halt meg Üdvözítőnk is.

„Nincsen abban irgalom,
Érted buzgó fájdalom,
Aki téged meg nem szán,
Ó Jézus a keresztfán.“

Faludi.

„Jézus függ a keresztfán,
Szívreható egy látvány,
Mikép omlik szent vére,
Lelkünk üdvösségére.“ Szent ének.

2) Általán minden fadarab, dorong, pózna stb. melyet valami fölött vagy alatt által tesznek. *Keresztfa* a hosszú szekéren, melyet rakodáskor a szekérodalalon általtesznek, hogy a vendégoldalakat fentartsa.

KERESZTFAL, (kereszt-fal) ősz. fn. Fal az épület széltében egy főfaltól a másikig.

KERESZTFALU, falu Szepes m. helyr. —*fa-lu-ba*, —*ban*, —*ból*.

KERESZTFELMAGASZTALÁS, (kereszt-fel-magasztalás) ősz. fn. Innep a római és görög anyaszentegyházban, szeptember 14. napján, melynek eredete a legenda szerint ez: Heraclius császár alatt a perzsa király Cosroes Jeruzsálemet elpusztította, s többek között annak a keresztnek darabját is, melyet Helena császárné ott hagyott volt, magával elvitte. Heraclius később e keresztet visszaszanyervén, azt saját vállán vitte Jeruzsálembe a Kálvária hegyére. Ennek emlékeül rendeltetett a fenjelelt innep.

KERESZTFELTALÁLÁS, (kereszt-fel-találás) ősz. fn. A régi egyházi történetek szerint azon esemény, midőn Constantin császár idejében a Kálvária hegyén fölászott három kereszt között csudálatosan reá ismertek azon keresztre, melyre Krisztus urunkat feszítették. Ennek emlékeztet a római egyház május 3-dikán innepli.

KERESZTFIÚ, (kereszt-fiú) ősz. fn. A keresztapának és anyának lelki fia, azaz: aki valakit keresztvízre tart, az keresztapa vagy keresztanya, azon fiú pedig vagy felnőtt férfi, kit keresztvízre tartottak, az ő keresztfiok. Bevett szokás szerint a bérmlás szentségének föl vételére vezetett fiút vagy férfit is keresztfiúnak nevezik.

KERESZTFOLYOSÓ, (kereszt-folyosó) ősz. fn. Folyosó, mely egy másik folyosón általvág, s azzal egyenes szöget képez.

KERESZTFÖDÉL, (kereszt-födél) ősz. fn. Keresztháznak födele. L. **KERESZTHÁZ**.

KERESZTFÜ, (kereszt-fü) ősz. fn. A négyhímese seregébe és egyenások rendébe tartozó nővényem, máskép: *szádkanyak*. (Crucianella).

KERESZTGÁT, (kereszt-gát) ősz. fn. Egymást keresztben átszögő gátszárnyak.

KERESZTGERENDA, (kereszt-gerenda) ősz. fn. 1) Általán gerenda, melyet valamin általtéve fektetnek le, pl. valamely éren, kis patakon. 2) Különösen az épületekben a főfalakon általtett gerendák, melyeknek végeibe az ollófákat beeresztik.

KERESZTGOMBOLYÍTÓ, (kereszt-gombolyító) ősz. fn. Gombolyító, mely egyenes szögben egymásra tett, vagy egymásba eresztett, és forgékony két rudcskákból áll. Ilyenén szokták a falusi gazdaszonyok a megszapult és takácshoz adandó fona-

lat felgombolyítani. Vannak ilyféle, de kisebb, és csinosabb gombolyítók az úri nőknél is.

KERESZTGYERMÉK, (kereszt-gyermék) ősz. fn. Fiú vagy leány, kit valaki keresztvízre visz vagy tart.

KERESZTHAD, (kereszt-had) ősz. fn. l. **KERESZTÉSHAD**.

KERESZTHÁZ, (kereszt-ház) ősz. fn. Ház, melynek keresztformája van, vagy legalább, mely csonka keresztet Γ képez.

KERESZTHÉT, (kereszt-hét) ősz. fn. A római katolikusok szertartása szerint azon hét, melynek három első napján az úgynevezett keresztjáró körmenetek tartatnak, s melyben az áldozó csütörtök, vagy máskép Urunk mennybemenetelének innepe esik.

KERESZTHEVEDER, (kereszt-heveder) ősz. fn. Bizonyos mivek egyik szélétől a másikig nyúló heveder. *Keresztheveder az ajtón. A katonadgy kereszt-hevederjei.*

KERESZTHÚZÁS, (kereszt-húzás) ősz. fn. Az aláírt név után tollal csinált kereszt, melyet névalírás helyett tesznek olyanok, kik írni nem tudnak, máskép: *keresztvonás, keresztjegy*.

KERESZTIGA, (kereszt-iga) ősz. fn. Dorongok a rakodó szekereken, melyeket az oldalakon keresztben fektetnek, s velők a vendégoldalakat egyensúlyban tartják, máskép: *keresztfa*.

KERESZTIZOM, (kereszt-izom) ősz. fn. Izom, mely a test valamely részei között fekszik. Így nevezetik pl. egy izom a fültövek között. (Musculus transversus auriculae).

KERESZTJÁRÁS, (kereszt-járás) ősz. fn. 1) Általán a római katolikusoknál mindennemű ajtatosság, nyilvános könyörgés, melyet járva, s keresztet elülhordozva szoktak végezni. V. ö. **KERESZT-ÚT**. 2) Különösen Urunk mennybemenetelének innepét megelőző három napon tartatni szokott könyörgési körmenetek. 3) A középkorban azon hadjárások, melyeket a keresztény fejedelmek a szentföldnek, különösen Urunk sírjának visszafoglalása végett tettek. Az ily hadjárásokra vállalkozott vitézeket keresztjel bélyegzették volt, melyet felső öltönyük balvállára tűztek.

KERESZTJÁRÓHÉT, (kereszt-járó-hét) ősz. fn. l. **KERESZTHÉT**.

KERESZTJÁRÓNAP, (kereszt-járó-nap) ősz. fn. Így nevezetnek a római katolikusoknál az Urunk mennybemenetelének innepét megelőző három nap valamelyike, minthogy ekkor könyörgő keresztjárások tartatnak. V. ö. **KERESZTJÁRÁS**.

KERESZTJEGY, (kereszt-jegy) ősz. fn. L. **KERESZTHÚZÁS**.

KERESZTKALAPÁCS, (kereszt-kalapács) ősz. fn. A rézmivesek keresztalakú kalapácsa, melylyel a rézlemezt kinyújtják, vagy vastagra verik.

KERESZTKAPOCS, (kereszt-kapocs) ősz. fn. Keresztalakú kapocs.

KERESZTKÉP, (kereszt-kép) ősz. fn. Kereszt, Krisztus szobrával vagy lemezre stb. festett képével. Közönségesebben szólva : *feszület*.

KERESZTKOMA, (kereszt-koma) ősz. fn. Szoros ért. személy, ki a keresztelendőt keresztvízre tartja, s ezen viszonyból fogva a megkeresztelt családjaival lelki atyafiságra lép; különböztetésül azon komától, ki a családnak tagját vagy tagjait a bérálás szentségére viszi. *Keresztkomám uram, komám asszonya*. V. ö. KOMA.

KERESZTKOMAASSZONY v. —**KOMASSZONY**, (kereszt-komaasszony) ősz. fn. Így nevezik a kereszteltnak szülei azon asszonyt vagy általán nőszemélyt, ki gyermeköket a keresztvízre tartotta. V. ö. KOMAASSZONY.

KERESZTKOMASÁG, (kereszt-komaság) ősz. fn. Lelki atyafiság a keresztszülék és a keresztelt szülei között. V. ö. KOMASÁG.

KERESZTKÖTÉS, (kereszt-kötés) ősz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki valamit bizonyos szalaggal vagy zsinórral mind hosszában, mind széltében megköt. 2) Maga az így összekötött csomag.

KERESZTKÖTŐ, (kereszt-kötő) ősz. fn. Általán am. kötő, kötelék, mely valamely testet mind hosszában, mind széltében átfog.

KERESZTKÚT, (kereszt-kút) ősz. fn. 1. KERESZTELŐKŐ.

KERESZTLÁNCZ, (kereszt-láncz) ősz. fn. Láncz, rendesen aranyból, melyről díszkereszt lóg. *Püspöki, lovagrendi keresztláncz*.

KERESZTLEÁNY, (kereszt-leány) ősz. fn. 1) Így nevezi a keresztapa és keresztanya azon nőszemélyt, kit egykor keresztvízre tartott. 2) Így nevezi a pap is azon nőt, kit megkeresztelt.

„Csorba a szám, mond a püspök,
Nincs itt keresztleányom.“

Kisfaludy S.

KERESZTLEVÉL, (kereszt-levél) ősz. fn. 1. KERESZTELŐLEVÉL.

KERESZTLEVÉTEL, (kereszt-le vétel) ősz. fn. Tulajdonképen am. a keresztől való levétel, mely alatt azon esemény értetik, midőn Krisztusnak holt testét a keresztől levették, valamint azon kép is, mely e levételt ábrázolja.

KERESZTMETSZÉS, (kereszt-metszés) ősz. fn. Oly metszés, melynek vonásai egymást általszegik.

KERESZTNÉV, (keresztnév) ősz. fn. Név, melyet valaki kereszteléskor kap. A magyar nyelvszókás szerint a keresztnevet a vezetéknév után mondják és írják, pl. *Nagy Pál, Kis Péter*. V. ö. Vezetéknév.

KERESZTNYÜG, (kereszt-nyüg) ősz. fn. Nyüg a ló lábán, melylyel két lovat úgy nyügöznek össze, hogy az egyik ló lába azon nyüggel keresztbe csik.

KERESZTOROM, (kereszt-orum) ősz. fn. 1) A kereszt felső része, mely a kereszt vállán fölül áll. 2) A keresztháznak keresztet képző teteje.

KERESZTORRÚ, (kereszt-orrú) ősz. fn. A magvájók neméhez tartozó madárfaj, mely horgas csőréről vette nevét, leginkább az éjszaki fenyvesekben lakik, s a feoyótobozok magvával él. (*Loxia curvirostra*).

KERESZTÖLTÉS, (kereszt-öltés) ősz. fn. 1) Varrás neme, különösen két darab szövet, pl. vászon összevarrásánál, midőn az öltések egymáson keresztül tétetnek. 2) Betűvarrásoknál v. tűzéseknél kicsi keresztképek képzése, továbbá magok az ily keresztképek, melyekből a betűk alakíttatnak. 3) Különösen, ily nemű sebészi műtés.

KERESZTÖSVÉNY, (kereszt-ösvény) ősz. fn. 1) Ösvény, vagyis gyalogút, mely nem a dűlők mentében, földek, nyílások tövében húzódik el, hanem mely azokat általhasítva mintegy torony iránt megyen. 2) Ösvény, mely egy másikat egyenes vagy egyenetlen szögben áthat.

KERESZTPAD, (kereszt-pad) ősz. fn. Általán pad, mely valamely hosszukás téren, pl. templomban, hajón keresztül állíttatik föl, különböztetésül az oldaltól, mely a térség, vagy épület oldalán áll.

KERESZTPATAK, puszta Abaúj m.; helyr. —*patak-ra, —on, —ról*.

KERESZTPÉNZ, (kereszt-pénz) ősz. fn. Pénz, melyet a keresztapák vagy keresztanyák a megkereszteltnak ajándékoznak. Néhutt köznépies kifejezéssel : *bölcsőszalagra v. kötőre való*.

KERESZTPÓK, (kereszt-pók) ősz. fn. Nagy pókfaj, melynek hátán keresztforma vonások húzódnak el, s mely kerek hálóját a szabadban szereti szőni; másképp : *keresztes pók*. (Aranca diadema).

KERESZTREFESZÍTÉS, (keresztrefeszítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg büntetés vagy kínzás, midőn valakit keresztfára szegeznek. *Idvezítőnk keresztrefeszítése a Kalvária hegyén történt*.

KERESZTREND, (kereszt-rend) ősz. fn. A középkorban keletkezett, félig vitézi, félig szerzetes rend, melynek tagjai keresztet viseltek palástjaikon vagy öltönyeiken, s fő hivatásuk vala a hitetlenek ellen harczolni. Ilyenek voltak a maltai vitézek, a templáriusok, németrend vitézei stb.

KERESZTREPEDÉS, (kereszt-repedés) ősz. fn. Repedés, vagy rés, egymást általmetsző vonalakban.

KERESZTRÉTEG, (kereszt-réteg) ősz. fn. Rétegek, melyek nem párhuzamosan, hanem egymáson keresztül húzóda fekszenek.

KERESZTSÉG, (kereszt-ség) fn. tt. *keresztség-ét*, harm. ezr. —e. Általános keresztényi értelemben szentség, mely által az ember lelkileg, és erkölcsileg megtisztul, s a keresztényi közttestület tagjává lesz. A kereszttség anyaga természetesen víz, alakja pedig az Idvezítő által meghatározott mondat : *Én téged keresztellek Atyának és Fiának és Szentléleknek nevében. Valakül keresztsegre vinni, tartani. A keresztseget feladni. A kereszttség által az eredeti bűn el-*

öröltetik. Átv. ért. *vérrel való keresztség* az anyaszentegyház első századaiban annyit tett, mint vértanúság, melyet a keresztfény hitet tanuló ujoncz szευ-vedett, mielőtt a vízzel való keresztséget fölvette volna.

KERESZTSÉGI, (kereszt-ség-i) mn. tt. *kereszt-ségi-t*, tb. —ek. Keresztséget illető, arra vonatkozó. *Keresztségi szertartás, innepély.*

KERESZTSÉGISMÉTLŐ, (kereszt-ség-ismétlő) ősz. fn. Tagja a XVI-dik században keletkezett valásfelekezetnek, melynek egyik főbb hitágazata szerint a kisdetek megkeresztelése érvénytelen, miért azokat felnőtt korukban ismét megkeresztelték. (Anabaptista).

KERESZTSZAKADÁS, (kereszt-szakadás) ősz. fn. Oly szakadás, mely két egymást általszegő irányban történik.

KERESZTSZALAG, (kereszt-szalag) ősz. fn. 1) Szalag, melyen díszkereszt lóg. *Vörös, fekete sárga keresztszalag.* 2) Keresztalakban feltűzött vagy megkötött szalag.

KEKESZTSZEG I. KÖRÖSSZEG.

KERESZTSZELEMEN, (kereszt-szelemen) ősz. fn. I. **KERESZTGERENDA.**

KERESZTSZÍJ, (kereszt-szíz) ősz. fn. Egymáson keresztül húzott szíjak, különösen a farhámos, farmatringos lószerszámokban.

KERESZTSZÖVET, (kereszt-szövet) ősz. fn. Oly nemű szövet, melynek szálai keresztet vagy keresztet képezni látszanak.

KERESZTTARTÓ, (kereszt-tartó) ősz. fn. Sze-mély, ki a templomi szertartások, különösen bucsujárások, körmenetek alkalmával a keresztet viszi.

KERESZTTEMPLOM, (kereszt-templom) ősz. fn. Keresztformára épített templom, melynek hajója keresztet képez.

KERESZTTÜZ, (kereszt-tűz) ősz. fn. A löfegyverekkel vívott harcban két oldalról egy pontra irányzott lövések. (Kreuzfeuer, feu croisé).

KERESZTUGRÁS, (kereszt-ugrás) ősz. fn. 1) Ugrás, melyet valaki bizonyos téren, pl. árkon, patakon keresztül tesz. 2) Egymást általmetsző vonalakban tett ugrások.

KERESZTÚR, (1), (kereszt-úr) ősz. fn. Valamely keresztrendnek tagja. *Maltai, németrendi kereszturak.* V. ö. **KERESZTREND.** Innen vették neveiket több magyar helységek.

KERESZTÚR, (2) faluk Bács, Bars, Pozsony, Vas, Szala m., APÁTI—Bihar, BALATON—Somogy, BODROG—mv. Zemplén, DRÁVA—falu Somogy, HEJÓ—Borsod, KAPOŠ—Somogy, KIS—Somogy, NAGY—Nógrád, NÉMET—mv. Sopron, Ó—falu Torontál, PETRI—Szala, RÁCZ—Torontál, RÁKOS—Pest, SAJÓ—Borsod, SÁR—Fehér, SARKAD—Bihar, SZÉCS—Zemplén, SZILÁGYFŐ—K. Szolnok, TISZA—Ugoesa, TÓT—

Somogy m., erdélyi faluk Hunyad m., puszták Nyitra, Somogy, Veszprém, Nógrád, Temes m.; helyr. *Keresztúr-ba, —ban, —ból v. —on, —ra, —ról.*

KERESZTÚRFALVA, erdélyi falu az udvarhelyi székben, helyr. —*falvá-ra, —n, —ról.*

KERESZTÚRI, (kereszt-úri) mn. tt. kereszturat vagy Keresztúr nevű helyet illető, arra vonatkozó. *Keresztúri köteleességek, díszjelek. Keresztúri lakosok.*

KERESZTÚT, (1), (kereszt-út) ősz. fn. 1) Azon pont, melyen két út egymást keresztül hasítja. *A keresztúton babonáságot üzni, ördögöt, boszorkányt idézni.* 2) Nagyböjti napokon némely templomokban, kivált a Szent Ferencz rendiekhez tartozókban divatozó keresztjárás, melyet kereszt elülhordozása mellett visznek véghez, midőn az úgynevezett státiós képeket sorról sorra járnák, s a reájok alkalmazott imádságokat elmondják.

KERESZTÚT, (2), puszták Somogy m.; helyr. *Keresztút-ra, —on, —ról.*

KERESZTUTCZA, (kereszt-utca) ősz. fn. 1) Két párhuzamosan menő nagyobb utcát összekötő kisebbféle utca vagy köz. 2) Keresztről nevezett utca. *Nagy-, Kis-keresztutca Pesten.*

KERESZTÜL, (kereszt-ül) ih. 1) Oly vonalban, mely egy másikon egyenes vagy egyenetlen szöget képezve általmegy. *Keresztül ugrani az árkon, patakon. Keresztül üszni a Dunát. Az utcán keresztül tenni valamely gerendát, fenyűszálat. Keresztül vágni valamit.* 2) Görbén, kancsalul. *Keresztül állanak a szemei, keresztül néz.* 3) *Keresztül kosul v. kasul* am. egymást általhasító vonalakban. *Keresztül kasul csatangolni a mezőn, erdőn, vetéseken.* V. ö. **KASUL.** 4) Átv. ért. *valamin keresztül esni*, am. valaminek végére jutni, valamit bevégezni. Mondják kivált nehéz, kellemetlen, bajos dolgokról. *Hála Istennek, ezen is végre keresztül estem. Mindenem keresztül járni*, am. kéméletlenül, garázdaul bánni mindennel. *Keresztül járni más eszén*, am. másnak gondolatait, terveit belátni s azokat meghiusítani. *Keresztül vágni a dolgon*, am. kerülgetés nélkül neki esni valaminek s végét szakasztani.

KERESZTÜLKASUL, (keresztül-kasul) I. **KERESZTÜL** 3).

KERESZTVÁGÁS, (kereszt-vágás) ősz. fn. Általán oly vágások, melyek egymást áthatító vonalban, irányban tetetnek. Különösen a ráspolycsinálónál azon metszések, melyek részsütösen vágnak össze.

KERESZTVARRÁNY, (kereszt-varrány) ősz. fn. Olyan nemű varrány, mely keresztbe öltött varásokból állott elé.

KERESZTVARRÁS, (kereszt-varrás) ősz. fn. 1) L. **KERESZTÖLTÉS.** 1). 2) L. **KERESZTVARRÁNY.**

KERESZTVAS, (kereszt-vas) ősz. fn. 1) Általán oly vas rudak, vas szálak, vas kötékek, melyek valamely testet, vagy tért általfognak, pl. a kapu vagy

ajtó előtt keresztül huzott vas rúd, hogy éj idején be ne lehessen rajta törni; vagy, egymáson általmenő vas rudak, mint az épületfalakban, vagy vas pálezkák, mint a gabonamérőkben, vagy a forgó kerékekben, melybe a korongvas hegye eresztetik, stb. 2) Vas vagy inkább láncz, melyet úgy zárnak a rabra, hogy egyik örvé bal kezét, a másik jobb lábát, vagy megfordítva kerítse. *Keresztvasra verni, vagy tenni a rabot. Keresztvasban v. vason lenni, ülni.*

KERESZTVENDÉGSÉG, I. KERESZTELŐ v. PASZITA.

KERESZTVÉSÉS, (kereszt-vésés) ösz. fn. Vésés, egymást keresztül vágó vonalakban.

KERESZTVÉSÜ, (kereszt-vésü) ösz. fn. Lakatosok vésüje, melylyel a kulcs szakálát szokják kimetszeni.

KERESZTVETÉS, (kereszt-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki kezével keresztet képez, pl. a homlokán, száján, mellén vagy a levegőben.

KERESZTVITÉZ, (kereszt-vitéz) ösz. fn. I. KERESZTESVITÉZ.

KERESZTVIVŐ, (kereszt-vivő) ösz. fn. és mn. Aki a keresztet kezében vagy más módon viszi.

KERESZTVÍZ, (kereszt-víz) ösz. fn. 1) Szentelt víz, milyennel a római és görög egyházban tisztulás jelvényeül élni szoktak. 2) Víz, melylyel valakit keresztelnek. *Keresztvízre vinni, tartani valakit.* 3) Átv. ért. *valakiről a keresztvizet levenni*, am. oly gonosznak, oly istentelennek káromolni, összeszidni, mintha a pogánynál is rosszabb volna.

KERESZTVONAL, KERESZTVONÁS, I. KERESZTHUZÁS.

KERESZTYÉN, KÉRÉSZTYÉN, KÖRÖSZTYÉN, fn. és mn. tt. *keresztýn-t*, tb. —ék, harm. szr. —e v. —je. L. KERESZTÉNY. Mi különösből a *keresztýn* alakot illeti, vannak, kik ezen írást és kiejtőmódban némi felekezetséget látnak, holott még a XVI. XVII.-dik században általán minden vallási felekezetűeknél divatozott; így írta azt a halhatatlan s buzgó katolikus Pázmán Péter, így Káldi, és mások az egész régiségben. A *keresztény* és *keresztýn* közti kérdés a fölött forog, melyik egyezik meg jobban a) a szóelemzéssel? b) a széphanzzattal? Ha azt vesszük, hogy (valamint általán csaknem minden nyelvben, a keresztény nevezet Krisztustól vétetett) a keresztény szó is valamint a szláv *krestjan*, francia *chrétien* stb. a hellen-latin *christianus* után alakult: ezen eredet szerint a lágyításnak nem az *n* hanem a *t* után kell állania; *keresztýn*, melyhez hasonlók *Tristianus*-ból *Terestýn*, *Sebastianus*-ból *Sebestýn*, *Coelestinus*-ból *Szelestýn*, ámbár ezek is tájshozás szerint: *Terestény*, *Sebestény*, *Szelestény*. A *t* betűt, midőn hangzó áll utána, szereti lágyítani a nyelvshozás, mint: *kártya*, *hártya*, *borostýn*, *kátyu*, *batyu*, *fergetýü*, *csengetyü*, *csergetýü*, *pergetýü*, *cságyu*, *brígyatu* stb. Egyébiránt *Keresztýn* szintén *Christianus* után származott, még se mondja senki

Keresztýl- vagy éppen *Keresztýn*-nek. Ha azonban széphanzzatilag vesszük a dologot, a *keresztény* szónak azon előnye van, hogy tisztán, folyóan simulhat a hangzóval kezdődő képzőkhöz, és ragokhoz, pl. *keresztények*, *keresztényi*, *keresztényül*; ellenben a *keresztýn* szót ezen esetben igen hajlandó a nyelvshozás így ejteni: *keresztýnyi*, *keresztýnyül*, *keresztýnyek*, melyeket kellemes hangzatuaknak seuki sem állíthat. A székely általános népszokás is, mely igen nagy nyomatékkal bír a különböző tájnyelvek között, egészen mellettünk szól. Itt ugyanis egyik nyelvjárásban *kérésztény* v. *kérésztén*, a másokban *körösztény* divatozik, de mindkettőben tiszta *t*-vel. Ugyanitt hallhatni *Sebestén-t* is. Kriza János. Ugyan ő a 'Vadrózsák' (nyelvészeti tekintetben valóságos gyöngyök) első kötete 555. lapján így szól: „A *keresztény* szó helyesírását illetőleg egy szerény javaslatot kockáztatnék. Tudjuk, hogy a magyar r. katolikus és protestáns hitfelekezetek közt e részben külön gyakorlat kapott lábra: r. katolikus írók rendszeren *keresztényt*, protestánsok pedig *keresztýnt* írnak. (Megjegyezzük, hogy akik szigorún a származtatáshoz ragaszkodnak, a r. katolikusok közül is számosan, kivált a régiség-búvárok, pl. Toldy Ferencz, *keresztýn-t* használnak). Nem lehetne-e az uniót — folytatja Kriza — legalább orthographice kieszközölni az által, hogy mindenik fél mondana le arról az egész bajt okozó *y*-ról? Lám a székely nyelvshozás igen gyakran elhagyja e betűt, s így is mondja: *kérésztén ember*, *keresztén emberek*, mint mondja *Sebestén*, nem pedig: *Sebestýn*, holott *Sebestýn* uram szokott legnagyobb erősség lenni az *y* megtartása mellett. A székely népnelv *Sebestén-t* alkotott *Sebastianus*-ból, szintűgy alkothatta a *keresztén-t* *Christianus*-ból. Részemről — úgymond — mint székely kész vagyok a görög *y*-t feláldozni az egység kedvéért.“ — Reméljük nincs szükség semmi egyezkedésre és feláldozásra. Valamint *romt*, *bont* stb. helyett a szófejtés ellenére *ront*, *bont* és több számtalanokat írunk, valamint *tekéletes* helyett, mind a régiség mind talán a származás daczára is, *tökéletes-t* használunk, valamint a göcsejiekkel nem írunk *koppantyút-t*, vagy éppen *döftyé* (=döfje), *csuktya* (=csukja), *haraptya* (=harapja), *leptye* (=lepje) s több ily kifejezésű szókat, sőt éppen az ugyanazon eredetű *Keresztýn*-t senki sem írja *Keresztýl*-nek, s mindezt azért vesszük, mert a kisebb-nagyobb terjedelmű szokás mellett a jobbhangzás felsőbb törvényét követjük: úgy meg vagyunk győződve, hogy az irodalomban is a 'keresztény' válandik általánossá, kivált ha az illetőket figyelmeztetjük, hogy a 'kereszt'-től származtatás, minden többi európai nyelvek ellenére is semmi alappal nem bír.

KERESZTYÉNI, KERESZTYÉNSÉG, I. KERESZTÉNYI, KERESZTÉNYSÉG.

KERET, (ker-et) fn. tt. *keret-ét*, harm. szr. —e. v. —je. 1) A közhasználatu, de idegen (német) *Rham* szóból alakult *ráma* helyébe alkotott új szó, s

am. valamely kép kerületét képező foglaltvány. *Arany keretbe foglalt kép. Négysszögű, tojásdad keret.* 2) Hold udvara.

KÉRET, (1), (kér-et) fn. tt. *kéretét*. L. **KÉRELÉM**.

KÉRET, (2), (kér-et) mivel. m. *kéret-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kéress*. Más valaki által kér valamit vagy valakit. *Magam nem mehelvén, barátom által kérettem őt, hogy . . . Különösen, közbejáró személy által valamely leányt feleségül kér.*

„Kérettelek, nem jöttél,
Ha nem jöttél, ott vesztél,
Lyányok anyjává lettél.“

Népdal.

KÉRETÉZIK, (kér-et-éz-ik) k. m. *kéretéz-tem*, —*tél*, —*étt*. A régieknél am. a mai, kéredez, vagy egyszerű, *kér*. „Midőn bemenne, kéretezék (petiit) hogy szabadság adatnék ő neki éjjel és villamodat előtt kimenni.“ Bécsi cod. „Vagyon harmad napja hogy kenyeret nem ett, ugyan sír némellyik, úgy kéretezik tőlem.“ 1556-diki levél. (Szalay Á. gyűjt.).

„Nagyon foga (=kezde) ivóteni,
És az várban kéretezni.“

Katalin verses Leg. (Toldy F. kiadása).

KÉRETLEN, (kér-etlen) mn. tt. *kéretlen-t*, tb. —*ék*. 1) Amit nem kértek. *Kéretlen adomány, jótelemény, hivatal.* 2) Akit nem kértek, hogy adjon vagy tegyen valamit. *Kéretlen adakozó.* Határozóként: a nélkül hogy kérnék, kéretlenül.

KÉRETLENÜL, (kér-etlen-ül) ih. A nélkül, hogy kéretett volna, önként, önszántából. *Kéretlenül segíteni a nyomorultakon. Kéretlenül nyert hivatal.*

KERETTYÜ, pusztai Bihar m.; helyr. *Kerettyüre*, —*n*, —*röl*.

KERETYE, falu Szala m.; helyr. *Keretyére*, —*n*, —*röl*.

KEREVET, fn. tt. *kerevet-ét*, harm. szr. —*je*. Keleties pamlag, üllőpárnákkal. Törökül is *kere* v. *kirevet*. Gyöke valószínűleg a kört jelentő *ker*, melyből lett magyar elemzéssel: *kerő, kere, kereve*, végre t utóhanggal *kerevet*, mint *evő* (élénk, mozgó) *eve evet, guva guvat*. Régebben, pl. Szabó Dávidnál, Simainál: *kelevet*.

—**KÉREZ**, mély hangon: —**KÁROZ**, ritka használatú összetett igeképző, —*kál* —*kél* (=og-ál, ög-él, ég-él) és -oz, -öz, -éz egyszerűbb képzőkből: *sütkérez, fuklóroz*.

KERGE, (ker-g-e) mn. tt. *kergét*. Gyöke a körben mozgást, forgást jelentő *ker*, melyből lett *kerg* v. *kereg* ige, innen igenév *kergő kerge*, azaz kerengő, keregve v. szédelegve forgó. Mondják különösen a juhokról, midőn agyvelejökben bizonyos férgek támadván, szédülést kapnak, s ennek következtében forogva végtére földhöz csapják magukat, s megdöglenek. *Forog, mint a kerge juh v. birka.*

KERGEKÓR, (kerge-kór) ösz. fn. lásd: **KERGESEÉG**.

KÉRGES, (1), erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Kérges-re*, —*én*, —*röl*.

KÉRGES, (2), (kér-ég-es) mn. tt. *kérges-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Tulajd. ért. aminek kérge van. V. ö. **KÉRÉG**. *Kérges fák.* 2) Amiben kérge van. *Kérges csizmasark.* 3) Átv. ért. mondjuk vastag, kemény megcserepesedett bőrről. *Kérges tenyerek, lábtalpak, lábsarkak.*

KÉRGESÉDES, (kér-ég-es-éd-és) fn. tt. *kérgesédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Bizonyos testnek képződési állapota, midőn kérgesekké lesznek, midőn kérge nő rajtuk. V. ö. **KÉRGESÉDIK**.

KÉRGESÉDIK, (kér-ég-es-éd-ik) k. m. *kérgeséd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kérges leszen, kérget ölt magára, kérge nő. *Némely fák lehámlanak, s megint kérgesednek.* Átv. ért. mondjuk bőrről, midőn vastagodik, keményedik, cserepesedik. *Tenyerén talpán megkérgesedett a bőr.* Az ökör nyaka megkérgesedett az ígától.

KERGESEÉG, (ker-g-e-ség) fn. tt. *kérgeség-ét*, harm. szr. —*e*. Leginkább a juhokat pusztító nyavalya, mely az agyvelőben bizonyos férgek által támad, s a juhnak szédülést okoz, és azt jobbára meg szokta ölni.

KÉRGESSÉG, (kér-ég-es-ség) fn. tt. *kérgesség-ét*, harm. szr. —*e*. Általán a növények, különösen fák tulajdonsága, melynél fogva derekaikat, ágaikat kérge borítja. V. ö. **KÉRÉG**. Átv. ért. az állati bőrnek vastag keménysége, cserepessége.

KERGET, (ker-g-et) áth. m. *kerget-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kergess*. Minthogy gyöke a kört jelentő *ker*, innen tulajd. szoros ért. am. valakit keregni, azaz körögni, körben forogni késztet, kényszerít, pl. a nyomtató ágydson *kergetni a lovakat*; valakit a kazal, asztal, pajta körül *kergetni*; bizonyos körjátékban a farkas (személy) a kör körül *kergeti a bárányt*. Teljes bizonyosságra emeli ezt a Mátyás király halálára írt emlékkeresztenben (a XV. század végéről) a *kerenget* (=kerget) szó:

„Térékéchtül nyerél ajándokokath,
Ne pusztíthánád országokath,
Ne kerengethnéd bassájokath.“

(Nyelvemlékek. II. Kötet).

Ezen értelem rejlik a *kergeteg, kergeteges* szókban is. Szélesb ért. 1) a futót, menekülni akarót, ki görbe gurba utakon, és irányokban szalad, nyomban hajtja, üldözi. *Kergetni a megszökött tolvajt. Kergetni a futó ellenséget. A futóska játékban kergetni egymást.* 2) Valakit v. valamit felhajtva, fölverve, nyugalmából felzavarva, s futásra kényszerítve terelget, űz, hajt. *Fölkergetni a bokrok közül a nyulakat. Kikergetni a barmokat a tilosból. Bekergetni a juhokat az akolba. Elkkergetni valakit a háztól. Megkergetni a kártévő gyermekeket. Szétkergetni a csoportosó népet. A hisz-*

kött csikókat visszakergetni a karamba. A lopott marhát általkergetni a folyón. Űzni, kergetni. Sima farkú a szerencse, hol futja, hol kergeti az embert. (Km).

KERGETEG, (ker-g-et-eg) fn. tt. *kergeteg-ét*, harm. szr. —e. Juhok nyavalyája, midőn szédülést kapva forogni kezdenek, és elvesznek. V. ö. **KERGE** és **KERGESÉG**.

KERGETEGÉS, (ker-g-et-eg-és) mn. tt. *kergetegés-t* v. —et, tb. —ek. Kergetegben szenvedő. *Kergeteges juh*. V. ö. **KERGE**, **KERGETEG**. Átv. ért. eszeveszett bolond, kit néha-néha ér el a bolondság, s kiről azt szokás ilyenkor mondani: *rá jött a bóna óra*.

KERGETEGESSÉG, (ker-g-et-eg-és-ség) fn. tt. *kergetegesség-ét*. L. **KERGESÉG**.

KERGETÉS, (ker-g-et-és) fn. tt. *kergetés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Cselekvés, illetőleg üzés, hajtás, midőn valakit v. valamit kergetnek. V. ö. **KERGET**.

KERGETŐDZÉS, (ker-g-et-ő-d-öz-és) fn. tt. *kergetődzés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Egymást viszonosan üző hajtogatás. V. ö. **KERGETŐDZIK**.

KERGETŐDZIK, (ker-g-et-ő-d-öz-ik) belsz. m. *kergetődz-tem*, —tél, —tél, par. —zél, htn. —ni v. —eni. Egymást kergeti, azaz, majd kerget, majd kergettetik. *Kergetődznek a játszó gyermekek*. *Kergetődznek a játszó ebek*.

KERGÜL, (ker-ge-ül) önh. m. *kergül-t*. Mondják juhokról, midőn úgynevezett kergekórba esnek. Máskép: *kerdül*.

KERHO v. **KERHÓ**, ökörszólító szó, melylyel a béres rákiált az ökörré, hogy az iga mellé álljon. *Kerho mellé!* így mondják Mátyusföldén, miből valószínűleg gyaníthatni, hogy a *ker* am. *kerülj*, a *ho* am. *iga*, tehát: *kerülj iga mellé*. Innen nem nehéz megmagyarázni a tájszokásos *hód* (jugum) nevet, mely am. *ho-od* iga-hely, azaz akkora föld, vagy tér, melyet egy nap egy igával meg lehet szántani; így lett a latin *jugum* után a *jugerum*. A közönségesebb *hold* pedig elemezve *hol-d*, s gyöke a reggelt jelentő *hol*. V. ö. **HO**, (1), **HOL**, (2), fn. **HÓD** (3). Szélesebb ért. *kerhó-t* kiáltanak az ökörnek akkor is, midőn azt akarják, hogy tovább mozduljon helyéből, különösen, hogy a jászolhoz közelebb álljon.

KERICZÉL, (ker-icz-él) önh. m. *kericzél-t*. A fiatal tyúkról, vagyis csirkéről, jérezéről mondják, midőn *ker ker* hangon énekel. Vastag hangon: *kari-czál* t. i. a tyúk.

KÉRINCSEL, (kér-in-cse-el) áth. m. *kérincsel-t*. Székely szó. L. **KÉRÉGET**.

KERING, (ker-ing) l. **KERENG** és **KARING**.

KERINGÉL, **KERINGET** stb. l. **KERENGÉL**, **KERENGET**.

KERINGŐ v. **KERENGŐ**, (ker-eng-ő) mn. és fn. tt. *keringő-t*. Keringve mozgó, járó, lejtő. Ke-

ringő leányok, tánczosok. Különösen így nevezetik azon német nemzeti táncz (Walzer), melyet folytonosan forogva járnak. Keringőt jární, tánczolni. Két vagy három lépéses csoszogó, topogó keringő.

KERÍT v. **KERIT**, (ker-ít) áth. m. *kerít-ét*, htn. —ni v. —eni, par. —s. 1) Valamit köralakban csinál, köralakuvá tesz. *A hordónak feneket keríteni*. *A kalap karimáját kikeríteni*. 2) Valamit körülfog, körülvesz valamivel. *A kertet fallal, sövényvel, a rétet, legelőt árokkal keríteni, bekeríteni*. *A halakat hálóbá keríteni*. *A falut, dűlőket fákkal körülkeríteni*. *Megkeríteni az ellenséget*. 3) Valamit köralakban forgat, vagy valamivel kört csinál. *Parittyát keríteni*. *Ostorral maga körül egyet keríteni*. *Valakinek nyaka köré keríteni a korbáccsal*. Átv. ért. *a beszédnek nagy feneket keríteni* am. a dolgot megszűröl kezdve s körülírva előadni. *A káromkodást elkeríteni* am. *hosszszan, czifrán káromkodni*. 4) Valamit utána való járással, tehát tekervényes görbe uton megszerez, megfog. *Akárhonnan, de keríttek egy pár csikót*. *Kézre keríteni az elveszett jószágot*. *Deli Kortván béget kezünkbe kerítjük*. (Thury Gy. éneke 1548. Thaly K. gyűjt.). *Elékeríteni valamit*. *Megkeríteni a szökevényeket*. *Vadakat, átv. ért. embereket törbe keríteni*. 5) Valakit bizonyos célra hajhász, kerülget, megnyerni iparkodik. *Cselédet, feleséget keríteni valaki számára*. *Kéjőket keríteni*.

KERÍTÉK, **KERITÉK**, (ker-ít-ék) fn. tt. *keríték-ét*, harm. szr. —e v. —je. Mivel valami be van kerítve, pl. fal, sövény, korlát, árok, gyöpi, garád.

KERÍTÉS, **KERITÉS**, (ker-ít-és) fn. tt. *kerítés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. 1) Cselekvés, melynél fogva valamit kerítünk, azaz körülveszünk, körülfogunk, köralakban kimetszünk, kiszabunk. 2) Azon vonal vagy test, mely valamit kerít, körülvesz, mint: fal, sövény, árok. *Kerítésen átugrani*. *A kerítést rongálni, megijítani*. *Kerítés mögé húzódni, bújni*. *Kerítésen belül, kívül*. *Nád-, lécz-, deszka-, sövény-, kökerítés*. 3) Szerzés, megszerzés, mely tekervényes utakon, s keresés által történik. *Pénzkerítés*. 4) Valamely személynek bizonyos célra megnyerése, különösen nőszemélyeknek elcsábítása, mások számára megszerzése. V. ö. **KERÍT**.

KERÍTETLEN, **KERITETLEN**, (ker-ít-etlen) mn. tt. *kerítetlen-t*, tb. —ék. Ami nincs kerítve, mi szabadon, tárva nyitva áll. *Kerítetlen ház, udvar*. *Kerítetlen város*. Határozóként am. a nélkül, hogy kerítve volna.

KERÍTETT, **KERITETT**, (ker-ít-ett) mn. tt. *kerített-et*. Ami kerítve, minek kerítése van. *Kerített szőlő, udvar*. *Fallal kerített város, majorság*. *Árokkal kerített rét*.

KERÍTŐ, **KERITŐ**, (ker-ít-ő) fn. tt. *kerítő-t*. Széles ért. oly személy, ki utánjárás, keresés által valamit másnak számára megszerez, s am. hajhász. Szorosb ért. ki a férfiaknak házasság végett nőket keres, ajánl, szerez. Legszerosb és megvető ért. bordélyos férfi vagy nő. *Kéjhölgy-kerítő*.

KERITŐFAL, (kerítő-fal) ősz. fn. Kerítésül szolgáló fal.

KERITŐHÁLÓ, (kerítő-háló) ősz. fn. Nagy háló, vagyis gyalom, melynek egyik végét a vízparton az úgynevezett laptáros tartja, derekát pedig a csónakban levő legények körvonalban menve a vízbe eregetik, s másik végével a part felé kanyarodnak.

KERITŐNŐ, (kerítő-nő) ősz. fn. Bordélyosnő, ki úgynevezett szabadszemélyeket tart vagy szerez. V. ö. KERÍTŐ.

KERKA, patak neve Szala m. Nevét valószínűleg keringő folyásától kapta.

KERKA-KÁLÓCZFA, falu Szala m.; helyr. — Kálóczfá-ra, —n, —ról.

KERKAKUTAS, falu Szala m.; helyr. — Kutas-ra, —on, —ról.

KERKÁSKÁPOLNA, falu Vas m. helyr. — Kápolná-ra, —n, —ról.

KERKAÚJFALU, falu Szala m.; helyr. — Új-falu-ba, —ban, —ból.

KÉRKÉDEKÉNY, (kér-kél-ék-ény v. kér-kéd-ék-ény) mn. tt. *kérkedékény-t*, tb. —ek. Aki kérkedni szeret, kérkedő természettel, szokással bíró. V. ö. KÉRKÉDIK. *Kérkedékény leány, tudod tánczban hogy jár.* (Km.). V. ö. KÉRKÉDIK.

KÉRKÉDEKÉNYSÉG, (kér-kéd-ék-ény-ség) fn. tt. *kérkedékénység-ét*, harm. szr. —e. Kérkedő tulajdonság. V. ö. KÉRKÉDIK.

KÉRKÉDI, (kér-kéd-i) mn. tt. *kérkédi-t*, tb. —ek. Aki kérkedni szokott, kérkedni szerető, dicsekedve hányiveti.

KÉRKÉDIK, (kér-kéd-ik, s *kér* alkalmasint össze van húzva, 'kevély' szóból, mely törökül: *kibir*, az arab *kebir* pedig am. nagy, *gar*, tehát lehet: garod-ik is); k. m. *kérked-tem*, —tél, —étt. Innen 1) am. maga felől szép tulajdonságokat mondogat, azokkal dicsekedik, kevélykedik s magát ez által nagyobbitni, emelni törekszik. *Nemességével, őseivel, szépségével, tudományával kérkedni. Azzal kérkedni, mily kedves ő a társaságokban. Nagy urak barátságával kérkedni. Erejével, vitézségével kérkedni.* 2) Oly tárgyak birtokosának hirdeti magát, melyek rendesen kedvesek az emberek előtt. *Pénzzel, gazdagsággal kérkedni. Rangjával, előmenetelével kérkedni.*

„Végházunk kérkedjen (-ék) sok pogány fejekkel.”

Thúry Gy. éneke. 1548. (Thaly K. gyűjt.).

3) Minthogy a szép vagy jeles tulajdonságok fitogtatása tulzókíntüntetési vágyra mutat, kérkedni annyit is tesz, mint képzelt, koholt jelcsegekkel dicsekedni, magát hányini vetni.

KÉRKÉDISÉG, (kér-kéd-i-ség) fn. tt. *kérkédiség-ét*, harm. szr. —e. Hányivetiség, vagyis tulajdonság, melynél fogva valaki magát tetszetni, kelletni, kitüntetni akarván, magáról dicséretes, szép jeles dolgokat mondogat. V. ö. KÉRKÉDIK.

KÉRKEDŐ, (kér-kéd-ő) mn. tt. *kérked-őt*. Aki kérkedik vagy kérkedni szokott. *A kérkedő embert megutálni, kinevetni. Kérkedő katona*, ki vitézségeiről dicsekedve beszél. *Kérkedő nő, leány*, ki pl. szerelmes kalandjait emlegeti. V. ö. KÉRKÉDIK.

KÉRKÉDVE, (kér-kéd-ve) ih. Kérkedő módon, maga magáról holmi jelességeket, dicséreteket mondogatva. *Kérkedve beszélni.*

KÉRKÉSZIK, KÉRKÜDIK, I. KÉRKÉDIK.

KERLÁN, (ker- v. ber-lán? azaz keringő v. bergő, förgő, honnan, 'birka' is); fn. tt. *kerlán-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A székelyeknél Gyarmathi szerént am. egy esztendő bárány; túl a Dunán: *tokló; néhutt: tokjuh.*

KÉRLEL, (kér-el-el) áth. m. *kérlel-t*. 1) Ismételve, folytonosan, gyakran kér valakit. Erre mutat a kettőztetett *el* képző. 2) Valakit ismételt, gyakori kérés által engesztel, szelidít, kegyességre bír; valakinek haragját, bosszuját csillapítja. *Kérlelni a megbántott szülőket. Kérlelni az ellenséget. Szép szóval, könyörgéssel, levéllel, ajándékkal, pénzzel kérlelni valakit. Megkérlelni az ellenpártot.*

„Hasztalanul eget és földet kérlelve betölték.”

Vörösmarty.

3) Sírót, szomorgót vigasztalás, biztatás által csendesít, enyhít. *Kérlelni a szülője után síró gyermeket. Kérlelni a jajgató, panaszkodó kárvallottakat.*

KÉRLELHETETLEN, (kér-el-el-het-etlen) mn. tt. *kérlelhetetlen-t*, tb. —ék. Aki annyira haragos, bosszús, vagy oly elkeseredetten szomorú, hogy megkérlelni nem lehet, tehát am. haragjában, bosszúságában megrogzott, keservében megfásult. *Kérlelhetetlen haragu zsarnok. Kérlelhetetlen szívű atya. Tárgyról is. Kérlelhetetlen sors.* V. ö. KÉRLEL Határozóként am. kérlelhetetlenül.

KÉRLELHETETLENSÉG, (kér-el-el-het-[et]-len-ség) fn. tt. *kérlelhetetlenség-ét*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki kérlelhetetlen.

KÉRLELHETETLENÜL, (kér-el-el-het-[et]-len-ül) ih. Haragjában, bosszujában megkeményedve, hajthatatlanul, engesztelésnek helyet nem adva. *Kérlelhetetlenül visszautasítani a bocsánatért könyörgőket.*

KÉRLELHETLEN, I. KÉRLELHETETLEN.

KÉRLELHETŐ, (kér-el-el-het-ő) mn. tt. *kérlelhetőt*. Akit kérlelni lehet.

KÉRLELHETŐSÉG, (kér-el-el-het-ő-ség) fn. tt. *kérlelhetőség-ét*. Kérlelhető tulajdonság.

KERMÉLKÉDIK, (kér-m-él-kéd-ik) k. m. *kermélkéd-tem*, —tél, —étt. Kemenesalján am. hizelkedve ráköti magát valakire, mint a macska szokott, ki egyszersmind hizelg is, körmöl is.

KERMES, I. KÖRMÖSHÁZA.

KERNECSA, falu Krassó m.; helyr. *Kernecsa-ra*, —n, —ról.

KERNECZ, falu Vas m.; helyr. *Kernecz-re*, —én, —ról.

KERNYAJA, falu Bács m.; helyr. *Kernyajá-ra*,
—*n*, —*ról*.

KERNYE, puszta Nyitra m.; helyr. *Kernyé-re*,
—*n*, —*ról*.

KERNYESD, erdélyi falu Hunyad m.; helyr.
Kernyesd-re, —*én*, —*ról*.

KÉRŐ, (1), (kér-ő) mn. tt. *kérő-t*. Aki valakitől
valamit kér. *Pénzt, kenyeret, ruhát kérő szegények.*
Szabadságot kérő rabok. Bocsnatot *kérő* bűnösök. *Kérő*
násznagy, ki a házassulandó férfi nevében megkéri az
illető nőt, ki a vőlegény ügyeit viszi, s a vőlegényi
násznépnek főnöke. *Kérő társ*, aki egy másikkal ugyan-
azon nőt kéri feleségül. *Kérő levél*, am. folyamod-
vány. Mindezeket össze is szokták írni: *kérőnásznagy*,
kérőtárs, *kérőlevél*.

KÉRŐ, (2), (kér-ő) fn. 1) Széles ért. személy,
ki valamit kér, ki valamiért folyamodik. *Gazdagok*
ajtaját elálló kérők. *Folyamodvánnyal jövő kérők.*
2) Szorosb ért. személy, ki vagy maga számára vagy
más nevében valamely nőszemélyt feleségül kér,
leánykérő. *Leányának már több kérői voltak.* *Jönnek*
a kérők. *Elutasítani a kérőket.* A kérőnek *kitenni a*
szűrét. Innen a fennemlített *kérőnásznagy*. 3) Maga
azon cselekvés vagy szertartás, mely által valakit fe-
leségül kérnek. *Kérőbe menni.* *Kérőben járni.* *Kérőbe*
küldeni valakit. 4) Bizonyos nemű állatok, mint ök-
rök, juhok, szarvasok, nyulak stb. szokása, midőn a
lenyelt takarmányt bizonyos idő múlva ismét régi-
csálják. *Kérőt rágni.* *Kérőre szólni*, a csegetyüről
mondják, mikor a marha kértő rág s ezért a cseget-
tyű rajta sajátságos hangon szól. (Kriza J.) Ennek
gyöke a rágást jelentő *kér*. V. ö. KÉRŐDZIK. 5) Ru-
hából való tépés, melylyel a kimosott sebet betömik.
(Szabó Dávid). Itt úgy látszik, rokon a rágást, vagyis
eledelnek fölszívását jelentő *kérő* szóval, minthogy a té-
pés is a sebből a genyet kihúzza, vagy magába szívja.

KÉRŐ, (3), erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr.
Kérő-re, —*n*, —*ról*.

KÉRŐDÉS, (kér-ő-d-és) fn. 1. KÉRŐDZÉS.

KÉRŐDIK, 1. KÉRŐDZIK.

KÉRŐDÖZIK, (kér-ő-d-öz-ik). A Bécsi codex-
ben ugyanaz ami szokottabban: *kérődzik*. „Ordeit-
nak vala ő hajlakokban, búzán és boron *kérődöznek*
vala.” (super triticum et vinum ruminabant).

KÉRŐDZÉS, (kér-ő-d-z-és) fn. tt. *kérődzés-t*, tb.
—*ék*, harm. szr. —*e*. Némely négylábu állatoknak
azon szokása, midőn *kérődzenek*. V. ö. KÉRŐDZIK.

KÉRŐDZIK, (kér-ő-d-z-ik) k. m. *kérődz-tem*,
—*tél*, —*ött*, htn. —*eni* v. —*ni*, par. —*zél*. Mondjuk
bizonyos állatfajokról, ú. m. a szarvasmarhákrol,
juhokról, nyulakról stb. melyek a félig megrágott
s lenyelt eleséget utóbb ismét fölszívják, s még
egyszer megrágják. *Az ökrök már nem esznek, csak*
kérődzenek. Átv. és gúnyos ért. am. valamit egész
unalomig ismét, elérőz, emleget; továbbá a m.
valamit lassan tesz, különösen sokáig eszik, nyám-
mog. *Egy lúdczombon óráig kérődzik.* *Ne kérődzzél*
annyit, hanem mondd ki röviden. *Be sokáig kérődzik*

AKAD. NAGY SZÓTÁR. III. KÖT.

azon a levélírdáson. Ezen ige gyöke *kér* szintén rokon-
nak tartathatik *ker* gyökkel, minthogy a *kérődző* ál-
lat gyomrából az egyszer megrágott eledel még egy-
szer *viisszakerül*; de rokonnak tekinthető *kercezel*, to-
vábbá a vastaghangu *rág*, és a latin *rumex*, *rumino*
szókkal is, midőn értelmének lényege a rontást, tö-
rést, vágást, metszést jelentő *r* hangban rejlik, s ily
jelentéssel bir nemcsak számos magyar, hanem árja-
féle s más nyelvostálybeli szókban is. V. ö. R.

KÉRŐDZŐ, (kér-ő-d-öz-ő) mn. tt. *kérődző-t*. Ami
kérődzik. *Kérődző állatok*. V. ö. KÉRŐDZIK.

KÉRŐGYOMOR, (kérő-gyomor) ősz. fn. A ké-
rődző állatok harmadik gyomra, melynek sok redői
vannak.

KERÖL, KERÖL, (ker-öl) áth. m. *keröl-t*. Hibás
szokás által divatból csaknem végképen kimaradt ige,
mert ma már nem csak a beszédben, de az irodalom-
ban is a szabatosság mellőztével az önható értelmű
kerül használtatik helyette. Molnár A. szótárában min-
den származékaival együtt *keröl* áll. Gyöke *ker*, mely-
ből *öl* v. *el* képzővel lett *keröl* v. *kerél*, mint *tér-ből*
lett *terél* v. *terél*, s különbözék tőle a *terül*, valamint
különböznek a *tanól* és *tamul* (jóllehet általában itt is
az utóbbi divatos), *okol* és *okul*, *tarol* és *tarul*, *szé-
gyenel* és *szégyenül* stb. Jelentései 1) valamit körüljár.
A csősz keröli a határt, a vaddász az erdőt. *Megkerölni*
a várost. 2) Átv. ért. valamit ovakodva jár körül, va-
lamitől tartózkodik, s nem mer hozzá közel menni,
csak távolról forog körülötte. *Keröli a forrót.* (Km.).
Keröli a jót, mint ördög a tömjént. (Km.). *Keröli az*
oskolát. *Nem minden agg róka keröli el a csávdát.* (Km.).
Akasztófát kerölni, am. gonosztetteinek öntudata
miatt félni, ovakodni az akasztófától. *Kikerölni a ve-
szedelmet.* 3) Átv. ért. *megkerölni valakit*, am. mellé-
kes, tekervényes úton módon reávenni valamire.
Pénzzel kell megkerölni a gonoszt. (Km.). V. ö. KE-
RÜL.

KÉRŐLEG, (kér-ő-leg) ih. Kérőképen, *kérő* mó-
don, úgy mint afféle *kérő*; nem követelve, nem pa-
rancsolva, hanem egyedül más kegyére támaszkodva.
Kérőleg szólítani valakit.

KERÖLÉS v. KERÖLÉS, (ker-öl-és) fn. tt. *ke-
rölés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn
az ember vagy más állat, *keröl* valakit v. valamit. V.
ö. KERÖL.

KÉRÖLEVÉL, (kérő-levél) ősz. fn. Iromány,
mely a kérés tárgyát indokolva eléadja, egyszer-
mind annak kegyére hivatkozik, kihez a kérés in-
tézve van.

KERÖLGET, (ker-öl-g-et) gyakor. önh. m. *ke-
rölget-tem*, —*tél*, —*ött*, par. *kerölgess*. Valamit foly-
tonosan, vagy ismételve, vagy gyakran *keröl*. *Ke-
rölgeti, mint macska a forró kását.* (Km.). V. ö. KE-
RÖL.

KERÖLGETÉS, (ker-öl-g-et-és) fn. tt. *kerölge-
tés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn va-
lakit vagy valamit *kerölgetnek*. V. ö. KERÖLGET.

KERÖLŐ, (ker-öl-ö) mn. és fn. tt. *kerölő-t*. Aki valamit kerölve körüljár, vagy aki valamitől ovakodva bizonyos távolságban tartja magát. *Erdőkerölő. Oskolakerölő. Dologkerölő. Kasza-kapakerölő. Akasztófakerölő.* Különösen mint főnév, önállólag használva, jelent csöszet, határta, erdőre fölvygázó személyt.

KERÖNG, tájdivatos; l. **KERENG**.

KÉRŐTÁRS, (kérő-társ) ösz. fn. Így neveztetnek egymás irányában oly nőtlen férfiak, kik ugyanazon nőt kéri feleségül. *Hárman voltunk kérőtársak, s mindhárman üres kosarat kaptunk.*

KÉRŐZÉS, (kér-ő-z-és) fn. l. **KÉRŐDZÉS**.

KÉRŐZIK, (kér-ő-z-ik) k. l. **KÉRŐDZIK**.

KERPECZ, falu Szala m.; helyr. *Kerpecz-re*; —én, —ről.

KERPENYES, erdélyi falu Alsó-Fehér m., és a Szászföldön; helyr. *Kerpenyes-re*, —én, —ről.

KERPENYÉT, falu Bihar m.; helyr. *Kerpenyét-re*, —én, —ről.

KERPEST, falu Bihar m.; helyr. *Kerpest-re*, —én, —ről.

KERR, hangutánzó, *kerreg* szóban.

KERRA, fn. tt. *kerrát*. Ragadozó madár a sólymok osztályából. Rokon vele a magyar *kerecsen*, *karvaly*, *karuly*, *kurhėja*, és a szláv *keršák* v. *kršák*. Gyöke a keringő szállongást jelentő *ker*. V. ö. **KERECSEN**.

KERRÉG, (kerr-ég) önh. és gyakor. m. *kerregtem*, —lél, —étt. A tyúkról mondjuk, midőn haragjában kiált, pl. ha tojáson ültekör bántják vagy ragadozó madarat lát; máskép: *kiirrog*.

KERRÉGÉS, (kerr-ég-és) fn. tt. *kerregés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Tyúk kiáltozása, midőn haragszik.

KERSECZ, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Kersecz-re*, —én, —ről.

KÉRSZIGET, pusztá Heves m.; helyr. *Kérsziget-re*, —én, —ről.

KERT, (ker-t) fn. tt. *kert-ét*, harm. szr. —je v. —e. Kicsinyezője: *kertécske*. Gyöke a kört jelentő *ker*, melyből a helyet jelentő *t* képzővel lett *ker-t* am. körhely, kerített hely vagy tér. Innen egy 1055-iki oklevélben: locus Kerthel nomine, ad foenum utilis. (Jerneynél). A Nádor-codexben is am. kerítés. (Toldy F.). Rokon vele ez értelemben: *garád*. Ugyanezen gyök némi módosítással megvan a latin *hortus*, hellén *χόρος*, német *Garten*, francia *jardin*, szláv *hrod*, *grad*, *grod*, *gorod* stb. szókban. A német *Grenze* v. *Grünze*, lengyel *granica*, cseh *hranice* stb. szókban is alkalmasint a kerítés fogalma rejlik. V. ö. **KER**. 1) Bekerített földter, telek, különféle hasznos növények tenyésztése, vagy gyönyörködtetés végett, s ez a mai megszokottabb értelme. *Gyümölcsös, zöld-séges, káposztás, virágos kert. Mulató kert. Angol, francia ízlésű kert. Házi kert. Szőlős, dinnyés kert.*

Veteményes kert. Kertel mivelni, öntözni. Kertben sétálni, mulatni. Kertet fallal, sövénynyel, deszkával, náddal, gyepűvel keríteni. Nincs oly rossz kert, melyben jó is ne teremne. (Km.).

„Betekintek kis kertjébe,
De csak nyomát veszem észbe,
Gyöpű mellett egy rózsafa,
Legszebb ága leszakasztva.”

Népdal.

2) Szélesb ért. kerített hely, melyben valamit tartanak. *Méhes kert, vadás kert, szérüs kert. Tüzelőfés kert.* 3) Egészen eredeti értelmében: kerítés, mely valamit körül vesz. *Latorkert*, azaz várat kerítő sáncz. Innen: *kertelni* valamit am. bekeríteni. Továbbá: *kert-fedél* v. *kertsátor*, v. *kertlésza* am. a kerítés fedele v. sátra, v. lészája.

KERTA, falu Veszprém m.; helyr. *Kertá-ra*, —n, —ről.

KERTÁGY, (kert-ágy) ösz. fn. A veteményes kertekben egyes szakaszok, egymástól ösvény vagy barázda által elválasztva. *A kertágyakat zsindő szelint kimérni. Virágos, káposztás, hajmás kertágy.*

KERTAJTÓ, (kert-ajtó) ösz. fn. Ajtó a kerten. *Hátulsó kertajtó*, melyen hátul járnak a kertbe.

KERTÉCSKE, (ker-t-écs-ke) kics. fn. tt. *kertécskét*. Kis kert. *Ház alatt kertecske*, abban van egy nyulacska, erre szalad! erre szalad! (Dajka játékvérse a kiseddél).

KERTÉKE, (kert-éke) ösz. fn. A tizhimesek selegébe és ötanyások rendébe tartozó növényem, melynek virágbokrétaí magánosak és bogernyősek. *Kertek diszvirága.*

KERTEKURTÁL, (kerte-kurtál) ösz. ikerige, m. *kertekurtál-t*. Csüresavar, girbe görbe utakon jár, tesz vagy mond valamit. Gyöke a kört jelentő *ker* és *kur*. Kemenesalji szó.

KERTÉL, (ker-t-él) áth. m. *kertél-t*. Valamit kerít, bekerít, s ez által mintegy kertet alakít. *Sövénynyel, náddal, deszkával, lécczel, gyepűvel kertelni a szérűt.*

KERTÉLÉS, (ker-t-él-és) fn. tt. *kertélés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) Cselekvés, midőn valaki kertel valamit. *Kerteléssel foglalkodni, vesződni.* 2) Kerítés, azaz sövény, fal, gyepű stb. melylyel valamit bekerítnek. *A kertelés költségbe kerül. Elrongálni a kertelést.*

KERTÉLET, (ker-t-él-et) fn. tt. *kertélet-et*, harm. szr. —e v. —je. Építmény, pl. fal, sövény, palánk, gyöpű, mely valamely tért bekerít.

KERTÉLETLEN, (ker-t-él-etlen) mn. tt. *kertéletlen-t*, tb. —ék. Aminék kertelete nincsen, mit be nem kerítettek. *Kerteletlen vadás erdő. Kerteletlen dinnyeföld.*

KERTÉLT, (ker-t-él-t) mn. tt. *kertélt-et*. Kerített, minek kertelete van. *Kertélt szőlő, szérű, majsorság.*

KERTÉS, (1), (ker-t-és) mn. tt. *kertés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Miben kert van, mihez kert van kötve; kertekkel bővelkedő. *Kertes udvar. Kertes vár. Kertes major, ház, kastély, kolostor. Kertes határ.* Sz. István 1015-dik évi alapító oklevelében *Kertés kő*, a bakonybéli apátság egyik határköve, mely nevét maiglan föntartja.

KERTÉS, (2), faluk, Arad, Sopron, Vas m.; helyr. *Kertés-re*, —*én*, —*ről*.

KERTÉSZ, (ker-t-ész) fn. tt. *kertész-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Széles ért. személy, ki kertet művel, ki kertben tenyésző növényekkel bánik, ki ültet, kapál, ás, nyes, oltogat, stb. Szorosb. ért. oly személy, ki a kertekkel való bánást mesterségesen vagy bizonyos művészeti ízlés szerint űzi. *Konyhakertész, virágkertész, gyümölcskertész, díszkertész. Angol, francia, hollandi ízlésű kertész.*

KERTÉSZET, (ker-t-ész-et) fn. tt. *kertészet-et*, harm. szr. —*e*. Mesterség, sőt mint némelyek szeretik, alsóbb osztálybeli művészet, mely a kerteket nem csak hasznosakká, termékenyekké teszi, hanem egyszerűs mind szépekké, gyönyörködtetőkké alakítja. *Díszkertészet.*

KERTÉSZETI, (ker-t-ész-et-i) mn. tt. *kertészet-i-t*, tb. —*ek*. Kertészetre vonatkozó.

KERTÉSZI, (ker-t-ész-i) mn. tt. *kertészi-t*, tb. —*ek*. Kertészt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kertészi eszközök, munkák. Kertészi foglalatosság.*

KERTÉSZILEG, (ker-t-ész-i-leg) ih. Kertészi módon, mint kertészek tudják vagy szokták.

KERTÉSZINAS, (kertész-inas) ősz. fn. Inas, növendék, ki a kertészeti mesterséget tanulja.

KERTÉSZKAPA, (kertész-kapa) ősz. fn. Általán minden kapa, melyet a kertek művelésében használni szoktak. Különösen irtó, gyomláló kisebbféle kapa, kétágu kapa.

KERTÉSZKÉDÉS, (ker-t-ész-kéd-és) fn. tt. *kertész-kédés-t*, tb. —*ék*. Kerti és kertészi munkákkal való foglalkodás, kertművelés. *Kertészkedéssel keresni a kenyeret. Kertészkedéssel tölteni az időt, mulatni magát.*

KERTÉSZKÉDIK, (ker-t-ész-kéd-ik) k. m. *kertész-kéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kertészi munkákkal, kertműveléssel foglalkodik.

KERTÉSZKÖNYV, (kertész-könyv) ősz. fn. Könyv, melyben kertművelést tárgyazó oktatások foglaltatnak.

KERTÉSZNÉ, (kertész-né) fn. tt. *kertészné-t*. 1) Kertész felesége. 2) Nőszemély, ki kertészetet űz, pl. konyhakertet művel, és zöldséggel kereskedik; szabatosan: kertésznő.

KERTÉSZNŐ, (kertész-nő) ősz. fn. 1. **KERTÉSZNÉ**, 2).

KERTÉSZOLLÓ, (kertész-olló) ősz. fn. Nagy, kétkézre való olló a kertészeknél, melylyel a fák, és eszerjék ágait, különösebben az eleven sövény oldalait és tetejét nyesegetik.

KERTÉSZSÉG, (ker-t-ész-ség) fn. tt. *kertészség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Kerti munkákkal való foglalkodás. 2) Kertészi mesterség.

KERTÉSZVÉSÜ, (kertész-vésü) ősz. fn. A kertészek által használt vésüféle eszköz.

KERTFAL, (kert-fal) ősz. fn. Kertet kerítő fal. *Köböl, téglából, vályogból rakott, alacson, magas kertfal.*

KERTFÉDÉL, **KERTFÖDÉL**, (kert-fédél v. —födél) l. **KERTLÉSZA**.

KERTGAZDASÁG, (kert-gazdaság) ősz. fn. Gazdaság, melyet kertben visznek; vagy mely kerti művelésben részesül.

KERTHÁZ, (kert-ház) ősz. fn. Általán kertben épített ház, különösen mulatóház, kéjlak, filegória.

KERTI, (ker-t-i) mn. tt. *kerti-t*, tb. —*ek*. 1) Ami kertben szokott teremni; ellentétei: *mezei, vad. Kerti ibolya, rózsza, szegfű, sóska, vetemény, dinnye* stb, melyeket ősze is szoktak írni. 2) Kertben tenyészni vagy tartózkodni szokott. *Kerti csiga. Kerti balha. Kerti sármány.* 3) Olyan mint a kerté szokott lenni. *Kerti gazdaság. Kerti művelés.* 4) Kerthez tartozó, kertben levő. *Kerti ágyak, utak. Kerti lak. Kerti ház. Kerti váz. Kerti edények, virágcserepek, szerzőmök.*

KERTIKE, (ker-t-i-ke) fn. tt. *kertikét*. Kertekben tartózkodni szerető sármányfaj. (Emberiza hortulana).

KERTIÖKÖRNYELV, (kerti-ökör-nyelv) ősz. fn. A borágó egyik faja, máskép: *kertiborágó* v. *bárárnynyelvű*, v. *kerti atraczell*. (Borago officinalis).

KERTISEPRŰ, (kerti-seprű) ősz. fn. A libatopp faja, máskép: *seprűlibatopp*. (Chenopodium scoparia).

KERTISÓSKA, (kerti-sóska) ősz. fn. A lórom nevű növény faja. Máskép: *kerek* vagy *spanyol sóska*. (Rumex scutatus).

KERTISTEN, (kert-isten) ősz. fn. A régi római hitrege szerint a kerteket védő kisiszten, kinek szobrát a kertekben felállítani és tisztelni szokták. Különösen *Flóra* istennő.

KERTKAPU, (kert-kapu) ősz. fn. Kapu a kerten.

KERTKEDVELŐ, (kert-kedvelő) ősz. fn. Személy, ki nem annyira haszonból vagy kenyérkeresetül, mint mulatságból, gyönyörködés végett művel kertet, s foglalkodik kerti munkákkal.

KERTLÉSZA, (kert- azaz kerítés-lésza t. i. itt a ,kert' eredeti ,kerítés' értelemben vétetik) ősz. fn. valamely kerítés fölébe, annak a nedvességtől (esőtől, hótól, dértől) tehát a kora elrothadástól megvédeése végett leginkább vesszőből, szalmából stb. készített fedél- v. sátorféle. Innen: *lészás kert* am. felül befont v. máskép befedett kerítés.

KERTMÜVELÉS, (kert-művelés) ősz. fn. 1. **KERTÉSZSÉG**.

KERTSÁTOR, (kert-sátor) ősz. fn. 1. **KERTLÉSZA**.

KERTSED, **KERCSED** erdélyi falu Aranyos székben; helyr. *Kertsed-re*, —*én*, —*ről*.

KERTSE-LIGET, falu Somogy m.; helyr. — *Liget-be*, — *ben*, — *ből* v. — *re*, — *én*, — *ről*.

KERTSÖVÉNY, (kert-sövény) ösz. fn. Sövény, mely a kertet körülveszi.

KERÜL, KERÜL, (ker-ül) önh. m. *kerül-t*. 1) Köralakban, vagy tekervényesen, görbe úton jár, mozog, forog. *Nem lehet egyenest menni, hanem kerülni kell. Amarra kerülünk, ott jobb. Összekerülni azokkal, kiktől elváltunk. Visszakerülni az előbbi helyre. Tánccra v. tánczba kerülni.* 2) Nem rendes, nem egyenes, hanem rendetlen, görbe, tekervényes úton módon jut valahova. *Az ellopott jószág végre elékerült. Kezembe kerültél. A bujdósó tolvajok kézre kerültek. Hálóba került. Réá került a pohár, a kancsó, a kulacs. Belekerült, mint Pilatus a Credóba. (Km.).* 3) Valami történetesen eladja magát, megesk. *Ha rá kerül a dolog. Ha arra kerül, hogy stb. Ha ivásra kerül, ki nem tesz rajta senki. Útközetre került a dolog.* 4) Valami kitelik tőle, vagy válik belőle. *Egy két száz forint könnyen kikerül tőle. E darab posztóból kikerül egy nadrág, és mellény. Kikerülne belőle egy vadász, és egy nyúlhajtó. (Km.).* 5) Bizonyos munkával, vagy költséggel jár. *Bajba, fáradtságba, vesződségbe, lótasfutásba kerül. Sok irkafirkába kerül. Mibe kerül ez neked? Egy szömba kerül, s meglesz. Sok pénzébe, költségebe került az építés. Hány forintba került az utazásod? Ha velem jössz, egy krajczárodba sem kerül.* 6) Áthatólag lásd: KERÖL.

KERÜLÉS, KERÜLÉS, (ker-ül-és) fn. tt. *kerülés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*, 1) Körös, görbe, tekervényes úton való mozgás, járás. *A kerülés sok időt elvesz.* 2) Eléltetés, eléjövés. *Kézre kerülés. Hazakerülés.* 3) Valahová jutás. *Tömlöczbe kerülés.* V. ö. KERÖLÉS.

KERÜLET, KERÜLET, (ker-ül-et) fn. tt. *kerület-et*, harm. szr. — *e* v. — *je*. 1) Általán azon köralku vonal, melyet valaki kerülve tesz, vagyis bejár. 2) Azon köralku vonal, mely bizonyos tért körülfog, s annak mintegy határát képezi. *Ezen város kerülete egy mérföld. Szélesebb ért. akármily rendetlen görbe vonal, mely valamit kerít.* 3) Az országok vagy tartományok felosztásában bizonyos határokkal kijelölt földrész, mennyiben különös hatóság által igazgattatik, saját törvényszéke van, stb. *Már régi felosztás szerint Magyarországnak négy kerülete van, ugyanannyi kerületi törvényszékekkel. Dúdn inneni és túli, Tiszán inneni és túli kerületek. (Jobb volna Dunabalsparti, Dunajobbparti stb.)*

KERÜLETÉNKÉNT, (ker-ül-et-én-ként) ih. Minden kerületet külön véve, egyik (tartományi) kerületet a másik után. *Kerületenként bejárni az országot.*

KERÜLETI, KERÜLETI, (ker-ül-et-i) mn. tt. *kerület-it*, tb. — *ek*. Kerületet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kerületi tisztviselők, bírák. Kerületi hatóság. Kerületi ülés a néhai országgyűléseken, előleges tanácskozás, melyen csak a négy kerületbeli követekek vettek részt.*

KERÜLETITÁBLA, (kerületi-tábla) ösz. fn. Némely adóssági, zálog- s öröködési nagyobb ügyekben elsőbírószágu törvényszék, melyen az ország négy kerülete szerint négy létezik, ú. m. Nagyszombatban, Kőszegen, Eperjesen, Debreczenben.

KERÜLGET, KERÜLGETÉS, I. KERÖLGET, KERÖLGETÉS.

KERÜLHETETLEN, I. KIKERÜLHETETLEN.

KERÜLŐ, (1), KERÜLŐ, (ker-ül-ő) mn. tt. *kerülőt*. Aki vagy ami kerül. *Kerülő beszéd* (=tekervényes). *Sokba kerülő. Kerülő levél, am. körlevél. Kerülő pohár, am. sorban járó pohár. Kerülő poharat inni. (Szabó Dávid.).*

KERÜLŐ, (2), KERÜLŐ, (ker-ül-ő) fn. tt. *kerülő-t*. 1) I. KERÖLŐ. 2) Tekervényes, görbe út. *Kerülőnek menni. Ez nagy kerülő volt.*

KERÜLŐS, falu Arad m.; helyr. *Kerülős-re*, — *ön*, — *ről*.

KERÜLŐÚT, (kerülő-út) ösz. fn. I. KERÜLŐ (2), 2).

KÉRVÉNY, (kér-vény) fn. tt. *kérvény-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e* v. — *je*. 1) Kérelem, vagyis azon tárgy, melyért valakit vagy melyet valakitól kérünk 2) Íratba foglalt s benyújtott kérelem, folyamodvány.

KÉRVÉNYÉZ, (kér-vény-éz) áth. m. *kérvényeztem*, — *tél*, — *étt*, par. — *z*. Valamit szóval eléadott vagy írásban benyújtott kérelemmel megnyerni kíván.

KÉRVÉNYÉZÉS, (kér-vény-éz-és) fn. tt. *kérvényezés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, illetőleg folyamodás, mely által valamely felsőségtől, hatóságtól kérünk valamit.

KÉRVÉNYÉZÉSI, (kér-vény-éz-és-i) mn. tt. *kérvényezési-t*, tb. — *ek*. Kérvényezést illető, arra vonatkozó. *Kérvényezési jog.*

KÉRVÉNYEZŐ, (kér-vény-éz-ő) fn. tt. *kérvényező-t*. Személy, ki kérvénnyel járul vagy folyamodik valamely felsőséghez, hatósághoz.

KÉRVÉNYJOG, (kér-vény-jog) ösz. fn. Jog valamiért valakihez, leginkább fejedelemhez kérvénnyel járulni.

KES, (1), elvont gyöke *kese, kesely, keselyű, keshed, kesed* származékoknak. Mennyiben színre vonatkozik, jelent oly színt, mely előbbi minőségét változtatva, vagy a mellette levő színektől elütve, nyiltabbnak, világosabbnak látszik, s átv. ért. mintegy *feselve, hasadva*, felledevezve, hasadozva kiválik a többtől. Ennélfogva két külön fogalom rejlik benne, t. i. a) a feslés vagy hasadás, b) a fesléssel, vagy hasadással összekötött *színváltozás*, nyiltabb, világosabb színbe átmenés. Innen *a ruha keshed*, am. a) kopik, b) fakúl; s *kes* a hangok tekintetében is rokon *fes*l ige *fes* és *hasad* ige *has* gyökével; valamennyiben fő szereplő az *s* hang levélén. Egészen összeüt vele mély hangon a székely *kosz-ik* (am. kopik, vásik) szóban, és az általános divatú *kosz-pit-ol* szóban a *kosz* gyök. V. ö. KESE, KESHED.

KES, (2), elvont gyöke a *keser, keserű, kesereg* származékoknak. Az izlési érzékre, vagy kedélyre

visszatetsző, fájdalmas benyomás alapértelme rejlik benne. Hangutánzóknak látszik, és *pes, pos* gyökökkel (*peshudik, poshad* stb. szókban) rokonnak. Megfordítva a persa *szik* am. eczet.

KES, (3), a *keskény* szó gyöke, mely tulajdonképp a *kis* változata. L. KESKÉNY.

KES, (4), elvont gyöke *kesa, kesáldodik, kesaság* származékoknak, változattal: *kis, kisa* stb. Alapértelmét illetőleg l. KESA.

—KÉS, —KÖS, mely hangon: —KOS, ritka használata ösz. igeképző *og* és *es* egyszerű elemekből egybeolvadva. Alig tudunk más példát *futkos* szónál, mely egyszerűbben: *futos*.

KÉS, (1), (ke-es, a Tatrosi codexben: *kës*, melyben az *ë* röviden ejtendő); fn. tt. *kës-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kicsinyezve: *késécske* és *késke*. Ha ezen szónak alapértelmét, t. i. a *metszést* vesszük, utórsze rokon a *metszést, vágást* jelentő *ás, vés* szókkal, előrsze pedig nem más mint a megfordított és hegyeset, éleset jelentő *ék, eke*, mely a hellen *ἀκμή*, latin *acus, acies, acutus*, a német *Ecke, Achel* stb. szókkal rokon. Legközelebb áll az egészhez a persa *kíz* am. *kés*, és *khés* v. *khés* am. ekevas, szántóvas (*vomer, culter aratri*); továbbá a török *kesz-mek*, csagataj *kisz-mek* (metszeni, hasítani); innen törökül: *keszer* (balta); *keszidai* (metsző); *jolkeszidi* (útmetsző, azaz útonálló, zsi-vány); *keszki* (vágó, bonczoló *kés*; éle valaminek), rokonok a magyar *kaczor, kasza, gusztony, kuszor* szók *kasz, kacz, gusz, kusz* gyökei is. E szerint elemezve tehát *kés* = *ke-es*, és egyszerűbb gyöke az éleset, hasítást, elválasztást jelentő *ke*, vagyis a megfordított *ek* v. *ék*, s az egész általán jelent élesen vágó eszközt. Különösebben a régi magyar nyelvben kardot is. A Münchener codexben Máté 26. *Kiterjesztvén ő kezét, kivevé a kést.* Luk. 22. *Uram, ha vágjunk a késsel?* Innen: *Péter kése* Sándor I. szerint am. szurony a puskán. Bocharai nyelven megfordítva *gard* (kard), am. *kés*. Idegen nyelvekben rokonokul tekinthetők még a szanszkrit *cskid* (vág, hasít), *kasz* (hasít), héber *כַּס* (vág, szakít), hellén *καίω* és *σχιζω* (hasítom, szétválasztom); mandsu *kuesi* (*kés*); persa *khusz-údan* vagy *khuszur-dan* (aratni, metere); sínai *kiéu* (*securis*). Szinte figyelmet érdemel a persa *kus-tan* (ölni, gyilkolni); innen: *kus-á* (ölő, gyilkoló) stb. Mai szokott értelemben *kés* jelent a kardnál kisebb metsző, vágó vas eszközt. *Mészáros-, konyha-, kertész-kés. Asztali kés. Szakács kés. Bonczoló kés. Varga kés. Soha sem volt, nem is leszen vargakésnek hüvelye.* (Km.). *Kézzelel hozzá, ha a kés nem fogja.* (Km.). *Nem gyermek kezébe való a kés.* (Km.). *Kís kés, nagy kés. Mintha kést düftek volna szivembe. Szereti, mint kecske a kést.* (Km.). *Beletört a kése, am. vállalata, különösen merénylete megbukott; a csúnyen rajta érték és rosszul járt. A kéz sem jó, a kés sem jó.* (Km.) am. rossz eszközzel működő ügyetlen ember. *Kés szaka*, am. a késnek a nyel és állapot közti nyakrovatéka. (Kriza J.). A régieknél másnemű vágó eszközt is jelentett. „Mert nem vala neki sem kési, avagy valami

állat (=eszköz), kivel neki koporcsót avagy sért (sért) csenált volna.“ Nádor-codex. 668. l.

KÉS, (2), törzs a *késik, késedelem, késér, kés-leg, késő* stb. szókban. L. KÉSIK, KÉSŐ.

KESA, (éles *ë*-vel) elavult igenév és fn., melyből *kesás, kesáldodik, kesaság*, szinte elavult szók eredtek. Valamennyi a Münchener codexben is előfordúl, s *kesa* am. lázadás, háborgás, *kesás* am. lázadó, polgárilag háborgó, *kesaság* am. lázadó, háborgó állapot, zendülés, háborúság. Ezen szókban az éles *ë* tájszokásilag számtalanszor *i* helyett áll. Magában a Münchener codexben *kesa* és származékai mind vonásos, mind vonás nélküli *e*-vel fordulnak elő, ez utóbbi az úgynevezett közép *e*-nek, azaz mint zárt (*é*) és éles (*ë*) önhangzónak is a jegye. Több régi iratokban az *e* meg is nyújtatik. Tehát szokottabb kiejtéssel csakugyan: *kisa, kisás, kisaság*. Ugyan a Münchener codexben előjön a *kisik* ige is, mely a latin *pavere, terreri, turbare*, s a hellen *ἐκταμβεῖσθαι* és *ταράττεσθαι* (reszketni, háborogni, félni) értelmét adja vissza. Erdősinél *kisalkodás* am. halálos vonaglás, tusa, küzdelem. Mind ezeket összevéve igen valószínűleg állíthatni, hogy a *kisa* v. *kesa* tiszta gyökeleme a mozgást jelentő *es* is, módosítva *ezs* *izs*, *ecz* *icz*, *esz* *isz*, *ez* *iz*, mely több szavainkban mozgást vagy mozgékony lényt, eszközt jelent, mint: *izeg* *piseg, iczeg* *biczeg, izseg* *piszeg, pezseg, pizse, pizselle, visla* v. *vizsla, visel, zszisz, zszizik, küzd*, végre: *kisa* v. *kisefa*; ez utóbbiak is tehát *es* v. *is*, *k* előtéttel am. *izegő* (izgő-mozgó) fa. Megjegyzendő, hogy ezen gyökök majd vékony, majd vastag hangulag ragoztatnak. E szerint *kesik* v. *kisik* (a Münchener codexben) tulajd. ért. am. *izeg*, különösen remeg, reszket, átv. ért. am. *fél*, azaz a veszély előérzete miatt testében remeg, rázkódik. A *kesik* v. *kisik* igéből lett igenév *keső* v. *kiső*, és *kesa* v. *kisa*, mely főnevül is használtatva átv. ért. jelent (társadalmi, polgári) izgalmat, mozgalmat, nyugtalanságot, háborgást, valamint a *kisafa* jelentéi azon rídhöz kötött hámfát, mely huzáskor *izeg-mozog*, ideoda rángatózik; továbbá *kesás, kisás* am. *izgó, mozgó, nyugtalankodó, lázadó*. (A Nyelvelmékek III. kötetében 315. lapon érintett *kisegi* [keszedsi] nem tartozik ide. V. ö. KÉS). *Kesál* v. *kisál* = *küzd*. *Kesaság* v. *kisaság* am. *izgalom* v. *mozgalom*; különösen polgári nyugtalankodás, lázongás; *kesáldodik* v. *kisáldodik*, széles ért. am. *izeg-mozog*; különösebben: *küzd*; továbbá: hánykolódik, háborog, mint a halállal *küzdő*, vagy aki fellázadt. V. ö. KESÁLKODÁS, KESÁLKODIK.

KESAFA, KESAFA, (kés-a-fa) ösz. fn. Székely és tiszavidéki tájszó. L. KISAFÁ.

KESÁL, KESÁL, (kés-a-al) önh. m. *késált*. *Küzd, viaskodik, harezol*. „Ha ez világból volna en országom, en szolgálaim bizonyával késálnának, hogy zsidóknak ne adatnám. Régi Passió. (Toldy F. kiadása 53. l.)

KESÁLKODÁS, KESÁLKODÁS, (kes-a-al-kod-ás) fn. tt. *kesáldokás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*.

Küzdés, viaskodás; szóbeli versengés, vitázás. „És az ő kinját és kesázkodását, imádságába úrnak ajánlja vala.“ Góry-cod. 28. l. „A halálnak kesázkodásába levén.“ Debreczeni-cod. 46. l. Kezdé vele beszédöknek nagy kesázkodását vallania.“ Tihanyi cod. 299. l. Az Érdy-codexben am. általában izgásmozgás, foglalkodás. „Jó mivelködetben való kesázkodás, azaz hogy ne iljen (üljön) vesztég, de valami kézi munkálkodásban foglalja ember ennen magát. (Toldi F. kiadása 80. l.).

KESÁLKODIK, KESÁLKODIK, (kes-a-al-kod-ik) k. m. *kesáldkod-tam*, —*tál*, —*ott*. A régieknél am. küzd, küszködik. „Senki sem méltó koronáztatni, hanem csak az, ki törvény szerint kesáldkodandik.“ (legitime certaverit). Tihanyi cod. 202. l. Az Érdi-codexben ez is am. általában foglalkodik: „Kesáldkodjunk (teljességgel nem: késsünk v. mulassunk, hanem foglalkodjunk) arról ő szent neve dicséretire, mely szorgalmatos lett legyen szentegyházaknak gondviselésében.“ Legenda Sz. István királyról az Érdy-codexben. (Toldy F. kiadása 15. l.). V. ö. KESÁLKODÁS.

KESÁS, KESASÁG, l. KESA alatt.

KÉSCSINÁLÓ, (kés-csináló) ősz. fn. Kézsmives, ki késeket s hasonnemű eszközöket készít. Törökül: *bücsakdesi*.

KESE, (kes-e) mn. tt. *kesét*. Gyöke a világosabbá lett, fehéres, fakó vagy ilyennel vegyes színt jelentő *kes*, l. KES. (1); honnan az elavult *kesik*, azaz fehérszik, fakúl, vagy fakót mutat, ebből lett az igenév *keső*, *kese*, másképen: *kesely*. A *kesik* szóval egyezik mély hangon a székely *koszik*. Tulajdonkép mondjuk állatról, melynek haja, szőre vagy tolla világosabb, fehéres, vagy fakó színű vagy igen elmállott vörhenyeges. Innen nevezik az igen szőszke gyereket kesének. *Kese ló*, tulajd. am. fehér foltos; különösebben fehér körmű ló. 2) Minthogy a fehér foltok tarkává teszik az állati szőrt, haját vagy tollat, 'kese' annyit is tesz, mint tarka vagyis vegyes színű, de olyan, melyben a világos szín kitünik. *Kese bajusz*, mely félig fehéres, félig sötétes. *Kese disznó*. *Kese ökör*. 3) Ami sötét színét elhagyta, s fakóvá, tehát világosabbá lett. *Kese posztó*, mely eredeti színét elhagyta. *Kese ruha*, elavult, elkopott, szinehagyott ruha. A törökben *kiszül* jelent a) vöröset; b) ált, hamisat. Innen a *kiszül bas* am. veres fejű vagyis fővegű. (Így hívják a törökök az Ali felekezetűt; talán innen van a persának régibb írónknál *kazul* neve is). Megvan az uigur nyelvben *kiszil* am. kesely és keselyű.

KÉSEBB, KÉSEBBEN, régiesek és tájdivatosak, ezek helyett: *később*, *későbbben*. L. KÉSEN.

KÉSECSKE, (1), (kés-és-ke) fn. tt. *késecskét*. Kis kés.

KÉSECSKE, (2), (kés-ő-cs-ke) mn. tt. *késecskét*. Egy kevésbé késő. *Már késecske az idő*. Tájdivatos.

KESED, (kes-ed) önh. m. *kesed-t*. Mondják posztóról, s egyéb festett szövetről, illetőleg ruháról, mi-

dőn elkopik, elavul, és színét vesztve fakóvá, azaz kesévé lesz. V. ö. KES.

KESEDEK, (kes-ed-ék) fn. tt. *kesedék-ét*, harm. szr. —e. Szakadék, kopottság, hasadék a ruhán.

KÉSEDELEM, (kés-éd-el-ém) fn. tt. *késedelmet*, harm. szr. —e. Lassu, maradozó, annak idején végre nem hajtott mozgás, működés. *Késedelem*, *veszedelem*; vagy: a *késedelemben veszély forog* (periculum in mora). V. ö. KÉSIK.

KÉSEDELMES, (kés-éd-el-ém-es) mn. tt. *késedelmes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Lassan, maradozva mozgó, járó; annak idejére el nem érkező, meg nem jelenő. *Késedelmes hírnök*, *posta*. *Késedelmes segítség*. *Késedelmes cseléd*. 2) Hoszszabb fontolgtatás vagy félelem miatt valakit halogató. *Késedelmes hadvezér*. *Késedelmes bíró*. *Késedelmes határozat*.

KÉSEDELMESÉN, (kés-éd-el-ém-es-en) ih. Késedelmező módon, késkedéssel, késedelmezőleg. *Késedelmesen járni el a megbízásban*.

KÉSEDELMESKÉDÉS, (kés-éd-el-ém-es-kéd-és) fn. tt. *késedelmeskédés-t*, tb. —*ék*. Lásd: KÉSE-DÉZÉS.

KÉSEDELMESKÉDIK, (kés-éd-el-ém-es-kéd-ik) k. m. *késedelmeskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. L. KÉSE-DÉZIK.

KÉSEDELMESSÉG, (kés-éd-el-ém-es-ség) fn. tt. *késedelmesség-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonság vagy állapot, melynél fogva valakit vagy valamit késedelmesnek mondunk. *A bíró késedelmessége miatt elhaladt az ítélet*. V. ö. KÉSEDELMES.

KÉSEDELMEZ, (kés-éd-el-ém-ez) k. m. *késedelmez-tem*, —*tél*, —*étt*. Késedelemmel vagy késedelmesen tesz, cselekszik; halogatva, tartózkodva, hosszasan fontolgtatva működik.

KÉSEDELMEZÉS, (kés-éd-el-ém-ez-és) fn. tt. *késedelmezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn késedelmezünk.

KÉSEDELMEZŐ, (kés-éd-el-ém-ez-ő) mn. tt. *késedelmezőt*. Késedelmesen tevő, működő; annak idejére meg nem érkező.

KÉSEDELMI, (kés-éd-el-ém-i) mn. tt. *késedelmi-t*, tb. —*ék*. Késedelemre vonatkozó, késedelemből származó. *Késedelmi kamat*, azon kár, melyet pénzbeli követelésekre nézve, származzanak azok akár kölcsönből, akár más jogcimből, az adós a követelőnek okozott késkedése által, azon pénzüszvegnek, melylyel tartozik, a szabott határidőben meg nem fizetése miatt. Például: valaki köteles volt volna valamely pénzüszveget január 1-sején megfizetni, s ezt nem tette, ha későbbben fizet, vagy bepereltetvén, végrehajtás alá kerül, a fizetési idő (lejárat) vagy ilyen nem-létében bírói megintés napjától, ha nem voltak is kamatok kikötve, úgynevezett késedelmi kamatok járnak. Az osztrák polgári törvénykönyv szerint ez a szokott kamatnál (mely záloggal biztosított követelésekben száztól öt, egyebekben hat) rendesen csekélyebb, t. i. száztól négy, és csak kereskedési s váltóügyle-

teknél, továbbá általán Triestben és Fiumeban hat. A magyar polgári jog szerint a fizetési határidő után is világos (azaz számszerűen meghatározott) adóssághoz késedelmi kamattal a rendszerinti törvényes kamatnak van helye; s ha nem volt a fizetési idő megállapítva, bírói megintés vagy perkezéds után.

KÉSEDEZÉS, (kés-éd-éz-és) fn. tt. *késedezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki vagy valami elmaradozva, halogatva jön vagy működik.

KÉSEDEZIK, (kés-éd-éz-ik) k. m. *késédéz-tem*, —*tél*, —*étt*. Lassan, maradozva mozog, halogatva jön vagy működik. Különösen am. a dolgot sokat fontolgatva, félve, vonakodva a végrehajtásban elmarad.

KÉSEDEZŐ, (kés-éd-éz-ő) fn. tt. *késédézőt*. Gyakorító értelmű. Személyről szólva, kinek szokása elmaradni, annak idejére meg nem jelenni, lassan, hosszú fontolgatás után cselekedni, félve és vonakodva valamit napról napra halogatni. Dologról, ami el-elmaradoz, ami nem szokott maga idejében rendeltetése helyére jutni. *Késédező csapatok. Késédező segedelem, utasítás*.

KÉSEDEZŐLEG, (kés-éd-éz-ő-leg) ih. Késedezéssel egybekötve. *Késedezőleg kaptuk a segítségeket, utasításokat*.

KESEDT, (kes-ed-t) mn. tt. *kesedt-et*. 1) Viselés által elkopott, elavult. 2) Színehagyott, megfakult. *Kesedt ruha*.

KÉSEDT, (kés-éd-t) mn. tt. *késédttet*. Aki vagy ami nem maga idején érkezett vagy működött, vagy teljesítetett, eszközöltetett.

KESEDTEN, (kes-ed-t-en) ih. Kesedt állapotban. V. ö. **KESEDT**.

KÉSEDTEN, (kés-éd-t-en) ih. Meg- v. elkésve, nem maga idején érkezve vagy működve, vagy teljesítve.

KÉSEFA, (kése-fa) l. **KISAFÁ**.

KÉSEL, (kés-e-i) mn. tt. *kései-t*, tb. —*ék*. A rendes idejünél utóbbi, pl. *kései bárány*, mely az elletés rendes idején túl született; *kései gyümölcs*, mely nem a többivel érett egyszerre; *kései vetés*. V. ö. **KESŐ**.

KESEJ v. **KESELY**, (kes-ely) tt. *kesely-t*, tb. —*ék*, l. **KESE**.

KÉSÉL, (kés-él) áth. m. *késélt*. Élő embert vagy más állatot késsel megszúr, megöl. *Verekedés között megkésélték egymást*. Oly képzésű, mint *gyilkos törzs*ből: *gyilkol*.

KÉSÉL, (kés-él) ősz. fn. A kés pengéjének sarkja, vagyis azon keskeny széle, mely metsz, hasít. Ellentéte: *késfok*. V. ö. **ÉL**, fn.

KÉSÉLÉS, (kés-él-és) fn. tt. *késelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Késsel szurás, ölés.

KÉSELG, (kés-el-g) őnh. m. *késelg-étt*em v. *késelég-tem*, *késelg-éttél* v. *késelég-tél*, *késelg-étt* v. *htn. késelg-eni* v. *késelg-ni* v. *késeleg-ni*. L. **KÉSELKÉDIK**.

KÉSELGÉS, (kés-el-g-és) fn. tt. *késelgés-t*, tb. —*ék*. L. **KÉSEDEZÉS**.

KÉSELKÉDÉS, (kés-él-kéd-és) fn. tt. *késelkédés-t*, tb. —*ék*. L. **KÉSEDEZÉS**.

KÉSELKÉDIK, (kés-él-kéd-ik) k. m. *késelkédtem*, —*tél*, —*étt*. Késedelmez gyakorító értelemben, késedezik.

KÉSELŐDIK, (kés-él-öd-ik) l. **KÉSELKÉDIK**.

KESELŐ azaz **KESELYÜKŐ**, (Podhragy) falu Nyitra m.; helyr. *Keselőkő-re*, —*n*, —*ről*.

KESELY, (kes-ely) mn. lásd: **KESEJ**, és **KESELYÜ**.

KESELYMEZŐ, falu Mármaros m.; helyr. *Keselymező-re*, —*n*, —*ről*.

KESELYÜ, (kes-ely-ü) fn. tt. *keselyü-t*. Eredeti értelménél fogva melléknév, mint szigorú, keserű, domború, szomorú stb. am. kese vagy kesely színű, tollazatú. Általános neve azon sasfajnak, melynek vörnyeges vagy fakó tollai fehér pettyekkel tarkázvák, s e szerint törzsüke *kese* v. *kesely*. És csakugyan a régieknél, pl. Pesti Gábor meséiben is, többször előjön ez egyszerűbb alakban, névszerént (Toldy F. kiadásában) a 35, 92, 96, 104, 122, 190, 192, 199. lapokon. „Mikoron az kesely egy csigát talált volna . . . oda mene az csóka, tanácsot ada neki, hogy nagy-fel repillene onnét” stb. Különös, hogy midőn a sas szóval összetételik, nem elül áll, hanem hátra tételik, tehát nem *keselyűsas*, hanem *saskeselyű*.

KÉSEN, (kés-en) ih. Ormánsági tájszó Baranyában s am. szabadon, nyüg nélkül, azaz önkényesen mozoghatólag. Mondják lovakról, igás barmokról. *Késen ereszteti a lovat*. A székeleyeknél: *késleg hajtani a marhát* Kriza J. szerint am. tereh nélkül szabadon, vagy noha kötéllel avagy járomban összetartva, de teher nélkül hajtani. Törzse mindkettőnek a lassúbb, illetőleg korlátozott mozgást jelentő *kés*. V. ö. **KÉSIK**.

KÉSÉN, régies és tájdivatos, e helyett: *későn*. Amattól ered: *késébben*. Hogy ez mégis késébben nő fel.” Pesti Gábor meséi.

KÉSENG, (kés-éng) őnh. m. *késéng-tem*, —*tél*, —*étt*, l. **KÉSEDEZ**.

KÉSENGÉS, (kés-éng-és) fn. tt. *késéngés-t*, tb. —*ék*. L. **KÉSEDEZÉS**.

KESER, (kes-er) fn. tt. *keser-t*, tb. —*ék*. Azou kellemetlen íze némely testeknek, mely a száját szét húzza. V. ö. **KES**. Egyébiránt ezen szó is, mint a kesely, melléknév is, innen: *keserédes*, am. keserű és édes, (2). Némi betűáttétellel, egyezni látszik vele a török *szirke* am. eczet, innen: *szirkelü* am. savanyú. „Kes’ gyök alatt pedig megérintettük, hogy a persában maga az egyszerű *kisz* jelent eczetet. Finnül: *katkera* am. keserű.

KÉSÉR, **KÉSÉRÉL**, **KÉSÉRLET**, **KÉSÉRT**, **KÉSÉRTET** stb. l. **KÍSÉR**, **KÍSÉRÉL**, **KÍSÉRLET**, **KÍSÉRT**, **KÍSÉRTET** stb.

KESERAG, (keser-ag) fn. tt. *keserag-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. L. jobban: **KESERÉLEG**. Eleintén a vegyszerek az éleget csak *ag* képzővel fejezték

ki; de ennek részint határozatlan értelme, részint magas hangú szókkal, mint itt is, össze nem egyeztethető volta miatt, a szabatosabb elég (oxyd) jött divatba.

KESERÉDÉS, (kes-er-éd-és) fn. tt. *keserédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Tulajd. ért. a testnek azon állapota, midőn keseredik, vagyis keserű ízt kap. *A bornak, mustnak üröm által keseredése. Némely gyümölcsök a rohadás által keseredésbe mennek át.* 2) Átv. ért. a kedélynek azon állapota, midőn valamely kellemetlen benyomás visszatartó érzést gerjeszt benne, mely által mintegy ízetlenné válik, s néha panasza, sirásra fakad. *Elkeseredés.*

KESERÉDÉS, (keser- v. keserű-édes) ösz. mn. Mondják oly testekről, kivált italokról, melyekben a keser- és édelemek vegyítve vannak, melyek íze édes és keserű. *Keserédes üröm, must, gyógyszer.* Átv. ért. kedélyi hangulat, melyben a gyönyörölvézet valamely kellemetlen érzéssel van vegyülve. *Keserédes szerelem.*

KESERÉDIK, (kes-er-éd-ik) k. m. *keseréd-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Keserű ízt kap. V. ö. **KESERŰ**. *Keseredik az ürömmel vegyített bor, must. Keseredik a rohadásnak indult gyümölcs.* 2) Átv. ért. kedélye bizonyos, kellemetlen benyomást érez, mely miatt kelletlenné, s mintegy ízetlenné leszen, vagy épen fájdalmas panaszra, sirásra fakad. *A sok csapás miatt elkeseredni.* „Hallván ezt az szegény kór, megkeserődék és az földre lecsék, sírnia kezdé.” Góry-codex.

KESERÉG, (kes-er-ég) gyakor. önh. m. *keserég-tem*, —*tél* v. *kesereg-étem*, —*éttél*, —*étt*, htn. —*ni* v. *kesereg-eni* v. *keserni*. Átv. ért. panaszra vagy sirásra fakadva mélyen szomorog. *Keseregni szeret-eink haldla fölött.*

KESERÉLEG, (keser-éleg) ösz. fn. A kesreny-nek élenynyel vegyülete. (Magnesium-oxyd): köznév: *keserföld*; (*magnesia*) számtalan ásványnak egyik igen lényeges alkotórészt teszi, milyenek a tajtkő, szappankő stb. V. ö. **KESRENY**.

KESERENY, l. **KESRENY**.

KESERFA, (keser-fa) ösz. fn. Amerikai fa, melynek kérge hamuszínű, s húsa fehér. Általán az egész fa, de különösen a gyökere keserű ízű, mely megfőzve többféle nyavalya ellen hathatós gyógyszernek tartatik. (*Quassia*, L.).

KESERFÖLD, (keser-föld) l. **KESERÉLEG**.

KESERFÜ, (keser-fü) ösz. fn. A cikkszárak neméhez tartozó növényfaj; hímje hat, anyaszála két ágú, szára felálló, elágazó, levelei lánçaságok, pálhái szőrrel prémesek. Virága halovány vörös. Másik: *vizi bors, vízi hunyor, balhafü, ebgömbér, légyfü*. Növénytan neve: *borsos cikkszár*. (*Polygonum hydro-piper*).

KESERFÜZ, (keser-füz) ösz. fn. A füzfák neméhez tartozó faj, melynek levelei szélesek, hosszúkás gömbölyűk, simák, és fényesek, fölül sötétzöldek, alul fehéresek. (*Salix pentandra*).

KESERG, l. **KESERÉG**.

KESERGÉS, (kes-er-g-és) fn. tt. *kesergés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A kedélynek azon szomorú, fájdalmas állapota, midőn valaki kesereg. *Kesergéssel tölti özvegysége napjait.* V. ö. **KESERÉG**.

KESERGET, (kes-er-g-et) áth. m. *keserget-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *kesergess*. Valakit kesergővé tesz, keseregni kényszerít. *Az árvdakat, özvegyeket kegyetlen bánás által kesergetni.* V. ö. **KESERG**.

KESERGETÉS, (kes-er-g-et-és) fn. tt. *kesergetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit kesergetnek, kesergővé tesznek.

KESERGŐ, (kes-er-g-ő) mn. tt. *kesergő-t*. Aki mély fájdalmában, bánatában siránkozik, gyászol. *Kesergő árvdak, özvegyek.*

KESERGŐKÉP, **KESERGŐKÉPEN**, **KESERGŐLEG**, (kesergő-kép v. —képen v. —leg) ösz. ih. Oly módon, mint a kesergők szoktak tenni.

KESERGYÖKÉR, (keser-gyökér) ösz. fn. A tarnicsok neme alá tartozó növényfaj; virágai gyűrűsek, gyűrűi bogernyő alakúak, bokréta többnyire öt metszésűek, kerekdedek, sűrűn pettegetett sárgák, csészéi burokszábasú. Másik, növénytan néven: *sárga tarnics*. (*Gentiana lutea*).

KESERHAJ, (Jeszenova) falu Turóc megy.; helyr. *Keserhaj-ra*, —*on*, —*ról*.

KESERÍT, **KESERIT**, (kes-er-it) áth. m. *keserít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. 1) Tulajd. ért. valamit keserű ízűvé tesz, pl. az üröm a bort, mustot. 2) Átv. ért. valakit keseríteni, elkeseríteni, am. mély fájdalmat okozni, szomorú panaszra, sirásra fakasztani.

KESERÍTÉS, **KESERITÉS**, (kes-er-it-és) fn. tt. *keserítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami keserűvé, keserű ízűvé tétetik; vagy átv. ért. mely valakit kesergésre készítet, keseregni kényszerít.

KESERÍZ, (keser- v. keserű-íz) ösz. fn. Sajátos kellemetlenségű íz, melyre a száj mintegy me-nekülni vágyva széthuzódik.

KESERÍZÜ, (keser- v. keserű-izü) ösz. mn. Minek keserű íze van. *Keserizü ital, gyógyszer. Keserizü rohadó gyümölcs.*

KESERJE, (kes-er-je) l. **KESERNYE**.

KESERJÉS, (kes-er-je-es) l. **KESERNYÉS**.

KESERKÉDÉS, (kes-er-kéd-és) fn. tt. *keserkédés-t*, tk. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szenvedő kedélyi állapot, midőn valaki keserkedik.

KESERKÉDIK, (kes-er-kéd-ik) k. m. *keserkéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Átv. ért. keserves fájdalmakat táplál, mélyen szomorkodik.

KESERNYE, (kes-er-nye) mn. tt. *kesernyét*. Kevessé használt szó, származéka: *kesernyés*, melynek értelme s a származtatás után is következtetve, kesernye am. keserű anyag, vagy keserű íz. V. ö. **KESERNYÉS**.

KESERNYÉS, (kes-er-nye-es) mn. tt. *kesernyést* v. —*et*, tb. —*ék*. Aminek kevéssé keserű íze van. *A rozmarin íze erős, kesernyész, és valamennyire összevonós.* (Lippai Vet. kert.). *Kesernyész bor, gyümölcs.* Tájédivatosan : *keserjész*.

KESERNYÉSSÉG, (kes-er-nye-es-ség) fn. tt. *kesernyésséget*, harm. szr. —*e*. Valamely testnek, különösen növénynek vagy ásványnak tulajdonsága, melynél fogva kesernyésznek mondatik. V. ö. **KESERNYÉS**.

KÉSÉRT, l. **KÍSÉRT**.

KÉSÉRTET, l. **KÍSÉRTET**.

KESERUGORKA, (keser-ugorka) ösz. fn. Ugor-kafaj, melynek gömbölyű és keserű gyümölcse gyomortisztító erővel bír. (Coloquint).

KESERŰ, (1), (kes-er-ű) mn. tt. *keserűt*, tb. —*ék* v. —*ek*; középfok : —*bb* v. —*ebb*. 1) Tulajd. ért. az ínyekre kellemetlenül ható, mi a száját széthúzó-dásra kényszeríti. V. ö. **KES**, (2). A keserű íz némely testeknek eredeti tulajdonsága, különösen némely növények és ásványoké, melynek a keserű füvek, a keserű só, a gányafa bogói stb. Néha pedig a romlás eredménye, pl. a rohadó alma keserű. Néha a keserű íz mesterség által idéztetik elő, mint bizonyos italokban, gyógyszerekben. *Keserű bor, pálinka.* „És a gyümölcsnek oly keserű vala íze“. Régi halotti beszéd. 2) Átv. ért. ami a kedélyt kellemetlen visszataszító behatás által megrázza, mély fájdalmat okoz, szomorú panaszra, sirásra fakaszt. *Keserű bosszúság, bánat, fájdalom. Keserű veszteség, kár. Keserű özvegyesség, árvaság. Keserű kínok, szenvedések, gyötrelmek. Meginni, kiűriteni a fájdalom keserű poharát, kelyhét. Keserű a türés, de édes a gyümölcse.* (Km.). *Ki keserűt nem ízelt, nem tudja mi az édes.* (Km.).

KESERŰ, (2), **ÉR**— falu Bihar m.; helyr. *Keserű-re*, —*n*, —*ről*.

KESERŰFÖLD, (keserű-föld) l. **KESERFÖLD**.

KESERŰFÜ, (keserű-fü) ösz. fn. A cikkszárak osztályába tartozó növényfaj; máskép : *vízi bors, vízi húrnyor, bolhafü, ebgyömbér, légyfü, keserfü*. Növénytani neve : *borsos cikkszár*. (Polygonum hydro-piper).

KESERŰFÜZ, (keserű-füz) l. **KESERFÜZ**.

KESERÜGOMBA, (keserű-gomba) ösz. fn. A gombák, különösebben galócák egyik faja; kalapja laposkás, gyakran tejnedvességű; lemezei testszinre hajlók, elágazók. Erdős helyeken terem, s éldelhető. Növénytani nyelven : *keserű galóca* (Agaricus pipe-ratus).

KESERÜGYÖKÉR, (keserű-gyökér) ösz. fn. A tarnicsok neméhez tartozó növényfaj. Növénytani neve : *sárga tarnics*. (Gentiana lutea). L. **KESER-GYÖKÉR**.

KESERÜL, **KESERÜL**, (1), (kes-er-ül) önh. m. *keserül-t*. 1) Keserű ízűvé leszen. *A bor megkeserül, ha örömmel vegyítik.* 2) Átv. ért. régiesen *valakin keserülni*, am. másnak szenvedése, fájdalma miatt megin-

dulni, abban résztvenni, azt enyhíteni, rajta szánakodni. *Keserülj rajtunk*, am. szánj meg minket. (Szabó D.). „Úgy fognak rajtad is oztán keserülni.“ Pesti G. meséi. „Az istenek mindenkor jámboron keserülnék.“ Ugyanott.

KESERÜL, (2), (kes-er-ü-öl) áth. m. *keserül-t*. 1) Valamit keserűnek állít, olyannak tart, érez. *Ezen úrmöst igen keserülöm. A beleg keserüli az orvosságot.* 2) *Megkeserül valamit* am. keservesen megérez, megsirat. *Ezt te még megkeserüld.* 3) Sajnál, szán, megszán. „Keserüllek tiszta szívvel.“ Benigna asszony imakönyve. „Megkeserül ötlet és bevív barlangjába.“ Pesti G. meséi. „Ne hagyjad hejában kérésémet! keserülj meg.“ Régi magyar Passió.

„De keserüljed ily kárunkat igen,
Vigasztalj minket : ne essünk kétségben.“

Panaszkodó ének a XVII. századból. (Thaly K. gyűjt.).

„Útában sok jámbor őt kíséri vala,
Minden ember őtet keserüli vala.“

Istvánfi Pál a XVI. századból.

KESERÜLAPU, (keserű-lapu) ösz. fn. Növény-faj. Máskép közönséges néven : *bojtorján*. Gyökérlevelei nagy labodások ; szárlevelei színesek, nyelesek, aprófogasak ; fészkei kopaszok. Növénytani neve : *keserűlapu bojtorján* (Aretium lappa).

KESERÜLÉS, (1), (kes-er-ül-és) fn. tt. *keserülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot, midőn valami keserű ízűvé leszen. *A rohadó gyümölcsnek, az örömmel vegyített bornak keserülése.* 2) Átv. ért. másnak fájdalmában, szenvedésében való részvétel. 3) *Megkeserülés* am. keserves megérzés, megsíratás.

KESERÜLÉS, (2), (kes-er-ü-öl-és) fn. tt. *keserülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Nyilvánítás, mely szerint valamit keserűnek vallunk, tartunk.

KESERÜLET, (kes-er-ül-et) fn. tt. *keserület-et*, harm. szr. —*e*. Sajnálatra, szánakozásra méltó állapot.

KESERÜLETÉS, (kes-er-ül-et-és) mn. tt. *keserületést* v. —*et*, tb. —*ék*. Sajnálatra, szánakozásra méltó állapotban levő. *Keserületes szegények, nyomorékok.*

KESERÜLETLEN, (kes-er-ül-etlen) mn. tt. *keserületlen-t*, tb. —*ék*. Akin senki nem keserül, azaz nem sajnálkodik, nem szánakozik. *Keserületlen árva.*

KESERÜLETLENSÉG, (kes-er-ül-etlen-ség) fn. tt. *keserületlenség-et*, harm. szr. —*e*. Érzéketlen részvétlenség, midőn valaki más baján, nyomorúságán nem sajnálkodik, nem szánakodik.

KESERÜLŐ, (kes-er-ül-ő) mn. tt. *keserülő-t*. Aki más baján, nyomorúságán, fájdalmán szánakodik, megcsik. *Árvákon keserülő jótevők.*

KESERŰS, (kes-er-ű-ös) mn. tt. *keserűs-t* v. —*et*, tb. —*ék*, l. **KESERNYÉS**.

KESERŰSÉG, **KESERŰSÉG**, (kes-er-ű-ség) fn. tt. *keserűség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Tulajd. ért. ke-

serű íze, keserű tulajdonsága valaminek. *Némely füvek, savak, gyümölcsök keserűsége. Rohadt alma, körte keserűsége.* 2) Átv. ért. szívbeli mély fájdalom, gyászos állapot, keserv. *Teli torokkal nyeli keserűségét.* (Km.).

KESERŰSÉGÉS, (kes-er-ű-ség-és) mn. tt. *keserűségés-t v.* —et, tb. —ek. 1) Igen keserű ízű. 2) Átv. ért. szomorúsággal, mély bánattal, fájdalommal teljes. „És nagy keserűségös könyhullatással.” Góry-codex.

KESERŰSÓ, (keserű-só) ősz. fn. Sónemű test, különösen kénsavas keserűleg, melynek íze keserű, s a tűzben hamar szétolvad. Alkatrészt teszi többféle ásvány- és keserűvizeknek, milyen az ismertebbek közül a püllnai és seidliczi. (Köznévén latinul : sal amarum ; németül : Bittersalz).

KESERŰTELEK, pusztá Pest m.; helyr. *Keserűtelek-re*, —én, —ről.

KESERŰVÍZ, (keserű-víz) ősz. fn. Ásványos víz, melynek egyik alkatrésze keserűsó. V. ö. **KESERŰSÓ**.

KESERV, (kes-er-v) fn. tt. *keserv-et*, harm. szr. —e. Tulajdon értelemben nem divatozik. Átv. ért. mély bánat, mély fájdalom, gyászos állapot. *Keservét elpanaszolni. Keservében haldíra szánni magát. Jere-mids próféta keservei.*

KESERVES, (kes-er-v-es) mn. tt. *keserves-t v.* —et, tb. —ek. Fájdalmas, mély bánatú, gyászos. *Keserves özvegy, árva. Keserves anya. Álla a keserves anya, keresztfándl siralomba.* (Böjti ének). *Keserves állapot, bánat, fájdalom. Keserves kinszenvedés.* Szélesb ért. sok bajjal, vesződéssel járó. *Keserves a szegény ember állapota. Keserves munkával keresni a kenyeret.*

KESERVESEN, (kes-er-v-es-en) ih. 1) Keserves kedélyvel, igen fájdalmasan. *Keservesen panaszkodni.* 2) Sokat szenvedve, nagy nehezen, vesződve. *Keservesen élni.*

„De bármerre fordítja subáját,
Keservesen éli a világát.”

Népdal.

KESERVETÉS v. **KESERVETŐS**, (kes-er-v-et-ös) mn. Benigna asszony imakönyvében am. keserves.

KESERVETÉST v. **KESERVETÖST**, (kes-er-v-et-ös-t) ih. Benigna asszony imakönyvében, am. keservesen.

KESERVÍZ, (keser-víz) ősz. fn. lásd : **KESE-RŰVÍZ**.

KÉSÉS, (kés-és) fn. tt. *késés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) Elmaradás, hátramaradás, valahol annak idején meg nem érkezés. 2) Fontolgató halasztás valamely dolog végrehajtásában. V. ö. **KÉSIK**.

KÉSETLEN, (kés-etlen) mn. tt. *késellen-t*, tb. —ék. 1) Midőn gyöke a metsző eszközt jelentő *kés*, am. kinck kése nincsen. 2) Midőn a *késik* igétől származik, am. nem késkedő, nem maradozó, nem halogató.

V. ö. **KÉSIK**. Határozóként am. kés nélkül; és : el nem késve.

KÉSFOK, (kés-fok) ősz. fn. A kés pengéjének vastagabb széle vagy háta. *Késfokkal nem lehet met-szeni. Éles mint a kés foka.* (Gúnyos km.). Ellentéte : *késél*.

KÉSGERELY, (kés-gerely) ősz. fn. l. **KUSZTORAGERELY**.

KESHED, (kes-h-ed) önh. m. *keshed-t*. Gyöke a nyilást jelentő *kes*, s am. fakad, nyílik. Tiszamel-lékén, am. színét hagyja, vesztí, fakúl. *Keshed az avult ruha.* Lőrincz Károly szerint azt is teszi : kop-pik. V. ö. **KES**, (1).

KESHEDÉS, (kes-h-ed-és) fn. tt. *keshedés-t*, tb. —ek. Fakadás, kinyílás. Fakulás, színváltozás. Kop-pás. V. ö. **KESHED**.

KESHEDT, (kes-h-ed-t) mn. tt. *keshedt-et*. Ki-nyílt, kifakadt. Fakult, színehagyott. Kopott. V. ö. **KESHED**.

KESHEDTEN, (kes-h-ed-t-en) ih. Nyílt álla-potban. Színehagyottan.

KÉSHÉGY, (kés-hégy) ősz. fn. A késféle met-sző eszköznek csúcsos vége. *A gyógygyorból annyit venni, mennyi egy késhegyre fér.*

KÉSHÜVELY, (kés-hüvely) ősz. fn. Kemény bőrből csinált hüvely vagy tok, melyben használaton kívül a kést tartani szokták, különösen a mészárosok és hentesek. V. ö. **KÉSTOK**.

KÉSIK, (kés-ik) k. m. *kés-tem*, —tél, —ett, par. *késél*. Ezen ige, és származékai (*késő*, *késlel*) mind hangra, mind alapértelmenre nézve legközelebb rokonságban állanak a régiesen írt, és még tájdivatosan használt *késér*, *késért* szókkal, mert mindnyájan a já-rás, menés, mozgás alapfogalma alá tartoznak. Ro-konok ugyan hangokban mindezekkel az elavult *ki-sik* v. *kesik*, *kisa* v. *kesa*, *kisdikodik* v. *kesdikodik* : de a különbség köztök lényegben az, hogy ez utób-biakban a gyökhangzó (e v. ē v. i) rövid, amazokban pedig hosszú (é). Az utóbbiakban, s. t. i. a mozgást je-lentő *is* v. *es* gyökelemekben az s szintén sebességet jelentő alkatrész, valamint az *esik*, *oson*, *suhan*, *siet*, *surran*, igékben is; azonban mindezek gyökmagán-hangzója egyszersmind a sebesebb mozgást jelentő rövid e v. i v. u is. Az *es*, *is* elemekhez tehát k elő-lehellet járulván, lesz : *kes* v. *kis*, azaz sebes moz-gást tesz. Ellenben a *késik* és *késér* (v. *kísér*) igék-ben hosszú é (vagy i) levén a gyök magánhangzója, ez tartósság, lassuság (hosszú é) jelentéssel bír; és valóban aki *késik*, az egy más valakinél vagy va-laminél lassabban haladva jár vagy jöddögél, és aki *késér*, az valakivel együtt mendegél, vele folyvást jár, kel, tehát saját mozgásában kor-látolva van. V. ö. **KÉSEN** és **KÉSŐ**. Ezen elemzés szerint *kés-ik*, 1) általán am. lassu, mara-dozó léptekkel jön, tehát a várt, kiszabott, rendelt időre meg nem érkezik; ellentéte a gyors mozgás susogását utánozó *se-et* v. *si-et*, melylyel rokon a *se-bes* (se-v-es). *Sem siet, sem késik haragja Istennek.*

(Zrinyi). Innen ha valaki sokáig elmarad, s a várt időre meg nem jelenik, azt szoktuk kérdeni: *hol jár, merre jár oly sokáig?* azaz? hol, merre késik: *Késik az óra*, midőn hengere v. kereke a nap járásával egyaránt nem mozog, s attól elmarad. *Elkésik* vagy *megkésik* az *utas*, midőn a kitűzött helyre és időben meg nem érkezik. 2) Átvitt ért. valamit vontatva, halogatva teszen. *Késni a levélírással, fizetéssel. Késni a munkával.* 3) *El* igekötővel azt is jelenti: lassúsága miatt valahonnan egészen elmarad, valamit elmulaszt, elszalaszt. *Elkésni az ebédre, a templomból, a miséről. Elkésni a vasutról, a gőzhajóról.* Igen közel rokon hozzá mind hangban, mind értelemben a persa *khész-tan* v. *khaz-tan* am. későn, vagy lassan menni, mászni, csúszni; elcsúszni (tarde ingredi; repere; pede labi). Némely más rokonságát l. KÉSŐ alatt.

KÉSÍT, (kés-ő-ít) áth. m. *késített*. Azt eszközli hogy valami elkésik. *Elkésít. A váltót elkésíteni* (annak idejében be nem mutatni, meg nem ovatolni).

KESK, (kes-k) elavult v. elvont törzse *keskeny* szónak és származékainak.

KÉSKE, (kés-ke) kics. fn. tt. *késkét*. Kis kés.

KÉSKÉDÉS, (kés-kéd-és) l. KÉSEDÉZÉS.

KÉSKÉDIK, (kés-kéd-ik) l. KÉSEDÉZIK.

KESKEND, falu Baranya m.; helyr. *Keskendre*, —én, —ről.

KESKÉNY, (kes-k-ény; a *kes-k* törzs am. *kis-ke* azaz, kicsi-ke v. keves-ke s az *eny* v. *ny* melléknév képző) mn. tt. *keskeny-t* v. —et, tb. —ék. Eredetileg *kiskeny* a *kis* gyöktől. Rokon vele: *kecsély*, mely ma csak tájszokásilag él, s helyette a megfordított *cse-kély* van közdivatban, holott, mint értelme bizonyítja, gyöke szinte *kis* v. *kes*, melyből lett *kisély* v. *kesély*, azután az s (mint igen sok szavainkban) cs-re változva *kecsély*. Mindkettejökben a kicsiség, vagy kicsinyedés alapfogalma rejlik, különösen a *keskeny* szó jelenti a testnek vagy térnek szélességben mintegy, *kisség-ét* vagyis kicsiségét, kevesességét, s ellentéte: *széles és vastag. Keskeny fal, keskeny ágy, keskeny pamlag, keskeny asztal. Széles az asztal, keskeny az abrosz, rövid a vacsora.* (Népd.). *Keskeny rét, szántóföld, országot, híd, útcza.* Az állati, különösen emberi testre vonatkozólag am. összeszorult, vékony, karsu. *Keskeny arcz. Keskeny mell, vállak, csipők.*

A törökben *keszkin* am. éles, metsző, és leghihe-
tőbben a *kesz*-mek (vágni, metszeni) igétől származik, a *kin* (ken, ghan) pedig a tatárban részesülői képző. (Kazem-beg töröktatár nyelvtana 161. lap; és Berczine vizsgálatai [Recherches] 36. lap).

KESKÉNYÉDÉS, (kes-k-ény-éd-és) fn. tt. *keskenyédés* t, tb. —ék, harm. szr. —e. A testnek vagy térnek azon állapota, melyben szélessége fogy, kevesedik, kicsinyedik, pl. midőn a szántóföldből a szomszédok néhány barázdát elszántanak.

KESKÉNYÉDIK, (kes-k-ény-éd-ik) k. m. *keskenyed-tem*, —tél, —étt. Szélességében fogy, kevese-

dik, kisebbedik; vékonyabbá, karcsubbá változik. *Keskenyedik apadásakor a folyóvtz. Keskenyedik a hegyek közti térség. Keskenyedik az aszúkóros embernek melle, válla.*

KESKÉNYEN, (kes-k-ény-en) ih. Keskeny minőségben vagy állapotban.

KESKÉNYÍT, KESKÉNYIT, (kes-k-ény-ít) áth. m. *keskenyít-étt*, htn. —ni v. —eni, par. —s. Valamely testnek vagy térnek szélességét, kisebbé, szűkebbé, vékonyabbá teszi. *Nyirkálás által keskenyíteni a papírtvet. Elszántás által keskenyíteni a szomszéd földét.*

KESKÉNYÍTÉS, KESKENYITÉS, (kes-k-ény-ít-és) fn. tt. *keskenyítés* t, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamely testet vagy tért keskenynyé teszünk, szűkebbre szorítunk. V. ö. KESKENYÍT.

KESKÉNYSÉG, (kes-k-ény-ség) fn. tt. *keskenység-ét*, harm. szr. —e. A testnek vagy térnek azon tulajdonsága, melynél fogva az akár magában véve akár aránylag keskeny, azaz szűk, vékony, karsú V. ö. KESKENY.

KESKÉNYÜL, (kes-k-ény-ül) ih. l. KESKÉNYEN.

KESKÉNYÜL, KESKÉNYÜL, (kes-k-ény-ül) önh. m. *keskenyül-t*. Keskeny, azaz szűk, vékony alakuvá leszen. *Ezen völgy, mind inkább behat a hegyek közé, annál jobban keskenyül. A beteges vén embernek keskenyül a teste.*

KESKÉNYÜLÉS, KESKÉNYÜLÉS, (kes-k-ény-ül-és) fn. tt. *keskenyülés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Állapot, midőn valamely test vagy tér keske, nyúl. V. ö. KESKÉNYÜL.

KÉSLEG, (kés-leg) l. KÉSEN.

KÉSLEKÉDÉS, (kés-el-e-kéd-és) l. KÉSEDÉZÉS.

KÉSLEKÉDIK, (kés-el-e-kéd-ik) k. m. *késlekéd-tem*, —tél, —étt, l. KÉSEDÉZIK.

KÉSLEL, (kés-él-el) áth. m. *késlel-t*. Valakit, vagy valamit fentartóztat, vagyis akadályoz, hogy bizonyos útat, járást annak idejére be ne végezhesen, vagy valamit a rendelt időben végre ne hajthasson. *Valakit útjában, munkájában késlelni.* „Ne akarj minket késlelni.“ Debreczeni Lk. „Késleli vala őtet az bemenéstől.“ Góry.cod. „De az urakat igen kéretik, hogy ő kegyelmek te k(egyelmedet) meg ne késleljék.“ Levél 1540. évből. (Szalay Á. gyűjt.). „K(egyelme)d írma uramnak, ne késlelné ott az legényt.“ Levél 1556. évből. (Szalay Ágoston. gyűjt.). Önhatólag is, (késedelmez' értelemben): „Az hatalmas Istenért kértem, hogy ne késleljenek, azért én ne legyek az oka, hanem ők, ha mi történik.“ Ugyanott, ugyanazon évből.

KÉSLELÉS, (kés-él-el-és) fn. tt. *késlelés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, illetőleg akadályvetés, mely által valakit v. valamit késlelnék. Régiesen késedelmezés is. V. ö. KÉSLEL.

KÉSLELŐ, (kés-él-el-ő) mn. és fn. tt. *késlelő-t*. Aki, vagy ami a mozgást, járást, jövest, cselekvést hátráltatja, maradozóvá teszi. *Utazást késlelő árvek, zivatarok. Munkát késlelő nehézségek.*

KÉSLELTET, (kés-él-el-tet) mivel. m. *késleltet-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *késleltess*. Szorosan véve, mint miveltető ige, am. késlelővé tesz, vagyis más által okoz késedelmet, hátramaradást; de szokott értelemben am. az egyszerű késlel vagy késlet, azaz valakit v. valamit előmenetelében, jártában keltében, cselekvésében hátráltat. Azonban 'késleltet' szóban mégis azon jelentés rejlik, hogy ha nem is más személy, de mégis valamely eszköz által okoztatik a késedelem. Hasonló alakú szók: akadályoz-tat, kettőz-tet.

KÉSLELTETÉS, (kés-él-el-tet-és) fn. tt. *késleltetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit késleltetünk. V. ö. **KÉSLELTET**.

KÉSLELTETŐ, (kés-él-el-tet-ő) mn. tt. *késleltető-t*. Aki vagy ami késleltet. *Perfolyamot késleltető kifogások.*

KÉSLELVÉNY, (kés-él-el-vény) fn. tt. *késlelvény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Birói vagy törvényhozói rendelet, melynél fogva valamely tartozás lefizetése végett időhaladék engedtetik, (latinul: *moratorium*), pl. az 1848: IX. törvénycikk 5. §-ában oly földbirtokosnak, kinek birtokához az előtt urbéség volt kapcsolva, s ez azon törvényben megszűntetett. A birói késlelvények, mint általában minden úgynevezett birói parancsok Magyarországon most már végképen eltörölvék. (Országbirói értekezet I. rész 49. és 88 §§.).

KÉSLEMÉNY, (kés-el-e-mény) fn. tt. *késlemény-t*, tb. —*ék*. L. **KÉSEDELEM**.

KÉSLET, (kés-el-et) áth. m. *késlet-tem*, —*tél*, —*étt*. Szokottabban: *késlel*; l. ezt.

KÉSLÖDÉS, (kés-él-öd-és) fn. l. **KÉSEDELMÉZÉS** v. **KÉSKÉDÉS**.

KÉSLÖDIK, (kés-él-öd-ik) belsz. m. *késlőd-tem*, —*tél*, —*ött*. l. **KÉSKÉDIK**.

KÉSMÁRK, szabad kir. város Szepes vármegyében; helyr. *Késmárk-on*, —*ra*, —*ról*.

KÉSMETSZÉS, (kés-metszés) ösz. fn. Metszés, melyet valaki késsel tesz.

KÉSMILLING, (kés-milling) l. **KÉSPÉNGE**.

KÉSMIVES, (kés-mives) ösz. fn. Szerkovács, szermives, ki késeket s hasonló eszközöket készít; *késes, késcsindló*.

KÉSMIVESÁRU, (kés-mives-áru) ösz. fn. Késekből s más ily nemű eszközökből álló áruk, melyeket késmivesek készítettek.

KÉSMIVESSÉG, (kés-mivesség) ösz. fn. Késmivek készítésével foglalkodó mesterség.

KÉSNYEL, (kés-nyel) ösz. fn. Fából, csontból, ércből stb. való fogatú vagy markolat, melybe a kés pengéjét beleillesztik. *Síma, rovdtkos, egyenes, görbe késnyel*.

KÉSŐ, (kés-ő) mn. tt. *késő-t*. Kiesinyezve: *későske*. 1) Lassan, maradozva járó, jövő, a várt, rendelt időre meg nem jelenő. *A késő vendégeket nyugtalanul várni. Sötétben, zivatarban elkéső utasok. Késő óra*, mely a nap járásától elmarad. „És ő monda azoknak: Ó heitok (stulti) és késő szívövek“ (tardi corde). Tatrosi cod. 2) Ami nem az illő, kellő időben történik. *Késő tanács*, mely a lett dolog után adatik. *Késő bánat eb gondolat*. (Km.). *Késő az agg ebet szelidíteni vagy tánczra tanítani*. (Km.). *Késő a takarékság, midőn üres az élésláda. Késő sültve vagy sültve Szabó D.-nál am. késő tanács. Már késő* (trop tard, zu spät). *Már késő, a szerencsétlenség megtörtént. Késő segítség. Késő szántás, vetés, aratás, szüret. Késő ebéd-lés, vacsorálás. Késő lefekvés, fölkelés*. 3) Ami bizonyos időn túl van. *Késő este, késő éjszaka érkezett. Késő vénségre jutni*. 4) Ami távol jövőndőségre kiterjed. *Késő unokák, maradékok. Késő nyom. Késő kor, századok*. 5) Használják határozóul is, am. későn van. *Már késő, mindennek vége. Késő akkor hozni vizet, midőn elégett a ház. Ha még nem késő, próbáljuk meg*.

A törökben *gics* v. *gecs*, am. késő, és *gidse* v. *gedse* éj; melyek szintén *gecsmek* (kelni, menni, múlt) igével állnak viszonyban; innen a csagataj *kicsti* am. kelt, ment, múlt, és *kics kurun* (egészen a magyar *későkoron*) am. este után késő idő. Abuska. A sínai nyelvben *kieu* am. soká (diu). V. ö. **KÉSIK**.

KÉSŐCSKE, (kés-ő-cs-ke) mn. tt. *későcskét*. Ami kevésbé késő, mi a várt, rendelt kiszabott időn túl valamivel elmaradt. *Már későcske volt az idő, mikor kiértünk az erdőből*.

KÉSŐCSKÉN, (kés-ő-cs-ke-en) ih. Kevessé későn, valamivel utóbb, mint a szokott, rendelt, kiszabott időben. *Későcskén érkezett a posta. Későcskén kaptunk a munkába*.

KÉSŐDIK, (kés-ő-d-ik) k. m. *későd-tem*, —*tél*, —*ött*. Kénytelenül, valamely közbe jött akadályokkal küzdve késik.

KÉSŐL v. **KÉSÖLL**, (kés-ő-ö-l v. —öll) áth. m. *késől-t* v. *késöll-ött*, htn. —*ni* v. —*eni*. Későnek vél vagy tart. *Már késől az időt s eltávozott*.

KÉSÖN, (kés-ő-en) ih. Maradozva, nem a rendelt vagy kiszabott időre, utóbb mint szokás vagy illik. *Későn érkezni haza. Későn ebédelni, vacsorálni. Későn fekönni, korán kelni. Későn fogni a munkához. Későn erő gyülmölcs. Későn látogatni a betegeket. Későn menni templomba, tanórába, tanácsba. Aki későn megy a templomba, mégis akkor jön ki, mikor a többi*. (Km.). *Későn jársz. Későn való gyermek, korán való árva*. (Km.). *Későn korán talpon lenni*.

KÉSÖRE, (kés-ő-re) ih. Késő időre. *Későre hagyni a házasságot. Későre, hára megérkezett. Későre rendelni a lovakat*.

KÉSŐS, puszta Baranya m.; helyr. *Késős-re*, —*ön*, —*ről*.

KÉSŐSÉG, (kés-ő-ség) fn. tt. *későség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) A mozgó, járó lénynek tulajdonsága, mi

szerént késik, lassan jön. 2) Azon lassuság, melylyel valamely cselekvés jár.

KÉSPÉNGE, (kés-péngé) ösz. fn. A késféle metsző eszköz pengéje. V. ö. PÉNGE.

KÉSPILINGA, (kés-pilinga) ösz. fn. I. KÉSPÉNGE.

KESREG, (kes-er-eg) fn. I. KESERÉLEG.

KESRENY, (kes-er-eny) fn. tt. *kesreny-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Elemi test, a könnyű fémek egyike, mely ezüstfehér színű, kitűnő fémfényű és kalapálható; a légen hevítve élénk világosság kifejlése közben ég el, és így élenynyel vegyülve keseréleggé változik. Nevét onnan vette, mivel számos vegyületei keserű ízűek. (Magnesium).

KESSED, (kes-h-ed) önh. I. KESHED.

KESSEDÉS, KESSEDT, I. KESHEDÉS, KESHEDT.

KESSINCZ, falu Temes m.; helyr. *Kessincz-re*, —*én*, —*röl*.

KESSZ | tájdivatos indulatszó, s am. a mélyhangú *kaccz*, melylyel a macskát szokták el- vagy tovaüzni.

KÉSSZURÁS, (kés-szurás) ösz. fn. Szurás, melyet valamely testen késhegygyel tesznek, pl. midőn a sértést megölik. Átv. ért. igen az elevenre ható sértés, bántalom. *Minden szava egy késszurás. Mintha késszurást ejtett volna szivemen.*

KÉSTET, (kés-tet) mivel. m. *késtet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *késtess*. Késni kényszerít, fentartóztat, menésében, haladásában gátol, akadályoz valakit vagy valamit. *Látogatóim késtettek az írásban. Az ellenszél késteti a hajót.*

KÉSTETÉS, (kés-tet-és) fn. tt. *késtetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely valakit vagy valamit késtet. *Utasok késtetése a vámkorlátnál.* V. ö. KÉSTET.

KÉSTOK, KÉSTOKMÁNY, (kés-tok v. —tok-mány) ösz. fn. Tok- v. tokmány, mely a kést nyelestül betakarja, különböztetésül a keshüvelytől, mely csak a pilingát fedi, pl. a hentesek, mészárosok oldalain lógó keshüvelyek.

KÉSVÁGÁS, (kés-vágás) ösz. fn. Vágás, melyet valaki valamely testen késsel tesz.

KÉSVAS, (kés-vas) ösz. fn. Azon éllel és fokkal bíró vaslap, mely tulajdonkép a késnek testét képezi: máskép: *pilinga* v. *milling* v. *péngé*.

KESZ, elvont gyök, melyből, *kesze*, *keszeg*, *keszöcse* erednek, s egy a *kese*, *kesely* szók *kes* gyökével, s jelentése fehéres, világos vagy fakószínű. V. ö. KES, KESZE, KESZÖCZE. Vajjon a *Keszi*, *Kesző*, *Keszű*, *Keszteg*, *Keszőléc* helynevek nem a fehéres színtől kölcsönözték-e szinte neveiket, s vajjon nem felelnek-e meg a latin *Alba*, és a szláv *Béla*, *Bjela* helyneveknek, pl. Bánkeszi nem volt-e hajdan valamely Bánnak fejrőlő kastélya?

KÉSZ, (ke-esz v. ké- v. kéj-sz; így a régente állandóan divatozó *készért*, *kételen* szókban is, *kéj*

v. *kény* helyett csak *ké* a törzs, mint *száj* is csak *szá*) mn. tt. *kész-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Gyöke a kedélyre vonatkozó, különösen hajlamot, tevékenységi ösztönt, kedvet jelentő *ke* v. *ké*, melyből a tulajdonságot jelentő csangós *esz* (es, as, os, ös) képzővel lett *ke-esz* v. *ké-esz* v. *kéj-esz* s összevonva: *kéj-sz*, *kész*. Közel jár hozzá értelemben a régies igehatározó *önkéjén* v. *önkéjént*, ma: *önként*, melyben szintén a *kéj* szó a fő szereplő. Szabó Dávid *készantag* szót szintén *kéjén* szóval is értelmezi. 1) Tulajd. ért. aki valamire kedélyénél fogva, belső indulatból hajlandó, aki valamit kedvvel, örömmel, önként teszen. *Kész akarat*, önkéntes akarat, mely nem huzódozik, nem vonakodik, ha tenni kell; *kész akarva*, azaz belső indulat ösztönzésére; *kész kedvvel* am. örömmel, szívesen; *kész nevetség*, am. nevetséget gerjesztő, nevetséi kedvet adó; *kész vendég*, ki nem vár meghívást, ki minden asztalhoz szereti törölgetni kését, tolakodó tányérnyaló; *kész vevő*, ki venni, vásárolni akar (Kauflustiger); *kész bohó* v. *bolond*, ki mindig hajlandó bohóczot, bolondot játszani; *kész költő*, *verselő*, ki nyomban, hevenyében vagy könnyűséggel költeni, verselni képes; *kész kenyérevő*, ki mindig étvágygyal bír; *kész betegség*, mi könnyen betegséget okoz: ez a *gyümölcs kész betegség*, a *vénység kész betegség*; *kész koldus*, kinek körülményei oly szűkek, hogy akár mindjárt koldulni mehet; *kész katona*, ki legott fegyvert foghat. *Kész szónok*, ki a szónoki előadásra képességgel bír. „Senki nem kész (aptus) Istennek országába menni, ki ereszti ő kezét az ekére és hátmegé néz.” Tatrosi cod. Lukács. XI. 2) Átv. ért. a mi elkészült, amit legott használni lehet, mire várni nem kell, tehát mintegy önként ajánlkozik, kínálkozik. *Kész pénz*. *Kész ruha*. *Kész épület*. *Kész ebéd*, *vacsora*. *Kész paripa*, *kocsi*. *Készből élni*. *Kész szolgálja önnek*. „Mondjátok a hivatalosoknak: Ím en ebédem kész. Én bikáim és en házi madarim megölettek és mindenek készek, jövetek a menyekezőbe. Tatrosi cod. Máté XXII.

KÉSZAKARAT, (kész-akarat) ösz. fn. Akarat, mely valamit tenni hajlandó, mely nem vonakodik, nem huzódozik. *Készakarattal lenni*. Szorosb ért. föltett szándék. *Készakarattal* v. *akaratból tenni valamit*.

KÉSZAKARATOS, (kész-akaratos) ösz. mn. Rosz értelemben 1) Kinek valamihez készakarata van. *Készakaratos sértő*, *kártevő*. Másként: *szántszándékos*. 2) Amit valaki készakarattal tett. *Készakaratos kártevés*. V. ö. KÉSZAKARAT.

KÉSZAKARATÚ, (kész-akarató) ösz. mn. Jó értelemben 1) Készakarattal bíró, levő. *Készakarató jótevő*. 2) Készakarattól, jó szándéktól eredő, származó. *Készakarató segítség*, *adakozás*.

KÉSZAKARVA, (kész-akarva) ösz. ih. vagy állapotjegyző. Belső hajlamnál és elhatározásnál fogva, nemesak nem erőttel vagy nem kényszerítve, hanem mintegy előre elkészült, eltökélt akarral, szántszándékkal. *Készakarva tenni kárt valakinek*.

Készakarva gázolni vagy gázoltatni a vetéseket. Készakarva menni neki a veszélynek. Készakarva szólani valamit. Mondják így is: *készakartva*, melyben az *akartva* szó azért nevezetes, mivel a *va* képző a múlt részesülőhöz (akart) járulván, szabatosan csak múlt időre viszonyúlhat, pl. *nem kész akartva tettem kárt; kész akartva mondtam, amit mondtam*; de jelen időben: *kész akarva rohansz a veszedelembé.* Ezen szóban, valamint a *készantag* és *szántszándékkal* hasonló értelmű szókban, igen jellemző, hogy a *kész* és *akarva* (vagy *szántag*, vagy *szánt és szándékkal*) rokon értelmű összetételekkel a jelentés nagyobb fokozatát s mintegy eleve való eltökéltét fejezzük ki.

KÉSZANTAG, *ih.* Vagy tulzás által megnyújtott szó, mint *régenteg, hajdantag, mostannag, ottannag* stb. s eredetileg: *készant*, melyből lett *készenteg*, s utóbb *készantag*; vagy pedig *kész szántag* (=készszántan) összetett szó, s am. *szándékosan* vagy *szántszándékkal*. Értelme: *készakarva*, nemcsak önkéntes elhatározásnál fogva vagy minden erőtetés nélkül, hanem eltökélt szándékkal vagy akarattal, szándékosan. V. ö. **KÉSZAKARVA**.

KESZE, (*kesz-e*) *fn.* tt. *keszté*. Székely tájszó, csangós kiejtéssel, jelent zablisztból készült pépet, melyet halavány fakó színe miatt hívnak *keszé-nek*, azaz *kesé-nek*; *kesze* tebát am. *kese pép*. V. ö. **KE-SZÖCZE**.

KESZEG, (*kesz-eg*) *fn.* tt. *keszeg-ét*, harm. szr. — *e* v. — *je*. Ha ezen szónak hellén *λεγκισκος*, latin *albula*, német *Weissfisch* neveit összehasonlítjuk, legvalószínűbb, hogy a magyar *keszeg* is a fehér színtől vette nevét, s gyöke *kesz* egy a fehéret vagy fakót jelentő *kes* *kese* szókkal, és így *keszeg*, am. *keseg*, azaz *kesegő*, *kese* hal. Néhatt: *peszmege*. (Cyprinus). Így nevezetnek általán bizonyos folyóvízi halak, melyeknek pikkelyei ezüstszerű fehérek, s a magyarországi folyókban, különösen a Dunában és Tiszában nagy bőségben tenyészenek, ilyenek a Tiszában a *búczó* v. *buczkó*, *dévrér*, *dobancs*, *durda*, *fejér*, *galla*, *gesztás*, *bagoly*, *jász* és *jász*, *ilonka*, *vadász*, *kárász*, *gárda* v. *kárda*, *kerek*, *hosszu*, *mána*, *marti*, *ökle*, *ön*, *pápa*, *piroska* v. *veresszárnyu*, *ponty* v. *potyka*, *szápó*, *tamás*, *csabak keszeg* stb. Különösen így nevezik azon fajokat, melyek sorányabak, laposabb testűek, innen a közmondások: *sovány mint a keszeg*; *amint veted a pendelyhálót, úgy fogod a keszeget*; (azaz a módon, modorban áll a mesterség).

KESZEGFALVA, falu Komárom m.; helyr. *Keszegfalvár-ra*, — *n*, — *ról*.

KESZEGH, falu Nógrád m.; helyr. *Keszegh-re*, — *én*, — *ról*.

KESZEGOLDALT, (*keszeg-oldalt*) *ösz. ih.* Féloldalt, mint a keszegek szoktak úszni. Vagy talán *kezeg-oldalt*, t. i. azon irányban, mint az oldalon fekvő kéz van.

KESZEGSALÁTA, (*keszeg-saláta*) *ösz. fn.* Salátafaj, melynek levelei éllel felfordulnak, hegyesek,

fulánkös gerincezűek. Szára tövön szőrös. Nevét hihetőleg a keszegnek szálkás, szurós tulajdonságától kapta. Máskép: *vad saláta* (*lactuca scariola*).

KESZEI VÁR, puszta Sopron m.; helyr. *Vár-ra*, — *on*, — *ról*.

KÉSZEN, (*ké-esz-en*) *ih.* 1) Valamire hajlandón, szívesen. *Készen lenni a szolgálatra.* 2) Oly állapotban, melynél fogva legott használni lehet valamit. *Készen van az ebéd, vacsora. Készen áll a paripa. Készen vannak a fegyverek. A lovadnak készen, széna, abrak készen.* (Népd.). V. ö. **KÉSZ**.

KÉSZENLÉT, KÉSZENLÉTEL, (*készen-lét v. —létel*) *ösz. fn.* Oly állapot, melyben valaki legott teheti azt, amit tennie tetszik vagy illik, vagy kell stb.

KÉSZENLEVŐ, (*készen-levő*) *ösz. mn.* Meglevő, ami elhasználásra vagy eladásra készen áll. *Készen levő gabona, bor, árúk.*

KÉSZERÍT, (*v. készerejt*) **KÉSZERÍTÉS** stb. Régies szók. Lásd: **KÉNYSZERÍT, KÉNYSZERÍTÉS** stb.

KÉSZFIZETÉS, (*kész-fizetés*) *ösz. fn.* Rögtön, legott, kellő időben történő fizetés.

KÉSZFIZETŐ, (*kész-fizető*) *ösz. fn.* Adós, vásárló stb. ki legott, halasztás nélkül fizet, mihe-lyest kell.

KESZI, (1), , több helység neve. Révai szerént a sémi nyelvekben jelent zöld mezőt. Némelyek szerént s nagyobb hihetőséggel am. *közi* v. *köze*, v. *közele*, pl. *Duna-Keszi, Buda-Keszi, Tisza-Keszi*. V. ö. **KESZ** gyököt is.

KESZI, (2), faluk, GARAM— Bars m., GYULA— Szala m., IPOLY— Hont m., KARANCS— Nógrád m., KIS— Hont és Nyitra m., KŐ— Hont m., KURTA— Komárom m., MAGYAR— v. NEMES— B. Szolnok m., NAGY— Komárom m., OLÁH— B. Szolnok m., SAJÓ— Gömör m., TISZA— Borsod m., TÓT— Nyitra m., RÉPÁS— puszta Bihar m.; helyr. *Keszi-be*, — *ben*, — *ből*.

KESZIHÓCZ, falu Hont m.; helyr. *Keszihócz-ra*, — *on*, — *ról*.

—**KÉSZIK, —KÖSZIK**, alhangon: —**KO-SZIK**, *ösz. igeképző*, azonos *kedik, ködik, kodik* igeképzővel, s ezzel kivált ragozásban fölcseréltetik, pl. *betegszik betegedik, menekszik menekedik, cselekszik cselekedik, gyanakoszik gyanakodik* stb.

KÉSZÍT, KÉSZIT, (*ké-esz-it*) *áth. m. készít-étt*, *htn. —ni* v. — *eni*, par. — *s*. Valamit úgy csinál, különösebben szakértőleg egészen vagy részben más formába alakít, hogy bizonyos célra alkalmas legyen, hogy használatra mintegy késznek ajánlkozzék. *Ebédet, vacsorát készíteni.* „Készé (régies parancsoló, h képzővel =készj v. készits) hogy vacsoráljam.“ Tatosi cod. Lukács XVII. *Megkészíteni. Ruhát, fegyverzetet készíteni, elkészíteni. Bört kikészíteni. Elkészíteni a szükségéseket. A ruhát a testhez készíteni. Valamit mondva készíteni. Az útravalókat ösz-*

vekkészíteni. Főlkészíteni a paripákat. Előkészíteni a sebési eszközöket. Előkészíteni a fájdalom elviselésére, kit a távollban valamely szerencsétlenség ért. V. ö. KÉSZ.

KÉSZÍTDEGÉL, (ké-esz-ít-d-eg-él) áth. m. *készítdegel-t. L. KÉSZÍTGET.*

KÉSZÍTÉS, KÉSZÍTÉS, (ké-esz-ít-és) fn. tt. *készítés-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Cselekvés, mely által valamit készszé teszünk. *Ruhakészítés. Bőrkészítés. Előkészítés* = előre készítés. *Főlkészítés* = főlszerelés. *Kikészítés. Elkészítés* stb. V. ö. KÉSZ.

KÉSZÍTÉSI, KÉSZÍTÉSI, (ké-esz-ít-és-i) mn. tt. *készítési-t, tb. —ek.* Készítést illető, készítésre vonatkozó. *Készítési időhossz. Készítési mód, eszközök. Készítési ár. Előkészítési. Felkészítési.*

KÉSZÍTÉSMÓD, (készítés-mód) ösz. fn. Sajátos nemű dolgozás vagy bánás, melyet valaki követ, midőn valamit készít. *A bőrnek készítmódja különféle lehet.*

KÉSZÍTETLEN, KÉSZÍTETLEN, (ké-esz-ít-etlen) mn. tt. *készítetlen-t, tb. —ék.* 1) Amit el nem készítették, vagyis, ami nem egész, nem tökéletes, nincs végrehajva. *Készítetlen ruha, bútor.* 2) Nyers, természetes, idomítatlan állapotban levő. *Készítetlen bőr. Készítetlen húrok.* Határozóként, am. készítettlenül.

KÉSZÍTETLENÜL, (ké-esz-ít-etlen-ül) ih. Készítetlen állapotban, illetőleg valami egészszé nem alkotva; nyersen, ki nem dolgozva. V. ö. KÉSZÍTETLEN.

KÉSZÍTGET, (ké-esz-ít-g-et) gyakorl. áth. m. *készítget-tem, —tél, —ett, par. készítgess.* Valamit folytonosan, lassan-lassan készít. *Fegyvereit készítgeti a vadászatra. V. ö. KÉSZÍT.*

KÉSZÍTGETÉS, (ké-esz-ít-g-et-és) fn. tt. *készítgetés-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Cselekvés, midőn valaki valamit készítge t.

KÉSZITMÉNY, (ké-esz-ít-mény) fn. tt. *készítmény-t, tb. —ék, harm. szr. —e.* Általán minden mű, melyet valaki nyers anyagból csinál, képez, vagy akármely módosítás, keverés, vegyítés, idomítás által szakértőleg s mesterségesen átalakít. *Gyári, kézművesi készítmények. Gyapjuból, lenből, gyapotból való (vagy gyapju-, lengyapot-) készítmények. Vas-, réz-, ezüst-, arany-készítmények. Vegytani készítmények. Gyógyszertári készítmények.*

KÉSZITMÉNYÉS, (ke-esz-ít-mény-és) mn. tt. *készítményes-t v. —et, tb. —ék.* A gyógyszerészeknél a n. készített, nem terményi vagy eredetibb állapotban levő. *Készítményes szerek.*

KÉSZÍTŐ, KÉSZÍTŐ, (ké-esz-ít-ő) mn. és fn. tt. *készítő-t.* 1) Aki valamit készít. *Fegyvereit készítő katoná, vadasz. Ruhakészítő. V. ö. KÉSZÍT.* 2) Aki valakit bizonyos dologban oktat, tanít, vagy arra int, hogy valamire készen legyen. *Oskolai vizsgálatokra készítő mester. A beteget halálra készítő lelki atya.*

KESZKENŐ, helyesebben : *kezkenő*; l. ezt. **KESZLA**, régies, pl. az Érdy-codexben, *Gizela* helyett.

KÉSZLEL, (ké-esz-lel) áth. m. *készlett.* Am. kész. „Ó mel bódog szikség, ki nagyobb jóra készlel embert.“ Érdy-cod. Toldy F. kiadása 104. l.

KÉSZLELÉS, (ké-esz-lel-és) l. KÉSZTÉS.

KESZLÉR, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Keszler-re, —én, —ről.*

KÉSZLET, (ké-esz-let) fn. tt. *készlet-ét.* Készen vagy meglevő holmi (németül : *Vorrath*). *Árukészlet. Vászonkészlet. Bor-, gabonakészlet.*

KÉSZLETRAKTÁR, (készlet-rak-tár) l. KÉSZLETTÁR.

KÉSZLETTÁR, (készlet-tár) ösz. fn. Tár, melyben beszerzett, készenlevő árucikkelyek foglaltatnak.

KESZNYÉTEM, falu Zemplén m.; helyr. *Kesznyetem-be, —ben, —ből.*

KESZŐ, EGYHÁZAS—, VÁR—, faluk Vas m.; helyr. *Kesző-re, —n, —ről.*

KESZŐCZE, (kesz-ő-cze) fn. tt. *keszőczt.* 1) Savanyított korpa levéből s holni más vegyületekből készült böjti leves, máskép : *czibere. Nem áll meg a keszőcze a nyáron* (km.), mert szétfoly, nem oda való. Erdélyi J. úgy is értelmezi, hogy nem áll meg a szó asszonyembernél, mint keszőcze a nyáron. 2) Több vidékeken így nevezik a szilvalevest, midőn lekvárnak főzik, s midőn még világos, sárgás fakó színű. E szónak mindkét értelmét véve gyöke a fakószint jelentő *kesz*, vagy erdélyiesen: *kesze*, mely egy a *kes kesze* szókkal. Történetesen rokon vele a tót *kiszelicza*, melynek gyöke a savanyút jelentő *kiszeli*, mi ha a magyar böjti keszőczére illenek is, de az édes szilvalevet jelentő keszőczére nem illik.

KESZÖLCZÉS, falu Pozsony m.; helyr. *Keszölczés-re, —én, —ről.*

KÉSZPÉNZ, (kész-pénz) ösz. fn. Pénz, mely készen áll, (pl. a pénztárban, szekrényben, erszényben stb.) melyet legott használni, valamire fordítani lehet. *Adja úgy, mint kérem, készpénzzel fizetek. V. ö. KÉSZ.*

KÉSZPÉNZBELI, (kész-pénz-beli) ösz. mn. Készpénzzel történő v. történt. Készpénzre vonatkozó. *Készpénzbeli vásárlások, —üzletek. Készpénzbeli üsszeg.*

KÉSZPÉNZÉN, (kész-pénzén) ösz. ih. Tüstént fizetendő pénzért, v. pénzzel, v. pénzen. Ellentéte: *hitelben. Készpénzen olcsóbban lehet vásárolni mint hitelben.*

KÉSZPÉNZI, (kész-pénzi); l. KÉSZPÉNZBELI.

KÉSZSÉG, (ké-esz-ség) fn. tt. *készség-ét, harm. szr. —e.* 1) Valamiben jártasság, ügyesség. *Beszédbeli v. szólási készség. Fegyverforgatási készség.* 2) A kedélynek azon tulajdonsága, melynél fogva valamit cselekedni különösen hajlandó, nevezetesen, midőn

valaminek végrehajtására gyorsnak mutatkozik, midőn mások kedvéért örömet, szívesen teszen valamit. *Szolgalati, segítői készség. Készséggel ajánlkozni valamire, tenni valamit. A vendéglőnek egyik fő kelléke a szolgálati készség. A segédadományi ívet egész készséggel aláírni.* V. ö. KÉSZ. 3) Némely tájbeszédben am. készlet. L. KÉSZLET. 4) A régiéknél, pl. Bécsi codexben am. készülék, szer, eszköz. „Az üdőben, melyben halandjatók a trombitának, sípnak és hegedőnek . . . , szózatját és ménden igreczkészség (universi generis musicorum) nemzescét.” Bécsi cod. Dániel III. „Mén-den hadakozó készségít (universa vasa bellica), melyeket a nép neki adott vala.” Ugyanott Judith. XVI. „És eljövének mind egyetömbbe egymás után ez készséggel Jézushoz. És monda az első : Vegyed e keresztfát . . . A más angyal monda : Vegyed e szegeket . . . És a harmad monda : Vegyed e tiviskoronát . . . És a negyedik monda : Vegyed ez epéth és ez eczetöth. Ezönképpen minden szerszámat és készséget neki adák Jézusnak.” Nádor-codex 183. l.

KÉSZSÉGÉS, (ké-esz-ség-és) mn. tt. *kész-ség-s-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Készséggel bírő, azaz valamit örömet, szívesen tevő vagy tenni hajlandó. V. ö. KÉSZ. *Készséges akarat, indulat. Készséges adakozók, jótévk. Készséges szolgál, vendéglő.*

KÉSZSÉGESEN, (ké-esz-ség-és-en) ih. Készséges módon, azaz szívesen, örömet, hajlammal, mások kedvét, akaratát megelőzőleg. *Készségesen szolgálni, udvarolni valakinek, ajánlkozni valamire.* V. ö. KÉSZ.

KÉSZSZÓLÁS, (kész-szólás) ősz. fn. Szónoki tehetség, könnyűség, melynél fogva valaki az illető tárgyról helyesen, okosan szólni hevenyében kész.

KÉSZSZOLGÁLAT, (kész-szolgalat) ősz. fn. Szíves hajlandóságból eredő, mások kívánságát megelőző, mások tetszését teljesítő szolgálat.

KÉSZSZOLGÁLATÚ, (kész-szolgalatú) ősz. mn. L. KÉSZSÉGÉS.

KÉSZSZÓLÓ, (kész-szóló) ősz. fn. Személy, illetőleg szónok, ki valamihez hevenyében hozzá szólni képes.

KÉSZT, (ké-esz-t, v. ö. KÉSZ); áth. m. *kész-tét, btn.* —*ni* v. —*ni*, parancsolóját a *készlet* igétől veszi : *késztesz*, ámbár lehetne *kész-sz* is, mint *foszt foszsz, oszt, ossz*. Tulajd. valakit sürget, biztat, hogy valamire kész legyen. Különösen, ingerel, sarkantyúz, ösztönöz. *A seregeket csatára készteni. A fiatalságot tánczra készteni. A paripát nyargaldásra készteni. Bűn-re, ivásra, készteni valakit.*

„Nem földi ösztön, mely magát emészti,
S célnál is kételkedő homályba dől,
A szívet birtok közt új vágyra készti.”

Lantos szerelme. (Kisfaludy K.-tól).

KESZTEG, falu Bihar m.; helyr. *Keszteg-re*, —*én*, —*röl*.

KÉSZTÉS, (ké-esz-t-és) fn. tt. *kész-tés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit valamire készünk. *Sok készítés után felcsapott katonának.* V. ö. KÉSZT.

KÉSZTET, (1), (ké-esz-t-et) fn. tt. *kész-tet-ét*. Régies, *készítés* helyett; l. ezt.

KÉSZTET, (2), (ké-esz-tet) áth. m. *kész-tet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *késztesz*. Nem más, mint az egyszerű *készít*, melynek *tevés*t jelentő *t* képzője hangzatoság végett kettőztetik, mint több más igéinkben. V. ö. T képző.

KÉSZTETÉS, (ké-esz-t-et-és) l. KÉSZTÉS.

KÉSZTETŐ, (ké-esz-t-et-ő) l. KÉSZTŐ.

KESZTHELY, mváros Szala m.; helyr. *Keszt-hely-re*, —*én*, —*röl*.

KÉSZTŐ, (ké-esz-t-ő) mn. tt. *kész-tő-t*. Ami v. aki valamire kész, azaz biztat, sürget, ösztönöz, ingerel. *Készítő szavak, beszédek, szónoklatok. Katona-ságra készítő toborzók.* V. ö. KÉSZT.

KESZTÖLCZ, falu Esztergom m.; helyr. *Kesz-tölcz-re*, —*ön*, —*röl*.

KESZTYŰ, jobban : *kezttyü*; l. ezt.

KESZÜ, falu Baranya m.; helyr. *Keszü-be*, —*ben*, —*ből*.

KÉSZÜL, KÉSZÜL, (ké-esz-ül) önh. m. *kész-ül-t*. 1) Tulajd. ért. oly intézkedéseket tesz, melyekből látszik, hogy valamit cselekedni, véghezvinni akar, v. szándéka vagon, v. hajlandó, pl. *aki útra készül, alkalomról, illő öltözetéről, költségről stb. gondosko-dik; aki templomba készül, diszesen öltözködik, ima-könyvet vesz. Falura, városba készülni. Vadászatra, halászatra készülni. Gyónásra, esküvőre készülni. Harcz-ra, utközetre készülni. Elkészülni a rendelt időre. Föl-készülni az indulásra.* 2) Szorosb. ért. legott valami-hez fogni szándékozik vagyis megkezd, amit tenni akar. *Neki tüdőzik, s hozzá készül a dologhoz, vias-kodáshoz. A trombitaszóra rohanáshoz készül. Bajuszát megsejmitva iváshoz készül.* 3) Átv. ért. mond-juk lelketlen tárgyról, melyek munkában van-nak, hogy bizonyos célra alkalmasokká legye-nek, midőn a munkálót megnevezni nem akarjuk vagy nem szükséges. *Készül a ruha, épület. Készülnek a hajók. Készül a bőr a timár keze alatt. Elkészül a lakhely. Ez a híd tíz évig készült.* V. ö. KÉSZ.

KÉSZÜLÉK, KÉSZÜLÉK, (ké-esz-ül-ék) fn. tt. *kész-ülék-ét*, harm. szr. —*e*. Valaminek készítésére, általában valamely dolog előállítására szolgáló esz-köz, pl. *a vegyszerek készülékei.* (Apparatus).

KÉSZÜLÉS, KÉSZÜLÉS, (ké-esz-ül-és) fn. tt. *kész-ülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami készül. *Egész na-pot készüléssel tölteni. Útra, haza készülés.* V. ö. KÉ-SZÜL.

KÉSZÜLET, KÉSZÜLET, (ké-esz-ül-et) fn. tt. *kész-ület-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Mindenféle intézkedő tett, mely arra mutat, hogy valaki készül, pl. midőn valaki fegyverét tisztogatja, löport, golyókat, szatymát tesz táskájába, agarait összefűzi; készülleteket teszen a

vadászatra. 2) Maguk azon tárgyak, melyeket valaki bizonyos czélra kiállít, összeszed. *Vegyteni készületek. Sebészi műtéthez való készületek. Hadi készületek.* 3) Minden, amit valaki előlegesen beszerez, hogy annak idején használhassa. *Éléstári készületek. Gazdasági készületek. Házi készületek. Konyhai, asztali készületek.* V. ö. KÉSZÜL.

KÉSZÜLETLEN, (ké-esz-ül-etlen) mn. tt. *készületlen-t*, tb. —*ék.* 1) Aki meg nem tette azon intézkedéseket, nem szerezte meg azon eszközöket, melyek szükségesek, hogy valamit tegyen, végrehajthasson. *Készületlen hadsereg. Készületlen vadászok, halászok.* 2) Ami még munkában van, s nem alkalmas, hogy bizonyos czélra használtassék. *Készületlen hajók, hidak, épületek.* Határozóként am. készületlenül.

KÉSZÜLETLENSÉG, (ké-esz-ül-etlen-ség) fn. tt. *készületlenség-ét*, harm. szr. —*e.* Készületlen állapot. V. ö. KÉSZÜLETLEN.

KÉSZÜLETLENÜL, (ké-esz-ül-etlen-ül) ih. Készületlen állapotban, el nem készülve. *Készületlenül meglepetni az ellenség által.* V. ö. KÉSZÜLETLEN.

KÉSZÜLETTÁR, (készület-tár) ösz. fn. Tár, rakhely, melyben különféle, pl. eleségi, hadi készületek, öltözetek, fegyverek stb. lerakvák. V. ö. KÉSZÜLET.

KÉSZÜLGET, (ké-esz-ül-g-et) gyak. önh. m. *készülget-tem*, —*tél*, —*ét*, par. *készülgess.* Folytonosan vagy lassan-lassan készül.

KÉSZÜLGETÉS, (ké-esz-ül-g-et-és) fn. tt. *készülgetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* Cselckvés, midőn valaki készülget.

KÉSZÜLŐ, **KÉSZÜLŐ**, (1), (ké-esz-ül-ő) mn. tt. *készülő-t.* 1) Aki valamire vagy valamihez készül. *Harczra készülő vitézek. Munkához készülő napszámokok.* 2) Ami munkában van. *Készülő hajók, hidak. Készülő félben lenni.*

KÉSZÜLŐ, **KÉSZÜLŐ**, (2), (mint föntebb) fn. 1) Állapot, melyben valaki van, midőn készül. *Készülőben lenni.* 2) Jel, melyet azért adnak, hogy az illetők készüljenek. *Készülőt fújni, dobolni.*

KÉSZÜLŐDÉS, (ké-esz-ül-öd-és) fn. tt. *készülődés-t*, tb. —*ék.* Némi nehézkességgel járó készülgetés. Mély hangon : *kászolódás.*

KÉSZÜLÖDIK, **KÉSZÜLÖDIK**, (ké-esz-ül-ö-d-ik) belsz. m. *készülöd-tem*, —*tél*, —*ött.* Készülget, mindazáltal némi nehézkességgel mintha akarna is, nem is. Mély hangon : *kászolódik.*

KÉSZÜLT, (ké-esz-ül-t) mn. tt. *készültet.* 1) Szmélyről mondják, midőn ez valamire képességet, kellő előleges ismereteket szerzett. *Jól készült ifjú.* 2) Dologról, midőn annak valahol vagy valamely minőségben létesültét akarjuk kifejezni. *Párisban készült óra. Jó ízléssel készült ruhanemű.*

KÉSZÜLTSG, (ké-esz-ül-t-ség) fn. tt. *készültséget.* Állapot vagy minőség, midőn valaki valamire a kellő ismereteket, képességet megszerzte, sajátjává tette. *Készültséggel bírni a tanári, papi hivatalra, ügyvédkedésre.*

KET, (1), régies, *két* helyett ; 1. ezt.

KET, (2), elvont hangutánzó gyöke *ketel* igének ; rokon a mély hangú *kat* gyökkel.

—**KET**, összetett igeképző, mely hangon : *kat* am. *ég-et* v. *ög-et* és *og-at* ; pl. *reszket* (= rez-get = rez-eg et), *viszket* (= visz- v. bizs-get = bizs-eg-et) ; *ri-kat*, *si-kat*.

KÉT, tőszám, mely közvetlenül az 'egy' után következik, am. egy meg egy (1+1). Eredetileg *ket* (köt ? mely mind régi iratokban, pl. a Halotti beszédben : *ketnie*, mind tájdivatosan gyakran előjön 'ket' alakban, törökül : *kat-mak*) ; mint a *kettő*, *kedd*, azaz *keted*, *keld*, *ketten*, *kettedik* származékaiból is kitünik. De különösen a régi biblia-fordításokban, melyek a rövid, nyílt e-re saját jeggyel bírnak, ezen rövid e-vel találjuk : „eleibe kelének neki ket emberek“ (Tatrosi cod. Máté VIII.) ; „ket kezéd“ ; „ket szemed.“ (Ugyanott XVIII.). Használjuk, valahányszor azon tárgy, melynek számát jelenti, közvetlenül utána áll, pl. *két ökör*, *két ló* ; midőn pedig a vele viszonyban levő név vagy elül áll, vagy csak alattomban értetik : *kettő*, pl. ez *kettő*, az is *kettő* ; *embert kettőt láttam* ; *éjjel után óra kettő*, *dicsértessék a Teremtő* (éji órszavak). *Hány az óra ? kettő. Hány forint kell ? kettő.* Sínai nyelven *kiu* és *kidi* am. a latin *ambo*. Schott értekezései nyomán szintén egyeznek vele a vogul *kít*, *kíti*, szamojed *szide*, *sidje*, oszjáki *kát*, *káden* (Hunfalvy P-nál : *kathen*) ; hasonlít hozzá a török *iki*, (esuvas) *ikke*, (jakut) *ikki*, szuómi *kaksi*, lapp *guoft*, *kvekte* (Hunfalvy P-nál : *guöft*, *guöfte*, *guökt*, mordvin *kafta* (*kafto*), eszt *kakesz*, *kats*, szirjén *kik*, cseremis *koktat*, *kokta*, *kok*, mongol *khujan* stb. Megemlítendő a zend *hed*, *hede* (Beregszászi). Az elszámáltak közt valamennyiben közös hang a *k*, (szamojédben s v. sz), és önhangzóval *ka*, *ke* (*kve*), *ki*, *ko*, *kö* (*kvö*), *ku* (*khu*). Sőt a sínai nyelvben s a török csoportban, melyhez Hunfalvy P. után (Budapesti Szemle 1864.) a *kojbal ike*, s karagasz *ih* is számítandó, csak egy *k* (illetőleg *h*) mássalhangzót találunk. Ha szabad volna a magyar *köt* szót venni alapul, ennek legegyszerűbb *kő* eleme egyeznék *gő*, *go*, *gu* stb. gyökelemekkel, sőt *-og*, *-eg*, *-ög* képzőkkel is, melyek általános értelemben gyakoriságot, többséget, többítést jelentenek. A *k*, mint föntebb látható, némely nyelvben kettőztetve van. S az ezen túl eléforduló mássalhangzók egynémely nyelvben Europaeus finn tudós véleménye szerint, talán az 'új' (digitus) hangjait és jelentését rejtik magukban. Egyébiránt v. ö. EGY és IKER.

A *két* szót nem ragozzuk, mivel mint föntebb érintők, azt melléknéviileg mindig az illető tárgy előtt használjuk, hanem *kettő* szót igen, pl. *kettőt*, *kettőnek*, *kettővel*, *kettőre*, *kettőig* stb. V. ö. KETTŐ. Ellenben : *két águ*, *két élü*, *két esztendő*, *két hónapos*, *két hetes*, *napos*. *Két ökröt*, *két lovat fogni* a szekérbe. *Két urat szolgálni*. *Két színű kendőt viselni*. *Valamit két részre*, *két felé osztani*. *Két szék között pad alá esik* (v. jut) az ember. (Km.). Innen credtek : *kétes*, *kétség*,

kételkedik, épen úgy, mint a német *zwei*-ből: *Zweifel*, *zweifelhaft*, *zweifeln*; a latin *duo*-ból: *dubius* (Ben-fey), *dubietas*, *dubito*; hellén *δύο*-tól: *δύω* stb.

A szókötésre nézve még megjegyezzük, hogy amely tárgyak a természetben, vagy ezekhez alkalmazva az iparvilágban, kettesével fordulnak elő, azok mellett a magyar nyelv rendszerént sem két szót, sem többest nem használ, pl. azon *lednyak gyönyörű fekete szeme van*, nem mondjuk két szeme, se: szemei. Hasonlók: *lábam megdagadt, fülem megcsendült, karom megrándult. Kezét szívére tette. Add ide a keztyűmet. Hozd el a csizmámat.*

„Szégén legén vótam, gazdag léánt véttem;
A vásárba mentem, piros csizmát véttem.“

Székely népdal.

Ha így mondanók: *hoszu kezei vannak, nagy fülei fölfelé állanak, széles talpakkal áldotta meg a természet, ezek már gúnyként hangzanának. Ha rendesen csak egyiket akarjuk értetni, ez esetekben vagy 'fél' szóval élünk, vagy még határozottabban 'jobb', 'bal' szókkal. Félsemmű, félkezü, féllábu koldus. Félkeztyűmet elvesztettem. Bal fülem zúg, nyilallik. Néha, 'egyik' szó is használható. Egyik csizmám kilyukadt. A dolmányom egyik ujjában a béllés elveslett. Mindazáltal nagyobb nyomatékoság végett néha a 'két', 'mindkét' szót is használjuk. Két keze munkájával keresi kenyerét. Mindkét szeme vérbe borult.*

„Piros két orcámon lecsorog a könnyű.“

Népdal.

—KÉT, a régieknél fordul elő, *ként*-ből összehúzza; l. KÉNT.

KÉTÁGÚ v. —ÁGU, (két-ágú) ösz. mn. Aminek két ága van, tulajd. és átv. értelemben. *Kétágu kapa, villa. Kétágu rúd, harangláb.* Külön is írhatjuk: *két águ.* Egyébiránt v. ö. ÁG.

KÉTALAKÚ v. —ALAKU, (két-alaku) ösz. mn. Akinek vagy aminek két különböző alakja van. *Kétalaku Janus.*

KÉTANNYI, (két-annyi) ösz. mn. Még egyszer annyi.

KÉTANYÁS, (két-anyás) ösz. mn. és fn. Növényteni ért. némely seregeknél előforduló rendszály, pl. az egyhímeseknél, három-, négy-, öt-, hat-, hét-, nyolcz-, tízhímeseknél stb., amely rendbe tartozó növényeknek két anyaszálkát van, melynek pl. az öthímeseknél: a *czékla*, *murok* v. *sárga répa*, *bürok*, *kóriandrom*, *turbolya*, *kapor*, *kömény*, *zeller* stb.

KÉTÁRBOCZÚ v. —ÁRBOCZU, (két-árboczú) ösz. mn. Két árbozczal felszerelt, ellátott. *Kétárboczu hajó.*

KÉTÁRNYÚ v. —ÁRNYU, (két-árnyu) ösz. mn. Oly testről mondjuk, mely árnyat két felé vet, egyszer dél, egyszer pedig éjszaka felé. Így nevezetnek különösen a földirátban azon népek, melyek a két forkör (tropicus) között laknak, inért a nap éven-

ként kétszer megy el függőleges vonalban fejük fölött. (Amphiscii, biumbres).

KÉTCÖVÜ v. —CÖVÜ, (két-cövü) ösz. mn. Lőfegyverről mondják, melynek kettős löszerszáma van. *Kétcsövű puska, piztoly, mordály.*

KÉT-DOLICS, falu Vas m.; helyr. —*Dolics-ra*, —on, —ról.

KÉTEGY, (két-egy) ösz. fn. A háromhímese seregébe és egyanyások rendébe tartozó polyvás növényem; burka egy levél, s abban egy magzat fölött két virág; bokrétaondója kettő; gyümölcse két rekeszű makk. (Lygeum).

KÉTEGYHÁZA, falu Békés m.; helyr. *Kétegyház-ra*, —n, —ról.

KÉTEL, (két-el) áth. mely sem határozatlan, sem szenvedő alakot nem ölt, és így a törzs sajátlag: *kétli*; m. *kéltette*, htn. *kétleni*. Valamit kétesnek tart, vél, gondol, azaz nem tudja magát elhatározni, vajjon a két különböző vagy ellenkező dolgok közül melyiket tartsa igaznak, helyesnek, követendőnek stb. Ezen ige rendesen csak határozott vagyis tárgy-mutató alakban használtatik, és egy más viszony-mondatot vonz, t. i. ebben foglaltatik azon tárgy, melyre a kétlés áthat, pl. *Kétlem, ha győzünk-e, vagy veszünk. Kéted-e, hogy veszély fenyeget bennünket? Nem kétlem, hogy mellettem szavazandotok. Ki kétlene azt, hogy... A viszonymondatban a ha és hogy, a mily rövid tételeknél el is hagyhatók, pl. kétlem, menjek-e, vagy ne? Kéltitek-e, mily dicső a hásdért halni?*

KÉTELEN, (ké- v. -kénytelen) mn. tt. *kételeen-t*. Gyöke *ké*, megnyújtva *kéj*, módosítva *kény*, s am. kéjtelen vagy kénytelen, akaratlan. L. KÉNYTELEN.

KÉTELENÍT, (ké- v. kény-telen-ít) áth. Lásd: KÉNYTELENÍT.

KÉTELENKÉDIK, (ké- v. kény-telen-kéd-ik) k. m. *kételeenkéd-tem*, —tél, —étt. A székelyeknél am. kénytelen, kelletlen módon cselekszik. (Kriza J.).

KÉTELENSÉG, (ké- v. kény-telen-ség) fn. tt. Kénytelenség. *Kételenségem tartja*, a székelyeknél am. kénytelen vagyok vele.

KÉTELETÜ v. —ÉLETÜ, (két-életü) ösz. mn. l. KÉTLAKI.

KÉTELG, (két-el-eg) önh. m. *kételeg-étt*, htn. —ni v. —en. L. KÉTELKÉDIK.

KÉTELGÉS, (két-el-g-és), lásd: KÉTELKÉDÉS.

KÉTELGŐ, (két-el-g-ő) l. KÉTELKÉDŐ.

KÉTELKÉDÉS, (két-el-kéd-és) fn. tt. *kételedés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. A fontolgató észnek azon állapota vagy működése, melynél fogva kételkedik. *A sok kételkedés miatt nem képes magát elhatározni.* V. ö. KÉTELKÉDIK.

KÉTELKÉDETLEN, (két-el-kéd-etlen) mn. tt. *kételedetlen-t*, tb. —ek. Szabó Dávidnál am. kételkedés nélküli, kétségen kívüli, kétségtelen. Határozóként am. kétségen kívül. Előjön a Bécsi codexben is: *ketelkedet* (= kételkedet) nélkül.

KÉTELKÉDIK, (két-el-kéd-ik) k. m. *kételkéd-tem*, —*él*, —*ét*. A Tatrosi és Bécsi codexekben, valamint a törzset, úgy ezt is rövid *e*-vel találjuk: „És kételkedik vala.” (Lukács. IX). „Néznek vala a tanejtványok egymásra, kételkedvén (haesitantes) kiről mondana.” (János XIII.). „Kételkedet nélkül.” (Rúth. III.). Tulajd. ért. két különböző vagy ellenkező tárgyak között választani, határozni nem bír vagy vonakodik, tehát bizonytalan, mit tartson igaznak, vagy mit cselekedjék. *Kételkedik, ha lesz-e sikere folyamodásának, vagy nem? Kételkedik, mit tegyen, menjen-e, vagy maradjon?* Ezen ige szóvonzati viszonyban áll a *rajta*, *azon*, *felől* *fölött*, *róla* és *benne* szókkal, pl. *Kételkedem rajta, teljesít-e ígéretedet, vagy nem. Azon kételkedem, jobb-e lenni, vagy nem lenni. A felől v. a fölött kételkedni, ha tanácsos-e kíséret nélkül utazni vagy nem. Nem kételkedem róla hogy . . . Kételkedtek-e még benne, hogy jobb maradni, mint menni?* Midőn a *ben* ragu szókkal jó viszonyba, gyakran annyit tesz, mint: *nem bízik*, pl. *Valakinek becsületében, emberségében, szavában, ígéretében kételkedni.* Szélesb ért. am. általán határozatlan, ingadozó lelki állapotban létezik, azaz nem tudja, mit gondoljon vagy higgyen, vagy tegyen; midőn valamit világosan, bizonyosan nem tud, midőn elegendő indokokat nem lel, melyek után bizton indulhasson, mi leginkább akkor történik, ha az igazat, valót kereső észnek elébe megezáfolhatlan nehézségek, ellenvetések gördülnek, vagy az akaratnak bizonyos akadályok ellenszegülnek, pl. ha valaki az isteni gondviselésről kételkedik, mert az emberiség nyomorait vele egyeztetni nem képes; vagy az isteni igazságról kételkedik, mivel a gonoszok gyakran boldogabbak, mint a jók. Még szélesb ért. am. semmit vakon, alap nélkül nem hisz, valónak nem tart, hanem mindennek okát firkézi, vizsgálja. Ezen kételkedés neme rokon azon böleselkedési módszerrel, mely *scepticismus* név alatt ismeretes.

KÉTELKÉDŐ, (két-el-kéd-ő) mn. és fn. tt. *kételkédőt*. Aki valamin, valamiről vagy valamiben kételkedik. Különösen mint főnév jelent személyt, ki nehezen hisz, vakon mások szavára nem esküszik. V. ö. **KÉTELKÉDIK**.

KETELLY, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Ketelly-be*, —*ben*, —*ből*.

KÉTÉLTÜ v. —**ÉLTÜ**, (két-éltü) ősz. mn. L. **KÉTLAKI**.

KÉTÉLÜ v. —**ÉLÜ**, (két-élü) ősz. mn. Mondjuk oly metsző eszűkről vagy fegyverről, melynek pilingája két felül élesre van köszörülve. tehát foka nincsen. *Kétélü tör, kard.*

KÉTELY, (két-ely) fn. tt. *kétely-t*, tb. —*ék*. L. **KÉTSÉG**, 1).

KÉTELYES, (két-ely-es) mn. tt. *kételyes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. L. **KÉTES** 1), 3).

KETEPUTA, (kete-puta) ősz. fn. melynek alkotó részei magánosan nem használatnak, egyike azon játszi hangu ikerszóknak, melyek nyelvünkben,

kivált a népiesben nagy számmal fordulnak elő. Olyan, mint *retyerutya* v. *retjemutya*, *ekczemoncza* stb. más-ként *ketjemutya*. V. ö. **IKERSZÓ**. Köznépies nyelven, am. holmi szedettvedett vagy hányvetett bútorzat, vagy málhába kötött mindenféle pogyász; (mint-egy: *ketyő* v. *kotyó*-motyó).

KETERGÉNY, falu Ung. m.; helyr. *Ketergény-be*, —*ben*, —*ből*.

KÉTÉRTELMÜ, (két-értelmü) ősz. mn. 1) Amit kétfelé lehet magyarázni, értelmezni, milyenek voltak a régi jósmondatok. 2) Aminek a nyelvszokás szerént meghatározott két jelentése van, pl. *él* *vív* és *acies*, *ég* *ardet* és *coelum*. 3) Mondják oly kifejezésről vagy mondatról, mely a közdivatu, és illendő értelem mellett egy mellékesen czélzott, botrányos, sikkamlós dologra is emlékeztet.

KÉTÉRTELMÜLEG, (két-értelmüleg) ősz. ih. Oly módon, melynél fogva kétfelé lehet magyarázni s érteni valamit. *A kérdésre kétértelmüleg válaszolni.*

KÉTÉRTELMÜSÉG, (két-értelmüség) ősz. fn. Valamely szónak vagy mondatnak azon tulajdonsága, melynél fogva kétfélekép érthető.

KÉTES, (két-es) mn. tt. *kétes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Szoros ért. mit két különböző vagy ellenkező oldalról lehet venni, s minél fogva nehéz elhatározni, mi való, mi igaz, pl. *kétes harc*, melyről nem tudjuk, jó ütend-e ki vagy roszul, *kétes állapot*, melyről bizonytalan, kedvező lesz-e vagy nem. 2) Szélesb. ért. miről általánosan nem vagyunk képesek tudni, mi vége leend. *Kétes jövődő. Kétes az embernek halála. Mindnyáján kétesek vagyunk róla, mi érhet valaha bennünket.* „Azth mondá hogy ma jöth vóna Csorgóra az hir . . . kiben én kéthes vagyok.” Levél 1557-ből (Szalay Ág. 400 magy. lev.). 3) Ami veszélylyel fenyeget, amit inkább roszra lehet magyarázni, mint jóra. *Kétes állapotú betegség.*

KETESD, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Ketesdre*, —*én*, —*ről*.

KÉTESEN, (két-es-en) ih. Kétes állapotban vagy minőségben. Kétes kimenetellel. *Sokáig kétesen harcoltak.*

KÉTESKÉDIK, (két-es-kéd-ik) k. m. **KÉT-KÉDIK**.

KÉTESSÉG, (két-es-ség) fn. tt. *kéteesség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Valaminek azon állapota vagy tulajdonsága, mely szerént azt két ellenkező vagy különböző oldalról lehet tekinteni. 2) Bizonytalanság, határozatlanság. 3) Veszélyes, fenyegető állapot. V. ö. **KÉTES**.

KETET, (ket-et) áth. m. *ketet-tem*, —*él*, —*ét*, par. *ketess*. Dunán túli tájszó, s am. tapogatódzik, kémlelődik, keresgél, vizsgálódik: mély hangon *katat*, *kutat*.

KETETÉS, (ket-et-és) fn. tt. *ketelés-t*, tb. —*ék*. Katatás, kutatás.

KÉTÉVES, (két-éves) ősz. mn. Aki vagy ami már két év óta él, két év előtt született. *Kétéves gyermek. Kétéves csikó.*

KÉTEVEZŐS, (két-evezős) l. **KÉTRUDÚ**, 2).
KÉTÉVI, (két-évi) ősz. mn. Ami két év óta tart, létezik, folyamatban van. *Kétévi szolgálat után felmondani. Kétévi fogságra itélni valakit, Kétévi utasásból haza térni.* Különbözik : *kétéves*.

KÉTFALKÁS, (két-falkás) ősz. mn. Növénytani ért. így nevezetnek azon növények, melyek virágaiban a hímszálak (rendszerént tízen) két csomóban (v. falkában) nőttek össze a magzat körül; nagyobb részint tizhímese, melyek közül kilencez egy csomóba nőtt, egy pedig szabadon van. Az ilyen virágok pillangósaknak nevezetnek, p. o. *borsó*. (Dialdelphia).

KÉTFEJŰ v. —**FEJŰ**, (két-fejű) ősz. mn. Aminek akár mint rendkívüli tümenénynek a természetben, akár mint jelképnek a gondolatban, különösen a címereken kettős feje van. *Kétféjű bornyú. Kétféjű sas.*

KÉTFÉL, falu Temes m.; helyr. *Kétfél-be, —ben, —ből*.

KÉTFÉLÉ, (két-felé) ősz. ih. 1) Két különböző vagy ellenkező irányban indulva, menve. *Kétfelé küldeni kémeket. Kétfelé húzni valamit. Kétfelé nyíló ablak, ajtó, kapu.* 2) Két részre. *Kétfelé osztani az egész vagyont. Kétfelé vágni a kenyeret.*

KÉTFÉLE, (két-féle) ősz. mn. 1) Két különböző nemű, faj, tulajdonsága. *Kétféle bor, gyümölcs. Kétféle tok, írás, tinta, papíros.* 2) Nem páros, nem összevaló, felemás. *Kétféle csizmát, papucsot húzni. Kétféle keztyűt viselni.*

KÉTFELES, (két-feles) ősz. mn. és fn. Oly személy, ki két párthoz szegődik, s majd ide, majd oda szavaz; máskép : *kétkulacsos*.

KÉTFELESÉGŰ, (két-feleségű) ősz. mn. lásd : **KÉTNEJŰ**.

KÉTFELŐL, (két-felől) ősz. ih. Két különböző vagy ellentétes oldalról, tájról, iránypontról. Megfelel e kérdésre : *honnan?* *Kétfelől közeledő ellenségi csapatok.*

KÉTFELÜL, (két-felül) ősz. ih. Kérdésre : *hol?* am. két oldalt, két tájon. *E határt kétfelül árkok, kétfelül fasorok kerítik.*

KÉTFÉRJŰ, v. —**FÉRJŰ**, (két-férjű) ősz. mn. Nő, kinek két férje van, pl. ki élő első férjétől törvényesen el nem válva, alattomos uton egy másikhoz esküszik.

KÉTFÉRJÜSÉG v. —**FÉRJÜSÉG**, (két-férjűség) ősz. fn. Házassági állapot, melyben valamely nőnek két első férje van. *A kétférjűséget a keresztény vallás tiltja. Kétférjűségről vádolt nő.*

KÉTFILLÉRES, (két-filléres) ősz. fn. Divatból kiment régi kis pénznem, mely két fillért ért. V. ö. **FILLÉR**.

KÉTFOGATÚ, (két-fogatú) ősz. mn. Kocsi hintó vagy szekér, melyben két vonó állat van fogva. *Kétfogatú könnyű kocsin utazni. Kétfogatú ökrös szekér.*

KÉTFOGÚ v. —**FOGÚ**, (1), (két-fogú) ősz. mn. Átv. ért. minek két foga, vagyis ága van. *Kétfogu kapa.*

KÉTFOGÚ v. —**FOGÚ**, (2), (mint fentebb) ősz. fn. Növényfaj. L. **VILLAMAG**.

KÉTFONALÚ, (két-fonalú) ősz. mn. Mondják szövegről, melynek szálai két öszvesedrott fonalból állanak. Különbözik : *kétnyüstös. Kétfonalú szörkelme.*

KÉTFONTOS, (1), (két-fontos) ősz. mn. Ami két fontot nyom. V. ö. **FONT**. *Kétfontos cipő, kenyér.*

KÉTFONTOS, (2), (mint fentebb) ősz. fn. Legkisebbféle ágyu, melyből kétfontos golyókat lödöznek.

KÉTFORINTOS, (két-forintos) ősz. mn. 1) Minek ára két forint. *Kétforintos keztyű, kendő.* 2) Főnévül használtatva jelent pénzdarabot, pl. ezüstöt, bankjegyet, mely kétforintot ér.

KÉTFÖBBHÍMES, (két-főbb-hímes) ősz. mn. Növénytani ért. azon növények seregéről mondjuk, melyeknek tulajdonkép négyhímes virágok van ugyan, s melyek igazán a négyhímes seregbe valók volnának, hanem abban különböznek, hogy két hímjek magasabb, ketteje pedig alacsonyabb, és bokrétájok ásitó vagy szájtató, p. o. izsó. (Didynamia. Diószegi).

KÉTFÜLŰ v. —**FÜLŰ**, (két-fülű) ősz. mn. Átv. ért. oly edényről mondják, melynek fülbez némileg hasonló két fogója van. *Kétfülű kanna, sajtár, kancsó.*

KÉTFÜVŰ v. —**FÜVŰ**, (két-füvű) ősz. mn. Mondjuk oly rétről, melyet egy évben rendszeren kétszer kaszálnak.

KÉTGARASOS, (két-garasos) ősz. mn. és fn. 1) Minek két garas az ára. *Kétgarasos cipő, kalács, zsemlye.* 2) Két garast, azaz hat krajczárt érő pénzdarab. *Réz, ezüst kétgarasos.*

KÉTHALOM, pusztá Arad m.; helyr. *Kéthalom-ra, —halm-on, —halm-ról.*

KÉTHASÁBÚ v. —**HASÁBÚ**, (két-hasábu) ősz. mn. Ami két hasábra van metszve, vágva, osztva, választva. V. ö. **HASÁB**.

KÉTHASÚ v. —**HASÚ**, (két-hasú) ősz. mn. Boncztanban így nevezik azon izmokat, melyeknek két dudorodásuk van. *Kéthasu hátizom.*

KÉTHEGYŰ v. —**HEGYŰ**, (két-hegyű) ősz. mn. Minek két hegye van. Milyen a kőfaragók bizonyos kalapácsa, melynek feje mindkét oldalt hegyes, s melylyel a göröncsös követ simítják.

KÉTHÉJŰ v. —**HÉJŰ**, (két-héjű) ősz. mn. Aminek két héja van (vastagabb és hártyanemű vékonyabb). *Kéthéjű gyümölcsök.*

KÉTHELY, mezőváros Sopron m., és faluk Vas és Komárom m.; helyr. *Kéthely-re, —én, —ről.*

KÉTHIMÉS, (két-himés) ősz. mn. Átv. ért. a növénytában oly növényekről mondják, melyeknek egymással össze nem nőtt két-két hímszálok van. (Diandra).

KÉTHÍMPÁZSIT, (két-hím-pázsit) ősz. mn. Növényem, melynek virága kéthímű, csészéje egy

virágu, polyvája kettő, bokrétaondója kettő. (Antho-xanthum).

KÉTHÓNAPI, (két-hónapi) ösz. mn. 1) Két hónapig tartó, folyamatban levő. *Kéthónapi utazás, betegség.* 2) Kéthónapra való, szolgáló. *Kéthónapi fizetés, díj, eleség.*

KÉTHÓNAPOS, (két-hónapos) ösz. mn. Két hónaptól fogva élő vagy két hónapig élt. *Kéthónapos gyermek. Kéthónapos csikó, borjú. Kéthónapos korában meghalt.*

KÉTHÚSZ, (két-hús) ösz. számnév. Baranyai tájszólással am. kétszer hús, azaz negyven.

KÉTHÜVELYKNYI, (két-hüvelyknyi) ösz. mn. Minek vastagsága, azaz szélesége vagy hosszúsága, vagy magassága két hüvelyket teszen. *Kéthüvelyknyi hosszúságu szeg.*

KÉTIGÁS, (két-igás) ösz. mn. Szoros ért. anynyit tenne, mint két igával ellátott, t. i. ökrös szekér, tehát melybe négy ökör van fogva. Szokott ért. kétfogatú, azaz oly szekér, koci stb. melyet két vonó marha, pl. ökör, ló, híz.

KÉTIKSZREPKÉNY, (két-X-repkény) ösz. fn. A repkények neméhez tartozó növényfaj; levelei veseformák, csipkések, virágzó szára felálló; porhonzai tökéletes X formára állanak össze, és két X betűt mutatnak. Ahol megörökösödik, hosszú ostorindát bocsát, s messze fut, kapaszkodik. Másikép: *földi borostyán, kerek nádrafű, katona-petrezselyem* (Glechoma hederacea).

KÉTKARÚ v. —**KARÚ**, (két-karú) ösz. mn. Kinek két karja van. Átv. ért. mi két karforma ággal van ellátva. *Kétkarú gyertyatartó.*

KÉTKASZÁLATÚ v. —**KASZÁLATU**, (két-kaszátu) ösz. mn. l. KÉTFÜVÜ.

KÉTKASZÁS, (két-kaszás) ösz. mn. Mondják akkora nagyságu rétről, melyet két ember egy nap alatt lekaszál.

KÉTKÉDÉS, (két-kéd-és) fn. tt. *kétkedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki kétkedik. V. ö. KÉTKÉDIK. Különösen 1) A fontolgató észnek, és magát elhatározni vagyó akaratsnak működése, midőn majd ide, majd oda látszik hajlani. 2) Némi félelemmel járó ovakodás, visszatartózkodás, mely miatt nem merjük magunkat elhatározni.

KÉTKÉDIK, (két-kéd-ik) k. m. *kétkéd-tem*, —*tél*, —*élt*. 1) Kettő között haboz, választani nem bír, magát elhatározni nem tudja. *Kétkedik, mi tevő legyen, aláírja-e nevét, vagy ne?* 2) Szélesb ért. határozatlan állapotban szenved, nincs teljes bizonyosságban valami felől. 3) Valamitől vonakodik, fél, tartózkodik. *Kétkedik a tengerre szállni, csatába ereszkedni.*

KÉTKÉDŐ, (két-kéd-ő) mn. tt. *kétkédő-t*. Aki valamiről kétkedik. V. ö. KÉTKÉDIK. Főnevel használtatva jelent személyt, ki vaktában nem hisz, ki mindent kutat, fürkész, mielőtt valónak ismerné.

KÉTKEDŐLEG, (két-kéd-ő-leg) ih. Kétkedő módon; vaktában hitelt nem adva, minden dolgot ellenkező oldalairól megvizsgálva.

KÉTKELÉSŰ v. —**KELÉSŰ**, (két-kelésű) ösz. mn. Növényekről, jelesen veteményekről, gabonafajokról mondjuk, melyek nem egyszerre kelnek ki, vagyis melyeknek egyik része később kel, mint a másik.

KÉTKÉP, **KÉTKÉPEN**, (két-kép v. —képen) ösz. ih. Két különböző vagy ellenkező módon. *Kétképen beszélnek el az eseményt. Kétkép számozni, fejből, vagy írás által.*

KÉTKEREKŰ v. —**KEREKŰ**, (két-kerekű) ösz. mn. Minek két kereke van. *Kétkerekű taliga, postakocsi. Kétkerekű malom, gép.*

KÉTKEZŰ v. —**KEZŰ**, (két-kezü) ösz. mn. Kinek mindkét keze megvan. Ellentéte: *egykezü v. félkezü.*

KÉTKOPÁCSÚ v. —**KOPÁCSU**, (két-kopácsi) ösz. mn. Minek kettős vagy kétfelé nyíló kopácsa van.

KÉTKULAC SOS, (két-kulacsos) ösz. fn. A néhai tisztújítási lakomák embere, ki majd egyik, majd másik párt asztalánál evett, ivott, s mindketőnek kijelöltjeit éltette. Szélesb ért. kétszínű párt-ember.

KÉTLÁB NYI, (két-lábnyi) ösz. mn. Minek hossza vagy széle, vagy vastagsága, vagy mélysége, vagy magassága két láb. *Kétlábnyi magasságu gyermek. Kétlábnyi mélységű vízben nagy hajó nem járhat.*

KÉTLÁBÚ v. —**LÁBU**, (két-lábú) ösz. mn. 1) Tulajd. ért. kinek két lába van. *Az ember, és madarak kétlábu állatok.* 2) Átv. ért. minek két lábforma tartaléka, támasza van. *Kétlábu asztal.*

KÉTLAKI, (két-laki) ösz. mn. 1) A növénytanban azon seregbeli növényekről mondjuk, melyek közül a faj egyik tövében csupa hímek, a másikon csupa anyák vannak, ilyenek a kender, komló. (Dioecia). 2) l. KÉTLAKÚ, 2).

KÉTLAKÚ v. —**LAKU**, (két-lakú) ösz. mn. 1) Kinek két laka vagyis lakóhelye van, pl. ki nyáron falun, télen városban lakik. 2) Természettudományi, különösen állattani ért. oly állatnemek, melyek vízben és szárazon laknak. (Amphibium). Egyébiránt ezen nevezet nem helyes, mert ezen állatnemekből némelyek egyedül a vízben, némelyek egyedül a szárazon laknak. Innét újabban *hüllő* nevezetet kaptak.

KÉTLATOS, (két-latos) ösz. mn. Ami két latot nyom, kétlatnyi nehézségű. *Kétlatos ezüstkanál. Kétlatos drágakő.*

KÉTLÉN, (két-len) mn. tt. *kélen-t*, tb. —*ék*. Mit kétlenni, azaz kétségbe hozni nem lehet, tehát, bizonyos, világos igaz. *Kétlén dolog.* Ezen szónak a szóképzési hasonlóság szerint így kellene lennie: *két-telen*, de a *te* az előtte álló *t* miatt állandóan kima-rad, mint *vétlen*, *tétlen*, *étlen*, *korlátlan*, *büntetlen* szókban is.

KÉTLÉS, (két-el-és) fn. tt. *kétlés* t, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A fontolgató észnek működése, mely-nél fogva valamit kétel, azaz kétesnek tart, gondol.

KÉTLEVELÜ v. —**LEVELÜ**, (két-levelü) ősz. mn. Két levélből álló, minek két levele van. A növénytanban két levélből álló burok (involucrum diphyllum); valamint a virágnak két levelü, vagyis szirma bokréája.

KÉTLOVAS, (két-lovas) ősz. mn. Mibe két ló van fogva. *Kétlovas kocsí, hintó*.

KÉTLOVÚ v. —**LOVU**, (két-lovu) ősz. mn. Szokottabban l. **KÉTLOVAS**.

KÉTNEJÜ, v. —**NEJÜ**, (két-nejü) ősz. mn. Kinek egy időben két neje van.

KÉTNEJÜSÉG v. —**NEJÜSÉG**, (két-nejűség) ősz. fn. Házassági állapot, midőn valamely férfinak egyszerre két neje, azaz felesége, hitestársa van. *A kétnejűség tilos*.

KÉTNYÁR, puszta Somogy m.; helyr. *Kétnyára*, —*on*, —*ról*.

KÉTNYELÜ v. —**NYELÜ**, (két-nyelü) ősz. mn. Szerszám, melynek két nyele van. különösen, *kétnyelű kés*, bodnárok s más kézművesek eszköze, kik az úgynevezett faragó széken dolgoznak; innen más-kép: *faragókés*.

KÉTNYELVÜ v. —**NYELVÜ**, (két-nyelvü) ősz. mn. 1) Két nyelven beszélő, két nyelvet értő, kétféle nyelven előadott, irt, nyomtatott. *E város lakosai kétnyelvűek, magyarok és németek. Kétnyelvű hirdetésmények, olvasókönyvek*. 2) Átv. ért. ki majd így, majd amúgy beszél, nyilatkozik ugyanazon tárgy felől.

KÉTNYÍRETÜ, (két-nyíretü) ősz. mn. Juhokról mondjuk, melyeket egy évben kétszer nyírnek, tavasszal és ősszel. Így neveztetik ezen nyírésből való gyapju is, különböztetésül az *egynyíretütől*.

KÉTNYÜSTÖS, (két-nyüstös) ősz. mn. Minek szálai két nyüst segítségével szövettek. *Kétnyüstös szövet, szövélme*. V. ö. **NYÜST**.

KÉTOLDALÚ v. —**OLDALU**, (két-oldalú) ősz. mn. Minek két oldala van. Ellentéte: *egyoldalú*, pl. oly marhaállás vagy akol, melynek csak éjszaka-felől van fala, vagy sövénye. Átv. ért. viszonyos, mi mind a két egyezkedő vagy alkuvó félt kötelezi valamire. *Két oldalú szerződés*, pl. adásvevés, midőn egyik fél valamely tárgyat, árut ad, a másik pedig azért pénzt fizet; *csere*, midőn valamely tárgyért más tárgyat adnak; *bérmunka*, midőn egyik fél valamely munkát teljesít, melyért a másik fél pénzt ad. Ellentéte: *egy oldalú szerződés*, pl. pénznek vagy bármely más tárgynak ajándékozása, ingyenmuuka.

KÉTÓRAI, (két-órai) ősz. mn. 1) Két óráig tartó. *Kétórai munka*. 2) Oly messzeségű, melyet két óra alatt szokás beérni. *Két órai távolság*. 3) Mi két órákor szokott történni. *Kétórai harangozás, ebéd. Kétórai vacsernye*.

KÉTÓRÁNYI, (két-órányi) ősz. mn. Két óra hosszágú tartó. *Kétórányi járáskelés, sétálás. Kétórányi beszéd. Kétórányi pihenés. Kétórányi út*.

KÉTORMU, (két-ormu) ősz. mn. Minek két orma van. *Kétormu hegysor*. V. ö. **OROM**.

KÉTPONT, (két-pont) ősz. fn. Helyesírási jegy, mely egymásföle két irt pontból (:) áll, és rendszerént akkor használtatik, midőn a körbeszédnek előmondata bevégeztetett, s reá az utómondat következik; vagy azon mondatok előtt, melyeket másokból idézünk; vagy szók előtt, melyeket kiemelni akarunk. (Colon, duo puncta).

KÉTPÚPOS, (két-púpos) ősz. mn. Kinek vagy minek két púpféle dudorodás van a hátán. *Kétpúpos tevé*.

KETRE CZ, **KÉTRÉ CZ**, (ker-t-e cz) fn. tt. *ketrecz-ét*, harm. szr. —*e*. Egyike azon szavainknak, melyekben az *rt* átvetvék, mint: *fetren g*, *ferteng*, *csötrös csörtös*, *vötröcze vötröcze* stb. Gyöke a kört, kerítést jelentő *ker*, s törzsöke *kert* (=kerítés), melyből kicsinyező *ecz* képzővel lett *ketrecz*, s átvetve *ketrecz*, Szoros ért. kis kerítés vagy kisebb kerített hely; innen: 1) Rekesz, rácsos készüllet, melybe a baromfiakat zárják. *Ketreczbe hányni a hízó ludakat, réczéket. A tyúktáskák ketreczekben hordják a csibéket, tyúkakat, kappanokat*. 2) Deszkából esinált vagy vesszőből font kerítés az istállóban, hol az eleségi készülletet, jelesen a szénát tartják. *A béres, és a komondor befeküdtek a ketreczbe*. 3) A szérükön elkerített hely vagy szöglet, hová a polyvás gabonát betolják. 4) Átv. és megvető ért. szoros, kényelmetlen, szegény lakszoba. *Midőn elfogtak volt, egy ketreczbe zártak bennünket. Ez nem szoba, csak ketrecz*. Tájdivatosan: *kötröcz, katroc*.

KETRE CZÉ Z, **KÉTRÉ CZÉ Z**, (ker-t-e cz-éz) áth. m. *ketreczéz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Ketreczbe zár, ketreczben tart. *A hízó baromfiakat ketreczezni*.

KETRE CZÉ ZÉ S, **KÉTRÉ CZÉ ZÉ S**, (ker-t-e cz-éz-és) fn. tt. *ketreczézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ketreczbe zárás, ketreczben tartás.

KÉTRÉ SZÜ, (két-részü) ősz. mn. Két részből álló, két részre osztott. *Kétrészü szónoki beszéd*.

KÉTRÉT, (két-rét) ősz. ih. Két rétüen, két rétbén, azaz két egymás fölé hajtott, vagy egymáshoz varrt lappal. *Kétrét teríteni az abroszt. Kétrét fogni, és tenni össze a szönyegét. Kétrét összevajtani a papírt*. *Kétrét varrni a gatyát*, azaz a vászon szélességét kétszer véve. Mint fn. külön irandó: *két rét*. V. ö. **RÉT**.

KÉTRÉTE GÜ, (két-rétegü) ősz. mn. Két rétegből álló. V. ö. **RÉTEG**.

KÉTRÉTÜ, (két-rétü) ősz. mn. Ami két rétből áll, két rétbén összevarrt, öszvetett. *Kétrétü gatyaszár. Kétrétü papírt*.

KÉTRÖPÖS, **KÉTRÖPÜ**, (két-röpös v. —röpü) ősz. mn. Azon bogarakról vagy rovarokról mondják, melyeknek két röpjök, azaz szárnyok van. (Diptera).

KÉTRUDÚ, (két-rudú) ősz. mn. 1) Általán két ruddal ellátott, kétágu ruddal felszerelt, pl. *kétrudú taliga*, melyet a ló rudak között húz. 2) Különösen két evezőruddal bíró. *Kétrudú csónak, dereglye*.

KETSÁ, KECSÁ, falu Torontál m.; helyr. *Ketsá-ra*, —*n*, —*ról*.

KETSED, KECSSED, erdélyi falvak Doboka és Kolos m. és Udvarhely székben, helyr. *Ketsed-re*, —*én*, —*ról*.

KETSED-SZILVÁS, erdélyi falu Doboka m.; helyr. —*Szilvás-ra*, —*on*, —*ról*.

KÉTSÉG, (két-ség) fn. tt. *kétség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Kedélyi állapot, midőn valaki alapos vagy látszatos okoknál fogva nem bírja magát elhatározni, mit tartson igaznak vagy teendőnek, midőn ide-oda ingadoz, haboz, bizonytalankodik. *Kétséget támasztani, táplálni valami felől. Kétségben lenni valami iránt. Kétséget osztani, szélesíteni. Valamit kétségbe hozni. Kétség nélkül elhatározni magát. Kétségen v. kétség kívül igaz.* 2) Oly kedélyi állapot, mely minden reményből kivetkőzött, midőn valaki azt tartja, hogy az ellenszegülő nehézségeket, akadályokat legyőzni, elhárítani, a fenyegető veszélyt elkerülni lehetetlen. Ez értelemben csak *esni* és *ejteni* igékkel és származékaikkal viszonyban használják. *Kétségbe esni. Kétségbe ejteni valakit. Kétségbeesésből megőlni magát.*

KÉTSÉGBE EJT, l. KÉTSÉG 2) alatt.

KÉTSÉGBE EJTÉS, (kétségbe-ejtés). ősz. fn. L. KÉTSÉG alatt.

KÉTSÉGBEESÉS, (két-ségbe-esés) ősz. fn. A kedélynek remény nélküli állapota, midőn a bajok, akadályok, veszélyek elhárítását lehetetlennek tartja. V. ö. KÉTSÉG, 2).

KÉTSÉGBEESÉTT, (kétségbe-esétt) ősz. mn. Aki minden reményét elvesztette, hogy valamely bajból, veszélyből, szenvedésből stb. kimenekülhet, reményvesztett.

KETSEGE, KECSERGE, pusztá Tolna m.; helyr. *Ketség-re*, —*n*, —*ról*.

KÉTSÉGÉS, (két-ség-és) mn. tt. *kétségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Miről kétség van, mi nem bizonyos. *Valamely népnek kétséges eredete, ősi története.* 2) Miről nem tudni, hogyan üt ki. *Kétséges kockajáték. Kétséges csatába ereszkedni.* 3) Minek inkább rossz, mint jó végét lehet várni, tehát veszélyes, fenyegető. *Nagyon kétséges hírek kezdenek szállongani.*

KÉTSÉGÉSEN, (két-ség-és-en) ih. kétséges állapotban vagy minőségben. V. ö. KÉTSÉGÉS.

KÉTSÉGÉSKÉDÉS, (két-ség-és-kéd-és) fn. tt. *kétségéskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kedélyi állapot, mely kétségekkel bibelődik, mely sok kétséget támaszt, s azzal nyugtalanítja magát. Szűkebb értelmű e szónál: *kételkedés*, még szűkebb: *kételkedés*. V. ö. KÉTSÉGÉSKÉDIK.

KÉTSÉGÉSKÉDIK, (két-ség-és-kéd-ik) k. m. *kétségéskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kétséges gondolatokkal foglalkodik; kétségeket támasztgat. Ezen kifejezés alatt cselekvési gyakoriságot, s különösen az ingadozó s határozatlan kedélynek azon állapotát értjük, mely fölötté nagyon bizonytalankodik. Szűkebb értelmű: *kételkedik* vagy *kételg*, melyek szintén foly-

tatott határozatlanságra, és bizonytalanságra mutatnak, de kisebb mértékben. Végre még gyöngébb fokozatiak: *kételkedik* v. *kétselkedik*, melyek szerint valaki a dolgot két különböző oldalról tekinti, s nem bizonyos benne, mi való, mi nem, vagy mit kell tennie, mit nem. Ily fokozatokkal, s némileg különböző értelemmel bírnak mind azon szók, illetőleg igék, melyek *ság* *ség* képzőket is vesznek közbe, pl. *ellenkedik* és *ellenségeskedik*; *hiúskodik*, *hivalkodik*, és *hivóságoskodik*.

KÉTSÉKGIVÜL, (kétség-kivül) ősz. ib. Kivételes szó, melyben a 'kivül' névutó nem jár a szokott —*én* (s —*on*, —*ön*) raggal; de helyes 'kétségen kívül' is. Egyébiránt l. KÉTSÉGTELENÜL.

KÉTSÉGTELEN, (két-ség-telen) mn. Miben nincsen kétség, bizonyos. *Kétségtelen tanutételek. Kétségtelen események, történeti adatok.* Határozóként am. kétség nélkül, kétségtelenül.

KÉTSÉGTELENÜL, (két-ség-telen-ül) ih. Kétségen kívül, minden bizonynyal. *Mindnyájan kétségtelenül meghalunk.*

KETSKÉD, KECSKÉD, falu Vas m.; helyr. *Ketskéd-re*, —*én*, —*ról*.

KETSKEDÁGA, KECSKEDÁGA, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Ketskédágá-ra*, —*n*, —*ról*.

KETSKEHÁTA, KECSKEHÁTA, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Ketskehátá-ra*, —*n*, —*ról*.

KETSKÉSFALVA, KECSKÉSFALVA, erdélyi falu Közép Szolnok m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KÉTSODRATÚ, l. KÉTFONALÚ.

KÉTSOROS, (két-soros) ősz. mn. Két sorban álló, két sorba szedett. *Kétsoros hadoszlop. Kétsoros gyöngyfűzér. Kétsoros számok.*

KÉTSOROSAN, (két-sorosan) ősz. ih. Két sorban állva, két sorba szedve, fűzve stb. *Kétsorosan rakni a könyveket a fiókba. Kétsorosan viselni a nyakláncot.*

KÉTSZÁLÚ v. —SZÁLU, (két-szálú) ősz. mn. l. KÉTFONALÚ és KÉTNYÜSTÜ.

KÉTSZÁNTÓLAG, (két-szántólag) ősz. ih. Székely tájszólás szerint am. rézsutosan, féloldalt, keszegoldalt.

KÉTSZÁRNYÚ v. —SZÁRNYU, (két-szárnýú) ősz. mn. 1) Minek tulajdon ért. két szárnya van. *A madarak kétszárnýúak. Vannak kétszárnýú (kétröpü) bogarak is.* 2) Átv. ért. kétfelé nyíló. *Kétszárnýú ajtó, kapu, ablak.*

KÉTSZARVÚ v. —SZARVU, (két-szarvú) ősz. mn. Minek két szarva van. Átv. ért. *kétszarvú okoskodás*, mely két ellentétes állításból áll. (Dilemma).

KÉTSZAVÚ v. —SZAVU, (két-szavú) ősz. mn. Zenetanban am. ami két szóra vagy hangra van téve. *Kétszavú dallam.*

KÉTSZELETÜ v. —SZELETÜ, (két-szeletü) ősz. mn. l. KÉTHASÁBU.

KÉTSZÉM, (két-szém) ősz. fn. Az úgynevezett német és magyar kártyajátékban azon lap, melyen

két szem van, s legtöbbet üt, másképp: *dicső. Tök, zöld, makk, vörös kétszem. Kétszemmel elütni a királyt, a fiukót stb.*

KÉTSZÉMÉLYES, (két-szémélyes) ősz. mn. 1) Két személynek való, két személyre készített; mivel két személy bánik. *Kétszemélyes ágy. Kétszemélyes kocsiülés. Kétszemélyes furú*, melyet ketten forgatnak. *Kétszemélyes köböl*, melyet két ember fog, visz. 2) Két személyből álló. *Kétszemélyes bizottság; jobban: kétszemélyű.*

KÉTSZÉMÉLYŰ v. —**SZÉMÉLYŰ**, (két-szémélyű) ősz. mn. L. **KÉTSZÉMÉLYES**, 2).

KÉTSZER, (két-szér) ősz. ih. Két ízben, egyszer és még másszor. *Kétszer kettő négy. Napjában kétszer enni. Kétszer iszik a magyar. (Km.). Pap sem mondja kétszer, csak a Miatyánkot. Km.*

KÉTSZERÉS, (két-szérés) ősz. mn. 1) Két ízben történő. *Kétszeres ítélet után sem javult meg. Kétszeres idézés.* 2) Ismételt, még egyszer annyira, mint szokás, vagy kell. *Kétszeres munka. Kétszeres erővel tenni valamit. Kétszeres költség.* 3) Kétfajbéli gabonakeverék, különösen búza és rozs együtt. Ez értelemben rendszeren főnevrül használatik. *Kétszerest vetni. Kétszeresből sültött kenyér.*

KÉTSZERÉZ, (két-széréz) ősz. áth. Valamit kétszer tesz, vagy két-annyi mennyiségben állít elé. *Az éneket, táncot kétszerézni. A munkások számát, bérét kétszerézni. Számokat kétszerézni. Ha a tized kétszerézzük, leszén húsz.*

KÉTSZERÉZÉS, (két-szérézés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kétszerézünk valamit. V. ö. **KÉTSZÉRÉZ**.

KÉTSZÉRI, (két-széri) ősz. mn. Két ízbeli. *Kétszeri munka.* Különbözik a kétszeres-től, hogy ez valaminek ismétlése által keletkezett öszveget, egészet jelent, amaz pedig az ismétlésnek viszonyát fejezi ki, s megfelel e kérdésre: *hányszori?*

KÉTSZÉRSÜLT, (kétszér-sült) ősz. fn. Két külön időben megsütött, száraz és kemény sütemény, mely sokáig eláll. Van fehér lisztből sültött finom, és van barna lisztből készített durvább kétszersült, leginkább a katonaság, és tengeri hajósok vagy utasok számára.

KÉTSZÉRTE, (kér-szér-te) ősz. ih., melyben a te nemcsak toldalékhang, mint a *hajdanta, régente* szókban, hanem valóságos határozói képző, mint *akorta, ifjonta* stb. szókban. A kétszer^c szónak némi nyomatosságot ad. *Kétszerre nagyobb sereggel beszélni.*

KÉTSZÉRŰ v. —**SZERŰ**, (két-szerű) ősz. mn. A kétszeres szótól abban különbözik, hogy benne a szer mint tulajdonság vétetik alapul, s megfelel e kérdésre: *milyen?* A kétszeres pedig ezen kérdésre felel meg leginkább: *mennyi? hány részből álló? hányszor történő?*

KÉTSZÍNÉS v. —**SZINES**, (két-színés) ősz. fn. Így nevezetnek a Huss által alapított keresztény fe-

lekezet tagjai, kiknek egyik nevezetes hitágazatuk az vala, hogy az Úr vacsoráját okvetetlenül kenyér és bor színe alatt szükséges venni. (Utraquista).

KÉTSZINKÉDIK, (két-szinkedik) ősz. k. Két színben mutatkozik, erkölcsi értelemben két szint játszik, azaz képinutató.

KÉTSZINŰ v. **SZINŰ**, (két-szinű) ősz. mn. 1) Tulajd. ért. mi két különböző szint mutat, kétféle színűre festett. *Kétszinű nemzeti zászló. Kétszinű posztó, ruha, kezkenő.* 2) Átv. ért. ki majd így, majd úgy nyilatkozik, amint t. i. a körülmények vannak; ki mindkét párt irányában ragaszkodást mutat. *Kétszinű képmutató.* Ilyenről mondják: *Olyan, mint a kétszinű kezkenő*, melynek mindegyik oldala más szint mutat. Szintén erről mondjuk: *Arra fordítja a köpönyeget, honnan a szél fú.*

KÉTSZINŰLEG v. —**SZINŰLEG**, (két-szinűleg) ősz. ih. Magát majd így, majd úgy tette, két ellenkező szerepet játszva, képmutatólag. *A pártok között, a forradalomban kétszinűleg viselni magát.*

KÉTSZINÜSÉG v. —**SZINÜSÉG**, (két-szinűség) ősz. fn. Átv. ért. a kedélynek azon állapota, midőn érzelmeit és tetteit két ellenkező módon nyilvánítja, majd imígy, majd amígy, midőn az ellenkező felek mindegyikéhez simul, vagy simulást hazud.

KÉTSZINÜSKÖDIK, (két-szinűsködik) ősz. k. Kétszinűt, képmutatót játszik.

KÉTSZÍN VÉTEL, (két-szín-vétel) ősz. fn. Az Úr vacsorájának kenyér és bor színe alatt vétele.

KÉTTAGÚ v. —**TAGÚ**, (két-tagú) ősz. mn. 1) Tulajd. ért. aminek két tagja van, ami két tagból áll. V. ö. **TAG**. 2) Átv. ért. mondjuk körbeszédéről, mely két teljesen bevégzett mondatból áll, t. i. előmondatból és utómondatból (periodus bimembris).

KETTÉ, (ket-vé) ih. Törzsöke a megrövidített két, melyhez az átalakulást, változást jelentő vé (vas-taghangon vá) járulva lesz ket-vé, s hanghasonúlva: ketté, mint bánat-vá bánattá, ház-vá házvá, élet-vé életté, gyermek-vé gyermekké stb. Am. valamely egészet, egyet, két részre választva, osztva. *Ketté törni, szakasztani valamit. Ketté váló dió. Ketté hasztani, szegni, osztani, választani, vágni.*

KETTED, (ket-t ed v. ket-t-ő-ed, esagataj nyelven: *ikinds*, törökök: *ikindsi*); számnév. Törzsöke: ket, melyhez nagyobb hangzatosság végett még egy t járulván, ed képzővel lett: *ketted*. V. ö. **KÉT** és **KETTŐ**. 1) Sort jelentő értelemmel bír, s a mai szokás szerint gyakran *ik* is járul hozzá, de régen e nélkül divatozott. Megjegyzendő róla, hogy mint sorszám csak a tízesek, és magasabb számok után használtatik, pl. *tizenketted éve mult*; tizen alul pedig *másod* v. *második* alakban fordul elő, mert a sorozás így foly: *első, másod* (v. *második*), *harmad* stb. *Miután másod órában gyógyszert venni. Másod éve foly, hogy itt lakom. A könyv másod része. Másod magammal, magaddal, magával, azaz ketten. Másod ízben inteni valakit. Második harangszó. Az ik, a sor jelentésére vitetve,*

nagyobb határozottság és rámutatás végett kapott fel, mint ezen kifejezésekben is : *Ő a szebbik, a job-bik, az okosbik.* V. ö. — IK, (3) és (4). 2) Jelent részt, és ekkor főnév gyanánt áll. Az egész t. i. *egyed*, a kétfelé osztott egésznek egy része *ketted*, a három-felé osztott egészből egy rész *harmad*, a tízfelé osztotté *tized* stb. A jelen értelmű *ketted* nem veszen föl *ik* toldalékot. *Ketted részt kapni valamiből*, am. a két-felé osztott egészből egyet. *Kettedrétbe hajtani a pa-pírt*, am. két egyenlő részre felosztva összehajtani. *Az évnek tizenketted-része egy hónap*, tehát akármelyik, pl. január, május, szeptember. Ellenben *tizenket-tedik része a december*, mennyiben t. i. itt nem mint részt vesszük, hanem a sort, melyben a többit követi. Íme ez is egyik alapok, miért veszik fel a sorszámok az *ik* toldalékot.

KETTEDRÉS, (ketted-rész) ösz. fn. A kétfelé osztott egészből egy rész, azaz fele valaminek. Különbözik tőle : *másodrás*, mely szorosán véve annyit tesz, mint a kétfelé osztott egésznek nem az első, hanem az utána következő része ; vagy a kiosztott több részek közül a második. V. ö. **KETTED**.

KETTEDRÉT, (ketted-rét) ösz. fn. Rét, azaz lap, mely úgy készül, ha az egész lapot, pl. papírt két hasonló nagyságu darabra összehajtják, melyek közül mindegyik kettedrét, tehát a papírra vonatkozólag am. félív.

KETTEDRÉTÜ, (ketted-rétü) ösz. mn. Mondjuk nyomtatványokról, melyek félívní nagyságu lapokból, vagyis levelekből állanak. *Kettedrétü biblia, hírlap*.

KÉTTELEN, (két-te-len) mn. I. **KÉTLEN**.

KETTEN, (ket-t-en v. ket-t-ő-en) ih. Két számmal, párosan. *Ketten voltak, hárman lettek.* (Km.). *Ketten sétálunk. Ketten esztek. Ketten laknak. Élünk mi ketten, eb anyja a harmadiknak.* (Ívó km.). Megkettőztetve : *ketten-ketten*, am. több részletben vagy csoportban, de mindenik csoport párosan. *Az intézet-beli növendékek ketten-ketten mennek sétálni. Eresztette azokat ketten és ketten.* (Münc. cod.).

KETTENKÉNT, (ketten-ként) ösz. ih. Kettőből álló részekre, felekezetekre osztva, párosával. *A koldusok kettenként egy-egy cipőt kaptak*, azaz minden két koldus egyet. Máskép : *kettenketten, kettesével, ket-tejével*.

KETTES, (ket-t-es v. ket-t-ő-es) osztó, vagy különböző számnév. Ami két számból álló részekre vagy tagokra van osztva vagy különözve. *Kettes rakásokban árura kitett almák. Kettesével adni a tojást, körtét*, pl. egy garasért. *A szegényeknek kettesével osztja a krajczárokat*.

KETTESEN, (ket-t-es-en) I. **KETTŐSEN**.

KETTORNULAK, falu Veszprém m. ; helyr. — *lak-ra*, — *on*, — *ról*.

KETTŐ, (köt-ő?) tőszámnév. Törzsöke régiesen is : *ket*, megvonva : *két*. A *kettő*-t főnév gyanánt általában használjuk, az illető főnév előtt pe-

dig a melléknév értékével bíró *két* szót. Hasonló szófüzési viszony létezik a *kis* és *kicsi* v. *kicsin* szók között, még pedig nem csak szóvonzati, hanem képzési tekintetben is. A *kis* törzsökből eredett először *kis-i*, csengősen *kies-i*, azután lett *kicsin*, sőt *kicsiny* is ; nem különben a *ket*- (vagy köt)-ből lett *ket-ő* (köt-ő) és *kele*, s nyomaték következtében : *kettő, kette*, mint a tájdivatos : *vétő vétő, fütő füttő, szító szittó, tátó táttó, süttő süttő, tanító tanító* szók stb. Régi iratokban csakugyan sokszor : *kető*, pl. a Nyelvmélekek II. Kötetében. Ha már most tudjuk, hogy *két* régiesen *ket* ; ha tudjuk továbbá, hogy *köt* is régiesen *ket* ; ha tudjuk végre hogy *vétő, szittó, füttő* stb. szókban a *tt* csak olyan kettőztetés mint *kettő*-ben : akkor előtthint azon fejtegetés, mely szerint a magyar *kettő*, csak hogy idegen nyelvekkel rokoníttathassék, annyi volna mint *két*+*nő*, erőtetetnek fog látszani. V. ö. **KÉT**. Egyébiránt *kettő* am. egy meg egy (1+1), vagyis ezek összeköttetéséből eredett, egy meg egyből álló, párosan létező. V. ö. **KÉT**, sőt **HÁROM** szót is. Midőn számlálunk, ezzel élünk. *Egy, kettő, három* stb. Különben gyűnevil tekinthető. *Kettő közöl akármelyik. Kettő előtt hasznos kitérni : a terhes szekér, és a részeg ember előtt.* (Km.). *Kettő a vár, egyikben haraguszna, a másikban nem félnek.* (Km.). *Egyet mondok, kettő lesz belőle.* (Km.). *Egy meg egy, az kettő. Hány háza van Pesten ? — Kettő. Hány cselédet tart ön ? — Kettőt. Kettőn áll a vásár.* (Km.). *Kettőnek vagyon nagy becsülete : új ruhának, új pénznek.* (Km.). *Kettőre teríteni. Kettőre jár az óra. Esztendőre vagy kettőre. Kettőt nehéz csinálni : a szemet, és a fület. Kettőt nem lehet kiirtani az országból : a pört, és adósságot. Kettőt nem mindenkor jó macska farkára kötni : az álmod, a gondolatot. Kettőt nem tanácsos elvenni : vén asszonyt pénzeért, ó kocsi vasért.* (Közmondatok). Személyragozva : *kettőnk* = mi ketten, de amely alanyesetben nem, hanem csak a többi viszonyragokkal és névutókkal használtatik, pl. *kettőnket* = minket ketten, *kettőnknek* = nekünk ketten, *kettőnkért* = értünk ketten, *kettőnk által* = általunk ketten stb. Így *kettőtök, kettőtök* v. *kette-jök* ; dologra vitetve : *ketteje*.

A kettős szám jegye az írásban a római számjegyek közt két aláhúzott vonal : || melyek a sínai nyelvben is eléjőnnek, de rendszerént fekirányban : =, s ez itt az eredeti jegy. Az úgynevezett arab számjegyek között a kettős jegye : 2, mely úgy látszik hogy görbített nélkül a függő és fekirányos vonalak összeköttetéséből állott elő. Némelyek azt vélik, hogy az arab számok eredetileg hindu jegyek volnának. Azonban, a számítási rendszert kivéve, a hindu jegyek közül egy-kettő is amazokkal csak nagy bajjal egyeztetethető ; különben a hindu számjegyek, úgy látszik, magoknak a számnemeknek első betűiből keletkeztek ú. m. *únasz* (=egy, mely másként : aikasz) a hindu *ú-ból, dvi* (=kettő) a hindu *d-ből* stb. mint a latinban is C a centum, M a mille szóból. Egyébiránt v. ö. **SZÁMJEGY**.

KETTŐD, (ket-t-ő-öd), számnév, mely am. *kettőd*. A kettőd törzsöke *kettő*, a kettőd-é pedig *ket*. Egyképen mondhatjuk: *kettődrész* és *kettődrész*, *tizenkettődrész* és *tizenkettődrész*. Az utóbbi szokottabb. V. ö. KETTED.

KETTŐDIK, (ket-t-ő-öd-ik) sorozó számnév. I. KETTED és KETTŐD.

KETTŐNKÉNT, I. KETTENKÉNT.

KETTŐS, (ket-t-ő-ös) mn. tt. *kettős* t v. —*el*, tb. —*ek*. Kettőből, azaz két egyből álló, páros. *Kettős baj*, azaz párbaj. *Kettős beszéd*, párbeszéd. *Kettős hangzó*, két önhangzónak egybeolvadása. *Kettős táncz*, melyet ketten járnak. *Kettős út*, mely kétfelé válik. *Kettős arany*, kétszer annyit érő. *Kettős gyermekek*, azaz egyhasiak; ez értelemben önállólag is főnévül használtatik, és ekkor többesben: *kettősök*, máskép: *ike-rek* v. *ikrek*. A mondott példákat össze is lehet írni: *kettős baj*, *kettőstáncz* stb. *Kettős*, zenészeti értelemben és főnévileg oly dallam, melyet ketten énekelnek, vagy oly zenemű, melyet két hangszerezen, pl. zongorán és hegedűn adnak elé.

KETTŐSBESZÉD, (kettős-beszéd) I. PÁRBE-SZÉD.

KETTŐSCSÁRDA, pusztá Somogy m.; helyr. —*csárdá-ra*, —*n*, —*ról*.

KETTŐSEN, (ket-t-ő-ös-en) ih. Kettős számmal, párosan, párjával, kettenként, kettesével, kettejével.

KETTŐSGYERMEK, (kettős-gyermek) ösz. fn. I. IKER.

KETTŐSHANG, (kettős-hang) I. KETTŐS-HANGZÓ.

KETTŐSHANGZÓ, (kettős-hangzó) ösz. fn. Két rövid önhangzóból összetett hangzó, mely egy szájnnyilással ejtetik ki; másként: *ikerhangzó*. A magyar általános nyelvben kétféle ily önhangzót vehetünk fel. Első osztályhoz tartoznak, melyek két önhangzójuaknak egy hosszúvá olvadása által képződnek, mi-lyenek: *vé-et vét*, *vé-etel vétel*, *té-et tét*, *é-edes édes*, *é-etel étel*, *to-a-v-ul távul*, *to-ag tág*, *to-at v. ta-at, tát* stb. A második osztályhoz azok tartoznak, melyekben az *i* j-vé változott által, mint: *fe-ít fejt*, *le-ít lejt*, *bu-ít bujt*, *su-ít sújt* stb. Ezeken kívül a palóczos szójárásban gyakori a közepső foku önhangzóknak (*o, a, ö, e*) a szélsőkkel (*u, ü, i*) egy egyesülése, hogy mindkettő hallatszik ugyan, mindazáltal mindketten úgy összeolvadnak egymásba, hogy csak egy hangnak vehetők; még pedig azon szélső önhangzók mind elül, mind utól állhatnak, ú. m. *üö, üä, üü, üe, ie*; vagy *ou, au, öü, eü, ei*. Származnak pedig ezek szabályszerűleg 1) hosszú önhangzókból, pl. *büatyüa* n = bátyán, *csüka* = csóka, *üö et* = ötet, *üükeme* = ökeme, *üedes* = édes; 2) az *l* kihagyásából, anidőn, ha az önhangzó rövid volt, elsőben az *l* pótlására hosszúva s azután, mint föntebb, kettőshangzóvá válik, pl. *üement* = ément = elment, *üöma* = óma = alma; *hüzbü* = házból; *tehüentü* = teháttól stb.

KETTŐSÍT, KETTŐSÍT, (ket-t-ő-ös-ít) áth m. *kettősít* *élt*, htu. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Valamit

kettőssé tesz, azaz kétszerez. *Valamely betűt a kiejtésben kettősíteni*.

KETTŐSÍTÉS, KETTŐSÍTÉS, (ket-t-ő-ös-ítés) fn. tt. *kettősítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn kettősítünk valamit. V. ö. KETTŐSÍT.

KETTŐSMEZŐ, erdélyi falu Doboka m.; helyr. —*mező-re*, —*n*, —*ről*.

KETTŐSPONT, (kettős pont) ösz. fn. I. KÉTPONT.

KETTŐSTAGU, (kettős-tagn) ösz. mn. I. KÉTTAGU.

KETTŐSÚT, (kettős-út) ösz. fn. Kétfelé való út.

KETTŐSVIADAL, (kettős-viadal) ösz. fn. I. PÁRVIADAL.

KETTŐZ, (ket-t-ő-öz) áth. m. *kettőz* *tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. 1) Valamit még egyszer oly mennyiségben ad vagy vesz, vagy tesz stb. *Kettőzni az adagokat*. *Kettőzni a napszámosok díját*. *Kettőzni a terhet*. 2) Kétfelé oszt. *Kettőzni a zsúpot*, am. a födelezésre használt zsúpcsomót kétfelé osztva kötni, mit a zsúpverők „báb”-nak mondanak. 3) Az aratásban kettősmunkát tesz, t. i. arat v. kaszál is, kötöz is.

KETTŐZÉS, (ket-t-ő-öz-és) fn. tt. *kettőzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Midőn törzsöke *kettőz*, am. cselekvés, mely által kettőzünk valamit. *Díjnak, napi bérnek kettőzése*. V. ö. KETTŐZ. 2) Mint a *kettőzik* ige származéka jelenti a szemnek azon hibás vagy kóros állapotát, midőn valamit kettőzve lát.

KETTŐZIK, (ket-t-ő-öz-ik) k. m. *kettőz-tem*, —*tél*, —*ött*. Szemről mondják, midőn káprázik, és úgy tetszik, mintha egy helyett kettőt látna. *Kettőzik a szeme*.

KETTŐZŐ, (ket-t-ő-öz-ő) fn. tt. *kettőző-t*. Arató munkás, kit az aratógazda úgy fogad, hogy kétféle munkát végezzen, t. i. arasson v. kaszáljon, és kévéket kötőzzön. Az egyszerű munkát végző többi aratók: *cseledek*. Némely tájakon kettőzőnek mondják általán az aratógazdának cselékeit, segédeit, talán azért, mivel a kapott részt kétfelé osztják, bizonyos mennyiségű részt t. i. maga a gazda tart meg, a többit pedig a kettőzőknek adja. Mások szerint am. *kötőző*.

KETTŐZÖTT, (ket-t-ő-öz-ött) mn. tt. *kettőzött-et*. Amit kettőztek, azaz kétszer tettek, vettek. *Kettőzött munka*, *szorgalom*. *Kettőzött mennyiség*.

KETTŐZTET, (ket-t-ő-öz-tet) mivel. m. *kettőz-tet-tem*, —*tél*, —*ött*, par. *kettőztess*. Úgy látszik, hogy ezen ige eredetileg *kettőstet*, azaz kettőssé, párossá tesz; mert csakugyan ezen értelemben vették, midőn mondjuk: *kettőztetni a lépéseket*, azaz ugyanannyi idő alatt két lépést tenni; *kettőztetni a szorgalmat*, am. ugyanazon idő alatt kétszerannyit tenni. Vagy az egyszerű *kettőz* toldalékos változata, mint: *készít, készí-tet*. Ha törzsökül a *kettőz* igtét vennők, akkor *kettőztet* annyi volna, mint más által kettőz vagy kétszerez valamit, de ez nem lévén szokásban, a megelőző fejtéseket tartjuk helyesebbeknek.

KETTŐZTETÉS, (ket-t-ő-öz-tet-és) fn. tt. *ket-
őztetés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, mely
által valamit kettőssé teszünk, vagy egyszerűbben :
kettőzünk. V. ö. **KETTŐZTET**. Az egyes beszédré-
szek kettőztetései igen szokottak és gyakorító ér-
telembe nagyon élénk festői képeket alkotnak a
magyar nyelvben. Több példát láthatni **IKERSZÓ**
alatt és az „Előbeszéd” 147—8 lapjain. Ide tartozik
az igekötők kettőztetése is : *meg-megáll*, *ki-kitelint*,
vissza-visszanéz, *be-behörpönt* stb.; sőt maguké az
igéké is : *várván vártam*, *folyton foly*, *futva fut*, *men-
ten megy*, melyekhez hasonlók mind a népnyelvben
mint a régiéknél sokszor jönnek elő. Így a költők-
nél is.

„Ami szeretetünk pedig most is égten ég.”

Faludi Ferencz.

„Azon keménységben menten megyen vala.”

Istvánfi Pál.

„Sőt sebben, sőt kínban újjúlton újjúlok.”

Gr. Zrínyi M.

„Napról napra veszten vész.”

Rimay János.

„Vágyton vágy a fellengő ifjú tűz.”

Kisfaludy K.

„Forrtan forr a harez.”

Ugyanaz.

„Futva fut ; de bármi gyors futása,

Vele száguld keble óriása.”

Vörösmarty.

„Szép szivárványt a magasban

Nézi-nézi — és halad.” Arany J.

Példák az igekötőkre ;

„Mit jelent ez ? az erős szél

El-elkapta a hangot.” Kisfaludy S.

„Sikos a föld és alóla

Ki-kisikamlík a föld.” Arany J.

„Ott fejről fővegét is

Le-lekapja valami.” Ugyanaz.

„Ott fehéren a sürtüből

Rá-rábukkan egy fatő.” Ugyanaz.

„El-elrepiül vágyó lelkem titokba.” Lévai.

„Vándor utamból vissza-visszabájol

Oly sok szent emlék, annyi hű kebel.”

Ugyanaz.

„Szikrája volt már alvó lángnak ez,

Mely hamviban még föl-föléledez.”

Vachott Sándor.

Igehatározóra :

„Remegve, ah, keblemhez ő

Jobban jobban szorúl.” Kölesey.

KETTY v. **KETY**, hangutánzó gyöke *kettyen*
kettyent stb. származékoknak. Leginkább az óra in-
gájának tompán ketyegő hangja. L. **KETY**.

KÉTTY, falu Abaúj m.; helyr. *Ketty-re*, — *én*,
— *röl*.

KÉTTYE, puszta Somogy m.; helyr. *Kettyé-re*,
— *n*, — *röl*.

KETTYEN, (kety-ty-en) önh. m. *kettyen-t*. Egyes
kety v. *ketty* hangon szól. Az ingának minden mozgá-
sára *kettyen* az óra.

KETTYENÉS, (kety-ty-en-és) fn. tt. *kettyenés-t*,
tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Egyes *kety* hangon szólás.

KETTYENT, (kety-ty-en-t) mivel. m. *kettyent-
ett*, ltn. — *ni* v. — *eni*, par. — *s*. Valamivel vagy va-
lami által *kety* hangot ad. Szájával *kettyenteni*. Os-
torral *kettyenteni*.

KETTYENTÉS, (kety-ty-en-t-és) fn. tt. *kettyen-
tés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, melynél
fogva *kety* hangot adatunk valamivel. V. ö. **KETY-
TYENT**.

KETTYENTŐ, (kety-ty-en-t-ő) mn. és fn. tt.
kettyentőt. 1) Ami vagy aki *kettyent*. 2) Kassay J.
szerént Baranyában így hívják a csikót.

KÉTUJJNYI, (két-ujjnyi) ősz. mn. Minek mér-
tűke bizonyos arányban véve két mértani ujjat, azaz
hüvelyket tesz. *Kétujjnyi szélesség*, *hosszuság*, *ma-
gasság*.

KÉTUROCS, puszta Bihar m.; helyr. *Urocs-ra*,
— *on*, — *röl*.

KÉTURÚ, (két-urú) ősz. mn. 1) Birtok, jószág,
melynek két ura van, kik azt osztatlanul birják. *Két-
urú ház*, *telek*. 2) Mondják oly szolgáról, ki két úr
számára dolgozik. *A városokban nemcsak kéturú, de
három-, négyurú tisztogató szolgák is vannak*.

KÉTÜLÉSŰ v. — **ÜLÉSŰ**, (két-ülési) ősz. mn.
Minek két ülőhelye van. *Kétülési hintó*, melynek kor-
bájában elül is, hátul is ülőhely van.

KÉT VERBEN, am. két ízben, kétszer.

KETY v. hangzatosabban **KETTY**, hangutánzó,
rokon a *kity koty* hangokkal. Származékai *ketyeg*, *ke-
tyegtet*, *kettyen*, *kettyent*, valamint emezeké : *kityeg*
kotyog, *kittyen kottyán*, *kityegtet kotyogtat*. A *kety* v.
ketty szórészeket különösebben használjuk azon hang-
nak utánzó kifejezésére, melyet az óra járásakor
hallunk.

KÉTY, faluk Esztergom és Tolna m.; helyr.
Kéty-re, — *én*, — *röl*.

KETYÉG, (kety ég) gyakor. önh. m. *ketyég-tem*,
— *tél*, — *étt*. *Kety kety* hangokat adva mozog. *Ketyeg*
a faló óra. *Ketyeg mint a rátóti fene*, azaz mint ré-
gente a rátótiak által még nem ismert, és eleven fe-
nének gondolt óra. (Adoma). Rokon vele a mély
hangú : *katy*, *koty*. Hangra igen közel áll hozzá a
beszélni kezdő gyermek hangját kifejező *pety-ég* is.
Ide tartozik a szintén hangutánzó *petike*, azaz a ma-
lomszótát rázó billentyű.

KETYÉGÉS, (kety-ég-és) fn. tt. *ketyégés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*c*. Az órának *kety kety* hangon szólása. Az óra *ketyegésére fölébredni*.

KETYÉGŐ, (kety-ég-ő) mn. tt. *ketyégő-t*. Ami *kety* hangot adva mozog. *Ketyegő zsebóra*. V. ö. KETYÉG.

KETYLÓTYA, (ketye-lótya) ősz. fn. Kassai J. szerint Baranyában am. lehullott gyümölcs, és így ketyos v. ketyogós, ikerítve *lotya* (=loesos) szóval, tehát am. ketyó-lotyó.

KETYEMUTYA, (ketye-mutya) lásd : KETEPUTA.

KETZE, KECZE, erdélyi falu Torda m.; helyr. *Ketzé-re*, —*n*, —*ről*.

KETZEL, KECZEL, MAGYAR—OLÁH—faluk Kraszna m.; helyr. *Ketzél-re*, —*én*, —*ről*.

KEV, elvont gyöke 1) *kevély*, 2) *kever* szónak és származékaiknak. L. ezeket.

KÉVÁN, I. KÍVÁN.

KÉVE, (kö-e-ve v. kö-ev-e) fn. tt. *kévé*. Kicsinyezve: *kévécske*. Általán kisebb vagy nagyobb esomóba kötött növénysszálak, melyeket arattak, kaszáltak, metszettek, nyűttek, szakgattak stb. melyeket kötetlen állapotban s kisebb részletekben néhutt *csomó*-nak, néhutt pedig *marok*-nak hívnak. *Búza*, *rozsa*, *árpa*, *zab*, *kéve*. *Kévébe kötni az aratott nádat, kákát, kukoriczakórót*. *Kévébe kötni a vágott vesszőt, tövist, gazt*. *Kévébe kötni a nyűtt kenderet, lent*. *Kévéket kötözni, összerakni, szekerre adni, hányni*. Átv. ért. *mindent egy kévébe köt*, azaz mindent egyenlőnek, hasonlóknak vesz vagy tart. Minthogy a kévének lényeges kelléke a *kötés*, igen valószínű, hogy gyöke egy a *köt* v. félzártan és tájdivatosan *két* igének *kő* v. *ké* gyökelemével. A *kő* v. *ké* gyökből így fejtett ki a *kő-ev-e* v. *kő-e-ve* összehuzva *ké-ve* v. *kév-e*; mint a *cső* v. *csé*, *sa*, *ba* gyökökből a *cső-e-ve* v. *cső-ev-e* *csév-e*, *sa-a-va* v. *sa-av-a*, *sá-va* v. *csáv-a*. (szűcsök sós mosléka) *ba-a-va* v. *ba-av-a*, *báva*. Ronkon hangokban egyezik vele a „*csomó*” szó is. Finnül: *kupo*. A fűntebbi hasonlat szerint képződtek: *gyáva*, *káva*, *kába*, *csába*, s több mások. Hogy *köt* másképp *két* is, mutatják a tájdivatos *kétény*, *kéczéle* a szokottabb *kötény*, *köczüle* helyett; a régiségből pedig különösen a halotti beszédbeli: *ketnie*. A német is a kévét nem csak *Garbe* hanem *Bund* szóval is nevezi a *binden* törzsöktől; a latin *manipulus*-nak pedig a magyar *marok* felel meg, mely a kévének csak egy részét teszi, mivel a kéve több marokból összekötött esomó. Egyébiránt *kéve*, *kepe* szóval azonosnak is vétethetik. V. ö. KEPE.

KÉVEDEZMA, (kéve-dézma) ősz. fn. Tizedik kéve az aratott gabonából, mely az illető földbirtokosnak vagy egyháznak járt.

KÉVEKÖTÉL, (kéve-kötél) ősz. fn. Szalmából sodrott kötél, melylyel a learatott, kaszált stb. növénysszálakat előbb esomókba (markokba) szedve kévébe kötik.

KÉVEKÖTŐ, (kéve-kötő) ősz. fn. Arató nap-számos, kinek különösen az a dolga, hogy a marokban lerakott gabonát kévékbe kösse, másképp: *kötőző*.

KÉVÉL, (kév-e-el) áth. m. *kévél*. Lásd: KÉVÉZ.

KEVÉLY, (ke-v-é-ly v. kev-é-ly; arabul s törökül *kibir*, am. kevély; arabul *kebir*, am. nagy; sinai nyelven *ki*, am. superbia, arrogantia; héberül *כָּבֵד* magas, *kis* kevély; finnül *keimä*); mn. tt. *kevély-t* v. —*et*. E szónak *ke* gyökeleme hangra nézve teljesen megegyezik, jelentésre pedig legközelebbi rokonságban áll a *kényes*, (mely Vas vármegyében: *kéves*), *kényeskedik*, *kérkedik*, *kérkedékeny* szókkal. Alapértelme a kedélynek azon működése, mely túlzott finnyasság, rátartás vagy ünहितtség, dicsekedés által jelenkezik. A *ke* gyökelemből a fuvó v. hozzáfáruktával képződött *kev* gyök, ebből *kev-ő*, (azaz kedélyt fuvás, felfuvalkodás által nyilvánító), s az *ő*-re változván *kev-é*, (mint *bá-m-ó* v. *bám-ó* *bá-m-é*, *á-m-ó* *á-m-é*, *tar-ó* *tar-é*, *kar-ó* *kar-é* stb.). A *büszke*, *gögös*, *felfuvalkodott* némileg hasonértelmű szókban szintén a fuvás, fuvalkodás értelme van. Így *szusz*, mely a szuszogás hangutánzó gyöke, a köznépnél szintén jelent kevélységet is. Az *ly* v. tájdivatosan *j*, mint igen sok szavainkban, utóhang, s lett *ke-v-é-ly* v. *ke-v-é-j*, mint *taré*, *tarély*, *taréj*; *karé*, *karély*, *karéj*. Így képződtek a *kecsély*, *terepély*, *szegély*, *személy* szavak. Előjön tájdivatosan „*kövély*” is. V. ö. KEVÉLYEN, KEVÉLYSÉG. A „*kevély*” gyökének erejénél fogva am. önmaga és tulajdonságai felől tulságos érzelmekeket tápláló, és fitogtató, s mintegy magában foglalja mindazon gyöngeségeket, hibákat, és bűnöket, melyek az emberi kedélyből kifejlődnek akkor, midőn tulbecsüli magát. A *kevély kelleti magát*, azaz tet-szeni vágy; *kényes*, *kényeskedik*, midőn vagy ünhitte cselekszik, vagy magát finomabb, nemesebb anyagból valónak tartja; *kérkédik*, midőn igazi vagy képzelt előnyeit hányjavi. Benne foglalatik a *góg*, a *felfuvalkodás*, a *naggravágys*, a *mások lenézése* stb. *Kevély urak, katonák, gazdagok. A gazdagság sok kevélyt és boldondot teszen.* (Km.). *A kevély félboldond.* (Km.). *Kevélynek orvossága lealázódás.* (Km.). *Nem mind kevély ki ünneplőben jár, vagy aki parancsol.* (Km.). *Mentéjének prémje is kimutatja a kevélyt.* (Km.). *Kevély vitéz hamar vész.* (Km.). *A szegény kevélyt ürdög is neveti.* (Km.). *Két kevély nehezen alkuszik egymással.* (Km.). *Kevélység lenyomja szerencse kerekét.* (Km.). *Sok gyalázon kell a kevélynek átmenni, míg megalázódik.* (Km.). A *kevély* utalását jelentő köznépies mondások: *kevély kutya, kevély disznó, kevély ürdög, kevély boldond. A mondatokban azon szót, melyre közvetlenül vonatkozik, ban ben* raggal szokás használni. *Szépségében, születésében, pénzében kevély.* Ezen kifejezés: *kevély vagyok* *red*, németesen hangzik, e helyett *kevélykedem benne* v. *vele*. V. ö. BÜSZKE, DÖLYFÖS, FELFUVALKODOTT, FENNHÉJÁZÓ, GÖGÖS, NAGYRALÁTÓ, NEGÉDES.

KEVÉLYÉDÉS, (kev-ély-éd-és) fn. tt. *kevélyédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kedélyi állapot, midőn valaki kevélyedik. L. ezt.

KEVÉLYÉDIK, (kev-ély-éd-ik) k. m. *kevélyédtem*, —*tél*, —*étt*. Kevélyek módjára kezd érezni, cselekedni; kevélylyé leszen. *Rangja*, *pénze miatt elkevélyedik*.

KEVÉLYEN, (kev-é-ly-en) ih. Kevély módon, rátartósan, stb. *Kevélyen járnai*, *tánczolni*. *Kevélyen beszélni*. *Kevélyen nézni másokra*. V. ö. **KEVÉLY**.

„Im látjátok az nép mely igen kevélyen
A mű jószágunkkal megrakodva mégyen.“

Temesvári István 1569-ben (Thaly K. gyűjt.).

KEVÉLYES, (kev-é-ly-es) mn. tt. *kevélyes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kevélyhez némileg hasonló, olyan, mintha kevély volna. A kevély szónak lágyított módosulata.

KEVÉLYFŰ, (kevély-fű) ösz. fn. Növényfaj a linkák három-anyás alneméből; szála cserjesedő, két élű, levelei tojásdadok, nyeletlenek; virágai a szár-hegyeken bugásak; tokjai bogyósak. Máskép: *vérsefű*, *vérontófű*; növényntani néven: *bogyós linka*. (*Hypericum Androsaemum*).

KEVÉLYÍT, **KEVÉLYIT**, (kev-é-ly-it) áth. m. *kevélyít-étt*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Kevélylyé tesz. *Némely embert a rang, pénz elkevélyít*.

KEVÉLYÍTÉS, **KEVÉLYITÉS**, (kev-é-ly-it-és) fn. tt. *kevélyítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit kevélylyé tesznek, illetőleg okozzák, hogy kevély legyen.

KEVÉLYKÉDÉS, (kev-é-ly-kéd-és) fn. tt. *kevélykédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kedélyi állapot, midőn valaki kevélyen viseli magát. V. ö. **KEVÉLYKÉDIK**.

KEVÉLYKÉDIK, (kev-é-ly-kéd-ik) k. m. *kevélykédtem*, —*tél*, —*étt*. Folytonosan kevélyen viseli magát. Különösen *valamiben kevélykedni* am. bizonyos dolog miatt, melynek valaki birtokában van, vagy magát abban lenni véli, sokat tartani maga felől, túlbecsülni magát, kérkedni, dicsekedni. *Termésében, szépségében, nemességében kevélykedni*. *Valamivel kevélykedni*, am. fitogtatva, mutogatva dicsekedni, kérkedni.

KEVÉLYSÉG, (kev-é-ly-ség) fn. tt. *kevélység-ét*, harm. szr. —*e*. Általán a kedélynek azon tulajdonsága, midőn valaki önmaga, és tulajdonságai felől tulságos érzelmeket táplál, midőn magát túlbecsüli, másoknál különbnek véli magát, mások fölé emelkedni vágy. *Kevélységből másokat megvetni*, *rangra, hivatalra vágyani*. *Úri kevélység*, mely az illemnek némi színét viseli. *Paraszt kevélység*, mely durvaság, ostoba kevélység, mely butaság által nyilatkozik. *Kevélységében nem tudja, hogy lépjen*. *Ritkán jár a szerencse kevélység nélkül*. (Km.).

„Mit használ kevélységed,
Ha nincs szép feleséged.“ Népvers.

„Ime beindultak most a mű földünkbe,
A mi ellenségünk oly nagy kövélységben.“

Temesvári István 1569-ben. (Thaly K. gyűjt.).

A keresztény erkölestanban a hét főbűn egyike, melyből mint forrásból több más bűnök erednek, mint: felfuvalkodás, nagyravágyás, emberi és isteni törvények megvetése stb.

KEVÉLYSÉGÉS, (ke-v-é-ly-ség-és) mn. tt. *kevélységés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kevélységgel teljes, igen kevély. *Tudod hogy nem kevélységből, sem valami dicőségkívánásból cselekedtem azt, hogy nem imádnám a kevélységes Amant*. (Esth. 13. 12. Káldi). Innen a Bécsi codexben: „kevélységést“ határozóilag am. igen kevélyen (arroganter).

KEVÉLYÜL, (kev-é-ly-ül) ih. Kevély módon, kevélyen. *Kevélyül viselni*, *elbizni*, *rátartani magát*.

KEVÉLYÜL, **KEVÉLYÜL**, (kev-é-ly-ül) önh. m. *kevélyül-t*. Kevély természetűvé, tulajdonságúvá lesz, kevélyedik. Megfelel neki a kiható értelmű *kevélyít*.

KEVER, (ke-v-er v. kev-er) áth. m. *kevert*. Mint értelme mutatja, gyökeleme a görbe hajlást jelentő *ke*, vastaghangon *ka*, melyekből *v* toldalékkal vagy közbeszurattal lesznek *kev*, *kav* gyökök; honnan a *kever*, *kavar* szók értelmének azonsága. Mindkét igének másik alkotó része *er ar*, módosítva *or ör*, jelent gyakoritót, mint a *csa-v-ar*, *had-ar*, *za-v-ar*, *hab-ar*, *tak-ar*, *tek-er*, *he-v-er*, *kot-or*, *sod-or*, *hid-or*, *gyöt-ör*, *pöd ör*, stb. szókban. 1) Tulajdon eredeti ért. am. valamit görbe, körös, örvényes vonalban forgat, mozgat. *Halászat előtt zurbolóval keverni a vizet*. *Megkeverni a tentát*. *Keverni a fővő kását*. *Keverni a gulyát, ménest*, am. körülyargalva vagy futva hajszozni. *Fölkeverni a gyomrot*. *A tyúk bele keverte a lábát a kőczba*. *A ló bekeverte lábát az istrángba*. *Aki korpába keveri magát, megesszik a disznók*. (Km.). 2) Szélesb ért. bonyolít, zavar, kuszál, összevissza hány valamit. *Összekeverni a fonalat, czérnát, a láddban fekvő ruhákat*. 3) Két vagy több különböző tárgyakat vegyít. *Szénát szalmával keverni takarmányul*. *Lencsét, babot, borsót összekeverni*. 4) Az ugarszántás után ismét szánt, némely tájakon: *forгат*. *Keverni memek a béresek*. *Mi már megkevertünk*. Innen: *keverőt szántani*, am. másodszor szántani; néhutt: *forгатni* v. *forгатót szántani*. *Keverni a szőlőt* am. másodszor kapálni, néhutt: *másodolni*. Átv. ért. *magát valamibe keverni*, am. valamely bajba, vesélybe bonyolodni vagy valamibe avatkozni. *Adósságba, perbe keverni magát*.

KEVERÉDÉS, (kev-cr-éd-és) fn. tt. *keverédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valami keveredik. L. ezt.

KEVERÉDIK, (kev-cr-éd-ik) k. m. *keverédtem*, —*tél*, —*étt*. 1) Zavarás, forgatás által vegyül, egyledik. *Keveredik a víz, ha tapogatnak benne*. *Keveredik a föld, midőn szántják*. 2) Maga magát keveri valamibe, vagy: külhatás következtében visszahatás által bonyolodik valamibe. *Bajba, perbe, adósságba*

keveredni. Törbe keveredni. Kötélbe, madzagba keveredni. A czérna, fonál összekeveredik. 3) Fölkeveredik a gyomor, am. émelyedik, hányásra készül. V. ö. KEVER és KAVARODIK.

KEVERÉG, (kev-er-ég) önh. és gyakor. m. keverég-tem, —tél, kevergétt, htn. —ni v. kevergeni v. kevergni. 1) Körös, örvényes vonalban forog, mozog. Kevereg a hajszolt gulya, ménes. 2) Bonyolodik, zavarog, vegyül, kelesztülkasul mozog. Keveregnek a szállongó varjak, seregélyek. 3) Mondjuk a gyomorról, midőn émelyeg, s mintegy forogva hányásra, okádásra készül. Kevereg a gyomrom. V. ö. KEVER, KAVAROG.

KEVERÉK, (kev-er-ék) fn. tt. keverék-ét, harm. szr. —e. Különféle részek vegyítése által keletkezett valami. Keverékdohány, keverékbor, keverékétel, keveréktakarmány. V. ö. KEVERT.

KEVERÉKEZÜST, (keverék-ezüst) ösz. fn. Ezüst, mely más érezzel, vagy fémekkel van vegyítve.

KEVERÉKSZÓ, (keverék-szó) ösz. fn. 1) Olyan öszvetett szó, melynek egyik része idegenből kölcsönzött s honosult, másik része pedig tiszta magyar, pl. iskolatűgy, kártyavár, kártyajáték, vacsoraidő. 2) Olyan származott szó, melynek törzse idegen, de képzője v. képzőji és képzési módja magyar, pl. iskolás (=iskola-as), iskoláz (=iskola-az), iskolázás (=iskola-az-ás), istápol (=istáp-ol), vacsorál (=vacso-ra-al) alamizsnálkodik (alamizsna-alkodik). Másként mondhatjuk: abajdocszó nak.

KEVERÉS, (kev-er-és) fn. tt. keverés-t, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit keverünk. Különösen: második szántás, azaz forgatás, második kapálás. Méregkeverés, borkeverés. V. ö. KEVER és KAVARÁS.

KEVERÉSZIK, (kev-er-ész-ik) l. KEVERÉDIK. Az esz képző csak a mutató mód jelen idejében használtatik; a többi időt 'keveredik' szótól kölcsönzi; mint melegszik v. melegszi, melegedik, betegszik, betegedik igétől.

KEVERETLEN, (kev-er-etlen) mn. tt. keveretlen-t, tb. —ék. Ami keverve ninesen, a maga nemében tiszta, vegyítetlen. Keveretlen bor, étel. Keveretlen takarmány. Keveretlen szántóföld, szőlő. V. ö. KEVER. Határozóként am. keveretlenül.

KEVERETLENÜL, (kev-er-etlen-ül) ih. Keveretlen állapotban, tisztán, rendesen; meg nem forgatva. Keveretlenül kezelni a borokat. Keveretlenül hagyni a vizet. Keveretlenül gombolyítani fül a fonalat.

KEVERGET, (kev-er-g-et) áth. m. keverget-tem, —tél, —étt, par. kevergess. Gyakran vagy folytonosan kever valamit. Kevergetni a nyádjat, csordát. Kevergetni a kását, káposztát. Kevergetni halászatkor a vizet. V. ö. KEVER és KAVARGAT.

KEVERGETÉS, (kev-er-g-et-és) fn. tt. kevergetés-t, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által kevergetünk valamit. V. ö. KEVERGET.

KEVERGETŐ, (kev-er-g-et-ő) m. tt. kevergető-t. Aki valamit keverget. Mészhomokot kevergető munkás.

KEVERÍT, KEVERIT, (kev-er-ít) áth. és önh. m. keverít-étt, htn. —ni v. —eni, par. —s. Valamit keverve mozdit, vegyít, egyes keverő mozditást viz véghez.

KEVERÍTÉS, KEVERITÉS, (kev-er-ít-és) fn. tt. keverítés-t, tb. —ék. Egyes keverő mozditás.

KEVERMES, falu Csanád m.; helyr. Kevermes-re, —én. —ről.

KEVERŐ, (kev-er-ő) mn. tt. keverő-t. 1) Aki vagy ami valamit kever. Vizet keverő halászhok, tapogatók. Mészhomokot keverő napszámos. Marhának való eleséget keverő béres. Méregkeverő. 2) Amivel kevernek. Keverő kalán. Keverő dorong vagy összetéve: keverőkalán, keverődorong. 3) Főnévül használtatva am. második szántás vagy kapálás. Keverőt szántani. Keverőre kapálni.

KEVERŐBOT, (keverő-bot) ösz. fn. Bot, vagy rúd, vagy dorong, melylyel valamit kevernek, pl. a halászhok zurboló fája, a mézhomokot keverő rúd, a tímárok dorongja, melylyel a esávéban a bőröket forgatják stb.

KEVERŐDZÉS, (kev-er-ő-d-öz-és) fn. tt. keverődés-t, tb. —ék, harm. szr. —e. Szenvedő állapot, midőn valaki v. valami keverődzik. A keverődzésben eltört a ló lába. V. ö. KEVERŐDZIK.

KEVERŐDZIK, (kev-er-ő-d-öz-ik) k. m. keverőd-tem, —tél v. —öttem, öttél, —ött, htn. —ni v. —eni, par. —zél. Folytonos forgás, mozgás, hánkolódás által valamibe keveredik, bonyolodik, összevissza zavarodik. A nyügben legelő lovak összekeverődzenek. Lábai holmi indás füvekbe keverődtek. Keverődzenek a megszilajult kocsislovak.

KEVERŐFA, (keverő-fa) ösz. fn. l. KEVERŐBOT.

KEVERŐGAMÓ, (keverő-gamó) ösz. fn. A kohókban vagy bányahutákban gamóforma eszköz, melylyel a folyó ezüstöt vagy rezet keverik.

KEVERŐKALÁN v. —KANÁL, (keverő-kalán) ösz. fn. Kalán, melylyel valami folyékony, híg testet keverni szoktak, pl. a fővő kását, káposztát, keszöczt, abárlevet stb.

KEVERŐRÚD, (keverő-rúd) ösz. fn. Eszközül használt rúd, melylyel valamit kevernek, pl. a tímárok, irhások, serfőzők stb. keverőrúdja.

KEVERT, (kev-er-t) mn. tt. kevertet. Ami keverve van. Kevert föld. Kevert had. Kevert gabona. Kevert tüztelep. Kevert és keverék szókkal viszonyítások, illetőleg összetételek között azon finom különbség létezik, hogy 'kevert' a tüzetes, szándékos keverés eredményét, 'keverék' pedig mintegy az önmagától keveredés fogalmát fejezi ki.

KEVERTEN, (kev-er-t-en) ih. Kevert állapotban v. minőségben.

KEVERTRÁTOTTA v. —RÁNTOTTA, (kevert-rátotta) ösz. fn. Rátott tojásétek, melyet úgy ké-

szítenek, hogy a tojást bögrébe verik, azután keverőkalánnal összehabbarva a lábásba töltik.

KEVÉS v. **KEVES**, (ke v-es) mn. tt. *keveset*; fokozva: *kevesebb* v. *kevésb* v. *kevesb*; kicsinyezője: *keveske* v. *kevesecske*; s ennek ismétli fokozata: *kevesebbeske* v. *kevesbecske*, vagyis ezek tulajdonképen a középfok kicsinyzői, mint más esetekben is, pl. *szebbecske*, *nagyobbacska*. Eredetileg s a régicseknél, pl. a Tatrosi codexben, valamint még most is több tájak szokása szerint a törzs is röviden: *keves*. Gyöke a kicsinyező *ke*, élesen *ké*, s rokon a *keskeny*, *kecsély*, (csekély) *kis*, *kicsi* stb. szókkal. A *ke* gyökből tulajdonságot jelentő *es* képzővel lett *ke-es* és *v* közbevetve: *ke v-es*. Így fordul elé a Müncheneri v. Tatrosi codexben is: „Mit féltek, keves hűtövek“ (hitűek). 1) Jelent kicsi tulajdonsággal bírót, azaz olyat, miből nem sok van, mi kis részekből áll. Ellentéte: *sok*. *Kevés pénze van. Kevés bora, buzdja termett. Kevés idő alatt sokat tenni. Kevés vártatva. Kevés beszédű ember. Sok kevés sokra megy. (Km.). Kevés szől, sokat mond. (Km.). Egy forinttal több vagy kevesebb. Kevés nem árt, sok nem használ. (Km.). Ki keveset el nem vesz, sokat nem adnak annak. (Km.).*

„Mindent fontolva tégy,
Kevésből sokat végy.“

Kisfaludy K.

2) Ami nem elég, szükséglet, vágyat ki nem elégítő. *Ez a kenyér nekem kevés. Kevés hat körtély kilencz medvefinak. (Km.). Aki kevésse be nem éri, sokra nem érdemes. (Km.).* 3) Különösen am. nem sok. *Kevésbe múlt, azaz nem sok hja volt. Kevésed magammal, am. nem sokad magammal. Kevésre becsülni valamit v. valakit. Kevésig várni. Kevés hja, hogy meg nem haltam. Kevésbe venni valamit.*

KEVES, (ké v-es) mn. tt. *kevés-t*, v. — *et*, tb. — *ek*. Vas várnegyeci tájszó, s am. kényes, kéjes, t. i. a régies *ké* gyökből lett *j* helyett *v* közbeszúrattal *ké-v-es*.

KEVÉS, (kév-e-es) mn. tt. *kevés-t* v. — *et*, tb. — *ek*. Kévékbe kötött. *Kévés gabona.*

KEVESBBÉ v. **KEVESBÉ**, (ke v-es ebb-vé) ih. L. **KEVESSÉ** alatt.

KEVESBÉDIK, (ke v-es ebb-éd-ik) k. m. *kevesbed-tem*, — *tél*, — *étt*. L. **KEVESBÜL**, önh.

KEVÉSBESZÉDÜ, (kevés-beszédü) l. **KEVÉSSZAVÚ**.

KEVESBÍT, **KEVESBIT**, (ke v-es b-ít) áth. m. *kevesbít-étt*, htn. — *ni* v. — *en*, par. — *s*. Valamit a szokott, rendes vagy illő számnál, mértéknél kevesebbé, kisebbé tesz. *Kevesbíteni a napi költségeket. Kevesbíteni a munkások számát. Kevesbíteni a fizetést.*

KEVESBÍTÉS, **KEVESBITÉS**, (ke v-es b-ítés) fn. tt. *kevesbítés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, mely által valamit kevesbítünk. *Költségek, díjak kevesbítése. V. ö. KEVESBÍT.*

KEVESBÜL, **KEVESBÜL**, (kev-es-b-ül) önh. m. *kevesbül-t*. Kevesbbé lesz, száma, mennyisége fogy,

kisebbül. *A ragály szünőben van, mert kevesbülnek a betegek.*

KEVESBÜLÉS, **KEVESBÜLÉS**, (ke-v-es-b-ül-és) fn. tt. *kevesbülés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Állapot, midőn valaminek száma vagy mértéke kevesebb lesz, kicsinyedik, fogy.

KEVESEDED, **KEVÉSEDED**, (ke-v-es-ded) mn. Kellentinél kevesebb, keveske.

KEVESEBBÉDIK, (ke-v-es ebb-éd-ik) k. l. **KEVESBÉDIK**.

KEVESEBBÍT, (ke-v-es ebb-ít) áth. lásd: **KEVESBÍT**.

KEVESEBBSÉG, (ke-v-es ebb-ség) fn. tt. *kevesebbség-ét*. Valamely szavazó testületnek azon része, mely kisebb számu szavazatokat mutathat fel. Más-kép: *kisebbség*. Ellentéte: *többség*.

KEVESEBBÜL, (ke-v-es ebb-ül) önh. l. **KEVESBÜL**.

KEVESED, (ke v-es-ed) önmagában nincs használatban, hanem ezen visszatérő névmásokkal: *magammal, magaddal, magával, magunkkal* stb. *Kevesed magammal*, am. velem együtt kevesen; hasonló összetételű: *sokad magammal*. Alakra szintén hasonló a másod-, harmad-, negyedmagammal stb. csakhogy ezekben másod-, harmad stb. a magam-ra viszonyulnak (magam vagyok a 2-ik, 3 ik), de *kevesed*, *sokad magammal* összetételekben a *kevesed*, *sokad* másokra vitetnek, mintha volna: *kevesen* v. *kevesent*.

KEVESEDÉS, (ke v-es-éd-és) fn. tt. *kevesedés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Állapot, midőn valami kevesedik.

KEVESEDIK, (ke v-es-éd-ik) k. m. *keveséd tem*, — *tél*, — *étt*. Kevéssé leszen, azaz száma vagy mértéke kicsinyedik, fogy, alább száll. *Ősszel kevesednek a bogarak, férgek. A párndban kevesedik a toll.*

KEVESEL, (ke-v-es-el) áth. m. *kevesel-t* v. *keveslött*, htn. — *ni* v. *kevesleni*. 1) Valamit kevésnek tart, mond, állít. *Ily nagy városra nézve keveslem a tanulók számát.* 2) Valamit nem elégel, azaz kisebb számúnak, mennyiségűnek tart, mint szükséges. *Keveselni az ételt.* 3) Csekély becsűnek tart. *Mai korban sokan keveslik a 'tekintetes' címet. V. ö. KEVES.*

KEVESELL, l. **KEVESEL**.

KEVESEN, (ke-v-es-en) ih. Keves számmal, nem sokan, nem elegend. Ellentéte: *sokan*. *Kevesen ismerik magukat. Kevesen járnak a templomba, színházba. Kevesen vagytok ily nagy munkához. Sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak. (Biblia, Káldi sz.).*

KEVESENKÉNT, (ke-v-es en-ként) ih. L. **APRÓDONKÉNT**.

KEVESENNÉ, a Bécsi és Müncheneri codexben többször előjön, pl. az utóbbiban: „Kevesenné előbb menvén.“ (Márk. I. fejezet). „Nyugodjatok meg kevesenné.“ (Márk. XXVII.). „Hogy e földtől kevesenné eltávoztatná“ (t. i. a hajót. Lukács V.). Kevesenné

vártatván“ (Lukács XXII.). Mindenütt ‚kevessé‘ helyett; tehát am. keves-enyivé vagy a vé rag, mint gyakran a régiségben, csak *é*-vel keves-ennyié, összehhúzza: keves-enyé = kevesnyivé = kevessé. De előjön melléknév alakban is: „Méglen kevesenné ideiglen vagyok tüveletek.“ (János VII.). Másutt: *ig, íglen* raggal: kevesenneiglen (Ján. XIV.). Itt tehát ‚kevesennyi‘ azt teszi: ‚kevesnyi.‘ ‚Annyi‘ ‚enynyi‘ ugyancsak e codexben előjön az egyszerű ‚nyi‘ helyett, pl. *azannyi* (=az-nyi = annyi), *ezennyi* (=ez-nyi = ennyi): „kikelvén gyümölcsözött száz azannyát“ (Lukács VIII.). „Ime ezennyi esztendőben szolgálok teneked“ (Lukács XV.); melyekben *az és ez* kettőztetve állanak. A Góry-codexben is előfordul: *kevestönni* (kevest-ennyi, melyben a ‚kevest‘ határozóilag áll s am. keveset) szintén ‚kevesnyi‘ (=csekély) értelemben: „És az kevestönnye szent penitencia, kit az gyontó pap hagy az bínös embörnek.“ Másutt: *keveskönnye* = keveske-ennyi. A régi magyar Passióban határozóilag: „És egy kevestenne ő lelke megörvende“ (145. I. Toldy F. kiadása).

KEVESÍT, KEVESIT, (ke-v-es-it) áth. m. *kevesít-ett*, htn. —ni v. —en, par. —s. Kevessé tesz, azaz valaminek előbbi számát, mértékét kevésre szálítja. V. ö. KEVÉS.

KEVESÍTÉS, KEVESITÉS, (ke-v-es-it-és) fn. tt. *kevesítés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit kevesítünk. V. ö. KEVESÍT.

KEVESLÉS, (ke-v-es-el-[l]-és) fn. tt. *keveslés-t*, tb. —ék. Cselekvés, midőn valaki valamit kevésnek vagy csekélynek tart. V. ö. KEVESEL.

KEVÉSSÉ, KEVESSÉ, (ke-v-es-vé) ih. Tájdivatosan: pl. a székelyeknél is: *kevesség* (ke-v-es-vé-ig). 1) Tulajd. am. kevesre változva vagy változtatva. Előbe jöhet ‚egy‘ szó is. *Kevessé v. egykevessé megsoványodott*, am. keves soványságura változott. 2) Kevest, nem sokat, kis mértékben, kis számmal. *Kevessé sima orru. Várákozzál egy kevessé. Kevessé könnyebb vagyok, mint tavál.*

„Nézzünk egy kevesség érdemes mellébe,

Nem találunk ennek hibát erkölcsébe.“

Ányos Pál.

Fokozva: *kevésbbé, legkevésbbé*, (vagy a nehézkesség miatt a kimondáshoz jobban alkalmazkodva: *kevésbé*). *Kevésbé szép. Kevésbé rossz. Legkevésbé sincs igazolva.* Használják röviden is: *kevessé, kevésbbé, legkevésbbé*.

KEVÉSSÉG, (ke-v-és-ség) fn. tt. *kevesség-ét*, harm. szr. —e. Kevés száma vagy mennyisége valaminek. Ellentéte: *sokaság*. Az ezüst *kevességét nagyon érezzük. A piaci árak kevességét a rossz utak okozták.* Tájdivatosan határozóként is divathat van (ke-v-és-vé-ig) e helyett: *kevessé*.

KEVÉSSSEL, (ke-v-és-vel) ih. Kevés mértékben. *Kevéssel ez előtt. Kevéssel hamarabb vagy kevésbé később érkezni valahova.*

KEVÉSSZAVÚ, (kevés-szavú) ősz. mn. Oly emberről mondjuk, ki keveset szól, beszél; kevésbeszédű, hallgatag. *Kevésszavú, titkolódzó, komor ember.*

KEVESTENNE, KEVESTENNYI, KEVESTÖNNYI I. KEVESENNÉ alatt.

KEVÉSVIZŰ, (kevés-vizű) ősz. mn. 1) Miben kevés a víz, lecapadt. *Kevésvizű kutak.* 2) Szükséges vagy elegendő víz hiányában szenvedő. *Kevésvizű malom.*

KÉVESZÍN, (kéve-szín) I. KÉVETARTÓ.

KÉVETARTÓ, (kéve-tartó) ősz. fn. A szántóföldeken föllállított póznák, melyekre némely külföldi tartományokban aratás után a kévéket felkötözik, hogy száradjanak.

KÉVETIZED, (kéve-tized) ősz. fn. I. KÉVE-DÉZMA.

KÉVÉZ, (ke-c-ve-cz) önh. és áth. m. *kévész-tem, —tél, —ett*, par. —z. Kévéket kötöz. Az aratók után *kévézni. A markokban lefektetett búzát, rozsot kévézni.*

KÉVÉZÉS, (ke-c-ve-cz-és) fn. tt. *kévész-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, midőn valaki kévéket kötöz. *Búza-, nád-, káka, vesszőkévézés.*

KEVICZ, falu Turóc m.; helyr. *Kevicz-re, —én, —ről.*

KÉVŐ, fn. tt. *kévőt*. Baranyában am. (kerék-) küllő. Talán palócós kiejtéssel kívül szóból módosult: *kíevő*, összehhúzva: *kévő*.

KÉZ, fn. tt. *kez-et*, kicsinyítve: —*ecske*. A többes számban és személyragok előtt szintén meg rövidül: *kezek, kezem, kezéd, keze stb.*, továbbá ezen származékokban: *kezd, kezel, kezes, kezellen, kezű, keztyű*; ide tartozik az összetett *kezkenő*. Innen eredetileg: *kez*, mint a Münchener codexben is. Legközelebb áll hozzá rokonnyelvekben a tatár *kezi, keszi, ked, kát*, és persa *gez* (Bergszászi). Hasonlók hozzá továbbá az osztyák *kēt, kōt*, cseremiz *kit*, finn *käsi*, eszt *kässi*, lapp *kät, kätä, gietta*, szürjän *ki*, bellen *χείρ*. A török *el* a magyarban hangra nézve inkább *öl* névszóval egyezik. Mi ‚kéz‘ szónak eredetét illeti, valószínű, hogy a magyar ezen tag nevét izegő, mozgó tulajdonságától nevezte el, mert megvan benne mind a *ke* vagy *ge* (= eg) gyakorító, mind az *ez*, módosító: *eez, es, ezs, esz, ed, et, iz, is, ize, isz, id, it* sok szavainkban izegést, mozgást jelentő gyök, mint: *bezeg* (mozgó kilincs), *pezder, pezderkedik, vezet, kecze, keczél, keczmereg, keczke, esik, pezeg, feszeleg, izeg, biezeg, ficza, viczkos, izseg, vizsla, kisa, küzd, izsamodik, iszkodik stb.* A *kéz t. i.* egy középpont körül szüntelen izegő, mozgó, a láb pedig tovább haladó tulajdonságától látszik elnevezve lenni. A görög *χειρ* és szanszkrit *harana* szókat a nyelvészek a szanszkrit *hri* vagy *har* gyöktől származtatják, mely am. fog, megfog. A német *Hand* szóról is azt tartják némelyek, hogy az *hindan* régi igtől eredett, mely goth nyelven: *hinthan*, és szintén azt teszi: fogui. Figyelmet érdemel, hogy a magyar ‚fogui‘ a régieknél szám-

talanszor eléjön, kezdeni' értelemben, mintha e két szó eredetileg egy jelentésű volt volna. 1) Széles ért. azon egyforma alkotásu két tagja az embernek, mely a vállperczeből kinyúlva, egész az ujjak végeig hat, s egyik-egyiknek külső főbb részei: a *kar, könyök, kéz-szár, kézlap* (melynek felső része: kézfej, alsó része: tenyér), és az *ujjak*. 2) Szoros ért. azon tagrész, mely az alkarnak esuklójától az ujjak hegyéig nyúlik, melynek fő részei: *kézgyökér, kézfej, kézhát, tenyér és ujjak*. A ragadásra, fogásra görbített ujju kéz: *marok*; a csomóba szorított kéz, melyen az ujjak a tenyérbe behajtvá vannak: *ököl*. *Jobb kéz, bal kéz*. *Kis, nagy, rövid, hosszú, széles, keskeny, erős, gyöngye kéz*. *Egy kéz v. fél kéz*. *Csonka kéz*. *Kézbe fogni, venni, szorítani, kézben tartani valamit*. *Kézze, lábbal hánykolódni*. *Kezet, lábat vasra verni*. *Kéznel fogva vezetni a vakot, a kisedet*. *Kézzele ide-oda hadarászni, kapkodni, ütni*. *Kezet csókolni*. *Kézzele nyúlni valamihez*. *Kezét kitörni, kifeczegetni*. *Kezet mosni, törölni, morzsolni, dörzsölni*. *A kezeket fejre kulcsolni*. *Hátrakötött kezekkel hajtani a rabokat*. *Se keze, se lába*. *Kézről kézre adni valamit*. *Ez a pohár bújdosik, kézről kézre adassék*. (Bordal). *Minden embernek maga felé hajlik a keze*. (Km.). *Kézről ütni valamihez*, am. oldalirányban. A népbabona szerint, ha a boszorkányt kéztől ittik kantárral vagy fékkel, lóvá változik. *Valakivel v. egymással kezet szorítani*: barátság, vonzalom vagy jóakarát jelöl. egymásnak kezet adni, s azt kölcsönösen gyöngéd szorítással illetni. *Ékszer a kézen*.

„Mikor arany kötő fénylett kezeteiken,
S természeti rózsák nőttek képeteken.“

Ányos Pál.

3) Valamint egyéb tagokat, úgy különösen a kezet igen gyakran képes és átv. értelemben használjuk, midőn az a) Munkára, munkássági erőre, tehetségre mutat. *Két kézzel fogni a munkához*, am. kettőztetett erővel, iparral. *Kötte vannak kezei*, am. nem működhetik. *Üres kézzel kezdeni valamely mesterséget, üzletet*, am. kellő eszközök hiával. *Kezét ösvédugni; kezét zsebébe v. kebelébe dugni*, am. tétlenül, dologtalanul vesztegleni. *Zsebében keze, ölében lába*, vagy *kebelében keze, egymás mellett lába*. *Egyik kéz a másikat mossa*, vagy *kéz kezét mos*, am. egyik segít a másikon, vagy egyik átnézi, védi a másiknak jogtalan tetteit, hogy ez is ugyanazt tegye vele. *Rajta hagyta keze szennyjét*, am. sokat forgatott valamit a kezében a munka vagy kidolgozás alatt s jelesen hajtotta végre munkáját. Különbözik: *reátörli keze szennyjét*: elpiszkolja, becsét csökkenti, amihez nyúl. b) Igéretnak, fogadásnak, szerződésnek, barátságnak, áldásnak jele. *Kezet adni valamire v. valamihez*. *A jövőző házastárral kezet fogni*. *Egymással kezet fogni*. *Kibékülésul kezet nyújtani*. *Áldásképp kezet valakinek fejére tenni*. *Jobb kézre, bal kézre házasodni*. *Egy kézre dolgozni*: egy célra (jó vagy rossz értelemben). *Itt a kezem; és add ide a kezdet*: a szóval tett és kézáddással megerősített ígé-

ret szent előttem, mint ösapánk idejében. c) Ügyes-ségnek, önállásnak jele. *Ezen műnek, munkának se keze, se lába*. *Valakit saját kezére bocsátani*. *Maga kezére dolgozni*. *Ez nagyon kezemre van*. *Nem esik kezemre v. kezem ügyébe*. d) Hatalomnak, erőnek, bírásnak jele. *Mindnyájan Isten kezében vagyunk*. *Reánk sulyosodott a sors keze*. *Kézre keríteni a tolvajokat*. *Kezét rá tenni*, v. (Szabó Dávid szerint): *kezet vetni valamire*, am. birtokába venni valamit, valamely jószágot. *Kezeit más vagyondra tette*. *Ellenség kezébe esett, jutott*. *Ki nem kerülöd kezemet*. *Kezébe keríteni*. „Deli Kortván béget kezünkbe keritsük.“ Thury György 1548-ban. (Thaly K. gyűjt.). *Most adott Isten kezemre, most élek veled kedvemre*. (Népd.). *Más kezéről elütni*, másnak birtokából, mint mondják: *maga kezére játszani*, maga részére nyerni, szerezni. *Hatalmas kézzel tartani, igazgatni a kormányt*. *A rablók kezéből menekülni*. *Enyves, hosszú, ragadós, szurkos kezű, ki lopással szerez magának, ki, amint mondják, könnyen kezében felejt valamit, vagy amit szeme lát, keze ott nem hagyja*. e) Segítségnek, védelemnek jele. *Az ügyefogyottnak, üldözöttnak kezet nyújtani*. *Kezét levenni valakiről*. f) Jelenti magát a működő személyt. *Sok kéz, sokat tesz*. *Sok kéz hamar kész*. *Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj*. (Kmm.). *Jó kezekre bízni az ügyet*. *Rosz kezekben van az ország kormánya*. g) Divatban, munkában lételnek jele. *Könyveid köz kézen forognak*. *Sok kézen általmént, mint a kopott pénz*. (Km.). h) Jelent írói, rajzolói, műtéző tehetséget. *Könnyű, gyors, ügyes, nehéz, lassu kéz*. *Ügyetlen kezű seborvos*. i) Különösebb szólásmódok és közmondatok: *kéz alatt e helyett*: titkon v. titokban, úgy látszik a német *unter der Hand* utánzása. *Valakinek kezére adni*: valakinek céljához, kívánságához képest a dolgot ráhagyni, rábízni. *Valakivel keze sulyát éreztetni*: boszúállás vagy büntetésképp hárítani valakire valamit. *Kezet foghatnak* (rosz értelemben): egy húrón pendülnek, egyiknek a másik szemére nincs mit hánynia. *Egy kézzel épít, mással ront*. *Minden embernek jobban hajlik a keze maga felé*: kiki közelebb van magához, kitkit a saját java, előmenetele érdekkel leginkább. *Mit kézzel ér, nem hajítja bottal*; más-kép: *amit kézzel érsz, ne hajigáld azt fával v. nem kell azt fával hajigálni*: amit kevesebb munkával vagy erővel végezhetsz, ne keresd a sulyosabbat. *Kézhez adni v. szolgáltatni*: általadni. *Kezére adni*: valamiben segítségére lenni. *Egymás kezére adni*: egymást közösen segíteni. *Kézzele lábbal azon lenni*: minden igyekezettel. *Nem akarok senkinek keze lába lenni*: nem akarom hogy valaki velem, különösen munkámmal teljesen szabadon rendelkezessék. *Kis ujjad mutatod, egész kezéd kéri*: mindig többet követel. *Mit jobb kezéd művel, ne tudja meg a bal*. *Kéz után keletlen, lapát után sületlen*, olyan, mint a rozszul sült kenyér, mondják oly dologról vagy vállalatról, mely rozszul kezelve bukott meg.

KÉZA, pusztai Bihar m.; helyr. Kéz-á-ra, —n, —ról.

KÉZADÁS, (kéz-adás) ösz. fn. Cselekvés, midőn szerződés vagy ígéret vagy barátság jeléül kezünket adjuk, azaz mással kezét fogunk.

KÉZBELI, (kéz-beli) ösz. fn. Bot, pálcza, dorong stb. melyet, mint védfegyvert vagy verőeszközt kezében tart valaki.

KÉZBESÍT, **KÉZBESIT**, (kéz-be-s-ít) áth. m. *kézbessit-élt*, htn. — *ni* v. — *eni*. Kézhez ad, kézhez szolgáltat. Törvénykezési újabb műszó a német 'einbändigen' vagy 'zustellen' értelemben, mely már nagyon közdívatává lett, noha 'szembesít' hasonlúdon alkotásu társával együtt példátlanul áll az összes magyar nyelvbírodalomban, s utánzása nem ajánlható.

KÉZBESÍTÉS, **KÉZBESITÉS**, (kéz-be-s-ít-és) fn. tt. *kézbessítés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, midőn valaki kézbesít.

KÉZBESZOLGÁLTATÁS, (kézbe-szolgáltatás) l. **KÉZHEZADÁS**.

KÉZBILINCS, (kéz-bilincs) ösz. fn. Bilincs, mely a kezeket egymással, vagy a lábakkal összeköti.

KÉZBODOR, (kéz-bodor) ösz. fn. Az üngujjak vagy a nőruha ujjának végéhez varrott bodor, vagy külön pereczforma bodor, melyet a kézfejre kötnek.

KÉZCSÓK, (kéz-csók) ösz. fn. Kézre adott csók. *Tiszteleti, kegyeleti, szerelmi kézcsók*.

KÉZCSÓKOLÁS, (kéz-csókolás) ösz. fn. Valaki kezének csókkal valló illétése. *Kézcsókolással jeleníteni ki valaki iránti tiszteletét. Az alattvalókat kézcsókolásra böcsdítani.*

KÉZCSÖRGETYŰ, (kéz-csörgetyű) ösz. fn. Némely jellemtánczokban, különösen spanyol tánczban használt csörgetyű, melyet a tánczos markába szorítva, üteny szerint csörögtet.

KÉZCSUKLÓ, (kéz-csukló) ösz. fn. Csukló a kézgyökérben, mely a kézfejt és alkart összeköti.

KEZD, (kez-d) áth. m. *kezd-tem* v. — *étem*, — *tél* v. — *éttél*, — *étt*, htn. — *eni* v. — *ni*. A *kezd-tem*, *kezd-tél*, *kezd-tünk* stb. és tárgyi ragozásnál: *kezdted*, *kezdte*, *kezd-tük* stb. alakokban a kiejtés a d mássalhangzót a három mássalhangzó torlódása miatt elbagyja, mintha volna: *keztem*, *keztél* stb.). Gyöke egy a tagot jelentő *kez* v. *kéz* szóval. V. ö. **KÉZ**. Szoros ért. am. valamire kezét tevén, munkába veszi, vagy mozgásba hozza, megindítja. Ezen értelemnek felel meg a menést, eredést, mozdulást jelentő latin *ordior* és *adgredior* ('gradior' szótól), és az *initium* ('ineo' szótól), a hellen *ἀρχομαι* ('ἐρχομαι' mellett), a német *beginnen* (ginnen, azaz gehen szótól. Adelung). Különösen 1) A többi között elsőben tesz valamit. *Ő kezd a munkát. A futást te kezdetted. A pört ő kezdte, nem én.* 2) Bizonyos dolognak elejét teszi, csinálja. *Csak most kezdettem meg az olvasást. Ma kezdik a szántást, a kapálást, a szüretet. Rákezdeni valamit*, am. elkezdni. *Rákezdeni a nótát, tánczot. Rá rá kezd az eső*, am. elhagyja, ismét kezd. *Ki soha sem kezd, soha sem végez.* (Km.). *Tüzesen kezdeni, fagyoson végezni.* (Km.). Nem

csak ki jól kezd, hanem jól is végzi, érdemel dicséretet. (Km.). *Jobb alant kezdeni, és fönt végezni.* (Km.). Gyakran mint közép, vagy önható ige tárgyeset nélkül használtatik. *Az öreg elkezdett sírni, s a többi követte. Jó idő kezd lenni.* 3) Átv. ért. és önhatólag am. valamibe v. valamihez fog, kap, tehát *mint egy kézzel indul feléje, hozzája vagy megy bele.* Ezen értelemben megfelel neki a hellen *ἐπιχειρώ* (*χέω*), a latin *incipit* (a *capiendo*), a német *anfangen* (fangen). *Íráshoz, olvasáshoz kezdeni. Építésbe kezdeni. Hozzákezdeni a szántáshoz, vetéshez, aratáshoz. Belekezdeni a nyomtatásba.* Innen, midőn valamit kezdünk, a cselekvés viszonyban áll egy más cselekvéssel, vagy a cselekvésnek eleje annak folytatásával és végével; midőn pedig *valamihez kezdünk*, akkor azon viszony fejeztetik ki, mely a cselekvő alany, és a teendő tárgy között létezik.

KEZDÉGEL, (kez-d-ég-él) áth. és önh. m. *kezdégél-t*. Lassan lassan vagy ismételve kezd valamit v. valamihez. Néha am. itt-ott kezd valamit, pl. *Kezdegelik a szüretet*, am. némely szőlőkben már szüretelnek.

KEZDÉGÉLÉS, (kez-d-ég-él-és) fn. tt. *kezdégelés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, melynél fogva valamit vagy valamihez lassan-lassan, ismételve, vagy itt-ott kezdenek.

KEZDÉGET, (kez-d-ég-et) áth. m. *keздеget-tem*, — *tél*, — *étt*. L. **KEZDÉGEL**.

KEZDÉGÉTÉS, (kez-d-ég-ét-és) l. **KEZDÉGÉLÉS**.

KEZDEMÉNY, (kez-d-e-mény) fn. tt. *keздеmény-t*, tb. — *ék*. 1) L. **KEZDET**. 2) Különösebben azon cselekvény, midőn valaki valamely szabály vagy törvény alkotására, vagy bármely társas munkásság, részvét, multság véghezvitelére más vagy mások előtt tesz javaslatot. (Initiativa). *A kezdemény nem engem illet.*

KEZDEMÉNYÉZ, (kez-d-e-mény-éz) áth. m. *keздеményez-tem*, — *tél*, — *étt*. Valamit kezdemény alakjában terjeszt elé. *Szabályt, törvényt kezdeményezni. Valamely társas munkálatot, részvétet, multságot kezdeményezni.*

KEZDEMÉNYÉZÉS, (kez-d-e-mény-éz-és) fn. tt. *keздеményezés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, illetőleg indítványozás, mely által valamit kezdeményezünk. V. ö. **KEZDEMÉNYÉZ**.

KEZDEMÉNYI, (kez-d-e-mény-i) mn. tt. *keздеményi-t*, tb. — *ék*. Kezdeményt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Kezdeményi jog*.

KEZDÉS, (kez-d-és) fn. tt. *keзде-s*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, melylyel valamit kezdünk. *Jó kezdésnek jó hagyás a vége.* (Km.). V. ö. **KEZD**.

KEZDET, (kez-d-et) fn. tt. *keзде-et*, harm. szr. — *e*. 1) A cselekvésnek, dolognak, munkának eleje. *Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet.* (Teret t. K. I. 1.) „Mert tudja vala kezdetből fogván Jézus, kik volnának hiendők.” (Müncheni cod. János

VI.). Az ütközet ágyúzással vette kezdetét. A szüret kezdete tegnap volt. Minden kezdet nehéz. (Km.). Rossz kezdetnek rosszabb a vége. 2) Bizonyos térnek, sornak, számnak eleje. Itt van a Bakonytság kezdete. Útnak, utcának kezdete. A keresztény korszaknak kezdete Urunk körülmélettelése napjától vétetik. 3) Valaminek eredete, származata, kiindulása. E város a múlt században vette kezdetét. Nemességének kezdetét az Árpádokig fölviszi. E folyónak kezdete a Kárpátokban van.

KEZDETALAP, (kezdet-alap) lásd : **KEZDŐALAP**.

KEZDETBELI, (kez-d-et-bel-i) mn. tt. *kezdetbeli-t*, tb. —ek. L. **KEZDETI**.

KEZDETBEN, (kez-d-et-ben) ih. Eleinte, midőn bizonyos dolog kezdetét, eredetét vette. Ez csak most van így, kezdetben másképp volt. Kezdetben kell elfojtani a gonosz kívánságot.

KEZDETI, (kez-d-et-i) mn. tt. *kezdeti-t*, tb. —ék. Kezdetben levő; kezdetre vonatkozó. Kezdeti kísérletek. Kezdeti munkásság. Kezdeti siker bátorít. Kezdeti nehézségek. Másképp : *kezdetbeli*, *kezdetleges*.

KEZDETIK, (kez-d-et-ik) külsz. m. *kezdet-tem*, —tél, —ött. (Cselekvő alakban : *kezddtem* v. *kezddtem* stb.). Amit kezdenek, amit kezd valaki. Mai korban ritkán használják, régente többször jött elé, még pedig 'kezdődik' helyett is. „Itt kezdetik Sz. Márk evangélista könyvé.” Tatrosi cod.

KEZDETILEG, (kez-d-et-i-leg) ih. Kezdetkor, kezdés közben, kezdeti állapotban.

KEZDETLEG, (kez-d-et-leg) lásd : **KEZDETILEG**.

KEZDETLEGES, (kez-d-et-leg-és) mn. tt. *kezdetleges-t* v. —et, tb. —ek. L. **KEZDETI**.

KEZDETNELKÜLI, (kezdet-nélküli) ösz. mn. Aminek nincs kezdete.

KEZDETT, (kez-d-étt) mn. tt. *kezde-tt-et*. Aminek eleje munkába vétetett, mihez már hozzáfogtak. A tavaszkor kezdett építést öszre bevégezni.

KÉZDI-MÁRTONOS, erdélyi székely falu a Kézdi székben; helyr. —Mártonos-ra, —on, —ról,

KÉZDISZÉK, a székelységi Háromszék egyike.

KÉZDI-VÁSÁRHELY, erdélyi székely mezőv. a Kézdi-Székben, helyr. —Vásárhely-re, —én, —ről.

KEZDŐ, (1), (kez-d-ő) mn. tt. *kezdő-t*. 1) Aki valamit kezd. Járni, beszélni kezdő kisdedek. 2) Amivel kezdenek valamit, elejét veszik valaminek. Ez értelemben a viszonynévvel öszvetett szót alkot, pl. *kezdőbeszéd*, *kezdőbetű*.

KEZDŐ, (2), (kez-d-ő) fn. tt. *kezdő-t*. 1) Aki bizonyos dolgot, vagy dologhoz csak most kezd, ki valamiben még ujonez, nem gyakorlott. Iskolai kezdő. A gazdálkodásban még csak kezdő vagyok. Kezdő munkája v. műve. 2) Vállalkozó, ki több mások között bizonyos cselekvésben első. Ő volt a kezdő, mi csak példáját követtük. A kezdőt illeti leginkább a dicsőség vagy gyalázat.

KEZDŐALAP, (kezdő-alap) ösz. fn. Valamely munka vagy tanulmány elkezdésében a vezérelv.

KEZDŐBESZÉD, (kezdő-beszéd) ösz. fn. Előbeszéd, mely az illetőket az előadandó tárgynak meghallgatására készíti el.

KEZDŐBETŰ, (kezdő-betű) ösz. fn. 1) Az ábcéében az első betű, t. i. A v. a 2) Azon betű, melyel valamely szó, vagy mondat kezdődik. 3) Különösen azon betű, melyel új szakaszt vagy verssort kezdünk. *Kis kezdőbetűk*, *nagy kezdőbetűk*.

KEZDŐDARAB, (kezdő-darab) ösz. fn. L. **NYITÁNY**.

KEZDŐDÉS, (kez-d-ő-öd-és) fn. tt. *kezdődés-t*, tb. —ék, Állapot, eslekvés, midőn valami kezdődik.

KEZDŐDIK, (kez-d-ő-öd-ik) belsz. m. *kezdődtem*, —tél, —ött. Ami külső erőszak nélkül, — legalább látszólag, — s mintegy önmaga erejénél fogva, önmagára visszahatva ered, vagy indul meg s fog a működésbe. *Kezdődik a fürgeteg*, *eső*, *zúpor*. *Kezdődik a tavasz*, *nyár*, *ősz*, *tél*. *Kezdődik a tanácskozás*, *harcz*. *Csak most kezdődik a hadd el hadd*. Ezen igelakot az általánosan elterjedt szokás szerént külszenvedő értelemben is használják, *kezdetik* helyett, mely a nép nyelvén ritkán fordul elő : *Kezdődik a szántás*, *vetés*. *Kezdődik a szüret*. *Kezdődik az aratás*. Egyébiránt ezeket is lehet akként értelmezni, hogy a szántás, vetés, aratás, szüret mintegy személyesítettnek vagy öntevékenységi lényeknek gondoltatnak, mint az évszakok is.

KEZDŐISKOLA, (kezdő-iskola) ösz. fn. Iskola a tanulni kezdők számára; elemi tanoda.

KEZDŐSOR, (kezdő-sor) ösz. fn. Első sor, melyen az írást vagy nyomtatást kezdik. *A kezdősor* valamivel nagyobbacska betűkkel írni. *A kezdősorra vigyázni kell, hogy egyenes legyen*.

KEZEBELI, (kez-e-bel-i) mn. tt. *kezebeli-t*, tb. —ek. Kezében levő. *Kezebeli könyv*, *írás*, *bot*, *pálca*.

KEZEL, (kez-el) áth. m. *kezel-t*. 1) Szoros tulajd. ért. valamit kézzel tesz, rendez, csinál. *A dohányzást, fűzést, öszverakást, osztályozást kezelni*. *A posztógyárban, ki a gyapjútisztítást, ki a fonást, ki a szövést, ki a festést kezeli*. 2) Széles és átv. ért. valamivel bántik, valaminek rendbehozása, rendben tartása felől intézkedik, gondoskodik, rendelkezik. *Valakinek ügyeit, jószágait, pénzt kezelni*. *Roszul kezelni az árúkat pénzeit*. *Az iratokat kezelni*.

KEZELES, (kez-el-és) fn. tt. *kezelés-t*, tb. —ék. Cselekvés, midőn valaki valamit kezel. *Dohánykezelés*. *Pénzkezelés*. *Iratok kezelése*. *Jószágok kezelése*.

KEZELESI, (kez-el-és-i) mn. tt. *kezelési-t*, tb. —ek. Kezelésre vonatkozó, azt illető. *Kezelési mód*. *Kezelési szabályok*. *Kezelési költségek*.

KEZELESMÓD, (kezelés-mód) ösz. fn. Azon mód, vagy modor, mely szerént valami kezeltetik.

KEZELŐ, (kez-el-ő) mn. és fn. tt. *kezelő-t*. Aki valamit kezel. *Árúkat vásárlását vagy eladását kezelő*

biztosok. Különösen személy, kinek hivatása vagy kötelessége valamit kezelni. V. ö. KEZEL.

KÉZELŐ, (kéz-elő) ősz. fn. Az ingujj elejének szegélye vagy korezolata.

KEZELŐI, (kezel-elő-i) mn. tt. *kezelői-t*, tb. —*ek.* Kezelőre vonatkozó; kezelőt illető. *Kezelői eljárás. Kezelői díjak.*

KÉZENKÖZÖN, (kézen-közön) ősz. ih. A szélekelyknél am. közösen, több kéz között. (Krizsa J.).

KEZES, (1), (kezes) mn. tt. *kezes-t* v. —*et*, tb. —*ek.* 1) Akinék vagy minek keze van. *Kezes útmutató.* 2) Mondják állatról, mely szelíd vele-bánás által kézhez szokott, a hozzá nyulástól nem fél. *Kezes ló. Kezes csikó, kezes bárány.* 3) *Kezes ökör*, a járomban am. kéztől, t. i. jobb kéztől való ökör. V. ö. HAJSZOS. 4) Átv. ért. lopogató, csillegető, enyves kezű, kinek amit szeme lát, keze ott nem hagyja. *Kezes cseledtől nehéz ovakodni.*

KEZES, (2), (kezes) fn. tt. *kezes-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* Általán, aki másért kezét, azaz ígéretét adja, vagyis ki másnak mintegy kezébe, hatalmába biztosítékul adja magát vagy ajánltatik valaki által. Különösen 1) Oly személy, ki, mint mondani szokás, másért jót áll, pl. lekötelezi magát, hogy valakinek adósságát lefizeti, ha az nem képes ezt tenni. *Ha veszni akarsz, légy kezes másért.* (Km.). *Kezes fizess.* (Km.). 2) Ki erkölcsi vagy anyagi biztosítékot nyújt a felől, hogy bizonyos személy meg nem szökik, vagy kellő időben az illető hatóság előtt megjelenik. 3) A népek közti szerződésekben, békékötésekben kijelölt bizonyos személy, ki a szerződés biztosításául az ellenfél kezébe adatik, más-kép: *tűsz.* E szóról Molnár Albert szerint saját-ságos kiavult kifejezések: *kezeset vesz*, (satis accipit), azaz kezeset fogad el, kezeset adat magának; *kezeset vet*, (satisdat.)

KEZESKÉDÉS, (kezes-kéd-és) fn. tt. *kezeskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* Cselekvés, melynél fogva valakiért kezeskedünk. V. ö. KEZESKÉDIK.

KEZESKÉDÉSI, (kezes-kéd-és-i) mn. tt. *kezeskédési-t*, tb. —*ek.* Kezeskedésre vonatkozó. *Kezeskédési teher, kötelesség. Kezeskédési jogviszony.*

KEZESKÉDIK, (kezes-kéd-ik) k. m. *kezeskédtem*, —*tél*, —*étt.* Valakiért mint kezes jót áll, magát másért felelőssé, kötelessé, adóssá teszi.

KEZESLEVÉL, (kezes-levél) ősz. fn. Okirat, mely által valaki kötelezi magát, hogy másért kezes lesz. V. ö. KEZES.

KEZESSÉG, (kezes-ség) fn. tt. *kezes-ség-ét*, harm. szr. —*e.* Ajánlat, vagy ígéret, vagy kötelezettség, melynél fogva valaki egy másikért kezes. *Valakit kezes-séggért kérni. Valaki mellett kezes-séget vállalni. A foglyot kezes-ségre kiereszteni.*

KEZESSÉGI, (kezes-ség-i) mn. tt. *kezes-ségi-t*, tb. —*ek.* L. KEZESKÉDÉSI.

KEZESTÁRS, (kezes-társ) ősz. fn. Személy, ki másod vagy többed magával kezeskedik valakiért v. valamiért. *Az adósságot a kezes-társakon megvenni.*

KEZETLEN, (kez-etlen) mn. tt. *kezetlen-t*, tb. —*ék.* Kéz nélküli, aminek vagy kinek keze nincsen. *Kezetlen útmutató. Kezetlen nyomorék, koldus.*

KÉZFEGYVER, (kéz-fegyver) ősz. fn. A katonák kisebbféle fegyvere, mint a lovasok pisztolya, karabélyá, s általán minden fegyver, melyet egy ember kezelhet, különböztetésül az ágyuneműektől.

KÉZFEJ, (kéz-fej) ősz. fn. Köz értelemben jelenti a kéznek felső lapját, melynek alsó oldalát *tenyér*-nek mondjuk. Szorosb ért. a kézlapnak azon része, mely a kézgyökérhez, tehát a kéz marjához legközelebb van. (Carpus). Személyragozva: *kezem feje, kezed feje* stb.

KÉZFODOR, (kéz-fodor) ősz. fn. l. KÉZBODOR.

KÉZFOGÁS, (kéz-fogás) ősz. fn. 1) Széles ért. cselekvés, midőn ketten ígéret, szerződés, idvezlet, barátság, engesztelődés stb. jeléül egymással kezet fognak. *Kézfogással idvezleni valakit, vagy válni el tőle.* 2) Szor. ért. innepélyes cselekvés, midőn a jegyesek egymással kezet fogva házasságot ígérnek egymásnak. V. ö. KÉZFOGÓ.

KÉZFOGLALVÁNY, (kéz-foglalvány) ősz. fn. l. KÉZIZÜLET.

KÉZFOGÓ, (kéz-fogó) ősz. fn. Innepélyes szerződés a jegyesek között, melynél fogva bizonyos szertartások mellett egymásnak házasságot ígérnek, fogadnak, lekötnek. A népies kézfogó a kérő és a kádó másznagyk közötti vitatkozó alkudozás, és feleselés, s az úgynevezett jegyadománynak vagy nőhozmánynak is meghatározása után megy végbe, gyűrű, és többnyire kendőváltás által. A kézfogót megelőzi a szintén bizonyos szertartással járn szokott *kérő és háztűznézés.*

KÉZFOGÓI, (kéz-fogói) ősz. mn. Kézfogóra vonatkozó. *Kézfogói szokások, szertartások.*

KÉZFŐ, (kéz-fő) l. KÉZFEJ.

KÉZGYÁR, (kéz-gyár) ősz. fn. Gyár, ház, épület, melyben kézművek készítettnek. Jobban: *kézi gyár*; ellentéte: *gépi gyár*. Ha 'gyár' alatt oly műházat értünk, melyben nagyobbszerű, különösen gőzgépek segítségével üzik a műipart; akkor *kézi gyár* vagy *kézi gyár* nem is egészen szabatos kifejezés; helyesebb: *kézműház, kézműintézet*, egyszerűbben: *műhely*.

KÉZGYÁRI, (kéz-gyári) ősz. mn. Kézi gyárra vonatkozó, ahhoz tartozó, abban létező. *Kézi gyári foglalkodás. Kézi gyári munkások.*

KÉZGYÖKÉR, (kéz-gyökér) ősz. fn. A kézfejnek töve, mely a csuklóval közvetlen kapcsolatban van.

KÉZHÁT, (kéz-hát) ősz. fn. A kéznek azon lapja, mely a tenyérrel ellenoldalu.

KÉZHÁTBŐR, (kéz-hát-bőr) ősz. fn. Bőr, melyet a csizmaziák, midőn kemény talpat varrnak, hüvelyken által a kézhátra szoktak húzni, hogy a fonal ne sértse a kezet.

KÉZHÉZADÁS, (kézhéz-adás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit másnak kezébe áttaladunk, kézbesítés.

KÉZHÉZADÓ, (kézhéz-adó) ösz. fn. Személy, ki valamit másnak kezébe ad, pl. ki a küldött levelet vagy pénzt az illetőnek saját kezébe szolgálja.

KÉZHÉZSZOLGÁLÁS, **KÉZHÉZSZOLGÁLTATÁS**, (kézhéz-szolgalás v. —szolgáltatás) l. **KÉZHÉZADÁS**.

KÉZI, (kéz-i) mn. tt. *kézi-t*, tb. —*ek*. 1) Mit kézzel teszünk. *Kézi munka, kézi mű, kézi foglalatosság.* 2) Mit csak a kéz által hozunk működésbe. *Kézi malom, kézi sajtó, kézi üllő.* 3) Ki kezével végzi nap-számát vagy gyári foglalatosságát. *Kézi munkás.* 4) Mit kézben vagy kézen szokás hordani. *Kézi kosár, kézi kaloda.* 5) Mindennapi, közhasználatu. *Kézi könyv. Kézi eszköz.*

KÉZÍJ, (kéz-íj) ösz. fn. Íj, melyet kézben tartva szoktak használni, különböztetésül ama régen divatozott, és nagyobbserű aczéll íjtól, melyet hadi szekerre kötve lovak által vontattak. V. ö. **ÍJ**.

KÉZÍJAS, (kéz-íjas) ösz. mn. és fn. Kézíjjal ellátott, fegyverzett. Különösen, vitéz, ki kézíjjal szokott harcolni.

—**KÉZIK**, —**KÖZIK**, mélyhangon : —**KOZIK**, összetett igeképző, mely átható, ritkán önható igékből, de gyakran nevekből is úgynevezett közép igéket alkot, melyek némileg cselekvő, némileg szenvedő vagyis kényszerű értelemmel bírnak, pl. *ütközik*, *üt* 'is', *üttetik* 'is'; *zárkozik* maga magát zárja; *hadakozik* hadat visel mások ellen és mások ő ellene. Néha váltakozik —*kedik*, —*ködik*, —*kodik* hasonhangu képzőkkel, pl. *gondolkodik* *gondolkozik*, *számlakodik* *számlakozik*, *ellenkedik* *ellenkezik*. Egyébiránt l. —**AKODIK**.

KÉZIRÁS, (kéz-írás) ösz. fn. Személyr. *kézírás-om*, —*od*, —*a* stb. vagy : *kezem írása*, *kezed írása*, stb. A betűknek és szóknak kézzel, vagyis kézbe fogott íróeszközzel való alakítása, különböztetésül a nyomtatástól. E szó cselekvő értelemben vettéven jelenti magát azon működést, midőn valaki ír. *Kézírással keresni kenyerét.* V. ö. **KÉZIRAT**.

KÉZIRAT, (kéz-irat) ösz. fn. 1) Széles ért. oly irat, azaz betűk, szavak, mondatok, melyeket valaki önkezevel írt. *Saját kéziratára ismerni.* 2) Szorosb ért. kézzel írt mű, iromány, pl. levelek, költemények, könyvek, stb. különböztetésül a nyomtatványtól. *Régi kéziratok gyűjteménye. Valamely nyomtatványt az eredeti kézirat után kijavítani.*

KÉZIRATI, (kéz-irati) ösz. mn. Kéziratra vonatkozó; kéziratbeli; kézirathoz tartozó. *Kézirati hasonlóság. Kézirati hibák. Kézirati lapok, ívek.*

KÉZÍV, (kéz-ív) ösz. fn. l. **KÉZÍJ**.

KÉZÍVES, (kéz-íves) ösz. mn. és fn. l. **KÉZÍJAS**.

KÉZIZOM, (kéz-izom) ösz. fn. Izom a kézen.

KÉZIZÜLET, (kéz-izület) ösz. fn. Izület, mely a kézgyökeret a forgóval öszveköti.

KÉZJEGY, (kéz-jegy) ösz. fn. 1) Valamely jegy a kézen. 2) Az aláírásban a név mellett használatni szokott valamely különös huzás vagy huzások akár egymás mellett, akár összerántva, többnyire a végett, hogy a névaláírást nehezebben lehessen utánozni. (Manupropria).

KÉZJÓS, (kéz-jós) ösz. fn. Jós, ki a kézből, különösen a tenyeret általszegő vonásokból jövőndőt mond.

KÉZJÓSLAT, (kéz-jóslat) ösz. fn. Jóslat, a tenyér vonásaiból s azoknak kifejlődöttségéből.

KÉZKENDŐ, (kéz-kendő) ösz. fn. Szoros ért. kezeket törölő ruha. Szélesb ért. kendő, melylyel mosás után kezünket, arcunkat stb. megtöröljük.

KEZKENŐ, (kéz-kenő) ösz. fn. szószerénti szoros ért. am. kezet kenő, vagyis inkább megtörölő ruha. Szokott ért. orrfúvásra használt kendő; zsebbevaló, zsebkendő.

KÉZKOSÁR, (kéz-kosár) ösz. fn. Szoros ért. kosár, melyet kézben szokás hordani; jobban : *kézi kosár*. Különben am. karkosár.

KÉZKOSÁRKA, (kéz-kosárka) ösz. fn. Kis kézkosár.

KÉZKÖSZVÉNY, (kéz-köszvény) ösz. fn. Köszvényféle kór, mely a kezet gyöttri; különböztetésül a lábköszvénytől, mely a lábban fészkel meg magát. V. ö. **KÖSZVÉNY**.

KÉZLÁB, (kéz-láb) ösz. ih. Ily kettőzött alakban egészen határozói értelmű, mintha a *kézzel lábbal* v. *kézen lábon* ragozott szókból volna összehúzva. *Csak hogy ép kézláb hazajöhöttem*, azaz ép kézzel lábbal. *Négykézláb járnai*, *csúszni*, *mászni*, am. két kézen két lábon.

KÉZLAP, (kéz-lap) l. **KÉZ** alatt.

KÉZLÁBMAJOM, (kéz-láb-majom) ösz. fn. Mintegy másfél lábnyi hosszúságú majomfaj Dél-Amerikában, mely négykézláb szokott járnai. (Simia couita).

KÉZMÁS, (kéz-más) ösz. fn. Valamely kéziratnak vagy néviratnak akár kézzel, akár nyomtatással (réz-, könyomattal stb.) utánzott másolata. (Facsimile).

KÉZMÁSOL, (kéz-másol) ösz. áth. Kézmást vagy másokat készít. V. ö. **KÉZMÁS**.

KÉZMÁSOLÁS, (kéz-másolás) ösz. fn. Kézmásnak vagy másoknak készítése.

KÉZMÁSOLAT, (kéz-másolat); l. **KÉZMÁS**.

KÉZMEDENCZE, (kéz-medencze) ösz. fn. Medencze, melyben kezeinket és arcunkat mossuk, különböztetésül a lábmedenczétől. V. ö. **MEDENCZE**.

KÉZMÍV, (kéz-mív) ösz. fn. l. **KÉZMŰ**.

KÉZMÍVES v. -**MÍVES**, (kéz-míves) ösz. fn. Személy, ki bizonyos mesterséghez tartozó kézművek csinálásával foglalkodik. *Czéhbéli, ügyes kézművesek.*

Kontárkodó, ügyetlen kézművesek. Hazai kézművesek által dolgoztatni.

KÉZMOSDÓ, (kéz-mosdó) ösz. fn. lásd : **KÉZMEDENCZE**.

KÉZMOZSÁR, (kéz-mozsár) ösz. fn. 1) Pattantyúféle mozsár, melyből kis granátokat és gömböket lödöznek. 2) Szakácsok, gyógyszereszek stb. kis mozsara. V. ö. **MOZSÁR**.

KÉZMUNKA, szokottabban : *kézi munka*. L. **KÉZMŰ**.

KÉZMŰ, (kéz-mű) ösz. fn. Széles ért. minden mű vagy munka, melyet kézzel szokás tenni. Szorosh ért. bizonyos mesterséget, ügyességet feltételező mű, különösen minden készítmény, mely nagyoobyszerű, s különösen gézgépek nélkül közvetlenül mesteremberek, iparosok kezeiből kerül ki. *Vasból, csontból, fából, gyapjuból stb. készített kézművek. Kézművekkel kereskedni*. V. ö. **MŰ**.

KÉZMŰHÁZ, (kéz-mű-ház) ösz. fn. Ház, műhely, épület, melyben kézműveket csinálnak, gyártanak. V. ö. **KÉZGYÁR**.

KÉZMŰINTÉZET, (kéz-mű-intézet) ösz. fn. L. **KÉZMŰHÁZ**.

KÉZMŰISKOLA, (kéz-mű-iskola) ösz. fn. Iskola, melyben a növendékek kézművesekké képeztetnek. V. ö. **IPARTANODA**.

KÉZMŰTAN, (kéz-mű-tan) ösz. fn. Kézművek készítemi módját tárgyazó ismeretek, illetőleg oktatások.

KÉZMŰVES, (kéz-műves) ösz. fn. L. **KÉZMÍVES**. V. ö. **MÍVES**.

KÉZMŰZET, (kéz-műzet) ösz. fn. Kézművek összcsége valamely városban vagy tartományban, vagy országban stb.

KÉZNYEL, (kéz-nyel) l. **KÉZSZÁR**.

KÉZNYIL, (kéz-nyil) ösz. fn. Nyil, melyet nem ijjal lőnek, hanem kézzel vetnek el, vetődárda.

KÉZNYUJTÁS, (kéz-nyújtás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek kezünket nyújtjuk. *Barátságos, engesztelési kéznyújtás*.

KÉZRAJZ, (kéz-rajz) ösz. fn. Szabad kézzel, különösen tollal, ónnal, krétával stb. csinált rajz.

KÉZSAJTÓ, (kéz-sajtó) ösz. fn. Kisebbféle nyomdai sajtó, melylyel egy ember elbánik ; jobban : *kézi sajtó*.

KÉZSZÁNTÓLAG, nem más, mint *kélszántólag*, a *t* a sziszegő sz előtt szintén sziszegő z-vé hasonulván.

KÉZSZAPPAN, (kéz-szappan) ösz. fn. Kezeket mosni való szappan, kézi szappan.

KÉZSZÁR, (kéz-szár) ösz. fn. A széles ért. vett kéznek alsó fele, a könyök és kézgyökér között, mint a lábszár a lábnek azon része, mely térdtől bokáig nyúlik. Máskép : *alkar*. Személyragozva : *kezem szára, kezéd szára, keze szára* stb. Ellenben : *kézszáram, kézszárad* stb. nem igen van szokásban. *Száradjon el a kezéd szára*.

KÉZSZOLGÁLAT, (kéz-szolgalat) ösz. fn. Szolgalat, melyet valaki bizonyos kézi munkával tesz, kézi szolgalat ; ellentéte : *igás szolgalat*, melyet valaki igásnarhával és szerszámmal teljesít.

KÉZSZORITÁS, (kéz-szorítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek kezét megszorítjuk. *Barátságos, szerelmi kézzszorítás. Idvezlő, bucsúzó kézzszorítás*.

KÉZTŐ, (kéz-tő) ösz. fn. l. **KÉZGYÖKÉR**.

KÉZTÖRLŐ, (kéz-törlő) ösz. fn. Kezeket törölni való kendő.

KÉZTUSA, (kéz-tusa) ösz. fn. Az egymással öszvecsapott és egybekeveredett ellenfelek verekedése karddal, dárdával, szuronynyal stb.

KEZTYŰ, **KEZTYÜ**, (kez-tyű, kéz-tő, azaz kéz-tevő, mibe a kezet teszik, mint előtő am. előtevő) ; fn. tt. *kezttyűt*. A szoros értelemben vett kéznek takarója. *Ujjas kezttyű*, melynek öt ujjja van. *Hüvelykes kezttyű*, melynek csak hüvelykje van. *Nyári, téli kezttyű*. *Selyem, pamut, bőr kezttyű*. *Kis kezttyű, nagy kezttyű*. *Csak akkora, mint egy kezttyű*. *Megtanítllak kezttyűben dudálni, v. fűtyölni*. *Felhízni, lehízni a kezttyűt*. *Besett mint a kis kezttyű*. (Km.). *Hej huj vas kezttyű!* (Népd.). *Kezttyűt vetni v. dobni valaki elébe* : párbajra hini. *Fölvenni a kezttyűt* : a kihívást elfogadni. Mindkettő annyi is : versenyre hini ; és : ráállani.

KEZTYÜBOLT, (kezttyű-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben kezttyűket és egyéb kezttyűsmunkákat árulnak.

KEZTYÜS, (1), (kez-tyű-ös) mn. tt. *kezttyűs-t* v. —*el*, tb. —*ek*. 1) Kezttyűvel v. kezttyűkkel ellátott, ruházott. *Kezttyűs kéz*. 2) Kezttyűk tartására való. *Kezttyűdoboz*. 3) Kezttyűk árulására használt. *Kezttyűsbolt*.

KEZTYÜS, (2), (kez-tyű-ös) fn. tt. *kezttyűs-t*, tb. —*ök*. Mesterember, ki kezttyűket készít, vagy kalmár, ki kezttyűket árul.

KEZTYÜSÁM, (kezttyű-sám) ösz. fn. Sám, vagyis forma, melyre a kezttyűcsinálók ráfeszítik a munkában levő kezttyűt.

KEZTYÜSÁRU, (kezttyűs-áru) ösz. fn. Mű, mint áru, melyet kezttyűsök szoktak csinálni, pl. kezttyű, nadrágtartó, kötöszij stb.

KEZTYÜSBOLT, (kezttyűs-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben kezttyűket s más kezttyűsmunkákat árulnak.

KEZTYÜSMUNKA, (kezttyűs-munka) ösz. fn. l. **KESZTYÜSÁRU**.

KEZTYÜSPORTÉKA. l. **KEZTYÜSÁRU**.

KEZTYÜSSÉG, (kez-tyű-ös-ség) fn. tt. *kezttyűség-ét*, harm. szr. —*e*. Kezttyűs munkák készítésével foglalkodó mesterség. *Kezttyűsséget tanulni*.

KEZTYÜTLEN, (kez-tyű-tlen) mn. tt. *kezttyűtlen-t*, tb. —*ek*. Amin vagy miben nincs kezttyű.

KEZTYÜVIRÁG, (kezttyű-virág) ösz. fn. A gomb-ernyő nemű növény hegyi fajja. (*Sanicula europaea*).

KÉZÜGYÖN, (kéz-ügyön) ösz. ih. A székelyeknél Kriza J. szerént am. keze ügyibe, készenk apha-tólag. *Kézügyön tartani valakit*.

KÉZÜLŐ, (kéz-ülő) ösz. fn. Kis ülö, melyet könnyű ide-oda tenni, kézi ülö. *Ezüstművesek kéz-ülője.*

KÉZVAS, (kéz-vas) ösz. fn. Vas perecz, mely a kézzsárat szorítja, s melybe a rablánezot belefüzik.

KÉZVONÁS, (kéz-vonás) ösz. fn. 1) Általán egyes vonás az írásban. 2) Különösen azon sajátosság jelleme, illetőleg alakja, fekvése, összeköttetése stb. a betűknek, melyekből valakinek keze írására ráismerni lehet.

KÉZVONÓ, (kéz-vonó) ösz. fn. Faragók, pl. a kerégyártók, kádárok kétnyelű vonókése, melyet különösen akkor használnak, midőn a faragószéken dolgoznak. Másképp: *kétnyelűkés.*

KÉZZELFOGHATÓ, (kézzel-fogható) ösz. mn. Amit kézzel tapintani, megfogni lehet. Átv. értelemben könnyen felfogható; szembeötlő, vagy oly világos és kétségtelen, mint amit kezünkkel közvetlen illetünk. *Kézzelfogható igazság. Kézzelfogható csatládság.*

KÉZZELFOGHATÓLAG, (kézzel-foghatólag) ösz. ih. Oly módon, hogy azt kézzel illetni lehet. Átv. ért. könnyen felfoghatóképen; szembeötlőleg; teljes világossággal.

KÉZZELFOGHATÓSÁG, (kézzel-foghatóság) ösz. fn. Kézzelfogható minőség. V. ö. KÉZZELFOGHATÓ.

KÉZSMÁRK, I. KÉSMÁRK.

KI, (1), régies indulatszó, megfelel a latin *quam*, goth *hwaiwa*, *hwan*, (honnét a német *wie*, svéd *hvi*) szanszkrit: *kaip* stb. pl. *Ki hamar elmúlik minden!* *Ki sok kemény fának lágy a gyümölcse!* (Faludi). *Jaj ki nagy bánatom! hogy szívem hervasztom* (1672. évből. Thaly K. gyűjt.). A dunántúli nyelvjárásban Vass József szerint ma is divatos: *vajki!* pl. *vajki jó!* e helyett *vajmi jó!* *Ki nehéz mindennek eleget tenni.* (Szabó D.). *Vajki* (=vajmint) *szeretném* (Ugyanaz). Egyébiránt *vajki!* szokottabban: *vajmi*, v. csak: *ni!* pl. *(Vaj)mi édes a visszaemlékezés!* *(Vaj)mi kevés örömet élvezünk!* *(Vaj)mi keserves állapot ez a miénk!* Különösnek látszhatik, hogy értelemben nézve a *ki* indulatszóval teljesen megegyezik a *be!* v. *beh*, ha t. i. itt a *ki* annyi volna mint *ex*, a *be* pedig am. *intro*; de ezen alaptételek itt föl nem tehetők, hanem a távolító *ki* és vágyó *ki*, másfelől a beható *be* és vágyó *be* csak mint hasonhangok (homonymak), de nem mint hasonjelentésűek tekintendők. A vágyó *be* szóban a fuvás az alaphang, mely *beh* alakjában mind a *b* ajakhanggal, mind a *h*-val kifejeztetik; a *ki* szó pedig ez értelemben is, a *mi* vagy *mely* főleszereléséből eredett, mint a névmásoknál. V. ö. KI, (4).

KI, (2), igekötő, és ih. általában am. bizonyos térből, körből, helyből elhajló, eltérő irányban. Tehát a *k* itt is elhajlást jelent. Ellentéte *be*. Erdélyben, és némely régi írók szerint *kü*, honnan *kün*, kiinnen, *kül*, *külső*, *küvül* erednek, melyeknek ellentéteik: *ben*, *benn*, *bel*, *helső*, *belül*. A *kün*, *kiinn*, *kiüvül*

szokottabban: *kin*, *kinn*, *kiüvül*. Ellenben a *kül*, *külső* csak tájbeszédben, s némely régi irományokban fordul elő; *kilül*, (a régi magyar Passióban: *külöl*) helyett országszerte *kivül* (a Tisza mellett: *kivel* is) divatozik. Fokozva *kiebb* v. *ki-j-ebb* v. *kilebb* v. *kü-lebb*. Minthogy ezen *ki* alatt a távolodás vagy távolítás fogalma lappang, rokon vele a lágyabb, a lovat mozgásra, menésre nógató *hi!* indulatszó, pl. *Hi fakó!* mozogj, menj fakó. Másfelől a *kü*-nek megfelel a disznót üző, távolító *hü!* A *hi* távolítóhoz közel áll a szláv *wi*, pl. *widal* = kiadni, *wibirat* = kiválogatni, *wihnat* = kihajtani. A hellén: *ék*, *ész*, és latin *ex*, persa ez szinte rokonok ezen *ki* szóval; ide számítható *élxo*, (engedek, tovább állok) ige is. A régieknél néha találjuk *kive* v. *küve* alakban, melyekben a *ve* egyezik a, hova' szó *va* képzőjével. Azon állítás, hogy ez volna az eredeti alak, nincs igazolva, hiszen a legrégebb bibliafordításokban sehol elő nem fordul; s ugyanazon nyelvművekben sokszor egyszerre találjuk mind a *ki* mind a *kive* alakokat, pl. a Carthausi névtelenről a 81. lapon (Toldy F. kiadása). 1) Tulajd. ért. am. bizonyos térnek, körnek, helynek belsejéből távolodva vagy távolítva. *Ki s be. Egyik kimegy, a másik bejön. Se ki, se be, mint az ablakfa* (km.). *Kivenni valamit a zsákból. Kimenni a házból. Kiszökni a várból. Kirakni a ruhákat a szekrényből.* „És kiveték őtet a város küvöl.” „Kieredvén megyen vala a kietlen helyre.” (Münch. cod.). 2) Ami együtt volt, azt szételve, elválasztva, tehát egymástól távolítva. *A kalmár kirakja árui. Pénzt osztani ki a szegények között. Kifejteni hüvelyéből a babot. Kibontani a kését, batut.* „Kimennek vala kedég az ördögök sokakból.” „És kinyojtván Jézus kezét, illeté őtet.” (Münch. cod.). 3) Az elrejtettet, elzártat előállitva rejtekeiből, tudomásra, napvilágra hozva. *Kibesszélni a titkot. Kinyomtatni a kéziratot. Kihíresztelni valamit. Kitérni a kaput. Kigondolni, kitalálni valamit.* „És kihirhevék ő hire mend Sírjában.” (Münch. cod.). 4) A kedélyre vonatkozólag am. a kedves, vagy kedvetlen érzelmeiken mintegy túlesve, túlmenve. *Kisírní, kibúszúlní, kipanaszúlní, kiharagudni magát. Kímulatní, kivi-gadni, kiörúlní magát. Kídllani a fájdalomat, kinszenvedést. Kibékúlní valakivel.* 5) Valaminek végére járva, tehát mintegy kimenve, távozva belőle. *Kialudt a gyertya*, azaz nincs benne többé tűz. *Kiégett a pipa.* 6) Valamit teljesen, tökéletesen végrehajtva, azaz a munkán mintegy túl esve, túl menve. *Kicsindúlní, kidolgozni, kikészíteni valamit. Kifürkészni, kikutatni valamit.*

Értelmének több árnyékait lásd az egyes *ki* összetételek alatt.

KI? (3), kérdő névmás, melynek hangokban megfelel a török *kim*, kurd *ke*, *ki* (Beregszászi), latin *quis*, *quae*, *quid*, zend *ko* (Beregszászi), az ion-hellén helykérdő *χι*, hindu *kas*, *ka*, *kin*, orosz *ko*, goth *hwac*, *hwo*, *hwa* (melyből a *h* a németben már *ch*-radt), a magyar visszahozó névmás: *ki*, mint több más nyelvekben, pl. a persa nyelvben is, ilyen a

finnben is *kuka* (Fábián István). A szláv *kdo*-ban is a *ki* látszik lappangani, mintha volna : *ki do*, *ki to*, *ki az*? Főnévileg és egyedül személyről használjuk : *ki volt itt*? *ki jár itt*? „*Ki ez, ki beszél káromlato-*kat?“ „*Ki az, ki engemet illetett*?“ „*Ki kedég ez, kiről en illyeteneket hallok*?“ (Müncheni codex). *Ki a*? v. *ki az*? másképen : *ki vagy*? (Wer da? francziánul : qui vive? v. qui va là? v. qui est là? angolul : who is there?) A *ki* minden névragot rendesen fölvesz, pl. *Kié a hatalom*? *Kinek szólsz*? *Kit látsz*? *Kik jönnek*? *Kivel lakol*? *Kihez mentek*? *Kitől félsz*? *Kiben bizol*? *Kire hallgatsz*? Fölveszi a személyragokat is, pl. *Megmondjam kim van* (pl. barátám)? *Hát neked kid van*? *Kie van most*, *mióta kedvese hűtlen lett*? *Kink, kitek, kiék* v. *kiék*? *Kieim, kieid, kiei, kienk, kieitek, kieik*? azaz, kik az enyéme, teid, övéi, és kik a mieink, tieitek, övéik közül, pl. *Kieimet küldjem hozzád*? azaz, kiket az enyéme (nem : enyéim) közül? *Kieidet szereted leginkább*? azaz, kiket a teid közül? *Kieit adta férjhez Péter*? azaz, kiket az övéi (leányai) közül? stb. A Müncheni codexben olvasuk : *Tü kitek kedig gondolván toldhat ő állatjához egy singnyit*? Káldi szerint : Kicsoda pedig közöletek gondolkodván, adhat magasságához egy könyöknit. (Máté 6.). Ismét : *Tü kiteknek számára vagy tehene a kútba esendik, és nem legottan kivonja-e azt*? Káldi szerint : *Kinek közöletek számára vagy ökre esik a kútba, és nem mindjárt kivonja-e?* (Lukács XVI.). Mi rövidebben : *Kitek pedig gondolván* stb. *Kiteknek számára vagy tehene* stb. A személytelen tárgyokról mi kérdővel tudakozódunk, pl. *Mi vagy te*? azaz, miféle állapotú, tulajdonságú? *Mi volt az ismét*? *Mit hallok*? *Mi történt*? *Mire nézed a napot*? *Ne azt kérdezd : ki? hanem : mi?* azaz ne a személyt, hanem tulajdonságát.

A *ki* régente használtatott a *név* szó előtt is : *Ki neved*? a mai *mi neved* helyett, mely esetben a személyességre történik vonatkozás, mivel a személy és annak neve, mintegy azonosnak tekintetik.

Midőn a kérdésben levő személynek neve, vagy állapota, vagy hivatala, vagy rangja kitétetik, akkor előtők közvetlenül nem *ki* áll, hanem helyét a melléknévileg használtatni szokott *mely* váltja fel, pl. *Mely ember mondhatja, hogy soha sem hibázott*? *Mely asszony van hiúság nélkül*? *Mely bíró ítélhet oly igazán, mint az Isten*? *Mely királyok származtak Árpádtól*? Ezeket, és efféle mondatokat azonban így is lehet módosítani : *Ki azon ember, aki mondhatja*. . . *Ki azon asszony*. . . *Ki azon bíró*. . . *Kik azon királyok* stb.

KI, (4), visszahozó (visszahajló) névmás, melylyel egy a latin *qui*, török és persa *ki*, héber : *chi*, pehlvi *agh* (Beregszászi), francia *qui*, olasz *chi*, *che*, hindu *jasz*, *já*, *jat*, finn *joka*, *jompi*, néha : *kuka*; sínai nyelven *ki* am. ő és maga (ille, ipse), *ko* am. valaki (aliquis, quispiam), *ko ko* am. ki-ki. A névragokat rendesen fölveszi : *kinek*, *kit*, *kik*, *kivel*, *kiről*, *kitől*, *kiben*, *kibe*, *kiért* stb. Ellenkezőleg mint a török-tatár s persa nyelvekben, különösen a törökben a visszahozó *ki* ragozási

esetben az *o v. ol* [=az v. ő] szót veszi magához, pl. a törökben : *ki anın* am. kié v. kinek [szó szerint : ki-azé v. ki-övé], *ki ana* am. kit [ki-azt, ki-öt], *ki andan* kitől, [ki-attól v. ki-ötöle], amiért rendesen részesülő segítségével az egész visszahozó névmást elhagyja). A magyar *ki* mai írói nyelv szerint csak személyre vonatkozik, pl. *Elvesztettem barátomat, kit igen szerettem volt.* Öcsémről, *ki elbujdosott, mitsem hallok.* A dolgokra vonatkozólag *mely* használtatik. *Mutasd meg a lovat, melyet nem rég vettél.* *A könyv, melyet dicsértél, nekem nem tetszik.* De a régi nyelvben, sőt ma is a nép szájában *ki* mind dolgokra, mind személyekre vonatkozva fordul elé, pl. a régieknél dolgokra : „Beszélnek vala ő haláláról, kit megtökélendő vala.“ „Ime te pénzed, kit tartottam katrinczába takarván.“ „Jőnek a napok, kikben nem hagyatik kő kövön.“ Személyekre : „Bódogok kik sírnak.“ „Bódogok kik eheznek.“ „Bódogok, kik üldözetet szenvednek.“ (Müncheni cod.). A népnyelvben dolgokra : *Kit láttam, kit nem.* *Kit teszek meg, kit nem.*

„Abban vagyon szalonnám, kenyereim,
Kiből megkínálom jó emberem.“

Népdal. (Vass József Dunántúli nyelvjárás).

„Hoztál-e violát a számomra?

Kit felteszek holnap kalapomra.“

Népd. (Erdélyi).

Kazinczynál is :

„Mert sebes szárnyaim nincsenek,

Kik szép Margitomhoz vigyenek.“

Valamennyi régi nyelvelék tele van hasonlókkal. Néha, bár ritkábban, a régieknél is, mely' szintén használtatik : „Igazságot beszéllettem tünettek, melyet hallottam Istentől.“ „Mert az ígéket, melyeket adtál ennekem, adtam ő nekik.“ (Münch. cod. Ján. 17.). Mi' helyett is gyakran, ki' áll : „Hoznak vala kedég ő hozzá gyermekeket, hogy illelné azokat, kit mikor látnának“ (. . . quod cum viderent. Münch. cod. Luk. 18.). „Ez, kiket mondék, Szent Dávid mondá.“ És „Az kiket mondék, senki ne bánja.“ (1549. Thaly K. gyűjt.). V. ö. MI, MELY. Kizárólag személyt jelent és jelentett ezen öszvetételekben : *mindenki*, *senki*, *bárki*, *akárki*, *néki* (némely' helyett bizonyos határozott személy), *valaki* (határozatlan személy). Ezeknek megfelelnek a dolgot jelentő *semely*, *bármely*, *akármely*, *némely*, *valamely*, továbbá a *semmi*, *bármí*, *akármí*, *némi*, *valami* névmások. „Néki' ma szokatlan, hanem „némely' személyre is vitetik. *Mindenki* nem vesz fel módosítást, legalább „*mindenmi'*“ nincs és nem volt szokásban, hanem „*mindenik'*“ alakban dologra is vihető. V. ö. MI névmás, és —IK, (4).

A *ki* névmásnak, mint határozottan személyt jelentőnek egyenest ellentétetik a dolgot jelentő *mi*, pl. a személy *kiléte*, a dolog *miléte*, *kivolta*, *mivolta*. Innen a közmondás : *Nem ki, de mi.*

KIBÖK, (ki-bök) ösz. áth. Bökve, szúrva kilök. *A rohadt burgonyát kibököni a többi közül.*

KIBÖKDÖS, (ki-bökdös) ösz. áth. és gyakor. 1) Bökdösve, szurásokat csinálva kijelöl valamit; vagy bökdösés által kilikgat. *Kibökdödni a pontokat, amelyeken a határvonalat húzzák. Tüvel kibökdödni a papírt.* 2) Bökdösve kiszedeget a többi közül valamit. *A húsdarabokat kibökdödni a tából.*

KIBÖKDÖSÉS, (ki-bökdösés) ösz. fn. Gyakorlatos cselekvés, midőn valaki holmit kibökdös.

KIBÖKDÖZ, (ki-bökdöz) 1. **KIBÖKDÖS**.

KIBÖLCSEL, (ki-bölcse) ösz. áth. Valamit bölcsevel kitalál, felföd, vagy valamiből, különösen ál okoskodással következtet. V. ö. **BÖLCSEL**.

KIBÖLCSELKÉDIK, (ki-bölcselekedik); alakra ösz. k. de ezen összetételben áthatólag használtatik. Valamit bölcselekedve, okoskodva kihoz, következtet, kitalál.

KIBÖRÖL, (ki-böröl) ösz. áth. Valaminek külsejét, felszínét bőrrel takarja. *Kibörölni a pamlagot, székeket. Kibörölni a lovagnadrágot.*

KIBÖTÜZ v. —**BÖTÜZ**, (ki-bötüz) ösz. áth. Bötüzgetéssel nagy nehezen kiolvas; valamely irományt vagy nyomtatványt minden apró részleteiben kifürkész.

KIBÖVÍT, **KIBÖVIT**, (ki-bövít) ösz. áth. Kitágítás, kiterjesztés, kinyújtás által valamely rugalmas testet bővebbé, öblösebbé tesz. *Viselés által kibövíteni a csizmát.* V. ö. **BŐ**, **BÖVIT**.

KIBÖVÍTÉS, **KIBÖVITÉS**, (ki-bövítés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kibövítnék valamit. *Kibövíttés végett kaptára ütni a szűk lábbelét.*

KIBÖVÜL v. —**KIBÖVÜL**, (ki-bövül) ösz. önh. Szétterjedés, kifelé nyomulás által bővé leszén, kitágul. Szoros ért. csak rugalmas testekről mondjuk. *Kibövül a kötött harisnya, nadrág, keztyű. Kibövülnek a cipők, csizmák.* V. ö. **BÖVÜL**.

KIBÖVÜLÉS, **KIBÖVÜLÉS**, (ki-bövülés) ösz. fn. Kifelé nyomulás által kitágulás.

KIBÚ, (ki-bú) ösz. önh. Búva kimegy, kisurran, kiszabadul valahonnan vagy valamiből. *Kibúni az ablakon, a kapu alatt. Kibúni az ágy alól.* Átv. ért. valamely vészszel fenyegető, bajjal járó dologból suttonba kimenekszik, szép szerével vagy csalárdul kisurran. *Sokról vádolták őt, de szerencsésen mindenből kibútt.* V. ö. **KIBÚVIK**.

KIBUGÁZ, (ki-bugáz) ösz. áth. Valamely bugás növénynek magvait, különösen a magvas kender bugáit kiveri. *Kibugázni a kendert, mielőtt áztatába vennék.*

KIBUGÁZÁS, (ki-bugázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kibugáznak.

KIBUGYBORÉKOL, (ki-bugyborékol) ösz. önh. Bugyborékolva kiömlik, kifoly. *A facsargatott nedves ruhából kibugyborékol a víz.* V. ö. **BUGYBORÉKOL**.

KIBUGYBORÉKOLÁS, (ki-bugyborékolás) ösz. fn. Bugyborékolva kiömlés.

KIBUGYGYAN, (ki-bugygyan) ösz. önh. Egyes bugy hangot adva kifakad, egyszerre kifoly. *Orrából kibugygyant a vér. Kibugygyan a fakadó víz. A feldöntött korsóból kibugygyant a bor.* V. ö. **BUGYGYAN**.

KIBUGYGYANÁS, (ki-bugygyanás) ösz. fn. Egyes bugy hangot adva kifakadás, egyszerre történő kifolyás.

KIBUGYOG, (ki-bugyog) ösz. önh. és gyakor. Bugyogva, azaz folytonos bugy bugy hangot adva kifoly. *A feldöntött csöcsös korsóból kibugyog a víz. Ezen forrásból tiszta víz bugyog ki.* V. ö. **BUGYOG**.

KIBUGYOGÁS, (ki-bugyogás) ösz. fn. Bugyogva kifolyás.

KIBUGYOROG, (ki-bugyorog) ösz. önh. 1. **KIBUGYOG**.

KIBÚJ, (ki-búj) 1. **KIBÚ**.

KIBÚJÁS, (ki-bujás) 1. **KIBÚVÁS**.

KIBUJDOSÁS, (ki-bujdosás) ösz. fn. Bujdosva eltávozás, menekülés a külföldre. V. ö. **KIBUJDOSIK**.

KIBUJDOSIK, (ki-bujdosik) ösz. k. Eredeti lakhelyét, ősi hazáját odahagyva, külföldre, idegen országokba vándorol ki. *A nagy nyomás, sok adóteher miatt kibujdosni. A honn elnyomott szabadság miatt kibujdosni. Jobb, boldogabb haza keresése végett kibujdosni. Az üldözések elől kibujdosni.* V. ö. **BUJDOSIK**.

KIBUJDOSÓ, (ki-bujdosó) ösz. mn. és fn. Aki hazáját elhagyva idegen földre vándorol. *A kibujdosóknak menhelyet adni. Lengyel, magyar, olasz, német, francia kibujdosók.* V. ö. **BUJDOSÓ**.

KIBÚJIK, (ki-bújik) 1. **KIBÚVIK**.

KIBUKÁS, (ki-bukás) ösz. fn. Bukva kiesés. V. ö. **KIBUKIK**.

KIBUKIK, (ki-bukik) ösz. k. 1) Valahonnan bukva kiesik. *Kibukni a hánykodó hajóból, csónakból. Kibukni a nagyot zökkenő kocsiból. Kibukni az alacson ablakon.* 2) Valamely rejtekből vagy vízből elétünik, kiüti fejét. *Kibukni a vízből. Kibukni hirtelen a nád közül. Három gyanús ember bukott ki egyszerre a sűrűből.* V. ö. **BUKIK**.

KIBUKKAN, (ki-bukkan) ösz. önh. Hirtelen elétünik valamely rejtekből. *Jeladásra kibukkantak az elbújt zsványok. A vidra, midőn úszik, légszívás végett ki-kibukkan.*

KIBUKKANÁS, (ki-bukkanás) ösz. fn. Bukkanva elétünés, kijövés valahonnan. V. ö. **BUKKAN**.

KIBURKOL, (ki-burkol) ösz. áth. A burokból, takaróból kibont.

KIBURKOLÁS, (ki-burkolás) ösz. fn. A burok-ból, takaróból kibontás.

KIBURKOZÁS, (ki-burkozás) ösz. fn. Burkából, takarójából stb. kibontakozás.

KIBURKOZIK, (ki-burkozik) ösz. k. Burkából, illetőleg mezéből, takarójából stb. kibontako-

zik. *A meleg miatt köpenyéből kiburkozott.* V. ö. BURKOZIK.

KIBÚSÚL, KIBÚSUL, (ki-búsul) ösz. önh. Visszaható névmással am. a bűn egészen túl esik vagy túl teszi magát, bűját egészen kiadja. *Kibúsultam magamat.* Viszonyban állanak vele ezen mondatok: *Neki búsulom magamat,* am. elkezdek búsulni, bűnak ereszkedem; *elbúsulom magamat,* am. folytonosan búsulok.

KIBÚTOROZ, (ki-bútoroz) ösz. áth. Bútorral vagy bútorokkal' ellát, fölkészít. *A lakszobákat kibútorozni.*

KIBÚTOROZÁS, KIBÚTORZÁS, (ki-bútorozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit, főleg szobát kibútoroz. *Ezen szállás kibútorozása sokba került.*

KIBÚVÁS, KIBUVÁS, (ki-búvás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami kibúv vagy kibúvik.

KIBÚVIK, (ki-búvik) ösz. k. Köz szokás szerint felváltva használtatik a *kibú* igével; de a *kibú* mint cselekvő inkább az élő állatokra, a *kibúvik* mint k. szenv. a növényekre, s műszertelen testekre illik, pl. *A medve kibú a barlangból, az egér, ürge a lyukból.* Személyesítve a nap-, hold- és csillagokról is. *A nap vagy hold, vagy fiastyúk kibú a felhők közül.* Ellenben: *a magból kibúvik a csira. Kibúvik a fiatal növény. A gomba kibúvik a földből. A szeg kibúvik a zsákból.*

KIBUVÓ, (ki-buvó) ösz. mn. Kibuvásra alkalmas, kibuvásra való. Különösen átv. ért. amin szökni, alattomban távozni, ami által menekülni lehet, mely értelemben a viszonynévvel öszvetett szót alkot, pl. *kibuvólik, kibuvórés, kibuvóajtó.*

KIBUZOG, (ki-buzog) ösz. önh. Rokon a *kibugyog* igével, mert gyökeik *buz* és *bugy* ugyanazon természetű hangnak módosított utánzásai; azon finom árnyalattal, hogy *kibuzog* valamint *bnzog* a természetes kifolyásról értetik, pl. *kibuzog a víz a földből, a forrásból*; ellenben: *kibugyog a bor a lyukas hordóból, a felfordított kulacsból vagy palaczkból, kibugyog a vér a megvágott érből.*

KIBÜVÖL, (ki-büvöl) ösz. áth. Büvöléssel ki-menni vagy kijönni kényszerít.

KICS, elvont törzsöke *kicsi, kicsiny* szóknak és származékaiknak. Gyökeleme *ki* a *ke* ka úgynevezett kicsinyező képzőkkel és a *keves* *kev* gyökével rokon. Hangváltozattal egyezik vele: *kis, i.* ezt.

KICSACSOG, (ki-csacsog) ösz. önh. Tárgyesettel am. valamit csacsogva kibeszél, kihirdet, elárul. *Kicsacsogni a titkokat.* Visszaható névmással: *kicsacsogni magát,* am. ami nyelvére jön, mindent elcsacsogni, a csacsogást elvégezni.

KICSACSOGÁS, (ki-csacsogás) ösz. fn. Csacsogva, fecsegve, trécselve kibeszélése, kihirdetése valamely titoknak.

KICSAHOL, (ki-csahol) ösz. önh. Tárgyesetes nevet vonz. 1) Megvető ért. am. kis kutya módjára

kilármáz, kikiált, kihirdet valamit, szelidebben: *ki-csacsog.* 2) Aczéllal, kovával tüzet üt, másképp: *ki-csihol.* V. ö. CSAHOL.

KICSAHOLÁS, (ki-csaholás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicsahol.

KICSAL, (ki-csal) ösz. áth. 1) Valakit csalva kihí valahová, mi rendesen rossz célból szokott történni. *Kicsalták őt az erdőre, s megfosztották.* 2) Valahonnan csalva kihí. *Kicsalni a nádban rejtőző szökevényt.* 3) Valakitől hamis vagy fortélyos uton módon, azaz csalva kinyer, kivesz, kitud valamit. *Kicsalt tőlem néhány forintot. Kicsalta a cseléből az úrnak titkait.* 4) Hangokat csalni ki átv. ért. valamely hangszeren művészileg játszani. *Bájos hangokat csalt ki hegedűjéből.* V. ö. CSAL.

KICSALÁS, (ki-csalás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicsal.

KICSAP, (1), (ki-csap) ösz. önh. 1) Rendes vonalból félre, s mintegy csá-ra csálé-ra tér. *Kicsapni az útról.* Átv. ért. az erkölcs útjáról kitér. *Ezen menyecske nagyon kicsap.* 2) Átv. ért. mondjuk hadseregéről, midőn valamely zárt helyről kitör, kirohan. *Az ellenség kicsapott a sánczból, a várból.* Mondjuk továbbá tűzről, vízről, midőn határán túl terjed. *Kicsapott a láng a kürtön. Kicsapott a víz a partokon.*

KICSAP, (2), (ki-csap) ösz. áth. 1) Valakit bizonyos helyről kihajt, vagy valamely testületből elűz, s minthogy ez eredetileg veréssel, csapással járt, innen tulaj. am. megcsapva vagy csapkodva kiűz, kikerget. *Kicsapni a városból a csavargókat. Kicsapták az iskolából. Kicsapni való ringyó.* 2) Laptajátékban am. a laptát kiüti. *Messze kicsapni a laptát.*

KICSAPÁS, (ki-csapás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki v. valami a rendes vonalon vagy határon túlmegy. 2) Cselekvés, mely által valakit v. valamit csapva tovább hajtának. *Kicsapással fenyegetni valakit.*

KICSAPÓ, (ki-csapó) ösz. mn. Átv. ért. az illem, erkölcsiség, törvények korlátaín kihágó. *Kicsapó nőszemélyek. Kicsapó fiatal ember.*

KICSAPOL, (ki-csapol) ösz. áth. A hordót s némely más edényt csapra ütve, a benne levő folyadékot kiereszti, kifolyatja.

KICSAPOLÁS, (ki-csapolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely csapos edényből a benne levő folyadékot kiereszti.

KICSAPONG, (ki-csapong) ösz. önh. és gyak. Átv. ért. az illem, erkölcsiség, és törvények korlátaín kívül csapong. *A hol fegyelem nincs, hamar kicsaponganak az ifjak.* V. ö. CSAPONG.

KICSAPONGÁS, (ki-csapongás) ösz. fn. Folytatott vagy gyakorlatoz cselekvés, midőn valaki kicsapong. *Kicsapongásai miatt rossz hirben levő ifju.* V. ö. KICSAPONG.

KICSAPONGÓ, (ki-csapongó) ösz. mn. Oly személyről, mondjuk, ki az illem, erkölcsiség, és törvények korlátaín kívül lépve szabadon üzi és tölti kedvét. *Kicsapongó nőszemélyek.*

KICSATOL, (ki-csatol) ösz. áth. Ami csatolva, azaz csattal összekötve volt, kibontja. *Kicsatolni a málhát.*

KICSATOLÁS, (ki-csatolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kicsatolunk valamit. V. ö. KICSATOL.

KICSATTAN, (ki-csattan) ösz. önh. Csattanva egyszerre kinyomúl, kifakad, kilövellik. *A pezsgős palackból kicsattan a dugasz. Orczájából majd kicsattan a vér,* am. igen piros. V. ö. CSATTAN.

KICSATTANÁS, (ki-csattanás) ösz. fn. Csattanva kilövellés.

KICSATTANT, (ki-csattant) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy kicsattanjon, azaz csattanva kilövelljék valami.

KICSATTANTÁS, (ki-csattantás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicsattant. V. ö. KICSATTANT.

KICSÁVÁL, (ki-csávál) ösz. áth. Valamit csáválva, áztatva kikészít. *Kicsáválni a bőrt.* V. ö. CSÁVÁL.

KICSÁVÁLÁS, (ki-csáválás) ösz. fn. Szücsök, irhagyártók stb. működése, midőn a munkába vett nyers bőrt kicsáválják.

KICSAVAR, (ki-csavar) ösz. áth. 1) Valamit csavarva kiszorít, kinyom. *A szívacsból, ruhából kicsavarni a vizet. Kicsavarni a czitrom levét;* szabatosabban: *kifacsar.* 2) Valamit csavarva rendes állásból, alakjából kivessz, kiteker. *Kicsavarni a fiatal fát. Kicsavarni valakinek kezéből a botot. Kicsavarni a lúd nyakát.* 3) Átv. ért. valamit erőszakosan kinyer, kikap valakitől. *Utolso forintomat kicsavarták tőlem a dűlők.* V. ö. CSAVAR, és KITEKER.

KICSAVARÁS, (ki-csavarás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg erőszakos forgatás, tekerés, melylyel kicsavarnak valamit. V. ö. KICSAVAR.

KICSAVAROL, (ki-csavarol) ösz. áth. Valamit, ami csavarral össze volt szorítva, annak kihúzásával szétbont, elválaszt. *Kicsavarolni a hintó kerekét.* V. ö. CSAVAR, CSAVAROL.

KICSAVAROLÁS, (ki-csavarolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kicsavarolnak valamit. V. ö. KICSAVAROL.

KICSEMÉTÉZIK, (ki-csemétézik) ösz. k. Nővényekről, különösen fákról mondják, midőn csemetétet hajtanak. V. ö. CSEMETE.

KICSEMPÉSZ v. KICSEMPÉZ, (ki-csempész v. -csempéz) ösz. áth. Csalással, ravasz fogással valakitől valamit kicsikar. Különösen a határvámok kikerülésével, ál úton tiltott árukat kivisz, kiszállít.

KICSÉNDÍT, (ki-cséndít) ösz. áth. Valakinek halálózását csendítéssel közzé teszi.

KICSÉNGET, (ki-csénget) ösz. áth. 1) Valakit csengetyűvel kihí. *A pusztai cselédeket ebéd után kicsengetni a munkára.* 2) Valakinek haldoklását, halálát, temetését csengetve hirdeti. *Kicsengetni a helység halottait.* 3) Némely tanodákban annyit is tesz, mint a féktelen erkölcsű tanulóknak kicsapását csengetyűszóval tudatni.

KICSÉNGETÉS, (ki-cséngetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn kicsengetnek valakit. V. ö. KICSÉNGET.

KICSÉPÉG, (ki-csépég) ösz. önh. Csepegve foly. *A hasadt vagy likas edényből kicsepeg a víz.*

KICSÉPÉGÉS, (ki-csépégés) ösz. fn. Cseppekben kifolyása valamely nedvnek.

KICSÉPÉGTET, (ki-csépégtet) ösz. mivelt. Készakarva, vagy engedékenység, gondatlanság által azt teszi, okozza, hogy valami kicsepegjen. *Hasadt, likas edényből kicsepegtetni az olajt, bort.* V. ö. CSEPEGTET.

KICSÉPÉGTETÉS, (ki-csépégtetés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva kicsepegtetünk valamit. V. ö. KICSÉPÉGTET.

KICSÉPÉL, (ki-csépél) ösz. áth. Valaminek magvát, szemét cséppel kiveri. *Kicsépelni a búzát, rozsot, árpat, kölest, babot.* V. ö. CSÉPÉL.

KICSÉPELÉS, (ki-csépélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn kicsépelnék valamit. V. ö. KICSÉPEL.

KICSÉPERÉG, (ki-csépérég) ösz. önh. Csepegeve, azaz apró, sűrű cseppekben kifolydogál. V. ö. CSÉPERÉG.

KICSÉPPEN, (ki-cséppen) ösz. önh. Cseppenve kiesik, valamely csepp kifelé aláesik. Átv. ért. *a hivatalból kicseppenni* am. újabb választás vagy kinevezés alkalmával mellőztetve abból kimaradni.

KICSÉPPENÉS, (ki-cséppenés) ösz. fn. Állapot, midőn valami vagy valaki kicseppen. V. ö. KICSÉPPEN.

KICSÉPPENT, (ki-cséppent) ösz. áth. Valamely folyadékából egy cseppet kiönt, kiejt. Átv. ért. *hivatalból kicseppenteni* am. valakit új választás vagy kinevezés alkalmával mellőzni.

KICSERÉL, (ki-cserél) ösz. áth. Valamin kiad, s helyette mást veszen birtokába. *Kicserélni a megunt paripát, pipát, puskát.* Átv. ért. mondják: *ezen ember egészen más lett, mintha kicserélték volna,* azaz előbbi tulajdonságaiból kivetkőzött, s másokat öltött.

KICSERÉLÉS, (ki-cserélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn kicserélünk valamit. V. ö. KICSERÉL.

KICSEREPESEDÉS, (ki-cserepésedés) ösz. fn. Állapotváltozás, midőn valamely test fölszíne, héja, kérge, bőre stb. cserepessé lesz. *Kicserepésedés ellen szőlőzsirral kenni az ajakat.*

KICSEREPESEDÍK, (ki-cserepésedik) ösz. k. Átv. ért. mondjuk testről, melynek bőre vagy kérge, héja olyanná lesz, mint a cserép, azaz repedékes, hasadékos. *Kicserepésedett az ajaka, tenyere, talpa. Kicserepésedett a fa kérge, dínnye héja.* V. ö. CSEREPESE.

KICSEREPEZ, (ki-cserepez) ösz. áth. Valamely épületet cserépszindelylyel főd, tetőz. *Kicserepezni a ház, templom födelét.* V. ö. CSERÉP.

KICSEREPEZÉS, (ki-cserepezés) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valamit kicserepeznek. *A kicserepezés többre kerül, mint a fasindelyezés.* 2) Mint

a „kicserepézük“ származéka (kicserepézés) am. kicserepésedés. L. ezt.

KICSEREPÉZIK, (ki-cserepézük) ősz. k. l. KICSEREPÉSÉDIK.

KICSERÉZ v. KICSERZ, (ki-cseréz) ősz. áth. Valamit úgynevezett cserrel, azaz cserhéjjal készült olvadék által kikészít. *A vargák, tímárok kicserezik a bőrt, talpbőrt.* Ettől különbözik : *kicsárváz.*

KICSERÉZÉS, KICSERZÉS, (ki-cserézés) ősz. fn. A nyers bőrnek cseres víz általi kikészítése.

KICSEVÉG, (ki-csevég) ősz. önh. és gyak. Átv. ért. valamely elhallgatni való dolgot csevegő kis madarak módja szerint fünek fának, úton útfélen elmond, kihirdet, kifecseg, kilocso.

KICSEVÉGÉS, (ki-csevégés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicseveg.

KICSI, (kics-i) mn. tt. *kicsit.* Am. kicsiny. L. ezt. *Kicsibe venni*, am. kevésre becsülni. *Se kicsi se nagy* (km.), kinek se gyermeke, se felesége. *Kicsi korban kezdik* vagy *szokják* a bűnt. *Kicsibe múlt* hogy...

KICSID, (kics-i-d) mn. tt. *kicsid-et.* A *kicsi*-nek kicsinyezője, melyben a *d* nem helyet, hanem tulajdonságot jelent, s nem más mint az átalakult *s* v. *sz*, mintha volna : *kicsis.* Hasonlóan *gyöngéd* am. gyöngés, *hosszúd* am. *hosszús* v. *hosszas.* „A tátos pedig megsírult mind (= mint) a forgószelel, s kicsid üdö műva a födre toppantott. (Székely népmese, Kriza J. gyűjt.)

KICSIDED, (kics-i-d-ed) mn. tt. *kicsided-et* v. —*ét.* A maga nemében vagy aránylag igen kicsi, *kisded.* V. ö. —*DAD*, —*DED* képző.

KICSIDÉL, (kics-i-d-él) áth. m. *kicsidélt.* L. KICSINYELL.

KICSIGÁZ, (ki-csigáz) ősz. áth. 1) Valakitől csigázva, azaz kintások által vallatva kitud, kikényszerít valamit. *Kicsigázni valakiből a bűnöstársakat.* 2) Erőszakosan kicsikar, kizsarol.

KICSIGÁZÁS, (ki-csigázás) ősz. fn. Erőszakolás, illetőleg kintás, vagy csikarás, zsarolás, mely által valakit vallomásra, vagy jószágának kiadására kényszerítenek.

KICSIKAR, (ki-csikar) ősz. áth. Csikarva, azaz szorongatás, fakgatás, gyötetés, erőszak által kinyer, kikényszerít valamit. *A szegény embernek utolsó fillérét kicsikarni.* V. ö. CSIKAR.

KICSIKARÁS, (ki-csikarás) ősz. fn. Erőszakos, szorongató, fakgató, esengve tolakodó cselekvés, mely által valakitől kicsikarnak valamit.

KICSIKE, (kics-i-ke) mn. l. KICSINYKE.

KICSIKLAND, KICSIKLANDOZ, (ki-csikland v. —csiklandoz) ősz. áth. Csiklandás által helyzetéből kimozdít.

KICSILLAN v. KICSILLANG, (ki-csillan v. —csillang) ősz. önh. L. KICSILLÁMLIK.

KICSILLÁMLÁS, (ki-csillámlás) ősz. fn. Csillámfénnyel kitűnése, szembeötlése valamely világító testnek. V. ö. CSILLÁM.

KICSILLÁMLIK, (ki-csillámlik) ősz. k. Csillámolva kitűnik, kifénylik. *A drágakő kicsillámlik a többiek közül.* *A csillagok kicsillámlanak a felhőkből.* *Az erdőből kicsillámlik az örök tüze.* V. ö. CSILLÁMLIK.

KICSILLÁMPOL (önh.) v. KICSILLÁMPOZIK, (ki-csillámpol v. —csillámpozik) l. KICSILLÁMLIK.

KICSILLÉZ, (ki-csilléz) ősz. áth. A bányai érczek szállítására használt csilleféle kis szekeren kihord. *A bányából kicsillézni az ásványokat.* V. ö. CSILLÉZ.

KICSIN, l. KICSINY.

KICSINÁL, (ki-csinál) ősz. áth. 1) Bizonyos mennyiséget a kellő mértékig visz, megszerez. *A szállásért járó pénzt nagy nehezen kicsináltam.* 2) Valamit úgy rendez, úgy intéz, hogy kellőleg kiüssön. *Majd kicsindlom én ezen dolgot ügyvéd nélkül is.* *Ők ezt már régen kicsinálták maguk között.*

KICSINÁLÁS, (ki-csinálás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicsinál.

KICSINÁLT, (ki-csinált) ősz. mn. Ami ki van csinálva, azaz kellőleg elrendezve, elintézve, terv szerint kidolgozva. *Kicsinált dolog.* *Az előre kicsinált találkozás végbement.*

KICSIND, falu Esztergam m.; helyr. *Kicsind-re, —én, —ről.*

KICSINES, l. KICSINYES.

KICSINKÉDIK, l. KICSINYKÉDIK.

KICSINOSGAT, (ki-csinosgat) ősz. áth. és gyak. Valamit csinosan kikészítget, elrendezget, kitisztogat. *Kicsinosgatja haját, ruháját.* *Kicsinosgatja szobáit.* V. ö. CSINOSGAT.

KICSINOSGATÁS, (ki-csinosgatás) ősz. fn. Cselekvés, midőn magunkat vagy más valamit kicsinosgatunk. *A palota, a termék kicsinosgatásával foglalkodó szobafestők, kárpitosok.*

KICSINOSÍT, KICSINOSIT, (ki-csinosít) ősz. áth. Valaminek külsejét csinosná teszi. *Kicsinosítani magát, öltöztet.* *Kicsinosítani valamely innepélyre a teremeket.* V. ö. CSINOSÍT.

KICSINOSÍTÁS, (ki-csinosítás) ősz. fn. Cselekvés, mely által valamit csinos külsejűvé teszünk.

KICSINY, KICSÍNY, (kics-i-ny, lehet : kis-nyi is) mn. tt. *kicsiny-t*, tb. —*ek.* Kisebbitve : *kicsinyke* v. *kicsinyded.* Gyöke egy a kicsinyező *ke* képzővel, módosítva *ki* (mely sínai nyelven önálló szó, s am. modicum, parvum, infans), vagy *kü*; honnan *keves*, *keskeny*, *kis*, *kicsi*, és a régies *küs*, *küsed* származékok. Ide tartozik egy igen apró halnak neve : *kisz*. A *ki* gyökből fokozatosan lett *ki-s*, *ki-s-i*, *ki-s-i-n*, *ki-s-i-ny*, s csendesebb hangon *kicsi*, *kicsin*, *kicsiny*, épen úgy mint : *al*, *al-as*, *al-as-on*, *al-as-ony*, *alacs*, *alacson*, *alacsony*. Az idegen nyelvekben a *kicsi*, *kicsiny* szókhöz legközelebb áll a török *kicsi*, *kücsük*, csagataj *kicsik* (Abuska), persa *kihese*, héber *יָחֵזֶק*; finnül *ítset* (piezi). *Kis* szóval különösebben egyezik a persa *kih*. A *kis*

és kicsiny egyértelműleg használatnak ugyan, de világos, hogy az eredeti : *kis* ; mert először : ez fokoztatik, nem a kicsiny ; tehát *kisebb*, nem : *kicsinyebb* ; másodszor : a századokon által hozzánk jutott vezetékevek, pl. *Kis Péter*, *Kis Pál*, *Kis János*, nem : *Kicsiny Péter*, *Pál* stb. szintén arra mutatnak ; harmadszor, több százra menő helynevek előtt jelzőül nem kicsiny, hanem *kis* áll, pl. *Kiskunság*, *Kisvárd*, *Kiskőrös* stb. Hátba még a kisebb helyek, dülők, erdők stb. neveit is ide vesszük ? Innen van az, hogy maiglan köz szokás szerént az illető név előtt közvetlenül *kis* a jelző, nem kicsiny, pl. *kis ló*, *kis kutya*, *kis macska*, *kis kés*, *kis kard*, *kis olló*, *kis asztal*, *kis ajtó*, *kis kéz*, *kis láb*, *kis ujj*. Eléfordul ugyan néha a kicsiny is jelzőkép, de vagy a közmondásokban és versekben vagy hangidom végett, pl. *Kicsiny csikó nagy derestül*, *hámot húzni tanul restül*. *Kicsiny ember sem szalmazsál*. *Kerek erdő kicsiny ház*, *Édes szívem mit csindlész* ? vagy hangzatosság végett, mint : *kicsiny hitű*, *kicsiny szívű*, *kicsiny lelku*. Ugyan ezen hangzatosság keresése az ok, miért *kicsiny* jelzővel élünk, valahányszor azt az illető névtől elszakasztjuk, vagy utána tesszük, pl. *Kicsiny a bors*, *de erős*. *Kicsiny a lány*, *férjhez kéri*, *nem mehet*. *Kicsiny volt akkor a folyó*, *mikor átgázoltuk*. *Ha fiam kicsiny nem volna*, *katonának adnám*. *Ez a város nem olyan kicsiny*, *mint gondolám*. Így élünk vele ugyanazon okból akkor is, ha az illető főnév csak alattomban értetik a mondatban, pl. *Tartsd meg te a nagyot*, *én beérem a kicsinyvel*. *A nagyok közül elválasztani a kicsinyeket*.

Értelmök, mindkettőjüket összevéve 1) Aminek terjedelme más testekhez képest aránylag csekélyebb, kevesebb, ellentéte : *nagy*. *Kis város*, *kis falu*, *kis ház*, *kis szoba*. *Kis erdő*, *kis folyó*, *kis hegy*. *A szeke rem nagy*, *lovaim kicsinyek*. *A mi határunk kicsiny*. *Még kicsiny voltam*, *midőn az történt*. *Vagyon itt minden*, *kis szita*, *nagy szita*. (Km.). *Sok kicsinyből halom nő*. (Km. Angolul : many a little makes a mickle). Innen arányt jelentő mértékül használatik. *Kicsinyre szabni a ruhát*. *Kicsinyvel beérni*. *Kis kenyér ez két napra egy embernek*. *Kis adagokban osztani ki az ételeket*. 2) Mondjuk számról, mely aránylag kevés mennyiségű. *Kis számmal lenni*. *Kis sereggel nagyobb ellen győzni*. *Kisérete kicsiny volt*. *Ez a csorda kicsiny*, *de amaz még kisebb*. 3) Mondjuk a belerőnek csekély voltáról. *Kis lélek*, *kis lelku*, *kislelkedés*. *Kicsiny hitű*, *Kicsiny szívű*. 4) Mondjuk dolgokról, melyek csekély nyomatékka, hatással, eredményvel bírnak. *Kis hiba történt*. *Kis kérelmem van*. *A baj nem oly kicsiny*, *mint gondolk*. *A kezdet ugyan kicsiny*, *de nagy eredménye lehet*. 5) Néha, am. keves, vagy nem elegendő. *Kicsinyben* (=kevesben) *mult*, *hogy meg nem haltam*. *Kicsiny hija volt*, *hogy el nem fogtak bennünket*. *Ez az akol annyi marhának kicsiny*. *Ez a csizma nekem kicsiny*. 6) Némely szolgálati vagy hivatali nevek előtt am. alárendelt, másod rendbeli, kezdő, ujonez. *Kis bíró* ; átv. ért. lelkiismeret. *Kis pap*. *Kis béres*,

kis bojtár, *kis dajka*. 7) Nyájas, szíves szólításokban am. kedves, szeretett. *Hová háová kis leány* ? *Jer ide kis szívem*. *Ó te kis angyal*. *Édes kis galambom*.

„Szerelmes bohó kis bojtár.”

Vitkovics.

A *kis* és *kicsiny* még ezen kicsinyező alakokban is divatozik : *kicsid*, *kicsike*, *piczi*, *piczike*, *piczin*, *piczinke*, *pindurka*, *pirinyó*, *piczurka*, melyeket összehasonlítva igen valószínű, hogy a lényeges alaphang maga az *i* (módosítva *e ü*), mert az *i* legmozgékonyabb, legélénkebb, s legközelebbi hangzatu magánhangzó, valamint azon tárgyak is, melyeket kicsinyeknek hívunk, kivált az állatok, mozgékonyabbak, élénkenyek, és kedvesebbek a nagyoknál. Innen a keresztnevek nyájasabb és kicsinyező vagy fiatalító módosítása *i* végzet által jellemeztetik, mint : *Pisti*, *Jani*, *Pali*, *Kati*, *Erzsi*, *Juci*. Innen az állatokat édesgető : *pipi*, *ciczi*, *maczi*, *pozci*, *czoczi*, *lili*, *beczi*, *biri*, *buri* szók is.

KICSINYBE v. KICSINYBEN, (kics-i-be v. —ben) ih. Kevés híján. L. KICSINY 5) alatt.

KICSINYDED, (kics-i-ny-ded) mn. tt. *kicsinyded-et*. Nem fokoztatik, mert már magában igen-igen kicsinyt jelent. A *ded* (dad) t. i. kettőztetett kicsinyező, mint a *könnýűded*, *hosszudad*, *ifjudad*, *kiseded*, *gyermekded* szókban. V. ö. KICSINY.

KICSINYÉBE v. KICSINYÉBEN, (kics-i-ny-e-be v. —ben) ih. A székelnekél am. kicsinyben, kevés híján. *Kicsinyébe mult*, *hogy el nem estem*.

KICSINYÉDÉS, (kics-i-ny-éd-és) fn. tt. *kicsinyédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Fogyatkozási, kevesbedési állapota valamely mennyiségnek, midőn kicsinyedik.

KICSINYÉDIK, (kics-i-ny-éd-ik) k. m. *kicsinyéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Terjedelme, mértéke, száma, ereje, hatása stb. kicsinyre változik, fogyatkozik. *A kenyér*, *amennél többször szelnek belőle*, *annál inkább kicsinyedik*. *Jövedelme kicsinyedik*, *kiadása nagyobbodik*. V. ö. KICSINY.

KICSINYEL, (kics-i-ny-el) áth. lásd : KICSINYELL.

KICSINYELL, (ki-es-i-ny-ell) áth. m. *kicsinyell-étt* v. —*tem*, —*tél*, —*t*, htn. —*eni* v. —*ni*. Valamit kicsinynek tart, mond, vall. *Kicsinyelleni a bért*. *Kicsinyelleni lakásul valamely szobát*. *Katonának kicsinyelleni valakit*. Átv. ért. lenézni. V. ö. KICSINY.

KICSINYELLÉS, (kics-i-ny-ell-és) fn. tt. *kicsinyellés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Véleményünk nyilvánítása, melynél fogva kicsinyellünk valamit v. valakit. V. ö. KICSINYELL.

KICSINYENKÉNT, (kics-i-ny-en-ként) ih. Kis részekre osztva, kis számban, kis mértékben véve, részenként. *Kicsinyenként a nagy kenyér is elfogy*. *Kicsinyenként mindnyájan eltűntek*.

KICSINYÉS, (kics-i-ny-és) mn. tt. *kicsinyés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kicsiny forma, kicsiny részekből

álló, aprólékos, kicsinszerű. *Kicsinyes* kérdésekkel, tárgyakkal *bíbelődni*. Személyre viszonyulva, aki kicsiségben fennakad.

KICSINYÉZ, (kics-i-ny-éz) áth. m. *kicsinyézetem*, —*tél*, —*étt*. L. KICSINYÍT.

KICSINYÉZÉS, I. KICSINYÍTÉS.

KICSINYHITÜ, KICSINYHITÜSÉG, I. KIS-HITÜ, KISHITÜSÉG; és v. ö. KISLELKÜ, KISLELKÜSÉG.

KICSINYÍT, KICSINYIT, (ki-cs-i-ny-it) áth. m. *kicsinyít-étt*, htn. —*eni* v. —*ni*, par. —*s*. Kicsiny-nyé tesz valamit. *Kicsinyíteni* a költséget. *Kivonds által kicsinyíteni* a számot. *Kicsinyíteni* a munkások bérét. Egyébiránt, mivel a kicsinyítés mindig valamely nagyobbak kevesbítése által történik, innen szokottabban: *kisebbít* v. *kevesbít*.

KICSINYÍTÉS, KICSINYÍTÉS, (kics-i-ny-it-és) fn. tt. *kicsinyítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által kicsinyítünk, illetőleg kisebbítünk, kevesbítünk valamit. V. ö. KICSINYÍT.

KICSINYÍTŐ, KICSINYITŐ, (ki-cs-i-ny-it-ő) mn. tt. *kicsinyítő-i*, tb. —*k*. Aki vagy ami valamit kicsinyít. Különösen nyelvtani ért. oly képző vagy szó, mely a gyöknek vagy törzsöknek értelmét kicsiny-nyé teszi, pl. *acs ecs*, *ka ke*, s összetéve *acska*, *ecske*, kicsinyítő képzők; a *kövecs*, *uracs*, *leányka*, *asszonyka*, *lovacska*, *szépecske*, *szébecske*, *nagyocsk*a, kicsinyítő nevek. Gyakran kicsinyít az *i* is, leginkább a keresztnevекnél, mint: *Erzsi*, *Peti*, *Laczi*, *Zsuzsi*. Máskép: *kicsinyéző*.

KICSINYKE, (ki-cs-i-ny-ke) kicsinyítő mn. tt. *kicsinykét*. Ami a kicsinyekhez képest is kicsiny. *Kicsinyke* leány. *Kicsinyke* kis fiú. *Kicsinyke* madár az ökörszem a verébhez, fecskéhez képest. V. ö. KICSINY.

KICSINYKÉDÉS, (kics-i-ny-kéd-és) fn. tt. *kicsinykédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvésmód, midőn valaki holmi aprólékos dolgoknak fontosságot tulajdonít, s azokra különös figyelmet, gondot fordít.

KICSINYKÉDIK, (kics-i-ny-kéd-ik) k. m. *kicsinykéd-tem*, —*tél*, —*étt*. A maguk nemében kicsiny, kevés becű, csekély jelentésű dolgokból nagyot csinál.

KICSINYKÉS, (kics-i-ny-ke-es) mn. tt. *kicsinykés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. L. KICSINYKE.

KICSINYLELKÜ, KICSINYLELKÜSÉG, I. KISLELKÜ, KISLELKÜSÉG.

KICSINYLÉS, I. KICSINYELLÉS.

KICSINYLŐ, (kics-i-ny-el-ő) mn. tt. *kicsinylőt*. Aki valamit kicsinynek tart vagy lenéz.

KICSINYLŐLEG, (kics-i-ny-l-ő-leg) ih. Kicsinynek tekintve; lenézőleg.

KICSINYNYÉ, (ki-cs-i-ny-vé) ih. 1) Kicsiny terjedelművé, mértékűvé, számuvá. *Kicsiny-nyé* tenni, *alakítani* valamit. 2) Kicsiny mértékben, terjedésben, számban. *Kicsiny-nyé* nagyobb házat szeretnék venni, mint a mostani. *Kicsiny-nyé* húsd főlebb a függőnyt. E második értelemben, úgy látszik, nem más, mint a *kicsiny-nyel*, összehuzva. pl. ez *kicsiny-nyel* szélesebb,

amaz *kicsiny-nyel* hosszabb, s megfelel neki ellentéve a sokkal, többel. Így lett a *kevés* is *kevés*é.

KICSINYSÉG, (ki-cs-i-ny-ség) fn. tt. *Kicsiny-ség-ét*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, melynél fogva valami kicsinynek mondatik. *Kicsiny-sége* miatt nem használható eszköz. Különösen jelent oly dolgot, mely kevés nyomatékkal, fontossággal, hatással bír. *Ezen kicsiny-séggel* nem gondolok. *Mind ez kicsiny-ség*. *Kár ily kicsiny-séget szót is veszégetni*. Néha szerénység-ből önmagunkra alkalmazzuk. *Ami kicsiny-ségem* lehet, az az, mi csekély erőmtől kitelik. *Kicsiny-ségem* is hozzájárul e vállalatához.

KICSINYSZEMÜ, (kicsiny-szemü) ősz. mn. 1) Kinek vagy minek kicsiny szeme van (kleinäugig.) 2) A minek kicsiny magjai vannak (kleinkörnig).

KICSINYSZIVÜ, (kicsiny-szivü) ősz. mn. Átv. és szokott. ért. kinek kedélye, illetőleg lelke, nem bír elegendő erővel, szilárdsággal, hogy a viszontagságok és csapások között magát vigasztalja, reményt tápláljon s az akadályokkal szembe állni merészkedjék. V. ö. KISLELKÜ.

KICSINYSZIVÜSÉG, (kicsiny-szivüség) ősz. fn. Lelki gyöngeség, erőtlenség, melynél fogva valaki kicsinyszivűnek mondatik. *Kicsinyszivűségből* minden reményről lemondani. *A veszélytől első látásra visszarettenni kicsinyszivűségből*. V. ö. KICSINYSZIVÜ.

KICSINYÜL, KICSINYÜL, (kics-i-ny-ül) önh. m. *kicsinyül-t*. Nagysága, mennyiségi állapota, mértéke fogyatkozik, kevesbedik, kevesebbedik, kicsiny-nyé lesz. *Vénségében*, *soványkodva*, *meggörbülve* *kicsinyül* az ember.

KICSINYÜLÉS, KICSINYÜLÉS, (ki-cs-i-ny-ül-és) fn. tt. *kicsinyülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valami kicsinyül. V. ö. KICSINYÜL.

KICSÍP, (ki-csip) ősz. áth. Valamit csipve kivesz, kiszakaszt. *Kicsípni* a bőr alól a szálkát. *Kicsípni* a virág hímzárait. Átv. ért. *kicsípni* magát, am. nyalkán, csinosan öltözködni; *kicsípni* a bajúsz, am. kipederíteni.

KICSIPEDEL, (ki-csipdel) ősz. áth. 1) Csipdelve kiűz, addig csipi, míg ki nem megy. *A sokáig heverőt kicsipdelni* az ágyból. 2) Csipdelve kiszakgat. *Kicsipdelni* a téstát, melyet csipdettnek híznak. *Kicsipdelni* a virág leveleit. 3) Csipdelve kiczifráz, csipkessé tesz. *Kicsipdelni* a papírt. V. ö. CSIPDEL.

KICSIPEDELÉS, (ki-csipdelés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kicsipdelnek.

KICSIPEKÉD, (ki-csipkéd) ősz. áth. lásd: KICSIPEDEL.

KICSIPEKÉZ, (ki-csipkéz) ősz. áth. 1) Valaminek széleiből egy egy részecskét kicsip, s az által csipkessé teszi. V. ö. CSIPKÉS. *Kicsipkézni* a falevelet. 2) Csipkeféle szövettel ékesít, kiczifráz. *Kicsipkézni* a fejkötőt, szoknyát. V. ö. CSIPKE.

KICSIPEKÉZÉS, (ki-csipkézés) ősz. fn. Czifrázás, disztítés, mely által valamit kicsipkéznek. *A fej-*

kötő kicsipkézése több munkába került, mint a varrása.

KICSIRÁDZÁS, KICSIRÁDZIK, l. KICSIRÁZÁS, KICSIRÁZIK.

KICSIRÁZÁS, (ki-csirázás) ösz. fn. A növénynek sarjadzási fejlődése, midőn csirája nő ki. *Burgonya, hajma kicsirázása.*

KICSIRÁZIK, (ki-csirázik), ösz. k. Általán mondjuk növényekről, és azok magvairól, midőn csirájok kibuvik, és kifejlik. *A vízbe tett gabonaszemek hamar kicsiráznak. Tavasszal a hajmák, és hajmás gyökerű növények a földön kívül is kicsiráznak.* V. ö. CSIRÁZIK.

KICSIRIZÉL, (ki-csirizél) ösz. áth. Valamely test külsejére csirizt ken. *Kicsirizelni a könyvtáblának való papírt.* V. ö. CSIRIZ.

KICSIRIZÉLÉS, (ki-csirizelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit, hogy ragadóssá legyen, kicsirizelnek.

KICSISÉG, (kics-i-ség) fn. l. KICSINYSEG.

KICSISZAMLIK v. — CSISZAMODIK, (ki-csiszamlík v. — csiszamodik) ösz. k. Rendes állásából v. utjából, el- v. kisikamlík.

KICSISZOL, (ki-csiszol) ösz. áth. 1) Valamit csiszolva kitisztít, kifényesít. *Kicsiszolni a rozsdás fegyvereket. Kicsiszolni a késeket, villákat.* 2) Csiszolva elkoptat, kilikaszt. *A kerék kicsiszolta a bunda ujját. A rabbiács kicsiszolta a csizmaszárt.* V. ö. CSISZOL.

KICSISZOLÁS, (ki-csiszolás) ösz. fn. Dörzsölés, fenés, mely által kicsiszolnak valamit. V. ö. KICSISZOL.

KICSKE, fn. tt. *kicskét.* Bodroglközben jelent összekötött zsupcsomót, melylyel a házakat fedik, mit túl a Dunán *báb*-nak hínak. Valószínűleg össze van húzva a *kévécske* szóból, minthogy a kicske csakugyan nem egyéb, mint kis kéve.

KICSODA, (ki-csoda) ösz. kérdő névmás tt. *kicsodát.* Személyre vonatkozik; a tárgyat kérdő *micso-da*? Mint a kérdésnek második alkotó részéből, a *csoda* szóból, alaposan vélhetni, ezen kérdő névmás eredeti értelme némi meglepésre, és bámulatra mutat, melyet valakinek véletlen látása gerjeszt. *Kicsoda az ott a sütétben? Kicsoda jár itt ily késő éjszaka? Kicsodák azok a fegyveres emberek?* Néha jelenti a kérdésnek több aprólékosságra kiterjedését. *Miután kikérdezte volt, kicsoda (ki a neve?) micso-da?* (mily állásu, állapotú?) *akkor adott neki szállást.* Egyéb-iránt a régi bibliai fordításokban épen nem fordul elé; minél fogva később keletkezett összetételnek véljük. Mai napság nagyobb hangzatosság okáért az egyszerű *ki* helyett gyakran használtatik, oly formán mint a persa *kudám* az egyszerű *ki* (és *csi* = mi) helyett.

KICSODÁNÉ, (ki-csoda-né) ösz. kérdő névmás. Használtatik a kevésbbé hangzatos *kiné* helyett, s am. kinek a felesége? *Kicsodané az az asszony, ki oly szép ruhában találokzott velünk?*

KICSOMÓZ, (ki-csomóz) ösz. áth. Törvénykezesi értelemben am. a csomóban levő peres irományok csomójából a pernek teljes bevégeztével mindkét vagy valamelyik fél saját iratait egy jegyzék vagy jegyzőkönyv mellett ki- és magához veszi.

KICSOMÓZÁS, (ki-csomózás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki saját iratait a percsomóból kiveszi. (Exrotulirung). V. ö. KICSOMÓZ.

KICSOMÓZÁSI, (ki-csomózási) ösz. mn. Kicsomózást illető, arra vonatkozó. *Kicsomózási jegyzőkönyv. Kicsomózási eljárás.*

KICSORBÍT, KICSORBIT, (ki-csorbít) ösz. áth. Valamit csorbitva kitör. *Kicsorbitani a kaszát, kést. Kicsorbitani a fogakat. Kicsorbitani a fazekat, poharat.* V. ö. CSORBÍT.

KICSORBÍTÁS, KICSORBITÁS, (ki-csorbítás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg törés, mely által csorbává tétetik valami.

KICSORBÚL, KICSORBUL, (ki-csorbál) ösz. önh. Csorbulva kitörik, csorba esik rajta. *Kemény csontágásban kicsorbult a foga. A kasza kicsorbult a köben.* V. ö. CSORBÚL.

KICSORBÚLÁS, KICSORBULÁS, (ki-csorbulás) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn valamely ép test széle, éle, sarja csorbulva kitörik, midőn csorba esik rajta.

KICSORDÚL, KICSORDUL, (ki-csordúl) ösz. önh. Mondjuk általában nedvről, folyadékról, midőn edényében, öblében meg nem férve, vagy súlyegyenét veszve, csorogva kifoly, kiömlik. *A megtaszott pohárból kicsordult a bor. A nyírfából tavasszal kicsordul a nyirok. Szemből kicsordult a könny.* V. ö. CSORDÚL.

KICSORDÚLÁS, KICSORDULÁS, (ki-csordulás) ösz. fn. Kiömlés, kifolyás neme, midőn valamely nedv, vagy folyadék kicsordul. *Víznek, bornak kicsordulása az edényből.* V. ö. KICSORDÚL.

KICSORGÁS, (ki-csorgás) ösz. fn. Valamely nedvnek csorogva kiömlése.

KICSORGAT, (ki-csorgat) ösz. áth. Valamely nedvet bizonyos edényből csorgatva kifolyat, kiömleni enged. *A be nem dugaszolt palaczkából kicsorgatni a bort. Likas bűgréből kicsorgatni a levést.* V. ö. CSORGAT.

KICSORGATÁS, (ki-csorgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kicsorgatnak.

KICSORNA, falu Bereg m.; helyr. *Kicsorná-ra, —n, —ról.*

KICSOROG, (ki-csorog) ösz. önh. és gyakor. A nedv vagy folyadék csorogva kifoly. *A megfűrt nyírfából kicsorog a nyírlé. A likas edényből kicsorog a víz.* V. ö. CSOROG.

KICSOSZOG, (ki-csoszog) ösz. önh. Csoszogva, csoszogó léptekkel kimegy. *Nagy nehezen kicsoszogott az udvarra.* V. ö. CSOSZOG.

KICSOSZOGÁS, (ki-csoszogás) ösz. fn. Csoszogva kimenés.

KICSÓVÁZ, (ki-csováz) ösz. áth. Valamit csóvával, azaz szalmatekerccsel kijelel. *Kicsóvázní az eladó kocsit, bútorokat. Földméréskor kicsóvázní a póznákat. Az erdei katonautakon kicsóvázní a fákat. Falukon kicsóvázní azon házakat, melyekben katonák szállásolnak.* V. ö. CSÓVA.

KICSÓVÁZÁS, (ki-csovázás) ösz. fn. Jelelés neme, midőn valamire csóvát tűznek ki. V. ö. KICSÓVÁZ.

KICSÖDÍT, **KICSÖDÍT**, (ki-csödít) ösz. áth. Csödítve kihí. *Az utcai láрма sok embert kicsödített a házakból.* V. ö. CSÖDÍT.

KICSÖDÍTÉS, **KICSÖDÍTÉS**, (ki-csödítés) ösz. fn. Csödítve kihívás. V. ö. KICSÖDÍT.

KICSÖDÜL, **KICSÖDÜL**, (ki-csödül) ösz. önh. Csödülve kimegy, kinyomul. *A gyűlésteremből tűzkiáltásra kicsödültek a népek. Kicsödülni a templomból, színházból. A sok nép mind kicsödült az utcára.* V. ö. CSÖDÜL.

KICSÖDÜLÉS, **KICSÖDÜLÉS**, (ki-csödülés) ösz. fn. Valamely nagy seregnek csödülve való kitolakodása, kimenése valahonnan vagy valahová. *Kicsödüléskor egymás lábára hágni, taszigáldolni.*

KICSÖK, (ki-csök) ösz. áth. Kriza J. szerint a gyermekek egymást kicsökik, azaz kiütik a libból a láncszemezésnél.

KICSÖNDÍT, **KICSÖNGET**, 1. **KICSENDÍT**, **KICSENGET**.

KICSÖPPEN, 1. **KICSÉPPEN**.

KICSUCSORÍT, (ki-csucsorít) ösz. áth. Csúcso-
san vagy csucsorítva kifelé nyom vagy húz.

KICSUCSORODÁS, (ki-csucsorodás) ösz. fn. Csucsorodva kinyomulása valamely testnek, illetőleg tagnak. *Szájnak kicsucsorodása.* V. ö. CSUCSORODIK.

KICSUCSORODIK, (ki-csucsorodik) ösz. k. Csucsorodva kinyomódik vagy csucsorgó formában kiáll. *Kicsucsorodik a száj. A gomba kicsucsorodik a földből.* V. ö. CSUCSORODIK.

KICSUCSORODOTT, (ki-csucsorodott) ösz. mn. Csucsorodva kinyomúlt, kihegyesedett. *Kicsucsorodott ajkak közül eregetni a pipafüstöt. Kicsucsorodott csecsvő korszó.*

KICSÚFOL, (ki-csúfol) ösz. áth. Valakit vagy valamit gúnyos, olcsárló szavakkal, csufnak mondva kinevet, mint olyat kihirdet, kikiált. V. ö. CSÚFOL.

KICSÚFOLÁS, (ki-csúfolás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg leszóló gúnyolás, olcsárlás, mely által valakit kicsúfolnak, valamint magok azon csúf szavak, melyek által valaki csúffá tétetik. V. ö. KICSÚFOL.

KICSUK, (ki-csuk) ösz. áth. Valakit kizár, előtte az ajtót vagy kaput becsukja, hogy kénytelen legyen künn maradni. *Kicsukni valakit a házból. A kártevőket kicsukni a kertből.* V. ö. CSUK.

KICSUKÁS, (ki-csukás) ösz. fn. Valakinek az ajtó vagy kapu becsukásával kizárása.

KICSUKLIK, (ki-csuklik) ösz. k. Mondjuk bizonyos sarok körül forgó, mozgó testekről, tagokról,

eszközökről, midőn rendes irányukból, helyzetökből kimozdulnak. *Kicsuklik forgójából a kéz, kar. Kicsuklik sarkából a kés. Kicsuklik sarkából az ajtó.* V. ö. CSUKLIK.

KICSURDÚL, (ki-csurdúl) ösz. önh. 1. **KICSORDÚL**.

KICSURGAT, (ki-csurgat) ösz. áth. lásd : **KICSORGAT**.

KICSUROG, (ki-csurog) ösz. önh. 1. **KICSOROG**.

KICSÚSZ, (ki-csúsz) ösz. önh. 1) Csúszva kimegy. *A kis gyermek kicsúszott az udvarra. A kityó kicsúsz a lyukából.* 2) Átv. ért. alattomban vagy valamely sürű tömegből kimenekül, kisurran. *Kicsúszni az üldözők közül. Különböző : kicsúszik.* V. ö. CSÚSZ és CSÚSZIK.

KICSUSZAMIK, (ki-causzamik) ösz. k. 1) Csuszamva kimegyen, kimenekül, kiszabadul, kisurran. *Kezei közül kicsuszamta a csik. A kityók kicsuszamnak odvaikból.* 2) Félre csuszamik. *A korcsolyázó lába kicsuszamik. A szán kicsuszamik az utból.* V. ö. CSUSZAMIK.

KICSUSZAMLÁS, (ki-csuszamlás) 1. **KICSUSZAMODÁS**.

KICSUSZAMLIK, (ki-csuszamlik) ösz. k. 1. **KICSUSZAMIK**.

KICSUSZAMODÁS, (ki-csuszamodás) ösz. fn. Előbbi helyéből csuszamodva kimozdulás.

KICSUSZAMODIK, (ki-csuszamodik) ösz. k. Csuszamodva kimozdul, kisikamlik előbbi helyzetéből, irányából, menetéből.

KICSÚSZIK, (ki-csúszik) ösz. k. Külső erőnél fogva, vagy akaratlanul szenvedőleg csúszva kimegy, kimozdul helyéből, irányából. *A tárczája kicsúszott a zsebből. Az írományok kicsúsztak hóna alól. A csúszik tehát szenvedőleges, a csúsz pedig cselekvő mozgást jelent. Csúszmász az élő állat, csúszikmászik az életrőlküli test, pl. fejünk alatt a párna idegen, külső nyomás által.* V. ö. CSÚSZ, CSÚSZIK.

KICSUSZSZAN, (ki-csuszszan) ösz. önh. 1) Csuszszanva kimozdul, kimegy valahonnan. *A szán kicsuszszan az útból. A ló lába kicsuszszan.* 2) Suttonban mintegy csúszva kiszökik, kimegy. *Kicsuszszant észrevétlenül a szobából.* 3) Átv. ért. *Egy szó kicsuszszant a szájából* am. akaratlanul, vigyázatlanul mondott valamit.

KICSUSZSZANÁS, (ki-csuszszanás) ösz. fn. Helyéből csuszszanva kimozdulás. Suttonban kiszökés. Akaratlan kiejtés.

KICSUSZSZANT, (ki-csuszszant) ösz. áth. Eszközi, cselekszi hogy valami kicsuszszan.

KICSUSZSZANTÁS, (ki-csuszszantás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kicsuszszant.

KICSÜCSÖRÍT, (ki-csücsörít) lásd : **KICSÜCSÖRÍT**.

KICSÜCSÖRÖDIK, (ki-csücsörödik) 1. **KICSÜCSORODIK**.

KICSÜLLED, (ki-csülled) ösz. önh. Székely tájszólás szerint mondják oly testről, mely rendes helyéből kinyomul, kidudorodik, pl. *kicsülled a szem*, midőn igen kiáll. V. ö. CSÜLLED. Mind hangokban, mind alapértelmben rokona: *kidülled* (kidőled).

KICSÜLLEDÉS, (ki-csülledés) ösz. fn. Kidudorodás, kinyomulás. V. ö. KICSÜLLED.

KICSÜNG, (ki-csüng) ösz. önh. Kifelé csüng, valamely csüngő v. függő tárgy kilátszik. *Kicsüng a gatyamadzag. Kicsüng a nadrágból a gatyá szára.*

KICZAMMOG, (ki-czammog) ösz. önh. Czammogva kimegy v. kijön.

KICZAMMOGÁS, (ki-czammogás) ösz. fn. Czammogva kimenés v. kijövése.

KICZÉGÉRÉZ, (ki-czégéréz) ösz. áth. Czégér-féle jellel kitüntet; köz figyelemre, köz látomásra kiftit valamit.

KICZÉGÉRÉZÉS, (ki-czégérézés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kiczégéreznek.

KICZIBIKEL, (ki-czibikel) ösz. önh. Czibikelve kimegy v. kijön.

KICZIFRÁZ, (ki-czifráz) ösz. áth. Valaminek külsejét bizonyos czifrákkal, czifraságokkal kiékesíti, kitünteti. *A fejkötőt csipkéekkel, a szoknyát fodrokkal, a dolmányt sujtásokkal, síkokkal kiczifrázni. A pipaszórt, botot, holmi metszvényekkel kiczifrázni. Átv. ért. a beszédet keresett ékes kifejezésekkel, kedélyre ható mondatokkal fűszerez, máskép: kiczikornyáz. Szintén átv. ért. mondják zenéről, és tánczról. Kiczifrázni a csárdásdallamot és tánczot. Mondják a káromkodásról is, melyet valaki nagy pajkosan keresett szavakkal elkerít. V. ö. CZIFRÁZ.*

KICZIFRÁZÁS, (ki-czifrázás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valaki kiczifráz valamit. *A kandsz-szűrnek kiczifrázása többé kerül, mint helméje. V. ö. KICZIFRÁZ.*

KICZIGÁNYKODIK, (ki-czigánykodik) alakjára ösz. k.; azonban itten áth. értelemben vétetik. Czigány módra valamit kicsal. *A sárga csikót kiczigánykodta tőlem.*

KICZIKÁZÁS, (ki-czikázás) ösz. fn. 1) L. KICSIKÁZÁS. 2) Czikázva kifutás.

KICZIKÁZIK, (ki-czikázik) ösz. k. 1) L. KICSIKÁZIK. 2) Czikázva kifut.

KICZIKORNYÁZ, (ki-czikornyáz) ösz. áth. Izlés nélkül kiczifráz valamit a hangbirodalomban, pl. a beszédet vagy írásmódot, vagy éneket, zenét.

KICZIKORNYÁZÁS, (ki-czikornyázás) ösz. fn. Izléstelen kiczifrázása a beszédnek, írásnak, éneknek vagy zenének.

KICZIRKALMAZ, (ki-czirkalmaz) ösz. áth. Valamit czirkalommal kikerít *Kiczirkalmazni a hordó fenekét. V. ö. CZIRKALMAZ. Átv. tréfás ért. valamit szabatosan kikerített szavakkal, kifejezésekkel, tehát nem szegletesen, nem akadozva, hanem helyesen és kerekdeden kimond, vagy megír.*

KICZIRKALMAZÁS, (ki-czirkalmazás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit akár tulajdon, akár átvitt értelemben kiczirkalmaznak. V. ö. KICZIRKALMAZ.

KICZLÉD, falu Vas m.; helyr. *Kiczléd-re, —én, —ről.*

KICZÖVEKÉL, (ki-czövekél) ösz. áth. Czövekekkel kijelöl valamit. *Kiczövekelni a vonalt, melyen az új út készülni fog. Kiczövekelni a tagosztályban jutott részt. V. ö. CZÖVEK.*

KICZÖVEKÉLÉS, (ki-czövekélés) ösz. fn. Valamely vonalnak, vagy térnek, körnek, czövekekkel kijelölése.

KIDACZOL, (ki-daczol) ösz. áth. 1) Valakit daczczal legyőz, s rajta kifog. 2) Valakitől daczczal kieszközöl valamit. *Némely gyermek a szüléktől kidaczolja az engedelkenységet, azaz daczolva bírja rá őket hogy engedelkenyek legyenek.*

KIDACZOLÁS, (ki-daczolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kidaczol.

KIDADOG, (ki-dadog) ösz. önh. Tárgyesetes viszonynévvel am. dadogva, akadozó szavakkal mond ki valamit. V. ö. DADOG.

KIDADOGÁS, (ki-dadogás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kidadog.

KIDAGAD, (ki-dagad) ösz. önh. Dagadva bizonyos térből, helyből, öbölből kinyomul, kiemelkedik. *Kidagad fogfájáskor az arcz. Kidagad a kelés. A tészta kidagad a kis edényből. Kicsiny vagyok én, majd megnövök én, mint a tündő a fazékból kidagadok én. (Népd.). Kidagad az áradó víz. V. ö. DAGAD.*

KIDAGADÁS, (ki-dagadás) ösz. fn. Valamely dagadó testnek kifelé nyomulása, terjedése.

KIDAGASZT, (ki-dagaszt) ösz. áth. 1) A süttőkről mondják, midőn a megdagadt tésztát kiszakgatják, és gömbölyeg formára kialakítják. 2) A dagasztást bevégzi. *Már kidagasztottam.* 3) Széles ért. eszközli, okozza, hogy kidagadjon valami.

KIDAGASZTÁS, (ki-dagasztás) ösz. fn. Cselekvés, melynek erejénél, hatásánál fogva kidagad valami. A dagasztás bevégzése.

KIDE, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Kidé-re, —n, —ről.*

KIDEGETÉL, (ki-degetél) ösz. áth. Valamely test külsejére, felszínére degetet ken. *Kidegetelni a hajó bordáit.*

KIDEGETÉLÉS, (ki-degetélés) ösz. fn. Kenés, mázolás neme, midőn kidegetelnek valamit.

KIDERÍT, KIDERIT, (ki-derit) ösz. áth. 1) Tulajd. ért. az eget ködtől, felhőktől megtisztítván, derültté teszi. *Az északi szelek eső után kiderítik az eget.* 2) Átv. ért. a kedélytől elűzi a bút, bánatot, haragot, félelmet, s helyettök vidámságot, örömet, engesztelést, reményt hoz elé. *Kideríteni a szomorú kedélyeket. Biztatással, jó reménnyel kideríteni a csüggedt szíveket. V. ö. DERÍT.* 3) Átv. ért. homályos

dolgokról, titkokról levonja a fátyolt, s azokat világosságra hozza.

KIDERÍTÉS, KIDERÍTÉS, (ki-derítés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kiderítenek valamit. V. ö. **KIDERÍT**.

KIDERÜL, KIDERÜL, (ki-derül) ösz. önh. 1) Tulajd. ért. a levegő vagy ég a ködből, felhőből kitisztul, s világossá leszzen. *Fúj már a szél, majd kiderül.* Ellentéte: *beborúl*.

„Ki kiderül(l), meg beborúl(l),
Csak az én szívem szomorú.”

Népdal.

2) Átv. ért. mondjuk a kedélyről, midőn a hűtől bánattól, fájdalomtól, s más kedvetlen indulatoktól megvalva kividámúl. *Kiderült az arca.* 3) Átv. ért. valamely ismeretlen, homályos dolog, vagy titok világos tudomásra jön. *A mondottakból kiderül, hogy ... Ártatlansága kiderült.*

KIDERÜLÉS, KIDERÜLÉS, (ki-derülés) ösz. fn. Kivilágosodás; kividámulás; világos tudomásra jövés. V. ö. **KIDERÜL**.

KIDESZKÁZ, (ki deszkáz) ösz. áth. Valamely térnek fölszínét, külsejét deszkákkal kirakja. *Kideszkáznai a padlást, pajtát.* V. ö. **DESKÁZ**.

KIDESZKÁZÁS, (ki-deszkázás) ösz. fn. Építészeti szerelés, midőn kideszkáznak valamit. V. ö. **KIDESZKÁZ**.

KIDICSÉR, (ki-dicsér) ösz. áth. Nagyon dicsér. Némi tulzással dicsér. *Ugyan kidicsérték a hírlapok a költéltánczost.*

KIDOB, (ki dob) ösz. áth. 1) Valamit úgy dob el, hogy bizonyos téren, vonalon kívül essék. *Kidobni valamit az ablakon. Kidobni a laptát. A rohadt gyümölcsöt kidobni a jók közül.* 2) Átv. ért. *kidobni a pénzt*, am. oly hasztalanul kiadni, mintha kidobtuk volna. *Kidobni valakit az ajtón, a társaságból*, am. kiteszigálni, kiűzni, kihajtani, vagyis úgy tenni vele, mint afféle kelletlen jószággal, melyet ki szoktunk dobni. V. ö. **DOB**, ige.

KIDOBÁL, (ki-dobál) ösz. áth. Egymás után többet, vagy valamit többször kidob.

KIDOBÁLÁS, (ki-dobálás) ösz. fn. Többszörös kidobás. Többnek kidobása.

KIDOBÁS, (ki-dobás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit kidobnak. *A házsártos tolakodó embert kidobással fenyegetni.* V. ö. **KIDOB**.

KIDOBOL, (ki dobol) ösz. áth. Valamit dobolva, dobszóval kihirdet, köztudomásra juttat. *Kidobolni az új megyei rendeleteket. Kidobolni valamely elveszett jószágot. Kidobolni, hogy bizonyos éjjeli órában kiki honn legyen.* Átv. ért. am. valamely hírt, vagy titkot tátott szájjal, nyílt torokkal úton útfélen kiált, kibeszél.

KIDOBOLÁS, (ki-dobolás) ösz. fn. Kihirdetés dobszóval.

KIDOHÁNYOZ, (ki-dohányoz) ösz. áth. Dohánynyal töltött pipát kiszí. *E nagy pipát alig lehet egy óráig kidohányozni.*

KIDOHÁNYZÁS, (ki-dohányzás) ösz. fn. Dohánynyal töltött pipának kiszívása.

KIDOHOTOL, (ki-dohotol) ösz. áth. l. **KIDEGETEL**.

KIDOLGOZ, (ki-dolgoz) ösz. áth. 1) Valamely nyers anyagot, terményt, vagy idomtalan testet bizonyos célra, mesterséges munkával kialakít, kiidomít. *Kidolgozni a bőrt cserézzel, csávéval, mészszel.* 2) Mondjuk szellemi tárgyakról, művekről is, mennyiben azokat készen előállítjuk. *Kidolgozni valamely beszédet, értekezést, regényt.* 3) Valamit utána járás kelés által végrehajt, kieszközöl. *Bízd csak rám, majd kidolgozom én azt, hogy minden jó lesz.*

KIDOLGOZÁS, (ki-dolgozás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit kidolgoznak, dolog által kiállítanak. *Ezen kézi könyvnek és szótárnak kidolgozása nem kis fáradságba került.* V. ö. **KIDOLGOZ**.

KIDOMBORÍT v. — **DOMBORIT**, (ki-domborít) ösz. áth. Valamely testet domborítvá kialakít, domborítva kifelé tol, nyom, tüntet.

KIDOMBORÍTÁS v. — **DOMBORÍTÁS**, (ki-domborítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kidomborítanak.

KIDOMBORODÁS, (ki-domborodás) ösz. fn. Valamely testnek domború formában kinövése, kinyomulása, kialakulása, kidagadása.

KIDOMBORODIK, (ki-domborodik) ösz. k. Domborodva kinyomul, kinő, kidagad stb. *Kidomborodik a melle, hasa, fara.* V. ö. **DOMBORODIK**.

KIDOMBORÚL v. — **DOMBORUL**, (ki-domborúl) ösz. önh. l. **KIDOMBORODIK**.

KIDONGÁZ, (ki-dongáz) ösz. áth. Hordónak, s más efféle edénynek oldalát dongákból kicsinálja. *Kidongázni a kádakat, sajtárokat.* V. ö. **DONGA**.

KIDONGÁZÁS, (ki-dongázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kidongáznak valamit. V. ö. **DONGÁZ**.

KIDORONGOL, (ki-dorongol) ösz. áth. Doronggal ütve, verve kiűz, kihajt, kikerget.

KIDORONGOLÁS, (ki-dorongolás) ösz. fn. Doronggal ütve, verve kiűzés, kihajtás.

KIDÖGLIK, (ki-döglik) ösz. k. Mind eldöglik. *A marhavészben kidöglöttek a teheneim.*

KIDÖJT, (ki-dőjt) l. **KIDÖNT**.

KIDÖL, (ki döl) ösz. önh. 1) Szoros ért. mondjuk épületekről, vagy öblös dongás edényekről, vagy akár miképp összefűzött, kötött testekről, melyeknek részei kifelé tartott irányban dőlnek el. Ellentéte: *bedől. Kidölt bedölt az oldala.* (Vörösm.). *Kidölt a fal, a sövény, a palánk. Tövéből kidölt a fa. A ház oldala kidölt az u'czára. Kidölt a kád, hordó, sajtár oldala. Kidölt a sokat hánytvetett, vagy rosszul kötött könyv.* 2) Bizonyos edényben, öblőben, takaróban levő test kifordul, kiömlik, kiesik. *Kidölt a megrepedt hunkából a töltelék. A feldöntött fazékából kidölt az étel.*

Kidőlni a kocsiból. 3) Bizonyos test vagy tag, rendes helyzetéből kinyomúl. *Kidőlték szemei a nagy erőködésben.* *Kidőlt a pihető nő melle.* *Kidőlni könyökével az ablakon.* 4) Képes kifejezéssel mondják vonó alatról, különösen lóról, midőn elvesz, megdöglik. *Kidőlt a hámból.* Szélesebb ért. mondják emberekről is, de csak népies nyelven. *Nem sokára mi is kidőlünk.*

KIDŐLED, (ki-dőled) ősz. őnh. L. **KIDŐL** 3).

KIDŐLEDÉS, (ki-dőledés) ősz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami kidőled.

KIDŐLÉS, (ki-dőlés) ősz. fn. Szenvedő, illetőleg bomló, romló állapota valamely testnek, midőn kidől.

KIDŐLESZT, (ki-dőleszt) ősz. áth. Eszközli, hogy valami kidőledjen. *Szemét, mellét kidőleszteni.*

KIDŐLESZTÉS, (ki-dőlesztés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kidőleszt.

KIDÖNT, (ki-dönt) ősz. áth. 1) Valamit kifelé tartó irányban dönt; ellentéte: *bedönt.* *A tolakodó tinók kidöntötték az akolkerítést.* 2) Valamely edénynek, öbölnek tartalmát kifordítja. *Kidönteni egy kosár szemetet az utcára.* *Kidönteni a kádból a csdvt.* V. ö. **DÖNT**.

KIDÖNTÉS, (ki-döntés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kidöntenek valamit. V. ö. **KIDÖNT**.

KIDÖRGÖL, (ki-dörgöl) ősz. áth. 1) Valamely testből dörgölés által kivesz, kitisztít valamit. *A ruhából kidörgölni a sarat.* *Kidörgölni szeméből a csipát.* Átv. ért. *kidörgölni az álmodást.* 2) Valamit dörgölve kilikaszt, elkoptat. *A kerék kidörgölte a ruháját, a csizma kidörgölte a lábbort.* V. ö. **DÖRGÖL**.

KIDÖRGÖLÉS, (ki-dörgölés) ősz. fn. Cselekvés, mely által kidörgölődik valami.

KIDÖRGÖLÖDÉS, (ki-dörgölődés) ősz. fn. Dörgölés által kikopás, kilikadás.

KIDÖRGÖLÖDIK, (ki-dörgölődik) ősz. bsz. Viszonyos dörgölés által kikopik, kilikad. *A lős a szekér oldalától kidörgölődik.* *A ruha a keréktől kidörgölődött.*

KIDÖRÖG, (ki-dörög) ősz. őnh. A fergeteges égről visszatérő névmással mondjuk, midőn dörögni megszűnt, s mintegy kiadta haragját. *Kidörögte magát az ég, jó idő lesz.* Átv. ért. mondjuk emberről, ki fogytig haragudott, káromkodott, szitkozódott. *Könynyebb neki, hogy kidörögte magát.*

KIDÖRZSÖL, (ki-dörzsöl) ősz. áth. l. **KIDÖRGÖL** és v. ö. **DÖRZSÖL**.

KIDÖRZSÖLÖDIK, (ki-dörzsölődik) ősz. bsz. l. **KIDÖRGÖLÖDIK** és v. ö. **DÖRZSÖLÖDIK**.

KIDÚCZOL, (ki-dúczol) ősz. áth. Valaminek külső oldalát dúczokkal támogatva megerősíti. *Kidúczolni a gátokat.* V. ö. **DÚCZOL**.

KIDÚCZOLÁS, (ki-dúczolás) ősz. fn. Dúczokkal támogatás, megerősítés. V. ö. **KIDÚCZOL**.

KIDÚDOL, (ki-dúdol) ősz. őnh. Visszatérő névmással, am. kifújja magát, mérget, elviharzik. *Ki-*

dúdolta magát a zivatar. *Kibőgted, kidúdoltad magadat te méregtarisznya?*

KIDUDORODÁS, (ki-dudorodás) ősz. fn. Állapot, midőn valami kidudorodik. *Szemek kidudorodása.* V. ö. **KIDUDORODIK**.

KIDUDORODIK, (ki-dudorodik) ősz. k. Dudorodva kinyomúl, kiáll, felfuvódik. *Kidudorodik a fel-fújt hólyag.* *Kidudorodott a pofája.* Mondjuk különösen a szemekről, midőn kimerednek, kicsüllednek. *Bámultában kidudorodtak a szemei.* V. ö. **DUDORODIK**.

KIDUG, (ki-dug) ősz. áth. Bizonyos résen, nyíláson, hasadékon kifelé dug, tol valamit. *Kidugni fejét az ablakon, ajtónyíláson.* *Kidugni kezét a szűr ujjából.* *Kidugni a börtönlíkon valamely levelet.* *Kidugni az ujját a rongyos keztyűből.* *Fejét kidugni a dunyha alól.* V. ö. **DUG**.

KIDUGÁS, (ki-dugás) ősz. fn. Bizonyos résen, nyíláson kifelé tolás. V. ö. **KIDUG**.

KIDUGASZOL, (ki-dugaszol) ősz. áth. Valamely edénynek dugaszát kiveszi. *Kidugaszolni a pezsgős palaczkokat.* *Kidugaszolni a hordókat.* V. ö. **DUGASZOL**.

KIDUGIK, (ki-dugik) ősz. k. Rést, lukat ütve kibuvik, kicsuszik, kinyomúl. *Kidugik a szeg a zsákból.* Tájédivatos.

KIDÚL, (ki-dúl) ősz. áth. 1) Dúlva kifoszt valamit v. valamit. *A rablók mindenből kidúlták őt.* *Az ellenség kidúlta a városokat, és falvakat.* V. ö. **DÚL**. 2) Mándy P. szerint Szathmár megyében am. fölülmű, legyőz.

KIDURRANT, (ki-durrant) ősz. áth. Durrantva kilövi. *Puskáját kidurrantotta.*

KIDURUNGOL, (ki-durungol) ősz. áth. l. **KIDORONGOL**.

KIDUVAD, (ki-duvad) ősz. őnh. Szoros ürege, résen kinyomúl, kitolul. *Kiduvad a füst a kéményen.* *Kiduvad a bodzafa béle.* *Kiduvad a kürtbe fűt hang.* *Kiduvad az eltiport állat bele.* V. ö. **KIDUGIK**.

KIDUVADÁS, (ki-duvadás) ősz. fn. Rése, likon, csövön, stb. kinyomulása, kitolulása valamely testnek.

KIDUVASZT, (ki-duvaszt) ősz. áth. Valamit szoros ürege, öblön, résen, csövön kiduavadni kész, kényszerít. *Szorongatás által kiduvasztani a hurka bétét.* V. ö. **DUVASZT**.

KIDUVASZTÁS, (ki-duvasztás) ősz. fn. Nyomogatás, szorongatás, tolás, mely által kiduvasztanak valamit. V. ö. **KIDUVASZT**.

KIDUZZAD, (ki-duzzad) ősz. őnh. Belső erőködésnél fogva bizonyos üregből, öbölből kinyomúl, kitolul. *Kínjában kiduzzadtak a szemei.* *Rokon a kidugik, kidudorodik, kiduvad igékkel.* V. ö. **DUZZAD**.

KIDUZZADÁS, (ki-duzzadás) ősz. fn. Erőszkolt állapot, midőn kiduzzad valamely test. V. ö. **KIDUZZAD**.

KIDUZZASZT, (ki-duzzaszt) ösz. áth. Erőltetés, illetőleg nyomás, szorongatás, tolás által eszközi, vagy okozza, hogy kiduzzadjon valamely test. *Szemeit, pofáját kiduzzasztja.* V. ö. DUZZASZT.

KIDUZZOG, (ki-duzzog) visszatérő névmással: *kiduzzogja magát*, am. jó soká duzzogván, már betelt vele s abban hagyta.

KIDÜHÖDIK, (ki-dühödik) ösz. k. Dühét kiadja, kitölti. *Kidühödött a kegyetlen zsarnok. Sok vérontás után kidühödte magát.* Átv. ért. *kidühödik a szél, fergeleg, tengeri vész.* V. ö. DÜHÖDIK.

KIDÜHÖNG, (ki-dühöng) ösz. önh. L. KIDÜHÖDIK. Különösen visszatérő névmással: *magát kidühöngi.*

KIDÜL I. KIDÖL.

KIDÜLED, v. KIDÜLLED, v. KIDÜLLYED, v. KIDÜLYED, I. KIDÖLED.

KIDÜLESZT, v. KIDÜLLESZT, v. KIDÜLYYESZT, v. KIDÜLYESZT, I. KIDÖLESZT.

KIÉ, (ki-é) birtokragos kérdő névmás, mely személyre vonatkozik, s am. kit illet a nevezett birtok, vagyon, jószág. *Kié ezen ház? — Péteré. Hát azon kert kié. — Pálé. — Kié e könyv? Midőn több a birtok: kiéi? Kéi az amott legelő juhok? Részletesebben I. KI névmás, és Birtokos: é, éi, ék. Előbeszéd 162. I.*

KIEBEL, (ki-ebel) ösz. áth. Bányási nyelven, a német *auslaufen* szerint, am. a kiásott érczes földet tovább szállítja. *Naponként félmászányi terhet, vagy többet is kiebelni.*

KIED, több vidéken, különösen a Székelységen, Balaton vidékén, Vas megyében stb. divatos tájéjtés, *kēd*, *kend* helyett I. KELMED.

KIEDÉZ, (kied-éz) áth. m. *kiedéz-tem*, — *tél*, — *étt*. Balaton vidékén, és Vasvármegyében, am. *kied*, azaz *kēd*, *kend* névvel vagy czimvel szólít valakit. Másutt *keedéz* v. *kendéz*. *A pór leány a legényt, a feleség a férjét kiedezi.*

KIÉDÉZ, (ki-édéz) ösz. áth. A gyógyszerészeknél am. valamely kellemetlen ízű szert édessel vegyít, édes porba takar. *Kiédézni a labdacsokat.* Sós vagy savanyú részeket vegyészetileg eltávolít.

KIÉDÉZÉS, (ki-édézés) ösz. fn. A kellemetlen ízű gyógyszernek valamely édanyaggal vegyítése, be-takarása. Sós vagy savanyú részek eltávolítása.

KIÉG, (ki-ég) ösz. önh. 1) Mondjuk meggyúlt testről, midőn addig ég, míg minden gyulékony részei föl nem oszlanak, ki nem repülnek. *Kiégett a gyertya, mécszsr, lámpaolaj.* 2) Mondjuk testről, melynek valamely részét a tűz égetése kilikasztotta. *Kiégett a kemenczére tett ruha. Kiégett a fapipa oldala.* 3) Mondjuk tüztartó készülétről, edényről, midőn tüze kifogy, kialszik. *Kiégett a pipám. Kiégett a kandalló.* 4) Mondjuk emberről, kinek házat, jószágát a tűz elemészttette. *E falu lakói majd mindnyájan kiégtek.* 5) Am. égetés által bizonyos czélra alkalmassá lesz, midőn némely részek a tűz által elválasztatnak tőle.

Kiégnék az érczek. Kiég a téglá, kiég a szén, kiég a mészkő.

KIEGÉS, (ki-égés) ösz. fn. Midőn valami kiég, ezen igének minden értelmében. V. ö. KIEG.

KIEGÉSZÉDÉS, (ki-egészédés) ösz. fn. Egy egészszé alakulás, az egészből hiányzónak mintegy magától betöltése, beillesztése, helyrepótolása.

KIEGÉSZÉDIK, (ki-egészédik) ösz. k. Mintegy önmagában, belerejénél, működésénél fogva, tehát külső behatás nélkül egy egészszé alakul, melyben ami hiányzott, betöltetik, helyrepótolatik; pl. *kiegészedik* valamely testület, midőn elhunyt tagjai helyett maga választ új tagokat; ha pedig ezeket felsőség nevezi ki, akkor *kiegészítettik*. Még több önállóság rejlik ebben: *kiegészül*.

KIEGÉSZÍT v. —EGÉSZÍT, (ki-egészít) ösz. áth. Azt, ami hiányos volt egészszé teszi, tehát hiányait kipótolja. *A város tandcsát kiegészíteni.* V. ö. EGÉSZ.

KIEGÉSZÍTÉS v. —EGÉSZÍTÉS, (ki-egészítés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg rendelés, rendelkezés, intézkedés, mely által kiegészítenek valamit. *A hadsereg kiegészítését sürgetni.*

KIEGÉSZÍTŐ, KIEGÉSZITŐ, (ki-egészítő) ösz. mn. Aki vagy ami valamit kiegészít. *Tandcsot kiegészítő kir. biztos. Kiegészítő részei valaminek.* V. ö. KIEGÉSZÍT.

KIEGÉSZÜL v. —EGÉSZÜL, (ki-egészül) I. KIEGÉSZÉDIK.

KIEGÉSZÜLÉS v. —EGÉSZÜLÉS, (ki-egészülés) I. KIEGÉSZÉDÉS.

KIEGET, (ki-éget) ösz. áth. 1) Valamit tűz által olyanná fejt ki, olyanná teszen vagy alakít, mint természete vagy czélja hozza magával. *Kiégetni az érczeket. Kiégetni a téglát, mészkövet, szenet.* 2) Tűz által elront, kisüt, kilikaszt valamit. *Az égő pipával kiégette a ruhát. Kiégetni tüzes vassal valakinek szemét.* V. ö. ÉGET.

KIEGETÉS, (ki-égetés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kiégetnek valamit. V. ö. KIEGET.

KIEGYENESÉDÉS, (ki-egyenésedés) ösz. fn. Egyenesre kinyulás v. kihúzódás.

KIEGYENESÉDIK, (ki-egyenésedik) ösz. k. Egyenesre kinyúlik v. kihúzódik.

KIEGYENESÍT, (ki-egyenésít) ösz. áth. Egyenesre kinyújt, kihúz. *Kiegyenesíteni a meggörbödött vaspálczát. Kiegyenesíteni az összezsugorodott kezeket, ujjakat.* V. ö. EGYENESÍT.

KIEGYENESÍTÉS v. —EGYENESÍTÉS, (ki-egyenésítés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg igazítás, midőn kiegyenesítünk valamit. V. ö. KIEGYENESÍT.

KIEGYENESÜL, (ki-egyenésül) ösz. önh. L. KIEGYENESÉDIK.

KIEGYENGET, (ki-egyenget) ösz. áth. és gyak. 1) Valamely rögös, buczkás, dombos, gödrös, kátyús tért símává, egyarányossá tesz. *Kiegyengetni a felvágott utakat. Kiegyengetni a megszalagotttól téseket, gátokat, a zápormosta födeleket.* 2) Szélesb ért. va-

lamit rendbe szedeget, kiigazitgat, kijavitgat. *A romlott háztetőt, a szétkuszált kazalt kiegyengetni.*

KIEGYENGETÉS, (ki-egyengetés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg igazgatás, javítgatás, mely által kiegyengetünk valamit. V. ö. KIEGYENGET.

KIEGYENÍT, (ki-egyenít) ősz. áth. I. KIEGYENESÍT.

KIEGYENLÍT v. —**EGYENLIT**, (ki-egyenlít) ősz. áth. 1) Valamit egyenlően felosztva kicsinál. *Kiegyenlíteni a testvéreknek járó örökségi részeket. Kiegyenlíteni a részes aratók járandóságát.* 2) A vizsgálódó, perlekedő feleket barátságos egyezésre bírja, midőn mindkettejük igényeit, követeléseit egyenlően elintézi.

KIEGYENLÍTÉS v. —**EGYENLÍTÉS**, (ki-egyenlítés) ősz. fn. Eljárás cselekvés, mely által kiegyenlítenek valamely ügyet. V. ö. KIEGYENLÍT.

KIEGYEZZKÉDÉS, (ki-egyezkezdés) ősz. fn. Alkudozási végleges megállapodás, melynél fogva a felek valamely dologra nézve egymással kiegyezkednek. V. ö. KIEGYEZZKÉDIK.

KIEGYEZZKÉDIK, (ki-egyezkeedik) ősz. k. Mondjuk különböző, egymással ellenkező követelésű, igényű, illetőleg meghasonlott, perlekedő felekről, midőn valamely ügyben véglegesen intézkednek. *Kiegyezkedni a hitelezőkkel.*

KIEGYEZZTET, (ki-egyeztet) ősz. áth. A perlekedő feleket rábírja, hogy kiegyezzenek, kiegyezkedjenek egymással. V. ö. KIEGYEZZKÉDIK.

KIEGYEZZTETÉS, (ki-egyeztetés) ősz. fn. Közbejárói cselekvés, eljárás, mely által valaki a perlekedő feleket kiegyezteteti. V. ö. KIEGYEZZTET.

KIEHÉZZTET, (ki-éheztet) ősz. mivel. Valakit sokáig koplalni, s ez által éhessé lenni kényszerít. *Vékony tartással kiehéztetni a szolgákat.* V. ö. ÉHEZIK.

KIEHÉZZTETÉS, (ki-éheztetés) ősz. fn. Kényszerítő cselekvés, mely által kiehéztetnek valakit.

KIEHÜL, **KIEHÜL**, (ki-ehül) ősz. önh. Hosszas koplalás után gyomra kiürül, s éhessé lesz.

KIEHÜLÉS, **KIEHÜLÉS**, (ki-ehülés) ősz. fn. Szenvedő állapot, midőn valaki tartósb koplalás után kiehül.

KIEJT, (ki-ejt) ősz. áth. Amit fogva tartott, kiesni hagyja, engedi. *Kiejteni valamit a kézből. A könyvet hón alól kiejteni. A repülő sas kiejtette körmei közül a zsákmányt. Az eb kiejtette szájából a kancsot.* 2) Átv. ért. valamit kimond, nyelven kiereszt. *Alig tudja kiejteni a szót. A francia szókat hibásan ejti ki. Értelmesen, tisztán, hangosan kiejteni a szokat.* 3) Csalóközi tájejtéssel: *kiejteni a szemetet, port*, am. kisöpörni. *Ejtsd ki, édes leányom, ebből a szobából ezt a szemetet.* Alsó Vágmellékén keményebb értelemben: *kisujt*. „Karapold (vízzel hintsd) be a szobát, és sujtsd ki.”

KIEJTÉS, (ki-éjtés) 1) Cselekvés, midőn valamit tulajd. ért. kiejtünk, azaz kiesni hagyunk, engedünk. 2) Átv. ért. azon mód, melylyel a szokat ki-

mondjuk. *Tiszta, hibátlan értelmes kiejtéssel birni. Magyaros kiejtéssel beszélni latinul, francziául. Hibás kiejtéssel olvasni az idegen neveket. Kiejtéséből észrevehető, hogy nem született magyar. Palóczos, dunántúlias, tiszamellékiek kiejtés.*

KIÉKESÍT v. —**ÉKESIT**, (ki-ékesít) ősz. áth. Valaminek külsejét, felszínét ékesen elkészíti. *Kiékesíteni a tánczeremet tükrökkel, viládrokkal stb.*

KIÉKESÍTÉS v. —**ÉKESITÉS**, (ki-ékesítés) ősz. fn. Cselekvés, mely által valamit kiékesítenek. V. ö. KIÉKESÍT.

KIÉKÍT, (ki-ékít) ősz. áth. I. **KIÉKESÍT**.
KIÉKÍTÉS, (ki-ékítés) ősz. fn. lásd: **KIÉKESÍTÉS**.

KIÉL, (ki-él) ősz. önh. Tárgyesettel am. valakit, az által, hogy rajta élődik, vagyonából kifoszt, szükségre juttat. *Az ellenséges hadak mindenéből kiélték a föld népét. A sok vendég kiéli a házunkat.* V. ö. ÉL.

KIÉLÉGÍT v. —**ELÉGIT**, (ki-elégít) ősz. áth. Általán, valakinek annyit ad, amennyit az igényel, követel vagy vár. Különösen 1) Az illető, kötelezett járandóságot kiadja. *Kielégíteni a munkásokat, szolgákat, azaz béröket kifizetni. Kielégíteni a hitelezőket, am. az adósságokat lefizetni. „És én kielégitem őket az lhó (ló) árából és hozzám vim (vivém) az lovath.”* Levél 1559-ből. (Szalay Á. 400 magy. I.). 2) Mások kérelméhez, várakozásához képest eleget ad. *Kielégíteni a kéregetőket, koldúsokat. Kielégíteni a vendégeket. Kielégíteni a köz várakozást.*

KIÉLÉGÍTÉS v. **ELÉGÍTÉS**, (ki-elégítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg adás, adományozás, fizetés stb. mely által kielégítünk valakit.

KIÉLÉSÍT v. —**ÉLÉSIT**, (ki-élésít) ősz. áth. Élesre kifen, kiköszörül. *Kiélesíteni a kardot, kést, beretvát.* V. ö. ÉLESÍT.

KIÉLÉSÍTÉS v. —**ÉLÉSITÉS**, (ki-élésítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg fenés, köszörülés, mely által kiélesítenek valamit.

KIEMÉL, (ki-elmél) ősz. áth. Elmélve, azaz gondolkozva kitalál valamit. V. ö. **ELMÉL**.

KIEMEL, (ki-emel) ősz. áth. 1) Valamit vagy valakit emelve kivesz, kivisz valahonnan. *Kiemelni valakit a kocsiból. A gyermeket a bölcsőből, a beteget az ágyból kiemelni. Kiemelni a zsákokat a magtárból, dereglyéből. Kiemelni a megsúlyedt szekeret a sárból.* 2) Átv. ért. szóbeli vagy írásbeli előadásban bizonyos pontokat, tárgyakat a többi közül különösen kiűntet, hogy a hallgatóra vagy olvasóra annál inkább hassanak. V. ö. **EMEL**.

KIEMELÉS, (ki-emelés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamiből vagy valahonnan kiemelnek valamit. V. ö. **KIEMEL**.

KIEMELINT, (ki-emelint) ősz. áth. Emelintve, könnyedén emelve kivesz, kivisz valahonnan. *Kiemelintette a kocsiból, mint a pelyhet.*

KIEMELKÉDÉS, (ki-emelkedés) ősz. fn. Mozgalmai állapot vagy cselekvés, midőn valaki vagy valami kiemelkedik.

KIEMELKÉDIK, (ki-emelkedik) ősz. k. Emelkedve a többi közül vagy bizonyos térszín fölött kitűnik, felmagasodik. *A fenyők kiemelkednek az iharok és bükök közül. A tornyok kiemelkednek a többi épületek közül.* Átv. ért. alacsony állapotból, sorsból magasabbra jutván, kitünővé leszen. *Ész, vitézség, iparkodás által a köz emberek sorából kiemelkedni.*

KIEMÉSZT, (ki-emészt) ősz. áth. Általán valamit kiveszni, elromlani, megsemmisülni kényszerít, kiirt, kipusztít. *Kiemészteti a férgek, patkányokat, kártékony állatokat. A nagy hideg kiemészteti a gyöngye növényeket.* V. ö. EMÉSZT.

KIEMÉSZTÉS, (ki-emésztés) ősz. fn. Pusztító, irtó cselekvés, mely által kiemésztének valamit. V. ö. KIEMÉSZT.

KIÉNEKÉL, (ki-énekél) ősz. áth. A halottat énekszóval elbúcsúztatja, s kikíséri a temetőbe. *Ki-énekelték a szegényt, am. meghalt, s eltemették.*

KIÉNEKÉLÉS, (ki-énekelés) ősz. fn. A halottnak énekszóval elbúcsúztatása. *Ki-énekelésért járó kántordíj.*

KIENGED, (ki-enged) ősz. őnh. 1) Mondjuk a fagyról, jégről, midőn olvad, azaz a megmerevült nedvek kifejlődve szétfolynak. 2) Áthatólag, am. valaminek árából vagy valamely követelésből egy részt ki- vagy levonni hagy, azon részről lemond; más-ként: *leenged.*

KIENGEDÉS, (ki-engedés) ősz. fn. A fagnak, fagyott testnek kiolvadása. 2) Valaminek árából vagy valamely követelésből egy résznek leengedése.

KIENGESZT, (ki-engeszt) ősz. áth. Átv. ért. a fagyot, jeget, vagyis a jéggé merevült nedveket kiolvasztja, szétfolytja. *A tavaszi napsugarak kiengeszti a föld fagyát, és a folyók, tavak jegeit.* V. ö. ENGESZT.

KIENGESZTEL, (ki-engesztel) ősz. áth. Valakinek haragját lecsillapítja, boszúját megszelídíti, s kedélyét engedékenynyé, hajlandóvá teszi, vagy rábirja, hogy az érdemlett büntetést elengedje. *Kiengeszteni a megbántott szüléket. A vétek által megbántott isteni igazságot bánattal, megtéréssel, imádsággal, bűjtöléssel kiengeszteni.* V. ö. ENGESZTEL.

KIENGESZTELES, (ki-engesztelés) ősz. fn. Cselekvés, mely által kiengesztelünk valakit. V. ö. KIENGESZTEL.

KIENGESZTELŐDÉS, (ki-engesztelődés) ősz. fn. Valaki haragjának, boszújának lecsillapodása, kibékülés.

KIENGESZTELŐDIK, (ki-engesztelődik) ősz. belsz. Haragja, boszúja lecsillapul. Kedélye engedékenynyé lesz.

KIÉPÍT v. —**ÉPÍT**, (ki-épít) ősz. áth. 1) Bizonyos téren, vonalon kívül épít valamit. *A ház elejét kiépíteni az utcusorból. A tornácot kiépíteni a*

piacra. 2) Valamit egészen bevégezve épít. *A templomot elkezdtek építeni, de ki nem építették.* V. ö. ÉPÍT.

KIÉPÍTÉS v. —**ÉPÍTÉS**, (ki-építés) ősz. fn. Cselekvés, melynek folytán kiépítenek valamit. *Ezen háznak terv szerinti kiépítése százezer forintba kerül.*

KIÉPÜL v. —**ÉPÜL**, (ki-épül) ősz. őnh. 1) Mondjuk emberről, ki betegségéből kigyógyulván éppé leszen. 2) Am. valamely épület teljes bevégez-teig elkészül. V. ö. ÉPÜL.

KIÉPÜLÉS v. —**ÉPÜLÉS**, (ki-épülés) ősz. fn. Állapot, midőn valaki vagy valami kiépül. *Súlyos betegségéből való kiépülését az orvos ügyességének köszöni. E templom kiépülését a költségek hiánya gátolja.*

KIÉR, (ki-ér) ősz. őnh. 1) Menve, haladva bizonyos helyből vagy helybe kijut. *Hosszas bolygás után kiérni a sírú erdőből. Nagy sár miatt alig értünk ki a faluból. Végre kiértünk a partra, a síkmezőre, a szabad nyílt tengerre.* 2) Valahonnan ki- v. előre nyúlik. *A szarufák kiérnek a tető alól.* V. ö. ÉR. (3).

KIÉRDEMEL, (ki-érdemel) ősz. áth. Munkájával, magaviseletével érdemes az állapotra, melyre törekszik. *Hogy gond nélkül elhet, önmaga szorgalmával érdemelte ki. A jók becslését kiérdemelte.*

KIERED, (ki-ered) ősz. őnh. Széles ért. bizonyos helyről kimozdul, kimegy, kiindul. *Eredjete ki a házból. Eredj ki innen.* Szorosb ért. 1) Kifoly. *Ki-ered a fenékvíz. Kiered az orra vére.* 2) Kiszármazik, távolra kiszakad. *Eleink Ázsiából eredtek ki. Némely erdélyi magyarok kieredtek Moldovába, Oláhországba.* V. ö. ERED.

KIEREDÉS, (ki-eredés) ősz. fn. Kifolyás; kiszármazás. V. ö. KIERED.

KIERÉGET, (ki-eréget) ősz. áth. és gyakor. Többeket, egymás után, folytonosan kieredni, azaz kimeni, szabadon menni hagy, enged, kibocsát, ki- küld. *Kieretgni a kalitkába zárt madarakat. A barmokat kieregetni a mezőre. A foglyokat kieregetni a börtönből. Bodor füstököt eregetni ki az égő pipából.* V. ö. ERÉGET.

KIERÉGETÉS, (ki-erégetés) ősz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos sokaságu embereket vagy más valamiket kieregetünk. V. ö. KIERÉGET.

KIÉRÉS, (ki-érés) ősz. fn. Valamely helyből, térről kijutás; kinyúlás.

KIERESZKÉDÉS, (ki-ereszkedés) ősz. fn. Mozgási, terjeszkedési belcselekvés, midőn valami v. valaki kiereszkedik.

KIERESZKÉDIK, (ki-ereszkedik) ősz. k. 1) Bizonyos térből, körből kimenve, kieredve elszéled. *A méhraj kiereszkedik a kaptárból. A nyáj kiereszkedik a legelőn. A hadseregek lassanként kiereszkednek a vidékre.* 2) Átv. ért. valamely összemert, összezsugorodott test kinyúlik, kitágul. *A felakasztott ránkös, nedves ruha kiereszkedik. A megmelegített viasz nyomás által kiereszkedik. A szők csizma kiereszkedik, ha sokat viselik.* 3) Átv. ért. mondjuk beszé-

lőről, íróról, midőn valaminek elbeszélésében, fejtegetésében távolabb tárgyakra kiterjed. *A csata leírásában kiereszkedni a csatahelynek és vezérek jellemének festésére. A regényírók igény szeretnek kiereszkedni.*

KIERESZT, (ki-ereszt) ősz. áth. 1) A zárva, kötve, fogva tartottat, szóval, bennlevőt szabadon menni engedi, kibocsátja, kiküldi. *Kiereszteni a baromokat az akolból, ölből. Kiereszteni a baromfiakat a ketreczből, a madarakat a kalitkából. Kiereszteni a gyermekeket az iskolából, a rabokat a börtönből. Kiereszteni valakit a külföldre. Kiereszteni kézből a gyeplőt. Kiereszteni a vizet. Hordóból kiereszteni a vizet, am. kifolyatni.* 2) Tárgyeset nélkül am. utazás vagy mezei munka alkalmával etetés végett kifog. *Délfelé jár az idő, már kiereszthetünk. Állj meg kocsis, itt jó legelő van, kiereszthetsz.* Mondják ezt a pásztorok is, midőn nyájaikkal kiindulnak. *Kieresztenek a csikósok, gulyások. Kieresztettek a méhek, am. ki- v. el- rajzottak. Főrgeteg közelit, most ne ereszszünk ki.* 3) Átv. ért. mondjuk beszélőről, midőn valamit, mintegy titok gyanánt kimond. *Kieresztett egy-két szót, miből sokat lehet érteni.* 4) Átv. ért. olvaszt, kiolvaszt. *Kiereszteni a szalonna zsírját* (németes kitétel, mint az „anslassen“ fordítása). 5) *Kiereszteni a szükre varrt ruhát*, am. kibővíteni.

KIERESZTÉS, (ki-eresztés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit kieresztünk. *Nydják, rabok kieresztése. Víznek kieresztése a csatornán.* V. ö. **KIERESZT**.

KIEREZ, (ki-erez) ősz. áth. A húsból az ereket, mósingokat kiszedi. *A szakács kierezi a pörkölni való húst.*

KIÉRÉZ, (ki-éréz) ősz. áth. Valamely szagot vagy büzt valamely testből legott észrevesz. *Az olvasztott vajnak faggyú szagát kiérézni a téstából.*

KIÉRÉZHETŐ, (ki-érézhető) ősz. mn. Amit kiérézni lehet.

KIÉRLEL, (ki-érlel); jobban : *megérlel*, l. ezt.

KIERŐSZAKOL, (ki-erőszakol) ősz. áth. Erővel, erőszakkal, kényszert használva kicsikar.

KIERŐSZAKOLÁS, (ki-erőszakolás) ősz. fn. Erőtetve, kényszert használva kicsikarás.

KIERŐTET, (ki-erőtet) l. **KIERŐSZAKOL**.

KIERŐTETÉS, (ki-erőtetés) l. **KIERŐSZAKOLÁS**.

KIÉRZIK, (ki-érzik) ősz. k. Mondjuk testekről, különösen eledelekről, melyeknek kitünő szagát, és büzt legott észreveszszük. *Ezen téstából kiérzik a keserű vaj. A káposztából kiérzik az avas szalonna. A kávéból kiérzik a cikória.* V. ö. **ÉRZIK**.

KIES, (ki-es) mn. tt. *kies-t v. —et, tb. —ek.* Egy a *kijes, kéjes* szókkal. Gyöke a kedélyre vonatkozó, s a kedélynek különös kellését, tetszését jelentő *ke*, melyből lett *ke-es, ké-es* (pl. a Mátyás király halálára 1490-ben írott emlékdalban: „Nyumultaknak kees hajlaka“), hangváltozattal *ki-es*, mint *se-et si-et* a *se* gyöktől, honnan a *sebes* (ce-

ler) is származik. Betű szerint am. a kedélynek tetsző, kedves, érzéket gyönyörködtető. Különösen mondjuk vidékről, tájról, erdőről, kertről, ligetről, mely a szemekre kellemesen hat, mely az érzéseknek gyönyöréltet nyújt. *Kies völgyek, hal-mok, kertek, ligetek. Kies tájék. Kies fekvésű város, helység. Isten kies kertbe helyezte az első emberpárt. Kies szép mezei lakok. Kies fürdőhelyek. Kies dombra épített kastély.*

A persában *khas* (*khaus*) am. a latin *pulecr*, *elegans*; *bonus*, *gratus*, *jucundus*; *laetus*, *hilaris*; mely persa szóról azt mondja Vullers, hogy melyik zend vagy szanszkrit szó felel meg neki, nehéz megmondani. A törökben *khos* am. jó, innen *khos gelmek*, am. tetszeni, kellemesnek lenni; és *khos etmek* hízelgni (szó szerint : kellemest tenni).

KIESDE, (ki-es-de) fn. tt. *kiesdét*. Kies hely. Különösen használják némelyek az idegen *oase*, (görögül : *oasis*, kopt nyelven : *ouahe, ouahsoi*) magyartására, mely Áfrikának homokisvatai között itt-ott felmerülő termékeny tájékat jelent.

KIESDÉKÉL, (ki-esdékél) ősz. önh. Valamit esdekelve megnyer, kieszközöl. *Valakitől kegyelmet, bocsánatot esdekelt ki. Kiesdeklette, hogy visszatérhessen hazájába.* V. ö. **ESDÉKÉL**.

KIESDÉKLÉS, (ki-esdékülés) ősz. fn. Valaminek esdekelve megnyerése, kieszközlése. V. ö. **KIESDÉKÉL**.

KIESÉDÉS, (ki-es-éd-és) fn. tt. *kiesedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapotváltozás, midőn valami kiesedik.

KIESÉDIK, (ki-es-éd-ik) k. m. *kieséd-tem, —tél, —étt*. Mesterségnek hozzájárultával kies alakba öltözik. *Mivelés által kiesednek a vidékek. A puszta vidék fák ültetése, vizek lecsapolása, úri lakok építése által kiesedik.*

KIESÉN, (ki-es-én) ih. Kies állapotban vagy helyen; kellemesesen. *Ez a vár igen kiesén fekszik.* „De Szent Tamás a tűzben nagy kiesőn maradván, holte kelve egészen kijöve az égő kemőnczéből.“ Debr. Legend. könyv.

KIESÉS, (ki-esés) ősz. fn. Nehezdedési, súlyegyenvesztési mozgás, midőn valami vagy valaki kiesik valahonnan vagy valamiből. V. ö. **KIESIK**.

KIESIK, (ki esik) ősz. k. Mondjuk testről, midőn nyugvó vagy rejtkehelyéből kimozdulva, saját nehézségénél fogva a föld középpontja felé száll. *Kezéből kiesett a kenyér. Zsebéből kiesett a tárcza. Szájából kiesett a falat, a kőncz.* Átv. ért. hivatalból, szolgálatból akaratlanul vagy büntetésül kimarad. *Hütlensége miatt kiesett a pénztárnokságból. Tunyaság miatt kiesett a szolgálatból. Kiesni valaki kegyéből.* Visszatérő névmással tárgyesetben mondják csőről, midőn hullani megszűnt. *Kieste magát.* Ezen mondatban : *kiesett az eszemből, eszedből* stb. am. elfeledtem, nem jutott eszembe. Németeseek az ilyenek : *Jól esett ki a dolog. Ez nem jól esett ki, helyesebben magyarul : Jól ütött ki a dolog. Ez nem jól ütött ki.*

KIESÍT, KIESIT, (ki-es-ít) áth. m. *kiesít-ét*, htn. —ni v. —eni, par. —s. Kiessé tesz. *Fa-*, szőlő-ültetvényekkel, fasorokkal, kertekkel, csatornákkal, úri lakokkal, városokkal *kiesíteni* valamely pusztá vidéket. V. ö. KIES.

KIESÍTÉS, KIESITÉS, (ki-es-ít-és) fn. tt. *kiesítés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által kiessé tétetik valami. *Ezen pusztának kiesítése sok költségbe került az illető birtokosnak.* V. ö. KIES.

KIESMERSZIK, I. KIÖSMERSZIK.

KIESSÉG, (ki-es-ség) fn. tt. *kiesség-ét*, harm. szr. —e. Érzékekre, kedélyre gyönyörködtetve ható, kellemes tulajdonságok, melyeknél fogva valamit kiesnek mondunk, s azt mint olyat élvezzük. *E völgynek kiességét a csörgedező patakok, buja rétek, sürrü ligetek, csinos nyári lakok, régi várromokat mutató szomszéd hegyormok szerfölött emelik.*

KIESÜL, KIESÜL, (ki-es-ül) önh. m. *kiesül-t*. Olyanná lesz, olyanná alakul, mint amit kiesnek szoktunk mondani. V. ö. KIESÉDIK.

KIESÜLÉS, KIESÜLÉS, (ki-es-ül-és) fn. tt. *kiesülés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Kiessé levés, kiesedés. V. ö. KIES.

KIÉSZ, (ki-ész) ösz. áth. 1) Visszatérő névmással, am. jóllakásig, bizásig, megkövéredésig eszik. *Jól kiette magát a hosszas koplalás után. Soványan vetették ölbe a díznőt, de kövérre kiette magát.* 2) Evés által másnak jószágát, vagyonát kiéli, elemészt. *A hadjáró katonák mindenünket kiették. A sok vendég kieszenneket.* V. ö. ÉSZIK és MEGÉSZ. 3) Átv. ért. mondjuk bizonyos testekről, különösen nyavalyákról, nedvekről, melyek más testekkel érintkezésbe jöven, azokat kirágják, szakadást, nyílást, likat ejtenek rajtuk. *A rákfene kieszi a mellét. A csontszú kiette a lába szárát. A választóvíz kieszi a vasat. Az erős fekete festék kieszi a posztót.* Úgy látszik, hogy ez utóó értelemben vett ész, eredetileg am. ez v. edz, melynek megfelel a német *ätzen*, vastaghangon az v. acz, honnan lett aczó aczé aczél. Csakugyan midőn pl. azt mondjuk, hogy *a választóvíz kieszi a vasat*, annyit tesz, hogy *kiedzi*, azaz vékonyítja, koptatja, vagy épen likat, nyílást csinál rajta. V. ö. EDZ.

KIESZKÖZLÉS, (ki-eszközlés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva közbejárásunkat eszköz gyanánt használjuk, hogy valamit kivihessünk. *Szabadságom kieszközlését főleg egy jó barátomnak, és egy hatalmas pártfogómnak köszönöm.* V. ö. KIESZKÖZÖL.

KIESZKÖZÖL, (ki-eszközöl) ösz. áth. Magát eszköz gyanánt közbevetve valamit kivisz, teljesít. *Bizonyos oklevelek kiadását kieszközölni. Eszközöld ki, hogy külföldről hazámba térhessek.* V. ö. ESZKÖZÖL.

KIESZMÉL, (ki-eszmél) ösz. önh. Alélt, ájult, mámoros, kábult, szóval eszméletlen állapotból öntudatra jut. V. ö. ESZMÉL.

KIESZTERGÁL, (ki-esztergál) ösz. áth. Valamit esztergálva kiformál, kialakít, kifarag. *Kieszter-*

gálni bizonyos csont vagy fa szerszámokat. A pipaszárra való csontokat, szepókákat kiesztergálni. V. ö. ESZTERGÁL.

KIESZTERGÁLÁS, (ki-esztergálás) ösz. fn. Esztergáló szerszámokkal kikészítése, kifaragása stb. valamely műnek.

KIESZTERGÁROZ, KIESZTERGÁROZÁS, I. KIESZTERGÁL, KIESZTERGÁLÁS.

KIÉTET, (ki-étet) ösz. mivel. 1) Tulajd. ért. valakinek jószágát, eleségét rája küldött evők által elfogyasztja. *Dúlók által kietetni a lakosok élelmi szerét.* 2) Átv. ért. valamely testet bizonyos nedv vagy más test érintése által elkoptat, kirágat. *Pokolkövel kietetni a vadhiúst. Választóvízzel kietetni a vasat, posztót.* V. ö. KIÉSZ 3).

KIÉTETÉS, (ki-étetés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kietetnek valamit. V. ö. KIÉTET.

KIETLEN, (ki-et-len, egyike azon szóknak, melyekben a *len* magában, s *ki-et'* nyilvánáságosan *'kies'* helyett áll, minthogy sem a *-lan*, *-len* sem az *-atlan*, *-etlen* nem szokott elvont gyökhöz járulni); mn. tt. *kietlen-t*, tb. —ék. Ami nem kies. *Kietlen rút, kietlen nagy* (Szabó Dávid); nevezetesen, helyre, vidékre, tájra vonatkozólag, am. zordon, vad, pusztá, természeti és mesterségi szépség nélkül való. *Kietlen vidék. Kietlen homokos sivatag.* Használtatik főnevül is, s am. lakatlan, miveetlen pusztaság. *Én vagyok kietlenben ivöltőnek szava.* (Münc. cod. Márk I.) *Ivöltőnek szava kietlenben* (U. ott. Luk. III.). V. ö. KIES. Határozóként am. kietlenül, zordonan.

KIETLENÉDIK, (ki-etlen-éd-ik) k. m. *kietlenéd-tem*, —tél, —ett. Kietlenné lesz, kietlenné válik, valamely tájék elvadul. *Elkietlenedik. Az erdők kipusztításával elkietlenedik a vidék.*

KIETLENÍT, KIETLENIT, (ki-et-len-ít) áth. m. *kietlenített*. Kietlenné, sivataggá tesz. *Elkietleníti.*

KIETLENSÉG, (ki-et-len-ség) fn. tt. *kietlenség-ét*, harm. szr. —e. Tulajdonságok, melyeknél fogva valamit kietlennek mondunk, nevezetesen bizonyos helynek, vidéknek, tájnak zordonsága, vadsága, sivatagsága, s mind abban fogyatkozása, ami az érzékeket, jelesen a szemeket gyönyörködteti. V. ö. KIETLEN.

KIETLENÜL, (ki-et-len-ül) ih. Kietlen állapotban.

KIETLENÜL, KIETLENÜL, (ki-et-len-ül) önh. m. *kietlenüllt*. I. KIETLENÉDIK.

KIETTE, falu Gömör megyében; helyr. *Kiettére*, —n, —ről.

KIEVESÉDÉS, (ki-evesedés) ösz. fn. Kóros állapot, midőn eves kóranyag fejlődik ki a testből. V. ö. KIEVESÉDIK.

KIEVESÉDIK, (ki-evesedik) ösz. k. Mondjuk sebről, kútegről, persenéről, midőn evnemű folyó nedv fejlődik ki belőle. V. ö. EV, EVES, EVE-SÉDIK.

KIEVEZ, (ki-evez) ösz. önh. Evezve a víz szé-
lére, vízparthoz, révbe hajtja a hajót, csónakot, stb.
Förgeteg közeledik, evezzünk ki, legények!

KIEVEZÉS, (ki-evezés) ösz. fn. Cselekvés, mi-
dön kievezünk.

KIEVÜL, (ki-evül) ösz. önh. lásd: KIEVE-
SÉDIK.

KIFACSAR, (ki-facsar) ösz. áth. Eredetileg am. ki-
csafar, azaz kicsavar, (valamint gyökeik is *facs* és *csav*
egyezők); a szokás szentesítette azon különbséggel,
hogy *facsarni* tulajd. ért. jelent csupán valamely
nedves testet csavarni, s *kifacsarni* am. valamely
testből a benne levő nedvet csavarva tekerve kiszor-
ítani, kinyomni; ellenben *csavarni* és *kicsavarni*
szélesebb értelemben jelent akármily hajlékony, ru-
galmas testet tekerés által összecsorítani vagy
csavarva kivenni, kihúzni. *Kifacsarni az általdzott,*
vagy kimosott ruhát. Kifacsarni a szivacsból a vizet.
Kifacsarni a citrom levét. — Kicsavarni tövélből a fiat-
tal fát. Kicsavarni valakinek kezéből a botot. V. ö.
FACSAR, CSAVAR. Átv. ért. valakitől erőszakosan
kinyer, kikap, kivesz valamit. *Valakinek utolsó fillé-*
rét kifacsarni.

KIFACSARÁS, (ki-facsarás) ösz. fn. Cselekvés,
illetőleg szorongató tekerés, csavarás, mely által ki-
facsarunk valamit. V. ö. KIFACSAR.

KIFACSARGAT, (ki-facsargat) ösz. áth. Több-
ször vagy egymásután többet kifacsar.

KIFACSARGATÁS, (ki-facsargatás) ösz. fn.
Facsargatva kinyomás.

KIFAGGAT, l. KIFAKGAT.

KIFAGY, (ki-fagy) ösz. önh. Fagy, hideg, jég
által kivesz, különösen, a növények műszeres élete
megszűnik. *Nagy téiben kifagynak a kényesebb növé-*
nyek. Száraz és kemény téiben kifagynak a vetések. V.
ö. FAGY.

KIFAGYÁS, (ki-fagyás) ösz. fn. Növények hi-
degvette állapota, midőn kifagynak. *Kifagyás ellen*
ganajjal, szalmával stb. betakarni a kényesebb növé-
nyeket. V. ö. KIFAGY.

KIFAKAD, (ki-fakad) ösz. önh. Széles, és betü-
szerénti értelemben kitágul, kitarúl, kinyílik. Különö-
sen 1) Mondjuk az életműszeres testekről, midőn akár
tenyésző, akár romlékony állapotban belsejükből bizo-
nyos sarj, vagy nedv kibúvik, kiömlik, kitarúl. *Kifa-*
kadnak a fák, virághimbók. Fí fakad az evvel teljes
seb, a genyedt kelés. Kí fakad a hólyag. 2) Mondjuk
nedvről, forrásról, mely a földből, sziklából kiömlik.
Kí fakad a fenékvíz. A Kirdályhegyből több folyónak
és pataknak forrása fakad ki. 3) Átv. ért. mondjuk em-
berről, midőn a sokáig elnyomott indulat, vagy rejt-
ett szenvedély végre kitör belőle. *Haragjában, mér-*
gében, keservében kifakadt. A méltatlanságok ellen ke-
seservesen kifakadt. Kí fakadt belőle, mit sokáig rejtgetett.
Kí fakadni a hamis bírák ellen. Már nem állhatom to-
vább, ki kell fakadnom. V. ö. FAKAD.

KIFAKADÁS, (ki-fakadás) ösz. fn. Állapot,
midőn valami vagy átv. értelemben valaki kifakad.

Fák, bimbók kifakadása. Vizek, források kifakadása.
Hályog, kelés kifakadása. A haragos, indulatos em-
bernek kifakadása. V. ö. KIFAKAD.

KIFAKADOZ, (ki-fakadoz) ösz. önh. és gyak.
Itt-ott, vagy egymás után, folytatólag kifakad. *Ta-*
vaszzal kifakadoznak a fák, ki előbb, ki utóbb. Kelé-
sei egymás után kifakadoznak. Átv. ért. am. indulat-
jában ki-kifakad, valahányszor t. i. oka, vagy al-
kalma van rá. V. ö. KIFAKAD.

KIFAKADOZÁS, (ki-fakadozás) ösz. fn. Fej-
lődési, szétválási állapot, midőn kifakadoz valami,
vagy átv. ért. valaki.

KIFAKASZT, (ki-fakaszt) ösz. áth. Valamit ki-
fakadni segít vagy készit, vagy erőszakosan fakadóvá
tesz. *A tavasz meleg sugárai kifakasztják a bimbókat.*
Nyomás, szurás által kifakasztani a kelést, a hólya-
got. Átv. ért. valakit indulatosan kitörő szavakra,
nyilatkozatra készit, kényszerit, ingerel. *A sértő in-*
gerlések kifakasztják a szelíd embert is. V. ö. FA-
KASZT.

KIFAKASZTÁS, (ki-fakasztás) ösz. fn. Cselek-
vés, midőn valamit v. valakit kifakasztanak.

KIFAKGAT, (ki-fakgat) ösz. áth. 1) Egymás
után kifakaszt. 2) A székelyeknél (kifoggat' kiejtés-
sel) am. kipuhatol, kikéml. (Kriza J.).

KIFALAZ, (ki-falaz) ösz. áth. Bizonyos tért
fallal kerit vagy erősít. *Kí falazni a kertet. Kí falazni*
a meredek út oldalát, a folyó partját. V. ö. FALAZ.

KIFALAZÁS, (ki-falazás) ösz. fn. Építés neme,
midőn kifalaznak valamit. V. ö. KIFALAZ.

KIFÁRAD, (ki-fárad) ösz. önh. Bizonyos moz-
gásban, munkában addig fárad, míg végre ereje ki-
fogy vagy gyöngül, s rugalmasságát veszti. *Kí fáradni*
a hosszú utazásban, birkózásban. Kí fáradni a kaszá-
lásban, aratásban, favágásban. Szeme az olvasásban,
keze az írásban kifáradt. Az ökrök a szántásban, a lo-
vak a futásban kifáradtak. V. ö. FÁRAD.

KIFÁRADÁS, (ki-fáradás) ösz. fn. Szenvedő
állapot, midőn valaki, vagy valami, t. i. állat, kifá-
rad. *Kí fáradásig gyalogolni, nyargalni, kapálni, írni.*

KIFARAG, (ki-farag) ösz. áth. Valamit faragva
kiformál, kiképez, kialakít. *Kí faragni az épületfákat.*
Kí faragni a szerszámok nyeleit. Átv. ért. valakinek
darabos erkölceit kiidomítja, kifinomítja, kisimítja.
Ezen vad ifjút lehetetlen kifaragni. V. ö. FARAG.

KIFARAGÁS, (ki-faragás) ösz. fn. Cselekvés,
illetőleg valamely éles eszközzel való munkálás, mely
által kifaragnak valamit. V. ö. KIFARAG.

KIFARAGCSÁL, (ki-faragesál) ösz. áth. és
gyak. kicsiny. Valamit faragesálva, azaz apró fara-
gásokat téve kialakít. *A boton, pipaszáron holmi ké-*
peket kifaragesálni. Fapipát, tajtékpipát, csinosan ki-
faragesálni. V. ö. FARAGCSÁL.

KIFARAGCSÁLÁS, (ki-faragesálás) ösz. fn.
Munkálkodás, midőn kifaragesálnak valamit. *E cifra*
bot kifaragesálása sok időbe kerülhetett. V. ö. KIFA-
RAGCSÁL.

KIFÁRASZT, (ki-fáraszt) ösz. áth. Valakit, s illetőleg valamit kifárasztani készit, kényszerít. *Hosszu és nehéz munkával kifárasztani a cselédeket. Kifárasztani a vonó barmokat.* V. ö. **KIFÁRAD**.

KIFÁRASZTÁS, (ki-fárasztás) ösz. fn. Erőtetés, kényszerítés, melynél fogva valakit v. valamit kifárasztanak. *Ezen hegyet a lovak kifárasztása nélkül meghágni nem lehet.* V. ö. **KIFÁRASZT**.

KIFÁRÍT, (ki-fárit) ösz. áth. l. **KIFÁRASZT**.

KIFAROL, (ki-farol) ösz. önh. Tulajd. ért. barmról mondják, midőn szokott, rendes állásából farát kifelé fordítva mozdul. *Kifarol a ló a rud mellől.* Átv. ért. kifarol a kocsi, vagy szán, midőn menés közben hátulja az útvágásból kicsúszik, kimozdul. *A sikos dombon kifarolt a szekér. A rudatlan szánok könnyen kifarolnak.* V. ö. **FAROL**.

KIFAROLÁS, (ki-farolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valami kifarol.

KIFAROLTAT, (ki-faroltat) ösz. áth. Eszközli, hogy valami kifaroljon.

KIFARSANGOL, (ki-farsangol). Csak visszahatólag használják. *Kifarsangolni magát*, am. a farsangot használva tölteni el.

KIFÁRÚL, (ki-fárul) ösz. önh. Szokottabban l. **KIFÁRAD**.

KIFÉCSSEN, (ki-fécsesen) ösz. önh. Mondjuk nedvről, folyadékról, midőn öbléből, medréből, edényéből stb. fecsecsenve kiömlik. *Szájából kifecscent a nyál. A megzökkent csőbőrből kifecscent a víz.* Rokon vele a vastaghangú *kilocszan*. V. ö. **FÉCSÉG**, **FÉCSSEN**.

KIFÉCSSENÉS, (ki-fécsesenés) ösz. fn. A víznek vagy más nedvnek fecsecsenve kiömlése valamely edényből, öbléből stb.

KIFÉCSSENT, (ki-fécsesent) ösz. áth. A nedvet, folyadékot kifecscesenni kényszeríti. *Rázás, lökés által a fazékból kifecscenteni a levét.* V. ö. **KIFÉCSSEN**.

KIFÉCSSENTÉS, (ki-fécsesentés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg lökés, taszítás, rázás stb. mely által valamely nedvet kifecscesentenek.

KIFÉCSÉG, (ki-fécség) ösz. önh. és gyak. 1) Tulajd. ért. a nedv, folyadék fecsegve kiömlendezik. *A nyál fecseg a szájból, midőn beszél. Rázás által a lajtól fecseg a víz.* 2) Átv. ért. tárgyesetes viszony névvel, valamit fecsegő kis madár módjára ki-beszél. Mondják emberekről, kik titkot tartani nem tudnak, s amit láttak, hallottak, kell vagy nem kell, fünek fának elmondják. *Kifecsegni a házi dolgokat, viszonyokat, titkokat. Nem jó mindent kifecsegni.* Használtatik visszaható névmással is. *Kifecsgette magát*, am. kedvére, elégségig fecsegett.

KIFÉCSÉGÉS, (ki-fécségés) ösz. fn. 1) Állapot, midőn a nedv, folyadék kifecsseg. *Víznek az edényből kifecségése.* 2) Cselekvés, midőn valaki valamit fecsegve kibeszél, kihirdet.

KIFÉCSKEND, (ki-fécskend) ösz. áth. Ha eredetét elemezzük, ugyanaz, ami a *kifecscent*, s elemezve, mint Molnár Albert is írja: *fecsk-en-t*, melynek *k* segédhangja vagy *cs*-höl alakult, vagy pedig ami, értelmét tekintve hihetőbb, itt a gyakorító *s* g-vel rokon *k*-val van dolgunk, s *fecsk*-ent v. *fecsk*-en-d am. *fecsk*-eg-en-t. Használó alkotásuk: *ficzkand, viczkand*. Értelme: valamit kifecscesenővé tesz, kifecscesenésre kényszerít. *A vízi puskából kifecsken di a vizet.* Az illető cselekvés gyakorlati alapfogalma rejlik benne.

KIFÉCSKENDÉS, (ki-fécskendés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg lökés, nyomás, tolás stb. mely által valamely nedvet kifecskenünk. V. ö. **KIFÉCSKEND**.

KIFÉCSKENDÉZ, (ki-fécskendéz) ösz. áth. és gyak. Bizonyos nedvet, folyadékot fecskendezve kilövel. *Bodzapuskából vizet fecskendezni ki. A palaczkából kifecsken di a bort.* V. ö. **FÉCSKENDÉZ**.

KIFÉCSKENDÉZÉS, (ki-fécskendezés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kifecskenedeznek, különösen úgy nevezett fecskendővel vízpuskával kilövellődik a víz.

KIFEJYVERÉZ, (ki-fegyveréz) ösz. áth. Valakit fegyverből kivetkőztet; szokottabban: *lefegyverez*, azaz valaki által a fegyvereket letéteti.

KIFEJYVERKÉZTET, l. **KIFEJYVERÉZ**.

KIFEHÉRÍT, (ki-fehérít) ösz. áth. Valamit fehérre, fehér színűre kizapúl, kimos, kiken, kifest stb. *Kifehéríteni a takácsból haza hozott vásznat. Kifehéríteni mésszel a falakat. A barna arczbőrt risporral kifehéríteni.* V. ö. **FEHÉR**.

KIFEHÉRÍTÉS, (ki-fehérítés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg színezés, mázolás, kendőzés, midőn kifehérítenek valamit. V. ö. **KIFEHÉRÍT**.

KIFEJ, (ki-fej) ösz. áth. Tulajd. ért. az emlős állatnak csacséből, tögyéből a benne levő tejet kinyomkodja, kihüvelykezi. *Apadásig kifejni a tehén tögyét.* Átv. ért. valakinek vagyonát, pénzét, gyakori zsarolás, követelés, kérés által kihúzza, kicsalja. *Az ügyvédek kifejték az illető feleket.* V. ö. **FEJ**.

KIFEJÉS, (ki-fejés) ösz. fn. Cselekvés, midőn kifejnek valamit, vagy átv. ért. valakit. V. ö. **KIFEJ**.

KIFEJEZ, (ki-fejez) ösz. áth. Átv. ért. gondolatot, eszmét, fogalmat, ítéletet, elmélkedetet, mint afféle elvont dolgokat, érzékekre ható jellel, pl. szóval, arczvonással, taglejtéssel kitüntet, s mintegy megfoghatóvá tesz. *A gondolatokat szabatos, határozott értelmű szóval kifejezni. Akaratát, véleményét egy szemhumyorítással, fejhajtással kifejezni. Az ügyes némajátékos sokat értelmesen bir kifejezni.* Visszatérő névmással, am. kimagyaráz, kifejt, értelmez. *Ő nem képes jól kifejezni magát.* Átvitetik a művészetekre is, pl. zenére, festészetre, szobrászatra stb. pl. *A zene kifejezheti a lágy, gyöngéd, vad, kemény érzelmeket. A jó arczkép kifejezi az eredetinek jellemét stb.*

KIFEJEZÉS, (ki-fejezés) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valamit kifejezünk. *Valamely gondolatnak, új eszmének, homályos érzelmennek szabatos kifejezésén törni az esztét.* 2) Magok azon jelek, vagy jegyek, melyek által valamit kifejezünk, milyenek a szavak, mondatok, arcvonások, taglejtések, vagy a zenészetben a hangok, a képzőművészetben a festékek árnyazata stb. *Szabatos, világos, rövid kifejezés. Értelmes, homályos, kétes, gyanús kifejezés. Illetlen, izléstelen, parasztos kifejezés. A magyar toborzónak hősies, büszke kifejezése van. Buta, gögös, vad kifejezésű arczkép.* V. ö. **KIFEJEZ.**

KIFEJEZÉSÉS, (ki-fejezésés) ösz. mn. Amiben kifejezés van.

KIFEJEZHETETLEN, **KIFEJEZHETLEN**, (ki-fejezhet[et]len) ösz. mn. Amit kifejezni nem lehet. Határozóként am. ki nem fejezhetőleg, kifejezhetlenül.

KIFEJLÉS, (ki-fejlés) ösz. fn. Állapot, midőn valami kifejlik. *Magok kifejlése. Csomó, gombolyag kifejlése. Észnek, akaratnak, szenvedélynek kifejlése.* V. ö. **KIFEJLIK.**

KIFEJLESZT, (ki-fejleszt) ösz. áth. Eszközli, véghez viszi, hogy valamely bonyolodott test részei, száalai stb. kifejlődjenek. Átv. ért. az ész tehetségeit művelés, oktatás által kiképzí.

KIFEJLESZTÉS, (ki-fejlesztés) ösz. fn. Cselekvés, mely által kifejlik valami. V. ö. **KIFEJLIK.**

KIFEJLETLEN, (ki-fejletlen) ösz. mn. Ami nincs kifejlődve. Határozóként am. ki nem fejlődött állapotban, kifejletlenül.

KIFEJLETLENSÉG, (ki-fejletlenség) ösz. fn. Ki nem fejlődött állapot vagy minőség.

KIFEJLETLENÜL, (ki-fejletlenül) ösz. ih. Ki nem fejlődött állapotban.

KIFEJLIK, (ki-fejlik) ösz. k. Tulajd. szoros ért. mondjuk oly tárgyról, mely bonyolítva, kuszálva, összeszöve, hajtvá, göngyölgetve volt, midőn részei, rétegei, száalai, rostjai, fonalai stb. kioldódnak, s kitünökké, láthatókká lesznek. *Kifejlenek hüvelyekből, beczőkből, tokjaikból a magok. Bonczolás által kifejlenek a belek. Kifejlik a czérnagombolyag. Kifejlik a ruha, midőn varrása elszakad. Vezényszóra kifejlenek a tömegben álló seregek.* Átv. ért. mondják elvont szellemi tárgyokról is. *Az ész, jellem, s bizonyos ösztönök, vágyak, szenvedélyek idővel fejlenek ki. Ezen fiúban az ész, és dicsvágy kordn kifejlett.* V. ö. **FEJLIK** és **FEJLIK.**

KIFEJLŐDÉS, (ki-fejlődés) ösz. fn. Állapot, midőn valami kifejlődik. *Valaminek kifejlődését mesterségesen szüntetni. A dolgok kifejlődését az időtől várni.* V. ö. **KIFEJLŐDIK.**

KIFEJLŐDIK, (ki-fejlődik) ösz. belsz. Fejlődve kibonyolodik, kitünővé, látszatossá teszi maga magát. Különbözik a *kifejlik* igétől, hogy ez csak egyes rövid idő alatt történő nyílást, homlást jelent; a *fejlődik* igében pedig a tartósság, és folytonosság eszméje rejlik. *A világesemények lassan fejlődnek ki. Sok*

idő kell ahhoz, hogy valamely vad nép csak a közép műveltségig is kifejlődjék. V. ö. **FEJLŐDIK.**

KIFEJT, (ki-fejt) ösz. áth. 1) Valamit hüvelye, tokja, beczője, héja belsejéből kiold, kibont. *Kifejteni a babot, borsót. Kifejteni a diót, mogyorót, gesztenyét.* 2) Valami bonyolodottat, kuszáltat, összeszótott kibont. *Kifejteni a kuszált fonalat. Kifejteni a csomót.* 3) Ami össze volt varrva, fűzve, szétválasztja. *Kifejteni a rozszul varrt ruhát. Kifejteni a kötött harisnyót.* 4) Átv. ért. valamit erkölcsi, szellemi úton hoz elé vagy kimagyaráz; a homályból tisztára derít ki valamit. *A lelki és testi tehetségeket művelés által kifejteni. Ismert számokból ismeretleneket kifejteni. Ami nincs, majd kifejti az idő.* V. ö. **FEJT.**

KIFEJTÉGET, (ki-fejtéget) ösz. gyak. áth. Gyakori vagy folytonos munkával fejt ki holmit. V. ö. **KIFEJT.**

KIFEJTÉGETÉS, (ki-fejtégetés) ösz. fn. Gyakorlati cselekvés, mely által kifejtégetnek valamit. V. ö. **KIFEJTÉGET.**

KIFEJTEKÉZÉS, (ki-fejtekezés) ösz. fn. Önálló cselekvés, midőn kifejtekezik valaki. V. ö. **KIFEJTEKÉZIK.**

KIFEJTEKÉZIK, (ki-fejtekezik) ösz. k. Mintegy maga magát kifejtégeti, azaz magát folytatólag vagy gyakran fejtve valamiből kibontakozik, kiszabadul. *A sokrétű derékövből kifejtekezni. Az üelgető karjai közül kifejtekezni. A sürű embertömegből kifejtekezni. Holmi szövvényes ügyekből kifejtekezni. Adóságaiból nem bír kifejtekezni.*

KIFEJTÉS, (ki-fejtés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valami kifejtetik. *Hüvelynek, toknak, ruhának kifejtése. Észnek, számnak kifejtése.* V. ö. **KIFEJT.**

KIFEJTÉT, (ki-fejtét) ösz. mn. Ami ki van fejtve vagy fejezve; ami világosan ki van írva.

KIFEJTÉTEN, (ki-fejtétten) ösz. ih. Kifejtett v. kifejezett állapotban. (Explicite).

KIFEJTŐDÉS, (ki-fejtődés) ösz. fn. Önmagára ható eselekvéssel, belműködéssel járó állapot, midőn kifejtődik valaki. V. ö. **KIFEJTŐDIK.**

KIFEJTŐDIK, (ki-fejtődik) ösz. belsz. Önmagára visszaható cselekvéssel bizonyos viszonyokból, bonyodalomból, zavarból, homályból kibontakozik. Különbözik a *kifejlődik* igétől, mert ez betűszerént am. kifejlést eszközölő állapotba jő; amaz pedig am. oly állapotban szenved, melyben magát kifejteni kénytelen, pl. *kifejlődik az ész különféle műveltségi eszközök által; kifejlődik valaki a néptömegből*, midőn tolakodva, forglódva szabadul ki közle. A kifejlődés tehát inkább más valaminek befolyása, a kifejtődés inkább magunk működése által történik.

KIFEJTŐLEG, (ki-fejtőleg) ösz. ih. L. **KIFEJTÉTEN.**

KIFEJTŐZÉS, **KIFEJTŐZIK**, l. **KIFEJTŐDÉS**, **KIFEJTŐDIK.**

KIFEKSZIK, (ki-fekszik) ösz. k. Valamely nyílt helyre, bizonyos körön, kerítésen kívül megy

fekünni. *A juhászkuitya kifekszik az akolajtóba. Az őreb kifekszik a küszöbre. A bojtár kifekütt a juhszélre. Visszaható névmással am. elégségig, untig fekszik. Kifekütte magát, míg törött lába begyógyult.*

KIFEKTET, (ki-fektet) ősz. áth. Eszközli, hogy valami vagy valaki kifekügyjék.

KIFEKVÉS, (ki-fekvés) ősz. fn. Kivül levő helyre, térre fekvés.

KIFELE, (ki-felé) ősz. ih. Azon irányban, mely belülről ki megyen. *Kifelé indulni. A városból kifelé sétálni.* Ellentéte: befelé. Mások befelé jönnek, mások kifelé mennek.

KIFELED, (ki-feled) ősz. áth. Valamit feledve kihagy, a többi közül kimaraszt. *Kifeledni bizonyos tudósítást a levélből. Kifeledni valamely szót a szótárból. A legfontosabb szöveg idézetét kifeledni az egyházi beszédből.* V. ö. FELED.

KIFELEDÉS, (ki-feledés) ősz. fn. Az emlékező tehetség hibája, gyöngéje, szórakozása stb. midőn kifeledünk valamit. V. ö. KIFELED.

KIFELEJT, (ki-felejt), KIFELEJTÉS, (ki-fejtés), l. KIFELED, KIFELEDÉS.

KIFEN, (ki-fen) ősz. áth. Tulajd. ért. valamely éllel bíró eszközt, szerszámot fenés által kiedz, kiélelt. *Kifenni a kést, kaszát.* Átv. ért. valamit fényesre, simára kikészít. *Kifenni az orcsát, bajuszt.* Szójátékkal: *kifeni, kikené magát.* V. ö. FEN.

KIFÉNYÉSEDÉS, (ki-fényésedés) ősz. fn. Valamely homályos, sötét, szinehagyott, bágyadt színű test változási állapota, midőn kifényesedik.

KIFÉNYÉSEDIK, (ki-fényésedik) ősz. k. Kösörülés, csiszolás, edzés stb. által külszine fényesre változik.

KIFÉNYÉSÍT, (ki-fényésít) ősz. áth. Valaminek külsejét, felszínét fényesre csiszolja, dörgöli, kösörüli, keféli, feni stb. *Kifényésíteni a kardot. Kifényésíteni a lószerszámokat, csizmákat.* V. ö. FÉNYÉSÍT.

KIFÉNYÉSÍTÉS, (ki-fényésítés) ősz. fn. Valamely homályos, bágyadt színű testnek fényessé tévése. *A szerszámok, fegyverek, lábbelik kifényésítéséhez jól értenek a katonák.* V. ö. FÉNYÉS.

KIFÉNYLIK, (ki-fénylik) ősz. k. Fénye által a többi közül kitűnik, kiragyo. *A csillámpozó kövekből kifénylenek az érczes részek. A közelgő hadsereg fegyverei kifénylenek. A nap kifénylik a felhők közül.* V. ö. FÉNYLIK.

KIFÉR, (ki-fér) ősz. önh. Bizonyos nyílt téren, résen, nyíláson, körön stb. kimenni való helye van. *Úgy meghízott, hogy alig fér ki és be az ajtón. A nagy szarvu ökör ki nem fér az istálóból, hogy szarvát meg ne üsse. Ordított, kiáltott, amint csak a száján kifért. Ki nem férne a német szó torkából.* (Népd.). *Annyi ember van a templomban, hogy egy óráig sem férnek ki. Ha ki nem fér az ajtón, majd kifér a kapun.* Átv. ért. *Ezen néhány szó kifér egy sorban, am. egy sorban van helyök.* V. ö. FÉR.

KIFÉRDÍT v. —FERDIT, (ki-férdít) ősz. áth. Valamit rendes, egyenes állásából ferdére kinyom. *Kiferdíteni a csizma sarkát. Kiferdítette a száját.* V. ö. FÉRDÍT.

KIFÉRDÍTÉS v. —FERDITÉS, (ki-férdítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg nyomás, gyúrás, járás, mely kiferdít valamit. V. ö. KIFÉRDÍT.

KIFESEL, (ki-fesel) ősz. önh. Tulajd. ért. mondjuk oly bonyolodott testekről, melyeknek gömbje, bimbaja, barkája, rigyája stb. mintegy önerejüknél fogva kinyílik, kibontakozik. *Kifesel a virágbimbó. Kifesel a termő, a leveles rigya.* V. ö. KIFESLIK.

KIFESELES, (ki-feselés) ősz. fn. Fejlődési állapot, midőn feselve kinyílik, kibomlik valami. V. ö. KIFESEL.

KIFESELT, (ki-feselt) ősz. mn. Belsejénél fogva kinyílt. *Kifeselt bimbó.* V. ö. KIFESEL.

KIFESLÉS, (ki-feslés) ősz. fn. A feslik (nem: fesel) törzsből am. szenvedő, romlásfélé állapot, midőn kifelisk valami. V. ö. KIFESLIK.

KIFESLETT, (ki-feslett) ősz. mn. Külső hatás által ki- v. széttoszlott. *Kifeslett ruha.* V. ö. KIFESLIK.

KIFESLIK, (ki-feslik) ősz. k. Szoros ért. ami varrva, füzve, tűzve, kötve volt, külső hatásnak következtében, pl. viselés, hányásvetés, koptatás által kibomlik, szétfoszlik. *Kifeslik a gyöngye czérnával varrott vagy megfeszült ruha. A feslik és fesel között az a különbség, hogy emez belerőnél, amaz küléről fogva történik.*

KIFEST, (ki-fest) ősz. áth. Valamely testnek festő szer által bizonyos szint ad. *Arczot fehérre v. pirosra kifesteni. A szobát, teremtet zöldre, kékre, rózsaszínre kifesteni.* V. ö. FEST.

KIFESTÉS, (ki-festés) ősz. fn. Valamely testnek bizonyos festékekkel, mázzal kiszínezése.

KIFESÜL v. —FESÜL, (ki-fesül) ősz. önh. Molnár Albertnél am. kifesel; l. ezt.

KIFESÜL v. —FÉSÜL, (ki-fésül) ősz. áth. A hajból, szőrből, serényből, sertéből stb. valamit fésűvel kitisztít, kiszed. *Kifésülni a pölyhüt, tollat. A lóserényből kifésülni a bojtortjánt. Kifésülni a tetüket. Kifésülni a gubanczos, bojtos ebet. Kifésülni a gyapjút, kendert.* Átv. ért. mondjuk: *kifésülni a fejet.* V. ö. FÉSÜL.

KIFESÜLÉS v. —FÉSÜLÉS, (ki-fésülés) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit kifésülnek. *Kifésüléskor kitépni a haját.* V. ö. KIFESÜL.

KIFESÜLKÖDÉS, (ki-fésülködés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kifésülködik valaki. Lásd: KIFESÜLKÖDIK.

KIFESÜLKÖDIK, (ki-fésülködik) ősz. k. Saját maga haját fésűvel kitisztítja, kiesinosítja, rendbe szedi. *Megborotválkozott, megmosdott, kifésülködött, nyalkán kicsépte magát.*

KIFESZÉGET, (ki-feszéget) ősz. áth. Feszégetve alapjából, sarkából, vagy több tárgyra vitetve,

alapjokból, sarkukból, rendes helyökből kimozdít. *Kifeszegetni az ajtókat zárját, az ablakok rostélyát.*

KIFESZÉGETÉS, (ki-feszégetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kifeszegtet.

KIFESZÍT v. —**KIFESZIT**, (ki-feszít) ösz. áth. 1) Valamit feszítve kinyom, kitol, kitágít. *Nyomás által kifeszíteni a csizma sarkát. Kifeszíti a mellét.* 2) Különösen valamely szilárdan álló testet bizonyos eszközzel tövéből, sarkából, alapjából, rendes helyéből kimozdít, kivet. *Dorongokkal kifeszíteni a kaput. Fejszével kifeszíteni a szekrény ajtaját. Sarkából kifeszíteni az ajtót.* V. ö. **FESZÍT**.

KIFESZÍTÉS v. —**FESZÍTÉS**, (ki-feszítés) ösz. fn. Erőszakoló cselekvés, illetőleg emelés, nyomás, mely által kifeszítenek valamit. V. ö. **KIFE-SZÍT**.

KIFESZÜL v. —**FESZÜL**, (ki-feszül) ösz. önh. Valami feszülve kinyomul, ki- v. széttolul, széttágul.

KIFESZÜLÉS v. —**FESZÜLÉS**, (ki-feszülés) ösz. fn. Feszülve kinyomulás, ki- vagy széttágulás. (Expansio).

KIFICZAMIK, (ki-ficzamik) ösz. k. l. **KIFICZAMODIK**.

KIFICZAMÍT v. —**FICZAMIT**, (ki-ficzamít) ösz. áth. Valamely tagot, illetőleg csuklót kificzamóvá tesz vagy kificzamni kényszerít. *Kezet, lábat kificzamítani.* V. ö. **FICZA**, **FICZAMÍT**.

KIFICZAMÍTÁS v. —**FICZAMÍTÁS**, (ki-ficzamítás) ösz. fn. Valamely tagnak erőszakos kinyomása a csuklóból. V. ö. **FICZAMÍT**.

KIFICZAMLÁS, (ki-ficzamlás) ösz. fn. l. **KIFICZAMODÁS**.

KIFICZAMLIK, (ki-ficzamlik) ösz. k. l. **KIFICZAMODIK**.

KIFICZAMODÁS, (ki-ficzamodás) ösz. fn. Állapot, midőn valamely tagja a testnek kificzamodik. *Lábnak, kéznek kificzamodása.* V. ö. **KIFICZAMODIK** és **KIMENYÜLÉS**.

KIFICZAMODIK, (ki-ficzamodik) ösz. k. Mondjuk általán az állati, különösen az emberi tagokról, midőn akármiféle kül erőszak által csuklóik öbleikből kicsuszszánnak, kifordulnak, máskép: *kimenül*, azaz kimenővé lesz, vagy *kimarul*, azaz marja vagyis csuklócsontja kinyomul. *Kificzamodhatik a kar vállban, a kéz kéztőben, a láb bokában* stb. Átv. ért. mondják a nyelvről, midőn beszédközben mintegy kicsuklik, kibicsaklik, s a hangot hibásan ejti, vagy midőn valaki, mint mondani szokás, valami görbét beszél. Mondják az észről is, midőn ítélleteiben, s okoskodásaiban a rendes észteni szabályoktól eltér s holmi bolondokat állít. *Úgy beszél, mintha kificzamodott volna az esze.*

KIFIÓKOZ, (ki-fiókoz) ösz. áth. Valamit fiókokkal kirak, ellát. *Kifiókozni a pénzes szekrényt. Kifiókozni a fűszeres bolt szekrényeit.* V. ö. **FIÓK**.

KIFIÓKOZÁS, (ki-fiókozás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg fölszerelés, midőn kifiókoznak valamit. V. ö. **KIFIÓKOZ**.

KIFIRKÁL, ösz. áth. Firkálva, rosztással kiír, kijegyez valamit. *Sok idő kellett neki, míg néhány szót kifirkált.* V. ö. **FIRKÁL**.

KIFIRKÁLÁS, (ki-firkálás) ösz. fn. Firkálva kiírás, kijegyzés.

KIFITAT, (ki-fitat) ösz. áth. 1) Fitatva, azaz mozgásra kényszerítve, hányva vetve elétüntet, láthatóvá tesz valamit. *Motozás alkalmával kifitatni az elrejtett holmikat.* 2) l. **KIFITÍT**.

KIFITATÁS, (ki-fitatás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg motozás, mozgatás, mely által kifitatnak valamit. V. ö. **KIFITAT**.

KIFITÍT, (ki-fitít) ösz. áth. Mozgatva, forgatva mutogat, kitüntet valamit, különösen a végett, hogy mások bámulják, dicsérjék, vagy meglepessenek általa. *Kifittani az aranylánczos órát.* Átv. ért. valamit felföd, feltakar, a végett, hogy lássák. *Kifittani a mellett, karokat, kifittani a fehér kezeket.* V. ö. **FITÍT**.

KIFITÍTÁS, (ki-fitítés) ösz. fn. Mutogatása, felfödése valaminek, kérkedésből, dicsekvésből, látszat végett.

KIFITOGAT v. —**FITOGTAT**, (ki-fitogat v. fitogtai) ösz. áth. Valamit többször, vagy több tárgyat kiftít.

KIFITOGTATÁS, (ki-fitogtatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit többször vagy több tárgyat kiftít.

KIFITYÉG, (ki-fityég) ösz. önh. Fityegve kiáll, kilátszik, kitűnik, kicsüng. *Az óraláncz kityeg a zsebéből.* V. ö. **FITYÉG**.

KIFITYTYEN, (ki-fitytyen) ösz. önh. Fitytyenve kibúvik, kilóg. *Zsebéből kifitytyent a kendő. Kifitytyent a csizmaszár fűle.*

KIFITYTYENT, (ki-fitytyent) ösz. áth. Azt teszi, hogy kifitytyenjen valami. *Kifitytyenteni az óralánczot.*

KIFIZET, (ki-fizet) ösz. áth. 1) Tulajd. ért. bizonyos tartozást, adósságot, járandóságot, jószágot fizetve, azaz pénzt adva kivált. *Kifizetni a házért, az adót. Kifizetni a megvásárolt árukat. Kifizetni a munkásokat, kézműveseket.* Átv. ért. a bántásért, sérelmekért valakit megtorol, különösen szóval kiszid. *Kifizették őt apró pénzzel. Csak merjen szólni, majd kifizetem. Engem ugyan szépen kifizettek.* V. ö. **FIZET**.

KIFIZETÉS, (ki-fizetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit v. valamit kifizetnek. V. ö. **KIFIZET**.

KIFODORÍT v. —**FODORIT**, (ki-fodorít) ösz. áth. Valamit úgy fodorít hogy kifelé álljon. *A bajúszot kifodorítani.*

KIFODORÍTÁS, **KIFODORÍTÁS**, (ki-fodorítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kifodorítanak.

KIFODROSÍT v. —**FODROSIT**, (ki-fodrosít) l. **KIFODROZ**.

KIFODROZ, (ki-fodroz) ösz. áth. Fodrokkal ellát, fölpiperéz. *Kifodrozni az inget, a kötényt.*

KIFODROZÁS, (ki-fodrozás) ösz. fn. Fodrokkal ellátás, fölpiperezés.

KIFOG, (ki-fog) ösz. áth. 1) Fogva, megfogva kivesz, kikap, kihúz valamit. *Kifogni a vízbeesett embert. Kifogni az árvíz által elragadt gerendákat. Kifogni a többől a nagyobb halakat.* 2) Az igás barmot az igából, illetőleg hámból kiereszti. *Kifogni az ökröket, lovakat.* Használtatik tárgyeset nélkül is. *Már kifoghatunk. Fogj ki Jancsi, itten van már a csárda.* (Népd.). 3) Bizonyos járandóságból valamit kivesz. *Kifogni a cseléd béréből néhány forintot. A kölcsön adott pénzből előre kifogni a kamatot. A javítás fejében kifogni a hasznóbérből valamit.* 3) Önhatólag on én ön képzőjű névvel vagy rajta határozóval am. valakin erőt vesz, szóval vagy tettel valakit legyőz, valaki fölött hatalmat szerez magának. *Az erősebbik kifog a gyöngén. Ki nem fogsz rajtam. Ember legyen, aki beszédben kifog rajta. A csintalan növendékek kifognak a gyáva nevelőn, tanítón. Fogj ki rajta ha tudsz.*

KIFOGAD, (ki-fogad) ösz. áth. Valamit bizonyos bérért, fizetésért használat végett kivesz, kialkuszik. *A szomszéd kertét, telkét kifogadni. Valamely mezei lakot nyári szállásul kifogadni. Ezen nagy házban minden szállást, boltot, pinczét kifogadtak.*

KIFOGADÁS, (ki-fogadás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg szerződés, alkuvás, mely által kifogadunk valamit. V. ö. KIFOGAD.

KIFOGÁS, (ki-fogás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit megfogva kiveszünk, kihúzzunk valahonnan. *Az árvíz által elragadt malom kifogására menni.* 2) Az igás baromnak az igából vagy hámból kieresztése. *Dél van, itt a kifogás ideje.* 3) Az illető járandóság bizonyos részének kivérese. *Valakinek bérét kifogás nélkül megadni.* 4) Nyilatkozás, észrevétel, melyet bizonyos dolog ellen rosزالólag, feddőleg, ellenmondólag teszünk. *Micsoda kifogásod van ellenem? Nincs semmi kifogásom ezen oklevél ellen,* am. érvényesnek, helyesnek találok. *Váltókifogás, észrevétel, ellenmondás valamely váltó alakja vagy tartalma ellenében; különösebben valamely váltókereket ellen.*

KIFOGÁSKÉNT, (ki-fogásként) ih. Úgy mint kifogást, észrevételt, ellenmondást. *Kifogásként eladja hogy . . .*

KIFOGÁSOS, (ki-fogásos) ösz. mn. Ami ellen kifogás vagy észrevétel tétetett vagy tétetik. *Kifogásos kötelezvény, aláírás.*

KIFOGÁSTALAN, (ki-fogástalan) ösz. mn. Kifogás nélküli, mi ellen kifogást, észrevételt tenni nem lehet. Határozóként am. kifogás nélkül.

KIFOGAZ, (ki-fogaz) ösz. áth. Valamely eszköz, művet, szerszámot fogakkal ellát, fogasan ki-formál, kialakít. *Kifogazni a fésűnek való szarut. Kifogazni a gerebent, gereblyét, villát.* V. ö. FOGAZ.

KIFOGAZÁS, (ki-fogazás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg fölszerelés, mely által kifogaznak valamit. V. ö. KIFOGAZ.

KIFOGDOS, (ki-fogdos) ösz. áth. Fogdosva kiszed. *A többől a halat kifogdosni.*

KIFOGGAT, l. KIFAKGAT.

KIFOGY, (ki-fogy) ösz. önh. 1) Dologról szólna, am. bizonyos mennyiség részenként, egymás után eltűnik, valahonnan kivesz, s mintegy kifoly. *A víz kifogyott a kádából. A bor kifogyott a palaczkából. A liszt kifogy a zsákból. A szalonma, zsír kifogy a kamrából.* 2) Személyre alkalmazva am. valamije lassan-lassan, részletesen elvész, elmúlik, elkallódik, eltűnik. *Kifogyott mindenéből. Kifogy pénzből, költségéből. Kifogy az időből. Tavaszig minden eseségből kifogyunk.* V. ö. FOGY.

KIFOGYASZT, (ki-fogyaszt) ösz. áth. 1) Valamit kifogni enged vagy segít, vagy eszközi, hogy kifogyjon. *Kifogyasztani a bort. Sok vendéglés által kifogyasztani az eseséget.* 2) Valakit bizonyos birtokból, javából kifoszt, kiűrit. *A pazarló, adósságcindló gyermekek mindenéből kifogyasztották az apjokat.* V. ö. FOGYASZT.

KIFOGYASZTÁS, (ki-fogyasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit kifogyasztanak.

KIFOGYHATATLAN, KIFOGYHATLAN, (kifogyhat[at]lan) ösz. mn. Ami nagy bősége, sokasága miatt ki nem fogyhat. *Kifogyhatatlan kútforrás, sóbánya. Kifogyhatatlan beszédű ember. Kifogyhatatlan kegyelmű, jószág Istén. Kifogyhatatlan tenger.* Néha túlzott értelemben am. igen sok, bőséges, gazdag. *Kifogyhatatlan kincstár.* Határozóként: kifogyhatatlan állapotban, kifogyhatatlanul.

KIFOLD, (ki-fold) ösz. áth. Valamire foltot varr, megfold. *Foldd ki a gatyát.*

KIFOLDOZ, l. KIFOLTOZ.

KIFOLTOZ, (ki-foltoz) ösz. áth. Valamire foltokat, több foltot varr; valamit foltozva kijavít. *Kifoltozni a szakadt, rongyos ruhát. Kifoltozni a romlott hajót, háztetőt.* V. ö. FOLTOZ.

KIFOLTOZÁS, (ki-foltozás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg javítás, midőn kifoltoznak valamit. V. ö. KIFOLTOZ.

KIFOLY, (ki-foly) ösz. önh. Valamely nedv, vagy folyadék rendes öbléből, tartójából, medréből, eréből stb. kiömölve, tovább foly. *A líkas fenekű edényből kifoly a víz. A feldöntött korsóból kifoly a bor. Az áradó víz kifoly a mederből. A vágott eren kifoly a vér. Orrából igen sok vér kifolyt. A Sió vize a Balatonból foly ki.*

KIFOLYÁS, (ki-folyás) ösz. fn. Valamely nedvnek folyás általi kiömlése, tovább haladása. *Az áradó víz kifolyását töltések által gátolni.* V. ö. KIFOLY. Átv. ért. eredmény, mely bizonyos dologból, mint kútforrásból származik. *A forradalom néha nem egyéb, mint az érdekek erőszakolt összerűtközésének kifolyása.*

KIFOLYAT, (ki-folyat) ösz. áth. Eszközli, okozza, engedi, hogy valamely nedv kifolyjon.

KIFOLYATÁS, (ki-folyatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kifolytat.

KIFON, (ki-fon) ösz. áth. 1) Azt, ami be volt fonva, kibontja. *Kifonni az üstököt. Kifonni az ostort.* 2) A csomóba kötött kendert, lent, gyapjut stb. fonva kinyújtja, fonalakra kihúzza. *Egy nap alatt két három maroknyi lent kifonni.* V. ö. FON.

KIFONÁS, (ki-fonás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kifon.

KIFONATKOZIK, (ki-fonatkozik) ösz. k. Átv. ért. viszontagságból, szövevényes ügyből, zavart, bonyolult állapotból lassan-lassan úgy kihúzza, kivonja magát, mint a kötésből a fonalat ki szökták húzni; másképp és szokottabban: *kibontakozik.*

KIFORDÍT, KIFORDIT, (ki-fordít) ösz. áth. 1) Valamit úgy fordít, hogy belseje kifelé, külseje pedig befelé legyen. *Kifordítani a keztyűt, nadrágot, üngöt. Kifordítani a köpenyt, hálósüveget.*

„Kifordítom a bundámat,
Mégis bunda a bunda.” Népd.

2) Fordítva kimozdít valamit helyéből, öbléből kivet. *Kifordítani a kolbászt, hurkát,* am. belét a bőrből kivenni, kinyomni. *Kifordítani valamit a talicskából. A bennülőket kifordítani a kocsiból. Szemeit kifordítani. Lábaik csámpásan kifordítani.*

KIFORDÍTÁS v. —FORDÍTÁS, (ki-fordítás) ösz. fn. Cselekvés, mely által kifordítunk valamit. V. ö. KIFORDÍT.

KIFORDÍTOTT v. —FORDITOTT, (ki-fordított) ösz. mn. Amit kifordítottak. *Kifordított harisnya, nadrág. Olyan szép, mint a kifordított hurka.* (Km.).

KIFORDÚL v. —FORDUL, (ki-fordul) ösz. önh. 1) Úgy fordul, hogy belseje kívül legyen. *Erős szélben kifordult az esernyő. Lehúzás közben kifordult a nadrág.* 2) Fordulva kimozdul helyéből, s elrejtett része láthatóvá lesz. *Kifordul kínjában a szeme. Kifordul szájából a falat. Kifordulni a kocsiból. Kifordul a hurka.* 3) Fordulva kimegy, vagy kimegy, hogy fordúljon. *Kifordulni a szobából a folyósóra. Kifordulni a szabadba.* V. ö. FORDÚL.

KIFORDULÁS v. —FORDULÁS, (ki-fordulás) ösz. fn. 1) Állapot, midőn valami kifordul. *Szemek kifordulása.* 1) Cselekvés, midőn valaki önként fordulva kimegy vagy kimenve fordul. *Egy kis kifordulást tenni.*

KIFORGAT, (ki-forgat) ösz. áth. és gyakor. 1) Eszközli, hogy valami forogva kimenjen, kimozduljon helyéből, rendes állásából, s ez értelemben rokonai: *kigörget, kihentget, kihömbörget. Kiforgatni a hordót az udvarra, az utcára.* 2) Szélesb ért. valamit ideoda mozgatva rendes helyzetéből kivesz. *Kiforgatni a ládába lerakott holmikat. Kiforgatni az ágyneműeket. A nyavalyatörös kiforgatja szemeit.* 3) Bizonyos öblös testeket, tárgyakat úgy forgat, hogy

belsejük kifelé álljon. *Kiforgatni a lábravalókat.* 4) Átv. ért. valakit bizonyos vagyónából kifoszt, vagy azon távokokat, melyekkel véleményét, vitatkozását mintegy beburkolta, alapjaikból kiveti. *A hitelezők mindenből kiforgatták. Az alperes ügyvéde a felperesét minden vádjából kiforgatta.*

KIFORGATÁS, (ki-forgatás) ösz. fn. Cselekvés, mely által kiforgatunk valamit. V. ö. KIFORGAT.

KIFORMÁL, (ki-formál) l. KIKÉPEZ; KIBRÁL.

KIFORR, (ki-forr) ösz. önh. Általán am. forrva kifakad, kiömlik, kifoly, kiúzzad. *Kiforr tavaszkor némely fűkből a mézga, a nedv. Kiforr a fűzéből a lé. Kiforr a seb. A sziklából kiforr a víz.* Átv. ért. s visszahatólag am. meghiggad, lecsendesül. *Az ifjú tűz idővel kiforrja magát.* V. ö. FORR.

KIFORRAD, (ki-forrad) ösz. önh. Izzó tűznél, nagy melegségtől felolvadva kifakad. *Az olvasztó kemenczében az ásványokból kiforradnak az ércrészek.* V. ö. FORRAD.

KIFORRADÁS, (ki-forradás) ösz. fn. Forradva kifakadása valamely olvadékony testnek.

KIFORRÁZ, (ki-forráz) ösz. áth. 1) Bizonyos edényeket forró nedvvel kiöblít, kitisztít. *Kiforrázní a hordókat, kádakat.* 2) Szélesb ért. valamit forró nedvvel leönt, vagy beune főz. *Kiforrázní a poloskás dgyakat. Kiforrázní a durva szövetű szennyes ruhákat. Kiforrázní a fonalat.* V. ö. FORRÁZ.

KIFORRÁZÁS, (ki-forrázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kiforráznak valamit. V. ö. KIFORRÁZ.

KIFOSZLAT, (ki-foszlát) ösz. áth. Teszi, eszközli, hogy héjából, tokjából, beczőjéből, hüvelyéből kifoszolják valami. V. ö. KIFOSZLIK.

KIFOSZLIK, (ki-foszlik) ösz. k. Mondjuk mindenféle testekről, melyeknek héja, tokja, burka, bőre s bármimemű takarója mintegy magától elválik, s beltartalmuk kitünővé, látszatová, meztelenné lesz. *A dió, mogyoró, gesztenye, makk kifoszlanak héjaikból. A kigyó tavaszkor kifoszlik bőréből. Némely fák időnként kifoszlanak kérgeikből. Hosszas táborozás alatt ruháiból kifoszlott vitéz.* V. ö. FOSZLIK.

KIFOSZT, (ki-foszt) ösz. áth. Tulajd. ért. valamit bármi neven nevezendő takarójából kivesz, kibonyolít, kifordít, s azt mintegy meztelenné teszi. *A diót kopácsból, a kukoricát sustájából kifosztani. Valakit börig kifosztani.* Átv. ért. am. valakit ingó vagyónából kivetkeztet. *A rablók mindenből kifosztották.* V. ö. FOSZT.

KIFOSZTÁS, (ki-fosztás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit v. valakit kifosztanak. V. ö. KIFOSZT.

KIFOSZTOGAT, (ki-fosztogat) ösz. áth. és gyak. Egymás után többeket, vagy folytatólag foszt ki valamit vagy valakit, illetőleg ruháiból erőszakosan kivetkeztet. V. ö. KIFOSZT. *Kifosztogatni az erdőn utazó kalmárokat.* V. ö. FOSZTOGAT.

KIFOSZTOGATÁS, (ki-fosztogatás) ősz. fn. Gyakorlatos cselekvés, midőn kifosztogatnak valamit v. valakit. V. ö. KIFOSZTOGAT.

KIFŐ, (ki-fő) ősz. őnh. 1) Fővés által bizonyos testből némely részek kiválnak, kiolvadnak. *Lugos vizben kifő a ruha zsírja. A húsból kifő a zsír.* 2) Elégségig, kelletig fő. *Ez a hús nem rágós, jele, hogy jól kifőtt. A nagy gombócok sokáig főnek ki.* V. ö. FŐ, ige.

KIFÖCSCSEN, KIFÖCSCSENT, I. KIFÉCS-CSEN, KIFÉCSSENT.

KIFÖCSKEND, I. KIFÉCSKEND.

KIFÖL, (ki-föl) ősz. őnh. I. KIFÖ.

KIFÖST, I. KIFEST.

KIFÖZ, (ki-föz) ősz. áth. 1) Bizonyos testet úgy főz, hogy némely részek kiváljanak, kiolvadjanak belőle. *Kifőzni ruhából a zsírt, piszkot. Kifőzni csontokból a velőt. A hamuból kifőzni a lúgsót.* 2) Valamit kelletig, elégségig főz. *Kifőzni puhára a húst. Kifőzni a taplógombót. A gombócokat jól kifőzni.* 3) A házon kívül lakók számára főz.

KIFÖZÉS, (ki-főzés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kifőznek valamit. V. ö. KIFÖZ.

KIFÚ v. —FÚJ, (ki-fú v. —fúj) ősz. őnh. és áth. Tárgyesetes névvel 1) Bizonyos lenge, könnyű testet fúva kinyom, kihajt, kiséper helyéből. *Szájból, pipából kifúni a füstöt. A szél kifújja a polyvát.* 2) Nedvet, folyó testet fuvás által kifelé folylat, vagy kiszáraszt. *Az erős szél habokat fú ki a partra. A meleg szél kifújja a föld nedvét, a megdzott szénát, a sarat. Kifúni az orrát.* 3) Visszatérő névmással am. fáradság, vagy belső fölindulás következtében addig fú, míg tídeje szokott súlyegyenbe nem jó. *Hosszas munka, vagy beszéd után kifúni magát. Hadd fújják ki magukat a lovak. A nagy harag után kifúni magát. No, kifútnád már magadat?* azaz, megpihentél vagy megszüntél haragunni? 3) Átv. ért. *kifúni a lelket, vagy párdát*, am. meghalni, vagy döglenni; *kifúni a mérgét.* 4) Átv. ért. Dunán túl : káromkodó szokat, szitkokat *kifúni*, am. káromkodni, szitkozódni. 5) Önhatólag : belülről kifelé fú.

KIFŰR, (ki-fúr) ősz. áth. Fúrva kilikaszt valamit. *Kifúrni a fület, kifúrni a kérékagyat. Kifúrni a pipaszárt. Kifúrni a kútsónak való oszlopot. Ha ki nem mondhatná (a titkot), kifúrná az oldalát.*

KIFŰRÁS, (ki-fúrás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kifúrnak valamit.

KIFUT, (ki-fut) ősz. őnh. 1) Futva kimegy, eltávozik valahonnan. *A gyermekek kifutnak a szobából, házból. Kifutni az utcára.* 2) Átv. ért. a forrásban levő nedv az edényből kifoly. *Kifutott a leves, a kása.* 3) Átv. ért. és határozott alakú harmadik személyben: *kifutja, kifutotta* stb. am. oly mennyiségben van, volt stb. mely épen elég, pl. *kifutja töltögetéskor a bor, ha mindenkinek jut.* 3) Átv. ért. szemről mondva am. kifoly. *Hogy a szemed fusson ki.* (Átok). 4) Áthatólag valamely pályafutást bevégezni. *Lóversenyéskor egyik ló nem futotta ki a pályát.*

KIFUTAMÁS, (ki-futamás) ősz. Futva kimenés, kisetés.

KIFUTAMIK v. KIFUTAMLIK, (ki-futamik v. —futamlik) ősz. k. Futamva vagy futamolvá kimegy, kiset, kirándúl. V. ö. FUTAMIK, FUTAMLIK.

KIFUTAMÍT v. —FUTAMIT, (ki-futamít) I. KIFUTAMTAT.

KIFUTAMLÁS, (ki-futamlás) I. KIFUTAMÁS.

KIFUTAMLIK, (ki-futamlik) I. KIFUTAMIK.

KIFUTAMODÁS, (ki-futamodás) ősz. fn. Futamodva kisetés, kirándulás.

KIFUTAMODIK, (ki-futamodik) ősz. k. Futamodva, vagyis futásnak eredve kiset, kirándúl. V. ö. FUTAMODIK.

KIFUTAMTAT, (ki-futamtat) ősz. áth. Kifutni vagy futamni kész, eszközli hogy valahonnan kifusson.

KIFUTÁS, (ki-futás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg távozás, midőn kifutunk valahonnan v. valahová. V. ö. KIFUT.

KIFUTKOS, (ki-futkos) ősz. k. és gyak. Futkosva, azaz, gyakran futva kiset, kirándúl. *A kíváncsi vagy valakire váró cseléd kifutkos az utcára. A lapdázó fiúk ki- és befutkosnak. Kifutkosni magát*, am. kénye, kedve szerint elégségig futkosni. V. ö. FUTKOS.

KIFUTKOSÁS, (ki-futkosás) ősz. fn. Futkosva, azaz gyakran futva kimenés.

KIFUTÓ, (ki-futó) ősz. fn. Lapdázás, melyet többen játszanak; a játékos felerésze benn a lapdát szabály szerint *kuk-ra* üti, s az alatt aki már elütötte a magát, kifut, kit a künn levő fél, mielőtt a *bütü*-höz, azaz célponthoz érne, megdobni törekszik. Néhai diákos nyelven : *longa meta*.

KIFUTOS, (ki-futos) ősz. őnh. I. KIFUTKOS.

KIFUTÓS, (ki-futós) I. KIFUTÓ.

KIFUTTAT, (ki-futtat) ősz. áth. 1) Valamit készakarva, vagy valamire nem ügyelve, kifutni hagy. *A hajdút kifuttatni (lovon) a kaszdlókhöz. Kifuttatni a fővő húslevet.* 2) I. KIFUTAMTAT.

KIFÜGG, (ki-függ) I. KICSÜNG; KIFITYEG.

KIFÜGGESZT, (ki-függeszt) ősz. áth. Valamit függés végett kitesz, kiakaszt, kiállít. *Kifüggeszteni az ablakból a zászlót. A folyosóra kifüggeszteni a nedves ruhát, szőnyeget. Zsebből kifüggeszteni az óraláncot.* V. ö. FÜGGESZT.

KIFÜGGESZTÉS, (ki-függesztés) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit kifüggesztünk. *Bizonyos zászlók kifüggesztését eltiltani, vagy megparancsolni. Árucikkek kifüggesztése a boltok előtt. Húsdarabok kifüggesztése a mézsárszékekben.*

KIFÜGGÖNYÖZ, (ki-függönyöz) ősz. áth. Valamit függönyökkel kiékesít, ellát. *Kifüggönyözni az ablakokat, páholyokat.* V. ö. FÜGGÖNY.

KIFÜGGÖNYÖZÉS, (ki-függönyözés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg kárpitozói díszítés, fölszerelés, midőn kifüggönyöznek valamit.

KIFÜL, (ki-fül) ősz. önh. Általán am. fülő, azaz melegségtől párolgó állapota megszűnik. Különösen mondják megázott, nedves növényekről, midőn levágott állapotban vannak, s nedveiket a nap sugarai kiszívják. *Kifül a renden levő széna.* Mikor nedves állapotban párolog és meleg, akkor azt mondjuk, hogy *füled, megfüled.*

KIFÜLÉS, (ki-fülés) ősz. fn. A learatott, leaszált növények nedves szárainak kiszikkadása, kiszáradása. *A megázott szénát kifülés előtt nem kell felgyújtani.*

KIFÜRKÉSZ, (ki-fürkész) ősz. áth. és gyak. Valamit fürkészve kikerés, kikutat. *Kifürkészni a vadak fekvéseit, a madarak fészkeit. Valakinek nyomait kifürkészni. A motozó vámosok kifürkészik az árukat.* V. ö. FÜRKÉSZ.

KIFÜRKÉSZÉS, (ki-fürkészás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg keresgélés, kutatás, motozgatás, mely által kifürkészünk valamit v. holmit. V. ö. KIFÜRKÉSZ.

KIFÜSTÖL, (ki-füstöl) ősz. áth. 1) Bizonyos tért, helyet füstölve valamely szagtól kitisztít. *Kifüstölni a büdös szobát.* 2) Füst által valakit vagy valamit kiüz valahonnan. *A rókát kifüstolni likából.* 3) Átv. ért. a kelletlen vendéget, látogatót, bizonyos jelek, tettek által elmenésre kényszerít. *Kifüstölni valakit a társaságból.*

„Fegyver leszen pipából,
S kifüstölöm szobámból.“ Kisfaludy K.

V. ö. FÜSTÖL.

KIFÜSTÖLÉS, (ki-füstölés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kifüstölünk valamit v. átv. ért. valakit. V. ö. FIFÜSTÖL.

KIFÜSÜL, I. KIFÉSÜL.

KIFÜT, (ki-füt) ősz. áth. Fütés által ki-, átmelegít.

FIFÜTYÉSZ, (ki-fütyész) ősz. áth. Fütyészve kikutat, kikerés valamit. Mondjuk tulajd. ért. a vadászbecokról, átv. ért. pedig oly emberekről, kik vizslabek módjára szaglároznak az emberek tettei, s hallgatóznak szavaik után. V. ö. FÜTYÉSZ, FITYÉSZ.

KIFÜTYÉSZÉS, (ki-fütyészás) ősz. fn. Vizsgálódó, keresgélő, fürkésző cselekvés, mely által kifütyésznek valamit. V. ö. KIFÜTYÉSZ.

KIFÜTYÖL, (ki-fütyöl) ősz. áth. Valamit v. valakit fütyölve, vagy fütyölő kis síppal kigúnyol, kicsúfol. *Kifütyölni valamely rossz szándarabot. Kifütyölni a kelletlen szónokot, az ügyetlen színészt, énekest, zenészt.* V. ö. FÜTYÖL.

KIFÜTYÖLÉS, (ki-fütyölés) ősz. fn. A nyilvános gúnyolásnak vagy roszalásnak sajátosságos, nyers módja, midőn kifütyölnek valakit v. valamit. V. ö. KIFÜTYÖL.

KIFÜZ, (ki-füz) ősz. áth. Ami füzve, befüzve volt, kibontja. *Kifüzni a női vállakat Kifüzni a cipőt, bakancsot.* V. ö. FÜZ.

KIFÜZÉS, (ki-füzés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg bontás, kibontás, kikapcsolás, midőn kifüznek valamit. V. ö. KIFÜZ.

KIGAGYOG, (ki-gagyog) ősz. áth. Gagyogva ki- v. elmond.

KIGAGYOGÁS, (ki-gagyogás) ősz. fn. Gagyogva ki- v. elmondás.

KIGALAGYOL, (ki-galagylol) I. **KIGAGYOG**. **KIGALYABÍT** v. — **GALYABIT**, (ki-galyabít) ősz. áth. Galyabítva kitataroz.

KIGALYABÍTÁS v. — **GALYABÍTÁS**, (ki-galyabítás) ősz. fn. Galyabítva kitatarozás.

KIGAROL, (ki-garol), **KIGARTAT**, (ki-gartat) ősz. önh. Garolva v. gartatva kimegyen. V. ö. GAROL.

KIGAROLÁS, (ki-garolás), **KIGARTATÁS**, (ki-gartatás) ősz. fn. Garolva vagy gartatva kimenés.

KIGÁZOL, (ki-gázol) ősz. önh. 1) Tulajd. ért. vízből, sárból, vagy gyom, sűrű fű, vetés, s általában a menést akadályozó növények közül kimegy, kivergődik. *Kigázolni a mocsárból, többől. Kigázolni a bozótok, bojtortjánok, tuskék közül. Kigázolni a hínárból.* V. ö. GÁZOL. 2) Átv. ért. bizonyos akadékok, nehézségek, bajok, viszontagságok közül némi küzdelemmel, bajjal kimenekszik, kiszabadul. *Alig bírtam a sokaság közül kigázolni. Kigázolt az adósságból.* V. ö. GÁZOL.

KIGÁZOLÁS, (ki-gázolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kigázolunk valamiből. V. ö. KIGÁZOL.

KIGÁZOLÓDIK, (ki-gázolódik) ősz. belsz. Gázolódva kimegy, kivergődik. Rokon a *kikászolódik* igével. V. ö. GÁZOLÓDIK.

KIGEREBEL, **KIGEREBENEL**, (ki-gerebel v. —gerebenel) I. **KIGEREBENÉZ**.

KIGEREBENÉZ, (ki-gerebenéz) ősz. áth. Holmi szór, hajnemü testeket gerebenféle eszközzel kifésül, kitisztít. *Kigerebenézni a gubanczos gyapjút, lent, kendert.* V. ö. GEREBENÉZ.

KIGEREBENÉZÉS, (ki-gerebenézés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg fésülés, kártolás, midőn kigerebeneznek valamit. V. ö. KIGEREBENÉZ.

KIGEREBLYÉL, (ki-gereblyél) ősz. áth. Gereblyével kitakarít v. kitisztít.

KIGEREBLYÉLÉS, (ki-gereblyélés) ősz. fn. Gereblyével kitakarítás, kitisztítás.

KIGÉRÉZDÉL, (ki-gérezdél) ősz. áth. Valamit gerezdesen kimetsz, kihornyol, kivés. *Kigerezdelni a malomkerék agyát. Kigerezdelni a dinnyét.* V. ö. GÉRÉZD.

KIGÉRÉZDÉLÉS, (ki-gérezdélés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg metszés, hornyolás, mely által kigerezdelnek valamit. V. ö. KIGÉRÉZDÉL.

KIGOMBOL, (ki-gombol) ősz. áth. A gombokat likaikból kihúzza, kifordítja valamit kitér, kibont. *Kigombolni a mellényt, dolmányt. Kigombolni az ingújjakat.* V. ö. GOMBOL.

KIGOMBOLÁS, (ki-gombolás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg kibontás, szétoldás, midőn kigombolunk valamit. V. ö. KIGOMBOL.

KIGOMBOLÓDIK, (ki-gombolódik) ősz. belsz. Egy vagy több gomb likából vagy likaiból mintegy magától kibúván, valamely öltözék kioldódik. *A mellényem kigombolódott.*

KIGOMBOLYÍT v. —GOMBOLYIT, (ki-gombolyít) ősz. áth. Ami gombolyítva volt, kibontja. *Kigombolyítani a fonalat.* V. ö. GOMBOLYÍT.

KIGOMBOLYÍTÁS v. —GOMBOLYITÁS, (ki-gombolyítás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg bontás, oldás, szétválasztás, midőn kigombolyítunk valamit. V. ö. KIGOMBOLYÍT.

KIGOMBOLYODÁS, (ki-gombolyodás) ősz. fn. Kifejlődés, kibomlás neme, midőn kigombolyodik valami. V. ö. KIGOMBOLYODIK.

KIGOMBOLYODIK, (ki-gombolyodik) ősz. k. Mondjuk gombolyagról, midőn szálai kibomlanak, pl. midőn elejtik, vagy a takács szövésbe veszi, vagy harisnyát kötnek belőle stb. V. ö. GOMBOLYODIK.

KIGONDOL, (ki-gondol) ősz. önh. Gondolva kitalál, föllel valamit. *Eszes ember lehetett, aki ezt kigondolta. Valamely új gépet gondolni ki. Különös valamit gondolni ki. Az is bolond volt, aki azt kigondolta. Mindent kigondol, hogy az embert bosszontsa. Ezt nem magyar gondolta ki.* V. ö. GONDOL.

KIGONDOLÁS, (ki-gondolás) ősz. fn. Gondolás általi kitalálása, fölélése valaminek. *Különös, furesza kigondolás. Ezen találmánynak kigondolása sok fejtörésre, és költségbe került.* V. ö. GONDOLÁS.

KIGONDOLHATÓ, (ki-gondolható) ősz. mn. Amit kigondolni képesek vagyunk, mi a gondoló, s teremő észnek határait túl nem haladja. *Minden kigondolható módot, eszközt felhasználni valamely célra.* V. ö. KIGONDOL.

KIGÖGYÖG, (ki-gögyög) l. KIGAGYOG.

KIGÖNGYÖL, (ki-göngyöl) ősz. áth. Ami göngyölve, azaz gömbösen öszveköttve, öszvehajtva volt, kibontja, kifejti. *Kigöngyölni az öszvehajtogatott köpenyt, papíriveket, csomagot.* V. ö. GÖNGYÖL.

KIGÖNGYÖLÉS, (ki-göngyölés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg bontás, mely által kigöngyölünk valamit. V. ö. KIGÖNGYÖL.

KIGÖNGYÖLGÉS, (ki-göngyölgés) ősz. fn. A göngyöletből kibontakozás.

KIGÖNGYÖLGET, (ki-göngyölget) ősz. áth. és gyak. A begöngyölgetett holmit kibontogatja, kifejtegeti. *Kigöngyölgetni a papírba takargatott érmekeket.*

KIGÖNGYÖLGETÉS, (ki-göngyölgetés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg kibontogatás, kifejtegetés, midőn kigöngyölgetünk holmit.

KIGÖNGYÖLÍT v. —GÖNGYÖLIT, (ki-göngyölít) ősz. áth. l. KIGÖNGYÖL.

KIGÖNGYÖLÖG, (ki-göngyölög) ősz. önh. és gyak. Ami be volt göngyölve, mintegy magától ki-

bontakozik, pl. az öszvegöngyölített papírv, ha leteszik, lassankint kigöngyölög.

KIGÖRBED, (ki-görbed) KIGÖRBEDÉS, (ki-görbedés) l. KIGÖRBÜL, KIGÖRBÜLÉS.

KIGÖRBÍT, (ki-görbít) ősz. áth. Valamit úgy görbít, hogy kifelé álljon, pl. aki lábait kétfelé kivetí, kifordítja.

KIGÖRBÍTÉS, (ki-görbítés) ősz. fn. Cselekvés, mely által kigörbítünk valamit. V. ö. KIGÖRBÍT.

KIGÖRBÜL v. —GÖRBÜL, (ki-görbül) ősz. önh. Egyenes irányból vagy belülről kifelé görbül, hajlik. *Nehéz teher alatt kigörbülnek a térdei.* V. ö. GÖRBÜL.

KIGÖRBÜLÉS, v. —GÖRBÜLÉS, (ki-görbülés) ősz. fn. Elhajló állapota valamely egyenes testnek, midőn kigörbül.

KIGÖRDÍT v. —GÖRDIT, (ki-gördít) ősz. áth. Gördítve kimozdít helyéből.

KIGÖRDÍTÉS v. —GÖRDITÉS, (ki-gördítés) ősz. fn. Helyéből gördítve kimozdítás.

KIGÖRDÜL v. —GÖRDÜL, (ki-gördül) ősz. önh. Valamely hengeres vagy körös alakú test gördülve kimozdul helyéből. *A kapu alatt megtaszított üres hordók kigördülnek az utcára. Kigördült szeméből a könny.* V. ö. GÖRDÜL.

KIGÖRDÜLÉS v. —GÖRDÜLÉS, (ki-gördülés) ősz. fn. Valamely testnek saját tengelye körül forgása, hengeredése, midőn kigördül valahonnan. V. ö. KIGÖRDÜL.

KIGÖRGET, (ki-görget) ősz. áth. és mivelt. Hengeres vagy körös testet görgetve kimozdít, kiindít. *A pinczetorokból kigörgetni a boros hordókat az udvarra, utcára.* V. ö. GÖRGET.

KIGÖRGETÉS, (ki-görgetés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg forgatás, hengergetés, midőn kigörgetnek valamit. V. ö. KIGÖRGET.

KIGÖZÖL, (ki-gőzöl) ősz. önh. 1) Gőzzé alakulva kiröpül, kiszáll. *Kigőzöl a friss ganaj nedve. Kigőzöl a hévíz.* 2) Áthatólag am. valamit gőz által kifőz. *Kigőzölni a gyümölcsöt.*

KIGÖZÖLÉS, (ki-gőzölés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valami kigőzöl vagy valamit kigőzölnek.

KIGÖZÖLG, (ki-gőzölg) ősz. önh. l. KIGÖZÖLÖG.

KIGÖZÖLGÉS, (ki-gőzölgés) ősz. fn. Állapot, midőn valami kigőzölög. *A forró víznek, ganajnak, mocsárnak, égő gyertyának kigőzölgése.* V. ö. KIGÖZÖLÖG.

KIGÖZÖLÖG, (ki-gőzölög) ősz. önh. és gyak. Mondjuk testekről, melyeknek röpülékeny részei gőzalakban kiszállonganak. Különbözik tőle a *kípárológ*, mely szoros ért. állati testekről mondatik. *Kigőzölög a hévíz. Kigőzölögnek eső után a hegyek, erdők.* V. ö. GÖZÖLÖG.

KIGÚNYOL, (ki-gúnyol) ősz. áth. Gúnyos szavakkal vagy tettekkel csúfságnak, gyaláztatnak, nyilvános nevetségnek tesz ki valakit. V. ö. GÚNYOL.

KIGÚNYOLÁS, (ki-gúnyolás) ősz. fn. Cselekvés, mely által valaki kigúnyol valakit v. valamit. *Pórias, utcaizai, gyermekes kigúnyolása valaminek. El-ménczkedő, csipkedő kigúnyolás.* V. ö. KIGÚNYOL.

KIGURDÍT v. — GURDIT, (ki-gurdít) l. KIGÖRDÍT.

KIGURDÍTÁS v. — GURDITÁS, (ki-gurdítás) l. KIGÖRDÍTÉS.

KIGURDÚL v. — GURDUL, (ki-gurdúl) l. KIGÖRDÜL.

KIGURDULÁS v. — GURDULÁS, (ki-gurdulás) l. KIGÖRDÜLÉS.

KIGURÍT v. — GURIT, (ki-gurít) lásd: KIGÖRDÍT.

KIGURÍTÁS v. — GURITÁS, (ki-gurítás) l. KIGÖRDÍTÉS.

KIGURÚL v. — GURUL, (ki-gurúl) l. KIGÖRDÜL.

KIGURULÁS v. — GURULÁS, (ki-gurulás) l. KIGÖRDÜLÉS.

KÍGY v. KÍGY, elvont gyöke *kigy*alag és *kígyó* szónak s rokon *kagy* gyökkel (*kagyló* szóban). Általános jelentése: görbe kanyarú valami, vagy ilyenmő mozgás, futamás. L. KÍGYÓ. V. ö. KÉGY.

KIGYALAG, (kigy-al-ag) fn. tt. *kigy*alag-ot, harm. szr. — *ja*. Nyálas csigafaj, melynek héja nincsen, azaz kígyóforma testű csiga, melytől nevét is vette, törzsöke t. i. *kígyó* vagyis gyöke: *kígy* ugyanaz a kígyóéval.

KIGYALÚL v. — GYALUL, (ki-gyalúl) ősz. áth. Gyalulva kisimít, kiegyenlít, kimetsz valamit. *Kigy*alulni a rögös, csomós deszkát. A padlóból *kigy*alulni a tinta-, zsírfoltokat. Átv. ért. valakinek rögös, darabos erkölceit, szögleteit kisimítja. V. ö. GYALUL.

KIGYALULÁS v. — GYALULÁS, (ki-gyalulás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg idomítás, simítás, tisztítás stb. midőn *kigy*alulnak valamit. V. ö. KIGYALUL.

KIGYAPOZ, (ki-gyapoz) ősz. áth. Gyappal, azaz gyapottból készített béléssel (vattával) kitöm, kibélel valamit. *Kigy*apozni a téli öltönyöket.

KIGYAPOZÁS, (ki-gyapozás) ősz. fn. Ruhakészítő munkálás, midőn *kigy*apoznak valamit.

KIGYÁSZOL, (ki-gyászol) ősz. áth. Valakit addig gyászol, ameddig illik vagy szokás. *Kigy*ászolni a megholt szülöket.

KIGYIK, falu Bihar m.; helyr. *Kigyik-re*, —én, —röl.

KIGYLA, (kigy-l-a) fn. tt. *kigylát*. L. KIGYÓKÓ.

KÍGYÓ, KÍGYÓ, (kigy-ó) fn. tt. *kígyó-t*. Igen kiterjedt szokás szerint hosszan divatozik *kígyó*, némely tájakon pedig, nevezetesen Csalóközben és Mátyusföldön: *kió*; hellénül *ἔχιν* (Otter), finnül: *kyy*, törökül: *jılan*. A münchen. és bécsi codexben, Nádor-codexben, s több régi nyelvemlékekben: *kegyo*, *kegyó*.

A hosszú *i* mint általában itt is, megrövidülhet, mind-azáltal jobb hangzat kedvéért rövid *i*-vel főleg akkor írjuk, midőn származékaiban vagy öszvetételeiben utána, s a hosszú *ó* után közvetlenül ismét hosszú önhangzó következik, pl. *kigyóbőr*, *kigyókö*, *kigyódzs*, *kigyómárvány*, stb. Nem lehet kétség benne, hogy, valamint több más nyelvekben, ezen nevű állat különös hajlékonysága, vagy görbe mozgásától vette nevét, s *kígyó* nyelvészeti legközelebb rokon, sőt azonos az átvett *gyíkó* vagyis *gyík* (lacerta) s a szinte igen mozgékony *csík* (lampreta) szókkal. Gyökeleme *ik*, mely más illető hangok vagy betűk *cs*, *cz*, *gy*, *s* stb. hozzájárultával körös v. görbe mozgást, élénk mozgást jelent, s mely hasonló értelemmel megvan fűrgő, futkosó *csikó*, az élénk mozgást jelentő *csiklik*, *csiklandozik*, *csikló*, *csikoltú*, s a szikszak futosó játékot és villámot jelentő *czika*, *czikázik*, s a sebes könnyű menetelű *sik*, *sikos*, *sikamlík* szónak *ik* gyökelemében, mely ismét rokon azon *ig* néha *üg* gyökkel, melyből mozgást, járást, élénk kedélyt jelentő több szavaink erednek, mint *iget* v. *üget*, *csiga*, *csigolya*, *bigye*, *csiget*, *hig*, *víg*; ide tartozik maga az *ügy* v. *igy* gyök is, melytől *ügyekez*ik vagy *ügyekedik* származik. Mindezeknek pedig legtisztább eleme az *i*-ben rejlik, s a *k* v. *g* mindenütt csak hajlást, hajlékonyságot vagy görbességet, kanyarút jelent, úgy hogy a *kagy* és *kígy* gyökök is csak az *a* és *i* hangokban különböznek. A latin *serpens* is nyilván a *serpo* ige származéka. A német *Schlange* szóról szintén azt tartja Adelung, hogy nevét hosszu és vékony testének hullámalakú mozgásától és hajlékonyságától vette, s közel rokona *schängeln*, *schlank*, *sich schlingen*, *lenken* stb. szónak. A török *jılan* vagy *jılan* van-e öszveköttetésben a *jelmek* (=ide-oda futosni) igével, nem merjük eldönteni. A *kígyó* tehát, vagy ha tetszik, *gyíkó*, mint alakja mutatja, részesebb vagy igenév az elavult *kigy-ik* v. *gyík-ik* igéből, s jelenti a hullók osztályához tartozó azon ismeretes állatfajt, mely sudaras testének tekervényes mozgása által különösen kitűnik; tagjai nincsenek, teste vékony farkkal végződő hengert képez, s pikkelyei vagy pajzsai vagy gyűrűi által mozog; nyelve keskeny, és kéthegyű. *Vízi kígyó*, mely a vízben lakik. *Földi, sziklai kígyó*. *Mérgek kígyó*, melynek két foga üregében mérget rejlik. *Csőrgő kígyó*. *Egerész kígyó*. *Házi v. közönséges kígyó*. *Zomok kígyó*. *Fekete kígyó*. *Kurtakígyó* v. *kurtafarkú kígyó*. *Pápaszemes kígyó*. *Ránczos kígyó*. *Góliát v. óriáskígyó*. *Tarka kígyó*. *Áspis kígyó* stb. *Kígyót*, békát kiáltani valaki ellen. Nem felejtí kígyó farkavágását. Akit egyszer a kígyó megcsípett, a gyíktól is fél. *Örízkegy* a farkatlan kígyótól. *Mérgek mint a kurtakígyó*. *Fedelem, kebelem, nem kígyónak való*. *Kígyót melenget kebelében*. *Erőtlen, mint a bőrehagyott kígyó*. (Közmondatok). Átv. ért. mondjuk oly tevétekről, melyek kígyó gyanánt tekervényesek, innen *kígyódzó*, azaz tekervényesen folyó *patak*. Szintén átv. ért. *kígyó*-nak mondanak oly embert, ki kígyó módjára mások ellen sziszeg, s

azokat rágalmazza. *Olyan mérges asszony, mint az áspis kígyó.*

KIGYÓALAKÚ, (kígyó-alakú) ősz. mn. Minek alakja a kígyóéhoz hasonló, t. i. hengerded, és tekervényes. *Kígyóalakú hal*, pl. angolna. *Kígyóalakú karikás ostor*. Másképp: *kígyódád*.

KIGYÓBOT, (kígyó-bot) ősz. fn. Bot, mely kígyóbőrrel van behúzva, vagy mely pikkelyesen és gyűrűsen van kibarkóczázva, s némileg hasonlít a kígyóhoz.

KIGYÓBÖR, (kígyó-bőr) ősz. fn. A kígyónemű állat bőre. *Síma, pikkelyes, tarka kígyóbőr*. Ha elvetéli, akkor különösen *kígyólebernyeg* a neve.

KIGYÓCSIPÉS, (kígyó-csipés) ősz. fn. Csipés, melyet a kígyó, különösen a mérges teszen más állatok testén. *Halálos kígyócsipés*.

KIGYÓCSŐ, (kígyó-eső) ősz. fn. Csövek némely gépekben, pl. pálinkafőző kazánokban, melyek kígyó gyanánt tekervényesek.

KIGYÓDAD, (kígyó-dad) mn. tt. *kígyódad-ot*. Kígyóalakú, kígyó gyanánt tekerődő. *Kígyódad csövek*.

KIGYÓDZÁS, (kígyó-d-oz-ás) fn. tt. *kígyódzás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. Valamely testnek, folyamannak kígyódad tekergése, tekeredése. V. ö. **KÍGYÓDZIK**.

KÍGYÓDZIK, (kígyó-d-oz-ik) k. m. *kígyódz-ott*, ltn. — *ani* v. — *ni*. Valamely test, különösen folyamannak kígyókép tekereg, tekerődzik.

KIGYÓDZÓ, (kígyó-d-oz ó) mn. tt. *kígyódzó-t*. Kígyóként tekerődő, csavargó. *Kígyódzó kis hegyi patak, csermely*.

KÍGYÓFAJ, (kígyó-faj) ősz. fn. Különös faj a kígyók nemzetségéből, pl. *vízi kígyó, házi kígyó, csörgő kígyó* stb. L. **KÍGYÓ** alatt.

KÍGYÓFAJZAT, (kígyó-fajzat) ősz. fn. 1) Tulajd. ért. a kígyónak faja, nemzedéke. 2) Átv. ért. a kígyónak ravasz, irigy, mérges, mardosó természetével bíró emberek. Így nevezte Idvezítők a tiszta erkölcstan ellen fondorkodó farizeusokat.

KÍGYÓFÉCSKENDŐ, (kígyó-fécskendő) ősz. fn. Tüzoltó-feécskendő, mely kígyókép hajlékony bőrtömlővel van felszerelve.

KÍGYÓFEJ, (kígyó-fej) ősz. fn. 1) Tulajd. ért. a kígyónak feje. *A kígyófejre lépni*. 2) Átv. ért. aránylag kis, gömbölyű fej, mely némileg a kígyóéhoz hasonlít; mint: *csikófej*, mely hosszukás, mint a esikő.

KÍGYÓFEJÜ, (kígyó-fejü) ősz. mn. Kinek feje a kígyóéhoz hasonló. V. ö. **KÍGYÓFEJ**.

KIGYÓGYÍT v. — **GYÓGYÍT**, (ki gyógyít) ősz. áth. Kiüdülésig, kiépülésig gyógyít valakit. *Veszélyes betegségből kígyógyítani valakit*. V. ö. **GYÓGYÍT**.

KIGYÓGYÍTÁS v. — **GYÓGYÍTÁS**, (kígyógyítás) ősz. fn. Orvosi működés, ápolás, mely által valaki v. valami kígyógyul. *Beteg emberek, barnok kígyógyítása*.

KIGYÓGYÖKERÜFÜ, (kígyó-gyökertü-fü) ősz. fn. A czikszárak neméhez tartozó növényfaj, melynek gyökere tekert, faesart; másként némely vidéken *kígyótráng* v. *kígyótránk*; növénytani nyelven: *tekert czikszár*. (Polygonum bistorta.)

KIGYÓGYÚL v. — **GYÓGYUL**, (ki-gyógyul) ősz. önh. Bizonyos nyavalyából, betegségből kiüdül, kiépül, egészséges állapotra jut. *A csatában kapott sebekből kígyógyulni*. V. ö. **GYÓGYUL**.

KIGYÓGYULÁS v. — **GYÓGYULÁS**, (ki-gyógyulás) ősz. fn. A betegnek azon javuló állapota, midőn kiüdül, kiépül, egészsége visszatér.

KÍGYÓHAJ, (kígyó-haj) ősz. fn. Régi mythologia szerént a furiák haja, melyet a festészek és szobrászok kígyók alakjában képeztek.

KÍGYÓHAJMA, (kígyó-hajma) ősz. fn. Diósze-ginél am. 1) *Medvehajma*, melynek hímszájai mind árformák, ernyője laposdad, tökocsánja négyszögü-ded félhenger, levelei nyelesek, tojásdad láncsásak, virágai fejérek, szirmai zöldgerincezűek. (Allium ursi-num). 2) *Eperjácint*, a jácintnak egyik faja, melynek kocsánja hegyén kúpalakú virágfürt van, bok-rétái konyák, golyó-, vagy tojásdadok, alsóbb virá-gai ritkábban állanak, levelei pázsitosak, virága sza-gatlan, kék, metszései fejrőlők. (Hyacinthus bothryo-i-des). 3) *Kék kígyóhajma*, másként *mezei* vagy *üstökös jácint*. L. ezt. Valamennyitől különbözik: *kígyós-hajma*.

KÍGYÓHARAPÁS, (kígyó-harapás) ősz. fn. Harapás, melyet a kígyó valamely állat testén mér-ges fogaival tesz.

KÍGYÓHARAPTAFÜ, (kígyó-harapta-fü) ősz. fn. Az útifűvek osztályához tartozó növényfaj; leve-lei szálasak, fogasak vagy bevagdaltak, mintha szár-nyasak kezdenének lenni; másként: *varjúláb, holló-láb*, növénytani néven *hollóláb-útifü*. (Plantago co-ronopifolia).

KÍGYÓKŐ, (kígyó-kő) ősz. fn. Keményebbféle kőfaj, melyet köszörülni és fényesíteni lehet, de az aczéltüetésre tüzet nem ad, tapintva sikamlós, színe zöld-vörös. (Lapis serpentinus). Másként: *kígyula*.

KÍGYÓLEBERNYEG, (kígyó-lebernyeg) ősz. fn. A kígyónak levedlett bőre.

KÍGYÓMARÁS, (kígyó-marás) ősz. fn. l. **KÍGYÓHARAPÁS**.

KÍGYÓMÁRVÁNY, (kígyó-márvány) ősz. fn. A kígyókőnek márványfaja. (Ophir). V. ö. **KÍGYÓKŐ**.

KÍGYÓMÉRÉG, (kígyó-mérég) ősz. fn. Méreg, mely némely kígyófajok fogaiban rejlik, s melyet maráskor az idegen testbe eresztenek.

KÍGYÓMÉRGÜ, (kígyó-mérgü) ősz. mn. Igen fogas, haragos, harapós, mérges nyelvé. *Kígyómérgü rosz asszony*.

KIGYOMLÁL, (ki-gyomlál) ősz. áth. Bizonyos növények, vetemények közül a sarjadozó gyomokat ki-tisztítja, kitépi, kiirtja. *Kígyomlálni a mákot, káposz-tát*. V. ö. **GYOMLÁL**.

KIGYOMLÁLÁS, (ki-gyomlálás) ösz. fn. A gyomnak bizonyos kerti vetemények közül kitépése, kiirtása.

KÍGYÓNÁD, (kígyó-nád) ösz. fn. Tekervényes száru nádbot.

KÍGYÓNEMÜ, (kígyó-nemü) ösz. mn. Általán minden, mi bizonyos tulajdonságaira nézve a kígyóhoz némileg hasonló. *Kígyónemü férgek, növények.* Szoros ért. a kígyók neme alá tartozó. *Kígyónemü hullók.*

KÍGYÓNYELV, (kígyó-nyelv) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a kígyónak kéthegyű éles nyelve, mely *sziszegő* hangon szól. 2) Átv. ért. másokat szóló, rágalmozó, s mintegy kipiszszegő nyelv. *Kígyónyelven piszszegő gonosz ember.* 3) L. **KÍGYÓNYELVFÜ**.

KÍGYÓNYELVFÜ v. **KÍGYÓNYELVÜFÜ**, (kígyó-nyelv-fü v. kígyó-nyelvü-fü) ösz. fn. 1) Németek szerint a lopvánőszők seregéhez, különösebben a harasztok rendéhez tartozó növény; termése kétoldalú cikelyes füzér, sok apró tokocsakából; tokjai derékon nyílnak, porszem magvuk. (*Ophioglossum*). 2) Némely vidékeken az útifűvek neméhez tartozó faj; másként: *csipkés útifű*, melynek levelei széles láncásak, hárominük, kevésé fogasak vagy csipkések, szőrösek; tökocsánya szögletes vagy barázdás, füzérje hosszú, szőrös. (*Plantago lusitanica*). Diószeginél azon különbséget találjuk, hogy amaz: *kígyónyelvfü*-nek, az utóbbi pedig *kígyónyelvüfű*-nek van írva.

KÍGYÓOSZLOP, (kígyó-oszlop) ösz. fn. Kígyókép tekervényesen épített vagy faragott oszlop, melyen pl. a bognárok címere.

KÍGYÓPÁSZTOR, (kígyó-pásztor) ösz. fn. Így nevezik néhány a szitakötő nevű vízi bogarat, valószínűleg azért, hogy a kígyós mocsárok fölött szeret szállongani.

KÍGYÓS, (1), **KÍGYÓS**, (kígyó-os) mn. tt. *kígyós-t* v. —at, tb. —ak. Kígyókkal bővelkedő, kígyóktól lakott. *Kígyós tavak, bozótok, nádasok, sziklaiüreg.*

KÍGYÓS, (2), faluk Bereg m.; ÚJ—Békés m.; puszták Jászkun körületben, Békés, Heves és Veszprém m.; helyr. *Kígyós-ra*, —on, —ról.

KÍGYÓSHAJMA, (kígyós-hajma) ösz. fn. A foghajmától abban különbözik, hogy levelei kövérebbek, csipkés vagy aprófogas szélük; szára virágzás előtt kígyósan összetekeredik; azonban van olyan fajtája is, melynek szára nem kígyós. Gerezdjeiről héjja könnyen lekoppad. Másként: *magvashajma, török foghajma.* (*Alium scorodoprasum*).

KÍGYÓSZÉM, (kígyó-szém) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a kígyó nevű állatnak szeme. 2) A természetrajzban bizonyos megköviült test, melynek alsó lapja üregek, föle pedig kerek, vagy kerekdedhosszú, s rajta szemhez hasonló folt látszik. (*Echinites*).

KÍGYÓSZISZ, (kígyó-szisz) ösz. fn. 1) *Szisz* hang, melyet a kígyó hallat. 2) Növénynem az öt-

hímesek seregéből és egyenások rendéből, melynek csészéje öt hasábu, bokrétája egy szirmu, egyenetlen karimáju, kinyílt torku. Hasonlít a sziszegő kígyó szájához. (*Echium*). Fajai: *ezüstös, olasz, vörös, terjőke, kék, krétai kígyószisz.*

KÍGYÓSZISZHOLGYOMÁL, (kígyó-szisz-holgyomál) ösz. fn. A holgyomálok neméhez tartozó növényfaj; szára felálló, levelei láncásak, csaknem épülük, vállban szűkek, virágai sátorozók, mindene sömörtöví-szőrös. (*Hieracium echinoides*).

KÍGYÓTARJAG, (kígyó-tarjag) ösz. fn. A tarjak neméhez tartozó növényfaj, mely kígyó vagy sodrott madzag formában tenyészik a föld színén elnyúlva.

KÍGYÓTRÁNG v. **KÍGYÓTRÁNK**, (kígyó-tráng v. —tránk, az utóbbi szó alkalmasint *draco* v. *sárkány* szóból módosult); ösz. fn. 1) L. **KÍGYÓGYÖKERÜFÜ**. 2) Némely vidékeken a sárkányfü vagy sárkány konytvirág (*arum dracunculus*) neve.

KÍGYÓZÁS, (kígyó-ó-oz-ás) fn. L. **KÍGYÓZÁS**.

KÍGYÓZIK, l. **KÍGYÓDZIK**.

KÍGYUJT, (ki-gyujt) ösz. áth. Valamit úgy gyújt, hogy tűz, illetőleg lángja kilobogjon. Átv. ért. valakinek indulatát, különösen haragját kitörésre ingerli.

KÍGYUJTÁS, (ki-gyujtás) ösz. fn. Cselekvés, mely által kigyujtunk valamit. V. ö. **KÍGYUJT**.

KÍGYÚL, (ki-gyúl) ösz. önh. Valami úgy gyúl, azaz, oly tűzre gerjed, melynek lángja kicsap, kilobban. *Kigyúl a ház*, midőn kéményén vagy födelén, ablakain, ajtaján, kitör a láng.

KÍGYÚLAD, (ki-gyúlad) ösz. önh. Mintegy kigyúlóvá leszen, vagy mintegy belerejénél fogva látszik kigyúlni.

KÍGYÚLADÁS, (ki-gyúladás) ösz. fn. Valamely terület belsejében támadt tűznek kinyomulása, kilángolása.

KÍGYÚLÁS, (ki-gyúlás) ösz. fn. L. **KÍGYÚLADÁS**.

KÍGYÚLASZT, (ki-gyúlaszt) ösz. áth. Eszközli, hogy valami kigyúladjon.

KÍGYÚR, (ki-gyúr) ösz. áth. 1) Valamit gyúrva bizonyos célra kikészít, alkalmassá tesz. *Kigyúrni a kenyérnek, lepénynek, kalácsnak való tészát. Kigyúrni a tapasznak, téglának való agyagot.* 2) Valaminek belsejét, belét gyúrva kinyomja, kitiporja. V. ö. **GYÚR**.

KIHABSOL, (ki-habsol) ösz. áth. Habsolva kieszik v. iszik valamit. *Kihabsolta a kutya a levest a tálból.*

KIHABUCZKOL, (ki-habuczkol) ösz. önh. Habuczkolva a vízből kimegyen, kiúszik.

KIHÁG, (ki-hág) ösz. önh. Tulajd. ért. lábait valamely korláton, kerítésen fölemelve kilép, mint-hogy *hágni* szoros ért. am. magasra menni, lépni. *Kihágni a fürdőkádából. A ló kihágott a hámsztrángból. Kihágni a kocsiból. Alacson kerítésen kihágni a*

kertből. Átv. ért. az erkölcsiség, vagy fegyelem korlátai közül kilép, azaz erkölcstelen, tilos tetteket követ el. Ezen értelemben viszonynev nélkül használtatik rendszeren. *Kihág, kihágott. Az ifjak, ha nincs rájuk ügyelet, hamar kihágnak.* V. ö. KIHÁGÁS.

KIHÁGÁS, (ki-hágás) ösz. fn. Átv. ért. a fegyelemnek vagy törvénynnek megszegése, midőn az erkölcsi korlátokon mintegy áthág. Az osztrák büntetőtörvényben a törvényszegés legkisebb beszámítással járó faja, (Uebertretung); nagyobb ennél a véttség; legnagyobb a büntett. *Rendőri intézkedést sértő kihágások.*

KIHÁGÁSI, (ki-hágási) ösz. mn. Kihágást illető, arra vonatkozó. *Kihágási fenyíték.*

KIHÁGÓ, (ki-hágó) ösz. mn. Aki vagy ami kihág. V. ö. KIHÁG. Használtatik főnevül is, s am. személy, ki a törvényeket megszegi. *A kihágókat megidézni, megbüntetni.*

KIHAGY, (ki-hagy) ösz. áth. Mondják hosszan is: *kihagy*, de csak a törzsben, mint *ad* szót, e helyett *ad* vagy *vesz* helyett *vész*-t stb. Valamit bizonyos számba, mennyiségbe nem vesz be, hanem azokon kívül lenni hagyja, engedi, vagy kényszeríti. *A lajstromból némely könyveket, a névkönyvből bizonyos személyeket kihagyni. Valamit feledésből, készakarva kihagyni. Bizonyos személyeket a hivatalosok közül kihagyni. Az eléadandó színdarabokból némely jelenéseket kihagyni. Valamely szó belsejéből egy vagy több hangot, betűt kihagyni.* V. ö. HAGY.

KIHAGYÁS, (ki-hagyás) ösz. fn. Intézkedés, rendelkezés, illetőleg elmulasztás, elfeledés, midőn kihagunk valamit. V. ö. KIHAGY.

KIHAGYIGÁL, KIHAGYÍT, I. KIHAJIGÁL, KIHAJÍT.

KIHAGYÓ, (ki-hagyó) ösz. mn. A helyesírástban, több egymásután álló gondolatjel vagy jelek, pl. — — — melyek által figyelmeztetjük az olvasót, hogy több szót, vagy moudatot kihagytunk, melyeket vagy nem akaránk, vagy nem illik, vagy nem szabad kirni, vagy melyeket bizonyos elővizsgálónak kezei töröltek volt ki.

KIHAGJÁL, (ki-hajgál) I. KIHAJIGÁL.

KIHAJHÁSZ, (ki-hajhász) ösz. áth. Hajhászva kinyomoz, kikutat.

KIHAJIGÁL, (ki-hajigál) ösz. gyak. áth. Valamit több ízben, ismételve, vagy több holmit valamely térből, helyből kifelé hajít, kidobál. *A futósjátékban kihajigálni a labdát. Kihajigálni a hálóból az apró halakat, a kosárból a rohadt almákat.* V. ö. HAJIGÁL.

KIHAJIGÁLÁS, (ki-hajigálás) ösz. fn. Gyakorlatos cselekvés, midőn valamit vagy több holmit egymás után kihajigálnak. V. ö. KIHAJIGÁL.

KIHAJÍT v. —HAJIT, ösz. áth. Valamit bizonyos téren, vonalon, batáron kívül hajít. *Kihajítani a lapdát. A törött fazekat kihajítani az udvarra, utcára.* V. ö. HAJÍT. Ettől különbözik: *kihajt.*

KIHAJÍTÁS v. —HAJITÁS, (ki-hajítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valahonnan kifelé hajítunk valamit.

KIHAJLÁS, (ki-hajlás) ösz. fn. Meggörbedési mozdulás, midőn valami kihajlik. V. ö. KIHAJLIK.

KIHAJLIK, (ki-hajlik) ösz. k. Úgy hajlik, hogy egyik fele, része bizonyos vonalon kívül esik. *A gyümölcsfa ágai kihajlanak az utcára.* V. ö. HAJLIK.

KIHAJÓKÁZÁS, (ki-hajókázás) ösz. fn. Valamely révől, kikötőből hajókázás végetti kiindulás, kirándulás.

KIHAJÓKÁZIK, (ki-hajókázik) ösz. k. Mulatságból, időtöltésből hajón valamely révől, kikötőből kirándulást tesz. V. ö. HAJÓKÁZIK.

KIHAJOL, (ki-hajol) ösz. önh. Szorosan véve am. öntudatosan, saját akaratából bizonyos vonalon kívül görbed ki testének egy része. *Kihajol az ember az ablakból, kocsiból. Kihajolni a hídnek karfáin. Ellenben, kihajlik valami, nem öntudatosan, nem akarva, hanem mintegy kúlerőndől fogva, vagy ösztönyszerűleg. Az alvónak feje kihajlik az ágyból. A teher alatt kihajlik a térd.*

KIHAJOLÁS, (ki-hajolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valahonnan kihajol valaki. V. ö. KIHAJOL. Különbözik: *kihajlás.*

KIHAJT, (ki-hajt) ösz. áth. és önh. 1) Szoros ért. a barmokat *haj hej!* szóval kiüzi, kimenni kényszeríti valahonnan, és valahová. *Kihajtani a teheneket az akolból, istállóból, az udvarra, utcára, mezőre. Kihajtani a szomszéd disznait az udvarból. Kihajtani a csikókat, lovakat a tilosból.* 2) Szélesb. ért. akármiféle nagyobb élő állatot, tehát embert is kiüzi, kikerget, valahonnan kimenni kényszerít. *Kihajtani valakit a házból. A kártevő gyermekeket kihajtani a kertből. Az agarakat kihajtani a konyhából.* 3) Bizonyos helyre kimenni parancsol, kirendel vagy kimenni kényszerít. *A lakosokat utcsindásra kihajtani. A ludakat, pulykákat kihajtani a kertek alá.* 4) Bizonyos hajlékony, görbülékeny testet kifelé fordít, kihajlani kényszerít. *Kihajtani az üng gallérát. Kihajtani a falba ütött szeget.* V. ö. HAJT. 5) Önhatólag tárgyeset nélkül mondják növényekről, midőn csiráik, rigyáik, bimbóik, leveleik kifejlődnek. *Tavaszkor kihajtanak a fák.*

KIHAJTÁS, (ki-hajtás) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valakit v. valamit kihajtanak. 2) Állapot, midőn valami kihajt, vagy maga a kihajtott rügy, levél pl. *fák kihajtásai.* V. ö. KIHAJT.

KIHAL, (ki-hal) ösz. önh. Halva, azaz halál által kimúlik, kivesz. *Szüleim, rokonaim mind kihaltak. Az epemirigyben egész családok kihaltak.* Átv. ért. *kihalt v. kiholt belőle a lélek, elevenség, vidámság, jó kedv.*

„Kiholt a jámborság és a hűség bennünk.”

Zrínyi.

V. ö. HAL, ige.

KIHALÁS, (ki-halás) ösz. fn. Kimúlás az életből. *Szüleik kihálása után hányttetett szegény árvaik.*

KIHALÁSZ, (ki-halász) ösz. áth. Tulajd. ért. a vízben levő halakat kifogja. *Az ereket, tavakat tapogatóval, a folyókat hálókka kihalászni. A halastavakból a nagyobbakat kihalászni.* Átv. ért. és tréfásan: sok közül, nagy tömegből valakit v. valamit kifog. *A legszebb leányt kihalászni. E levesben oly kevés a csusza, hogy csak úgy kell kihalászni.* V. ö. HALÁSZ, ige.

KIHALÁSZÁS, (ki-halászás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kihalásznak valamit. V. ö. KIHALÁSZ.

KIHALLGAT, (ki-hallgat) ösz. áth. 1) Addig hallgat, míg valaki el nem mondja kérelmét, panaszát, véleményét, szóval mondani valóját. *Kihallgatni a folyamodókat, peresfeleket, vádlottakat, tanúkat. Kihallgatni a tulsó oldal szónokait. Kérem, legaldbb hallgasson ki. Oly türelmetlen, hogy ki sem bírja hallgatni az embert. A tanár kihallgatja a tanulókat, a tanulóknak feladott leckeiket. A gyóntató atya kihallgatja a gyónó hveket, a bűnöket.* 2) Az egymással beszélőket alattomban hallgatja. *A cseléd kulcslikon kihallgatá, mit beszélt az ura, és asszonya. A kémek szeretik kihallgatni a gyanúba vett polgárokat.*

KIHALLGATÁS, (ki-hallgatás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg figyelés, midőn valaki másokat kihallgat. *A folyamodók kihallgatása után kimondani az ígent vagy nemet. A peres felek kihallgatása előtt nem lehet ítéletet hozni. A vádlott kihallgatása. Tanúk kihallgatása.* V. ö. KIHALLGAT.

KIHALLIK, (ki-hallik) ösz. k. 1) Bizonyos zárt helyen a beszéd vagy akármiféle hang oly módon szól, hogy kívül is hallani lehet. *A kocsmai dorbézók éneke kihallik az utcára. A veszekedők lármája kihallik a harmadik házig.* 2) Bizonyos hang a többi közül különösen kitűnik. *Harsány szava száz közül is kihallik.* V. ö. HALLIK.

KIHANCSIKOL, (ki-hancesikol) ösz. áth. Hancesikokkal kirak, kijelöl. *Kihancesikolni a rétek széleit, a gyepútak oldalait.* V. ö. HANCSIK.

KIHANCSIKOLÁS, (ki-hancesikolás) ösz. fn. Valamely térnek, vonalnak hancesikokkal kijelölése, kirakása. *Útszélek, rétek kihancesikolása.*

KIHANGZÁS, (ki-hangzás) ösz. fn. 1) Valamely hangnak a többi hangok vagy zsbaj közül kihallása. 2) Nyelvészeti ért. utóhang, mely valamely szónak lényegéhez, s mint képző, s mint módosító rag nem tartozik, melyet a szokás vagy hangzatosság végett vagy néha csak kiejtési tunyaságból told a szók végéhez, s néha középebe is: pl. Béla névtelen jegyzőjénél: *Tosu* (Tas), *Szobolesu* (Szabolcs), *Hungu* (Ung), *Ecziiburgu*; s némely tájszólásban ma is: *méhe* (méh), *koha* (koh), *mája* (máj), stb. Különbözik az *utóhang* mely németül: Auslaut.

KIHANGZIK, (ki-hangzik) ösz. k. Hangja a többi közül kihallik, kiesmerszik. *A kis stp a török zenéből kihangzik.* V. ö. HANGZIK.

KIHÁNT, (ki-bánt) ösz. áth. Szoros ért. bizonyos testeket, nevezetesen növényeket, és gyümöl-

éseket hámaikból, azaz héjaikból kifejt, kibont. *Kihántani a diót, moggyorót, gesztenyét. Kihántani a nyirkos füzágot, hogy héjából stp készülhessen. Kihántani a hársfát. Kihántani a babot, borsót.* V. ö. HÁNT.

KIHÁNY, (ki-hány) ösz. áth. és gyűige. 1) Töb-
beket, egymás után hányva, azaz helyeikből föl-
emelve kivet, kihajít. *Kihányni a verekedőket a csárdából am. felkapdosni s kihajigálni. Kihányni a ládában levő holmikeket. Valakinek jószágát kihányni az utcára.* 2) A gyomorban levő ételt, italt, fölkeveredés következtében kiadja. *Kihányni az éretlen gyümölcsöt, rozsz ételeket.* Máskép: *kiokád*, mely hang-
utánzó. 3) Átv. ért. a növények, kalászaikat, fejei-
ket kitolják. *A rozsok kihányták fejeiket.* 4) Átv. ért. valaminek, különösen ruhának felszínét holmi czif-
raságokkal kivarrrja. *Kihányni sinórral, sujtásokkal a nadrágot. Vízfolyásokkal, hímvarrásokkal, vörös posztóval kihányni a bakonyi szűrt.* 5) Mondják bőrküte-
gekről, pl. szeplőről, rühről stb. midőn a bőr felszi-
nére kijönnek, s mintegy kiemelkednek. *Kihányta testét a rüh. Arczát kihányta a szeplő.* V. ö. HÁNY, ige.

KIHÁNYÁS, (ki-hányás) ösz. fn. 1) Cselekvés, melynél fogva valakit v. valamit kihányznak. 2) Bizonyos bőrbetegségek, kütegek, melyek mintegy maguk magukat kihányják, kiütik. *Teste teli van fekélyes kihányásokkal.* V. ö. KIHÁNY.

KIHARANGOZ, (ki-harangoz) ösz. áth. 1) Valakinek, mint holttnak, a végtiszteletet harangozva megadja, vagy harangozva tudatja, hogy meghalt. *Kiharangozni a halottakat. A holtat temetőig kiharangozni.* 2) Átv. ért. valamit harsány hangon, mindenek halatára kihirdet. Olyan, mint: *kikürtöl, kitrombitál, kidobol.*

KIHARANGOZÁS, (ki-harangozás) ösz. fn. Tiszteletadás, midőn valakinek halálát, vagy temetését harangozva hirdetik. *A kiharangozásért a templom pénztárába, és a harangozóknak fizetni.* V. ö. KIHARANGOZ.

KIHARAP, (ki-harap) ösz. áth. Valamit harapva kiszakaszt, kilikaszt. *A farkas kiharapott a ló marjából egy darabot.* V. ö. HARAP.

KIHÁRÍT, (ki-hárít) ösz. áth. Hárítva valamely helyből kitakarít, kisper valamit. *Ólból a ganajt, pajtából a polyvát kihárítani.* V. ö. HÁRÍT.

KIHÁRÍTÁS, (ki-hárítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kihárítanak valamit. V. ö. KIHÁRÍT.

KIHARSOG, (ki-harsog) ösz. önh. Harsogva kihát, kihallik. *A trombitászó kiharsog a zenekarból.*

KIHASAD, (ki-hasad) ösz. önh. Mondjuk rostos, réteges testről, midőn rostjai vagy rétegei bizonyos helyen egymástól elválnak, s mintegy kibomlanak. *A feszes nadrág kihaladt a térden. A hüvelyk bucskóján kihaladt a csizma.* V. ö. HASAD.

KIHASADÁS, (ki-hasadás) ösz. fn. Szétszakadás, szétrepedés neve, midőn kihalad valami. V. ö. KIHASAD.

KIHASÍT v. —**HASIT**, (ki-hasít) ősz. áth. 1) Valamely rostos, vagy réteges testből, pl. fából, szövetből, kisebb, nagyobb részt kiszakaszt. *A végvászonból kihatítani egy üngre valót. A posztóból kihatítani egy darabot mellénynek. A fenyűszálból két újjnyi vastagságu forgácsot kihatítani.* 2) Bizonyos térségű földet kiszakaszt, kimetsz. *Az osztályban jutott tagjelleket kihatítani. Tíz holdat kertnek, tíz holdat szőlőnek kihatítani.* V. ö. **HASÍT**.

KIHASÍTÁS v. —**HASÍTÁS**, (ki-hasítás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kihatítunk valamit. V. ö. **KIHASÍT**.

KIHASONLIK, (ki-hasonlik) ősz. k. Átv. ért. bizonyos tulajdonságokra nézve a többi közül mintegy kiválik, kiszakad, s tőlök különbözik. *A cigányok hazánkban maiglan igen kihasonlanak a többi népfajok közül.* Nem igen van szokásban.

KIHAT, (ki-hat) ősz. önh. Mondjuk erőről, működésről, midőn mozgalma kifelé terjed, s a kívüllőtte levőkre nézve eredményt idéz elé. *A nagy elmék művei, a világhódítók törekvései messze kihatnak. Amit a tanácsteremben végeznek, kihat a közönségre. A fejedelmek parancsa, akarata kihat egész országokra.* V. ö. **HAT**.

KIHATÁS, (ki-hatás) ősz. fn. Valamely erőnek, működésnek kifelé terjedése, eredményezése.

KIHATÓ, (ki-ható) ősz. mn. 1) Aminek mozgalma messze kiterjed; ami eredményt képes eléidézni, vagy idézett elé. 2) **L. ÁLTALHATÓ**, műszó.

KIHATOL, (ki-hatol) ősz. önh. Hatolva, azaz folytonos, ismételt erővel, iparkodással, mozgalommal bizonyos akadályok, ellenszegülések közül kitör, kinyomúl, kimenekül; másképp: *kivergődik, kivánczorog*, s némileg: *kilábol*. *Kihatolni a mindenütt résen álló ellenség sokasága közül. Kihatolni a tengeri veszéből, a jegek közül.*

KIHATÓLAG, (ki-hatólag) ősz. ih. Kiható módon vagy működéssel.

KIHATOLÁS, (ki-hatolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki kihatol, kivergődik.

KIHÁZASÍT v. —**HÁZASÍT**, (ki-házását) ősz. áth. Fiának menyet, leányának vót szerez, őket házi viszonyaihoz képest ellátja, és szárnyokra bocsátva a kiskorúságból mintegy kiszabadítja. *Minden fiát és leányát kiházásította.* Szélesebb ért. akármely nőtelen vagy hajadont, mint gyámatya, vagy gazda vagy jötevő, házasságra léptet. *Ezen úr már több cseledeit kiházásította.* V. ö. **HÁZASÍT**.

KIHÁZASÍTÁS v. —**HÁZASÍTÁS**, (ki-házásítás) ősz. fn. Cselekvés, melynél fogva kiházásítanak valakit. V. ö. **KIHÁZASÍT**.

KIHEGEDÜL, (ki-hegedül) Visszatérő névmással: *kihegedüli magát*, am. a hegedülést bevégzi. „Már én kihegedültem magamat, tessék hegedülni.” Rajnis.

KIHÉGYÉZ, (ki-hégyéz) ősz. áth. Valaminek végét hegyesre kimetszi, kifaragja, kiköszörüli stb.

Kihegyezni a szőlőkarókat. Kihegyezni a kést, kardot. Átv. ért. a tánczot hegyesen, azaz lábhegyen lépetgetve kirakja, kiczifrázza. *A nyalka, hegyke legények kihegyezik a toborzót, a csárdást.*

KIHÉGYÉZÉS, (ki-hégyezés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kihegyez.

KIHÉNGÉRÉDIK, (ki-héngérédik) ősz. k. 1. **KIHÉNGÉRÉG**.

KIHÉNGÉRÉG, (ki-héngérég) ősz. önh. és gyakor. Hengeregve kinyomúl valahonnan és valahova. *A hordó kihengereg a pinczetorokból az udvarra.* V. ö. **HÉNGÉRÉG**.

KIHÉNGÉRÉL, (ki-héngérél) ősz. áth. Valamit hengerrel kiegyenlít, kisimít. *Kihengerelni a felszántott, s bevetett földet. Kihengerelni a kerti utakat. A tímárok kihengerelik az elkészített bőroket.*

KIHÉNGÉRÉLÉS, (ki-héngérélés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kihengerel.

KIHÉNGÉRGET, (ki-héngérget) ősz. áth. és gyakor. Valamit hengergetve kimozzgat, kihajt. V. ö. **HÉNGÉRGET**.

KIHÉNGÉRGETÉS, (ki-héngérgetés) Cselekvés, midőn valaki valamit kihengerget.

KIHÉNGÉRÍT v. —**HÉNGERIT**, (ki-héngérit) ősz. áth. Valamit hengerítve, bizonyos térből, vagyis kifelé hajt. *Az üres hordót elszállítás végett kihengeríteni az utcára.* V. ö. **HÉNGÉRÍT**.

KIHÉNGÉRÍTÉS v. —**HÉNGERITÉS**, (ki-héngérités) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kihengerít.

KIHERÉL, (ki-herél) ősz. áth. A hímállatnak heréit, köznyelven tökeit kimetszi, kiveszi. *Kiherélni a mént, bikát, kóst, kant, bakot, kakast, férfit.* Szélesebb ért. a nőstényállatnak, pl. a disznónak görgőjét kivágja. V. ö. **HERÉL**.

KIHERÉLÉS, (ki-herélés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg műtevés, midőn kiherélnek valakit v. valamit. V. ö. **KIHERÉL**.

KIHERGEL, (ki-hergel) ősz. áth. Hergelve kimozzdít, kipiszkál helyéből valamit. *A tyúk kihergeli a tojást a kosárból.* Átv. ért. valakit addig boszont, míg ki nem megy. V. ö. **HERGEL**, és **HURGÁL**.

KIHERGELÉS, (ki-hergelés) ősz. fn. Hergelve valaminek helyéből kimozzdítása. Boszontva kitolás. V. ö. **KIHERGEL**.

KIHERNYÁSZ, (ki-hernyász) ősz. áth. A hernyókat kiszedi, kiirtja valahonnan; hernyóktól megtisztít. *Kihernyászni a kerteket.*

KIHERNYÁSZÁS, (ki-hernyászás) ősz. fn. A hernyóknak kiszedése, kiirtása.

KIHEVER, (ki-hever) ősz. önh. 1) Visszatérő névmással am. kellett, elégségig hever. *Ha kiheverted magadat, menj dolgozni.* 2) Tárgyesetes névvel áthatólag am. beverve bizonyos bajból kimenekül, betegségből kigyógyul. *A kocsmában úgy megverték, hogy esztendeig sem heveri ki.* V. ö. **HEVER**.

KIHEVERÉS, (ki-heverés) ősz. fn. Heverve kiépülés, kigyógyulás.

KIHÍ, (ki-hí) ösz. áth. 1) A benn levőt híja, hogy jöjön ki. *Kihíni valakit a szobából, templomból, színházból, tanácsteremből. Kihíni valakit az utcára, falura, szőlőbe, mezőre.* 2) Viadalra, párviadalra hí. *A megbántót kihíni egy szőlőkardra, pisztolyra.* 3) Kártyajátékban a kiadást kezdi.

KIHIREDET, (ki-hirdet) ösz. áth. Valamit hirdetve kibeszél, nyilvánosságra hoz, köztudomásul ad. *Kihirdetni az új törvényeket, rendeleteket. Kihirdetni a házasulandókat. Kihirdetni az elveszett, vagy megtalált jószágot.* V. ö. HIREDET.

KIHIREDETÉS, (ki-hirdetés) ösz. fn. Nyilvános, vagy hivatalos tudósítás, melynél fogva valamit közhírré tesznek. *Élőszóval, hírlapok útján, dobszóval történt kihirdetés. Egyházi kihirdetés.* V. ö. HIREDETÉS.

KIHIREDETŐ, (ki-hirdető) ösz. fn. Személy, ki valamit hivatalosan hirdet, közhírré tesz. *Ő a város doboza és kihirdetője.*

KIHIRÉL, l. KIHIRLEL.

KIHIRÉSÉDIK, (ki-híresédik) ösz. k. Híre kiterjed, nyilvánosságra, köztudomásra jut, különösen oly oldalról, mely erkölcsi tekintetben személyének, nevének, becsületének nem kedvez, kihírhed.

KIHIRÉSÍT v. —HÍRESIT, (ki-híresít) ösz. áth. Valakinek erkölceiről, magaviseletéről nem kedvező híreket, mendemondákat terjeszt, vagyis, mint mondani szokás, hírbe hoz valakit. V. ö. HÍRESÍT.

KIHIRÉSÍTÉS v. —KIHIRESÍTÉS, (ki-híresítés) ösz. fn. Valakinek kedvezőtlen erkölcsi oldalról kihiresztelése, hírbe hozása.

KIHIRESZTEL, (ki-hiresztel) ösz. áth. 1) Széles ért. valamit hirdetve köztudomásra juttat. *Szóval, hírlapok útján kihiresztelni valamit.* 2) Szoros ért. valakit rossz hírbe hoz. *Valakit tolvaj gyanánt kihiresztelni.* V. ö. HIRESZTEL.

KIHIRESZTELES, (ki-hiresztelés) ösz. fn. Köztudomásra juttatás, midőn kihiresztelnek valamit. V. ö. KIHIRESZTEL.

KIHIRGÁL, (ki-hírgál) ösz. áth. Hírgálva kitakarít, kiséper valamit. V. ö. HIRGÁL.

KIHIRHED, (ki-hírhed) ösz. önh. l. KIHIRÉSÉDIK.

KIHIRLEL, (ki-hírlél) ösz. áth. lásd : KIHIRESZTEL.

KIHITÉGET, (ki-hitéget) ösz. áth. és gyak. Hitegetve, azaz álmények, ígéretke által csábítva, kihí valakit. *Kihitegetni valakit külföldre.* V. ö. HITÉGET.

KIHITÉGETÉS, (ki-hitégetés) ösz. fn. Csábítás, rábeszélés neve, mely által kihitegetnek valakit. V. ö. KIHITÉGET.

KIHITELÉZ, (ki-hiteléz) ösz. áth. Hitelezve, azaz bizonyos kamat fejében kölcsönözve kiad bizonyos mennyiségű pénzt vagy pénzért. *Évenként fölösleges jövedelméből ki szokott hitelezni néhány ezeret.* V. ö. HITELEZ.

KIHÍV, (ki-hív) l. KIHÍ.

KIHÍVÁS v. —HIVÁS, (ki-hívás) ösz. fn. 1) Széles ért. felszólítás, mely által valakit hívunk, hogy jöjön ki. 2) Szoros ért. felszólítás, melynél fogva valakit akárminemű vetélkedésre, versenyre, különösen viadalra hívunk. *A kihívást elfogadni.* V. ö. KIHÍ.

KIHÍVÓ v. —HIVÓ, (ki-hívó) ösz. fn. Szoros ért. személy, ki valakit versenyre, vetélkedésre, különösen viadalra szólít. *A kihívónak segédül ajánlkozni. Az első vágás, vagy lövés a kihívotté, a második a kihívóé.*

KIHÍVÓLAG v. —HIVÓLAG, (ki-hívólag) ösz. ih. Kihívó módon v. minőségben.

KIHÍVÓLEVÉL, (ki-hívó-levéli) ösz. fn. Levél, melyben valakit versenyre, vetélkedésre, különösen párviadalra kihínak.

KIHÍVOTT v. —HIVOTT, (ki-hívott) ösz. fn. A versenyzők, vetélkedők vagy párbajvivők közül azon személy, kit versenyre vagy viadalra kihínak. *Párviadalban a kihívott mellett segédkedni.*

KIHÍZELEG v. KIHIZELG, (ki-hízelég) ösz. önh. és gyak. Tárgyesetes viszonynévvel am. hízelegve kieszközöl, kinyer, kikér valamit. *A gyermek pénzt, ruhát, csecsebecsét hízeleg ki szüleitől. Egy csókot kihízelegni valakitől.* V. ö. HIZELEG.

KIHÓLYAGZÁS, (ki-hólyagzás) ösz. fn. Hólyaguemű kidurorodás, képződés az állati bőrön.

KIHÓLYAGZIK, (ki-hólyagzik) ösz. k. Szoros ért. mondják az állati bőrről, midőn hólyagok ütnek ki rajta. *Tenyere a kasza nyelétől, talpa a sok járástól, arcza a szűnyogcsipésektől kihólyagzott.* V. ö. HÓLYAG.

KIHOMORÍT v. —HOMORIT, (ki-homorít) ösz. áth. Valamit homorúan kialakít, kimetsz, kifárag, stb. *Kihomorítani a marokvasat.* V. ö. HOMORÍT.

KIHONOSÍT v. —HONOSIT, (ki-honosít) ösz. áth. Valakit bizonyos honból, országból, mely hazája volt, kitilt; másként és szakottabban : száműz, számkivet. *Az országos csendzavarókat kihonosítani.*

KIHONOSÍTÁS v. —HONOSÍTÁS, (ki-honosítás) ösz. fn. Büntetés neve, mely által kihonosítanak valakit. V. ö. KIHONOSÍT.

KIHORD, (ki-hord) ösz. áth. 1) Tulajd. ért. bizonyos mennyiséget több részekben folytatólag kivisz valahonnan, és valahova. *A ganajt kihordani az ölből a szántóföldre. A bútorokat a szobából kihordani az udvarra. A zsákokat kihordani a kamrából. Kézben, talián, szekéren kihordani valamit.* 2) Átv. ért. járva vagy kocsizva az útban levő holmit lábaival vagy a kerekkel maga után kiviszi. *Akólból a csizmatalpakon kihordani a ganajt. A kátyúban gázoló szekér kihordja a sarat.* V. ö. HORD.

KIHORDÁS, (ki-hordás) ösz. fn. Gyakorlatos cselekvés, midőn valamely tömeges testet részenként vagy holmit egymás után kivisznek.

KIHORDOGAT, (ki-hordogat) ösz. áth. és gyak. Valamit folytatólag, vagy lassanként, apródonként hordva kivisz valahonnan. *Kosarakban kihordogatni a gyümölcsöt a piacra.* V. ö. HORDOGAT.

KIHORDOGATÁS, (ki-hordogatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kihordogatnak.

KIHORDOZ, (ki-hordoz) ösz. áth. és gyak. Valakit vagy valamit gyakorta kivisz magával. *A kis gyereket kihordozni az utcára. A kis leány ki és behordozza bábjiát.* Átv. ért. bizonyos hirt ideoda járkalva kibeszél. *Mihelyest valamit hall, legott kihordozza a faluban.* V. ö. HORDOZ.

KIHORDOZÁS, (ki-hordozás) ösz. fn. Gyakori, ismételt hordás.

KIHORDOZKODÁS, (ki-hordozkodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valahonnan kihordozkodik, kiköltözködés. *A kihordozkodást tavaszra halasztani.* V. ö. KIHORDOZKODIK.

KIHORDOZKODIK, (ki-hordozkodik) ösz. k. Hordozkodva, azaz holmijét hordogatva, magával víve kimegy valahonnan más lakba. *Városból kihordozkodni falura. A szűk szállásból kihordozkodni.* V. ö. HORDOZKODIK.

KIHORDOZÓSKODÁS, KIHORDOZÓSKODIK, l. KIHORDOZKODÁS, KIHORDOZKODIK.

KIHORGÁSZ, (ki-horgász) ösz. áth. Valamit horoggal kifog. *Kihorgászni a patak halait. Kihorgászni a kútba esett vödört.* V. ö. HOROG.

KIHORGOL, (ki-horgol) ösz. áth. Valamely női munkát horognemű tüvel kötögetve kikészít.

KIHORNYOL, (ki-hornyol) ösz. áth. Hornyolva, azaz hosszas metszéseket, vágásokat, barázdákat, rovatokat csinálva gerezedesen kivölgyel valamit. *Kihornyolni a faoszlopot, a hengert.* V. ö. HORNOL.

KIHORNYOLÁS, (ki-hornyolás) ösz. fn. Metszés, faragás, rovatolás stb. mely által kihornyolnak valamit. V. ö. KIHORNYOL.

KIHOZ, (ki-hoz) ösz. áth. Minthogy hozni am. valamit távolról közelre, onnan ide szállítani; valamint vinni am. közelről távolra, innen oda szállítani: tehát *kihoz* am. valamit, ami bizonyos távol térben rejtve, zárva volt, onnan kiveszi, és ide szállítja, vagy valakit, aki valahol benn tartózkodott, magával onnan ide hoz. *Hozd ki a pipámat* am. nekem, ki most künn vagyok, *hozd ide a pipámat*, mely ott benn van. *Ha eljössz hozzám a falura, hozd ki magaddal nőt is*, am. hozzám, aki most falun künn vagyok, *hoz ide nőt is*, ki ott benn van a városban. V. ö. HOZ és VISZ. Átv. ért. mondják az okoskodó ésről, illetőleg személyről, midőn bizonyos előzményekből, több különös körülmények- vagy esetekből valamit általában következtet, s mint eredményt állít elő. *Mind ezekből azt hozom ki, hogy követelésed jogtalan.* (Inducere).

KIHOZÁS, (ki-hozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kihozunk, különösen bizonyos előzményekből valamit általában következtetünk. (Inductio).

KIHOZÓ, (ki-hozó) ösz. mn. 1) Aki valamit kihoz. 2) Aminél fogva valamit kihozunk, következtetünk (Inductio).

KIHOZÓLAG, (ki-hozólag) ösz. ih. Különös körülményekből következtetve. (Per inductionem).

KIHÖRÖG, (ki-hörög) ösz. önh. Tárgyesetes névvel mondjuk oly haldoklóról, ki nagy erőködés s göresös vonaglások között hörögve múlik ki. Mint-hogy pedig szoros ért. a sertés szokott hörögni, midőn megölik, innen megvető értelemmel bír. *A gonosztevő gyilkos irtóztató káromlások után a hénér pallosa alatt kihörögte lelkét.*

KIHÖRPENT, (ki-hörpent) ösz. áth. Hörpentve vagyis egy kortyot húzva kiiszik bizonyos edényből valamely italt. *Kihörpenti a pohár fenekén maradt bort.* V. ö. HÖRPENT.

KIHÖRPENTÉS, (ki-hörpentés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kihörpent.

KIHÖRPÖGET, (ki-hörpöget) ösz. gyak. áth. Hörpögetve, azaz többször vagy folytonosan hörpentve kiiddogál, kiszivogat valami italt.

KIHÖRPÖGETÉS, (ki-hörpögetés) ösz. fn. Hörpögetve kiiddogálás.

KIHÖRPÖL, (ki-hörpöl) ösz. áth. Valamivel szűkebb jelentésű, mint a *kihörpöget*, mert ez gyakoribb s többször ismételt hörpöt jelent. V. ö. HÖRPÖL, HÖRPÖGET, HÖRPENT.

KIHÖRPÖLÉS, (ki-hörpölés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kihörpöl.

KIHUGYOZ, (ki-hugyoz) ösz. áth. 1) Valamit hugygyá válva, azaz mint hugyot, a rendes hugycsón kibocsát, kifolyat. *A megivott sok bort, pálinkát félnyersen kihugyozni.* 2) Nem a hugy lényegéhez tartozó részececskéket a hugygal keverve kiereszt. *A hólyagban képződő homokot kihugyozni. Az ondós nyálkát, az epét kihugyozni.* V. ö. HUGY.

KIHUGYOZÁS, (ki-hugyozás) ösz. fn. A hugynak a hugyhólyagból kilövelése.

KIHUGYOZIK, (ki-hugyozik) ösz. k. Valamely kerített térből kifelé hugyozik. *Kihugyozni az ablakon az utcára. A konyhaajtóból kihugyozni az udvarra.* V. ö. HUGYOZIK.

KIHULL, (ki-hull) ösz. önh. Hullva kiesik valahonnan. Minthogy a *hull* szorosan véve gyűige, azaz többeknek esését jelenti: innen *kihull* szoros ért. am. többes számmal kiesik. *Kihullott a foga*, am. több foga kiesett. *Kihullott az alma a kosárból*, am. több alma kiesett belőle. *Kihullott a pénz a zsebéből*, am. több darab pénz esett ki. *Kihullott a haja, szőre, serénye.* E szónak gyakoriságát mutatja ma a kettős l, miszerént *hul=hul-ol*, s gyöke *hul* egy a *múl* igével, mely eredetileg am. megy, távozik, pl. *múl-ik* az idő. V. ö. HULL.

KIHULLÁS, (ki-hullás) ösz. fn. Állapot, midőn valami kihull. *A hajak, fogak kihullása ellen némi óvószereket használni.* V. ö. KIHULL.

KIHULLAT, (ki-hallat) ösz. áth. Engedi, hagyja, akaratlanul vagy készakarva teszi, hogy kihulljon

valami. *A likas zsákból kihullatni a diót. A vetőgépből kihullatni a magot.* V. ö. HULLAT.

KIHULLATÁS, (ki-hullatás) ősz. fn. Akaratlanul vagy akarva annak eszközlése, hogy valami kihull.

KIHURCZOL, (ki-hurezol) ősz. áth. Valamit magával v. maga után hurezolva kivisz valahonnan valahová. *A teli zsákokat szájoznál fogva kihurczolni a kamrából. A földhöz vágott embert hajánál fogva kihurezolni a szobából.* V. ö. HURCZOL.

KIHURCZOLÁS, (ki-hurezolás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg folytonos húzás, húzkálás, vontatás neme, midőn hurezolva kivisznek valamit vagy valakit. V. ö. KIHURCZOL.

KIHURCZOLKODÁS, (ki-hurezolkodás) ősz. fn. A kihordzkodásnak festőibb jelentése, mely nagyobb erőlködéssel, sietéssel, rendtelenséggel, s az elszállítandó tárgyak kevesebb kíméletével szokott történni, midőn t. i. az illető jószágot nem annyira hordozva, mint inkább hurezolva viszik ki. V. ö. HURCZOL, és HORDOZ.

KIHURCZOLKODIK, (ki-hurezolkodik) ősz. k. Sietve, mintegy nyakrafőre, az elszállítandó holmikat nem annyira hordozva, mint magával hurezolva kimegyen valamely lakból másbóvá. *A közelgő ellenesség elől kihurezolkodni a városból.* V. ö. HURCZOLKODIK.

KIHURCZOLÓSKODIK, lásd : KIHURCZOLKODIK.

KIHÚZ, (ki-húz) ősz. áth. 1) Valamit tövéből, gyökeréből, szilárd helyzetéből maga felé vonva kimozdít, kivesz. *Kihúzni a fogat. Kihúzni a karókat, fiatal fákat. A falból, fából kihúzni a szegeket. Kihúzni a dögöt a gyepről. Kihúzni a szekeret a felszerből, sárból. Kihúzni a palacska dugaszát. Menyhal helyett sokszor kígyót húznak ki.* (Km.). 2) Valamit hosszabbra kinyújt. *Kihúzni az öszvezsugorodott szövetet, ruhát. Kihúzni a bőrt.* 3) Valamit a többi közül húzva kivesz. *A kazalból kihúzni egy marok szénát. Katonaállításkor feketét húzni ki.* 4) Átv. ért. valamit addig folytat, míg végét nem éri, s ki nem fogy belőle. *Egyetlen szónak fejtegetésével több órát kihúzni. Egész éjet tánczolva kihúzni. Ha eddig kihúztam, most már nem tágitok. Nehéz itt a szolgának egy hónapot is kihúzni.* V. ö. HÚZ.

KIHÚZÁS, KIHUZÁS, (ki-húzás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kihúznak valamit. *A fogak kihuzását ügyes orvosra bízni.* V. ö. KIHÚZ.

KIHUZGÁL, (ki-huzgál) ősz. áth. és gyak. Több valamit egymás után kihúz. *Az őszülő hajszálakat kihuzgálni. A virágokat tövestül kihuzgálni. Összel a szőlőkarókat kihuzgálni.* V. ö. HUZGÁL.

KIHUZGÁLÁS, (ki-huzgálás) ősz. fn. Cselekvés, midőn több valamit kihuzgálnak. *A fiatal fák kihuzgálását keményen tiltani és büntetni.* V. ö. KIHUZGÁL.

KIHUZKÁL, KIHUZKÁLÁS, I. KIHUZGÁL, KIHUZGÁLÁS.

KIHÚZÓ, KIHUZÓ, (ki-húzó) ősz. mn. 1) Aki vagy ami valamit kihúz. 2) Mondják némely fiókos bútorokról. *Kihúzó szekrény. Kihúzó pamlag,* vagy öszvetéve : *kihúzószekrény, kihúzópamlag,* melynek alján fiók van, s néha ágyul használtatik. *A tolóágy is szabatosabban : kihúzó.*

KIHÚZÓFIÓK, (ki-kúzó-fiók) ősz. fn. Általán minden fiók, melyet ki lehet húzni, különböztetésül az oly fiókoktól, melyek ki nem húzhatók, pl. némely ládáknak csaptatóval ellátott fiókjai.

KIHÚZOGÁL, (ki-húzogál) ősz. áth. I. KIHUZGÁL.

KIHÜL, (ki-hül) ősz. önh. A benne levő meleg részecskék kirepülnek belőle, s aránylag t. i. előbbi állapotához képest hideggé leszen. *Kihül az étel. Kihül a szoba, ha nem fűtik tovább.* Átv. ért. valamiből kihül, am. kiesik, kimarad, kikopik; talán nem más, mint a vastaghangu kihull. *Kihült a hivatalából. Mindenéből kihült.*

KIHÜLÉS, KIHÜLÉS, (ki-hülés) ősz. fn. Váltakozási állapot, midőn kihül valami vagy átv. ért. valaki. V. ö. KIHÜL.

KIHÚT, (ki-hút) ősz. áth. Valamely zárt helyet, kieresztvén belőle a meleget, aránylag hideggé teszen. *Sok járáskelés, ajtónyitogatás által kihüteni a szobát.* V. ö. HÜT.

KIHÜTÉS, KIHÜTÉS, (ki-hütés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kihütenek valamit. V. ö. KIHÚT.

KIHÜVELYÉZ, KIHÜVELYÉZ, (ki-hüvelyéz) ősz. áth. Hüvelyéből, illetőleg tokjából, héjából, burkából stb. kifejt valamit. *Kihüvelyezni a babot, borsót.* V. ö. HÜVELY.

KIHÜVELYÉZÉS v. —HÜVELYÉZÉS, (ki-hüvelyezés) ősz. fn. Cselekvés, mely által kihüvelyeznek valamit. V. ö. KIHÜVELYÉZ.

KIIDOMÍT v. —IDOMIT, (ki-idomít) ősz. áth. 1) Valamit bizonyos formára kialakít, kikészít, ezéjének megfelelő külsővel ellát. *Az esztergáros kiidomítja a munkába vett fát, csontot.* 2) Bizonyos állatokat kitanít, rendeltetésökhöz illőleg kiképez. *Kiidomítani a hurezi paripákat, a vadászebeket.*

KIIDOMÍTÁS v. —IDOMITÁS, (ki-idomítás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg alakítás, képzés, tanítás, mely által kiidomítanak valamit. V. ö. KIIDOMÍT.

KIIGAZGAT, (ki-igazgat) ősz. áth. és gyak. Igazgatva kijavít valamit, kitataroz. *Kiigazgatni a rongyos háztetőt, az összelödzött falakat.* V. ö. IGAZGAT.

KIIGAZGATÁS, (ki-igazgatás) ősz. fn. Javítás, foltozás, tatarozás stb. mely által kiigazgatunk valamit. V. ö. KIIGAZGAT.

KIIGAZÍT v. —IGAZIT, (ki-igazít) ősz. áth. 1) Valami hibás művet igazítva kijavít. *Kiigazítani a rozsul varrott ruhát.* 2) Valakinek útát mutat, hogy kimenjen, kintasít. *Kiigazítani a tolakodó koldulót a házából. A csavargókat kiigazítani a városból.*

KIIGAZÍTÁS v. — **IGAZÍTÁS**, (ki-igazítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kiigazítunk valamit v. valakit, illetőleg : kijavítás, kiutasítás. V. ö. **KI-IGAZÍT**.

KIIGAZODÁS, (ki-igazodás) ösz. fn. Állapot, midőn valaki vagy valami kiigazodik.

KIIGAZODIK, (ki-igazodik) ösz. k. 1) Valamely dolog igaz azaz valóság gyanánt kiderül, kibizonyodik. *Kiigazodott red, amit már régen sutfogott a hír. Kiigazodott, hogy ő tolvaj.* Ez értelemben ritkán jön elő. 2) Az igaz, vagyis jól vezető úton kimegy. *Kiigazodni a sűrű erdőből.* 3) Átv. ért. valamely szövevényes bonyolodott ügyből, kérdésből világosságra jut.

KIIGAZÚL, (ki-igazúl) ösz. önh. l. **KIIGAZODIK**.

KIIGENYÉSÍT, l. **KIEGYENÉSÍT**, V. ö. **EGYENES**.

KIILLAN, (ki-illan) ösz. önh. Illanva, azaz alattomban szökve siető léptekkel kimegy. V. ö. **ILLAN**.

KIILLANÁS, (ki-illanás) ösz. fn. Szökés, menekülés neme, midőn valahonnan kiillan valaki.

KIILLATOZIK, (ki-illatozik) ösz. k. Illatja kiterjed. *A vadolajfa virágai messze kiillatoznak.* V. ö. **ILLATOZIK**.

KIINDÍT v. — **INDIT**, (ki-indít) ösz. áth. Kifelé irányzott vonalban indít valakit v. valamit. *Kiindítani a sárból a szekeret. A hadsereget kiindítani a várból.* V. ö. **INDÍT**.

KIINDÍTÁS v. — **INDÍTÁS**, (ki-indítás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva kiindítunk valamit vagy valakit. V. ö. **KIINDÍT**.

KIINDÚL v. — **INDUL**, (ki-indúl) ösz. önh. Kifelé irányzott vonalban indul, azaz mozogni kezd. *Kiindulni a városból, faluból. Jó korán kiindulni a szállótanyáról.* Átv. ért. beszédét, fejtegetését, okoskodását stb. valamely elvből, előzményből, föltevésekből kezdi tovább szöni. V. ö. **INDÚL**.

KIINDULÁS v. — **INDULÁS**, (ki-indulás) ösz. fn. Mozdulás, midőn valamely helyről kifelé tartott irányban menni kezd valaki, vagy haladásnak ered valami. *A seregek kiindulása a városból. A hajók kiindulása a révől, a tengeröbölből.*

KIINDULÁSI v. — **INDULÁSI**, (ki-indulási) ösz. mn. Kiindulást illető, ahhoz tartozó. *Kiindulási idő. Kiindulási pont.*

KIÍR, (ki-ír) ösz. áth. 1) Valamit írva kijelöl, kifest. *Valamit számokkal kiírni. Kiírni a szobákat.* 2) Valamit más írás, vagy nyomtatás után, mintegy belőlök kivéve, ír le. *Nevezetesebb mondatokat kiírni valamely könyvből.* V. ö. **ÍR**.

KIIRAMODÁS, (ki-iramodás) ösz. fn. Sietés neme, midőn kiiramodunk valahonnan. V. ö. **KIIRAMODIK**.

KIIRAMODIK, (ki-iramodik) ösz. k. Iramodva, azaz siető léptekkel kimegy. *Az üzőbe vett szarvas kiiramodik az erdőből.* V. ö. **IRAMODIK**.

KIÍRÁS, **KIIRÁS**, (ki-írás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg jelölés, festés, vagy kijegyzés, midőn kiírunk valamit. V. ö. **KIÍR**.

KIIRT, (ki-irt) ösz. áth. Szoros ért. valamit kimezt, kivág. *Kiirtani a búza közül a rozst, azaz midőn fejét kihányta, azt lemetszeni. Kiirtani az erdőt. Kiirtani a nádat, bozótot.* Szélesb ért. valamit állati, vagy növényi életétől fosztva kiöl, kipusztít. *Kiirtani a kártékony vadakat, férgekkel. Fegyverrel kiirtani valamely város lakosait. Kiirtani a gatz, gyomot.* Átv. ért. a szellemnek bizonyos működéseit, az akaratnak jó vagy gonosz hajlamait erőszakkal megsemmisíti, tehetetlenekké teszi. *Kiirtani a szabad szellemet, tudományosságot, művészetet. Kiirtani a bünt. Kiirtani a vallás, és törvények iránti kegyeletet.* V. ö. **IRT**.

KIIRTÁS, (ki-irtás) ösz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos erőszakkal valami élet vagy tenyésztőt életétől fosztva kipusztítanak, kivesztenek. *Állatok, növények kiirtása.* V. ö. **KIIRT**.

KIIRTHATATLAN v. — **IRTHATLAN**, (ki-irthat[at]lan) ösz. mn. Amit kiirtani képesek nem vagyunk, mit kipusztítani, kivesztetni nem lehet. *Kiirthatatlan rengeteg erdősegek. Bizonyos férgek kiirthatatlanok.* V. ö. **KIIRT**.

KIIRTÓ, (ki-irtó) ösz. mn. és fn. 1) Ami által valamit kiirtanak. *Kiirtó háborút viselni valamely nép ellen. Kiirtó tüzeket gerjesztani az erdőkben, berkekben.* 2) Személy, ki valamit vagy valakit kiirt. *Az erdők kiirtói falukat alapították az irtásokon.* V. ö. **KIIRT**.

KIISMER, (ki-ismer) ösz. áth. Valakinek belső tulajdonságait, hajlamait, tehetségeit stb. kitanulja. *Hosszas társalgás után kiismerni valakit.* Vagy többek között akár külső, akár belső sajátságainál fogva megv. felismer. *Száz és ezer között kiismertem.* Németsen használtatik némelyek által visszatérő névmással is : *nem ismeri ki magát*, azaz nem tudja hanyadán van, nem tudja hol v. hogyan v. kikkel van dolga.

KIISMERHETETLEN, **KIISMERHETLEN**, (ki-ismerhet[et]len) ösz. mn. Akit nem lehet kiismerni. Határozóként : kiismerhetlen módon vagy állapotban.

KIISMERHETŐ, (ki-ismerhető) ösz. mn. Akit v. amit ki lehet ismerni.

KIISMERHETŐLEG, (ki-ismerhetőleg) ösz. ih. Kiismerhető módon vagy állapotban.

KIISMERSZIK, (ki-ismerszik) ösz. k. Különös ismertető jegyeinél fogva a többiektől kiválik, a többiek között megismerhető.

KIISZAMODÁS, (ki-iszamodás) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn valamely állati tag kiiszamodik. V. ö. **KIISZAMODIK**.

KIISZAMODIK, (ki-iszamodik) ösz. k. Az állati tagokról mondják, midőn csuklóikból kicsuszszannak, kimenyülnek. Máskép : *kificzamodik, kimarúl, kimenyül.* V. ö. **ISZAMODIK**.

KIISZIK, (ki-iszik) ősz. k. Tárgyesetes névvel am. bizonyos mennyiségű italt kiürít, a torkán leboesát. *Kiiszik egy pohár bort. Maga kiitta az egész palackot. Idd ki, ami hátra van.* V. ö. ISZIK.

KIÍTÉL v. — ITÉL, (ki-ítél) ősz. áth. Birói ítélet által valakit valamely vagyron, különösen fekvő jószág birtokából kimozdít. (Erdélyi szó.)

KIIVÁS, (ki-ivás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kiiszunk valamit. V. ö. KIISZIK.

KIÍVEL, (ki-ível) ősz. áth. Valamit ívformára kikanyarít, kimetsz. *Kiívelni a szék karját. Kívelni az ajtó szemöldökét.* V. ö. ÍV.

KIÍVELES, (ki-ívelés) ősz. fn. Valaminek ívformára kikanyarítása, kimetszése, illetőleg építése.

KIIZEN, (ki-izen) ősz. áth. Valaminek belsejéből kifelé izenve tudat valamit. *A házból kiizenni a zenészeknek, hogy hallgassanak el.*

KIÍZLIK, (ki-izlik) ősz. k. Valamely ételből, italból némi fűszernek, járuléknak íze kitűnőleg érzik. *Ezen téztás ételből kiizlik az avas vaj. Borodból kiizlik a hegyaljai zamat.* V. ö. ÍZLIK.

KIIZZAD, (ki-izzad) ősz. áth. Valamely bajból izzadva kimenekül; vagy némi fölösleges nedveket izzadva kiad. *Kiizzadni a náthát, hurutot. Kiizzadni a megivott sok bort. Bűdös, nehéz párárt izzad ki.* V. ö. IZZAD.

KIIZZADÁS, (ki-izzadás) ősz. fn. A testből kiszivárgó nedvnek azon neme, melyet kiizzadunk.

KIIZZÓDIK, (ki-izzódik) ősz. k. l. KIIZZAD.

KIJÁR, (ki-jár) ősz. önh. 1) Gyakorta vagy többször kimegy. *Nyáron kijárok a hegyerbe.* Mint jelentése mutatja, gyakorító. 2) Tárgyesetes névvel am. járva elkoptat, vagy kinyomkod valamit. *Kijárni a csizma sarkát. A sok szekér kijárja az utat.* 3) Visszatérő névmással, am. kelletig, elégséggig jár. *Kedvemre kijártam magamat.* 4) Átv. ért. bizonyos illetőség, járandóság rendesen kijut, kiadatik neki. *Minden legénynek naponként kijár a hat krajczárja, és két font kenyere.* V. ö. JÁR.

KIJÁRÁS, (ki-járás) ősz. fn. 1) Többszöri kimenés. 2) Valamely kerített helyen, vagy épületen azon rés, vagy nyílás, pl. kapu, ajtó, melyen ki szoktak járni. *Eltévesztetni a kijárást. Szoros, tág, kényelmes kijárás.*

KIJÁRMOL, (ki-jármol) ősz. áth. A járomba fogott barmot szabadon eresztí. *Eteléskor kijármolni az ökröket.*

KIJÁRMOLÁS, (ki-jármolás) ősz. fn. A járomban levő baromnak kifogása.

KIJÁRÓ, (ki-járó) ősz. mn. és fn. 1) Ami vagy aki kijár. 2) Út, melyen kijárnak, melyen szokott kijárás van, kijáró út v. ösvény.

KIJÁTSZÁS, (ki-játszás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg sorsolás, vagy átv. ért. fondorkodás, csalás, midőn kijátszanak valamit vagy valakit. V. ö. KIJÁTSZIK.

KIJÁTSZIK, (ki-játszik) ősz. k. Tárgyesetes névvel 1) Valamit kártya- vagy sorsjáték által nyereményül kitesz. *Pipát, lovat, házat, urodat kiejátszani.* 2) A kártyázásban valamely egyes kártyát első ad ki, melyre a játszótárs vagy játszótársak a szabályok szerint a magukét ráadják. 3) Átv. ért. valakinek terveit, szándékát esellel, fondorkodva, furfangosan stb. megsemmisíti, hűsítja, különösen oly módon, mely által a vesztett fél neveltség tárgyává lesz. *Engem ugyan kiejátszottak.* V. ö. JÁTSZIK.

KIJÁTSZÓ, (ki-játszó) ősz. mn. 1) Aki kijátszik. 2) Aki másnak szándokát fondorkodva meghűsítja.

KIJÁTSZÓLAG, (ki-játszólag) ősz. ih. Kijátszó módon.

KIJÁTSZÓLAGOS, (ki-játszólagos) ősz. mn. Magáról a cselről vagy fondorkodásról mondják, mely által valaki másnak szándokát ravaszul meghűsítja. *Kiejátszólagos tett. Kiejátszólagos szerződés.*

KIJAVÍT v. — JAVIT, (ki-javít) ősz. áth. Amikor kopott, romlott, rongyos, általán rossz vagy hibás állapotban volt, azt rendeltetéséhez képest jóvá teszi. *Kijavítani az épületeket, szerszámokat, ruhákat.* V. ö. JAVÍT.

KIJAVÍTÁS v. — JAVITÁS, (ki-javítás) ősz. fn. 1) Cselekvés, mely által valamit kijavítunk. *A háztető kijavításán dolgozni. Nyomdai hibák kijavítása.* 2) Maga azon mű, melyet kijavítva létre hozunk. *Ezen ház szépségét és értékét a kijavítások igen emelik.*

KIJEBB, (ki-j-ebb; a j csak közbeszurat az ürnnek vagy két önhangzó összeütközésének eltávoztatása végett.) másod fokú igekötő. Jobban kifelé. *Kijebbnymni. Kijebbnymolni. Kijebbnemni. Kijebbnerteszteni* stb.

KIJEGYEZ, (ki-jegyecz) ősz. áth. 1) Valamit bizonyos jegy által a többi közől kitiintet. *A nevezetesebb mondatokat valamely könyvben önál kijegyezni. Kijegyezni az utat.*

„Száll a madár; nem kérdi: merre? hol?

Hideg tájról melegre vándorol.

Útját az ég kijegyze, — ismeri:

Kijegyzett út a végtelen neki.“

Hiador (Jámbor Pál).

2) A többi közől valamit kiir. *A névkönyvből kijegyezni némely személyek czimeit.* V. ö. JEGY.

KIJEGYEZÉS, (ki-jegyezés) ősz. fn. Cselekvés, midőn kijegyezünk valamit. V. ö. KIJEGYEZ.

KIJEGYZÉS, l. KIJEGYEZÉS.

KIJELÉL, (ki-jelél) ősz. áth. 1) Valamit jel által kitiintet, kimutat a többi közől. *A mérnök pőznákkal kijeleti a határvonalakat. Az erdősegi utak menetelét csóvákkel kijeelni. A felosztott réteket hancikokkal kijeelni.* 2) Bizonyos hivatalra, méltóságra kitűz valakit, s mint arra való az illető választóknak, vagy kinevezési joggal bíró felsőségnak elébe terjeszt. *A megyei tisztviselőket a főispánok jelelik ki.* V. ö. JELEL.

KIJELÉLÉS, (ki-jelélés) ősz. fn. 1) Széles ért. valaminek kitüntetés, kimutatása, meghatározása bizonyos jel v. jelek által. 2) Szoros ért. cselekvés, melynél fogva valakit bizonyos hivatalra vagy méltóságra mint arra valót kitűznek, és az illetőknek kinevezésre vagy választásra ajánlanak. V. ö. **KIJELÉL**.

KIJELÉLT, (1), (ki-jelélt) ősz. mn. Amit bizonyos jellel kitüntettek, kimutattak. *A kijelölt helyen összegyűlni. Kijelölt erdővágások, rétek, kaszálók.*

KIJELÉLT, (2), (mint fentebb) ősz. fn. Személy, kit bizonyos rangra, hivatalra, méltóságra kitűznek, s mint arra valót az illető választóknak vagy felsőségeknek ajánlanak. *A kijelöltek neveit a gyűlés előtt kikidáltani.* V. ö. **KIJELÉL**.

KIJELÉNT, (ki-jelént) ősz. áth. 1) Valamit bizonyos jel által másoknak tudtára ad, különösen szóval ki nyilatkoztat. *Szándékát, véleményét levélben, előszóval kijelenteni. A nemletszést orrfintorítással, fejcsóválva, gúnymosolylyal kijelenteni.* 2) Valamely titkos, rejtélyes dolgot felvilágosít, s másokkal közöl, különösen, Istenre, és vallásra vonatkozó ismereteket, tanokat hirdet ki. *A keresztyén embernek hinnie kell, amit Krisztus Urunk kijelentett, és az Apostolok hirdettek.* V. ö. **JELÉNT**.

KIJELÉNTÉS, (ki-jeléntés) ősz. fn. Cselekvés, mely által valamit kijelentünk. Különösen, az isteni és hittani dolgokra vonatkozólag am. bizonyos tanok ki nyilatkoztatása, melyek az emberi korlátolt észet fölülmulják. *Mózes, próféták, és Idvezítőnk által tett kijelentések. Szent János látásában foglalt kijelentések. A felsőbb hittani titkokat isteni kijelentésből tudjuk.* V. ö. **KIJELÉNT**.

KIJELÉNTHETETLEN, (ki-jelenthetetlen) ősz. mn. A Debreczeni legendáskönyvben am. kimondhatatlan.

KIJELÖL, l. **KIJELÉL**.

KIJÓ, falu Sáros m.; helyr. *Kijó-ra*, —n, —ról.

KIJOBBIT v. —**JOBBIT**, (ki-jobbít) ősz. áth. Valamit aránylag jobbra tesz, mint előbb volt. Ami rossz, azt *kijavítjuk*. V. ö. **JOBBÍT**, **JAVÍT**.

KIJOBBITÁS v. —**JOBBITÁS**, (ki-jobbítás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg igazítás, mely által valamit jobbra teszünk. V. ö. **JOBBÍT**.

KIJÓZANÍT v. —**JÓZANIT**, (ki-józanít) ősz. áth. Józanná tesz, a részegség és mámor okozta homályból, zavarból kitisztít. *Az álom kijózanította.* Átv. ért. az indulatok, előítéletek stb. nyűgéből, homályából kibontakoztat. *A korral előhaladt tapasztalás kijózanítja az ifjú szédeltéket.*

KIJÓZANÍTÁS v. **JÓZANÍTÁS**, (ki-józanítás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valakit más valaki, vagy valami kijózanít.

KIJÓZANODÁS, (ki-józanodás) ősz. fn. Javulási állapot, midőn kijózanodik valaki. *Kijózanodás után megbánta, amit részeg állapotban cselekedett volt.* V. ö. **KIJÓZANODIK**.

KIJÓZANODIK, (ki-józanodik) ősz. k. Tulajd. ért. a részegség és mámor okozta homályból, zavarból kitisztul a feje. Átv. ért. az indulatok, szenvedélyek, hebehurgyaság, előítéletek nyűgéből kibontakozva, kivergődve tisztán, elfogulatlanul, érett, üledett, higgadt észszel fogja föl a dolgokat.

KIJÓZANUL v. —**JÓZANUL**, (ki-józanul) ősz. önh. l. **KIJÓZANODIK**.

KIJÓZANULÁS v. —**JÓZANULÁS**, (ki-józanulás) l. **KIJÓZANODÁS**.

KIJÖ, (ki-jö) ősz. önh. A bennlevő hozzánk künnlevőkhöz jö. *Jöjj ki az utcára. Jöjj ki hozzánk a falura.* Ellentétes irányban és viszonyban: *kimegy*. V. ö. **JÖ**, és **MÉGY**. Átv. ért. valamely rejtett titkos szám vagy rejtett dolog kiderül. *A számadás kijött. A keresett mennyiség pontosan kijött. A sorsjátékban a tett számok közül egy sem jött ki. Ebből az jönne ki, hogy ökeme hazudott. Végre kijött, hogy az ezüst kanalak a megszökött inas révén sikkadtak el.* V. ö. **JÖ**.

KIJÖVÉS, (ki-jövés) ősz. fn. Mozgás, illetőleg lépés, járás, midőn valahonnan kijövünk. Átv. ért. kiderülés, tudomásra jutás. V. ö. **KIJÖ**.

KIJÖVET, (1), **KIJÖVETEL**, (ki-jövet v. —jövétel) ősz. fn. Kijövés elvont értelemben, vagy a kijövés végrehajtva.

KIJÖVET, (2), (ki-jövet) ősz. ih. Midőn kijö valaki, kijövés alkalmával. *Kijövet majd elmondom, amit ottbenn láttam, és hallottam.*

KIJUT, (ki-jut) ősz. önh. 1) Menve, járva kiér valahonnan v. valahova. *Hosszas tévelygés után kijutottunk az erdőből. Kijutni a magas tengerre.* 2) Bizonyos osztalékból az illetők közül mindenkinek jut. *Minden munkásnak kijutott egy-egy pohár bor. Néha gúnyos ért. kijutott neki, neked, nekem stb. am. rossz osztalékot kapott; kikapta a magáét.* V. ö. **JUT**.

KIKACSINGAT, **KIKACSONGAT**, (ki-kacsingat v. —kacsongat) ősz. önh. Kacsingatva ki-kínéz. *Az ablakból kikacsingatni.*

KIKACSINT, (ki-kacsint) ősz. önh. Kacsintva kitekint.

KIKACZAG, (ki-kaczag) ősz. önh. Valakit kaczagva kigúnyol, kicsúfol. *Kikaczagni valakinek ostoba ületeit; kikaczagni a hetvenkedő katapilát.* V. ö. **KACZAG**, **HAHOTÁZ**, **NEVET**, **RÖHÖG**, **MOSOLYOG**, **VIHOG**.

KIKACZAGÁS, (ki-kaczagás) ősz. fn. Kaczagó hangra fakadó kigúnyolás, kicsúfolás, roszalás.

KIKACZOLÓDIK, (ki-kaczolódik) l. **KIKÁSZOLÓDIK**.

KIKAJÁLT, (ki-kajált) l. **KIKIÁLT**.

KIKAJDÁSZ, (ki-kajdász) l. **KIKIABÁL**.

KIKAJTAT, (ki-kajtat) l. **KIKUTAT**.

KIKÁKOG, (ki-kákog) ősz. áth. Kákogva, értetlenül kifecseg. *Kikákogta, amit nem kellett volna mondani.*

KIKALÁNOZ, (ki-kalánoz) ősz. áth. Kalánnal valamit kiszed, kimereget.

KIKALAPÁL, (ki-kalapál) ösz. áth. Kalapálva keményre kiver, vagy kiformál, bizonyos ezéla kikészít valamit. *Vashámorokban az idomtalan vastömegeket kikalapální. A vasszálakat laposabbra kikalapální. A vasat sinnek, karikának, szegnek kikalapální.* V. ö. **KALAPÁL**.

KIKALAPÁLÁS, (ki-kalapálás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg ütés, pörölyözés, stb. mely által kikalapálnak valamit. V. ö. **KIKALAPÁL**.

KIKALL, (ki-kall) ösz. áth. Kallva, az úgynevezett kallóban valamely szöveget kikészít, kiformál. *Kikallani a szűrposztót.*

KIKALLÁS, (ki-kallás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikallanak.

KIKALLÓZ, (ki-kallóz); **KIKALLÓZÁS**, (ki-kallózás) l. **KIKALL**; **KIKALLÁS**.

KIKÁMPICSORODIK, (ki-kámpicsorodik) ösz. k. Mondják kizárólag a nyelvről és szájról, midőn valamely nehéz kiejtésű szóban megakad, s erőlködve ideoda rángatódzik, s mintegy kigörbed. *Némely öszvehalmozott mássalhangzóju német és tót szók kiejtésében kíkámpicsorodik a magyar ember nyelve.* Mondják a száj által gúnyolóról is, midőn valakit ajkainak rángatásaival, vagy nyelvének kigörbítésével csúfol, azaz mint³ *tul* a Dunán mondják, *kikámpol* valakit. V. ö. **KÁMPOL**, **KÁMPICSORODIK**.

KIKANALAZ, l. **KIKALÁNOZ**.

KIKANCSUKÁZ, (ki-kancsukáz) ösz. áth. Kancsukafele orosz korbáccsal kiver, kiüz, kikerget valakit.

KIKANDIKÁL, (ki-kandikál) ösz. önh. Kandikálva kinéz valahonnan, és valahova. *Az ablakból kikandikální az utcára. A bokrok közül kikandikálnak a virágok.* V. ö. **KANDIKÁL**.

KIKANDIKÁLÁS, (ki-kandikálás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami kikandikál.

KIKANTÁROZ, (ki-kantároz) ösz. áth. A kantárba fogott lónak, számárnak stb. fejét kiszabadítja a kantárból. V. ö. **KANTÁROZ**.

KIKANYARGAT, (ki-kanyargat) ösz. áth. és gyak. 1) Bizonyos hajlékony testeket kanyar alakukká teveget. *Az íróttollak nyeleit kikanyargatni. Az igabélfákat czifrán kikanyargatni. A kényes kocsis lovak kikanyargatják nyakaikat.* 2) Kanyargó mozgással, futással többek közül némelyeket kikerít. *Kikanyargatni a ménesből néhány csikót*

KIKANYARGATÁS, (ki kanyargatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikanyargat.

KIKANYARÍT v. —**KANYARIT**, (ki-kanyarít) ösz. áth. 1) Valamely hajlékony vagy képzékeny testet kanyarian kihajlít, kiképez. *Kikanyarítani a kapocsnak, horgnak való vasat. Kikanyarítani a ke-rekasztalnak való deszkát.* 2) Kanyarian kinetsz, kivág valamit. *A sajtból, kenyérből kikanyarítani egy darabot. Ekével kikanyarítani a vízenyős legelőt, hová a juhokat eresztetni nem szabad.* 3) A többi közül né-

melyeket kanyarítva kiválaszt. *Kikanyarítani a gulyából néhány tinót.* 4) Valakit kikanyarítani, am. karon fogva s megpördítve kilódítani. 5) Átv. tréfásan a beszédet, pl. dicséretet, idévezletet vagy háromkodást czifrán kikeríti.

KIKANYARÍTÁS v. —**KANYARITÁS**, (ki-kanyarítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikanyarít.

KIKANYARODÁS, (ki-kanyarodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami kikanyarodik.

KIKANYARODIK, (ki-kanyarodik) ösz. k. Kanyarodva, vagyis görbe vonalt képezve, ívalakban mozdulva kinegy, kiindul valahonnan. *A fölrezzent madarak kikanyarodnak a nádasból, sűrűből.*

KIKANYARÚL v. —**KANYARUL**, (ki-kanyarúl) ösz. önh. l. **KIKANYARODIK**.

KIKAP, (ki-kap) ösz. áth. 1) Valamit kapva kiragad. *Kikapni valakinek kezéből a fegyvert. Kikapni az ügyetlen hajós markából az evezőt.* 2) Járandóság, illetőség gyanánt kinyer, kivesz valamit. *A katonák kikapják napi díjaikat. A tisztviselők havonként, vagy évnegyedenként kapják ki fizetéseiket.* Rosz vagy bűnhődő értelemben is. *Kikapta a magát.* *Kikapta, amit érdemlett volt. Várj gyerek, majd kikapsz ezért.* 3) Önhatólag, s átv. ért. tárgyesetes név nélkül am. az illendőség, vagy erkölcsiség korlátain kívül jár. Innen *kikapó legény, menyecske, leány*, am. kicsapó, erkölcstelen magaviseletű. 4) Átv. ért. *valakin kikapni*, am. kifogni, azaz erkölcsi erőt gyakorolni. *A kardos menyecske kikapott a gyáva férjén.* V. ö. **KAP**.

KIKAPÁL, (ki-kapál) ösz. áth. Valamit kapával kivág, kiszakaszt, kiszed a földből. *Kikapálni a gyomot. Kikapálni a burgonyát.* Átv. ért. körmeivel, patájával kivájja, kikaparja a földet, vagy a földdel takart valamit. *A ló kikapálta az akol földjét.*

KIKAPÁLÁS, (ki-kapálás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami valamit kikapál.

KIKAPAR, (ki-kapar) ösz. áth. Kaparva kivesz, kihány valamit a földből, szemétből, polyvából stb. *Kikaparní valamit körmökkel. A kutya kikaparja az eldugott csontot. A tyúk kikaparja a szemétből a gab-naszemeket. A tyúk is kikaparja (km.), azaz a tilos tett ott is kivilágosodik, ahol nem vélné az ember. Kikaparom a szemedet.* V. ö. **KAPAR**.

KIKAPARÁS, (ki-kaparás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami valamit kikapar.

KIKAPARÁSZ v. —**KAPARÁZ**, (ki-kaparász v. -kparáz) ösz. áth. Kaparászva, azaz folytonosan, vagy gyakran kaparva kikeres, kivesz, kihány valamit. *A tyúkok kikaparászszák a kertbe vetett magokat.* V. ö. **KAPARÁSZ**.

KIKAPARÁSZÁS v. —**KAPARÁZÁS**, (ki-kaparászás v. -kparázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami valamit kikaparász.

KIKAPÁS, (ki-kapás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki kikap V. ö. **KIKAP**.

KIKAPASZKODIK, (ki-kapaszkodik) ősz. k. Kapaszkodva kimegy, kinenekül, kiemelkedik valahonnan. *Kikapaszkodni a veremből, kútból.* V. ö. KAPASZKODIK.

KIKAPCSOL, (ki-kapesol) ősz. áth. Valamit ami kapesolva, kapoeszal összefűzve volt, kibont. *Kikapcsolni a mentét, szűrt.* *Kikapcsolni a kantárt, hevedert.* V. ö. KAPCSOL.

KIKAPCSOLÁS, (ki-kapesolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikapcsolunk.

KIKAPDOS, (ki-kapdos) ősz. áth. és gyak. Kapdosva, azaz többször utána kapva, kiragad holmit. *A gyermekek kikapdosták az almákat a kosárból.* V. ö. KAPDOS.

KIKAPDOZ, KIKAPKOD, I. KIKAPDOS.

KIKAPÓ, (ki-kapó) ősz. mn. Átv. ért. kiesapongó, az illendőség és erkölcsiség korlátain, különösen a nemi szemérmeset illetőleg, leginkább nőszemélyekre vitetve, kihágó. *Kikapó leány, menyecske.*

KIKARAMÍT v. —KARAMIT, (ki-karamit) I. KIKANYARÍT.

KIKARAMODIK, (ki-karamodik) I. KIKANYARODIK.

KIKARICSÁL, (ki-kariesál) ősz. áth. Tyúk módjára kariesálva kifeeseg. Gúnyos ért.

KIKARIMÁZ, (ki-karimáz) ősz. áth. Valaminek karimát esinál, vagy valamit karimásan kimetsz, kikanyarit. *Kikarimázni a fűveget.* *Kikarimázni a hor-dó fenekét.* V. ö. KARIMA.

KIKARIMÁZÁS, (ki-karimázás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kikarimáznak, karimával kerítenek valamit. V. ö. KIKARIMÁZ.

KIKÁROG, (ki-károg) ősz. önh. Átv. gúnyos ért. valamit károgó varjak módjára kilármáz, kibírdet.

KIKAROL, (ki-karol) ősz. áth. Karba fogva kivesz, kiemel. *Kikarolni a gyermeket a kocsiból.*

KIKARÓZ, (ki-karóz) ősz. áth. Karóval vagy karókkal kirak, megerősít, körülkerít, kijelel. *Kikarózní a szőlőtőkét, a fiatal fákat, a borsót, babot.* *Kikarózní a vadas kertet.* *Kikarózní a munkában levő útvonalat.* V. ö. KARÓZ.

KIKARÓZÁS, (ki-karózás) ősz. fn. Cselekvés, midőn kikaróznak valamit. *Szőlők, vadaskertek, vitzpartok kikarózása.*

KIKÁRPITOZ, (ki-kárpitoz) ősz. áth. Valamit kárpitokkal kiékesít. *Kikárpitozní a teremtet, ablakokat.* V. ö. KÁRPIT.

KIKÁRPITOZÁS, (ki-kárpitozás) ősz. fn. Díszítés, ékesítés, szerelés neme, midőn kikárpitoznak valamit. V. ö. KIKÁRPITOZ.

KIKÁRTOL, (ki-kártol) ősz. áth. A csapók, posztósok kárt nevű gerebenével kifésül, kitisztít. *Kikártolni a gubanczos gyapjút, szőrt.* V. ö. KÁRTOL.

KIKÁRTOLÁS, (ki-kártolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kártolnak.

KIKÁSZOLÓDÁS, (ki-kászolódás) ősz. fn. Kászolódva kivergődés, kibontakozás.

KIKÁSZOLÓDIK, (ki-kászolódik) ősz. belsz. Kászolódva kivergődik, kibontakozik valahonnan. V. ö. KÁSZOLÓDIK, GÁZOLÓDIK.

KIKÁTRÁNYOL, (ki-kátrányol) ősz. áth. Bizonyos fából készített művek, alkotmányok külsejének, felszínének kátránnyal kikenése. *Kikátrányolni a hajót.* Máskép: *kidegetel, kidohotol.* V. ö. KÁTRÁNY.

KIKÁTRÁNYOLÁS, (ki-kátrányolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikátrányolnak.

KIKÁVÁZ, (ki-káváz) ősz. áth. Valamit kávvával kerít, körülvesz. *Kikávázni a kutat.* *Kikávázni (abroncsozni) a szoknyát.* V. ö. KÁVA.

KIKÁVÁZÁS, (ki-kávázás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikáváznak.

KIKEFÉL, (ki-kefél) ősz. áth. Valaminek szennyét, moeskát, porát stb. kefével kitisztítja. *Kikefélni a poros öltönyt, a sáros csizmát.* *Kikefélni a megvakart lovat.* *Kikefélni a viaszos padlózatot.* Átv. tréfás ért. valakinek farát, hátát, poros ruha gyanánt, megveri. *Jól kikefélték ő kelmét a falu házándál.* V. ö. KEFE, KEFÉL.

KIKEFÉLÉS, (ki-kefélés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikefélnek.

KIKÉL, KIKEL, (ki-kel) ősz. önh. 1) Tulajd. ért. kimegy, kiszáll valahonnan. *Kikelni az ágyból, a fürdőkádból.*

„Majdan ha lelkem záraiból kikél.”

Berzsenyi.

2) Átv. ért. mondják tojások, ikrák ivadékaikról, midőn burkaikból kibújnak. *Kikelnek a csibék, libák, verebek.* *Kikelnek a halak, békák.* 3) Mondják növénymagokról, midőn kiesíráznak. *Kikel a búza, rozs, árpa.* *Kikel a répa, hajma, ibolya.* 4) Valakinek védelmére vagy megtámadására kiáll, kimozdúl. *Kikelni az elnyomott ártatlannak mellett.* *Kikelni a haza védelmére.* *Kikelni az ellenség ellen.* Különösen átv. ért. szóval vagy írással véd vagy megtámad valakit. *Kikelni a nép jogai mellett.* *Kikelni a végrehajtó hatalom visszaélései ellen.* 5) Képéből kikelni, am. kóros állapot következtében vagy erős indulat miatt arcvonásaiból kivetközni, képében átváltozni.

KIKELÉS, (ki-kelés) ősz. fn. Cselekvés, állapot, midőn valaki vagy valami kikel.

KIKELET, (ki-kelet) ősz. fn. Köz szokás szerint egyértelműnek tartják a tavasszal: de szabatosabban tavasz'-nak mondjuk az évnek azon egész szakát, mely a tél és nyár között van, 'kikelet'-nek pedig csak a tavasz kezdetét vagy elejét, mely közvetlenül a telet követi, midőn a hó olvadván lágyabb időjárás kezdődik, s a fű és egyéb növények mintegy életre kelnek; mi rendesen martius és aprilisban történik.

„A mosolygó kikelet,
Váltja fel a mord telet.“

Népdal. (Erdélyi J. gyűjt.).

„Süvölt a szél a puszták fák felett,
Hol van virágod nyájas kikelet?“

Ferenczy Teréz.

Egyébiránt valószínűnek látszik, hogy a tavasz szó sem más mint a csangósan ejtett *tavas*, valamint: *dobasz, horpasz, kopasz, dugasz* szintén: *dobas, horpas, kopas, dugas*. „Kikelet“ származásához képest szabatosan véve jelenti a tavasznak mindjárt a tél után következő azon időpontját, melyben minden kikel, életre kel, s a növényzés általán megindul, mi éghajlatunk alatt néha előbb, néha későbbben történik. Baranyai tájzsolás szerint van *bekelet* is, mely őszt jelent. Ezen ellentétből és észjárásból indulva ki, a *kikelet* annyit tenne, mint az aklokban, ólakban tartott barmok kieresztésének, kikelésének ideje; *bekelet* pedig jelentené a késő őszt, midőn a marha *bekelet*, vagy, mint mondani szokták, beszorul.

KIKELETI, (ki-keleti) ősz. mn. Kikeletkor tenyész, nő, viruló, járó; tavaszi. *Kikeleti virágok. Kikeleti pázsitok. Kikeleti idő. Kikeleti szelek.*

KIKELETKOR, (ki-keletkor) ősz. időhatározó. Azon időszakban, melyet kikeletnek hívunk. *Kikeletkor a természet megújul, zöldellenek a fák, nő a fű, nyílnak a virágok.*

KIKÉMEL, (ki-kémel) ősz. áth. Valamit kém gyanánt kikutat, vizsgál. *Kikémelni az ellenség táborát, helyzetét, erejét.* Szélesebb ért. alattomos módon, és utakon kifürkész, kitudakol valamit. V. ö. KÉMEL.

KIKEMÉNYÍT v. —KEMÉNYIT, (ki-keményít) ősz. áth. Mondják leginkább ruhaneműekről, és bőrökről, midőn bizonyos enyeges szer által keményké tétetnek. *Kikeményíteni az úngók gallérait, a szoknyákat.*

KIKEMÉNYÍTÉS v. —KEMÉNYÍTÉS, (ki-keményítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg idomítás, mely által kikeményítnek valamit. V. ö. KIKEMÉNYÍT.

KIKÉMLEL, (ki-kémlél) l. KIKÉMEL.

KIKÉMLELÉS, (ki-kémlelés) ősz. fn. L. KIKÉMLÉS.

KIKÉMLÉS, (ki-kémlés) ősz. fn. 1) Szoros ért. cselekvés, midőn valaki mint kém vizsgál, kikutat valamit. 2) Szélesb ért. akárki által elkövetett fűrkészése, kipuhatólása valamely rejtett dolognak. V. ö. KÉM.

KIKEN, (ki-ken) ősz. áth. 1) Valamely kenőcszerrel kiidomít, kifényesít valamit. *Kikenni a bojuszt szakált, hajfűrtöket.* 2) Kenés által valamely edényből mind elfogyaszt. *A hajkenőcsöt már mind kikentük a millyéből.*

KIKENÉS, (ki-kenés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikennek.

KIKÉNYSZERÍT v. —KÉNYSZERIT, (ki-kényyszerít) ősz. áth. Valakit kényyszerít, erőszakkal rábir, hogy menjen vagy jöjjön ki. *Valakit bizonyos városból, vagy hazájából kikényszeríteni.* V. ö. KÉNYSZERÍT.

KIKÉNYSZERÍTÉS v. —KÉNYSZERÍTÉS, (ki-kényyszerítés) ősz. fn. Kimenni vagy kijönni készletés.

KIKÉPEL, (ki képel) ősz. áth. Valamely anyagot képfomára kimetsz, kifarag, kiidomít. *Fából, kőből kikévelt szobor.* Szokottabban: *kialakít.*

KIKÉPEZ, (ki-képez) ősz. áth. 1) Talajd. ért. bizonyos tért, helyet képekkel kirak, kiékesít. *Kiképezni a terem falait.* 2) Átv. ért. valakinek lelki és testi tehetségeit kiműveli, kiidomítja. *Valakit a tudományokban, művészetben kiképezni. Tisztviselőnek, papnak, katonának, színésznek, ügyvédnek kiképezni valakit. Magát és másokat kiképezni.* V. ö. KÉPEZ.

KIKÉPEZÉS, (ki-képezés) ősz. fn. Cselekvés, mely által kiképeznek, illetőleg képekkel kiraknak valamit; vagy kiművelnek valakit. V. ö. KIKÉPEZ.

KIKÉPEZÉTT, l. KIKÉPZÉTT.

KIKÉPZÉS, (ki-képzés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kiképez. V. ö. KIKÉPEZ, 2).

KIKÉPZÉTT, (ki-képzétt) ősz. mn. Aki valamire kiképezve van. *Kiképzett színész, művész.*

KIKÉR, (ki-kér) ősz. áth. 1) A végett kér, hogy valamit kinyerjen, kikapjon, hogy kiadják amit kíván, ami illeti őt. *Kikérni a havi díjt. Kikérni a takarékpénztárba tett mennyiséget. Kikérni a maga részét, örökségét.* 2) Valakit kérés által valahonnan kikap, kiszabadít. *Az iskolai növendéket kikérni egy pár napra a falura.* 3) Elharapózott ezen németes kifejezés is: *kikérem magamnak*, e helyett: *követelem*; vagy: *megkövetem alázatosan.*

KIKÉRD, (ki-kérd) ősz. áth. Egyszeri kérdés, egy kérdést téve kitud valakitől valamit.

KIKÉRDÉZ, (ki-kérdéz) ősz. áth. és gyakor. Valakinek több kérdést téve holmi dolgokat kitudakol. *Kikérdezni a tanukat. Kikérdezni a vádlottat. Kikérdezni a tanulókat, ha tudják-e leczékeit. Valakinek minden viszonyait kikérdezni. Az idegentől nevét, rangját, születése helyét, korát kikérdezni.* V. ö. KÉRDÉZ.

KIKÉRDÉZÉS, (ki-kérdézés) ősz. fn. Tudakolás, több kérdések tevése, mely által kikérdezünk valakit. V. ö. KIKÉRDÉZ.

KIKÉREDZÉS, (ki-kéredzés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki kikéredzik.

KIKÉREDZIK, (ki-kéredzik) ősz. k. Engedelmet, szabadságot kér, hogy kimehessen.

KIKÉRÉGÉL, (ki-kérégél) l. KIKÉRÉGET.

KIKÉRÉGET, (ki-kéréget) ősz. áth. és gyak. Kéregetve, azaz gyakran kérve, apródonként kinyer, kikap valamit. *A cseléd esztendő folyta alatt egész bérét kikéregette.* V. ö. KÉRÉGET.

KIKEREKÉDIK, (ki-kerekedik) ősz. k. Átv. ért. 1) A többi közül kiválva, mintegy körülakban élőtünik. *A csoportból néhány legény kikerekedett, s*

megjárta a tánczot. 2) Bizonyos tömegből, keverékből, idomtalan testből kiformalódik, kiképződik valami. *A gerencesérek agyagjából mindenféle edény kikeredik.* 3) Eredmény, következmény gyanánt elétünik valami. *Kiváncsi vagyok, mi kerekedik ki ebből a dologból, beszédtől.* V. ö. KERÉKÉDIK.

KIKERÉKÍT v. —KERÉKIT, (ki-kerekít) ösz. áth. 1) Tulajd. ért. valamit kerekalakúan kimetsz, kifarag, kiformál. *Kikerekíteni a hordó fenekét. Kikerekíteni a keréktalpat. Kikerekíteni a lepényt, pogácsát.* 2) Valamely jöszágot némely részek hozzávételeével és toldásával mintegy kerekdeddé alakítani. 3) Átv. ért. valamely beszédet, mondókát összefüggőleg, helyesen, szögleteség nélkül kifejez. V. ö. KERÉKÍT.

KIKERÉKÍTÉS v. —KERÉKITÉS, (ki-kerekítés) ösz. fn. Alakító cselekvés, mely által kikerekítünk valamit. V. ö. KIKERÉKÍT.

KIKERES, (ki keres) ösz. áth. 1) Ami valahol rejtve, valahol benn van, addig keresi, míg rá nem akad. 2) Sok között keres valamit, hogy onnan kivegye. *Kikeresni a legszebb képeket. A könyvből kikeresni a legjellegesebb mondatokat. A pénztárból kikeresni a legibb pénzeket. A levéltárból kikeresni a szükséges okleveleket.* 3) Átv. ért. mondják asszonyról, ki a keresett vagyont házából kihordja, és elvesztegeti. V. ö. KIKERESŐ.

KIKÉRÉS, (ki-kérés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kiker.

KIKERESÉS, (ki-keresés) ösz. fn. Vizsgálás, kutatás, pubatolás neme, midőn kikeresünk valamit. *Egyértelmű és egyhangu szók kikeresésével foglalkodni.* V. ö. KIKERES.

KIKERESÉTT, (ki-keresétt) ösz. mn. Széles ért. mondjuk mindenről, amit valaki keresve megtalált. *Különféle könyvekből kikeresett idézményekkel erősíteni valamely állítást.* Szoros ért. a többi közül, kitűnő tulajdonságai, jelessége miatt kiszedett, kiválogatott. *Kikeresett mondatokkal, szókkal ékesíteni a beszédet. Kikeresett ételekkel, italokkal kedveskedni a vendégeknek.*

KIKERESGÉL, (ki-keresgél) ösz. áth. és gyak. Keresgélve, azaz gyakran, több helyen, folytonosan keresve kikutat, kifürkész, kitalál több holmit. *Valamely gyűjteményben kikeresgélni a ritkaságokat. A pénzt minden zsebből és fiókból kikeresgélni.* A tolvajok minden drágaságot kikeresgéltek. V. ö. KERESGÉL.

KIKERESGÉLÉS, (ki-keresgélés) ösz. fn. Folytonos vagy gyakran ismételt kutatás, fűrészés, midőn kikeresgélünk holmit. V. ö. KIKERESGÉL.

KIKERESGET, (ki-keresget) lásd : KIKERESGÉL.

KIKERESŐ, (ki kereső) ösz. mn. A székeley-nél olyan asszonyokról, kik javaikat házoktól kihordják s elvesztegetik, azt mondják : *kikeresők* (Ineze József), mert kihordják, amit férjük bekeresett.

KIKERGET, (ki-kerget) ösz. áth. és gyak. Kergetve kiűz, kihajt valakit v. valamit. *A kiáltozó gyermekeket kikergetni az udvarból. Az idegen disznókat*

kikergetni az utcára. A kártevő állatokat kikergetni a szérus kertből. V. ö. KERGET.

KIKERGETÉS, (ki-kergetés) ösz. fn. Úzás, hajtás, midőn kikergetnek valakit vagy valamit. V. ö. KIKERGET.

KIKERIC, (ki-k-erics) fn. tt. *kikerics-ét*. A hathímesek seregébe, és háromnyások rendébe tartozó növénynem. (Colchicum). Faja a *zászpa-kikerics*, köznéven máskép : *őszi kökörcsin, őszike*, mert piros virága minden levél nélkül ősszel buvik ki a földből, s levelei a tokkal együtt következő tavasszal nőnek fel. Néhutt : *ebvirág* és *kivirics*. (Colchicum autumnale). „Kikerics” nevét valószínűleg a *kökörcsin* v. *kököres* szótól kölcsönözte, melyhez hangra, valamint alakra nézve hasonló, ennek gyöke pedig a „kék” szóval azonos *kök* (törökül : *gök*), mivel e nemből több faj szirmai lila- v. violaszínű kékek.

KIKERÍT v. —KERIT, (ki-kerít) ösz. áth. 1) Tulajd. ért. valamit kőralakban, kerekdeden kimetsz, kivág. *Kikeríteni a sült lúdnek, megölt disznónak czombját. Kikeríteni a kenyérből egy darabot. Kikeríteni a sajtár fenekét.* 2) Átv. ért. valamit keresve vagy szorgalom által kiteremt, eléállít. *Akár-hogy, de ki kell kerítenem száz forintot. Béremből ki nem kerühetek egy köpenyre valót.*

KIKERÍTÉS v. —KERITÉS, (ki-kerítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikerít.

KIKERÖL, (ki-keröl) ösz. áth. L. KIKERÜL, 2).

KIKERÖLÉS, (ki-kerölés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikeröl.

KIKERÖLHETETLEN, **KIKERÖLHETLEN**, (ki-kerölhet[et]len) ösz. mn. Amit kikerölni, elhárítani nem lehet. Határozóként am. kikerölhetlenül, el nem hárítható módon.

KIKERÜL v. —KERÜL, (ki-kerül) ösz. önh. 1) Leginkább csak harmadik személyben am. valamiből elé lehet állítani, teremteni, s mintegy ki lehet keríteni. *Ezen vég posztóból egész öltözet kikerül. E darab gyolcsból két ing kikerül. E vastag fából két ül kikerül.* Emberekről szólva am. válik valami közölök. *A tanuló ifjabból tudós, pap, katona, hivatalnok kikerül.* Néha am. kitelik tőle. *Ily bolondság könnyen kikerül tőle.* 2) Hibás szokás által használtatik áthatólag is, de ekkor helyesebben : *kikeröl*, s am. valakit vagy valamit, mintegy körülötte járva, menve magától eltávoztat. *Kikerölni a szemközt jövő részeg embert. Kikerölni a veszedelmet.* V. ö. KIKERÖL, KERÖL.

KIKESÉD, **KIKESHED** v. —KESSED, (ki-kessed, v. —keshed, v. —kessed) ösz. önh. L. KIFESLIK ; v. ö. KES, (1).

KIKÉSÉR, (ki-késér) l. KIKÍSÉR.

KIKESHED v. —KESSED, l. KIKESÉD.

KIKÉSZÍT v. —KÉSZIT, (ki-készít) ösz. áth. Általán valamit rendeltetéséhez képest mint készet kiállít vagy készszé kiformal, kiképez. *Kikészíteni a vadász eszközöket, fegyvereket. Kikészíteni a szerszám-nak, csizmának való bőrt.*

KIKÉSZÍTÉS v. —**KÉSZÍTÉS**, (ki-készítés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg idomítás, alakítás, mely által kikészítünk valamit. *Bőrök kikészítésével foglalkodó tímárok, tobakok, írhások.* V. ö. **KIKÉSZÍT**.

KIKÉSZÜL v. —**KÉSZÜL**, (ki-készül) ősz. önh. 1) A végett készül, azaz előlegesen intézkedik, hogy valahová kimenjen. *Kikészül a falura. A béresek kikészülnek a szántóföldre.* 2) Rendeltetéséhez képest készszé, azaz alkalmassá kialakul, kiképződik, kiidomul. *Sok munka kell hozzá, hogy a bőr kikészüljön.* V. ö. **KÉSZÜL**.

KIKÉSZÜLÉS v. —**KÉSZÜLÉS**, (ki-készülés) ősz. fn. 1) Cselekvés, vagyis előleges intézkedés, midőn valaki azért készül, hogy kimenjen valahová. 2) Állapot, midőn valami készszé alakul, idomul. V. ö. **KIKÉSZÜL**.

KIKETET, (ki-ketet) l. **KIKUTAT**.

KIKEZD, (ki-kezd) ősz. áth. Valamely egészről egy részt, egy darabot kivéve, kivágva azt további fogyasztásnak mintegy kiteszi. *Ha a szalonnát kikezdi, tovább is reá járnak.* (Km.). *Kikezdeni az egész kenyeret.* V. ö. **KEZD**.

KIKEZDÉS, (ki-kezdés) ősz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit kikezdünk. 2) Írott előadásban valamely egyes mondatnak új sorral kezdése. Továbbá maga ezen új sorral kezdett mondat, pl. b. Eötvös Józsefnél: „Ki fogja tagadni, hogy a növény kifejlése a föld termékenységén kívül még mástól is függ, s hogy ahhoz meleg és világosság szintoly szükségese, ámbár a módot, melyen e tényezők a növény kifejlésére hatnak, kimutatni képesek nem vagyunk?”

„Hasonló befolyást, minőt a meleg és világosság a növényre, gyakorolnak egyes eszmék az emberre.” (Gondolatok).

Ez utóbbi mondat új kezdő sorral iratván, kikezdés-nek hivatik.

KIKI, (1), (ki-ki) V. ö. **KI**, (3); kétszerezett visszahozó névmás, am. bizonyos sokaság közül mindenki. *Kiki látja közöletek, hogy beteg vagyok. Kiki tegyen úgy, mint legjobbnak véli. Kiki a maga szerencséjének kovása.*

„Mert így kiki e világon boldog lehet,
S e világi jókból is legtöbb részt vehet.”

Népd. (Erdélyi J. gyűjt.).

A ragokat mindkettő felveszi: *kinekkinek, kitkit, kivelkivel, kitőlkitől* stb. *Kinekkinek közöletek öt forint jár. Kitőlkitől megvették a vámbért.* Főleszerélhető mindenki szóval; régiesen: *kimind*, pl. a Döbrentei codexben, Pesti Gábor meséiben, a Passióban stb. V. ö. **KI**.

KI-KI, (2), kettőztetett igekötő, gyakori vagy egymásután többször ismételt fogalom kifejezésére, pl. *ki-kitekint, ki-kibukkan, ki-kínéz, ki-kifut, ki-kibúvik*, pl. a nap stb. V. ö. **KETTŐZTETÉS**.

KIKIABÁL, (ki-kiabál) ősz. önh. Belülről kifelé kiabál. *Kikiabálni az utcára. Kikiabálni az ab-*

lakból. Áth. am. valamit kiabálva kihirdet. *Valakinek gyalázatos tetteit mindenfelé kikiabálni.* V. ö. **KIABÁL**.

KIKIABÁLÁS, (ki-kiabálás) ősz. fn. Belülről kifelé kiabálás.

KIKIÁLT, (ki-kiált) ősz. önh. és áth. 1) Belülről kifelé kiált. *A szobából kikiáltani az udvarra. Kikiáltani az ablakon.* 2) Áth. valamit szóval kihirdet. *Árveréskor kikiáltani az árúk becsét, főlebb vert, és megállapított árat. Az új rendeleteket kikiáltani.* 3) Valakit kiáltva kibí, vagy kiválaszt. *Kikiáltani a jól játszott színész.* *Valakit bírónak kikiáltani.* *Hunyady Mátyást negyven ezer vitéz kikiáltotta királynak.* V. ö. **KIÁLT**.

KIKIÁLTÁS, (ki-kiáltás) ősz. fn. 1) Belülről kifelé hangoztatott kiáltás. 2) Kiáltás általi kihirdetés, kihívás, megválasztás. V. ö. **KIKIÁLT**.

KIKIÁLTÓ, (ki-kiáltó) ősz. mn. és fn. Aki valamit kikiált. Főnévileg személy, illetőleg hivatalnok vagy hivatali szolga, ki valamit nyilvános helyen fenhangon kihirdet, kijelent a közönségnek. *Árverési kikiáltó.*

KIKIÁLTÓZ, (ki-kiáltoz) l. **KIKIABÁL**.

KIKINDA, **NAGY**—m város, **KIS**—falu Torontál m.; helyr. *Kikindára, —n, —ról.*

KIKIRÉL, (kikiri el) önh. m. *kikirél-t.* Mondják kis, fiatal kakasról, midőn *kikiri* hangon kiált. A nagy kakas *kukorikol*.

KIKIRÉLÉS, (kikiri el-és) fn. tt. *kikirélés-t*, tb. —ék, 'Kikiri' hangon kiáltás.

KIKIRICS, l. **KIKERICIS**.

KIKIRITÓ, (kikiri-tó) ősz. fn. Veszprém megyében Öskü és Palota között, a közhiedelem szerint Mátyás király halastava volt, most lecsapoltatván csak rétség, de 100 öl hosszú, nagy faragott kövekből épült falai, valamint zsilipjei, boltjai még szemlélhetők. Innen a vidékbeliek véleménye szerint am. *kökörü*, azaz kökerületű tó.

KIKISÉR v. —**KISÉR**, (ki-kísér) ősz. áth. Valakit kimentében kísér, azaz a kimenővel együtt megy. *Kikísérni a vendéget a lépcsőig. Valakit a városhól kikísérni.* V. ö. **KISÉR**.

KIKISÉRÉS v. —**KISÉRÉS**, (ki-kísérés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki a kimenővel tiszteletből vagy más okból együtt megy. V. ö. **KIKISÉR**.

KIKIVÁN v. —**KIVÁN**, (ki-kíván) ősz. áth. Ami el van zárva, vagy elrejtve, vagy lefoglalva, általában, ami valahol benn létezik, annak kibocsátását, kiadását kívánja. *Kikivánni az örökségi részt.* V. ö. **KIVÁN**.

KIKIVÁNÁS v. —**KIVÁNÁS**, (ki-kívánás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikíván.

KIKIVÁNKOZÁS v. —**KIVÁNKOZÁS**, (kikiváncokozás) ősz. fn. Kíváncság nyilvánítása kimenni valahová.

KIKIVÁNKOZIK, (ki-kiváncokozik) ősz. k. Kíváncsága van kimenni valahová. *A beteg kikiváncokozik*

a szabad levegőre. A városi lakosok kikiváncsoznak falura. V. ö. KIVÁNCZOZIK.

KIKOCSIZ, (ki-kocsiz) ösz. önh. Kocsin kirándul valahová. *Kikocsizni a rétre, a szőlőhegyre.*

KIKOCSIZÁS, (ki-kocsizás) ösz. fn. Kocsin való kirándulás.

KIKOCSIZIK, l. KIKOCSIZ.

KIKOCZKÁZ, (ki-kocz-káz) ösz. áth. Valamit koczkásan kirak, vagy kifest, kiír, szóval, valaminek koczkás alakot ad. *Kikocz-kázni a szobapadlatot. Kikocz-kázni az ostáblát.* V. ö. KOCZKÁZ.

KIKOCZKÁZÁS, (ki-kocz-kázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kikocz-káznak.

KIKOCZOG, (ki-koczog) ösz. önh. Mondják a befogott, különösen nyerges lóról, illetőleg lovagról, midőn koczogva azaz taptató léptekkel kirándul. V. ö. KOCZOG.

KIKOCZOGÁS, (ki-koczogás) ösz. fn. Koczogva kimenés, kirándulás.

KIKOHOL, (ki-kohol) ösz. áth. Tulajd. ért. valamit kohban, koholva kikészít. *Kikoholni a vasat.* Átv. ért. valamit saját képzeletéből valóság gyanánt kiállít, kigondol. Olcsárló, megvető jelentéssel bir. *E hazug hirt te koholtad ki. Nagy nehezen kikoholt egy silány versezetet. E tervet ők koholták ki.* V. ö. KOHOL.

KIKOHOLÁS, (ki-koholás) ösz. fn. Cselekvés, alakító működés, mely által kikoholnak valamit. V. ö. KIKOHOL.

KIKOLDÚL v. — KOLDUL, (ki-koldúl) ösz. áth. Mint koldús, vagy koldús módjára kikunyorál, kicsikar, kizsarol valamit. *Kikoldult tőlem néhány forintot.*

KIKOLDULÁS v. — KOLDULÁS, (ki-koldulás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikoldul.

KIKOMPOL, (ki-kompol) ösz. áth. Kompolva, azaz hancsikokat rakva, kijelel valamit. *Kikompolni a réteket, utak mellékét.* V. ö. KOMPOL.

KIKOMPOLÁS, (ki-kompolás) ösz. fn. Úgynevezett kompokkal, azaz hancsikokkal kijelölése, kirakása valamely helynek. V. ö. KOMPOL.

KIKOPÁCSOL, (ki-kopácsol) ösz. áth. Kopácsából kibont, kifejt valamit. *Kikopácsolni a diót,ogyorót.* V. ö. KOPÁCSOL.

KIKOPÁCSOLÁS, (ki-kopácsolás) ösz. fn. Kopácsából kifejtés, kibontás.

KIKOPÁS, (ki-kopás) ösz. fn. Állapot, midőn valami vagy valaki kikopik.

KIKOPIK, (ki-kopik) ösz. k. Betűszerénti szoros ért. kopjából, azaz kopácsából, héjából, takarójából kifordul, kiesik. *Kikopik az érett dió,ogyoró.* Szélesb. ért. valaminek felszíne, külseje kivásik, ki-dörgölődzik. *Könyökön, térdén leghamarabb kikopik a ruha. Kikopott a csizma talpa.* Átv. ért. valamiből kifogy, kimarad, magára marad. *Kikopott mindenebből. Hivatalából kikopott.*

KIKOPLAL, (ki-koplal) ösz. áth. Bizonyos időt koplalva kitölt. *Kikoplalni a nagybőjtöt.* Visszatérő névmással: *kikoplalni magát* am. kellettig vagy lehetőségig koplalni. Átv. és tréfás ért. *kikoplalni valahonnan valakit* am. addig várni, míg valaki el nem megy, s ő maga nem marad, hogy bizonyos élvezetben ő neki legyen csak része. *Kikoplalni valamely vetélytársat.*

KIKOPLALÁS, (ki-koplalás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit vagy valakit kikoplal.

KIKOPLALTAT, (ki-koplaltat) ösz. miv. Azt eszközli, hogy valaki magát kikoplalja, kiéhezett, *Jól kikoplaltatott bennünket.*

KIKOPOGAT, (ki-kopogat) ösz. áth. Valakit kopogatva kihí, kijövérsre kényszerít. *Éjjel kikopogatni a kapust.* V. ö. KOPOGAT.

KIKORBÁCSOL, (ki-korbácsol) ösz. áth. Korbácsal verve kiüz, kihajt, kikerget valakit. V. ö. KORBÁCSOL.

KIKORBÁCSOLÁS, (ki-korbácsolás) ösz. fn. Korbácsveréssel kiüzés, kikergetés.

KIKORCSOLYÁZ, (ki-korcsolyáz) ösz. áth. Korcsolya nevű csúsztató készületen kihúzz, v. kihúzgál valamit. *A pincéből kikorcsolyáznai a hordókat.*

KIKORCSOLYÁZÁS, (ki-korcsolyázás) ösz. fn. Korcsolyán kihúzás v. kihúzgálás.

KIKOTLÁS, (ki-kotlás) ösz. fn. A tojásnak rajta ülés által kiköltése. V. ö. KIKOTOL.

KIKOTOL, (ki-kotol) ösz. áth. Szoros ért. a tyúkokról, szélesb ért. minden jérezemadáról mondják, midőn kotolva, azaz mintegy szülőileg vajudva, és tojásainkon ülve fiakat költenek. *A nagy tarka tyúk húsz csibét kotolt ki.* Átv. ért. valamely győnge elmeszüleményt hosszas fejtörés után hoz létre. V. ö. KOTOL, KOTLIK.

KIKOTOR, (ki-kotor) ösz. áth. Kotorva kimozdít, kiváj, kifogat helyéből valamit. *Kikotorni a csatornából a sarat, a kútból az iszapot. A zsákból kikotorni a diót, almdt.* A zsebeket *kikotorni* am. kotorva kikeresni. V. ö. KOTOR.

KIKOTORÁZ, (ki-kotoráz) ösz. áth. és gyak. Folytonosan kotorva kikeres, kikutat, kifürkész valamit. *Kikotoráznai a zsebeket. Kikotoráznai a szekrények fiókjait.* V. ö. KOTORÁZ.

KIKOTORÁZÁS, (ki-kotorázás) ösz. fn. Folytonosan kotorva kikeresés, kikutatás.

KIKOTORGAT, (ki-kotorgat) lásd: KIKOTORÁZ.

KIKOTRÁS, (ki-kotrás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikotor.

KIKOTRÓDÁS, (ki-kotródás) ösz. fn. Valahonnan féltiben kitakarodás.

KIKOTRÓDIK, (ki-kotródik) ösz. belsz. Átv. tréfás ért. mondják emberről, ki érezvén, hogy rossz látott a tűzre, s félvén, nehogy baj érje, úgy eltakarodik, mintha kikotrották volna. V. ö. KOTRÓDIK.

KIKOTYOG, (ki-kotyog) ősz. őnh. Tárgyesetes viszonynévvel am. kotyogó tyúk módjára valamit nem annak helyén vagy idején kibeszél, kifecseg, kilocsog valamit. V. ö. KOTYOG.

KIKOTYOGÁS, (ki-kotyogás) ősz. fn. Nem annak helyén vagy idején való kifecsegetés.

KIKOTYTYANT, (ki-kotytyant) ősz. áth. Átv. ért. valamit kotytyantó tyúk módjára kiejt, kimond, miről hallgatnia kellett, vagy jobb lett volna. *Kikotytyantani valamely titkot.* V. ö. KOTYTYANT.

KIKOTYTYANTÁS, (ki-kotytyantás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikotytyant.

KIKOVÁCSOL, (ki-kovácsol) ősz. áth. Tulajd. ért. kovácsműhelyben, kovácsszerszámokkal kikészít, kiformalt valamit. *Kikovácsolni a keréksínt, a szántóvasat, a derékszeget.* Átv. ért. és olcsárolva am. bizonyos művet, tervet, kovács módjára, nem gyöngédeden, nem finomul, hanem durva, idomtalan alakban dolgoz ki. Innen a városi asztalosok a parragiakat, kik durva bútorkat, tulipános ládákat, ágyakat készítenek, gúnyosan kovácsoknak nevezik.

KIKOVÁCSOLÁS, (ki-kovácsolás) ősz. fn. Cselekvés, idomítás, illetőleg kalapálás, pörölyözés, mely által kikovácsolnak valamit. V. ö. KIKOVÁCSOL.

KIKÖHÖG, (ki-köhög) ősz. őnh. Tárgyesetes névvel am. valamit köhögve kiad, belsejéből kihajt. *Kiköhögni a nyálkás turhát. Kiköhögni a torkon akadt szálkát, csontot.* V. ö. KÖHÖG.

KIKÖLCSÖNÖZ, (ki-kölesönöz) ősz. áth. Kölcsön kiad (valakinek); vagy kölesön kivesz (valakitől).

KIKÖLCSÖNZÉS, (ki-kölesönzés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kikölcsönöz.

KIKÖLT, (ki-költ) ősz. áth. Madarakról mondjuk, midőn a tojásokon addig ülnek, míg ezek megpuhulnak, s föltrepednek, s az eleven madárfiak kibúna belőlök. *A tyúk a réce tojásait is kikölti, ha alája teszik. A kakuk nem maga költi ki fiait.* V. ö. KÖLT, KELT. Szélesb ért. mondják más állatok tojásairól, illetőleg ikráiról is, melyeket a nap melege fejt ki.

KIKÖLTEKÉZIK, (ki-költekezik) ősz. k. Folytonos kiadás által pénzből kifogy. *Hosszu utazása alatt mindenéből kiköltekezett.* V. ö. KÖLTEKÉZIK.

KIKÖLTÉS, (ki költés) ősz. fn. Általán a madarak vagy más állatok tojásainak, illetőleg ikráinak melegítés által kifejtése, s a benne levő fiaknak létrehozása. V. ö. KIKÖLT, KIKELT.

KIKÖLTÖZÉS, (ki-költözés) ősz. fn. Valamely lakhelyből, hazából, városból stb. kitakarodás, s más-hová telepedés. V. ö. KÖLTÖZIK.

KIKÖLTÖZIK, (ki-költözik) ősz. k. Általán mondják emberekről, s más állatokról, midőn szokott lakhelyeikből, tanyájukból kikelve elmennek, kivándorolnak. *A városból kiköltözni falura. Kiköltözni valamely házból, szállásról. Kiköltözni az ősök hazájából. Mesze idegen földre kiköltözni. A vándor madarak ősszel kiköltöznek más tartományokba.* V. ö. KÖLTÖZIK.

KIKÖLTÖZKÖDÉS, (ki-költözködés) ősz. fn. Lakváltoztatás, midőn az emberek vagy más állatok kiköltözködnek. *Őseink kiköltözködésének történetét megírni.* V. ö. KIKÖLTÖZKÖDIK.

KIKÖLTÖZKÖDIK, (ki-költözködik) ősz. k. és gyak. Bővebb jelentésű kifejezés, mint a *kiköltözik*, s am. mindenestül, végképen, s hosszabb ideig költözve kivándorol. *Eleink nejeikkel, gyermekeikkel, barmaikkal, s minden ingóikkal kiköltözködtek ősi hazájukból.* Aki csak nyári hónapokra megy ki a városból falura lakni, az *kiköltözik*; aki pedig a városból mindenét magával vivén végképen kimegy lakni, az *kiköltözködik*.

KIKÖNYÖKLÉS, (ki-könyöklés) ősz. fn. 1) Állapot, midőn valami kikönyöklök. 2) L. KIKÖNYÖKÖLÉS.

KIKÖNYÖKLIK, (ki-könyöklök) ősz. k. Sze mélytelen dologról mondjuk, midőn az más tárgyak közül mintegy könyök módjára kiáll. *A Szent-Gellért hegye a Dundra kikönyöklök.*

KIKÖNYÖKÖL, (ki-könyököl) ősz. őnh. Könyökére támaszkodva kihajlik, kigörbed bizonyos vonalon kívül. *Kikönyökölni az ablakból. Kikönyökölni a színházi páholyból. Kikönyökölni a hid korlátján.*

KIKÖNYÖKÖLÉS, (ki-könyökölés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki kikönyököl.

KIKÖP, (ki-köp) ősz. áth. Szájából köpve kivet valamit. *Kiköpni a roszt italt, ételt. Kiköpni a nyálát, turhát.* Használatik tárgyesetes név nélkül is az egyszerű *köp* helyett. *Megvetésből, utdatból kiköpni valaki vagy valami előtt.* V. ö. KÖP.

KIKÖPED, (ki-köped) ősz. őnh. Köpjéből, azaz kopácsából, héjából, tokjából kifelik, kiválik. *Az érett dió, gesztenye magától is kiköped, s lehull.*

KIKÖPÉS, (ki-köpés) ősz. fn. Szájából köpve kivetés. *A nyálnak, turhának kiköpése díszes társaságban illetlen.*

KIKÖPESZT, (ki-köpeszt) ősz. áth. L. KIKOPÁCSOL.

KIKÖSZÖRÜL v. —KÖSZÖRÜL, (ki-köszörül) ősz. áth. Szoros ért. valamit köszörűkővön kifényesít, kifén, kiélesít. Szélesb ért. szilárd, kemény testhez fenve, dörgölve élessé tesz valamit. *Kiköszörülni a késeket, kardokat. Kiköszörülni a kaszát.* Átv. ért. dörzsölve kikoptat, kilikaszt valamit. *A kerék kiköszörüli a löcsőt.* V. ö. KÖSZÖRÜL.

KIKÖSZÖRÜLÉS v. —KÖSZÖRÜLÉS, (ki-köszörülés) ősz. fn. Köszörülve kifénés v. kikoptatás.

KIKÖT, (ki-köt) ősz. áth. 1) Valamit bizonyos térről kiszállítva megköt. *Kikötni a hajót, csónakot a parthoz.* Mondják önhatólag is. *A hajósok ki akarnak kötni. Itt nem lehet, nem szabad kikötni.* 2) A kötve tartott barmot köteléből kioldja. *Itatás előtt kikötni az ökröket.* Különösen tájdivatoson mondják a lókötőkről, azaz lótolvajokról, kik a lovakat a ménesből vagy a szabad legelőről mintegy kikötve a többi közl elviszik. *A csavargó betyárok két szép csikót kikö-*

töltek az uraság méneséből. 3) Átv. ért. az alkuban, szerződésben bizonyos föltételeket tűz ki, melyekhez megegyezését köti, pl. midőn a lóvásárló kiköti, hogy visszaadhassa a vett lovat, ha bizonyos idő alatt lényeges hibát talál benne; vagy, ha a pénzkölcsönöző kiköti, hogy ugyanazon pénznemben, pl. aranyokban, tallérokban, és nem másban fizessen az adós. 4) Átv. ért. *kiköt valakivel* am. valakit versenyre, birkózásra, kihí, ingerel, valakivel megmérkőzni akar.

KIKÖTÉS, (ki-kötés) ősz. fn. 1) Cselekvés, melynél fogva valamit bizonyos térről kiszállítva megkötnek. 2) Szerződési föltétel, melyhez az egyezkedés érvényességét kötik. *Bizonyos kikötések alatt békeségre lépni.* V. ö. **KIKÖT**.

KIKÖTŐ, (1), (ki-kötő) ősz. mn. Aki valamit kiköt.

KIKÖTŐ, (2), (ki-kötő) ősz. fn. Általán a hajózáható vizek, jelesen: tengerek, tavak, folyók partjai vagy öblei, melyek alkalmasak arra, hogy ott a hajókkal megállani, s azokat kikötni lehessen. *Beevezni, bevitortlani a kikötőbe.* V. ö. **RÉV**.

KIKÖTŐHELY, (ki-kötő-hely) ősz. fn. 1. **KIKÖTŐ**, (2).

KIKÖTŐI, (ki-kötői) ősz. mn. A kikötőre vonatkozó, kikötőhöz való. *Kikötői munkálatok. Kikötői szabályok. Kikötői díj. Kikötői szolgálat.*

KIKÖTÖTT, (ki-kötött) ősz. mn. Átv. ért. amit szerződésképen kikötöttek, föltételeztek. *Kikötött föltételek. Kikötött idő, nap. Kikötött hely bizonyos összejeveletekre.* V. ö. **KIKÖT**.

KIKÖVEZ, (ki-kövez) ősz. áth. Kövekkel burkol, kirak, kipadlóz valamely tért. *Kikövezni az udvart, utcákat, piacot, utakat.*

KIKÖVEZÉS, (ki-kövezés) ősz. fn. Kövekkel burkolás, kirakás, padlózás. *Utak, utcák kikövezése. Pest város a kikövezésre évenként sok ezer forintot költ.*

KIKÖZLET, (ki-közlet) ősz. áth. Kriza J. szerint a székelvényeknél am. közből v. közben kihagy. V. ö. **KÖZLET**. Nálunk is mondják *közölni v. közleni a vágást.*

KIKÖZÖNÍT v. **KIKÖZÖSÍT**, (ki-közönít v. közösít) ősz. áth. Valamely tetemes büntett miatt az anyaszentegyház kebeléből kizár valakit. (Excommunicat). Nem igen jöttek divatba. Szokottabbak: *kidátkoz, átók alá vet*, noha ezek szűkebb értelműek.

KIKUCZORODIK, (ki-kuczorodik) ősz. k. Kuczorogva kisunyog, és elhordja magát. *A bottal fenyegetett eb kikuczorodik a konyhából.* V. ö. **KUCZOROG**.

KIKUKKAN, (ki-kukkan) ősz. önh. Kukkanva kitekint, kinéz. *Kikukkanni a kulcslikon, az ajtónyíláson.* V. ö. **KUKKAN**.

KIKUKUCSÁL, **KIKUKUCSKÁL**, 1. **KIKAN-DIKÁL**.

KIKUNCSOG v. **KIKUNCZOG**, (ki-kuncog v. —kunczog) 1. **KIKUNCSOROG**.

KIKUNCZOL, **KIKUNCZORÁL**, (ki-kunczol v. —kunczorál) 1. **KIKUNCSOROG**.

KIKUNCSOROG v. —**KUNCZOROG**, (ki-kuncsorog v. —kunczorog) alakjára önható, de ez összevetelben tárgyesetes névvel am. kuncsorogva, kunczogva kikér. kieszközöl, kicsikar valamit. Máskép: *kikunyordl*, Mátyusföldén: *kinyirbál*. V. ö. **KUNCSOROG**, **KUNCZOROG**, **KUNYORÁL**.

KIKUNYORÁL, (ki-kunyorál) 1. **KIKUNCSOROG**.

KIKURKÁSZ, (ki kurkász) ősz. áth. Kurkászva, azaz mindent felturkálva, felhányva kikeres, kifürkész valamit. V. ö. **KURKÁSZ**.

KIKURKÁSZÁS, (ki-kurkászás) ősz. fn. Kurkászva kikeresés.

KIKURUGLYÁZ, (ki-kuruglyáz) ősz. áth. 1) Kuruglyával kihúzza a kemencéből a pernyét, hamut. 2) Kuruglyával kiver, kihajt, kiűz. *Kikuruglyázni a konyhából az ebet.* V. ö. **KURUGLYA**.

KIKUTAT, (ki-kutat) ősz. áth. Kutatva kikeres, kimotoz, kifürkész valamit. *Kikutatni minden szögetlyukat. Kikutatni a tolvajokat, az ellopott jószágot.* Néhutt: *kikajtat, kikezet.* V. ö. **KUTAT**.

KIKUTATÁS, (ki-kutatás) ősz. fn. Keresés, illetőleg keresgélés, fűrkészés, mely által kikutatunk valamit. V. ö. **KIKUTAT**.

KIKÜLD, (ki-küld) ősz. áth. 1) Valakinek meghagyja, megparancsolja, hogy menjen ki. *A gyermekeket kiküldeni az udvarra. A cselédeket kiküldeni a rétre, szántóföldre. A tanuló ifjakat kiküldeni a külföldre.* 2) Valakinek hivatalosan meghagyja, hogy bizonyos ügyben intézkedés végett menjen ki, vagy járjon el. *A becsüsitket kiküldeni a hely színére. Választmányt küldeni ki valamely dolognak megvizsgálására.* V. ö. **KÜLD**.

KIKÜLDÉS, (ki-küldés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, melynél fogva valakit kiküldenek, különösen azért, hogy valamely ügyben, vagy másnak nevében hivatalosan eljárjon.

KIKÜLDÖTT, (ki-küldött) ősz. mn. Általán, aki küldve van, hogy valahová menjen ki, különösen pedig, hivatalból, megbízásból. *Kiküldött becsüsitök.*

KIKÜLDÖTTSÉG, (ki-küldöttség) ősz. fn. Sze mélyzet, melyet valamely testület vagy hatóság ki nevez, és megbíz a végett, hogy a kiadott utasítások nyomán valamely ügyben eljárjon, s annak mibenléte felől tudósítást, illetőleg véleményt vagy tervet nyújtson be, másként: *bizottság, küldöttség. Megyei, kereskedelmi kiküldöttség.*

KIKÜRTÖL, (ki-kürtöl) ősz. áth. Átv. ért. valamit harsány hangon mindenfelé kihirsztel. *Érde meit, tetteit kikürtölni.* V. ö. **KÜRTÖL**.

KIKÜRTÖLÉS, (ki-kürtölés) ősz. fn. Köz figyelmet gerjeszteni akaró, nagy hangu, nagyító kihirsztelés.

KIKÜSZÖBÖL, (ki-küszöböl) ösz. áth. Szoros ért. valakit a küszöbön kivet, azaz a szobából, tereből egészen kiűz. Átv. ért. am. valamely divatban, szokásban volt dolgot használatból végképen kizár. *Némely tankönyveket az iskolából kiküszöbölni.* V. ö. KÜSZÖBÖL.

KIKÜSZÖBÖLÉS, (ki-küszöbölés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit, illetőleg valamit kiküszöbölnek. V. ö. KIKÜSZÖBÖL.

KIKÜZD, (ki-küzd) ösz. önh. Tárgyesetes névvel am. valamit küzdve kieszközöl, kinyer, kivív. *Kiküzdeni a nemzeti önállást, szabadságot.* V. ö. KÜZD.

KIKÜZDÉS, (ki-küzdés) ösz. fn. Elszánt, erőyes cselekvés, működés, mely által kiküzdünk valamit. V. ö. KIKÜZD.

KIL, elvont gyöke *kilincs* szónak. L. ezt.

KILA, (törökül *kile*, és perszül *kila* szintén gabonamérő; meg van a lengyel nyelvben is; finnül: *kilo*; Heyse szerint Slavóniában is *kila*, Smyrnában pedig *killo*). fn. tt. *kilát*. Mérő edény, vagyis ürmérték, száraz árúk, nevezetesen gabona, gyümölcs, mész stb. számára, mely két (néhány tájakon, például Nógrád megyében egy) pozsonyi mérőt foglal magában. Mátyusföldén: *szapu*, vagy szabatosabban: *sarlai szapu*. Tisza vidékén: *köböl*, harmadszemélyi birtokraggal: *köble*, pl. *a búza köble*, *az árpa*, *kukoricza köble*, mely közel jár a *kila* v. *kile* szóhoz.

KILÁBOL, (ki-lából) ösz. önh. Valamely akadályos, pl. sáros, söppekedékes, mocsáros, gazos helyről kivergődik. *Nagy nehezen kilábolni az iszaptól, a kátyús útból.* Képes kifejezéssel am. valamely bajból, betegségből kigyógyul, s lábra kap. V. ö. LÁBOL.

KILÁBOLÁS, (ki-lábolás) ösz. fn. Valamely akadék közül, vagy bajból kivergődés; betegségből kigyógyulás.

KILADIKÁZ, (ki-ladikáz) ösz. önh. Ladikán, csekélyebb vízből vagy folyóból nagyobbra megy. *Kiladikáztunk a Balatonba.*

KILADIKÁZÁS, (ki-ladikázás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki kiladikáz.

KILAFOL, (ki-lafol) ösz. áth. Lafolva, mohón, habsolva, lecsatelve kieszik valamit. *A dísznő az egész dézsa moslékot kilafolta.* A *laf* gyök nem egyéb, mint a megfordított *fal*.

KILAFTOL, **KILAFATOL**, (ki-laftol v. —laftol) l. KILAFOL.

KILAKIK, (ki-lakik) alakjára közép ige, de ezen öszvetételben át- és visszahatólag használtatik s am. húzamos ideig, az elégségig szintén minden kívánsága beteltéig lakik valahol. *Kilakta Pestet*, vagy *kilakta magát Pesten*.

KILAKKIZ, (ki-lakkiz) visszatérő névmással: *kilakkizni magát*, am. az elégségig venni részt a lakikban vagy lakodalmakban.

KILÁNGOL, (ki-lángol) ösz. önh. Lángolva, lángot vetve kicsap. *Az égő zsir kilángolt a kéményen.* *Az elharapozó tűz kilángolt a háztető ablakain.* V. ö. LÁNGOL.

KILAPÁTOL, (ki-lapátol) ösz. áth. 1) Valamit lapáttal kihány, kihord, kitakarít. *Kilapátolni az udvarról a sarat.* *Kilapátolni a ganajt.* *Kilapátolni a hombárból a buzát.* 2) Valakit lapáttal verve, döngetve kihajt, kikerget. V. ö. LAPÁTOL.

KILAPÁTOLÁS, (ki-lapátolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn lapáttal kihányanak valamit; vagy kikergetnek, kivernek valakit.

KILAPÁTOZ, (ki-lapátóz) l. KILAPÁTOL.

KILAPÍT, (ki-lapít) ösz. áth. Laposra kinyújt, kitágít, kiszélesít valamit. *Kilapítani a vasat.* *Kilapítani a viaszt, tapaszt.* V. ö. LAPÍT.

KILAPÍTÁS v. —**LAPÍTÁS**, (ki-lapítás) ösz. fn. Nyomkodás, ütés, kalapálás, stb. mely által kilapítanak valamit.

KILAPÚL, (ki-lapúl) ösz. önh. Laposra kinyúlik, kitágul, kiterjed, kiszélesül. *A pörölyütések alatt kilapul a tüzes vas.* V. ö. LAPÚL.

KILAPULÁS v. —**LAPULÁS**, (ki-lapulás) ösz. fn. Laposra kinyúlás, kiterjedés.

KILÁS, (kila-as) mn. tt. *kilás t v. —at*, tb. —*ak*. Egy kilát tartalmazó, melyre egy kilát lehet számítani. *Kilás zsák.* *Kilás föld.*

KILÁT, (ki-lát) ösz. önh. Bizonyos térnek, helynek belsejéből kifelé lát. *A toronyból messzére ki lehet látni.* *Némely börtönökből nem lehet kilátni.* V. ö. LÁT.

KILÁTÁS, (ki-látás) ösz. fn. 1) Tulajdonsága, nyíltsága bizonyos helynek, melynél fogva belőle ki lehet látni. *Ezen toronyból, házból szép és nagy kilátás van.* 2) Átv. ért. valamely állapotnak tulajdonsága, mely bizonyos jó jövőendővel biztat. *Kilátása van felsőbb hivatalra.* *Nincs semmi kilátása nyereségre.* V. ö. KILÁT.

KILÁTSZIK, (ki-látszik) ösz. k. Valahonnan úgy kitűnik, úgy kiáll, hogy látni lehet. *A számár kilátszik a juhok közül.* *A magas torony messze kilátszik a város épületei közül.* *Zsebéből kilátszik a kendő.* *Csizmájából kilátszanak az újjai.* V. ö. LÁTSZIK.

KILECSETEL, (ki-lecsetel) l. KILAFOL.

KILEGELTET, (ki-legeltet) ösz. mív. Legeltetve kitart. *Az egész télen át a mezőn vagy réten legeltettük ki juhainkat.*

KILEH, (ki-leh) ösz. önh. Lehet fú ki. De ezen alakban, mint hangzattalan szó nem divatozik, hanem a hangzatosabb, de egyszersmind gyakorlatos *lehel*. V. ö. KILEHEL.

KILEHEL v. —**LEHELI**, (ki-lehel v. —lehel) ösz. önh. és áth. Tárgyesetes névvel am. lehelve kinyom belsejéből valamit. *Kilehelní a belső hűségét.* *Bűdös, nehéz szagot lehel ki.* *Az ember kileheli a lelkét* (meghal), *az okatlan állat kileheli a páráját*. V. ö. LEHELI.

KILEHELÉS v. — **LEHELLÉS**, (ki-lehelés v. —lehellés) ősz. fn. Tüdő működése, midőn kilehel.

KILÉKEL, (ki-lékel) ősz. áth. Valamin, különösen a jegen és dinnyén léket, azaz likat vág. *Kilékelni a jeget a Duna. Kilékelni a görögdinnyét.*

KILÉKELES, (ki-lékelés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit, különösen jeget és dinnyét kilékelnek.

KILEL, (ki-lel) ősz. áth. 1) Valamit, ami rejtve volt, kitalál, napfényre, vagy tudomásra kihoz. *A lőport Európában német barát lelte ki.* Ez értelemben szokottabb: *kitalál.* 2) Mondjuk lázbetegségről, különösen hideglázzról, midőn valakin kitör. *Minden harmad nap kileli őt a hideg.* V. ö. **LEL**.

KILENCZ, (külön-tíz, azaz külön tízből, am. egyet elkülönítve vagy egyen kívül vagy egy hián tíz, némelyek szerint megvolt; vagy megvan talán valamelyik nyelvjárásban ma is az osztják *kíllien*; v. ö. **SZÁM**); ősz. tőszámnév, tt. *kilencz-et*. Am. háromszor három, vagy egy hián tíz. *Ej haj, de nagy boj, kilencz telén, még sincs vaj.* (Km.). *Oly ronggyos zsák, hogy kilencz macska sem fogna benne egy egeret. Kevés egy vad körtvély kilencz medvének.* (Km.). *Kilencz pusztá faluban sincs mása.* (Km.). *Bújdosik a dísznő kilencz malaczával.* (Népd.). *Bánja, mint a kutya, mely kilenczet ellett.* (Km.). E közmondások mutatják, hogy a magyar a kilenczet kerek számul szereti használni, mint a hármat, és hetet is.

KILENCZED, (1), (kilencz-ed) sorozó számnév, tt. *kilencz-ed-ét*. Sorozó számolásban mondják arról, mi a sorban közvetlenül a nyolczat követi. *Kilenczed éve már, hogy nem láttalak.* Köz szokás szerint *ik* toldalékkal: *kilenczedik.* *Ma van a hónap kilenczedik napja.* *Kilenczedő = september.*

KILENCZED, (2), (mint föntebb); osztó számnév, fn. A kilencz részre felosztott mennyiségből egy rész. Különösen a hajdani urbér szerint a jobbágyföldi terményeknek kilencz részre osztott mennyiségéből egyegy rész, melyet az illető földes úr jutványul kapott. V. ö. **KILENCZ**.

KILENCZEDFÉL, (kilenczed-fél) ősz. mn. Nyolcz és fél. *Kilenczedfél óra* am. nyolcz és fél óra. *Kilenczedfél forint* am. nyolcz forint és fél, t. i. csak a kilenczedik a fél, önként értetvén, hogy a megelőzők, tehát nyolcz, egészek. E számolásmód számtan és észtan szerint helyesebb, mint a nem rég felkapott *félkilencz, féltíz* stb. mert a *kilenczedfél* annyit tesz, mint az elsőől számítva azon szám, mely a sor szerint kilenczedik de ez csak fél, ezen népies számolás szerint: *fél, kettedfél* (v. másfél), *harmadfél, negyedfél*, stb. pl. óra. Mivel pedig kilenczedik mint fél, mint tört-szám addig nem jöhet elé, míg nyolcz egész nem létezik, tehát *kilenczedfél* am. *nyolcz egész és fél*, nem pedig *félkilencz*, mely számtanilag am. *kilencznek fele*, azaz négy egész és fél, *négy és fél*. Az ily *félkettő, félhárom*, stb. féle számítás vaktában átkapott németesség. Mikép lehessen ezen németes számítás

akár a szám — akár az észtannal egyeztetni, az nem a mi dolgunk. A magyar mindenféle mértékek számításában következetes, pl. nem mondja: *félkilencz akó, itcze, félkilencz mázsa, font, félkilencz öl, láb, félkilencz rőf, félkilencz mérő, félkilencz forint*, hanem: *kilenczedfél akó, itcze, mázsa, öl* stb. Hasonló módot követ a többi számnevekben is.

KILENCZEDIK, (kilencz-ed-ik) 1. **KILENCZED**, mn. és v. ö. — **IK**, (4).

KILENCZEDPÖR, (kilenczed-pör) ősz. fn. Pör a néhai urbéri rendszer alatt, a jobbágyok és illető földesur között, melynek alapjául kilenczedi viszonyok szolgáltak.

KILENCZEDRÉS, (kilenczed-rész) ősz. fn. Kilencz egyenlő részre felosztott egészből egy rész. *Huszonhét krajczárból álló mennyiségnek kilenczed része három krajczár.*

KILENCZEN, (kilencz-en) ih. v. tb. Kilencz számmal levő személyek, mint bizonyos tekintetben együvé tartozók. *Kilenczen ültünk össze. A tizenkét testvér közül kilenczen élnek.*

KILENCZES, (kilencz-es) mn. és fn. Mondjuk számról, vagy inkább számjegyről, mely kilenczet jelöl, milyen az arab 9, a római IX v. VIII. *Kilenczes jegyekből álló szám. Bizonyos számot kilenczessel elosztani.* A játékkártyában jelenti azon levelet vagy lapot, melynek kilencz szeme v. jegye van. *Tök-, makk-, vörös-, zöldkilenczes.* *Kilenczessel elűthetni a nyolczast.* *A kilenczest elűti a tizes.*

KILENCZFELE, (kilencz-felé) ősz. ih. 1) Kilencz részre. *Kilenczfelé tagosított közlegelő.* 2) Kilencz különböző irányban. *Kilenczfelé kidűllt őrszemek.*

KILENCZFÉLE, (kilencz-féle) ősz. mn. Bizonyos nem alá tartozó, s egymástól némileg különböző fajok, melyek számszerént kilenczet tesznek. *Kilenczféle étel, ital.* *Kilenczféle posztó.* *Kilenczféle fából szerkezett asztal.* *Kilenczféle szagos szőlő, almafát, körtefát tenyészteni.* V. ö. **KILENCZ**.

KILENCZNAPI, (kilencz-napi) ősz. mn. Ami kilencz napig tart vagy tartott. *Kilencznapi munka, utazás.* *Kilencznapi betegség után kigyógyulni.* *Kilencznapi hajózás után kikötni.*

KILENCZNAPNYI, (kilencz-napnyi) ősz. mn. Kilencznapi terjedő, kilencznapi mennyiségből álló, kilencznapi időnagysága. Különbözik a *kilencznapi* szótól, mert ez jelenti az időnek tartósságát, amaz pedig mértékét. V. ö. — **NYI**, képző.

KILENCZNAPOS, (kilencz-napos) ősz. mn. Kinek vagy minek élete, kora, létezése, kilencz napot betöltött. *Kilencznapos kised, csikó, borjú.* *Kilencznapos növények, virágok.* Általán a nyelv szokás oda látszik hajlani, hogy, midőn az időt jelentő szóhoz *os, és, ős* ragasztatik, ez jelenti az élőknek, létezőknek betölt korszakát, s megfelel e kérdésre: *mennyi idő?* pl. *Egynapos csirke. Háromhetes borjú. Négyhónapos csikó. Százszendős tölgy. Nyolczszázados alkotmány.*

Ha pedig *i* ragasztatik hozzá, jelenti az időnek me-
netelét, folyását, haladását, tartását, s megfelel e kér-
désre: meddig, mennyi ideig tartó? pl. *egynapi ko-
szisás, Háromnapi betegség.*

KILENCZSZÉR, (kilencz-szér) ősz. sokszorozó
számnév. Kilencz ízben, azaz annyiszor, ahány egy-
ség találatik a kilenczben. *Kilenczszér tíz am. kilencz-
ven.* V. ö. KILENCZ.

KILENCZSZÉRÉS, (kilencz-széré-s) ősz. sokszo-
rozó és különző számnév. Ami kilenczszér vétetik,
vagy fordul elé, vagy kilencz részekre különzött ta-
gokból áll. *Kilenczszeres fonalból sodrott madzag. Ki-
lenczszeres réteg.*

KILENCZSZÖG, (kilencz szög) ősz. fn. Mér-
tani alak vagy test, melynek kilencz szöge van.

KILENCZVEN, (kilencz-ven) számnév a tize-
desek rendéből, tt. *kilenczven-t* v. — *et.* Kilenczszér
tíz, vagy tíz hian száz. *Kilenczven esztendő ag-
gastyán.*

KILENCZVENED, (kilencz-ven-ed) osztó szám-
név, tt. *kilenczvenedet.* Jelent a kilenczven részre fel-
osztott mennyiségből egy részt. Használtatik *kilencz-
venedik* helyett is.

KILENCZVENEDIK, (kilencz-ven-ed-ik) sor-
számnév, tt. *kilenczvenedik-et.* Jelenti azon számot,
mely a nyolczvankilenczet közvetlenül követi, s a
kilenczedik tizedet betölti. *Életének kilenczvenedik
évében meghalt.*

KILENCZVENÉS, (kilencz-ven-és) fn. tt. *ki-
lenczvenés-t*, tb. — *ék.* Emberről mondjuk, ki már ki-
lenczven évig élt. *A kilenczvenesek, nagyon kevesen
vannak.*

KILÉNY, férfi kn. tt. *Kilény-t*, tb. — *ék.* Chi-
lianus, Kilian.

KILÉP, (ki-lép) ősz. önh. 1) Lépvé bizonyos
térből kiteszi lábát. *Kilépni a fürdőkádból. Kilépni a
sorból. Kilépni a küszöbön. A ló kilép a hámsztráng-
ból.* 2) Átv. ért. valaki bizonyos testületből, társu-
latból kimegy, s tagja lenni megszűnik. *Kilépni a ka-
tonaságból. Kilépni a papságból, szerzetből, iskolából.
Kilépni a hivatalból, választmányból.* V. ö. LÉP,
önh. ige.

KILÉPCSÉL, I. KILÉPDÉL.

KILÉPDÉL, (ki-lépdél) ősz. gyak. önh. Lépvé
kimegy valahonnan. V. ö. LÉPDÉL.

LILÉPÉS, (ki-lépés) ősz. fn. Cselekvés, midőn
valaki bizonyos térből, helyből kifelé tartott irány-
ban lépést tesz. Átv. ért. bizonyos testületnek, tár-
sulatnak elhagyása. V. ö. KILÉP.

KILES, (ki-les) ősz. áth. Valamit lesve kitud,
kitanul, kikutat. *Kilesni a tolvajokat, kártevőket. Ki-
lesni a vadak ösvényeit, tanyáit. Kilesni az időt, mely-
ben valakihez közeledni lehet. Kilesni a legkedvezőbb
pillanatot.* V. ö. LES.

KILETTYEN v. — LÖTTYEN, (ki-lettyen v.
-löttyen) ősz. önh. Lettyenve kiesik, kiömlik; erősebb
hangon és nagyobb mértékben: *kilöttyan*, és *ki-
loccsan.*

KILETYÉG v. — LÖTYÖG, (ki-letyég v. -lő-
työg) ősz. önh. Letyegve kiömlik. V. ö. KILOCSOG.

KILEVELEDZÉS, (ki-leveledzés) ősz. fn. A
fák s egyéb növények leveleinek kifejlődése.

KILEVELEDZIK, (ki-leveledzik) ősz. k. Mond-
juk növényekről, midőn leveleik kifejlődnek, kihaj-
tanak, kisarjadzanak. *A keményfák* (kemény gesztü-
fák) későbbben *leveledzenek ki*, mint a *puhák* (puha-
gesztűek).

KILEVELEZÉS, KILEVELEZIK, I. KILE-
VELEDZÉS, KILEVELEDZIK.

KILIKASZT, KILIKGAT stb. lásd: KILYU-
KASZT, KILYUKGAT stb.

KILIM, fn. tt. *kilim-et.* Felhossa Szabó Dávid.
Idegen szónak látszik, s talán a hellén *ποικιλια* szó-
ból eredett, mely am. tarkaság, czífraság, tarkázott
valami; s jelent Sz. D. szerint festékest, szőnyeget,
hímes terítőt. Előjön a török nyelvben is, melyben
Hindoglu szerint különösebben csekély értékű sző-
nyeg féléit teszen (espèce de tapis de peu de valeur).
Nébutt a kereskedésben így nevezik az Ukrainában
készített s onnét hozott szőnyeget is (Heyse).

KILIMÁN, falu Szala m.; helyr. *Kilimán-ba*,
—*ban*, —*ból.*

KILINCS, (kil-incs, törökül: *kilid*, am. zár,
kulcs); fn. tt. *kilincs-et.* Tájszokásilag *kalincs*. Gyöke
kil rokon a görbét jelentő *kalantyú*, *kelentyű*, *kalinkó*,
kalézol, *kalisztól*, s több más szók gyökével. Fából
vagy vasból csinált billentyű az ajtókon, kapukon,
mely zár gyanánt szolgál. Minthogy különösebben fo-
gantyúja rendesen görbe szokott lenni, innen van je-
lentése is, t. i. a görbét jelentő *kil*, *kel*, *kal* gyöktől.
Eredetileg *kilis* vagy *kilics* lehetett, végre *n* közbe-
vetve *kilincs*. Rokonok vele még a magyar *kolcs*,
kulcs, a szláv *klucs*, *klincez*, a német *Klinke*, a latin
clavis, *claudo*, a görög *κλειώ*, *κλεις*. A régi kulcsok,
illetőleg zárok úgy sem voltak egyebek, mint görbe
szegek, innen a latin *clavus* és *clavis* rokonszók is.

KILINCSÉL, (kil-incs-él) áth. m. *kilincsel-t*. Az
ajtót vagy kaput kilincsesel zárja. *Bekilincsel.*

KILINCSÉLÉS, (kil-incs-él-és) fn. tt. *kilincse-
lés-t*, tb. — *ék.* Cselekvés, midőn kilincselünk.

KILINCSFEJ, (kil-incs-fej) ősz. fn. A kilincs-
nek fogantyúja, melyet nyitáskor, v. bezáráskor fel-
és lenyomunk.

KILINCSNYOMÓ, (kil-incs-nyomó) ősz. fn. I.
KILINCSFEJ.

KILÍS, KILIS, (kel-és) fn. tt. *kilis-t*, tb. — *ék.*
Mind a két magyar haza több vidékein divatos szó
kelés (kór neme) helyett I. KELÉS.

KILISÉS, (kel és és) tájszó. I. KELÉSÉS.

KILIT, férfi kn. tt. *Kilit-et*. Cletus.

KILITI, faluk Somogy és Pozsony megyében,
helyr. *Kiliti-be*, —*ben*, —*ből.* *Kiliti Somorjához egy
hét*, (Csalóközi km.) a közbeeső sok ágra szakadozott
Duna és vízgyepek miatt.

KILLYEBB, (kil-ebb v. kül-ebb, a két *ll* a nyomatékossabb kiejtés eredménye) íh. Jobban kifelé. L. KIJEBB.

KILLYÉN, 1) I. KILÉNY. 2) erdélyi falu a székelyföldi Szepsi székben, helyr. *Killyén-be*, —*ben*, —*ből*.

KILLYÉNFALVA, erdélyi falu a Székelyföldön, a gyergyói főszékben, helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

KILOBBAN, (ki-lobban) ösz. önh. A lángról, tüzről mondják, midőn lobbanna kitör, kicsap. *A tűz kilobbant a kemence száján*. Átv. ért. mondják a heves indulatokról, különösen a haragról, és szerelemről, midőn magas fokra lépven, tetteg kitörnek. *Szörnyű boszuvágya kilobbant*, V. ö. LOBBAN.

KILOBBANÁS, (ki-lobbanás) ösz. fn. Lobbanva, lobbot vetve kitörés, kicsapás.

KILOBBANT, (ki-lobbant) ösz. áth. Kilobbanásra készít, lobbantva kisüt. *A tűzér az algyunemű löveget kilobbantja*.

KILOBBANTÁS, (ki-lobbantás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kilobbant.

KILOBOG, (ki-lobog) ösz. önh. és gyak. Lobogva, azaz folytonos lobokkal kitör. *Kilobog a láng*. Átv. ért. valamely lenge test, különösen szövet kilógva mozog, lengedez. *A fejedelem innepélyes bejövetelkor az ablakokon zászlók, kendők lobogtak ki*. V. ö. LOBOG.

KILOBOGÁS, (ki-lobogás) ösz. fn. Lobogva kitörés. Kilógva lengedezés. V. ö. KILOBOG.

KILOCSBÁKOL, (ki-locsbákol) I. KILOCSOL.

KILOCSCSAN, (ki-locscsan) ösz. áth. Hig, folyékony testekről mondják, midőn lökés, ütődés következtében súlygyenüket veszítve öbleikből, medreikből locscsanva kiömlenek. *A szélről üzött hullám kilocscsan a partra*. *A megtaszított fazékból kilocscsan a lé*. V. ö. LOCSCSAN.

KILOCSCSANÁS, (ki-locscsanás) ösz. fn. Locscsanva kiömlés. V. ö. KILOCSCSAN.

KILOCSCSANT, (ki-locsesant) ösz. áth. Teszi, eszközli, okozza, hogy kilocscsanjon valami. *A lóbált edényből kilocscsantani a vizet*.

KILOCSCSANTÁS, (ki-locscsantás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kilocscsantanak.

KILOCSKOL, (ki-locskol) I. KILOCSOL.

KILOCSOG, (ki-locsog) ösz. önh. 1) Locsogva kiömlik. *Kilocsog a víz*. Kisebb mértékben s mintegy lityegve-lotyogva: *kilityeg, kilötyög, kilotyog*. 2) Tárgyesetes névvel és átv. ért. valamit kicsacsog, kifecseg, némely könnyelmű nő vagy gyermek módjára kibeszél. Megvett értelemmel bír. *Előtte nem lehet semmit szólni, mert mindent kilocsog*. V. ö. LOCSOG.

KILOCSOGÁS, (ki-locsogás) ösz. fn. 1) Állapot, midőn valamely hig, folyékony test kilocsog, azaz kiömlik. 2) Átv. ért. cselekvés, midőn valamit kifecsegnek, locska szájjal kibeszélnék. V. ö. LOCSOGÁS.

KILOCSOGAT, (ki-locsogat) ösz. gyak. áth. Hig testet locsogatva kiömleszt, kifolytat. *A szekéren vitt lajtól kilocsogatni a mustot*. V. ö. LOCSOGAT.

KILOCSOGATÁS, (ki-locsogatás) ösz. fn. Locsogatva kifolytatás. V. ö. KILOCSOGAT.

KILOCSOL, (ki-locsol) ösz. áth. Locsolva kiömleszt bizonyos folyadékot. *Egy sajtár vizet kilocsolni az udvarra*. *A vizet tenyérrrel kilocsolni a virágokra*. V. ö. LOCSOL.

KILOCSOLÁS, (ki-locsolás) ösz. fn. Locsolva kiömlesztés. V. ö. KILOCSOL.

KILÓDÍT v. —LÓDIT, (ki-lódit) ösz. áth. Valakit lóditva, azaz sebes rántással és taszitással kivet valahonnan. *Galléránál, karjánál fogva kilóditani valakit az ajtón*. V. ö. LÓDÍT.

KILÓDÍTÁS v. —LÓDÍTÁS, (ki-lóditás) ösz. fn. Lóditva kivetés. V. ö. KILÓDÍT.

KILÓDÚL v. —LÓDUL, (ki-lódul) ösz. önh. Lódulva, azaz sebesen neki indulva kimegy, kiszökik, kirándul. *Amint a botot látta, kilódult a házból*. *Nem messze ment, csak a kert alá lódult ki*. *Lódulj ki a mezőre, s hozd haza a lovakat*. V. LÓDÚL.

KILÓDÚLÁS v. —LÓDULÁS, (ki-lódulás) ösz. fn. Lódulva kimenés, kiszökés. V. ö. KILÓDÚL.

KILÓG v. KILÓGG, (ki-lóg) ösz. önh. Valamely rejtekül, rekeszüil, takaróul szolgáló burokból, földöl alól stb. kibujva, kiftityegve lóg. *Kilóg az óraláncz, a kendő a zsebből*. *A batyuból kilóg valami*. V. ö. LÓG.

KILÓGÁS, (ki-lógás) ösz. fn. Kiftityegve lógás. V. ö. KILÓG.

KILÓGAT v. KILÓGGAT, (ki-lógat) ösz. áth. Azt teszi, okozza vagy hagyja, hogy kilógjon valami. V. ö. KILÓG.

KILÓGATÁS v. —LÓGGATÁS, (ki-lógatás) ösz. fn. Cselekvés midőn valamit valaki vagy valami kilógat.

KILOHOL, (ki-lohol) ösz. önh. Loholva kimegy.

KILOHOLÁS, (ki-loholás) ösz. fn. Loholva kimenés.

KILOP, (ki-lop) ösz. áth. Lopva, azaz tolvajképen, orozva kivesz valamit. *Kilopni valakinek zsebből az órát, kendőt*. *A szekérből kilopni a pénzt*. *Ezer forintból kilopni százat*. V. ö. LOP.

KILOPAKODIK, (ki-lopakodik) ösz. k. I. KILOPÓDZIK.

KILOPÁS, (ki-lopás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kilopnak.

KILOPDOS, (ki-lopdos) ösz. gyak. áth. I. KILOPKOD.

KILOPDOSÁS, (ki-lopdosás) lásd: KILOPKODÁS.

KILOPKOD, (ki-lopkod) ösz. áth. és gyak. Lopdosva, azaz gyakorta, folytonosan lopva kihordogat, kiszedeget valamit. *A torkos fiú kilopkodja a kamrából a gyümölcsöt*. V. ö. LOPKOD, LOPDOS.

KILOPKODÁS, (ki-lopkodás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit kilopkod.

KILOPÓDZÁS, (ki-lopódzás) ősz. fn. Titkon, alattomban, észre nem véve kimenés, ki v. elszökés.

KILOPÓDZIK, (ki-lopódzik) ősz. önh. Lopva, azaz titkon, alattomban, észre nem véve kimegy, kisuhan, kiszökik. Értelme nem mindig alacsonyító, s egyszerűen annyi, mint titkon, észrevétlenül kimegy, pl. aki a mulatságot zavarni nem akarja, nem szól a többinek, hogy elmegy, hanem kilopódzik. *Az üldözők előtt kilopódzni a házból, városból.* V. ö. LOPÓDZIK.

KILOTTYAN, (ki-lottyán) ősz. önh. Lottyánva kiömlik. V. ö. KILETTYEN.

KILOTTYANT, (ki-lottyant) ősz. áth. Lottyantva kiönt. V. ö. KILOSCSANT.

KILOTYOG, I. KILOCSOG, 1).

KILOVAGLÁS v. — LOVAGOLÁS, (ki-lovaglás) ősz. fn. Lovagolva, lóháton kirándulás.

KILOVAGOL, (ki-lovagol) ősz. önh. Lovagolva, azaz lóháton ülvé kimegy, kirándul valahova. *Kilovagolni a rétre, szántóföldre.* Visszatérő névmással am. kelletig, elégséig lovagol. *Kilovagoltam magamat.*

KILÖ, (ki-lő) ősz. áth. 1) Valamely rugalmas erő által bizonyos testet messze kiteszt, kilök. *A nyilatkat tjjal lövik ki. Puskából, ágyuból golyókat kilőni.* 2) Lövés által bizonyos testet helyéből kiüt, kiszakaszt. *Kilőni valakinek a szemét. A célból kilőni a szeget.* V. ö. LŐ.

KILÖK, (ki-lök) ősz. áth. Lökve, azaz erős tázítást adva kitol, kinyom valahonnan valakit. *A házsrtos ivót kilökni a kocsmából.* V. ö. LÖK.

KILÖKÉS, (ki-lökés) ősz. fn. Erőszakolás, midőn valakit kilöknek valahonnan. V. ö. KILÖK.

KILÖTTYEN, I. KILETTYEN.

KILÖTYKÖL, (ki-lötyköl) ősz. áth. L. KILOCSOL.

KILÖTYÖG, I. KILETYEG.

KILÖVEL, (ki-lövel) ősz. 1) áth. Löve, azaz erős tasztítással, bizonyos irányban kinyom, kirug, kiszorít valamit. *Puskából, ágyuból golyókat, fecskendőből vizet kilövelni.* Átv. ért. mondják fényes testről, jelesen a napról, midőn sugarait csoda sebességgel kiterjeszti. 2) Használják önhatólag is tárgyese-tes név nélkül, s am. sebesen kiömlik, kiszáll; de ekkor inkább: *kilövellik* és közép ige. *A nap sugarai kilövellnek (kilövellenek).* V. ö. LÖVEL.

KILÖVELÉS, (ki-lövelés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kilövellnek.

KILÖVELLÉS, (ki-lövellés) ősz. fn. Sebes kiömlés, kitoldulás. V. ö. KILÖVEL. 2).

KILÖVELLIK, (ki-lövellik) ősz. k. I. KILÖVEL, 2).

KILÖVÉS, (ki-lövés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit kilönek. V. ö. KILÖ.

KILÖVÖLDÖZ, (ki-lövöldöz) ősz. áth. Gyakran v. egymás után több ízben kilö.

KILUBICZKOL, (ki-lubiczkol) ősz. önh. Lubiczkolva, eviczkelve kimegy a vízből.

KILÚGOZ v. — LUGOZ, (ki-lúgoz) ősz. áth. Lúggal kipárol, kiforráz valamit. *Kilúgozni a zsirfoltos ruhákat. Kilúgozni a mocskos faedényeket.* V. ö. LÚG.

KILÚGOZÁS v. — LUGOZÁS, (ki-lúgozás) ősz. fn. Tisztázás, mosás neme, midőn kilúgoznak valamit. V. ö. KILÚGOZ.

KILYUGGAT, I. KILYUKGAT.

KILYUKAC SOL, (ki-lyukacsol) ősz. áth. Valamely testen vagy eszközön lyukacsokat, azaz apró lyukakat szúr, fúr, bök. *Kilyukacsolni a reszelőnek való lemezt. Kilyukacsolni a szűrőt.* V. ö. LYUKAC SOL.

KILYUKAC SOLÁS, (ki-lyukacsolás) ősz. fn. Valamely testen lyukacsok szúrása, bökése. V. ö. KILYUKAC SOL.

KILYUKAD, (ki-lyukad) ősz. önh. Mondják testről, midőn lyuk támad, nyílik, és pedig keresztül rajta. *Kilyukad a csizma talpa. Könnyökön, térden legelőbb kilyukad a ruha. Kilyukad a zseb, zsák.* V. ö. LYUKAD.

KILYUKADÁS, (ki-lyukadás) ősz. fn. Szakadás, résnyílás neme, midőn kilyukad valami. V. ö. KILYUKAD.

KILYUKASZT, (ki-lyukaszt) ősz. áth. Valamit lyukassá tesz, lyukat csinál rajta, pl. szúrva, bökve, fúrva. *Kilyukasztani a fül czimpáját. Kilyukasztani a zsebeket. A szeg kilyukasztotta a zsákot.* V. ö. LYUKASZT.

KILYUKASZTÁS, (ki-lyukasztás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg koptatás, szurás, bökés, fúrás stb., mely által kilyukasztanak valamit. V. ö. KILYUKASZT.

KILYUKGAT, (ki-lyukgat) ősz. áth. és gyak. Bizonyos testen több lyukat csinál, pl. szúrva, fúrva, szakgatva, koptatva stb. *Kilyukgatni a falat, ajtót. Kilyukgatni burgonyaujtatásakor a földet. Kilyukgatni a ruhát. Lődözve kilyukgatni a tárcsát.* V. ö. LYUKGAT, LIKGAT.

KILYUKGATÁS, (ki-lyukgatás) ősz. fn. Lyukak csinálása. V. ö. KILYUKGAT.

KIMADARÁSZ, (ki-madarász) ősz. áth. Madarászással kiürít. *Kimadarászni valamely erdőt, ligetet.*

KIMADRÁCZOL, (ki-madráczol) ősz. áth. Madaráczezzel kirak, fölkecskít. *Kimadráczolni a pamlagot.*

KIMAGVAZIK, (ki-magvazik) ősz. k. I. KIMAGZIK.

KIMAGZÁS, (ki-magzás) ősz. fn. Növények sarjadzása, érési foka, midőn kimagzanak. V. ö. KIMAGZIK.

KIMAGZIK, (ki-magzik) ősz. k. Növényekről mondják, midőn magvaik kibúznak, midőn fejeiket kihányják. *Kimagzik a saláta, hajma.* V. ö. MAGZIK.

KIMAGYARÁZ, (ki-magyaráz) ősz. áth. Tulajd szoros ért. valamit magyarán, magyar nyelven ejt ki

Szélesb ért. valamit értelmesen, felfoghatólag fejt ki, midőn úgy beszél vagy ír, hogy a hallgató vagy olvasó, világos fogalmat szerezhesen róla. *Magát kimagyarázni* am. magát, saját gondolatait, véleményét értelmesen, világosan kifejezni. V. ö. MAGYARÁZ.

KIMAGYARÁZÁS, (ki-magyarázás) ösz. áth. Szó- vagy írásbeli előadás, érteményezés, mely által kimagyarázna valamit. V. ö. KIMAGYARÁZ.

KIMÁNGOL v. — MÁNGOROL, (ki-mángol v. -mángorol) ösz. áth. Mángolva vagy mángorolva kisímit, kisikárol.

KIMAR, (ki-mar) ösz. áth. 1) Fogakkal marva kiszakaszt, kitép valamit. *A farkas kimart a ló marjából egy darabot.* 2) Marva, azaz fogakkal harapdálva kiűz, kikerget valahonnan valamely állatot. *A házi ebek kimarják a szomszéd disznait.* 3) Átv. ért. mondják emberről, ki harapós eb vagy farkas módjára addig sérteget, bántogat, rágalmoz, gyötör valakit, míg bizonyos körből, testületből, helyből nem távozik. *Az irigykedő vetélytársak kimarták őt a hivatalból.* Képes, de bántó nyelvbe való kifejezés. V. ö. MAR.

KIMARAD, (ki-marad) ösz. önh. Aki vagy ami bizonyos számba, mennyiségbe, testületbe vagy helybe, térbe, időbe nem jut bele, hanem azokon kívül létezik. *Neve kimaradt a névsorozatból. Néhány könyv kimaradt a láddából. Tisztújításkor a megyei hivatalból kimaradni. Kimaradni az időből.* Néha am. késik, nem jó. *Nemde sokáig kimaradtam? Tíz órán túl nem szabad kimaradni.* Olykor am. valahová nem jár többé. *Egy darabig járt hozzánk, azután kimaradt.* V. ö. MARAD.

KIMARADÁS, (ki-maradás) ösz. fn. Állapot, midőn valami v. valaki kimarad. V. ö. KIMARAD. *Éjjeli kimaradásért megfeddeni a cselédet. Nevének kimaradása a névkönyvből készakarva történt. Kimaradását a hivatalból nagyon resteli.*

KIMARÁS, (ki-marás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami kimar valakit vagy valamit.

KIMARJÍT v. — MARJIT, (ki-marjít) ösz. áth. Tulajdonképen am. a marjából kifecszamít; köz nyelven általában kifecszamít. V. ö. KIMARÚL.

KIMARJÚL v. — MARJUL, (ki-marjúl) ösz. önh. l. KIMARÚL, KIMENÜL; v. ö. KIMARJÍT.

KIMARKÁSZ, (ki-markász) l. KIMARKOLÁS.

KIMARKOL, (ki-markol) ösz. áth. Markolva, azaz marokba fogva kivesz valamit. *A pénzhalomból kimarkolni néhány huszast.* V. ö. MARKOL.

KIMARKOLÁS, (ki-markolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn kimarkolnak valamit. V. ö. KIMARKOL.

KIMARKOLÁSZ, (ki-markolász) ösz. áth. és gyak. Markolászva, azaz többször markolva kiszedeget valamit. *A kosárban levő gyümölcsöt mind kimarkolászta.* V. ö. MARKOLÁSZ.

KIMARSOL, (ki-marsol) ösz. önh. Marsolva, azaz katonai módon és rendben lépve kiindul, kimegy. V. ö. MARS.

KIMARSOLÁS, (ki-marsolás) ösz. fu. Katonai módra, hadi rendben, szabatos léptekkel való kiindulás, kimenés.

KIMÁRT, (ki-márt) ösz. áth. 1) Ami bizonyos nedvben mártva van, kiveszi belőle. *Kimártani a tekenőben áztatott ruhát.* 2) Magát a nedvet valamely itatós testtel vagy edénnyel kihúzza. *Kenyérrel kimártani a levest.* V. ö. MÁRT.

KIMÁRTOGAT, (ki-mártogat) ösz. áth. és gyak. Különösen am. bizonyos híg ételt vagy italt, levet, úgynevezett mártást stb. valamivel, pl. kenyérrel, hússal kiitat, kiszívogat. *A káposztát, lencsekását, törött babot kenyérrel kimártogatni. Az eccetes tormát hússal kimártogatni.* V. ö. MÁRTOGAT, és MEREGET.

KIMARÚL v. — MARJÚL, — MARJUL, (ki-marúl v. marjúl) ösz. önh. Tulajdonképen marjából kifecszamodik; de mondják általában az állati tagokról, nevezetesen a karról, kézről, lábról, midőn marjok kicsuszamodik a csuklóból. Máskép: *kimenül, kiszamodik, kifecszamodik.* V. ö. MAR v. MARJ, fu.

KIMARÚLÁS v. — MARJÚLÁS, v. — MARJULÁS, (ki-marulás v. marjulás) ösz. fn. Marjából kimenülés. V. ö. KIMARÚL.

KIMÁRVÁNYOZ, (ki-márványoz) ösz. áth. Szoros ért. valamit márvánnyal kirak, kipadlóz. *Kimárványozni a folyosókat. Kimárványozni a falakat, hidakat.* Szélesb ért. valamit márványszínre, oly habosan, pettyesen, mint a márvány, befest, befecskendez. *Kimárványozni a templomi falakat, faszobrokat.*

KIMÁRVÁNYOZÁS, (ki-márványozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit kimárványoznak.

KIMÁSZ, (ki-mász) ösz. önh. Szoros ért. mászva kimegy valahonnan és valahova. *A teknősbéka kimásznak a víz szélére. A csiga héjából kimász.* Szélesb ért. mászó állat módjára négykézláb, vagy lábait szétterpesztve, s hason csúszva kimegy. *A még járni nem tudó csecsemő kimász a szobából. A beteg nagy nehezen mászott ki az ágyból.* V. ö. MÁSZ.

KIMÁSZÁS, (ki-mászás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami kimász.

KIMATAT, (ki-matat) ösz. önh. Éjjel vagy sötétben a házból matatva, babukolva, botorkálva kimegy. Székely szó. V. ö. MATAT.

KIMATATÁS, (ki-matatás) ösz. fn. Matatva, babukolva kimenés. V. ö. KIMATAT.

KIMÁZOL, (ki-mázol) ösz. áth. Mázolva kifest. *Kimázolta a képét. Mázolással kiürít. Az egész festékbügrét kimázolta.*

KIMÉGY, (ki-mégy) ösz. önh. 1) Valamely térnek belsejéből kifelé tartott irányban megy, távozik. *Kimenni a házból, faluból, városból. Kimenni a mezőre, falura, erdőre. Kimenni valahová gyalog, lóháton, kocsin.* 2) Átv. ért. mondják olyas dologról, melyet elfeledünk. *Kiment az eszemről amit mondan akartam. Amit ifjú korában tanult, mind kiment a fejéből.* V. ö. MÉGY.

KIMÉL v. KIMÉL, v. KÉMÉL, (kéj-me-el) áth. m. *kímél-t.* Régiesen, és némely tájak szokása sze-

rént *kémél*; s ha ezen igének értelmét vizsgáljuk, t. i. *kémél*ni valakit v. valamit annyit tesz, mint vele kedvezőleg, kényesen bánni; akit vagy amit kémélünk, az iránt mintegy kéjjel viseltetünk, az iránt gyöngédek, engedelkenyek, hajlandók vagyunk; ennél fogva valószínűleg állíthatni, hogy gyökeleme a kedélyre vonatkozó *ke*, mely meg van a *ked*, *kegy*, *kéj*, *kény*, *kecs* (ki-es), *kecs* és több rokonértelmű szókban is. V. ö. KE gyökelem, KÉM elvont törzsök, és KÉMÉL áth. Azonban *ke* gyökelemből származhatott *kév* (ke-ev) is, mely előfordul Zvonaricsnál *kéj* értelemben. Hogy a *v* több szavainkban mint ajakhang a többi ajakbetűkkel föleseréltetik, mutatják e példák: *Vízsegrád*, *Mízsegrád*, *villám*, *millíng*, *mázna*, *vézna*, *gyülemész*, *gyülevész*, stb. *Kémél* v. *kémél* tehát eredetileg lehet egyszerűbben *kévél* v. *kéljél*, s am. valakit különös kedvből, kegyből, hajlamból, szeretetből oly dolgoktól megóv, megőriz, melyek reá nézve kellenek vagy ártalmasak lehetnek. *Kímél*ni a *cseledét*, am. nehéz munkával nem terhelni. *Nem akarom barátomat fárasztani, mert kímélem őt. Kíméld meg magadat*, azaz ne fáradj, ne vesztegeds erődöt. *Kímél*ni az erőt, egészséget. *Kímélve bánni valakivel. A kellemetlen hírektől megkímél*ni valakit. 2) Átv. ért. mondják mindenféle dologról, melylyel kényesen, képesint bánnunk, melyet rontani, elvesztegetni nem akarunk. *Rosz útban, és időben kímél*ni a barmokat. *Kímél*ni a ruhát, am. a romlás, szakadás ellen őrizni, reá vigyázni. *Kímél*ni a bútorokat, am. nem koptatni, nem rongálni. Néha am. valamit tenni restel, nem akar, vonakodik. *Kímél*ni a fáradtságát. *Kímél*ni a járást. *Kérem, ne kímélje a szót, és mondja meg.* Néha am. valamivel fősvényen, szűken bánik. *Kímél*ni a költséget. *Drágaság idején kímél*ni kell a kenyeret. *Ne kíméld azt a bort, hanem tölts. Fíllérrel kímél*ik az aranyat. (Km.). V. ö. SAJNÁL.

KIMELEGÍT v. —MELEGIT, (ki-melegít) ősz. áth. Ágyneműt, ruhát meleggé tesz. *Melegítsd ki az ágyat, az inget.*

KIMELEGSZIK, (ki-melegszi) ősz. k. Az ágynemű vagy ruha meleg lesz. *A napon jobban kimelegszi a paplan mint a szobában.*

KÍMÉLÉS, KÍMÉLÉS, (kéj-me-el-és) fn. tt. *kímélés-t*, tb. —*ék*, harm. —*e*. Kegyes, gyöngéd, szelid, engedelkeny, mérsékelt bánás, melylyel valaki vagy valami iránt viseltetünk. V. ö. KÍMÉL.

KÍMÉLET, KÍMÉLET, (kéj-me-el-et) fn. tt. *kímélet-ét*, barm. szr. —*e*. Bánásmód vagy a kedélynek azon nyilatkozata, magaviselete, mely a kímélés által mutatkozik. V. ö. KÍMÉLÉS. *Kíméletből elhallgatni valaki előtt a reá vonatkozó kedvetlen híreket. Kímélettel lenni barátaink iránt.*

KÍMÉLETÉS, KÍMÉLETÉS, (kéj-me-el-et-és) mn. tt. *kíméletés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kímélettel teljes, azaz kegyes, gyöngéd, szelid, engedelkeny, mások kéjét, kedvét nem akadályozó. *Kíméletes úrnak lenni a szolgálk, jobbágyok iránt. Kíméletes apa, anya, nevelő, barát. Kíméletes bánásmód, intés, feddés.*

KÍMÉLETÉSEN, KÍMÉLETÉSEN, (kéj-me-el-et-és-en) ih. Kíméletes módon. V. ö. KÍMÉLETES. *Kíméletesen bánni az alattvalókkal, növendékekkel. Mások hibáiról, vétkeiről kíméletesen szólni, ítélni.*

KÍMÉLETI, KÍMÉLETI, (kéj-me-el-et-i) mn. tt. *kíméleti-t*, tb. —*ek*. Kíméletre vonatkozó, magában kíméletet foglaló. *Kíméleti napok*, némely váltótörvényben azon néhány napok, melyek részént a bemutató kedvéért, ha netalán a fizetési bemutató pontban a lejáratkor nem teljesítne vagy nem teljesíthetné, részint a fizető könnyebbségére, a váltó bemutatása végett megengedtetnek, pl. a régi osztrák váltótörvényben ez három nap volt, a hamburgiban pedig épen 12 nap. Az új német váltórendszabályban azon körülmény, hogy a lejárat napján túl még a második köznapig lehet a váltóóvással várni, valóságos kíméleti napokat rejt magában.

KÍMÉLETLEN, KÍMÉLETLEN, (kéj-me-el-et-len) mn. tt. *kíméletlen-t*, tb. —*ék*. Kímélet nélkül levő, azaz gyöngédtelen, mások iránt hajlamot, engedelkenységet nem mutató, mások kedvét, kényét akadályozó, zavaró, ennél fogva nyers, durva, gomba magaviseletű mások irányában. *Mint úr kíméletlen a cseledet, mint apa a gyermekei, mint tisztviselő tisztársai iránt. Kíméletlen bánás, beszéd, ítélet, nyilatkozat. A barmokat kíméletlen csigázással rontani. Átv. ért. holmi dolgokkal pazarolva, vesztegetve, rongálva bánó. Kíméletlen kézzel kidobni a pénzt. Kíméletlen hányásvetés által rongálni a ruhákat. V. ö. KÍMÉL. Határozóként am. kíméletlenül.*

KÍMÉLETLENSÉG, (kéj-me-el-et-len-ség) fn. tt. *kíméletlenség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Tulajdonság, melynél fogva valaki kíméletlennek mondatik. *Kíméletlensége miatt megütött szónok.* 2) Maga azon cselekvés, mely kíméletlenül működik. V. ö. KÍMÉLETLEN.

KÍMÉLETLENÜL, (kéj-me-el-et-len-ül) ih. Kíméletlen módon. *Kíméletlenül sérteni másokat. Kíméletlenül bánni a jobbágyokkal, gyermekekkel, nőkkel. Kíméletlenül beszélni a kegyeletet érdemlő dolgokról. V. ö. KÍMÉLETLEN.*

KÍMÉLT, KÍMÉLT, (kéj-me-el-t) mn. tt. *kímélt-et*. Akit vagy amit kímélnek. *A kímélt cseled nem hagyja el urát. Délben kímélt ebéd jó vacsora leszen. (Km.). V. ö. KÍMÉL.*

KÍMÉLY, KÍMÉLY, (kéj-me-ely) fn. tt. *kímély-t*, tb. —*ék*. Kíméletes eljárás, bánásmód, kivált némi bajban, csekélyebb hibában elnézés, engedelkenység valaki iránt. (Discretio).

KIMELLYED, (ki-mellyed) ősz. önh. A székeleknyél am. ki- v. elpusztít. *Mindenéből kimellyedt. (Kriza J.). V. ö. KIMELLYESZT.*

KIMELLYESZT, (ki-mellyeszt) ősz. áth. Átv. ért. kipusztít, kifoszt. *A játsszó asztalnál minden pénzéből kimellyesztették. A hasonlat a lúd mellyesztésétől, azaz koppasztásától van véve.*

KÍMÉLYES, KÍMÉLYES, (kéj-me-ely-es) mn. tt. *kímélyes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kímélylyel járó, kímélyt mutató. *Kímélyes bánásmód, beszéd. (Discret).*